

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

19

67

17

GRSZAŁO

ŚWIĘTOŚCI

KOŃCZYŁO

WYKONANIE

AZ ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1967

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1967

BUDAPEST, 1969

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG
BÉLLEY PÁL
HARASZTHY GYULA
KERESZTURY DEZSŐ

FELELŐS SZERKESZTŐ
DEZSÉNYI BÉLA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ
M. GÖNCZY ILONA

TARTALOMJEGYZÉK

СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS — INHALT — TABLE DES MATIÈRES

I. Az OSZK 1967-ben

Az Országos Széchényi Könyvtár 1967. évi működése	9
Деятельность Государственной библиотеки им. Сечени в 1967 году	45
Report on the activity on the National Széchényi Library in 1967	50

II. Az OSZK történetéből

<i>Berlász Jenő</i> : Az Illésházy-könyvtár. Fejezet az Országos Széchényi Könyvtár állománytörténetéből	57
Die Illésházy-Bibliothek (Ein Kapitel aus der Bestandsentwicklung der Széchényi Nationalbibliothek)	96
<i>Indali György</i> : Horvát István könyvtára	98
Die Bibliothek von István Horvát	101
<i>Somkuti Gabriella</i> : A Széchényi Könyvtár gyarapodása 1848—1856	103
Die Bestandserwerbung der Széchényi-Bibliothek 1848—1856	122
<i>Dezsényi Béla</i> : Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején	124
Aus der jüngsten Geschichte der Nationalbibliothek Széchényi Verwaltung, Personal, Abteilungen und Dienststellen 1919—1927	179
<i>Tombor Tibor</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezésével és berendezésével kapcsolatos tervek és munkálatok az első világháború után (1920—1928)	182
Projects and works in relation to the accomodation and equipment of the National Széchényi Library after World War I. (1920—1928)	225
<i>Witek Lászlóné</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár reformtörekvései a huszas években	227
Die Reformbestrebungen der Széchényi Nationalbibliothek in den zwanziger Jahren	235
<i>Kovács Ilona</i> : Olvasóközönség és olvasószolgálat a Széchényi Könyvtárban (1920—1944)	236
Reading public and readers' service in the National Széchényi Library (1920—1944)	261
<i>Ferenczyné Wendelin Lúdia</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár ún. világháborús- és proletárdiktatúra-gyűjteménye	263
Geschichtliches über die Sammlungen „Weltkrieg“ und „Diktatur des Proletariats“ in der Széchényi Nationalbibliothek	276
<i>Csapodi Csaba</i> : A tizedesrendszer bevezetése a Széchényi Könyvtárban	278
Introduction du système de la classification décimale a la Bibliothéque Nationale Széchényi	283

III. Az OSZK munkáiból

<i>Batári Gyula</i> — <i>Fallenbüchl Zoltán</i> : A Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa tájékoztatásai a statisztika tükrében	287
Die Information des Zentralkataloges für ausländische Zeitschriften im Spiegel der Statistik	300
<i>Bereczky László</i> — <i>Faragó Lászlóné</i> : A feldolgozó munka időelemzése az OSZK Könyvfeldolgozó Osztályán	302
Time-and Workmeasurements in the Department of Cataloguing, National Széchenyi Library. An analysis	315
<i>Borsa Gedeon</i> : A „Régi Magyarországi Nyomtatványok” című kiadvány szerkesztési problémái	316
Problems encountered in the course of compilation of „Old Hungarian Prints” ...	324
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Hungarika térképek a bécsi közgyűjteményekben	325
Ungarn betreffende Kartenbestände in den Wiener Sammlungen	332
<i>Fazakas József</i> : Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez (Ötödik közlemény)	333
Nachträge zu den Bänden I—III. der „Régi Magyar Könyvtár” (Alte Ungarische Bibliothek) von Károly Szabó (5. Folge)	347
<i>Herendiné Lakatos Éva</i> : Újabban beszerzett ritka magyarországi és magyar vonatkozású periodikák az Országos Széchényi Könyvtárban (1966—1967)	348
Périodiques hongrois et relatifs à la Hongrie dans l'acquisition récente de la Bibliothèque Nationale Széchényi	358
<i>Kecskeméti István</i> : A magyar nemzeti hangfelvételi gyűjtemény ügye	359
Plan der ungarischen Nationalphonothek	363
<i>Szabadné Szegő Judit</i> : A Könyvek Központi Katalógusa cédulaállományának és a jelentős könyvtárak körének alakulása	365
Übersicht über den Zettelbestand und die Zahl der meldenden Bibliotheken des Zentralkataloges für Monographien	376

IV. Könyvtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok

<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Adalékok egy korvinának tartott kódex hitelességének kérdéséhez	379
À propos d'un manuscrit supposé corvinien	383
<i>Dán Róbert</i> : A pozsonyi héber nyomda	385
The Hebrew Printing House in Pozsony	390
<i>Maróthné Jeremiás Éva</i> : Egy perzsa evangéliumfordítás az OSZK Kézirattárból ...	392
On a Persian Gospel-Translation in the Manuscript-Department of the National Széchényi Library	398
<i>Kozocsa Sándor</i> : Grillparzer Magyarországon (Születésének 175. évfordulójára) ...	399
Grillparzer in Ungarn	408
<i>Vizkelety András</i> : A szép levél	409
Der schöne Brief	434
<i>Batári Gyula</i> : Egy társulati könyvtár sorsa a XX. század elején	435
Das Schicksal einer Vereinsbibliothek Anfang des 20. Jahrhunderts	440
<i>Terbe Lajos</i> : Szovjet Oroszországban megjelent magyar nyelvű könyvek, röpiratok (1917—1921)	442
Библиография книг и брошюр, вышедших в Советской России на венгерском языке за 1917—1921 гг.	460
<i>Papp Ivánné</i> : Furecsa kaptár (Móricz Zsigmond emlékezései Az Újságnál eltöltött éveire és Elek Artúrra)	461
La ruche étrange (Des mémoires de Zsigmond Móricz)	468
Németh Antal : Munkáselőadások a Nemzeti Színházban	469
Arbeitervorstellungen im Nationaltheater zu Budapest	483
<i>Markovits Györgyi</i> : A magyar emigráció irodalmi munkássága a két világháború között	484
Activité littéraire de l'émigration hongroise entre les deux guerres mondiales	503

I

AZ OSZK 1967-BEN

Az Országos Széchényi Könyvtár 1967. évi működése

Az 1967. évvel könyvtárunk életének és munkájának egy jelentős periódusa, a Várba való felköltözés előkészületének zárószakasza kezdődött meg.

Ennek az időszaknak programját részint a könyvtárunk előtt álló közvetlen, részint az országos könyvtáriügy szükségleteiből következő feladatok szabták meg.

Saját szükségleteinket *Az Országos Széchényi Könyvtár 1967—1969. évi feladatterve* c. dokumentum összegezte, mely munkánk középpontjába a Várba való felköltözéssel összefüggő ún. rekonstrukciós feladatokat állította, az egyéb szolgáltatások fejlesztését pedig csak a fő feladatok teljesítésétől függően vette tervbe. Az országos könyvtáriügyet illetően pedig könyvtárunk munkáját azok a feladatok határozták meg, amelyek egyrészt a Művelődésügyi Minisztérium által közzétett *A tudományos és szakkönyvtáriügy főbb célkitűzései a harmadik ötéves tervben* című irányelvekből, másrészt az év folyamán napirendre került népgazdasági információs rendszer megteremtésének könyvtári vonatkozású feladataiból háramlottak könyvtárunkra.

Az 1967. évre kitzűzött feladatok teljesítésében jelentős eredményként értékeljük azt, hogy állományunk 1965-ben megkezdett revíziójában az 1967. évi harmadik szakasz végrehajtásával az állomány közel háromnegyede már számbavételt nyert. Állományunk gyarapítása és kiegészítése szempontjából pedig azt, hogy befejeztük a több mint egy évtizede óta ömlesztetten tárolt, a százezer kötetet meghaladó másodpéldányaink rendezését.

Jelentőségében nem kisebb eredményt jelentett az az előrehaladás, amit a leendő várbeli kézikönyvtárak összeállításában és katalógusaink rekonstrukciójában értünk el. A már ténylegesen felállított kézikönyvtári kötetek száma ez év végével a harmincezret meghaladja. Ide tartozóként említjük meg az ez év májusában kísérleti jelleggel megnyitott irodalmi szakolvasótermet is.

Ezeket az eredményeket azok a negatívumok és nehézségek kísérik, melyek az egyes feladatok (pl. a védett hírlapok mikrofilmen való olvastatása stb.) végrehajtásának időleges eltolódásából, valamint erőforrásaink elégtelenségéből, szűkre szabott lehetőségeinkből következnek. Így pl. kényszerű visszalépés volt az év folyamán állományi anyagunk archivális részének beladázása és külső helyekre való kitelepítése, hogy raktári férőhely-szükségletünket biztosíthassuk. De ide számíthatjuk könyvtárunk új otthona építésének elhúzódsát, állományvédelmi problémáink megoldatlanságát, ezen belül hírlapállományunk pusztulásának egyre fenyegetőbb veszélyét, általában könyvtárunk technikai elmaradottságát.

A következőkben könyvtárunk munkájáról a lehetőségnek megfelelő részletességgel számolunk be. Beszámolónk első három részében (ide tartozóan a táblázatokban is) könyvtárunk gyűjteményi és központi munkáját, a negyedik részben a könyvtárunk szervezeti keretei között működő Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkáját tárgyaljuk.

I. A KÖNYVTÁR GYŰJTEMÉNYI MUNKÁJA

Állománygyarapítás

Könyvtárunk állománya az 1967. év folyamán 63 501 kötet könyvvel*, 4 457 évfolyam időszaki kiadvánnyal, összesen, ha a különgyűjteményi darabokat is tekintetbe vesszük, 176 086 könyvtári egységgel növekedett. Ezekben a jelentős számokban az intézmény általánossága, nemzeti könyvtári jellege tükröződik. Az előző évvel szemben az időszaki kiadványoknál és a kisnyomtatványoknál szándékolt csökkenés jelentkezett, ugyanis az előbbieknél kisebbre fogtuk a két-példányos gyűjtés területét, a kisnyomtatványoknál pedig szűkítettük a gyűjtőkört. Ennek ellenére az 1967. évi állománygyarapodás meghaladta az előző évét. (Ld. ide vonatkozóan az 1–2. sz. táblázatokat.)

Állománygyarapodásunk adatait és állománygyarapítási munkánkat elemezve két egymással összefüggő kérdést kell kiemelnünk.

Elsőként — miután könyvtárunk állománygyarapodásánál a kötelespéldányok mennyisége adott — a vétel útján történő beszerzések évek óta tapasztalható fokozatos csökkenését említjük. Jelentkezik ez a rovat egészénél (1966-ban 30 082 db, 1967-ben 21 894), de elsősorban, több esztendő távlatában a könyveknél. Itt a fejlődés oly erősen csökkenő tendenciájú, hogy négy év alatt a vétel az 1964. évi mennyiség 36 százalékára esett vissza (1964-ben 11 053 kötet, 1967-ben 4041). Más oldalról világítja meg ezt az a tény, hogy 1964-ben a könyvbeszerzésnek még 23 százalékát, 1967-ben pedig már csak 6 százalékát adták a vásárolt könyvek.

Gyarapítási osztályunk elemzése szerint ez elsősorban a könyvek árának drágulására vezethető vissza, amit még az a tény is súlyosbított, hogy ugyanakkor a rendelkezésünkre álló beszerzési hitelkeretek is évről évre zsugorodtak.

Szerzeményezésünk adatai által igazoltan a vásárolt könyvek kötetenkénti átlagára az említett időszakban külföldi könyveknél kétszeresére (1964-ben 179 Ft, 1967-ben 353 Ft), belföldi viszonylatban pedig másfélszeresére (1964-ben 49 Ft, 1967-ben 73 Ft) emelkedett. (Könyvtárunknál ez a viszonylag magas árszint természetes, miután részint az állományunkból hiányzó ritka kiadványokat kutatjuk, részint az általunk vásárolt anyagban igen magas a legdrágább kiadványok, a lexikonok, kézikönyvek, bibliográfiák, általában a segédkönyvek aránya.)

A könyváraknak ezt a folyamatos és erőteljes emelkedését csak a hitelkeretek hasonló arányú növelésével lehetett volna kiegyensúlyozni. Ezzel a folyamattal azonban a hitelkeretek nemhogy lépést nem tartottak, hanem fokozatosan csökkentek.

* Könyvtárunk „nagyállományaként” ismert könyvraktárában, így a gyarapodás adataiban is a könyvek, brosrák, jegyzetek, különnyomatok egy egységben vannak.

Fentiekkel összefüggésben, de gyarapítási munkánk súlypontjaként, egyben nehézségeink egyik forrásaként emeljük ki, hogy éppen ezekben az években került előtérbe könyvtárunk új feladataként a Várra tervezett, több tízezer kötetet jelentő kézikönyvtárak megteremtésének feladata. Miután ugyanakkor maradéktalanul fennállanak régi kötelezettségeink is a hiánypótlás és a kurrens irodalom beszerzése terén, nyilvánvaló, hogy az adott keretek között a feladat megoldatlan maradt annak ellenére, hogy a kézikönyvtári beszerzést kiemelt feladattá nyilvánítottuk és érdekében egyéb területen korlátozásokat vezettünk be. Így az 1967. évben vásárolt 4041 kötetből (annak több mint 80 százalékát) 3228 kötetet kézikönyvtáraink részére szereztünk be.

A súlyponti feladattá tett kézikönyvtár-építési munkálataink keretében mind a négy tervezett kézikönyvtár vonatkozásában folytatódott a megalapozó munka. Az (1) központi tájékoztató kézikönyvtár számára 4872 tételt vettünk nyilvántartásba. A (2) irodalomtudományi kézikönyvtár részére befejeződött a magyar irodalomtörténet anyagának feldolgozása, a külföldi irodalmak kijelölése során — az ETO rendjében — a szláv irodalmakig jutottak el és mintegy 6036 mű kijelölését végezték el. Elkészítették a külföldi eminens szerzők 180 nevet tartalmazó jegyzékét és az idegen nyelvű irodalmak legfontosabb összefoglalásainak és részmonográfiáinak 181 tételből álló első jegyzékét. A (3) történettudományi kézikönyvtár anyaga tekintetében az előző évi munka folytatásaként a szocialista országok történelmére vonatkozó anyag kijelölése történt meg. Végül az (4) általános, tanulmányi olvasóterem kézikönyvtára részére 6221 művet választottak ki.

Az 1967. év során lebonyolított konkrét beszerzés 11 913 kötet volt. Ezzel a kézikönyvtárak számára belső és külső forrásból biztosított kötetek száma 32 104-re emelkedett, a jelenlegi segédkönyvtárak anyaga és a raktárakban levő előjegyzett külföldi művek nélkül. Az 1967. évi, jelentősként értékelhető kézikönyvtári gyarapodást a Könyvelosztótól annak idején másodpéldányként átvett könyvanyag felállítására tette lehetővé, melyből e célra 5189 kötetet emeltek ki.*

A fennálló nehézségek és anyagi korlátok mellett is az 1967. év igen értékes darabokkal gyarapította állományunkat.

A kiemelkedő vásárlások sorában említjük *Nyireő István* 1896 előtti régi magyar könyvjegy-gyűjteményét (403 darab), melyet a Régi Nyomatványok Tárának gyűjteményéhez soroltunk.

Nevezetes magyar és magyar vonatkozású szerzeményeink növekvő időrendi sorrendben: *Ortelius, Hieronymus: Chronica des ungarischen Kriegswesens.* Nürnberg, 1603. (RNyT); *Der Hertzogen und Königen in Hungarn Leben ...* Nürnberg, 1683. (RNyT); *Magyar Hirmondó.* 1780—1789. 1—9. évf. (Hírlaptár); [Váci] *Énekes gyűjtemény.* 1—2. k. Vác, [1792]; *Fáy András eredeti meséi és aphorizmái.* Béts, 1820.; *Alt Rudolf: Budapest.* Előadva 32 eredeti rajzolatban. Pest, 1845.; *Ifjúság Lapja.* Pest, 1853—1854. (Hírlaptár); *Pulszky Ferenc* 33 db levele (Kézirattár); *Vengerszkaja revoljucionnaja poezija.* Moszkva—Leningrád, 1925.

Nevezetes egyéb szerzemények: *Luther, Martin: Werke.* 1. Teil. Wittenberg, 1539. (RNyT); *Neander, Johannes: Tabacologia ...* Lugdunum, 1626. (RNyT); *Volkonszkij, Szergej Grigorievics: Arhiv dekabriska Sz. G. Volkonszkago.* Petro-

* A munka 1968-ban folytatódik.

grad, 1918.; *Kos Franc: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. 1—5. t. Ljubljana, 1902—1928.; *British Museum: Catalogue of printed maps, charts and plans in 15 volumes*. London, 1967.

Az 1967. év legjelentősebb eseményének tartjuk állományunk tekintetében azt, hogy november 23-án előkerült a zirci Reguly Antal Múemlékkönyvtár eredeti állományának legértékesebb része. Ezt az anyagot (3 kódex, 63 ősnymatvány és 150 RMK-kötet) feltehetően még a második világháború folyamán rejtették el és most egy szerencsés véletlen hozta napvilágra.

Jelentős eredményeket értünk el állományi hiányainknak mikrofilm útján való pótlásával. Ezt belföldi viszonylatban a szegedi Egyetemi Könyvtárral, külföldi viszonylatban pedig az újvidéki Matica Srpska és a turócszentmártoni Matica Slovenska könyvtáraival kötött mikrofilmcsere-megállapodásaink útján, kölcsönösségi alapon biztosítottuk. Ennek során hírlaptári állományunk kiegészítésére belföldről 15 545, külföldről 26 683 mikrofilmkocka anyagot kaptunk az év folyamán és e csereállapodások keretében belföldre 42 400, külföldre 20 107 kocka mikrofilmet küldtünk ki. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy cserepartnereink kötelezettségeiket komolyan veszik és ez alapul szolgál az éves teljesítmények fokozatos növelésére.

Feldolgozó munka, katalógusok

Kiemelt feladatként ezen a munkaterületen a katalógusok építésével kapcsolatos elvi kérdések tisztázása, több gyakorlati jellegű szabályzat elkészítése, a munkafeladatok vonalán pedig az alapkatalógusok rekonstrukciójának folytatása szerepelt.

1. A könyvtár katalógusrendszerével összefüggésben a különgyűjtemények katalógusainak elvi és gyakorlati kérdéseit tervtanulmányban* tisztáztuk. A Könyvfeldolgozó Osztály szerkesztésében elkészültek a sorozati katalógus rekonstrukciójához szükséges elemző munkák, továbbá a tankönyv- és jegyzetkatalógus besorolási szabályzatai. A Zeneműtár a hangfelvételek szakkatalógusának szerkesztési szabályzatát dolgozta ki.

A feldolgozó és katalógusmunka területén (mutatószámait a 3. sz. táblázat tartalmazza) jelentősebb mozzanatokként a következőket emeljük ki:

a) a Könyvfeldolgozó Osztály a gyarapítási és raktári osztályokkal együttműködésben megkezdte az állományrevízióból adódó feladatok előkészítését és végrehajtását; három hónapon keresztül munkaelemzéseket folytattak a címléírás, szakozás, azok revíziója, valamint a cédulairányítás és szerelés területén; felmérést készítettek a cédulasokszorosítási eljárásra vonatkozóan és annak keretén belül elemezték a jelenlegi adréma-sokszorosítás gazdaságosságát, a KMK javaslata alapján pedig külföldi szakirodalmi szemlét állítottak össze;

b) a Hírlaptárban külön csoportot szerveztek a katalógusmunkák jobb és gazdaságosabb elvégzésére; ugyanitt az állományrevízió által rögzített adatokat a katalógusok rekonstrukciójához indítási alapként tekintve, megkezdtek azok adatainak összevetését;

c) a Régi Nyomatványok Tára, melynek mintaszerű katalógusrendszere van

* *Haraszthy Gyula: A különgyűjtemények (tárak) katalógusai, különös tekintettel a Nemzeti Könyvtár nagykatalógusaival való összefüggésekre.*

az RMK anyagról, megkezdte a 16. századi (antikva) anyag katalógusának felállítását.

Sajnos megoldatlan maradt ebben az esztendőben is feldolgozó munkánk gépi felszerelésének korszerűsítése és kiegészítése. Címleírásaink sokszorosításához használt adréma-berendezésünk korszerűtlen és elhasznált, a hanglemmez-címleírások sokszorosítását pedig gépi kapacitás hiányában kellett ideiglenesen leállítanunk.

3. A katalógusok rekonstrukciós munkálatai az előirányzott ütemben folytak és miután a kurrens feldolgozó munka tervszámai az előző évhez képest csökkentek, lehetővé vált azok meggyorsítása is.

a) A szolgálati betűrendes katalógus rekonstrukciójánál az előző évi 58 383 jelöléssel szemben 78 270 tételét végezték el és a rekonstrukcióból 132 154 cédulát osztottak be.

b) Az olvasói betűrendes katalógus részleges rekonstrukciójában a prominens személynevek kiemelésére 355 fiókot néztek át (1966-ban 200 fiók) és 482 szerző műveinek anyagát rendezték át. A szolgálati katalógus rekonstrukciójából következően az átszerkesztett cédulák száma 18 451 volt és a rekonstrukciós anyagból 8239 cédulát osztottak be.

c) Munkatervünknek megfelelően ez évben került sor a sorozati katalógus és a nem folyóirat jellegű időszaki kiadványok nyilvántartása rekonstrukciójának előkészítésére és részleges megkezdésére. Az előkészületi munkák keretében kidolgozták az új sorozati katalógus tipológiai összetételét, meghatározták annak funkcióit és mindkettőt illetően kísérleti munkákat végeztek.

d) A szakkatalógus átszerkesztésének munkálatait az az évközben jóváhagyott, új elvi alapot jelentő változtatás határozta meg, mely az átszerkesztendő anyagot (a 8 és 9 főosztályok kivételével) 1945 előtti és utáni részekre bontotta.

Az elvégzett munka során szétválasztották az 1945 előtti és utáni anyagot a 0/7 főosztályokban, így az átszerkesztési munka súlypontja a teljes 8 és 9 főosztály mellett az 1945 utáni anyagra koncentrálnak. Az anyag egy része az eddigi gyakorlat szerinti teljes rekonstrukcióra került, nagyobb részét pedig csoportképzéses módszerrel, többnyire javítás nélkül átszerkesztették, új választólapokkal látták el és azokhoz mutatót készítettek. Rekonstrukcióra kerültek a 017, 3K és az ahhoz csatlakozó szakok. Teljesen elkészült (szabályzatokkal együtt) a 327.32, 329(439)15, 335.5, a 7 főosztály (71/73, 77, 78 és 79 részben), a 80 és 9 részben. Összesen 65 100 cédula került átszerkesztésre.

e) Októberrel kezdték meg a Hírlaptárban a cikk-katalógus 1964 végével megszüntetett munkáinak újrafelvételét. A munka első mozzanatáént a katalógus betűrendes részéhez 27 000 cédulát készítettek el.

Raktározás, állományvédelem

Már 1966-ban — számolva a várbeli új épület elkészülési idejének esetleges elhúzóásával — felvetettük egy újabb pótraktár szükségességét. Realizálására azonban nem került sor, miután ugyanezen év nyarán a Gazdasági Bizottság a vári építkezésekkel kapcsolatos olyan határozatot hozott, mely könyvtárunk felköltözését 1970-re rögzítette. Ezért 1967-ben más lehetőséget kellett keresnünk ahhoz, hogy az újonnan beáramló anyag elhelyezésére helyet teremtsünk. Így került sor mind a könyv-, mind a periodika-anyag archivális részének a raktárakból

való kitelepítésére. A Raktári Osztály 946 ládában mintegy 154 000 db könyvet emelt ki archivális másodpéldányaiból és szállított át a Könyvelosztó Kiscelli úti raktárába, a Hírlaptár pedig archivális anyagából 13 700 darabot ládázott be (263 láda) és szállítatott Keszthelyre, az ottani Helikon Könyvtárba. E raktári és szállítási munkákhoz csatlakozott az Országgyűlési Könyvtárban (a már korábban oda telepített) 600 pfm könyvanyagunknak — az OGYK igényének megfelelően — a könyvtáron belül más elhelyezésbe való áttétele, hasonlóképpen a gyöngyösi Bajza József Múemlékkönyvtárnak az ottani épület emeleti részébe való áthelyezése. Itt kell szólnunk arról is, hogy Múzeum utcai épületünkben annak statikai tehermentesítésére, egyben ugyanott új munkahelyek létesítésére a Térképtárat (a Kisnyomtatványtárhoz hasonlóan) a rákospalotai új raktárépületbe kellett kiköltöztetnünk. És a helyzetet tovább súlyosbítja az, hogy mindez csak része egy folyamatnak, mert 1968-ban archivális anyagunk gyarapodásának kihelyezését folytatnunk kell és megoldást kell keresnünk egyes különgyűjteményeink túlszűfoltóságának megszüntetésére is. Ugyanakkor fokozódó gondot jelentenek e kényszerintézkedések következményei: archivális anyagunk a Várba való felköltözésig hozzáférhetetlenné vált, az állomány egy részének pedig más épületekben való elhelyezettsége annak olvasótermi használatát nehezíti meg.

Az állományvédelem területén előírt feladatok részben a raktárakon belüli ún. helyi állománymegóvó munka keretében, részben üzemi vonalon (könyvkötés, restaurálás, mikrofilmezés) kerültek végrehajtásra. E munkák ismertetését megelőzően állományvédelmünk kérdéseinek egészéről kell szót ejtenünk.

Könyvtárunk állományvédelmi programjának (elsősorban a legrosszabb állapotban levő hírlapok megmentésének) kialakításához első lépésként állományi anyagunk állapotát, az ebből eredő szükségletek sorrendiségét, a legcélszerűbb eszközök megválasztását kellett eldöntenünk. Állományi anyagunk állapotának felmérését, az újrakötésre vagy restaurálásra szoruló kötetek kijelölését általában az állományrevíziós munkák biztosították. Így vált lehetővé mint első helyen álló feladat a hírlaptári gyűjtemény állapotának már évek óta sürgetett felmérése és ezen alapulóan annak a tervtanulmánynak* elkészítése is, mely az állományvédelem módszereit a szükségletek megállapításával, az eddigi tapasztalatok számbavételével tisztázza. E munkákkal párhuzamosan begyűjtöttük a szocialista országok nemzeti könyvtárainak ide vonatkozó gyakorlatát és tapasztalatait.

A belső állománymegóvó munka keretében a Raktári Osztályon 3000 pfm könyvanyagot vizsgáltak át és ennek során 10 383 darab javítását végezték el. Ugyanitt könyvkötést előkészítő állomást alakítottak ki, mely biztosította a kötésre küldött anyag tervszerű előkészítését és nyilvántartását, továbbá a kötési szabályzat előírásai betartásának és a kötések minőségének ellenőrzését. A Hírlaptárban a tervezett állománymegóvó csoportot (az addig is ott dolgozó könyvkötőhöz 1967. máj. 16-tól 1 restaurátor, szeptembertől 2 restaurátor ipari tanuló átcsoportosításával) csak az év harmadik negyedének végére sikerült létrehozni. A csoport évi munkája során 206 nagyjavítást, 1665 kisebb javítást, 135 újrakötést és 2685 lap javítását végezte el. A hírlapok laminálását külső munkahely bekapcsolásával kísérleti szinten indították meg és annak keretében 530 lapot lamináltak.

* Németh Mária: *A hírlaptári gyűjtemény állapota. A magyar hírlapállomány védelmének és megóvásának eszközei.* (Tervtanulmány).

A Könyvkötészet 5326 kézikönyvtári könyvet és folyóiratot, 1208 raktári állományba tartozó könyvet; 1519 kötet hírlapot és 3925 kötet hírlaptári folyóiratot kötött be. A Restauráló Laboratórium a különgyűjteményi anyagok állományvédelmi munkáját végezte és ennek során 1309 db restaurálást és újrakötést végzett. Külső vállalatnál illetve kisiparosnál 1309 db könyv kötését és 900 kötet aranyozását végeztették.

Állományvédelmi mikrofilmezésünk ez évben is a hírlaptári anyag reprodukálását állította előtérbe. A Mikrofilmtár által készített negatív állományvédelmi filmek 91, a pozitív filmek 79 százaléka hírlaptári anyag volt. A filmezések előkészítésére a Hírlaptárban külön előkészítő állomás működött. Az előkészítés során teljes sorozatok összeállítására törekedtek, így kiegészítésként más könyvtárak anyagát is felhasználták.

Az év folyamán a Mikrofilmtár állományvédelmi és kiegészítő jelleggel 721 221 kocka negatív és 391 842 kocka pozitív mikrofilmet készített.

Állományvédelmi mikrofilmezésünk keretében — lehetőségeinktől függően — több vidéki könyvtárat próbáltunk segíteni mikrofilmezési problémáik megoldásában. Így pl. a kaposvári Megyei Könyvtár részére kb. 50 000 kockányi anyagot fényképeztünk úgy, hogy előbbre hoztuk a helytörténeti anyagukhoz szükséges olyan címek mikrofilmezését, amelyekre nálunk csak néhány év múlva került volna sor.

Állományrevízió

Az év során az 1965-ben megkezdett állományrevíziós munkánknak harmadik szakaszát hajtottuk végre. Állományrevíziót végzett előző évi munkájának folytatásaként a Hírlaptár júl. 24-től szept. 30-ig részint saját, részint más osztályoktól átcsoportosított munkaerőkkel (folytatták és befejezték a tékában levő kötetlen anyag tartalmának számbavételét és annak során 1966-ban 10 052, 1967-ben 31 099 tékát ellenőriztek). A Kézirattár az állományrevíziót az év egészében folyamatosan saját munkaerővel végezte, miután 1966-ban előzetesen próbamunkát végzett. Már előzetesen végzett állományrevíziós munka folytatásaként tartottak ellenőrzést a Mikrofilmtárban jan. 1-től 15-ig és júl. 24-től nov. 30-ig, a Raktári Osztálynál pedig egyéb munkáktól függően az év során folyamatosan.

Ez évben kezdte meg és aug. 1-től nov. 18-ig végezte állományrevíziós munkáját a Kisnyomtatványtár részint saját, részint az ún. központi tartalékból kapott munkaerőkkel. Előkészítő munkát a Térképtár és Zeneműtár végzett.

Az állományrevíziós munka eddigi szakaszait összegezve könyvtárunk 10 gyűjteményrészéből 5 befejezte állományának ellenőrzését, 3 gyűjteménynél az állományrevízió folyamatban van, 2 gyűjteménynél 1968-ban kezdik meg a revíziós munkát. Az eddig elvégzett munka 3 642 805 könyvtári egység ellenőrzését jelentette.

Olvasószolgálat, tájékoztatás

Olvasószolgálati munkánkat az 1967. évben egy ütemében lassúbb, de megalapozott szintemelkedés jellemezte; olvasóforgalmunk alakulását pedig a nagyobb olvasótermeknek — az állományrevízió miatti — átlagosan kéthónapos zárvatartása határozta meg.

Az előbbi illetően első helyen az 1967. május 15-én, kísérleti jelleggel megnyitott irodalomtudományi szakolvasótermünket említjük, mely napi egy műszakos nyitvatartással, 12 olvasóhellyel, mintegy 2400 kötetes szabadpolcos (könyveket és folyóiratokat tartalmazó) kézikönyvtárral működött. Hasonlóképpen a Hírlaptárban is a tudományos kutatás segítése irányában hatottak azok az állományvédelmi korlátozások, melyeket 1966-tól folyamatosan vezettünk be. E korlátozások eredményeként a hírlaptári olvasóteremben az olvasóknak egy kedvezőbb összetétele alakult ki, melyben a kutatók százalékos aránya (47,5 százalék) megközelítette az optimális számot és a tanulmányi munkájukat végző egyetemi hallgatókkal együtt elérte az itt olvasók 80 százalékát.

A hírlaptári állományvédelmi korlátozások eredményeként (bár az olvasók száma növekedett) a használt anyag mennyisége kb. 9 százalékkal csökkent; az olvasók összetételének változása következtében pedig 38 százalékra emelkedett a használt anyagban a hírlapok aránya.

Olvasószolgálati munkánk szintjének emelését szolgálja majd az az elektroakusztikai berendezés is, amelyet ez évben szereztünk be és 1968-ban helyezünk üzembe Zeneműtárunkban. Eredményeink mellett azonban arról a hiányosságról sem feledkezhetünk meg, hogy ez évben sem sikerült biztosítani az állományilag védett hírlapok mikrofilmen való olvastatását.

Olvasóforgalmunk mutatószámait (ld. a 4. sz. táblázatban) ez év folyamán is olvasótermeinknek az állományrevíziós munkából adódó hosszabb idejű zárva tartása határozta meg. Júli. 24-től szept. 30-ig a központi olvasótermek, a Hírlaptár, Kézirattár, a Kisnyomtatványtár, a Mikrofilmtár és a Régi Nyomtatványok Tárának olvasótermei voltak zárva. Az egyéb táruk olvasótermei augusztusban nyári szünetet tartottak. Szeptember és október folyamán a Térképtár olvasóterme a Rákospalotára történő átköltöztetés miatt volt zárva.

Kiállításaink közül hármat (a szokásosnál nagyobbakat) külön is említenünk kell. Nagyságrendben is elsőként a Magyar Nemzeti Múzeummal közösen rendezett *Új világ születik* című, a múzeum előcsarnokában elhelyezett kiállításunkat soroljuk ide. Ezt a kiállításunkat és a *Vologdai Képtár* által összeállított és Budapestre küldött könyvtári jegyekből álló *A szovjet ex libris 50 éve (1917–1967)* c. kiállítást az Októberi Forradalom ötvenedik évfordulója alkalmából rendezték. A nyári idegenforgalom idején külföldi látogatóink tájékoztatására rendeztük meg harmadik nagyobb kiállításunkat *Az Országos Széchényi Könyvtár története és működése* címen.

Rendszeres irodalomkutatási munkát ez év folyamán az Olvasószolgálat, a Kézikönyvtári Csoport, különgyűjteményeink között első helyen a Zeneműtár és a Színháztörténeti Tár végzett.

Az Olvasószolgálat 207 alkalommal (külföld részére 107 esetben) nyújtott írásbeli tájékoztatást, amiből 38 volumenében és szintjében is nagyobb irodalomkutatásnak tekinthető. Példaként: irodalom a magyarországi és külföldi középkori latinnyelvű irodalmi szövegek magyar fordításainak tanulmányozásához; régi szláv nyelvű kiadványok Pest-Budán a XVIII. és XIX. században; társadalmi ellentétek (ellentmondások) kérdéseivel foglalkozó magyar társadalomtudományi irodalom; a magyar városok helyzete és fejlődése a középkorban; az Októberi Forradalom hatása a neveléstudományra című összeállításainkat említjük.

A Kézikönyvtári Csoport ebben az évben fejezte be Albert Tezla-nak, a min-

nesotai egyetem professzorának bibliográfiájával kapcsolatos munkálatait (*An introductory bibliography to the study of Hungarian authors*) és készítette el a *The literature of the World in English translations* c. Parks-féle bibliográfia magyar anyagának összeállítását.

A Színháztörténeti Tár ugyancsak külföldről érkezett kérések alapján végezte többek között a magyarországi balettre vonatkozó adatgyűjtését és készítette el az *Észt drámairók a magyar színpadokon* c. összeállítását. A Zárolt Kiadványok Tára a müncheni *Új Látóhatár* és a párizsi *Magyar Műhely* c. folyóiratok analitikus cikk-bibliográfiáit állította össze.

Bibliográfiai munka

A magyar nemzeti bibliográfia rendszerébe tartozó munkálatokat elsősorban a Bibliográfiai Osztály, kisebb részben a különgyűjteményi táruk és más szervezeti egységek végezték.

Kurrens bibliográfiáink sorában rendszeresen jelentettük meg a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* (MNB) és a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a (MFR) c. időszak kiadványaink félhavi füzetait. Az MNB címeírásait a Könyvfeldolgozó Osztály, a Zeneműtár és a Térképtár készítette; az analitikus leírások címeírás revízióját, szerkesztését és technikai munkáit pedig a Bibliográfiai Osztály végezte. Az MFR teljes egészében a Bibliográfiai Osztály munkája. Mindkét kiadvány szerkesztőségei számára a fő problémát az jelentette, hogy változatlan létszámmal egyre nagyobb anyag feldolgozását kellett biztosítaniuk. Elvileg felvetődött pl. a sokszorosításban megjelenő tudományos folyóiratok feldolgozásának szükségessége is, de ezt biztosítani már nem volt lehetőség.

A kurrens bibliográfiák anyagának felhasználásával készültek ez évben is *Magyar könyvészet* címmel az MNB éves kumulációi és mindazok a kiadványok, amelyek többéves összefoglalásokban kiegészítői az éves könyvészeteknek.

A *Magyar könyvészet* éves köteteiből az év folyamán készült el az 1965. évi kötet befejezése, az 1966. évi kötet és az 1967. évi előszerkesztése. E kötetek közül azonban csak az 1965. évi jelent meg. Ennek a lemaradásnak, valamint az MNB és MFR félhavi füzeteiben (így a kumulációkban is) a kiadványok és cikkek bibliográfiai közlésében jelentkező eltolódásnak felszámolását az 1968. évben alapvető fontosságú feladatnak tekintjük.

A többéves összefoglalások közül elkészült és megjelent a *Magyar bibliográfiák bibliográfiájának* 1961—1964. évi kötete; a Magyar könyvészet sorozatában közzétett *A Magyarországon megjelent grafikai plakátok és metszetek címjegyzékének* 1963—1964. évi kötete, melyet a Kisnyomtatványtár szerkesztett; elkészült, de kiadásra már nem kerülhetett *A Magyarországon megjelent tankönyvek, egyetemi és főiskolai jegyzetek címjegyzékének* első, 1965—1966. évi kötete. Ez utóbbi megjelentetésének szükségességét az indokolja, hogy a tankönyvek és jegyzetek közlését az éves kumulációkban mellőzzük.

A retrospektív bibliográfiák sorában a *Magyar könyvészet 1945—1960.* ciklusának 3. kötete (Műszaki tudományok. Technika.) jelent meg. Elkészült és kéziratban leadtuk az 5. kötet (*Pótlások és betűrendes mutató az 1—4. kötetekhez.*) anyagát. Nyomdakész állapotba került ugyanezen ciklusnak a Térképtár által szerkesztett térkép-bibliográfiája, részben készült el a Zeneműtár szerkesztésében közreadásra kerülő zeneművek bibliográfiája.

Külön kell szólnunk az egyéb bibliográfiákról és a külföldi magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom bibliográfiai regisztrálása terén megindult előkészítő munkálatainkról.

Elkészült a *Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzékének* 1965. évi kísérleti kötete, megjelentetésével azonban csak 1968-ra számolunk.

Hasonlóképpen elkészült az MTA-val közös kiadásban tervezett *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473—1600-as évköre*. A kötet az Akadémiai Kiadó gondozásában jelenik meg. A következő 1601—1650-es évkör előkészítő munkáinak során összeállították az ide tartozó nyomtatványoknak megjelenési hely szerinti mutatóját és a Budapesten hozzá nem férhető nyomtatványok nyilvántartását, hogy azok mikrofilmezését megkezdhessek.

Ez évben kezdtük meg a Kultúra Külkereskedelmi Vállalattal közös vállalkozásban tervezett *Magyarországi könyvészet* hasonmás sorozatának kiadását, melynek keretében a nagy retrospektív összefoglalásokat (1473—1920) kívánjuk reprinteltetni. Az év során elkészült a Pótlások és igazítások Sztripszky Hia-dortól, Dézsi Lajos kiadatlan kiegészítéseivel 1472—1711 c. kötetének, valamint a Petrik Géza: Magyarország bibliográfiája 1712—1860 c. munkája 1—4. kötetének szerkesztése és részbeni reprintelése. Megjelenésükkel 1968 folyamán számolunk.

Megkezdődött a külföldi hungarikák feldolgozásának előkészítő munkája. Az év folyamán beérkezett, mintegy 40 000 tételt jelentő anyagból a Bibliográfiai Osztály 30 000-et rendezett és melléklapokkal látta el. Folytatták a külföldön élő magyar személyek és ott működő magyar testületek kataszterének továbbbépítését. A Külügyminisztériummal és a Magyarok Világszövetségével történt előzetes tárgyalások alapján a Hírlaptár összeállította a külföldön megjelenő magyar időszaki kiadványok jegyzékét. Mindezek a munkák azonban csak előkészítő jellegűek és a jelenlegi lehetőségeink mellett még az új beérkezések rendezése is csak részleges. Az e tekintetben való kötelezettségeink egyre nyomasztóbbá és halaszthatatlanabbá válnak.

Bibliográfiai munkánk összefoglalásaként rögzítjük: ma a nemzeti könyvtárak elsőrendű kötelezettségei közé tartozik a nemzeti bibliográfiák teljes rendszerének megteremtése. E téren könyvtárunk erejéhez és lehetőségeihez képest eddig is sokat tett, ennek ellenére még sok a hiányosság. Ez azonban nem rajtunk múlik, mert jelenlegi adottságaink között, amikor minden kapacitásunk a várbeli felköltözésre való előkészületek folytán lekötött, egyelőre nagyobb továbblépésre képtelenek vagyunk.

(Kiadványaink felsorolását az 5. sz. táblázat tartalmazza.)

Műemlékkönyvtárak

Műemlékkönyvtáraink súlyponti feladatait az állomány őrzésének és gondozásának teendői mellett elsősorban a látogatóforgalom megfelelő szintű lebonyolításában jelöltük meg.

A keszthelyi Helikon Könyvtár látogatóforgalma — mely a balatoni üdülő- és idegenforgalom növekedését természetesen követi — 1967-ben elérte a 111 801 személyt (1966-ban 100 348 volt). A látogatók összetételéből és a forgalom jellegéből következően ez a szolgáltatásunk egyre inkább múzeumi, mint könyvtári feladat. A hangsúly a teremfelügyeleten és a kalauzolásban van és külö-

nösen a nyári hónapokban, amikor a napi forgalom sokszor a 2000 személyt is eléri, még a megerősített személyzet is elégtelen a felügyelet ellátására.

A zirci Reguly Antal Múemlékkönyvtár látogatóforgalma ebben az évben is szünetelt. A könyvtár gombásodásának elhárításához szükséges, 1966 utolsó negyedében megindult fertőtlenítési, átépítési és az ezzel összefüggő munkák miatt megnyitására még nem kerülhetett sor.

A gyöngyösi Bajza József Múemlékkönyvtár munkája is az év nagyobb részében szünetelt. A könyvtár gondozásával megbízott Földy Ágoston tanár a könyvtári munka végzéséről jún. 30-ával lemondott. Ennek ellenére végre kellett hajtunk a könyvtár anyagának a földszinti nedves szárnyból az épület emeleti helyiségeibe való átköltöztetését. E munka a helyi tanácsi szervekkel egyértésben végrehajtást nyert, az állomány felállítása azonban elegendő állványzat hiányában még nem fejeződhetett be.

II. A KÖNYVTÁR KÖZPONTI SZOLGÁLTATÁSAI

A gyűjteményeinkkel kapcsolatos feladatok mellett nem kisebb súllyal végeztük azokat a munkákat, melyek a könyvtárközi szolgáltatások ellátásából adódtak. Külön súlyt adott az e téren jelentkező feladatoknak az, hogy a harmadik ötéves tervidőszak országos célkitűzéseinek keretében ezek a szolgáltatások és ezek fejlesztése az eddigieknél nagyobb igénnyel jelentkeznek. E vonatkozásban mindenképp a központi katalógusok, a könyvtárközi kölesönzés és a nemzetközi csere fejlesztéséért tett erőfeszítéseinket kell említenünk. Ennek jegyében dolgoztuk ki és terjesztettük főhatóságunk elé a könyvtárügy központi szolgáltatásainak fejlesztése tárgyában készített javaslatainkat. Önként értetődően ezek realizálásának előfeltételei messze meghaladják könyvtárunk jelenlegi lehetőségeit, az e téren végzett munkánk csak jelenlegi adottságaink és eszközeink figyelembevételével mérhető.

Kötelespéldány-szolgálat

Forgalma (915 626 db) az előző évivel nagyjában azonos volt. A kiadók és nyomdák kötelespéldány-szolgáltatásában nagyobb hiányosság nem jelentkezett. Könyveket 179, időszaki kiadványokat 131 esetben kellett reklamálni. Ellenőrző nyomdavezsgálatot Budapesten 20, vidéken 13 helységben 15 alkalommal végeztek.

Problémaként jelentkezett a könyvkötészettel nem rendelkező sokszorosítók anyagának megszerzése, a Kultúra KV által forgalomba hozott külföldön készült, közös kiadásban megjelentetett könyvek, valamint a régi hazai nyomtatványokról fotomechanikus eljárással készülő utánnymások beszolgáltatásának biztosítása.

Az 1966. évi kötelespéldány-szolgáltatásokat elemző és annak adatait közlő összefoglalásunkat (A magyarországi könyvkiadók, nyomdák és sokszorosítók jegyzéke és kötelespéldány-szolgáltatásuk az 1966. évben) a Kötelespéldány-szolgálat szerkesztésében az év folyamán külön kiadványként adtuk közre.

Központi katalógusok

A könyvek katalógusánál a beérkezett bejelentésekből 157 905 cédulát osztottak be. Kiemelt feladatként végezték el a katalógusok átszerkesztésének ez évre eső hányadát: az általános katalógus 1945 utáni ciklusainak összeosztását az „N” betűig, a szláv katalógusnál pedig a területi szerzős sorozat felállításának megkezdését.

Elméleti vonalon tisztázódtak a könyvek katalógusa rekonstrukciójának egyes nyitott kérdései és a nov. 23-án tartott kollégiumi ülés állásfoglalása alapján kialakították a könyvek katalógusának végleges tagoltságát: *a)* az 1945 előtti bejelentések katalógusa, *b)* az 1945 utáni általános katalógus, *c)* az 1945 utáni szláv katalógus és *d)* a kongresszusi jelentések (melléklapszintű) katalógusa.

Az év során a könyvek katalógusa alapján 10 956 esetben adtak tájékoztatást.

A külföldi folyóiratok katalógusa márc. 20-án visszakerült a Hírlaptártól eredeti szervezeti keretébe, a központi katalógusokhoz. Ettől számítottan kezdtek meg a kódjelek jegyzékének revízióját és az 1961—1967. évi bejelentések feldolgozását. A közölt tájékoztatások száma 14 547 volt.

Az *Országos Gyarapodási Jegyzék* szerkesztősege a határidők betartásával készítette el és jelentette meg mind a természettudományi, mind a természettudományi ágazat havonkénti füzetait, azonban a természettudományi rész 12. számának megjelenésére nyomdatechnikai okokból csak 1968. febr. 6-án került sor. A szerkesztőség az év folyamán az OGYJ és az országos információrendszer tervezett kapcsolatai kérdéséről több összeállítást készített.

Könyvtárközi kölcsönzés

Forgalma összességében és részadataiban is az előző évvel azonos szintű volt. A beérkezett kérések száma 23 586 volt, ezek alapján belföldnek 18 638, külföldnek 2067 esetben szerezték meg és küldötték el a kért dokumentumokat.

Az összeforgalom 59 százaléka esett a külföldről kért vagy külföldnek küldött kölcsönzésekre és mikrofilm-másolatokra (20 705 tételből 12 222). A külföldről beérkezett, illetve általunk kért kölcsönzések és mikrofilmen való megszerzések száma ötszöröse volt a külföld által kért anyagnak. A tudományos és ipari kutatás szükségleteinek szempontjából értékelve, szolgáltatásunk hasznosságát ezek a mutatószámok igazolják elsősorban.

Nemzetközi kiadványcsere

Nemzetközi csereszolgálatunk ebben az esztendőben is két irányban működött. Egyrészt — a nemzetközi kiadványcsere magyarországi központjaként — a Magyarország és a külföld között folyó kiadványcsere központi teendőit, másrészt a könyvtárunk saját cseréjével kapcsolatos feladatokat látta el.

Cserekapcsolataink keretében 60 ország mintegy 400 intézményével állottunk rendszeres összeköttetésben. A csereforgalom 39,8 százaléka a Szovjetunióra, 41,6 százaléka a többi szocialista országra és 18,6 százaléka a tőkés országokra esett.

Legfőbb partnerünk a moszkvai Lenin Könyvtár volt, de jelentős volt a forgalom a Szaltükov-Scsedrin Könyvtárral, a VGBIL-lel és a szovjet Akadémiai

Központi Könyvtárral is. Jól működött a csere a Német Demokratikus Köztársasággal, Csehszlovákia viszonylatában a prágai és a pozsonyi nemzeti és akadémiai könyvtárakkal, sok anyagot küldtünk a Matica Slovenska Könyvtárának és a Kassai Állami Tudományos Könyvtárnak. Tovább bővült a Jugoszláviával való csere, elsősorban az újvidéki Matica Srpska Könyvtárával kötött külön megállapodás révén sikerült a legfontosabb anyagról gondoskodni.

A tőkés országok közül élénk volt a csereforgalom a Német Szövetségi Köztársasággal, Ausztriával, az Amerikai Egyesült Államokkal és Angliával.

a) A csereközponti teendők területén: elkészítették a kiadványcsere országos nyilvántartását, a külföldről beérkezett gyűjtőládákat vámkezellették és azokból 6039 küldeményt továbbítottak a magyarországi címzetteknek; összeállították a külföldi cserére felhasználható magyar hivatalos kiadványok jegyzékét s ezzel biztos alapra helyezték cseretevékenységünknek ezt az ágazatát. Az év folyamán nagyobb mennyiségű régi parlamenti anyagot küldtek Angliába, az NSZK-ba és az USA-ba. Az onnan beérkezett csereanyagot az Országgyűlési Könyvtárnak adták át. A nemzetközi fölüspéldánycsere keretében 1356 tételt ajánlottak fel kb. 150 intézménynek. Az érdeklődés várakozáson felüli volt, ennek megfelelően 1714 kötetet küldtek ki. A külföldről beérkezett 1499 tételt (miután nagy részük gyűjtőkörükön kívül esett) elsősorban az Országgyűlési Könyvtár és más nagykönyvtárak igényléseinek megfelelően osztották szét.

b) Az OSZK saját cseréjét illetően a kiküldés (elsősorban a kultúregyezményes cserék esetében) részben automatikusan, részben külföldről beérkezett kérések alapján történt. A beérkezett anyagot — minthogy könyvtárunk, gyűjtőköréből következően, abból csak kisebb mértékben részesedett — az illetékes könyvtárak között osztottuk szét. Az OSZK és a KMK dezideráta-jegyzékei alapján 1527 kötet érkezett be.

Összesítve nemzetközi kiadványcserénk forgalmának adatait, az 1967. évben 19 942 volt a külföldre kiküldött és 18 959 a külföldről beérkezett könyvek és időszaki kiadványok száma.

Kiadványcserénket illetően elvi vonalon *lényegében* még két kérdés került előtérbe. Elsőként azt rögzítettük: kiadványcserénkben arra kell törekednünk, hogy a külföldre történő kiküldésekben kultúrpolitikai szempontok érvényesüljenek, vagyis annak keretében a magyar könyv- és folyóirattermés válogatott, java anyagát juttassuk ki, hogy annak alapján a magyar irodalmat és tudományt, általában hazánkat illetően tájékozódni lehessen. A másik kérdést a szocialista országok nemzeti könyvtárai igazgatóinak moszkvai értekezletén exponáltuk, és az értekezlet is úgy döntött, hogy az ún. automatikus csere anyagának összeállításában nagyobb gondot kell fordítani az egyes nemzeti könyvtárak gyűjtőköri igényeinek kielégítésére, tehát a nemzeti irodalmakat és tudományt jobban reprezentáló művek kölcsönös megküldését kell elsősorban biztosítani.

Központi könyvelosztás és fölüspéldánycsere

A nemzeti tulajdonba vett könyvtári anyag feldolgozását, szétosztását, valamint a fölüspéldányok országos cseréjét a Könyvelosztó végezte. Létszáma és munkája 1967 júliusától abból következően redukálódott, hogy személyi állományának egy részéből (9 dolgozó) „központi tartalék” megnevezéssel külön csoportot hoztunk létre a várbeli felkészülési feladatok végrehajtásának elősegítésére.

E központi tartalék mindig annál a munkánál kerül felhasználásra, ahol munkaerőpótlásra éppen a legnagyobb szükség van, ide értve magát a Könyvelosztót is.

A Könyvelosztó folyamatos munkái (könyvtárak fölőspéldány-jegyzékeinek közvetítése, kötelepéldány-maradék szétoosztás, könyvvédelmi ellenőrzés stb.) mellett a következő kiemelt munkákat végezte el.

Befejezte az OSZK ún. Vas utcai másodpéldányainak 1966-ban megkezdett előrendezését és abból állományba vételre (a könyvtár katalógusaival azonosítva és polcra helyezetten) június végével 105 068 darabot adott át a Gyarapítási Osztálynak.

A közművelődési könyvtáraktól az előző években begyűjtött szépirodalmi anyag fölőspéldányaiból 26 688 kötetet osztott szét Hajdú-Bihar, Komárom, Nógrád, Pest és Szabolcs-Szatmár megyék községi könyvtárai között, valamint az iskolai könyvtárak közötti továbbosztásra az Országos Pedagógiai Könyvtárnak.

Folytatta az időszaki kiadványok fölőspéldányainak feldolgozását és szétoosztását. E munka során 18 385 kötetet vettek nyilvántartásba és azt 39 db sokszorosított jegyzéken (510 lap terjedelemben) igénylésre megküldték az érdekelt könyvtáraknak.

III. A KÖNYVTÁR VEZETÉSE ÉS GAZDÁLKODÁSA

Könyvtárunk főigazgatója, dr. *Jóború Magda*, aki 1966-tól ideiglenesen külügyi szolgálatba került, ez év folyamán is távol volt. A könyvtár vezetését távollétében dr. *Sebestyén Géza* főigazgatóhelyettes látta el.

A könyvtár kollégiuma a kurrens és a távlati munka alapvető kérdéseinek megtárgyalására 7 alkalommal rendes, 3 alkalommal — az osztályok és önálló csoportok vezetőinek részvételével — kibővített ülést tartott.

A könyvtár 1966. évi munkáját és az 1967. év feladatait ismertető, összdolgozói szintű értekezletet 1967. február 25-én a könyvtár főigazgatóhelyettese tartotta. Az éves munkatervben foglalt részfeladatokat és azok végrehajtását főosztályi és osztályi keretekben tartott munkaértekezletek tárgyalták.

Államközi kulturális egyezményekben biztosítottan könyvtárunk a moszkvai Lenin Könyvtárral, a berlini Deutsche Staatsbibliothek-kal, a lipcsei Deutsche Bücherei-jal és az újvidéki Matica Srpska Könyvtárával állott közvetlen együttműködést biztosító kapcsolatban.

Mind a négy könyvtárral az év folyamán tanulmányi jellegű személycserét is folytattunk. Ennek keretében dr. *Vizkelety András* tud. munkatárs (júl. 11—18.) és dr. *Bélley Pál* tud. főmunkatárs (szept. 4—8.) a Német Demokratikus Köztársaságban; dr. *Sebestyén Géza* h. főigazgató és *Hámori Béla* főosztályvezető (okt. 3—17.) Jugoszláviában; *Pintér Márta* könyvtáros (nov. 27—dec. 11.) a Szovjetunióban volt tanulmányúton. A magyar—francia kulturális egyezmény ösztöndíjának felhasználásával *Markovits Györgyi* osztályvezetőhelyettes egy hónapi (máj. 12—jún. 11.) tanulmányi munkát végzett Franciaországban; a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként pedig *Ferenczy Endréné* három hónapig (október—december) volt Ausztriában.

Dr. *Sebestyén Géza* h. főigazgató két ízben képviselte könyvtárunkat a szocialista nemzeti könyvtárak igazgatóinak konferenciáján, júniusban Varsóban, decemberben pedig Moszkvában. November végén Moszkvában részt vett az Ok-

tóberi Forradalom 50. évfordulója alkalmából rendezett könyvtártudományi ülés-
szakon is.

Az 1966/67 iskolai évben könyvtárunk dolgozói közül 19-en egyetemi szinten,
9-en pedig a könyvtárosképző szaktanfolyam keretében végezték szakmai tanul-
mányaikat, 5-en középiskolai tanulmányokat folytattak. Közülük 1 fő egyetemi
kiegészítő oklevelet, 9 fő tanfolyami oklevelet, 4 fő pedig érettségi bizonyítványt
szerezett. A szakmai továbbképzés feladatait az év folyamán is a könyvtár szak-
szervezete gondozta.

Az 1967. év folyamán könyvtárunkban örvendetesen kiszélesedett a tudomá-
nyos kutatómunka. A munkaterv keretében végzett kutatómunkában kiemelt
témaként szerepelt „Az Országos Széchényi Könyvtár történeté”-nek megírása,
melyre dr. *Berlász Jenő* tud. főmunkatárs és dr. *Dezsényi Béla* főosztályvezető
kaptak megbízást. Mellettük egy kilenc főből álló munkaközösség egyes részprobl-
émák kidolgozásával foglalkozott. Így a könyvtártudományi kutatások 31 témá-
jából 11 téma közvetlenül a könyvtár történetére vonatkozott, 13 téma pedig a
könyvtár gyűjteményeinek feltárásával, illetve a nemzeti könyvtár működéséből
következő feladatokkal volt kapcsolatos, 7 téma általános könyvtártudományi
jellegű volt. A nem könyvtártudományi kutatások közül 12 a könyvtár kialakuló-
ban levő magyar irodalom- és történettudományi szakkönyvtári jellegének meg-
felelő témakörökhöz, 3 téma pedig más tudományterületek (általános nyelvészet és
esztétika) területéhez tartozott.

A várbeli új könyvtárárpület építése az előirányzott beruházási összeg keretein
belül folyt és annak során 15,6 millió forint került beépítésre. Ideiglenes jelleggel
megtörtént már a távfűtés bekapcsolása. A raktárak vasszerkezeti állványzatához
0,5 millió forint értékben 7500 pfm vaslemezpolcot gyártottak le. Elkészültek az
irodai bútorok tervei, melyek alapján a Gazdasági Hivatal legyártatta az író-
asztalokat, az írógép- és kezelőasztalokat a Szegedi Tisza Bútorgyárban a tárca
által rendelkezésre bocsátott összeg keretében. Könyvtárunk az építési és a terve-
zési munkában konzultációs jelleggel vett részt.

A gazdálkodás területén a Gazdasági Hivatal kiemelt feladatként a beszámoló-
lóban már ismertetett átrendezési munkákkal összefüggő szállításokat, felújítási
és átépítési munkálatokat biztosította.

Külön is megemlítenünk tartjuk, hogy könyvtárunk főhatósági rendelkezés
alapján telekkönyvileg is átvette a keszthelyi Festetics-kastély egészét a hozzá-
tartozó 10 holdas, védetté nyilvánított parkkal együtt.

Könyvtárunk dolgozói közül többen részesültek kitüntetésben. A Munka
Érdemrend arany fokozatát *Hámori Béla*, ezüst fokozatát dr. *Dezsényi Béla* fő-
osztályvezetők kapták; a Szocialista Kultúráért kitüntetést *Nagy Károlyné* osztály-
vezetőhelyettes, dr. *Németh Mária* osztályvezető, *Rakos József* könyvtárve-
zető, *Szilvássy Zoltánné* könyvtári csoportvezető és *Wix Györgyné* osztály-
vezetőhelyettes, a Kiváló Dolgozó kitüntető jelvényt pedig *Gombai Sándor* könyv-
táros, *Karcagi Antalné* könyvtári raktáros, *Keresztes Antal* könyvkötő szakmun-
kás és *Rakovszky Istvánné* gazd. főelőadó kapták. Miniszteri dicséret oklevélben
részesültek *Paulinyi Oszkárné* könyvrestaurátor, *Schneller Károly*, *Szabad*
Györgyné és *Tőkés Lászlóné* könyvtári csoportvezetők.

IV. KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

A szocialista országokban mindenütt irányzatváltozás tapasztalható a módszertani tevékenység területén, amelynek jelei nálunk is megmutatkoznak: a módszertani munka régebbi (pl. működési vizsgálatok, a tapasztalatszerzés és általánosítás) formái mellett, vagy helyett a munka szociológiai oldalai is egyre jobban előtérbe kerülnek. Egyrészt a szociológiai módszerekkel dolgozó irodalmi érdeklődés és olvasásvizsgálatok egyre nagyobb helyet kapnak, másrészt annak a szükségessége is nyilvánvalóvá vált, hogy a könyvtárat mint intézményt egész tevékenységével együtt szociológiai nézőpontból is vizsgálni kell, a módszertani központok munkájában a szociológia módszerei egyre inkább alkalmazásra kerülnek, sőt nem egy területen a módszertani tevékenység alapjává lesznek.

Fokozott hangsúlyt kapott az intézet véleményező, javaslattevő, rendelet-előkészítő tevékenysége. A leghatározottabban mutatkozott meg és figyelemreméltó eredményeket is hozott ez az irányzat az intézmény legfiatalabb szervezeti egységének, a tudományos és szakkönyvtárak módszertani osztályának munkájában.

A másik vonatkozás, ami az elmúlt évet a többiek sorából kiemeli, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztálya által, szakemberek bevonásával végrehajtott felülvizsgálat. A novemberben befejeződött vizsgálat az első volt az intézmény 1959. január 1-én történt átszervezése óta. Hatása bizonyos mértékben már a múlt évben is érvényesült. Nem feladatunk most a vizsgálatot ismertetni, legfeljebb néhány szóban summázzuk annak lényegesebb megállapításait. Ezt a Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztályának értékelése, illetve határozata alapján tesszük.

A Főosztály a vizsgálat alapján megállapította, hogy az intézet a közművelődési könyvtárak építése és állományfejlesztése terén vállalt feladatait korszerű színvonalon látja el, sikeresnek mondotta az *Új Könyvek* című kiadványt, értékelte annak színvonalát. Ugyancsak a KMK sikereként értékelte a könyvtárosok középszintű képzését. A tudományos és a szakkönyvtárak szakfelügyeletének, valamint az állománygyarapítás kérdésében a Művelődésügyi Minisztérium által hozandó rendelkezések színvonalas előkészítésének munkáját a Főosztály szintén nagyra értékelte. Eredményesnek ítélte a könyvtártudományi dokumentáció munkáját és a Könyvtári Figyelő működését.

A vizsgálat természetesen feltárta az intézet tevékenységének hibáit is és utat mutatott továbbfejlesztésére. Egyrészt azt az irányzatot erősíti, amely ott már a vizsgálat előtt is kibontakozóban volt, sok szempontból azonban új irányt adott.

Fontos követelményként hangsúlyozta, hogy a munka tartalmában fokozottabb mértékben kell előtérbe állítani a közművelődési könyvtárak eszmei irányítását, az olvasók nevelését, irodalmi ízlésük fejlesztését. A tudományos és szakkönyvtárak számára pedig elsősorban a magas színvonalú információ nyújtásával kell segítséget adni. A könyvtártudományi dokumentáció hatékonyságát a felhasználhatóság szempontjának erősebb figyelembevételével kell fokozni.

A vizsgálat az intézmény szerkezetére is javaslatokat hozott. Ezek kihatása egyelőre a közművelődési könyvtárak módszertani osztályán jelentkezett. Ennek keretén belül új részleg kialakítását határozták el, amelynek feladata a könyvtá-

rak, ezen belül a szolgáltatások iránti igények vizsgálata, figyelemmel az egyes olvasórétegek olvasási igényeire, ezen belül különös hangsúllyal az ifjúságra. Az ifjúság jobb könyvtári kiszolgálásának egész kérdése előtérbe kerül.

Közművelődési könyvtárak

Intézményünk 1967-re tervezett nagyszabású vállalkozása a munkások olvasási viszonyainak széles körű feltárása lett volna, ez a munka azonban kiváló munkatársunk, *Ughy Jenő* tragikus halála miatt csak a tervezésig jutott. Ugyanezen ok miatt tevődött későbbre az útmutatás megadása az egyes könyvtárak e területen végzendő feladataira, valamint a könyvtárakban folyó olvasás-elemző munka módszereire. E tragikus kiesés azért is érint bennünket súlyosan, mert az abbahagyott munkaág — mint már említettük — a szocialista országokban mindenütt a módszertani tevékenység központjába kerül, és ezen a téren egyébként is nagymértékben el vagyunk maradva más szocialista országokhoz képest.

A művelődésügy, benne a könyvtárügy, egyre inkább előtérbe kerülő feladata, hogy számba vegye azokat a jelenségeket, amelyek a művelődési munka egyéb területein, így a könyvtárakban is a tömegközli eszközök, de különösen a TV hatására jelentkeznek, és amelyeknek figyelembevétele elkerülhetetlen. A tömegközli eszközöknek a könyv olvasásra gyakorolt hatását nem egy területen vizsgálják, egyebek között a TV külön munkacsoportja is. Egyelőre a könyvtárak tapasztalatai és e nemben az egyéb területeken elért kutatási eredmények alapján adtunk módszertani útmutatást a könyvtáraknak, hogyan hasznosítsák a televíziót a könyvtári propagandamunkában és hogyan befolyásolják a könyvtár hatókörébe vont emberek a TV értékesebb közvetítéseinek megnézésére, az azzal kapcsolatos irodalom fokozottabb használatára.

Az állományfejlesztés körébe vágó módszertani tevékenységünkben az a törekvés, hogy a problémákat ne pusztán szakirodalmi ismereteink és gyűjtött tapasztalataink alapján oldjuk meg, hanem gondosan megejtett széles körű, a könyvtárakkal együtt végzett vizsgálatok alapján. Ilyen módon vizsgáltuk néhány városunkban, hogyan épülnek egymásra a különböző feladatkörű és típusú könyvtárak állományai, hogyan lehet a gazdaságosság elvének érvényesítésével megszervezni a könyvtárak állománymegosztását. E munka során készült tervek szolgáltatnak alapul néhány megyei és városi könyvtár gyűjtőköri szabályzatának kidolgozására (Debrecen, Tatabánya, Miskolc). A tervezeteket több konferencián vitattuk meg, így öt gyűjtőköri mintaszabályzat készült el. Megjelenésük módszertani útmutatóval együtt az 1968. évben várható.

Az *Új Könyvek* című, a Könyvtárellátóval közös kiadványunk 1967-es évfolyama 2375 művet ismertetett. Gyakorlatilag a kereskedelmi forgalomba kerülő magyar nyelvű és nem brosúra jellegű kiadványok egészét. Mutatóinak, tárgyszórendszerének kidolgozása munkában van; a folyóirat állománygyarapítási feladata mellett már eddig is jelentős eszköze a könyvtárak téjékoztató munkájának, mutatóinak kidolgozása és kiadása után ez a szerepe megnő.

A megjelenése előtti időszakban törzsanyagként minősített irodalmat az 1967. évben törzsanyagjegyzékként annotált formában kiadtuk. Ebben elsősorban az a cél vezérelt, hogy az *Új Könyvek*ben megjelent és a régebbi időben törzsanyagként minősített irodalom egységes tájékoztatási rendszerben jelentkezzen. Az *Új*

Könyvek mutatóinak kidolgozásához mintegy előtanulmányként a nemrég kiadott annotált törzsanyagjegyzék mutatórendszere szolgált.

Az *Új Könyvek* természeténél fogva nem irodalomkritikai lap, akarva nem akarva mégsem kerülheti el a megjelölt irodalommal kapcsolatos kritikai állásfoglalást, hiszen enélkül értelmét vesztené. Ebben a tekintetben nincs könnyű helyzetben, minthogy a könyvekkel szinte egyidőben jelenik meg, s ennél fogva véleményének kialakításában a legkisebb „közvéleménykutatás” sem előzheti meg. Az elmúlt évben összevetettük recenzióinkat a megjelent irodalomkritikákkal. Az összehasonlítás két okból is tanulságos volt. Egyrészt az *Új Könyvek* szempontjából kedvező mérleggel zárult. Igen kicsi, mindössze 2—3% az aránya azon műveknek, amelyekre vonatkozó megállapításaink módosításra szorulnak. A másik, ami nem számunkra, hanem irodalompolitikánk, irodalmi életünk szempontjából érdemel figyelmet: a megjelent irodalmi művek elég kis hányada kap érdemi kritikát, a szomszédos országok magyar irodalmát pedig irodalmi berkeink szinte tudomásul sem veszik.

Az állománygondozás a gyarapítás mellett a fölös és elavult könyvek kivonását is magábfoglalja. Különösen a szabadpolderendszer ad nagy hangsúlyt a kérdésnek. Ezért nemcsak a törzsanyag fokozott beszerzése érdekében dolgozunk ki eljárásokat, de az OSZK által végzett fölőspéldány-kivonás és újra elosztás munkálataiban is részt vállaltunk. Az állománykivonás kérdéseivel foglalkozó munkatársunk egyben az állománykivonás kérdéseiben döntést hozó „Minősítő Bizottság” titkára. Osztályunk a Könyvelosztó Osztállyal együttműködve az év folyamán 157 tudományos és szakkönyvtári selejtezési kérelmet intézett el.

A jelentkező könyvtári igényeknek a könyvkiadásban történő hasznosítására utánnomási javaslatot készítettünk, ezt a könyvkiadók messzemenően figyelembe vették. Részt vettünk tárgyalásaikon, közreadtuk a kiadói programokra vonatkozó elemzéseinket.

Az 1967-es évben előtérbe került a korszerű tájékoztatás érdekében végzett módszertani munka. Ennek során külön a nagy és külön a kisebb könyvtárak számára szükséges referenzállomány bibliográfiáját állítottuk össze, a kiskönyvtáraké már meg is jelent. A közművelődési könyvtárak jobb folyóiratellátása érdekében felmértük könyvtáraink ellátottságát, a kapott eredményeket konferencián vitattuk meg, közreadtunk különféle típusú könyvtárak számára ajánlott magyar és külön kiadványban a külföldi folyóiratok jegyzékét.

A könyvtári és irodalompropaganda-munka módszertani segítségét változatlanul az *Eseménynaptár* szolgálja, amely a könyvtárak mellett egyre inkább elterjed iskolákban, művelődési házakban is. Az 1967. évtől kezdve szerkesztésében a Népművelési Intézet is részt vesz. Magunk pedig a *Népművelés* című folyóiratban az Intézettel közösen adunk tájékoztatást a TV azon műsorszámairól, amelyeket a könyvtári és a népművelés egyéb területén végzett propaganda-tevékenység szempontjából fel kell használni. A negyedévenként közreadott tájékoztatóhoz ajánló bibliográfiai rész is csatlakozik.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50 éves évfordulójára a Népművelési Intézettel közösen 10 ív terjedelmi útmutatót adtunk ki programokkal, bibliográfiákkal, a munka mellett jelentős mértékű helyszíni tanácsadó munkát is végeztünk, az évfordulóra a könyvtárak által bőségesen kiadott ajánló bibliográfia és egyéb jellegű propaganda-kiadványokat pedig elemzés alá vettük.

A propagandát irányító tevékenységük nem kielégítő, elsősorban az anyagi

feltételek hiánya miatt. Szinte alig jelent meg olyan központi kiadvány, amely a nagyközönség figyelmét a könyvtárakra terelné. Javaslatokat dolgoztunk ki a Népművelési Propaganda Iroda és a Könyvtárellátó számára, egyelőre azonban e téren lényeges változásra semmi remény sincs.

Arra is egyre kevesebb a reményünk, hogy az ajánló bibliográfiák koordinálásában valamirevaló eredmény szülessen. Az öt éves tervbe vett bibliográfiák gondozását folyamatosan végeztük, egy részük el is készült, kiadásuk azonban nincs kellően megalapozva. Hiányoznak a hatékony koordináció alapfeltételei: a funkciójuk szerint hatáskörükbe tartozó ajánló bibliográfiák gondozását országos szakkönyvtáraink mind ez ideig nem vállalták át. Az öt éves terv erre vonatkozó irányelveit nem követte minisztériumi intézkedés. A koordináció mind ez ideig közvetlen módszertani segítségnyújtást, illetve valamiféle rábeszélést jelent csupán. Mindezen bajok ellenére az ebbe a munkába fektetett erőfeszítések nem veszték el nyom nélkül. Egynéhány megjelent ajánló bibliográfia már a tervben megjelölt, korszerű típus jegyeit hordozza. Dicséretesek a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ez irányú törekvései és eredményei.

A hálózatfejlesztésre irányuló törekvéseink központjában az elmúlt évben a falusi könyvtárak állottak. Magasabb szervezeti formába vonásuk letéti rendszerrel működő körzetekbe már régebben megkezdődött. Ebben az évben helyzetfelmérést végeztünk, amely igazolta az elgondolás életrevalóságát, egyben azonban szomorú képet tárt fel: a biztató folyamat jóformán teljesen megállt. A népművelés egészének figyelme ugyancsak a falu felé fordult és létrehozta a könyvtár és a falusi művelődési otthonok egy intézménnyé szervezett formáját, a klubkönyvtárat. Az önmagukban erőtlen könyvtárak és művelődési otthonok „klubkönyvtár” címen történő egybevonása igen egészséges jelenség. Hiba azonban, hogy ez az összeolvasztás nem jár együtt a körzeti könyvtárak kialakításával, tehát olyan szervezeti forma megjelenésével, amelyben az új művelődési intézmény könyvtári része valamely magasabb szervezettségű (körzeti, vagy járási) könyvtár letéthelye. Kidolgoztuk a Művelődési Minisztérium állásfoglalása alapján a klubkönyvtárak szervezeti és működési alapelveit, kísérletet állítottunk be a Népművelési Intézettel közösen, figyelemmel kísértük és tanácsokkal láttuk el a kísérleti helyeket.

Az Országos Mezőgazdasági Vásáron és Kiállításon bemutatott klubkönyvtári pavilon könyvtári részét a KMK tervei alapján állították fel. A népművelés új irányzata az együttműködés fokozottabb érvényesítését és a művelődési terület összehangoltabb irányítását követeli meg. Ennek érdekében a Népművelési Intézettel együtt országos értekezletet tartottunk a járási könyvtárak, a járási művelődési házak és a járási tanácsok felügyelőivel, Mezőkövesden.

A hálózatok továbbfejlesztését szolgálták az általunk szervezett tapasztalatcsere jellegű értekezletek vidéki városainkban. A megyei városok hálózati továbbfejlesztésére Pécsen a városi könyvtárak igazgatóival, Sásdon a művelődési autók könyvtárosaival tartottunk tapasztalatcsere jellegű megbeszéléseket.

Az iskolai könyvtárügy kétségkívül könyvtárügyünk leggyengébb része. Fellendülés és kezdeményezés egyelőre még inkább egyes iskolák lelkes könyvtárosaiktól, mintsem központi intézkedésekből származik. Az Országos Pedagógiai Könyvtár a legutóbbi években szorosabban működik együtt a Könyvtártudományi és Módszertani Központtal, és ennek kedvező hatásaként az iskolákban is egyre-másra jelennek meg a szabadpolcos könyvtárak. Szolnok és Heves megyében

együttes munkával iskolai szabadpolcos könyvtárakat szervezett meg a Könyvtártudományi és Módszertani Központ az Országos Pedagógiai Könyvtár és a megyei könyvtár.

A könyvtárak építése, berendezése terén ez évben a szaktanácsadás volt a legnagyobb feladat. Az állami, illetve tanácsi könyvtárak mellett a szakszervezeti könyvtárak is egyre sűrűbben jelentkeznek. A nagyobb szakszervezeti könyvtárak számos egysége ma már modern berendezésű, szabadpolcos intézmény, egyik-másikuk külföldi könyvtárosok számára is meglepetést kelt.

A könyvtári bútorok prototípusainak központi előállításához terveket készítettünk és részt vettünk az előállítás „művezetésében” is. Elkészítettük a könyvtári programot a városon kívüli települések közintézményeinek tömbösítéséhez. A közművelődési területre vonatkozó néhány kiadványról már említést tettünk. A *Könyvtárépítés és berendezés Füzetei* című sorozatunk 6 száma jelent meg, a *Könyvtári raktározási táblázatok* 6. átdolgozott kiadása.

Fontos kiadványunk: *Az Egyetemes Tizedes Osztályozás 1958. évi kiadása és a MSZ 4000—66R táblázatai közötti eltérések összehasonlító táblázata*, valamint *A szakkatalógus szerkesztése csoportképzés alapján a közművelődési könyvtárakban* című munkák.

Tudományos és szakkönyvtárak

Az osztály kis létszámú. Úgy véljük, itt a legrosszabb az arány az ellátandó terület nagysága, a felmerülő szükségletek és a feladatokat ellátó erők létszáma között. Nagyjában ezt állapította meg a vizsgálat is, egyben munkáját mint a legszervezettebbet értékelte és jelentős fejlődését ismerte el.

Amíg a közművelődési könyvtárakkal foglalkozó osztály munkáját inkább módszertani útmutatók kiadása, a közvetlen módszertani segítségnyújtás jellemzik, ez az osztály inkább az elemzésekre, felmérésekre, világirodalmi összefoglalók kiadására helyezi a súlyt. A feladatok szerteágazó volta és a létszám ellentmondása külső munkaerők, sőt munkaegyüttesek bevonására készítik az osztályt. Az elmúlt év erre jónéhány példát is mutatott. Kibontakozást — a gyenge, pénzügyi ellátottság miatt — aligha várhatunk.

Az osztály munkájából ki kell emelnünk a tudományos és szakkönyvtárak gyűjtőköri elhatárolását, azaz a „gyűjtőköri kódex” kialakítását szolgáló munkálatokat. A hálózati reform előkészítése során a tudományos és szakkönyvtárak módszertani részlegeinek képviselőiből álló „Módszertani Munkabizottság” közreműködésével összegyűjtötte a nagyobb könyvtári hálózatok tapasztalatait. E nembe sorolhatók még: közreműködés a népgazdasági információs rendszerrel kapcsolatos álláspont kialakításában, a Művelődésügyi Minisztérium szakfelületi jogkörének a meghatározásában, a könyvtári statisztikai beszámolási rendszerre vonatkozó reform előkészítésében. Utóbbi tevékenység nemcsak az egész magyar könyvtárügyre vonatkozó statisztikai rendszer továbbfejlődését, de a nemzetközi könyvtári statisztika kielégítésére vonatkozó igényeket is szolgálta.

Abból a helyzethől, hogy a tudományos és szakkönyvtárakat, tehát a hálózati rendszerek túlnyomó többségét fogja össze, az említett mellett is számos feladata van, amelyet az egész könyvtárügyre nézve végez. Így az elmúlt évben — állandó feladatának részeként — felmérte és értékelte a könyvtártudományi kutatások

országos helyzetét és javaslatait az OKDT illetékes szakbizottsága elé terjesztette.

A mondottak szinte mindegyike abba a feladatcsoportba tartozik, amelyet „rendelésre” végez. Emellett — nem kis mértékben terven felül — sajátos helyzetének megfelelően a magyar könyvtári kutatást és gyakorlatot segítő szemlék kidolgozását is végezte. Ezek közül ki kell emelni a könyvtárak gépesítésére irányuló sorozatot, az ún. *Gépesítési Füzeteket*. Külön kell említenünk az osztály keretében működő „Gépesítési szaktanácsadó állomást”. Mindezek tapasztalatai és elméleti kutatások alapján az osztály elkészíti a népgazdasági rendszerben közreműködő országos könyvtárak gépesítési tervét.

Bár munkájának jellege inkább a tervezés, a szemlék készítése, tehát a könyvtárak általános támogatása, a szakirodalmon keresztül Módszertani Munkabizottsága révén közvetlen kapcsolatban áll a hálózati központokkal, így nem válik munkája pusztán elméletivé. Ez a körülmény és az elkerülhetetlen igények közvetlen segítségnyújtásra is készítetik. Az elmúlt évben számos könyvtár számára adott fejlesztési szakvéleményt, sőt a nagykönyvtárak közvetlen propagandatevékenységéhez is hozzájárult: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom megünneplését megszervezte, illetve részt vett az ünnepek előkészítő munkálataiban. Munkájának hatása érezhető volt, nem egy könyvtárunk maradandó értékű kiadvánnyal, bibliográfiával ünnepelt.

Az osztály kiadványai is az aktuális szükségleteknek megfelelően a könyvtárak gépesítését segítik. A terveknek megfelelően a *Gépesítési Füzetek* című sorozat első két tagjaként megjelent Horváth Tibor: *Kézi lyukkártyák a hazai könyvtárakban* (Bp. 1967. 40. l.) és Vásárhelyi Pál: *Gépi lyukkártyák könyvtári alkalmazása* (Bp. 1967. 34 l.) című kiadvány.

Módszertani tevékenységünknek a külföldi szakmai körökkel való megismertetése a magyar nyelv elszigeteltsége, kevésbé elterjedt volta miatt a hazai irodalom segítségével nem kielégítő. Éppen ezért van különös jelentősége tudományos és szakkönyvtáraink módszertani tevékenységét angol és orosz nyelven ismertető kiadványunknak.

Könyvtárosképzés és továbbképzés

1966 őszén indultak meg a speciális programok alapján a szakkönyvtárosok középfokú szakképzést nyújtó 2 ½ éves szaktanfolyamai. Egy év tapasztalatai alapján 1967-ben új évfolyamokat indított mind a három tankönyvtár: OMKDK 159 fő; OOKDK 84 fő; KMK 113 fő.

A speciális (műszaki, orvosi, társadalomtudományi) szaktanfolyamokhoz lényegében minden tantárgyhoz új jegyzetekre volt szükség. Ezeknek kb. 70%-át készítettük el 1967-ben. Legjelentősebb munka volt a választható négy világnyelvhez a társadalomtudományi szakkönyvtárosok részére megfelelő tankönyvek elkészülése. A még hiányzó jegyzetek miatt levelező tagozatot nem indítottunk.

Miután 1965 óta a közművelődési könyvtárosok középfokú szakképzése kizárólag a tanítóképző intézetek népművelő-könyvtáros tagozatára tevődött át, a záródó közművelődési szaktanfolyamok utolsó képesítő vizsgája (338 könyvtáros) is 1967-ben volt.

A könyvtárosok szakmai továbbképzését a Művelődésügyi Minisztérium által jóváhagyott program alapján végeztük.

A közművelődési könyvtárosok számára tervezett program fő témakörei: az olvasószolgálat és ezen belül is a tájékoztató munka fejlesztése, a gyermekkönyvtárosok szakszerűbb munkájának elősegítése volt, továbbá a módszertani munka több olyan újszerűsége, amely már a gazdaságirányítási rendszer reformja alapján jött létre.

A tudományos és szakkönyvtárosok részére szinte a teljes programot az új gazdaságirányítási rendszerhez kapcsolódó új információrendszer kiépüléséhez igazítottuk a szakkönyvtári tevékenység vezetői és beosztott munkaköreire bontottan. Az információrendszer kialakulása sajnos még olyan kezdetleges állapotban volt, hogy tervezett programunk túlnyomó részét a következő évre kellett halasztanunk.

1967-ben az Oktatási Osztály egész évi munkáját jelentette az ország valamennyi főhivatású könyvtárosának szakképzettségi és munkakörének összefüggő adatairól készült felmérés statisztikai feldolgozása, a lyukkártyás nyilvántartás elkészítése és az elemzés alapján a tanulmányok, azok hazai és nemzetközi publikációnak elkészítése.

Tájékoztatói osztály és szakkönyvtár

A Könyvtártudományi Szakkönyvtár állománya az év folyamán 30 363 darabra nőtt (ez évi gyarapodás 2021), ebből a könyvek száma 23 141 kötet (ez évi gyarapodás 1235 kötet). A gyarapításban — különösen a devizaigényes és még inkább a kereskedelmi forgalomba nem kerülő anyag beszerzésében — igen nagy szerepet játszott a kiadványcsere, amely elsősorban a gyorstájékoztatók alapján folyt.

Az osztály munkája 1967-ben főként az állomány mélyebb feltárására irányult. Kidolgoztuk az 1965 után feldolgozott anyag (könyvek, folyóiratok, szűk publicitású anyagok) feltárásának és visszakeresésének teljes rendszerét. Elkészült a munka megindításához szükséges magyar tárgyszójegyzék, valamint e jegyzék angol nyelvű változatának alapanyaga. A tárgyszójegyzéket 20 000 pozíciós fénylyukkártyára is adaptáltuk.

Az év második felében megindult a tényleges osztályozó (kódoló) munka. Ennek eredményeképpen 2300 dokumentumról már permutált indexet közölt a *Gyorstájékoztató*, magyar és angol nyelven.

Az állomány pontosabb és mélyebb feltárására irányult a szakkatalógus revíziója is. Az 1964/65-ben az ETO megfelelő szakjelzeteivel végzett revíziós munka lehetőséget adott arra, hogy a szakkatalógus jelzeteit is egyöntetűvé tegyük. Ezt az év végéig az anyag 80%-ában elvégeztük. A betűrendes katalógusban is megtörtént a hiányzó melléklapok és utalók pótlása.

Kéziratban elkészült és sajtó alá került az állományunkba tartozó folyóiratok teljes (az állományrészletezést is tartalmazó) kötetkatalógusa, az indexekkel együtt.

A Gyorstájékoztatóban 7200 tétel címléírását közöltük. Az idegen nyelvű anyagról mindig címfordítást is adtunk, ezenkívül a tételek 70%-áról rövid, 20%-áról hosszabb annotációt, 10%-áról pedig referátum jellegű tartalmi ismeretést.

A nagyobb érdeklődésre számot tartó idegen nyelvű folyóiratcikkeket, könyvrészleteket fordítás útján is hozzáférhetőbbé tettük. Az év folyamán 90 dokumen-

tum — közötté néhány könyv — fordítása készült el és került be a Szakkönyvtárba.

A feltáró munkában jelentős haladást jelent a fordítások „kódrendi” és betűrendes katalógusának publikálása, az 1965—66-ban (az új visszakeresési rendszerben) feldolgozott mintegy 12 000 dokumentum betűrendes indexének revíziója, valamint a referáltsági indexlapok revíziója.

Az osztály gondozásában készült a magyar és a külföldi könyvtártudományi szakirodalom gyorstájékoztatója, a *Könyvtári Figyelő*, valamint a *Könyvtári tájékoztató a magyar hírlapok cikkeiről* című kiadvány. A Könyvtártudományi és Módszertani Központ egyéb kiadványainak szerkesztési munkáiban is részt veszünk, sokszorosításukat pedig az osztály keretében működő részleg végzi.

Kísérletet tettünk arra is, hogy külső intézményekkel való együttműködés révén bővítsük saját munkánk lehetőségeit. A KGM MTTI-vel kötött szerződés alapján közreműködtünk az *Informatika* című lap első számainak technikai szerkesztésében és sokszorosításában.

Az Országos Széchényi Könyvtár dolgozói

1967. december 31-én

A) K Ö N Y V T Á R

7001 Főigazgató:

Dr. Jóboru Magda¹
a neveléstudomány kandidátusa

Dr. Szentmihályi János³
egyetemi adjunktus
Dr. Tombor Tibor

7002 Főigazgatóhelyettes:

Dr. Sebestyén Géza

7006 Osztályvezetőhelyettesek:

Berczeliné dr. Monori Erzsébet
Kovács József
Meggyesiné Markovits Györgyi
Dr. Medrey Zoltán
Mérey-Kasztner Róbertné
Milhoffer Alajos
Dr. Munkácsi Piroska
Nagyné dr. Létay Ida
Dr. Nemes Erzsébet Klára
Dr. Takács Menyhért
Tamás Péter
Wix Györgyné

7003 Főosztályvezetők:

Dr. Dezsényi Béla
az irodalomtudományok
kandidátusa, c. egyetemi docens
Hámori Béla
Dr. Haraszthy Gyula
Dr. Keresztury Dezső
Dr. Pajkossy György

7004 Osztályvezetők:

Dr. Birkás Endre
Csapodiné dr. Gárdonyi Klára
Dr. Fajcsek Magda
Faragó Lászlóné
Fügedi Péterné
Dr. Gombocz István
Horváth Viktor
Dr. Kecskeméti István
Kostyál István
Kovács Dezső
Nagyné Rácz Aranka²
Dr. Németh Mária
Óvári Sándor
Dr. Róna-Tas András
a nyelvészeti tudományok
kandidátusa
Soltészné dr. Juhász Erzsébet

7021 Csoportvezetők:

Ferenczy Endréné
Kemény István
Mártován Gyuláné
Miklóssyné Varró Judit
Nagydiósi Gézáné
Rakos József
Schneller Károly
Somkuti Gabriella
Szabad Györgyné
Szász Andrásné
Szilvássy Zoltánné
Tólkés Lászlóné
Ürögy Györgyné

7022 *Tudományos főmunkatársak:*

Dr. Béley Pál
Dr. Berlász Jenő
Dr. Borsa Gedeon
Dr. Kemény G. Gábor
az irodalomtudományok kandidátusa
Dr. Sulán Béla
a nyelvészeti tudományok doktora
Dr. Tardy Lajos
a történelemtudományok kandidátusa
V. dr. Windisch Éva

7023 *Tudományos munkatársak:*

Batári Gyula
Bikichné Falta Rosemarie
Borsos Józsefné
V. dr. Busa Margit
Dániel György
Dr. Fallenbüchl Zoltán
Dr. Fazakas József
Dr. Kelecsényi Gábor
Kiszely Olivér
Pap Zoltán
Papp Ivánné
Pethes Iván
Pusztai Jánosné
Spira Györgyné
Dr. Szabó János
Tárkányi Gyula
Dr. Vekerci József
a nyelvészeti tudományok kandidátusa
Dr. Vízkelety András
Wittek Lászlóné

7024 *Főkönyvtárosok:*

Dr. Balla Sándor
Bácz Kálmánné
Bántai Vilmosné
Burián Ignácné
Darabos Pálné
Dárdai Miklósné
Deli Györgyné
Demény Ottóné
Dr. Dubois Sarolta
Falvy Zoltánné
Galamb Györgyné
Herendi Károlyné
Dr. Herke Rózsa
Hoffer Rezsóné

Horváthné Izsó Lívia
Jáky Éva
Karácsonyi Rózsa
Dr. Kindlovits Kálmán
Kovács Ilona
Kovács Istvánné
Krúdy Zsuzsa
Linezényi Adorjáné
Losonci Andrásné
Majtényi Árpádné
Pálinkás Sándorné
Petrovay Istvánné
Dr. Radnai Márta
Ráduly Márta
Sándi Emilné⁴
Schlachta Erzsébet
Szabó Ervin
Dr. Szász Géza
Dr. Szigethy Jolán
Szűcs Jenőné
Dr. Tomcsányi Tamás
Dr. Tornya Alice
I. Tóth Zoltánné
Zágonyi Ilona

7025 *Könyvtáros I.*

Ambrus Jánosné
Balogh György
Dr. Bartók György
Bene Sándorné
Beniczky György
Béri Gézané
Bétsch Elemérné
Bókay Béláné
Faragó Lászlóné
Fésűsné Domanovszky Judit
Fodor Armandné
Futala Tiborné
Gáli József
Gordon Miklósné
Dr. Hegedűs Károly
Illyés Katalin
Indali György
Kiss Jenőné
Koncz Béláné
Krause Etelka
Kronstein Gábor
Lengyel Enikő

Miklóssy János
Papp Ferencné
Párkai Istvánné
Tomits Ottilia
Dr. Tóth Lajos
Tókéssy Ilona
Tölgyesi Lászlóné
Vavrincez Veronika
Végh Ilona
Zilahy Tamásné

7026 *Könyvtáros II.*

Baczoni Tamásné
Bíbor Jenőné
Bolgár Ivánné
Csákvári Elekné
Deáki Imréné
Fallier Erika
Fináczy Ernőné
Fodor Adrienne
Gál Ágnes
Gombai Sándor
Hajmási Sándorné
Hajóssy Jánosné
Harsányi Eszter
Horák Mária
Horváth Tiborné
Kapunvári Mária
Kis Elemérné
Kisfalvi Mária
Komornik Zoltánné
Lénárdné Faggyas Margit
Maczikáné Oláh Gabriella
Malek Magdolna
Mussinger Gábor
Nagy Emese
Nagy Éva
Németh Károlyné
Nyomárkayné Matolay Mária
Palotásné Pesthy Klára
Pásztorné Filep Ágnes
Patayné Balogh Éva
Pintér Márta
Román Anna
Sándor Erzsébet
Solymossy Ildikó
Susánszky Zoltánné
Szekér Kálmánné

Szentmihály Andrea
Takács Mária Zsuzsánna
Tóth Bálint
Tudós Erika
Vékony Margit
Velichné Nagy Katalin
Veress Orsolya
Wolf Magdolna

7027 *Könyvtáros III.*

Belencsik Lajos
Epres Antal
Jagán Lászlóné
Potyondi Margit
Pozsony Endréné
Storch Zsuzsánna
Tisza Kálmánné
Ventura Eduárdné

7029 *Könyvrestaurátor I.*

Czettlerné Kozocsa Ildikó

*

7402 *Gazdasági igazgató I.*

Soltész András

7403 *Gazdasági igazgató II.*

Bolgár Pálné

7421 *Csoportvezetők:*

Dr. Hernády Dénes
Sebestyén Gáborné

7422 *Főelőadó I.*

Csizmadia Pál

7423 *Főelőadó II.*

Balázs Miklósné

7424 *Előadók:*

Fekete Etelka
Jenik Győzőné
Kádár Tiborné
Kerekes Lórinccé
Kiss Györgyné
Lakatos Lászlóné
Márton Mihály
Pintér Antalné
Pócsi Árpádné

- Rakovszky Istvánné
Szűcs Ilona⁵
Vén Tiborné
- 7426 *Műszaki ügyintéző II.*
Balogh László
Bódi Gusztáv
Müller Jánosné
Sasvári Dezső
- 7427 *Műszaki ügyintéző III.*
Mihók János
- 7441 *Adm. ügyviteli alkalmazott I.*
Burián Bertalanné
Nemere Zoltánné
- 7461 *Könyvtári raktárvezetők:*
Barton András
Hajdú Lajosné
Nagy Károly
Németh János
Németh Lajos
Szilasi István
Szilvássy Istvánné
- 7462 *Könyvtári raktárosok:*
Alkonyi István
Búzás János
Gidófalvy Kristóf
Hegyi Andrásné
Ispánki Ferenc
Juhász Júlia
Kádár László
Kálóczy Lajos
Karczagi Alajosné
Kurecz Antalné
Mihálszky Kálmán
Mirki György
Nagy Zsigmond
Papp József
Sajtós Endre
Sinkó Pálné
Szondi Béláné
Tasi József
Tatai András
- 7463 *Könyvtári segédrestaurátor*
Böhm Katalin
Szabados Györgyné
- 7468 *Kiemelt termelő szakmunkások:*
Kovács Béláné
Mencsik Pál
Prim József
Szivák Lajos
- 7469 *Szakmunkások:*
Debulay Imréné
Dunai Mária Zsuzsánna
Geröly Józsefné
Hörömpöly Andrásné
Kastaly Beatrix
Keresztes Antal
Kovács Györgyné
Krajcsi Dezső
Kresalek Béla
Matejka Jánosné
Mürschberger Ferencné
Mürschberger Tibor
Novotny Ágnes
Szabó Kálmánné
Szalay Andorné
Szalay Zoltánné
Szigethy Marianne
- 7471 *Kisegítő I.*
Demjén Andrásné
Egerer József
Ferenczi Sándor
Horváth László
Németh Lajos
Sándor István
- 7472 *Kisegítő II.*
Gajai Jánosné
Gatter Istvánné
Horváth István
Horváth Jenő
Korber Károlyné
Kulin Gábor
Tibolya Istvánné
- 7473 *Kisegítő III.*
Boda Józsefné
Fordán Lajosné
Mirki Györgyné

Ratter Ferencné
Zsukán Erzsébet
7474 *Kisegítő IV.*
Domanyik Mihályné
Gáti Béláné
Németh Imréné
Nyírfalvy Lajosné
Székely Sándorné

7475 *Éjjeli őr, portás, házfelügyelő*
Hajós Csabáné
Molnár János
Török József
Gépkocsivezetők:
Fehér István
Hanke Lajos

B) KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

7002 *Főigazgatóhelyettes:*
Barabási Rezső

7003 *Főosztályvezető:*
Sallai István

7005 *Osztályvezetők:*
Bóday Pál
Dr. Pataky Ernő
Vadász Ferencné

7006 *Osztályvezetőhelyettes:*
Gerő Zsoltné

7021 *Könyvtári csoportvezetők:*
Nyakó István
Ónódy Miklós
Szente Ferenc

7022 *Tudományos főmunkatársak:*
Bereczky László
Dr. Horváth Magda
Iszlay Zoltán
Dr. Vargha Balázs

7023 *Tudományos munkatársak:*
Dr. Bassola Zoltán
Bereczky Lászlóné
Fodor András
Frey Tamásné
Horváth Tibor
Kondor Imréné

Körtés Júlia
Dr. Molnár Ágnes
Pelejtei Tibor
Szabados László
Szabó Sándor
Szilágyi Tibor
Tarr Lászlóné
Urbán László

7024 *Főkönyvtárosok:*
Somogyi Anna
Urosevics Danilo
Zöldi Péterné

7026 *Könyvtáros II.*
Deutsch Béláné
Halmos Tiborné
Kausay Tiborné
Lendvay Lászlóné
Markos Béláné
Mátis Livia
Prágai Pálné

*

7404 *Gazdasági osztályvezető*
Vermes Lászlóné

7423 *Főelőadó II.*
Czinner Tiborné

7424 *Előadó*

Nádai Gyuláné

7441 *Adm. ügyv. alkalmazott I.*

Kovács Árpádné

7472 *Kisegítő II.*

Király Sándorné

Gépkocsivezető:

Kecskés Mátyás

Megjegyzések:

- ¹ Az év folyamán külügyi szolgálata folytán távol volt.
- ² Az OKDT titkáráként az MM-ben teljesített szolgálatot.
- ³ Másodállásban.
- ⁴ Fizetés nélküli szabadsággal külföldön volt.
- ⁵ Az egész évben betegállományban volt.

TÁBLÁZATOK

A könyvtár állománya

1. táblázat

	Állomány 1966. dec. 31.	Fogyatéék 1965—1966	Gyarapodás 1967. évben	Állomány 1967. dec. 31.
Könyv (kötet)	1 736 694	11 077	63 501	1 789 118
Időszaki kiadvány (évfolyam)	188 379	—	4 457	192 836
Kézirat (darab)	405 820	4	10 352	416 168
Zenemű (darab)	75 616	—	4 994	80 610
Térkép (darab)	104 350	—	2 639	106 989
Kisnyomtatvány (darab)	2 194 399	30 399	79 204	2 243 204
Egyéb dokumentum (darab)	222 949	1	6 305	229 253
Dia- és mikrofilm (mű)	45 036	—	4 634	49 670
Összesen	4 973 243	41 481	176 086	5 107 848

Megjegyzések:

Könyvtárunk „nagyállományként” ismert könyvraktárában, így az állományi adatokban is a könyvek, brosurák, jegyzetek, különyomatok egy egységben vannak és könyvek címen szerepelnek.

Az 1967. évi gyarapodás adataiban sem a műemlékkönyvtárak, sem a Könyvtártudományi és Módszertani Központ szakkönyvtárának adatai nem szerepelnek.

A dia- és mikrofilmeknél 1963-tól számolási egységül a művek (címléirási egységek) szolgálnak.

Statisztikai adatszolgáltatási gyakorlatunkból következően ez alkalommal az 1965—1966. évi fogyatéket hoztuk levonásba az összesített állományból.

Az 1967. évi gyarapodás a beszerzés módja szerint

2. táblázat

	Vétel	Ajándék ¹	Csere	Köteles- példány	Saját előáll.	Összesen
Könyv (kötet)	4 041	3 694 20 047 ²	3 530	31 904	285	63 501
Időszaki kiadvány (évfolyam)	996 ³	638	399	2 424	—	4 457
Kézirat (darab)	8 911	1 440	1	—	—	10 352
Zenemű (darab)	189	2 629	110	2 066	—	4 994
Térkép (darab)	838	—	7	1 794	—	2 639
Kisnyomtatvány (darab)	4 633	1 856	13	74 965 ⁴	—	81 467 ⁴
Kép, metszet (darab) ..	2 027	290	1	1 312	—	3 630
Hanglemez, hangszalag (darab)	234	10	2	166	—	412
Oktató diafilm (címl. egység)	—	—	—	156	—	156
Mikrofilm (neg. és poz. cl. egység)	25	16	3 684	—	753	4 478 ⁵
Összesen	21 894	30 620	7 747	114 787	1 038	176 086

Megjegyzések:

1. Ez a rovat az ajándékokon kívül az állami juttatásból és az állományba még nem vett, raktárrendezésből származó anyag adatait is tartalmazza.

2. A 20 047 kötet az eddig ömlesztetten tárolt és az 1966—1967 folyamán rendezett anyagból való állománybavétel. Minthogy a Könyvelosztótól származik, az ajándék-rovat különleges tétele.

3. Ezen felül 444 darab szóróványszám.

4. Ebből 652 db szabadalmi leírás és 1611 db szabvány.

5. 1 164 791 mikrofilmkoeka.

Könyvgyarapodás megoszlása

tartalom szerint

2/a táblázat nyelvek szerint

2/b táblázat

ETO- szak	Köteles- példány	Egyéb gyarapo- dás	Összesen	Kötelesspéldányok nyelvek szerint	Kötet
01/02	820	940	1 760	1. Magyar nyelvű kiadványok	27 254
0	342	1 302	1 644	2. Idegen nyelvű kiadványok	4 473
1	303	671	974	ebből:	
2	119	257	376	angol	2 036
30	78	218	296	bolgár	2
3	4 589	4 763	9 352	cseh	30
5	2 421	1 680	4 101	dán	1
61	2 824	755	3 579	eszperantó	10
63	1 219	1 245	2 464	finn	2
6	10 952	1 258	12 210	francia	337
7	1 509	1 840	3 349	latin	7
80	1 031	1 665	2 696	lengyel	30
82.0	446	1 690	2 136	német	1 249
820	3 881	7 795	11 676	norvég	1
91	455	852	1 307	olasz	43
93/97	915	4 522	5 437	orosz	630
1850 előtti	—	74	74	román	22
RRT anyag*	—	70	70	spanyol	32
				svéd	1
				szlovák	21
				szerb-horvát	19
				3. Több nyelvű kiadványok	177
Összes	31 904	31 597	63 501	Mindösszesen:	31 904

* A Régi Nyomtatványok Tárának RMK és antikva anyaga.

Könyvek és időszaki kiadványok gyarapodása megjelenési helyük szerint

könyvek

2/c táblázat

időszaki kiadványok

2/d táblázat

Megjelenési hely	Kötet	Megjelenési hely	Év- folyam	Ebből hunga- rika
EURÓPA		<i>Kurrens évfolyam</i>		
Magyarország	57 882	Magyarországon	2688	
Anglia	241	Külföldön:		
Ausztria	257	Szovjetunió	71	—
BENELUX államok ..	102	Szocialista államok	325	85
Bulgária	78	Egyéb államok	318	12
Csehszlovákia	591	Külföld összesen	714	97
Franciaország	195	Mindösszesen	3 402	
Jugoszlávia	329	<i>Inkurrens évfolyamok</i>		
Lengyelország	208	Magyarországon	775 ¹	
Németország 1945-ig ..	167	Külföldön:		
NDK	381	Szovjetunió	18	4
NSZK	496	Szocialista államok	4 ²	10 ³
Olaszország	104	Egyéb államok	195 ⁴	35 ⁵
Pireneusi fsz.	32	Külföld összesen	317	49
Románia	643	Mindösszesen	992	
Skandináv országok ..	172	Kurrens, inkurrens		
Svájc	70	évf. összesen	4 394	
Szovjetunió	690			
Egyéb európai államok	12			
ÁZSIA		<i>Megjegyzések:</i>		
Izrael	171	1. és 284 szórványszám.		
Kína	4	2. 2 szórványszám.		
Egyéb államok	27	3. 1 szórványszám.		
AFRIKA	18	4. 158 szórványszám.		
AMERIKA		5. 46 szórványszám.		
USA	408	* A kimutatásban a Régi Nyomtatványok Tárának:		
Kanada	44	70 kötetes anyaga nem szerepel.		
Egyéb államok	84			
AUSZTRÁLIA	25			
Összesen	63 431*			

Mikrofilmek gyarapodása

2/e táblázat

Állománycsoportok	Művek száma	Mikrofilmkockák száma
<i>Negatív mikrofilmek:</i>		
FM1 Kéziratok	103	38 449
FM2 Régi és ritka nyomtatványok	157	25 132
FM3 Hírlapok, folyóiratok	47	696 465
FM4 Zeneművek	9	2 661
FM5 Térképek	8	25
FM6 Színházi nyomtatványok	3 655	3 655
FM7 Modern nyomtatványok	8	3 074
FM8 Plakátok	—	—
Összesen:	3 987	796 461
<i>Pozitív mikrofilmek:</i>		
FM1 Kéziratok	194	38 421
FM2 Régi és ritka nyomtatványok	214	26 559
FM3 Hírlapok, folyóiratok	66	311 854
FM4 Zeneművek	—	—
FM5 Térképek	—	—
FM6 Színházi nyomtatványok	6	14 484
FM7 Modern nyomtatványok	9	690
FM8 Plakátok	—	—
Összesen:	491	395 330
Negatív és pozitív mikrofilmek együttesen: ..	4 478	1 164 791

<i>Címleírás</i>	Teljes értékű feldolgozás	Egyszerűsített feldolgozás	Kiegészítő hozzáírás
Könyvfeldolgozó Osztály:			
kötelespéldányok ¹	8 702	3 719	—
egyéb ²	5 590	—	—
folytatásos művek	—	—	2782
Bibliográfiai Osztály:			
MFR	—	14 121	—
Hírlaptár	673 ³	—	—
kurrens kötetek	—	—	4 956
inkurrens kötetek	—	—	992 ⁴
Kézirattár	1 146	670	—
Régi Nyomtatványok Tára	3 550	—	—
Színháztörténeti Tár	4 000	150	—
Kisnyomtatványtár	2 520 ⁵	—	—
Térképtár	307	—	—
Zeneműtár	4 810	—	—
Mikrofilmtár	192	—	—
Címleírás összesen:	31 490	18 660	8 730
Szakozás			
Könyvfeldolgozó Osztály:			
kötelespéldányok	5 907		
egyéb ²	6 087		
Bibliográfiai Osztály:			
MFR	—	14 121	
Színháztörténeti Tár	—	75	
Kisnyomtatványtár:			
kisnyomtatványok	—	41 355	
csop. feld. anyag	—	14 355	
Térképtár	114		
Zeneműtár	3 333	2 121	
Szakozás összesen:	15 441	72 027	

Megjegyzések:

¹ Analízisekkel, melyek szakozásra nem kerülnek, revíziójuk a Bibliográfiai Osztályon történik.

² Vétel, csere, ajándék stb. útján beérkező könyvek.

³ A teljes értékű feldolgozásnál a szakozás, beszámozást és az utalók készítését is be-számítva. A 673 címhez tartozóan 1855 kötet került katalogizálásra.

⁴ A kiegészítő hozzáírásoknál kötészeti egység kollacionálással együtt számítva. Továbbá 444 szórványszám.

⁵ A grafikai plakátok címleírásai rövid annotációval készülnek.

A gyűjtemények használata

a) Az olvasótermek forgalma

Olvasótermek	Használók száma	Használt egys. száma	Kölcsönzött egys. száma
Könyvek:			
Központi olvasótermek	36 904	129 430	12 998
Időszaki kiadványok:			
Hírlaptár	23 762	78 494	9 000
Különgyűjtemények:			
Kézirattár	1 382	16 984	279
Régi Nyomtatványok Tára	939	3 247	102
Mikrofilmtár	368	749	—
Zártolt Kiadványok Tára	985	5 813	—
Zeneműtár	1 728	16 036	179
Színháztörténeti Tár	729	137 017	—
Kisnyomtatványtár	223	74 648	904
Térképtár	375	7 317	—
Összesen	67 395	469 735	23 502

b) Helybenolvasók megoszlása a nagyobb olvasótermekben

	Központi olvasótermek szám/százalék	Hírlaptár olvasóterem szám/százalék	Összesen: szám/százalék
Tudományos kutatók	5 401/14,6	11 276/47,5	16 677/27,5
Egyetemi hallgatók	22 428/60,8	7 664/32,2	30 092/49,6
Egyéb olvasók	9 075/24,6	4 822/20,3	13 897/22,9
Összesen	36 904	23 762	60 666

c) Látogatók és kiállítások

	Látogatók száma	Kiállítások száma
A központi gyűjteményeknél	773	13
A műemlékkönyvtáraknál	111 801	2
Összesen	112 574	15

A könyvtár kiadványai

Az 1967. év folyamán az alábbi kiadványok jelentek meg

a) Önálló kiadvány, nyomdai előállításban

1. Magyar Könyvészet 1945—1960. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. III. kötet. Műszaki tudományok — Technika. Egyetemi Nyomda. Népművelési Propaganda Iroda. 608 p. — 2000 példányban.
2. Magyar bibliográfiák bibliográfiája 1961—1964. Egyetemi Nyomda. Népművelési Propaganda Iroda. 432 p. — 1200 példányban.

b) Önálló kiadvány, házi sokszorosításban

3. Magyar Könyvészet 1965. A Magyarországon megjelent könyvek, zeneművek, térképek és hanglemezek címjegyzéke. OSZK házi sokszorosítás. XXIX, 882 p. — 1150 példányban.
4. Magyar Könyvészet. A Magyarországon megjelent grafikai plakátok és metszetek címjegyzéke. 1963—1964. OSZK házi sokszorosítás. XXIV, 516 p. — 500 példányban.
5. Magyar Folyóiratok Repertórium. Betűrendes mutató. OSZK házi sokszorosítás. CXCVIII p. — 1000 példányban.
6. A magyarországi könyvkiadók, nyomdák és sokszorosítók jegyzéke és kötelepéldányszolgáltatásuk az 1966. évben. OSZK házi sokszorosítás. 64 p. — 350 példányban.
7. A szovjet ex libris 1917—1967. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. Leíró katalógus. Budapest 1967 november. OSZK házi sokszorosítás. 56 p. — 500 példányban. [Tervez kívül jelent meg.]

c) Időszaki kiadvány, házi sokszorosításban

8. Magyar Nemzeti Bibliográfia. Bibliographia Hungarica. 24 szám, 1051 lap terjedelemben. 1050 példányban.
9. Magyar Folyóiratok Repertórium. Repertorium Bibliographicum Periodicorum Hungaricorum. A Magyar Nemzeti Bibliográfia melléklete. 24 szám, 1336 lap terjedelemben. 1000 példányban.
10. Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke. Filozófia. Társadalomtudományok. Művészet. Nyelvészet—Irodalom. 12 szám, 2197 lap terjedelemben. 350 példányban.
11. U. Természettudományok. Orvostudományok. Műszaki tudományok. Agrártudományok. 12 szám, 2175 lap terjedelemben. — 600 példányban.

Деятельность Государственной библиотеки им. Сечени в 1967 году

В 1967 году библиотека дошла до окончательной фазы подготовительных работ, предшествующих переселению в новое здание.

За этот очень важный в жизни и деятельности нашей библиотеки период главные силы были сосредоточены на т. н. реконструкционные работы. В дополнение к этим были выполнены задачи, которые — в соответствии с указанными нашей высшей инстанцией принципами — из общегосударственного библиотечного дела лежат нашей библиотеке. Из совокупности этих задач выделяем те, связанные с созданием народно-хозяйственной информационной системы и относящиеся к библиотечной работе.

Из выполненных задач важным результатом считаются: в ходе ревизионных работ $\frac{3}{4}$ часть нашего фонда подвергалась учету; покончили с устройством наших дублетов, хранящихся через более чем 10 лет в рассынном состоянии; был подобран и подготовлен материал для будущих подсобных библиотек в новом здании, насчитывающий уже больше чем 30 000 томов.

В то же время ограниченность возможностей принудила нас временно отложить выполнение некоторых задач. Сюда относим промедление в строительстве нового здания нашей библиотеки, нерешенность проблем, связанных с охраной фондов, в том числе все более угрожающее разрушение газетного фонда и техническая отсталость нашей библиотеки.

Комплектование фондов

Данные, относящиеся к фонду нашей библиотеки и комплектованию фондов содержатся в таблицах № 1—2.

Главным источником комплектования наших фондов и в этом году была доставка обязательных экземпляров. Повышение цен книг, с одной стороны, а снижение ассигнования для комплектования, с другой, ограничивало возможность комплектования путем покупки.

В центре внимания работы комплектования стояло составление и подбор материала подсобных библиотек, предназначенных для нового здания. В интересах этого были сокращены остальные требования, все таки, из-за нехватки материальных средств могли только отчасти обеспечить комплектование запланированного количества книг путем покупки.

В течение этого года обнаруживалась самая ценная часть основного фонда библиотеки-исторического памятника им. Регули Антал в г. Зирц (3 кодекса, 63 инкунабул и 150 старинных венгерских книг), считанная до сих пор за растерянную. Они, по всей вероятности были скрыты еще во время Второй мировой войны, чтобы по возможности сохранились и были найдены в ходе перестройки, проходящей в настоящее время в здании библиотеки.

Договоры по обмену микрофильмами, включенные — в отечественном отношении с Университетской библиотекой в г. Сегед, а в заграничном отношении с библиотеками Матица Српска, Нови Сад и Матица Словенска, Мартин действительно способствовали пополнению пробелов наших фондов.

Обработка, каталоги

Относящиеся данные указаны в таблице № 3. В этом отношении надо отметить выяснение принципиальных проблем и реконструкционные работы, проведенные с каталогами.

В течение года были проведены некоторые анализирующие исследования и выработаны уставы практического назначения. Принципиальные и практические вопросы каталогов специальных фондов, в неразрывной связи с общей системой каталогов нашей библиотеки были изложены д-ром Дюла Харасты в своем очерке.

Продолжались работы по реконструкции служебного и читательского алфавитного каталогов, а также систематического каталога. Приступили к переработке каталога газетных статей и сделались подготовки к предусматриваемой в 1968 году реконструкции по учету периодических изданий нежурнального характера и раздела продолжающихся изданий алфавитного каталога.

Хранение, охрана фондов

Ввиду того, что завершение строительства нового здания потерпело значительное промедление, оказалось необходимым, чтобы уже в этом году обеспечили дополнительные места для непрерывно вливающегося в библиотеку материала. Хотя и это был нежелательным регрессом, вынуждены были приступить к переселению архивальной части книжного фонда и периодического материала из хранилищ, находящихся при читальных залах в более отдаленные хранилища. Это было связано с упаковкой 167 700 томов в сумки, что одновременно и означает недоступность этого материала впредь до переселения в новое здание.

Предусмотренные в области охраны фондов задачи были с одной стороны выполнены с помощью местных сил, в рамках работ, проводимых внутри хранилищ, а с другой стороны, по линии мастерских. В рамках текущих работ по охране фондов было проверено 3000 погонных метров полков. В газетном хранилище совершили 2006 исправлений и с включением внешних рабочих мест начали — пока на экспериментальном уровне — ламинацию газетных экземпляров. Главное внимание придавалось при этом работам по микрофотосъемке и подготовке газет для микрофотосъемки. В рамках работ по охране

и дополнению фондов Отдел микрофильмов подготовил в течение года 721 221 микрофильмовых кадров-негативов и 391 842 микрофильмовых кадров-позитивов. В переплетной мастерской совершили переплет 6534 книг и 5444 журналов и газет. Лаборатория по реставрации сделала 1309 реставраций и новых переплетов для специальных фондов.

В этом году был завершен третий этап начатой в 1965 году работы по ревизии фондов. Подводя итоги сделанной до сих пор работы можно установить, что из 10-и участков фонда нашей библиотеки 5 покончили с работой по ревизии своего фонда, у 3 других проводятся ревизионные работы и в остальных 2 специальных фондах работа начнется в 1968 году. До сих пор всего были учтены 3 642 805 библиотечных единиц.

Придается также большое значение измерительной и анализирующей работе, совершенной в рамках ревизионных работ, способствующей сверхсрочному измерению состояния газетного фонда и в то же время и подготовке очерка д-ра Мария Немец, излагающего методы и средства работы по охране фондов, имея при этом в виду накопленный опыт и практику национальных библиотек социалистических стран.

Обслуживание читателей. Справочно-библиографическая работа

На оформление показателей читательского оборота (см. таблицу № 4) глубоко повлияло закрытие читальных залов за период ревизионных работ (2 месяца).

Работа в области обслуживания читателей замедлялась, но в то же время обнаруживается хорошо обоснованное повышение уровня работы. 15 мая 1967 года был открыт — с испытательной целью — специальный читальный зал литературоведения, располагающий 12 читательскими местами и подсобной библиотекой со свободным доступом, насчитывающей 24 000 томов. В читальном зале газет и журналов был оформлен состав читателей более высокого уровня, поскольку пропорция научных исследователей (47,4%) приближался к оптимальному числу и если причислять сюда и студенты, проводящие свою учебно-исследовательскую работу, их число составляет 80% посещаемости. Покупили новое электроакустическое оборудование для Отдела музыки.

В течение года были устроены 3, больше обыкновенного по их объему выставки. По поводу 50-ой годовщины Великой Октябрьской социалистической революции была устроена вместе с Венгерским национальным музеем выставка на тему «Рождается новый мир»; материал выставки «50 лет советских экслибрисов (1917—1967)» был составлен Вологодской Картиной Галереей. Во время летнего туризма организовали выставку для показа иностранным посетителям историю и деятельность нашей библиотеки.

В течение года Справочно-библиографический отдел дал письменную справку 207 раза (107 запросов поступили из-за границы). Подбор материала и составление литературы на эти справки — по объему и уровню — равняется литературоведческой исследовательской деятельностью. Из числа справок, предоставленных на заграничные запросы выделяем наше содействие в составлении профессором Университета Миннесота, Альбертом Тезла работы “An introductory bibliography to the study of Hungarian authors.” и составление венгерского раздела библиографии Паркс-а “The literature of the World in English translations.” Отдел истории театра подготовил библиографию на тему «Эстонские драматурги на венгерской сцене».

Библиографическая деятельность

Работы, входящие в систему Венгерской национальной библиографии главным образом исполнены Отделом библиографии, все таки в ней также приняли участие сотрудники специальных коллекций.

Были опубликованы два раза в месяц периодические издания «Венгерская национальная библиография» и «Репертория венгерских периодических изданий».

С использованием материала, включенного в Венгерскую национальную библиографию, под названием «Magyar könyvészet» выпускали ежегодник венгерских книг а вместе с тем и различные публикации, охватывающие период за нескольких лет и дополняющих материал ежегодника. Вышел в свет ежегодный том за 1965 г. и уже составлен материал следующего тома за 1966 г., но не могли отдать его в печать только в последние дни текущего года. Из сводных летописей пока составилась и опубликовалась Библиография венгерских библиографий за 1961—1964 гг. и Указатель графических плакат и гравюр, изданных в Венгрии за 1963—1964 гг.

В области ретроспективных библиографий был составлен и опубликован третий том (Технические науки, техника) Сводного каталога венгерских книг 1945—1960.

Несколько библиографических работ, в том числе пятый том Сводного каталога венгерских книг 1945—1960, содержащий указатели, опытный выпуск за 1965 г. Списка венгерских журналов и газет, запланированное в сотрудничестве с Венгерской академией наук издание Старых, вышедших в Венгрии за 1473—1600 годы печатных произведений и первые тома издаваемых в рамках серии факсимильных изданий выдающихся ретроспективных летописей венгерских книг пока находятся в печати.

Из вышеуказанного выясняется, что наша библиотека считает своей первоочередной задачей создание полной системы венгерских национальных библиографий. Считаем также своим долгом ликвидировать существующие еще недостатки, все таки это пока превышает наши силы. Список вышедших в 1967 году публикаций нашей библиотеки содержится в таблице № 5.

Центральные службы

Значительные силы были затрачены на выполнение общегосударственных задач. Оборот обязательных экземпляров (915 626 единиц) в основном соответствовал обороту предыдущего года.

В Отделе центральных каталогов в ходе реконструкционных работ согласились в окончательном оформлении подразделения каталога книг. В течение года были зачислены в каталог карточки 157 905 новых заявлений и совершены 10 957 справок. Число предоставленных информации у Центрального каталога иностранных периодических изданий насчитывало 14 547. Был опубликован отделом раз в месяц в двух сериях (Общественные науки, естествознание) Сводный бюллетень иностранных периодических изданий, поступивших в библиотеки Венгрии.

В Отдел междубиблиотечного абонемента поступило всего 23 586 запросов; из этих на отечественный запрос был удовлетворен 18 638 и на иностранную просьбу — 2067.

Отдел международного книгообмена с одной стороны действовал в качестве венгерского центра международного книгообмена, с другой стороны выполнял задачи, связанные с поддержанием непосредственных связей библиотеки, а именно с приблизительно 400 учреждениями 60 стран. В течение года было выслано за границу 19 942 книг и периодических изданий и получено в обмен 18 959. В качестве государственного центра распределили 6039 отдельных посылок, поступивших в сборных сундуках и предназначенных для разных венгерских научных учреждений и частных лиц.

Отдел распределения книг совершил обмен с дублетами внутри страны. При текущих задач здесь надо еще выделить 3 более важных задачи, а именно следующие: покончили с подготовкой дублетных экземпляров для инвентаризации; из собранного в предыдущем году материала художественной литературы распределили 26 688 томов среди сельских библиотек 5-ти районов; продолжались работы по обработке и распределению дублетных экземпляров периодических изданий.

Управление

В отсутствие главного директора, д-р Магда Йобору, находящаяся с 1966 года на дипломатической службе, ее должность исполнялась заместителем, д-р Геца Шебештен.

Коллегия собиралась 10 раз в течение года для обсуждения основных проблем текущих и перспективных работ. На обоих совещаниях директоров национальных библиотек социалистических стран, состоявшихся в Варшаве и в Москве участвовал в качестве представителя нашей библиотеки д-р Геца Шебештен. В рамках межгосударственных культурных соглашений непосредственные контакты по сотрудничеству поддерживались Государственной библиотекой им. Ленина в Москве, Deutsche Bücherei, Leipzig и Библиотекой Матица Српска, Нови Сад, в рамках которых 5 наших сотрудников были в научной командировке. По одному стипендию получили наши сотрудники в Париж и Вену.

В 1967 году расширялась деятельность в области научных исследований. Старшему сотруднику, д-р Енё Берлас и заведующему главным отделом, д-р Бела Дежени поручено написание истории библиотеки. Рабочая группа в составе 9 лиц занимается разработкой частных проблем. В числе научно-исследовательских тем обнаруживались 31 с области библиотечного дела и 15, относящиеся к другим отраслям знаний.

Продолжались работы по строительству нового здания библиотеки. В течение года было инвестировано 15,6 миллиона форинтов. В работах по строительству и проектированию сотрудники библиотеки принимали участие в качестве консультантов.

Деятельность Центра библиотековедения и методической работы в 1967 году

В силу обнаруживаемых в направлении методической работы социалистических стран изменений, а также в результате ревизии, проходившей со стороны Министерства культуры, в деятельности Центра предусматриваются значительные изменения. В разных областях деятельности более интенсивно использовались социологические методы и особое внимание уделялось выполнению для Министерства культуры задач, связанных с подготовкой постановлений и резолюций.

Приступили к организации группы по исследованию читаемости и читательских требований библиотек, первоочередной задачей которой поставилось исследование и раскрытие читательской деятельности рабочих на широких началах.

Центральное место в деятельности по подготовке постановлений и резолюций занимали работы, связанные: 1. с подготовкой т. н. «кодекса по профилю библиотек», имеющего своей целью разграничение профиля научных и специальных библиотек, 2. с оформлением народно-хозяйственной информационной системы, 3. с определением правомочия в отношении инспекции по специальности, 4. с подготовкой статистической реформы. Дали оценку и разрабатывали предложение на общегосударственное положение исследовательской деятельности в области библиотековедения. Литературными обзорами содействовали исследовательской и практической деятельности в области библиотековедения.

Руководство комплектованием фондов библиотек совершилось сочетанием проверки фондов библиотек различной функции в крупных городах страны с учетом читательских требований. Действенным средством руководства являлось журнал «Új könyvek» (Новые книги); была разработана система указателей и предметных слов для этого журнала; чтобы лучше соответствовать требованиям библиотек подготовили предложение на перепечатку; оказали значительную помощь библиотекам в забравке из своих фондов устарелого и дублетного материала.

В ходе работ, связанных с развитием сетевой системы массовых библиотек, рассматривалось положение существующих уже т. н. районных библиотек, прихватывающих несколько сельских библиотек; разрабатывались директивы, касающиеся организации и деятельности т. н. клубных библиотек, созданных путем соединения библиотек и сельских домов культуры и были составлены проекты по строительству и оборудованию этих библиотек.

Чтобы содействовать развитию справочно-информационной деятельности массовых библиотек были опубликованы библиографии и образцовые списки журналов для справочно-подсобных фондов различного типа библиотек.

О деятельности Центра в области пропаганды свидетельствуют между прочим кварталом опубликованный «Календарь событий» и совещания, занимающиеся методами пропагандистской работы. По поводу 50-ой годовщины Великой Октябрьской социалистической революции был составлен, в сотрудничестве с Институтом народного образования справочник в объеме 10 печатных листов и по той же теме велась развернутая подготовительная и консультативная пропаганда.

С других областей консультативной деятельности можно упоминать о заключениях, предоставленных отдельным библиотекам по вопросам развития, о деятельности Консультативной базы по вопросам механизации библиотек, о предоставлении советов по вопросам строительства и оборудования.

Кроме периодических изданий (Könyvtári Figyelő, Gyorstájékoztató a magyar és külföldi könyvtártudományi irodalomról, Új könyvek, Eseménynaptár, Könyvtárépítési és Berendezés Füzetek) выпускали новую серию в рамках уже существующей серии «Публикации Центра библиотековедения и методической работы», трактующей вопросы механизации библиотечной работы. Составили справочник к сопоставлению новых и старых таблиц УДК и для редактирования систематического каталога.

Для библиотечарей по специальности организовали специальные курсы продолжительностью 2½ лет для приобретения средней квалификации а также содействовали их работе предоставлением учебных программ, конспектов и учебников. (В этом году в курсы записывались 356 новых студентов). Совещания по вопросам повышения квалификации имели своей целью создание новой, соответствующей вновь оформленной системе управления народным хозяйством системы информации, развитие работы по обслуживанию читателей и информационной работы и ознакомление с новыми перспективами работы в детских библиотеках.

В области информационной и документационной работы, кроме редактирования

наших журналов разрабатывали полную систему раскрытия и поиска приобретенной после 1965 года литературы, в том числе малотиражных публикаций и составили список венгерских и английских предметных слов. В Экспресс информацию включили 7200 названий. Кроме текущего перевода специальной литературы по библиотековедению были опубликованы предметные и алфавитные каталоги на подготовленные переводы и дальше развивали специальный фонд библиотековедческой литературы.

Report on the activity of the National Széchenyi Library in 1967

The year 1967 is an important period in the library's history and work, it is the beginning of the concluding phase of the preparatory works before moving to the Castle.

Consequently attention was focussed on the so called „reconstruction” works preceding the change of home. The tasks in this connection were accompanied by others set by the superintending authority and to be performed by the library in the field of national library cause. One of the most notable of these is the fulfillment of the tasks of library concern in relation to the establishment of the national economy's informational system.

In the course of the year the staff of the library carried out the following tasks: approx. one third of the bookstock has been revised, the arrangement of the duplicate copies stored a la rinfusa for a decade has been completed, the material prepared for the reference library to be set up in the new building of the library exceeds the quantity of 30 000 volumes.

Due to our limited staff and financial conditions, some of our tasks had to be, however, for a time postponed. Thus the building of the new library delays, the problems of the preservation of the bookstock remain unsolved, there is a more and more imminent danger so the decay of the periodicals' stock and there was no change for the better in the technical backwardness of the library's equipments.

Acquisitions

The data of our bookstock and the acquisition are shown in tables 1. and 2.

The acquisition of the library's stock was again determined by the „national” character of the library, thus the copyright copies were the main source of acquisition. The decrease of acquisitions by purchase is due partly to the augmented bookprices partly to poor financial limits in purchase, lower than in the previous year.

The acquisition was centred on the stock of the reference library to be set up in the new building. As a consequence expenditures of other character have been reduced and due to financial difficulties acquisitions projected by purchase could be effected only to a limited extent.

The most notable event in the year was the recovery of the most valuable part (believed to have been lost) of the original bookstock of the Reguly Antal museum library in Zirc (3 codices, 63 incunabula, and 150 works from the Old Hungarian Library). Presumably these precious works had been hidden during the World War II. with the intention of preservation and they were discovered in the course of reconstruction works in the library.

The agreements for microfilm-exchanges prove to be very effective as to the filling the gaps in our bookstock. The exchanges are effectuated in Hungary with the University Library, Szeged, and abroad with the Matica Srpska, Novi Sad, and Matica Slovenska, Martin.

Catalogues, handling of books

The data concerning handling of books are shown in table 3. As for the cataloguing, the most significant facts are the clearing up of the matters of principle and the reconstruction of the catalogues.

In the course of the year several analyzing investigations and rules of practical use were made and drawn up. The questions of principle and practice of the special collections in relation to the catalogue system of the whole library were treated by dr. GY. Haraszthy in a draft. The reorganization of the reference and readers' alphabetical catalogues and of the subject catalogue were going on without interruption. The reorganization of the analytical

catalogue in the Periodicals Department has been launched and the reconstruction works to be begun in 1968 were prepared in relation to the serials in alphabetical catalogue and the records of the serial publications of non-periodical character.

Storage, preservation of stocks

The delay in the completion of the library's new building necessitated the ensurance of storage space for the inpouring material. It is a regrettable setback, that we had to start with the transport of the old material of our periodicals collection from the stores beside the reading rooms to external stores. In the course of this 167 700 volumes were packed in cases, and these will be accessible only in the new building.

The tasks set for the preservation of books were carried out partly within the stores, so called local restoration works, partly in workshops. In the stores material of 3000 shelf running metres was controlled and 10 383 books were repaired. In the store of the Periodicals Department 2006 pieces were restored and on an experimental level and with the aid of out-of-library, workshop the laminating of the periodicals has been begun. Here first of all the microfilming and the preparation of the periodicals for microfilming must be noted. The Microfilm Section made 721 221 negative and 391 842 positive frames with the purpose of stock preservation. Our Bookbinding Section bound 6534 books and 4544 periodicals. The Laboratory of Restoration, to the request of the special collections, restored and re-bound 1309 pieces.

In 1967 we arrived to the third phase of the stock revision begun in 1965. To sum up the work done so far: from among the 10 special collections of the library 5 completed the revision of the stocks, the stocks of 3 collections are in course of revision and in the case of two, works will begin in 1968. So far 3 642 805 items have been treated.

The analysis and control made during the revision is also noteworthy, all the more, as it has been urged for years and it made possible for dr. Mária Németh to prepare her draft treating the ways and means of stock revision in view of the experiences and the practice of the national libraries of the socialist countries.

Readers and Reference Service

The indexes of the readers service (see tables 1. and 4.) were greatly influenced by the nearly 2-month closing up of the reading rooms due to the stock revision.

The pattern of the work in the Readers Service is one of slow and steady progress. On 15th May 1967, experimentally a special reading room for literary science was opened with reading space for 12 persons and 2 400 volume openshelf library at disposal. In the reading room of the Periodicals Department the composition of the readers is of higher niveau than before, the proportion of the researchers (47,5%) approaches the optimum and with the number of the university students working on their papers it reaches 80% of the readers using the stock of the Periodicals Department.

Three exhibitions were organized, all greater than usual. The exhibition on the 50th anniversary of the Great Socialist October Revolution "Új Világ születik" (New World is born) on joint organization with the National Museum of Hungary the display of Soviet Library Cards *A szovjet ex libris 50 éve (1917-1967)*, 50 years of the Soviet-ex-libris 1917-1967 compiled by the Vologda Library. In summer, for foreign tourists the history and work of our library was put on show.

The Reference Service records 207 written informations (from these 107 given to abroad.) 38 inquires required thorough literary research work both as regards quantity and quality. As an example the compilations for Albert Tezla, Professor of the University of Minnesota, for his work: An introductory bibliography to the study of Hungarian authors, and the compilation of the Hungarian part for the Parks bibliography, The literature of the World in English translations should be noted. Our Theatre Collection prepared among others, similarly to foreign request, the bibliography: „Esthonian dramatists on Hungarian Stage”.

Bibliographical work

The majority of the works concerning the Hungarian National Bibliography was done by the Bibliographical Department, smaller parts of the work performed by the special collections.

Magyar Nemzeti Bibliográfia (Hungarian National Bibliography) and Magyar Folyóiratok Repertórium (Repertory of Hungarian Periodicals) have been published in fortnightly issues.

The yearly cumulations of the material comprised by the issues of Magyar Nemzeti Bibliográfia have been published under the title „Magyar Könyvészet” and all those publications of several years compilations which serve as supplements to the yearly bibliography. The cumulation for the year 1965 has already appeared, the 1966 volume was compiled but was at press only at the end of the year. From among the several years' compilations volume 1961–64 of *Magyar Bibliográfiák Bibliográfiája* (Bibliography of Hungarian Bibliographies) and the 1964–63 volume of *Magyarországon megjelent grafikai plakátok és metszetek címjegyzéke* (Title list of graphic posters and engravings appeared in Hungary) were prepared and published.

In the series of the retrospective bibliographies the third volume of the 1945–60 cycle of *Magyar Könyvészet* (Technical Sciences, Technics) was compiled and edited.

Several bibliographical works were finished in manuscript and are at the press, e.g.: 5th volume, index of the 1945–60 cycle of *Magyar Könyvészet*, experimental volume of the *Magyar Hírlapok és folyóiratok jegyzéke* (List of Hungarian Newspapers and Periodicals) for the year 1965, on the period 1473–1500 of Old Hungarian Books, planned to be a joint publication with the Hungarian Academy of Sciences, first volumes of the reprints of the great retrospective bibliography *Magyarországi Könyvészet*.

The diversity of the library's activities prove that the creation of the whole system of the Hungarian national bibliography is considered a task of first importance. Our duty is to fill the existing gaps, even if it exceeds at present the possibilities of our library. The publications of the year 1967 are enumerated in table 5.

Central services of the library

Efforts were made to perform the duties in connection with the library's central services. The number of items handled in the Copyright Copy Division (915 626 pieces) was approximately identical with that of 1966.

In the course of the reconstruction of the book catalogues, their final system was established in the Division of Union Catalogues. The cards of 157 905 new acquisitions were placed into this catalogue and information was given to 10 956 inquiries. The number of information with the catalogue of the foreign periodicals was 14 547. The Division has edited the monthly: *Külföldi Folyóiratok Országos Gyarapodási Jegyzéke*, (National Acquisition List of Foreign Periodicals) in the series of social and natural sciences.

The number of applications received by the Interlibrary Loan Service was 23 586. The requested documents were procured and sent to applicants in Hungary in 18 638 cases and abroad in 2067 cases.

The International Exchange Service acted partly as the national centre of the international exchange of publications partly effectuated the library's own exchanges. In this capacity it maintained regular exchange relation with about 400 institutions of 60 countries. In the course of the year 19 942 books and periodical publications were sent abroad and 18 959 were received. As a Hungarian Centre it forwarded 6039 shipments arrived in cases from abroad and distributed them among the Hungarian consignees.

The exchange of duplicates among Hungarian institutions was made by the Book Distributing Division. Besides its current work, three tasks of importance were accomplished it finished the preparation of the library's duplicates for inclusion to the stock, distributed 26 688 volumes of the belletristic material collected from public libraries in the preceding years among the public libraries of 5 countries and continued processing and distributing the duplicates of periodical publications.

Management and direction of the library

Dr. Magda Jóbóru, Director in Chief of the Library has been on diplomatic service since 1966 and she was abroad in 1967 too. In her absence the direction of the library was entrusted to dr. Géza Sebestyén, Deputy Director in Chief.

The Board of the library assembled on ten occasions to discuss the basic problems of the current and long-term work.

Dr. Géza Sebestyén represented our library in Warsaw and in Moscow on the Directors' conference of the national libraries of the socialist countries.

Inter-state cultural agreements contribute to our direct relations with the Lenin State Library, Moscow, Deutsche Staatsbibliothek Berlin, Deutsche Bücherei Leipzig, Matica Srpska, Novi Sad.

In the frame of these agreements 6 collaborators of our library went on study tour abroad and one person won scholarship to Paris and one to Vienna.

In 1967 the scientific research work gained a wider ground in the library. Dr. Jenő Berlász, scientific collaborator and dr. Béla Dezsényi head of department were entrusted with the compilation of the library's history; beside them a nine-member working group elaborated the problems of detail. 31 of the research themes dealt with library science and 15 with subjects belonging to other branches of learning.

The construction of the library's new building has been going on. In the course of the year, the expenditure reached 15,6 million forint. In the works of planning and construction our library acted as consultant.

The activity of the Centre of Library Science and Methods

As a consequence partly of a change in the methodological work in the socialist countries, partly of the superintending role of the Ministry of Education, the year 1967 means a turning point in the activity of the Centre of Library Science and Methods.

In several fields of its activity of the sociological methods came into prominence and the preparations of orders and decisions for the Ministry of Education gained a growing ground.

A working group has been formed for the examination of the libraries' demands and readers' services and as a beginning the reading conditions of the workers have been thoroughly investigated.

The preparatory works of orders and decisions have been focussed on the compilation of the "codex of acquisition" determining the sphere of acquisition of the scientific and special libraries, on the establishing of the informational system of the people's economy, on the determination of the special sphere of authority and on the preparation of the statistical reform. On the research works in the field of library science appraisal and recommendations have been drawn up all over the country. Literary reviews have contributed to the success of the research works and the application of the results in practice.

The libraries' acquisitional work has been directed by the periodical "Új Könyvek" (Latest Books) and in the bigger country towns by the control of the holdings of libraries of various subject lines and by their collation with the demands. The index and subject word system of "Új Könyvek" have been elaborated. For the better fulfillment of the libraries requirements a recommendation for reprinting has been launched and effective help has been given to the libraries discarding their superannuated and redundant material.

In an effort to develop the network of public libraries, the conditions of the "district" libraries so far established and acting as intermediate among village libraries have been examined, the principals for the organization and activity of the so called "club libraries" uniting the village libraries and cultural clubs have been drawn up and architectural and furniture plans have been prepared for their accommodation and equipment.

In the interest of developing the informational activity of the public libraries our institution published the bibliographies and periodical specimen lists of the reference services of libraries of different types.

The propaganda work of the institution comprised the following activities: Publication of the quarterly "Eseménynaptár" (Calendar of important events) and conferences on the methods of propaganda, publication of a guide of ten sheets, a joint edition with the Népművelési Intézet (Institution of Adult Education) on the 50th anniversary of the Great Socialist October Revolution, a wide preparatory and advisory activity.

In addition, experts' opinion concerning development was granted to several libraries, the activity of "Könyvtárgépesítési szaktanácsadó állomás" (Advisory Committee for Mechanization of Libraries) and the advices given on library building and equipment are also important to be mentioned.

Besides our periodical publications (Könyvtári Figyelő, Gyorstájékoztató a magyar és külföldi könyvtártudományi irodalomról, Új Könyvek, Eseménynaptár, Könyvtárépítés és Berendezés Füzetek) *Library Review. Express Information on the Hungarian and Foreign Literature of Library Science. Latest Books. Calendar of Important Events. Periodical on Library Building and Equipment.* As a part of the publications „Könyvtártudományi és

Módszertani Központ kiadványai" (Publications of the Centre of Library Science and Methods) a new series has been launched on the mechanization of library equipments. A guide has been compiled for the comparison of the old and new tables of the UDC and for the compilation of subject catalogues.

For special librarians qualifications of medium degree are granted on 2½ year training courses, the training has been promoted by a programme, lecture notes and text-books. (This year the number of students ran to 356.) On the extension courses the establishment of the informational system in connection with the new economic mechanism, the development of readers and reference service and the new working methods in children libraries were treated.

Besides editing periodicals of information and documentation, our institution set up the whole system of tracing the literature in this field, acquired after 1965 and published in limited number, a Hungarian-English subject-word index was also compiled. In the Express Information 7200 items were included. Translations of the special literature on library science have continuously been made, subject word and alphabetical catalogues of the translations have been published and the special library of the institution has been developed.

II
AZ OSZK TÖRTÉNETÉBŐL

Az Illésházy-könyvtár
Fejezet az Országos Széchényi Könyvtár
állománytörténetéből

BERLÁSZ JENŐ

I. ILLÉSHÁZY ISTVÁN AJÁNDÉKA

József nádor, mint a Magyar Nemzeti Múzeum és a hozzákapcsolt Széchényi Országos Könyvtár praesese 1835. június 22-éről keltezve gróf *Illésházy* Istvántól, egy nagy múltú dúsgazdag mágnáscsaládnak akkoriban közismert tagjától a következő levelet¹ kapta:

Serenissime Caesareo Regie Hereditarie Princeps,
Archi Dux Austriae Regni Hungariae Palatine,
Domine mihi Gratosissime!

Adjunctis Rerum mearum imperiose illud deposcentibus, ut relicto prioris mansionis loco, reliquos qui supersunt vitae diés, remotus a Negotiis in pace et tranquille definire possim, ac debeam, constitui, tantillum quod superest, ad aram Patriae offerre, motivo proinde hocce, unaque intimam, illimitatam devotionem meam erga Serenitatem Vestram Caesareo Regiam pro viribus contestari valens, Bibliothecam meam, non contemnendi intrinseci valoris Libros et Manuscripta, collectionem item Mapparum haud minoris valoris complectentem, pensatis correlationibus successorum meorum, nunc illico, donec adhuc vivere licet Musaeo Nationali gratuito offerre, Altissimaeque Serenitatis Vestrae Caesareo Regiae Protectione devovere sutinéo; unaque supplex fio: quo Eadem Serenitas Vestra Caesareo Regia quo ad acceptio-nem ejusdem pro sapientia sua, necessaria ordinare dignetur, dispositionibus quo ad resignationem per Dominum Franciscum Nemák Tabulae Judiciariae Assessorem, et Bonorum Praefectum in Castello Dubnitzensi Cottus Trenchiniensis fiendam, ex parte mea praevie jam factis.

In reliquo Benignitati, altis gratiis et favoribus commendatus omni cum sub-missione, et cultu maneo

Serenitatis Vestrae Caesareo Regiae
Nagy Szarvae 22. Junij 1835.

Servus humillimus obligatissimus obsequentissimus
Comes Stephanus Illyésházy mp.

Magyarra ültetve e levél a következőképpen hangzanék:

Legfenségesebb Császári Királyi Örökös Herceg,
Ausztria főhercege, Magyarország nádora,
Legkegyelmesebb Uram!

Dolgaim állása parancsolólag kívánja, hogy — amidőn lakhelyemet elhagyom — hátra-levő napjaimat, melyek az életből még fennmaradnak, a közügyektől visszavonulva békében és nyugalomban tölthessem és töltssem. Elhatároztam, hogy ami kevés javam még van, azt a haza oltárára ajánlom. Ez okból s egyszersmind hogy Császári Királyi Fenségéd iránt bensőséges és határtalan tiszteletemet erőmhöz képest tanúsítsam, nem megvetendő belső értékű könyvtáramat, amely könyveket és kéziratokat, s nem kisebb becű térképgyűjteményt foglal magában, — mérlegelve utódaim viszonyait — most mindjárt, amíg életben vagyok, a Nemzeti Múzeumnak ajándékképpen felajánlom, s Császári Királyi legmagasabb Fenségédnek védelmére bízom. Egyben alázattal kérem, hogy Császári Királyi Fenségéd ennek átvétele tekintetében a szükséges teendőket bölcsessége szerint elrendelni kegyeskedjék; az átadásra nézve, melyet Nemák Ferenc táblabíró és jószágkormányzó úr a Trencsén megyei dubnici kastélyban fog lebonyolítani, a magam részéről már előre megtettem a rendelkezéseket.

Egyébként magamat Kegyességének magas kedvezésébe és jóindulatába ajánlva, teljes alázatossággal és tisztelettel maradok

Császári Királyi Fenségédnek

Nagyszarván, 1835. június 22-én

legalázatosabb lekötelezett és engedelmes szolgája

Illyésházy István gróf

Ez a nehéz gördülésű írás keveset mond ahhoz, hogy belőle az ajándékozás motívumaira következtetni tudjunk. József nádor számára azonban nem volt ismeretlen a helyzet, amely Illésházyt e levél megírásához vezette. Amióta Magyarország nádora lett (1796), tanúja volt a gróf élete folyásának. Nemesak hírből hallott róla, mint előkelő nagybirtokosról, akinek a Csallóközben, Trencsén és Fejér megyében, sőt a határokon kívül (Morvaországban) is nagy uradalmi voltak,² hanem személyesen is ismerte, mint Trencsén és Liptó megye örökös főispánját,³ mint jeles közéleti férfit, aki a 90-es évek óta vezető szerepet vitt az országos politikai fórumon. Tudta, hogy a magyar főnemességnek ahhoz a kicsiny csoportjához tartozik, amely különválóban volt az abszontista, elnémetesedett udvari arisztokráciától, s a nemzeti megújulás ügyének támogatójával szegődött.⁴ Nyilván hallott a gróf szabadkőműves múltjáról,⁵ s arról is, hogy *II. József* császár halála után a nemzeti oppozíció idején egy harcos politikai liga vezére volt.⁶ Értesülve lehetett arról is, hogy *Napóleon* császár Illésházyt Magyarország meghódítása esetén alkirálynak szemelte ki,⁷ s hogy az emiatt ránehezedő gyanu folytán sokáig rendőri megfigyelés alatt állt.⁸ A franciaellenes hadjáratok további kritikus éveiben viszont volt alkalmá tapasztalni a nádornak, hogy Illésházy az egész nemességgel együtt kitartott a dinasztia mellett, jelentős részt vállalva az inszurrekciók áldozatából.⁹ S ugyanezen idők óta személyesen győződhetett meg róla, hogy a gróf — fenntartásokkal bár — kész volt támogatni azt a politikát, amelyet ő, a nádor inagurált. A hazafias arisztokraták közül Széchényi Ferenc mellett elsősorban Illésházy volt az, akinek a tanácsára bizalommal hallgathatott, s akinek felelősségteljes együttműködésére az országgyűléseken legbiztosabban számíthatott.¹⁰ Olyannyira értékelte a gróf közéleti tevé-

kenységét, hogy 1801-ben valóságos belső titkos tanácsossá neveztetete ki,¹¹ 1808-ban pedig alkancellárságra ajánlotta; utóbbi méltóságra azonban a bécsi udvar nem volt hajlandó elfogadni, e helyett aranygyapjas renddel tüntette ki.¹² Emlékezhetett József nádor Illésházy királyi biztosi működésére is az 1813-i felvidéki árvizek alkalmával s egyéb közérdekű fáradozásaira.¹³ De nem feledte valószínűleg azt sem, hogy 1823-ban volt bátorsága az abszolutizmus erőszakosságai miatt visszalépni főispáni hivatalától.¹⁴ Minden biztonnyal megfordult a nádor Illésházy pozsonyi palotájában és dubnici kastélyában is; utóbbi helyen különben olyan előkelőségek is vendégeskedtek, mint *Sándor* cár, aki 1805-ben az

Gróf Illésházy István

(Eredeti olajfestmény az Országos Széchényi Könyvtárban)

austerlitz-i csatából menekülve, ejtette útba Illésházy rezidenciáját,¹⁵ és *Ferenc* császár, aki 1809-ben a wagrami ütközet után utazott át e vidéken.¹⁶ Lehetett tehát alkalma József nádornak látni azt a könyvtárt, amelyet a gróf most a nemzetnek felajánlott, s tudomást szerezhetett e felajánlás tragikus hátteréről is. Hiszen nyílt titok volt, hogy a 73 éves nagyúr, egy emberöltőn át nemzetébresztő írók és hazafias, emberbaráti törekvések bőkezű mecénása csődbe került, hogy egymillió forintos csődtömegét a közismert görög származású bankár, báró *Sina* György rendezte, s ennek kapcsán a felvidéki Illésházy-dominiumok (Trencsén, Bán, Brumov) az ő tulajdonába mentek át. Végül tudott dolog volt, hogy a gróf beteg, összetörten a csallóközi Nagyszarvára vonult vissza, arra a jóságra, ahol ősei a középkorban éltek, ahonnan fényes karrierjük elindult, s itt mint családjának utolsó tagja, dolgai végső elrendezésével foglalatoskodott.¹⁷

Ebben a távlatban, ezekben az összefüggésekben szemlélve a dolgokat, József nádornak nem volt hosszabb időre szüksége, hogy határozni tudjon Illésházy ajánlata felől. Néhány nap múlva, június 30-án hivatalos levelet intézett hozzá: megköszönte nagylelkű ajándékát s elfogadó nyilatkozatot tett.¹⁸ Rögön

utasította a Nemzeti Múzeum igazgatóhelyettesét, *Haliczky* Antalt is: készüljön fel a dubnici könyvtár átvételére és Pestre hozatalára.¹⁹ Egy hónappal később (augusztus 9-én) pedig *Haliczky* előterjesztésére felszólította *Horvát* Istvánt, a Széchenyi Országos Könyvtár őrét, hogy utazzon Dubnicra és bonyolítsa le az átvétel ügyét. Egyben rendeletet küldött Trencsén megye alispánjának, hogy a szállításhoz szükséges szekereket biztosítsa a múzeumi küldöttnek.²⁰

Illésházy neve és híre *Horvát* István előtt sem volt ismeretlen. A századeleji hazai tudós- és íróvilág fel egészen *Kazinczyig* tisztelte, nagyrabecsülte a grófit, mint a magyar nyelvmozgalom támogatóját, mint kultúrembert, bibliófil, és mecénást.²¹ Tudták róla, hogy hatalmas összeggel járult hozzá a Ludoviceum alapításához, adakozott a Nemzeti Múzeum pénzalapjára,²² s hogy kulturális érdemei elismerésül a Magyar Tudományos Akadémia 1830-ban igazgató tanácsának tagjává választotta.²³ Egy alkalommal (1829-ben) akció indult *Horvát* István tudományos munkásságának Illésházy részéről leendő támogatására is. A pesti magyar nemes ifjúság, nyilván *Horvát* egyetemi tanítványai igen figyelemre méltó hosszú feliratot intéztek Trencsén urához és kérték, hogy tegye lehetővé *Horvát* újabb őstörténeti munkájának, mint a nemzeti lélek ébresztésére kiváltképp alkalmas műnek közzétételét.²⁴ Hogy mi eredménye lett e felhívásnak, nem tudjuk, de bizonyos, hogy *Horvát* emlékezetében maradandó nyomot hagyott és most, hat év múltán feszült kíváncsisággal és nagy tudományos várakozással indult el Dubnic felé.

A könyvtár átadása-átvétele — tudomásunk szerint — szeptember hónapban zajlott le.²⁵ *Horvát* István és famulusa a gyűjteményt ládádba csomagolva hozták Pestre, s beszállították a Széchenyi Országos Könyvtár Országúti otthonába. Az idevágó hivatalos jelentés sajnos nem maradt fenn, s így közelebbi értesülésünk nincs arról, hogyan értékelte *Horvát* a nádor előtt ezt a minden előzetes jel szerint nagyszerű új szerzeményt, illetőleg milyen javaslatot tett további kezelésére nézve. Különös, hogy a sajtó nem sietett hírt adni a Széchenyi Országos Könyvtár rendkívüli gyarapodásáról, pedig ez több nagy történelmi jelentőségű kódexkincset is tartalmazott. Nincs kizárva, hogy a magyar literátus világ csak 1836 májusában a hosszú országgyűlés közzétett cikkeleiből (38. tc. 1. §.) értesült Illésházy ajándékáról.²⁶

A Széchenyi Országos Könyvtár diszkrét magatartásának minden valószínűség szerint az volt az oka, hogy az akkori Múzeum-épületben, amelyet 1814—1817 között *Batthyány* József hercegprimás nyaralójából alakítottak át kultúrintézetté, — húsz év múltán a könyvtári helyiségek annyira megteltek, hogy nem volt lehetőség az Illésházy-gyűjtemény felállítására. A dubnici könyvek kicsomagolatlanul álltak az intézet tornácán, várva a jobb jövőt, az új Múzeum felépülését.²⁷

A *Pollack* Mihály-féle Múzeum-palota építkezése 1837 nyarán kezdődött. A gyűjteményeknek helyükön kellett volna maradniok az új épület elkészüléséig, mivel a régi villa a munkálatoknak nem állt útjában. Ámde az 1838. márciusi pesti nagy árvíz meghiúsította ezt az elgondolást. A *Batthyány*-villa annyira meg rongálódott, hogy valamennyi gyűjteményt sürgősen ki kellett belőle költöztetni. József nádor rendeletére most már a Széchenyi Országos Könyvtár egész anyagát besomagolták s az Üllői úton kevéssel előbb elkészült Ludoviceum épületében helyezték el. Ide kerültek az Illésházy-könyvtár ládái is.²⁸ Csaknem egy évtized múlt el, amíg az új Múzeum beköltözhető állapotba került. 1846 őszén és 1847

tavaszán foglalta el új helyét a Széchenyi Országos Könyvtár.²⁹ Most már bőséges hely volt a teljes könyvanyag felállítására. Erre azonban még hosszú ideig nem kerülhetett sor, mert az elkészült pompás palotának nem volt sem berendezése, sem elegendő személyzete.

A csakhamar bekövetkező 1848/49-i események, majd az önkényuralom csaknem két évtizedre lehetetlenné tették e problémák megoldását. A Bach-rezsim és az utána következő kormányok alatt minden kezdeményezés bürokratikus lehetetlenségbe fulladt. Sokban hozzájárultak a technikai csődhez azok a személyi veszteségek is, amelyek a Múzeumot érték. Még a beköltözés időszakában, 1847 elején meghalt József nádor és benne az intézet elveszítette azt a lelkes és energikus pártfogót, aki nagy befolyásának latbavetésével minden nehézséget el tudott hárítani a fejlődés útjából.³⁰ Még előbb, 1846 nyarán eltávozott az élők sorából Horvát István a Széchenyi Országos Könyvtár anyagának kitűnő ismerője, aki az ekkoriban már 100 000 kötetnyi országos gyűjtemény célszerű rendezését legszerencsésebben biztosíthatta volna.³¹ S mindkettőjüket megelőzően, már 1838-ban elhunyt Illésházy István is, aki a dubnici könyvtár sorsára befolyással lehetett volna.³²

Mátray Gábornak, a Széchenyi Országos Könyvtár Horvát István után következő örének egy emberöltőre terjedő könyvtárosi működése alatt csak igen lassú ütemben haladt előre a konszolidálódás. A személyzet csak 1860 után emelkedett két, majd három főre; a bútorozás is évtizedekig elhúzódott. Így 1865-ig csupán a Széchenyi Ferenc-féle törzskönyvtárnak és segédkönyvtárnak, valamint kéziratgyűjteménynek rendezését és felállítását lehetett végrehajtani. Az Illésházy-könyvtár az új Múzeum-épületbe való beköltözés után húsz évvel, az átvétel után harminc évvel is feldolgozatlanul hevert, akárcsak a többi nagy könyvtártestek: a Jankovich Miklós- és a Horvát István-féle.³³

Fordulatot a Széchenyi Országos Könyvtár elhanyagolt állapotában csak az 1867. évi osztrák—magyar kiegyezés, s a nyomában megalakuló polgári nemzeti kormányrendszer hozott. Báró Eötvös József kultuszminiszter 1869-ben végre módot, lehetőséget talált a könyvtár teljes berendezésére és a szükséges személyi létszám biztosítására. Egy fiatal könyvtártiszt, Barna Ferdinánd pedig tucatnyi ideiglenes munkaerővel „rohammunka”-szerűen pár év alatt rendet teremtett a Széchenyi Országos Könyvtárban. A kb. 150 000-nyi állományt 1875-ig maradéktalanul felállították és katalogizálták.³⁴

Ez alkalommal eldőlt az Illésházy-könyvtár sorsa is. A nagy rendezés — amelyet Eötvös miniszter rendeletére az ún. müncheni könyvtári rendszer szabályai szerint hajtottak végre — merev szaktudományi kategóriákra volt alapozva, s mint ilyen, a könyvanyag tekintetében nem túrt semmiféle történetileg kialakult külön könyvtártestet. Azokat a szervezen összefüggő nagy állagokat, amelyek egy vagy több gyűjtő élete munkájából álltak össze, kíméletlenül szétbontották, s darabjait sok-sok szaktudományi főszakba, alszakba, mellékszakra sorolták be. Áldozatul esett e buzgalomnak az alapító Széchenyi Ferenc könyvtára is, s természetesen méginkább Illésházyé. Az utóbbinak Barna Ferdinánd a nagy klasszifikáláskor már a nevét sem tudta; a *Magyar Könyvszemlé*ben megjelent beszámolójában mint „Istvánffy-könyvtárt” emlegette.³⁵

A dubnici gyűjtemény tehát elmerült az Országos Könyvtár könyvtengerében mielőtt a hazai republica litteraria megtudhatta volna, mit is kapott tulajdonképpen. Igaz, Horvát István 1835-ben bizonyára tüzetesen átforgatta a

könyveket, sőt a kódexeket nyilván ki is emelte közülük, hasonlóan *Mátray*nak is bő alkalma volt megismerkedni a keze ügyében levő becses hagyatékkal — de egyikük sem jutott hozzá, hogy akár csak egy kurta recenziót írt volna Illésházy István ajándékaról.

Így történt, hogy a Széchényi Országos Könyvtár fennállásának százados évfordulóján megjelent ünnepi kiadvány a dubnici könyvtárnak már hozzávetőleges mennyiségi adatait sem tudta közölni, nemhogy szellemi értékét jelezni.³⁶

II. A DUBNICI KÖNYVTÁR ÁLLOMÁNYA

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fol. Lat. 26—31. és Fol. Germ. 1 jelzet alatt összesen hét kötetnyi leltárt őriz az egykori Illésházy-gyűjteményekről. E kötetek nem mind egykorúak. Kettő a XVIII. század kilencvenes éveiben készült, a többi az 1806/7. évi általános könyvtárrendezéskor. (Megjegyzendő, hogy az utóbbiak 1807-től folyamatosan kiegészültek az új szerzemények bejegyzéseivel egész 1832-ig.) Logikai összefüggésük alapján e leltárak a következő sorrendbe állíthatók:

I. (Fol. Lat. 27.) „*Catalogus bibliothecae Dubnicensis comitis Joannis Illésházy . . . novissime confectus. 1792.*”

II. (Fol. Germ. 1.) „*Beschreibung deren sammentlich in der Bibliothek befindlichen deutschen Büchern. Anno 1797.*”

III. (Fol. Lat. 29.) „*Catalogus bibliothecae Dubnicensis ad excelsam familiam comitum Illésházy . . . pertinentis, et provida cura . . . comitis Stephani Illésházy . . . anno MDCCVI. in ordinem redactae a Georgio Bucszánszky.*” Tom. 1—2.

IV. (Fol. Lat. 31.) „*Catalogus rariorum librorum Illésházyanae bibliothecae Dubnicensis, confectus anno MDCCCVI. per Georgium Bucszánszky . . .*”

V. (Fol. Lat. 28.) „*Bibliothecae Dubnicensis . . . comitis Stephani Illésházy . . . Catalogus manuscriptorum . . .*”

VI. (Fol. Lat. 26.) „*Catalogus bibliothecae Dubnicensis ad . . . familiam comitum Illyésházy . . . pertinentis anno MDCCCXXX. confectus.*”

VII. (Fol. Lat. 30.) „*Repertorium speciale catalogi bibliothecae Illésházyanae Dubnicensis confectus a Georgio Bucszánszky . . . Anno MDCCCVII.*” Pars 1—2.

Az egyes kötetekhez a következő magyarázó megjegyzéseket fűzhetjük:

Ad I. A dubnici könyvtár általános leltára, melyet Illésházy István atyja, Illésházy János készíttetett 1792-ben, s amelyet folytatólagosan 1799-ig vezettek.

Ad II. Leltár az Illésházyak német nyelvű könyveiről. Megjegyzendő, hogy ezek eredetileg nem tartoztak a dubnici könyvtár anyagához. Ezeket kb. 1785 és 1800 között az ifjú Illésházy István gyűjtötte, amikor mint fiatal házas a báni kastélyban lakott. E gyűjteményt csak 1806-ban egyesítették a dubnici tékával.

Ad III. Az Illésházy István rendelkezésére végrehajtott *Bucszánszky*-féle 1806/7-i könyvtárrendezés főleltára, amely a különgyűjteményeken kívül a teljes dubnici könyvtárat (tehát Illésházy Jánosét is) felöleli a báni kastély német könyveivel együtt. Szervesen bele van illesztve az 1807 utáni gyarapodás is 1832-ig bezárólag.

Ad IV. A dubnici könyvtár ritkaságai 1806-ban.

Ad V. A dubnici könyvtár kéziratai 1806-ban.

Ad VI. Másolat az 1830 tájáig folytatott *Bucszánszky*-féle főleltár első három osztályáról.

Ad VII. Névmutató a III. alatti főleltár teljes, 1832-ig terjedő anyagáról.

Ezek szerint tehát megvan a lehetőség arra, hogy a dubnici Illésházy-könyvtár állományába betekintsünk, hogy fogalmat alkothassunk róla, mit is nyert tulajdonképp az Országos Széchényi Könyvtár e feledésbe merült ajándék révén. Mert elemi követelmény az, hogy egy nemzeti könyvtár önmagának és a tudományosságának számot tudjon adni az őrizetében levő értékekről, azok provenienciáját illetően is. Feleletet kell kérnünk a leltáraktól a dubnici gyűjtemény számszerű nagyságára, jellegére és jelentőségére nézve általában, s tartalmára részleteiben is. Hiszen 130 év után azt sem tudjuk: mennyiben volt a könyvtár hungaricajellegű, mennyiben idegen, továbbá: milyen korú, mely tárgyú, miféle összetételű anyagot tartalmazott.

Vizsgálódásunk alapjául az ún. Bucsánszky-féle leltárt kell választanunk, mint amely a végső kiteljesedett könyvtárról ad számot.

A leltár készítője, Bucsánszky György bölceleti doktor, a pozsonyi kir. főgimnázium költészettanára és aligazgatója volt, 1803 óta nyugállományú professzor. Két évtizedre terjedő irodalmi működése során írt egy egyháztörténeti tankönyvet s bőven gyarapította a latin ódák és panegiricusok műfaját.³⁷ Illésházy Istvánnal való kapcsolatáról semmi közelebbit nem tudunk. Tény, hogy a gróf alkalmas személynek tartotta őt könyvtára korszerű rendezésére és bibliográfiai feldolgozására. S megállapíthatjuk: a professzor meg is felelt az iránta megnyilvánuló bizalomnak. Feladatát szerencsésen végezte el. A gyűjteményt elméleti tanulmányokra támaszkodva, de a realitásokhoz alkalmazkodva rendezte s írta le. Minden bizonnyal az ő buzgalmanak köszönhető a könyvvállomány egyes darabjainak empire izlésű művészi exlibriszel való ellátása is.

Bucsánszky a nagy mennyiségű könyvanyagot a kor uralkodó felfogása szerint tudományosztályokba csoportosította, ezeken belül azonban sem kronológiára, sem formátumra nem volt tekintettel: a különböző korú és nagyságú könyveket keverten sorolta egymás mellé. Az időrendiség teljes figyelmen kívül hagyását — ami a gyűjtemény történetisége folytán hiba volt — néhány lényeges különgyűjteményi kategória kialakításával igyekezett ellensúlyozni: megpróbálta a könyvtár legbecesebbnek tartott részleteit kiemelni a tömegből.

A tudományosztályok (*classes*), amelyekbe Bucsánszky a dubnici könyvanyagot sorolta, a következők voltak:

1. *Classis facultatis theologicae* (A)
2. *Classis facultatis juridicae* (B)
3. *Classis facultatis medicae* (C)
4. *Classis facultatis philosophicae* (D)
5. *Classis facultatis philologiae* (E-F)

E keretek tulajdonképpen az egyetemi szervezet hagyományos tudománykari beosztását tükrözik. Sajátságos csak a filológiai osztály elkülönítése a filozófiától, amit azonban a tudományok mellett észrevétlen felnövő ötödik „nagy hatalom”, a szépirodalom léte ekkoriban már feltétlenül megkövetelt.

A tudományosztályokon kívülálló *különgyűjteményi csoportok* számát Bucsánszky háromban állapította meg:

<i>Chartae geographicae</i>	(G)
<i>Libri rariores</i>	(R)
<i>Manuscripta</i>	(M)

Ez az elkülönítés korszerű eljárás volt; mellette szólt nemcsak a könyvtári-tudományos gyakorlat, hanem a fejlődő bibliofília is.

Ami a könyvtárrendezés másik felét, ti. az anyag leírását illeti, Bucsánszky ebben a tekintetben is messzemenő gondossággal járt el. Két testes kötetre terjedő „Catalogus”-a,³⁸ amely voltaképpen a leltár (*inventarium*) és a helyrajzi nyilvántartó (*repertorium*) szerepét tölti be, minden egyes kiadványt (szakonként újrakezdődő folyószámozással) teljes címirata szerint regisztrál, valósággal „fotográfiát” ad a címlapról. Kiegészítésképpen feltünteti még a kiadványok nagyságát (*forma*), füzet- vagy évfolyam-számát (*tomi*) és kötetszámát (*volumina*). Megjegyzések (*animadversiones*) rovatában pedig hasznos utalásokat és tudományos tájékoztatásokat nyújt.

Mai értelemben vett katalógus gyanánt Bucsánszky rendszerében az ún. repertorium szolgál.³⁹ Ez szintén két kötetnyi, de kisebb terjedelmű, könnyű kezelésre szánt alfabetikus szerzői, illetve (névtelen műveknél) tárgyszó-katalógus, amely a könyveknek csak erősen lerövidített címiratát adja és utal a „Catalogus” megfelelő kötet-, lap- és sorszámára, amely alatt valamely mű „anyakönyvi” pontossággal (tehát lelőhelye szerint is) nyilván van tartva.

Közelebről azonban a Bucsánszky-rendszer nem ennyire világos és egyszerű. A főelosztásában logikus szakrendszer ui. számos, gyakran következtelenül rendezett alcsoportra tagozódik, majd a Bucsánszky utáni regisztrátorok későbbi, nem éppen gondos ténykedése folytán még tovább oszlik, messzemenően zűrzavarossá válik. Hibák, következtelenségek csúsznak a sorszámozásba is. Mindez akadályokat gördít a felmérő munka útjába, amiket nagyban növel az a tény is, hogy az alfabetikus repertorium szerzőnév- és tárgyszóanyaga nincs szoros betűrendbe szedve.

Vizsgálatunk kiinduló pontjával a dubnici könyvtár állományának mennyiségi felmérését választjuk. Eljárásunk abban áll, hogy először a Fol. Lat. 29. jelzetű általános leltárkönyveket, majd a Fol. Lat. 28. és 31. jelzetű különgyűjteményi jegyzékeket lapozzuk végig s osztályonként (A—F), helyesebben alosztályonként (A I—A VII, B I—B V, C I—C IV. stb.) feljegyezzük a regisztrált kiadványok számát, lehetőleg megoldva a helyenként felmerülő bonyodalmakat. E számolás eredményei a következő táblázatba foglalhatók:

Sor- szám	Osztá- lyok jelzete	T u d o m á n y - o s z t á l y	M ű v e k	
			száma	százalék- aránya
1.	A	<i>Theologia</i>	582	9,6
2.	B	<i>Jurisprudentia</i>	516	8,5
3.	C	<i>Medicina</i>	210	3,5
4.	D	<i>Philosophia</i>	458	7,5
5.	E—F	<i>Philologia</i>	3947	64,8
6.	G	<i>Chartae geographicae</i>	208	3,4
7.	R	<i>Libri rariores</i>	115	1,9
8.	M	<i>Manuscripta</i>	53	0,8
		Összesen	6089	100,0

Megállapíthatjuk tehát, hogy a dubnici könyvtár az Országos Széchényi Könyvtár számára mintegy 6000 műből, hozzávetőlegesen 8000 kötetből álló gyarapodást hozott, továbbá, hogy a gyűjteménynek 93,9%-át alkották nyomtatott könyvek, 3,4%-át térképek, 1,9%-át könyvritkaságok és 0,8%-át kéziratok. Maga a könyvállomány kötetszámra nézve csaknem kétharmad akkora volt mint Széchényi Ferenc nemzeti ajándéka 1802-ben, ami elég beszédes tény.⁴⁰ Ennél azonban mindenesetre fontosabb kérdés: mit jelentett a gyűjtemény minőségi tekintetben az Országos Széchényi Könyvtár számára.

Nyilvánvaló, hogy egy 6000 művet felölelő, csaknem a XIX. század közepéig gyarapodó, tehát sok „recens” anyagot tartalmazó könyvtár tartalmi analízisének nem szükséges, de — a tudomány és irodalom újkori hatalmas arányú kiterelése miatt — nem is igen lehet olyan akribiás módszert alkalmazni, mint pl. egy XVI. századi humanista gyűjtemény esetében. El kell tekintenünk a finom részletekbe menő tudománytörténeti elemzésektől, s be kell érünk egy nagyvonalúbb, csupán a fejlődés főbb vonalait követő jellemzéssel. Azaz: jelen esetben általában nem foglalkozhatunk tételről tételre a könyvanyaggal, nem regisztrálhatjuk azt nyomdák, kiadások, nyelvek szerint — hanem a legtöbb esetben csak jellemző darabokra és tényekre hivatkozhatunk.

A dubnici könyvtár jellegéről már a fent bemutatott statisztikai táblázat is érzékeltet egyet-mást. Mindenekelőtt rávilágít komplex gyűjtőkörére. Tanúsítja, hogy az Illésházyak könyvgyűjtése — összhangban a tudományosság polihisztóriájával — minden fő ismeretkörre kiterjeszkedni igyekezett. Tanulságos az egyes tudományágak aránya is. A „*philologia*” szak vagyis a széptudományok és szép-irodalom vezető szerepe — úgy véljük — magától értetődő a XVIII—XIX. század fordulóján virágzó könyvtárnál. Hasonlóan korszerű a „*philosophia*” szak kvótája is. Nem meglepő egy országvezető szerepet betöltő főúri család szellemi apparátusánál a „*jurisprudencia*” előkelő rangja sem. Ám a „*medicina*” és a „*theologia*” szak viszonylag jelentős hányada mindenesetre vizsgálatot kíván.

Ahhoz, hogy ezt az „univerzális” könyvtárt érdemben mérlegelhessük, a továbbiakban két, egymással szorosan összefüggő tudománytörténeti elemzést kell végrehajtanunk: fel kell fejtenünk, rétegeire kell bontanunk a gyűjtemény osztályait, illetőleg be kell mutatnunk az egyes tudományágakat képviselő művek közül azokat, amelyek alkalmasak a gyűjtemény tartalmi jellegének és értékének kifejezésére. S ami ugyancsak lényeges szempont: folytonos figyelemmel kell lennünk a magyar szellem termékeire, s a magyar vonatkozásokra.

Szemlélnket megelőzően azonban — úgy véljük — célszerű lenne néhány vonással felvázolni annak a két Illésházyinak kulturális portréját, akiknek szerepe a dubnici könyvtár kialakításában említett forrásaink alapján nyilvánvaló. Az Illésházy-familia története nincs megírva. Az egyes családtagokat illetően legtöbb esetben csupán azokra a hiányos, gyakran téves információkra vagyunk utalva, amelyek Nagy Iván régi genealógiai munkájában előfordulnak.⁴¹ Ez a helyzet Illésházy János esetében is. Nem igen tudunk egyebet mondani róla, mint ami ott olvasható: azt hogy a legfőbb magyar feudális bíróságnak, a hétszemélyes táblának ülnöke volt, s valószínűleg elnöke az országos ügyvédi vizsgabizottságnak; hogy a korszakos jelentőségű 1790-i országgyűlés az állami és társadalmi intézmények megreformálására kiküldött egyik bizottságba (ti. a jogügyibe) delegálta; hogy felesége Bathhány Szidónia grófnő volt, akitől István fia származott; végül, hogy a XVIII. század utolsó évében 1799-ben halt meg.⁴² János gróf szellemi arc-

éléből tehát nem sok látható, csak annyi, hogy jogász volt: a büntetőjog magasrangú gyakorlati szakembere, s egyben talán haladó gondolkodású elméleti jurista is, akit kortársai a reformtörvények előkészítésére kiváltképpen alkalmasnak találtak. Cselekvő, önálló élete 1766-ban kezdődött, tehát egy emberöltőre terjedt. Ezt azért fontos tudnunk, mert Magyarországon éppen ezekben az évtizedekben zajlott le az a nagyarányú társadalmi-szellemi mozgalom, amit felvilágosodás néven emleget a tudomány. Illésházy Jánosról, mint könyvgyűjtőről fel kell tehát tételeznünk, hogy elsőrangú szerepe lehetett a dubnici könyvtár jogi szakcsoportjának létrejöttében.

A fiúnak, Illésházy Istvánnak műveltsége, szellemi érdeklődése részletesebben tisztázható. Hiteles alapot nyújt ehhez az az emlékbeszéd, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia 1840. évi közgyűlésén gróf *Dessewffy* József mondott el érdemes barátjáról.⁴³ Megtudjuk ebből, hogy tanulmányait 1771-ben a jezsuiták nagyszombati intézetében kezdte, de két év múlva, a rend feloszlatása után már felvilágosult szellemű tanárok keze alatt tanult tovább. A filozófiai tanfolyamot még Nagyszombatban fejezte be; de már Budán avatták artium-doktorrá 1778-ban. E fakultáson együtt tanult nemzedékének olyan jeleseivel, mint *Horányi* Elek, *Koppi* Károly, *Kovachich* Márton György, *Martinovics* Ignác, *Mittelpacher* Lajos, *Schaffrath* Lipót és *Schönwisner* István.⁴⁴ (Velük, mint szabadkőműves eszmetársakkal valószínűleg a későbbi évtizedekben is kapcsolatot tartott.) Tanulmányai a filozófiával nem értek véget. 1777-től a Budára áthelyezett egyetem jogi karán tanult 1779-ig; majd az egri liceumban hallgatott egyházi és hazai jogot 1781-ig.⁴⁵ Jogi stúdiumainak emlékét kinyomatott tézisei őrzik.⁴⁶ Illésházy tehát sokoldalú és alapos képzettséget szerzett, de azért mégsem szegődött a születőben levő magyar tudományosság munkásai közé. Társadalmi származása, rangja politikai pályára kötelezte. Közéleti működése azonban nem akadályozta meg abban, hogy a tudománynak, irodalomnak lelkes kedvelője legyen. Széles körű (magyar, szlovák, latin, német, francia, olasz) nyelvtudása lehetővé tette, hogy behatóan megismerhesse korának merész kulturális törekvéseit és nagy élményeket nyújtó eredményeit. Könyvgyűjtő szenvedélyét a szoros családi tradíción túl bizonyára nagymértékben erősítették azok a benyomások, amelyeket anyai nagybátyjainak *Batthyány* József hercegprímásnak pozsonyi, és a janzenista hírből álló *Eszterházy* Károly püspöknek „modern” egri bibliotékájában szerzett. Hosszú élete, mely a felvilágosodás és a romantika korszakát szélesen átívelte, bő alkalmat nyújtott neki a dubnici könyvtár nagyarányú kifejlesztésére. Az apjától átvett gyűjtemény (kb. 2000 mű) alig egyharmad része volt annak, amit 1835-ben a Széchényi Országos Könyvtárnak ajándékozott.

I. Láttuk: a dubnici könyvtár első fő szakcsoportját jelentékeny százalékarányban a hagyományos *teológiai osztály* alkotja.⁴⁷ Ezen nincs mit csodálkoznunk, hiszen Illésházy János még a jezsuita-barokk kor neveltje volt; nyilvánvaló tehát hogy műveltsége, ha a felvilágosodás évtizedeiben ekletikussá vált is, feltétlenül a kései skolasztika eszmekörében gyökerezett. Sőt Illésházy István sem lehetett teljes híjával a hittudományi érdeklődésnek — a maga korának felfogása szerint. Éppen erre irányul a szakcsoport elemző vizsgálata, illetőleg ezen túl általában az idevágó anyag kultúrtörténeti jelentőségének feltárása.

Az analitikai eljárásnak fontos mozzanata némely formai vonatkozásoknak (a könyvanyag időbeli és földrajzi provenienciájának) tisztázása. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e részben csupán egynéhány megközelítő pontosságú számadat-

tal dolgozhatunk. Egzakt módszerek alkalmazására ilyen sokezer kötetes gyűjtemények esetében majd csak a feldolgozási technika gépesítése után lehet szó.

Ami az ide tartozó anyag korát illeti, megállapíthatjuk, hogy az zömében (kb. 70%) XVIII. századi, mégpedig a XVIII. századnak is inkább a második feléből eredő. Az 1800 utáni kiadványok száma aránylag csekély (6%). Viszont feltűnő a gyűjteményben a XVII. századi nyomtatású művek gyakori előfordulása (20%), sőt gyéren bár XVI. századi (4%) kiadványok jelentkezése.

Földrajzi eredet tekintetében le kell szögeznünk: az anyag java Habsburg-tartományokból és a német birodalomból származik, mégpedig a XVIII. századi kiadványok a régebbi művelődési központokból (Bécs, Salzburg, Prága, Olmütz, Leipzig, Augsburg, Köln), a XIX. századiak a német tudományosság „modern” székhelyeiről (Göttingen, Berlin, Jena, Leipzig, Erlangen, Tübingen stb.). Elég jelentékeny számban fordulnak elő XVIII. századi itáliai (római, velencei) és francia (párizsi) kiadványok is. A XVII. századi anyaggal kapcsolatban olyan jellegzetes protestáns nyomdahelyek is feltűnnek, mint Wittenberg, Utrecht stb. S ami bennünket legközelebről érdekel, mintegy 20%-ra tehető a magyarországi (kiváltképp nagyszombati és pozsonyi, majd pesti) nyomdatermékek száma. Ezek zöme persze 1711 utáni termés, de 5–6% erejéig régi magyar nyomtatványok is előfordulnak. Nyelvi tekintetben uralkodó a latin, utána nyomban a német következik, majd a francia—olasz. Az utóbbiakkal egyvonalban szerepelnek a magyar nyelvű kiadványok. Ritkán szlovák és cseh szövegű munkákkal is találkozunk.

Ezek az alaki információk önmagukban is alkalmasak lennének némely következtetés levonására, de biztos támpontokká mégis csak a konkrét tartalomra vonatkozó megfigyelések által válhatnak.

A XVIII. századi nagy kiadványtömeg mögött valóban a felvilágosodásnak, illetőleg az abszolutizmusnak a barokk jezsuitizmussal vívott küzdelme áll.⁴⁸ Jellemző erre a tényre, hogy a teológia részstudományai közül a polemika, az egyháztörténet mint egyházpolitikai dokumentáció és az egyházjog vezet. Az ortodox frontot az egyház hivatalos vagy approbált kiadványai, a *Corpus Juris Canonici*, a *Concilium Tridentinum* végzései, különféle katekizmusok, a *Martirologium Romanum*, az *Acta Sanctorum* stb. mellett neves régi és újabb szerzők képviselik, mint Jacob Gretser, Paul Laymann, Caesare Baronius és Claude Francois Nonotte; — az új ideológiákat Bossuet (gallikanizmus), Claude Fleury (episcopalizmus), Paul Josef Riegger (jозefinizmus) és sokan mások. A felvilágosodás metafizikáját Leibniz korszakos jelentőségű *Theodicea*-ja reprezentálja. E tudós művek mellett persze egész sor pamflet is szerepel. Tekintélyes számú munka foglalkozik a teológiai felvilágosodás szellemében az egzegezissel (Johann David Michaelis, Johann Wilhelm Schmid, Johann Friedrich Jerusalem), másfelől az ortodoxia és a janzenizmus sajátos tanszakaival, az aszketikával és a teológia spirituálissal (Robert Bellarmín, Thomas Kempis, illetve Blaise Pascal, Szalézi Szent Ferenc). Igen gazdag a liturgikai gyűjtemény számos missale-, graduale-, psalterium-, breviarium-, officium- és rituale-kiadvánnyal, ami erős katolikus profilra vall. Hasonlóképpen katolikus vonása a könyvtárnak az aránylag szegényes szentírási és patrisztikai szak.

A magyar és magyar vonatkozású anyagban ez a tárgyi sokoldalúság szintén kifejeződik, de az eszmei harc inkább csak katolikus-protestáns viszonylatban figyelhető meg. Túlnyomó itt is a katolikus kiadványok száma. A XVII. századi szerzők közül Káldi György, Pázmány Péter, Otrókoci Főrís Ferenc, Keresztury

Pál, *Beniczky Péter*, *Koháry István*, *Illés András* és *Eszterházy Pál* szerepel; a XVIII. századiak közül: *Pray György*, *Desericzky Ince*, *Gánóczy Antal*, *Benkő József*, *Szvorényi Mihály*, *Padányi Bíró Mátyás*, *Batthyány Ignác* és mások. Protestáns oldalról figyelemre méltók az evangélikusok XVII. század eleji felvidéki (zsolnai, szepesváraljai, rózsahegyi) zsinati végzései, s mint külföldi hungaricum Friedrich Adolf *Lampénak* a magyarországi és erdélyi református egyház történetét tárgyaló, Utrechtben 1728-ban megjelent munkája.⁴⁹

Bármily felületi és nagyvonalú is ez az áttekintés, úgy véljük: mégis többet jelent pusztán ismertetésnél. Már most kitűnik ugyanis, hogy nem valami barokk kirakat-könyvtárról van szó, rövid idő alatt ötletszerűen összevásárolt könyvhalmazról, hanem a hazai társadalmi-szellemi fejlődéssel szoros belső kapcsolatban álló, hosszú időn át folyamatosan kiépült, figyelemreméltó magyar anyagot is felölelő gyűjteményről. S ami ugyancsak fontos, alapot nyerünk egy lényeges jelentőségű feltevésre is, arra ti., hogy a dubneci könyvtár nem csupán Illésházy János és István gyűjtőmunkájának eredménye volt, hanem őket jóval megelőző nemzedékek könyvhagyatékának foglalata is.

2. Rátérve a második szakcsoport, a *jogtudományi gyűjtemény*⁵⁰ vizsgálatára, itt a következő megfigyeléseket tehetjük.

Kronológiai tekintetben a helyzet messzemenően hasonló az előző csoportéhoz: a XVIII. századi kiadványok túlsúlya (50%) a XVII. századiakkal (17%) és a XIX. századiakkal (27%) szemben, kiegészítve XVI. századi szörványokkal (6%). — A földrajzi proveniencia is a német egyetemi és nyomdavárosokra összpontosul. Gyéren svájci (baseli, genfi) és németalföldi (amszterdami), sőt franciaországi nyomdatermékek is előfordulnak. A hazai kiadványok hányada ebben a szektorban is eléri a 20%-ot. — A nyelvi megoszlást tekintve csaknem a XVIII. század közepéig itt is fölényesen uralkodik a latin, de attól kezdődően rohamosan előtérbe nyomulnak a német nyelvű kiadványok. Francia anyag csak elvétve fordul elő, miként magyar nyelvű is.

A polgári életszemlélet és tudat XVIII. századi nagyarányú előretörése nem kevésbé markánsan fejeződik ki könyvtárunk jogi gyűjteményében, mint a teológiaiban. A régít, a túlélőt itt a római jog képviseli, illetve annak német birodalmi módosulása az ún. *Pandekta*-jog. Hosszú sort alkotnak a *Corpus Juris Civilis* kiadásai, az *Institutiók* és a velük foglalkozó tudós magyarázatok, nem különben a recipiált jog, a *Digesták* gyűjteményei s a vonatkozó értekezések. Nem hiányoznak a jus publicum Germaniae anyagát, sőt az egyes Habsburg-országok, pl. Cseh-Morvaország nemzeti szokásjogát ismertető munkák sem. De mellettük jelen vannak már a természetjog (jus naturalis) reprezentáns szerzői is Hugo *Grotiustól* kezdve *Montesquieu-n* át *Karl Anton Martiniig*.⁵¹ A kiadványok gazdag változatossága tanúsítja az új felvilágosult jogeszmének az egyetemi oktatásba, a törvényhozásba és a joggyakorlatba való behatolását, a polgári irányú jogfejlődés megindulását. Az osztrák tartományokban lezajlott nagyarányú kísérleti reformjogalkotást *Mária Terézia* és kiváltképpen *II. József* rendeleteinek nagy gyűjteményes kötetek képviselik. Másfelől azonban, mint ismeretes, az abszolutizmus érdeke a *Pandekták* jogrendszerét is konzerválta, aufklärista magyarázatot adva annak. Ezt illusztrálják többek között *Heinrich Zoësius*⁵² és *Gottlieb Heineccius*⁵³ művei. S a polgári irányú jogfejlődésnek korszakunkban végső termékeként megjelenik a Code Napoleon is.

A gazdasági élet fokozódó tőkés szerveződése s az állam funkciókörének ezzel

kapcsolatos kiszélesülése, a hagyományos jurisprudentia kereteit jog- és államtudománnyá tágította ki. A politika alapjává a természetjogi fogalmazást nyert új közjog lett, támpilléreiként pedig kialakult a statisztika mint államismerettn és a studium politico-camerale vagyis a kezdeti közgazdaság- és pénzügytan.⁵⁴ A dubnici anyagban ezt a fejlődést egyebek között Joachim Georg *Daries*,⁵⁵ *Justi*, *Sonnenfels*⁵⁶ és Gottfried *Achenwall*⁵⁷ munkái jelzik. Hozzájuk csatlakozik a napóleoni korszak fináncpolitikai és egyéb kérdéseit tárgyaló gazdag publicisztikai irodalom.

Híven és részletekbe menően tükröződik könyvtárunk anyagában a magyar rendi jogfejlődés is. Olyan szaktudományi apparátus van itt együtt, amely gazdagságában és sokoldalúságával párját ritkíthatta az országvezető családok könyvtáraiban is. Megvannak mindenekelőtt a *Corpus Juris Hungarici* legfontosabb kiadásai: a *Mossóczi—Telegdi-féle* 1584. évi első, és a *Szentiványi-féle* 1696. évi edíciótól kezdve egészen a XVIII. századi hivatalos nagyszombati kiadásokig. Talán még gazdagabb a *Tripartitum*-sorozat, amely szintén a XVI. századból (1545, 1561, 1581) indul és a XVIII. század végéig (1775) tart. Érdekes tény, hogy az erdélyi nagy törvénygyűjtemények, az *Aprobatae Constitutiones* és a *Compilatae Constitutiones* is (1677, 1779) megtalálhatók a gyűjteményben.⁵⁸ Hosszú sora mutatható ki a tételes jog körébe vágó XVII—XVIII. századi tudós munkáknak is: itt van herceg Eszterházy Pál *Praecognita Jurisa*, *Kitonich* János perjoga, *Kászoni* János peres eljárása, *Szegedi* János *Tirociniuma a Hármaskönyvhöz*, *Huszt* István *Jurisprudentia practica*, *Prileszky* Pál magánjogi *Opusculuma*, *Keresztury* József normagyűjteménye, *Kovachich* Márton György tárnoki jogi kódexe, *Cziráky* Antal Mózesnek *Ordo historiae Juris Civilis Hungaricije* s még számos más kézikönyv jellegű munka. Külön nagy csoportot alkotnak az egyes országgyűlések iratsorozatai (acta, diaria, articuli) nyomtatásban és kéziratban a XVII. század elejétől a XIX. század elejéig. Ugyanitt figyelemreméltók bizonyos országos érdekű köziratok (békeszerződések és kiadatlan országgyűlési bizottsági munkálatok). Kortörténeti fontosságúak az abszolutizmus részéről a magyar rendi alkotmány ellen indított irodalmi harc termékei: *Kollár* Ferenc Ádám és *Benczur* József jogtörténeti értekezései. — Végül függelékben becses darabjai találhatóak a XVIII. század végén még jogtörténeti segédtudományok gyanánt tekintett diplomatikai, heraldikai, szfragisztikai, numizmatikai és statisztikai kiadványoknak: *Kovachich* Márton György, *Palma* Ferenc Károly, *Pray* György, *Horváth* Mihály, *Schwartner* Márton, *Szirmai* Antal és *Fejér* György úttörő jellegű munkáinak.⁵⁹

Mindezek alapján úgy tűnik: újabb meggyőző bizonyítékot szereztünk a dubnici könyvtár tudományos értékéről, a hazai könyvgyűjtés történetében betöltött jelentős szerepéről, s tovább erősödött a könyvtár XVII. századi eredetére vonatkozó feltevésünk is.

3. Az *orvosi gyűjtemény*⁶⁰ vizsgálata ismét új vonásokkal gazdagítja a könyvtárról alkotott eddigi képünket.

A korrendi megoszlás (mintegy 70%-os XVIII. századi, 5%-os XVI. századi, 10%-os XVII. századi és 15%-os XIX. századi hányaddal) az eddigi tapasztalt arányoktól nem sokban tér el. A nyomdahelyek is hasonló helyzetet mutatnak az előzőkhöz: túlnyomó többségben ismét a birodalmi nyomdák szerepelnek, majd a monarchiabeliek következnek (kb. 10%-os magyarországi részesedéssel), végül igen csekély számban nyugati (francia, svájci) tipográfiák. Újszerű a nyelvi tagozódás, amennyiben nem a latin, hanem a német nyelvű kiadványok vezetnek

mintegy 50%-kal 35% ellenében. A többi nyelvek (magyar, francia, cseh) részesedése csekély; összesen alig éri el a 15%-ot.

Ezekkel a tényekkel szorosan kapcsolatosak a gyűjtemény jellegére vonatkozó megállapításaink. A legelső, ami szembetűnik, hogy a könyvanyagban jelentős tudománytörténeti értéket képviselő munkák váltakoznak népszerű, áltudományos vagy éppen kuruzsló jellegű írásokkal. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy Magyarországon 1770 előtt nem folyt orvosképzés,⁶¹ s a társadalom legtanultabb rétegei is híjával voltak mindenféle egészségügyi műveltségnek, nem lehet csodálkozunk ezen, sőt inkább az kelthet elismerést bennünk, hogy ennek ellenére is egy főúri könyvtárban annyi becses orvosi munka gyűlt össze, mint itt. Szélesebb körű orvostörténeti ismeretek híján szakszerű referátumot nem adhatunk, be kell érünk néhány beszédes tény kiemelésével.

Az anyag négy csoportra tagolódik: általános és gyakorlati orvostani, továbbá sebészeti, szülészeti, anatómiai és állatorvostani, majd növénytani, kémiai és ásványtani, s végül gyógyszer-tani művekre. Maga ez az osztályozás is sokoldalú érdeklődésről és némi szakszerűségről tanúskodik. Mindezek a diszciplínák ti. az egyetemi orvosképzés tantárgyai voltak. Még inkább jellemző az anyag becsére, hogy a szerzők között — túl a klasszikus orvostan antik és középkori nagyságain, *Hippokratészen*,⁶² vagy a salernói iskola⁶³ orvosain — olyan „modern” nagy nevekre bukkanunk, mint Albrecht von *Haller*⁶⁴ berni, majd göttingeni professzoré, az önálló fiziológia megalapítójaé, vagy Carl von *Linné*é,⁶⁵ a biológia halhatatlan mesteréé, vagy Hermann *Boerhaave* leydeni egyetemi tanáré, akinek *Institutiones de methodo medendi* című műve hosszú időn át szerte Európában alapvető szakkönyv volt.⁶⁶ De találkozhatunk a XVIII. századi középeurópai orvostan kiválóságai, Heinrich Johann *Crantz*,⁶⁷ Joseph Jacob *Plenck*⁶⁸ és Anton von *Störk*⁶⁹ bécsi professzorok műveivel is. S — ami bennünket még közelebbről érint — vannak a gyűjteményben jeles magyar orvosok által írt munkák is: *Sambucus*nak *Vegetius*-kiadása (Basel 1573), egy-egy könyv *Köleséri* Sámuel-től, *Torkos* Justus Jánostól, *Csapó* Józseftől, *Mócsi* Károlytól, *Adami* Páltól, *Kelin* Gottliebtől, *Madács* Péter-től, *Mádai* Dávid Sámuel-től, *Molnár* Jánostól (+ 1810) és *Tolnai* Sándortól.⁷⁰ Előfordulnak külföldön megjelent hungaricumok is; érdekesek ezek között az Illésházyak trencsénteplici fürdőjének gyógyhatását ismertetőik. Jellemzők a szép számban szereplő doktori disszertációk, továbbá a kéziratos vagy nyomtatott herbáriumok, orvosságos és füves könyvek (RMK I. 278), házi patikák, ló- és marhaorvosló könyvek és a letűnt századok félelmetes járványainak (pestis, himlő), vagy gyakori betegségeinek (köszvény) leküzdésére írt munkák a XVI. század végéig visszamenően.

4. Gyűjteményünk „*philosophia*” szakja⁷¹ nem egyértelmű a társadalmi tudatnak azzal a formájával, amit ma filozófiának nevezünk: a lét és tudat egymáshoz való viszonyának tanulmányozásával. Bár — tudjuk — a XVI–XVIII. század tudományossága voltaképpen már megteremtette a modern értelmű bölcséletet — mégis az egyetemeken meggyökeresedett középkori fogalmak a köztudatban tovább éltek egészen a XIX. századig; így a filozófiáé is a *septem artes liberales* értelmében. Ez a maradiság annál különösebb, mivel a szaktudományok újkori progressziója a valóságban már régen felbontotta a klasszikus kereteket s az oktatás a *Van Swieten*-féle reformok óta a magyar egyetem bölcsészeti karán sem korlátozódhatott többé a *trivium* és *quadrivium* tárgyaira.⁷²

A dubnici könyvtár „*philosophia*” osztálya azt a különös átmeneti állapotot

tükrözi, amelyben a régi artes ágai modern szakismereti, gyakorlati tanokkal keverve jelentkeznek. Leltárunk négy komplex csoportba sorolta az idetartozónak vélt könyvanyagot:

1. logika, metafizika és tudománytörténet (historia litteraria),
2. matematika, asztronómia, geometria és hidraulika,
3. fizika, mechanika és res rustica,
4. etika, esztétika és filozófiai kritika csoportjába.

A tulajdonképpeni filozófiai munkákat tehát az 1. és 4. csoportban kell keresnünk. Meg is találjuk őket, mégpedig — csakúgy mint a teológia szakban — mindkét nagy társadalmi-világnézeti felfogásban. A vallásos társadalmi tudatformákat itt is kiváltképpen jezsuita tudósok képviselik, régiek és újak, mint pl. Francesco Toledo (Toletus)⁷³ spanyol filozófus, akinek művei a hazai egyetemi oktatásban is alapvető szerepet játszottak, vagy Sigmund Strohenau bécsi professzor, továbbá számos nagyszombati egyetemi tanár: Hevenes Gábor, Jaszlinszky András, Horváth K. János, Vánossi Antal, Szerdahelyi György, és mások, köztük olyanok is, akik már hajlottak a philosophia recentior felé.⁷⁴ A nem jezsuita katolikus szerzők közül Justus Lipsius⁷⁵ louvaini egyetemi tanár és Claude François Nonnotte⁷⁶ abbé kiemelkedőbbek. De itt is kimutathatók a polgári társadalmi fejlődésből eredő humanista, majd racionalista-materialista világ- és életszemlélet XVI—XVIII. századi tudós meghirdetői: M. Montaigne,⁷⁷ illetve Francis Bacon⁷⁸ — akiknek munkái közül nem kevesebbet, mint hat XVII. századi kiadást őriz a dubnici gyűjtemény —, aztán John Locke,⁷⁹ sőt Helvetius is.⁸⁰ Természetesen képviselve van a német Aufklärung is Christian Wolftól Kantig;⁸¹ előbbi számos egykorú kiadású munkájával. E nagy nevek által fémjelzett könyveket tudománytörténetileg jelentéktelen szerzők írásai, valamint anonim kiadványok hosszú sora kíséri, különös tekintettel a természetes vallás és a szabadkőművesség tematikájára. A magyar szabadgondolkodók szellemi termékei közül megvan Martinovics Ignácnak *Phisiologische Bemerkungen über den Menschen* (Petersburg 1789) c. munkája.⁸² Végül a XIX. századi anyagban megjelennek a romantikus visszahatás szellemét terjesztő kiadványok is, többek között a *Geist der Zeit* című periodikum 1815—1819. évi folyamai.⁸³

A régi természetfilozófiának szaktudományokká, alkalmazott tudományokká, illetőleg gyakorlati technológiává önálló ágait jelentősebb külföldi munkák alig kísérik, de annál több ismeretterjesztő könyv és brosúra. A mérnöki tudomány Jacopo Barozzi Vignola⁸⁴ építészettanával és számos más architectura civilisszel, víziépítészeti és navigációs szakmunkával jelentkezik — a gyakorlati számtan kettős könyvvel tankönyvekkel, a mezőgazdaságtan (oeconomia) több mint 200 német és magyar nyelvű praktikus tanácsadóval, instrukcióval, calendarium oeconomicummal visszamenően Lippay János Posoni Kertjéig (Bécs 1668). A historia litteraria új tudományágát Kazy Ferenc *Historia universitatis Tyrnaviensise* és Wallaszky Pál *Conspectus reipublicae litterariae in Hungariája* reprezentálja.⁸⁵

Beszédes közlésekkel járulnak hozzá ehhez a tárgyi elemzéshez az időbeli és regionális származási adatok. A könyvanyag törzsét természetesen itt is XVIII. századi kiadványok alkotják (65%), az eddigieknél nagyobb XIX. századi hányaddal (27%) és szerénységükben is meggyőző XVI—XVII. századi előzményekkel (2%, illetve 6%). A filozófia életalakító szerepének növekvő jelentősége és az iránta

megnyilvánult folytonos érdeklődés jut itt kifejezésre. A könyvek helyi eredetének megoszlásában a német tudományosság állandó erős hatása mellett (80%) itáliai, németalföldi, franciaországi (3–3%) és angliai orientáció (1,5%) figyelhető meg.

5. A dubnici könyvtár állományáról nyújtott általános statisztikai kimutatóunk szerint a „*philologia*” szak⁸⁶ volt az, amely mennyiségre messze felülmúlt minden más szakot, sőt egymagában nagyobb számú volt, mint a többi négy szakcsoport együttvéve. Ennek megértéséhez tudnunk kell, hogy a XIX. század eleji filológia fogalmi köre sokkal tágabb volt a mainál. Filológia alatt akkor nem csupán nyelv- és irodalomtudományt és szövegkritikát értettek, hanem tág foglalatát bizonyos régi és új humán és félhumán tudományoknak, valamint gyakorlati ismereteknek; s ami különösen figyelemreméltó, mindezen felül ide tartozónak tekintették még magát a szépirodalmat is. E tényben nyilvánvalóan az európai szellemi életnek a XVIII. század végén bekövetkezett nagy fordulata tükröződik: a felvilágosodás tudományos kultúrájától való részleges elfordulás, s a poétikus, művészi kultúra kezdődő értékelése.⁸⁷ Filológiai osztályunk is felölelte a hét szabad művészetből ide utalt grammatikát s vele összefüggésben az oktatás művészetét (didaktikát), másfelől — ugyancsak klasszikus reminiscenciák alapján — az általános (eseményeket vizsgáló, értékelő és leíró) történelmet, valamint a történelem segédtudományának tekintett geográfiát és topográfiát, illetőleg a történelemmel kapcsolatban a hadművészetet (stratégiát, res militarist)— végül teljes meggyőződéssel minden művészi igényű belletrisztikai alkotást is.

a) Leltárunkban ez a nagy szakcsoport a *történelem* osztályával⁸⁸ kezdődik. Ezen belül külön kerülnek jegyzékbe a külföldi történeti művek, ide nem számítva a görög-római auktorokat (*historici et biographi exteri*) s külön a hazaiak (*historici et biographi rerum hungaricarum*). Mennyiségre nézve az előbbieket (444 mű) jóval felülmúlják az utóbbiakat (173 mű). Időrendi tekintetben mindkét szektor XVIII. századi túlsúlyt mutat, magyar oldalon mintegy 4%-os XVI–XVII. századi előzményekkel és még csekélyebb XIX. századi folytatással; külföldi részen hasonlóan kevés (5%) korai anyaggal, de igen tetemes 1800 utáni gyarapodással. Mutatói lehetnek ezek az arányok — a gyűjtők érdeklődésén túl — a magyar historiografia XVIII. század előtti fejletlenségének, illetőleg a XIX. század elején a fejlődésben történt elakadásának is.

A *külföldi anyag* tartalmi vizsgálata arra az érdekes, de érthető eredményre vezet, hogy az kiváltképpen nem tudományos jellegű. Benne a történettudomány fejlődésének csúcsai⁸⁹ alig-alig szemlélhetők; nyomon lehet ugyan követni e tudomány szak haladását a krónikásoktól a humanista szerzőkön át a felvilágosodás és a romantika képviselőiig, de csak harmad-, negyedrendű, tudománytörténeti szempontból jelentéktelen nevekben, vagy pedig kortörténeti dokumentumokban és tudományon kívül álló érdekes elbeszélésekben, mendemondákban. Nyilvánvaló tehát, hogy e részben az előkelő olvasóközönség érdeklődése volt az, ami e gyűjtemény kialakulását főképpen meghatározta, nem a tudományos szempont. Példa gyanánt a humanista történetfeldolgozásra *Machiavelli Histoire de Florence*-ának,⁹⁰ Benvenuto Cellini⁹¹ önéletírásának kései kiadásait (Amsterdam 1694, illetőleg Braunschweig 1748), a barokk történetértelmezésre *Bossuet*⁹² *Discours sur l'histoire universelle*-jét (Párizs 1682), a *Voltaire* iskolájához tartozó felvilágosult történetírásra Michael Ignaz Schmidt⁹³ *Geschichte der Deutschen* című nagy munkáját (Ulm 1778), vagy Claude Francois Xavier Millot⁹⁴ 16 kötetes *Histoire universelle*-jének német fordítását (Bécs 1794), végül a romantika történet-nép-

szerűsítésére Josef von *Hornayr*⁹⁵ *Österreichische Plutarchjät* (Bécs 1807) említhetjük meg típusok gyanánt. Ezek köré az ismert nevek köré sorakoznak a teljesen elavult kiadványok száza egyes európai államok (Bizánc, Franciaország, Németalföld, Lengyelország, Csehország, Spanyolország stb.) összefoglaló vagy résztörténetéről — fejedelmi személyek, hadvezérek, államfériaak (*Gusztáv Adolf, XII. Károly, XIV. és XVI. Lajos, Savoyai Jenő herceg, Mária Terézia, Nagy Frigyes, II. Katalin, Napóleon, Franklin Benjamin* s mások) életéről — nagy eseményekről (amerikai forradalom, francia forradalom), történeti kalandokról és anekdotákról (*Mirabeau, Trenck*). Súlytalan de mégsem jelentőség nélküli anyag, legalábbis nem volt az a maga korában, különösen nem Magyarországon, hiszen ezek a „tudós” írások, vagy pamfletszerű munkák nyitottak horizontot az „extra Hungariam non est vita” szemléletében élő hazai nemesség számára.

b) Az nyilvánvaló, hogy tudományos színvonal dolgában a hazai történetírás akadémikus emlékei általában kisebb értéket képviselnek, mint a fentebb ismertetett egykorú külföldi szakmunkák, (irodalmi jellegű ismeretterjesztő anyagról meg egyáltalában nem is szólunk, mert ilyenek hazai vonatkozásban nincsenek), mégis ránk nézve ez a hazai anyag összehasonlíthatatlanul fontosabb, minthogy saját kulturális fejlődésünk rekonstruálásához nyújt támpontokat, tehát egy olyan feladathoz, amelyet rajtunk kívül más nem végez el. Ebből a szemszögből vesszük tehát szemügyre az alábbiakban a dubnici könyvtár magyar történeti gyűjteményét.

Ha a kiadványok megjelenési idejét követve figyelemmel áttekintjük az elének kerülő munkákat — megállapíthatjuk, hogy ez a szakcsoport jóval integráltabb a többi magyar szekciónál: teljesebben, részletesebben öleli fel az országot, a nemzet életútját megrögzítő törekvéseket. Humanistáink szellemi terméséből felmutathatjuk például *Heltai Historia Matthiae Hunyadiját* (Kolozsvár 1565), *Bonfini Rerum Hungaricarum decadesét* (Hannoviae 1606), *Istvánffy Historia regni Hungariaeját* (Coloniae 1622); a késő-humanista tudományosság produkciójából *Otrokocsi Főrís Ferenc Origines Hungaricaeját* (Franquerae 1693), *Révay Péter De Monarchiáját* (Francofurti 1659) és *Bethlen János Rerum Transylvanicarumját* (1664).⁹⁶ A százados késéssel közzétett humanista vagy posthumanista munkák, illetve új felfedezések közül megvannak: *Ransanus Epítome rerum Hungaricarumja* (Buda 1746), *Pethő Gergely Magyar Krónikája* (Pozsony 1742), *Ráttkay György Memoria Regumja* (Bécs 1772), *Anonymus Gestája* (Kassa 1772), *Schwandtner János György Scriptorum rerum Hungaricuma* (Bécs 1746), *Bethlen János Commentarii de rebus Transylvanicise* (Bécs 1778—1782), *Bethlen Farkas Historia de rebus Transylvanicise* (Nagyszében 1782) *Forgách Ferenc Rerum Hungaricarum commentariája* (Pozsony—Kassa 1788), stb.⁹⁷

Szépen kiegészítik ezt az anyagot a török harcokról és a magyar függetlenségi mozgalmakról szóló külföldi hungaricumok, mint pl. a *Hungarisch—Türkische Chronik* (Nürnberg 1684), vagy *Histoire de l'estat présent du royaume de la Hongrie* (Cologne 1686), *Vera et deducta descriptio criminalium processuum Francisci de Nádasd, Petri a Zrin etc.* (Bécs 1671), továbbá II. Rákóczi Ferenc memoárja, *Histoire des revolutions de Hongrie* (La Haye 1739), vagy *De Sacy Histoire générale de Hongrie* (Paris, 1778) c. munkája, végül a *Merkwürdige Geschichte des Lebens des Grafen Emerich von Thököly* (Berlin u. Postdam 1738) c. publikáció.⁹⁸

Még határozottabban nyomon követhető a XVIII. századi anyagban tudományos történetírásunk kialakulása. A jezsuita és protestáns anyaggyűjtő irány-

zat követői közül felemlíthetjük *Timon* Sámuel, *Desericzky* Incét és *Horányi* Eleket, illetőleg *Bod* Pétert; a hallei államismereti iskola követői közül *Bél* Mátyást, *Bél* Károlyt, *Lehoczky* Andrást és a hasonló irányzatú *Benkő* Józsefet; a jogtörténeti publicisztikai irányzat képviselőjeként *Kollár* Ferenc Ádámot; a kritikai történetírás úttörői közül *Pray* Györgyöt, *Katona* Istvánt, *Cornides* Dánielt, *Kovachich* Márton Györgyöt, *Wagner* Károlyt, *Palma* Károly Ferencet és *Schönwisner* Istvánt — végül a XIX. század elején kibontakozó magyar nyelvű elbeszélő történetírók közül *Virág* Benedeket és *Budai* Ézsaiást. Ha mindezek mellett még figyelembe vesszük a korábban ismertetett szakokban egyház-, jog- és tudománytörténet cím alatt már felsorolt szerzőket, akkor bizonyítva láthatjuk, hogy a magyar történelmi anyag mennyire kiemelkedő jelentőségű volt a dubnici könyvtárban.⁹⁹

c) A történettudomány kiegészítő diszciplinái között szereplő *hadtudományi* szak — egyszerűbb összetétele miatt — nem igényel részletekbe menő ismertetést. Mennyiségileg is kis csoport, amely alig 40 művet foglal magában. Ezek részben rendszeres feldolgozások, mint *Bölcs* *Leó* császár *Taktikája* (Bécs 1781), Raimund *Montecuccoli* *Commentárjai* (Bécs 1718), *Justus Lipsius* *Poliorcheticonja* (Antwerpen 1605), Ludwig *Khewenhüller* *Observatiói* (Bécs 1734), — részben mindenféle titkos hadi instrukciók vagy reglementek. Többségükben német és francia nyelvűek, de előfordulnak közöttük magyar szövegűek is, így báró *Fáber* Krisztian Farkasnak *Hadi amberak oktatása* (Kassa 1759) c. tankönyve s számos szolgálati szabályzat az 1809. évi utolsó nemesi felkelés idejéből.¹⁰⁰

d) Hasonlóképpen egyszerűen áttekinthető a másik "történeti segédtudomány", a *földrajz* állománya is, jóllehet ennek mennyisége 202 kötetre rúg. Az anyag mintegy 50%-ban XVIII. századi eredetű, 40%-ban XIX. századi, s csak 10%-ban XVI—XVII. századi. A legrégebbek közül megemlíthetők *Sebastianus Franco* *Werdensis Weltbuchja* (1542), egy *Liber cosmographicus* (Basel, H. Petri 1552), a *Speculum orbis terrarum* (Antwerpen 1593), *Abrahamus Ortelius* *Compendio dal teatro del mondoja* (Anvers 1612) és *Gerardus Mercator* *Atlása* (Amsterdam 1906). Műfajilag már a XVII. századtól kezdve sok várostopográfiával, ország- és útleírással találkozunk; számosak a különféle almanachok és guidek is. A XVIII. századtól pedig egyre növekvő számban jelentkeznek az Európán kívüli egzotikus földrészekről szóló ismertetések.

Számottevők (18—20%) a magyar tárgyú munkák is. Figyelemreméltó egy XVII. századi *Parvus atlas Hungariae* (Bécs 1639), és egy *Neue und kurze Beschreibung des Königreichs Ungarn* (Nürnberg 1664) c. könyv. A XVIII—XIX. századi szerzők között *Bél* Mátyás, *Tomka-Szászky* János, *Windisch* Károly Gottlieb, *Benkő* Sámuel, *Schönwisner* István és *Csaplovics* János névvel találkozhatunk. Az egész országra kiterjedő rendszeres leírások ritkák (kisiskolás szinten ilyen a *Hármas kis tükör*, Pozsony 1777), de a részletfeldolgozások (Erdélyről, egyes megyékről és tájakról, a Dunáról és Tiszáról, némely jelentősebb városokról) elég gyakoriak.¹⁰¹

e) Áttérve a szorosabb értelemben vett filológiai szakokra, elsősorban a *grammatikai* csoportról kell szólnunk. Az ide sorolt művek száma 106. Kronológiájukat tekintve csaknem kizárólag (90%-ban) XVIII. századiak; a korábbi és későbbi járuléék összesen alig 10—12 darab. Legnevezetesebb *Erasmus Rotterdamus* *De duplici copia verborum ac rerum commentarii* (Köln 1554) c. műve. Megemlíthetők még *Christian Cellarius*nak *Latinitatis probatae et exercitae liber* (Nürnberg

1719) és Emanuel Alvarinak *Institutiones linguae Latinae et Graecae* c. több kiadást megért iskolakönyve; a magyarok közül pedig *Sajnovics* János híres *Demonstratio*ja (Nagyszombat 1770), valamint *Bél* Mátyás és *Pray* György tankönyvei. Tartalmát tekintve az anyag a klasszikus nyelveken kívül kiterjed a nagy nyugateurópai nyelvekre s ezen túl némely szláv nyelvekre (lengyel, szerb) is.

Külön van regisztrálva, de mint a grammatikával szervesen összefüggő anyagot, itt említjük meg a *szótárak* (*Encyclopaediae, lexica et diversa dictionaria*)¹⁰² gyűjteményét. Ez szám szerint 63 mű. Legismertebb korai darabja *Calepinus Dictionarium undecim linguarum*a (Basel 1605), egyik legkésőbbi tétele pedig a *Diderot-féle Encyclopédie* (Luques 1758) 17 kötetben. A kettő között különféle XVII—XVIII. századi vocabulariumok sorakoznak, közöttük magyarok is, pl. *Páriz-Pápai*, *Wagner* Ferenc, *Mindszenti* Sámuel és *Korabinszky* János Mátyás munkái.

A grammatika szak függelékében kaptak helyet a tág értelemben vett didaktikai művek. Ezek között található az 1777-i *Ratio Educationis* és az 1790-i magyar akadémia-terv: *Planum erigendi Eruditae Societatis Hungaricae* (Bécs).¹⁰³

f) Említettük, hogy a filológia szak súlyponti tényezőjét a dubnici gyűjteményben nem annyira a most ismertetett ún. széptudományok alkották, mint inkább a *szépirodalom* termékei, — bizonyosságául annak a nagy kultúrtörténeti változásnak, amelynek során a tudományos világfelfogás mellett vezető szerepet vívott ki magának a szimbolikus művészi szemlélet és kifejezőmód is.

Ez a szépirodalmi szektor több különálló tömbből tevődik össze. Alapját természetesen az *antik világ költői-prózai kincse* (*authores classici veteres Graeci et Latini*)¹⁰⁴ alkotja, amely a humanizmus kora óta különben is állandó megbecsülésben részesült. Részletes tájékoztatást erről — úgy véljük — nem szükséges adni. Csak annyit jegyzünk meg, hogy az 51 műből álló csoport felöleli a legjelesebb auctorokat jobbra XVIII. századi kiadásban. A kis számú XVI—XVII. századi kiadvány között előfordul egy régi magyar is: *Epiktetos Enchiridionja* *Heltai* Gáspár kiadásában (Kolozsvár 1585).

A második szakosztályban a XVI—XVIII. századi tágabb értelemben vett *költészet* (*oratores et poetae cum epistolaribus*)¹⁰⁵ nyugateurópai és hazai terméséből találunk lazán összefüggő szemelvényeket. A művek száma 188, a kiadványok zöme XVIII. századi; nyelvük jobbra német, francia, olasz és angol.

Mint reprezentatív szerzőkre hivatkozhatunk a tudós flamand humanistára, *Ogier Ghiselin de Busbecque* (*Omnia quae extant opera*, Basel 1740), a XVII. századi francia klasszicizmus képviselői közül *La Fontainere* (*Fables choisies*, Lausanne 1772), *Racinera* (*Oeuvres*, Tom I. Paris 1760), *Boileau Despréauxra* (*Oeuvres*, Amsterdam 1772). Az angol irodalom nagyjai közül *Miltonnal* találkozzunk német fordításban (*Verlorenes Paradies*, Zürich 1769), az olaszok közül a humanista *Aretionoval* (*Sonetti*, Venezia 1779) és a magyar irodalomra is jelentős hatást gyakorolt *Pietro Metastasioval* (*Opere drammatiche*, Venezia 1744). Egyéb nyugatiak közül említésre méltó még: *Jacobus Bellamy* holland poéta (*Gedichte*, Wien 1790) s néhány német költő, mint *Salomon Gessner* (*Schriften*, Wien 1790), *Lessing* (*Fabeln*, Wien 1816), *Herder* (*Blumenlese*), *Blumauer* (*Gedichte*, 1787).¹⁰⁶

A magyarok írásművészetét többek között *Mátyás* király levelei (*Epistolae Matthiae Corvini*, Kassa 1744), *Janus Pannonius* költeményei (*Libri III. Poematum*, Buda 1754), *Thurzó* Imre wittenbergi rektori beszédei (*Orationes*, Wittenberg 1616), *Osztroziúh* János egyetemi promotiós beszéde (*Oratio de majestate*, Wittenberg 1616), *Eszterházy* Miklós nádornak I. *Rákóczy* György fejedelemhez

intézett levele (*Pozsony* 1644), *Zrinyi* eposza (*Adriai tengernek Syrénája*, Bécs 1651), egy *Eszterházy* Pálhoz intézett köszöntő (*Affectus universorum Statuum et Ordinum*, Nagyszombat 1681) és egy *Bessenyei*-dráma (*Buda tragédiája*, Pozsony 1773) képviseli. Meg kell jegyeznünk, hogy a külföldi szépirodalmi gyűjteménynek a most ismertett osztály csak kis töredékét tartalmazza; az ide tartozó anyag túlnyomó többsége további külön keretekben kerül felsorolásra.¹⁰⁷

Az egyik ilyen elkülönített szépirodalmi szekció (E-VI.) a sajtó alól a XVIII—XIX. század fordulóján kikerült *nagy gyűjteményes kiadásokat* tartja nyilván. Egy-egy jelentős vagy divatos szerzőnek számos kötetből álló sorozatszerű oeuvreje szerepel itt, tekintet nélkül a műfajokra. Ez az a gyűjteményrész, amelyet a fiatal Illésházy István a báni kastélyban¹⁰⁸ kezdett gyűjteni és utóbb is gyarapított egészen az 1830-as évek elejéig. A jegyzéket *Rousseau* 1781—82. évi genfi gyűjteményes kiadása és *La Fontaine* XIX. század eleji berlini, lipcei és bécsi kiadásai nyitják meg. A folytatók németek, mégpedig a rokokó, a Sturm und Drang, a klasszicizmus és a romantika képviselői, közöttük halhatatlanok, mint *Goethe*, *Schiller*, *Wieland* és *Herder*, s elfelejtett, többnyire jelentőségüket vesztett írók, mint *L. Tieck*, *Karl Friedrich* és *Karl Gottlob Cramer*, *A. G. Meissner*, *Eckertshausen*, *Archenholz* és mások.¹⁰⁹ Megtaláljuk a névsorban a magyarországi származású és magyar irodalmi szempontból is jelentős *Fessler* Ignác Aurélt is. A zárótételben a romantika nagy angol regényírójának, *Walter Scott*nak kiadásai szerepelnek. Ez a csoport nem kevesebb, mint 417 művet ölel fel.

Egy következő osztály (F-I.) kizárólag *színpadi írók* (*auctores scenici*) műveiről ad számot ismét XVIII. századvégi és XIX. század eleji kiadásokban, összesen 245 tételben. Sorozatot alkotnak a Sturm und Drang-mozgalom által felfedezett *Shakespeare* művei¹¹⁰ aztán a sekélyes romantika képviselője, *August Friedrich Kotzebue*¹¹¹ és *August Wilhelm Ifflandt*.¹¹² A különálló munkák között számos újabb szerző is szerepel egészen *Grillparzer*ig.¹¹³

Ismét külön csoportokban (F-II., Fs-II., Fg-II.) kerül bemutatásra a XIX. század elején kibontakozó polgári társadalom sajátképpeni modern műfaja, a *regényirodalom* (*milesii*).¹¹⁴ A könyvtárnak e része felettébb alkalmas arra, hogy fogalmat alkothassunk, milyen és mekkora szerepet játszott az eposz újkéltű utóda az akkori irodalmi életben. Árvízhez lehet hasonlítani azt a regényözönt, amely akkoriban hatalmába kerítette az olvasóközönséget. Gyűjteményünk bizonyosság rá, mely döbbenetes mennyiségben kerültek ki sajtó alól ismeretlen szerzők jelentéktelen elbeszélései, s hogy a társadalom mennyire nem tudott disztíngválni ebben az áradatban. A többkötetes regények alosztálya (*milesii plurium tomorum*) nem kevesebb, mint 637 tételt tartalmaz, jellegzetes sorozati keretekben (*Angenehme Bibliothek*, *Wienerische Landbibliothek*, *Wienerische Sommerbibliothek*); az egykötetes regények (*milesii unius tomi*) szekciója még terjedelmesebb, 211 tételből álló; a francia elbeszélők (*milesii Gallici*) pedig egymagukban is 243 tételt tesznek ki. A gáláns, kaland- és utazóregények tömkelegében (összesen 1836 munka) csak nagyritkán tűnik fel egy-egy irodalomtörténeti jelentőségű szerző neve, mint *Wieland*, vagy *Mme de Staël*.¹¹⁵

Hasonlóképpen inkább kortörténeti és társadalomtörténeti jelentősége van a filológiai szakot lezáró (F-III.), különféle anyagot tartalmazó ún. *vegyes osztály*-nak (*miscellanei classis*). Terjedelemre ez is több mint 400 tétel, nagyobb belső értékük azonban csak egyes részleteknek van, így pl. annak a 65 brosúrának, amely egykorúlag foglalkozik a francia forradalommal, továbbá annak a 20 füzet-

nek, amelyet az 1780–90-es években németországi és ausztriai szabadkőműves páholyok adtak ki. Nem nélkülözik a történeti forrásértéket az itt elhelyezett kalendáriumok, almanachok, zsebkönyvek gyűjteményei sem. Magyar anyag e részben csak szórványosan fordul elő.¹¹⁶

A dubnici könyvtár általános ismertetésekor említettük, hogy a bibliotékának voltak különleges kiegészítő gyűjteményei is: nyomtatott könyvritkaságok, kéziratok, térképek és képes ábrázolások. Az alábbiakban megkíséreljük ezeket is áttekinteni.

6. A ritkaságok katalógusát Bucsánszky György, a dubnici könyvtár rendezője igen nagy gondnal és elismerésre méltó erudícióval állította össze. A raritás fogalmi körének elhatárolásánál főképpen Pray maradandó értékű munkájára, az *Index rariorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis*re (Buda 1780–1781) támaszkodott, de más segédletekre (*Horányi Elek Memoriajára*, a Széchényi Könyvtár katalógusára) is. Rarusnak tekintett először is minden incunabulumot, aztán mindazokat a XVI–XVII. századi műveket, amelyeket Pray ilyeneknek minősített, s mindezekon felül még olyan hazai és külföldi kiadványokat is, amelyek vonatkozó irodalmi adatok alapján, vagy saját megítélése szerint különös értéket képviseltek.¹¹⁷ E szempontok szerint összesen 115 tételt választott ki a törzsanyagból s foglalt külön katalógusba, mégpedig:

- a) 24 ősnymotványt
- b) 34 XVI. századi külföldi művet
- c) 27 XVII. századi külföldi művet
- d) 7 XVIII. századi külföldi művet
- e) 23 régi magyar nyomtatványt.

a) Az ősnymotványok felsorolásától, minthogy azokat az Országos Széchényi Könyvtár 1895. évi, Horváth Ignác által összeállított nyomtatott jegyzéke¹¹⁸ pontosan számbaveszi, itt eltekinthetünk. Szükségesnek tartjuk viszont, hogy konkordanciát adjunk Bucsánszky és Horváth jegyzékéről, kiegészítve ezt a mai jelzetekkel.

Sor- szám	Bucsánszky féle tétel- szám	Horváth- féle tételszám	Mai OSZK-jelzet (Inc.)	Sor- szám	Bucsánszky féle tétel- szám	Horváth- féle tételszám	Mai OSZK-jelzet (Inc.)
1–4.	1.	637–640.	100–101. 104–105.	16.	13.	156.	1168.
				17.	14.	237.	334.
5.	2.	23.	42.	18.	15.	345.	372.
6.	3.	44.	164.	19.	16.	383.	59.
7.	4.	119.	74.	20.	17.	417.	87/d
8.	5.	151.	619.	21.	19.	90.	457.
9.	6.	188.	241.	22.	20.	92.	76.
10.	7.	141.	311.	23.	21.	232.	168.
11.	8.	270.	534.	24.	22.	364.	188.
12.	9.	486.	203.	25.	23.	411.	645.
13.	10.	560.	202.	26.	24.	397.	691.
14.	11.	584.	461.	27.	25.	566.	593.
15.	12.	418.	205.	28.	—	455.	594.
				29.	—	241.	304.

Kiderül ebből az egyeztetésből, hogy a dubnici ősnymtatványok száma tulajdonképpen nem 24, miként a Bucsánszky-jegyzék mutatja, hanem 29. A különbség onnan ered, hogy az 1. tételszám alatt Bucsánszky 4 művet regisztrált, továbbá a 18. tételben egy nem-ősnymtatványt vett fel, viszont 2 tényleges incunabulumot szem elől tévesztett.

b) A XVI. századi külföldi (nem hungaricum jellegű) ritkaságokról¹¹⁹ a következő áttekintést adhatjuk:

Bucsánszky féle sorszám	Szerző	Rövid cím	Megjelenés	
			helye	éve
18.		<i>Missale Strigoniense</i>	Venetiis	1512
26.		<i>Der Teutsch Cicero</i>	Aug. Vind.	1533
27.	Hagek, Wenceslaus	<i>Historiographi Rerum Bohemicarum</i>	Pragae	1541
28.	Franco Verdensis, Sebastianus	<i>Weltbuch</i>	—	1542
29.	—	<i>Leben der Heiligen</i>	—	1544?
35.	Munster, Sebast.	<i>Liber Cosmographicus</i>	Basileae	1552
36.	Erasmus Roterodamus	<i>De dupplici copia verborum</i>	Coloniae	1554
37.	Bock, Hieronymus	<i>Kräuterbuch</i>	Stassburg	1556
38.	S. Thoma Aquinatis	<i>In octo Physicorum Aristotelis libros comment.</i>	Venetiis	1557
39.	Herold, Johann	<i>Wunderwerk Gottes</i>	Basel	1557
40.	Equinariüs	<i>Institutionum civilium libri</i>	—	1560
41.	Connanus, Franciscus	<i>Commentariorum Juris libri X.</i>	Basileae	1562
42.	Gesner, Conrad	<i>Thierbuch</i>	Zürich	1563
44.	Reisner, Adamus	<i>Messiach</i>	Frankfurt	1566
45.	Olaus Magnus	<i>Historia</i>	Basileae	1567
46.	Castellinus, Sebast.	<i>Dialogorum Sacrorum libri IV.</i>	Pragae	1568
47.	Sauedra, Didacus	<i>Idea principis Christianopolitici</i>	Coloniae	1569
48.	Lindanus Wilhelmus	<i>Panoplia Euangelica</i>	Coloniae	1575
49.	Petrus Hispanus	<i>Thesaurus pauperum</i>	Francofurti	1577
50.	Gribaldus Antonius	<i>Commentaria</i>	Francofurti	1577
51.	Geyl, Andrea	<i>Practicarum observationum decisiones</i>	Coloniae	1578
53.	Reusnerus, Nicolaus	<i>Chiragogia siue Cynosura Iuris</i>	Spirae	1588
54.	Clarus Julius	<i>Receptarum scientiarum opera</i>	Francofurti	1590
55.	Comineus Philippus	<i>Historiae</i>	Basileae	1590
56.	Bodinus, Joannes	<i>Respublica, das ist: Unterweisung</i>	Mumpelgard	1592
57.	Gerardus de Judaeis	<i>Speculum orbis Terrarum</i>	Antuerpiae	1593
58.	Chytraeus, Nathan.	<i>Variorum in Europa itinere delitiae</i>	Herbonae	1594
59.	Gothofredus Dionysius	<i>Auctores Latinae</i>	—	1595
60.	Petrus Andrea Matthiolus	<i>Herbarium Bohemicum</i>	Pragae	1596
61.	Borcholten, Joannes	<i>Commentaria</i>	Helmstadii	1596
62.	Albericus Gentilis	<i>De Iure belli III libri</i>	Hannouiae	1598
63.	A Weihe Eberhardus	<i>Explicatio vetustissimae dissertationis politicae</i>	Lichae	1598
64.	Libaltus Joannes	<i>XV Bücher von der Feldbau</i>	Strassburg	1598
66.	Melandus, Otho	<i>Idea seu Exegesis studii politici</i>	Lichae	1599

c) A XVII. századi külföldi (nem hungaricum jellegű) raritások¹²⁰ jegyzéke a következő:

Bucsanszky féle sorszám	Szerző	Rövid cím	Megjelenés	
			helye	éve
67.	<i>Ribadeneira, Petrus</i>	<i>Aduersus Nicolaum Machiauel- lum</i>	Moguntiae	1603
68.	<i>Clapmarius, Arnoldus</i>	<i>De arcanis rerum publicarum libri VI.</i>	Bremae	1605
69.	<i>Mercator, Gerardus</i>	<i>Atlas sive cosmographicae medi- tationes</i>	Amstelo- dami	1606
71.	<i>Weckerus, Joh. Jac.</i>	<i>De secretis libri XVII.</i>	Basileae	1613
74.	<i>Porta Joannes Bapt.</i>	<i>Phytognomica</i>	Francofurti	1618
75.	<i>Porta Joannes Bapt.</i>	<i>Libri IV., qui ab extimis sig- nis... naturas... demonsrant</i>	Francofurti	1618
76.	<i>Dornauus, Caspar</i>	<i>Encomium inuidiae</i>	Francofurti	1618
77.	<i>Fabri Saluator</i>	<i>Italianische Fechtkunst</i>	Leüden	1619
81.	<i>Mathia Cristianus</i>	<i>Theatrum historicum</i>	Amstelo- dami	1648
82.	<i>Gotofredus Ludouicus</i>	<i>Archentologia cosmica</i>	Francofurti	1649
84.	—	<i>Illustres Cardinales... Richelieu et Mazarinus... seu secretis- sima instructio</i>	Francofurti	1652
85.	<i>De Sande, Joannes</i>	<i>Belgicarum historiarum epitome</i>	Ultrajecti	1652
86.	<i>Gramont, Gabr. Barth.</i>	<i>Historiarum Galliae... narratio</i>	Amstelo- dami	1653
87.	<i>Scultetus, Joannes</i>	<i>Armentarium chirurgicum</i>	Ulmae Sueu.	1655
88.	—	<i>Regnum Sueciae, Gothiae...</i>	Amstelo- dami	1656
89.	—	<i>Noui Stratagematis... narratio</i>	Cracoviae	1660
90.	<i>Bussieres, Joannes</i>	<i>Historia Francica</i>	Lugduni	1661
91.	—	<i>Justiniani Codicis libri XII.</i>	Francofurti	1662
92.	<i>Andlerus, Steph.</i>	<i>Isagoge bello-politica</i>		1663
94.	<i>Besoldus, Christoph.</i>	<i>Thesaurus practicus</i>	Norim- bergae	1666
95.	<i>Winterus, Geor. Simon</i>	<i>Tractatio noua de re equinaria</i>	Norim- bergae	1672
96.	<i>Kircherus, Athanasius</i>	<i>Arca Noe</i>	Amstelo- dami	1675
97.	<i>Tanner, Matthias</i>	<i>Societas Jesu</i>	Pragae	1675
99.	<i>Pessina, Joannes</i>	<i>Mars Moravicus</i>	Pragae	1677
100.	<i>Machiavel, Nicolas</i>	<i>Histoire de Florence</i>	Amstelo- dami	1694
105.	<i>Newcastle, Hercog Wil- helm</i>	<i>Neü eröffnete Reübahn</i>	Nürnberg	1700
114.	<i>Practorius, Matth.</i>	<i>Tuba pacis</i>	Coloniae	1685

d) *S végül a XVIII. századi külföldi (nem hungaricum jellegű) ritkaságok.*¹²¹

Bucsánszky féle sorszáma	Szerző	Rövid cím	Megjelenés	
			helye	éve
106.	—	<i>Georgica curiosa</i>	Nürnberg	1701
107.	<i>Claramontius, Scipio</i>	<i>De conjectandis cujusque moribus... libri X.</i>	Lugduni	1704
108.	<i>Albertus Magnus</i>	<i>Von den Geheimnissen der Weiber</i>	Nürnberg	1709
110.	<i>Mohamed filius Abdaliae</i>	<i>Alcoranus</i>	Lipsiae	1721
112.	<i>Phile, Manuel</i>	<i>De animalium proprietate</i>	Trajecti ad Rhenum	1730
113.	<i>Xystus Januarius</i>	<i>Officium pentaglotton</i>	Neapoli	1741
115.	—	<i>Huttenus delaruuatus</i>	Constanza u. Augsburg	1730

e) A ritkaságoknak minősített régi magyar kiadványokat csupán a Szabó Károly-, illetve Sztripszky-féle számokkal jelezzük.¹²² A dubnici gyűjteményben megvoltak az RMK II. osztályból a 97., 186., 632., 858. és 1491., az RMK III.-ból a 180., 362., 486., 704., 735., 933., 938., 1087., 1183., 1185., 1438., 2192., 4029., 4080., 4171. és 4721. jelzetűek; a Sztripszky-jegyzékből pedig az 1903. számú.

Megjegyzendő, hogy Szabó Károly múlt század végi országos felmérése nyomán kiderült, hogy a felsorolt műveknek csaknem a fele (10 tétel) nem tekinthető raritásnak. A nagyobbik rész (13 mű) ritkasága azonban igazolódott. Ehhez képest:

a) a hazai nyomdatermékek (RMK II.) közül unikumnak bizonyult s még ma is annak számít a 858. számú.¹²³ Igen kis létező példányszámról van tudomásunk a 632. és az 1494. sz. mű esetében is;¹²⁴

b) a külföldi (RMK III.) anyagból — hazai állományunk alapján — ritkaságoknak számíthatók: a 363., 735., 938., 1087., 1183., 1185., 1438., 4029. és 4080. sz. művek.

7. Külön katalógust készített M (Manuscripta) jelzet alatt Bucsánszky a dubnici könyvtár kéziratairól is.¹²⁵ E részben azonban nem járt el olyan szerencsésen, mint a ritkaságoknál. E csoportot ui. nem a saját megítélése alapján állította össze, hanem készen, minden változtatás nélkül vette át a korábbi könyvtári rendszer keretében. Ebben a régi válogatásban pedig a gyűjtemény sokkal inkább volt levéltári jellegű, mint kéziratári. A kisszámú tényleges manuscriptum szinte elveszett a nagy mennyiségű missilis- és aktaanyagban. Másfelől több kézirat a nyomtatványok közül nem lett kiválasztva s ehhez képest nem került be az új nyilvántartásba sem. Végző fokon tehát a Bucsánszky-jegyzék heterogén és hiányos.

Ha az összesen 51 tételre terjedő gyűjteményt áttekintjük, megállapíthatjuk, hogy abban több a politikai és joggyakorlatból keletkezett anyag, mint az írói

alkotás. 28 tételre menő iratcsomó és iratokhoz szerkesztett segédkönyv mellett legfeljebb csak 23 tételnyi kéziratot találunk, s ezek között is mindössze 4 olyant, amely komoly nagy érték. Ez utóbbiak ti. középkori kódexek; közülük kettő *Bakócz* Tamás érsek könyvtárából való, sőt ezek egyike tágabb értelemben *Corvin-kódex*. *Bartoniek* Emma nyomtatott katalógusában¹²⁶ az alábbi számok alatt szerepelnek:

148. *M. T. Cicero: De oratore libri III.*

165. *Chronicon Dubnicense.*

249. *P. Ransanus: Epitome rerum Hungaricarum.*

294. *Francisci Barbari ... ad Lavrentium de re uxoria ...*

Meg kell jegyezni, hogy a dubnici könyvtár átvételekor a *Ransanus*-kódex — úgy látszik — hiányzott az állományból. Néhány év múlva azonban feltűnt, de nem mint Illésházy-tétel, hanem mint *Jankovich* Miklós gyűjteményének darabja. Így került be az Országos Széchényi Könyvtárba is. Feltehető, hogy a kódex kölcsönzéssel jutott *Jankovich*hoz és nála felejtődött.¹²⁷

A jegyzékben előforduló többi kézirat illetőleg irat nem kíván teljes felsorolást. Figyelemreméltó tételek gyanánt legfeljebb a következők említhetők a *Bucsańszky*-féle sorszámok szerint:

(5) *Autographum et originale instrumentum synodi Augustunae confessioni addictorum sub praesidio et praesentia palatini Georgii Thurzo Bittsae anno 1610. celebratae.*

(6) *Index genuinus bibliothecae Bittsensis conscriptus in arce Bittsensi Anno 1610.*

(7) *Correspondentia comitis Stephani Illésházy et alia etiam litteraria publica documenta temporibus Rudolphi et Mathiae regum interventa. Porro: nonnullae fundationes comitissae Catharinae Pálffy comitis Stephani Illésházy palatini viduae pro scholis Lutheranicis; una diversae etiam inscriptiones et venditiones a Comite Casparo Illésházy susceptae.*

(9) *Acta dietae generalis sub auspiciis ... principis ... Gabrielis Bethlen ... Novisoliae pro ... anno 1620. ad celebrandum indictae et promulgatae, seriatim conscripta. Sunt praeterea nonnulla Tökölhum et Rákóczium respicientia.*

(11) *Correspondentia imperatorum et aliorum principum et magnatum Europae praecipue cum archiepiscopis Strigoniensibus Pázmán, Lippay, Lósy etc.*

(12) *Diversi generis materia ad historiam Hungariae ab anno 1596 usque ad annum 1765. Accidit: Synoptica regni Hungariae historia a primo Hunnorum e Scythia egressu usque ad annum 1705.*

(15) *Varia scripta res Hungaricas concernentia ab anno 1554 usque ad annum 1764.*

(16) *Decreta et repraesentationes ab anno 1348 usque ad annum 1773.*

(30) *Oratio Stephani Illésházy ad Deum. Item eiusdem Stephani Illésházy puncta pacis inter Joannem Mollard caesareum commissarium 1606.*

(31) *Tractatus brevis de locumtenentia regali et legali ... praesentatus ... Georgio Szelepcsényi archiepiscopo Strigoniensi ... anno 1672.*

(32) *Litterae, ut conjectura admittit, nobilis Transilvani ad principem Transilvaniae aliosque Transilvanos Lugduno Batavorum anno 1627 exaratae.*

(34) *Diversi casus bellici anno 1664 sub duce Montecuculi cum Turcis, ac denuo anno 1670. et sequent(is) cum Rákóczianis habiti.*

(44) *Articuli in negotio A. et H. Confessionum ab anno 1523 usque 1715. cum variis reflexionibus.*¹²⁸

Ezután csaknem kizárólag XVIII. századi iratok következnek, mégpedig: vallásügyiék, ezek között a jezsuita rend történetére vonatkozók a Rákóczi-kortól 1773-ig, továbbá vegyes dicasterialis (kancelláriai, helytartótanácsi, kir. táblai és hétszemélyes táblai) akták, II. József-kori rendeletek, különösen a földmérésre vonatkozók, úgyszintén Trencsén megyei insurrectionalis jegyzőkönyvi részletek, családi jogokat illető iratok stb.

Irodalmi mű, vagyis tulajdonképpeni kézirat csak igen kis számban fordul elő. Felemlíthetők *Zrínyi Miklós Ne bántsát a magyart* c. munkájának, *Bél Mátyás*, valamint a könyvtáradományozó *Illésházy Istvánnak* és atyjának némely jegyzetei.

Megjegyzendő, hogy ennek a jobbára irat-jellegű anyagnak nagy része már nincs az Országos Széchényi Könyvtár kézirtattárában; 1927-ben az ún. Múzeumi levéltárral együtt átkerült az Országos Levéltárba.¹²⁹

8. A dubneci könyvtár harmadik különgyűjteményét (G-I., G-II. jelzet alatt) a *térképek* alkották.¹³⁰ Ez a csoport számra nézve valamivel nagyobb volt az előzőknél, amennyiben 112 magyar és magyar vonatkozású, valamint 96 külföldi tételt foglalt magában. Belső értékre nézve is jelentősnek mondható.

A magyar anyag (*mappae seu chartae geographicae regnum Hungariae, eiusque provincias olim, aut nostra aetate quaqua ratione concernentes*)¹³¹ meglehetősen sokrétű: különböző gyakorlati célok szolgálatában készült áttekintő vagy részletlapok.

a) Az egész országot s részben a szomszédos országokat is ábrázoló térképek közül a legrégebb, a J. C. *Miller*-féle I. *József* korából (1709-ből) való. Továbbiak: *J. Homann*, *J. Bruggen* (1737), *Schrämbel* (1790), valamint *Korabinszky*, *Krieger* *Sámuel* és *Lotter* neve alatt regisztrált lapok; a sort *Lipszky* 1806. és 1810. évi mappája zárja le.

b) Hat, többnyire II. *József* korabeli térkép szemlélteti a Balkán-félsziget országainak helyszínrajzát.

c) Egy-egy külön lap van Szlavóniáról (*Homann* 1725), Erdélyről (*Schrämbel* 1789) és a Temesi Bánságról (*Johann Christian Winkler*, ill. *Griseboni* 1776).

d) A török birodalom elleni hadjáratok céljára szolgált, Szerbiát, Boszniát, Hercegovinát stb. ábrázoló térképek is előfordulnak, mégpedig 1716/17-ből, illetőleg 1788-ból; egész kis sorozatot alkotnak a belgrádi erődítményekről készült felvételek.

e) Számosak a megyei térképek. Több felvétel van (1762—1795) Trencsén megyéről, kettő Liptóráról, egy-egy Turóceről, Árváról, Nyitráról, Pozsonyról, Zólyomról, Barsról, Hontról, Szepesről, Sárosról — másrészt Sopron, Moson, Zala, Vas, Fejér és Pest-Pilis-Solt megyéről — nyilván azokról a területekről, ahol az *Illésházy*-családnak valaha birtokai voltak.

f) Megemlíthető néhány (8 db) vízrajzi térkép: a Vág folyásáról, a Dunáról, az *Ecsedi-lápról*.

g) Vannak különleges uradalmi térképek is: a hradecki, az érdi és a morvaországi *brumovi* dominiumról.

Mindezekon kívül még egyéb különféle rendeltetésű felvételekről is említést lehetne tenni, de minthogy nem leltárt adunk, hanem csak tájékoztatót, ezektől el kell tekinteniünk.¹³²

A külföldi anyag a magyar állammal semmiféle közjogi kapcsolatban nem állt idegen országokra és földrészekre vonatkozik (*mappae sive chartae geographicae orbis partium, et aliarum ditiorum exterarum, quae ad coronam regni Hungariae non pertinent*).¹³³ Ez a gyűjteményrész is majdnem teljes egészében XVIII. századi; korábbi darabok nem fordulnak elő benne, XIX. századiak is csak gyéren. Tárjuk szerint javarészből a Habsburg-birodalom országait illetik; az osztrák tartományokat, Cseh- és Morvaországot, Sziléziát, a toscanai, páрмаi, milánói és mantuai hercegséget, Németalföldet, Lengyelországot, Bajorországot

Sorszám	Tudomány-csoport	Jelzet	Tudományágak	Kiadványok						
				száma		időrendi megoszlása				
				részletekben	összesen	XVI.	XVII.	XVIII.	XIX.	
századra jut %										
1.	HITTUDOMÁNY	A. I.	A biblia és konkordanciái . .	18						
2.		II.	Patrisztika, szentírásmagyarázat	8						
3.		III.	Skolasztika, theologia moralis	134						
4.		IV.	Homiletika, episztolográfia, etc.	84						
5.		V.	Egyháztörténet, aszketika .	165						
6.		VI.	Egyházjog, liturgika	89						
7.		VII.	Protestáns egyháztörténet, hittudományi szótárak . .	84						
			Összesen		582	4	20	70	6	
8.	JOGTUDOMÁNY	B. I.	Természetjog, nemzeti jogok, hazai jog	161						
9.		II.	Perjog, büntetőjog, hazai kodifikáció	80						
10.		III.	Politika, kameralisztika . . .	92						
11.		IV.	Statisztika, diplomatika, heraldika	100						
12.		V.	Kir. hitlevelek, békeszerződések, jogi disszertációk . .	73						
			Összesen		516	6	17	50	27	
13.	ORVOSTUDOMÁNY	C. I.	Általános orvostan, disszertációk	75						
14.		II.	Sebészet, szülészet, bonctan, állatorvostan	39						
15.		III.	Botanika, kémia, ásványtan stb.	39						
16.		IV.	Gyógyszertani disszertációk, orvosi szótárak	57						
			Összesen		210	5	10	70	15	
17.	FILOZÓFIA	D. I.	Filozófia ált., logika, metafizika, historia litteraria, disszertációk	40						
18.		II.	Matematika, asztronómia, architektúra	43						
19.		III.	Fizika, mechanika, agronómia	207						
20.		IV.	Etika, esztétika, vegyesek .	168						
			Összesen		458	2	6	65	27	

Sorszám	Tudomány- csoport	Jelzet	T u d o m á n y á g a k	K i a d v á n y o k						
				száma		időrendi megoszlása				
				rész- letek- ben	össze- sen	XVI.	XVII.	XVIII.	XIX.	
						századra jut %				
21.	SZÉPTUDOMÁNYOK	E. I.	Magyar történelem és élet- rajzok	173						
22.		Ex. I.	Idegen nemzetek története, életrajzok	444						
23.		E. II.	Görög-római aucto- rok	51						
24.		ER. II.	Újabbkori szónokok, költők, levélírók	188						
25.		E. III.	Didaktika, grammatika, stilisztika	106						
26.		Es. III.	Hadtudomány	40						
27.		E. IV.	Földrajz, topográfia	202						
28.		E. V.	Enciklopédiák, szótárak ...	63						
29.		E. VI.	Gyűjteményes irodalmi kiad- ványok	417						
				Összesen		1684	1	6	50	43
30.	SZÉPIRODALOM	F. I.	Színművek	245						
31.		F. II.	Regények, elbeszélések (több köt.)	637						
32.		Fs. II.	Regények, elbeszélések (egy köt.)	711						
33.		Fg. II.	Francia regények	243						
34.		F. III.	Vegyes műfajok, naplók, stb.	402						
35.	F. IV.	Metszetek, stb.	25							
			Összesen		2263	—	—	25	75	
36.	KÜLÖNGYŰJTEMÉNYEK	G. I.	Magyarországot ábrázoló tér- képek	112						
37.		G. II.	Idegen országokat ábrázoló térképek	96						
				Összesen		208				
38.	R		Ősnyomtatványok, könyv- ritkaságok	25						
39.	M		Kéziratok, iratok	53						

és a Német Birodalmat. Ezek között is vannak hadi térképek (főleg az orosz—török háború szinteréről), postatérképek, vízrajzi térképek (a Rajnáról és a Pórol) s más egyébek. Megjegyzendő, hogy e részben több az atlasz, mint az önálló lap. Kiegészítette a gyűjteményt a Schräml-féle világatlasz.

9. Az utolsó, legkisebb számú különgyűjtemény (F-IV. jelzet alatt) *képes ábrázolásokból* állt (*icones variae Bibliae et aliae tam sacrae, quam profanae monocromaticae, et coloribus illuminatae*).¹³⁴ Legnagyobb részben rézmetszetekről van szó, kisebbrészt grafikáról. Az előbbieket között szerényebb művek mellett nemzetközi viszonylatban jelentős alkotások is előfordulnak. Ilyen mindenekelőtt II. Miksa császár nagy udvari művészenek, a mantuai Jacopo Stradanak¹³⁵ *Series imperatorum Romanorum* c. híres metszetsorozata (Tom. IV.), aztán David Teniers-nek¹³⁶ *Le Theatre des Peintures* (Anvers 1673) c. ugyancsak ritkaságszámba menő jeles kiadványa, nem különben Johann Ulrich¹³⁷ *Krausnak Historischer Bilder-Bibelje* (I. Teil, Augsburg 1705) és *Biblisches Engel- und Kunstwerkje* (Augsburg 1715). Magyar szempontból igen becsesek azok a másolatok, amelyeket 1763-ban Carolus Möller készített a bicssei Thurzó-vár falfestményeiről: *Effigies regum et belliducum Hungariae in principali palatio arcis Bittse depictorum*, illetőleg *Effigies regum et heroum in ambitu arcis Bittse*.¹³⁸

A többi tételek között megemlíthetők Wilhelm Bauernek *Ovidius Metamorphoseonjához* készített metszetei (Nürnberg 1750), aztán néprajzi (svájci, orosz) viseleteket, az európai ruházatkodás történetét, a cs. kir. hadsereg egyenruháit stb. ábrázoló rajzok, valamint iskola- és gyermekkönyv-illusztrációk. A gyűjtemény mindössze 25 tételnyi publikációt ölel fel.

Ezzel végre értünk a dubnici könyvtár anyaga felett tartott szemlének. Talán nem lesz felesleges, ha a részletenként megvizsgált anyag számadatait táblázat formájában (ld. 83—84. l.) még egyszer áttekintjük.

III. AZ ILLÉSHÁZY-KÖNYVTÁR KIALAKULÁSA

1. A fentebbi táblázatban foglalt számadatok — úgy véljük — alkalmas kiindulópontul szolgálhatnak a dubnici könyvtár kialakulására vonatkozó vizsgálódásunknak. Fel lehet ugyanis tételezni, hogy a könyvanyag megfigyelt, több évszázadra terjedő rétegződése mögött nemzedékekre terjedő folytatólagos családi gyűjtés áll. Igaz, el lehet képzelni azt is, hogy Illésházy János és István, apa és fiú volt az egész biblioteka létrehozója. Hiszen a XVIII. század vége és a XIX. század eleje éppen az az időszak, amikor a bibliofília, a könyvrégiségek és ritkaságok iránti érdeklődés már Magyarországon sem volt ismeretlen. A kérdés eldöntése mindenesetre csak további idevágó tények feltárása által lesz lehetséges. Kutatnunk kell tehát ilyenek után mind a családtörténetben, mind a könyvtári anyagban.

Illésházy István szerepe a fentebb végrehajtott elemző vizsgálat alapján elég világosan áll előttünk. Ha figyelembe vesszük ugyanis, hogy a gróf 1800-ban, az atyja halálát követő évben vette át az ősi családi birtokok s velük együtt a könyvtár feletti szabad rendelkezést, akkor nyilvánvaló, hogy ami 1800 után megjelent könyvanyag a gyűjteményben előfordult, az általában az ő szerzeményének tekinthető.¹³⁹ Táblázatunk szerint ez a gyarapítás a teológiai szakban 6, az orvosiban 15, a jogiban és filozófiában 27—27, a széptudományiban 43, a szépirodalmiban

pedig legalább 75%-ot tett ki. Tanúságot tesznek e számok egy hozzávetőleg 200%-os állománynövekedésről s ezen kívül arról a jellegzetes minőségi változásról, amelynek során a régi típusú teológiai-bölcseleti-jogi bibliotéka irodalmi-tudományos könyvtárrá alakult át. István gróf könyvtárfejlesztő érdemét főleg ebben láthatjuk. De azért mindenesetre meg kell győződnünk arról is: nem terjedt-e ki gyűjtőtevékenysége régi könyvanyagra is. Ehhez biztos támpontot ad az atyja által készítettett, már többször szóba került 1792. évi állományösszeírás.¹⁴⁰

Ez az Illésházy János-féle inventárium szakbeosztás tekintetében eléggé eltér a Bucsánszky-féle osztályozástól, de mégis alkalmas bizonyos összehasonlítások megtételére. Világos áttekintést ez esetben is egy táblázat nyújthat.

Sorszám	Jelzet	Tudománycsoportok illetőleg gyűjtemények	összes száma	Kiadványok				
				időrendi megoszlása				
				XV.	XVI.	XVII.	XVIII.	
				század				
				1765- ig	1799- ig			
1.	AE	Magyar jogtudomány	53	—	5	10	18	20
2.	A	Magyar történelem	346	—	3	34	99	247
3.	B	Hittudomány	416	—	9	74	215	118
4.	C	Idegen nemzetek tört., földrajz	515	—	23	111	213	168
5.	D	Egyetemes jogtudomány	156	—	20	56	59	21
6.	ED	Gramatika, szótárak	76	1	2	3	28	42
7.	EP	Filozófia, matematika	78	—	2	8	42	26
8.	EM	Orvostudomány, sebészet	109	—	10	19	33	47
9.	—	Iskolakönyvek	19	—	1	—	8	10
10.	—	Magyar tárgyú térképek	85	—	—	—	85	
11.	—	Idegen tárgyú térképek, atlaszok	81	—	—	—	81	
12.	—	Rézmetszetek	20	—	—	1	19	
13.	—	Magyar tárgyú kéziratok, iratok	55	4	—	2	49	
		Összesen	2009	5	75	318	1652	

E táblázatból meglepetve konstatálhatjuk, hogy János gróf könyvtárában (amelynek jegyzékét 1799-ig folyamatosan kiegészítették) nem volt meg az ősnymtatványok gyűjteménye. A katalógusban csupán egyetlen incunabulum fordul elő: a *Vocabularium Germanico—Latinum* (Nürnberg 1482).¹⁴¹ Semmi több! Nem lehet vitás tehát, hogy az ősnymtatvány-gyűjtemény Illésházy Istvánnak köszönheti létét. Megszerzésére — a jelek szerint — a felosztott külföldi és hazai kolostorok anyagának piacra kerülése adott alkalmat.¹⁴² Hasonlóképpen kimutatható még István gróf gyarapító tevékenysége a térképgyűjtemény vonalán is.¹⁴³ Egyéb régi anyag tekintetében azonban nincs nyoma 1800 után történt gyarapodásnak; a manuscriptum gyűjtemény középkori kódexei és más becses iratai mind előfordulnak már az 1792-i katalógusban is.¹⁴⁴

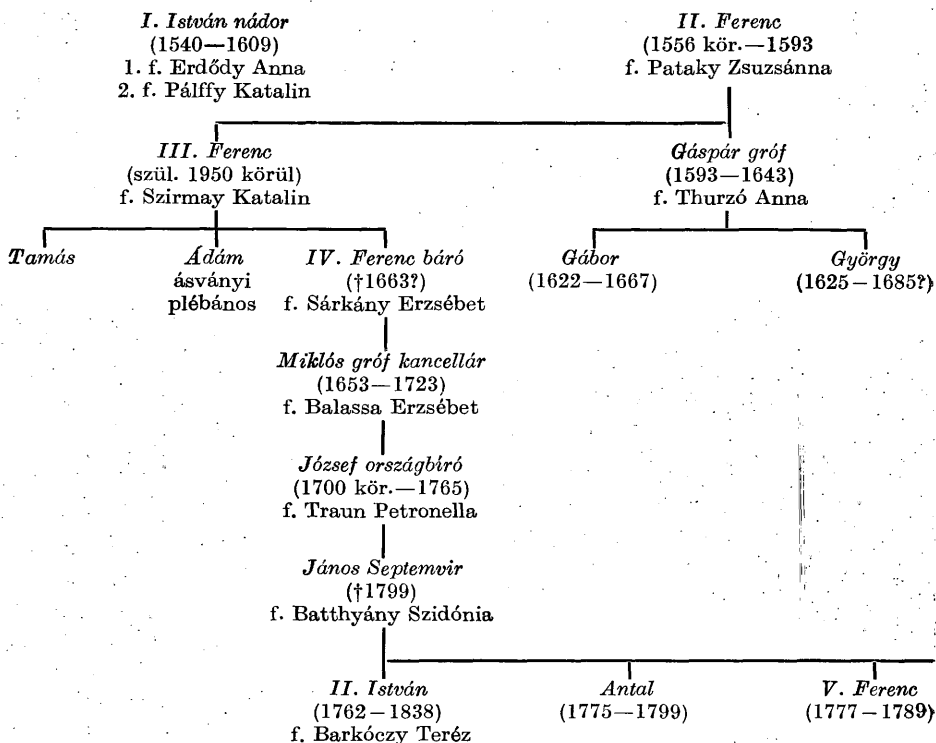
Hasonlóképpen fontosak azok az információk, amelyeket a fenti kimutatásból *Illésházy János könyvtári szerepére* nézve nyerhetünk. Állománystatisztikánkat

úgy állítottuk össze, hogy az János gróf gyarapító ténykedésének megállapítására alapul szolgálhasson. Figyelembe véve, hogy János atyja 1765-ben hunyt el, s hogy ettől fogva, mint a férfiág egyetlen sarja, ő volt a családi összes vagyonyjogok birtokosa, nyilvánvaló, hogy a dubnici könyvtár gondozása is rá hárult. A gyűjtemény XVIII. századi anyagát ezért két részre bontottuk: külön számláltuk meg az 1765 előtti kiadványokat s külön az ezután megjelenteket. Az utóbbi csoportot tekinthetjük úgy, mint János gróf szerzeményeit. E számítás szerint — ha csupán a nyomtatott könyvanyagot vesszük figyelembe — mintegy 500 kiadvány az, amelynek megszerzése neki tulajdonítható. Ez igen tekintélyes mennyiség, amely jelentős mértékű fejlődést tükröz. De figyelemre méltó e gyarapodás minőségi tekintetben is. Megállapítható ugyanis belőle XVIII. századi szellemi életünk alakulásának két lényeges mozzanata: a történeti érdeklődés fölébredése s a szekularizáció előnyomulása. Az előbbi a hazai és az idegen történeti művek gyarapodási hányada, az utóbbi a hittudományi szerzeményeknek harmadsorba szorulása mutatja. A jogi anyag csekély utánpótlására kellő magyarázatot ad a hazai jogszolgáltatásnak elvi és gyakorlati megrögzöttsége, amely mellett nem volt szükség az irodalmi apparátus korszerűsítésére.

2. Illésházy János könyvtári szerepére nézve további konkrét megjegyzéseket a szóban forgó inventarium alapján nem lehet tenni. Egy lépéssel tovább kell mennünk: fel kell vetnünk a kérdést: miféle magyarázat adható az 1792-i táblázaton kimutatott *korábbi könyvgyűjtemény* keletkezésére nézve.

Az első, amit e kérdésben leszögezhetünk az, hogy biztos tudomásunk van a dubnici könyvtárnak Illésházy János korát jóval megelőző időkben való fennállásáról is. E tény leginkább kézenfekvően azokból a középkori kódexekből állapítható meg, amelyek a könyvtár legbecsesebb kincseit alkották és alkotják. Ezek közül kettőben, ti. a *Cicero*- és a *Barbarus*-kódexben egy-egy datált kézírásos bejegyzést találunk 1725-ből, illetőleg 1729-ből: „Comitis Josephi Illésházyi Catalogo inscriptus. . .”¹⁴⁵ Szó van tehát egy olyan katalógusról, amely ma már nem ismeretes ugyan, nincs az Országos Széchényi Könyvtár birtokában, de egykori léte kétségbevonhatatlan tanúság az Illésházayak könyvgyűjteményének XVIII. század eleji létezéséről. Illésházy Józsefről pedig közkeletű genealógiai kézikönyvünk-ből kiderül, hogy ő az eddig tárgyalt két Illésházy közvetlen felmenője volt: János grófnak édesatyja, Istvánnak pedig nagyapja. Ezen túlmenően azonban nem sokat tudhatunk meg róla. Nagy Iván még azt sem említi, hogy az ország második legnagyobb közjogi méltóságát viselte: országbíró volt.¹⁴⁶

Am megtaláljuk a kutatásban továbbvezető nyomot az imént említett egyik kódexben, a *Barbarus*-féleiben. Ennek possessor-bejegyzései között Illésházy József nevén kívül ugyanis feltűnik egy több mint száz évvel korábbi név is, *Thurzó György nádoré* („*Comes Georgius Thurzo Comes perpetuus de Arua Regni Hungariae Palatinus 1611*”). Ugyancsak Thurzó nádor autográf bejegyzésére találunk a *Ransanus*-kódexben.¹⁴⁷ Ha nem ismernénk az Illésházy-család genealógiáját, ezzel az adattal nem tudnánk mit kezdeni, legfeljebb azt állapíthatnánk meg, hogy ismeretlen időben, ismeretlen úton-módon a Thurzók birtokából néhány könyv átkerült az Illésházayak könyvtárába. Szerencsénkre a Nagy Iván-féle családtörténeti monográfiái — bármily szörványosak, hiányosak és hibásak is különben idevágó közlései — eligazít bennünket.¹⁴⁸ Az Illésházayak családfája a XVI—XVII. század fordulójától kezdve, részben kiegészítve illetőleg kijavítva¹⁴⁹ a férfiágra korlátozva így vázolható fel:

A származási tábláról a következők olvashatók le. A család a XVII. század eleje óta két ágon virágzott. Mindkét ág István nádornak (1540—1609) a Bocskai-idők politikai főszereplőjének testvérétől, II. Ferentől eredt. (Maga István nádor utódok nélkül halt el.) Az eddig szóba került családtagok a III. Ferencsel induló idősebb ághoz tartoztak. Ez az ág hat nemzedéken át tartó életfolyam után a könyvtárajándékozó Istvánban halt ki 1838-ban. E fővonalon József felett még a következő ősök szerepelnek: Miklós gróf (1653—1723) III. Károly alatt kancellár, a dubnici kastély építtetője, IV. Ferenc báró, törökellenes harcok hőse és halottja (†1663?), végül III. Ferenc a szerzetesből lett ágalapító (†1650 körül).

Az ifjabb ágat III. Ferenc testvére, Gáspár (1593—1648) *Bethlen* Gábor fejedelem neves hadvezére és diplomatája indította el. Ez a vonal azonban nem tudott kifejlődni: Gáspár fiaiban, Gáborban (1622—1667), illetőleg Györgyben (1625—1685?) kihalt.

Mégis a családfának ezen a kisebb jelentőségű ágán bukkanunk rá egy oly adatra, amely kezünkbe adja a kulcsot a Ransanus- és a Barbarus-kódex 1611. évi névbejegyzésének megfejtéséhez. Kiderül, hogy Illésházy Gáspárnak *Thurzó* Ilona volt a felesége: Thurzó György nádornak *Czobor* Erzsébettől született lánya. Egyszeriben érthetővé válik tehát a Thurzó-kódexek jelenléte az Illésházy könyvtárban. Thurzó György családjának férfiága tudvalevőleg 1621-ben a nádor fiában, a jeles Thurzó Imrében kihalt.¹⁵⁰ Tudott dolog az is, hogy a familia árvai uradalmát a Thurzó-lányok és utódaik osztatlanul örökölték.¹⁵¹ Az ingóságokon

azonban nyilván megosztottak. Így kerülhetett György nádor könyvtárának egy része, közöttük a két említett kódex Thurzó Ilona révén Illésházy Gáspárhoz, ennek halála után fiaihoz, Gáborhoz és Györgyhez, — György elhaltával pedig az ág összes jogait öröklő Miklóshoz, a későbbi kancellárhoz, akitől aztán ízről ízre öröklődött az utolsó Illésházyig.

Nézetünk igazolásául legyen szabad arra a jegyzékre hivatkoznunk, amelyet az Illésházy-könyvtár kéziratának ismertetésekor már felemlítettünk, ti. az *Index genuinus Bibliothecae Bittensis ... 1610.* című összeírásra.¹⁵² E becses dokumentumban — amelyet szintén Thurzó Ilona hozhatott magával a bicsei várból s amelyet 1927 óta az Országos Levéltár őriz¹⁵³ — összesen 308 kötetnyi könyvanyag van regisztrálva egyrészt szerzői betűrendben, másrészt formátum szerint. A gyűjtemény klasszikus auctorok XVI. századi kiadványaiból és humanista tudósok munkáiból áll. Az egyes művek azonban sajnos impresszum nélkül vannak felsorolva, s így a Bucsánszky-féle jegyzékkel való összevetés nagy nehézségekbe ütközik. Tüzetes kollacionálásra majd csak akkor kerülhet sor, ha a Thurzó-jegyzéket — amelynek külön tanulmányt kívánunk szentelni — bibliográfiailag ki tudjuk egészíteni. Addig be kell érniünk azzal a megállapítással, hogy mind a Ransanus-, mind a Barbarus-kódex valóban szerepel a bicsei inventariumban,¹⁵⁴ sőt az Illésházy-könyvek néhány régi magyar darabjáról is ki tudjuk mutatni a Thurzó-provenienciát (RMK I. 421., II. 349., III. 1087 és 1185.).¹⁵⁵ Oly tények ezek, amelyekből ha többre nem, annyira okvetlenül következtethetünk, hogy a XVII. század elején az Illésházy-könyvtár már kézzelfogható valóság volt.

3. Most már az a kérdés: hogyan, milyen úton-módon lehetne innen a XVII. század elejétől kezdve korunk felé haladva az Illésházy-könyvtár állandó fejlődésére vonatkozó nézetünket alátámasztani. Úgy véljük megbízható támpontokat nyújthat erre vonatkozólag a család műveltségi színvonalának felmérése. Ha ui. ki tudjuk deríteni, hogy a család tagjai nemzedékről nemzedékre milyen fokú iskolázás részesültek, vagyis hogyan viszonyultak a korszerű európai műveltséghez, következtethetünk könyvkultúrájukra, könyvszükségletükre is. — Régi történetkutatóink sajnos nem sok figyelmet szenteltek ennek a fontos szempontnak, s így az idevágó tényeket ismét csak magunknak kell mintegy mellékfeladatként keresgelnünk, beérve az ilyen keresés bizonytalan és hiányos eredményeivel.

Az Illésházy-familia István nádor személyében a XVI—XVII. század fordulóján már mint magas műveltségű család jelenik meg. A nádor iskolázásáról nincsenek kielégítő értesüléseink, csupán azt tudjuk, hogy Pozsonyban, tehát nyilván gimnaziális fokon folytatott tanulmányokat.¹⁵⁶ Levelezése és kortörténeti feljegyzései¹⁵⁷ alapján azonban főiskolai képzettségre is következtetni lehetne. *Károlyi Árpád* írja róla, hogy a Corpus Juris, még mielőtt Mossócziék kiadták volna, a „kiskörmében” volt.¹⁵⁸ Unokaöccséről, Gáspárról már adatszerűen is tudjuk, hogy 1609-től a lipcsei egyetemen tanult, és hogy irodalmi tevékenységet is folytatott.¹⁵⁹ Úgy véljük, nem tévedünk, ha ettől kezdve a magasfokú iskolázást mint bizonyos tényt vesszük tekintetbe a család tagjainál akkor is, ha véleményünket csak elszórt adalékok támogatják.

Gáspár testvére, III. Ferenc esetében a szerzetesi hivatás enged magasabb tanulmányokra következtetni. Gáspár fiai, Gábor és György felsőfokú lutheránus iskolázásban részesültek,¹⁶⁰ de lehet, hogy utóbb — talán Krakkóban — katolikus egyetemi tanulmányokat is folytattak; öntudatos protestánsokból ui. mindketten

harcos katolikusokká lettek.¹⁶¹ Unokatestvéreik közül Ádámról tudjuk, hogy a Győr megyei Ásvány községben volt plébános s a nagyszombati egyetemen nyert teológiai doktori oklevelet.

IV. Ferenc báró tanultságára nézve sajnos még közvetett adatunk sincs, de fiáról Miklós grófról udvari kancellári méltósága — amelyet 1706—1723-ig viselt — kétségtelenné teszi a magas iskolázottságot. Ugyanez áll a szakszerűsödő feudális judicaturában hasonlóképpen irányító szerepet betöltött további utódokra, József országbíróra és János septemvirre. Istvánról, az utolsó Illésházyról pedig említettük, hogy filozófiai doktorátust szerzett a budai egyetemen.

4. Bármily gyérek a családtörténetnek ezek az adatai, mégis hozzásegítenek bennünket, hogy a dubneci könyvtárnak harmadfél évszázadon át történt fokozatos kialakulásáról vallott nézetünket alátámaszthassuk. A Bucsánszky-féle katalógusokból feljegyzésszerűen, az Országos Széchényi Könyvtár állományából kézzel foghatóan is számos olyan művet tudunk felmutatni, amely a *grófi család tagjainak tudományos-írói tevékenységét* s — ami ezzel szükségképpen összefügg — könyvszükségletét, könyvgyűjtését demonstrálja.

Fentebb, a manuscriptum-gyűjtemény ismertetésekor már megemlékeztünk Illésházy István nádor nevéhez fűződő két kéziratról: egy politikai leveleskönyvről (*Prothocollon partim de rebus Hungaricis*) és egy kisebb, részben szintén politikai tartalmú jegyzetkönyvről (*Oratio Stephani Illésházy etc.*). Ezek ma is megvannak az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában.¹⁶² S ismerjük a nádornak egy harmadik művét is: a Magyar Tudományos Akadémia Monumenta-sorozatában 1863-ban kiadott 1592—1603. évi kortörténeti jegyzeteit.¹⁶³

A másik nagy protestáns vezéregyéniségtől, Illésházy Gáspártól is jeles szellemi produktumok maradtak ránk. Ilyen a „*Kezben viseloe koenyv*” (Debrecen 1639) c. munkája,¹⁶⁴ és *Viridarium* (Trencsén 1643) című klasszikus idézetgyűjteménye,¹⁶⁵ ilyenek továbbá kéziratossá jogtudományi jegyzetei (*Notata varia juridica*).

Figyelmet érdemlő irodalmi munka fűződik Illésházy Ádám ásványi plébános nevéhez: az a *Philosophia* c. disszertáció, amellyel a nagyszombati egyetem bölcsészkarán 1656-ban a doktori címet elnyerte; az értekezés tulajdonképpeni szerzője azonban nem ő, hanem a praeses, Makar András jezsuita professzor volt.¹⁶⁶

Illésházy Gáspár ifjabbik fiának, Györgynek a nevét is fenntartotta a bibliográfia, mégpedig egy-egy lutheránus hit- és erkölestani munka kapcsán: a *Lani Dávid-féle Disputatio de justitia* (Trencsén 1640)¹⁶⁷ és az *Oratio ... continens quadrigam columnarum ethicarum* (Trencsén 1642) c. saját írás.¹⁶⁸

További nevezetes dokumentum a kéziratár meglevő anyagában Illésházy Miklós kancellárnak hivatali működéséről sajátkezűleg írt diáriumszerű jegyzőkönyve 1706—1723-ig.¹⁶⁹

Kisebb jelentőségű, de szempontunkból mégis beszédes emlékek Illésházy József orvoságos könyvei,¹⁷⁰ valamint Illésházy Jánosnak ún. regnicolariái (országos érdekű iratmásolatai), görög-római auctorokból készített kivonatai, s feljegyzései a mozgalmas 1790. évi országgyűlésről.¹⁷¹

Fennmaradt néhány autográf kézirat az utolsó Illésházytól is: jegyzetek és dolgozatok az egri liceumban folytatott jogi tanulmányairól.¹⁷²

5. De a könyvtár kontinuitására vonatkozó bizonyító eljárásunkban még egy lépéssel tovább is mehetünk. A gyűjtésre vonatkozó szorosabb konkrétebb tényekkel is szolgálhatunk. Átnézve az Országos Széchényi Könyvtár régi magyar

gyűjteményében nyilvántartott mintegy 80 Illésházy-tétel possessor-adatait, azok között a következő bejegyzésekre bukkantunk. Számos példányban megtaláltuk még Illésházy József beírását ugyanazzal a sztereotíp szövegezéssel, mint a Ransanus- és Barbarus-kódexben: „Comitis Josephi Illéshazi Cat[alogo] inscr[iptus] A[nn]o ...” Az évszám nem állandó, de legtöbbször mégis 1729. Ez arra vall, hogy akkor készülhetett József gróf általános katalógusa.

A további felmenő családtagok nyomait keresve, az RMK II. 1423. és 1109. jelzetű műben ráakadunk az előző nemzedék képviselőjének, Miklós kancellárnak autographonára, éspedig ilyen formában: „Ex libris Nicolai Illésházy de eadem anni 1678.”, illetőleg „Ex libris Comitis Nicolai Illésházy, Viennae die 17 Nov. 1706.” Találkozunk két olyan művel is, amely Illésházy Miklósnak van ajánlva (RMK II. 2080. és III. 3578.). Fontos adatok ezek, mivel a kancellár személye alkotja a hidat a családnak azon ága felé, amely 1621 táján a Thurzó-könyvek birtokába jutott: Illésházy Gáspár ága felé.

A Miklóst megelőző generációnak, Gábornak és Györgynek könyvtári szerepét kézjegyek, beírások helyett szerzői illetőleg kötetstáblába nyomott kiadói ajánlások őrzik az 1660–1670-es évekből (RMK II. 740/a, 971., 994., 1407.).

További fontos bizonysgot nyerünk az RMK II. 362. jelzetű kötet révén. E könyv, Illésházy Gáspárnak már említett egyik irodalmi alkotása, a Trencsénben 1643-ban kinyomtatott *Viridarium*, mégpedig ennek a szerző által bírt saját példánya. A mű monogramos „possessor”-kötésben maradt ránk. Barna bőrrrel bevont tábláján a következő jelek olvashatók:

CCI		PDT
M	DC	XLIII

Értelmezésük: Comes Casparus Illésházy Perpetuus Dominus [a] Trenchin. 1643.

Más oldalról, de ugyanilyen értelemben bizonyít az a kötet is, amelyet — egykorú kéziratosszerű szerint — *Lósy* Imre esztergomi érsek 1638-ban ajándékozott Illésházy Gáspárnak (RMK III. 1027. 3. pld.). Mindkét adat hiteles tanúság az Illésházynak a XVII. század első felében folyamatos könyvgyűjtéséről.

De vannak még régebbi idevágó bizonyosságaink is. Ilyenek azok az 1595–1601. évi nyomtatott törvényszövegek (*Articuli diaetales*), amelyeket az uralkodó hiteles kiadvány formájában küldetett meg Illésházy Istvánnak, a későbbi nádornak.¹⁷³ Ilyen végül *Mokoschini* Lénártnak Wittenbergben, 1599-ben megjelent s Illésházy Istvánnak ajánlott műve (RMK III. 938.).¹⁷⁴

Úgy véljük, tulajdonképpen célt értünk: fenti adatok révén sikerült az Illésházy-gyűjtemény genealógiáját a XVI–XVII. század fordulójáig közvetlenül is visszavezetnünk.

6. Ha a dubnici bibliotéka könyvanyagát az Országos Széchényi Könyvtár 1869–1875. évi rendszerezésekor nem bontották volna fel elemi részekre, ha a téka könyvsorai még ma is összefüggő testet alkotnának, akkor nehézség nélkül lehetne további értékes dokumentációt gyűjtenünk e páratlanul álló könyvgyűjteményünk történeti kialakulásához. Ám ez az adott körülmények között évekre terjedő munkabefektetéssel volna csak lehetséges, s ezért jelen sommás tájékoztatásunk kapcsán el kell tekintenünk tőle.

Úgy gondoljuk azonban, hogy amit fentebb a könyvtár anyagáról s a könyvtárral kapcsolatos személyi vonatkozásokról elmondottunk, így is feljogosít bennünket arra, hogy a dubnici Illésházy-könyvtárt legalább hét nemzedék könyvgyűjtő fáradozása eredményének tekinthessük. S éppen ez az, ami szerintünk a gyűjteménynek kultúrhistoriai jelentőséget ad. Hazai könyvtártörténetünk ugyanis meglehetősen rácsafol a magyar társadalom vélt hagyományörzési hajlamára. Megfigyelésünk szerint a XVI. századtól kezdve nagy számban keletkezett gazdag magánkönyvtáraink (a főúri, nemesi, polgári vagy tudósgyűjtemények egyaránt) általában csak egy-két generáción át maradtak együtt, aztán feloszlottak, szétszóródtak, elvándoroltak ismert vagy ismeretlen új birtokosokhoz. Ma már alig lehet felmutatni olyan magánkönyvtárt, amely a XVIII. századnál régebbi korszakból eredne. A dubnici könyvtár az egyetlen fennmaradt gyűjtemény, amely a humanizmus koráig visszanyúlva a műveltségváltások egész sorát reprezentálja és mély bepillantást enged társadalmunk politikai vezetőrétegének kulturális fejlődésébe.

Jegyzetek

1. A levél eredetije: Országos Levéltár (a következőkben OL), Regnicolaris levéltár, Archivum palatinale archiducis Josephi, Acta Musei, an. 1835. no. 777.
2. Pongrácz, Graf Arnold: *Der letzte Illésházy*. Wien 1884. 16. l.
3. Uo. 2. l.
4. Horváth Mihály: *Magyarország történelme. Új dolgozat*. VI. köt. Pest 1863. 234. l.
5. Domanovszky Sándor: *József nádor élete*. I/1. Bp. 1944. 140 l.
6. Marczali Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. I. köt. Bp. 1907. 336., 385–386. l.
7. Pongrácz, *i. m.* 9–10. l.
8. Domanovszky, *i. m.* I/2. köt. 15., 40., 185., 218. l.
9. Pongrácz, *i. m.* 7–8. l.
10. Domanovszky, *i. m.* I/2. köt. 115., 118., 123. és 439. l.
11. *Magyar Hírmondó*. 1801. 466. l.
12. Gróf Dessewffy József: *Emlékbeszéd Illésházy István ig. tag felett. = A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei V. köt. 1838–1840*. Buda 1842. 180. l.
13. Dessewffy, *i. h.* 181. l. — Pongrácz, *i. m.* 10–11. l.
14. Dessewffy, *i. h.* 182. l. — Pongrácz, *i. m.* 11. l.
15. Dessewffy, *i. h.* 180. l.
16. Dessewffy, *i. h.* 181. l. — Pongrácz, *i. m.* 10. l.
17. Dessewffy, *i. h.* 183–184. l. — Pongrácz, *i. m.* 13. l.
18. Ld. az 1. jegyzetet.
19. Országos Széchényi Könyvtár (a következőkben: OSZK) Ügyviteli irattár, alapítványi iratok 24.
20. OL Archivum palatinale, Acta Musei, an. 1835: 979. — OSZK Ügyviteli irattár, 1835: 10.
21. Kazinczy Ferenc levelezése. Közléteszi: Váczy János. III. köt. Bp. 1892. 336. l. Nagy Ludovicus: *Notitiae politico-geographico-statisticae regni Hungariae etc.* Tom I.—II. Budae 1828–1829. Ld. az Illésházyknak szóló ajánlást.
22. *Magyar Törvénytár*. Szerk. Márkus Dezső. 1740–1835. évi törvényczikkek. Bp. 1901. 399., 471. l.
23. *Magyar Tudós Társasági Névkönyv 1841-re*. Buda 1841. II. rész. 74–75. l. Újabbkori ismeretek tára. IV. köt. Pest 1852. 425. l.
24. OSZK kéziratár, Fol. Hung. 762.
25. OSZK Ügyviteli Irattár, 1835: 11. és 12.
26. *Magyar Törvénytár*. 1836–1868. évi törvényczikkek. Bp. 1896. 72. l.
27. Mátray Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai*. Pest 1868. 21., 24., 35–36. l.
28. Uo. 36., 40. l.
29. Uo. 49. l.
30. Uo. 51. l.

31. Uo.
32. *Pongrácz, i. m.* 14. l.
33. OSZK Ügyviteli irattár, 1850: 12., 1851: 9, 1854: 46. — *Mátray, i. m.* 82. l.
34. *Barna Ferdinánd: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos könyvtárának rendezéséről.* = *Magy. Könyvszle.* 1876. 127—134., 173—183. l.
35. Uo. 128. l.
36. *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* Bp. 1902. 6. l.
37. *Szinyei József: Magyar írók élete és munkái.* I. köt. Bp. 1891. 1376—1379. l.
38. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 29.
39. Uo. Fol. Lat. 30.
40. A Széchényi Ferenc-féle nyomtatott katalógus alapján végzett számítások szerint az eredeti Széchényi-állomány mintegy 13 000 darabra tehető. (Somkuti Gabriella szíves közlése.)
41. *Nagy Iván: Magyarország családai.* I—XI. + pótkötet. Pest 1857—1868.
42. *Nagy Iván, i. m.* V. köt. 228. l.
43. Ld. a 12. jegyzetet.
44. *Desseffy, i. h.* 170. l. *Pauler Tivadar: A budapesti m. kir. tudomány-egyetem története.* I. köt. Bp. 1880. 150. l. Doktorrá avatásának ideje: 1778. dec. 31. Vö. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 31. eredeti lapszámozás szerint p. 58.
45. *Desseffy, i. h.* 170—171. l.
46. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 29. Tom. I. f. 180v. és Tom. II. f. 16v.
47. Uo. Tom. I. ff. 7—98. Classis A.
48. Az elemzéshez főleg a következő segédkönyveket használtam: *Lexikon für Theologie und Kirche.* 2. Aufl. Hrsg. von Michael Buchberger. Bd. I—X. Freiburg im Breisgau 1930—1938. (A következőkben: LTK). *Evangelisches Kirchenlexikon.* Hrsg. v. Heinz Brunotte u. Otto Weber. 2. Aufl. Bd. I—III. Register. Göttingen 1961. (A következőkben: EK).
49. A felemlített szerzők munkái a katalógusban az ismertetett repertórium (Fol. Lat. 30.) segítségével található meg.
50. OSZK kéziratár Fol. Lat. 29. Tom. I. ff. 102—180. Classis B.
51. *Störig, Hans Joachim: Kleine Weltgeschichte der Wissenschaft.* 2. Aufl. Stuttgart 1957. 274—275., 328—333., 414—420. l.
52. *Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története.* Bp. 1936. 34., 81. l.
53. Uo. 41., 70—71. l.
54. *Störig, i. m.* 422—430. l.
55. *Eckhart, i. m.* 61. l.
56. Uo. 74—79., 155., 163. l.
57. Uo. 97—101. l.
58. *A Corpus Jurisra és a Tripartitumra* ld. *Márkus Dezső és Kolosvári Sándor* bevezetőjét a *Magyar Törvénytar* id. kiad. első kötetében (Bp. 1899), különösen a XIX—XLV. l.
59. Mindezekről *Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába.* I—III. köt. Bp. 1951—1958. Továbbá *Hóman Bálint: Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században.* Bp. 1920. Végül: a Fol. Lat. 30. jelzetű repertóriumban.
60. Fol. Lat. 29. Tom. I. ff. 185—232. Classis C.
61. *Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770—1935.* Bp. 1936.
62. *Störig, i. m.* 91—94. l.
63. Uo. 198. l.
64. Uo. 393. l.
65. Uo. 387—389. l.
66. *Győry, i. m.* 24., 50. l.
67. Uo. 41., 50., 79., 91., 95., 393. l.
68. Uo. 43—44. l.
69. Uo. 87—88. l.
70. Megtalálhatók OSZK kéziratár, a Fol. Lat. 30. repertórium alapján.
71. Uo. Fol. Lat. 29. Tom. I. ff. 234—284. Classis D.
72. *Szentszéchy Imre: A bölcsészettudományi kar története 1635—1935.* Bp. 1935. 321—343. l.
73. LTK X. 201. l.
74. *Csapódi Csaba: Két világ határán.* = *Századok.* 1945/1946. 102—106. l.
75. LTK VI. 593—594. l.
76. Uo. VII. 616. l.

77. *Nouvelle biographie universelle* (később: *générale*). Publiée par M. M. Firmin—Didot frères sous la direction de M. le Hoeffler. Tome 36. (Paris 1861). 55—71. l. (A következőkben: NBG). Fol. Lat. 29. Tom. I. Classis D. IV. Nr. 94.
78. *Störig, i. m.* 221—226. l. Fol. — OSZK kéziratár Lat. 29. Tom. I. Classis D. I. 26.
79. *Störig* 325—326. l.
80. Uo. 420. l. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 29. Tom. I. Classis D. IV. Nr 15.
81. *Störig i. m.* 355—357., 415. l.
82. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 29. Tom. I. Classis D. IV. Nr. 16.
83. Uo. Nr. 110.
84. Uo. Classis D. II. Nr. 17.
85. Uo. Classis D. I. és D. III.-ban.
86. Uo. Fol. Lat. 29. Tom. II. Classis E—F.
87. *Störig, i. m.* 698. *Hettner*, Hermann: *Geschichte der Deutschen Literatur im achtzehnten Jahrhundert*. Bd. I—II. Berlin 1961. *Kummer*, Friedrich: *Deutsche Literaturgeschichte des neunzehnten Jahrhunderts*. Dresden 1909.
88. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 29. Tom. II. Classis E. I., ExI. ff. 3—91.
89. *Fueter*, Eduard: *Geschichte der neueren Historiographie*. München u. Berlin 1911.
90. Uo. 61—69. l.
91. Uo. 106. l.
92. Uo. 289—291. l.
93. Uo. 376. l.
94. NBG 35. köt. 545—547. l.
95. *Wurzbach*, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. IX. Theil. 277—287. l.
96. *Ld. Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár*. I—III. köt. Bp. 1879—1898.
97. *Bartoniek* Emma: *Magyar történeti forráskiadványok*. Bp. 1929. *Kosáry, i. m.*
98. *Apponyi*, Graf Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. I—IV. köt. München 1903—1927. *Szabó Károly — Hellebrant Árpád: Régi Magyar Könyvtár*. III/1—2. Bp. 1896—1898.
99. *Hóman, i. m.*
100. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 29. Tom. II. ff. 135—139. Classis Es. III.
101. Uo. Classis E. IV. ff. 145—168.
102. Uo. Classis E. V. ff. 169—179.
103. Uo. Classis E. III. ff. 113—127.
104. Uo. Classis E. II. ff. 74—83.
105. Uo. Classis ER. II. ff. 92—108.
106. Uo.
107. *Kosáry, i. m.* *Szabó Károly, i. m.*
108. *Pongrácz, i. m.* 7. l.
109. *Hettner, i. m.* I. köt. 25—182., 356—415., 408—410., 663—681., II. köt. 316—317., 256—257. l. *Kummer, i. m.* 110—118. l.
110. *Kummer, i. m.* 58—59. l.
111. Uo. 46. l.
112. Uo. 45. l.
113. Uo. 136—149. l.
114. *Hettner, i. m.* II. köt. 312—321. l.
115. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 29. Tom. II. ff. 234—299.
116. Uo. ff. 301—353.
117. Uo. Fol. Lat. 31. f. 2—2v. *Bucszánszky* bevezetője.
118. *Horváth Ignác: A Magyar Nemzeti Múzeum ősnymtatványai*. Bp. 1895.
- 119.—121. Nem magyar szerzők művei.
122. *Szabó Károly, i. m.* *Sztripszky* Hiador: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez*. Bp. 1912.
123. *Makar*, Andreas: *Philosophia a(b) Adamo Illieshazy . . . Tyrnaviae* 1656.
124. *Illyésházy*, Caspar: *Viridarium*. (Trencsén) 1643. — *Schnützer*, Jacobus: *Comet-Stern Predigt . . . (Szeben)* 1681.
125. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 28. *Bucszánszky* animadversióját ld. f. IV.
126. *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke. XII. Codices manu scripti Latini*. Vol. I. Codices Latini medii aevi. Recensuit: Emma Bartoniek. Budapestini 1940.

127. Ezzel a kérdéssel külön tanulmányban készülök foglalkozni.
128. Valamennyit ld. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 28.
129. Az OSZK kéziratárában őrzött Illésházy-eredetű „kéziratok” a következő jelzetek alatt találhatóak: Oct. Hung. 87., Quart. Hung. 280., Fol. Hung. 104., Quart. Slav. 64. Oct. Lat. 13., 181.; Quart. Lat. 76., 316., 402., 408., 661., 671., 716., 845., 855., 1102; Fol. Lat. 1495., 2271., 2336., 2438., 2914.
130. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 29. Tom. II.
131. Uo. ff. 323—330v.
132. Uo.
133. Uo. ff. 335—341.
134. Uo. ff. 313—315v.
135. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Begründet von Ulrich Thieme u. Felix Becker. Bd. 32. Leipzig 1938. 145. l.
136. Uo. 32. köt. 527—529. l.
137. Uo. 21. köt. 457. l.
138. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 29. Tom. II. f. 313v.
139. Van ugyan nyoma annak, hogy Illésházy Antal, István grófnak 1799-ben csatatéren elesett öccse is gyűjtött könyveket, de ez a gyűjtés tekintve nevezettnek ifjú korát, nem lehetett még számottevő. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 29. Tom. I. f. 16. Halálára uo. Fol. Lat. 1470.
140. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 27.
141. Uo. f. 202v.
142. Erre vallanak az OSZK ősnymtatvány-gyűjteményében őrzött Inc. 59., 76., 87/d., 101., 168., 334. jelzetű művek régi possessor-bejegyzései.
143. V. ö. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 27. ff. 259—270. és Fol. Lat. 29. Tom. II. ff. 323—330., 335—341.
144. Uo. Fol. Lat. 27. ff. 285—292.
145. Uo. Cod. Lat. 148. és 294. V. ö. *Bartoniék, Codices Latini* 125., 271—272. l.
146. Nagy Iván, *i. m.* V. köt. 224., 228. l. Pongrácz, *i. m.* 2—3. l.
147. *Bartoniék, Codices Latini* 125., 272. l.
148. Nagy Iván, *i. m.* V. köt. 224. l.
149. Kiegészítéseink és módosításaink támpontjait ld. Pongrácz, *i. m.* 2. l., Károlyi Árpád: *Illésházy István hűlenségi pöre*. Bp. 1883. 17. l. és *Gr. Illésházy István nádor följegyzései* 1592—1603. Pest 1863. = *Momumenta Hungariae Historica* II. 7. VIII. 1. — Felhasználtuk az OL Batthyány-család levéltárában (P. 1313. Genealógiák 149. sz. ff. 32., 47., 48. és 111.) őrzött Illésházy-genealógiákat, de bizonyos fenntartással, mivel III. Ferenc és IV. Ferenc közé beiktatott nemzedéket (II. István, és II. Tamás) nem létezettnek tartjuk.
150. Nagy Iván, *i. m.* XI. köt. 202. l. Kubinyi Miklós: *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre 1598—1621*. Bp. 1888. 139—141. l.
151. Erdélyi Aladár: *Régi magyar családi hibizománnyok története és joga (1542—1852)*. I. köt. Bp. 1912. 173—175. l.
152. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 27. f. 287v. és Fol. Lat. 28. f. 3.
153. OL Múzeumi Levéltár, Városi és kamarai iratok: Fol. Lat. 921. XIV. a.
154. Ld. az alfabetikus részben F (Franciscus) és P (Petrus) alatti névsorban, a helyrajzi részben 53. sz. a.
155. OSZK, régi és ritka gyűjtemények tára.
156. *Színnyei, i. m.* V. köt. 61. l.
157. *Gr. Illésházy István nádor följegyzései* 1592—1603. Pest 1863. = *Monumenta Hungariae Historica* II. 7.
158. *Károlyi, i. m.* 18. l.
159. *Színnyei, i. m.* V. köt. 58—60. l.
160. Zoványi Jenő cikkei a *Theologiai Lexikon* részére. Bp. 1940. 201—202. l.
161. Erre vall *Stellanovic* Christophorusnak Illésházy Györgyhöz intézett ajánlása a *Novi Stratagematis... narratio*. Cracoviae 1660. c. munkában. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 31. f. 31. Illésházy Gábor lengyel feleségéről: Nagy Iván, *i. m.* V. köt. 227. l. Ellenreformációs tevékenységükről: Károlyi János: *A trencsényi vár*. Trencsén 1910. 89., 108—109., 115—119. l.
162. OSZK kéziratár, Quart. Lat. 316., Fol. Lat. 2336.
163. Ld. a 157. jegyzetet.

- 164. RMK I. 689.
- 165. RMK II. 632.
- 166. RMK II. 858.
- 167. RMK II. 564.
- 168. RMK II. 610.
- 169. OSZK kéziratár, Fol. Lat. 2914/I–II.
- 170. Uo. Quart. Hung. 280., Oct. Hung. 87.
- 171. Uo. Fol. Lat. 2271. Quart. Lat. 76., 671. Oct. Lat. 181. Fol. Lat. 2438. Quart. Lat. 408.
- 172. Uo. Quart. Lat. 402., 661., 855. és 1102.
- 173. OSZK régi és ritka könyvek gyűjteménye: RMK III. 847/a, 895/a, 914/a, 832/a és 971/a.
- 174. Uo. 2. példány.

Die Illésházy-Bibliothek

Ein Kapitel aus der Bestandsentwicklung der Széchényi-Nationalbibliothek

J. BERLÁSZ

Die Abhandlung befasst sich mit einer alten berühmten Privatbibliothek, die in der ersten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts als Geschenk zur Széchényi-Nationalbibliothek kam. Der Verfasser hat zwei Anliegen: er möchte einerseits den in Vergessenheit geratenden Bestand der Sammlung vorstellen bzw. die geschichtliche Entwicklung der Bibliothek erläutern und andererseits ihre kulturhistorische sowie bibliographisch-bibliophile Bedeutung würdigen.

Das erste Kapitel bringt als allgemeine Einführung eine Beschreibung der Umstände, die zur Schenkung der Sammlung führten, Wissenswertes über den Stifter Graf István *Illésházy* und informiert über das Schicksal der Sammlung, die zum Besitz der Széchényi-Nationalbibliothek wurde. Hierzu werden folgende Faktoren genannt: *Illésházy* (1762–1838) war einer der reichsten ungarischen Aristokraten und Grundbesitzer von riesigen Herrschaftsgütern im ehemaligen Oberungarn (heutige Slowakei). Nach Abschluss seiner Hochschulstudien promovierte er als Doktor der Philosophie und der Rechtswissenschaften. Als Anhänger der Aufklärung hatte er Verbindung zur Freimaurerbewegung. Auch im politischen Leben des Zeitalters Napoleons und Metternichs spielte er eine aktive Rolle. Begeistert unterstützte er den sich entfaltenden ungarischen Kulturnationalismus. Als letzter Nachkomme seiner Familie vermachte er im Jahre 1835, kurz vor seinem Tode, der Széchényi-Nationalbibliothek seine berühmte Schlossbibliothek in Dubnic (Komitat Trencsén). Die Nationalbibliothek nahm das reiche Geschenk sehr erfreut entgegen, obzwar der Verdienst des freigebigen Aristokraten im Gesetz des ungarischen Landtags verewigt wurde.

Die Sammlung wurde noch im gleichen Jahre nach Budapest gebracht; aufstellen und ordnen konnte man sie jedoch vorerst nicht, da im damaligen Bibliotheksgebäude nicht genügend Magazinraum vorhanden war. Mehr als zehn Jahre vergingen, bis im Jahre 1846 das heutige Gebäude des ungarischen Nationalmuseums fertiggestellt war, in dem auch die Széchényi-Nationalbibliothek ihren Platz bekam. So wurde — Ende der vierziger Jahre — die Aufstellung der *Illésházy-Bibliothek* möglich, aus Arbeitskräftemangel jedoch konnte sie jahrzehntelang nicht katalogisiert werden.

Gábor Mátray, der Leiter der Nationalbibliothek wünschte, die wertvolle Sammlung zusammen mit anderen Privatbibliotheken als Sondersammlung aufzustellen. Das gelang jedoch nicht; da im Jahre 1870 das ungarische Ministerium für Unterrichtswesen für die Széchényi-Nationalbibliothek die Einführung des sog. Münchner Bibliotheksverwaltungssystems verfügte, das zwangsläufig mit der Auflösung der Sondersammlungen und ihrer Eingliederung in die fachwissenschaftlichen Kategorien verbunden war.

Das zweite Kapitel erläutert die Angaben über den Umfang der *Illésházy-Bibliothek*, überprüft ihre Zusammensetzung und gibt eine Wertschätzung der Bibliothek. Als Grundlage dienen zwei Original-Bestandsaufnahmen. Eine der beiden inventarisiert den Bestand der

Jahre 1792—1799, die andere ist eine Widerspiegelung des Bibliothekszustandes in den Jahren 1806—1832. Die Überprüfung musste sich vorzugsweise auf das letztere Akzessionsverzeichnis stützen, da hierin auch der frühere Bestand der Bibliothek verzeichnet ist. In Anbetracht des komplizierten und unklaren Inventarisierungsverfahrens der Akzessionsverzeichnisse jedoch mussten alle statistischen Erhebungen und qualitativen Wertschätzungen mit grosser Vorsicht aufgestellt werden.

Andererseits konnte wegen des grossen Bestandsumfanges (das erwähnte zweite Akzessionsverzeichnis umfasst 7 Foliobände) von einer individuellen Beschäftigung mit den einzelnen Bänden der Bibliothek nicht die Rede sein. Das heisst, der Verfasser musste eine Methode finden, die es über die wissenschaftlich-fachliche Klassifizierung der Sammlung hinaus möglich machte, repräsentative Werke auszuwählen, die geeignet waren, die literarische und wissenschaftsgeschichtliche Bedeutung des Materials, auch in Hinsicht auf die ungarische kulturgeschichtliche Entwicklung, zum Ausdruck zu bringen.

Bei der quantitativen Einschätzung stellte sich heraus, dass die Illésházy-Bibliothek in ihrer vollkommensten Form um 1832 fast 6000 Werke in ungefähr 8000 Bänden umfasste. Dieser Bestand setzte sich zusammen aus 93,9% gedruckter Bücher, 3,4% Atlanten und Landkarten, 1,9% Inkunabeln und Rara sowie 0,8% Handschriften. Der Buchbestand umfasst fünf Wissenschaftsgebiete: Religion, Rechtswissenschaft, Medizin, Philosophie und Philologie. Die Bibliothek war also dem damaligen Stand der Kultur entsprechend eine universale Sammlung, d. h. sie erstreckte sich auf alle damals bekannten Gebiete der Wissenschaften, sowie auf die damalige Produktion der sich ausserhalb der Wissenschaften entwickelnden Belletristik. Die sog. Fachgruppe „Philologie“ umfasste weniger sprach- und literaturwissenschaftliche Werke, eher Literatur sui generis, Werke der Poesie, Dramen- und Romanliteratur.

Unterteilt nach den einzelnen Fachgruppen bringt der Verfasser eine Übersicht über wissenschaftliche Werke der Sammlung, aufgeschlüsselt prozentual in 1. chronologische Einteilung nach Jahrhunderten 2. geographische Ursprungsorte nach Ländern und den wichtigsten Druckerorten und 3. sprachliche Gliederung.

Mit diesen Angaben versucht der Verfasser einerseits den Prozess der geschichtlichen Entwicklung der Bibliothek zu motivieren und andererseits Grösse und Kraft der kulturellen Einflüsse, denen die ungarische Kultur unterlag, zu bewerten. Über diese quantitativen Beurteilungsmaßstäbe hinaus bringt das zweite Kapitel auch eigene qualitative Einschätzungen. Innerhalb der grossen Fachgruppen ist der Verfasser sorgfältig bemüht, Teilwissenschaften und Disziplinen zu erschliessen und ihre wissenschaftsgeschichtlichen Vertreter vorzustellen, um zu veranschaulichen, inwieweit die Illésházy-Sammlung den Prozess der Entfaltung der europäischen bzw. ungarischen Wissenschaftsliteratur widerspiegelt. In der Fachgruppe Theologie z. B. zeigt sich in den Buchtiteln der Kampf der Aufklärung bzw. des Absolutismus mit dem barocken Jesuitismus. In der Rechtswissenschaft kommt der Einfluss der aufgeklärten Rechtsideen auf die Universitätslehre, die Gesetzgebung und die Rechtssprechung zum Ausdruck sowie der parallel mit der Kapitalverbindung des wirtschaftlichen Lebens verlaufende Übergang der traditionellen Jurisprudenz in die moderne Staats- und Rechtswissenschaft. In der Fachgruppe Medizin zeigt sich der Wettstreit zwischen den modernen wahren wissenschaftlichen Bestrebungen und den pseudowissenschaftlichen Richtungen. Die Gruppe Philosophie veranschaulicht den Übergang der alten Naturwissenschaftsphilosophie zu Grundlagenwissenschaften, angewandten Wissenschaften und praktischer Technologie. In der Gruppe Philologie schliesslich zeigt sich die teilweise Abwendung von den wissenschaftlichen Kultur der Aufklärung und die mächtige Emanzipation der poetischen Künste.

Neben dem allgemeinen Buchbestand bringt das Kapitel auch mit zahlreichen Abbildungen eine genaue Information über die Inkunabeln und Rara der Sammlung sowie über die Handschriften, unter denen sich mehrere mittelalterliche Kodizes und auch ein Corvin-Kodex (*Ranzanus: Epitome rerum Hungaricarum*) befinden, weiterhin informiert es über den kartographischen und graphischen Teil, in dem auch Stiche von *Jacopo Strada*, *David Teniers* und *Johann Ulrich Kraus* enthalten sind.

Das dritte Kapitel rekonstruiert gestützt auf biographische, genealogische und schulungsgeschichtliche Angaben, sowie auf autographische Notizen aus einzelnen Stücken der Illésházy-Sammlung den geschichtlichen Prozess der Gestaltung der Dubnicer Bibliothek. Die Bibliothek ist das Ergebnis der Sammlertätigkeit von sieben Generationen, ihre ersten Anfänge liegen zwischen dem 16. und 17. Jahrhundert. Abschliessend soll betont werden, dass zum Zustandekommen der Sammlung eine andere alte ungarische Aristokratenfamilie beigetragen hat, u. z. die teilweise Erwerbung der humanistischen Bibliothek des Grafen Thurzó.

Horvát István könyvtára

INDALI GYÖRGY

Magyarország a XIX-ik század első felében nem szűköldött nagyszabású magánkönyvtárakban. Elsősorban az arisztokrácia reprezentatív kastélyaiban álltak a nemcsak állományukra nézve értékes, de esztétikailag is szép látványt nyújtó teremkönyvtárak. A *Széchenyi* Ferenc-, *Festetics*-, *Teleki*-, *Ráday*-féle könyvtárakkal a köznemesség már csak anyagi okoknál fogva sem tudott verse nyezni. Nagy tudósok, egyetemi tanárok szintén rendelkeztek értékes magánkönyvtárakkal, de a főúri könyvtárak szintjét természetesen nem érték el.

Élt azonban ebben az időben hazánkban egy tudós, ki egyetemi tanári és könyvtár-igazgatói fizetéséből a legnagyobb anyagi áldozatok árán olyan könyvtárat gyűjtött magának, mely nemcsak a magyar, hanem a külföldi látogatók színt is párját ritkította világviszonylatban. *Horvát* Istvánnak, a pesti egyetem diplomatikaprofesszorának, a Széchenyi Könyvtár egyik első igazgatójának, a ma már túlhaladott életművé, de korában igen népszerű és nagyhatású történésznek a könyvtáráról van szó.

Horvát halála után *József* nádor azonnal lépéseket tett abba az irányba, hogy a nemcsak méretére nézve impozáns (több mint 25 000 kötet), de összetétele szempontjából is hallatlanul értékes könyvanyag a Széchenyi Országos Könyvtár birtokába kerüljön. A szerződés az örökösökkel már létre is jött, mikor a szabadságharc viharos eseményei átmenetileg késleltették a könyvek gyakorlati birtokbavételét. Csak 1851-ben vált lehetővé, hogy ez a hallatlanul értékes gyűjtemény az ország első könyvtárának birtokába jusson.¹

A könyvtár megvételeivel kapcsolatban először is kiküldtek egy bizottságot a hagyaték átvizsgálása, felmérése és értékelése céljából. A bizottság munkájáról írásban számolt be a nádornak. Később, mikor úgy látszott, hogy a vételárhoz a megyék áldozatkészségére is szükség lesz, a nádor a jelentést kinyomatta és elküldte a megyéknek.² A kinyomott jelentésnek az Országos Széchenyi Könyvtár Kisnyomtatványtárában őrzött példánya alapján³ némi képet alkothatunk arról a könyvtárról, mely a jelentés szavai szerint olyan volt, hogy „a nevezett hazafinál igen gyakran megfordult számtalan külföldi tudósnak állítása szerint (a fejedelmi, nemzeti s hercegi könyvtárakon kívül) nem sok, vagy talán egy magános könyvtár sem található.”

A könyvek nyolc szobát töltöttek meg, s számukat a kimutatás huszonöt és

harmincezer közé helyezi, hozzáfűzve, hogy túlnyomórészt nagy és nehéz folió alakú kötetekről van szó.

A jelentés a gyűjteményt mindenek előtt két részre osztja: magyar könyvtárra és segédkönyvtárra.

A magyar könyvtárt ismét több részre osztják. Horvát történész voltából következik, hogy a hazánk történetére vonatkozó irodalmat teljességre törekedve gyűjtötte *Anonymustól* kezdve a legújabbakig (ideértve azoknak a tartományoknak a történetét is, melyek valaha is Magyarországhoz tartoztak). Többek közt megvan *Bonfini*, *Istvánffi*, *Bél Mátyás*, *Kaprinay*, *Pray*, *Kovachich*, *Katona* stb. Nyolc könyvét a jelentés, mint külön figyelemre méltó ritkaságot sorol fel, ilyenek vannak köztük:

„*Cortesi T. Alex. liber unus de virtutibus bellicis Mathiae Corvini Hungariae regis invictissimi Hagenaee 1531.*

Hansen Metzkers, Bürger in Wien: *der Hungern Chronika vom 1-ten König Athila bis auf König Ludwig 1534.*

Historia chronologica Pannoniae: ungarische und siebenbürgische Historia. Frankfurt 1596.

Mausoleum regum et ducum Hungariae. Norimbergae 1664.”

Ugyancsak teljességre törekedve gyűjtötte Horvát István a XVI. és XVII-ik században megjelent magyar nyelvű műveket, melyek számát kétezerre becsülik a jelentők, hozzátéve, hogy nagyobbik részük a Nemzeti Múzeumban nincs meg. Ilyen például:

„*Jesus Sirah könyve.* Colosvárba 1551.

Károlyi Gáspár: Két könyv minden országnak: és királyoknak jó és gonosz szerencséjének okairul. Döbröczönbe 1563.

Mélius Péter: Az szent Jánosnak tött jelenésnek igaz és írás szerint való magyarázata. Váradon 1568.

Nagy Banczai Mátyás: Historia az vitéz Hunyadi János Vaydának. Debreczenbe 1574.

Szép história az tökéletes asszonyállatokról. Kolosvár 1577.

Krónika Apollonius Királyjéről. Kolozsvár 1591.

Az nagy Csastrót Györgynek vitézi dolgainak históriája. 1592.

Czanaki Máté: Az döghalálról való rövid elmélkedés. 1634.

Comáromi C. György: Keseredett lélek tisztí. Patak 1666.”

Hasonlóképpen a teljességre törekedett Horvát István a magyar grammatikák és szótárak gyűjtése terén a legrégebb kiadványoktól kezdve. Ugyanilyen lelkiismeretességgel gyűjtötte a Magyarországon élő nemzetiségek nyelvtanait és szótárait.

Nagy számban található a hazánk jogviszonyaira vonatkozó könyvek. A *Corpus Juris* számos magyar és latin kiadásán kívül a kimutatás különösen értékesnek minősíti a következő munkát: „*Der Landts Rechten und Gewonheiten des hochl. Königreichs Hungern des Steph. Werbötz ins Teutsch treulichs vertirt* 1599.

Nagy csoportot alkotnak a Magyarország földrajzával, statisztikájával, politikai állásával foglalkozó könyvek. *Bél Mátyás* híres művén kívül meg vannak még említve a következők: *Topographia Magni Regni Hungariae. Viennae 1750.* *Historia Diplomatica de statu Religionis Evangelicae in Hungaria* 1710.

Végül pedig „roppant serege” azoknak az akár hazánkban, akár külföldön megjelent munkáknak, melyek valamilyen szempontból a „magyar nemzeti tudományosság” körébe tartoznak.

Mindezt kiegészíti a Horvát kiadott műveiből visszamaradt több száz kötet. Segédkönyvtár cím alatt tárgyalja a jelentés a könyvek azon részét, melyeknek közvetlen magyar vonatkozása nincs ugyan, de Horvátnak széles körű kutatásaihoz szüksége volt rájuk. (Itt is a történeti írók vannak többségben.)

A klasszikus görög és római történetírók legjobb kiadásain kívül a bizánci történetírók és a Bizánc történetével foglalkozó újabb munkák is képviselve vannak a gyűjteményben.

A német, angol, francia, olasz, spanyol, belga, portugál, svéd, norvég, dán, sőt izlandi történetírók tiszteletre méltó száma mellett derekasán képviselve van Keleteurópa története is. Cseh, lengyel, illir történetírók mellett bőséggel találunk Oroszország történetével foglalkozó irodalmat is (az előbbieket latin, az utóbbiakat német nyelven). Végül a törökök, arabok, zsidók, örmények, kínaiak történetének irodalma zárja le a sort.

Sok gyűjtemény képviseli a diplomatikai és numizmatikai munkákat is.

Erősen gyűjtötte Horvát az egyházi jellegű irodalmat is. A számos biblia közül külön kiemel a jegyzék egy Londonban 1657-ben megjelent angol nyelvű bibliát és egy ugyanebben az évben ugyanott kiadott héber, káld, görög, samaritanus, szír, arab, etióp, perzsa és latin nyelvű bibliát. Ehhez járul a nevesebb szentatyák (pl. *Tertulián, Origines, Szent Ambrus, Szent Bazil, Ágoston, Jeromos, Aranyszájú Szent János, Nagy Szent Gergely* stb.) műveinek legrégibb és legjobb kiadása, valamint számos későbbi teológiai és egyháztörténeti mű.

Mindezeket kiegészíti a legkülönbözőbb nyelvű szótárak, lexikonok sokasága.

Végül pedig megtalálhatók Horvát könyvtárában a leghíresebb külföldi könyvtárak katalógusai.

A könyvek mellett rendkívül becses Horvát kéziratgyűjteménye is. Itt a kimutatás megint több csoportot állított fel. Első az okleveleké. Ezek közt van 116 db eredeti, a IV. *Bélatól* a XVII-ik századig terjedő időből. Négyszáz darab a hiteles másolatú oklevelek száma. 296 oklevelet maga Horvát másolt le hiteles eredetiről, míg 272-t idegenekkel másoltatott, ehhez járul még 51 db igazolt vagy egyeztetett oklevél másolat s 22 olyan másolt oklevél, mely városok szabadalmait tartalmazza. Rendkívül értékes darabok vannak a nem oklevél jellegű kéziratok közt is. Ilyenek az I. *Rákóczi* Györgyhez és feleségéhez *Lórántffy* Zsuzsannához titkos írással írt levelek, vagy török pasák magyar nyelven írt levelei.

50 kötetet töltenek meg az újabkori levelek. Ezek közül kiemelkedően jelentősek Giuseppe *Garampi* (1723—1792) pápai nunciusnak *Koller* József (1745—1832) pécsi kanonokhoz írt levelei s a *Révai* Miklóshoz, valamint Horvát Istvánhoz intézett levelek.

Ugyancsak értékes az a 37 kötetes gyűjtemény, mely magyar írók és tudósok eredeti kéziratait tartalmazza. A jelentés megemlíti közülük többek közt *Pápai* Pál magyar zsoldárkönyvét 1539-ből. *Cicero* négy könyvének magyar nyelvű fordítását 1614-ből, *Virág* Benedek kéziratait és *Révai* Miklós „magyar literatúrárt érdeklő kéziratait” 10 kötetben.

Végül pedig magának Horvát Istvánnak a hátrahagyott kéziratok egymaguk megtöltötték több mint 800 kötetet.

Ehhez járul a hozzávetőleg 300 db-ra becsült térképgyűjtemény az összes magyar vármegye és egyházmegye, s Európa minden országának térképével. A fentiekén kívül találhatóak még atlaszok más világrészekről is. Pld. *Berghaus pompás kiadású Afrika atlása*, „régii világ atlásai” s végül három égi és földgolyó.

Vannak még ezenkívül oklevelek, nyelvmélekek, képek és pecsétek másolatai szalmapapíron és réztáblákon.

Szép gyűjtemény van rézmetszetekből és rajzokból. Az előbbiek nagy része szintén oklevelek másolata. A rajzok részint kolozsvári és kömlői régiségeket ábrázolnak, ezekhez még számos arckép járul.

Megemlíti még a jelentés a régi pénzek gyűjteményét, és különböző ritka régiségeket, végül a könyvtári bútorokat. Egy kissé arra kell gondolnunk, hogy ez a hatalmas könyvtár, mely a magyar történelem kútfőit, a magyar irodalom legrégibb nyomtatott emlékeivel egyesíti, s a magyar tudományosság minden ága irodalmának gazdag tárháza, nemcsak egy ember műve. Horvát István nagyszerű könyvtára mögött ott áll a kor, a nemzeti öntudat megerősödésének kora, a magyar történelem egyik legérdekesebb, legszebb időszaka, a reformkor.

Jegyzetek:

1. *Berlász Jenő: Horváth István könyvtárának megszerzése a Nemzeti Könyvtár számára.* OSZK Évkönyve 1963–64. 251–264. l.
2. *Berlász: i. m.* 259. l.
3. Folió 1846–1848.

Die Bibliothek von István Horvát

GY. INDALI

Unter den Privatbibliotheken des 19. Jahrhunderts spielte die Bibliothek des Budapester Universitätsprofessors *István Horvát*, der selbst in seiner Zeit schon ein sehr populärer und weitbekannter Historiker war, eine bedeutende Rolle.

Nach dem Tode *István Horváts* gingen seine Bücher in den Besitz der Széchényi-Nationalbibliothek über. Bei der Übernahme wurde die Bibliothek von einer Kommission durchgearbeitet und über das Ergebnis der Arbeit berichtete sie in einer Rechenschaftslegung, die auch gedruckt wurde. Ein Exemplar des Druckwerkes, das in der Széchényi-Nationalbibliothek in der Abteilung für Kleindrucke zu finden ist, gibt uns einen Überblick über die sehr bedeutende Bibliothek.

Der Bericht teilt die Sammlung, die ungefähr 25–30 Tausend Bände umfasste und in acht Zimmern untergebracht war, in zwei Teile: in die ungarische Bibliothek und in die Hilfsbibliothek.

Unter der Rubrik ungarische Bibliothek finden wir eine Aufzählung der Bücher zur ungarischen Geschichte (unter ihnen zahlreiche seltene Werke). *Horvát* war bestrebt, sie auf Vollständigkeit zu sammeln. Ebenfalls um Vollständigkeit war er bei der Sammlung der im 16. und 17. Jahrhundert erschienenen ungarischen Grammatikbücher und Wörterbücher bemüht. In der Bibliothek finden wir auch zahlreiche Werke, die die Rechtsverhältnisse, die Geographie und Statistik und die politischen Beziehungen Ungarns behandeln.

Als Hilfsbibliothek bezeichnet der Bericht alle Bücher, die sich nicht direkt auf Ungarn beziehen, die *Horvát* jedoch für seine weitgehenden Forschungen benötigte. In der Mehrheit sind es Geschichtsbücher, wie auch umfangreiche kirchliche Literatur (Ausgaben der Bibel, des Alten und Neuen Testaments, sowie zahlreiche theologische und kirchengeschichtliche Werke).

Diese Werke werden durch die verschiedensten Sprachwörterbücher und Lexika, sowie durch die bekanntesten ausländischen Bibliothekskataloge ergänzt. *Horvát* besass weiterhin eine sehr wertvolle Handschriftensammlung. Sie bestand aus 116 Originalurkunden und mehreren Hundert Kopien und wurde ausserdem von sehr wertvollen, nicht zu den Urkunde-

zählenden Handschriften ergänzt (darunter den Briefwechsel der türkischen Pascha in ungarischer Sprache). Fünfzig Bände umfassen neuzeitliche Briefe. Aus siebenunddreißig Bänden besteht die Sammlung der Originalhandschriften von ungarischen Schriftstellern und Wissenschaftlern. (Unter ihnen die der Schriftsteller Benedek Virág und Miklós Révai.)

In der Landkartensammlung, die auf 3000 Stück angewachsen war, finden wir nicht nur alle ungarischen Komitate und Diözesen, sondern auch Landkarten aller europäischer Länder.

Hinzu kommen die Geld- und Münzsammlung, sowie zahlreiche Kupferstiche, Zeichnungen, alte Petschaften und andere seltene Antiquitäten.

A Széchényi Könyvtár gyarapodása 1848—1856

SOMKUTI GABRIELLA

Már két éve működött a Széchényi Könyvtár mai, Nemzeti Múzeum-beli épületében, amikor a folyamatos gyarapítás rögzítésére megkezdték az első növedéknapló vezetését. Az első bejegyzés 1848. január 6-án *Oroszhegyi Jósa* orvos ajándékának beírása, *Mátray Gábor* akkori könyvtárőr kezeírásával.¹ Ettől kezdve a napló híven tükrözi a könyvtár gyarapodását, valamennyi kiadványfajta és beszerzési forrás tekintetében. (Kivéve a Széchényi Lajos-féle alapítványból vásárolt műveket.) Csak 1876-ban vált ketté a nyomtatványok és a kéziratok naplózása s még később az egyes különgyűjtemények (pl. Hírlaptár) anyagának nyilvántartása.

A növedéknapló első kötete az 1848—1856-os éveket öleli fel. A nemzet életének e forradalmi korszaka, majd az elnyomás első évei természetesen nem kedvezhettek a nyugodt könyvtári munkának. 1848/49-ben a könyvtár másfél évig zárva tartotta kapuit, negyvenkilenc nyarán osztrák katonaság táborhelyéül szolgált a Múzeum előtti tér, sőt a belső udvarok és folyosók is. A hadi események miatt megszakadt a kapcsolat az ország más részeivel. Rövid idő alatt többször is változott a közigazgatás rendszere és ügymenete s ez természetesen kihatással volt a kötelepéldány-szolgáltatásra is. Fellendült, majd lehanyatlott a könyv- és folyóirattermés, csökkent, majd újra nőtt a hazafias tettnek számító ajándékozás. Mindez tükröződik a naplóban is, ahol éppen e sok változás ad alkalmat az előző, ill. a következő idők ismeretének megközelítésére, rögzítve ugyanakkor az adott korszak jellemzőit és meghatározóit.

A gyarapodásban első helyen áll — úgy számszerűségében, mint funkciójában — a kötelepéldány szolgáltatás. Ismeretes, hogy a nyomdák kötelepéldány szolgáltatásaira már kezdetől fogva mennyi panasz volt,² s ezek 1848 után még csak fokozódtak. Az év elején még érvényben volt rendelkezés szerint a nyomdák kötelesek voltak minden nyomtatványból 5 példányt beszolgáltatni, melyek a kerületi tanulmányi igazgatók útján jutottak el a Helytartótanácsához, a bécsi udvari Kancelláriához, a Széchényi, az Egyetemi és az Akadémiai könyvtárhoz. Az 1848-as XVIII. t. c. csak két kötelepéldányt írt elő: a „helybeli hatóságnak”³ átandandó két példányból az egyik a hatóságé, a másik a „nemzeti múzeumé”.³

1848. március 14-ig a kilenc tankerület közül ötből érkezett a budai könyvvizsgáló hivatalon keresztül kötelepéldány a könyvtárba. (A budai, győri, kassai, nagyváradai és pozsonyi kerületből.) Néhány helybeli nyomda nem a budai tan-

kerület útján, hanem közvetlenül küldte anyagát, így *Landerer—Heckenast, Trattner—Károlyi és Beimel* József. Természetesen az ő nyomtatványaik is a könyvvizsgáló hivatalon keresztül érkeztek. A forradalom elsöpri a cenzúrát a budai könyvvizsgáló hivatallal együtt, de felborul vele a szervezettség is. Csak két hónap elteltével naplózzák be a budai és a zágrábi tankerület most már közvetlenül küldött kötelespéldányait. Később közvetlenül a könyvtárnak szolgáltatott be a budai egyetemi nyomda és *Szilády* Károly nyomdája Kecskemétről. Június 4-én találjuk első nyomát annak, hogy az újonnan megalakult kormány vallás és közoktatási minisztériuma feladatának érzi a nemzet könyvtárának gyarapítását. *Eötvös* József miniszter hivatalából *Gabányi* Sándor szatmármegyei alispán személyesen hozta el „mint kötelezett nyomtatványt” az 1847/48. évi országgyűlés Nagykarolyban nyomtatott törvénycikkeit.⁴ A továbbiakban a kötelespéldányok a minisztériumon keresztül érkeznek, különféle hazai nyomdák-ból, a hadi események miatt csak szórványosan (Pest, Esztergom, Kecskemét, Székesfehérvár, Magyaróvár, Szokolca, Sárospatak, Szabadka nyomdáiból.) A nemzeti kormány más módon is jelét adta annak, hogy a forradalmi változásokat dokumentáló nyomtatványokat az utókor számára a nemzet könyvtárában kívánja megőriztetni. Október 6-án a Nemzeti Múzeum igazgatója, *Kubinyi* Ágoston „felsőbb rendeletnél fogva” átvette a könyvtár részére a legfrissebb hivatalos nyomtatványokat (országgyűlési iratokat, a felsőház rendszabályait és egyéb, minisztériumok által kiadott iratokat). Egy más alkalommal maga a miniszterelnök rendeletéből vitte be a könyvtárba *Mack* József főhadnagy a legújabb honvédségi kézikönyvet.⁵ November folyamán átvizsgálták a volt budai könyvvizsgáló hivatal helyiségeit s az ott talált nyomtatványokat bevitték a nemzeti könyvtárba. (Ezt az anyagot november 15—23. között naplózták be 195 tételben. A győri, kassai, pozsonyi és zágrábi tankerületekből, valamint budai, ill. pesti nyomdák-ból származtak.)

Az így begyűlt anyag, mely ugyan 1039 darabot tett ki, de belőle kb. 800 db volt a kisnyomtatványok, ill. egyleveles nyomtatványok száma, nem reprezentálta a szabad sajtó első évének nyomdai termését. Nem is reprezentálhatta, mivel zömükben még 1847-es megjelenésűek voltak, sőt akadt köztük még régebbi is. (Pl. a megszűnt budai könyvvizsgáló hivatalban találtak között.) 1848-as kiadású viszonylag igen kevés volt köztük, s így joggal állapíthatta meg Mátray Gábor: „Sajnosan kellett e lefolyt évben, a magyar szabadság élvezetére, és a haza anyagi és szellemi emelhetésére csaknem korlátlan utak s módok megnyílása idején tapasztalnunk, hogy a kiadók és nyomdászok nem tarták magukat többé kötelezetteknek az újabban megjelent nyomtatványokat a múzeum számára beküldeni; minél fogva intézetünk részére a hírlapok és kötelezettségi példányokból majd semmi sem küldetett be.”⁶ A „majd semmi sem” teljes egészében igaz volt az 1848-as hírlapok és folyóiratok esetében, — ezekből csak előző éviiek érkeztek — a könyvek és egyéb kiadványok esetében közel járt az igazsághoz.

1849 első felében a hadi események következtében egyáltalán nem érkeztek kötelespéldányok. Csak június végén küldött néhány művet az Egyetemi Nyomda, s július első napjaiban érkeztek küldemények a sarvasi, az aradi és a kecskeméti nyomdából. A vidékről jött anyag most már csaknem kivétel nélkül a szabadságharc eseményeivel összefüggő kisnyomtatvány volt. A nemzeti kormány utolsó intézkedése a köteles példányok tárgyában az 1848-as sajtótörvény végrehajtási utasításának megjelentetése a *Közlöny* június 22-i számában, megvalósítására

azonban már nem került sor. Az utasítás bevezetője újra hangsúlyozta, hogy „... e törvénynek teljesítése ... elmulasztatott” s Kubinyi Ágoston igazgató újabb jelentése szerint „... a jelen évben és a kath. iskolai lapon kívül sem könyv, sem hírlap nem küldetett, s még folyvást nem küldetik a nemzet emez intézetéhez...” — az ezt követő szigorú rendelkezések azonban már csak papíron maradtak.⁷ November 10-én már *Geringer* Károly, Magyarország polgári ügyeinek meghatalmazott cs. és k. teljhatalmú biztosa intézett körlevelet a főispánokhoz, hogy a területükhöz tartozó nyomdák a náluk megjelent nyomtatványokból egy-egy példányt a nemzeti múzeumhoz szolgáltatassanak be.⁸ Az új rend dokumentumainak műzeális megőrzéséről *Geringer* is sietett gondoskodni: november 17-én beküldte *Magyarország ideiglenes közigazgatási rendezetét*, később pedig rendszeresen érkezett hivatalából a könyvtár részére a kormány hivatalos közlönye.⁹ Az év utolsó hónapjában a nagyobb budapesti nyomdák szolgáltatottak be kötelepéldányokat. Az ily módon összegyűlt 105 db — valamennyi nyomtatványfajtat egybeszámolva, öt pesti és három vidéki nyomdából, bizony elég sovány eredmény.

Az ötvenes években lassú javulás indult s ez részben a múzeum aktivitásának volt köszönhető. 1851 áprilisában jelent meg a *Pesti Napló*ban Kubinyi Ágoston felhívása a hazai nyomdákhoz, melyben *Geringer* által felhatalmazva, hivatalosan felszólította a nyomdákat, hogy minden termékükből egy példányt a nemzeti múzeumhoz szolgáltatassanak be 1848-ig visszamenőleg — amennyiben ezt annak idején elmulasztották — és a jövőben is folyamatosan.¹⁰ Ugyanezen év júniusában a kerületi kormányhatóságoknak kiadott rendelkezés intézkedett hivatalosan a kötelepéldányok folyamatos beszolgáltatásának ideiglenes életbelépéséről.¹¹ A könyvtár is megkísérelte a hiányok felmérését: 1851 tavaszán lista készült azokról a nyomtatványokról, amelyek 1848 és 1851 április között nem kerültek be a múzeum könyvtárába. A jegyzék természetesen nem lehetett teljes, hiszen nem állt rendelkezésre olyan forrás, aminek alapján össze lehetett volna állítani. Mátray Gábor könyvtárőr, mint írja, csak saját emlékezetére támaszkodott. A felsorolt 52 tétel így is tanulságos, hiszen még az Egyetemi Nyomda is szerepel többek között az *Akadémiai Értesítő* 1848—1851-i évfolyamaival. Másrészt viszont Mátray Gábor megállapításai sem mindig helytállóak. Az *Eisenfels*-féle nyomdáról pl. az írta, hogy még soha nem küldött kötelepéldányt, holott az előző évben ő maga naplózta be azokat a tételeket, melyeket itt mint hiányokat jelölt meg. A pesti nyomdákra is azt állította, hogy a képekből, zeneművekből, térképekből „... a’ Múzeumnak még soha sem küldöttek legkisebbet is”, holott egyedül 1850-ben 4 nyomda küldött kötelepéldányt (*Walzel*, *Tyroler*, *Frank*, *Engerth*). Még a példának idézett *Barabás* Miklós-féle metszet is, melyet a *Walzel*-nyomda adott ki és *La Grange* énekesnőt ábrázolta, nem valóságos hiány, hiszen félévvel ezelőtt mint kötelepéldányt ezt is bevételezte Mátray a naplóban.¹² E kivételek ellenére azonban tény, hogy a beszolgáltatás terén sok mulasztás történt, — a könyvtár viszont még nem volt abban a helyzetben, hogy pontosan felmérhette volna hiányait.

A *Pesti Napló*ban közölt felhívásnak volt némi eredménye. Az év második felében több vidéki nyomda elküldte legújabb kiadványainak jegyzékét, ill. mellékelte magukat a nyomtatványokat is (Komárom, Eger, Miskolc). A pestkerületi főispán a kerületéhez tartozó nyomdáktól begyűjtött anyagot továbbította a könyvtárnak. Ellenben Arad, Debrecen, Eperjes, Győr, Kassa, Sopron, Szeged

és Temesvár nyomdáiból semmi sem érkezett az év folyamán — jelentette Mátray Gábor 1852. január 1-én Kubinyi Ágostonnak. Nem szolgáltatott be a budai *Bagó—Gyurián*-féle nyomda sem. Mátray ekkor javasolta, hogy a nyomdák és a könyvtár közé a helybeli hatóságot iktassák be közvetítőnek, amelynek feladata lenne hivatalos úton begyűjteni a nyomtatványokat és ezeket havonta vagy negyedévenként továbbítaná a könyvtárnak.¹³ A javaslatból nem lett semmi, de 1852-ben mindenesetre sikerült tovább aktivizálni a nyomdákat: a beszolgáltató nyomdák száma 1848—1856 között ebben évben volt a legmagasabb. (11 fővárosi és 32 vidéki nyomda).

1852 májusában végre megjelent az új osztrák sajtótörvény, a *Presseordnung*, amely azonban a nemzeti könyvtár szempontjából nem sok jót hozott, és forrása lett az elkövetkező évek zűrzavaros állapotának.¹⁴ A rendtartás 4. paragrafusa úgy intézkedett, hogy a nyomdák kötelesek minden nyomtatványból egy példányt a belügyminisztériumnak, egyet a rendőri hatóságnak, egyet a bécsi udvari könyvtárnak és „... egyet azon egyetemi vagy országos könyvtárnak átnyújtani, mely különös hirdetvény által ... ezen kötelespéldány átvételére jogosítottnak nyilvánítatik.” E negyedik példány átvételére a Helytartóság budai osztálya 1852 október 11-én az Egyetemi Könyvtárat jelölte ki, ami ellen a Nemzeti Múzeum felszólalt, de elutasították. Kubinyi Ágoston ismételt tiltakozásainak csak annyi eredménye lett, hogy 1854. május 24-én elrendelték, hogy a rendőri hatóságokhoz beszolgáltató cenzúra-példányok, az ún. „próbanyomtatványok” közül azokat, amelyekre a rendőrségnek már nincs szüksége, a Nemzeti Múzeumnak, ill. az Egyetemi Könyvtárnak adják át.¹⁵ Ugyanebben az ügyben 1855. március 17-én újabb leirat érkezett, mely felhívta a Múzeum figyelmét, hogy a köteles példányok ügyében a próbanyomtatványokról hozott intézkedésen kívül egyéb kiigazítást nem tehetnek s a Múzeum a nyomdaktól nem kérhet mást, mint amit a *Presseordnung* előír, — hacsak nincs erről valami külön megegyezés a nyomda és a Múzeum között.¹⁶

A múzeum könyvtárát tehát a hazai viszonyokat és az intézmény eredeti rendeltetését nem ismerő — vagy semmibevevő — osztrák bürokrácia a kötelespéldányok elvételével létalapjától fosztotta meg. Szerencsére azonban a gyakorlat másként alakult, sőt magának a rendeletnek a helyi hatóság által való értelmezése is változó volt. Legalábbis erről tanúskodik Mátraynak egy feljegyzése, aki tévedésnek minősítette azt a tényt, hogy az 1852-es *Sajtórendtartás* a Múzeum könyvtáráról nem rendelkezett s hivatkozott a Helytartóság budai osztályának főhivatalnokaira, akik „... a’ nevezett sajtórend megjelenté után úgy nyilatkoztak, miszerint e’ Sajtórend által a’ Múzeumi könyvtárnak küldendő példányokat illető régi kötelezettség nincs eltörülve, sőt feltehető, hogy részint a’ Múzeumi könyvtár rendeltetése nemzeti literatúránk szüleményei tekintetéből, részint az innen folyó hazafiságos méltányosság elég ösztönzőül szolgál mindenkinek a’ megjelenendő nyomtatványok beküldésére.”¹⁷ Ami végeredményében azt jelentette, hogy 1852 végétől a múzeumi köteles példányok beérkezését csupán a szokásjog és egy erkölcsi kötelezettség, a magyarországi nyomdák hazafias buzgalma volt hivatva biztosítani. A statisztika azt bizonyítja, hogy a buzgalom legalább olyan jól — vagy rosszul — működött, mint a törvényes kényszer. A kötelespéldányból származó gyarapodás az 1850, ill. 1851-es év négy, ill. hatszázas számával szemben 1852-ben felugrott 885 db-ra (az 1851-ben indított akció eredményeképpen) a következő két évben viszont 489, ill. 532 darabot tett ki. Az

1855-ös év ötödfélélszáz, az 1856-os esztendő 632 darabjával szintén nem mutat lényeges változást.¹⁸ Ha viszont azt nézzük, hogy ezekben az években a magyarországi könyvkiadás már kétszeresére nőtt az 1848 előttié — 1855-ben 674 darabot tett ki csak a kiadott magyar könyvek száma¹⁹ — akkor a kisnyomtatványokkal, metszetekkel, egyleveles nyomtatványokkal együtt a fenti szám nem éppen vigasztaló képet nyújt. Az 1848-as év 1039-es számához mérten is nagy a visszaesés. (Ha a könyvek számítható, tehát a 40 lap fölötti nyomtatványok számát vizsgáljuk a kötelespéldány szolgáltatásból származó teljes anyaghoz viszonyítva, azt kb. 40 százalékosnak találjuk.)

Ami a próbanyomtatványok rendőrségi példányairól szóló rendelkezést illeti, Mátray Gábor ezt később így értékelte: „Ennek volt is némely eredménye, de csak egy két rendőrhivataltól, s többnyire összezeilált, s írkált, szennyes és mocskos, elrongyolt, s hiányos példányok birtokába jutott intézetünk.”²⁰ 1854 július 20-án naplózták be a pozsonyi rendőrigazgatóság első küldeményét, 116 darabot, melyek az előző két évben kerültek a rendőrségre. Ezt követően decemberben a komáromi rendőrigazgatóság küldött két művet, a továbbiakban már csak a pesti kerülettől érkeztek cenzúrai példányok, 1855–56-ban összesen nyolc alkalommal. (Mintegy másfélezer leszámolt darab és négy számolatlan csomó.) Mindez jelentősen növelte a kötelespéldány szolgáltatásból eredő példányszámot, tartalmában ugyanakkor nem sokat ért, részben a próbanyomtatványok fentemlített rossz állapota, részben amiatt, hogy éppen a közeli fővárosi nyomdák termékeiből párhuzamosan kerültek be a kiadványok. Egy pozitívuma azonban volt a rendőrségi példányok érkezésének: jelentősebb számban kerültek be a könyvtárba olyan kiadványfajták, amelyeknek beküldését maguk a nyomdák elhanyagolták, pl. zeneművek és metszetek. 1855/56-ban mintegy 65 zenemű és 180 metszet érkezett ezen az úton a könyvtárba.

A kötelespéldány szolgáltatásban a nyomdákrol az 1850-es évek elejéről a következő kép bontakozik ki: 1850-ben már 13 fővárosi és 5 vidéki nyomda, 1851-ben 10 fővárosi és 13 vidéki, 1852-ben 11 fővárosi, 32 vidéki, 1853-ban 9 fővárosi, 18 vidéki, 1854-ben 10 fővárosi, 13 vidéki nyomda küldött a múzeumnak köteles példányokat. A beszolgáltató nyomdák száma tehát 1852-ben a legmagasabb — 43 — de még ez is messze elmarad az üzemben levő nyomdák számától. (Ez a szám 1850-ben kb. 75-re volt tehető, bár közülük nem egy vidéki nyomdának alig volt számottevő könyvszerű kiadványa.²¹) Az 1855/56-os években együttesen 9 fővárosi és 14 vidéki nyomda szerepelt a küldők listáján. Az új politikai rend, amely szerint Erdélyt és Horvátországot elválasztották Magyarországtól és felállították a különálló Szerb Vajdaságot, azt eredményezte, hogy ezekről a területekről a kötelespéldány szolgáltatás megszűnt. Az erdélyi, délvidéki és horvátországi nyomdák termékeit tehát hiába keressük a beküldött nyomtatványok között. (Kivételem Temesvár, ahonnan érkeztek köteles példányok. Nagyvárad közigazgatásilag nem tartozott Erdélyhez, de csak egyszer küldött nyomtatványokat.) Az viszont már a nyomdák nemtörődömségét mutatja, hogy 1850–56 között pl. a Debreceni Városi Nyomda egyetlenségyszer küldött köteles példányokat, melyek között csak 5 db volt a 30 lapon felüli. (1850–1854 között kiadványainak száma 30 volt, nem számítva a kisnyomtatványokat.)²² Ugyancsak egyszer érkezett köteles példány 1850–1856 között Győrből, Kassáról, Nagyszombatból. Annak illusztrálására, hogy egyes vidéki nyomdák termése hogyan viszonyult a beküldött anyaghoz, álljon itt Szombathely példája. Az itteni

Bertalanffy-nyomda 1850—1856 között megjelent kiadványainak száma 64 volt, ebből a 40 lap fölöttiek száma 17. Kötelesspéldányt ez idő alatt kétszer küldött, 1852-ben és 1856-ban, mindössze ötöt s ebből is három olyan, ami nem szerepel abban a bibliográfiában, ahonnan a fenti adatot idéztük.²³ A nagyobb városok közül egyáltalán nem küldött Sopron.

A legszorgalmasabban beszolgáltató vidéki nyomda annak az özv. *Számmer* Pálnénak székesfehérvári nyomdája volt, aki a 12 pont kinyomtatásért 1850-ben hat hónapig volt a Neugebäude foglya. Nyomdája 1850—1856 között minden évben küldött köteles példányokat.²⁴ A beszolgáltatás gyakoriságában, ill. rendszerességében ezután az egyházi nyomdák következnek: Sárospatak, Pápa, Eger, Esztergom. Szorgalmas küldők voltak *Szilády* Károly Kecskemétről, *Plessel* Lipót Vácról, *Grünn* János Szegedről, *Ramasetter* Károly Veszprémből. Szilády Károly 1856-ban külön levélben fordult a múzeumhoz és „hazafias ajánlatot” tett nyomtatványainak küldésére.²⁵ Ezek a rendszeres küldők önként és közvetlenül küldték kiadványaikat a nemzeti múzeumnak, míg pl. a debreceni és a nagyszombati nyomda egy-egy beszolgáltatása hatósági úton, a polgármester, ill. a főispán útján történt.

A főváros kilenc nyomdája rendszeresen küldött kötelesspéldányokat, természetesen ők sem hézagtalanul: Landerer—Heckenast, Trattner—Károlyi, Beimel—Kozma, Eisenfels—Emich, Lukács (a későbbi Herz), Müller, Bucsánszky, Bagó—Gyurián és az Egyetemi Nyomda. (Utóbbi azonban 1850—1851-ben nem jelentkezett.) Amelyik évben kilencnél több fővárosi nyomda szerepel a küldők listáján, ott könyvdatumajdonosokról van szó: *Tyroler*, *Walzel*, *Frank*, *Engel—Mandello* műhelyeiről.

A kötelesspéldány szolgáltatásból eredő gyarapodás mellett számszerűségében csaknem azonos súllyal szerepel az ajándékozás. Bár nagyobb adomány, ill. hagyatéék ez idő alatt csak hat került be az állományba s ezek közül is csak *Batsányi* János könyvtára volt jelentős, ez is csak a tulajdonos személye miatt. Figyelemre méltóbb azonban az a 229 magánszemély, akik esetenként egy vagy több művel gazdagították a könyvtárat s cselekedetük társadalmi rugójául éppúgy szolgált a nemzeti öntudat, az általános művelődést szolgálni kívánó szándék, mint a jogos szerzői büszkeség.

A nagyobb ajándékok közül az első 1848-ban *Gallovi* Vince ügyvédé, aki magyar, német és latinnyelvű művekből álló 650 kötetes könyvtárát végrendeletileg hagyta a könyvtárra.²⁶ A következő évben *Szadler* József, a Múzeum Természettára órének özvegye ajándékozta férje kézirati hagyatékát, összesen 102 darabot a könyvtárnak.²⁷ *Rumy* Károly György örökösei 1851-ben 92 kéziratot és 55 nyomtatványt ajándékoztak a Rumy-hagyatékból. A kéziratok egy része németnyelvű és németországi egyetemek előadásainak jegyzeteit tartalmazza, a latinnyelvűek Rumy vegyes jegyzetei, kivonatai, másolatai. A nyomtatványok között kalendáriumok, sematizmusok és könyvkatalógusok vannak.²⁸ Az 1845-ben elhunyt *Batsányi* János 1121 kötetes könyvtára ugyancsak végrendeleti úton került be a könyvtárba 1852-ben.²⁹ Ugyanebben az évben *Bory* Miklósné, sz. báró *Helembach* Karolina, cs. k. tanácsos özvegye, ajándékozott 2029 kötetes „olasz, francia, magyar, német és szláv” nyelvű művekből álló gyűjteményt a könyvtárnak. Ez utóbbi gyűjteményről egy későbbi levelezésből kapunk némi képet. (A növekedéknapló ugyanis a nagyobb ajándékokat rendszerint csak sommásan jegyezte be.) *Bory* Miklósné néhány nappal az ajándék átadása után levelet írt Kubinyi

Ágostonnak, amelyben a gyűjteményben található duplumokat visszakérte. Többek között *Voltaire* összes műveinek kiadását 71 kötetben, *Lafontaine*, *Schiller*, *Kotzebue* műveit. Mátray Gábor írásbeli jelentése szerint azonban az adományban mindössze 5 db duplumot talált, mivel azonos művek különböző kiadásait nem tekinthette könyvtári értelemben duplumnak. (Lehet, hogy később mégis visszaadtak néhány művet, mert a naplóba bejegyzett 2029-es kötetszám javított és eredetileg 2058 kötet volt.) A gyűjtemény jellegzetes XVIII. századvégi, ill. századfordulói magánkönyvtár lehetett: felvilágosodáskori írók szerepeltek benne elsősorban, köztük magyarok is, pl. *Báróczi* művei.³⁰ 1854-ben *Petrich* András altábornok könyvei kerültek végrendelet útján a könyvtárba. A 135 darabból álló ajándék 118 kötet könyvet, 10 térképet, 2 kötet kéziratot és 5 metszetet foglalt magában. A könyvek a XVIII. század közepe és 1830 között megjelent német és francia művek voltak, a hadtudomány, a mérnöki tudományok, a történelem, a földrajz és a statisztika tárgyköréből. Akadt köztük néhány latin, ill. magyar nyelvű munka is.³¹

A forradalom kiadványainak a könyvtárba való bekerülésénél nagy szerepe volt az egyéni ajándékozóknak. 1848-ban tizennégyen ajándékoztak ilyen nyomtatványokat, közülük pl. *Bellaagh* József, Pest városának aljegyzője egymaga 59 röplapot és 9 kisnyomtatványt, *Gozsdu* Döme rendőrségi tisztviselő 42, Mészáros Károly ügyvéd 46 röplapot és 12 hirdetményt, *Engeszer* Mátyás, a Nemzeti Zenede tanára számos forradalmi kiadványt és röplapot. *Eischl* Ede, Székesfehérvár főjegyzője a kormánybiztos által küldte be a múzeumnak *Jellasics*nak a Dunántúlon kiosztott felszólításait és hirdetményeit. Mások, így pl. *Benczúr* János ügyvéd, *Birányi* Ákos hírlapíró, *Jakab* István helytartótanácsi, ill. belügyminiszteri hivatalnok saját forradalmi vonatkozású műveiket küldték be.³² Magyar Mihály könyvkereskedő 1850-ben ajándékozott forradalmi nyomtatványokat a könyvtárnak.

A testületek ajándékai között is akadtak forradalmi vonatkozásúak. Az egyetem harmadéves joghallgatói beküldték *Czáfolat* c. röpiratukat, a Honvédelmi Bizottmány novemberben a Múzeumnak ajándékozta Magyarország nagy fali térképét, mely 1769-ben készült és előbb a Helytartótanács gyűléstermének falát díszítette. Április 23-án vette át Kubinyi Ágoston a forradalmi Bécs ajándékát, a város tanácsának és ideiglenes polgári választmányának küldeményét: egy pergamene írott német oklevelet és egy pajzsot, mely állítólag *Hunyadi* Mátyásé volt.³³

A mellékelt táblázatból kitűnik, hogy a foglalkozás szerint is ismert ajándékozők döntő többsége, 88,5 százaléka, az értelmiségi pályákról került ki. Ezen belül vezetnek a hivatali pályán működők, a jogászok és ügyvédek, az írók, szerkesztők és kiadók, majd a tanárok, papok, lelkészek következnek. A régi mecénás osztályok: az arisztokrácia és a birtokos nemesség azon része, mely nem működött hivatali pályán, ekkor már alig játszott szerepet.

Az ajándékozó írók közül ismertebbek *Bernát* Gáspár, *Bonyhai* Benjámin, *Boross* Mihály, *Császár* Ferenc, *Döbrentei* Gábor, *Kazinczy* Gábor, *Kempelen* Riza, *Kertbeny* Károly, *Kriza* János, *Nagy* Ignác, *Tóth* Kálmán, *Vahot* Imre. Kertbeny és Nagy Ignác kivételével valamennyien saját műveikből, vagy az általuk szerkesztett kiadványokból ajándoztak.

Az irodalomszervezők, publicisták, szerkesztők és kiadók közül említésre méltók *Horváth* Döme, *Somogyi* Károly, *Tomori* Anasztáz, *Török* János, *Zalka* Já-

nos — szintén saját, vagy általuk szerkesztett művekkel szerepelnek az ajándékozók listáján.

Az egykorú magyar tudományos élet számos képviselője is megkereste adományosaival a nemzet könyvtárát. A polihistor *Brassai Sámuel*, a régész *Érdy János*, a történész *Szilágyi Sándor*, a filozófus *Horváth Cyril*, a jogász *Virozsil Antal*, az orientalista *Repiczky János*, a klasszika filológus *Télly István*, a statisztikus *Fényes Elek*, a pedagógus *Majer István*, a természettudós *Hanák János*, a botanikus *Frivaldszky Imre* és *Kovács Gyula*, valamint *Pólya József* és *Tormay Károly* orvosdoktorok. Az ajándék itt is többnyire saját mű, de pl. Repiczky János török okleveleket ajándékozott. Az évtizedek óta Bécsben élő, felvidéki származású neves sebész, *Mojsisovics György* is elküldi két művét s érdekes az Amerikát megjárt *Pávai Vajna Elek* vegyész ajánéka, aki a *Függetlenségi Nyilatkozat* 1849-es, New York-i kiadását küldi el. *Majer István* pap-tanár kereste fel legtöbbször ajándékaival a könyvtárát: a hét év alatt hatszor. Saját művein kívül *Baróti Szabó Dávid*-, *Virág Benedek*- és *Aranka György*-kéziratokat adományozott.

Zeneszerzők közül kilencen küldték be szerzeményeiket a könyvtárnak. *Egressy Béni* 1850-ben a Múzeumnak ajándékozta 33 nyomtatásban megjelent művét és *Dávid zoltáira* írt orgonaművének kéziratát. Még röviddel halála előtt is két ízben küldött nyomtatott szerzeményeiből újabb ajándékokat.³⁴ Az ajándékozók között találjuk *Füredi Mihályt*, a Nemzeti Színház énekesét magyar népdalgyűjteményével, *Bognár Ignácot*, a Nemzeti Színház karigazgatóját, *Simonffy Kálmánt*, a neves dalszerzőt és két népszerű csárdás- és nótaszerzőt: a cigányzenész *Döme Józsefet* s az ügyvéd *Travnyik Jánost*. Csárdással és toborzóval ajándékozta meg a könyvtárát *Egressy Sámuel* földbirtokos és nótaszerző, *Egressy Béni* rokona.

Fáncsy Lajos színművész színlapgyűjteményét *Pompéry János* publicista ajándékozta a könyvtárnak. A 14 kötetnyi, 1829—1844 közötti időkből származó színlapok a magyar színháztörténet fontos forrásai.³⁵

A gazdasági és politikai közélet néhány tevékeny résztvevőjének nevével is találkozunk. Még a szabadságharc alatt küldték el ajándékaikat *Kossuth* későbbi emigrációs társai: *Hajnik Pál*, a forradalmi Magyarország rendőrfőnöke és *Ivánka Zsigmond* 48-as képviselő. Előbbi művészettörténeti tárgyú, díszes kiállítású olasz és francia könyveket adományozott, utóbbi jóvoltából három RMK-val (debreceni, ill. bártfai kalendárium) és egy XVII. századi kézirattal gyarapodott a könyvtár. Szerepel az ajándékozók között a reformkor két lelkes harcosa: *Bertha Sándor*, *Széchenyi bizalmasa* és *Havas József*, Pest főbírája, valamint *Kemény Gábor*, a későbbi ipar- és kereskedelemügyi miniszter és *Korizmic László* mérnök, a *Gazdasági Lapok* szerkesztője. *Kubinyi Ferenc* politikai üldöztetésének megszűnése után már 1853-ban újra az ajándékozók között van. Adományaikkal reprezentálnak a hatalom új képviselői is: *Geringer*, a polgári ügyek teljhatalmú cs. biztos brassyi nyomtatványokat, *Jellasics horvát bán* horvát vonatkozású kisnyomtatványt küld.

Az egyházi férfiak rendszerint saját műveiket küldték be, legtöbbször prédikációs gyűjteményeket. Ismertebbek közülük *Lonovics József* a szabadságharc után börtönt szenvedett egri, ill. kalocsai érsek, *Simor János* a későbbi hercegprímás, *Grynaeus Alajos* és *Lopussny Ferenc* kanonokok, a pesti egyetem hittudományi karának tanárai.

Az arisztokráciának már többnyire csak azon tagjai ajándékoztak, akik közéleti, művészeti, vagy tudományos vonalon tevékenykedtek, így pl. gr. *Festetics* Leó, a Nemzeti Színház igazgatója, továbbá gr. *Mikó* Imre, br. *Prónay* Gábor és gr. *Teleki* József. (Valamennyien saját műveiket küldték.) A Széchényi-család egy tagja, gr. *Széchényi* János értékes családi darabtól vált meg a könyvtár kedvéért: *Széchényi* György esztergomi érsek autográf imakönyvét küldte el.³⁶

A nem értelmiségi foglalkozású polgári réteg gyéren van képviselve, ami érthető is. Említésreméltók közülük egy pesti szücsmester, aki egy északamerikai hírlap 1846-os számát küldte el és egy fűszerkereskedő, aki többek között két reprezentatív külföldi sorozatot ajándékozott.³⁷ A pesti könyvkereskedők közül *Edelmann* Károly és *Magyar* Mihály ajándékoztak.

Érdekesek a külföldre szakadt magyarok küldeményei. *Wass* Sámuel, az amerikai magyar emigránsok vezetője 1856-ban Kaliforniából küldött 4 db San Francisco-i hírlapot a könyvtárnak, az itthon halálra ítélt *Kornis* Károly ügyvéd a hírhedt Rio de Janeiro-i Villa Nova perben írt röpiratát juttatta el Pestre.³⁸ *Karacsay* Teodor tábornok és hadmérnök, a perzsa várak főfelügyelője 1853-ban Perzsiából küldött török kéziratokat. Rómából egy magyar pap *Galileiről* szóló művet ajándékozott s díszes velencei kiadványokat küldött az Olaszországban élő gr. *Reviczky* Ádám államminiszter is.

Az ajándékozók közül huszonnégyen nem magyarok. Legnagyobbrészt osztrák, vagy a Habsburg-birodalomhoz tartozó más népek tudósai, elsősorban történészei, akik saját műveiket küldték el. Közülük többen múzeumok munkatársai s talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a birodalom területén levő múzeumok között szokásban lehetett a tiszteletpéldányok küldése. Az ajándékozók között találjuk a bécsi császári érem- és régiségár, ill. természettár őreit, a linzi és prágai múzeum őret, a spalatoí és a trieszti múzeum igazgatóját. Szerepel az ajándékozók között *F. Palacky* cseh történész, *J. Hammer-Purgstall* osztrák orientalista (keleti kéziratok másolatát adja), *J. Kukuljevics* horvát politikus és történész, és még több osztrák tudós.

Gyarapították a könyvtárat maguk a Nemzeti Múzeum alkalmazottai is. *Kubinyi* Ágoston igazgató több ízben ajándékozott korabeli kiadású hazai és külföldi műveket. *Mátray* Gábor könyvtárnok többek között magyar népdalszerzeményeit, *Czanyuga* József irattárnok vígoperák általa írt szövegekönyveit adta. A történeti, ill. természetrajzi osztály tudós őreit már előbb említettük. (*Érdy* János, *Frivaldszky* Imre, *Kovács* Gyula, *Szadler* József özvegye.)

Az ajándékozók csaknem 40 százaléka olyan műveket adományozott, amelyeknek létrejöttében akár mint szerző, akár mint szerkesztő, vagy kiadó közreműködött. A fennmaradó 60 százaléknál ilyen személyi indíttatás nincs. Kérdés: mit és miért ajándékoznak ők? A nemzeti büszkeség, a megerősödő történelmi tudat működött közre nyilván a már említett 48-as kisnyomatványok esetében. A régi kéziratok, különösen a magyar vonatkozásúak ajándékozását ugyancsak a nemzeti múlt megbecsülése, értékeinek megőrzése ösztönözhette. Megható egy Szabolcs megyei nemes asszony, *Bónis* Barnabásné, sz. *Pogány* Karolina levele, aki nem sokkal halála előtt küldött ajándéka mellé ezt írta a Nemzeti Múzeum igazgatójának: „... e küldemény csekély, de ne nézze Kegyed azt, hanem a szándok tisztaságát.” A „csekély” ajándékban XVI. századi okiratot, *Bethlen* Gábor, *Rákóczi* György, *Báthory* Gábor, *Rákóczi* Ferenc leveleit találjuk... Méltán mondhatta az ajándékozóról *Erdélyi* János sírbeszéde: „A hon és nemzet, a tudomány

és művészet nemes gondjai foglalkodtaták elméjét a végelhelletig...³⁹ Hasonló küldemények — régi oklevelek, birtokadományozók vagy céhszabadalmat biztosítók, adás-vételi szerződések, adóslevelek, stb. — elsősorban a vidéki birtokos nemességtől érkeztek, de előfordult, hogy az uradalmi kormányzó, vagy a község elkésze bukkant rá és küldte be. A sok földbirtokos és „úr” között akad egy, akinek neve után csak ennyi áll: „vámosi földművelő (Veszprém megyében) ajándoka”.⁴⁰ Néhányan törökkori, török nyelvű kéziratokat küldtek. Mások családi irattáruk közérdekű emlékeit ajándékozták, így pl. Cserei Farkas nagynevű ősnének, *Nagyajtai Cserei Mihály* erdélyi történetírónak egy autográf kéziratát, *Engel* Sándor apjához, *Engel* János Keresztélyhez intézett leveleket, *Károlyi* István pesti nyomdász egy *Horvát* István-kéziratot. *Czech* János, a Levéltár igazgatója 1848-ban 70 db XIII—XVIII. századból származó oklevelet ajándékozott. Említésreméltó még *Nagy* István feltörvényszéki ülnök küldeménye 1856-ból, amely 24 csomó XVI—XVIII. századi kéziratból állott és néhai *Jankovich* Miklós második gyűjteményéből származott.

Ismét mások nyomtatott régiségek és ritkaságok ajándékozásával akarták a könyvtárat gazdagítani, a közösség, a nemzet érdekeinek szolgálatát az egyéni birtoklás öröme fölé helyezve. Egy szolnoki gyógyszerész XVI. századi holland Ovidius-kiadást küldött, a vecsési jegyző ugyancsak XVI. századi Justinianus-kiadást. Egy pesti tisztviselő Nürnbergben 1566-ban megjelent művel jelentkezett, *Krail* Pál pesti vásárú egy régi német kémiai szakkönyvtől vált meg a könyvtár érdekében. A tudós *Horvát* István tanítványa, *Gyárfás* István táblai bíró, aki maga is sok történelmi kutatást végzett, 17 könyvet, közte számos RMK-t, 3 századeleji folyóiratot s néhány újabbkori kéziratot adományozott.⁴¹ Laucek Imre főrézsi evangélikus lelkész küldte a könyvtárnak Székely István Krakkóban 1539-ben megjelent *Chronica*jának egy példányát.⁴² Többen régi hazai kalendáriumokat küldtek.

Egykorú vagy a közelmúltból származó külföldi munkát a már említetteken kívül nem sokan ajándékoztak, de akadt azért ilyen is. *Joachim* Vilmos, Vas megye főorvosa, később pesti orvos, XVIII—XIX. századi orvosi könyveket ajándékozott, mintegy 20 művet. Egy foglalkozását fel nem tüntető ajándékozó a *Ramajana* latin nyelvű, 1846-os díszkiadását adta.

A kilenc év alatt ketten kívánták megőrizni a névtelenséget az ajándékozók közül: egyikük XVII. századi záloglevelet, másikuk, a „névtelen művész”, egy rajzot adományozott.

Az ajándékozó testületek közül a forradalmi vonatkozásúakat már említettük. Az ötvenes évek kulturális célú testületei között állandóan ott találjuk a *Jó és olcsó könyvkiadó-társulat*, a későbbi *Szent István Társulat* nevét. Kiadványai-ból rendszeresen küldött a könyvtárnak. A *Magyar Tudós Társaság* kétszer jelentkezett: egyszer az *Akadémiai Értesítő*t, egyszer pedig az akadémiai könyvtár tisztviselői részére kiadott utasítást küldte el. Az Egyetemi Tanács 1852-ben a pozsonyi krónika kiadásából egy diszpéldányt juttatott a könyvtárnak. Elküldték kiadványaikat A Nemzeti Képcsarnokot alakító egyesület, a pestbudai és a debreceni Kereskedelmi és Iparkamara, a Pesti Műegyesület, a Magyar Erdészegylet és a Tudakozó Pesti Intézet. Néhány iskola is elküldte programját, ill. értesítőjét, így a pesti piaristák, a pesti és pozsonyi főreáltanoda, a nagykőrösi református gimnázium. Egy metszetet küldött a Pestbudai Hangászegyleti Zenede, Kecskemét városa 20 db török levél magyar fordítását ajándékozta. A hatóság intézkedései

folytán is gyarapodott a könyvtár: 1850 márciusában a városi tanács közbenjárására a 48-as országgyűlés felsőházi termében (a mai Nemzeti Múzeum dísztermében) talált nyomtatványokat és kéziratokat bevitték a könyvtárba.⁴³ Más alkalommal a Helytartóság budai osztálya küldte el az új osztrák büntető, ill. polgári törvénykönyvet.

1850-től egyre több ausztriai intézménytől érkezett ajándék. Rendszeresen küldte kiadványait a bécsi tudományos akadémia, a stájer történelmi társulat és a bécsi Geologische Reichsanstalt. Egy ízben az Állat- és Fűvésztani Egyesület is küldött egy természetrajzi munkát. Az osztrák közoktatásügyi minisztérium többször küldött történelmi és irodalmi tárgyú tudományos kiadványokat, többek között a *Jahrbücher der Literatur* 1818—1849 között megjelent 128 kötetét.⁴⁴ A belügyminisztérium J. Kollár *Staro-Italia slavjanska...* (Bécs, 1853.) c. művét küldte le. Ausztrián kívüli intézményt kettőt találunk: a nürnbergi Nemzeti Múzeumot és a washingtoni Smithsonian Institutiont. Utóbbi 1855. évi jelentését küldte el s a következő években gyakran jelentkezett ajándékaival, nemcsak könyvekkel, hanem természetrajzi, néprajzi tárgyakkal is. Az ekkor Amerikában emigrációban élő Xantus János természettudós és etnográfus volt az, aki a Magyar Nemzeti Múzeumot a washingtoni tudományos intézet figyelmébe ajánlotta és az intézetet az ajándékozásra ösztönözte.

A vétel céljaira ebben az időben két pénzforrás szolgált: az egyik a Magyar Nemzeti Múzeum pénzalapja, a másik a Széchényi Lajos-féle alapítvány volt. Az első pénzforrásból a kilenc év alatt összesen 100 kötetet vásároltak, valamennyi természettudományi tárgyú egykori külföldi mű, ill. 7 kötet folyóirat. Negyvenkét kötetet tettek ki a *Krünitz-féle Ökonomische Encyklopedie* 1849—1856 között megjelent kötetei (Bd. 197—238.), a többi német, kisebb részben latin és francia nyelvű természetrajzi munka. Az 1853-ban eszközölt vásárlásnál, mely főleg rovar-tani műveket tartalmazott, a növedéknapló bejegyzése utal arra, hogy a műveket a múzeum természettára részére vásárolták. Megvettek továbbá 4 Magyarországot, ill. Budapest térképet (*Blaschnek* Sámuel munkáit), és *Repiczky* János nyelvésztől általa lefordított török oklevelek másolatait. (24 db kézirat és egy bekötött mű, mely 140 jászberényi török oklevél másolatát tartalmazta.) Ugyancsak a múzeum pénzalapjából fedezték Jankovich Miklós második gyűjteménye ritkaságainak megvételét. (Régi nyomtatványok és kéziratok, 1448 db, 8000 forint értékben.)

A másik pénzforrás, mely arra volt hivatva, hogy a Széchényi Könyvtár rendelt feladatának megfelelően a magyar vonatkozású művek beszerzésére szolgáljon, a Széchényi Lajos-féle alapítvány évi 400 forint kamata volt. Mint ismeretes, gr. *Széchényi Lajos*, Széchényi Ferenc legidősebb fia, 1827-ben 10 000 forintos alapítványt tett, hogy apja szelleméhez híven a könyvtár gyarapításához és fejlesztéséhez a család nevében továbbra is hozzájáruljon.⁴⁵ Ebből az összegből Széchényi Lajos rendelése szerint kizárólag magyar és magyar vonatkozású műveket volt szabad vásárolni, s az elszámolást évente kellett a Helytartótanácshoz, ill. Széchényi Lajoshoz felterjeszteni. Az így beszerzett könyveket nem írták be az itt ismertett naplóba, nem keverték össze a más forrásból származó művekkel, sőt megkülönböztető Széchényi-bélyegzővel látták el őket, mely arra utalt, hogy beszerzése a Széchényi-család áldozatkészségéből történt. Az említett kötelező évi jelentésekből és a csatolt számlákból azonban ez a beszerzés is teljes egészében rekonstruálható.⁴⁶ A feljegyzésekből kiderül, hogy az 1848. július 1. és 1857. június 30. kö-

zötti időszakra eső 3600 forintból könyvekre, folyóiratokra és kéziratokra 3381 forintot, könyvek kötetésére és pecsétnyomó készíttetésére 94 forintot költöttek s 125 forint a forradalom alatt a hatóságokhoz visszakerült. A teljes beszerzés: 761 kötet könyv és folyóirat, 1 csomó kisnyomtatvány, 35 térkép, 4 metszet. Egyenként felsorolt irat és kézirat 503 db, sommásan felsorolt kézirat 160 tétel, de pontos darabszámuk nem állapítható meg s ez vonatkozik még további 16 köteg kéziratra.

Az így vásárolt nyomtatott művek egy része régebbi hiányokat pótolta a magyarországi kiadványokból, más része külföldi hungarikum volt. Korn Jakab könyvkereskedőtől pl. az 1820—30-as évekből sok régi kiadványt, elsősorban sorozatokat vettek. (*Aurora* 1824—1837, *Hasznos Műlatások* 1821—1829, *Regélő-Honművész* 1833—1841, ez utóbbi 40 kötetben!) Különösen értékesek a megszerzett külföldi hungarikák, melyeknek *Magyar* Mihály, *Geibel* Hermann és *Emich* Gusztáv könyvkereskedők voltak a fő szállítói. Magyar Mihály 1848 szeptemberében szállította a könyvtárnak az addig kitiltott forradalmi műveket, így *Táncsics* Mihály külföldön megjelent munkáit (*Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*, *Volksbuch*, *Hunnia függetlensége*), *Eötvös* József Lipcsében megjelent *Reformját*, a *Népügy* c. párizsi nyomtatványt, stb. A hungarikák köre egyébként igen változatos: megtaláljuk köztük *Petőfi János vitézét* (Stuttgart, 1850), és *Arany* János *Toldi estéjét* németül, *Kertbeny* Károly, *Mailáth* János, *Degerando* Ágost Magyarországról szóló műveit, *Liszt*-műveket, stb. Előfordul Ausztriára vagy a szomszéd népekre vonatkozó irodalom, ugyancsak a magyar vonatkozások miatt. A már említett könyvkereskedőkön kívül a külföldi művek szállítói közé tartozott még a Kilián-Weber cég is.

A külföldi beszerzések kisebb, de igen értékes részét a segédkönyvek tették ki, pl. *Österreichische National Encyclopadie*, Bd. 1—6. Wien, 1835—1836. *Staats-Lexicon*, Bd. 1—12. Altona, 1845—1848. *Biographie portative universelle*, Paris—Leipzig, 1844. *Leipziger Messkatalog* stb. A magyar vonatkozás itt ugyan elég közvetett — ha van egyáltalán — mégis a beteresztett jegyzékekben a kákán is csomót kereső Helytartóság budai osztálya nem ezeken a tételeken akadt fennt. Szépirodalom megvételeét viszont kifogásolták egy alkalommal, mivel szerintük csak tudományos műveket volna szabad a könyvtárnak vásárolnia. Mátray válaszában hangsúlyozta, hogy a könyvtár feladata a magyar vonatkozású művek beszerzése és ezen természetszerűleg nemcsak tudományos művek értendők.

Az évi 400 forintokból meglehetősen sok kéziratot és iratot vásároltak s az erre fordított összeg magasabb, mint a nyomtatványokra kiadott pénz. Volt közöttük középkori oklevél is és igen sok XV—XVIII. századi irat. Különösen nagy súllyal szerepelt az erdélyi vonatkozású anyag, elsősorban az erdélyi fejedelemség idejéből. Az újabbkori kéziratok között találunk *Kazinczy* és *Csokonai*-kéziratot is s értékesek a reform-országgyűlésekkel kapcsolatos iratok. (*Országgyűlési Tudósítások*, gúnyiratok, francia újságoknak a magyar országgyűlésről megjelent tudósításainak másolatai, stb.) A kéziratok legnagyobb részét Nagy Gábor ügyvéd és régiségbúvártól, Csokonai és Kazinczy barátjától és más magánszemélyektől vásárolták, de szállított kéziratokat Magyar Mihály könyvkereskedő is. Magyar Mihály érdemei az állománygyarapításban jelentősek: nemcsak a magyar vonatkozású művek beszerzésében fáradozott sokat, de egyéb szolgálatokat is igyekezett tenni. Fennmaradt egy levele, amelyben egy könyvárverésre figyelmeztette a múzeumot, hol „... nem csak jeles Hungaricumok, de több Unicum, tömérdek

Inkunabulák...” is eladásra kerülnek. Felajánlja annak elintézését a tulajdonossal, hogy vétel esetén a múzeum részletekben is fizethessen — „... a kényes és sajnálandó helyzetén a Nemz. Museumnak akkép kívántam javára lenni...” — írja Kubinyi Ágostonnak.⁴⁷

Végül gyarapodott a könyvtár különböző állami és hivatali juttatások formájában is. 1848 őszén a pénzügyminiszter rendeletére az állami levéltárból a könyvtárnak adtak át 252 db nyomtatványt és 34 db kéziratot, melyek még a szerzetesrendek eltöröltetésekor kerültek állami tulajdonba. Az anyag erősen jezsuita jellege és az a tény, hogy a legkésőbbi kiadási év 1767, arra enged következtetni, hogy valamelyik jezsuita rendház könyvtárából kerültek ki. Igen sok nagyszombati nyomtatvány — köztük 9 RMK/II — található benne. Csekély kivételtől eltekintve latin nyelvű és teológiai tárgyú az egész anyag. A régiségek közül figyelemreméltó egy XVI. századi lyoni kiadvány s egy ugyancsak XVI. századi kézirat: kommentár Aristoteles logikájához. Vagy két tucat XVII. századi művön kívül valamennyi a XVIII. századból származik, a kéziratok nagy része is.⁴⁸ 1853-ban és 1855-ben az abszolutizmus alatt feloszlatott Magyar Kereskedelmi Társaság iratai kerültek be a könyvtárba. Az 1844—1848 közötti időszakból származó iratok a napló szerint 5 ládát töltötték meg, s ehhez járult még 39 db számadáskönyv és jegyzőkönyv.⁴⁹ A múzeum Természettára és Régiségtára az évek során — nyilván saját könyvtáraik tehermentesítésére — 584 kötetet adtak át a Széchényi Könyvtárnak. Legnagyobb részük külföldi természetrajzi munka volt — 187 kötet a Krünitz-féle enciklopédiából származott — de akadt közte néhány magyar mű is. A forradalom alatt ideiglenesen a könyvtárba került a hazaárulásért perbe fogott és kivégzett gr. Zichy Ödön elkobzott vagyónának könyvtári része, de ezeket később a család tagjai visszakapták.⁵⁰

Ami a gyarapodás tartalmi részét illeti, a kötelezpéldány-szolgáltatásból származó anyag jellemzése van még hátra. Ez az állományi rész gyakorlatilag a korabeli magyar könyvterméssel azonos. Mennyiségileg természetesen a már kifejtett okok miatt jóval kevesebb, de az anyag jellegét illető megállapítások — megfelelően arányosítva — bizonyára jellemzőek az egész irodalmi termésre.

A két forradalmi év kiadványainak nagyobb része csak 1849 közepétől és az ötvenes évek elején került be a könyvtárba. Pl. Petőfi összes költeményeinek 1848-as kétkötetes kiadását Emich Gusztáv csak 1851 júliusában szolgáltatta be! E két esztendő teljes irodalmi termésének elemzését már elvégezte Fitz József alapvető művében.⁵¹ Most tehát inkább az abszolutizmus kora első éveinek nyomtatványai-val foglalkozunk.

Ami első pillanatra szembeűnik, az az irodalmi műfajok korszakváltásának nevezhető folyamat. A forradalom röpiratirodalma elsöpörte a magánélet eseményeit megünneplő verseket, ódákat, örömdalokat, a hivatali beiktatáskor és temetéskor elhangzó beszédeket, verseket és búcsúztatókat. Természetesen egypárra nem szűnnek meg, csak számuk fogyatkozik meg észrevehetően s lassan visszaszorulnak vidékre.

Az alkalmi nyomtatványok nagyobbik csoportját a különböző testületi kiadványok képezik. Részben egyháziak: pásztorlevelek, egyházi sematizmusok, egyházkerületi jegyzőkönyvek, egy-egy alkalmilag kinyomtatott prédikáció, imádság, részben világiak: intézmények és társaságok szabályzatai, névjegyzékei, beszámolóí, évi jelentései, pénzügyi elszámolásai, iskolák értesítői, programjai, tanulónévsorai. Külön csoportot alkotnak a kölcsönkönyvtárak katalógusai, könyvke-

reskedők és kiadók jegyzékei és a színházi zsebkönyvek. A közélet megbénítottságának jele, hogy az 1848—49-ben oly gyakori röpirat, memorandum, aktuális beszámoló, stb. műfaja teljesen kiveszett.

Az egyleveles nyomtatványok között találunk a fentebb említett alkalmi versek és szónoklatok műfajából valókat, valamint árjegyzékeket, körleveleket, gyászjelentéseket, stb. A hivatalos hirdetémények, plakátok ritkán vannak egyenként beírva (pl. *Hirdetés a bombáztatás által károsult házak iránti adómentességre nézve* Pest, 1851) rendszerint csak darabszám vannak jelölve „hirdetémények”, „körlevelek” cím alatt.

Virágzik a kalendárium műfaja, elsősorban Bucsánszky Alajos kis, nagy, képes, keresztény, stb. naptárainak különböző fajtái, magyar, német és tót nyelvi változatban.

A könyvek körében már a szépirodalmi művek száma vezet a vallásos művekkel szemben. Klasszikus prózaíróink közül *Eötvös*, *Jókai*, *Jósika*, *Kemény* regényei, a többiek közül *Beöthy* László, *Beöthy* Zsigmond, *Bérczy* Károly, *Degré* Alajos, *Fáy* András, *Kuthy* Lajos, *Ney* Ferenc, *Podmaniczky* Frigyes, *P. Szatmáry* Károly, *Vahot* Imre, *Vas* Gereben regényei és elbeszélései kerültek be a könyvtárba. A költők közül *Arany* János, *Bajza* József, *Czuczor* Gergely, *Faludi* Ferenc, *Liszniai* Kálmán, *Tompa* Mihály, *Vajda* János, *Vörösmarty* Mihály nevével találkozunk. Természetesen bőven akad irodalom alatti „irodalom” is: érzelmes „kebelversek” és a nép számára készült mulattató ponyvairodalom is. A régebbi korok világirodalmát *Homeros*, *Vergilius*, *Cervantes*, *Dante*, *Shakespeare* és *Racine* képviselik, az újabbak közül *Dickens*, *George Sand*, *Dumas*, *Eugène Sue*, *Scribe*, *Beecher Stowe* és *Manzoni* jelentek meg. Külön érdekesség egy olasz nyelven kiadott irodalmi antológia.⁵² A fenti írói névsort egy egykori könyvészettel összehasonlítva, jelentős hiányt nem találtunk, a szépirodalom tekintetében tehát a könyvtár megbízhatóan tartalmazta a legfrissebb magyar könyvtermést.⁵³ Az egyéb tárgykörbe tartozó műveknél már nagyobb arányú hiányokkal számolhatunk.

A vallásos tárgyú művek között igen sok az imádságos és énekes könyv, prédikációs gyűjtemény, a különböző hit- és erkölcstanok, lelki kalauzok, bibliai történetek, az egyházak belső működésével kapcsolatos iratok, kevesebb a komoly teológiai munka. A másnyelvű, főleg latin és német nyelvű irodalom elsősorban ezen a területen jelentkezik.

Történelmi tárgyú műveknél említésreméltók *Szilágyi* Sándor művei, *Horváth* Mihály egy régebbi munkájának német fordítása, *Ipolyi* Arnold sok vihart kavart *Magyar mythológiája*, *Teleki* József *Hunyadiak kora* c. munkája és a németül író *Hornyánszky* Viktor művei. A közelmúlt eseményeivel részben német nyelvű kiadványok foglalkoznak (*Die ungarischen Revolutionär-Männer*, *Geheim-Archiv der ungarischen Revolution*) hangot kap a forradalomellenes irodalom (*Vida* Károly: *Elmélkedések a magyar nemzet viszontagságainak története felett*, *Kemény* Zsigmond: *Forradalom után*) míg a haladó irányt *Szilágyi* Sándor művei és *Csengery* Antal: *Magyar szónokok és statusférfiak* c. műve képviselik. Megjelent néhány fordítás is: *Guizot* Washingtonja, *Thierry* Attilája és *Macaulay*-tól *Anglia története*. Az egyetemes történelmet tárgyaló egyéb művek többnyire tankönyvek. Ugyanez vonatkozik a földrajzi művekre is, néhány útleírás a kivétel (*Andrássy* Manó: *Utazás Keletindióban*, *Danielik* János: *Columbus, vagy Amerika fölfedezése*), valamint *Fényes* Elek és *Palugyai* Imre összefoglaló leírásai Magyarországról. Politikai irodalom alig van: *Kemény* Zsigmond említett művére a *Felelet* és *Kemény válasza*

említésre méltó, valamint *Mocsáry Lajos* egy korai műve (*A magyar társas élet* 1855).

Számszerűségben a könyvtárba érkezett jogi művek csaknem elérik a történelem-földrajz-politika-statisztika együttes számarányát. Tartalmukban múltó jelentőségűek: legtöbb közülük az új államigazgatás törvényeit, rendeleteit magyarázó jogi munka. A szakírók közül egyedül *Récsi Emil* jogtudós nevét említhetjük.

A többi humán tudományág területére csak igen kevés mű jut s ezek egy része is tankönyv. A magyar nyelv- és irodalomtudomány terén *Toldy Ferenc* és *Hunfalvy Pál* művei emelkednek ki. A filozófiát egy *Platon* kiadás és egy hazai szerző munkája képviseli, szegényes a pedagógiai irodalom termése is. Az általános művek között a szótárakon és nyelvkönyveken kívül az *Újabbkori ismeretek* tárának megjelenő köteteit említhetjük s olyan „közhasznú” műveket, mint illemtan, „mívelt társalgó”, stb.

Ugyanez vonatkozik a természettudományi művekre is azzal a kiegészítéssel, hogy elég sok a fordítás és átdolgozás, még a tankönyvek között is. Az eredeti munkák közül *Jedlik Ányos* munkája érdemel említést. (*Természettan elemei*, Pest, 1850.) Az alkalmazott természettudománynál a mezőgazdasági tárgyúak vezetnek: elsősorban az okszerű gazdálkodást tanító és népszerűsítő könyvek. A műszaki könyv ritkaságszámba megy. (*Thüringer Ambró: Elemi géptan*, Pest, 1854.) Igen kevés az orvosi könyv is: *Tormay Károly* szülészeti könyveinek különböző kiadásaira és a gyógyfürdőkről, gyógyvizekről szóló művekre figyelhetünk fel elsősorban.

A könyvtárba került metszetek között neves emberek arcképeit, korabeli nevezetes eseményeket ábrázoló képeket, szépirodalmi művekhez készült illusztrációkat, divat- és színpadképeket találunk.

A kötelepéldányok nyelvi megoszlását vizsgálva a magyar nyelvű anyag fokozatos növekedését figyelhetjük meg a latin és az egyéb nyelvek rovására. A latin háttérbeszorulása természetesen már egy régen megindult folyamatnak utolsó állomása. Ezekben az években a latin nyelvnek már sem a közéletben, sem a tudományos életben nincs jelentősége, egyedül az egyházi kiadványokban, egy-két jogi kiadványban és természetesen a tankönyvekben találkozunk vele. A német nyelvű anyag az 1848-ban beszolgáltatott mennyiséghez képest hol nőtt, hol csökkent, de ez a magyar nyelvű irodalom előretörésének általános tendenciáját nem befolyásolta, mivel az esetenkénti növekedést a tömérdek hivatalos kiadvány okozta. A nemzetiségi nyelveken íródott munkák egyébként is igen gyéren érkezett példányai a forradalom után tovább csökkentek s inkább csak az Egyetemi Nyomdában és a Bucsánszky-féle nyomdában kiadottakra korlátozódtak. Szlovák nyelvű művek érkeztek még a felvidéki nyomdákából, de szerb, horvát, román nyelvűek Délvidékről, Horvátországból és Erdélyből nem. Néhány héber és görög nyelvű kiadvány s egy-két fiumei olasz munka gazdagította még a nyelvi változatosságot. A beérkezett nyomtatványoknak hozzávetőlegesen 67,6 százaléka volt magyar, 18,9 százaléka német, 6,8 százaléka latin és 6,7 százaléka egyéb nyelvű.

Az időszaki nyomtatványok még hézagossabban kerültek be a könyvtárba, jóllehet a nyomdák köteles beszolgáltatásán túl a szerkesztőségek is küldtek néha tiszteletpéldányokat. Az évente beérkezett címek száma csak kétszer ugrik a húsz fölé, többnyire öt-tizenöt között mozog, ami az országban megjelenő perio-

A Széchényi Könyvtár állományának növekedése 1848–1856

Év	Gyarapodás (db.)			Gyarapodás (db. szám szerint meg nem jelölt)	Gyarapodás a beszerzés forrása szerint				
	Nyomatvány	Kézirat	Együtt		Köteles példány szolg.	Rendőrségi példányok	Ajándék	Vétel	Egyéb
1848	2132	109	2241	—	1039	—	912 ¹	4	286 ²
1849	445	102	547	—	105	—	142	—	300 ³
1850	715	3	718	4 csomó kézirat és nyomtatvány	417	—	93	8	200 ⁴
1851	856	202	1058	—	617	—	431	10	—
1852	5921 ⁵	60	5981	—	885	—	3542 ⁶	1472 ⁷	82 ⁸
1853	666	11	677	5 láda kézirat	489	—	126	60	2 ⁹
1854	866	15	881	14 kötet színlap	532	118	225	6	—
1855	1612	143	1755	2 csomó hirdetmény	551	963	231	10	—
1856	1293	34	1327	4 csomó rendőrségi próbanyomtatvány, 24 csomó kézirat	632	496	192	7	—
Össz.:	14506	679	15185		5267	1577	5894	1577	870

A nyomtatványok darabszámában benne vannak a kinyomtatványok, térképek, metszetek és zeneművek is.

A Széchényi Lajos-féle alapítványból vásárolt művek a táblázatban nem szerepelnek. (761 kötet könyv és folyóirat, 1 csomó kinyomtatványhoz számoltuk. 6. *Batsányi* hagyatékából 1121 db. *Bory* Miklósné ajándékából 2029 db. 7. *Jankovich*-hagyatékából 1448 db nyomtatvány és kézirat együtt. 8. Nemzeti Múzeum Természettárából. 9. Nemzeti Múzeum Régiség-tárából.)

Megjegyzések

1. Gallovich hagyaték 650 db. 2. Szerzetes rendektől. 3. Nemzeti Múzeum Természettárából. 4. Nemzeti Múzeum Természet- és Régiség-tárából. 5. A *Jankovich*-hagyatékából származó 1448 darabot, mely egyenesen nyomtatványokból és kéziratokból állt, itt a nyomtatványokhoz számoltuk. 6. *Batsányi* hagyatékából 1121 db. *Bory* Miklósné ajándékából 2029 db. 7. *Jankovich*-hagyatékából 1448 db nyomtatvány és kézirat együtt. 8. Nemzeti Múzeum Természettárából. 9. Nemzeti Múzeum Régiség-tárából.

dikumoknak csak egy szerény töredéke, néha csak egy tizede. A forradalom sajtója teljesen hiányzik, nem kerültek be az Erdélyben megjelent lapok s a nemzetiségi nyelvű lapok közül is csak néhány (*Szerbszkij Letopisz, Katolicke Noviny, Slovenske Pohladi*). A magyar és német nyelvű sajtó is rendkívül hiányos, még a legfontosabb országos és vidéki hírlapok, ill. folyóiratok sem érkeztek rendszeresen, mint pl. *Magyar Hírlap, Budapesti Hírlap, Pesti Napló, Katholikus Néplap, Debrecen—Nagypáradi Értesítő, Gazdasági Lapok, Hölgyfutár, Religió* stb., a németek közül a *Pester Zeitung, Pest-Ofner Zeitung, Pressburger Zeitung* stb. Egyedül az 1855-ös év anyaga gazdagabb, de ez sem közvetlenül a nyomdáknek, hanem a Helytartóság budai osztálya egyszeri nagyobbarányú küldeményének köszönhető.

A Széchényi Könyvtár e mozgalmas évtizedének az állománygyarapodás szempontjából való végigtekintése után megállapíthatjuk, hogy bár a gyűjtőkör elvei tisztázottak voltak, azok maradéktalan érvényesítése a gyakorlatban nem volt mindig keresztülvihető. A kötelezpéldány szolgáltatás nem működött úgy, hogy a teljes hazai irodalmat biztosította volna s ehhez éppúgy hozzájárult a nyomdák hanyagsága, mint a felsőbb rendelkezéseknek és utasításoknak a nemzeti könyvtárra való sérelmes volta. Megnehezítette a helyzetet az önkényuralom alatt bevezetett új közigazgatási rend is, mely az ország távolabbi részeit a központtól újra elszigetelte. Ez a magyarázata annak, hogy a kötelezpéldányból eredő gyarapodás mellett csaknem azonos súllyal szerepel az ajándékozás is, ahol azonban a gyűjtőköri elvek természetesen csak közvetve hatottak. A hungarika gyűjtés egyetlen pénzügyi forrása, a Széchényi Lajos-féle alapítvány évi 400 forintos kamata nem volt elegendő arra, hogy mind a régi hazai hiányok, mind a külföldi hungarikák beszerzését biztosítsa, sőt még a külföldi segédkönyvek és a hazai kéziratgyűjtemények egyes válogatott, ill. értékes darabjainak megszerzését is elősegítse. A könyvtár egyetlen tisztviselője, Mátray Gábor könyvtárőr és felettese, Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója igyekeztek erejükhez és befolyásukhoz mérten a helyzeten segíteni, ill. változtatni, lehetőségeik azonban korlátozottak voltak. A mintegy 16 500 egységnyi állománygyarapodás azonban így is jelentős dokumentatív értéket képviselt s alapjául szolgálhatott a későbbi fejlesztésnek.

A gyarapodás tartalom szerinti megoszlása

(Csak a kötelezpéldány szolgáltatásból származó, 40 lap fölötti magyar, német és latin nyelvű nyomtatványok)

2. táblázat

Általános. Filozófia. Pedagógia	2,7
Vallás	18,0
Nyelv- és irodalomtudomány	1,9
Szépirodalom	25,1
Történelem. Földrajz. Politika. Statisztika	12,2
Jog	10,5
Művészet	0,7
Természettudományok. Technika. Mezőgazdaság. Orvostudomány	7,7
Tankönyv	13,0
Kalendárium	8,2
	100,0

*A Széchényi Könyvtárnak adományozók foglalkozás szerinti
megoszlása 1848–1856 között
(205 magyar, 24 külföldi)*

Hivatali pályán működő	30
Jogász, ügyvéd	26
Író, szerkesztő, kiadó	25
Tanár	19
Pap, lelkész	18
Paptanár	12
Zeneszerző, zenész, színész	9
Orvos, állatorvos	9
Nemzeti Múzeum alkalmazottai	8
Földbirtokos, gazdálkodó	8
Tudós, szakíró	7
Múzeológus, levéltáros	5
Mérnök	5
Gyógyszerész, vegyész	4
Katona	4
Könyvkereskedő	3
Egyéb kereskedő	2
Nyomdász	2
Képzőművész	1
Iparos	1
Magánzó nő	8
Arisztokrata	5
Foglalkozás nincs feltüntetve	14
Névtelen ajándékozó	2
	229

Jegyzetek

1. „A' Széchényi-országos könyvtár szerzeményeinek jegyzőkönyve 1848–1856”. Az ajándékozó *Oroszhegyi Jósa* (1822–1870) orvosdoktor, később a szabadságharc őrnagya. Az általa szerkesztett *Honleányok könyvének* harmadik füzetét ajándékozta a könyvtárnak.
2. Vö. *Tóth* András: *A kötelespéldányszolgáltatás története Magyarországon*. Bp. 1964.
3. *Tóth* A. i. m. 49. l.
4. Növendéknapló 1848. 40. sz.
5. Kézikönyv a honvéd-tüzérség számára. Pest, 1848. Növendéknapló 1848. aug. 29. 51. sz. *Mack* József volt később szerkesztője és kiadója a *Komáromi Értesítő*nek.
6. *Mátray* Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai*. Pest, 1868. 54. l.
7. *Közlöny*. 1849. jún. 22. 138. sz. A rendelet szövegét közli: *Magy. Könyvszemle*. 1902. 204–205. l.
8. *Mátray* i. m. 62. l.
9. 1850. márc. 16-tól a *Landesgesetz und Regierungsblatt f. das Kronland Ungarn* összes nyelvi változataiban. (A német szöveg magyar, tót, román, ill. rutén párhuzamos fordítással.)
10. *Pesti Napló*, 1851. ápr. 11. Hivatkozik *Gerlinger* 1849. nov. 10-i, említett köriratára és 1850. márc. 31-i, 5514. sz. leiratára.
11. *A k. k. Statthaltereien für Ungarn* rendelkezése 1851. június 7-én, 6735 sz.
12. *Mátray* Gábor két feljegyzése *Kubinyi* Ágostonnak 1851. ápr. 22-én és nov. 30-án. OSZK Irattár, 1851. 16, 46. sz.
13. OSZK Irattár 1852. 2. sz.
14. *Presseordnung – Sajtórendtartás*. 1852. május 27. A német és magyar párhuzamos szöveg megjelent: *Allgemeines Reichsgesetz- und Regierungsblatt f. das Kaiserthum Oesterreich*, 1852. 603–615. l.
15. *K. K. Militär u. Zivil Gouvernement* 9671/3279. sz. rendelete, 1854. május 27-én. A múzeumot a k. k. Statthaltereien – Abth. Präsidium 1854. június 8-i, 2052/Praes. sz. leiratában értesítette. OSZK Irattár, 1854. 33. sz.

16. A k. k. Statthalterei — Abth. Präsidium leirata 1369. sz. alatt 1855. március 17-én. OSZK Irattár, 1855. 37. sz. Megjegyezzük, hogy Mátray idézett műve 68—69. lapjain pontatlanul közli az eseményeket: csak ez utóbbi leiratról emlékezik meg s azt írja, hogy ettől az időponttól kezdve a kötelespéldányokat az akadémiai könyvtárhoz fogják küldeni. Ennek azonban nyoma sehol nincs. Mátraynak erre a pontatlan közlésére épít *A Magyar Nemzeti Múzeum 1802—1895 c. füzet is* (Bp. 1896. 16. l.), melyről Tóth András *i. m.* is megemlékezik 42. l.
17. OSZK Irattár, 1856. márc. 21. 21. sz.
18. A darabszámba mindig beleértendő valamennyi kiadványfajta, tehát a kép, metszet, aprónyomatvány, egyveles nyomtatvány is. Szokása volt a nyomdáknak az is, hogy — különösen nagyobb terjedelmű kiadványoknál — az elkészült néhány ívet külön beküldték.
19. A magyar irodalom története. 4. köt. A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. Bp. 1965. 36. l.
20. Mátray *i. m.* 68. l.
21. Novák László: *A nyomdászat története*. 5. köt. 1801—1867. Bp. 1928. Fitz József az 1848/49-ben működött nyomdák számát 82-ben állapította meg, közülük 66-nak volt irodalmi termelése. Fitz József: *A magyar nyomdászat 1848—1849*. Bp. 1948. 57—66. l.
22. Benda Kálmán—Irinyi Károly: *A négyszázéves debreceni nyomda*. (1561—1961). Bp. 1961.
23. Ulreich Tibor: *Szombathely nyomdái napjainkig, valamint termékeik 1787-től 1900-ig*. Szombathely, 1961. 98—106. l.
24. V. ö. Stigler István: *Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története*. Székesfehérvár, 1957.
25. OSZK Irattár, 1856. márc. 21. 21. sz.
26. Növedéknapló 1848. május 18. 39. sz. alatt sommásan bejegyezve. Az irattár hivatkozott száma alatt (1848. 7. sz.) csak az átvételi elismervény található, a részletes jegyzék nem.
27. Növedéknapló 1849. ápr. 11. 2. sz.
28. u. o. 1851. dec. 8. 189. sz.
29. u. o. 1852. jún. 20. 91. sz.
30. u. o. 1852. szept. 18. 140. sz. és OSZK Irattár 1852. 32. sz.
31. Növedéknapló 1854. máj. 30. 70. sz. és OSZK Irattár 1854. 30. sz.
32. Benczur János: *A szabadság és társadalmi rend elméletei*. Pest, 1848. Birányi Ákos: *Pest forradalom*. Pest, 1848. U. ö. *Sanctio Pragmatica*. Pest, 1848. Jakab István: *A budai nemzeti őrsereg harcdala*. Buda, 1848. 1 lev., díszpéldány.
33. Növedéknapló 1848. ápr. 30. 33. sz.
34. u. o. 1850. ápr. 14. 56. sz., 1851. ápr. 26. 62. sz., jún. 10. 95. sz. A kézirat: *Szent Dávid Zsoltárai. Éneklést kezdő melódiák és dicséretes miként a helvét vallású magyar egyházakban énekelik*. Orgonára tette Egressy Benjamin. Ónodban 1849.” A kézirat bejegyzése: *A Széchényi-országos Könyvtárnak szentelé Egressy Benjámín úr 1850-ik Április 14-Kén. 42 lev. 2° Zeneműtári jelzete: Ms. mus. 186/II. Kecskeméti István osztályvezető szíves közlése.*
35. Vö. Vértesy Jenő: *A Fácny-féle színlapgyűjtemény a Nemzeti Múzeum Könyvtárában. Magy. Könyvszemle*. 1908. 201—222. l.
36. Növedéknapló 1855. ápr. 10. 51. sz. és OSZK Irattár 1855. 31. sz.
37. *Sammlung der besten Reisebeschreibungen*. Troggau-Wien, 1784—1789. Bd. 1—34. de itt csak 21 db. *Purthie—Gray: Allgemeine Weltgeschichte*. Troggau-Wien, 1784—1805. Bd. 1—98., itt csak 88 db. Növedéknapló 1852. júl. 7. 100. sz. Az ajándékozó neve *Ringach Ottó*.
38. *Wass* Sámuel ugyanebben az időben egy természetrajzi gyűjteményt is küldött a múzeumnak *Kornis* Károly madárgyűjteményt küldött haza.
39. *Pogány* Karolina levele Nagyfaluból 1855-ben. OSZK Irattár 1855. 86. sz. Vö. növedéknapló 1855. nov. 29. 146. sz. — Mit várhat a nőtül a ház, haza, egyház. Emlékbeszéd, melyet... Bónis Pogány Karolina asszony felett Nagyfaluban, dec. 20. 1855. elmondott Erdélyi János. Sárospatak, 1856. 14. l.
40. Növedéknapló 1856. jún. 9. 91. sz. Az ajándék 1643-ból származó latin nyelvű kérvény.
41. Többek között RMK/I. 779, 905, 947, 1042, 1556, RMK/III. 787. Növedéknapló 1850. aug. 24. 126. sz.
42. Növedéknapló 1851. aug. 26. 136. sz. A példány eleje és vége hiányzott.
43. u. o. 1850. márc. 16. 29. sz.
44. u. o. 1852. febr. 3. 20. sz.

45. *Berlász Jenő: Széchényi Lajos alapítványa.* — OSZK Híradó. 1967. 1. sz. 13—15. l.
46. Az 1848. júl.—1857. jún. 30. közötti időszakra ld. OSZK Irattár 1850. 11. sz., 1851. 20. sz., 1852. 26. sz., 1854. 56. sz., 1857. 90. sz., 100. sz., 1858. 16. sz., 23. sz., 25. sz.
47. OSZK Irattár, 1854. dec. 15. 70. sz.
48. Növedéknapló 1848. dec. 2. 80. sz. és OSZK Irattár 1848. 25. sz.
49. Növedéknapló 1853. máj. 31. 112. sz. és 1855. aug. 13—14. 101—102. sz.
50. u. o. 1848. nov. 9. 64. sz.
51. *Fitz József z. m.* 104—157. l.
52. *Saggio di lettura italiane tratte dei più celebri autori moderni cioè Alfieri, ... Manzoni, Metastasio...*, Ed. A. G. Messi. Pest, 1856. 237 l.
53. *Az 1849—1857-ik évi magyar könyvészet. Ez időszakban megjelent irodalmi művek cím és árjegyzéke. Tudományos szakorozattal kiadja Demjén József.* Pest, 1862. A munka tulajdonképpen Magyar Mihály könyvkereskedő folyamatosan készült jegyzékeinek újra való kiadása, kiegészítésekkel. Természetesen ez a bibliográfia sem tekinthető hiánytalannak.

Die Bestandserwerbung der Széchényi-Bibliothek 1848—1856

G. SOMKUTI

Aufgrund des ersten Akzessionsjournals der Széchényi-Bibliothek kann festgestellt werden, dass der Bestand der Bibliothek zwischen 1848 und 1856 fast um 16 500 Bucheinheiten zunahm. Davon beträgt die Zahl der Drucke ungefähr 15 000, von denen 40% zu den Büchern zählen und 60% Broschüren unter 40 Seiten bzw. einseitige Druckwerke sind. Die Zahl der Handschriften und Urkunden ist nicht genau feststellbar: neben fast 1500 stückweise gezählten Handschriften kamen auch zahlreiche Handschriften und Urkunden gebündelt und in Kisten in die Bibliothek.

Fast die Hälfte der Erwerbungen stammte aus Pflichtexemplarlieferungen. Obwohl in Ungarn seit dem Jahre 1804 für die Druckereien die Ablieferungspflicht an die Nationalbibliothek bestand, wurde die Verfügung nicht immer konsequent durchgeführt, und die Széchényi-Bibliothek war gezwungen, einen ständigen Kampf sowohl mit den Druckereien, wie auch mit den Behörden zu führen. Einen negativen Einfluss auf die Ablieferung des Pflichtexemplares übten in dem genannten Zeitabschnitt auch die Revolutions- und Kriegereignisse, sowie nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes die neue österreichische politische und administrative Ordnung aus. So z. B. trafen als Folgeerscheinung davon aus den ungarischen Druckereien in Siebenbürgen überhaupt keine Pflichtexemplare ein.

Geschenkwendungen spielten in der Bestandserwerbung fast dieselbe Rolle wie die Pflichtexemplarlieferungen. Neben 229 individuellen Spendern liessen auch zahlreiche Körperschaften bzw. Institutionen der Bibliothek Geschenke zukommen. 88,5% der individuellen Spender kamen aus Intelligenzkreisen, in erster Linie Beamte, Schriftsteller, Redakteure, Professoren und kirchliche Würdenträger.

Für den Kauf stand der Bibliothek damals noch kein ständiger staatlicher Jahresfonds zur Verfügung. Aus dem Fonds des Nationalmuseums, das mit der Bibliothek in Verbindung stand, wurde die Erwerbung von ausländischen Büchern, die für die wissenschaftliche Arbeit des Museums notwendig waren, finanziert, weiterhin der Kauf einzelner grösserer Sammlungen, die der Bibliothek angeboten wurden (wie, z. B. der Kauf der Jankovich-Sammlung, die sehr viele seltene Wertgegenstände umfasste).

Die Erwerbung der ungarischen und auf Ungarn bezüglichen ausländischen Werke, sowie die Ergänzung älterer ungarischer Fehlexemplare konnte die Bibliothek allein aus der zu diesem Zweck verfügten Stiftung des Gründers der Bibliothek, Graf *Lajos Széchényi*, bestreiten. Diese Summe jedoch (jährlich 400 Forint Zinsen der Stiftung) war natürlich für diese Zwecke nicht ausreichend. Dennoch ist es der Stiftung zu verdanken, dass die Bibliothek zu dieser Zeit zahlreiche, heute schon nicht mehr zu beschaffende ausländische Hungarica erwerben konnte.

Der Bestand der Bibliothek wurde auch durch verschiedene staatliche Zuwendungen erweitert, z. B. durch die Bestandsübergabe der im 18. Jahrhundert sekularisierten Kirchenbibliotheken.

Aus dem Akzessionsjournal und aus den Urkunden, die sich auf die Bestandserwerbung des Bibliotheksarchivs beziehen, geht hervor, dass die Sammelprinzipien der Nationalbibliothek geklärt und man um ihre Verwirklichung bestrebt war, dass aber zahlreiche objektive Hindernisse dem gegenüber standen (die mangelhafte Ablieferung des Pflichtexemplares und die unzulänglichen finanziellen Mittel), die nicht zu überwinden waren. Was die inhaltliche Frage der Sammelschwerpunkte betrifft, legte die Bibliothek besonderen Akzent auf die Erwerbung von in Ungarn erschienenen Ausgaben, ungarischen und auf Ungarn bezüglichen Werken des Auslandes und einzelnen, für die wissenschaftliche Forschungsarbeit unbedingt notwendigen Arbeiten, in erster Linie Grundlagenwerke und Hilfsbücher.

Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején

DEZSÉNYI BÉLA

Szemben a forradalmakkal

Mindjárt az ellenforradalom felülkerekedésének első napjaiban a könyvtár — egyébként felsőbb utasításra — beadványban ismertette az intézménnyel kapcsolatos kommunista terveket és azt az ellenállást, amelyet a tervekkel szemben a hagyományokat és a könyvtár állagát védő tisztviselők kifejtettek¹. A valóság az, hogy túl nagy ellenállásra nem volt szükség, hiszen tudjuk, hogy a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának hivatott letéteményesei, a könyvtári megbízottak egyfelől eleve elhatározták a Könyvtár addigi rendeltetésének megtartását — egyetlen könyvtára Budapestnek, mely inkább őrzi a könyveket, mintsem használhatja² — másfelől állagának megvédését. Ezt a tényt — a maga fogalmazásában — a Tanácsköztársaság közgyűjteményi vonatkozású intézkedéseinek likvidálását vezető minisztériumi biztos is megerősíti: „Aránylag a könyvtárt kimélik legjobban. Meg akarják hagyni *könyv-múzeumnak*. Mindössze a levéltár, a miniatűrös és illusztrált könyvek, a néptani s a lármás *Proletár Múzeum* által igényelt anyag forog veszélyben.”³ De ezt a veszélyt is „barátságos meggyőzéssel sikerül elhárítani”⁴ Az ellenforradalom hivatalos kiadványa találóan állapítja meg:

„Azok a szakemberek, akik a közgyűjteményekben, mint valami selyemhernyók, beleszőtték-fonták magukat saját feladataikba, nagymértékben óvatosak és konzervatívek... húzzák-halasztják az intézkedések végrehajtását és mentik, ami menthető... A helyszükére való hivatkozással minden hurcolkodást megakadályoznak. Az új tisztviselők pedig nem kapnak szobát, sem íróasztalt, lézengve demoralizálják egymást.”⁵

Látványos ellenállás helyett tehát csendes visszahúzódás és legfeljebb a feladatok alól való lassú kibúvás, meg az új intézkedőktől való elszigetelődés, jellemzi a könyvtár gárdáját, amely az ugyanebben az időben a Szabó Ervin-könyvtárban és körülötte folyó lázas tevékenységtől távol állt. A Könyvtár akkori legfiatalabb munkatársainak egyike így jellemzi ezt a szellemet: „Ezek a szakjukba elásott tudósjelöltek azt hiszem semmit sem tudtak munkáskérdésről és mozgalmakról. Hogy volt egy Kommunista Kiáltvány, azt hiszem 1919 elején tudhattuk meg. A liberális kor neveltjei voltak, azaz voltunk és nem álltunk szemben, de nem is tudtunk mit kezdeni, célkitűzéseket tenni könyvtári vonalon.”⁶ Jellemzőképpen a Tanácsköztársaság könyvtárügyének egyetlen — adminisztratív-bürokratikus — intézkedése keltett csak lelkesedést: „Lelkesen üdvözölték a rendeletet, mely a

hanyag kölcsönzők forradalmi törvényszék elé állítását tette lehetővé. *Ezzel sok sajtóperben a bírósághoz kiadott hírlapot szerezhettünk vissza bírósági irattárakból, melyeket egyszerűen irattárba helyeztek.*” Tehát a forradalmi törvényszék azzal vált népszerűvé a könyvtár konzervatív hajlandóságú tudósai előtt, hogy a régi törvényszékek ellen védelmébe vette a könyvtár anyagát. Az anyag, a tudományos forrásként és művelődési műszerként egyformán pótolhatatlan könyv és hírlap védő szeretete az, ami közös nevezőre hozza a kommunistákat és az egyoldalú kutatógárdát — máskülönben a kapcsolat laza vagy semmis. Kissé erőteljesen fogalmazva: az Országos Széchényi Könyvtár a forradalmakkal nem állt szemben; kapcsolata azokkal még negatívnak sem mondható; valamiféle békés — vagy legfeljebb itt-ott zúgolódo — megferés, amely néhány esetben, főleg ha tudományos-művelődési kérdésekről van szó (szakelőadás, szakmai tanfolyam, könyvtárvezetés s hasonlók), mérsékelt szimpátiává is tud fokozódni.⁷

A Tanácsköztársaság bukása utáni pillanatnyi ellenforradalmi hang meg az ellenállás képzelt érdemeinek fitogtatása őszintétlenségével nem a Könyvtárat s annak tisztviselőkarát jellemezte, hanem az általános politikai irányt, amelyet szerettek idegen szóval kurzusnak nevezni. Szívből vagy színleg a Horthy-korszaknak, különösen az első, még a hirhedt különítményektől zaklatott fázisának stílusát, frazeológiáját vette át az intézmény, amely végre is akkori szervezetében az egyik kormányzati ágának, a kulturális igazgatásnak volt közvetlen adminisztratív úton alárendelve. A minisztérium első irányítói pedig az ellenforradalom iránt mindenestől elkötelezett *Haller István, Huszár Károly és Vass József* voltak. És kecsegtetőek lehettek a magukat az értelmiség magasabb rétegéhez számító múzeumi-könyvtári alkalmazottak előtt az intelligencia (a szabadfoglalkozású elemekkel és a kistőkés polgársággal egybefoglalva „középosztály”) számára tett ígérek és fogadkozások. Az ellenforradalom első idejében nagy súllyal bíró Kisgazdapárt vezére 1919 december elsején mondott beszédében a jövő parlamenti az intelligenciának kívánt vezetőserepet juttatni.⁸ *Bethlen István* már 1918-ban — amikor a következő évtizedben vállalandó fontos szerepét még nem lehetett előrelátni — ezt mondta az Országgházban: „A történelmi osztályokra egy hivatás vár: begyógyítani a háború után a nemzet sebeit s megerősíteni a nemzetfenntartó középosztályt.”⁹ Majdnem ugyanezt ismétli meg 1921. április 19-i választási beszédében.¹⁰

Nem rendelkezünk valamilyen alapvető dokumentummal, amely megfogalmazná ebben az időben az elkövetkező szakasz általános könyvtári politikáját, s ilyen dokumentum megfogalmazására valószínűleg nem is került sor. Az 1919. évről kiadott könyvtári beszámoló¹¹ csak a háború és a forradalmak kártétele fölött kesereg, meg a legközvetlenebb feladatokat nevezi meg. A jól beidegzett, de szűken értelmezett nemzeti könyvtári teendők lelkiismeretes ellátásán túl a távolabbi célok nem nyertek elvszerű megfogalmazást. Igaz, hogy az országos kultúrpolitika sem volt világosan körvonalazva, nacionalista és fajvédő-irredenta szempontokon kívül mást nem tartalmazott. A három elődjénél hosszabb ideig hivatalban maradt s azoknál modernebbül gondolkodó *Klebsberg Kunó* is az „intelligencia” vezető szerepének rendeli alá a kultúrpolitikát, egy elképzelt demokratikus fejlődés iránt szkeptikus: „Nagy múzeumaink szintje és a tömeg átlagos műveltsége között túl nagy a távolság . . . A nagy múzeumok igazi közönsége ellenben a szakembereken kívül az intelligencia, amely a tudósokkal együtt képviseli a nemzetek mindenkori művelődését.” Középosztály — intelligencia: ezek

a pontosan soha meg nem határozott társadalmi egységek a művelődéspolitikai alapjai. Mellette még „a nemzeti jelleg kidomborítása” az a vezérfonal, amelynek az Országos Széchényi Könyvtár következő fél évtizedét irányítania kellene: utóbbi hangsúlyozza az a miniszteri leirat, amely a Szabó Ervin Könyvtár átszervezését lényegében a Széchényi Könyvtárra kíváná átruházni.¹² A történelmi fordulat szimbolikus jelzője is ez az irat: a Tanácsköztársaság alatti szervező szerepet a Szabó Ervin Könyvtártól az új rendszerben az Országos Széchényi Könyvtárnak kellene átvennie: a széles körök felé forduló közművelődési és társadalomtudományi könyvtártól a gyűjteményi szerepet, inkább konzerváló célt szolgáló nemzeti könyvtárnak.¹³

A Könyvtár történetének új szakasza tehát a forradalmakkal való frázisos szembenállás, a minisztériumi gyámság és a tömegekkel szemben a közelebből nem meghatározott intelligencia szolgálatának jegyében kezdődik. Alapja az az akkori országos politika elvét is képező fikció, amely a Tanácsköztársaság minden intézkedését, minden megnyilatkozását érvénytelennek és semmisnek minősíti. A Nemzeti Múzeum eredeti szervezetét 1919. augusztus 8-án állították vissza, a 133 nap alatt történt megbízásokat és kinevezéseket visszavonták. A Könyvtár a közönség számára — a március 21. előtti szokások és szabályok mellett — szeptember 1-én nyílt meg.¹⁴

Három könyvtárigazgató

A Széchényi Könyvtár, a Magyar Nemzeti Múzeum magva és kiindulópontja, ebben az időben a Nemzeti Múzeum egyik osztálya volt csupán, már régóta nem is első az egyenlők között. Mellette hat, később nyolc múzeumi osztály tartozott az egységes szervezeti keretbe, amelynek az élén az igazgató állt; az egyes osztályok, tehát a Széchényi Könyvtár (akkor használtabb és ismertebb nevén a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára) vezetője is osztályigazgatói címet és rangot viselt.¹⁵ Az első világháború kellős közepén — legalábbis a Könyvtár szempontjából — még ez a rend is felborult: 1916 elején Szalay Imre, a Múzeum addigi igazgatója, nyugdíjba ment, helyébe Fejérpataky Lászlót, a Könyvtár addigi igazgatóját nevezték ki, az ő helyét viszont nem töltötték be, Fejérpataky további irányítása mellett a könyvtár két részre oszlott: a levéltári osztályt és a kézirat-tárt Sebestyén Gyula, a nyomtatványok tárát és a hírlaptárt Melich János vezette. Egykorúak visszaemlékezései, meg a Sebestyén és Melich közt a Tanácsköztársaság után lejátszódó viták is arra látszanak mutatni, hogy Sebestyén (egyébként kiváló folklorista) nem volt népszerű a könyvtárban, többen elhagyták, s Melich osztályaiba kérték áthelyezésüket, így Bajza József (XIX. századi irodalomtörténész, majd a délszláv történelmi és politikai kérdések szakértője) a kézirat-tárból a hírlaptárba került. A Tanácsköztársaság alatt a Közoktatásügyi Népbiztosság (joggal) konzervatívnak tartott Fejérpatakyt eltávolította a Múzeum éléről, helyére a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosát (az egyébként nem kevésbé konzervatív) Czakó Elemért tette, de külön rendelettel meghagyta Fejérpatakyt a könyvtár „fővezetőjének”, aki, mint láttuk, a Könyvtár vezetői állásáról — amelyet évtizedeken át viselt — 1916-ban nem mondott le. 1919. augusztus elején — a Tanácsköztársaság rendelkezéseit eltörlő utasítás alapján — Fejérpataky újra múzeumigazgató lett, helyét azonban ekkor a könyvtárban

végleg betöltötték: Melich János, egyetemi rendkívüli tanár, tudós szláv nyelvész, a nagyszabású etimológiai szótár társszerzője *Gombocz Zoltán* mellett, foglalta el. Sebestyén Gyula magának remélte az igazgatói állást; a közte és Melich között folyt vitában megérdemelten maradt alul, de a vita hangja és módja mindkét kívályt tudóst kedvezőtlen oldalról mutatja be.¹⁶

Melich mint könyvtáros kétségtelenül Fejérpataky neveltje volt, annak a Fejérpatakyknak, akinél mindig a tudományos feladatok álltak előtérben: ő indította újra a *Magyar Könyvszemlét* és ő indította meg a könyvtár nyomtatott katalógusainak kiadását. De a könyvtári belső munka, a mindennapi technikai tevékenység reformja távol állt tőle, szinte idegesen utasította vissza, ha ilyenfajta intézkedéseket kértek tőle számon. Dicsérő nekrológiájában ezt olvassuk: „... bölcsen tudta, hogy semmi sem avul el olyan gyorsan, mint a legmodernebb berendezés.”¹⁷ De abban az évtizedben a modern berendezés már életkérdés volt: *Szabó Ervin Városi Könyvtárának példáját figyelmen kívül hagyni büntetlenül nem lehetett.*

Melich konzervatizmusát nem zavarta, hogy a müncheni rendszer eligazító szerepe egyre gyengült, s a raktárakat egyre áttekinthetlenebbé tette, s talán az sem, hogy a könyvtárnak egyetlen írógépe és egyetlen telefonállomása volt: ha telefonálni akart, az igazgató is kénytelen volt kilépni szobájából, az ugyancsak egyetlen gépirónó asztalához.¹⁸ Igaz, mentségére és az egész intézmény komoly súllyal latba eső mentségére szolgál, hogy Melich „igazgatása folytonos harcban, küzdelemben telt el a háború és forradalmak nyomában kelt nehéz gazdasági viszonyokkal... küzdenie kellett a felső hatóságok meg nem értésével, a krajcáros takarékoskodásnak kulturális, sőt államgazdasági szempontból is igen káros rendszerével... Könyvtárunk békében is szűkös átalányának időnkénti emelése mindig megkévsé érkezett és sohasem állott arányban a hirtelen magasba-szökő árakkal, pénzünk értékének fokozatos gyors csökkenésével.”¹⁹ S így utódjával egyetértve, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy „színvonalon tartotta a vezetésére bízott intézetet”, sőt, tudományos értékű munkákat kezdett el: a zenei kéziratok, a hírlaptár negyvennyolcas anyaga, az irodalmi levelestár új nyomtatott kiadványokban való feldolgozása az ő idején történt, alatta létesült a házi könyvkötőműhely, s az ő érdeme a meglazult munkafegyelem helyreállítása.²⁰ Valóban, a munkaidő betartására személyesen s talán kissé kicsinyes—patriarchális módon maga ügyelt fel: 9 óra után 10 perccel végigjárta a termeket, szigorúan felelősségre vonta, akit nem talált a helyén²¹. Tény viszont az is, hogy a munkafegyelem kérdése utódai alatt is állandóan napirenden maradt; úgylátszik, az igazgatók fellépése ezen a téren nehezen ért el hatást.

Melich 1922. november 3-án közölte a könyvtár tisztviselőivel, hogy az igazgatói állás alól felmentését kérte, de a minisztérium megbízta, hogy vigye tovább az ügyeket — egyetemi tanszéke mellett, amelyen ekkor nyerte el a „nyilvános rendes” tanári rangot — míg a néhány hónappal előbb életbe lépett ún. gyűjteményegyetemi törvénynek megfelelően az új múzeumi szervezet létrejön.²² A végleges intézkedés nem késett soká, a *Magyar Könyvszemle* így számolt be róla:

„A kormányzó úr ő Főméltósága 1922. dec. 21-én kelt legfelsőbb elhatározásával a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előterjesztésére megengedte, hogy Dr. Melich János budapesti tudományegyetemi nyilvános rendes tanárnak, a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtár volt igazgatójának a könyvtár vezetéséről történt lemondása alkalmából, a múzeumi könyvtár érdekében kifejtett buzgó és eredményes működéséért elismerése tudtul adassék. —

A kormányzó úr ő Főméltóságának a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előterjesztésére dr. Hóman Bálint egyetemi magántanár, budapesti tudományegyetemi könyvtárórt a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának igazgatójává az V. fizetési osztályba méltóztatott kinevezni. Az új igazgató, akit a könyvtár tisztviselői nevében Havran Dániel múzeumi osztályigazgató üdvözölt, 1922. december 27-én foglalta el hivatalát.”²⁴

Nem kétséges, hogy *Hóman* személyében tájékozott, modern szellemű, s főleg a könyvtári üzem minden részét alaposan ismerő ember került az intézet élére. Ekkor még jó kapcsolatot tartott kor- és iskolatársaival, is akiket pedig demokrata felfogásuk miatt meghurcolt az a rendszer, amelyet *Hóman* — úgy látszik, egyre fokozódó meggyőződéssel — szolgált.²⁵

A könyvtári munkában való jártasságát *Ferenczi Zoltán*, az egyik első magyar elméleti könyvtári szakember mellett szerezte a valamivel fiatalabb *Fitz Józseffel* együtt, akit a következő évtizedben majd ő hív meg az OSZK élére. Őrá bízta *Ferenczi* a Tanácsköztársaság alatt a könyvtári megbízottak által kívánt reorganizációs terv elkészítését az Egyetemi Könyvtárban²⁶, mint oktató részt vett a *Dienes—Kóhalmi* által szervezett könyvtári tanfolyamon.²⁷

Hóman alatt is folytatódott az intenzív tudományos munka, az anyag feldolgozása kiadásra kerülő katalógusokban. De — talán elsőnek *Mátray Gábor* óta — fel tudta mérni a könyvtár belső munkáinak, a raktárak és a katalógusrendszer gyökeres átformálásának fontosságát is: ez a gyakorlati és tudományos használat nélkülözhetetlen alapja.

„Az anyag könyvtári feldolgozása terén — a folyómunka mellett — legsürgősebbnek a korszerű cédulakatalógus készítését véltem, kapcsolatban a tudomány mai igényeinek megfelelő katalogizálási szabályok és szakrendszer megállapításával. Köztudomású, hogy a Széchényi könyvtár katalógusai, szakbeosztása és az ún. müncheni rendszeren alapuló számozási rendszere elavult s a mai könyvtári igényeket nem elégítheti ki. Viszont az is nyilvánvaló, hogy az egész törzskatalógus átdolgozása és a könyvtáranyag átszámozása a megfelelő számú személyzet, a hely és az anyagi eszközök hiánya miatt ma kivihetetlen. Legcélzerűbbnek vélem ezért a régi betűrendes törzskatalógus fenntartása mellett egy, az olvasóközönség használatára rendelt modern, karthotek rendszerű szakkatalógus készítését, melynek cédulái, tekintet nélkül a könyveknek továbbra is a régi szakrendszerben való raktári helyzetére és elhelyezésére, a tudomány mai állásának megfelelő, új szakrendszerben csoportosíthatók. Az új katalógus megoldja a könyvtár tudományos használhatóságának kérdését anélkül, hogy raktárunkat és a régi katalógust megbolygatnánk. Az átdolgozás, illetőleg az új katalógus elkészítése ily formában is évekig tartó munkálat. Ezért ehhez a hivatalos időn túl is igénybe vetttem az erre önként vállalkozó könyvtári tisztviselők munkáját.”²⁸

Hóman vetette fel az első terveket a könyvtár tarthatatlan helyviszonyainak szanálására is; ezeket már múzeumi főigazgató korában valósította meg. Persze, valóságos fejlesztésre, nem csak új épület szerzésére, de a meglévőnek valóban beható átalakítására sem lehetett gondolni.

Hóman közvetlen irányítása nem tartott soká a könyvtárban. Fejérpataky 1923 márciusában meghalt, s magától értetődően első helyen a vezetőképességéről már bizonyosságot tett, korban viszont még fiatal *Hóman* került előtérbe az utódlás szempontjából.

Előbb azonban a miniszter — ekkor már gróf Klebelsberg Kunó — kérdést intézett a Nemzeti Múzeum ideiglenes igazgatóhelyetteséhez, *Horváth Gézához*, hogy nem volna-e helyes az annak idején a Szépművészeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum önálló intézményekké alakulásával megindult decentralizációt tovább folytatni, tehát a Múzeum adminisztratív egységét végleg megszüntetni,

ami feleslegessé tenné új igazgató (ill, az új törvény szerint főigazgató) kinevezését. Ez esetben a három természettudományi tár egyetlen természettudományi múzeumává, a néprajzi táruk pedig közös néprajzi múzeumává alakulnának. Az összetartó kapocs szerepét az így önállósuló gyűjtemények között a Gyűjteményegyetem tanácsa venné át.²⁹

A válaszfogalmazvány a decentralizációt helyesli, de a Magyar Nemzeti Múzeum eszmei egységének megszüntetését elutasítja. A másfélszáz éves intézmény „egyik legnagyobb kulturális alkotása a magyar társadalomnak” és „a nemzeti kultúra felsőbbbségét bizonyító tényező”. (A később sokszor emlegetett „kultur-főlény” jelszava a Múzeum életében itt vetődik fel először!) A Múzeum egységének megbontása amellet az iránta nyilatkozó társadalmi áldozatkésztséget is lefontaná s a külföldi kapcsolatoknak is ártana, mert a legnagyobb magyar közgyűjteményt már világszerte ezen a néven ismerik. Ne a tovább tagolt Múzeum egyes szerveit foglalja össze a Gyűjteményegyetem, hanem a Nemzeti Múzeum vegye át az összes gyűjtemények irányítását, tehát a Gyűjteményegyetem szerepét is.

Ezt valósította meg egy évtizeddel később Hóman a múzeumi törvényben (1934: VIII. t. c.). A vélemény (amely aláíratlan) tehát tőle való, vagy legalább az ő befolyása alatt készült.

A decentralizációs tervet azért ismertettük a Gyűjteményegyetem könyvtári kihatásainak vizsgálata előtt, mert Hóman felfogását, de szervezőképességét is jellemzi. De jellemzi azt is, mennyire visszatérnek a többé-kevésbé életképes fejlesztési és átszervezési tervek a Tanácsköztársaság alatt felmerült gondolatokhoz.

Hóman nagy munkakedve nem csillapodik a Múzeum vezetésének átvétele után és minden jel arra mutat, hogy a könyvtár vezetését továbbra is állandóan figyeli és a döntő intézkedést kezében tartja.³⁰ Főigazgatói kinevezése az év végéig húzódik, s a helyettes főigazgató december 22-én iktatja be új állásába.³¹ Már 27-én intézkedik, hogy az új könyvtárigazgató kinevezéséig a könyvtár vezetését magának tartja fenn, helyettese szolgálati és gazdasági ügyekben *Havrán Dániel*, az adminisztráció vezetője kiadványozási joggal *Rédey Tivadar*. Hogy a kezdeményezést továbbra is magának tartja fenn, azt 1924. február 8-i körrendelete bizonyítja, amelyben a szolgálati út szigorú betartását írja elő, felsőbb hatósággal csak a főigazgatón keresztül szabad érintkezni. Ezt egyébként a Múzeum szervezeti és szolgálati szabályzata is így kívánja³² — persze Hóman könyvtárigazgató korában ezen a paragrafuson sokszor túltette magát, éppen a Könyvtár ügyeinek gyorsítása céljából.

Így aztán a harmadik igazgató, az 1924. március 3-án hivatalba lépő *Lukinich Imre* főleg Hóman terveinek végrehajtója és az adminisztratív fegyelem fenntartója lesz. Saját kezdeményezéseként a három nagyszerű kiállítás — *Kossuth*, *Petőfi*, majd *Jókai* jubileumának szentelve — bizonyult eredményesnek, viszont élő irodalmi és közéleti kitűnőségek autográfjai és fényképei megszerzésére irányuló intézkedéseit vitathatónak, több terhet, mint eredményt hozónak kell mondanunk. A már elhatározott — bár közben irányt változtató és részben módosult — reformok szívós végrehajtása és a hivatali munka rendszerességének biztosítása a fő célja. Ő vezeti be először az osztályok vezetőinek rendszeresen tartott értekezleteit.

Lukinich, a későbbi történészprofesszor, igazgatói kinevezése előtt országos levéltári igazgatói rangot viselt. Érdeemes bibliografusnak, több fontos hungaricum felfedezőjének és első leírójának ismerték. A rövid életű pozsonyi egyetem tanára

volt, majd 1919 után az új pécsi egyetemi és szemináriumi könyvtárak szervezésében volt szerepe. Mindvégig az erőteljes gyarapítás, s a gyarapítás körének kiterjesztése volt fontos előtte, a szervezési kérdésekben s a belső munka egyre inkább forrásba jövő átszervezésében kezdeményező szerepet nem vitt.

A főigazgatóval egyetértésben ő is, mint Melich, intézkedések sorát tette az újra meg újra meglazuló fegyelem megerősítésére. Hóman megtiltotta, hogy a tisztviselők magánügyekben látogatókat fogadjanak, Lukinich figyelmezteti munkatársait a munkaidő pontos betartására, „ellenkező esetben nem tudnám megokolni a napi 7 órás munkaidő bevezetésének szükségtelenségét”.³³ Az is baj, hogy igen sok az egymás közti „kaszinó”. A készülő új B-lista (az akkori tisztviselők ijesztő réme, amely pedig a könyvtárban minden jel szerint nem, vagy alig került alkalmazásra) erre mindenesetre tekintettel lesz — mondja. A minden hónap első hétfőjére összehívott vezetői megbeszélések legelsőjén felszólítja az illetékeseket, hogy készítsék el és nyújtsák be osztályaik ügyrendjét. Ez a felhívás az 1923. év végéig majdnem minden értekezleten megismétlődött, foganatjáról azonban nem értesülünk, egyetlen osztályügyrend sem maradt fenn ebből az időből.

Az altiszteket magánügyben nem szabad igénybe venni, és nem szabad engedni, hogy a kutatóktól borraivalót fogadjanak el. A takarítást és a szellőztetést állandóan ellenőrizni kell, erre történjék utalás az osztályügyrendekben is. A kölcsönözés ellenőrzését szigorítani kell, a belső használatra kivett anyag helyére őrzéget kell tenni.

A kiköltöztetett levéltári osztály helyén berendezett Aponyi-terem eredeti alakjában

Az utóbbi intézkedés különösen erős ellenállásba ütközik: a zsúfolt polcok között az őrjegy nem marad a helyén; viszont előfordul, hogy helyén marad akkor is, ha a könyvet visszateszik, s ha újabb kölcsönzéskor vész el a könyv, az őrjegy hamis nyomra vezet stb. *Gulyás* Pál indítványára végül az őrjegy helyett a házi kölcsönzési térítvényt vezetik be. És hogy nemcsak erélytelenség miatt hiúsul meg minden törekvés a rendszeresebb ügyvezetésre, annak szomorú bizonyítéka, hogy a nyomdának küldött reklamáló levelezőlapok eredménytelenek, mert „pénzhiány miatt oly későn küldetnek el, hogy az azokon feltüntetett 30 napi határidő letelik, mintsem a lap rendeltetési helyére ér.”³⁴

Amikor Lukinich 1929. január 24-én egyetemi tanári kinevezése után elhagyja a könyvtárt, új igazgatót hosszú ideig nem neveznek ki. A könyvtár három, illetve a Lukinich idején önállósult Zenetörténeti osztállyal együtt négy osztályra bomlik; ezek azonban ekkor már nem könyvtári, hanem múzeumi táruk rangjával bírnak, amelyek fölött a felső ellenőrzés a múzeum vezetőjének, személy szerint Hóman főigazgatónak a kezében van. Könyvosztály, levéltári osztály, hírlaposztály és zenetörténeti osztály — mindegyik élén egy-egy főkönyvtárnokkal (ezt a címet a gyűjteményegyetemi törvény vezeti be 1922-ben). Közülük a Hírlaptár kiválását a könyvtár kötelékéből Hóman véglegesnek szánja³⁵ — Rédey Tivadar, bár főkönyvtárnoki rangban, de még 1934 után is megtartja a hírlaptár igazgatójának címét — a levéltári osztály pedig 1926-ban már az Országos Levéltár épületébe költözött és mindenki tudja, hogy végleg ott is fog maradni — ami visszatérés a Tanácsköztársaság egyik, a maga idején konzervatív részről erősen vitatott, intézkedéséhez.

Tudományos és nem tudományos személyzet

A személyzet szempontjából a Tanácsköztársaság utáni visszahatás döntő változást nem hozott, a Fővárosi Könyvtár „kompromittált” munkatársai ellen folytatott hajszának csak az árnyékával találkozunk. Az 1919-ről szóló jelentés³⁶ szerint „a múzeumi tisztviselői személyzet a bizalmiak kiválasztásánál intelligenciája alapján a legnagyobb körültekintéssel járt el, s a bizalmiak a rájuk nézve kényes feladatot a legtapintatosabban végezték akkor, amikor annak végzésére kényszerítve voltak”.

A Magyar Nemzeti Múzeum az augusztus 30-án tartott igazgatósági ülésen csak *Róheim* Géza szakdíjnok és *Rottkay* István műszaki altiszt ellen kér vizsgálatot. *Róheim* Gézához a fegyelmi bizottság a következő kérdéseket intézte: 1. Mi indította arra, hogy tárgyalást folytasson egy Néptudományi Intézet és Múzeum létesítése tárgyában, 2. arra, hogy a múzeum munkástanfolyamán olyan elméletet propagáljon, amely alkalmas volt a fennálló társadalmi rendet még jobban széttöltetni, 3. arra, hogy az Országos Széchényi Könyvtár törvény biztosította sértetlenségét tekintetbe nem véve, annak anyaga egy részének a kivitelére és más-hova való elszállítására irányuló tervek előkészítésében közremunkálkodott, 4. arra, hogy a Tanácsköztársaság megbízásából az egyetemen előadásokat tartson.³⁷

*Róheim*³⁸ kitért a szemmel láthatóan ellenségesen feltett kérdések elől — amelyek nem is az ő szempontjából fontosak, hanem a jövő személyzeti politika szempontjából — és lemondott állásáról, további üldözésben nem volt része.

Rottkay ítélete („bűnét” közelebről nem ismerjük) viszonylag enyhe volt: 1920. május 5-én értesítették, hogy a minisztérium eddigi összes illetményei helyett lakáspénzt és családi pótlékot, továbbá január 1-től számítva évi 1600 korona élelmezési díjat és ugyancsak évi 1500 korona háborús (!) segélyt folyósít számára.

A Tanácsköztársaság alatt került sor Tóth László szakdíjnoki alkalmazására. Tóth Lászlót az igazgatóság kifejezett kérésére — eltekintve a márc 21. utáni alkalmazások megsemmisítését elrendelő jogszabálytól — a minisztérium állásában megerősítette.⁴⁰ Tóth Hóman Bálint mellett igazgatói titkár lett, és Hómannal együtt került 1923-ban a múzeumi főigazgatóságra.

A könyvtár hivatalos személyi politikáját — legalábbis az ellenforradalom első szakaszában — Melich Jánosnak egy Fejérvatakyhoz intézett előterjesztése jellemzi.⁴¹ A miniszter kéri, hogy *Földessy* Gyula V. ker. állami főreáliskolai tanár, aki ellen a proletárdiktatúra alatti magatartása miatt fegyelmi eljárás volt, de a vizsgálatot felfüggesztették és csak megintésben részesült, a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába vagy az Egyetemi Könyvtárba szolgálattételre beosztassék.

Melich elutasító javaslatát először az általános személyzeti helyzettel indokolja:

„Az Orsz. Széchényi-Könyvtárban jelenleg 5 középiskolai, 1 jogakadémiai tanár van szolgálattételre berendelve. Ezenfelül folyamatban van még 2 tanárnak: egy középiskolainak és egy jogakadémiainak a berendelése. Ezekon kívül szolgálattételre van hozzánk egy vármegyei levéltárnok is téve. Az összes már itt levő és folyamatban levő berendelték száma eddig 9. A Könyvtárnak ma összesen 13 tisztviselője van: e számhoz viszonyítva a kilenc berendeltet, szolgálati szempontból a helyzet nem mondható szerencsésnek.

Több középiskolai tanárnak a Könyvtárba való berendelése azonban hivatali szolgálati szempontból sem kívánatos. Amikor a középiskolai tanár hozzánk kerül, könyvtári szolgálattételben teljesen járatlan. Hosszabb egy-két esztendei szolgálat kell, míg ő a Könyvtár kezeléshez szükséges gyakorlati- és elméleti ismereteket megszerzi. Igazságtalanság a Könyvtár tisztviselőivel szemben, hogy amíg ők ismereteiket hosszantartó szakdíjnokokossággal, csekély fizetéssel szerezhették meg, addig ugyanez ismereteket a berendelt tanárok magasabb díjazással szerzik meg. S a javadalmazásbeli különbség később sem szűnik meg. A Könyvtárban szolgálattétel tevő tanár ötödévenként megkapja a tanári ötödéves pótlékot, míg hasonló munkáért ugyanannyi idő alatt a vele együtt dolgozó könyvtári tisztviselő ötödéves pótlékban nem részesül. A szabadságidő tekintetében is disszonancia van a két állás között. Megtörtént, hogy egy a Könyvtárba berendelt tanár a neki, mint tanárnak járó nyári szabadságot a tanári foglalkozásnak megfelelően kérte és vette ki, holott a könyvtári tisztviselőknek hat heti nyári szabadságidő jár, az is csak akkor ha a szolgálat érdeke megengedi.”

De az előterjesztés folytatása elárulja, hogy az elutasítás súlyosabb indoka az, hogy a vezetőség nem óhajtja baloldali emberekkel növelni a Könyvtár létszámát.

„A hivatalos köröknek ma az a nézete, hogy sok tanár a proletárdiktatúra alatti viselkedése miatt nem alkalmas a nemzeti nevelésre, múzeumokban, könyvtárakban azonban hasznos szolgálatot végezhet. Ezt az elvet olvashatni a Nemzeti Újság 1919. november 23-iki számában, ahol a magyar közpiskolai tanárok nemzeti szövetsége — úgy látszik — hivatalos híradása szóról-szóra azt mondja:

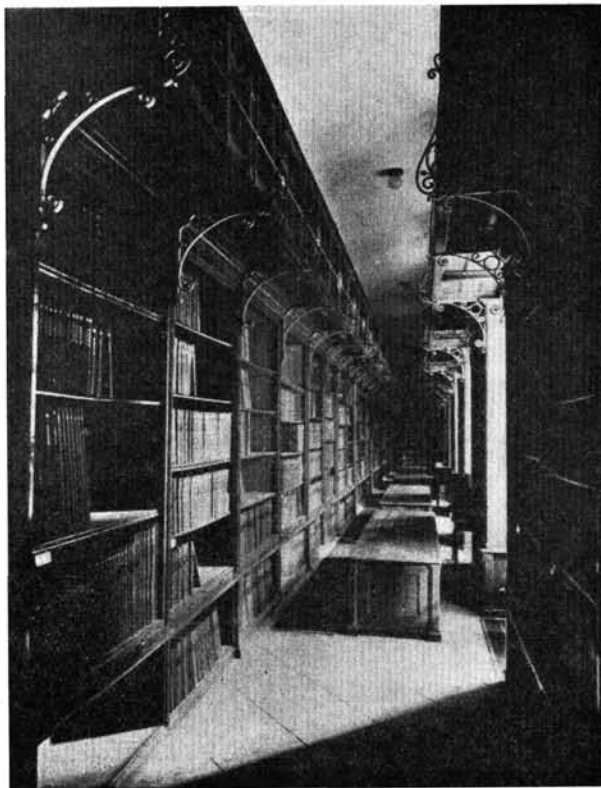
»Nos, a Magyar Tanárok Nemzeti Szövetsége, a nemzet nevelőinek felbredt öntudata azt követeli, hogy legalább is a nemzeti tárgyak, mint történelem, irodalom, ezeknek a kezéből csakis megbízható, tanártársaiktól is magyar lelkűnek, magyar faji egyéniségűnek ismert tanárok kezébe kerüljenek. S egyszersmind tankönyveket is ez üzérkedők és titkos áfiummal kalmárkodók helyett csak igazi magyarlelkű faji egyéniségű szerzőktől adjanak ki s használnak az iskolák. Van elég ilyen tanár, a megszállott területeknek már hónapok óta mártírkodó magyar tanárai között is, kik rendszerint éppen magyar lelkük és magyar lehelletük miatt nem találtattak elfogadhatóknak, hogy Budapest légkörébe hozzák őket, kik most megpróbáltatások tüzeiben még magyarabbakká acélozódtak, kultúránk legmegbízhatóbb hétp próbás

harcosaivá üttettek, mártíraikká szenvedtek s most a falat kenyerük felől is bizonytalanságban várnak a Nyugati Pályaudvar körül. Azt nem kívánja senki, hogy amaz idegen meggyőződésre érett elvetélt világnézetű tanárok elveszítsék a levegőt és kenyeret. Van módja a minisztériumnak elhelyezni őket irodákban, könyvtárakba, múzeumokba; ám rubrikáznak vagy neveljenek selyemhernyópetéket — de ne neveljék a magyar ifjúságot. Mert legőszintébb meggyőződésükkel is csak idegen egyéniséget nevelhetnek; ám lehetnek ők finomabbak, okosabbak, édesebbek — de mi éppenséggel olyanok akarunk lenni, amilyeneknek rendeltettünk: magyarok, sőt az eddiginél sokkal mélyebben, hívebben, rendületlenül magyarok.»

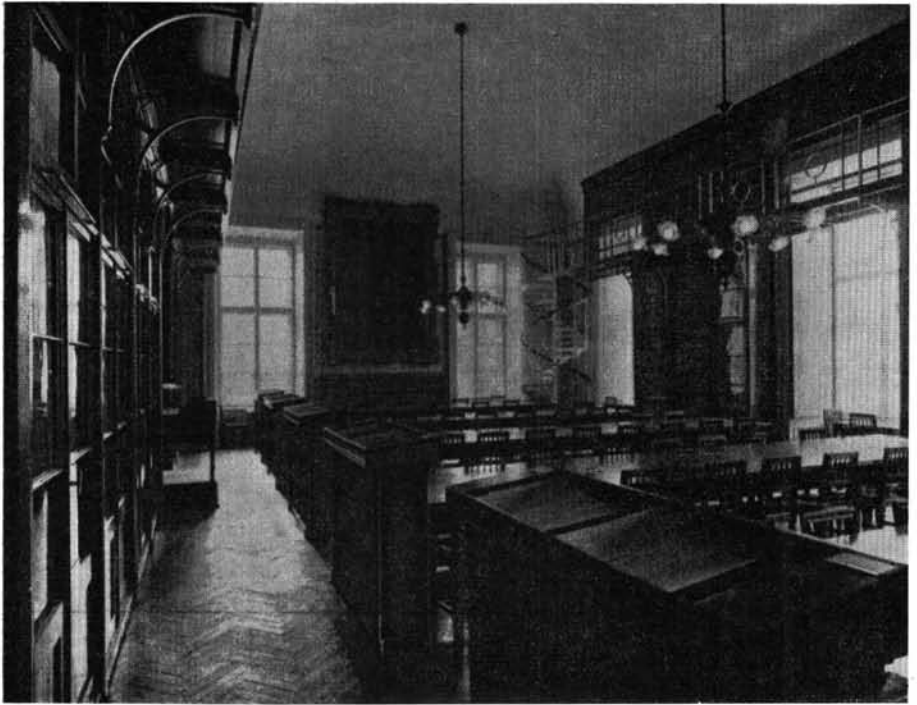
Amennyiben e felfogás a M. N. Múzeumra és annak könyvtárára is vonatkoznék helyessége ellen a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára nevében a leghatározottabban tiltakozom. A Magyar Nemzeti Múzeum minden egyes tára a nemzeti gondolatnak különböző tudomány vagy ismeretszakok területén való megtestesítése. A nemzeti gondolat keltette életre intézetünk minden egyes tárát, s az fogja időtlen időnkig nagyobb és nagyobbá növelni. Ha nem a nemzeti gondolat megtestesítése volna intézetünk, akkor a proletárdiktatúra nem ítélte volna halálra — úgynevezett átszervezésével — a Magyar Nemzeti Múzeumot. E nemzeti gondolatot reprezentáló Nemzeti Múzeum ellen szórványosan szintén vétkezett egy-egy magáról megfélemedezett múzeumi tisztviselő s ha most ez intézményt ilyen magukról megfélemedezett szolgálattételre berendelt tanárokkal töltik meg, aggódhatunk jövőjéért.

Az Orsz. Széchényi-Könyvtárnak egyetlen egy ilyen kompromittált tanára — legyen egyébként tudományilag bármilyen értékes egyéniség is — nincs szüksége.”

A tisztviselők politikai elbírálásakor — legalábbis Melich alatt — a Könyvtár vezetősége a korszak követelményeihez alkalmazkodott. Hogyan álltak a szakértelem szempontjából? „A tisztviselői kar tudományos tekintetben magas színvonalat képviselt” — emlékszik vissza *Goriupp Alice*. És felsorol néhány nevet: *Holub József, Bátky Zsigmond, Jakubovich Emil, Bajza József, Tóth Zoltán*. Hozzátehetünk még néhányat a hivatalos névsorokból: *Sikabonyi Antal, Bartoniék Emma, Pukánszky Kádár Jolán, Némethné Sebestyén Irén, Gulyás Pál, Fekete Nagy Antal, Fitos Vilmos, Isoz Kálmán*. Még ma sincs talán szükség arra, hogy életrajzunkkal vagy műveik felsorolásával bizonyítsuk: kiemelkedő tudósok

Az Érem- és Régiségtárból hírlaptári raktár részére átengedett folyosó a költözködés után

Olvasóterem-részlet az 1927. évi átalakítás után

kezdtek vagy folytatták pályájukat a Könyvtárban. Láttuk, hogy a szelekció politikai szempontja kérérelhetetlen volt — mégsem lehetne azt mondani, hogy tisztán kurzustámogatás vagy protekció döntött az állások fölött. A kortársak emlékezete szerint többnyire professzori ajánlás alapján vették fel a fiatalokat. Még azokat is, akik — kivételesen — nem, vagy inkább nem csak tudományos, hanem könyvtárosi-technikai képességeikkel tűntek ki.⁴²

Az egyetem a Múzeumban vélte kiképezni utánpótlását; a szoros kapcsolatot a Gyűjteményegyetem felállítása még fokozta, sőt, szervezeti szabályzatában az *eredményes* tudományos munkát kötelezővé tette, ún. „meddőségi” paragrafusával (noha ezt sohasem alkalmazták) elvileg lehetővé tette a tudományos munkájában megtorpant tisztviselő elhelyezését vagy idő előtti nyugdíjazását. Igaz, a nyugdíjkorhatárt ugyanez a jogszabály a hetvenedik életévig terjesztette ki. S miután a meddőségi szakaszt a gyakorlatban nem alkalmazták, ez a következő évtizedben a státus előregedését okozta: a fiatalok előtt az érvényesülés útját vágta el.

A tudományos munkát minden módon támogatták, különösen, ha az könyvtári anyaggal állt kapcsolatban, mint Jakubovich tanulmányai *Anonymusról* és az ómagyar Mária-síralomról. A nehéz viszonyok ellenére 1923-ban már körlevélben hívták fel a kutatókat, hogy jelentkezzenek nyári tanulmányútra: Olasz-, Osztrák-, Németországba, valamint Szlovákiába és Erdélybe kért kiküldetést 9 tisztviselő. Tudományos célra társintézményektől egyszerűre nagyobb tömeg könyvet

vagy iratot is hivatalból kölcsönkértek, így az Országos Levéltártól, sőt külföldi könyv- és levéltáraktól is.⁴⁴

A munkaidő 9-től du. 1 óráig, olvasótermi szolgálat esetén déli 12-től du. 4-ig tartott. De még ebből a négy órából is szabad volt 1 órát tudományos munkára fordítani. Aki a hivatalos időn túl is folytatta a kutatómunkát, annak a földszinten állt szoba rendelkezésére, amelyet világítani is lehetett (az emeleti termekben világítás nem volt).

Ezzel szemben a könyvtárosi munka gyenge színvonalon állt. Az új tisztviselő rudimentáris betanítása a legszükségesebbre szorítkozott s Goriupp Alice emlékeztetése szerint még a szerzői név egységesítésére, névkiegészítésre, a segéd-könyvek használatára sem terjedt ki.

De a könyvtári munka rendszerének elavultsága és áttekinthetlensége ellenére kitűnően ismerték elődeink osztályaik anyagát, és nagy tudományos felkészültségük lehetővé tette, hogy az állomány fejlesztésével magas színvonalon, őszinte gonddal törődjenek. A Könyvtár egész addigi fennállása alatt nem volt nehezebb a beszerzés, mint 1919 után, sőt, újjá kellett szervezni a szomszédos új országok nagyszámú hungarikáinak megszerzését, akkor, amikor még az ország megmaradt területén is akadozott a begyűjtés, részben az egyre elavultabbnak bizonyuló kötelepéldánytörvény miatt is. Nagyértékű egyes könyveket és kéziratokat, sőt egész gyűjteményeket vettek számba elődeink és ritka kivétellel meg is szerezték őket. A könyvtárban tájékozatlan gárda talán sohasem hallott a szakreferensi rendszerről — mégis, spontán módon, egy-egy szakterületre annak leghivatottabb ismerője ügyelt. Persze, előfordult túlzás is: saját tudományos területén a gyűjtőkör határán túl készítette vételre a könyvtárt.

A tudóskodó, sokszor a technikai feladatok fölött lebegni látszó gárda jó-hiszeműsége kétségtelen. Ők elsősorban tudományos kutatóknak tartották magukat. Úgy gondolták — s részben így is volt — hogy takarékoságból végeztetik velük az adminisztrációt, amelynek ők csak a vezetésére volnának hivatva; „*Pulszky* [Ferenc?] mondta egyik beszédében... hogy a Múzeumban most tudósok végeznek sok olyan munkát, amihez egyszerű írnok is elegendő volna.”⁴⁵

Tudományos kutatóintézet alig volt, a társadalmi tudományok területén egyetlenegy sem. A későbbi egyetemi tanár csak tanárnak mehetett a tanulmányai végeztével vagy könyvtárosnak-múzeológusnak. És viszont, mert a múzeumok és könyvtárak állásai emiatt nekik kellettek, nem lehetett kellő számú segédzemélyzetet felvenni: az egyetlen gépírónőn, majd később még egy érettségizett segéderőn kívül csak a néhány beosztott tanító volt főiskolai végzettség nélkül; az igazgatóság adminisztratív beosztottja (*Sohár* Lajos) nem rendelkezett ugyan egyetemi grádussal — de tengerészeti akadémiát végzett! A tisztviselők nem egészen jog nélkül hihették magukat valami vezérkarnak, amely mögül hiányzik a hadsereg.

A kettős hibát egyébként — egyoldalú tudóskodás egyfelől, középfokú segédgárda hiánya másfelől — a húszas évek vége felé (nem sokkal előbb került napirendre ez a kérdés a világ más nemzeti könyvtáraiban sem) kezdték felismerni, legalábbis erre mutat Hóman egy nyilatkozata 1925-ből:

„Ma is nagy akadálya az egészséges könyvtári élet kialakulásának a múltból átörökölt káros felfogás, mely a könyvtárak vezetéséhez és könyvtárosi munkához elegendőnek véli a tudományos minősültséget, holott a speciális könyvtári képzettséggel és érzékkel nem bíró, dilettáns tudós-könyvtárosok rendszerint megbénítják intézetük egészséges fejlődését...”

A tudományos dolgozó, a kor terminusával a könyvtári tudományos tisztviselő nem zárkozhatik el az „elemi kezelés-szabályok” (Hóman műszava) ismerete, a közvetlen technikai feladatok ellátása elől sem, hiszen azok ellátásához is magas fokú képzettség kell.⁴⁷ Csak a két tényező együtt: jól képzett középfokú személyzet és a tudományos munkát a technikai feladatokkal tisztességgel párosító tudományos tisztikar együtt biztosíthatja egyidőben már a korszerű könyvtártól elvárt hatásfokot.

A Könyvtár dolgozóinak összes száma az első világháború végén 34 vagy 35 volt: 23 tisztviselő, 1 berendelt tanár, 1 berendelt megyei főjegyző, 1 gépíró, 8 v. 9 altiszt.

1921-ben már lényegesen megnövekedett a létszám, valószínűleg az országhatárok megváltozásával járó berendelt tisztviselők, tanárok és tanítók révén. A tisztviselők száma 25, a berendelt tanároké és tanítóké 4, ill. 2; a kar többi tagjai: 1 beosztott megyei főlevéltáros, 2 laboráns, 5 altiszt, 3 napibéres.⁴⁸ Közülük háromnak volt mellékfoglalkozása: Melich igazgató, mint helyettes egyetemi tanár és az Országos Tanárvizsgáló Bizottság ügyvezető alelnöke évi 2800, *Bártfai Szabó László*, a *Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság* titkára évi 300, *Holub József*, a *Turul* szerkesztője évi 200 korona mellékjövedelmet élvezett. (A fizetéseket lehetetlen visszamenőleg megállapítani, mert a folyton emelkedő árakat rendszerint nem a törzsfizetések emelésével, hanem különféle pótlékokkal és visszafizetésre nem kerülő előlegekkel egyenlítették ki, azonkívül az összegek értékét esetről esetre kellene a korona mindenkori árfolyamához viszonyítani.)

1923-ban, amikor az összes állami gyűjtemények és tudományos intézetek alkalmazottait a Gyűjteményegyetem egy közös rangsorban egyesítette, 24 tisztviselői rangban levő alkalmazottat javasoltak átminősítésre; a legtöbb név mellett a szolgálatba lépés ideje is szerepel.

Havran Dániel főkönyvtárnok	1898. VI. 17.
Dr. Bártfai Szabó László főkönyvtárnok	1904. III. 27.
Dr. Garda Samu főkönyvtárnok	1896. I. 21.
Dr. Fitos Vilmos könyvtárnok	1904. IV. 5.
Dr. Sulica Szilárd könyvtárnok	1907. X. 15.
Dr. Holub József könyvtárnok	1909. I. 1.
Dr. Jakubovich Emil könyvtárnok	1905. II. 16.
Dr. Rédey Tivadar alkönyvtárnok	
Dr. Rédeyné Hoffmann Mária alkönyvtárnok	1910. XI. 14.
Dr. Sikabonyi Antal alkönyvtárnok	1911. II. 15.
Dr. Pányi Vukoszava alkönyvtárnok	1913. III. 26.
Zsinka Ferenc alkönyvtárnok	1913. X. 1.
Dr. Kádár Jolán alkönyvtárnok	1915. VIII. 3.
Dr. Borzsák István alkönyvtárnok	1916. I. 4.
Dr. Bartoniek Emma alkönyvtárnok	1916. IX. 1.
Dr. Goriupp Alisz alkönyvtárnok	1917. VIII. 5.
Dr. Tóth Lászlóné alkönyvtárnok	1919. V. 1.
Dr. Grexa Gyula alkönyvtárnok	
Lavotta Rezső (tud. és műsz. segédszemélyzet)	
Steffanits Mária (tud. és műsz. segédszemélyzet)	1919. III. 31.
Hóman Borbála (tud. és műsz. segédszemélyzet)	1919. IV. 20.
Dr. Parádi Lászlóné	1912. IX. 1.
Eperjesy János	
Raksányi Anna kezelő (Közig. személyzet)	1916. IV. 1.

Feltűnő, hogy a tisztviselői kar aránylag fiatal, csak ketten kezdték szolgálataikat 1900 előtt és négyen 1910 előtt: a legtöbben 5 és 15 szolgálati év között állnak. Meg kell jegyezni, hogy a beosztott tanárok közül többen (pl. *László Gyula*) tanári státusban maradtak és *Istvánffy Károly* beosztott tanító előbb a státuson kívül maradt, majd mint „könyvtári főtiszt” szerepelt: a harmincas években viszont elemi iskolai igazgatóvá léptették elő, s ebben a rangban maradt (de a Könyvtár szolgálatában) 1945-ben történt nyugdíjazásáig.

A szolgálati beosztás 1923-ban a következő:

I. osztály: Könyvtárigazgatás és könyvtárfejlesztés

Osztályvezető az igazgató

Helyettese: Dr. Bajza József igazgató ör.

Előadók: Steffanits Mária

Raksányi Anna

Dobay Kálmán műszaki altiszt.

II. Nyomtatványi osztály és könyvtárhasználat

Osztályvezető: Havran Dániel osztályigazgató

Helyettese: Dr. Garda Samu osztályigazgató.

a) *Könyvtárhasználat*

Dr. Theisz Frigyes (kölszönzés)

Istvánfy Károly (olvasóterem)

Sáfár István laboráns

Garami János, Turóczy Gábor, Kriván Mihály,

Kiss István altisztek, déli 12 után Franyó János,

Székely Simon ruhatáros.

b) *Kötelesspéldányok*

Vezető: Dr. Rédey Tivadar múzeumi ör

Dr. Grexa Gyula

Eperjesy János

Franyó János altiszt (bélyegzés).

c) *Könyvkötés*

Dr. Garda Samu

Akantisz Viktor könyvművészeti előadó

d) *Új anyag feldolgozása*

Vezető: Dr. Sikabonyi Antal múzeumi ör (osztályozás, gyűjtemények)

Dr. Pánity Vukoszava

Dr. Tóth László

Sohár Lajos

Egy napidíjas (betöltetlen).

e) *Bibliográfia, aprónyomtatványok feldolgozása, revíziós munkák*

Vezető: Dr. Kádár Jolán ör

Parádi Lászlóné

Beosztva: Fest Aladár

rendes munkakörük mellett lehetőség szerint segítenek: Groiupp Alisz és:

Steffanits Mária.

f) *Hadi-gyűjtemény*

Dr. Rédey Tivadarné dr. Hoffmann Mária
Morvay Ferencz kezelő altiszt.

g) *Zenei-gyűjtemény*

Lavotta Rezső.

h) *Ősnyomtatványok és Régi Magyar Könyvtár*

Akantisz Viktor.

III. *Levéltár*

Osztályvezető: Dr. Bártfai Szabó László osztályigazgató
Helyettese: Dr. Sulica Szilárd igazgatóőr (újkori anyag)
Dr. Jakubovich Emil (középkori anyag)
Dr. Zsinka Ferenc
Dr. Bartoniek Emma
Kovács András kezelő altiszt.

IV. *Kézírtár*

Osztályvezető: Dr. Holub József igazgatóőr
12-től 1-ig R. Hoffmann Mária (irodalmi levelek)
Dobay Kálmán (lásd I. osztály).

V. *Hírlaptár*

Osztályvezető: Dr. Fitos Vilmos igazgató ór
Helyettese: Dr. Borzsák István mz ór
Dr. Goriupp Alice.

1925-ben a beosztás csak annyiban változott, hogy a Zenetörténeti osztály már külön egységképpen szerepel és hogy Nyireő István neve is megjelenik — a katalógizálók között — akinek a következő évben kezdődő átszervezési és költöztetési tervekben fontos része lesz, és szerepel benne Gulyás Pál, mint a kötelespéldány és bibliográfiai csoport vezetője. Gulyás az Országos Széchényi Könyvtár régi tisztviselője, a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője, a világháború alatt a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségén dolgozott.⁴⁹

1926-ban, a költözködés kezdetekor a szolgálati beosztás a következő:

1. *Adminisztráció:* Parádi Lászlóné könyvtártiszt
Raksányi Anna kezelőnő.
2. *Nyomtatványi osztály:* Vezető: Havran Dániel osztályigazgató.
Lavotta Rezső zeneművészeti előadó, helyettes a könyvkiadás vezetője.
Dr. Pukánszky Kádár Jolán dr. könyvtárnok: Régi Magyar Könyvtár, Apponyi Kt. kezelője.
Dr. Sikabonyi Antal könyvtárnok a megszállott területek irodalmának gyűjtője és kezelője.
Dr. Pánity Vukoszava könyvtárnok, a háborús, proletár, és emigrációs plakátgyűjtemény kezelője.
Dr. Nyireő István könyvtárőr.
Hóman Borbála könyvtártiszt
Eperjesy János I. o. múzeumi s. tiszt.

Dr. Kozoeca Sándor gyakornok
felvételezés, beosztás.
Sohár Lajos irodasegédtsízt, könyvkölcsönzés.

3. *Zenei osztály*: Dr. Isov Kálmán főkönyvtárnok.
4. *Hírlaptár*: Dr. Borzsák István könyvtárnok, adminisztráció.
Dr. Goriupp Alisz alkönyvtárnok.
Dr. Gáspár Margit könyvtári segédtsízt, egy gyakornok.
Dr. Rédeyné Hoffmann Mária dr. könyvtárnok.
Dr. Ernyey József I. o. múzeumi ór.
Dr. Bartoniek Emma alkönyvtárnok.
6. *Kötelesspéldány-osztály*: Dr. Gulyás Pál főkönyvtárnok, adminisztráció.
Dr. Grexa Gyula alkönyvtárnok.
Istvánffy Károly könyvtári főtiszt.
7. *Levélár*: Dr. Sulica Szilárd főkönyvtárnok, adminisztráció.
Dr. Zsinka Ferenc könyvtárnok.
Dr. Czobor Alfréd vm. főlevéltárnok
Dr. Fekete Nagy Antal.
- Tartósan beosztva: Fitos Vilmos dr. főkönyvtárnok a vallás- és közoktatásügyi
minisztérium könyvtárához.
Dr. Balogh László a főigazgatóságához.
- Szabadságolva Dr. Jakubovich Emil főkönyvtárnok
Dr. Tóth László könyvtárnok.

A fizetési viszonyokat már röviden érintettük. A könyvtárosok szociális helyzetét a növekvő infláció idején — mert a korona értéke 1921-ben rövid ideig emelkedett, 1922 első felében még nagyjából stabil volt, s a tomboló értékcsökkenés már a politikailag viszonylag „konszolidáltabb” 1924—1925. években következett be — sok jellemző adattal lehetne megvilágítani, de ezek nem igen mutatnak eltérést az akkori országos helyzettől.⁵⁰ A rendszeressé váló drágasági pótlékokon kívül dohány-, ruha-, flanel-utalványokat osztogattak. A beszerzési csoport élelmiszerek kedvezményes juttatása mellett pl. „hízóakciót” is rendezett.⁵¹ 1922-ben megvonták a kedvezményes élelmiszerekkészítést azoktól, akik legalább 2 kat. hold föld tulajdonosai, vagy haszonélvezői. Az érintettek: Sebestyén Gyula, Sikabonyi Antal, Tóth László.⁵² Ez az adat azt tanúsítja, hogy a tisztviselők többsége csak fizetéséből élt: a „középosztályhoz” csak akkor lehetett volna számítani még akkori viszonyok között is, ha — az angolok módjára — alsó és felső középosztályt különböztettek volna meg. A múzeumi és könyvtári alkalmazott legfeljebb egy ilyen „alsó” színvonalat ért el.⁵³

Ide tartozik az altisztek és a segédszemélyzet kérdése is.

1919-ben — még a Károlyi-kormány idején — akarták rendezni a raktári — manuális munkát végző személyzet helyzetét, de a végrehajtás már a Tanácsköztársaság alatt történt, amikor is minden altisztet (akkor vezették be a „hivatalsegéd” elnevezést) a Népbiztonság státusba sorolt. A Tanácsköztársaság intézkedéseit megsemmisítő rendelet őket sújtotta legjobban: visszatért a régi rend, és a kérdést azóta nem lehetett újra napirendre tűzni.

Hóman ezzel kapcsolatos előterjesztésében hangsúlyozza, hogy az érdekelteket mérhetetlen hátrány éri, noha (az intézkedők ezt az érvet nyilván jobban értették, mintha ennek az alsó rétegnek a jogos személyi igényeit hangoztatta volna) felbecsülhetetlen értékek gondozása és őrzése van közvetlenül az ő kezükbe letéve. A név szerint felsorolt 1 laboráns, 7 műszaki és kezelőaltiszt, továbbá 3 napibéres

(tehát a létszám itt 1917 óta csak 1 fővel lett nagyobb!) havi 600 és 3200 K közötti fizetést kapnak: ezen kívül 60% háborús segélyt. A legidősebbnél, az 1897 óta szolgáló Sáfár Istvánnál ez így alakul:

fizetés	3200
személyi pótlék	1000
háborús segély	2300
összesen	<u>6500</u> korona. ⁵⁴

Hóman több felterjesztésben sürgette az altiszti, de a segéd-tisztviselői létszám emelését is. Három új alkalmazást kérve egyik altiszt szavaival így jellemzi a helyzetet:

„Az Olvasóteremben Garami János, Turóczy Gábor és Kiss István teljesítenek szolgálatot, a Hírlaptárból Pálfi Márton van beosztva. Turóczy, Kiss, Franyó és Kriván mindennap $\frac{1}{2}$ 12 órakor ebédelni mennek. 1 óráig távol vannak, ezen idő alatt a levéltárból Kovács András, a háborús gyűjteményből Morvay Ferenc helyettesítik őket. Franyó a kutató teremből távozik ebédelni, szintén 1 óráig van távol, s ezen idő alatt alulírott helyettesítem. Midőn Kovács és Morvay az ebéden levőket helyettesítik, ilyenkor az ő helyük üresen marad, s ekkor a levéltár és a háborús gyűjteményi osztály marad megfelelő kiszolgálás nélkül.”⁵⁵

A fentebb vázolt helyzetről fogva — miután a kezdő tudósok megélhetésének biztosítása egyedül a múzeumokra és a könyvtárakra vár — nehezebb és ritkábban szorgalmazott kérdés a „tudományos és műszaki segéd-személyzet” létszáma. Ennek fejlesztésére 1923-ban 5 új szakdíjnoki állást kérnek⁵⁶ és minden jel azt mutatja, hogy — eredménytelenül. Amellett nem szabad elfelejteni, hogy a tudományos tisztviselők egy része — miután a voltaképpeni „státus” az akkori viszonyok közt igen magas VIII. fizetési osztállyal kezdődött — szintén szakdíjnokként kezdte, s ebben az állásban évekig megmaradva érthetően kevés kedvet érzett a lenézett „nem tudományos” tevékenységhez. Az álláskéréshez fűzött indoklás tehát feltétlenül helytálló, csak a viszonyok ismeretében őszintesége iránt támaszt kétséget, legalábbis ami a változtatás komoly szándékát jelentené.

„A tudományos tisztviselői kar létszáma az intézethez beosztott középiskolai tanároknak az Orsz. Széchényi-Könyvtár létszámába történt átvételével megfelelő mértékben nyert kiegészítést. A könyvtári (bibliographiai) segédmunka végzésére és felügyeleti szolgálatra hivatott segéd-személyzet létszáma azonban semmiképpen nem felel meg a szükségletnek. A hiányt még érezhetőbbé teszi az, hogy megfelelő segéd-személyzet híján kénytelenek vagyunk tudományos könyvtári munkára hivatott szak-tisztviselőket tehát magasabb javadalmuk következtében drága munkaerőt alkalmazni olyan teendőik ellátására, amit segéd-személyzeti státusba tartozó tisztviselők vagy napidíjasok is elláthatnak, mialatt a rájuk váró kulturális és tudományos szempontból fontos feladatok megoldhatatlanul maradnak. Az öt napidíjas alkalmazása ilyképen öt tudományos tisztviselő felszabadulását jelenti, akiket azután képességeiknek megfelelő fontos és okvetlenül megoldandó szakmunkálatok befejezésére, illetőleg elvégzésére használhatnánk fel, aminők például a Nemzeti Bibliográfia szerkesztése, a nagymértékű levéltári anyag regesztázása, a kéziratár, ritkaságyűjtemények tudományos címjegyzékeinek és más speciálkatalógusoknak kidolgozása stb. A kért öt napidíjasi (szakdíjnoki) javadalom közül kettő terhére egyetemi végzettséggel bíró és könyvtáros pályára készülő fiatalembereket óhajtanék alkalmazni (!), hogy a tudományos tisztviselői kar sucsrescentiája biztosítva legyen. A másik három állásra alkalmazandó kellő nyelvismerettel és műveltséggel bíró intelligens munkaerőkkel a tudományos segéd-személyzet státusának kiépítésére kívánnék lépéseket tenni.”

Miután a létszámnövelés elmaradt, nem érdemes feltenni a kérdést, hogy ellenkező esetben ezeket a lépéseket valóban megtette volna-e a vezetőség.

Osztályok és gyűjtemények

A már klasszikusnak számító négy osztály — nyomtatványosztály, hírlaptár, kéziratár, levéltári osztály — mellett a hivatalosan kiadott szolgálati beosztások és az évi jelentések az igazgatási részleget egyszer már mint külön osztályt tüntetik fel. Új osztály a félévtized folyamán csak egy keletkezett: a Zeneműtár (illetve az eredeti elgondolás szerint, majd a harmincas évek elején beállt interregnum idején Zenetörténeti Osztály) és egy osztály vált ki — igaz egyelőre csak elhelyezés szempontjából — a levéltári osztály.⁵⁷

A nyomtatványosztályhoz tartoztak a gyarapításon, kötelespéldány-adminisztráción és katalogizáláson kívül ekkor még a később önállósult modern (főleg nyomtatványokat őrző) muzeális gyűjtemények: a fokozatosan önállósuló zenei gyűjtemény, a térképek, a kisnyomtatványok, a Régi Magyar Könyvtár, az ősnomtatványok. E mintegy központi szerepet betöltő (bár írógéppel és telefonnal nem rendelkező) osztály hatáskörébe tartozott a kölcsönzés és az olvasótermi felügyelet (tehát a mai olvasószolgálat) és az ebben a ciklusban létesült könyvkötészet irányítása is. A raktározás, mint külön ügymenet, fel sem merült, bár a müncheni rendszer erősen megingott és már felszámolásának kezdetén felismerték, hogy ez elsősorban raktárhely és raktárszervezés kérdése. Ide tartozott még két sok prob-

Az 1927-ben a kutatóterem feláldozásával létesített új nyilvános katalógusterem a katalógusdobozokat tároló jellegzetes „koporsókkal”?

lémát adó részleg: a háborús és az ún. „proletárgyűjtemény”⁵⁸, meg a „nem kötelespéldány hungaricumok beszerzése”, amin főleg a Magyarországtól 1920-ban elcsatolt, de már 1918—1919-ben az ország közigazgatási összefüggéséből fokozatosan kiszakadó területeken megjelenő nyomtatványokat kellett érteni. Miután az utóbbi részleg főleg az állomány fejlesztésében játszott fontos szerepet, szervezési problémáira is ott fogunk kitérni. Szorosabban, mondhatnánk osztályszínvonalon érinti a könyvtár szervezetét a háborús gyűjtemény sorsa.

A háborús gyűjtemény ugyanis eredetileg a levéltári osztály keretében létesült.⁵⁹ Ez érthető mert *a)* hivatalos nyomtatványok, manifesztumok, veszteséglajstromok, *b)* hadbavonultak levelei és naplói is részét képezték volna a könyvek mellett. A kiindulópont: a háborúban magyarok harcolnak, tehát minden háborús dokumentum lehet tágabban értelmezett hungaricum is — ma is elfogadható. De — s talán a messze a könyvtári határokon túl feszülő levéltári gyűjtemény hatása volt ez az alája rendelt részlegre — eleve túl tágra szabta a gyűjtőkört: „Nemcsak Ausztriában és Németországban folyik számunkra gazdag gyűjtés, hanem Olasz-, Török-, Spanyol, Svédország, Bulgária, Hollandia, Románia és Amerika háborús irodalmának termékei is gazdagon képviselve lesznek a gyűjteményben, s a semleges országokban levő gyűjtők révén hozzájut még az ellenséges országok termékeihez is.”⁶⁰

Így azután érthető, hogy a gyűjteményt fokozatosan feladták, kihatásai érdekesek csak a Könyvtár történetében, anyaga ugyanannyi problémát jelentett, mint valódi fejlesztést az állományban.

A világháborús gyűjtemény önálló naplózása 1922-ig folyt.⁶¹ De a gyűjtemény gondozója, Pánity Vukoszava még később is kiemelte a kötelespéldányok közül, ami a háborús gyűjteménybe látszott tartozni.⁶² Talán akkor ébredt a vezetőség az egész gyűjtemény kilátástalan voltára, amikor egyes duplumainak külföldi értékesítése nem sikerült.⁶³

Maradandó hatása a világháborús gyűjteménynek, hogy 1919-ben vele kapcsolatban kezdtek nagy figyelemmel gyűjteni a forradalmi nyomtatványokat — elsősorban a plakátokat és a röpiratokat. Az ún. „proletár-gyűjtemény” az első időkből mintegy a háborús gyűjtemény folytatásának tűnt: ez biztosított számára kivételes érdeklődést és gondoskodást.⁶⁴

És majdnem bizonyos, hogy a plakátok és általában a kisnyomtatványok jelentőségére a Könyvtárban eleinte túlnyomó megbecsülésnek örvendő könyvek, majd a hírlapok mellett ekkor terelődött figyelem. A proletárdiktatúra művészi plakátjai⁶⁵ — az első igazán művészi politikai plakátok Magyarországon — meg a forradalom alatt felszínre került számos nem könyvjellegű dokumentumfajta képezték az Országos Széchényi Könyvtárban a kiindulópontját az egyre nagyobb — és máig is növekvő — jelentőségű anyagcsoport tudatos szervezésének s végül önálló osztállyá való fejlesztésének.

A mai Kisnyomtatványtár így az első azok között az új osztályok között amelyeknek eredete a világháború utáni évekre, sőt voltaképpen a Tanácsköztársaság idejére vezethető vissza. Szervezeti formában ez egyelőre még csak abban nyilatkozik, hogy az 1925-i szolgálati beosztás Pánity Vukoszava könyvtárnokra bizza — a katalógizálási csoporton belül — a „háborús és proletárgyűjtemény kezelését és átszervezését”. Az 1925-ről szóló évi jelentés már arról számol be, hogy Pánity rendezte az 1897 óta beérkezett falragaszokat, illetőleg az azokból kiemelte a színházi, zenetörténeti vonatkozású és művészi jellegű képes plakátokat. Az

1926. évben a plakátokat készítő intézményekhez sablonos felszólító levelet intéz- nek olyan plakátok bekérése érdekében, amelyeket kötelespéldányképpen nem kaptak meg. Ilyen levél ment a *M. kir. Posta Hirdető Vállalat*nak, a *Székesfővárosi Hirdető Vállalat*nak, a *Seidner Chromolithográfiai Intézet*nek, de pl. a *Meinl Gyula* cégnek is; az utóbbi 7 darabból álló kollekciónak küldött plakátjaiból.⁶⁶

Az 1920 és 1926 közötti időből való aprónyomatványok összes száma 7491, a plakátoké 6629 a jelenlegi Kisnyomatványtár gyűjteményében.

A mai kisnyomatványtár anyagának egy másik jelentős része, a gyászjelen- tés-gyűjtemény ezidőben még a levéltári osztályhoz tartozott.

A jövendő Térképtár első életjelének tekinthető Melich János 1919. november 2-án *Garda* Samuhoz — akkor még a beosztott „menekült” tanárok egyike — intézett dicsérete a térképgyűjtemény rendezésével végzett lelkes és kitűnő mun- káért.⁶⁷

A térképgyűjtemény tudatos fejlesztésének — a régi gyűjteményből szár- mazó — valamint a kötelespéldányképen folyamatosan érkező térképeken kívüli kartográfiai dokumentumok gyűjtésének — egyik alapokmánya Lukinich igaz- gatónak báró *Korányi* Frigyes pénzügyminiszterhez 1924. március 24-én tett elő- terjesztése.⁶⁸

Azt kéri, „miszerint az állami földmérések összes sokszorosított térképeinek és oleátái- nak másolatai és másnemű sokszorosítványai mégpedig úgy azok, melyek Csonka-Magyaror- szágról, mint azok, melyek a megszállott területekről készültek — legalább egy példányban — a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára térképgyűjteménye számára meg- küldessenek.

Kérelmünk indokolásául szolgáljon az, hogy a kataszteri és egyéb térképek, mint az or- szág legrészletesebb térképei olyan tudományos anyagot tartalmaznak, melyet a szakembe- rek nem nélkülözhetnek s ez a tudományos anyag jelenleg nem hozzáférhető. — Így rendkívül fontos a tudomány számára az a szinte kimeríthetetlen hely- és dűlőnév anyag, amit a térké- pek tartalmaznak. A magyar helynevek anyaga van legalább is akkora, mint a közneveké. Ezek nyelvészeti, történeti, települési, földrajzi, geológiai természetrajzi stb. szempontból éppen olyan fontosak, mint a köznevek. Csakhogy, míg a közneveket (szókat) évszázadok óta felhalmozódott kéziratok, nyomtatványok nagy tömege őrzi, és bárki által hozzáférhe- tők, a helynév csak a nép ajkán maradt meg évszázadról évszázadra egészen napjainkig s ezek a tudomány számára akkor mentettek meg, amikor az állam földmérési munkálata térképre rögzítette.

De nemcsak a helynév anyag, hanem a térképeken szemléltethető osztásmódok is rendkívül fontos adalékai a településtörténeti, és földrajzi kutatásoknak. A földparcellák mai helyzete igen gyakran sok évszázaddal ezelőtti birtokhasználati módot mutat, s a községhatárok, dűlők, parcellák egymáshoz való viszonyából a kiválás sorrendje igen sok esetben kimutat- ható.

Magyarország történet-földrajzi térképét e térképek nélkül egyáltalán nem lehet meg- szerkeszteni, mert az oklevelekben szereplő községneveket ma már csak néha igen jelenték- telen dűlő vagy dűlőrész nevek őrzik.

Utalok itt azokra a fontos geológiai felfedezésekre, (földgáz, exhalatiók stb.) melyekre a geológusok a helynevek alapján jutottak. (pl. Buzgókút, Bugyogó fertő, Forrózsombó stb.)

Ahhoz, hogy Magyarország összes helységnevei összegyűjtessenek, semmiféle tudomá- nyos testületnek nincs elegendő anyagi ereje, sőt elegendő munkása sincs, de még ha volna is, tökéletesebb munkát nem végezhetnének, mint a kataszteri térképezők.

Bátor vagyok mint precedensre arra is hivatkozni, hogy hasonló tudományos célra a horvátok már kaptak egy sorozatot a kataszteri térképekből. Úgyszintén arra is hivat- kozom, hogy az 1897. évi XIII. ik tc. értelmében a Magyar Nemzeti Múzeumnak minden saj- tótermékből kötelespéldány jár, s az Állami Földmérés térképeiből mindezeideg egy lapot sem kaptunk, holott nagy érdeke az államnak, hogy legfontosabb térképei több helyen is őriztes- senek.”

A pénzügyminisztérium a földmérési térképek átadását 1925. jan. 3-án kelt 79.344/1924. sz. rendeletével szabályozza:

„Az Országos Széchényi-Könyvtár részére kataszteri térképek másolatainak kiadása iránt az 1924. évi május hó 6-án 302. szám alatt kelt előterjesztésére értesítem, hogy az előadott tudományos célra való tekintettel, a nevezett könyvtár kérelmét figyelembe véve az alábbi intézkedéseket tettem.

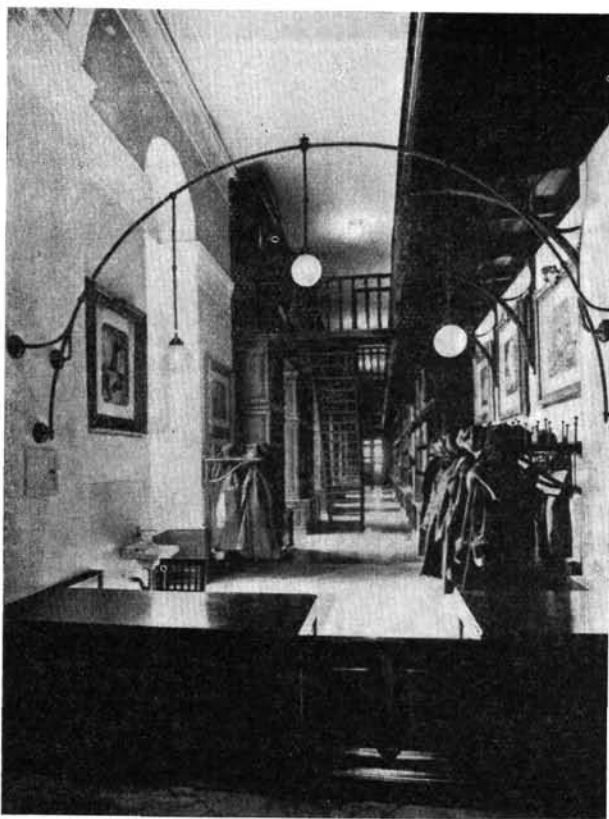
Utásítom a m. kir. állami földmérési térképtárat (Bpest, II. ker. Fő utca 34. sz.) hogy az új felmérés által érvénytelenné vált régi, eredeti térképeket, valamint az esetleg több példányban rendelkezésre álló könyvomatú térképek egy-egy példányát a nevezett könyvtár részére kiszolgáltathassa.

Intézkedtem továbbá, hogy jövőben az újonnan készítendő térképmásolatokból egy-egy példány a Könyvtár részére díjmentesen kiadassék.

Megjegyzem azonban, hogy a térképeket és térképmásolatokat a jelzett módon csakis tudományos célú kutatások érdekében engedhetem át, azokról másolatok ki nem adhatók, sem nem sokszorosíthatók, minthogy a kataszteri térképek másolatainak vagy azok kivonatainak kiadási és árusítási joga kizárólag az állami földmérést illeti meg.”⁶⁹

A nyomtatványok osztályának szárnyai alatt érlelődött önállóvá a *zenei gyűjtemény* is. A világháború végén *Haraszi Emil* is mint tanár került az OSZK-

ba; ő vetette fel először azt a gondolatot, hogy a Történeti Múzeum (akkor Történeti Osztály) hangszergyűjteményét, az OSZK kottatárát, az elméleti zenei irodalmat (a müncheni rendszer mus. theor. szakját) és a zenei kéziratokat önálló múzeumi osztályként kellene egyesíteni.⁷⁰ Harasztit 1920-ban a *Nemzeti Zene*redéhez (a mai Bartók zeneiskola elődje) helyezték át, munkáját *Kereszty István* vette át, aki *Szinnyei József* halála óta a *Hírlaptár* vezetője volt, de közismert zeneértő és zenekritikus is. Mellette *Lavotta Rezső* működött, a kolozsvári városi konzervatórium menekült igazgatója. Haraszi tervét *Isoz Kálmán* valósította meg, aki Szalay és Fejérpataky idején a Nemzeti Múzeum igazgatóságának (ill. főigazgatóságá-

Az ún. ruhatári folyosó. (Ebben az alakban 1927-től 1950-ig állt fenn.)

nak) meglehetősen széles hatáskörrel rendelkező titkára volt. Hóman Tóth Lászlót — aki a titkári tisztet az OSZK-ban töltötte be mellette — 1923-ban magával vitte a főigazgatóságra, és Isoz Kálmánt kifejezetten a zenei gyűjtemény osztályá szervezésének feladatával helyezte az OSZK-hoz.

Isoz az OSZK keretében felállítandó *Zenei gyűjteményre* tesz javaslatot, amely a régiségár és a néprajzi osztály hangszereiről is nyilvántartást vezet, azok tudományos kezelésében közreműködik, de *anyaga* csak könyvtári dokumentumokra korlátozódik: 1. Zenei kéziratok (Ms. Mus.) 2. Zenei levelek (Ep. Mus.) 3. Zenei analecták (An. Mus.) 4. Nyomatott hangjegyek (Mus. pract.) 5. Könyvek (Mus. theor.) 6. Ikonográfiai gyűjtemény, 7—8. Hangszerlajstromok.⁷¹

A munka azonnal megkezdődött s az 1924 május haváról szóló jelentésben Isoz már a nyomtatványi és a kéziratári anyag kiválasztásáról számolhatott be; így a jelenlegi Zeneműtár három fő gyűjteménye (Mus. theor. Mus. pract. és Man. Mus.) egyesült Isoz, majd az őt követő⁷² Lavotta s végül *Vécsey Jenő* vezetése alatt. A hangszerlajstrom nem valósult meg.

A zeneművek külön szerzeményi naplójára vonatkozó igényt azonban Lukinich elutasította, a naplózás továbbra is a nyomtatványok osztályán történt.⁷⁴

Ugyanígy megmaradt a közös szerzeményezésen keresztül a hírlaptár közvetlen kapcsolata a nyomtatványok osztályával, noha a célszerűség a feldolgozási munkában és a raktározásban tovább növelte a hírlaptár önálló hatáskörét. 1922-ben vetette fel az osztály akkori vezetője, *Borzsák István*, hogy a folyóirat-kötelempéldányok nyilvántartását egyesíteni kellene a hírlapokéval. „A megjelenés módján — hogy havonta egyszer, esetleg még ritkábban, vagy havonta legalább kétszer jelenik-e meg a lap — való megkülönböztetés idejét múlja. A háborús és forradalmi idők alatt a lapok egyre-másra változtatták megjelenési módjukat, s ha a fenti elvhez akartunk volna ragaszkodni, egy-egy lap ötször-hatszor ide-oda vándorolt volna.”⁷³ Az ellenőrzés és a rendbentartás is könnyebb, ha hírlapokról és folyóiratokról *csak egy* nyilvántartás van. Csak a teljes évfolyamok kerüljenek a nyomtatványosztályra, az ideiglenes nyilvántartást (beleértve a reklamálást is) a hírlaptár végezze. (A nehézség csak abban van, hogy a hírlaptári növedéknaplóba mindig az évfolyamok első számát vezetik be, a könyvekhez sorolt folyóiratoknak viszont a befejezett köteteket.) 1923. január 1-től kezdve az egyesítés megtörtént.⁷⁶

1924-ben a Lukinich által vezetett egyik osztályvezetői értekezleten újabb intézkedés történik: a jegyzőkönyvbe foglalt határozat kimondja, hogy ezentúl „az összes folyóiratanyag a hírlaptárban kezeltek [áthúzza a szó: őriztetik]. A könyvtári feldolgozást a hírlap- [áthúzza: nyomtatvány] osztály végzi. Az így feldolgozott kész évfolyamokat pedig átteszik a nyomtatványtárba.”⁷⁷ A jegyzőkönyvben a legfontosabb két szó javítva van, mégpedig úgy, hogy a javítással igazított egyik verzió a másiknak pontosan az ellenkezőjét mondaná ki. Azt jelenti-e ez, hogy egészen a végső pillanatig vitás volt, melyik mellett döntenek a két lehetőség közül — vagy azt, hogy a vezetők is azt a „tudós” típust képviselték, amelytől az olyan apró bibliokonómiai probléma, mint a periodikák kezelése, idegen volt?

Egyébként az események kényszere már 1917-ben oda vezetett, hogy a külföldről rendelt lapok számonkénti ellenőrzését a Hírlaptár vette át s csak a befejezett évfolyamokat küldte át a nyomtatványi osztálynak.⁷⁸ Ezt — mint láttuk — 1924-ig fokozatosan minden periodikára kiterjesztették. 1929-ben bekövetkezett a hírlaptár önállósulásának újabb etapja: az összes *kurrens* folyóiratok *katalógus-*

céduláit is átemelték a hírlaptárba, „ezzel minden időszaki sajtótermék teljes gondozása az osztály tisztviselőire hárul”⁷⁹ a gyarapítási naplót is ott vezetik, csak a kész évfolyamokat küldik át a nyomtatványi raktárba.

Miután azonban a *megszűnt* folyóiratok katalóguscédulái továbbra is a müncheni raktárakban maradtak, 1933-ban azokat is áttették a hírlaptárba, ugyanekkor egyesítették a periodika-sorozatokat, amelyek⁸⁰ azért szakadtak szét, mert a megjelenési időköz változott s ezért hol könyv- hol folyóiratként kezelték ugyanazt a címet. A raktárak különállása így is megmaradt: ezt csak 1945-ben és 1957-ben számolta fel a Könyvtár, ettől kezdve a periodikák raktárilag is együvé, egyetlen zárt kurrens-számozású rendszerbe kerültek.⁸¹ A szerzeményi naplózás helye és módja még kétszer változott; a végleges egyesítés 1943-ban, a naplót és a számonkénti nyilvántartást egyesítő kardexrendszer bevezetése 1950-ben történt.⁸²

Maradandó eredményt kétségkívül az jelentett, hogy *a)* minden periodika feldolgozása egy helyen összpontosult (a rész cím nélküli sorozatokat kivéve: ezek kérdése, függetlenül az önálló vagy nem önálló osztályszervezettől azért vált fokozódó problémává, mert a típus a második világháborútól kezdve egyre terjed), *b)* kialakult a periodikák egységes, összefüggő raktára.

Az utóbbi azonban a Könyvtár általános helyproblémáival is összefüggött, ezért alább még újra érintjük.

Nem kíván ugyanilyen részletes tárgyalást a *levéltári osztály*, amelynek története túlnyomóan az előző korszakba esik. Talán korjelenség is, hogy amilyen mértékben változik a XX. század társadalma, ugyanolyan mértékben fogy az érdeklődés a családi levéltárak iránt: a régi dzsentrireteg tagjait családjuk múltja, rangja, címere, nemeslevele éppoly közvetlenül érdekelte, mint a szépirodalom vagy a szaktudomány — az új olvasóréteget személyileg ez a dokumentumfajta hidegen hagyja, a levéltári termékekbe csak a céhbeli történészek járnak.

Azok pedig ezt a dokumentum-típust a számára ma már természetesebb helyén, a levéltárban keresik. Nem véletlen, hogy a Széchenyi Könyvtár levéltári részlegének leválasztását 1919-ben a kommunista szakemberek határozták el először.⁸³ És ha betekintünk az egykorú iratokba, az ellenállás nem is a levéltár leválasztása ellen irányult igazán, hanem az ellen, hogy az illetékes szakemberek a *kézírttár* anyagának egy részét is az Országos Levéltárnak átadandó anyaghoz akarták csatolni.⁸⁴

Egyetlen adatunk van csak az 1920 utáni évekből a levéltári anyag gyakorlati igénybevételéről — az osztály létjogosultságát a Könyvtáron belül azonban ez is inkább gyengíti, mint erősíti — s ez a régi oklevelek kikölesönzése az egyetemi oktatás céljára.

„Mint ismeretes az oklevéltani szemináriumi gyakorlatokhoz az okleveles anyagot tanítás céljára eddigelő levéltári osztályunk törzsanyaga szolgáltatta. Könyveinkben 1900 óta találjuk nyomát ily kölcsönzéseknek. Évtizedek alatt oly belterjessé vált ez a kölcsönzés, hogy kiterjedt a mondott gyűjtemény egész középkori részére. A szemináriumi gyakorlati stúdium abban állott, hogy a hallgató a szemináriumi gyakorlati órákon felolvasta a maga által készített oklevélmásolatot s az esetleges hibák kijavítása után az oklevelet egy tisztázott másolati példány kíséretében a vezető professzornak visszaadta. E másolatok az oklevél mellé téve bekerültek törzsanyagunkba és mértékül szolgálnak arra, hogy mily beható volt évek során okleveleinknek szerepe a szemináriumi oktatásban.

Kétségkívül nagyra kell értékelnünk azt a tudományos hasznót, amely történetírásunkra abból háramlott, hogy történetíróinknak széles rétege a legközvetlenebb módon nyert bevezetést a történeti kutatás legszükségesebb stúdiumába, az oklevélfelolvasásba. Dr. Fejérváry

Lászlót ezért az áldozatos tanítói munkájáért nem csupán közvetlen tanítványai fogják hála-
san emlegetni, hanem mindazok, akiknek számára a módszeres oklevél-kritika a történetírás
által az eddigieknél biztosabb igazságokat nyújtott.

Nem lehet azonban elhallgatnunk e nagy haszon mellett azt a kárt, amelyet az oklevelek
sűrű használata és elszállítása által gyűjteményünk szenvedett; különösen a pecsétanyag ron-
gálódott meg szembetűnő módon. Hogy gyűrődés folytán mennyit szenvedtek okleveleink,
(különösen a papirosanyagúak:) arra minden egyes darabra kiterjedő bizonyítékunk nincsen,
de csak felületes egybevetése a használt levéltári masszának valamely — ily oktatási célra
igénybe nem vett — családi levéltár megfelelő részével, teljesen elegendő arra, hogy Méltó-
ságod meggondolás tárgyává tegye, hogy okleveleinknek ily korlátlan mértékű használata
könyvtári szempontból célszerű-e és megfelel-e könyvtárunk egyik alap-principiumának: a
conserválás elvének.

Megoldásul két eljárási lehetőséget ajánlanék Méltóságod figyelmébe:

1. Méltóztassék megkísérelni az eredeti oklevelek eddigi korlátlan kölönszésének vala-
mely megszorítását.

Erre az éppen most végbement diplomatika tanszék változás a lehető legkedvezőbb al-
kalmat nyújtja. Méltóságod elvi okokból eredő fellépése megmaradhat minden félremagya-
rázás nélkül elvi föllépésnek. A szemináriumnak vannak eredeti oklevelei és másolatai; ezek,
továbbá a Horváth Árpád-féle klisék levonatai, amelyeket könnyen bocsáthatnánk a szemi-
náriumi oktatás számára rendelkezésre szolgáltatóknak a kezdő-haladók oktatásának fősegéd-
eszközét.

2. Eredeti oklevelek bemutatathatására óhajtanóknak tartanánk didaktikus célból
egy állandó kontingens kiválogatását, melynek változatosabbá tételére esetleg az Orszá-
gos Levéltár is hozzájárulhatna a szemináriumi használatra való anyag időnkénti kiköl-
önszése által.⁸⁵

A levéltári anyag túlaradását azonban nem a középkori oklevélanyag okozta
elsősorban, hanem a családi levéltárak letétbehelyezése, amely a két világháború
közti időben is állandóan folytatódott. 1882-ben vált le a kéziratárról a levéltári
osztály, s lett önállóvá. Akkor állománya 120 000 darabból állt; ez 1925-ig a húsz-
szorosára szaporodott.⁸⁶ De már 1876-tól kezdve — *Fraknoi* Vilmos igazgatása és
Csontos János osztályvezető alatt — meghonosították a családi levéltárak örök-
letétképpen való átvételét. Hiába dolgoztatta ki még Fraknoi részletesen a feldol-
gozás és a konzerválás rendszerét, ez sohasem valósult meg. Kezdetben az osztály
egyetlen kezelője maga Csontos volt; az első világháború után, Bártfai Szabó
László, majd Sulica Szilárd vezetése alatt, 5—6 munkaerő állt rendelkezésre, de a
folyamatosan érkező anyaggal nem győztek lépést tartani. 1926-ban azután a
Könyvtár helykérdését legalább ideiglenesen rendezni hivatott ún. költözködés
első lépéseként a levéltári osztályt az Országos Levéltárba, annak két második
emeleti szobájába és egy III. emeleti raktárába szállították át.⁸⁷

A Könyvtár organizmusában azonban továbbra is megmaradt a levéltár egyik
nagy, ebben az időben 100 000 darabon felüli állaga, a *gyászjelentés-gyűjtemény*.
Ezt 1904-ben alapozta meg a levéltár egyik letéteményezője, *Szent-Ivány* Zoltán.
A 64 896 személyről szóló gyászjelentés évröndben volt felállítva és betűrendes
lajstrommal ellátva. Miután azonban maga a letéteményező úgy kívánta, hogy a
gyűjtemény a Könyvtár más hasonló állagaival egyesíttessék, az anyag hihetetlen
mértékben felszaporodott, s rendezése lehetetlenné vált. A levéltár kiköltözését
megelőző 20 évben semmiféle gondozásban nem részesült.⁸⁸ Az 1935. évben önál-
lósult Kisnyomtatványtárnak a szorosan vett aprónyomtatványok és a plakátok
mellett egyik legfontosabb, számszerűleg pedig a legnagyobb állaga.

A fentiekben az osztályok szervezeti-történeti alakulását tartottuk szem előtt.
A régi keretek közt működő kéziratárról majd csak a gyarapítás kérdéseinél lesz
jelentősebb mondanivaló. És ott tekintjük át a régi és ritka könyvek gyűjteményé-

A Todoreszku-gyűjtemény díszes berendezésű terme

nek sorsát, amely két legjelentősebb s a Könyvtár történetében Széchényi óta az egyéni adományozók hagyatékai közt legtekintélyesebb könyvtár átvételével gyarapodott.

De külön említést érdemel a Könyvtár első műhely-jellegű részlegének, a *könyvkötészetnek* 1920-ban történt alapítása.

Felállítása és működésének első éveit Akantisz Viktor személyével, *Todoreszku Gyula* műértő könyvkötőjével és restaurátorával, a *Todoreszku-gyűjtemény* első bibliográfiai leírójával függ össze. Akantiszt 1920. augusztus 10-én a múzeum „könyvművészeti szakelőadóként” alkalmazta, elsősorban a *Todoreszku-gyűjtemény* további gondozására.⁸⁹ Ezt követően szerződést kötöttek a *Kiss Erzsébet* (azaz *Kiss Waldemár*)-féle könyvkötőcéggel a műhely berendezésére, amely az első évben csak kisebb javítási munkákat végzett. Csak 1921. január 8-án közli Melich az osztályokkal, hogy ezentúl a kötni vagy javítani valót Garda Samu beosztott tanárnak adják át. Ő továbbította a kötészetnek. A nem egészen fiatal Akantisz és a kötészetet vezető *Kiss Erzsébet* közt nem volt harmonikus a viszony, amellet Akantisz nyilván nehezen illeszkedett a Könyvtár, számára egészen új, környezetébe. Egy ízben (1922. febr. 9.) felmentését kérte, mert a kötések elbírálását az osztályok maguknak tartják fenn, mert a felszerelés ügyét Sáfár laboráns önhatalmúlag intézi s nem ő stb. Egy bizonyos bizalmatlanság cseng ki már a *Kiss-céggel* 1921. december 12-én közösen aláírt „kötelező megállapodásból”:

1. Minden okirat Kiss Waldemár Kiss Erzsébet aláírással látandó el. 2—7. A cég köteles lehetőleg nagyszámú munkást beállítani; a munkát vis maior esetét kivéve nem szüneteltetheti. Az anyagokat a cég adja: ha kivételesen a Múzeum ad valamit, azt az elszámolásból le kell írni. Gázt, villanyt, fűtést a Múzeum ad. A mindenkori napi árak szerinti számlákból a Múzeumnak jogában van levonni a) a felszerelésbe fektetett tőke kamatait, b) a vásárolt gépek s eszközök vételárának 15 évi törlesztésre beosztott összegét a teljesített munka idejének és az az időre szóló számla nagyságának arányában, c) a gáz, víz, fűtés árát. 8. Javítási munkálatoknál órabéres fizetés van érvényben. 9. Cég köteles a munkába adott műveket naplózni s a munka megkezdésekor, valamint elkészülte után Akantisz könyvművészeti előadónak bemutatni.

Ennek ellenében a Múzeum garantálja az állandó foglalkoztatást, a még szükséges gépeknek a dotáció által nyújtott lehetőségek szerinti további beszerzését, a helyiség munkaképes állapotban tartását, takarítását stb. A megállapodást Akantisz és (az 1. pont határozatával ellentétben egyedül) Kiss Erzsébet írta alá.

Akantisz alapos — de főleg a régi és ritka anyagra irányuló, inkább restaurátori, mint igazán könyvkötészeti — munkáját igazolja egy 1921. jan. 12-éről keltezett jelentés, mely szerint: „a november hóban megkezdett javítási munkák tovább folytatódtak és pedig elsősorban a tervbe vett „Ősnyomtatványok” bekötési tábláinak helyreállításával.

Ezekből elkészült összesen 109 darab rongált kötés, kisebb-nagyobb defektussal, miknek a minéműsége a Naplóban pontosan feltüntetve is van. Különös súlyt helyeztem arra, hogy ne csupán a hiányok, szakadások stb. pótoltságának, hanem lehetőleg visszaadattam festéssel a bőrkötések színét s kenőccsel azoknak eredeti fényét is.

A könyvek belső szöveg és előzéklapjai — a beragasztások — és apróbb javításokon kívül teljesen érintetlenül maradtak; s e megjegyzésem különösen vonatkozik az előzéklapokra, számolva azzal az eshetőséggel, hogy mint eddig, úgy ezután is bizonyára akadnak kutatók s szakemberek, kik ezeket a lapokat, ha leragasztattak volna, újra fölfejtének: bibliographiai adatok, nyelvemlékek vagy más irodalmi ritkaságok után való kutatás céljából.”

Az 1923 első feléről szóló jelentésben Akantisz már elégedettebben szemléli az elvégzett munkát; igaz, hogy 1922 októberétől kezdve a kötetzet már a Könyvtár saját kezelésében, a Kiss-cégtől függetlenül dolgozik. És sokkal rentábilisabbá vált munkája azért is, mert a Könyvtár nyersanyagok beszerzésére nagyobb összeget fordított, azok pedig 1923 áprilisa óta 100—400%-al drágultak. 615 javítást végeztek januártól júniusig 69 583 koronát kitevő kiadással. A kötésre fordított egész összeg 151 959 korona volt, amivel szemben a házon kívüli kötés ára az ugyanakkori napi árak szerint 406 512 korona lett volna.

Az 1923-ról szóló jelentésben olvashatjuk, hogy a két munkással dolgozó műhely, azonkívül, hogy nyomtatványosztályunkat olcsó kötésekkel látja el, valamint végzi a sürgős munkát és a javításokat, befejezte az ősnyomtatványanyag szakszerű restaurálását.

A házi könyvkötészet az egész időszak alatt csak a kényesebb, különleges igényű köteteket látta el, a könyvek nagyobb részét házonkívül, elsősorban a magas színvonalú és jól bevált *Gottermayer* céggel köttette a Könyvtár.

A könyvkötészet mellett *fényképészeti laboratórium* felállítására is történt kezdeményezés, két ízben is. Az első magától Klebelsberg minisztertől indult ki, a másik Kaposy János orsz. alleveltárnoktól. A Könyvtár mindkettőre negatív választ adott más-más indoklással, de láthatóan azért, mert mindkét esetben több intézmény számára közös laboratóriumot terveztek, amelyek helye a

Múzeumon kívül — a Szépművészeti Múzeumban, ill. a Levéltárban — lett volna. A laboratóriumra szükség van, mondja a második tervre adott válasz, már csak azért is, hogy tudományos célokra eredeti dokumentumokat ne kelljen külföldre küldeni — de a házon kívüli fényképlaboratóriumba történő ide-odaszállítás a célnak nem felel meg. Lukinich tehát saját fotoműhelyt tervez — ennek berendezése azonban a viszonyokhoz képest irreálisan sokba kerülne: 10—15 millió korona.⁹⁰

A pénzhiányon kívül a fejlesztési gondolatok, új osztályok, új laboratóriumok felállításának megölni betűje a szűk épület, amely a meglévők üzemben tartását is alig engedi.

Helynyerési tervek és kísérletek az 1926—27-ben végrehajtott belső költözködésig

A Könyvtár és az egész Múzeum egyre fokozódó helyszüksége és az annak kielégítését célzó tervek vagy kísérletek mindig a szervezés problémáival párhuzamosan, hol mint azoknak szükségképi előfeltételei, hol mint a megoldást elháríthatatlanul akadályozó tényezők merültek fel.⁹¹ A Könyvtár az egész Múzeum mozgásához volt kénytelen alkalmazkodni, ha lényeges terjeszkedésre tett kísérletet — belső megoldásokkal csak ideiglenes eredményeket érhetett el. Az évekig vajdúdó összmúzeumi valamint a partikuláris helynövelési kísérletek 1926—1927-ben, a kétféle segélyforrás viszonylag szerencsés egyesítésével, mégis olyan megoldáshoz vezettek, amely mintegy tíz évre biztosította a helyszükségletet és a raktározás reformja mellett a belső feldolgozás újjászervezésének kétszeri elindítását (1926 és 1934) is lehetővé tette.

A helyproblémák felvetődése és megoldása a mindenkori politikai helyzettel, egyúttal a nemzetközi politikával is kapcsolatba került.

A Nemzeti Múzeum fokozatos szétköltöztetése a XIX. század végétől kezdve a következő lépésekben ment végbe:

1892-ben kiköltözött a Néprajzi tár, majd hosszas viszontagságok után 1925-ben foglalta el Hungária-körúti⁹² helyiségét az eredetileg gimnázium céljára épült szép épületben.

1905-ben a múzeumi képtár beolvadt a Szépművészeti Múzeumba ugyanakkor költözött ki a Főrendiház is, amely 1865 óta a Múzeumban tartotta üléseit. 1925-ben megkezdődött a Múzeum főépületének tehermentesítése a természettudományi gyűjtemények részleges kihelyezésével, amelyeket 1926-ban az OSZK levéltári osztálya követett.⁹³

Még 1926 után is a főépületben maradt azonban a Könyvtáron kívül az Éremtár, a Régészeti, a Történeti osztály, az Ásvány- és Őslénytár. Az 1925. évi tervek szerint az utóbbi kettőnek, majd végül — az új célépületbe — a Könyvtárnak is ki kellett volna költöznie, s a Polláck-féle műemléképületet teljesen az Érem- és Régésgtár, az Iparművészeti Múzeum és az Arcképcsarnok egyesítésével létrehozandó Nemzeti régészeti és történeti múzeum foglalta volna el.⁹⁴

A Könyvtár szempontjából az első általános múzeumi rendezési tervet már 1922-ben elkészítették.⁹⁵ Emeljenek önálló természettudományi múzeumot — így szól a terv — és vigyék oda az Állattárt, továbbá az Ásvány- és Őslénytárt. A Múzeum körüli épületet pedig osszák meg a Könyvtár és a történeti-régészeti

gyűjtemények között. Ha ez a megoldás nem volna lehetséges, akkor a Könyvtár égető helyigényei számára az udvarra (melyikre?) kellene építkezni.

A Könyvtár közvetlen problémái pedig a következők:

1. A Hírlaptárnak a Festetich-palota istállójában elhelyezett részlegét sürgősen vissza kell telepíteni. Ott „már évek óta csak a herceg [kiegészítve a fogalmazásban: Ó Főméltósága] jóvoltából húzzuk meg magunkat, de elég világosan tudunkra adták már, hogy ez az állapot soká fenn nem tartható.” Az épület könyvtári részének egy részét elfoglaló Krenner-féle lakás a hírlaptár számára nem lenne elég. Nem felel meg a Múzeum által felajánlott főbejárat melletti helyiség sem.

2. Külön kutatóteremre van szükség a levéltár és a kéziratár részére.

3. A felszaporodott családi levéltárak elhelyezése is szükséges: a levéltár földszinti és emeleti helyiségei egyaránt zsúfoltak.

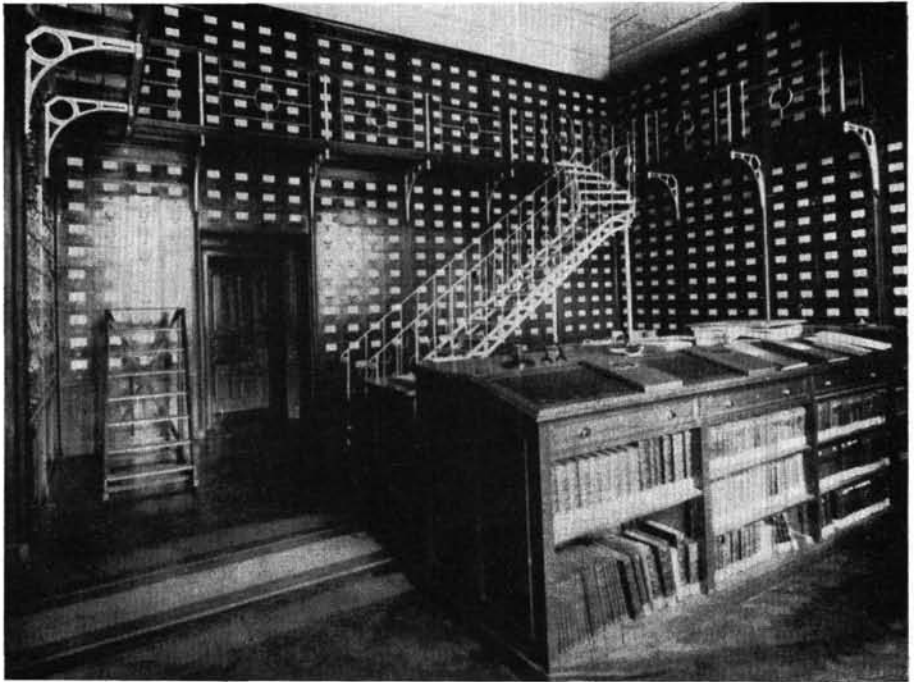
4. Külön hírlap- és folyóiratolvasóterem is kívánatos lenne, ahol a periodikák *legújabb számai* a közönség rendelkezésére álljanak.

5. Végül külön helyiség kell az olvasók beiratkozásának lebonyolítására és felvilágosítások adására.

A bővítés előterében tehát, alig hogy a Könyvtár a háborút követő közvetlen feladatok közt lélegzethez jutott a tervezésben, a levéltár, a kéziratár (Fejérpataky és Melich alatt a két legfontosabb részleg) és a hírlaptár, nemkülönb, és ez meglepő, az olvasószolgálati igények álltak. Utóbbiak ilyen hangsúlyozottan a felszabadulás előtt már csak egyszer, *Fitz József* főigazgatótsága alatt vetődnek fel.

A tervek azonban rendszertelenül cikáznak tovább. Klebelsberg miniszter a Gyűjteményegyetem 1922. november 19-i megnyitó ülésén már másképpen képzeli el a megoldást, és (tudatosan vagy véletlenül) visszatérve a Tanácsköztársaság alatti tervekhez azt mondja, hogy „a természetes folyamat az lett volna, hogy a Nemzeti Múzeumból fokozatosan ki kellett volna válnia a régiség- és éremtárnak, mely az Iparművészeti Múzeum egy részével Művelődéstörténeti Múzeummá alakulna, továbbá a Néprajzi Múzeumnak, meg az ásvány és állattárnak (utóbbiak Természettudományi Múzeumban egyesülnének). „Ez esetben Pollák [így] gyönyörű múzeumkörúti palotája teljesen az Országos Széchényi Könyvtár rendelkezésére maradt volna, mely célra az épület megfelelő belső átalakítással teljesen alkalmas is lenne.”

Később (1925-ben) ismét a Könyvtár számára készítendő új épület került előtérbe. A Könyvtár előbb a pesti Dunaparton, majd a Lágymányos árterületének feltöltendő s kulturális intézmények elhelyezésére szánt területen kapott volna saját palotát. A nagy tervek nem fedhették el a kicsiny, de égető gondokat. A legégetőbb probléma a hírlaptár, mert annak kihelyezett részlegét a herceg, illetve annak ügyvédei egyre sürgősebben el akarják távolítani a palotából, ahová az a körülmények kényszere alatt jutott. A hírlaptár elhelyezési körülményeit már a Könyvtár 1911. évi jelentése végzetesnek és az anyag rendje teljes csődjével fenyegetőnek mondta. 1912-ben ezért béreltek egy helyiséget a Szentkirályi utcában s a már 1909-ben a múzeum pincéjébe szorult külföldi és magyarországi, de idegen nyelvű hírlapokat tették át, majd még jelentős mennyiségű magyar vidéki hírlapot. Innen kellett még a Károlyi kormány idején az anyagot néhány nap alatt az akkori Eszterházy u. 26. (később Puskin u. 26, ma Polláék Mihály tér 10.) alatti hercegi palota istállójába átvenni. Az anyag hovatovább megközelítette mennyiségben a főépületben maradt hírlaptári részlegét s olyan értékek tárolódtak benne, mint a *Pressburger Zeitung* és az *Erdélyi Híradó*, meg az amerikai magyar lapok.⁹⁶

A levéltári osztály egyik terme a kiköltöztetés előtt

A Festetich-palota helyiségei magából az istállóból, valamint az amelletti dolgozószobából és a felette levő első emelet 3 szobájából álltak.⁹⁷ A herceg 1921 óta állandóan sürgette a helyiségek visszaadását. Addig is olyan megszorításokat voltak kénytelenek a könyvtárosok elfogadni, hogy amikor a herceg a fővárosban tartózkodott, nem lehetett kiszolgálni az ott levő anyagból, hogy távollétében is vigyázni kellett, hogy ne zavarják a palota nyugalma; végül már csak elkerülhetetlenül szükséges esetben volt szabad a Könyvtár alkalmazottainak oda belépni.⁹⁸

Szívós kitartással és a legkülönbözőbb utakon tört előre a Könyvtár a helyszerzés felé — de a Múzeumon kívüli utak egyike sem vezetett a célba. Hóman — egy személyes megbeszélésre hivatkozva — *Sipőcz* polgármestertől az üres régi Országházban kért néhány szobát ingyen vagy bérbe. Egy hónap leforgása alatt megjött az elutasító válasz: „Az említett épületben levő összes helyiségeket a Népjóléti Központ, a Tanszerkészítő Műhely, a Fővárosi Könyvtár, a Földrajzi Társaság és a M. kir. egyetem közgazdasági tudományi kara tartja lefoglalva, a Méltóságod által említett hírlaptár céljára különben sem alkalmas pinchelyiségek pedig a főváros tüzelőanyagának raktározására szolgálnak.”⁹⁹

A Könyvtár helyszerzési próbálkozásait a nemzetközi kulturális kapcsolatok fejlődése, a magyar kormány fellendülő kultúrdiplomáciája is segíteni látszott. A Nemzetközi Szellemi Együttműködés Bizottsága — mint ezt Klebelsberg a Külügyminisztériumhoz intézett 5706/1922. elsz. sz. átiratában mondja — ki akar-

ja terjeszteni a nemzetközi kiadványcserét az 1886-i brüsszeli egyezmény keretein túlra is. Magyarország azonban még a brüsszeli egyezményhez sem csatlakozott: a csatlakozást a Külügyminisztériumnak mielőbb folyamatba kellene tennie.

A két nemzetközi kötelezettség: a brüsszeli egyezményhez való csatlakozás, meg a Szellemi Együttműködés Bizottságában való részvétel (s ezenkívül, mint az egyik következő fejezetben látni fogjuk, még egy harmadik, aktuális igény: a könyvkivitel ellenőrzése) vezetett az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ megalakítására a Gyűjteményegyetemről szóló 1922-i törvény keretében.

Az OSZK helyiségkérdésére ezek a nemzetközi események annyiban hatottak, hogy az OKBK számára — amely az OSZK-tól függetlenül, de az eredeti tervek szerint azzal szorosan együttműködve intézte volna a rárótt feladatokat — helyiségre volt szüksége. Az első kiszemelt helyiség az Országgyűlés épületének 3 szobája lett volna, amelyet Klebelsbergnek a Gyűjteményegyetem igazgató-tanácsához 1922. dec. 15-én tett bejelentése szerint erre a célra meg is ígértek. Az Országgyűlés háznagya, *Karafiáth Jenő* azonban már a következő napon közölte, hogy nem rendelkezik nélkülözhető helyiségekkel . . .

A Könyvtár ekkor újra megsürgeti a Krenner Józsefné (az Ásványtár néhai igazgatójának özvegye) által a főépületben birtokolt (egykor hivatali) lakás (fszt. 35. sz. helyiségek) kiürítését; ez esetben 2—3 szobát egy esztendőre — (amelyből később 5 lett) — az OKBK rendelkezésére bocsát, utána a hivatal átköltöznék az Egyetemi Könyvtár épületébe, a közvetlenül a háború után egy ideig fennállott Külföldi Könyveket Elosztó Bizottság helyére. Egy évi áldozattal így a Könyvtár megkísérelte visszanyerni a terveihez annyira szükséges lakóhelyiségeket. Az utóbbi ügy azonban már nem a Múzeum vagy a miniszter, hanem a lakáshivatal ügykörébe tartozott s még évekig húzódott el.¹⁰⁰ Itt kezdődött, s lassan tradícióvá vált, hogy az OSZK új ügykörök vezetése vagy támogatása alapján próbált helyhez jutni, mintegy harmadik útként a múzeumi tárakkal való viaskodás és a belső (igen gyér) tartalékok felhasználása között.

A további tervek a meghíusult külső terjeszkedés helyén általában a belső helyteremtést veszik célba.

Érdekes korai dokumentuma ennek egy még Melich idejéből származó előterjesztés három terem bebutorzása iránt, amelyet a későbbiek folyamán is ismételt szereplő Michl cég végezne. A géppel írt fogalmazványra kézzel vezették rá az elutasító határozatot: „A bútorozási kérdés bizonytalan ideig elhalasztandó.”¹⁰¹

1923 májusában végre Hóman megrendelheti a hírlaptári (ma reference) dolgozószoba karzatának felépítését (ugyancsak Michl Alajos bútorgyárosnál), amely 76 m² rakterületet jelent.¹⁰² A belső átalakítás ezután így folyt tovább:

„A földszinti helyiségben állványokat emelve értesítőgyűjteményünknek, a zsúfolt törzsraktárban cca 180 folyóméter állványhoz jutottunk. Ezenkívül több kisebb pótállvány készült a hírlaptári folyosón és a nyomtatványi osztály raktárában. Összevéve mintegy 40—50 000 kötet elhelyezését biztosítottuk. Sajnos a második félfévre tervbe vett további nagyobb berendezési munkálatról — a nagy olvasóteremnek kétemeletes karzattal leendő felszereléséről — valutánk romlása következtében le kellett mondanunk. A Festetich hercegi palota istállójában elhelyezett hírlapanyagunk és a pincében elraktározott aprónyomtatványaink megmentése a rothadástól, valamint a modern igényeknek megfelelő olvasóterem és kutatószobák berendezése s a helyszűke miatt felosztott állandó kiállítás visszaállítása csupán az épületkérdés gyökeres rendezésével, a Múzeum természetrajzi osztályainak kitelepítése által érhető el. Az így felszabaduló II. emeleti helyiségeknek a Széchényi Könyvtár és Régiségtár közt leendő megosztásával néhány évtizedre meg volna oldva két leggazdagabb gyűjteményünk elhelyezésének évtizedek óta halogatott, halaszthatatlan kérdése.”¹⁰³

Közben mégis folyt már az előkészület a véglegesnek és a körülményekhez képest elfogadhatónak gondolt megoldás felé is. Hogy a szervezést részleteiben is Hóman irányítja, s hogy a megfelelő elgondolások kialakításához egyszerre többeket szólított fel vagy egymás után a Könyvtár több — és elsősorban fiatal — munkatársát próbálta ki, azt bizonyítani látszik *Nyireő* István személyes visszaemlékezése, de ugyanakkor *Sikabonyi* Antalnak egy saját jelentése — a Gyűjteményegyetem sokszorosított úrlapján — 1923-ban végzett tudományos munkájáról: „Könyvtárunk átszervezéséről tervezetet készítettem (főigazgató megbízásából).¹⁰⁴

A végül is megvalósításra kerülő, *Nyireő-féle tervet* 1928-ban küldi meg Lukinich Hómannak.¹⁰⁵ A munkálatok menetét Klebelsberg személyesen is figyelemmel kísérte, maga vette szemügyre a rendelkezésre álló és a terjeszkedés szempontjából tekintetbe jövő helyiségeket. Könyvtárunk történetében példa nélkül álló, hogy a magyar közoktatásügy legfőbb képviselője ily közvetlen megértő és meleg érdeklődést tanúsítson ez intézmény iránt — írja az 1926-ról szóló jelentés — elismeréssel, de jól kiszámított bókkal is a felsőbb hatóság iránt, amelytől a következő évre még többet várt a Könyvtár az eddigieknél: többek közt az eddig még soha nem alkalmazott vasállványos termék felépítését.

A Schlick—Vajda rendszerű vasterem felépítésére a Schlick Nicholson gép-, waggon- és hajógyár R. T. 1925. október 13-i kelettel tette meg első ajánlatát; a polcok festését kétféle kivitelezésben ajánlja, melyek közül a sötétzöld zománcal való mázolás kemencében bevonva kb. 18 000 000 koronával drágább, mint egyszerű olajfestéses kétszeri mázolás esetén; még egy harmadik megoldás is lehetséges: ez esetben a polcok vasfenéklemez helyett fenyőfafenékkel lennének ellátva: ez a megoldás a legolcsóbb, majdnem 100 millió korona lenne a különbözet.¹⁰⁶ A két kivitelezésre került vasterem, meg az ugyancsak elég költséges olvasótermi berendezés — utóbbiért a Michl-cég 205 000 000-t kért —¹⁰⁷ költsége együtt megközelítette vagy meghaladta az 1 milliárd koronát; a már akkor érvénybelépett új pénzegységre átszámítva ez a kevésbé tekintélyesen hangzó 800 000 pengőnek felelt meg.

A munkálatok valóságos megindulására csak az összmúzeumi elhelyezési kérdés megoldása után kerülhetett sor. Ez így ment végbe: A Magyar Nemzeti Múzeum helyiségei az épületszárnyon és a főépület utolsó lakóinak kitelepítésével megürült nyolc szobán kívül három új épülettel gyarapodtak. Ezek a vallás- és közoktatásügyi miniszter által a Néprajzi Tárnak még 1924. év végén átadott s most a tatározás és nagyszámú lakók kitelepítése után birtokba vett Hungária körút 347. sz. alatti kétemeletes volt iskolaépület, az Állattár részére az Erzsébet Népakadémiától bérbé vett Szentkirályi utca 7. sz. alatti kétemeletes iskolaépület, s a vallás és közoktatásügyi miniszter által ugyancsak az Állattár számára megvásárolt háromemeletes Baross utca 13. sz. alatti bérház. — Az új épületekben, illetőleg helyiségekben nyert elhelyezést a városligeti Iparcsarnokban évtizedeken át pusztulásnak kitétt néprajzi gyűjtemény s a főépületből kiköltöző Állattár és a Levéltár. Az előcsarnokot szürkeségével és áttekinthetetlen zsúfoltságával rútitó, muzeális szempontból alárendelt jelentőségű gipszgyűjteményt a művészet-történeti oktatással foglalkozó egyetemi és főiskolai tanszékek vették ideiglenesen letétbe.

A Nemzeti Múzeum ekként mentesített épületében *Lechner* Jenő építésztanár hajtotta végre a két előcsarnok, lépcsőházak, díszterem és mellékhelyiségei stílusos

helyreállítását,¹⁰⁸ eltávolítva az épület művészi konstrukcióját érintő utólagos beépítéseket, befalazásokat és díszítéseket. A kitelepítésekkel a főépületben 3000 m² alapterületű helyiség szabadult fel a Könyvtár és a Régiségtár céljaira.”¹⁰⁹

A végső lépés az Ásvány- és Őslénytár kitelepítése lett volna, amelynek helyét szintén az Országos Széchényi Könyvtár és a Régiségtár foglalta volna el. Ez a végső lépés már nem történt meg. 1927 után minden további múzeumi és könyvtári építkezés abbamaradt s amikor a Széchényi Könyvtár helyhiánya 10 év múlva újra napirendre került, már csak a szomszédjában levő főúri paloták egymásutáni megvásárlásával tudtak ideig-óráig segíteni a helyzeten; a Könyvtár számára „előnyös” változás ekkor is csak annyi volt, hogy a Festetich-, majd az Eszterházy-palota egészét s nemcsak részeit vehette birtokba. A legerősebben szaporodó hírlaptár külföldi anyaga 1937-ben visszakerült az istállóba, ahonnan 1926-ban kiszabadították . . .

A múzeumi összefüggésekről visszatérve a Könyvtáron belül lefolyt átrendezésre, az nagy vonalakban így folyt le:

A levéltári osztály kezdte meg a költözködést: 1926 első felében az Országos Levéltárba került. Meg kell jegyezni, hogy ez a megoldás nem volt magától értetődő, mert eredetileg az volt a terv, hogy a levéltári anyag a Lechner-féle átalakítások során felépült harmadik múzeumi emeletrészen fog elhelyezkedni. A terv megváltoztatását mintegy az utolsó pillanatban, 1926. január elején Klebelsberg elnökletével Hóman, Lukinich, az Orsz. Levéltár főigazgatója, a Hadilevéltár igazgatója és Sulica Szilárd osztályvezető részvételével tartott értekezlet határozta el.¹¹⁰

A levéltári osztály kiköltöztetését tulajdonképpen megelőzte a hírlaptáré, amelyet már 1925 őszén előbb a II. emeletre, az Állattár laboratóriumainak kihelyezésével felszabadult 4 teremben és 2 folyosórészen helyeztek el. Festetich herceg ugyanis annyira sürgette a kiköltözést, hogy már nem lehetett megvárni, míg az osztály megkapja végleges helyét az első emeleten.

A több mint 700 fm terjedelmű hírlapanyag felszállítása a Múzeum II. emeletére, valamint felállítása a hirtelen összetákoltt állványzaton 12 napig tartott; ugyanannyira volt szükség a gyors elhelyezés miatt beporosodott hírlapok megtisztításához.

A hírlaptár új felállításához az anyag készenlétbe helyezése ezenkívül — a Múzeum épületében levő anyagé is, nemcsak az „istállóbelié” — viszonylag nagyobb előzetes szervezést igényelt, mint a könyveké. A raktározás megoldása is még szorosabban összefüggött a feldolgozási rendszerrel, mint a könyveknél. A katalogizálás ugyanis a hírlaptárban Szinnyi óta mindig a befejezett évfolyamok bekötése után történt. A bekötésig az évfolyamokat csak ideiglenes cédulán tartották nyilván, ugyanazon, amelyen a beérkezés számonkénti ellenőrzése is történt (tehát a mai kardex szerepét játszotta). A be nem kötött évfolyamokról ezenkívül más nyilvántartás nem volt, de — s ez még nagyobb baj volt — a bekötésig a kész évfolyamok nem kerültek a helyükre, kupacokban heverték. (A polcra ui. a nagy alakú hírlapokat kötetlenül beállítani nem lehetett; ez különben elődeinknek a hírlaptól amúgy is idegenkedő esztétikai érzékét is zavarta volna.) Végül: helyszámozás nem volt a hírlaptárban, a periodika sorozatok formátumok és nyelvek szerint, azokon belül betűrendben álltak. Az 1923-ról szóló jelentés számol le először azzal a már régen nyilvánvaló ténnyel, hogy „az árák folytonos emelkedése miatt le kell mondanunk a teljes anyag bekötéséről.”¹¹¹ Mind a

rendezés és feldolgozás, mind az anyag felállítható állapotba való helyezése megoldást követelt: ezt elég primitív módon, az ún. fedőlappozással érték el. A kötési egységnek szánt részt (egész v. rész-évfolyam, néha több évfolyam együtt) két kemény kartonlap közé zsinegelték, ugyanolyan kartonokat használva, mint a tényleges bekötésnél. A zsinegelés módja¹¹³ a kötegelt darabok olyan szoros összehúzását eredményezte, hogy a lapok közé por nem kerülhetett. Persze, a gerinc és a szélek annál jobban ki voltak téve a porosodásnak és a rongálásnak. De *hírlapok* kötés nélküli kötegelését tökéletesen a folyóiratoknál kitűnően bevált mapák sem oldják meg.

A fedőlappozás tette lehetővé a hírlapok katalogizálásának reformját — azaz voltaképpen az első katalogizálási szabályzat elkészítését — de főleg a raktár (részben ugrószámos) numerus currens szerinti rendezését.

A költözködés következő menetét a Régészeti és Történeti Tár átköltöztetése tette lehetővé. Ezáltal felszabadult az épület délkeleti sarokterme s a (jelenlegi hírlaptári) folyosó (összesen 250 m²). A sarokterem s a hozzá csatlakozó VII. terem (amelyet hosszú ideig még a Zeneműtárral kellett megosztani), meg a folyosó lehetővé tették — az első vasterem berendezése után — a hírlaptár teljes és végre egy helyen koncentrált felállítását a főépületben. Igaz, egyes gyűjteményrészek elég hosszú ideig még (mint ezt fennebb érintettük) a könyvanyagtól elválasztva a Könyvtár északi szárnyán maradtak, elsősorban a budapesti napilapok sorozatai, amelyek azonban — miután a külön hírlaptári kutatóhelyiséget fel kellett adni — amúgy is az olvasóterem közelében voltak jobban hozzáférhetőek.

A levéltári osztály kiköltöztetése, valamint a Krenner lakás végül is elért felszabadítása 10 kisebb munkaszobát tett használhatóvá (320 m²); az első emeleten pedig szabaddá tette a levéltár termét (jelenleg Apponyi-terem) és az előtte levő folyosót, amit addig ugyancsak a levéltár gyűjteményei töltöttek meg.

Ezzel az „összmúzeum” adta mozgási lehetőség le is zárult; tervbe volt véve még — két év múlva — a Könyvtár további terjeszkedése az első emeleten s ezzel kapcsolatban az Apponyi-folyosó megnyitása a múzeumi előcsarnok felé, amely a Könyvtár megközelítését méltóbb keretek közt tette volna lehetővé, mint a mindmáig használt hátsó lépcsőház, s közvetlenebb megközelítést biztosított volna a látványosságot jelentő Széchényi-terem muzeális szépségű berendezéséhez és a Könyvtár legnagyobb értékeit bemutató tárlókhoz, valamint a Széchényi-terem közvetlen szomszédságában elhelyezett két új örökletét-jellegű gyűjteményének (Apponyi és Todoreszku) külsejében is monumentális hatású termeihez. Az utóbbi terv sohasem került komoly tárgyalásra — nyilván nem óhajtotta a Könyvtár az átmenő közönségforgalom irányát éppen ezeken a nagyértékű gyűjteményeken át terelni az olvasóterem felé. Az első terv, a Széchényi Könyvtár épületen belüli további helynyerése, csak az Ásvány- és Óslénytár kitelepítése esetében valósulhatott volna meg, ehhez pedig egy új természettudományi múzeumnak való épület kellett volna. 1929—1930-ban azonban már előre vetik árnyékukat a válságos évek, a közgyűjtemények ügye a Felszabadulásig háttérbe szorul. A Széchényi Könyvtár minden további bővülését belső reformokkal érte el, legelőször a két vasterem megépítésével. Ez volt a feltétele a raktárakban a folyószámozás bevezetésének s a müncheni rendszer már ekkor elhatározott végleges felszámolásának is.¹¹³

A reformok első sorozatának végrehajtása már az OSZK története következő szakaszába nyúlik át.

Adminisztratív szempontból a Könyvtár gazdasági ügyeit a Magyar Nemzeti Múzeum házipénztára, majd az 1920-ban felállításra kerülő múzeumi gazdasági hivatal kezeli; az vezeti az egész Múzeum pénzkézelését és könyvelését.¹¹⁴ Vezetője, *Schüller* Rudolf, egyre nagyobb tekintélyre tesz szert az intézmény keretében, gazdasági főtanácsosi címet kap, amely számára is biztosítja az V. fizetési osztályú, igazgatókat, majd főigazgatókat abban az időben megillető „méltóságos” megszólítást.

A gazdasági hivatal az egyes múzeumi osztályok költségvetési ellátmányából, valamint alapként kezelt egyéb bevételeiből teljesítette a kifizetéseket, az utalványozási jog az osztályok vezetőit, tehát az OSZK esetében az igazgatót illette.

A világháború és a forradalmak utáni első költségvetési tervét a Könyvtár mindjárt 1919 őszén elkészítette.¹¹⁵ A rendes és rendkívüli kiadások végösszege 2 360 326 koronát tett volna ki, ami a korona akkori értékét alapul véve körülbelül 260 000 békebeli (arany) koronát jelent.¹¹⁶ A soha meg nem valósult előirányzat inkább a Könyvtár kívánságait és szükségleteit fejezete ki, mint a reális lehetőségeket. — Tényleges helyzet hamar túlhaladott rajta. A dologi kiadások tételeit — irodai szükségletek, házbér (t. i. a hírlaptári raktaré), bútorozás, fényképezési laboratórium (!), szállítási költségek, kiadványok (120 000 koronával ez a legnagyobb tétel!), nyomtatott katalógus, rendezési költségek, külföldi gyűjtések költségei, tudományos előadások tartása, tanulmányutak, bútorzat karbantartása — inkább azért érdemes felsorolni, mert azt mutatják, hogy a vezetőség látta a feladatokat: többek között olyanokat is, amelyeket egy évtizeddel később sem tudott megvalósítani, mint a fotolaboratórium. Hasonló vagy nagyobb optimizmussal készült a személyi kiadások tervezése: az igazgatóságon 1 titkár, 1 másodtitkár, 1 pénztáros, 1 számvevő, 1 irattáros, 3 írógépkézelnő, 2 altiszt, 2 ruhatáros, a legnépesebb nyomtatványosztályon — amelyen már könyvkötési, zenei, térkép- és felvilágosító alosztályt is terveztek — 1 csoportvezető, 22 tisztviselő, 11 gyakornok és 16 altiszt, a hírlaptárban 1 csoportvezető, 5 tisztviselő, 2 gyakornok és 4 altiszt, a kéziratárban 1 csoportvezető, 2 tisztviselő, 1 gyakornok és 1 altiszt, a levéltári osztályon 1 csoportvezető, 15 tisztviselő, 8 gyakornok és 3 altiszt működött volna. (Középfokú személyzetnek jellemzőképpen nyoma sincs!)

A valóság messze állt ettől az ideális elképzeléstől.

Nemcsak a Könyvtárnak és a Múzeumnak, de az egész országnak sem volt szabályszerű költségvetése 1919/1920-ra. Az első állami költségvetés az első világháború után az 1920/1921. évre készült, és nem csak az, hanem az utána következő is még illuzórikus maradt a valuta gyors romlása miatt.¹¹⁷

A valóságos helyzetet az egész periódus folyamán az a beszéd jellemzi, amelyet Hóman Bálint a Gyűjteményegyetem 1927. január 8-i ülésén mondott:

„A pénzvizonyok változásával az 1923. és 1924. év folyamán ismét a békebudget 10%-ára sorvadt költségvetésünk keretében nem tudunk fedezetet találni legelemibb közigazgatási szükségleteinkre, nem is szólva a gyűjtemények gyarapításának hiú reményéről. 1925. januárjában emiatt kénytelenek voltunk fűtetlen múzeumainkat nemcsak a nagyközönség, hanem a kutatók s egyes osztályokat még a tisztviselők elől is több hétre elzárni, kihíva a sajtó éles bírálatát. Az 1925/26. és 1926/27. évi költségvetés során azután sikerült közigazgatási javadalmainkat, ha nem is a szükséges mértékig, de mégis oly arányban emelni, hogy intézeink mindennapi szükségleteit nagy takarékossgal és nélkülözésekkel bár, de fedezni tudjuk. Sajnos az új épületekkel ránk háruló kiadástöbblet fedezetét még nem tudtuk teljes

egészében biztosítani s még kevésbé sikerült tudományos természetű javadalmainknak reális emelését elérnünk. Alapszerűen kezelt tudományos javadalmunk még az 1927/28. évi tervezetben sem haladja meg a békejavadalmak 10%-át. Három nagy múzeumunknak az utolsó békeév 1 002 144 pengőjével szemben csupán 103 314 pengő irányoztatott elő.

Nehéz helyzetünkben a költségvetésen kívül eső anyagi forrásokat igyekeztünk megnyitni s e tekintetben ismét a kultuszminiszter úr sietett segítségünkre. Az állami megtakarításokból és egyéb rendelkezésére álló hitelek terhére két év alatt 3 105 320 000 koronát, azaz közel 1 250 000 pengőt bocsátott rendelkezésünkre tudományos célokra. Ez összegből 350 000 000 korona a gyűjteményegyetemi intézetek könyvtári hiányainak pótlására... utalványoztatott ki.¹¹⁸

Az OSZK helyzetét még a Múzeumon (és a Gyűjteményegyetemen) belül is nehezítette az a több mint két évtizedig érvényben maradt költségvetési alapfiktó, hogy az OSZK 1897 óta kötelezpéldányokat kap „költségvetését csak a külföldi és 1919 óta az elszakított részekben megjelenő magyar vonatkozású anyag beszerzésének és a régi anyag kiegészítésének költségei terhelik”.¹¹⁹ Azt, hogy a könyvtárak költségvetési szükségleteiben a kötelezpéldányok nem jászának döntő szerepet, csak a Felszabadulás után ismerte el az állami főhatóság.

A Statisztikai Hivatal kérdőívére adott válasz szerint a Könyvtár összes állami javadalma 130 852 637 korona volt 1926-ban¹²⁰ ami (az akkor voltaképpen már életben volt) pengővalutában 1 638 658 P-nek felel meg. Láttuk, hogy ezt az összeget a vasterem-építkezések egymagukban is messze meghaladták; a különbözetet nyilván a Hóman beszédében is említett „állami megtakarításokból” rendelkezésre bocsátott hitelekkel kellett fedezni. Miután ilyenformán mindvégig a szükségletek jelentős — sőt többnyire a jelentősebb — részét rendkívüli ellátmányból (esetleg, mint látni fogjuk, társadalmi adakozásból s más közvetlen bevételi forrásból) kellett fedezni, hiábavaló lenne a költségvetéseket a kiadásokkal részletesen összehasonlítani — hiszen a korona óriási értékingadozása mellett csak nehezen lehetne egyáltalán összehasonlítási alapot is találni. Be kell érünk a költségvetési és nem költségvetési bevételi források felmutatásával, amennyire a rendelkezésre álló iratok engedik.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1922/23-ra készített költségvetési terve¹²¹ végösszegként — mint mindig, csak dologi szükségletek fedezésére — 1 605 000 koronát mutatott ki. A tervekészítés időpontjában (1922 első fele) a korona árfolyama Zürichben (száz koronára számítva) 0,51 volt; az 1922 év végéig már alig a felét érte: 0,275 svájci frankot. Aranykoronára átszámítva — forrásaink szerint — ugyanazon év július 1-én a szorzószám 154, december 31-én 500 volt. A svájci frank értéke a későbbi pengőével majdnem egyenlő, tehát a végösszeg pengőre (vagy svájci frankra) számítva 81, 855.

A végösszezből rendes kiadásokra 1 095 000, rendkívüli kiadásokra 350 000, gyűjtőutakra és tanulmányutakra 16 000 korona jutott volna. Beszerzésre a nyomtatványosztályon 425 000 koronát, a hírlaptárban 110 000 koronát, a kéziratárban 40 000, a levéltári osztályon 60 000 koronát kívántak fordítani. Viszonylag magas összeg volt előirányozva a külföldi beszerzésre (könyveknél 400 000, hírlapoknál 100 000 K) — nehezebben érthető, hogy az utóbbi tétel mindkét osztálynál egyenlően oszlott meg a „megszállott terület” és az egyéb külföld között.¹²²

A házi könyvkötészetre 240 000, a külső kötésekre 180 000 K jutott — az egyszerűbb kötéseket végeztették külső cégekkel, mondja a költségvetés indoklása, és hozzáteszi, hogy a házi könyvkötészet célja nem üzletszerű megtakarítás,¹²³ hanem a jobb minőség.

A rendkívüli kiadások között szerepel még 100 000 K a „háború alatt elmaradt kötésekre”.

És ugyancsak a rendkívüli kiadások rovatán van előirányozva 3 150 000 K az „átszervezésekre”, az indokolás szerint ebben benne van a hírlaptári külső raktár visszaköltöztetése, ami csak évek múlva lett valóság. Katalógus- és állományrevízió 50—50 000 koronával van a költségvetésbe állítva.

Mindenesetre, 1922/1923 és 1923/1924 költségvetési és általában állami dotáció szempontjából kivételesen kitűnő éveknak számítottak. A Gyűjteményegyetemnek, a Klebelsberg-féle kultúrpolitika egyik sarkkövének ezek az első évei, a miniszter közvetlen gondoskodása mindenben megnyilvánult: „szakítva az eddigi szűkkeblűséggel, nemcsak rendes átalányukat emelte fel, hanem a háborús hiányok pótlására külön rendkívüli átalányt — 1922/23 II. felében 7 000 000, 1923/24 első felében 15 000 000 koronát — is engedélyezett Könyvtárunknak”.

A legfontosabb és viszonylag legköltségesebb feladat a külföldi beszerzés. Ez pedig nem csak költségvetés, de valuta kérdése is és a valutaszerzés módjairól nem találunk tájékoztatást. Csak azt sejtethetjük, hogy a mindenkori árfolyamviszonyok és egyes kihasznált vagy ki nem használt alkalmak is sokat jelenthettek. Az 1923-ról szóló jelentés írja:¹²⁴ „Megfelelő valutának kedvező árfolyamon való beszerzése mégis lehetővé tette a legfontosabb magyar vonatkozású és az általános tudomány szempontjából fontos külföldi sajtótermékek nagyrésztének beszerzését. Sőt e tekintetben a jövőről sem feledkeztünk meg. 1924 január elsejével kb. 7 000 000 K értékű külföldi valutát hoztunk át a folyó évre szemben 4 000 000 K túlkiaadással, ami a folyó félévi költségvetést terheli”.

Az ajándékozás (az elcsatolt területek felől), és az egyre fokozódó csere (előbb az erre szolgáló ideiglenes szervezetek, majd az OKBK-n keresztül) is lehetővé tett máshol felhasználható megtakarításokat a külföldi beszerzés terén. A legnagyobb és legfontosabb előrelépések az állományfejlesztés terén azonban ajándékból (Todoroszku stb.) vagy rendkívüli juttatásból váltak lehetségessé.

A felsőbb hatóság költségvetési lehetőséget fejlesztési tervekre nem adott. 1924 júliusában — a korona ekkor az úgynevezett szanálás előtt még újabb mélypontra zuhant — Hóman körlevelet intézett az igazgatókhoz, jelezve, hogy a Múzeum költségvetési tervét elutasították, magasfokú takarékosagra van szükség, a hiteltállépés szigorúan tilos.¹²⁵ Maga a szanálás, „az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról szóló 1924: IV. t. c.” végrehajtása, azzal kezdődött, hogy például ezentúl irodaszereket a hivatal nem ad: tollat, írót, itatóspapírt, radírt az állami alkalmazottaknak maguknak kell beszerezniök.¹²⁶

Az 1926-ra szóló költségvetési tervezetet — ekkor már Magyarország népszövetségi kölcsönt kapott, külföldi tőke kezdett beáramlani, a gyáripari termelés először haladta meg az 1913-i szintet, a bankbetétállomány növekedett, a kamatláb csökkent¹²⁷ — Lukinich hosszú indokolással terjeszti elő, összehasonlítva azt az első világháború előtti költségvetésekkel. A végösszeg mint láttuk, 2 000 000 000 korona. A terv majdnem mindent megismétel, amit már 1919-ben kértek — beleértve a fotolaboratóriumot és felszerelését is — és új célokat is tűz ki, például könyvtárostanfolyam rendezését. Az utóbbi gondolat, meg írógépek és házi telefon igénylése — talán a legjellemzőbb arra, hogy a Széchényi-Könyvtár közgondolkozásában fordulat állt be. A fordulat azonban a helyiségek és a munkamódszerek legsürgősebb átalakítása és megjavítása után — amelyekről a maguk helyén szólunk — megtorpant.

A megtorpanás kétségkívül nemcsak anyagi okokra vezethető vissza, inkább arra, hogy Lukinich 1929-i távozása és Hómannak egyre inkább a pártpolitika felé fordulása a tudós-típust helyezi újra előtérbe a könyvtáros felett. Ezt elősegíti a Könyvtár felaprózása is négy múzeumi osztályra, ami az egységes fejlesztést szervezetileg lehetetlenné tette.

Mindebben azonban a költségvetés sem ártatlan. 1926-ban, a Bethlen-kormány szanalási és konszolidálási diadala tetőfokán, a népszövetségi kölcsön által lehetővé tett nagy beruházások idején, és a gazdasági prosperitás csúcspontján — Lukinich 70 millió koronát kér azért, hogy

- a) a „megszállt” területek hírlapjait járathassa (csak a postaköltségeket kell fedezni, a legtöbb lapot ingyen küldenek),
- b) a hírlapok soronkívüli kötésére.¹²⁸

Nemcsak a rendkívüli hitel maradt üres ábránd, de a Múzeum gazdasági hivatala közli, hogy az OSZK fedezetlen tartozása túlhaladja a 230 millió koronát. Igaz, ebben az Ehrenfeld-kódex 84 milliót kitevő vételára is benne van, amit más úton fognak fedezni. Mégis azt kívánja, hogy a Könyvtár minden vásárlást szüntessen be.¹²⁹

„Vásárlásainkat lényegesen redukálnunk kellett” — írta már az 1925-i jelentés is.¹³⁰ Most a teljes beszüntetés következett be, akkor, amikor az átalakítási és költözködési munkák megindulása után a Könyvtár is kezdett jobb jövőt remélni.

A költségvetésen kívüli bevétel szerzésének a Múzeum és a hozzá tartozó Könyvtár a válságos évek alatt minden útját-módját megpróbálta.

A félig állami, félig magán kézben létesült vállalkozások (egykorú gúnyos kifejezéssel „gründolások”) jövedelmének egy részét szokás volt kulturális célokra felhasználni. Erre hivatkozva kérhette Melich még 1922-ben, hogy a „Népművelő Filmipari RT”-t a miniszter kérje fel az OSZK támogatására. A válasz — *Szábely Gyula* miniszteri tanácsos, elnök és dr. *Majovszky Pál* (az elmúlt évtizedben elhunyt jeles műgyűjtő és műtörténész), igazgatósági tag aláírásával — 100 000 koronát engedett át a részvénytársaság kezelésében levő Omnia mozi bevételéből az OSZK külföldi folyóiratbeszerzéseinek és a felállítani tervezett Balkán-könyvtárnak a támogatására,¹³¹ sőt, a támogatás megismétlését is kilátásba helyezte. Valóban, 1922-ben összesen 3 ízben kapott a Könyvtár innen 100—100 000 koronát, azaz — középárfolyamán számítva, figyelembe véve a koronának ebben az évben beállt igen nagy értékesökkenését — körülbelül 1000 svájci franknak megfelelő összeget.

1924-ben Lukinich nyíltan a társadalom általános áldozatkészségére apellált, részben a Könyvtár válságos helyzetére, részben arra hivatkozva, hogy a békebeli 81 216 koronával szemben a Könyvtár jelenlegi állami dotációja mindössze 6733 aranykoronát ér.¹³²

Az adományok előbb magánosoktól, később vállalatoktól és bankoktól küldött összegekben érkeztek be. *Aggházy Tibor* MÁV felügyelő 100 000 koronát ad május 15-én.¹³³ *Baranyai Zoltán* — aki a könyvbeszerzésben még részletesen tárgyalandó ismételt segítséget nyújtott a Könyvtárnak genfi állomáshelyén — svájci írói tiszteletdíjait ajánlja fel a Könyvtár céljára, mert, mint írja, külképviseleti minőségében ún. külföldi fizetést kap az államtól, s az megélhetésére elég, mellékjövedelmét a Könyvtár rendelkezésére bocsátja.¹³⁴

Kövezték az elsőket június 10-én a *Magyar Általános Hitelbank*, a *Pesti Haza Első Takarékpénztár*, a *Magyar Leszámitoló és Pénzváltóbank*, együttesen 20 millió koronával (1226 aranykorona.) A *Magyarság* című újság gyűjtése együttesen 250 000 koronát tett ki. 1925. január 2-án *Fabricius* Endre gazdasági főtanácsos egymaga 1 millió koronát adott, *Lyka Döme* földbirtokos 2 milliót, a *Baltoni Úri Club* 2 milliót, *Bucsinszky* Lajos, ugyanennek a klubnak a háznagya 1 milliót.¹³⁵

1922-ben február elején be kellett zárni a Könyvtárt és az egész Múzeumot tüzelőhiány miatt. Egy hét múlva azért lehetett újra megnyitni, mert egy adomány a hó végéig biztosította a fűtést.¹³⁶

Némi jövedelmet jelentett a makulatúra-eladás is (1923-ban három tételben összesen 31 325 koronát).

Végül 1925-ben Hóman, mint főigazgató a Múzeum minden tására engedélyezte a látogatási díjak (tehát a könyvtári beiratkozási díjak) saját alapra történő felhasználását. Sőt, az ilyen bevételek fokozására is ösztönözött.¹³⁷ „A Kossuth-kiállítás, valamint az angyalföldi leletnek belépődíj mellett való közszemlére tétele teljesen igazolták ama több ízben is hangoztatott nézetemet, hogy időszaki kiállítások rendezésével a Tárak anyagi helyzete lényegesen megjavítható. Az anyagiaktól eltekintve erkölcsi szempontból is teljesen a múzeum érdekében állónak tartom, hogy a Tárak felváltva, állandóan időszaki kiállításokat rendezzenek, ami által a nagyközönség egyre jobban szoknék a Múzeumhoz.”

Az állománygyarapítás érdekében foganatosított duplumeladások szorosan összefüggnek az ugyancsak az állomány növelését szolgáló cserékkel és adományokkal, ezekről az állomány története ad majd számot.

*Az Országos Széchényi Könyvtár és
gróf Klebelsberg Kunó tudománypolitikája
Gyűjteményegyetem és
Bibliográfiai Központ*

Az Országos Széchényi Könyvtárnak nem volt megfogalmazott távlati programja, könyvtárpolitikával vezetői nem foglalkoztak, a Múzeum általános működési és fejlődési irányvonalához alkalmazták saját tevékenységüket. Mint láttuk, a Horthy-rendszer kezdő szakaszán az országos kultúrpolitikának sem volt valamilyen átgondolt vonalvezetése.

Némileg változott a helyzet, amikor az 1922. évi tavaszi választások után a megszilárdult Bethlen-kormányban gróf *Klebelsberg* Kunó — az addigi belügyminiszter — foglalta el *Vass* József helyét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetésében.

Klebelsberg sem értette meg a múzeumok és könyvtárak szerepét a tömegek művelődési igényeinek és vágyainak hullámtérében. A magasabb fokú műveltséget az intelligencia, a középosztály ügyének fogta fel.

De az ő sajátosság szemléletében a dolognak ez az oldala — a művelődés és a demokrácia kapcsolata — egyfajta kultúrbeli politika, amelynél fontosabb szerepet tulajdonított a kultúr*k*ülpolitikának: nemzeti művelődésünk nemzetközi elismerésének, ezáltal politikailag is értékesíthető, elsősorban Nyugat felé irányuló kapcsolatok teremtésének. Az ő gondolatainak egyik legfőbb hirdetője és gyakorlati megvalósítója, *Magyary* Zoltán¹³⁸ ezt így fogalmazta meg:

„Ausztriával való kapcsolatunk megszűnése következtében közvetlenül a külföld színe elé kerültünk. A külfölddel való kulturális kölcsönhatásunk sokkal közvetlenebb és erősebb lett. A nemzeti becsület kérdése és a jobb jövőnek feltétele, hogy a magyar tudomány a nemzetközi légnyomást kibírja, amihez az kell, hogy a tudomány minden munkásában kifejlődjék az amiatti felelősségérzet, hogy eredményeink nemzetközi mérték alá kerülnek. Terjed annak felismerése, hogy a megméretést el nem kerülhetjük, tőlünk csak az függ, hogy könnyűnek, vagy nehéznek fogunk-e találni. Ez a meggyőződés kétségtelen irányítója a tudománypolitika felelős vezetőinek, de ösztönzője a tudomány művelőinek is.”¹³⁹

Nem tartozik az OSZK történetébe annak a sorsdöntően fontos történelmi kérdésnek a megvitatása, hogy a húszas évek magyar értelmisége alkalmas volt-e ekkora feladatnak nem megoldására, de megértésére is. Egy látóköreben és művelődési színvonalában megszűkült, legtöbb tagjában a háború pusztításai és a forradalmakra következő ellenhatás miatt kicserélődött új vezetőrétegnek kellett volna a világ színe előtt tekintélyt szerezni a magyar kultúra és annak alkotásai számára. Tíz évvel előbb, az azóta nagyrészt külföldre menekült vagy félreállított, világszínvonalon álló nemzedék haza akarta plántálni nyugatról a művelődés új javait a nép felemelésére — a húszas években a világ színe előtt kellett volna tekintélyt szerezni kultúránknak, tehát *exportálni* abból, ami belső használatra is kevés volt.

És mégis, a nemzetközi kulturális kapcsolatok súlya és kényszere alatt a kormányzat olyan művelődési politikát kezdeményezett, amely elsősorban éppen az állami kezelésben levő gyűjteményi intézmények számára fellendülést és, különösen az ellenforradalom első három évéhez képest, átgondoltabb vonalvezetést hozott.

Első megnyilvánulása volt ennek az új iránynak az 1922 második felében törvény alapján létesített ún. *Gyűjteményegyetem* szervezete. A Gyűjteményegyetem a nagy állami múzeumokat és könyvtárakat szorosabb kapcsolatba hozta egymással, megszüntette az addig uralkodott szélső partikularizmust, az intézmények fejlesztését, közös elvi irányítását egy testületnek, a gyűjteményegyetemi Tanácsnak rendelte alá, amelyben az intézmények vezetőin kívül egyetemi tanárok és külső szakemberek is helyet kaptak. A Tanács gyakorlati felügyeletet az intézmények vagyona és költségvetése fölött. Végül a Gyűjteményegyetemhez tartozó intézmények alkalmazottai közös státushoz tartoztak, egységesen meghatározott állásokba és illetményrendszerbe sorolódtak.

A Gyűjteményegyetemhez az OSZK nem közvetlenül, hanem a Magyar Nemzeti Múzeumon keresztül kapcsolódott, továbbra is a Múzeum egy osztályát képezte, ami — bár ezentúl az intézmény vezetője igazgatói címet és rangot nyert — nem volt minden tekintetben előnyös. De kétségtelen, hogy a múzeumok és könyvtárak koordinált vezetése és fejlesztése korszerű, a korhoz képest haladó intézkedés volt.

A közgyűjtemények szorosabb együttműködése, munkájuk összehangolása egyfelől, a társadalom, a vezető rétegek érdeklődésének és támogatásának biztosítása másfelől már az előző század utolsó évtizedében két testület alapítására vezetett: így létesült a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa és másfelől a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, ill. Főfelügyelősége.¹⁴⁰

Az előbbi azonban csak reprezentatív színezettel bírt, évente mindössze kétszer tartott ülést, nem volt beleszólása az ügyek intézésébe. Az utóbbit 1922-ben „állampénzügyi okokból” oszlatták fel. „A tervszerű kultúrpolitikai irányítás hiánya mellett a közgyűjteményeket s általában a tudományt luxus-intézmények-

nek minősítő, szűklátókörű fináncpolitikai felfogás is bénította közgyűjteményeink rendszeres munkásságát és egészséges fejlődését.”¹⁴¹ Az 1898-ban létesült múzeumi tanács inkább reprezentatív társadalmi testület volt — jellemző, hogy tagjait nem szakértelem vagy gyűjteményi érdeklődés alapján választották, hanem politikai állás szerint: 2 főrendiházi és két képviselőházi tag kellett hogy legyen a testületben, más előkelőségek mellett.

Klebensberg a Gyűjteményegyetem számára országos hatáskört s valóságos intézkedési jogot kívánt.

A Gyűjteményegyetem keletkezése és működése csak annyiban függ össze az OSZK történetével, hogy a törvény életbelépésétől kezdve a könyvtár is az új keretbe tartozott, ügyei felett felső fokon a Gyűjteményegyetem Tanácsának véleménye alapján döntöttek, személyzetét is az új közös létszámba sorolták át, végül anyagi ügyei, költségvetése a Tanács keretei közt intéződtek. És természetesen hatással volt a Könyvtár fejlődésére a Gyűjteményegyetem létesítésével kezdődő új, tervszerűbb tudománypolitika, az a néhány esztendő, amíg az új miniszter nemzeti tudományunk reprezentatív fejlesztésére, külföldi, elsősorban nyugati megbecsülésünk kulturális bázisának kialakítására törekedett, s ebben a törekvésben a közgyűjteményeknek döntő szerepet szánt.

A Könyvtár vezetői nem mindjárt ismerték fel az új lehetőségeket, veszedelmes modernséget láttak benne, beléjük rögződött s az ellenforradalom alatt megerősödött társadalmi előítéleteik veszélyt jeleztek talán magának a „Tanács” szónak hallatán, amely túl közelebről emlékeztette őket a közelmúltra.

És csakugyan, a hasonló hazai gondolatok — a két idézett századvégi kísérlet után — először 1919. július 1-én fogalmazódtak meg a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósági ülésén. „Az igazgatósági ülés, midőn a MNM egyes osztályainak négy önálló múzeumi átszervezését a maga részéről szintén helyesnek és szükségesnek tartja, egyszersmint azt az óhajtást fejezi ki, hogy az önállósítandó múzeumok továbbra is a MNM közös elnevezése alatt, közös főigazgatás alatt maradjanak és hogy az átszervezendő MNM-be a *Szépművészeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum is beillesztessék.*”¹⁴²

A „nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetéről” szóló törvény tervezetét — az 1922: XIX. t. c. első fogalmazását — Fejérpataky, mint a Múzeum igazgatója, 1922. július 24-én küldte le a Könyvtár akkori főigazgatójának, Melichnek, azzal, hogy észrevételeit kéri, amelyeket az ugyanazon hó 30-án tartandó igazgatósági ülés fog megvitatni.¹⁴³

Az akta mellett fekvő tervezet ceruzával írt széljegyzetekkel van teletűzdelve, nyilvánvalóan Melich kézírásával. A széljegyzetek túlnyomó része rosszaló: „hülyeség”, „nevetséges”, „bolsevista” stb. kitételekkel vannak tarkítva. Külön íveken pedig a tervezet paragrafusainak sorrendjében írt *Megjegyzések* következnek, aláíratlanul, de Bajza Józsefnek, Melich hívének és sok fontos ügyirat fogalmazójának jellegzetes, cikornyás kézírásával. Bajza (illetve Melich) szerint a történelmi fejlődés éppen a gyűjtemények megoszlása, nem egyesítése felé mutat. A Gyűjteményegyetem legfőbb vezető szerve, a Tanács, „gyakorlati kivitelben egy locsogó-fecsegő protegáló és korteskedő testület lesz, amely legfeljebb arra lesz jó, hogy a diktátor intézkedéseinek bizonyos alkotmányos mázt adjon”. „E tanács teljesen abszorbeálja a Nemzeti Múzeum eddigi kis autonómiáját. A múzeumi főigazgatói állás ezzel feleslegessé válik. E negatívumokkal szemben a Nemzeti Múzeum semmi pozitívumot nem kap, legfeljebb azt, hogy a tanácsban muzeális

ügyekben tájékozatlan elemektől majorizálva lesz". Helyteleníti, hogy a Tanács egyetemi tanár tagjai egyedül a bölcsészkarról kerülnek ki, holott a szintén a Gyűjteményegyetem keretébe kerülő Egyetemi Könyvtár például az orvosképzést is szolgálja, az Országos Levéltárnak pedig jogi funkciói is vannak. A tervezet 4. §-a alapján „a tanács chaotikus intézkedéseket hajthat végre és bolsevik módra darabolhatja fel a Nemzeti Múzeumot”. Kifogásolja az OSZK vezetősége az egyes gyűjtemények áthelyezését vagy átszervezését (ami szintén a Tanács hatáskörébe fog tartozni), s végül (ez utóbbi részben nem teljesen alaptalanul) kifogásolja a tisztviselőktől egyöntetűen megkívánt bölcsészdoktori oklevelet: ez nemcsak a jogi és orvosi képzés lebecsülését jelenti, de köztudomású, hogy „a bölcsész-doktorátusnál ma is komolyabb képzés a középiskolai tanári oklevél”.

A *Megjegyzések*, amelyek aláíratlanul és befejezetlenül maradtak, oda csúcsosodnak ki, hogy „az intézetek beléletébe való avatkozás ellentétben áll a tudományos élet szabadságával”.

A törvénytervezetből — a Könyvtár észrevett vagy észre sem vett ellenállása ellenére — szokatlanul gyorsan, már 1922 októberében, törvény lett.¹⁴⁴ Az év végén Melich távozott az OSZK éléről, helyére Hóman került.

Klebensberg a Gyűjteményegyetem 1922. november 19-én tartott alakuló ülésén¹⁴⁵, mintha Melichnek válaszolna, megállapítja, hogy a Tanács nem korlátozza az egyes intézmények vezetőinek szabad intézkedési jogát. A Tanács hatáskörét nem az intézmények, hanem a minisztérium hatásköréből hasította ki. Alap gondolata az, hogy a magyar megyei autonómia jobb példa az intézmények szervezeti autonómiájának megalapozásánál mint az osztrák, vagy főleg a német centralizált bürokrácia. Nem porosz mintájú „policáj” kell, hanem önkormányzati szabadság a középkori egyetemek és a felvilágosodás kori akadémiák — így a *Nagy Péter* alapította orosz akadémia — mintájára. Éppen azt akarja elkerülni, hogy a tudományos ügyekben a minisztériumi hivatalnoki szemlélet érvényesüljön, szemben a szakemberekkel.

Az OSZK történetében a Gyűjteményegyetem megalapítása kétségtelenül a szervezettebb, tervszerűbb vezetés tényezőjét jelentette az ellenforradalom kezdetét jellemző iránytalansággal szemben. Más kérdés, hogy Klebensberg, de főleg egyes múzeumi munkatársai talán őszintén, talán a sovinszta ellenforradalmi közvélemény legyezetése miatt harcos honfiúi frázisokkal körítették tudományfejlesztő terveiket. A megnyitó ülés második szónoka, a Gyűjteményegyetem első ügyvezető alelnöke, ezt így fejezte ki: „...a szó teljes értelmében földrengések mentek itt végbe, melyeknél az alsóbb, sőt legalsóbb, terméketlen rétegek kerültek felülre, ami sajnos, azt jelenti, hogy a kormányzás élére is. A szabadság és egyenlőség — fogalmilag egymással feszült viszonyban élő jelszaván [!] ekként létrejött *egység és önkormányzat* [t. i. a forradalmak alatt] megcsonkítással fenyegtetett minden értékesebb emberi fejet és pusztulással minden alkotást... S csodálkozhatunk-e, ha hivatást érző államférfiú e szellemi földrengések megszünte után ...a tudományos testületeknél inkább bevált és történelmünk századaiból is igazolható önkormányzat szerint akarja megszilárdítani a megrendült alapokat”. Azaz: nem készül itt semmi döntően új, inkább további bástyákat építünk minden volt és várható turbulens megmozdulás elé...

Fent láttuk az OSZK szerepét a Gyűjteményegyetem létrejötténél. A Könyvtár első reformkísérletei idején a gyűjteményegyetemi tanács ügyvezető alelnöke a komoly könyvtári szakértelemmel is rendelkező Hóman Bálint volt.¹⁴⁶

De még közvetlenebb összefüggésben állt az Országos Széchényi Könyvtárral a Gyűjteményegyetem keretében felállított Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ (OKBK).

Az OKBK mint a szervezett nemzetközi könyv- és folyóiratcsere központi szerve és mint a könyvek és folyóiratok központi nyilvántartásának szerve alakult meg 1923-ban.¹⁴⁷

Az OKBK keletkezése még szorosabban függött össze Klebelsberg „kültür-külpolitikájával”, mint a Gyűjteményegyetemé. 1922. december 9-én VKM 5706/1522. eln. sz. átirattal közölte a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter a Külügyminisztériummal, hogy a Nemzetek Szövetségének keretében létesült *Nemzetközi Szellemi Együtműködés Bizottsága* szorgalmazza, hogy a hivatalos kiadványok cseréjét szabályozó 1886-i brüsszeli egyezmény keretein túl „mindenféle természetű kiadvány kölcsönös kicserélésére és díjtalan szállítására vontakozólag nemzetközi megállapodások jöjjenek létre”. A határozatról Klebelsberg egyelőre nem hivatalos úton értesült. Magyarország még a brüsszeli egyezményhez sem csatlakozott, a csatlakozást tehát sürgősen folyamatba kellene tenni. A cserét a brüsszeli határozmányok értelmében országonként egy „bureau” látja el, ezt Klebelsberg az 1922. XIX. t. c. 3. §. 12. pontjában foglalt rendelkezés alapján a Gyűjteményegyetem keretében óhajtja megszervezni. December 11-én már fel is hívja a Gyűjteményegyetem Tanácsát, hogy tárgyalja meg, vajon a létesítendő hivatal „a Tanács ügyvezető alelnöki hivatalának mostani adminisztratív része mellett állítassék-e fel, mint az elnöki hivatalnak a brüsszeli egyezmények megállapodásainak végrehajtására, illetőleg a nemzetközi könyvcsere akció lebonyolítására szolgáló második része (osztálya) és ekképpen tárgyi és személyi részében egyaránt az ügyvezető alelnök rendelkezése alatt álljon-e, vagy pedig a Gyűjteményegyetem keretében, de önálló hivatal formájában szerveztessék meg. . . . csupán arra helyezem a súlyt, hogy a felállítandó hivatal az államkinestárnak tárgyi és személyi tekintetben egyaránt legcsekélyebb megterheléssel járjon. Ezért a személyzet számát illetően egyelőre elegendőnek tartom, ha a hivatal 3 személyből. . . szerveztetik meg”.

Az OKBK megalapításának közvetlen elindítója a *Szellemi Együtműködés Nemzetközi Bizottságának* megalakulása volt.¹⁴⁸

Az erre vonatkozó javaslatot a Nemzetek Szövetségének 1920. december 18-i ülésén Henri de *Lafontaine*, a brüsszeli nemzetközi bibliográfiai intézet egyik alapítója terjesztette elő, azé az intézeté, amelynek másik alapítójával, Paul *Otlet*-tal már *Szabó* Ervin és a szintén magyar *Máday* testvérek is levelező kapcsolatban álltak.¹⁴⁹ A javaslat szerint az új szerv a *Nemzetközi Munkügyi Hivatal* szellemi párja lenne, minden az értelmiségi munkát illető kérdésben a Nemzetek Szövetségének tanácsadó szerve, az idevágó dokumentáció gyűjtőhelye, nemzetközi megállapodások kezdeményezője.

Az indítványt 1922. január 12-én fogadta el a *Nemzetek Szövetségének* főtanácsai ülése. A Bizottság első elnökévé „*Bergson* Henrik bölcsészt” választották, tagjai közt volt sok közismert író és tudós mellett *Einstein* és *Mme Curie* is.

A Bizottság munkájába a németek oldalán végigharcolt világháború meg a terrorisztikus ellenforradalom következtében elszigetelt magyar politikai és tudományos élet minden erejével igyekezett bekapcsolódni. A *Külügyi Társaság* kiadványban ismertette az új intézményt, az Akadémia a nemzetközi „értelmi” együtműködés ügyeinek intézésére végrehajtó bizottságot küldött ki. Az utóbbi

bizottságban egy-egy taggal a Közoktatásügyi- és a Külügyminisztérium, valamint a Külügyi Társaság és a Gyűjteményegyetem is képviselve volt, mégis látható volt az a törekvés, hogy az új feladatkörben az Akadémiáé legyen a vezető szerep. A nemzetközi bizottságban Magyarországot évekig *Balogh Jenő*, az Akadémia főtítkára képviselte. A könyv és folyóiratcsere, meg a bibliográfia ügyét az akadémiai könyvtári bizottság elé utalták.

Az Akadémia pillanatnyi túlsúlyát jelzi az is, hogy a Gyűjteményegyetem igazgatótanácsa december 15-i ülését, amelyen a kiadványcserékérdést tárgyalta, az Akadémia egyik termében tartotta meg. De az ülésen — egyébként éppen Klebelsbergnek az előkészítő iratokhoz fűzött kiegészítő megjegyzése kapcsán — az a vélemény alakult ki, hogy a kiadványcserében, elsősorban hivatalos kiadványokról lévén szó, nem az OSZK, nem is az Akadémia könyvtára, hanem a parlamenti és a statisztikai könyvtár van leginkább érdekelve. Az Országgyűlési Könyvtár lenne alkalmas arra, hogy mellette az új bibliográfiai hivatalt megszervezzék, és az országház épületében helyet is tudnának biztosítani számára.

Az egyik előző fejezetben már láttuk, hogy a rendelkezésre álló helyiségről szóló információ téves volt, egyébként már ezen az ülésen Hóman Bálintot, *mint az OSZK kinevezés alatt álló igazgatóját*, és *Pasteiner Ivánt*, a leendő OKBK kiszemelt vezetőjét bízták meg a hivatal szervezetének megtervezésével. A súlypont véglegesen az OSZK-ra tolódott át.

1923. január 11-én Hóman felterjesztette saját indokolása kíséretében az OKBK Pasteiner által készített szervezeti szabályrendelet tervezetét.¹⁵⁰

Az eddig ismertetett és általában az OKBK múltjáról eddig ismert előzményeken kívül azonban még egy vonalon folytak olyan tárgyalások, amelyek az alakítandó központi könyvtári szerv szükségességét húzták alá, illetve hatáskörét szélesítették ki. Mégpedig egy harmadik funkcióval kívánták felruházni az OKBK-t a kiadványcserén és a központi nyilvántartásokon kívül.

1919 őszétől kezdve az OSZK hatósági funkciói közé tartozott a külföldre irányuló könyvforgalom szakmai ellenőrzése. Ennek célját, módzatait a könyvtár történetére tett kihatásait alább tárgyaljuk. A gazdasági élet fokozatos fellendülése, a külkereskedelem kiterjedése a könyvexport szempontjából is egyre több problémát vetett fel. A kivitel egységes szabályozását és a kulturális szempontok mellett a gazdaságiak erősebb érvényesítését előmozdítandó, a magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők, Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Országos Egyesülete hosszabb előterjesztésben javasolta a Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak egy könyvkülkereskedelmi bizottságnak vagy irodának, mint hatósági szervnek felállítását — a könyvkiszállítás ügyeinek általános intézésére. A beadvány ügyében 1923. január 5-én értekezlet volt az OSZK-ban Hóman Bálintnak, mint igazgatónak vezetése alatt, a Könyvtár (ill. a szervezés alatt álló OKBK) részéről Pasteiner Iván, Fitos Vilmos, Bajza József és Rédey Tivadar, a könyvkereskedők és kiadók képviselőiben, *Szántó Andor*, *György Ernő*, *Führer Adolf* és *Rényi Károly* részvételével.

A határozat 4 pontja közül a két első kimondja, hogy „a kiviteli kérelmek elbírálása és kivinni szándékolt könyvek valuta-felár dolgában való ellenőrzése a felállítandó Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ által intéztessék, és hogy a Központ ehhez szükséges személyi és anyagi ellátását a kiviteli illetékekből fedezzék.”¹⁵¹

A Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete a könyvkiviteli ügyek in-

tézésére két tisztviselőt is ajánlott, akik az OSZK-hoz beosztva, de az egyesület terhére nyertek volna alkalmazást: a Szent István Társulat cégvezetőjét és gépíróját, *Jeney Istvánt* és *Malina Terézt*.¹⁵²

Ily módon került az OKBK Hóman által felterjesztett „szervezeti szabályrendeletének” tervezetbe a 6. §. c. pontja gyanánt a Központ feladatai közé mindennemű, a külföldi könyvforgalommal kapcsolatos kulturális érdekű adminisztratív feladat.

A felterjesztés indokolása veti el véglegesen az OKBK-nak az Országgyűlési Könyvtárral kapcsolatos megszervezését és helyezi előtérbe véglegesen az Országos Széchényi Könyvtárt.

„A 6733/1922. eln. sz. vkm. rendelet a létesítendő új hivatal feladatát a brüsszeli egyezmény alapján létesítendő hivatalos kiadványcserére és a Nemzetek Szövetsége által kezdeményezett tudományos könyv- és folyóiratsere akció adminisztratív lebonyolításában jelöli meg, s mivel a hivatalos kiadványok cseréje elsősorban a képviselőház könyvtárát érdekli, evvel kívánja a létesítendő központi hivatal helyi kapcsolatba hozni.

Ezzel szemben előadói javaslatomban — támaszkodva a Miniszter Úrtól rövid úton nyert értesülesemre, és Ő Excellenciája idevonatkozó előzetes szóbeli hozzájárulására, valamint a Magyar Nemzeti Múzeumi Főigazgató Úr Ó Méltóságával folytatott tárgyalásaimra — az egész külföldi tudományos könyvforgalmi ügy központosítására — és dr. Pastesiner életrevaló javaslatát elfogadva, a külföldi könyvanyag állandó központi nyilvántartásának megvalósítására teszek javaslatot. Főlöszleg szakértők előtt hangsúlyoznom, mily fontos tudományos és gazdasági érdekeink fűződnek ahhoz, hogy az eddigi rendezetlen és épp ezért eredménytelen tapogatózások helyett rendszeresen és egységesen adminisztráljuk külföldi könyvforgalmunknak kulturális szempontból elsőrangú jelentőséggel bíró ügyeit. E nélkül teljességgel lehetetlen volna a könyvtárak gyűjtési körének az Országos Magyar Gyűjteménygyűtemeni törvény intencióinak megfelelő megállapítása és az állami budgetnek a külföldi valutában való kifizetések egy részétől való tehermentesítése. A központosítás például lehetővé teszi, hogy — egy éppen most tárgyalás alatt levő konkrét példára hivatkozván — a hazai könyvkiadók és kereskedők által az államtól kért kiviteli kedvezmények fejében intézményes garanciákat szerezzünk arra, hogy a magyar könyvkereskedők és kiadók a közgyűjteményeket külföldi könyvrendeléseiknél tetemes kedvezményekben részesítsék és az Országos Széchényi-Könyvtárat a megszállt területeken megjelenő könyvanyag és a hazai kötelempéldányok teljes megszerzésében hathatósan támogassák. Ki kell még emelnem, hogy a miniszteri rendeletben említett két akció nem öleli fel a ránk nézve legfontosabb német és angol csereviszonylatok ügyét. Mert Németország és Anglia nem csatlakoztak a brüsszeli egyezményhez s előreláthatóan a Nemzetek Szövetsége által tervezett akcióban sem fognak részt venni. A felállítandó központ hatásköre a két akció adminisztrációjára korlátozva éppen a tudományunk és kultúránk fejlődése szempontjából vitális jelentőségű német és angol könyvbehozatal ügyét vonná el hatásköréből.

A Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnak a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárával kapcsolatos megszervezését és elhelyezését e két intézmény számos fontos érintkezési pontján kívül elsősorban az teszi szükségessé, hogy az új hivatal kezdetben semmiesetre sem szerezheti meg az ügymenet zavartalan ellátásához feltétlenül szükséges bibliográfiai segédeszközöket, amik a Múzeum Könyvtárában rendelkezésre állnak, és időnként okvetlenül előálló munkatorlás esetén rá lesz utalva a könyvtári személyzet felhasználására. De általánosságban is kívánatosnak kell tartanunk, hogy ez a fejlődése kezdetén álló hivatal, valamely régi, jó hírű tudományos intézettel kapcsolatban, az annak kulturális jelentőségében rejülő szellemi erőre támaszkodva kezdje meg működését. Így történt ez külföldön is, például Németországban, hol a hasonló feladatot betöltő bibliográfiai központ a berlini királyi könyvtárral kapcsolatban állítottott fel.

Az elhelyezés kérdésében a feltétlenül szükséges központi helyzet mellett azért is kívánatosnak tartom az említett múzeumi helyiségben leendő megoldást, mert az Orsz. Széchényi-Könyvtárnak valósággal létkérdése, hogy lakás céljaira lefoglalt helyiségeihez végre hozzájusson s az új hivatal elhelyezésének szüksége kétségtelenül nagyobb nyomattal fog latba esni a kulturális szempontok iránt fogékonyak nem mutakozó lakáshivatali közegek előtt, mintha csupán a könyvtárhelyiség kiterjesztésének szükséges voltára hivatkozunk.”

Az OKBK tehát az Országos Széchényi Könyvtárban kapott helyet és még az 1927-ben lefolyt „költöztetés” idején is ott maradt: nem csak azért, mert az 1920 óta vitatott Krenner-lakást végre sikerült visszaszerezni, hanem mert a hivatal vezetését csak az OSZK-val kapcsolatban látták biztosítva. Az OKBK levélpapírján a Magyar Nemzeti Múzeum van feltüntetve cím gyanánt. Az Egyetemi Könyvtár épületébe történő átköltöztetés csak később, Pasteiner egyetemi könyvtárigazgatóvá történt kinevezése kapcsán történt meg.

Az OKBK története tehát szorosan összefügg az OSZK történetével az 1920-as években. Az OKBK-hoz hasonló, csak még szélesebb ügy- és hatáskörrel rendelkező intézmény megalapozását kezdték meg már az 1919-i könyvtárügyi megbízottak „Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet” megjelöléssel.¹⁵³ Az OKBK szervezeti kereteiből alakult a Felszabadulás után — a Tanácsköztársaság alatt tervezett kibővített ügykör felülelésével — az Országos Könyvtári Központ.

Ezt a kibővített hatáskört látja el ma az Országos Széchényi Könyvtár könyvforgalmi főosztálya és az ugyancsak az OSZK keretében működő Könyvtártudományi és Módszertani Központ.

És lehetetlen az OSZK története kapcsán legalább említés formájában nem leírni az országos könyvtárpolitika és kultúrpolitika történetének sok alig számba vett vagy jelentőségében még sehol sem méltatott olyan részletkérdését, amely az OSZK-val közvetve vagy közvetlenül összefügg. Ilyen vonatkozásban meg kellett volna emlékeznünk az 1921 májusában alakult és *Teleki Pál*, a későbbi tragikus végű miniszterelnök elnöklete alatt működő Külföldi Könyveket és Folyóiratokat elosztó Bizottságnak a működéséről is — nem csak azért, mert a Bizottságban külföldi beszerzéseinek sokrétúsége miatt az OSZK-nak fontos része volt, hanem mert ez a bizottság volt az OKBK egyik közvetlen előfutára. Pasteiner, az OKBK későbbi vezetője, itt tett szert széles körű ismeretekre és összeköttetésekre a külföldi cserekapcsolatok terén.

Az OKBK — és általa közvetve az OSZK — kezdeményezésére megy vissza egy olyan ma már magától értetődőnek látszó szokás is, mint az, hogy a magyar tudományos folyóiratok cikkeikhez idegen nyelvű kivonatokat adnak. Pasteiner 1923-i németországi tanulmányútján tapasztalta, hogy „kizárólag magyar nyelven művelt tudományról a külföld tudomást nem vesz, márpedig mai viszonyaink között legfőbb érdekünk, hogy a külföld megismerje és értékelje tudományos munkánkat is”.

A Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft — sok tekintetben az OKBK német megfelelője — egyenesen a csereviszony létrehozásának feltételül kötötte ki, hogy „Cserébe adandó tudományos kiadványaink valamilyen nyugat-európai nyelven (főleg német, francia vagy angol) írott összefoglalással legyenek ellátva”.¹⁵⁴ Az első folyóiratok, amelyek idegen nyelvű kivonatokat adtak, a következők voltak: *Századok*, *Földtani Közöny*, *Kőrösi Csoma Archivum*, *Országos M. Régészeti Társulat Évkönyve*, *Levéltári Közlemények*, *Magyar Könyvszemle*, *Orvosképzés*.¹⁵⁵ 1924-től kezdve a folyóiratok állami támogatásának feltételül szabták meg az idegen nyelvű kivonatok közlését.

Az Országos Széchényi Könyvtár szervezete és működése az országos kultúrpolitika függvénye volt — de annak támasza és segítője, történetileg el nem választható tényezője is.

Lukinich igazgató 1923. április 23-án tett előterjesztést a főigazgatónak a hitelesítések és a másolatok kiadásának szabályozásáról. A szabályzat-tervezet tulajdonképpen a Könyvtár több évtizedes gyakorlatát foglalta írásba, csak annyi módosítással, hogy a hitelesítésért díjazást ró a másoltatóra, a Könyvtár alapjának javára. A MNM régi szabályzata a másoltatásra nézve nem tartalmazott intézkedést, és csak a családi levéltárak kezelésére kiadott 1914. évi 78077. sz. V. K. M. rendelet 9. pontja mondta ki azt, hogy a (könyvtári) levéltár egyes darabjairól hiteles másolatok készíthetők. Indokoltá teszi a szabályzat kiadását — írja Lukinich — az, hogy a közjegyzői törvény rendelkezése szerint a közjegyzők diplomatikai ismereteket szerezni nem tartoznak, a latin nyelvű oklevelek hitelesítését is megtagadhatják, tehát olyan hely nem lett volna, ahol a Könyvtárban őrzött darabokat hitelesíthették volna.

Indokolja az ügy rendezését végül, hogy „a gyakran ismétlődő hitelesítések útján Könyvtárunk némi jövedelemre tehet szert.”¹⁵⁶

A szabályzat jogi alapja egyébként az 1922. XIX. t. c. 11. §-ának I. pontja: „Az Országos Levéltár, a Nemzeti Múzeum és az Egyetemi Könyvtár által az őrizetben levő iratokról kiállított másolatok hiteles másolatok természetével bírnak.”

Maga a szabályzat annyiban tükrözi az idők változását, hogy nem csak oklevél- másolatokra, hanem mindennemű könyvtári dokumentum másolására tesz intézkedést, nagyjából a mai gyakorlatnak megfelelően.

A másolási díjak viszonylag elég magasak — valószínűleg ezért mondja ki a szabályzat, hogy a könyvtár tisztviselői hivatalos időben másolást nem végezhetnek. 1711 előtti szöveg másolása oldalanként 1,20, 1711 utáni szövege 0,60, összeolvasás oldalanként 0,30, hitelesítési díj oldalszámtól függetlenül 0,60 arany korona. Ezenfelül a szabályszerű bélyegilleték is lerovandó.

A szabályzatot a miniszter 1924. június 27-én hagyta jóvá 3203/1924. eln. sz. alatt.

Jóval több gondot okozott és messzebb menő következményekkel járt a Könyvtárnak az a joga és kötelezettsége, hogy a külföldre irányított könyvküldeményeket a múzeális érdekek szempontjából ellenőrizze.

„A műtárgyak kivételének megtiltásáról” szóló miniszterelnöki rendeletet alig valamivel a Tanácsköztársaság bukása után az államcsinnyel, megszállóhadsereg támogatásával hatalomra jutott *Friedrich* István írta alá.¹⁵⁷

A rendeletben felsorolt tárgyakra — köztük régi kéziratokra, nyomtatványokra, oklevelekre — nézve a hivatali tilalom alól a vallás és közoktatásügyi miniszter adhat felmentést, külön szabályozandó eljárással.

A gyakorlatban az engedélyt a pénzügyminisztériumtól kellett kérni, könyvek esetében azonban még az OSZK igazolása kellett arról, hogy a kiszállított vagy kiszállítandó anyag értékénél vagy egyéb oknál fogva nem sért-e kulturális érdekeket. A vizsgálatot Budapesten a Könyvtárban való bemutatás, illetve nagyobb szállítmányok esetében kiszállás folyamán ejtették meg — vidéken a könyvtár a vizsgálat lefolytatására és a szállítmány lepecsételésére valamely kulturális intézményt — könyvtárat, múzeumot, annak nemléteben iskolát — kért fel. Szegeden több ízben *Móra* Ferenc járt el személyesen a vizsgálatok ügyében, mint múzeumigazgató.¹⁵⁸

Az 1920—1923 közti években az OSZK irattárának tanúsága szerint nagyszámú könyvvizsgálatot folytattak le és természetesen az ügyek gyakran sűrűdásokkal jártak, néha olyan kérdésekkel függtek össze, amelyek a Könyvtár kompetenciáját meghaladták.

A valuta - különbségek útján egyes könyvkereskedők illetéktelen hasznot húztak a kiviteli engedélyből, Magyarországon 300 koronáért árusított tankönyveket például Csehszlovákiában 5—7000 koronának megfelelő cseh valutáért értékesítettek.¹⁵⁹

Részben a hasonló nehézségek miatt, de főleg a kereskedelmi és a valutapolitika változása miatt — a kivitel korlátozásának eredeti célja az volt, hogy a pénzromlás miatt nagyértékű műtárgyakat ne csempésszenek ki az országból — már 1921-től kezdve egyre sűrűbben követelték az érdekeltek, előbb könyvkereskedők és kiadók, utóbb a kereskedelmi és iparkamarák, a szerintük feleslegessé vált rendelkezések eltörlését. A VKM a pénzügyminisztérium megkeresése alapján megkérdezi a Nemzeti Múzeumot, nem lehetne-e legalább az 1914 óta megjelent könyvek ellenőrzését beszüntetni. Ez alkalommal Melich azzal hárítja el a felszólítást, hogy „ily módon az 1919-es év bolsevista nyomtatványainak is szabad utat nyitnának, már pedig fontos államérdek kívánja, hogy ezeknek a terjesztését meggátoljuk.”¹⁶⁰

Amikor azonban 1921 decemberében a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara is terjedelmes beadványban kíván változtatást, értekezletet hívnak össze, melynek eredményeképpen a miniszter — még Vass József — a következőképpen módosítja a kiviteli rendeletet:

„*Magánfelek* számára nyomtatványok, kéziratok és oklevelek kivitelére továbbra is a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára bizonylata alapján adja a pénzügyminiszter az engedélyt. *Könyvkereskedők* számára kizárólag zenei hangjegyeket tartalmazó zenei kiadványokra nézve, amennyiben azok az 1886-ik évtől fogva készültek, s minden egyéb kiadványra nézve, mely az 1921-ik évtől fogva nyomtatott a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára véleménye és *bizonylata nélkül* adja meg a pénzügyminiszter a kiviteli engedélyt.

Oklevelekre és kéziratokra nézve minden esetben a M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára javaslata alapján adja meg a kiviteli engedélyt a pénzügyminiszter.

Tekintettel a nagy horderejű kulturális érdekekre, amelyek a hazai könyv-, oklevél- és kézirat anyagnak lehetőleg Magyarországon maradásához fűződik, a kivitel körül nagyobb enyhítések nem volt módomban eszközölhetni.

Az egyes kereskedelmi és iparkamaráknak az engedélyezés decentralizálására vonatkozó kérélmé nem volt ezidőszert teljesíthető. Az ellenőrzés decentralizálása a budapesti szállítványoknak is vidéki fórumokhoz való áttételét idézhetné elő, ettől eltekintve a könyvanyagok két kategóriába való osztása a múzeális szempontból értékes könyvek kivitelének ellenőrzését illuzóriussá tenné.

A vidéki könyvkiviteli ügyek elintézésének könnyítésére eddig is volt megoldás, amennyiben ilyen esetekben az illető községben vagy annak közelében levő múzeum- vagy iskolaigazgatóság kéretett fel, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárát képviselje a könyvek becsomagolásánál és saját intézetének pecsétjével zárja le a csomagokat. Ezzel a felek nagyobb költségektől is megkíméltettek...”

A könyvkivitel terén, mint már érintettük, újabb fejlődést jelentett, amikor azt — a *Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületével* egyetértésben — az OKBK hatáskörébe utalták.

Az e tárgyban folyt iratváltások és értekezletek az egykorú magyar könyvkereskedelem és főleg a könyvexport minden problémáját felölelik. A magyar könyv ára a belföldi piac gyengesége miatt mélyen a világszínvonal alatt áll

— mondják a könyvkereskedők. Tudományos munkákat ezért alig lehet megjelentetni, ami a kultúra elcsenevéséséhez vezet. Ezért a kivitelre kerülő könyvek árát magasabbra kellene szabni. A mai magyar bolti ár semmiféle adminisztrációs költséget nem bír el, sem leiben, sem szokolban, sem dinárban. Ezért nem folytathatnak a könyvkiadók külföldön propagandát a magyar könyv érdekében. Az export-viszonylatban magasabbra szabandó ár lehetővé tenné a kivitel fokozását.

Az is hiba, hogy sok a propagandisztikus nyomtatvány, amelyeket a szomszéd államok nem engednek be a maguk területére. „... meg kellene akadályoznunk minden olyan könyvnek kivitelét, amely kimondott irredentát hirdet. Egy ilyen beszivárgó könyv tízezer más magyar munka bevitelét teszi lehetetlenné.”¹⁶¹

Minden arra mutat, hogy az OSZK — több-kevesebb, politikai szempontból talán inkább kevesebb sikerrel az országos könyvkiadási politika, sőt az általános kultúrpolitika útőerén tartotta a kezét, mindenestre rendkívül kényes kérdések függtek a könyvkiviteli kérések intézésétől, amelyek a nemzeti könyvtár tudós dolgozóinak hozzáértése nélkül más megfelelő fórum elé nem kerülhettek volna.

De — az általános, jól vagy rosszul értelmezett kultúrpolitikai érdekeken kívül — milyen szorosan vett *könyvtári* szempontok készítették a Könyvtár vezetőit, hogy határozottan ragaszkodjanak ehhez a rendkívüli hatáskörhöz, amelyet megkérdésük nélkül róttak ki rájuk?

Felvetődhetnek az a válasz, hogy a tisztviselők érdekelve voltak az ügyben: a szemlék díjai az inflációs viszonyok, az alacsony szinten mozgó fizetések mellett valamivel enyhítették a megélhetési gondokat.

De a teher nagyobb volt, mint a javadalmazás. 1920 áprilisától az év végéig 585 kiviteli ügyet intézett a Könyvtár. A könyvek csomagolását és pecsételését minden pénteken és szombaton 9—1-ig végezték, de kérvények átvétele és felvilágosításadás céljából mindig volt ügyelet. A munka a könyvkiviteli ügyek vezetőjén — ez eleinte Fitos Vilmos, a Hírlaptár vezetője volt — állandóan 2—3 tisztviselő közreműködését vette igénybe.

A szakértői díjak alacsonyága ellen először a vidéken felkért pedagógusok tiltakoztak. Így *Villányi* Andor, a miskolci királyi katolikus gimnázium igazgatója panaszodik, hogy „ezek a külföldi összeköttetéssel bíró emberek magas külföldi valutával élnek és szinte mosolyognak, amikor 2—3 órai munkánkat alig néhány fillérral fizetik meg.”¹⁶² 1923 januárjában a Könyvtár felterjesztést intézett a Minisztériumhoz, hogy a könyvellenőrzések díját napi 100—1000 K-ról legalább az ötszörösére emeljék fel.¹⁶³

Sem a Könyvtárt, sem a dolgozókat tehát nem anyagi érdek hajtotta.

Két szempontból jött azonban kapóra a Könyvtár szempontjából a kivitel ellenőrzésére nyújtott lehetőség: 1. olyan könyvtárak kiszállításának megakadályozására amelyeket az OSZK maga is szívesen megvásárolt volna, 2. a lagymatag kötelezpéldányszolgáltatás ellenőrzésére.

Az ellenőrzés megszüntetését sürgető megkeresésekre adott egyik válaszában az OSZK a következő könyvtárakat sorolja fel, amelyeket kedvezőbb külföldi ajánlatra ki akartak szállítani, illetve részben ki is szállítottak: *Simon*yi Zsigmond nyelvészeti könyvtárát (az OSZK az engedélyt megtagadta), *Schalk* Ágoston matematikai szakkönyvtárát, *Szilády* Áron halasi lelkész páratlan keleti és hungaricum gyűjteményét. Még állami kutatóintézettől is megtagadta a kiviteli engedélyt az OSZK, ha a szóban forgó könyvgyűjteményre ő maga, vagy vala-

melyik egyetemi könyvtár (ekkor szervezték a három vidéki egyetem könyvtárát!) igényt tarthatott.¹⁶⁴

A könyvtár által hangoztatott másik fontos érdek: „a kiviteli rendelet oly ellenőrző eszköznek bizonyult, amelynek birtokában könyvtárunk minden magyar nyomtatvány összegyűjtésére irányuló célja megvalósítását illetőleg ma lényegesen kedvezőbb helyzetben van, mint előbb volt.” Felsorolja az egyik irat azokat a nyomdákat, amelyek terjedelmes jegyzékbe foglalt könyveket akarnak exportálni — a jegyzékben tömördek olyan könyvvel, amelyből nem küldtek kötelespéldányt. Per, amelyre a kötelespéldánytörvény jogot ad, vagy kártérítés, amelyet ilyen per útján kapna a könyvtár, nem pótolná a mulasztást, nem szerezné meg a már kifogyott könyvet. A kiviteli kérelem teljesítése vagy nem teljesítése azonban kényszeríti a mulasztót, hogy a be nem szolgáltatott műveket effektíven, eredeti példányokkal pótolja.¹⁶⁵

A könyvtár természetesen ellenőrzi, mi jelent meg, és reklamál. Mégis előfordul, hogy csak akkor jut tudomására valamely könyv külön, drágább vagy amatőr kiadásának létezése, amikor azt a kiadó ki akarja szállítani.

Petőfi Cipruslombjainak új kiadásából 400 bibliofil példány készült — a nyomda önként nem küldte be, s csak az export ellenőrzése folyamán derült ki a mulasztás.

Mindebből a végső konklúzió az, hogy a könyvtár az ellenőrzésről ugyan kénytelen — bizonyos lazítások után — teljesen lemondani. De ugyanakkor a nyomdák és kiadók laza kötelespéldányszolgáltatási moráljára hivatkozva megkezdí a kampányt az elavult kötelespéldánytörvény — az 1897: XLI. t. c. — megváltoztatására, illetve új törvénnyel való pótlására. Az új kötelespéldánytörvény a könyvtár történetének következő szakaszában, az 1929: XI. t. c. keretében valósul majd meg.

*

Az Országos Széchényi Könyvtár modernizálása a viszonyok mostohasága és részben a Könyvtár régi tisztviselőinek konzervatizmusa, egyoldalú tudós beállítottsága miatt csak lassú lépésekkel indult meg. Az országos kultúrpolitika, főleg a látványos eredmények elérésére vágyó kultúr~~k~~politika az ellenforradalom első éveinek lezajlása után mégis kedvez a lassan jelentkező reform-konceptióknak. Az osztályok és a gyűjtemények fejlődnek — és ez részben a még túlnyomó tudós-könyvtáros típus szakszerinti tájékozódásának köszönhető. A könyvtár figyelme új területek felé terjed ki. A hosszú stagnálás évei után jelentős lépésekkel indul meg az elhelyezés javulása és a technikai felszerelés modernizálása.

A könyvtár azonkívül nélkülözhetetlen funkciókat vállal mint országos művelődéspolitikai intézmény és a könyvkiadás és könyvkereskedelem hatósági ellenőrző szerve.

Az állami közgyűjtemények újjászervezésében — igaz, főleg a Nemzeti Múzeum közvetítésével, amelynek kebelén belül továbbra is egyenlő marad az egyenlők közt — jelentős részt vesz. Teljesen a Könyvtár kebelében alakul meg a nemzeti közki könyvcseré és az országos központi katalógusok intéző szerve, az OKBK, amelynek a funkcióit — a következő két évtized megrázkódtatásai és válságai után — ma ismét az Országos Széchényi Könyvtár vezeti és fejleszti tovább.

1. OSZK Irattár 238/1919. A fogalmazvány Bajza József kézírása, az aláírás Meliché.
2. „Az országos könyvtárügyi rendezésének alapelvei” és „Az országos könyvtárügy szervezete” c. dokumentumok. OSZK Irattár 97/1919. *Közhalmi Béla: A három nagy könyvtár a Tanácsköztársaság alatt.* = *Magy. Könyvszemle.* 1959. 149—162. l.
3. *Czakó Elemér: Közgűjtemények.* = *A bolsevizmus Magyarországon.* Bp. 1921. 709—715. l.
4. *Közhalmi, i. h.* A helyszükére való hivatkozás nem valami leleményes kijátszása volt az állítólag ellenséges könyvtári megbízottak rendelkezéseinek, hanem a „hurcolkodás”, értsd a Könyvtár levéltári osztályának az Országos Levéltárba való átvitele valóban azért nem történt meg, mert az alig elkészült új levéltári épületnek még nem volt a befogadásra alkalmas helyisége. Ezt a Közoktatásügyi Népbiztosság maga állapította meg 1919. jún. 20-án kelt rendeletében (idézi *Gerelyes Ede: A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában.* 1918—1919. Bp. 1963. 215. l.). A túlduzzadt levéltári osztály áttétele az Orsz. Levéltárba különben is korszerű és helyes elgondolás volt, amelyet nem egészen tíz év múlva a Könyvtár önként valósított meg.
5. *Czakó, i. h.*
6. *Goriupp Alice* szíves írásbeli közlései 1967. nov. 30., dec. 14., dec. 18. 1968. júl. 25.
7. U. o. Az OSZK Irattárban őrzött id. beadvány (238/1919.) szerint ez a rendelkezés „terrorisztikus volt” bár üdvös eredményt hozott: a könyvek visszaszerzését. Az „ellenállási érdemek” egyike, hogy „Könyvtárunk iparkodott folytonos haladékkéréssel enyhíteni a népbiztosi intézkedés drákói szigorát.” — L. még OSZK Irattár 152/1919: a könyvtáros tanfolyam 30 hallgatójának az OSZK-ban tett látogatásáról, a Könyvtárnak a ritka és régi anyag tudományos bemutatására való készségéről. A látogatás többször megismétlődött. A munkásoknak tartott előadások ügyét *Goriupp Alice* szerint az egyébként szélső konzervatív Fejérvpataký (átmenetileg a könyvtár „fővezetője”) is felkarolta. S nem kényyszer, hanem a könyvek szeretete készítette bizonyára a Könyvtár 6 tudományos beosztású alkalmazottját — *Rédey Tivadar, Sikabonyi Antal, Havrán Dániel, Grexa Gyula, Borzsák István, Pánúy Vukoszáva* — hogy részt vegyenek a könyvkereskedések szocializálásában 1919. május 21. és 31. között. OSZK Irattár 111/1919.
8. *Nemes Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon.* 1919—1921. Bp. 1962. 165. l.
9. *Világ.* 1918. júl. 6. 3. l.
10. *Nemes Dezső—Karsai Elek: Iratok az ellenforradalom történetéhez.* Bp. 1956. II. köt. 24—26. l.
11. *Magy. Könyvszemle.* 1920—1921. 134—136. l.
12. *Pekár Gyula* államtitkár által aláírt 64.219/1920. IV. 2. sz. min. rendelet. OSZK Irattár. 36. 8/1920.
13. A Szabó Ervin Könyvtárról folyó vizsgálatokat és vitákat I. *Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története.* Bp. 1966. 227—230. l. *Melich János* könyvtárigazgató Remete által is idézett terve a Szabó Ervin Könyvtárnak a Kultuszminisztérium alá tartozó intézmények közé való beolvasztására, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége alá való rendelésére megvan OSZK Irattár 253/1920.
14. *Gerelyes, i. m.* 299, 303, 312. l.
15. Az osztályok száma 1898-ban 7 volt, beleértve az OSZK-t is. L. *A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete és szolgálati szabályzata.* (Bp. 1898.) 4. §. 1925-ben az osztályok a következők: Éremtár, Régészeti Osztály, Történeti Osztály, Állattár, Növénytár, Ásvány- és Őslénytár, Néprajzi tár, Erzsébet Királyné Emlékmúzeum (Vármúzeum). L. *A magyar tudománypolitika alapvetése.* Szerk. *Magyar Zoltán.* Bp. 1927. 295—344. l.
16. OSZK Irattár.
17. *Gulyás Pál: Fejérvpataký László 1857—1923.* = *Magy. Könyvszle.* U. f. 30. köt. 1923. 3—14. l.
18. *Goriupp Alice, u. o.* Az igazgató szobája még a Széchényi-terem, csak az 1927-i költözés után a Múzeum földszinti északkeleti sarokszobája.
19. *Hóman Bálint: Jelentés az Orsz. Széchényi Könyvtár 1923. évi állapotáról.* = *Magy. Könyvszemle.* 31. köt. 1924. 106. l.
20. U. o.
21. *Goriupp, i. h.*
22. Erről l. alább.
23. VKM 4383/1922. eln. sz. OSZK Irattár 474/1922.

24. Változás az OSZK vezetésében = *Magy. Könyvszle.* 30. köt. 1923. 157. l. A Könyvtár átadásáról az 1923. jan. 12-én felvett Jegyzőkönyv tanúskodik. (OSZK Irattár 28/1923.) A Széchényi-terem ritka kódexeit, valamint a Wertheimszékrenyben levő értékeket az új igazgató darabról darabra veszi át.
25. *Benedek Marcell: Naplómát olvasom.* Bp. 1965.
26. *Kóhalmi,* i. h.
27. OSZK Irattár 1919.
28. *Magy. Könyvszle,* 1924. i. h. 111—112. l.
29. OSZK Irattár 480/1923. Vö. Évkönyvünk 227—235. lapján *Wittek Lászlóné. Az Országos Széchényi Könyvtár reformtörekvései a húszas években* c. cikkét.
30. Ez látható például abból, ahogyan a duplum-eladások szervezését személyesen szabályozza. L. *Wittek Lászlóné* id. cikkét.
31. OSZK Irattár 900/1923.
32. U. o. 94/1924.
33. U. o. 250/1924. 718/1926. A hivatalos órákat a MNM. id. szolgálati szabályzatának 6. §-a a következőképpen határozta meg: A múzeumi hivatalos órák hétköznaponként, illetőleg a gyűjtemények nyitási napjain reggel 9 órától délután 1-ig, de ha szükséges azon túl is tartanak." (Kiemelés tőlem) Tehát a szabályzat tulajdonképpen a hivatalos idő minimumát határozta meg.
34. OSZK Irattár 225/1924, 294, 1924, 394/1924.
35. *Hóman Bálint: Előszó. A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiadványai.* I. Bp. 1937. 3. l.
36. *Magy. Könyvszle.* 1920—1921. 134—136. l.
37. *Gerelyes, i. m.* 311, 324—326. l.
38. *Róheim* (1891—1953) csak rövid idő óta állt a Nemzeti Múzeum szolgálatában. Közismert etnografus és etnológus, Új-Guineában és Óceániában végzett kutatásokat, a magyar néphittel és népszokásokkal is foglalkozott. A II. világháború előtt az Egyesült Államokba menekült.
39. OSZK Irattár 238/1920.
40. OSZK Irattár 197/1919/és 232/1919.
41. OSZK Irattár 332/1919. *Földessy Gyula* közismert irodalomtörténész, *Ady* barátja és életírója, majd a Felszabadulás után cikkeinek tudós kiadója. E sorok írója már 1925 körül személyesen ismerte, mint az akkori II. ker. Mátyás király gimnázium köztisztviselőjében álló és diákjai előtt is népszerű magyar-tanárát.
42. E sorok írója saját személyében is ezt tapasztalta, s tapasztalata szerint az 1930-as években is ez volt a helyzet; fellazulást csak a második világháború és a nyílt fasizmus hozott. Igaz, a kezdő könyvtáros anyagi megbecsülése messzire elmaradt az erkölcsi mögött.
43. OSZK Irattár 682 B/1923.
44. U. o. pl. 690/1923.
45. *Révay Mór János: Írók-könyvek-kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai.* Bp. 1920. I. köt. 25. l.
46. *Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. A magyar tudománypolitika alapvetése.* I. m. 295—331. l.
47. A Gyűjteményegyetem alakuló ülésén Klebelsberg ezt mondta: „Midőn a feladatot „tudományos munkának” neveztem, azt tapasztaltam, hogy egyesek félreértettek. Azt hitték, hogy csak kutatásra, cikkeik és könyvek írására gondolok. Korántsem. Én a levéltárban, könyvtárban és múzeumban folyó belső szakmunkát is kifejezetten tudományos munkának tekintem. Csak historikus ismerheti és értékelheti igazán a gondjaira bízott levéltári anyagot. Csak aki a modern társadalom-, gazdaság-, művelődés és művészet-történet magasabb szempontjait ismeri, az adhat szakszerű felvilágosításokat, útbaigatásokat a levéltárban dolgozni kívánó kutatóknak. Ma, midőn valutánk leromlása folytán külföldi könyvek vásárlására aránylag kevés jut, a könyvtárnoknak kétszeresen figyelemmel kell kísérni az egész külföldi irodalmat, a könyvismertetőket és bírálatokat, hogy biztos szemmel ki tudja választani azokat a munkákat, melyeknek megszerzése feltétlenül szükséges... Persze örömmel kell üdvözlőnünk, ha Gyűjteményegyetemünk tudományos tisztviselői kara minél nagyobb számban vesz részt a magyar tudományos irodalomban. Ez azonban különösen akkor lesz igazán gyümölcsöző, ha az irodalmi munka is szoros társviszonyban áll... a könyvtári anyaggal. *Az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai.* I. 6. l.
48. OSZK Irattár 184/1921.

49. U. o. 298/1923, 107/1925, 607/1926. *Nyíreő* pályáját a kolozsvári egyetemi könyvtárban kezdte, majd a rövidéletű pozsonyi egyetem könyvtárosaként került át a pécsi egyetemi könyvtár stábusába, ahonnan 1923-ban helyezték át az OSZK-ba. 504/1923, 12/1924, Gulyás áthelyezése 21/1923.
50. *Nemes Dezső—Karsai Elek: Iratok...* i. m. II. köt. 88—81. l.
51. *Goriupp* Alice közlése, 1967. XII. 18.
52. OSZK Irattár. 255/1922, 210/1921, 534/1923, stb.
53. *Hóman* Bálint 1923. május 22-én a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága által feltett kérdésre azt felelte, hogy az OSZK igazgatójának (!) évi fizetése kb. 70 svájci franknak (65—66 békebeli korona) felel meg. OSZK Irattár 469/1923.
54. OSZK Irattár. 461/1923. *Sáfár* István népszerű volt a Könyvtár látogatói előtt. Sáfár és kollégái személyes szolgálatkészsége tette, hogy a rosszul felszerelt, szűk méretű csak délelőtt nyitva tartó OSZK olvasótermében szinte kényelmesebb volt a munka, mint máshol. Helyi memóriájuk tette elviselhetővé a bonyodalmas raktári rendszert. (Talán ez is egyik magyarázata annak, hogy a tisztviselőknek nem látszott sürgősnek a reform.)
55. OSZK Irattár 29/1923.
56. U. o. 191/1923.
57. Az osztályokat és gyűjteményeket itt csak szervezeti szempontból ismertetjük. Azokkal az új részlegekkel, amelyek elsősorban az állomány fejlődésében játszanak döntő szerepet (*Apponyi, Todoreszku*) máshol külön foglalkozunk.
58. Az utóbbi elnevezésnek a kurzus, majd a fasiszta hatás lekicsinyelő színezetet adott. Onnan eredt, hogy a gyűjtemény alapja az 1919 őszén, jellemzően a Könyvtár tradícióit a pillanatnyi politikai összefüggések ellenére is respektáló közszellemre, szinte önként beolvadt proletármúzeumi anyag volt.
59. A gyűjtemény történetét l. Évkönyvünk 263—276. lapjain, *Ferenczy* Endréné cikkében.
60. *Holub* József: *Az Országos Széchényi Könyvtár háborús gyűjteménye.* = *Magy. Könyvszle.* 23. köt. 1915. 99—101. l. A hírlaptárban rejtély volt, hogy miért van meg egy *Benkendorp* c. német genealógiai folyóirat a magyar nemzeti könyvtárban. Nos, *Hindenburg*nak, *Vilmos* császár híres tábornokának teljes neve: „von Beneckendorf und von Hindenburg”; Magyarország Németország szövetségese, ami a német tábornok családját illeti, az magyar vonatkozású (!).
61. *Ferenczyné*, i. h.
62. 1921-ben *Holub* Józsefet, aki mint történész tanulmányúton Párizsban járt, megbízták a párizsi Bibliothèque et Musée de la Guerre tanulmányozásával is, hogy tapasztalatait a háborús gyűjteménynél értékesíthesse. OSZK Irattár 303/1921.
63. A Könyvtár megbízásából eljáró *Baranyai* Zoltán követségi titkár előtt egy genfi könyvkereskedő így jellemzi ennek a gyakor felkapott gyűjtési területnek a pangását: „la littérature de guerre est aujourd’hui complètement négligée, soit lassitude du public, soit impossibilité de s’orienter dans cette surproduction.” OSZK Irattár 276/1923.
64. A proletárgyűjteménnyel *Ferenczyné* id. cikke foglalkozik részletesen.
65. Még a Proletárdiktatúra alatt, 1919. július 19-én *Fejérpataky* által aláírt személyreszóló felkérő levél meg *Bíró* Mihály „festőművész elvtársnak”, hogy plakátjaiból küldjön egy-egy példányt.
66. OSZK Irattár 171/1926. 314/1926. 433/1928.
67. 292/1919.
68. OSZK Irattár 193/1924. Az első állami földmérési térképeket 1924. május 8-án vette át a Könyvtár. (U. o.) Jegyzékük a következő:
1. Pest-Buda közt fekvő Szt. Margit sziget térképe 1872 Budapest főváros Duna-balparti beltelkeinek átnézeti térképe 1874.
 2. Fiume térképe a pályaudvar és kikötő tervezetével 1871. Gödöllői m. kir. koronauradalom térképe 1869, Zaránd megye térképe 1871.
 3. A Magyar Állam közigazgatási térképe a magyarul beszélni tudók 1900. évi adataival. (12 l.)
 4. Budapest főváros budai része egész területének térképe 1876 (89).
 5. Detaillierte Übersicht sämtlicher Katastralarbeiten in dem Öst. Kaiserstaate am Schlusse des Operationsjahres 1850. Übersicht (für) Galizien und Ladomerien 1849—55.
 6. Fejér, Szatmár, Jász N. Kunszolgok, Arad, Bars, Hajdú, Hont, Esztergom, Sáros, Csanád, Pest, Torontál, Temes, Heves, Bács-Bodrog vmegyék közigazgatási és földmívelési térképe 33 l.

7. Átnézeti vázlat Magyarországhoz és Ausztriához Romániától az 1918. évi bukaresti békeszerződés szerint áteső területekről. 11. l.
8. Váz az állandó kataszteri felmérés alapbeosztásának időnkénti állásának jelzésére a szorosan vett „magyar megyék” területére. 1867.
69. OSZK Irattár 33/1925.
70. *Goriupp*, i. h. 1920. évi jelentés.
71. OSZK Irattár 164/1924. márc. 8.
72. U. o. 394/1024.
73. *Isoz* a Zeneakadémia titkára lett *Dohnányi* mellett, amikor azt igazgatóvá nevezték ki.
74. U. o. 394/1924.
75. U. o. 274/1922.
76. *Goriupp* Alice: *A Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya fennállásának első félszázadában*. Bp. 1934. 21–22. l.
77. OSZK Irattár 394/1924.
78. *Goriupp*, i. h.
79. U. o.
80. L. az idézett Borzsák-féle javaslatot.
81. *Dezsényi Béla: Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára = Az OSZK Évkönyve*. 1957. Bp. 1958. 84–107. l.
82. U. o.
83. OSZK Irattár 238/1919.
84. Holub József tiltakozó jelentése (u. o. 137/1919) főleg ez ellen vet latba minden érvet.
85. 196/1924. Az osztályvezető, Bártfai Szabó László beadványa Lukinich igazgatóhoz.
86. *Sulica* Szilárd: *A múzeumi levéltár és legújabb gyarapodásai*. = *Magy. Könyvszle.* 1925. 93–133. l. U. a. *A múzeumi levéltár gyűjteményeiről*. = *Magy. Könyvszle.* 192. 54–100. l. U. a. A Nemzeti Múzeum levéltárának költözködése. Pécs 1927. Utóbbi az 1926. július 5. és 16. között lefolyt költözködés részletes leírása, de főleg panasz l. amiatt, hogy a levéltári osztály új helyén rosszabb körülményekbe kerül, mint a Nemzeti Múzeum épületében volt, 2. amiatt, hogy az hírlík, a gyűjteményt végleg a Levéltárral készülnék egyesíteni, ami ellen *Sulica* erélyesen tiltakozik. (Az egyesítés néhány évvel később valóban megtörtént.)
87. 475/1926. Jegyzőkönyv (felvéve VII. 17-én) a költözködés lebonyolításáról. L. még: *Az Orsz. Széchényi Könyvtár levéltári osztályának költözködése*. = *Magy. Könyvszle.* 1926. 202. l.
88. *Sulica, Magy. Könyvszle.* i. h. Az 1959–1965 közötti években nyári munkára beosztott iskolai tanulók segítségével századok szerinti csoportokba, ezeken belül betűrendben rendeztük.
89. Jelentés az OSZK 1920. évi állapotáról. *Magy. Könyvszle.* 1920–1921. 139–144. l. OSZK Irattár 16/1921. 100/1921. 68/1922. 605/1923.
90. U. o. 274/1923, 241/1926, 298/1926, 462/1926.
91. E tanulmány az épületek és melléképületek dolgát csak az általános szervezési kérdésekkel összefüggésben tárgyalja; az épülettervekről és a tényleg végbement átalakításokról külön tanulmány készül. (*Tombor* Tibor Évkönyvünk 182–225. lapján.)
92. Ma Könyves Kálmán körút.
93. *Hóman: Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. A magyar tudománypolitika alapvetése*. I. h. 1934: VIII. t. c. később az Iparművészeti Múzeumot valóban szervezettel egyesítette a Történeti Múzeummal. — Az OSZK épületkérdésének a megoldása a Felszabadulás óta ismét az önálló célépület felé haladt előre.
95. Az akta 1922. április 18-án kelt, indítéka egy *Fejérvataky* vezetésével ápr. 8-án tartott értekezlet az éremtár elhelyezéséről. A *Melich* által kiadott irat fogalmazványát az írásból következtetve *Bajza* készítette. OSZK Irattár 156/1922.
96. *Goriupp*, i. m. 12. l.
97. Helytelen tehát csak istállóról beszélni, a Könyvtár használta a hercegi cselédtraktus három szobáját is, azokat, amelyekben ma is könyvtári munka folyik (központi katalógusok). — L. OSZK Irattár 176/1919.
98. U. o. 610/1921. 425/1924. 775/1924. A Festetics-helyiségek igénybevétele ellen — az iratokból ez látszik — eredetileg a hercegi családnak, illetve jogképviselőének nem volt kifogása, mert ez némi biztosítékot jelentett az ellen, hogy a forradalmak alatt oda a „csöcselék” behatoljon. A Szentkirályi utcai helyiség elvételét eredetileg *Garbai* Sándor,

- a Károlyi-korszak lakásügyi biztosa, a Forradalmi Kormányzótanács későbbi elnöke rendelte el.
99. 1923 febr. — márc OSZK Irattár 188. Erre s a következőkre l. még u. o. 521/1922, 2/1923, 42/1923, 142/1923.
100. U. o. 521/1922, 2/1923, 42/1923, 142/1923.
101. U. o. 265/1919.
102. *Goriupp, i. m.* 13. l. OSZK Irattár 395/1923. A számla teljes összege 4 062 000 korona.
103. 1923. évi jelentés. = *Magy. Könyvszle.* 1924. 108 — 109. l.
104. OSZK Irattár 38/1924. (január 16.) Aláhúzás tőlem.
105. U. o. 134/1926. Maga a terv hiányzik az irat mellől, amelyre ceruzával írták: „másod-példány is a főigazgatóságon”. Nyireő a költözködés lefolyását és részleteit maga írta meg (*A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának átszervezési munkálatai.* = *Magy. Könyvszle.* 1927. 213 — 246. l.), ahol azonban a még meg nem valósult és Nyireő áthelyezése miatt később sem kivitelre került tervek is szerepelnek. Nyireő 1928-ban lépett ki az OSZK kotelékből, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója lett.
106. OSZK Irattár 566/1925. A megrendelésre s a munkák részleteire vonatkozó iratok igen gyéren vannak az Irattárban, ismételt bizonyosságául annak, hogy az intézkedések java a főigazgatóságon át történt. E sorok írója a zürichi központi könyvtárban látott fafenékekkel készült mozgatható polcokat vasállványzatba építve (ott ezek az első világháború alatt takarékoságból készültek így): kezelésük a fa vastagsága és súlya miatt természetesen nehézkes, a vasállványrendszer használatát illuzóriussá teszi. Elismerésre méltó, hogy a húszas évek végén — igaz, már a Bethlen-féle népszövetségi kölcsön utáni átmeneti prosperitás idején, — a Könyvtár nem ezt az olcsóbb megoldást választotta.
107. U. o. 130/1926.
108. Vö. *Lechner Jenő: A Magyar Nemzeti Múzeum épülete* Bp. 1927.
109. *Hóman* beszélő beszéde a Gyűjteményegyetem Tanácsa 1927. jan. 8-i ülésén. = *Az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai IV.* Bp. 1927. 1 — 2. l.
110. OSZK Irattár 156/1926. A III. emeleti elhelyezés ellen maga *Sulica* tiltakozott: a kényes oklevélananyagot a padlástér meleg és száraz levegőjétől, de az esetleges beázás, valamint villámcsapás veszélyétől is féltette. Főleg *Sulica* többszöri s nem mindig egyértelmű panasza és tiltakozásai — amelyeket nyomtatásban is megjelentetett — adhattak okot *Hóman* 1926. jan. 29-én kelt rendeletére, amelyben megállapítja, hogy „egyes tisztviselők” éles kritikája a folyó átalakítások felett idegenek jelenlétében, fegyelmi vétségnek tekintendő.
111. *Magy. Könyvszle.* 1924. 111. l.
112. A fedőlapozott anyag rongálódását többnyire az okozta, hogy a zsinegelés megfelelő módját a kötetekkel foglalkozó tudományos dolgozók nem értették, sőt, végül már a gyakran változó raktárosokat sem lehetett erre megfelelően betanítani. Jellemző, hogy a fedőlapozás megoldását az összes források személy szerint a gyakorlatias *Hómannak* tulajdonítják; valószínűbb, hogy a régi raktárosoknak, köztük az igen derék — később a könyvkötésben is jól működő — *Kriván Mihálynak* is volt benne részük. Az osztály vezetője ekkor *Fitos Vilmos* volt. De a hírlaptár egész technikai-tudományos átszervezésének igazi irányítója az ekkor még alkönyvtárnoki rangot viselő fiatal *Goriupp Alice*, akinek id. munkájából, valamint szóbeli és írásbeli közléséből a fentiekben s a következőkben is sokat merítünk. *Goriupp Alicenak* a hírlaptári munka új szakaszában betöltött szerepe volt nyilván az erkölcsi és tudományos alapja annak, hogy a *Fitz József* alatti második technikai reform irányítója akkor már a monografikus anyag vonalán is *Goriupp Alice* lett.
113. *Nyireő István, i. h.*
114. A M. N. M. szervezete és szolgálati szabályzata. (Bp. 1898.) 42 — 45. §. OSZK Irattár 474/1920.
115. U. o. 256/1919. Nem derül ki az iratból, hogy milyen periódusra készült a költségvetés; az akkori államháztartás az átmenő költségvetési évekre épült, így a terv valószínűleg 1919 hátralevő részére és 1920 első felére szólt volna.
116. *Nemes Dezső — Karsai Elek: Iratok* i. m. II. köt. 79. l. Az OSZK utolsó „béke”-beli (1914) költségelőirányzata a rendes kiadások rovatán 74 126, a rendkívüliekén 26 375 koronát tesz ki, de a személyi kiadások nélkül. OSZK Irattár 676/1926.
117. *Buday László: Magyarország küzdelmes évei.* Bp. 1923. 178 — 179. l.
118. *Az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai.* IV. füzet. Bp. 1927. 5. l.
119. *Hóman: Múzeumok, könyvtárak, levéltárak.* A Magyar tudománypolitika alapvetése, i. m.

- 295–351. I. A jól tájékozott Hóman sem látszik tehát észrevenni azt az alapvető igazságot, hogy az egy könyvet terhelő költségnek a könyvtárban a beszerzési ár csak egy része, nem is mindig a legnagyobb.
120. OSZK Irattár 549/1926. A *Lukinich* által készített eredeti költségvetési terv ugyanerre az évre rendes és rendkívüli kiadásokra — de a személyi járandóságok nélkül — 2 milliárd koronát irányzott elő!
 121. A fogalmazvány — még *Melich* aláírásával — 1922. május 15-ről volt keltezve. OSZK Irattár. 208/1922. Az 1922–1924 közti gazdálkodást illetően l. még az 1924-ről szóló jelentést. = *Magy. Könyvszle.* 1924. 107–108. l. Az 1923–1925. évek általában — ez a Klebelsberg kultúrpolitikai elgondolásainak hatása, de a javuló gazdasági viszonyoké is — az állami kulturális kiadások terén a legkedvezőbbeknek mutatkoznak. Míg 1868-ban az egész állami költségvetés 0,82%-a, 1898-ban 3,11%-a, 1908-ban 5,09%-a, 1913-ban 5,54%-a jutott a művelődésügy támogatására, addig az arányszám 1915/16-ban 1,19%-ra csökkent, majd 1920/21-től ismét emelkedett, mégpedig 3,23%-ról 1922/23-ban 4,54, 1923/24-be 7,27, 1924/25-ben 9,15%-ra — tehát a világháború előttinél magasabb szintre. (Persze, az abszolút számok megmagyarázzák, hogy miért kellett mégis bezárni a Könyvtárt színhány miatt.) 1925/1928-tól ismét lassú visszaesés kezdődik. *A magyar tudománypolitika alapvetése.* i. m. 13. l.
 122. Ennek valószínű magyarázata, hogy a környező államok anyagának jelentős részét — mint máshol látni fogjuk — sikerült ajándékképpen megszerezni. Erre szolgálnak a költségvetésbe külön tételként felvett „gyűjtőutak”.
 123. Fentebb láttuk, hogy *Akantisz* Viktor jelentéseiben összecszerűen kimutatható megakarításról is beszél.
 124. *Magy. Könyvszle.* 1924. 109. l.
 125. OSZK Irattár 480/1924.
 126. U. o. 365/1925.
 127. *Nemes–Karsai: Iratok.* i. m. III. köt. 20–28. l.
 128. OSZK Irattár 168/1926.
 129. 1926. febr. 17. U. o. 104.
 130. *Magy. Könyvszle.* 1928. 153. l.
 131. OSZK Irattár 228/1922. U. o. még 316/1922, 335–337/1922, 351/1922, 443/1922, 43/1923.
 132. *Könyvtári élet*, (Írta: (s. a. [Sikabonyi Antal]) *Magy. Bibliofil Szle.* 1924. 3–4. sz. 226–227. l. A végösszeg nem egyezik a máshol idézett 1914-es költségvetésével, de nagyjából megfelel annak.
 133. OSZK Irattár 332/1924.
 134. Baranyai ugyanakkor a szegedi egyetem magántanára is volt és (*Eckhardt* Sándor társaságában) a párizsi *Revue des Etudes Hongroises et Finno-Ougriennes* szerkesztője.
 135. OSZK Irattár 355/1924, 495/1924, 274/1924, 297/1924, 6/1925.
 136. *Pesti Hírlap.* 1925. II. 8. 31. sz. és febr. 13. 35. sz. Az adatot *Tóth* Bálintné szíves közléséből veszem.
 137. OSZK Irattár 212/1925.
 138. A VKM miniszteri tanácsosa, majd egyetemi tanár.
 139. *Magyary* Zoltán: *Tudománypolitikánk mai állása és e mű programja.* = *A magyar tudománypolitika alapvetése,* i. m. 3–17. l.
 140. *Hóman* B.: *Múzeumok*... u. o. 295–331. l. A múzeumi tanács szervezetét a M. N. M. id. szolgálati szabályzatának 15–17. §-ai határozzák meg.
 141. U. o.
 142. *Gerelyes* i. m. 240–244. l. Aláhúzás tölem. D. B.
 143. OSZK Irattár 285/1922, 390/1922.
 144. Az 1922: XIX. t. c.-t először a Budapesti Közlöny c. hivatalos lap nov. 5-i száma közli, a 4200. 1922. VKM sz. végrehajtási utasítással együtt. A törvény teljes szövegét észrevételek nélkül közli a *Magyar Könyvszemle* is: 1922. 216–222. l. A Gyűjteményegyetem szervezeti szabályzatát csak 1924-ben kapta meg az OSZK (Irattár 204/1924.) A „Gyűjteményegyetem” elnevezést ma már korcs szóalkotásnak érezzük. A szót *Concha* Győző egyetemi jogtanár indítványozta. Az eredeti javaslat nem Gyűjteményegyetemi, hanem Könyvtári, Levéltári és Múzeumi Tanácsról beszélt.
 145. I. h.
 146. Az ügyvezető alelnökök hivataloskodása 2–2-évig tartott. Az első — a megalakulástól 1924. december 31-ig — *Csánki* Dezső, az Országos Levéltár főigazgatója volt, *Hóman* 1927. jan. 1–1918. dec. 31-ig *Petrovics* Elek követte, a Szépművészeti Múzeum nagy tu-

- dású, haladó gondolkodású főigazgatója, akit később *Hóman* nyugdíjazott és a Felszabadulás után (kevéssel halála előtt) a Szépművészeti Múzeum örökös tiszteletbeli főigazgatójává nevezték ki.
147. *Pasteiner* Iván: *Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ.* = *A magyar tudománypolitika alapvetése, i. m.* 345–349. l. A részleteket és főleg az OSZK vonatkozókat l. OSZK Irattár 521/1922, 2/1923, 42/1923, 142/1923. A törvénynek a miniszter által idézett helye csak annyit mond: „[A Tanács] tárgyalja és szükség esetén a kívánatos tervszerű egységesség és teljesség szempontjából irányítja, az intézeteknek külföldi folyóiratok és könyvek beszerzésére irányuló csereakcióját.”
 148. Commission Internationale (később Institut International) de la Coopération Intellectuelle. A mai ENSZ-ben ugyanezt a szerepet — lényegesen bővített hatáskörrel — az UNESCO látja el. A magyar visszhanghoz l. *Horváth* Jenő: *Az értelmi együttműködés mozgalma a Nemzetek Szövetségében.* Jelentés a Magyar Külügyi Társaság tudományos és művészeti osztályához. Bp. 1923. Ez a brosúra az aktákhoz is mellékelve volt.
 149. *Remete* László i. m. 108–109 *Dezsényi* Béla: *Máday Andor.* = *Könyvtáros.* 1967. 12. sz. *Máday* később a Nemzetközi Munkügyi Hivatal könyvtárának vezetője lett.
 150. OSZK Irattár 26/1923.
 151. U. o. 2/1923, 42/1923.
 152. U. o. 341/1923.
 153. *Kóhalmi, i. h.* *Gulyás* Pál: *Kommunista könyvtárpolitika.* = *Magy. Könyvszle.* 1920–1921. 1–84, 1922. 13–58. l.
 154. Az OKBK igazgatójának jelentése németországi kiküldetéséről. = *Magy. Könyvszle.* 1923. 255–266. l.
 155. U. o. 1924. 124–125. l.
 156. OSZK Irattár 246/1924.
 157. A Magyar Népköztársaság kormányának 3923/1919. M. E. sz. rendelete, kelt 1919. aug. 9. Vö. OSZK Irattár 203/1919. A részletes szabályozás a 32085/1920. V. K. M. sz. rendeletben, majd a 4220/1921 M. E. sz. rendeletben került kiadásra. = *Budapesti Közlöny.* 1921. jún. 23.
 158. L. pl. OSZK Irattár 123/1922, 186/1924.
 159. U. o. 71/1923, stb.
 160. U. o. 538/1921.
 161. L. kül. OSZK Irattár 42/1923.
 162. U. o. 459/1922.
 163. U. o. 32/1923.
 164. U. o. 282/1922.
 165. U. o. 37/1922.

Aus der jüngsten Geschichte der Nationalbibliothek Széchenyi

Verwaltung, Personal, Abteilungen und Dienststellen 1919–1927

B. DEZSÉNYI

Die Nationalbibliothek war in dieser Periode nach wie vor dem Gesamtorganismus des 1802 gegründeten Nationalmuseums angegliedert, dessen Hauptbestandteil eben die von Graf Ferenc *Széchenyi* der Nation vermachte Büchersammlung bildete, die sich aus den ursprünglich etwa 20 000 Bänden zu einer nahezu millionenbändigen Grossbibliothek entwickelte. Sie wurde aber mit andersartigen, namentlich geschichtlichen und sogar naturwissenschaftlichen Sammlungen gemeinsam verwaltet im Rahmen des Museums, und musste auch dessen 1846 erbautes Gebäude mit den letzteren teilen. Die Überhandnahme der Gegenrevolution nach dem Sturze der ungarischen Räterepublik im August 1919 hat die Rationalisierungspläne der revolutionären Museums- und Bibliotheksleiter ausser Wirkung gesetzt und vorläufig keine neue Reformpläne an ihren Platz gestellt. Die revolutionären Umwälzungen der Jahre 1918 und 1919 haben hinsichtlich des Arbeitsganges sowohl wie der Personalpolitik keine grund-

legenden Veränderungen gebracht, der historisch bedingte Konservatismus der Leiter des Museums wie der Bibliothek wurde durch die Ereignisse sogar verstärkt. Die Teilnehmer der fortschrittlichen Bewegungen wurden nicht verfolgt, wie in einigen anderen wissenschaftlichen Sammlungen der Hauptstadt, aber die weitere Entwicklung und namentlich die in der Folge beachteten Grundsätze der Personalauswahl wurden den Forderungen der konservativnationalen politischen Richtung angepasst.

Die Leitung der Bibliothek stellte vorläufig — wie es auch vor dem Kriege geschah — die wissenschaftlichen Aufgaben in den Vordergrund, nicht nur was die Bearbeitung des eigenen Stoffes in Katalogen und Quellenausgaben anbelangt, sondern auch die eigenen Forschungsarbeiten der einzelnen Mitarbeiter. Letztere wurden zumeist nicht von der Direktion herausgewählt, sondern erhielten ihre Anstellung auf Empfehlung der Universitätsprofessoren, zu deren Nachfolger sie im weiteren Zeitverlauf bestimmt waren. Wissenschaftliche Institute gab es nicht, wo die jungen Forscher — namentlich in den Gesellschaftswissenschaften — untergebracht hätten werden können. Für die eigentliche Bibliotheksarbeit, für Entwicklung der Arbeitsmethoden gab es wenig Interesse, nur langsam drang, besonders bei den jüngeren Angestellten, die Erkenntnis durch, dass die verjährten Arbeitsmethoden und die veraltete Magazinseinrichtung allmählich auch die wissenschaftliche Aufarbeitung der Bücherschätze in Frage stellen wird. Allein die Akzessionsarbeit erreichte eine gewisse Beachtung: die Mitglieder des Personals waren zumeist wissenschaftliche Forscher von Format und wussten auf ihrem jeweiligen Tätigkeitsgebiet die der Erwerbung würdige Literatur auffindig zu machen. Bedeutende Privatsammlungen wurden durch Geschenk oder Kauf den Sammlungen angegliedert und mit besonders grosser Sorge die Anschaffung der ungarischen Literatur der durch die Friedensverträge abgetrennten Gebiete betrieben.

Einen gewissen Umschwung und den Beginn einer vieljährigen Reformarbeit bedeutete die Amtszeit des Ministers Graf Klebelsberg, dem im sogenannten „Kultusministerium“ auch die öffentlichen Sammlungen unterstanden. *Klebelsberg* war überzeugter Vertreter des durch die Konterrevolution und die sog. Horthy-Aera vor allem betonten extremen Nationalismus, aber der Gedanke, dass das zusammengeschrumpfte Land Ungarn auf dem Gebiete der Bildung ihre Bedeutung vor dem „Forum“ Europas geltend machen muss, der Gedanke der Recht umstrittenen „Kulturüberlegenheit“ führte zum vorläufigen Bedeutungszuwachs der wissenschaftlichen Institute, Universitäten, Kunst- und Büchersammlungen. *Klebelsberg*s Mitarbeiter und später — schon zur Zeit des Präfaschismus — Nachfolger war *Bálint Hóman*, der 1922 Leiter der Nationalbibliothek, und bereits einige Monate später Direktor des Nationalmuseums wurde. *Hóman*s Nachfolger in der Leitung der Bibliothek war eine Zeitlang der Universitätsprofessor *Imre Lukinich*, aber auch während dessen Amtszeit, und besonders nach seiner Verabschiedung im Jahre 1928 und der danach bis zum Jahre 1934 eingetretenen Interregnum, behielt *Hóman* die Reformarbeiten der Bibliothek selbst in der Hand. Das Museumsgebäude wurde unter Leitung eines talentierten Architekten, *Jenő Lechner*, umgebaut, ein Teil der Sammlungen (Naturwissenschaften, Ethnographie) in anderen Gebäuden untergebracht und dadurch erhielt die Bibliothek neue Räumlichkeiten, in welche zum Teil moderne, aus Stahl gefertigte Magazine eingebaut wurden. Dies gab die Möglichkeit zum Inangriffnehmen der neuen Magazinaufstellung auf Grund des *numerus currens*, zur Fertigstellung eines neuen, auch für die Leser zugänglichen Zettelkatalogs, usw. Auch der Lesesaal wurde vergrössert und die auch von internationalem Gesichtspunkte hochwertige Zeitungsammlung in neue Räumlichkeiten untergebracht. Neben den vier, schon als „klassisch“ betrachteten Abteilungen — Druckwerke, Handschriften, Periodika, Archiv — wurde als selbstständige neue Verwaltungseinheit die Musikaliensammlung gegründet; im Rahmen der Abteilung der Druckwerke wurden die Plakaten- und Kleindrucksammlung und die Kartensammlung organisiert, die später auch zum selbstständigen Leben bestimmt waren. Eine Buchbinderwerkstatt und Fotolaboratorium wurde gegründet.

Die Nationalbibliothek hatte auch einen bedeutenden Anteil an der Gründung durch Minister *Klebelsberg* der Gemeinschaft der Öffentlichen Sammlungen Ungarns im Jahre 1922. Dem leitenden Rat dieser Organisation oblag die Verwaltung des Vermögens und der Geldmittel der staatlichen wissenschaftlichen Museen und Bibliotheken, die Koordination ihrer Arbeit, die Überwachung der planmässigen Ergänzung der Bestände und namentlich auch die Auswahl und Beförderung des wissenschaftlichen Personals. Es sollte auch allmählich besonderes Gewicht auf den Aufbau des — besonders in bibliothekarischen Beziehungen — sehr mangelhaften mittleren Dienstes gelegt werden. Eine Zweigstelle der Gemeinschaft wurde eigens errichtet für die zentrale Verwaltung des Büchertausches mit dem Ausland. Dieselbe Verwaltung — *Zentrale für Bücherverkehr und Bibliographie* genannt — hatte die Aufgabe

der Errichtung und Instandhaltung von Gesamtkatalogen für Bücher und Zeitschriften. Die Zentrale arbeitete im Anfang im engsten Vernehmen mit der Nationalbibliothek und übernahm von der letzteren auch die staatliche Kontrolle des Buchexports.

Es wurden am Ende der betrachteten Periode sogar schon Pläne für ein neues modernes Gebäude für die Nationalbibliothek angefertigt unter Leitung István Nyireő's, der eine bedeutende Rolle in der erste Reformperiode der Bibliothek (1925—1927) gespielt hatte. Die Wirtschaftskrise im Anfang der dreissiger Jahre hat das Schicksal der Nationalbibliothek vom Vordergrund der staatlichen Politik für eine Zeitlang verdrängt, erst im Jahre 1934 wurden wieder die Reformpläne unter Leitung von Generaldirektor Josef Fitz aufgenommen.

*Az Országos Széchényi Könyvtár
elhelyezésével és berendezésével kapcsolatos tervek
és munkálatok az első világháború után*

(1920—1929)

T O M B O R T I B O R

„Mi magyarok mindig tudtuk mit kellene tennünk
és tettük azt, amit lehet...”

(Altorjai Apor Péternek tulajdonított mondás)

József nádor „A nemzeti gyűjtemények elintézése” feltételei Magyarország hazafiai számára” címmel 1807-ben felszólítást intézett nemzeti múzeumi palota építéséhez szükséges összeg előteremtésére és akkor még „zsenge gyűjteménynek”¹ gyarapítására. Vessük emlékünkbe e felhívás következő mondanivalóit:

„Bizonyára a’ nagy Lélek semmi betsesebbet nem lát, mint ha kintseit Hazájának szerzett gyümölcstöző szándékára gyorsan és jó kedvel felszentelheti, a’ melyből embertársai vehessék ’s láthassák hasznokat, külföldiek pedig már az első tekintetre is érthessék ’s mondhassák: nem szűkölködik már ’a Magyar a’ Kulturában, a’ mellynek heves lángja nélkül semmi az emberi értelemben tökéletességre nem mehet.”

A Magyar Nemzeti Múzeum végleges elhelyezése a nádori felhívás megfogalmazásától még soká váratott magára.² A Múzeum és vele az Országos Széchényi Könyvtár az 1846. év során költözött be a Polláck Mihály által tervezett új épületbe,³ mely a maga idejében korszerű otthont adott könyvtárnak és múzeumnak. Annyi viszontagság után úgy látszott, hogy a könyvtár „et usui, et visui”, mind a használat, mind az esztétikai hatás igényeinek megfelelően az épület és a berendezés gondjain túljutott, eleget tehetett az új épület a nádori felhívásban foglaltaknak is.⁴

Az új palotában a nemzeti könyvtár azonban csak nehezen talált magára. Az állomány elrendezése, tárolása, az olvasatás biztosítása, a munkahelyek kialakítása eléggé vontatottan történt. A patriarchális viszonyok között a könyvtár rendkívül beszűkített módon értelmezte nyilvános szolgálati funkcióit.

Az első ötven év viszontagságai az új épületben

Az új épületbe való beköltözés után a könyvtári termek hosszú ideig bútorzatlanul maradtak,⁵ csak egyetlen teremben, az északi oldalon húzódó nagyteremben voltak állványok, amelyekre a Széchényi Thékát helyezték el. Olvasóteremül a nagyteremtől keletre fekvő kisebb terem szolgált, ebben volt a könyvtárőr munkahelye, itt állt néhány olvasóhely az igazolt kutatók rendelkezésére. A könyvtár átrendezése 1859-ben kezdődött; 1860—1865. között elkészült a magyar nők ajándéka-ként a Széchényi-terem. A jelenlegi nagyolvasóterem 1866 júniusában nyílt meg új bútorzatával.⁶

Igazán új korszak csak az alkotmányosság helyreállításával, 1867-ben köszöntött be. „A könyvtár újjászervezése, élénk tudományos élet, rohamos gazdagodás jellemzi e korszakot. A könyvraktárból tudományos követelményeket kielégítő könyvtár lett.”⁷

Eötvös József kultuszminisztersége alatt a könyvtár további rendezését erősebb anyagi juttatásokkal mozdították elő. Folytatódott tehát a rendezés, mely kellő bebútorozással lépést tartva 1875-ben fejeződött be.⁸

Az állomány rohamos gyarapodása következtében azonban a helyszűke egyre inkább jelentkezett. A kultúrintézmények felülvizsgálatára kiküldött országos bizottság erre már 1872-ben rámutatott.⁹ A helyhiányt 1880-ban az a képviselőházi bizottság is hangsúlyozta, amelynek *Jókai Mór* volt az elnöke.

A természettudományi táruk kitelepítésének gondolatát elsőnek *Jankovics Béla* vetette fel 1895-ben, ő fogalmazta meg a múzeum épülete két belső udvara beépítésének gondolatát is, mely még 1963—65-ben is kísértett. *Jankovics* azonban rámutatott arra is, hogy „a könyvtár számára kellene külön helyiségről gondoskodni.”¹⁰

Közel húsz évig azonban semmi sem történt. A századforduló előtt, 1898-ban olvashatjuk a jelentésben, hogy „... haladéktalanul meg kell oldanunk a hely kérdését, akár új épület emelése, akár a múzeumi palota kibővítése által...”¹¹ Az égető helyszűke megoldása érdekében „gondoskodás történt arról, hogy a ... nyomtatványi küldemények átvételére és feldolgozására a múzeumi épület földszintjén külön helyiség rendeztessék be...”¹²

Az alapítás százéves jubileumára 1902-ben kiadott díszkiadvány élesen mutatott rá arra, hogy noha a könyvtár a földszinten már 8 szobával rendelkezett, s az emeleten 18 terem állt rendelkezésére, „ennek dacára a könyvtár helyszűkével küzd... , mert óriási növekedése messze túlhaladja az arányokat, melyekre több, mint félszázaddal ezelőtt a könyvtári helyiségeket szabták.”¹³

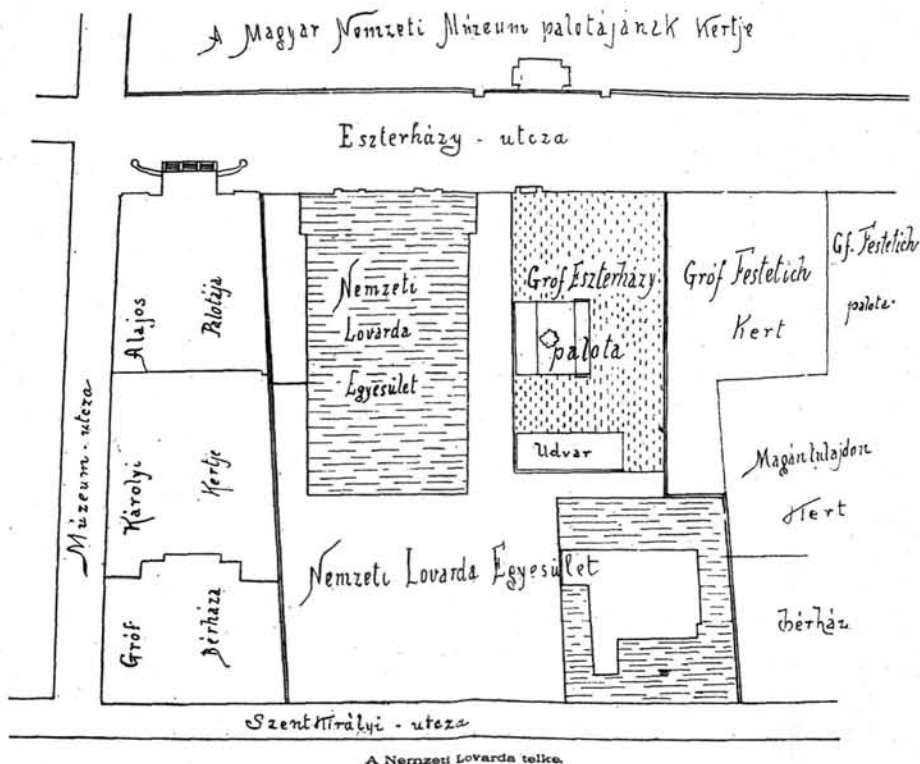
A MNM Könyvtára igazgatója, *Fejérpataky Lászlónak* „minthogy a helyszűkén gyökeresen nem állt módjában segíteni, kénytelen-kelletlen apró toldozgatásokkal kellett beérnie s valóban, bámulatra méltó leleményességet fejtett ki abban, hogy minden talpalatnyi helyet kihasználjon, már amennyire ezt a könyvtár kissé pazarló rendszerű alapberendezése és az épületnek a gazdaságos elraktározási módozatokkal össze nem illeszthető konstrukciója megengedte”.¹⁴

Javaslatok a helyszűke megoldására

A gyökeres megoldás gondolata a századforduló után újra felbukkant. A M. Nemzeti Múzeum igazgatója, *Szalay Imre* 1902-ben azt javasolta, hogy a Nemzeti Múzeummal szomszédos Eszterházy utca—Nemzeti Lovarda és Eszterházy-palota telkeinek felhasználásával létesítsen a kormányzat új épületet, „hol a természetrajzi múzeum a Nemzeti Múzeum régi épületének pendentjaként művészi és célszerűségi szempontból egyaránt ideálisan”¹⁵ lehetett volna azt megoldani. A terv megvalósítására azonban nem kerülhetett sor.

Felbukkant tehát a Nemzeti Múzeum épülete mögötti telkek beépítésének gondolata, mely kísérteni fog a huszas évek rekonstrukciós munkái és tervei során is. 1906-ban újra napirendre került ez a javaslat, éspedig módosított változatban. Eszerint *Fejérpataky* a *Szalay*-féle javaslatot úgy alakította át, hogy „a múzeumkert Esterházy-utcai oldalán egy az utcára kiszögellő egyemeletes épület emel-

tessék, mely az olvasótermet, dolgozószobákat és a hivatalos helyiségek egy részét tartalmazná s függő folyosóval köttetnék össze a mai raktárhelyiségekkel” — írja Gulyás Pál. Sajnálatos módon, ez a terv sem talált visszhangra, noha a szakvezetés egyre erőteljesebben hangoztatta annak érdekében, hogy „a könyvtár ... jól megfelelhessen fontos nemzeti és közművelődési hivatásának, nagy mértékben akadály a helyiségeknek teljesen alkalmatlan, nagy látogatottságra célszerűtlenül berendezett volta ...”¹⁶

1. ábra Az Eszterházy utcai ún. „Lovarda telek”

A Múzeum igazgatója, Szalay Imre fáradhatatlanul harcolt az új épület létesítése érdekében. A könyvtár 1906. évi jelentésében részletes memorandumot tett közzé, amelyben új épülettel kapcsolatos terveit ismertette.¹⁷

Ugyancsak Szalay mutatott rá arra a következő (1907.) évben, hogy „a könyvtár ... oly nagymérvű helyhiányban szenved, a mely az évi gyarapodásnak használható módon való elhelyezését már lehetetlenné teszi ... A hírlapkönyvtári osztály pedig ... mely egy folyosón szorul ... ma már odajutott, hogy a hírlapok évfolyamait eme folyosó padlóján kell egymásra halmozni ... A könyvtár olvasóterme ... az igényeknek már teljességgel nem felel ...”¹⁸

Elsőként Szalay vetette fel a fából készített, gazdaságtalan, célszerűtlen állványzat helyett vasállványzat építtetését:

„Ha a könyvtár az egész első emeletet foglalhatná el s a termek a könyvtári technika legújabb vívmányai szerint készült, nagy befogadóképességű vasállványokkal láttatnának el, nemcsak ezen terv volna kivihető, hanem a még jelenleginél némileg jobb olvasó-teremről és dolgozó-szobákról is lehetne gondoskodni.”¹⁹

Szalay felmérte²⁰ a helyszíne megoldásának összes lehetőségeit, melyek szerinte a következők lehettek:

1. a Nemzeti Múzeum épülete belső udvarainak befedése;
2. az épület földszintjén levő magánlakások kiürítése és könyvtári célra való felhasználása;
3. a Nemzeti Múzeum épületének toldás útján való kibővítése, éspedig:
 - a) a főépületnek szárnyakkal való kitoldásával és olvasóterem építésével, e megoldás 1,2 millió korona költséggel lett volna megvalósítható, ezt a megoldást Szalay nem javasolta, de tiltakozott ellene a Magyar Mérnök- és Építészegylet is,²¹
 - b) a kertészlak helyén olvasóterem építéssel, külön bejáratral az Eszterházy-utca felől s a könyvtárral egy emeleti áthidalással összekötve; Szalay ezt a megoldást sem javasolta;
 - c) új, második nemzeti múzeumi palota építésével, erre a célra „megfelelő házhely az Eszterházy-utcai Nemzeti Lovarda telke, a mely az időközben a telekre épített gr Eszterházy palota területével együtt 3059 □ öl kerekszám, 11.000 □ méter. Ide egy alkalmas második nemzeti múzeumi épületet lehetne emelni”; ezt a javaslatot, mely kb. 10 millió koronába került volna, Szalay megvalósításra ajánlotta. Elkészítette a telek akkori helyszínrajz-vázlatát is (1. ábra).

Terv új épület létesítésére a Dunaparton

A szakmai javaslatok a Nemzeti Múzeum épülete körül keresték tehát a megoldást. Annál meglepőbb, hogy a kormány, midőn végre cselekvésre szánta el magát új nemzeti könyvtári épület létesítésével kapcsolatban, azt a Nemzeti Múzeumtól és a kulturális centrumtól távol kívánta megvalósítani.

Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter 1909. november 30-án leiratot²² intézett Fejérfalvi Lászlóhoz, a MNM Könyvtára igazgatójához, arról értesítve őt, hogy az V. ker.: Rakpart — Balaton utca — Személynök utca és Klotild utca által határolt telken „a modern könyvtár minden igényét kielégítő épületet” szándékozik építtetni, „a törvényhozás által a múzeumi pótépitkezések céljaira engedélyezett két millió korona költségen”. A miniszter az új épület terveit nyilvános tervpályázat útján kívánta beszerezni. Szükségesnek tartotta a berlini „Central-Bibliothek” és a bécsi „Kais. Hofbibliothek und Archiv” épületének „műszaki közegek és könyvtári szakférfiú által leendő beható tanulmányozását”, hogy a tanulságok „a pályázat alkalmával felhasználhatók legyenek”.²³

A könyvtárban a rendelet megérkezése után nyilvánvalóan lázas munka kezdődhetett, arra utalnak azok a felméréseket összefoglaló táblázatok, feljegyzések, amelyek a könyvtári irattárban ma is megtalálhatók.²⁴

December 14-ére elkészült a „Könyvtár épület építési programja” című első összeállítás²⁵, amelyet Kertész K. Róbert írt alá. E fontos, első dokumentum a következő napokban jelentősen átalakult, végül is 5 oldalas gépirat lett, mely a következő címet viseli: *Az Országos Széchényi Könyvtár új épületének építési programja*. Újabb átdolgozás után alakult ki a végleges dokumentum: a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára épületének tervezési programja* címmel²⁶

A *Tervpályázati-hirdetmény a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára építésének terveire* 1910 első napjaiban elkészült Ormig sokszorosítás-

ban. Elkészítőjeként a minisztérium műszaki osztálya szerepelt. Tartalmazta a szokásos, előírással feltételeket, kívánalmakat, módozatokat, határidőket stb. Ismertette a bírálóbizottságot és intézkedett a pályadíjakról.²⁷

Nincs tudomásunk a pályázat további sorsáról. *Melich* János 1922. évi felterjesztéséből tudjuk²⁸, hogy „a terv már igen előre haladott stádiumba jutott”, de a Wekerle-kormánynak 1910 elején bekövetkezett bukása folytán a terv kivitelre nem került. Rámutatott *Melich* arra is, hogy a könyvtár elvitele a város centrumából az egyetemi épületek közeléből a kultúra hátrányára vált volna, s hogy a Nemzeti Múzeum „klasszikus szépségű épülete a történeti tradíciók által is megszentelten egy és más fogvatkozások mellett is a legalkalmasabb hely a könyvtár befogadására”.

Szakmai körök a tervet már keletkezésekor is idegenkedve fogadták. *Melich* felterjesztése után *Gulyás Pál* és maga — később — *Hóman Bálint* is csatlakozott a tervet elutasítók csoportjához.²⁹

A tervekből, mint tudjuk, semmi sem lett. A könyvtár a helyszűke megoldására 1912-ben arra kényszerült, hogy a hírlaptár kevesebbet használt és duplum anyagát a főépületen kívül helyezze el.³⁰

Az új épület létesítésének gondolata 1912-ben még egyszer felbukkant. A MNM 1913—1923. évi összefoglaló jelentésében (6. l.) utalás történik arra, hogy az 1912. évi költségelőirányzatba a kormány „új múzeumi épület létesítésére 2 millió korona első részletül 500 000 koronát állított be...” E költségvetési előirányzat további sorsáról nincs tudomásunk.

Az első világháború kitörésével a kérdés véglegesen lekerült a napirendről...

Az első világháború utáni épület- és berendezés-rekonstrukció kezdetei

Az 1920. utáni évek a nemzetikönyvtár fennállásának legnehezebb korszakát jelentik. A helyhiány soha nem képzelt méreteket öltött, terjeszkedésre semmi lehetőség nem volt. Az állomány egy része ugyan állványokon, de javarésze asztalokon, szekrények tetején s a földön tárolódott. A földemék terhelése szemmel is láthatóan nagyobb volt a megengedettnél.

Az 1920. év kezdetén szénhiány okozott a könyvtár működésében sajnálatos késédelmet.³¹ Az év eseménye a *Todoreszku Gyula—Horváth Aranka* könyvtár átvétele és az épület földszintjén, ideiglenes helyiségben való fölállítása, valamint a könyvkötő műhely felállítása.³²

A következő év a könyvtár technikai felszerelésének fejlesztése szempontjából jelentéktelen volt.³³ Az első figyelemre méltó esemény ebben a vonatkozásban 1922-ben következett be. A Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója tájékoztatta dr. *Melich* János könyvtárigazgatót arról, hogy a Múzeum összes gyűjteményeinek egységes elhelyezési tervét „minden részletben” dolgozza ki s azt terjessze fel a miniszterhez.³⁴

Melich felterjesztésének³⁵ lényege a következő volt:

1. a természettudományi gyűjtemények osztályainak (elsősorban a Természettudományi Múzeum, illetve annak állat-, ásvány- és őslénytára); ki-telepítése, hogy
2. helyükön a Könyvtár és a Régiségtár terjeszkedhessen.

„A helyzet annál is súlyosabb — írja *Melich* — mert a mai viszonyok között alig képzelhető el, hogy az állam nagyobb beruházásokra képes és hajlandó volna.”

Ezért nem is terjesztett elő „ideális programot”, minimális igényeit a következőkben foglalta össze:

- a) a hírlaptári anyag visszahozatala a Festetich-palota istállójából, az anyag elhelyezésére a földszinti ún. Krenner-lakás azonban erre a célra nem elegendő;³⁵
- b) a levéltár és kéziratár igényeit kielégítő külön kutatóterem berendezése, miután a meglévő erre a célra már alkalmatlan;
- c) külön hírlap- és folyóirattári olvasóterem felállítása, melyben a folyóiratok legújabb számai a közönség számára rendelkezésre bocsáthatnának;
- d) külön helyiség az olvasójegyek kiadására és az olvasói katalógus elhelyezésére.

A természeti táruk kitelepítésével „a NM épületének legalább teljes felerésze a Könyvtár részére adatnék át”.

Felvetette Melich az udvarok beépítésének már korábban jelentkezett gondolatát is.

Az 1923. év során jelentős személyi változások történtek a MNM-ban. Az egyetemi tanárrá kinevezett Melich megvált könyvtárigazgatói állásától, helyét dr. Hóman Bálint foglalta el. Hóman csak rövid ideig működött a könyvtárigazgatói székben, mert 1923. december 15-én dr. Horváth Géza h. főigazgatótól átvette a Nemzeti Múzeum főigazgatói tisztségét. Hóman a miniszteri utasításhoz híven első és legsürgősebb feladatának tekintette „az évtizedek óta aktuális helykérdés megoldására vonatkozó” intézkedésekhez szükséges javaslatok előkészítését.³⁷

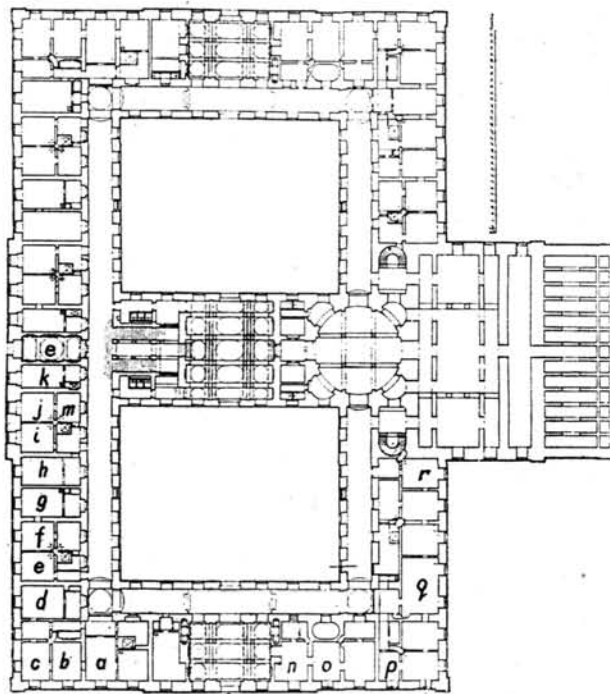
Ugyanebben az évben került a könyvtárhoz dr. Nyireő István „berendelt egyetemi könyvtárőr”, akit Hóman egyéb szakmai megbízatások mellett „az átrendezési munkálatok” megszervezésével és közvetlen szakmai irányításával bízott meg.³⁸

Nyireő haladéktalanul munkához látott. Nyilvánvaló volt számára, hogy a könyvtár állapota, helyzetének javítása szorosan összefügg a Nemzeti Múzeum épületében működő többi tár helyzetével s magának az épületnek az állapotával. Nyilvánvaló volt az is, hogy a könyvtár helyzetén egy minimális programmal csak időlegesen lehet segíteni. Nagyobb szabású program megvalósításához azonban arra van szükség, hogy megvalósuljanak a már korábban felvetett tervek, vagyis a természettudományi táruk kitelepítése, a levéltári anyagtól való mentesítése a könyvtárnak. Nyireő arra az álláspontra helyezkedett, hogy a könyvtáron legcélyszerűbben a Múzeum kertje mögött létesítendő új könyvtárépülettel lehetne segíteni. Nemzeti könyvtári működése során fejlesztési terveit Nyireő e hármas gondolatkör jegyében dolgozta ki. E tervezőmunka során kapcsolódott bele a könyvtári elhelyezés kérdése *Klebsberg*nek ama nagystílusú tervébe, mellyel az akkori József nádor műegyetem településétől délre levő lágymányosi nagy telken egy új természettudományos egyetemi, kutatási és kiállítási központot akart kialakítani.

A Nyireő által végzett felmérés világosan rámutatott a könyvtár rendkívül szűkös elhelyezésére.

A könyvtár ebben az időben a múzeumi épületben a következő helyiségeket használta: földszinten: a nyugati oldalon a Todoreszku – Horváth könyvtár, 2 helyiséggel (2. ábra) (r) a keleti oldalon a 35. sz. helyiség; (e);

I. emeleten: a keleti oldalon hét teremben galériás berendezéssel raktárak, a keleti északi sarokban olvasóterem az északi sávban, a bejárati folyosó tengelyben a kutató-kölcsönző helyiség³⁹ ezt követően a nagyterem következik (a jelenlegi A-vasszerkezetű könyvraktár helyisége), ahol könyvtár munkahelyek voltak, sorrendben itt működtek a hírlaptár, s a nyomtatványtár dolgozói, majd a zeneosztály következett s a sarokrészben Széchényi terem, a nyugati sávban a kézirattár s a levéltár helyisége következett (3. ábra).⁴⁰

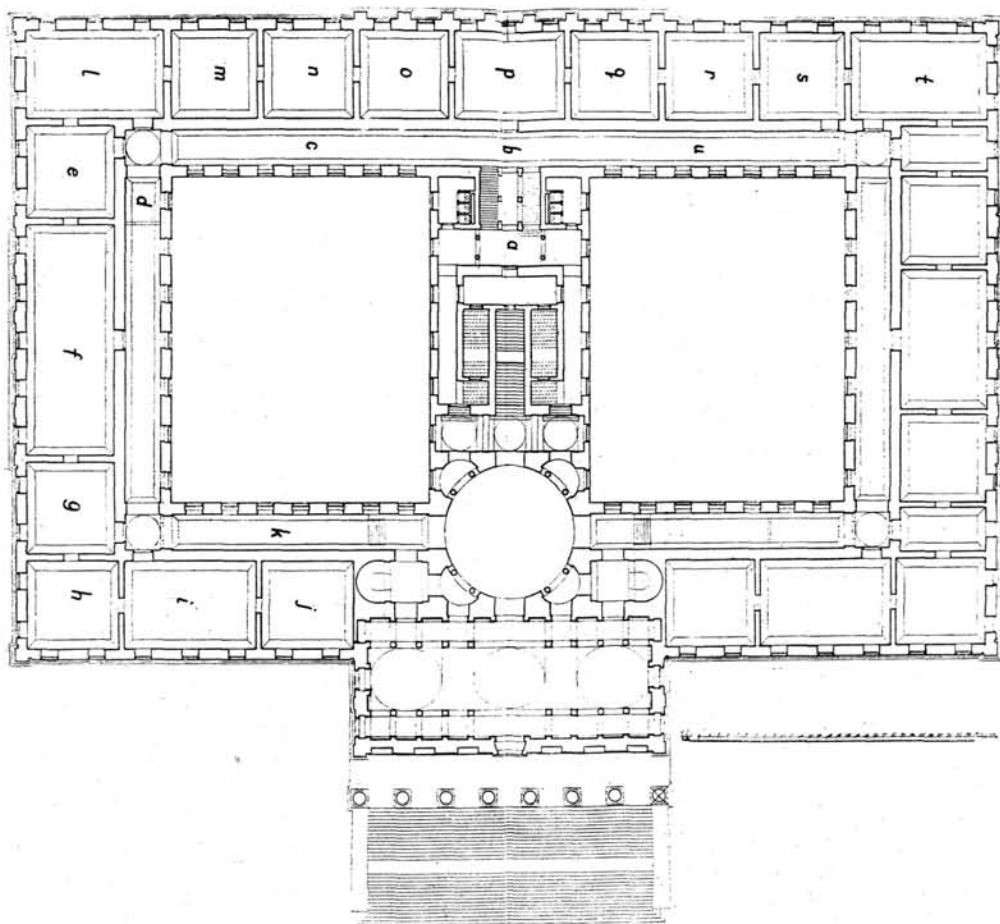

2. ábra A Nemzeti Múzeum földszinti alaprajza. A rekonstrukció kezdetekor a Könyvtár a földszint következő helyiségeit használta: r – (a sarok felé eső következő teremmel) = Todoroszku Gyűjtemény; e – a kötelempéldány átvevőhely. – A rekonstrukció befejezésekor az a–e helyiségek kerültek a Könyvtár birtokába, a következők szerint: a – kézirattári munkaszoba; b–c – főigazgatóság (Az egykori Kremmer lakás); d – gépirónó szobája; e – Gulyás Pál szobája, a „ketrec”; f – munkaszoba; g – munkaszoba; h – a Nyomtatványtár vezetőjének (Havran Dániel) szobája; i – a Hírlaptár vezetőjének (Rédey Tivadar) szobája; j – zenetári munkaszoba; k – lakás; l – kötészeti; m – foto

A könyvtár anyaga tehát még mindig ugyanabban a rendben s ugyanazokba a helyiségekben volt összezsúfolva, ahol már több, mint 25 éve szorongott...

A Nyireő-féle tervek folyamatosan érlelődtek. 1923 nyara során 16 rajzba fejtette ki elgondolásait s az év végére az írásos előterjesztés is elkészült.⁴¹

Ez az első terv a minimális program körvonalait tartalmazta. Célja az volt hogy a legégetőbb tárolási gondokon segítsen, biztosítsa a könyvtár dolgozóinak jobb munkahelyét s az olvasók számára a kulturáltabb olvasási lehetőséget.

3. ábra A Nemzeti Múzeum I. emeleti alaprajza. A rekonstrukció kezdetekor a Könyvtár ezen a szinten a következő helyiségeket használta: *a* – lépcsőházi pihenőtér; *b* – emeleti elosztótér; *c* – bejárati, ún. hosszú folyosó; *d* – ruhatár; *e* – kölcsönző, kutató; *f* – nagyterem az ablakok előtti munkahelyekkel, a bejáratától balra a címtárral, a terem közepén a szakcímtár szekrényével; *g* – zenetár; *h* – Széchényi-terem; *i* – Kézirattár; *j* – Levéltár; *k* – levéltári folyosó; *l* – nagyolvasóterem; *m-s* – raktárak. A rekonstrukció befejezéskor a következőképpen alakult a helyzet: *a-c* – funkciója a régi maradt; *e* – katalógus, kölcsönzés; *f* – vasszerkezetű könyvraktár; *g* – Todoroszku Könyvtár; *h* – Széchényi terem; *c* – Kézirattár; *j-k* – Apponyi Gyűjtemény; *l* – nagyolvasóterem és kutató; *m-s* – raktárak; *t-u* – hírlapraktárak

A tárolás a legsúlyosabb gondot jelentette. Nyireő ezzel kapcsolatos átrendezési elgondolásának az volt az alapja, hogy „a könyvtártermek a teljes zsúfoltság mellett is nagyon helypazarlók. Kihaszínlatlanul marad sokhelyütt a 60 cm mély állványok belső polcsíkja, a termek ablaktalan oldalának középrésze, melyet egy-egy nagy helyet elfoglaló körlépcső is terhel, továbbá a terem felső légtere.”

Javaslatá ennek megfelelően az volt, hogy „az ablakok helyzetének megfelelően a termekben 6–6 db 2,5 m széles és 5 m magas kétoldalas modern vasállványoszlopot lehet mindkét

oldalon felállítani, melyek a . . . körülfutó galéria szintjében beállított, üvegpadlós, vagy át-tört vasrácsozatú födémen át, a fal melletti állványok magasságáig emelkednének. Ezek az állványok az ablak világítást kevésbé fogják el, mint a mai pótállványok, 130 cm tengelytávolságuk a kényelmes mozgást sem korlátozza, a termeken átmenő széles középutat lenn és fenn teljesen szabadon hagynák, sőt a ternek szép boltzatát sem érintenék. Az eredeti empire-stíli könyvállványokkal azonos oldalfalakkal és emeleti korlátrácsokkal lennének fel szerelve, úgy, hogy a terem artisztikus összhatása az eredeti jellegébe állíthatnák vissza. Ezeken az állványokon az eddigi pótállványok anyagának körülbelül hatszorosa fér el.”

„A fal körül futó állványok lényegükben változatlanok maradnának, csak a polcokat kell csekély átalakítással kihúzóvá tenni, amint ez a térkép- és metszetszekrényeknél is szokásos. Ezek az állványok minden teremben a könyvanyag 1860-éltti muzeális részének egy-egy önállóbb csoportját fogadnák be. . . Ezzel a módszerrel. . . a fali állványok férőhelyét a kezelés megnehezítése nélkül csaknem háromszorosra szaporíthatjuk.”

A nagyterjedelmű körlepcsők helyett Nyireő egyenesirányú lépcsőket javasolt. A ternek átállványozását fokozatosan kívánta végrehajtani, a könyvek végtelen számrendszerű átszámolásával.

A villamos világítás bevezetését is javasolta korszerű megoldásokkal.

Az elhelyezés kérdésében az 1924. év igen jelentős és örvendetes fordulatot hozott, ui. felszabadult a földszinti Kremmer-lakás, mely kiinduló pontja lett az új elhelyezési rend kialakításának.

A Nyireő-féle tervek alapján Hóman, most már mint a MNM főigazgatója sürgős felterjesztést intézett Klebelsberg kultuszminiszterhez. Leplezetlenül feltárta a helyzetet, annak tarthatatlanságát. Az új építkezések jobb időkre való halasztását javasolta s a néprajzi gyűjtemények és természetrajzi táruk ideiglenes elhelyezésére egy-egy meglévő épület átengedését kérte a főépület tehermentesítésére. „Ily módon kerül ki a néprajzi gyűjtemény, állattár, a levéltár. . .”⁴²

A Néprajzi Tár elhelyezése komoly formában 1924. július 2-án került napirendre a minisztériumban.⁴³ Ezzel úgyszólván egyidejűleg került fel ismét a Hírlaptár Festetich-palotában levő állományrésze sorsának a rendezése. A minisztérium azt javasolta, hogy telepítsék át az anyagot a Zálogház Kinizsi utcai raktárába.⁴⁴

Válaszában a könyvtár rámutatott arra, hogy a felajánlott helyiség a könyvtárnak megfelelne, de megállapította, hogy arra a Zálogház is igényt tart; a kihelyezett anyag a külső raktárban holt anyaggá válnék, hacsak nem kapna a könyvtár két altisztet, aki munkaidejének 2—2 óráját e könyvraktár kezelésére és az anyag kiszolgálására fordítaná. Rámutatott a könyvtár arra is, hogy a zálogházi helyiségben olvasóterem nem volna kialakítható s a költözködés sok költséggel járna.

A rekonstrukció érdekében tehát a könyvtár és a minisztérium kereste a kibontakozás útját. A főigazgató Nyireőt az év során külföldi tanulmány útra küldte, az út célja angol és német könyvtárak tanulmányozása volt. Nyireő távollétében a könyvtár megrendelte az első vasszerkezetű raktári berendezést a Schlick—Nicholson Gép-, Waggon- és Hajógyár RT-nál⁴⁵.

Nyireő tervei közben megérlelődtek, ismertté váltak a múzeumi dolgozók között. A könyvtártechnikai kérdések iránt nem érdeklődő, a korszerű könyvtári berendezések és üzemszervezési kérdések terén tájékozatlan s azoktól idegenkedő könyvtárosok körében a korszerűsítési javaslatok nem találtak megfelelő visszhangra. Hóman főigazgatóhoz is eljutottak a bíráló, gyakran ellenséges hangú megjegyzések, melyek arra kényszerítették, hogy erélyes hangú iratot intézzen dr. Lukinich Imre könyvtárigazgatóhoz a dolgozók előtt való ismertetés céljából.⁴⁶

Nyireő kidolgozta az olvasóterem átalakítási tervét és árajánlatot kéretett⁴⁷ az egyik legtekintélyesebb fővárosi bútorgyártól.

Az egész könyvtár átalakításával kapcsolatos tervét Lukinich felterjesztette a főigazgatóhoz.⁴⁸ Látható módon tehát a rekonstrukció egyre lendületesebbé vált 1926 tavaszától. Az átszervezés első nagy lehetőségét a levéltári osztálynak az Országos Levéltár új palotájába való átköltöztetése adta meg.⁴⁹

A levéltári állományt az átköltöztetés előtt a könyvtár rendezte, átcsoportosította, nem kevesebb, mint 2 milliónyi tételről volt szó, melyet 5000 fasciculusban, 1700 fiókban és 90 ládában szállítottak fel a Várba. A költözködés, helyesebben a levéltári anyag elszállítása 1926. május 17-től július 3-ig tartott. Kiürült a földszinten 320 m² nagyságú terület, az I. emeleten pedig a nyugati, utolsó terem az előtte levő folyosóval.⁵⁰

A költözködést a könyvtár minden részletében kidolgozott program szerint hajtotta végre.⁵¹

Az 1926. évnek a rekonstrukció szempontjából további fontos eseménye volt a hírlaptári anyag átszállíttatása a Festetich-palota istállójából a NM épületébe. Ideiglenesen a Múzeum II. emeletén helyezték el az áthozott hírlapokat az Állattár egykori laboratóriuma helyiségébe. A hírlapokat ideiglenesen átalakított állványokra helyezték. Sikerral zárult le ez a 12 napig tartó akció is.⁵²

Augusztusban megtörtént az első emeleti, lépcsőházi pihenőtér feletti falfelületnek ablakátvágatása „a lépcsőház megvilágosítása céljából”.⁵³

A Múzeum épületének más részére is kiterjedő átrendezés következtében a Könyvtár az északeleti szárnyon nemkevesebb, mint 14 hivatali szobához jutott, több tágas raktárhelyiséghez. A főigazgatóságot a földszintre költöztették, különben a nyomtatványosztály adminisztrációját az egész tisztviselőszemélyzetrel, itt helyezték el a kiadvány duplumanyagot is, valamint helyet biztosítottak egy kisebb könyvkötőműhely és fényképészműhely számára.⁵⁴

A könyvtár vezetői által hosszú időn át fölpanaszolt helyszűke tehát az év során sok tekintetben enyhült. Az év során maga Klebelsberg is több alkalommal látogatást tett a könyvtárban, személyesen tárgyalt Lukinich-csal, s a felelős könyvtárosokkal.⁵⁵ Az átszervezés folytatására buzdította őket, kilátásba helyezve a szükséges anyagi fedezeteket.⁵⁶

Hóman derulátón ítélte meg a helyzetet. Megállapította, hogy „a Könyvtár és Régiségtár fejlődésének semmi sem fogja többé útját állni. Számolnunk kell azonban ez intézmények rohamos gyarapodásával is, ami előreláthatóan tíz-tizenöt éven belül szükségessé teszi egy új, modern könyvtárpépület emelését. . .”⁵⁷

Az épület létesítésének gondolata tehát újra és újra visszatért, először az Eszterházy utcai, majd a lágymányosi megoldásban. Mindkét variánsra külön fejezetben visszatérünk.

Az 1927. év a rekonstrukciós munkák továbbfejlesztésének talán legjelentősebb időszaka volt. Ennek az évnek a munkái márciusban kezdődtek azáltal, hogy kiürült az épület I. emelétének keleti-déli nagy — 150 m² alapterületű — sarokterme, az ún. VII. számú teremmel szomszédos sarokterem, valamint az I. emeleti pihenő (elosztó) térből délre nyíló 40 méter hosszú folyosó. A Schlick—Nicholson gyár elkészítette a sarokterem üvegpadrólattal két emeletre, vagyis a földszinttel három szintre tagolt új vasszerkezetű berendezését.⁵⁸ Ebben a raktárban 40 ezer kötetet lehetett tárolni. Bebútoroztatta a könyvtár a 40 méteres folyosót is a könyvtár egykori nagyterme régi bútorzatának átépítésével.⁵⁹

Megtörténhetett a hírlaptári, egykori Festetich-palotai tékázott anyagnak ideiglenes II. emeleti helyéről az új vasszerkezetű terembe és részben az új folyosó-raktárba való leköltöztetése. A költözködési és felállítási munka két hónapot vett igénybe.

A földszinti irodai helyiségek birtokbavétele és a könyvtárosok leköltöztetése után kezdődhetett meg a raktári célra igénybevett I. emeleti, északi nagyterem anyagának kiürítése⁶⁰, régi berendezésének eltávolítása, majd a Schlick—Vajda rendszerű vasszerkezetű állványzat építése.⁶¹ A 25 méter hosszú, 10 méter széles és 6,8 méter magas nagyterem számára a gyár kétemeletes, tehát háromszintes vas-állványzatot készített, emeletenként 2,1 m-es belmagassággal az I. és II. szinten, a III. szinten a terem boltozatos mennyezete következtében csak 1,8 méteres belmagasságot lehetett biztosítani. A keresztfolyosók járdái üvegből készültek. A terem középutja Nyireó terveinek megfelelően nyitott maradt és a két emeleten összesen hét híddal kapcsolódott össze. A terem közepén 33 kétoldalas állványtag sorakozik, a falak mentén 6 m-es magasságban köröskörül a teremben egyoldalas állványzatot helyeztek el a tervezés. A kétoldalas, szabadon elhelyezett állványok tengelytávolsága 130 cm, a polcok hosszúsága 97 cm, állítási magasságuk 1,5 cm. A könyvtári technika „legújabb eredményeinek fölhasználásával készült zománc-alapokon” kb. 300 000 kötet elhelyezésére nyílt lehetőség, tehát kb. nyolcszor annyi, mint ugyanebben a teremben tárolódott korábban a régi, galériás faállványokon. A szerelés és festés munkája alig két hónapig tartott, úgyhogy augusztus 12-én már a részletekben kidolgozott tervek szerint a könyvek behordására is sor kerülhetett. A költözés megkönnyítésére 5 könyvtári szállítókosci is készült, s alig 14 munkanap alatt a terem két emeletén összesen 200 000 kötetet helyeztek el, a további gyarapodás számára üresen hagyva a földszintet⁶².

A földszinti átrendezésről is meg kell emlékeznünk. A nyomtatványosztálynak a földszinten öt raktárszobája volt, mennyezetig zsúfoltak voltak e helyiségek könyvekkel. Ez az anyag „a már korábban renovált szomszédos szobákba került, míg a kiürítettekben az átalakítás munkája kezdődött meg, amely munka szobáról-szobára haladt előre és lépést tartott ezzel a berendezkedés is. A szobák hivatal részére alakították át.” Az igazgató és titkár szobájához (északi-keleti sarokszobák, T. T.) nyugati irányban a kéziratár két dolgozószobája, a keleti szárnyon pedig déli irányban a kötelesosztály két, a zenei osztály egy és a nyomtatványi osztály négy szobája csatlakozott. Négy osztályvezető kivételével a tisztviselők másodmagukkal kaptak helyet a szobákban.⁶³ A folyosóra néző sötétebb szobák közül 4 előszoba lett, háromból pedig a középfalak kiemelésével megnagyított, külön raktárhelyiségek lettek, végül ide került a fényképszeti laboratórium kis sötétkamrája is.⁶⁴

Az 1927. évi átszervezés jelentősége az állomány tárolása szempontjából igen nagy volt. Kialakultak az első vasszerkezetű raktárak, ezen kívül számos fontos szakmai újítás történt, olyan intézkedések, melyek tanulmányom keretein kívül esnek.

A nyomtatványosztály és a hírlaptár átrendezése mellett a könyvtár végrehajtotta az olvasóterem átalakítását is. A terem kiürítése, átfestése és kitisztítása után a korábbi alacsony üvegszekrények helyére Nyireó tervei szerint a Todoreszku—Horváth könyvtár számára átadott terem nagy szekrényei kerültek, melyekre a volt levéltári bútorzat rácsos galériáját építették fel. Bár a galéria a terem három oldalát az átépítés után körülfutotta, az ablakok természetes világításából

mitssem vont el. Az új állványzaton 5000 kötet helyett 30 000 kötet kézikönyv elhelyezésére nyílt lehetőség.

A terem bútorzata tehát az asztalok és székek kivételével teljesen kicserélődött. Minthogy a törzskatalógus elhelyezése miatt az eredetileg kölcsönzésre és kutatásra szolgáló szomszédos teremből a kutatók kiszorultak, az olvasóteremben tudományos kutatók részére külön asztalt helyeztek el s azonkívül az ablakfülkékben is visszaállították a korábban ott elhelyezett külön, ún. kutatói asztalkákat, ily módon az olvasóhelyek száma 72-ről 99-re emelkedett. A terem főfalára József nádor arcképét helyezték.⁶⁵

Az év során elvégzett munkák között jelentős volt a villanyvilágítás bevezetése. E munkával kapcsolatban a könyvtár különös gonddal járt el. A hálózatot mindenhol a falban, szigetelten vezették, biztosították a raktári termék áramtalanításának a lehetőségét is. Az elektromos hálózat és berendezés üzembiztonságát a József Műegyetem elektrotechnikai tanszékének személyzete Söpkéz Sándor műegyetemi tanár irányításával vizsgálta felül. Az olvasóteremben két hatalmas csillár világított, a könyvraktárteremben 3 tetőlámpa és 216 különgyújtású középlámpa az állványok közötti keresztfolyosók mennyezetén. A villanyvilágítás bevezetésével megvalósult az esti nyitvatartás lehetősége. Épületgépészeti szempontból meg kell még említeni, hogy a könyvtár megjavította az olvasóterem fűtését és szellőztetését is, ami „higiénikus szempontból is égető szükség teljesítmény volt.”⁶⁶

Az 1927. évi változásokat méltó módon zárta le az Apponyi könyvtár elhelyezése a volt levéltári teremben és a folyosón, a lengyeli kastély eredeti könyvtárberendezésének adaptálásával. E terem szolgált ettől kezdve a könyvtár tanácsterméül.⁶⁷

A Széchényi teremmel szomszédos 100 m² alapterületű, régi ún. kiállítási teremben a Todorozsku—Horváth könyvtár kapott helyet, emiatt ki kellett üríteni a zenei anyagot és a háborús—forradalmi gyűjteményt, melyet a könyvtár itt tárolt. A könyvtár, mely eddig értékéhez nem méltó helyen szorongott a földszint (nyugati szárny) két szobájában, az adománylevélben kijelölt helyére került. „A terem belső átalakításának gondját és nagy költségeit az adományozó vállalta magára. A mennyezet fehér stukkódíszétől kezdve a nemesen egyszerű tölgyfaszekrényekig minden megújult a teremben, melyben a könyvtár legszebb darabjait kiállítászerűen helyezték el.”⁶⁸

Az olvasóterem átépítésének és berendezésének sokrétű munkája átnyúlt a következő évre; 1928. június 1-én a könyvtár büszkén jelenthette, hogy „az OSZK átszervezési munkálatainak ezévre tervezett programja befejeződött”, az olvasóterem 1928. júliusában nyílt meg az olvasók számára.⁶⁹

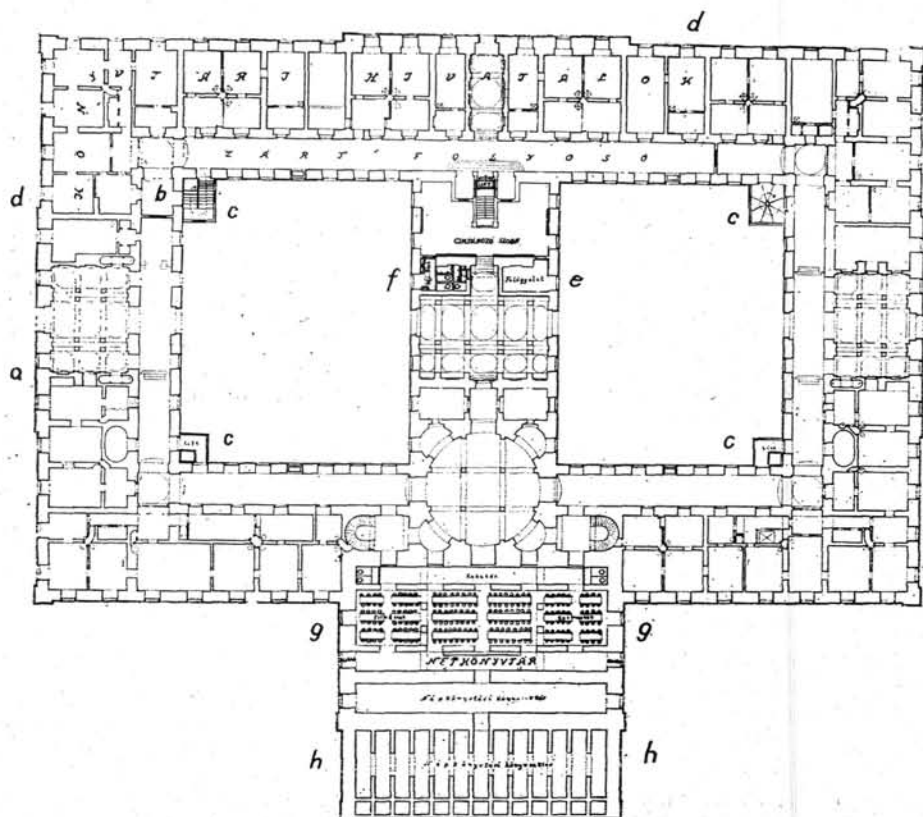
Felszerelték az első nyilvános távbeszélőállomást az I. emeleti ruhatárban. Ezzel a kis technikai berendezéssel is az olvasók kényelmét kívánta szolgálni a könyvtár.⁷⁰

A nagyjelentőségű átszervezés, átépítés, újra való berendezés jelentőségét kifejezte a területnövekedés adata. Átszervezés előtt a Könyvtár teljes alapterülete 2470 m² volt, az átrendezés után 4705 m²-nyi terület állt a könyvtár rendelkezésére.⁷¹

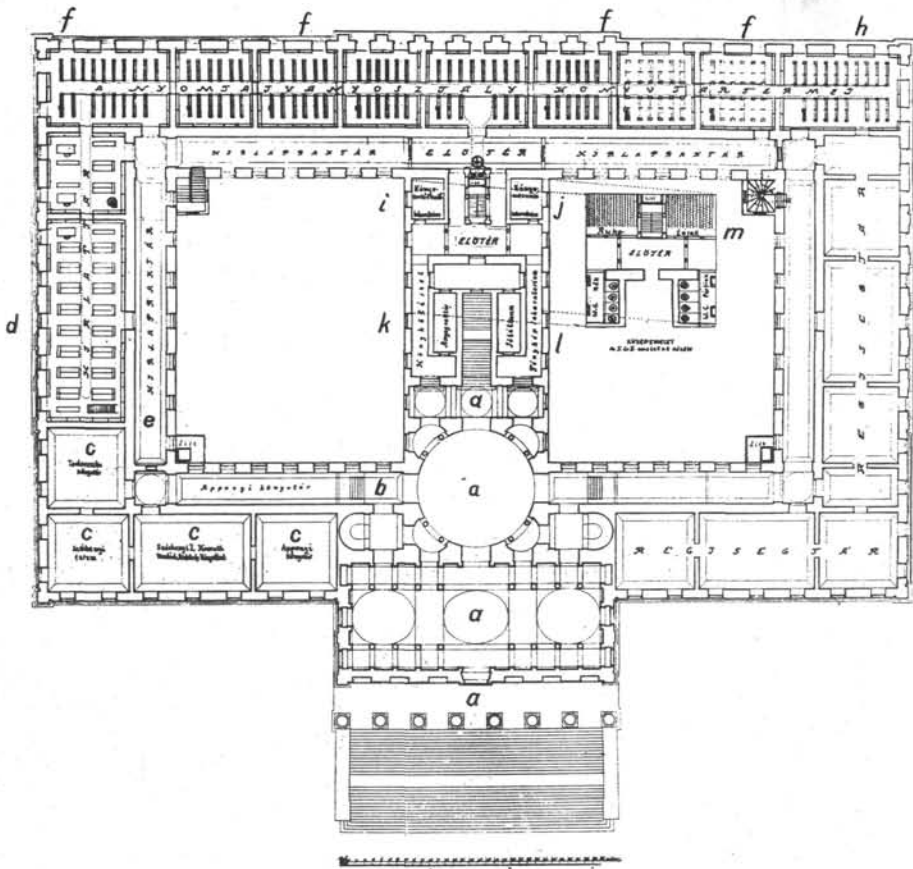
„Ez a területgyarapodás — állapította meg Hóman — hosszú időre, mindenestre évtizedekre biztosítja a főépületben maradt gyűjtemények értékükhöz méltó, elhelyezését és zavartalan fejlődését...”⁷²

*Nyireő „eszmei terve” a könyvtár elhelyezésére
a Nemzeti Múzeum épületében*

Nyireő a helyzetet kevesebb derűlátással ítélte meg a rekonstrukciós munkák befejezésekor, rámutatva 1926 februárjában, arra,⁷³ hogy a megtett lépések, „bármilyen erőteljeseknek látszanak is, csak az elsők lehetnek az igazi cél felé: az ország első könyvtárának méltó elhelyezéséhez, anyagának szakszerű felállításához, gyűjteményeinek megfelelő kiépítéséhez”. A segítség, melyet a Könyvtár kapott, még nem építette ki a jövő szilárd alapjait. „Sajnos, még mindig alig elérhető távolságban látszik tőlünk — írta Nyireő — ennek legelső feltétele: az Országos Széchényi Könyvtár külön épülete, mely egyúttal a NEMZETI KÖNYVTÁR régóta óhajtott megvalósulását is közelebb hozhatná.”

4. ábra A könyvtár elhelyezése a Múzeum épületében a Nyireő-féle „eszmei” terv szerint. Földszint: a — kapus; b — üvegajtóval zárt folyosó; c — lépcsők a pincétől a III. emeletig; d — 19 tisztviselői dolgozószoba, előttük kisebb raktárak stb.; e — munkaszoba; f — mosdók, WC-k; g — Népkönyvtár; h — a Népkönyvtár raktára.

5. ábra Az I. emelet elrendezése Nyireő terve szerint. *a* – a tudományos olvasótermeket használók főbejárata és útvonala a II. emeletre; *b* – az I. emeleti kiállítótermek (különgyűjtemények) látogatóinak bejárata; *c* – különgyűjtemények; *d* – vasállványos hírlapraktárium (háromszintes); *e* – hírlaptári folyosó; *f* – a Nyomtatvánvosztály könyvraktárai (háromszintesek, vasállványosak); *h* – könyvraktár; *i* – könyvfeltöltlenítő; *j* – könyvrestauráló; *k* – anyagraktár; *l* – fényképlaboratórium; *m* – ruhatár, mosdók (a félemeleten)

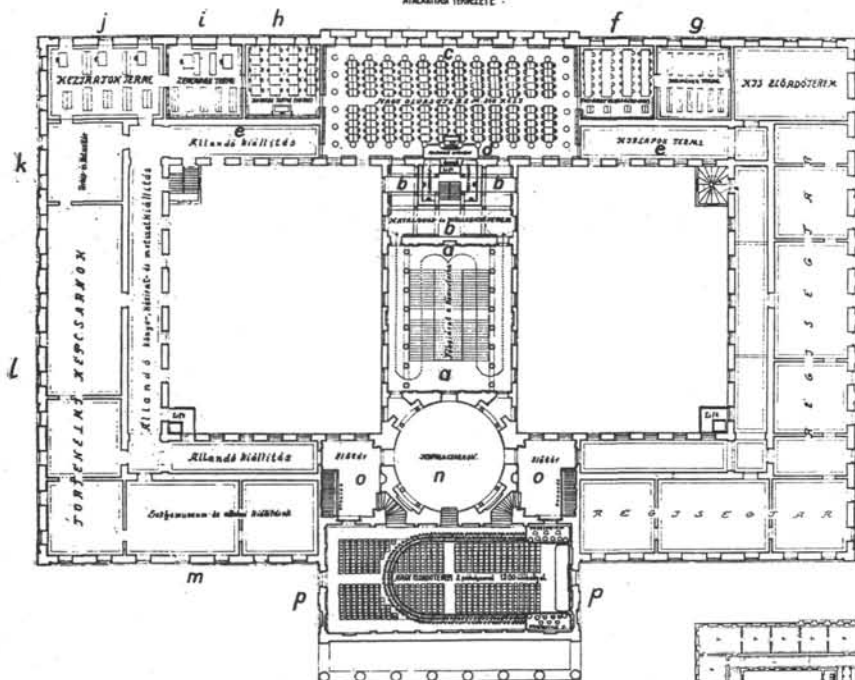
Az első rekonstrukció befejezésének időszakában úgy látszott, hogy a Könyvtár a Múzeum épületében további jelentős helyiségnyeresésre tehet szert.

Hóman félre nem érthető módon célzott erre²⁴: „Az első emelet Múzeum utcára néző s idecsatlakozó múzeumkörüti helyiségeit ma még a Régészeti és Történeti Osztályok állandó kiállítása tartja lefoglalva, de ennek a második és harmadik emeletre leendő fokozatos átköltöztetése után három terem kivételével az Országos Széchényi Könyvtárnak fognak átadatni, mely így az egész emelet birtokába jut s a fölépcsőházból nyíló modern olvasótermet és kutatóhelyiségeket rendezhet be.”

Ezt az elgondolást Nyireő kevesellte. „Csak ideiglenes megoldásról beszélhetünk akkor is, mikor az Országos Széchényi-Könyvtár két-három éven belül

A
MAGYAR NEMZETI MUZEUM

ORGANIZÁCIÓS SZÉKELVÉNYRENDSZER
ÁTMANTARTÁS TERVEZÉSE

A MÁSODIK EMELET ALAPRAJZA

6. ábra. A II. emelet elrendezése Nyireő terve szerint. *a* – Az olvasótermek felé vezető útvonal; *b* – olvasóforgalmi központ; irányító, kölcsönző, tájékoztató szolgálat; *c* – nagy olvasóterem felső és oldal világítással, a galériákon nagy kézikönyvtárral, olvasóhely 240 olvasó számára; *d* – olvasótermi felügyelő helye; *e* – kiállítások címtárak és hírlapok terme; *f* – folyóiratok, hírlapok olvasóterme; *g* – ősnymtatványok, RMK, könyvritkaságok és ezek olvasóterme; *h* – külön szakolvasó, kutató terem, 40 személyes; *i* – zeneművek terme; *j* – kéziratok terme; *k* – térkép- és metszettár; *l* – a Történelmi Képcsarnok részben felsővilágítású termei; *m* – irodalmi ereklyemúzeum, kiállítások; *n* – kupolás előcsarnok a nagy előadóterem előtt (változatlan maradt volna); *o* – előtér, ruhatár, lépcsők az erkélyre; *p* – nagy előadóterem, két erkéllyel, 1200 személyes

a Régészeti- és Történelmi-osztályok kiköltözésekor reményeinkhez képest teljesen megkapja a Nemzeti Múzeum épületének első emeletét.” Ezzel a Könyvtár gyűjtőterülete ugyan növekednék, számos szervezeti rész jobb elhelyezést kapna s el lehetne helyezni az új olvasótermet, mely közvetlenül a Múzeum előcsarnokából nyílnék.⁷⁵

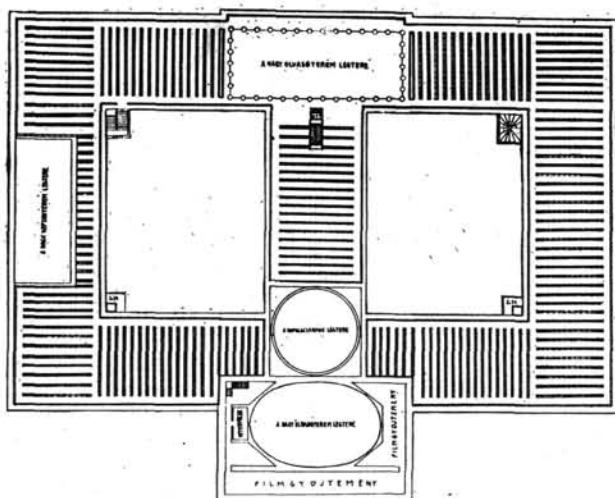
Bár Nyireő „tovább táplálta” ama reményt, hogy „a nehézségek fogják

siettetni az Országos Széchényi Könyvtár végleges elhelyezésének megoldását”, javasolta a raktártermek további vasállványozását, a helyiségek tatarozását, a hiányos berendezések és technikai felszerelések pótlását.⁷⁶

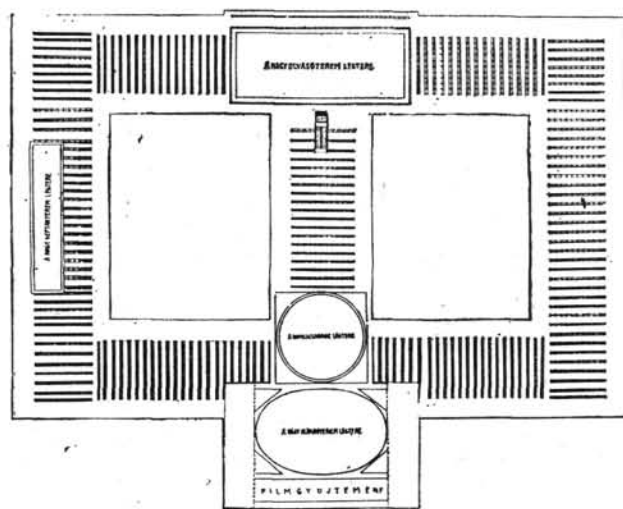
Nyireő elgondolása szerint a Könyvtárnak mindenképpen új épületre lett volna szüksége. Világosan látta azonban, hogy az első világháborút követő rendkívül súlyos gazdasági helyzetben új épület létesítésére csak rendkívüli átkötések vállalása esetén nyílt volna mód.⁷⁷

Reálisabbnak látta a Könyvtár terjeszkedését a Múzeum épületén belül, annál is inkább, mert a könyvtár közönsége megszokta e helyet. E megoldás alapja a természetrajzi táruk kiköltöztetése, ebben az esetben ugyanis a Könyvtárnak csak a Történelmi Tárral kellett volna osztozkodnia a Múzeum épületén. Klebelsberg, akit Nyireő tájékoztott a tervekről, azokat megértéssel fogadta, sőt, még azt is latolgatta, hogy a padlástér teljes kihasználása esetén nem kaphatna-e ott külön jó helyet a szintén nagy helyszűkével küzdő Akadémiai Könyvtár is?⁷⁸

Nyireő szinte a Könyvtárhoz történt áthelyezése idejétől kezdve foglalkozott a Múzeum épületén belüli terjeszkedés vizsgálatával, már korábban készített tervvázlatokat, melyeket funkcionális szempontból részletesen is ki kellett dolgoznia. E terveinek eredeti rajzanyaga a múzeumi és

W.....

W.....

7. ábra. A tetőtéri vasszerkezetű két raktárszint. Férőhelye 48 000 polcfolyóméter (á 50 kötettel), tehát kb. 2,4 millió kötet befogadására alkalmas raktárak

könyvtári irattárból eltűnt, megmaradt azonban a leglényegesebb tervek fotómásolata, melyeket Nyireő szívesen bocsátott rendelkezésünkre. (4—9. ábra.)⁷⁹

A Sándor utca felőli, kedvezőtlen bejáratot Nyireő megszüntetni kívánta, a főbejáratot a szép múzeumi előcsarnokon és a lépcsőházon keresztül akarta vezetni egészen az épület keleti részének II. emeletén kialakításra váró tágas, nagy olvasóteremig.

A Könyvtár földszinti és I. emeleti helyiségei a helyükön maradtak volna, mert a megtörtént átépítések következtében már kevés módosításra szorultak. A belső közlekedés szempontjából fontos volt Nyireőnek az a javaslata is, hogy a múzeumi előcsarnokból a könyvtári különgyűjtemények felé nyíló ajtót meg lehessen nyitni a könyvtári kiállítási termek (Apponyi, Széchényi, Todoreszkuterm) látogatói számára.

A ruhatárat az I. és II. félemelet között alakította ki, ennek igénybevétele után juthatott el az olvasó a tájékoztató központba és a katalógusokhoz.

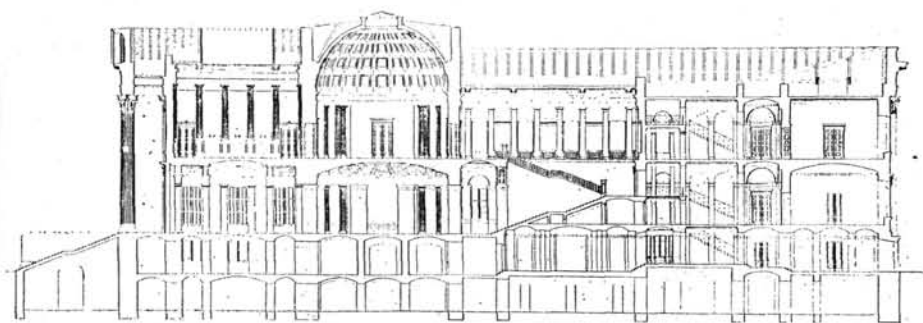
A II. emeleti nagyolvasótermet egy folyosórész hozzákapcsolásával a palota keleti rizalitjában helyezte el Nyireő, 34 × 15 m méretű, 410 m² nagyságú alapterületen. E terem kialakítása magával vonta volna, a tetőszerkezet (kifelé nem változó vonalú) átépítését. A teremben ui. 36 korinthusi oszloppal körülvelt üvegtetővel biztosította volna a természetes világítást, bár a kétoldalról beáramló fény is előnyösen szolgálta volna a világítási igényeket. Az oszlopok tartották volna az oldalon körülfutó galériákat, illetve az itt elhelyezett kézikönyvtári részeket.

A nagyolvasóteremben 240 olvasó számára lett volna hely szembefordult, de kényelmes asztaloknál.

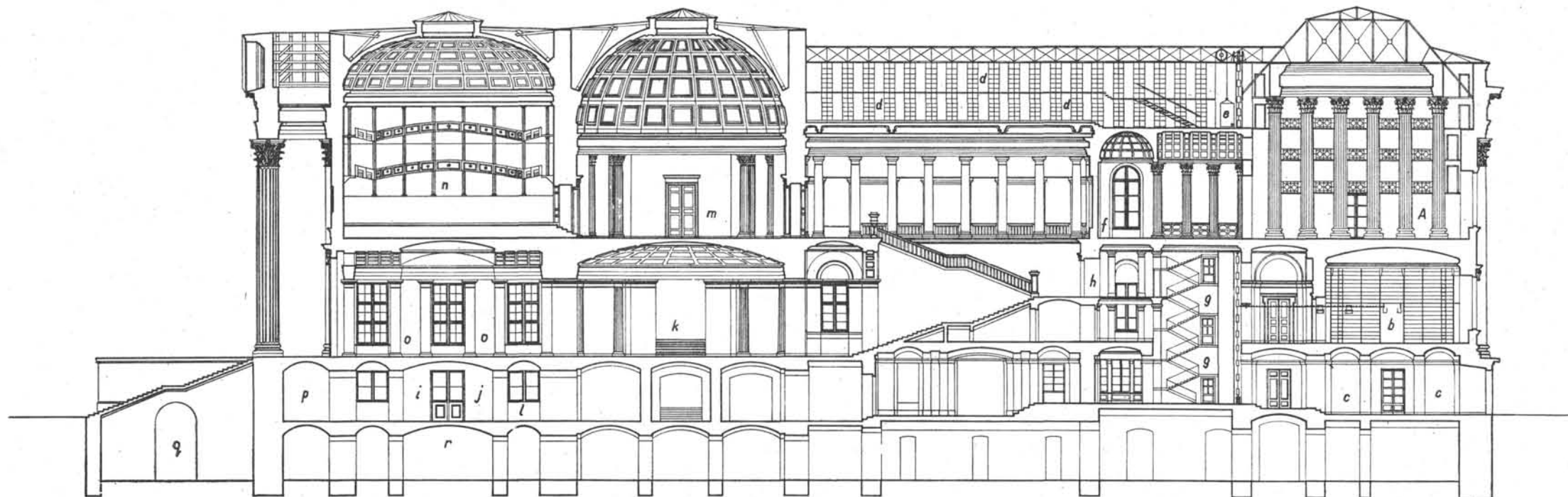
A szomszédos két, egyenként 10 × 10 m méretű terem egyikében 10 személyes külön olvasót tervezett, a másikba folyóiratolvasót kívánt Nyireő elhelyezni. Külön olvasóterme lett volna itt a díszműveknek, a kéziratárnak, a zeneosztálynak, valamint a térkép- és metszettárnak.

Nyireő régi, kedvenc gondolata volt a Történelmi Képcsarnok képtárának a könyvtárral szoros kapcsolatban történő elhelyezése, erre a célra az északi oldal ugyancsak tetővilágításos nagy terme állt volna rendelkezésre.

Az irodalmi ereklyetárat két nyugati terembe telepítette volna, külön bejáratral a nyugati kupolaterem felől.

8. ábra. A Nemzeti Múzeum épületének keresztmetszete. (Eredeti állapot szerint).

9. ábra A Nemzeti Múzeum nyugat—keleti irányú metszete a Nyíreő-féle átépítés esetén. Betűmagyarázat: A — nagyolvasóterem 240 olvasó számára; b — I. emeleti raktárterem, vasállványzattal, félmagasságban a terem soron végig vezetett szállítólánccal; c — tisztviselői dolgozószobák; d — tetőtérben elhelyezett kétszintes raktár; e — személy- és teherfelvonó; f — a Könyvtár előtere; irányító és tájékoztató szolgálat; a címtárak az oldalt nyíló két folyosón; g — belső lépcső, a könyvszállítóberendezés függőleges szakasza; h — ruhatár; i—j — tisztviselői dolgozószobák; k — bejárat az I. emeleti kiállítási termekbe; folyosó; m — a nagy előadóterem előcsarnoka; n — nagy előadóterem; o — előcsarnok; p — közművelődési könyvtár olvasóterme; q — ua. raktára; r — pince.

Ez utóbbi nagy termet tervezte meg ama nagy előadóterem előcsarnokának, amely az épület legnagyobb terme jelenleg is s amelyben egykor a főrendiház ülésezett. E terem a padlástér magasított boltozatú kialakításával 1200 személy befogadását biztosíthatta volna, két páholysorral.

A padlástérben két, egymás felett elhelyezett könyvraktár elhelyezésére meg volt a lehetőség. (2,2 m-es belmagassággal, összesen 4000 polcfolyóméteres raktártérben).

Érdekes, eredeti gondolata volt Nyierőnek a régi pálos kolostori teremkönyvtár berendezésének az épületbe, a kéziratár, a Széchényi-terem szomszédságában való elhelyezése.

A nemzeti könyvtár szélesebb körű, közművelődési könyvtári funkciójának kielégítésére külön közművelődési könyvtárrészt kívánt elhelyezni a duplumok hasznosításával a múzeumi palota fölépcsőzete alá nyúló térben, a Múzeumkertből kétoldalt is nyitható külön bejárattal. E nagy teremben 200 olvasó elhelyezését lehetett volna biztosítani.

A jól átgondolt terv gondoskodott megfelelő személy- és állományszállító berendezésekről, épületgépészeti megoldásokról, tűzbiztonsági lépcsőházakról, az épület belsejének belső tervezői, képzőművészeti kialakításáról s a kert átrendezéséről is.

A rendkívül érdekes, ma is korszerűnek tekinthető terv megmaradt tervnek. A terv készítője, maga Nyireő István állapítja meg azonban már idézett emlékirataiban, hogy „az Orsz. Széchényi Könyvtárnak ez az újabb elhelyezésmódja — sok előnye ellenére sem elégítheti ki igényeinket oly mértékben, mint az Esterházi-utcai külön épület”, annak ellenére, hogy eszmei terve sikeresebbnek bizonyult, mint kezdetben remélni merte.

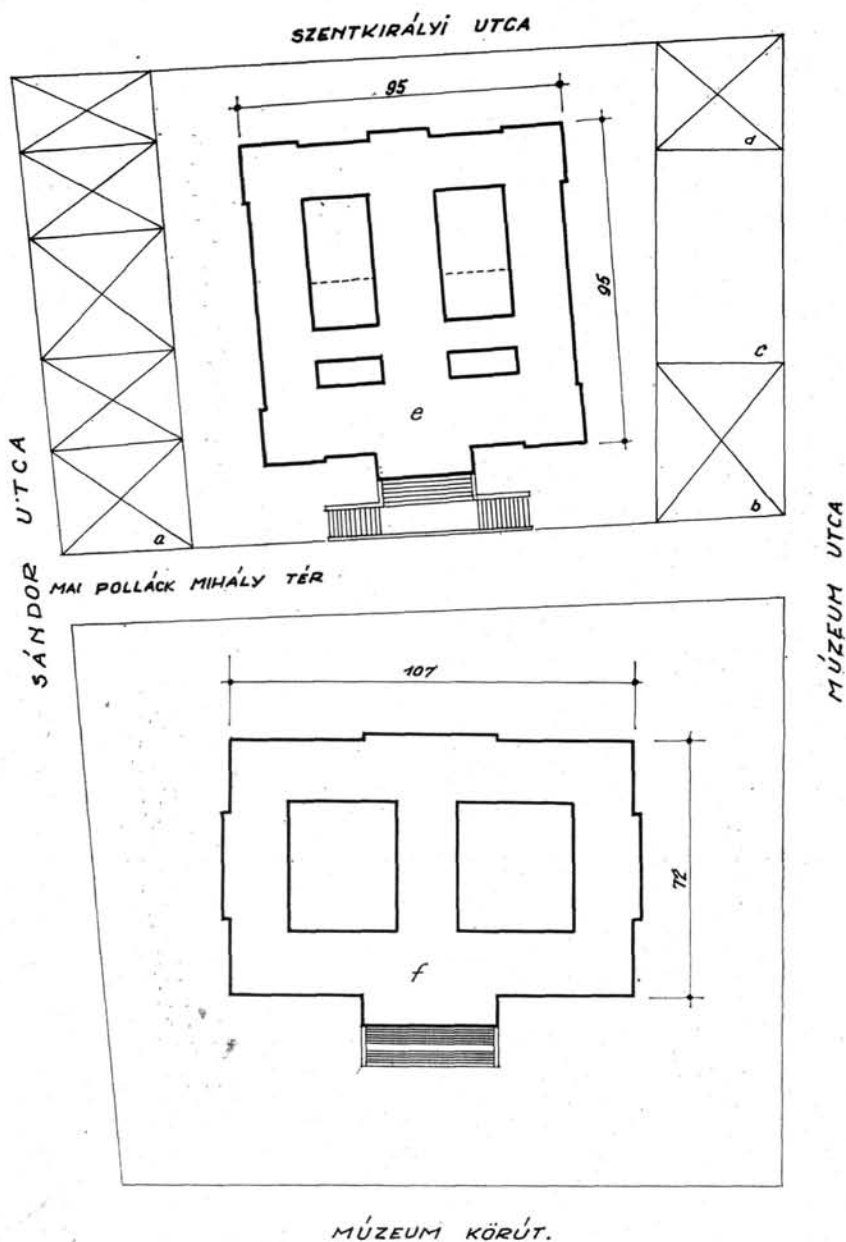
Az Eszterházy-utcai „könyvesház” terve

A Nemzeti Múzeum kertjének az egykori Eszterházy utcával (ma Polláck Mihály tér) való egybekapcsolása, az utca keleti szegélyén levő épületek közötti ún. Lovarda-teleknek a múzeum illetve a könyvtár céljaira való felhasználása már évtizedek óta a terjeszkedési lehetőségek egyik megoldását jelentette.⁸⁰

Hóman is kívánatosnak tartotta, hogy a nemzeti könyvtár számára megfelelő telket a város belterületén idejekorán biztosítani lehessen. Erre a célra maga is legalkalmasabbnak tartotta az Eszterházy-, Főherceg Sándor-, Szentkirályi- és Múzeum utca által határolt telektömböt.⁸¹

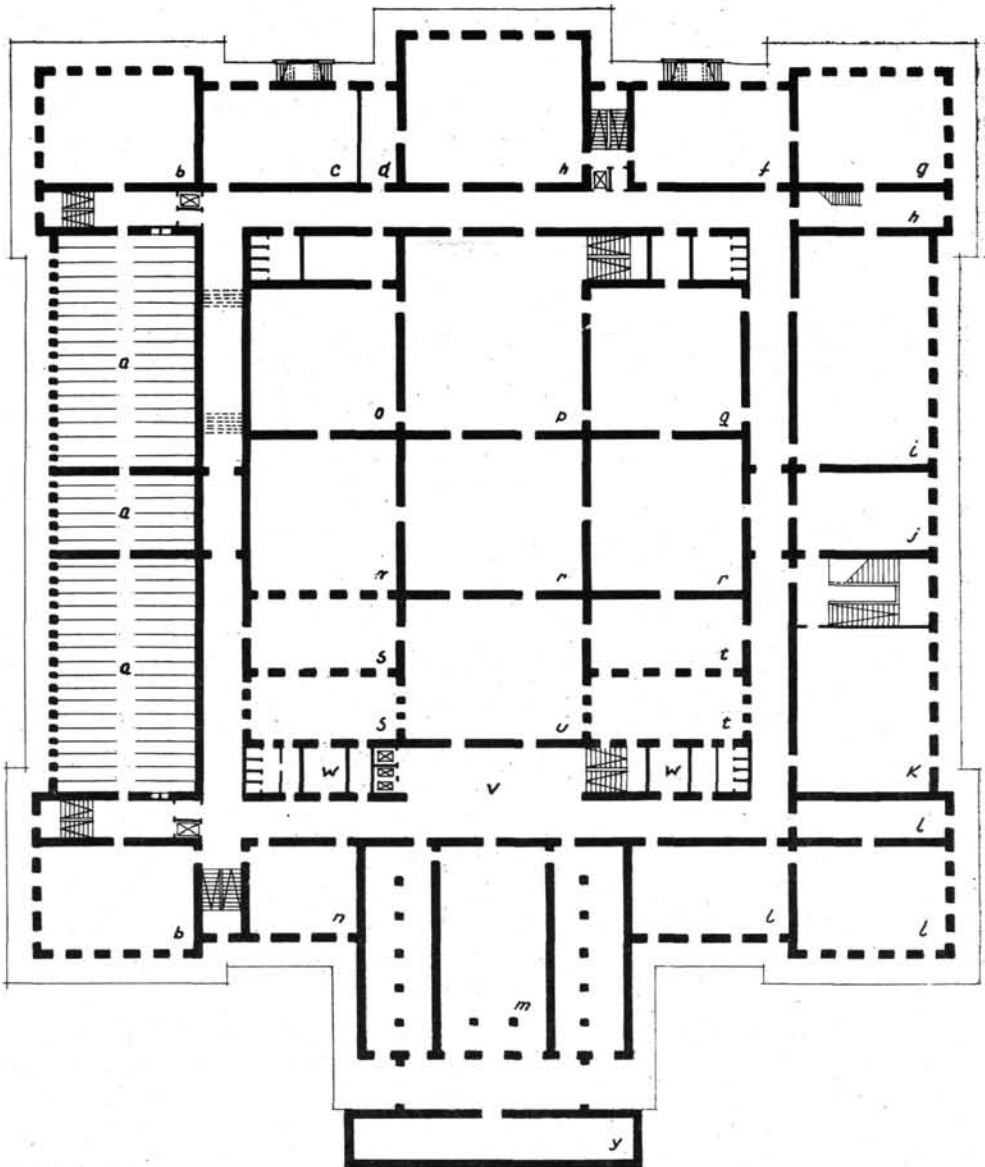
A kérdés tehát közelről érdekelte nemcsak Hómant, de magát a minisztert, Klebelsberget is. A tőlük kapott szóbeli megbízás alapján fogott Nyireő a tervezési program kidolgozásához. Terveiről (nyolc alaprajz és két keresztmetszet) Hóman fényképmásolatokat készíttetett, miután az eredeti rajzszorozat csak egy példányban állt rendelkezésre. Sajnálatos módon sem az eredeti tusrajz, sem a Hóman-készíttette fényképmásolatokból egy sem került elő, megmaradtak azonban Nyireő István birtokában az eredeti ceruzatervek, melyeknek átmásolt tusrajzait (11—20. ábra) mutatom be e tanulmányom keretében.⁸²

A 10. ábra világosan mutatja a Múzeum épület helyét. A mögötte levő telektömb már a huszas években beépült mind a Sándor utcai, mind pedig a Múzeum-utcai szegélyén. A Szentkirályi utcai telekszegélyen abban az időben jelentéktelen házak sorakoztak. Az Eszterházy utcai (mai Polláck Mihály tér) szegélyén, illetve

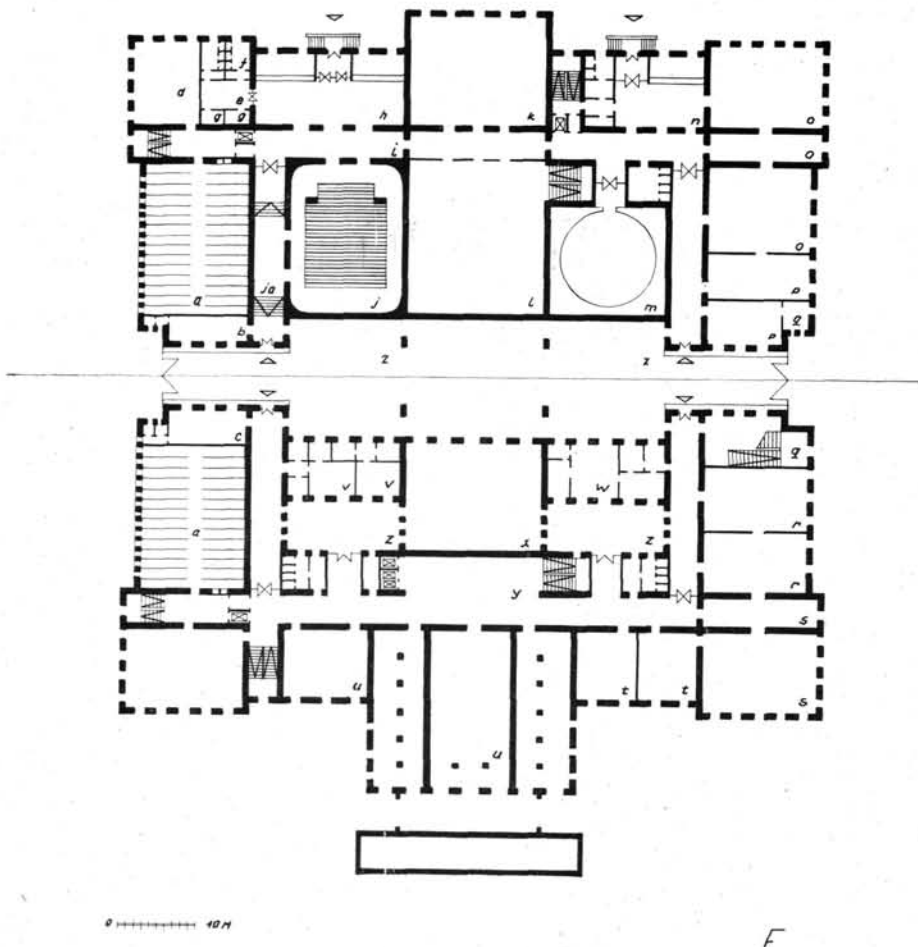

LEPTÉK • 1:1500

10. ábra. Az Eszterházy utcai, tervekbe vett új könyvtárpalota telepítési elgondolása. Helyszínrajz. a — Festetich-palota; b — Károlyi A. palotája; c — ua. kertje; d — bérház; f — MNMúzeum palotája; e — az új „Könyvesház”

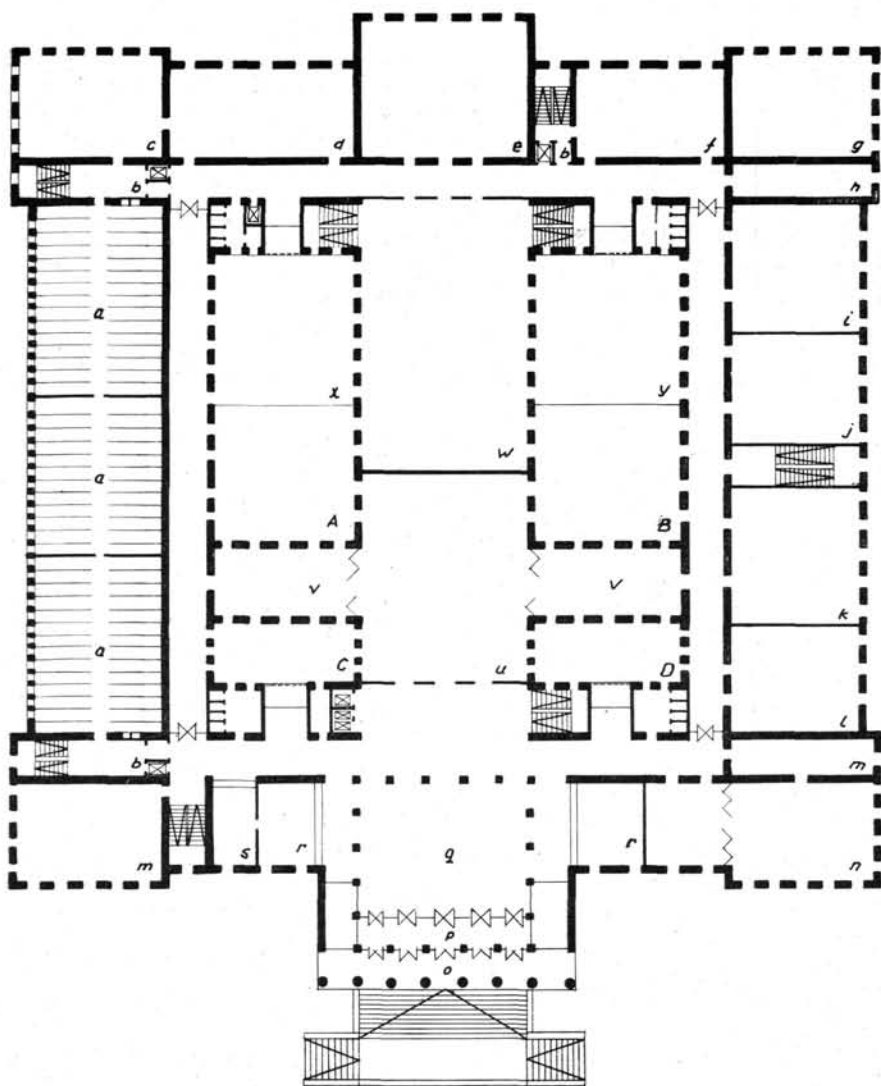
11. ábra. Az Eszterházy utcai könyvesház alagsora. Itt jegyezzük meg, hogy a következő 12–28. ábrák funkcionális vázlatok, természetesen nem jelzik, nem tüntetik fel pl. a kéményeket, az épületgépészeti stb. megoldásokat. Betűmagyarázat: a – könyvraktárak; b – duplumraktár; c – gépész műhely; d – öltöző, zuhanyozó; e – hírlapduplumok; f – asztalos műhely; g – a közművelődési könyvtár könyvraktára; h – házi nyomda; i – könyvkötészet; j – ennek raktára; k – fényképezés; l – anyagraktárak; m – kiadványraktár; n – csomagoló; o – nagy vetítőterem (lenyúló része); p – kazánház (a pincébe is lenyúl); q – Körkép alsó szintje; r – szén- és salakraktár, ill. kamra; s – láda stb. raktárak; t – papírhulladék-raktár; u – anyagraktár; v – előtér; w – öltözők; y – kertészeti raktár

12. ábra Az Eszterházy utcai könyvesház földszintje. *a* – könyvraktárak; *b* – kapus; *c* – posta- hivatal; *d* – könyvraktári dolgozók; *e-g* – vetítőtermi melléktér; *h* – ua. előtér; *i* – ua. lépcsőtér; *j* – ua. terem; *ja* – ua. hátsó kijárata; *k* – hírlaptári terem; *l* – hírlaptári raktár; *m* – körkép-terem; *n* – közművelődési könyvtár; előtér; *o* – közművelődési könyvtár olvasótermei; *p* – ua. munkaszobák; *q* – kapusfülke; *r* – sokszorosító műhely; *s* – fényképező; *t* – könyvrenoválóműhely; *u* – külföldi csere; raktár; *v* – kapus és gépészlakás; *w* – gondnoki lakás; *x* – kocsiszín; *y* – előtér; *z* – udvarok

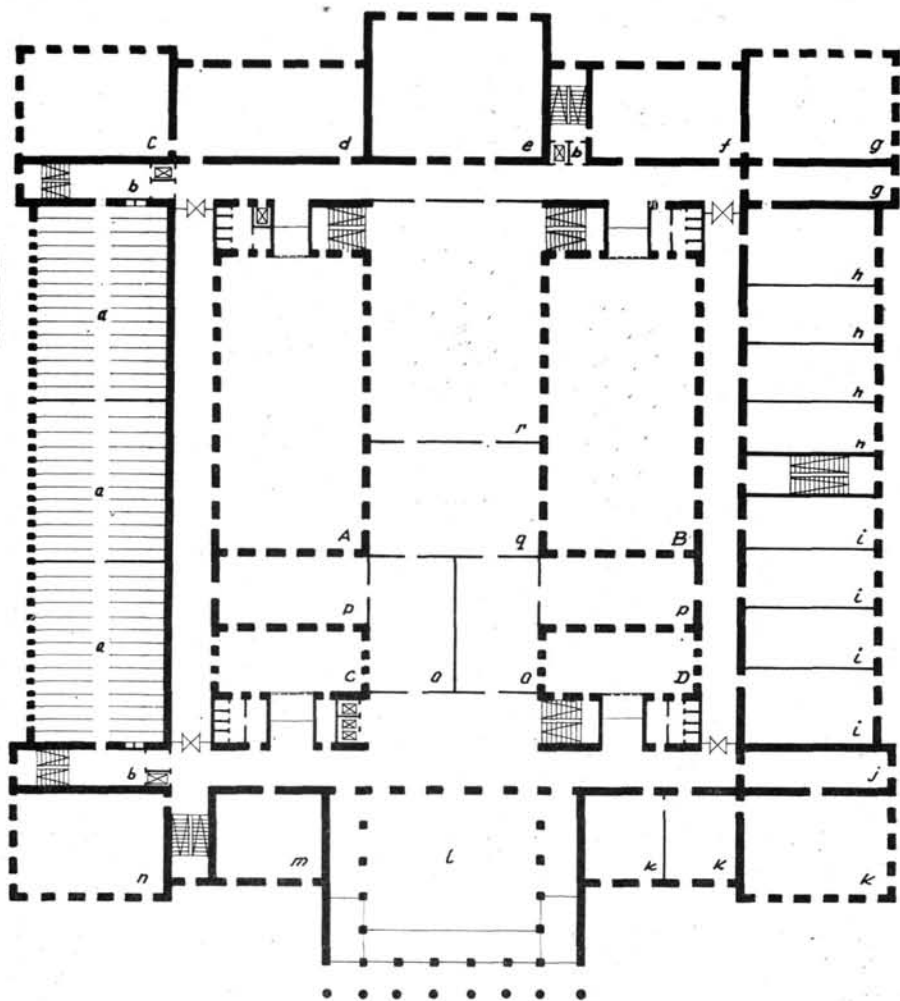
a telektömb északnyugati sarkában állt a Festetich-palota, a délnyugati sarkon pedig a Károlyi-palota. Mind a két épület elsőrendű műemlék, legalábbis homlokzatukat illetően. A köztük álló Eszterházy-palota és a Lovarda csarnoka azonban nem állt fokozott műemléki védelem alatt, lebontása – egy országos jellegű kulturális intézmény odateleptése esetén – elképzelhető volt.

A Nyireő-féle tervezési program lényegét az általa rendelkezésünkre bocsátott kéziratos dokumentum alapján⁸³ ismertetem, utalva tanulmányom ábra, illetve alaprajz és épületkeresztmetszet anyagára.

MF

13. ábra Az Eszterházy utcai könyvesház magasföldszintje. *a* – könyvraktárak; *b* – ua. előterei; *c* – könyvtári dolgozószobák; *d* – ua.; *e* – hírlaptári dolgozószobák; *f*–*j* – gazdasági hivatal; *k*–*l* – kötelezpéldányok; *m*–*n* – kiállító termek; *o* – nyílt oszlop-sor; *p* – főbejárati szélfogó; *q* – kétszintes előcsarnok; *r* – ruhatárak; *s* – árusítóhely; *t* – előtér; *u* – előadóterem, másfélszintes; *v* – ua. mellékhelyiségek; *w* – hírlaptári raktár, kétszintes; *x* – vetítőterem légtére; *y* – körképterem. Ezen a rajzon *s* a 14–20. rajzokon az *A*–*B*–*C*–*D* betűjelek a belső udvarokat jelzik

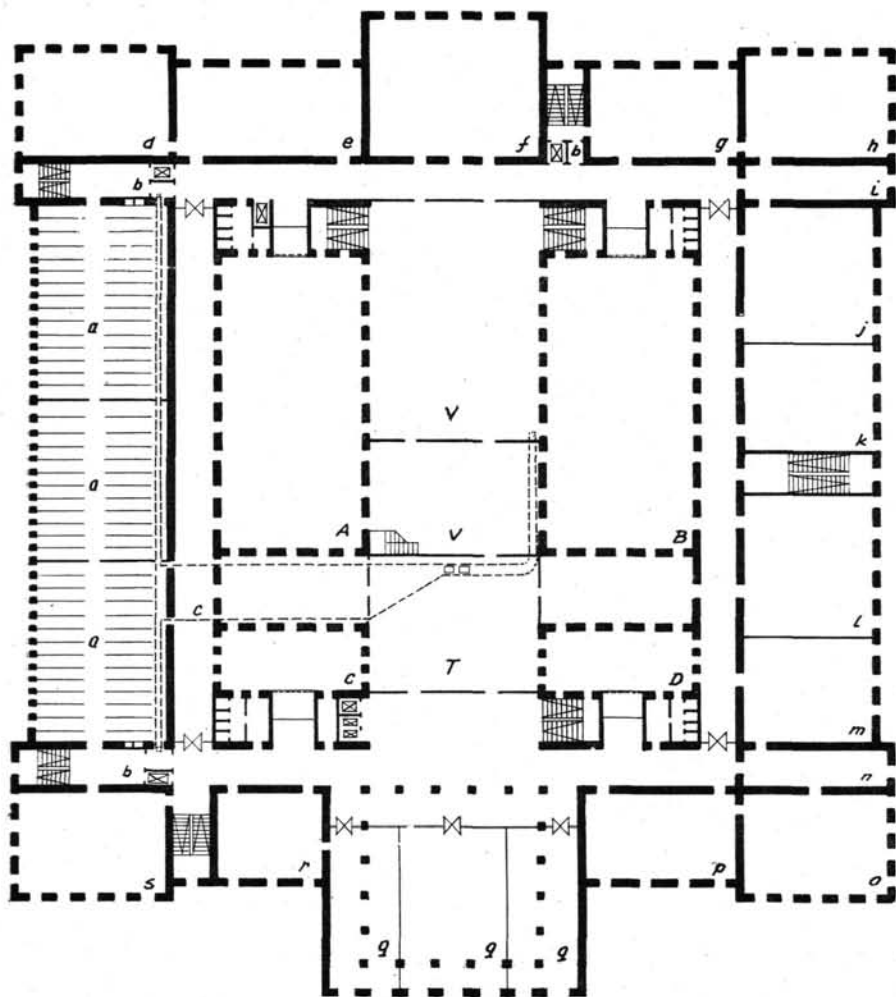

0 10 M

I

14. ábra. Az Eszterházy utcai könyvesház I. emelete. *a* – könyvraktárak; *b* – ua. előtere; *c-d* – zeneosztály; *e-h* – bibliográfiai osztály szakozó helyiségei; *i-k* – igazgatóság; *l* – előcsarnok légtére; *m* – Corvina terem; *n* – régi könyvtári terem (pálos); *o-q* – dolgozó szobák; *r* – hírlaptári raktár

A telektömb hossza 147 m, szélessége 135 m, tehát csaknem négyzet alakú, alapterülete közel 20 000 m², a Múzeum kertnek közel kétharmada. Erre a telekre került volna, a helyszínrajz szerinti elhelyezésben a Könyvtár új épülete, melynek hossza és szélessége az előzetes, funkcionális program-javaslat szerint 95 m lett volna, az épület alapterülete ennek megfelelően kerekén 9000 m² a belső udvarokkal együtt, de a főbejárati nyitott lépcsős feljáró területi igényét leszámítva.⁸⁴

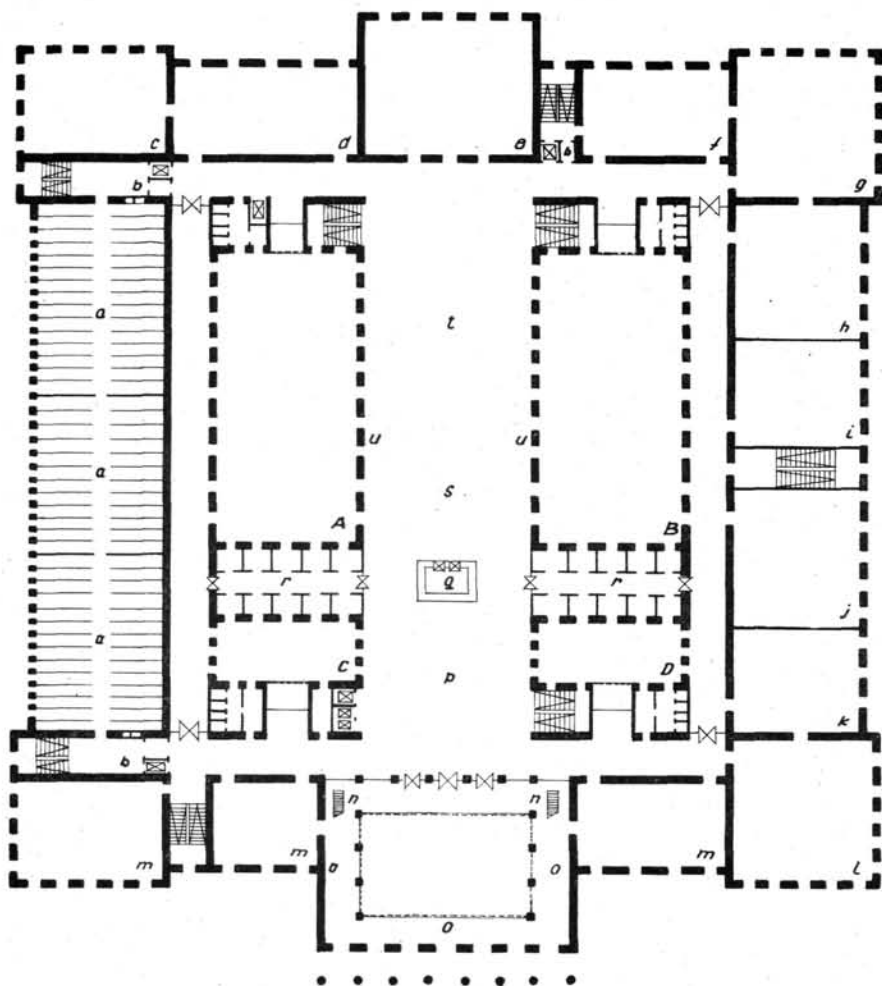

0 ————— 10 m

II.

15. ábra. Az Eszterházy utcai könyvesház II. emelete. *a* – könyvraktárak; *b* – ua. előtere; *c* – könyvszállító pálya vízszintes része a raktár felső szintjén; *d* – zártanyag osztály; *e* – ua. olvasóterme; *f*–*k* – különgyűjtemények; *l*–*n* – színészettörténeti gyűjtemény; *s* – könyvtártörténeti gyűjtemény; *T* – könyvraktár, kétszintes, kétirányú könyvszállító pályával; *V* – hírlapraktár

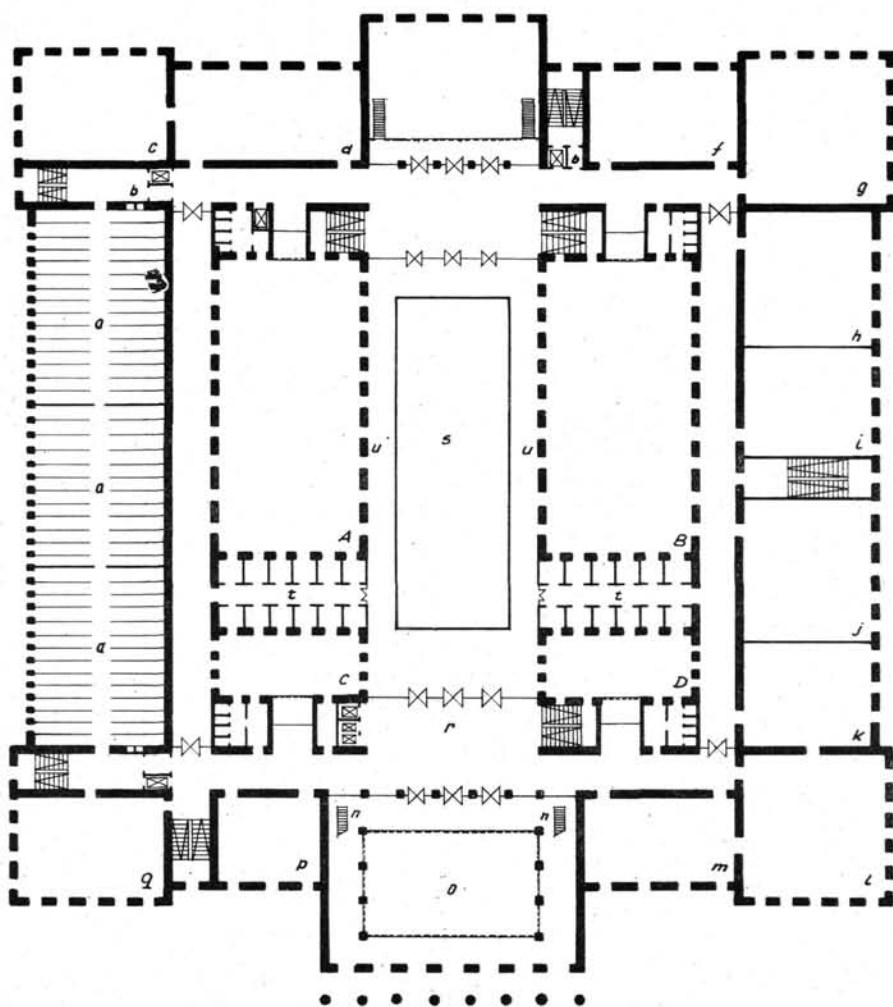
A tervezett épület magasságát a pince fölötti alagsor padlóvonalától számítva a felső párkányig terjedően az oldalszárnyakon 42 m, a középrizalit tetőélén pedig 47 m magasságban jelölte meg Nyireő. „E térben a múzeumi palota szint-beosztásánál kedvezőbbben, de általában 4,6 m-es magasságokkal, az alagsortól felfelé 8 szint és a padlástér fér el. (Vagyis pince, alagsor, alsó- és magasföldszint,

0 ————— 10 m

III

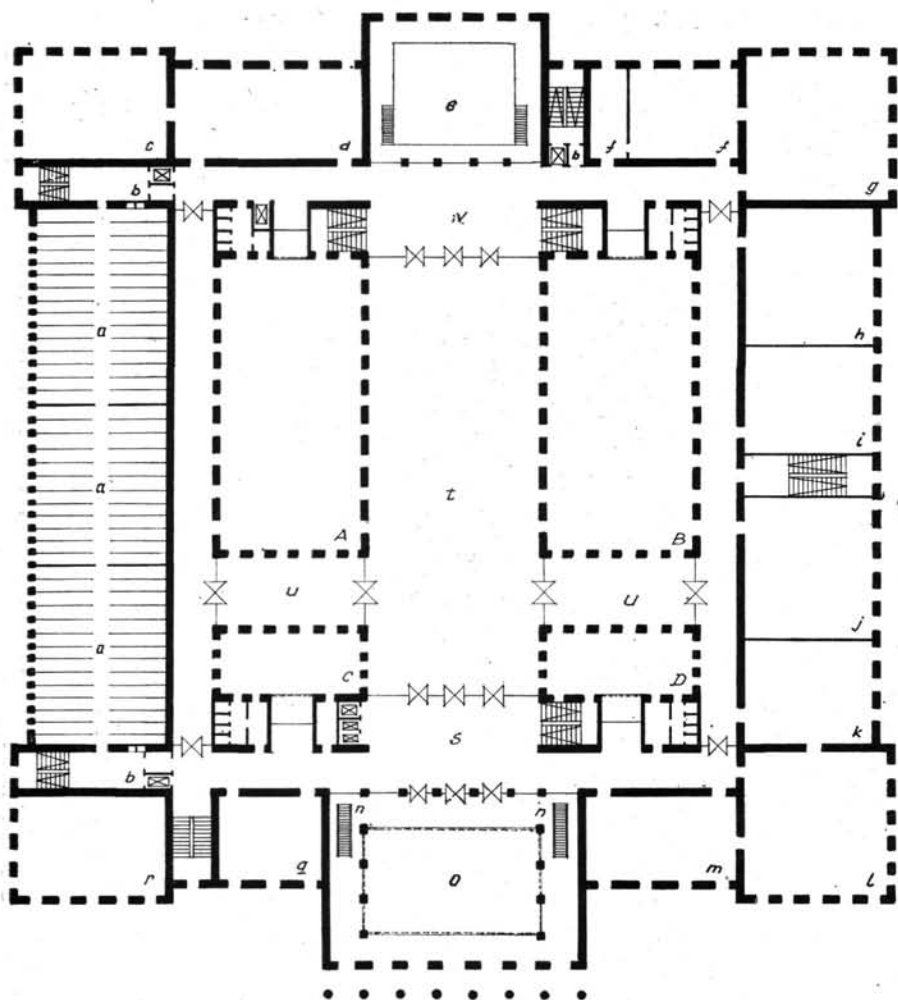
16. ábra Az Eszterházy utcai könyvesház III. emelete. *a* — könyvraktárak; *b* — ua. előtere; *c* — hírlapolvasóterem; *d* — csendesrádiózás; *e* — folyóiratolvasó; *f* — Apponyi-terem; *g* — Todoreszku-terem (RMK); *h-i* — régi és ritka könyvek; *j-k* — kéziratár; *l* — ua. olvasóterme; *m* — szakolvasótermek; *n-o* — nagyolvasóterem karzati lépcsője és karzata; *p* — olvasóforgalmi központ; *q* — könyvszállítók állomása; *r* — külön kis dolgozószobák; *s* — kölcsönzés, tájékoztatás; *t* — címtárak; OSZK; *u* — kézikönyvtárak. (Megjegyzés: a program szerint a középső nagy tér — *s-t-v* — az építészeti tervezés során oszlopsorral is kialakítható, ebben az esetben az oszlopsor az alsó sor szintjéig terjedhet.)

0 10 m

IV

17. ábra Az Eszterházy utcai könyvesház IV. emelete. *a* – könyvraktárak; *b* – ua. előtere; *c* – aprónyomatványok; *d* – plakátgyűjtemény; *e* – folyóiratolvasó fél légtére; *f-g* – térképtár; *h-i* – metszetek tára; *j-k* – díszművek; *l-m* – fototéka, mikrokönyvtár; *n* – nagyolvasó karzatlépcsői; *o* – nagyolvasó légtére; *p-q* – hírlapszelvény archívum; *r* – forgalmi központ légtére; *s* – központi címtár; *t* – külön kis dolgozószobák; *u* – kézikönyvtárak

V.

10 M.

18. ábra Az Eszterházy utcai könyvesház V. emelete. *a* – könyvraktár; *b* – ua. előtere; *c-d* – a külföldi magyarság 1919 utáni és a magyar kérdés 1896 utáni külföldi irodalma; *e* – étkező, kis konyhával; *f-g* – történelmi képcsarnok, metszettár; *h-k* – képtár, felsővilágítású; *l-m* – történelmi metszettár; *n* – lépcső; *o* – légtér; *q-r* – keleti irodalmak; *s-u* – történelmi képcsarnok: képtár, *v* – előtér

1–5 emelet és a padlás). A beépítettség így a fenti adatoknak megfelelően kb. 280 000 légrétegméter.⁸⁵

A hatalmas tömegű épület érkezési tere a magasszint oszlopos előcsarnoka, ahonnan a belső közlekedési útvonalak elindulnak s célszerű elágazásokkal

vezetik az olvasót az általa keresett szervezeti egységhez. A könyvraktár téglalap alakú, tagolt tömbje az épület északi oldalán húzódik, korszerűen oldva meg az összes inszolációs kérdéseket.

Az épület mind a négy oldalán van bejárat, az épülettömb közepén — észak—dél irányban áthajtó szolgálja a belső közlekedés és a tűzbiztonság igényeit.

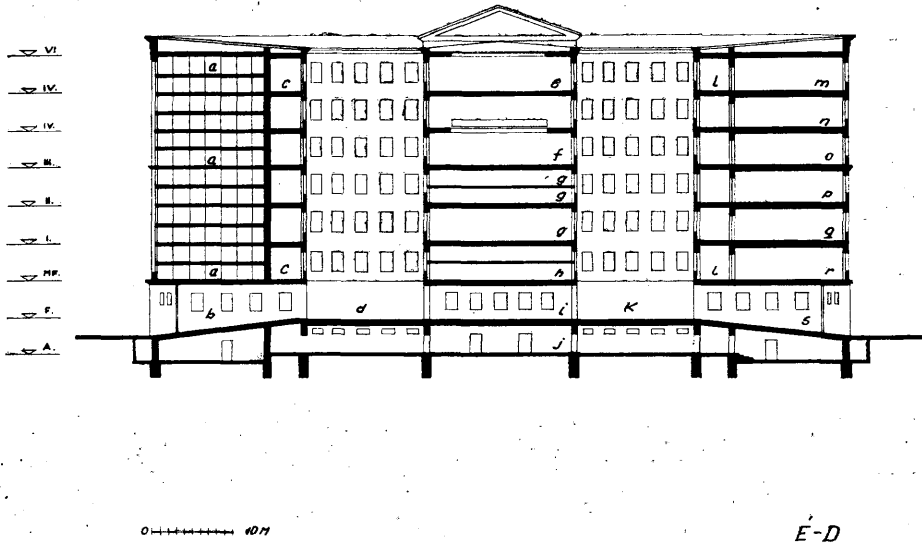
A közölt vázlatok alapján az épület szakmai sajátosságait legkönnyebben úgy ismerhetjük meg, ha röviden bejárjuk először az alagsori és a földszinti részt, majd az olvasó útját követjük végig az épületen, szintek szerint.

Az alagsor (lásd a 11. ábrát) üzemi szint: raktárokkal, műhelyekkel, szociális és épületgépészeti, installációs helyiségekkel.

A földszint (lásd a 12. ábrát) a kapusszolgálat, a postahivatal, újabb raktárak és műhelyek területe, itt kívánta elhelyezni Nyireő a városligeti Feszty-körképet, a közművelődési könyvtár előterét, olvasótermeit és munkahelyeit.

A magasföldszint (lásd a 13. ábrát) már a nyilvános szolgálat egyik főterülete, ide érkezik a nemzeti könyvtárt igénybe venni kívánó olvasó, kutató. A kétszintes előcsarnokba jutva éri el a 600 személyes ruhatárakat, itt állt volna a látogatók rendelkezésére az 500 személyes előadóterem. A jobb oldali, déli szárnyban a kötelempeldány átvevő részleg hivatali helyiségei és a gazdasági hivatal helyiségei sorakoznak, a homlokzat két sarokrészében kiállítási termek. Innen indulnak az olvasótermekhez vezető lépcsők és liftek.

Az I. emeletre jutva (lásd a 14. ábrát) a központi elosztó térből a Corvina-terembe, a régi könyvtárak termébe, a könyv- és írástörténeti gyűjteményhez, továbbá az igazgatóságához és további könyvtári munkahelyekhez lehet eljutni.

19. ábra Az Eszterházy utcai könyvesház észak-dél irányú metszete. a — könyvraktárak; b — oldalbejárat előcsarnok; c — folyosók; d — vetítőtér külső fala; e — történeti képcsarnok, képtár; f — olvasóforgalmi központ; g — könyvraktárak; h — előadóterem; i — udvari átjáró; j — fűtőanyagraktár; k — körképterem udvari fala; l — folyosók; m — történeti képcsarnok, metszettár; n — díszművek tára; o — kéziratár; p-r — dolgozószobák; s — oldalbejárat előcsarnok; t — raktár

0 10 m

K-11Y

20. ábra Az Eszterházy utcai könyvesház kelet-nyugat irányú metszete. *a* – étterem; nyílt erkéllyel; *b* – folyóirat olvasó; *c–f* – tisztviselői dolgozószobák; *g* – hírlaptári duplumok; *h* – történelmi képcsarnok; képtár; *i* – központi címtár, galéria; *k* – OSZK címtárak; *l* – forgalmi központ; *m* – kézikönyvtárak; *n* – hírlapraktár; *o* – előadóterem; *p* – udvari átjáró; *q* – kocsiszín; *r* – fűtőanyagraktár; *s* – nagyolvasó; *t* – ua. erkélye; *u* – írás- és könyvtörténeti múzeum; *v* – előcsarnok; *w* – szélfogó; *y–z* – raktárak

A II. emelet (lásd 15. ábrát) a különgyűjtemények, írás- és könyvtártörténeti múzeum szintje, raktárakkal, munkahelyekkel.

A III. emelet (lásd a 16. ábrát) közepén, az épület kelet–nyugati irányú tengelyében van a használati-forgalom központja a kölcsönzéssel, tájékoztatással, a katalógusokkal („címtárakkal” a korabeli terminológia szerint). E központi tértől, ahol mai értelemben is modern elvek szerint települt volna egyetlen szinten a tájékoztatás-kölcsönzés-katalógusok, reference-kézikönyvtár szomszédságában a nagyolvasóterem, ide kerültek volna a szakolvasótermek, hírlap és folyóiratolvasó, az Apponyi és Todoreszku könyvtár, a régi és ritka könyvek gyűjteménye s a kézirattár. Figyelemreméltó a nagyolvasóterem tervezett megfogalmazása: háromszint magasságú, nyugati üvegfalás oldala nyílt oszlopsoros teraszra nyílt volna, a másik három oldala galériás. E 650 m² alapterületű teremben 96, a szakolvasókban 30–30 olvasó számára terveztek helyet kétszemélyes asztaloknál. A könyvszállító állomástól északra és délre 10–10 olvasófülke állt volna a kutatók rendelkezésére.

Az ún. forgalmi központ emeletes csarnokának felső szintjén kapott volna helyet a központi katalógus.

A IV. szinten (lásd a 17. ábrát) Nyireő az aprónyomtatványok és plakátok gyűjteményét, a térképtárat, a metszetek és díszművek tárat, mikro- és fotótékát, a hírlapszelvény archívumot, dolgozószobákat, kézikönyvtárakat stb. helyezte volna el.

Az V. szinten (lásd a 18. ábrát) két teremben a külföldi magyarság 1919 utáni és a magyar kérdés 1896 utáni külföldi irodalma kapott volna helyet, a történeti képcsarnokkal. (Ld. még a két metszetet: 19–20. ábra.)

Külön kell szólnunk a könyvraktárról, amelyet az épület északi tömbjében kívánt elhelyezni Nyireő 2,25 m belmagasságú raktártermekben, a vasállványzatok tengelytávolságát 1,33 m-ben jelölve meg. A szintek tömör betonmenyezzettel készültek volna, gumiburkolással, a közbenső padlók drótüvegpaddal.

A hírlaptári anyag az épület középszárnyában kapott volna tárolóhelyet, 2,25 m-es belmagasságú raktárakban, 1,5 m-es állvány-tengelytávolsággal. A legfontosabb raktárakat vízszintes és függőleges szállítóberendezések kötötték volna össze a legfontosabb könyvkiadóhelyekkel. (Konvejor-rendszer.) E szállítóberendezést telefon és csőposta egészítette volna ki.

A raktárakban, olvasótermekben és munkahelyeken összesen kb. 6,3 millió kötet könyv és mintegy 1 millió kötet hírlap és folyóirat elhelyezésére nyílt volna lehetőség. Normálisan fejlesztett gyarapodás esetén a két raktárban ötven évi anyag elhelyezésére nyílt volna lehetőség.

A rendkívül érdekes, a tervezési programok szokásos részletességét messze gondosabban és elemzőbben kidolgozott elképzelés sajnos nem került kivitelezésre. Klebelsberg visszavonulásával a telek megszerzése lekerült a napirendről, annál is inkább, mert a rohamosan fejlődésnek induló magyar rádió számára megvásárolták a Sándor utcai bérházat, szemet vetve a telekre. A múzeumiak közül senki sem lépett közbe, hogy a múzeum és könyvtár számára rendelkezésre álló opciót megvédje. 1929-ben megkezdődött a telektömb Szentkirályi utcai beépítése. Ezzel a terv megvalósításának legfontosabb előfeltétele a könyvtár számára megszűnt.

A lágymányosi „könyvtárpalota” terve

Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter elgondolása szerint a Polláck Mihály alkotta nemzeti múzeumépület a bennelevő táruk kitelepítése folytán kizárólag a nemzeti könyvtár számára állt volna rendelkezésre.⁸⁶

Az ezzel kapcsolatos eszméi, teljes tervnek csupán legszükségesebb része valósult meg, a múzeumi épületben végrehajtott s az előző fejezetekben leírt átépítés és átrendezés során.

E tervekkel együtt, a múzeumépületből kitelepítésre váró táruk és gyűj-

21. ábra A budai, lágymányosi tudományos központ tervvázlata, tervezte Wálder Gyula műegyetemi tanár Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter törvényjavaslatai szerint. Az első telepítési terv elsősorban a természettudományi telepet és a növénykert elhelyezését tünteti fel. Jobb szélén a műegyetem korabeli épületei sorakoznak, ezektől délre egyetemi intézetek kerültek volna, itt kapott volna helyet Eötvös Loránd mauzoleuma. A sugárúttól délre eső nagy épület a természettudományi múzeum helye, mögötte múzeumi épületek.

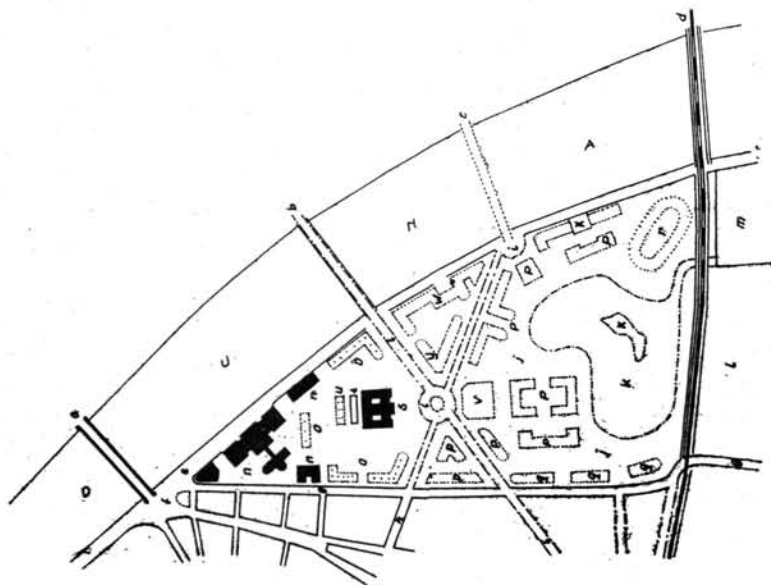
Délre üvegházak helyszínrajz; bal szélén pálmaház

temények korszerű elhelyezése érlette meg a nemzeti könyvtár új elhelyezésének gondolatát is a lágymányosi területen.

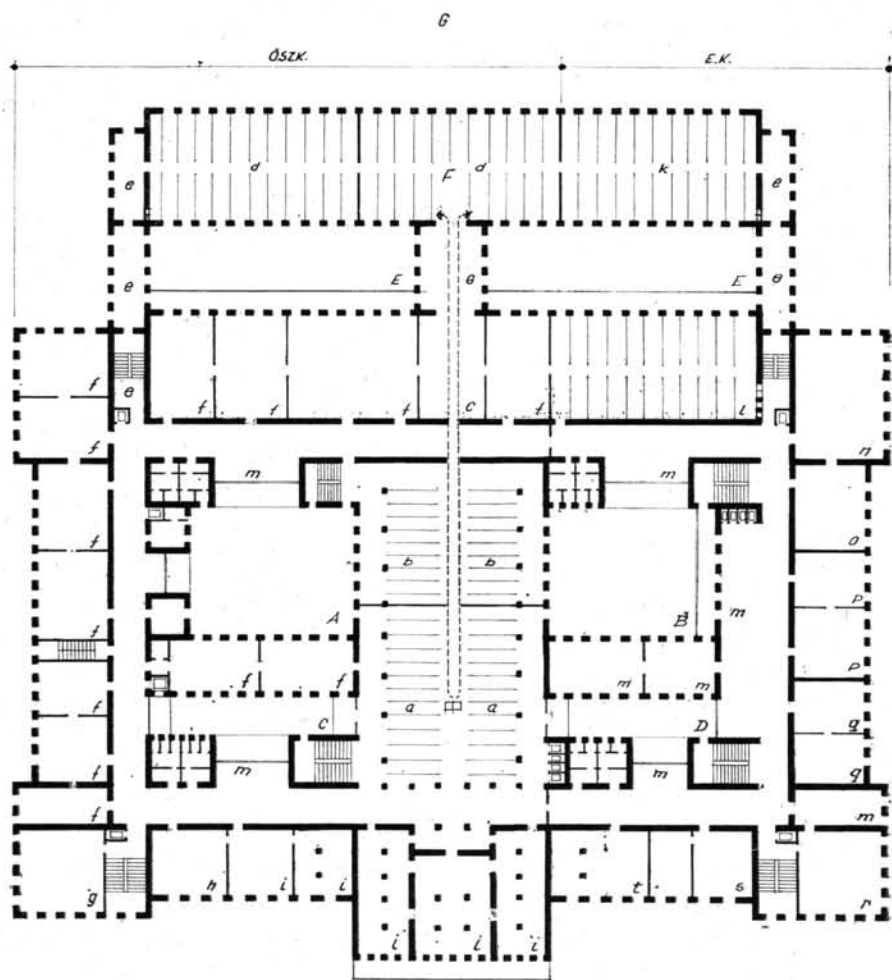
Klebelsberg 1926. június 26-án terjesztette a Nemzetgyűlés elé a természettudományok fejlesztésére vonatkozó törvényjavaslatát.⁸⁷

A miniszternek az volt a terve, hogy a műszaki egyetem települési helyétől délre eső területen, elkérve a hatalmas telek-komplexumot a Közmunkák Tanácsától s azt a fővárossal feltöltetve, helyezze el az Országos Természettudományi Múzeumot, az Országos Növénykertet és még számos természettudományos jellegű intézményt.⁸⁸

Klebelsberg terveinek helyszínrajz jellegű vázlatai közül *Magyary Zoltán* tette közzé⁸⁹ *Wälder Gyula* műegyetemi tanár tervét (lásd a 21. ábrát), melyen azonban a könyvtár, mármint a nemzeti könyvtár épülete nem szerepelt. Klebelsberg azonban *Rerrich Béla* professzorral is készíttetett egy beosztást, melyet Nyireő a Klebelsbergtől kapott rajz után ismertetett velünk (lásd a 22. ábrát).

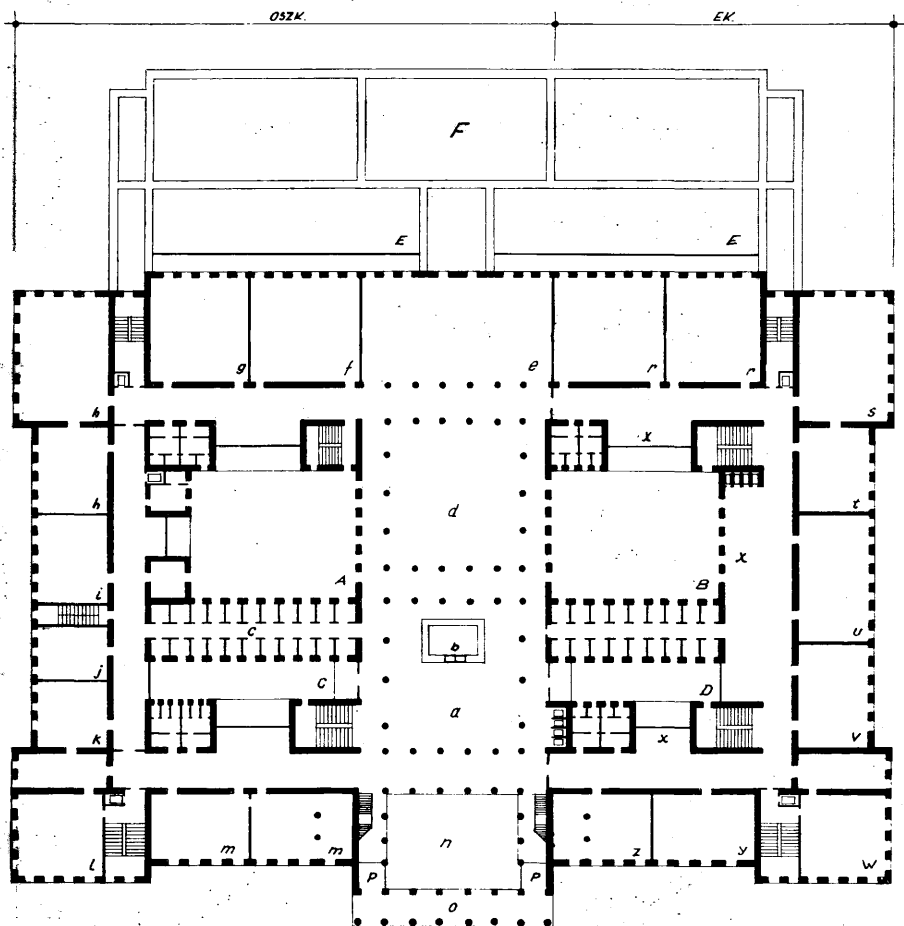

22. ábra A budai lágymányosi tudományos központ Rerrich Béla professor által kidolgozott helyszínrajza. a – a mai Szabadság híd; b – a mai Petőfi (akkor épülő Boráros-téri) híd; c – későbbre tervezett (Haller-utcai) híd; d – déli összekötő vasúti híd; e – rakpart, f – Gellért tér; g – Budafoki út; h – Verpeléti út (ma Karinthy Frigyes út); i – tervezett terek és főutak; j – botanikus kert; l – kiállítási külső terület (Nádor kert); m – téli kikötő, egyetemi evezősház; n – műegyetemi (meglevő) épületek; o – tanszéki és kutatóintézetek; q – kollégiumi internátusok; r – sporttelep; s – nagykönyvtár, az Országos Széchényi Könyvtárnak az Egyetemi Könyvtárral közös épülete, Nyireő terve szerint; t – ennek külön könyvraktár épülete; u – későbbi könyvraktár épülete; v – nagy auditorium, színpaddal; w – Természetrajzi Múzeum; x – Műszaki és Természettani Múzeum; y – Néprajzi Múzeum (Vázlatos elhelyezés)

II

23: ábra. A lágymányosi tudományos központba tervezett OSZK – Egyetemi Könyvtár közös épület II. emeleti alaprajza. *a–i* – az OSZK helyiségei; *k–r* – az Egyetemi Könyvtár helyiségei; *a–b* – a kézikönyvtárnak az olvasóforgalmi központ alatti része, két félszintes magasságú, a felsőnek teteje alatt megy a könyvszállító vízszintes pályája a könyvraktár épületétől a felügyeleti hely nyílása alá; *c* – rendező helyiség; *d* – könyvraktár; *e* – ua. átjárója; *f* – dolgozószobák; *g* – nyomdászattörténeti gyűjtemény; *h* – könyvtártörténeti gyűjtemény; *i* – írás- és könyvtörténeti gyűjtemény; *k* – az Egyetemi Könyvtár könyvraktára; *l* – kézikönyvraktára; *m* – munkahelyei; *n* – kéziratári olvasóterme; *o* – kéziratári gyűjtemény; *p* – térképtár és olvasója; *q* – metszetgyűjtemény; *r* – ósnyomatványok, dísművek

0 10m

III

24. ábra Az OSZK - Egyetemi Könyvtár lágymányosi közös épületének III. emelete. a-o: Az OSZK helyiségei; q-z: az Egyetemi Könyvtár helyiségei; a - olvasóforgalmi központ; b-f - forgalomirányító, tájékoztató, kölcsönző szolgálat; c - kis dolgozószobák; d - OSZK címtárai, a felette levő szinten a központi címtár; e - folyóiratolvasó; f - hírlapolvasó; g - csendes rádióterem; h - kéziratár és olvasóterme; i - térképtár; j - ósnyomatványok, RMK; k - Apponyi gyűjtemény (Hungarica); l - díszművek, újkori könyvritkaságok; m - szakolvasók; n - nagy olvasóterem; o - ennek erkélye; p - szélfogós kijárat; r - az Egyetemi Könyvtár címtárai, kézikönyvtára; s - folyóiratolvasója; t - hírlapolvasója; u - tanári olvasóterme; v - szakolvasóterme; w - nagyolvasóterme; x - tájékoztatója és kölcsönzője; y - szakolvasószobák; z - dolgozószobái.

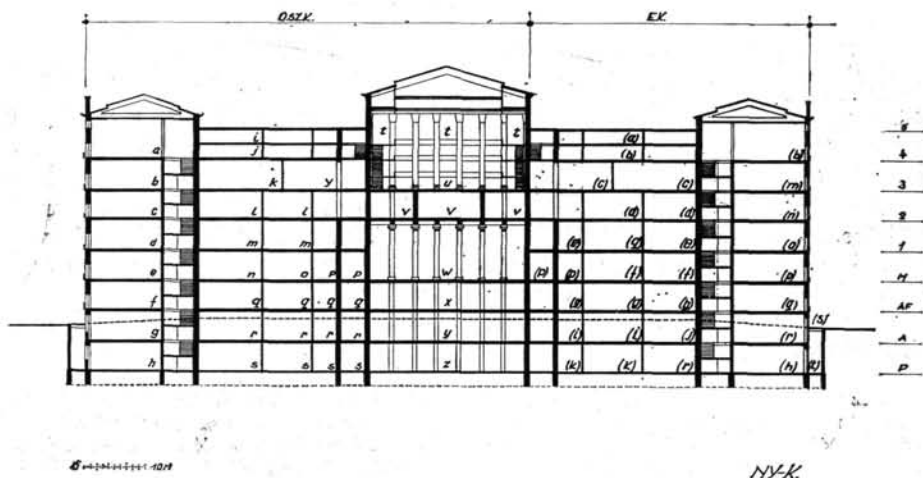
Nyireő az ebben a vázlatban már szereplő nemzeti könyvtárépület programtervezetének kidolgozására magától Klebelsbergtől kapott felszólítást. Nyireő el is készítette a program vázlatot, azt a miniszterrel megtárgyalta.⁹⁰

A könyvtárpalota a mai Petőfi híd tengelyének budai meghosszabbítási vonalától északra, park közepén kapott volna helyet, a műegyetemi, akkor már meglévő épületektől délre. A miniszter itt egy olyan könyvtár létesítésére gondolt, mely „magában foglalná mind az Országos Széchényi Könyvtár, mind pedig az Egyetemi Könyvtár anyagát, mert az előbbit sok tekintetben kiegészítheti . . .”⁹¹

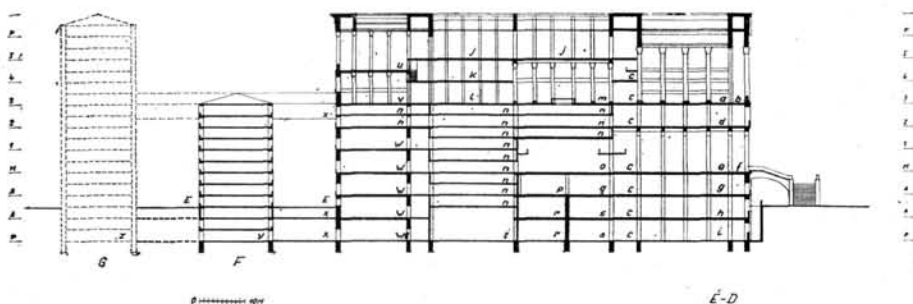
E nagyobb könyvtárépület megtervezésénél Nyireő felhasználta értelemszerűen az Eszterházy utcai könyvsház tervezési programjában kifejtett elképzeléseit.

Emlékezéseiben így ír erről:

„Lényegében azonos elv szerint egészítettem ki elgondolásaimat az összeítendő igényekhez mérten is, de olyként, hogy a várt férőhely kétharmada az Országos Széchényi Könyvtárnak, egyharmada pedig az Egyetemi Könyvtárnak jusson. A közös déli front mögött az előbbi a nyugati, az utóbbi a keleti szárnyat foglalná el, míg a főépülettől elkülönülten s azzal csak híddal összekötve álljon a hasonló arányban függőlegesen megosztott sokszintes könyvraktár, ami mögött jóval később még nagyobb másik is épülhet.”

25. ábra Az OSZK – Egyetemi Könyvtár lágymányosi közös épületének nyugat – keleti irányú metszete. Bal oldalon az OSZK része; a – képtárterem, a Történelmi Képcsarnok képeivel, felsővilágítású; b – régi könyvek, dísművek olvasóterme; c – nyomdászattörténeti gyűjtemény; d – régi berendezésű könyvtár; e – kiállítási terem; f – könyvrenováló műhely; g – könyvkötészeti műhely; h – pinceraktár; i – tetőtérasz; j – metszetgyűjtemény raktár; k – szakolvasótermek; l – könyvtártörténeti gyűjtemény; m – dolgozószobák; n – kiállítási terem; o – kiadvány stb. árusító helyiség; p – ruhatár; q – tisztviselői dolgozószobák; r – raktárhelyiségek; s – ládaraktár; t – nagy olvasóterem galériái és belső lépcsőháza; u – nagy olvasóterem, felsővilágítású; v – írás- és könyvtörténeti gyűjtemény; w – előcsarnok; x – tisztviselői dolgozószobák; y – raktárak; z – pinceraktárak. – Az Egyetemi Könyvtár része: a – tetőtérasz; b – gyűjteményraktár; c – tisztviselői dolgozószoba; d – szakolvasóterem; e – igazgatóság; f – kiállítási terem; g – könyvrenováló műhely; h – fényképészet; i – könyvkötőműhely; j – sokszorosító; k – raktárak; l – egyetem-történeti gyűjtemény; m – olvasóterem; n – térképtár; o – igazgatóság; p–q – tisztviselői dolgozószobák; r – raktárhelyiségek; s – udvari átjáró; t – világítóaknáknak.

26. ábra Az OSZK — Egyetemi Könyvtár lágymányosi közös épületének észak—déli irányú metszete; *a* — nagy olvasóterem; *b* — ua. erkélye; *c* — folyosók; *d* — írás- és könyvtörténeti gyűjtemény; *e* — előcsarnok; *f* — ennek oszlopos nyílt előtere; *g* — tisztviselői dolgozó szobák; *h* — raktárak; *i* — pince; *j* — a Történelmi Képcsarnok képtára; *k* — központi címtár; *l* — OSZK címtárai; *m* — olvasóforgalmi központ; *n* — könyvraktárak; *o* — előadóterem; *p* — udvari átjáró; *q* — kocsiszín; *r* — fűtőanyagraktárak; *s* — hírlaptári raktárak; *t* — kazánház; *u* — étterem; *v* — folyóiratolvasó; *w* — tisztviselői dolgozószobák; *w-q* — gépész- és lakatosműhely; *x* — átjáró a könyvraktár épületbe; *F* — könyvraktár épület; *G* — később építendő, további nagy könyvraktár; *z-y* — raktárszintek

A Nyireő által készített korabeli ceruzavázlatok tus-átrajzolásaiából (lásd a 23—26. ábrákat) világosan kirajzolódik ennek az ugyancsak igen érdekes könyvtárkombinátnak az alapkoncepciója. A főépület téglány alakú alaprajzú, 120 m × 90 m külmérettel. Az így határolt 10 800 m² alapterületből kb. 1400 esett volna az udvarokra.

Az épületbe látogatók céljukhoz képest három oldalról léphettek volna be az épületbe. Az Országos Széchényi Könyvtár főbejárata a díszes lépcsőzetről nyílt volna a magas földszintről, a Közművelődési Könyvtárt nyugat, az Egyetemi Könyvtárt kelet felől lehetett volna megközelíteni.

Kövessük előbb az Országos Könyvtár látogatóit a főútvonalon Nyireő leírása⁹² nyomán:

„Ezek az épületet négy oldalról körülvevő fás parkból a déli oldal kettős lépcsőjén érkeznek a magasföldszinti előcsarnok előtti keskeny terrasra, majd az oszlopai mögötti nagy üvegfal ajtón át a szintén oszlopos előcsarnokba lépnek. Ennek két oldalán tágas ruhatárak és árusító helyek vannak. Beljebb a négy kiállítási teremhez nyílnak kétféle és köztük a tágult előtér két oldalán a fölépcsőház kap helyet a felvonókkal. Szemkőzt a másfél szint magasságú előadóterem ajtó nyílnak...”

A könyvtár legérdekesebb két emeletéről két alaprajzi vázlat, az épület függőleges elrendezéséről pedig két metszet ad világos tájékoztatást (lásd a 23—26. ábrákat.)

Az elkészült tervet Nyireő Hóman társaságában mutatta be Klebelsbergnek.

A terv sajnos csak terv maradt, érdekes emlékeként egy kornak, mely a tervet meg tudta álmodni, de nem tudta megvalósítani.

Nyireő Istvánnak mind az Eszterházy utcai, mind a lágymányosi könyvtár terve a magyar könyvtártörténetnek s azon belül a hazai könyvtárépítési törekvéseknek érdekes, fontos dokumentumai. Olyan időben készültek ezek a funkcionális tervek, amikor Európában valóságos könyvtárépítési vákuum volt, amikor

világszerte még az esztétikai felfogás uralkodott a funkcionalizmussal szemben. Nyireó terveiben már az új, modern európai könyvtáráépítési koncepció világos megfogalmazását látjuk. Törekvéseiben egyesíteni tudta a funkciót az esztétikával s megelőzve a berni Landesbibliothek, a stockholmi Városi Könyvtár, a hannoveri Városi Könyvtár és még jónéhány fontos európai könyvtáráépület tervét, olyan programterveket tudott kialakítani, melyek ma is a korszerűség igényével tudnák szolgálni a Nemzeti Könyvtár feladatait.

Jegyzetek

1. Szalay Imre: *A magyar Nemzeti Múzeum gyűteményeinek méltó elhelyezése*. Bp. 1907. 21–22. l.
2. Az elhelyezés kérdése több, mint három évtizeden át foglalkoztatta az állami szerveket és a hazai közvéleményt. Az alapítási állományt Cenkről Pestre hozva a volt Pálos kolostor könyvtár-termében helyezték el 1803-ban, de már ugyanebben az évben, miután egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy tartósan ott nem maradhat, a komáromi várban való elhelyezését javasolták (Kollányi F.: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtára*, 1802–1902. I. k. 98. l., Müller J. F. *levelezése*, III. 56.) Az Orsz. Építészeti Hivatal 1804 nyarán új épület létesítésével foglalkozott. (Kollányi, i. m. 110–111. l., Orsz. Levéltár, Litt. Polit. A. 1804. Nr. 23176). Müller 1805-ben kincstári épületet keresett a könyvtár elhelyezésére (Kollányi, 112–113. l., Széchenyi Levéltár, I. k. 9. sz. III. cs. 56.). 1806-ban a pálosok zárdáját központi papnevelő intézet céljaira vették igénybe, a könyvtárt az ún. nagyobb szemináriumba (az egyetemi épület Egyetem-térre néző lebontott részébe) költöztették át. (A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, Bp. 1896. 4. l.; Kollányi, 128. l.; OL. Kancelláriai Osz. A. 1806. Nr. 13101.) Itt 1806-ban a nádor költségére újabb szekrényeket kellett készíttetni (Mátray Gábor: *A M. N. Múzeum korszakai*, Pest, 1868. 14. l.) Ugyanebben az évben javasolják a könyvtárnak Budán, az Erdődy-házban való elhelyezését. (Kollányi, 128. l.; Kovachich *levelezés*, 1806–7. Nr. 89.); ezzel egyidejűleg újra felvetették az új épület létesítését (Széchenyi Levéltár, I. k. 13. sz. II. csom. 55., 56. sz.; Kollányi, 154. l. (1807.-ben készült el Hild János épületterve, mely 1811-ben kerül le a napirendről. (Vö. *Museum Hungaricum Excelsis Regni Proceribus et Inclitis Statibus ac Ordinibus exhibitum c. kiadványt*, magyar címe: *A' Nemzeti Gyűteményének elintézése' feltételei Magyar Ország hazafiai' számára*; OL, Magyar Kancellária, 1811. No. 1009, 9436., 12283., 14395. Ld. még: Rados J.: *Hild József Pest nagy építésének életműve*. Bp. 1958. 248–249. l.; Kollányi, 157. l.) A könyvtár az egyetemi épületből 1817-ben átköltözött a mai Múzeum kert területén egykor állott Battány-féle régi ház „hirtelenében átalakított helyiségeibe” (MNM Könyvtára, 5. l.; Kollányi, 377–378., 394. l.) ahonnan az 1838. évi nagy árvíz idején a Ludoviceum épületébe költöztették, ahol 1846 tavaszáig vesztgelt. (Mátray, 41. l.) Az épület tényleges elindítója az 1832/6. évi 37. tc., mellyel az országgyűlés félmillió forintot biztosított „egy a nemzet méltóságának megfelelő múzeumi új épület költségeinek fedezésére.” (Mátray, 34. l.)
3. A nádor 1817-ben elrendelte, hogy „... a Múzeumnak tulajdon házában alkalmas hely készíttessék. Meglett, és azon kintsek egy nagy tágas, és bátorságos palotába átszállíttattak, 's díszes renddel elintéztettek.” (Hazai 's Külföldi Tudósítások (9), 1817. 65. l.: „A gyarapodó N. Múzeumnak szüksége új épületre”).
4. A nádor már 1843-ban felszólította Horvát Istvánt, a könyvtár custos-át, hogy mivel a gyűjtemények régi szekrényei sem esztétikai, sem a tudományos szempontoknak nem felelnek meg, tegyen javaslatot az intézmény új belső berendezésére vontkozólag. (*Acta Musei Nationalis*, 1840. 1553.) „A nádor felvetette azt is, hogy az örök közül valakit esetleg Bécsbe vagy Németország közel fekvő székvárosaiba küldjenek az ottani múzeumok és könyvtárak berendezésének tanulmányozására”. — Windisch Éva. V: *Könyvtári munka a reformkorban az Országos Széchenyi Könyvtárban*. — OSZK Évkönyve 1957. Bp. 1958. 280. l. — „Horvát 1843-ban részletes tervet készített »Planum technicae coordinationis Bibliothecae Musei Nationalis Hungaricae« címen a könyvanyag biztonságos és esztétikai elhelyezésének kérdéseiről. Horvát nagyrészt *Constantin* »Bibliothéconomie« c. 1841-ben második kiadásban megjelent művét használta. (Windisch, id. mű, 267. l.) A tölgyszinre festett puhafa bútor mintadarabok elkészítése után megrendelték a Sándor utcára néző nagy raktárterem berendezését, hozzá barna puhafa pulpitust és két lépcsőt,

- majd a könyvtár tíz helyiségéből további négynek — az oklevéltárnak, a kéziratárnak, az őr dolgozószobájának és az olvasóteremnek — a bútorzatát. (*Acta Musei Nat. Hung.* 1844. év: 688., 934; 1845. év: 127., 414., 729., 2770., 1846. év: 174., 259; 1854. év: 2374.) A nagyterem bútorzata mintegy 1900 forintba került. — Itt mutatunk rá arra, hogy a bútortervek készítésekor a mai értelemben is céltudatos és hasznos együttműködés alakult ki Horvát és Polláck között. Horvátnak módja nyílt arra, hogy Polláck bútorterveit gyakorlati könyvtári szempontból ellenőrizze, kiegészítse. Javaslatait Polláck jórészt figyelembe is vette. (*Windisch*, id. mű: 267. l.) — Az új épületbe való beköltözés pontos ideje 1846 nyara. (*Acta Musei Nat. Hung.* 1846. év: 1695., 2336., 2413.; vö. *Windisch*, id. mű: 269. l-el.) — A Ludoviceumba költöztetett állományrészeket 1846 tavaszán szállították át az új épületbe. (*Mátray*, id. mű: 41. l.)
5. A könyvtár az új épületben 14 termet és 3 zárt folyosót kapott. Úgyszólván a század végéig ebben a vonatkozásban, alig változott a helyzet. (A MN Múzeum Könyvtára, 1896. 5. p.) Igazán bebútorozottan még 1859-ben is csak 1 terem volt, éspedig az északi nagyterem, melyben az első világháború után a vasszerkezetű könyvraktár kapott helyet. Kétségtelen azonban, hogy az új épület és a berendezés a kezdeti időben s átmenetileg megteremtette a könyvtár rendezésének és használatának nélkülözött alapfeltételeit s a régóta szünetelt könyvtári munka újra megindulhatott. (*Windisch*, i. m.: 269. l.)
 6. „Ebben az évben vált a könyvtár igazi nyilvános könyvtárrá az által, hogy a ma (1902. — T. T.) olvasótermül szolgáló helyiséget megfelelő módon bebútorozták és a nyilvánosságának átadták.” (*A MN Múzeum múltja és jelene, alapításának századik évfordulója alkalmából*. Írták a MNM tisztviselői. Bp. 1902. 7. l.)
 7. *A MN Múzeum múltja és jelene*... 7. l.
 8. Nyíréő István: *A MNM Országos Széchényi Könyvtárának átszervezési munkálatai*. Bp. 1927. 5. l.
 9. Hóman Bálint: *A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve*. Jelentés az Intézet 1924—1928. év állapotáról és működéséről. Bp. 1929. 5—6. l.
 10. Jankovics Béla: *A Magyar Nemzeti Könyvtár*. Bp. 1895. 22. l.
 11. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1898. évi állapotáról*. Bp. 1899. 2. l.
 12. U.o. 5. l. A helyiséget a földszinti, keleti szárnyon kapta a könyvtár, a feljárati lépcső tengelyében.
 13. *A MNM múltja és jelene*, 13. l. — Az állomány a századfordulóra a következő képet mutatva az 1900. évi állományrevízió adatai szerint: 178 578 a Nyomtatványosztályon rendszeresen lajstromozott és könyvtárilag kezelt kötet, ezenkívül külön kezelésben, vagy önálló csoportként felállítva 179 109 nyomtatvány, „úgyhogy a nyomtatványosztály állományának darabszáma 357 687. Ebből inkunábulum 1100 kötet. Az olvasóhelyek száma a könyv olvasóban 80, a hírlap olvasóban 20 volt. A forgalom 1901-ben: 23 214 olvasó, használt állomány összesen 77 706 db. (Fentebb i. m., 12., 13., 14. l.)
 14. Gulyás Pál: *Fejérvapatak László, 1857—1923*. Nekrológ a *Magyar Könyvszemlében*. 1923. 10—11. l. — E törekvésekre jellemző, hogy 1896-ban bebútoroztatta a bejáró folyosót, a könyvtártermekbe új állványokat állíttatott be, 1901-ben a földszinti lelvártári helyiségeket bútoroztatta be, 1902-ben a két nagy munkaterembe karzatot építtetett.
 15. Hóman, i. m., 8. l., Szalay Imre: *A MN Múzeum gyűjteményének mellő elhelyezése*. Bp. 1907. 23. l.
 16. Gulyás, i. m., 11. l., *Jelentés a MN Múzeum 1905. évi állapotáról*. Bp. 1906. 12. l.
 17. *Jelentés a MN Múzeum 1913—1923. évi állapotáról és működéséről*. Bp. 1926. 6. l.
 18. Szalay Imre: i. m. 5. l. — A Hírlaptárt 1884-ben alapították, az úgyhogy rendezett hírlapanyag 1889-ben volt közhasználatra átadható. (*Fejérvapatak*, i. mű: 1902. 8. l.). Az elhelyezési viszonyokra jellemző, hogy az új tárat 1889-ben egy folyosóra (a későbbi ruhatári, jelenleg a szakkatalógust magában foglaló folyosón) helyezték el, mely karzattal rendelkezett. 1895-ben a bejárati folyosó bebútorozása következett, majd a lépcsőházi helyisége, mindkettőben ekkor hírlapanyagot tároltak. 1909-ben a múzeumépület pincéjébe is helyeztek hírlap duplum anyagot, 1910-ben egy újabb folyosót láttak el pótállványokkal, mígnem 1912-ben a Szentkirályi utca 7. szám alatti házban bérelt a könyvtár helyiséget hírlaptári anyag elhelyezésére. (*Goriupp*, Aliz: *A Magyar Nemzeti Múzeum hírlaposztálya fennállásának első félszázadában*, 1884—1934. Bp. 1934. 11—14. l.) E magánházból költöztették át a kihelyezett anyagot a Festetich-palota nedves istállóhelyiségeibe.
 19. U.o. 6. l.
 20. U.o.

21. *Lechner Jenő: A Magyar Nemzeti Múzeum épülete, 1836–1926.* Bp. 1927. 55. l. — A Magyar Mérnök- és Építész Egylet felirattal fordult a kormányhoz, hangsúlyozva: „Nem tartjuk esztétikai szempontból lehetségesnek, hogy... (a Nemzeti Múzeum) ma már valóban műemléket alkotó egysége épülete szárnyakkal vagy kisebbszű toldalékokkal nagyszerű hatásában befolyásoltassék. Nem hisszük, hogy találkozék magyar építőművész, aki ily föladatra vállalkoznék.” (*MMÉE Heti Értesítője*, 1907.)
22. Az ügyirat száma: 95778. M. kir. vallás és közoktatásügyi Miniszter. A rendeletet a könyvtárban Kt 976/909. sz. a. iktatták.
23. A miniszteri rendelet által megjelölt két könyvtár kiválasztása szerencsésnek egyáltalában nem volt mondható; a berlini Central-Bibliothek jellegzetes, konzervatív, német köz-művelődési könyvtár volt, a bécsi Hofbibliothek pedig a maga elavult, teremkönyvtári rendszerével, régi könyvtári berendezésével követésre méltó példának semmiképpen sem szolgálhatott. A tanulmányútra a miniszter *Fejérpatakyt*, *Fittler Kamil* iparm. iskolai igazgatót, *Kertész K. Róbert* min. műszaki tanácsost és *Sváb Gyula* min. főmérnököt jelölte ki. A tanulmányutat a miniszteri rendelet értelmében 1909. december 31-ig be kellett fejezni. — A tanulmányút megtörtént, a bizottság jelentése nem áll rendelkezésre. *Nyireő István* mutat rá találóan (*Pályám emlékezete*, 10. fejt. 10. p. Kézirat): „Mulatságos, hogy Bécsben a Hofbibliothek régi épületében csak negatív tapasztalatokat lehetett ekkorban szerezni. Berlinben pedig Zentralbibliothek nevű intézmény nincs is. Valószínűleg az eléggé nem tájékozott *Fejérpataky* a Preussische Staatsbibliothek akkor tervezés alatt álló palotájára gondolt...”
24. Kt. 1020/909. — Egy feljegyzés, nem eléggé világosan, a könyvtár állományát folyómé-terekben adja meg, a következő értékekben: „A könyvtár összes helyiségeinek állománya: a könyvtár folyómtr 6190 mtr — könyvek folyómtr 7030, ezekből 2° 687 mtr 4° 771 mtr — Kézirattár 613 mtr — kéziratok 505 mtr — hírlapállomány folyómtr 1182 — hírlapok 1221”
25. Kt. 1020/909. sz.
26. Ua. — Ez az irat a korábbi építési programhoz képest az egyes fontosabb (tehát nem az összes) helyiségek alapterületi igényét is tartalmazta, a területi igényt összegezni a hiányos megjelölések következtében nem lehet. Jellemző, hogy a tárolóhelyiségekkel kapcsolatos igényeket polcfolyómé-terekben adták meg, hírlapok számára 7600, könyvek számára 18 000 polcfolyóméter vasállványzatot kértek, a kétoldalas vasállványok tengelytávolságát 150 cm-ben jelölték meg. — A programot a minisztérium műszaki megbízottai december 22-én vitatták meg. A megbeszélésre *Fejérpataky* a Könyvtár dolgozói közül *Horváth Ignácot*, *Szinnyei Józsefet*, *Fitos Vilmost*, *Sebestyén Gyulát*, *Bártfai Szabó Lászlót*, *Melich Jánost*, *Gulyás Pált* és *Havrán Dánielt* hívta meg. (Kt. 976/909. sz.)
27. A bírálóbizottság elnöke *Molnár Viktor* államtitkár. Tagok: *Szalai Imre* min. tan., a Nemzeti Múzeum igazgatója, *Fejérpataky László* udv. tan., a MNM Könyvtár igazgatója, *Fittler Kamill* udv. tan., építész, a m. kir. Iparműv. Isk. igazgatója, *Szász Károly* műsz. oszt. tan., *Kertész K. Robert* min. műsz. tan., *Sváb Gyula* műsz. főmérnök, *Nagy Virgil* építész műgy. ny. r. tanár a MMÉE részéről, *Hoepfner Guido* építész a MESZ részéről. Póttagok: *Sándy Gyula* építész, tanár a MMÉE részéről, *Rainer Károly* a MESZ részéről. — Jellemző, hogy *Erdélyi Pál* neve kimaradt a bírálóbizottságból, pedig Erdélyi funkcionális tervei (1902–1905) alapján épült meg 1907–1909 között a kolozsvári Egyetemi Könyvtár új épülete. Valójában egyedül ő volt valóban illetékes arra, hogy mint neves könyvtárépítési szakértő a tervpályázat során hasznos szolgálatokat tehessen a nemzeti könyvtárnak. Hiába keressük azonban a bírálóbizottságban *Erdélyi Pál* építészt, *Korb Flórist*, a kitűnően megalkotott kolozsvári Egyetemi Könyvtár tervezőjét, pedig 1909-ben maga *Apponyi* avatta fel a Könyvtárt. A pályázat nyertesét 3000 koronával kívánták jutalmazni (II. díj 2000 K., III. díj 1200 K.) *Sváb Gyula*, mint a bírálóbizottság titkára 1910. január 7-én a bírálóbizottsági tagoknak megküldte a tervpályázati hirdetményt, a tervezési programot, s a tervpályázati szabályzat 1–1 példányát azzal a kéréssel, hogy azokat tanulmányozzák és észrevételüket annak idején, „a pályázati program revideálására kiküldött szűkebb bizottsággal közölni szíveskedjék.” (Kt. 1020/1909. sz. irat melléklete.)
28. Keltezése 1922. IV. 18., száma Kt. 156/922.
29. *Gulyás* szerint „1909. végén egy a tudományos élettől távolfekvő s egyébként sem alkalmas telken akarta fölépíttetni az Országos Széchényi könyvtár egészen önálló palotáját (a minisztérium — T. T.), de ez a terv sem jutott túl az első tervezettség stádiumán” (*Gulyás P.: Fejérpataky... 11.1.*). — *Hóman* (*A MNM öt éve... 8.1.*) a következő észrevételeket tette 1929-ben a tervvel kapcsolatban: „a Széchényi-Könyvtár kitélepítésére

irányuló szerencsétlen tervek merültek fel. Ezekből az ötletszerű tervezetésekből, melyek a nemzeti múlt ereklyéi számára felépített s a köztudatban ezek hajlékaként tisztelt palotából a hazai múlt emlékeit akarták kiköltöztetni, szerencsére semmi sem lett, de — sajnos — velük bukott a tervszerű megoldás gondolata is. ”Ugyanebben az írásban mutat rá Hóman arra, hogy Apponyi miniszterségének utolsó évében „komoly formában merült fel a terv, hogy az Országos Széchényi Könyvtár s a vele helyrajzilag egyesítendő egyetemi és akadémiai könyvtárak számára új épületet emeljenek a kultuszminisztérium egyik lipótvárosi telkén” (id. mű., 9. p.). Az egyesítés gondolatával Klebelsberg lágymányosi tervei során még találkozni fogunk. A nemzeti könyvtárnak a városközpontból való kihelyezésének tervét olyan előkelő folyóirat is támogatta, mint a *Huszádik Század* (1910. 364—367. l.) Fóti József Lajos: *Az új Széchényi könyvtár* című cikkében azt írta, hogy Apponyi elhagyott miniszteri asztalában a könyvtár jóváhagyott tervei maradtak vissza, „csupán a pályázat kiírása van most hátra.” Örömmel üdvözölte a cikkíró a könyvtárárpítési gondolatát, remélve, hogy „az új könyvtár némileg enyhíteni fog a kétségbeesítő és szegyenletes kulturális bajokon”, de rámutatott arra is, „hogy ha a miniszteriumi tervek alapján épül fel az új könyvtár, e bajokon alig lesz segítve.” „Nem tudjuk, ki készítette e tervet — írta Fóti —, de az nyilvánvaló, hogy az nem felel meg a modern könyvtár igényeinek, sok oly elvi hibái is vannak, melyek nemcsak óriási költségtöbbletet okoznak, de a könyvtár tudományos használhatóságát is kockáztatják.” A háromszintesnek tervezett épület tervezési programja — mert erről volt szó és nem „tervekről”, mint ahogy Fóti tévesen írta — hibáit a következőkben foglalta össze: kifogásolta a dobozokba rakott cédulakatalógust, melyet polcokon kívántak elhelyezni; a tervezet a földszintet nem aknáztta ki eléggé; kifogásolta Fóti, hogy külön olvasótermet létesítsenek a kéziratárnak és a levéltárnak, külön segédkönyvtárral és külön felügyelettel stb. A második emeletre a tervezet szerint külön olvasótermet kívántak volna létesíteni a hírlapoknak, külön egyet a folyóiratoknak és külön egyet a könyveknek, ami Fóti szerint a használhatóság szempontjából „a legnagyobb abszurditás” stb. „Mindebből nyilvánvaló a miniszteriumi tervezet hibája és önként következik a modern könyvtárárpítéssel fősabálya: a beosztásnak centrálisnak kell lenni, egy nagy olvasóterembe összpontosuljon minden . . . E fősabály figyelembevétele nélkül nem érdemes új könyvtárt építeni . . .” A bíráló, nyugodtan megállapíthatjuk, nem volt helytálló, az olvasótermek szakindítása ebben a korban megindult, ha nem különült is el a könyv a folyóirattól, a hírlapállomány olvastatása mindenképpen külön helyiséget igényelt.

30. *Görnypp* Alisz: *A Magyar Nemzeti Múzeum hírlaposztálya fennállásának első félévszázadában*. 1884—1934. Bp. 1934. 11—14. l. A könyvtár a Szentkirályi utca 7. sz. alatti házban bérelt raktárhelyiséget a hírlaptár számára.
31. *Jelentés az Orsz. Széchényi Könyvtár 1920. évi állapotáról*. *Magy. Könyvszle.* 1920—21. 139—144. l. — A szénhiány „arra kényszerítette a tisztviselőket, hogy rendes munkahelyüket elhagyva, az épület földszintjén helyezkedjenek el, nyugodt munkára alkalmatlan, zsúfolt helyiségekben. Olvasótermeinket az idő alatt is nyitva tartottuk s a felügyeletet óránként váltakozó ügyeletes szolgálattal láttuk el . . .” „Ősztől kezdve a szénellátás javult, olyanmire, hogy a könyvtár helyiségeinek egy részét állandóan fűteni tudtuk . . .”
32. A könyvkötőműhely javítómunkával kezdte meg működését a Kiss Erzsébet-féle könyvkötőcéggel szerződésben.
33. A minisztérium mindössze egy állvány készítését engedélyezte a VII. sz. terem, és két állvány gyártását a II. sz. terem számára. (Kt. 443/1921. és Kt. 482/1921. sz. ügyirat.)
34. A miniszteri intézkedés alapjául dr. *Melich* 1922. jan. 30-án kelt, Kt. 42/1922. sz. a. iktatott felterjesztése szolgált. A VKM leirat kelte március 29-e, száma VKM. 14 818/III. b. 1922. — A könyvtári részletes javaslat kidolgozásának határidejét a miniszter 1922. április 8-ában jelölte meg.
35. A NM főigazgatója e kérdésben április 8-án múzeumigazgatói konferenciát tartott, *Melich* a maga elaborátumában e konferencia határozataira hivatkozott (Kt. 156/1922. sz. ügyirat a Könyvtár archívumában.)
36. A Festetich-palota raktárában „már évek óta csak a herceg (valaki beszúrta a kéziratok előterjesztésbe „úr ő Főméltósága” . . . T. T.) jóvoltából húzzuk meg magunkat, de elég világosan tudunkra adták már, hogy ez az állapot soká fenn-nem tartható.” — „Ideális program” alatt *Melich* új épület létesítését értette.
37. *Hóman* Bálint: *A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. Jelentés az Intézet 1924—1928. évi állapotáról és működéséről*. Bp. 1929. 165. l.: V. Az osztályok működése. 1. *Országos Széchényi Könyvtár*, 44—60. l.

38. *Nyireő I.: Pályám emlékezete* (kézirat 6.1.) *Nyireő* megbízatását illetően ld. *Hóman* idézett műve, 161. lapját. *Nyireő* korábban Kolozsvárott működött *Erdélyi* Pál igazgató mellett, aki kora egyik legjelentősebb, európai rangú hazai egyetemi könyvtárépületet alakította ki *Korb* Flórián építésszel karöltve. *Nyireő Erdélyi* mellett ismerte meg a könyvtárépítési korszerű elveit, itt szerezte széles körű könyvtárépítési és berendezési tapasztalatait, melyeket pozsonyi könyvtároskodása időszakában és külföldi tanulmányútjai során továbbfejlesztett. 1923. július 20-ával került át a könyvtár szolgálatába, július 24-én tárgyalta első ízben *Hómannal*, akit felkérte *Nyireőt*, „alaposan tanulmányozza a nemzeti könyvtár helyzetét, mérje fel anyagát és tegyen mielőbbi javaslatokat az átrendezés legsürgősebb feladataira vonatkozólag” (*Nyireő* szíves szóbeli közlése nyomán.) *Hóman* tudomására hozta *Nyireő*nek, hogy *Klebelsberg* Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter „maga is meggyőződött a könyvtár elhelyezésével kapcsolatos tarthatatlan állapotokról és az ország nehéz gazdasági helyzete ellenére gondoskodni kíván arról, hogy a könyvtár legminimálisabb kívánásai teljesüljenek.”
39. *Hóman* írja (Jelentés az OSZK 1923. évi állapotáról. — *Magy. Könyvszle.* 1924. 108. p.): „Az egy helyiségbe zsúfolt és egymást a munkában gátló kutatók és tisztviselők elkülönítése végett a régi hírlaptári dolgozószobában egy kb. 16—20 személy elhelyezésére alkalmas, üvegfallal elrekesztett kutatófülkét építtettem, ugyanitt helyezve el a kölcsönzést lebonyolító tisztviselőt. A megoldás nem a legszerencsésebb, de átmenetileg és jobb híján megfelel a célnak. Ugyane teremben több hivatali helyiségeink karzatának mintájára vaslépcsővel ellátott kőfútot galériát építtünk a *Michl* Alajos céggel.” — Az új berendezéssel kapcsolatban ld. Kt. 302/1923. sz. (*Linder* Konrád árajánlata 5 db egyenként 30 fiókos karthoték szekrény elkészítése tban) és Kt. 307/1923. sz. (*Michl* A. bútorgyár rt. árajánlatával kapcsolatos értesítés) Kt. 512/1923. sz. (*Michl* A. rt. kimutatása a munkálatok költségeiről.) ügyiratokat.
40. *Nyireő* szíves szóbeli közlései nyomán. Az elhelyezés rendjének irattári dokumentumai ma már nem állnak rendelkezésre. Az említett nagyterem közepén rácszerű, korlátjellegű folyosó futott végig, ennek jobboldalán, az ablakok (5 db) tengelyében a következő könyvtári dolgozók ültek: *Borzák* István, *Goriupp* Alisz, *Fitos* Vilmos ov. (Hírlaptár); *Sikabonyi* Antal; *Havran* Dániel, a Nyomtatványtár osztályvezetője, *Pánity* Vukoszava, (aprónyomtatványok), *Garda* Samu (kötetési ügyek). A bejáratától balra lévő sarokrészen volt a katalógus. A terem közepén szigetszerűen állt a szakcímárt szekrénye, mögötte haránt elhelyezésben farács szelte ketté a termet. A zeneosztály termében *Isoz* Kálmán és *Lavotta* Rezső dolgoztak, ugyanitt helyezkedett el *Pukánszky* Kádár Jolán. A Széchényi teremben a főigazgató dolgozott. A kéziratári teremben *Jakubovich* Emil, *Tóth* László, *Rédey* Tivadar, *Hoffmann* Mária, *Bartoniek* Emma működött. A Levéltári Osztály termében foglalt helyet *Bárfai* Szabó László, *Sulica* Szilárd, *Zsinka* Ferenc, *Czobor* Alfréd. A levéltárban az olvasóknak az ablak előtt volt helyük. Ismeretlen volt a termekben a mesterséges világítás.
41. *Nyireő Pályám emlékezete* (kézirat) 10. fejezet, 23. l.; *Nyireő*: 1923. december 12-i sürgős előterjesztése *Hóman* Bálinthoz az OSZK legsürgősebb munkálatairól. Kézirat a szerző tulajdonában. 1.1.
42. *Jelentés... 1925.*, — *Magy. Könyvszle.* 1926. 153—1. l.; *Nyireő*: *MNM OSZK átszervezési munkái*, 7.1. *Hóman* sürgős felterjesztésében segítséget kért a minisztertől, „megjelölve annak lehetséges módzatait.” Ki kellett jelentenie, hogy enélkül az út most már „a biztos pusztuláshoz vezet”. *Hóman*: *A MNM... 11—12. l.*
43. VKM. 3624/1924. sz./eln. — (Kt. 456/1924. sz. OSZK)
44. A javaslatot a VKM III. ügyosztálya tette, az OSZK válasza (Kt. 509/1924.) 1924. augusztus 1-én kelt.
45. *Hóman*: *MNM... 154. l.*: Kimutatás a NM tisztviselőinek külföldi tanulmányútjáról... (A tanulmány 6 hétig tartott.) A vasszerkezetű raktár műszaki tervezője maga a szerkezet feltalálója, *Vajda* László mérnök, a vállalat főmérnöke. Az első megrendelés a hírlaptár céljaira szólt. *Vajda* telepítési tervének az volt a lényege, hogy a terem falai mellett meg akarta tartani a régi faállványokat és csak a terem közepére kívánt kétoldalas vasállványzatot telepíteni. *Nyireő* e terv láttán, annak áttanulmányozása után tiltakozott a főigazgatónál. Három nap alatt új tervet dolgozott ki, mellyel *Nyireő* felszámolni kívánta teljesen a faszervezetet, a terembe háromszintes, korszerű, teljes vasszerkezetű könyvtári berendezés építését írva elő. (*Nyireő* I. szíves szóbeli közlése, 1968. IV. 25.) — A gyár 1925. okt. 13-án küldi el árajánlatát (Kt. 566/1926. OSZK. sz.) Eszerint 45 db 300 m magas könyvtári állvány, alul 31 cm mély fix polecal, felette 1 sor 31 cm és 8 sor 21,5

mély mozgó polccal, teljesen vasból, olajfestékkel sötét zöldes színre kétszer festve, a helyszínre szállítva és készen felszerelve, összesen 351 000 000. — K.; u. a., azonban a fenéklemezek felső lapja sötétzöld zománcmázzal kemencében bevonva, a többi vasrészek kétszer festve, összesen 369 000 000, — K.

46. Kt. 71/1926. OSZK sz. irat, keletkezése 1926. január 29.
47. Kt. 84/1926. OSZK febr. 9. Az üzem, melyet árajánlattal felszólított a könyvtár, a már korábban is foglalkoztatott Michl Alajos Bútorgyár r. t. volt. A gyár február 24-én kelt költségvetéséből tájékozódást lehet szerezni a megrendeléssel kapcsolatos programról, melynek semmi nyoma sincs az irattárban. Eszerint olvasótermi berendezésről volt szó. A könyvtár 50 folyóméter falfelületre igen erős favázás körülfutó járda készítését kérte a kétszárnyú bejárati és átjáró ajtók magasságában, az egész gerendavázszerkezet padlózásával, a szükséges merevítőkkal, támasztékokkal, a meglévőekkel azonos kivitelű csinos vastartókkal, az osztógerendázatban tagozott saroklécekkel, kovácsoltvas korláttal és korláttámasztékokkal, politúros tölgyfa kézfogó léccel, hozzá egy vasszerkezetű, 1,60 m átmérőjű, a meglévőekkel azonos kivitelű csigalépcsővel. A farészeket tölgyfa, míg a vasrészeket ezüst színre mázolja kérte. A karzaton a fal körül cca 2.20 m magasságban ugyanolyan könyvszekrények készítését írta elő a könyvtári program, mint a többi termekben, állítható polcoszással, kívül tölgyfa, míg belül zöld színre mázolja. A meglévő szekrények és könyvvállványok, valamint az ajtó magasságában lévő karzat közötti üres részek betöltésére ugyanilyen könyvszekrények készítését kérte. — Az összes munkák elvégzéséért a gyár a „legjobb és legszolidabb megmunkálással”, a helyszínre szállítva, felállítva, mázolja, vagyis teljesen készen átadva, asztalos, lakatos, mázólagási és kőműves munkákkal együtt átalány árban 205 000 000, — koronát kért. (Kt. 130/1926. OSZK. sz.)
48. Kt. 134/1926. OSZK. A fontos irat, mely sajnos elveszett, 1927. február 27-i keltezésű. Az iratot *Lukács* igazgató felterjesztette *Hóman* főigazgatóhoz. Az irattári felzet sajnos üres, valaki ráírta: „A másodpéldány is a főigazgatóságon. Az adatokat dr. *Nyireő*nél lévő fogalmazvány alapján közöljük.
49. *Hóman*: A MNM . . . 45. 1.; Jelentés . . . 1924—27. évről, 1.1. (Kt. 186/1928. OSZK. sz.)
50. *Jelentés* . . . 1924—27. évről, Kt. 186/1928. OSZK. irat.
51. *Hóman*: A MNM . . . 45. 1.
52. V. ö.: *Nyireő*: MNM OSZK átszervezési . . . , 9.1.; A hírlaptári anyag átszállítási munkái-ban részt vett könyvtárosokat megjutalmazták. (Kt. 628/1926. OSZK. irat, 1926. okt. 4-i keltezéssel.)
53. A jelenlegi hírlaptári olvasóterem feletti falsíkban létesített új ablakról volt szó, melyet *Nyireő* tervei szerint készítettek el. (Kt. 528/1926. OSZK. sz. ügyirat, 1926. aug. 24.)
54. *Hóman*: A MNM . . . 14.1.; *Nyireő* szerint (OSZK átszervezési munkálatai, 9.1.) 10 kisebb és tisztviselői szobáknak alkalmas helyiséggel növekedett a könyvtár.
55. *Jelentés a MNM Orsz. Széchényi Könyvtárának 1926. évi állapotáról. Magyar. Könyv. szle. 1927. 169—1.*
56. „Költségvetési tervezet az Országos Széchényi Könyvtár nyomtatványi és hírlaposztályának áthelyezésére és átköltöztetésére” — (Kt. 277/1926. OSZK. sz. irat.) — Eszerint a rekonstrukciós munkák szorosan vett tételeinek befejezésére a következő összegekre volt még szükség:
a nyomtatvány-osztály 7 könyvtermének Schlick—Vajda rendszerű vasállványokkal (stilszerű faburkolással) való berendezése a gyár által beterjesztett költségvetés és rajzok szerint, továbbá a villanyvilágítás bevezetésére a könyvtermekbe 1 600 000 000 az olvasóterem galériás beállványozására a többi termekkel azonos módon 200 000 000 egyéb berendezések, átalakítások és költözködés céljaira 710 000 000, — korona.
57. *Hóman* Bálint: *Múzeumok, könyvtárak, levéltárak*. Tanulmány *Magyar* Zoltán: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Bp. 1927. 322. l.
58. A hírlaptári vasszerkezetű berendezés kétoldalas állványainak tengelytávolsága 1,60 m, állványméterenként 4—5 darab 31 cm mély polccal, 8 híd keresztezi a termet ketté osztó utat a két emeleten, melyekre újrendszerű, osztottfokú lépcső visz fel. (*Nyireő*: A MNM OSZK átszervezési munkálatai 19—20. l.)
59. *Jelentés* . . . 1924—27. évről, 3.1. (Kt. 186/1928. OSZK. sz. irat; U. o. 2.1.; *Hóman*: A MNM . . . 45—46. 1.; *Gorjupp*: Id. mű: 11—14. l. *Nyireő*: A MNM OSZK átszervezési munkálatai, 9—10. l. szerint ezúttal 250 m² alapterülettel gyarapodott a könyvtár. *Nyireő* rámutatott arra, hogy ez a területnyereség csak látszólagos, mert a hírlaptár anyagának visszaköltöztetésével ennél nagyobb területet kellett a könyvtáron kívül átengedni, másrészt, mert a bolyszerűen telepített anyagtól a padlózatot mentesíteni kellett.

60. 1124 m² könyvanyag leszállítására került sor. „Nagyon elősegítette a kiürítés munkáját az a szerencsés véletlen, hogy a Levéltár volt terme és folyosója az Apponyi-Könyvtár céljaira való átalakítás végett, még üresen állott. Ide került az a könyvanyag, mely a nagyteremben felállítandó új vasállványra volt szánva...” „Nyireő: *A MNMOSZK átszervezési munkálatai*... 14–15. l.)
61. Nyireő, fentebb id. műve, 15–16. l.
62. Nyireő: *OSZK átszervezése*... 15–17. l.; *Jelentés*... 1924–27. évről, 5. l. (Kt. 186/1928. OSZK. sz. irat; *Hóman: A MNM*... 47. l. — A sorrend a polcokon most már felülről lefelé, balról—jobbra következett.
63. *Hóman: A MNM*... 46–27. l.; *Jelentés az*... 1924–27. évről, 4–5. l. (Kt. 186/1928. OSZK. sz. irat.). A kiürített földszinti helyiségeket a könyvtár dr. Lechner Jenő műegyetemi tanár vezetésével átépíttette. (Nyireő: *A MNM OSZK átszervezési munkálatai*, 13. l.) „Egyes helyiségek átengedésének késlekedése komoly próbára tette... az építkezés... munkarendjét.” A földszinti átépítés június 15-ig elkészült. A meglévő, használatos bútorokkal telepítették be a földszinti helyiségeket.
64. A laboratórium Ica-Famulus típusú reprodukciós gép és más szükséges felszerelési tárgyak fedezetét dr. Schöffler Aladárné Horváth Aranka biztosította. A földszinti sötét laboratóriumnak egy világosabb, első emeleti helyisége is volt, ahol egy Opalograph készülőnk működött (Nyireő: *A MNM OSZK átszervezési munkálatai*... 30. l.)
65. Nyireő: *A MNM OSZK átszervezési munkálatai*, 21–24. l.; *Jelentés*... az 1924–27. évről, 6. l. (Kt. 186/1928. OSZK. sz. irat; *Hóman: A MNM*... id. mű. 48. l.; az olvasótermi berendezés átszervezésének munkálatai szeptember 3-án kezdődtek, a munkákat Havran Dániel osztályigazgató irányította (Kt. 405/1927. OSZK. irat.) Nyireő közlése: „A galéria könyvforgalmát egy kis lift könnyíti meg”
66. *Hóman: A MNM*... 48. l.; u. o. 13., 15–16. l.; *Jelentés*... az 1924–27. évről, 6. l. (Kt. 186/1928. OSZK. irat); a villanyvilágítás bevezetésével kapcsolatos árajánlatok: 1927. szept. 1.: Kt. 521/1927. OSZK. irat; *Söpkéz Sándor* egyet. tanár levele (1927. nov. 20.), a szerelendő villanyvilágításra vonatkozóan az árajánlatokkal kapcsolatos észrevételeit írta le (Kt. 521/1927. OSZK. irat); a könyvtár 1927. nov. 25-én kelt köszönőlevele *Söpkéznek* az adott véleményezésért (Kt. 521/1927. OSZK. irat); Nyireő: *Az OSZK átszervezési stb. id. mű*, 15–17. l.
67. *Hóman: A MNM*... 50. l.; *Jelentés*... az 1924–27. évről, 9. l. (Kt. 186/1928. OSZK. irat); a munkálatok átnyúltak a következő évre. (Nyireő: *A MNM OSZK átszervezési munkálatai*, 28–29. l.)
68. *Hóman: A MNM*... 50. l.; Nyireő: 1. *A könyvtár elhelyezése*... Kézirat, 2. l.; Nyireő: *A MNM OSZK átszervezési munkálatai*, 29–30. l.
69. Kt. 275/1928. OSZK. irat; *Hóman: A MNM*... 49. l.
70. 1928. VIII. 23.: Kt. 417/1928. OSZK. irat.
71. *Hóman: A MNM*... 17. l. — A területnövekedést részletesen a következő tábla mutatja be:

	Régi terület m ² -ben					Új terület m ² -ben					Több m ² -ben
	Más épület	Fszti szoba	Terem I. em.	Folyosó I. em.	Összesen	Fszti szoba	Terem I. em.	Folyosó I. em.	Raktár emelet	Összesen	
Könyvtár	—	240	1 500	125	1 865	440	1 900	590	500	3 430	+ 1 565
Hírlaptár	280	—	100	225	605	—	400	385	300	1 085	+ 480
Zenei o.						40	150			190	+ 190
					2 470					4 705	

72. *Hóman*: A MNM . . . 17–18. l. — Álljon itt neve mindazoknak, akik a nagy munkában részt vettek (*Hóman* felsorolja nevüket, ld. jelentés, 52. l.) kiváló buzgalommal.” a levéltár vonatkozásában *Sulica* Szilárd vezetése mellett *Zsinka* Ferenc, *Czobor* Alfréd, *Balogh* László, *Sohár* Lajos, *Eperjesy* János, a hírlaptárban *Borzák* István, *Gorjupp* Alisz, *Gáspár* Margit, *Alapi* Salamon István, a nyomtatványosztályban *Nyireő* István vezetésével *Pánity* Vukoszava, *Gásódr* Margit, *Sohár* Lajos, *Kozocsa* Sándor, *Hevesi* András és *Eperjesy* János, kiket lelkes buzgalommal segítettek az ideiglenesen alkalmazott egyetemi hallgatók és könyvtárunk derék altisztjei.”
73. *Nyireő*: A MNM OSZK átszervezési munkálatai, 33–34. l. — Az épület kérdését azonban természetesen *Hóman* is felvetette és megvalósítását támogatta. (*Hóman*: A MNM . . . 17–18. l.)
74. A MNM . . . 16. l.
75. *Nyireő*: A MNM OSZK átszervezési munkálatai . . . 34. l.
76. *Nyireő*: A MNM OSZK átszervezési munkálatai, 34–36. l.
77. *Nyireő*: *Pályám emlékezete*, 10. fejt. 9–19. l. (Kézirat a szerző tulajdonában.) *Nyireő* először a tanulmányom következő fejezetében tárgyalta Eszterházy-utca új könyvtárpalota tervét dolgozta ki, melyet a következő fejezetben ismertetek. A Múzeum épületén belüli terjeszkedéssel kapcsolatos tervet *Nyireő* azért tartotta könnyebben megvalósíthatónak, mert az Eszterházy-utcai terv „túlhamar fordult kátyúba, és az állami költségvetés lehetőségei szintén egyre kedvezőtlenebb fordultak.” (Kézirat, 10. l.) Ilyen körülmények között kérte fel *Hóman* *Nyireőt* a Múzeum épületében való könyvtári terjeszkedés tervének a kidolgozására.
78. *Nyireő*, u. o. 9. l.
79. Az alaprajzokat a megmaradt fotokópiákról készített másolatokban mutatjuk be, a nagy keresztmetszet kivételével, melyet az OSZK szakértővel teljesen hű másolatként átrajzoltattott.
80. E gondolat kialakulásának időszakára és körülményeire tanulmányom korábbi fejezeteiben már utaltam.
81. *Hóman*: A MNM . . . 17–18. l.: „A városrendezés programjában ma még könnyen beleilleszthető volna a Múzeum-kerttel egyesítendő terület kertesítésének terve, központjában a Nemzeti Múzeum pendantjaként építendő új, nagyobb szabású könyvtárpalotával, melynek felépítésére 15–20 év múlva kerülhet sor.”
82. Itt mondom köszönetet mind a magam, mind *Nyireő* István nevében *Sebestyén* Géza h. főigazgatónak azért a segítségért, amellyel lehetővé tették e rendkívül érdekes ceruzarajz-dokumentumok átmásoltatását. (T. T.)
83. *Nyireő*: *Pályám emlékezete*, 11. fejezet. Kézirat, 1–11. l.
84. Figyelemreméltó, hogy a tervezett épület alapterülete nagyobb lett volna a Múzeum épületénél, melynek mérete 107 m × 72 m, vagyis 7704 m², az udvarok alapterülete mind a két épület esetében 2400 m² körüli.
85. *Nyireő* id. kézirata, A Könyvtár új otthonának kubatúrája a Budavári Palotában kerekben 250 000 légméter lesz.
86. Az Országos Gyűjteményegyetem Tanácsának 1922. november 18-án tartott alakuló ülésén a következőket jelentette ki: „Mikor a Nemzeti Múzeum helyszüke következtében kritikus helyzetbe került, Wlassics Gyula kultuszminiszterége meghozta a Szépművészeti és Iparművészeti Múzeumokat . . . A természetes folyamat az lett volna, hogy a Nemzeti Múzeumból fokozatosan úgy váljanak ki a többi táruk is, hogy a Pollák gyönyörű palotája teljesen az Országos Széchényi Könyvtár rendelkezésére maradt volna, mely célra ez épület megfelelő belső alakítással alkalmas is lenne. Mindezzel azonban a Millenniumtól az összeomlásig eltelt negyed század — mely annyit politizált — adós maradt. És ma itt állunk a túlszűfolt, fulladozó tárainkkal . . . Engedjenek nekem hát szabad kezét, hogy a könyvtárügyünk bajain rendszeres akcióval segíthessek.”
87. A természettudományok érdekében teendő intézkedésekről szóló törvényjavaslat. Nyomtatásban megjelent a nemzetgyűlési irományoknak kötetben kívüli egyik füzetében. Idézi *Magyar* Zoltán: *A magyar tudománypolitika alapvetése* c. könyvében (Bp. 1927) *A tudományegyetemek* c. fejezetben (215. l.)
88. Terveit széles körben ismertette, igénybevéve az összes publikációs lehetőségeket, köztük a sajtót is. (ld. *Pesti Napló*, 1927. dec. 22., u. o. az 1928. évben megjelent vezércikkét, melyeket számos művében idézett.) Témám szempontjából a következő kiadványok figyelemreméltóak: *Klebsberg* művei közül: *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai*, 1916–1926. Bp. 1927.; *Neonacionalizmus*, Bp. (é. n.). *Klebsberg* működésével kapcsolatban

- ld. még *Magyary* id. könyvének kivül: *Husztí József: Gróf Klebelsberg Kunó életműve.* Bp. 1942. 379 l.); *Magyary Zoltán: A magyar tudományos nagyüzem megszervezése. Nyolc év a magyar tudományos élet kormányzatában.* Bp. 1931. 233 l.; *Nyireő István: Pályám emlékezete.* 15. fejezet. (Kézirat, 16. l.), melyből a szerző könyvtárépítési adatait meríthettem tanulmányom megírása során; *Hóman: A MNM stb. id. műve,* 19. l.
89. A magyar tudáspolitikai alapvetése, XXII. tábla
90. Ld. *Nyireő* id. életrajzát, 4–5. l.
91. *Nyireő*, id. életrajz, 4–5. l. — A nemzeti könyvtárnak más könyvtárakkal való egyesítését a Tanácsköztársaság időszakában vetették fel. Ez a gondolat tovább élt hosszú évekig át. *Hóman* pl. a következőképpen fejtegette e gondolatot: „A végső, ideális megoldás természetesen a Múzeum, Egyetem és Akadémia könyvtárainak egy modern berendezésű központi épületben való helyrajzi egyesítése, vagyis az igazi Nemzeti Könyvtár megteremtése volna.” *Múzeumok, könyvtárak, levéltárak c. tanulmánya Magyary Z.: A magyar tudáspolitikai alapvetése c. kötetben,* 330. l.
92. Pályám emlékezete, id. kézirat 15. fejj. 9–13. l.

Projects and works in relation to the accomodation and equipment of the National Széchényi Library after the World War I. (1920—1928)

T. TOMBOR

The Library moved to the new building planned by Mihály Polláck in 1846. The arrangement of the bookstock, the establishment of reading facilities and staff workroom could be carried out slower than necessary. As a matter of fact only one big room could be furnished at that time. From the early sixties the library was being modernized, got new furniture and storing facilities. The lack of space meant, however, after a few decades an imminent and grave problem. At the turn of the century the demand for a new building emerged too, and several proposals were discussed. Before the World War I. the possibility arose to accomodate the library along the Danube, North of the building of the Parliaments. Cabinet crises and the World War I. prevented the fulfillment of the plan.

After the World War I. the modernization became a problem to be solved immediately. Museum and archive units were removed from the building, thus the library gained wider space. István Nyireő made the plans of reconstruction, reorganization, equipment and new furniture for the library needs. The rearrangement was accomplished by 1928 and a new national library complying with contemporary demands opened its gates to the public. The first adjustable store-equipments of ironwork were built at that time, electricity was installed and civilized conditions were provided for the users of the library.

The Nyireő-plans did not want to stop with these achievements, they intended to pave the way for the further development. By the removal of the collections of the Museum of Natural Sciences the building would have been occupied solely by the Historical Museum and the National Library. In the emptied rooms the Library could have extended aided by a wide-range, thorough and modern technical programme. This „ideal plan” could not come true.

In the same period following the World War I. another proposal was put forward according to which a new monumental building should be constructed for the national library on the area behind Polláck's neo-classicist building. Nyireő elaborated the functional plans. The new building would have been constructed on an area of 20.000 sq. metres with a basic area of 9000 sqm. The library palace of 8 levels would have been a building of 280.000 cubic space with separated systems of readers service, staff workroom and storage, with the necessary mechanization, wide display facilities and rich lecture halls.

At the time of the elaboration of this plan emerged an other plan too. The contemporary Direction of cultural policy had in view the establishment of a basis of natural scientific researches and higher education on the waste area South of the University of Technics, on the right bank of the Danube. One of the central buildings of this central basis would have been the library palace housing not only the National Library but also the University Library. Mr. Nyireő prepared the plans for this "combine" too, yet they were not carried out in this case either.

The author of the article points out the extraordinary importance of these plans even if they could not be realized, from the viewpoint of the development of European conceptions of library construction.

These functional plans were drawn up at a time when there was a veritable vacuum of library construction in Europe, when all over the world the demand for aesthetics was prevailing in contrast to that for functionalism. In the plans of Nyireő the clear expression of the new, modern European conceptions of library construction, having emerged only at a later date, is to be found. In his efforts he succeeded in uniting aesthetics with function and preceding several important a realized plans for library construction he gave shape to such conceptions as could even today fulfill the demand of the modern national library.

Az Országos Széchényi Könyvtár reformtörekvései a húszas években

WITTEK LÁSZLÓNÉ

1922 XIX. tc. rendelkezett az *Országos Magyar Gyűjteményegyetem* létesítéséről, illetve nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról. Az első világháború után ennek a szervezeti egységnek a megteremtésével igyekezett *Klebelsberg* Kunó a közgyűjteményekre, s azok közül is talán leginkább a könyvtárakra nehezedő súlyos problémák megoldására sietni. Az állami támogatás hirtelen csökkenése, a fokozódó valutáris problémák, az állástalanság létbizonytalansága nehezítette a könyvtár életét. A megfelelő anyagi juttatás hiánya pedig a könyvtárak számára még nagyobb jelentőségű volt mint a múzeumoknál, mert az állománygyarapítás csökkenésével feladatukat is ennek arányában tudták — részben vagy sehogy sem — betölteni.

A közművelődési válságnak e nehéz időszakában kapott megbízást *Hóman* Bálint az Országos Széchényi Könyvtár igazgatói teendőinek ellátására. (*Melich* János ugyanis megkapván a szláv tanszéket, lemondott a könyvtár vezetéséről.) 1922 decemberében *Hóman* elfoglalta állását. Alig telt el azonban egy esztendő, mikor *Fejérpataky* távoztával a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatói széke is megürült. A főigazgatói állás betöltésével kapcsolatban azonban már nem csak személyi és státus problémák merültek fel. (*Fejérpataky*, mint egyetemi tanár tiszteletdíjjal honorálva főigazgatói címmel és jelleggel vezette a Magyar Nemzeti Múzeumot. Az 1920/21.-i állami költségvetésben még meglévő IV. fiz. osztályú állást a Gyűjteményegyetem státusszervezésekor azonban elvesztette a Magyar Nemzeti Múzeum. *Czakó* Elemér kiválása alkalmával pedig egy V. fiz. osztályú rendszeresített állás is elveszett.) A minisztérium, 2701. eln. szám alatti leiratában indokolt javaslatot kért a Magyar Nemzeti Múzeum, mint adminisztratív egység további fenntartására, vagy tudománysszakok szerinti decentralizációjára. A kérdéssel *Horváth* Géza főigazgató helyettes elnöklete alatt 1923. május 28-án és 30-án megtartott értekezleten foglalkoztak. Jelen voltak a Magyar Nemzeti Múzeum osztályvezetői, a főtitkár és a gazdasági hivatal főnöke. (*Horváth* Géza, *Filarszky* Nándor, *Hóman* Bálint, *Varju* Elemér, *Bátky* Zsigmond, *Csiki* Ernő, *Zimányi* Károly, *Schiller* Rezső, *Isoz* Kálmán.) Az értekezlet során mindnyájan egyetértettek abban, hogy 1. a Nemzeti Múzeum fogalmának, mint névnek valamely formában a jövőben is fenn kell maradnia, 2. a decentralizációra, s ezzel kapcsolatosan az egyes osztályok nagyobb önállóságára föltétlen szükség van. A kérdés megoldására két javaslatot terjesztettek elő; az egyik *Varju* Eleméré, a másik

Hóman Bálinté volt. Mindkettő a decentralizáció mellett foglalt állást, de Varju ezt csupán adminisztratív intézkedésekkel megoldhatónak tartotta, Hóman szervezeti kérdést látott benne, sőt bizonyos törvénykiegészítés szükségességét vallotta:

„... A Magyar Nemzeti Múzeum decentralizációja, illetőleg a keretébe tartozó, s az alapítás óta eltelt 120 esztendő alatt önálló intézetekké fejlődött öt respektíve három (természettudományi, néprajzi, régészeti) — múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár autonómiájának, önálló szervezetének és adminisztrációjának teljes kiépítése a tudományok és az intézetek fejlődéséből önként következő természetes folyamat. A Magyar Nemzeti Múzeum hat intézetének igazgatói a múltban több ízben kifejtett álláspontjukhoz híven ma is szükségesnek tartják a decentralizációt. Állást foglalnak azonban az ellen, hogy ez a decentralizáció a történetileg kialakult Magyar Nemzeti Múzeum eszmei egységének megszüntetésével, és a belé tartozó történetileg szervesen egybetartozó intézetek közt fennálló adminisztratív és szervezeti kapcsolatnak teljes szétbomlásával hajtassék végre.

A Magyar Nemzeti Múzeum történeti egységének fenntartását nem csak kegyeleti szempontok teszik szükségessé, hanem fontos kulturális és gazdasági érdekek is. A fenntartást javalló okok közül clegendőnek véljük a következőket felsorolni:

a) A Magyar Nemzeti Múzeum a maga százhusz éves múltjával nem csak egyik legnagyobb kulturális alkotása a magyar társadalomnak, hanem egyben a nemzet kultúrfelsőbbségét és kultúrértékeit mindennél világosabban bizonyító tényező.

b) A Magyar Nemzeti Múzeumban egybefoglalt intézetek a külföldi tudósvilág előtt ezen a néven ismerték és szerezték meg jóhíruket. ... (Itt az akta olvashatatlan.)

d) A Magyar Nemzeti Múzeum eszmei egységének megbontása és történeti nevének elűntetése — amiben a laikus közvélemény, már az eddigi jelek szerint is a tradíció ellen való cselekvést látna — a Múzeumból kiszakadó új intézetekkel szemben bizalmatlanságot keltené...

e) A Magyar Nemzeti Múzeum egységében is alapítvány természetű intézmény lévén, megszüntetése, illetőleg teljes szétbontása elháríthatatlan jogi akadályokba ütközik.

f) Ez alapítványi természet fenntartása — ismert okokból külpolitikai szempontból is kívánatos.

Mind Ezeket megfontolva a decentralizáció kérdését helyesen és a történeti fejlődésnek megfelelően megoldhatónak csak úgy tarthatjuk, ha a Magyar Nemzeti Múzeum keretei a főigazgatói állás megszüntetésével egyidejűleg lényegesen kibővítettnek...¹¹ A decentralizáció semmi körülmények között nem lehet pusztán adminisztratív intézkedés, hanem a Magyar Nemzeti Múzeum átszervezését kell maga után vonnia. Majd az átszervezéssel kapcsolatban konkrét javaslatokat tesz: "A Magyar Nemzeti Múzeum régi szervezetének átalakításával a legszorosabb kapcsolatban hajtandó végre a gyűjtési köröknek az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Szervezeti Szabályzatában előírt szabályozása, a helykérdésnek, ha nem is a megoldása, de legalább előkészítése, az építkezési programnak és a magyar nemzeti múzeumi épület megosztási tervzetének kidolgozása, a központi Gazdasági Hivatal kérdése, a Gyűjteményegyetemi szervezet átdolgozása, az egyes múzeumok, illetőleg könyvtár új szervezeti szabályainak megállapítása stb. Mind e kérdések szervesen összefüggenek a decentralizációval, ami ezek egyidejű megoldása nélkül nem hajtható végre. A decentralizáció tehát máról holnapra egyszerű adminisztratív intézkedésekkel nem hajtható végre."¹²

A javaslatot, noha a benne tárgyalt problémák igen időszerűek voltak, Klebelsberg ebben az időben még nem tartotta megvalósíthatónak. Minden valószínűség szerint Klebelsbergnek is megvolt a távolabbi terve a Múzeum átszervezésére, de ezt jobbnak látta későbbi időpontra halasztani. A főigazgatói állás betöltése mellett dönt tehát, s 1923 decemberében, éppen egy évre igazgatói kinevezése után, Hóman Bálintot nevezi ki a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának. (A Gyűjteményegyetem Tanácsa Hóman mellett Horváth Gézá, az Állattár igazgatóját jelölte még, aki az átmeneti időszakban a helyettes főigazgatói tiszttet is ellátta, Horváth azonban eleve elutasította ezt, tudományos munkájára való hivatkozással.)

Hóman kinevezése után hamarosan meg is kezdte bizonyos reformok végre-

hajtását, azokét a reformokét, melyek bevezetése a főigazgatói hatáskört nem haladták meg, s melyek megvalósítása a könyvtár létkérdése volt. Ezekben a munkálataiban lelkes és kitűnően képzett fiatal munkatársa Nyireő István segédkezett. A legelső és legfontosabb feladat a helykérdés megoldása volt. Az Országgyűlés kiküldött bizottsága már 1880-ban helyhiányt állapított meg, ami a világháború alatt és után elviselhetetlen méretűvé fokozódott. Az 1884-ben alakult önálló Hírlaposztály várakozáson felüli fejlődése, a zenei gyűjtemény örvendetes gyarapodása, a háború gazdag irodalom- és plakátanyaga, mind csak növelték a könyvtár nehéz gondját. A *Todoreszku—Horváth*, majd az *Apponyi* könyvtár adománya fölötti örömet is megkeserítette az elhelyezés problémája. 1924-ben Hóman sürgős segítséget kért a minisztériumtól, s egyben beterjesztette a válságos múzeumi helyzet megoldására vonatkozó elképzeléseit. A Hóman képviselte koncepció azonban lényegében a Nyireő István által kidolgozott reformjavaslat volt. — Nyireő 1923-ban került az Országos Széchényi Könyvtárba. Visszaemlékezéseiben így idézi felvételét és bemutatkozását a könyvtárban:

„...sorsom bizonytalansága járhatott eszemben, midőn 1923 május elején az Egyetem téren volt egyetemi könyvtárór társammal, Hóman Bálinttal találkoztam — ki azonban már pár hónappal előbb az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója lett. Munkám iránt ekkor is szívesen érdeklődött, és mikor hallotta, hogy még mindég keresztutak tövében ténfergek, megkérdezte nem volna e kedvem új helyén az ő munkatársává szegődni. Természetes, hogy ajánlatának nagyon megörvendtem. Másnap beléptem a kívülről olyan sokszor és annyi szeretettel nézegetett múzeumi palotánk Sándor utcai oldalkapuján.

Balra fordulva lassan mentem végig a folyosón már régebből ismert, de feliratok hiánya miatt valójában mindenki előtt oly titokzatos római kövek sorfala közt, melyek ódon hangulatába a földszinti személyzeti lakások konyháinak friss illatai vegyültek. Majd fel jobbra, az ország első könyvtárához nem méltó lépcsőkön és kanyarodókon ama szintoly homályos előtérbe, mit három felirat nélküli nagy ajtó tett rejtelmessé. Ezek egyikén a korábbi járásaimból ismert bejáraton értem ama néptelen hosszú folyosóra, melynek oldalain sötétajtós zárt szekrények rejtgették a jövevények elől ismeretlenül is becsesnek vélt kincseket.

Hóman már várt. Átnézte írásaimat és a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnál szerzett tapasztalataim után érdeklődve hangsúlyozta, hogy rá is milyen mély benyomást tett e mintaintézet, úgy a kitűnően megépített házával, mint az ügymenetével. Nagy kárnak vélte, hogy 1899-ben Erdélyi Pálnak, a magyar könyvtárügy úttörő szakértőjének távoznia kellett Pest-ről, hogy az itteni munka lehetőségére helyett Kolozsváron létesítsen példás könyvtárat.

Míg gyönyörködve néztem a Könyvtár Széchényi termékének nagy festményét, címersoros tölgyfaszekrényeit s a benne levő régi könyvek sorát, egymás után kerültek szóba az e szép rész mögötti szomorú hiányosságok is. A fejlődést most már teljesen megbénító helyhiány, a személyzettel kapcsolatos bajok, a javadalom elégtelensége és egyebek. Tudtuk, hogy mindezek gyors orvoslását az ország mai gyászos helyzete lehetetlenné teszi, de Hóman — mint mondta — elsőrenden a helyhiányon próbál segíteni. A végső megoldást természetesen egy új könyvtárpalota építése adná meg. Ám erre ma még gondolni sem lehet. Arra kért, hogy a nézetem szerinti legsürgősebb teendőkre a helyzet alapos tanulmányozása után tegyek bizalmas javaslatot, mert ő magát nem tartja könyvtári szakembernek. Ő történéznek indult és nagy feladatát e munkatéren látja. Majd jelezte Hóman, hogy a legfontosabb munkahelyre, a Nyomtatványosztályba osztott be, és személyesen vezetett át ennek akkori vezetőjéhez Havrán Dánielhez, akinek jóindulatába ajánlott.

Most először nyílt alkalmam, arra, hogy Országos Könyvtárunk belső termeit láthassam. Az akkori állapotokról — pár kivétellel nincs képünk. — Megpróbálom hát röviden leírásban pótolni a pótlándókat.

Akkoriban a bejárati folyosó folytatásában nyíló kétablakos terem (ma tájékoztató szolgálat) többféle feladat betöltésére kényszerült. Ennek legelőkelőbbje a „kutatók” — más névvel a nagy olvasóterembe telepedni nem kívánó főtudósok számára volt rácsos fallal elrekesztve. Kézikönyvtárként mindössze pár szótár állott. — A másik ablaknál a kölcsönző tisztviselő kis asztala állott, kinek elég sok dolga akadt, mivel a könyvtár túl előzékenyen adott ki házhoz is könyveket, nem nézve azok értékét. Megtörtént, hogy diákok a kötelesolvasmány-

ként kért Dorottyát Csokonai első kiadásában kapták. A terem szemközti falát elfoglaló teli-ajtós szekrény sorban a kötésre előkészített anyag várta kellő fedezetét. Közül — szintén szekrényben — a könyvtár akkori egyetlen, szerény konyhai külsejű vízcsapja meg kiöntöje rejtőzött. Az ezek előtt húzódtott alacsony asztalszekrény pedig a szomszédos Nagyterembe vezető átjárást határolta.

Villanyvilágítás itt épp oly kevés volt, mint a többi termekben. Télen vagy ködös időben sokhelyt még délben sem lehetett látni.

Az innen nyíló Nagyterem volt a Nyomatványi és Hírlaptári osztályok munkaközpontja. Az északi és keleti falának polcain a betűrendes címtár jórészt már elrongyolódott tokjai sorakoztak. A könyvtár használók megbízhatóbbnak minősülő, vagy inkább kíváncsiabb része (én annak idején nem mertem ezek közé számíttatni) e címtárban is turkálhatott. Mivel a címtár használóit (részben személyzethiány miatt is) senki sem figyelte, hanyag kezek a lapok sorrendjét elég gyakran zavarták meg, a tokokat nem a kellő helyre tették vissza stb. stb. Így bárkinek nagy örömet okozhatott, ha rátalált a keresett címre, és kériólapjára jegyezhetette ennek bonyolult raktári-jel képletét.

Az olyan kutató, aki könyvtárunk másik címtárában, a kevésbé hozzáférhető szakcímtárban kívánt kutatni, mégnagyobb dzsungelbe tévedt. Ez a szorgalmasan vezetett nyilván-tartás ugyanis mintegy 117 alszak a szerzők betűrendjével és ugrószámzással volt írva. A könyvtár fokozódó gyarapodása miatt azonban a rovatok hamar beteltek, s a teleírott lapok közé mind több pótlapot kellett ragasztani.

Az ötblakos Nagyterem (ma raktár [régii]) tartalmának élő része az ablakosor fölben ült ódon íróasztalok mellett. Ama sorrendben emlitem őket, amint a bemutatkozásomkor találkoztunk. — Legelől a hírlaptáriak három asztalánál Borzsák István, és a már Kolozsvárról ismert kedves Goriupp Aliz, valamint az osztály vezetője és jeles filozófus: Fitos Vilmos ültek. Majd a mozgékony Sikabonyi Antal következett, mindig különleges feladatokkal birkózva. Ez asztalokat a termen átmenők forgalmától rácsfalas és olyan széles asztalszekrények különítették el, amikben és amiken számtalan anyag várt a feldolgozásra. A középső ablak tengelyében a szakcímtár két szekrénye állott, egymásra düledező s többnyire rongyoshátú nagy köteteivel. Velük szemben a cenki berendezés egyik kedves maradványa: egy kis álló-íróasztal. Odébb a Nyomatványosztály már említett vezetője Havrán Dániel ült, ki e helyről sok mindent szemmel tarthatott.

A terem nyugati és kisebb felét egy magasabb és keskenyajtós rácsfal választotta el. Jöttemkor itt ketten dolgoztak: Pánity Vukoszáva, ki a plakátok és egyleveles nyomatványok gondozója lett. Mögötte a terem végén az öreg székelő Garda Samu ült, ki nagy jóakarattal igyekezett a könyvkötéseket intézni, soha senkinek sem ártott és széleskörű műveltségét csak kevesek előtt árulta el.

A következő terem fő gazdája a Zene-osztály volt. Itt rendezgette d'Isoz Kálmán a már tekintélyesre gyűlt kéziratos és nyomtatott anyagát. Munkatársát, Lavotta Rezsőt, jeles zeneszerzőt még Kolozsvárról ismertem. Ott a Zeneiskola igazgatója volt. Hátrább az ablaknál Pukánszkné Kádár Jolán tanyázott, főként színésztörténeti munkáival foglalkozva.

A szép Széchényi termen túl, melyben a könyvtár múzeális kincseire kíváncsi látogatók üveg alatt a Corvina maradványait és más kódexeink javát is megtekinthették (az igazgatói munka megzavarásával) a Kézirattár következett, melynek berendezése ma is a régi. A nagy szekrények világos oldalán a Könyvtár korábbi igazgatójának Akantisz Viktor által finoman megrajzolt arcképei sorakoztak. — Itt ismerkedtem meg a természetes és nagy tudású Jakubovich Emillel, a történész Tóth Lászlóval, a költői lelkű Rédey Tivadarral s feleségével, Hoffmann Máriával, meg Bartoniek Emmával.

Egy ajtóval odébb a Levéltári osztály kétblakos terme következett, melynek vezetője Bártfai Szabó László volt, s munkatársai Sulica Szilárd, Zsinka Ferenc és a Kassáról idekerült főlevéltárnok: Czobor Alfréd. A Levéltár anyagának más része a szomszédos folyosón volt elhelyezve, amely falfiókos szekrényeivel inkább hasonlított egy vidéki fűszerüzlethez. — Itt is búsan gondolhattam kolozsvári szép könyvtárunk ezernyi acéldobozokkal berendezett levéltári termeire.

A földszinten akkoriban még több régiebb múzeumi tisztviselő-család lakozott. Lassan költöztek ki. Az egyik helyét — a Todoreszku Horváth könyvtár kapta, s Akantisz Viktor, ki szerény ember és tehetséges rajzművész volt. Az Esterházy utcai oldalon a középső egyablakos helyiséget a kötelepéldányok átvéője birtokolta. Ez volt egyben a dohányzó is, és itt dolgozott az irodalmi lexikonok fāradhatatlan szerkesztője, Gulyás Pál. Meg kell említenem a volt kollegák közül a szelíd Sohár Lajost, Istvánfi Károlyt, meg Eperjesi Jánost. Derék altiszteinkre is szívesen gondolok vissza, főként Sáfára, Morvayra és Krivánra.”³

Nyireő — amint az emlékezéseiből is kitűnik — Kolozsvárról jött, ahol kora egyik legkiválóbb könyvtárosának és könyvtárépítőjének Erdélyi Pálnak — Erdélyi János fiának — a tanítványa és munkatársa volt. Ott szívta magába azt a szellemet, hogy a jó könyvtáros épp úgy feladatának tekinti a könyvtár épületének, berendezésének tervezését, mint a könyvtár adminisztrációs munkáját. A kolozsvári Egyetem Könyvtára korában az ország legkorszerűbben épített és szervezett könyvtára volt (1896-ban Erdélyi Londonban járt a modern könyvtári rendszerek tanulmányozására.) Nyireő István a kolozsvári tapasztalatok birtokában nagy hozzáértéssel és újíto kedvvel kezdett a könyvtár átszervezési munkálataihoz. Szerette volna megvalósítani mindazt, amit Erdélyi Pálnak a kilencvenes évek végén, amikor még ő is az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt, nem sikerült.

A Múzeum belső átalakítási munkái 1924-ben kezdődtek. (Állattár.) Ezután következett a könyvtár megmozdulása.

1926. július 5-én a Levéltári Osztály útjára indította az első csomagokat az Országos Levéltár új palotája felé, ahol a miniszter rendelkezése szerint, mint a Széchényi Könyvtárnak kihelyezett osztálya, a gyűjtemény teljes elkülönítésével kapott helyet. A Levéltár — hála a tisztviselők áldozatkész munkájának — két hét alatt át is költözött új helyére 5000 fasciculussal, 1700 fiókkal és 90 ládával.

Ezt követte a Hírlaptár több mint 700 m³-nyi anyagának átszállítása a Festetich-palota istállójából a múzeum épületének második emeletére, — majd 1927 tavaszán az első emeletre. Alig két hét telt el, és ez a költözés is befejeződött. A Levéltár és Hírlaptár megmozdulása azonban csak a bevezetés volt az igazi nagy feladat végrehajtásához, a könyvtár teljes gyűjteményének átcsoportosításához.

A rendelkezésre álló szűk férőhely egyértelműen az anyag célszerűbb elrendezését, a hely racionálisabb kihasználását követelte. Erre azonban csak akkor kerülhetett sor, ha a könyvtár régi s már elavult rendszerét felszámolja, és gyökeres átszervezéssel biztosítja a gyűjtemény további fejlődésének lehetőségét. A munkálatokat úgy kellett szervezni és végrehajtani, hogy noha a minisztérium anyagi támogatása nem maradt el, a legnagyobb takarékossgot szem előtt tartva mind pénzzel, mind hellyel csak igen szűk keretek között mozoghattak.

Az átépítési munkák, az egyes termek, raktárak új berendezéséről most nem szólva, a konkrét könyvtári adminisztráció új módszerének bevezetése alapvető változást jelentett. Mégpedig: megszüntették a már idejétmúlta müncheni szakrendszert, amely a műveket 117 féle osztályba sorolta tudományágak szerint. (Raktározásuk is szakok, azon belül szerzőjük, illetve rendszavuk betűrendjében történt — ami a későbbi szerzemények közéosztását csak nehezítette. Feldolgozásuk pedig szintén szakonként szerzői, vagy ha az nem volt, az első nominativus betűrendjében történt.) Véglegesen elhatározták, hogy a könyvek ezentúl nem szakok szerint csoportosítva rendeződnek, hanem folyószámozással — numerus kurrenssal — kapják jelzetüket, illetve helyüket a raktárban. A számok balról jobbra, felülről lefelé növekednek a raktárakban — ami szintén újítást jelentett az eddig megszokott alulról felfelé (lényegesen nehezkesebb) számozással szemben. Az új számozási rend megoldotta a raktározás problémáját. Míg a müncheni szakokban egyrészt a rétek szerinti megoszlás, másrészt a szakokon belüli betűrend, a raktárak folytonos átrendezését, illetve pótállványok beállítását igényelte, a

numerus kurrens biztosította a raktárak maximális helykihasználását, és egyes gyűjtemények együtt-tartását. Például a világháborús gyűjtemény számára fenntartották 100 000—115 000-ig a számokat.

A müncheni rendszer megszüntetése a katalogizálás új módját is jelentette — természetesen. Szerzői betűrendben változás nem történt, de az első nominatívus helyett a cím első szavát választották rendszóul. Megváltozott a katalógus cédula formája (kisebb lett). A megváltozott katalogizálási rend az olvasótermi könyvtár nyilvántartását és a leltári naplók korszerűsítését is maga után vonta. Ismét Nyireő Istvánt kell idéznünk.

„Az Olvasóteremben elhelyezett 5000 kötetnyi kézikönyvtár gyökeres selejtezésen ment át, a szükségesnek talált harmadrésze a Könyvtár egész anyagának átválogatásával lett lényegesen kiegészítve. A teljes kiépítés után 30 000 kötetre emelkedő kézikönyvtár felállításában az az elv jutott hangsúlyozásra, hogy az Országos Széchényi Könyvtárnak, mint az ország első és műzeális jellegű könyvtárának, elsősorban praesens könyvtárnak kell lennie, azaz könyvanyagát, annak lehető erős védelmére, kikölcsönöznie nem szabad. Az olvasótermi könyvek feltűnő piros címkén külön számozással vannak ellátva, a belső táblára ragasztott exlibrisrel megjelölt kikölcsönzési tilalommal. Egyébként a kézikönyvtár kiválasztása még nem végleges, mert a külföldi újabb tudományos anyag erős kiegészítésre szorul. . .”-

A könyvek, revideálás után szakok szerint a szekrényekben kaptak helyet, a nagyobb sorozatok és folyóiratok a galérián.

Az olvasótermi kézikönyvtár számozása 0-val kezdődött minden esetben, mely az Olvasótermet jelölte. Ezután következő szám a szekrényt, majd ismét a következő a szekrényen belül a polcot, végül az utolsó számjegyek a könyv sorszámát adták. Tehát: 05 327 jelentette, hogy az olvasóterem 5. szekrényében a

harmadik polcon a 27. helyen található a keresett könyv. Lehetőleg egy polcon száznál több mű nem volt.

Az olvasótermi kézikönyvtár nyilvántartására az ún. index-rendszerű katalógus szolgált. Ez egyetemesen próbálta a könyvkatalógus és a kartoték-rendszer előnyeit. 40×15 cm nagyságú fémvázaz címtáblák sorozatából állt, melyet könyvszerűen lapozni lehetett. Az egyes címfejeket celofán lemez védte az esetleges elpiszkolás és gyűrődés ellen. Az olvasótermi asztalok végénél állványokon volt elhelyezve, s a betűrendes címanyag mellett szakcsoportosítást is adott. A címhasábokat a címleí-

rásokról az ún. Opalograph készülékkel sokszorosították, ez azonban megfelelő vegyszer híján nem vált be, élete igen rövid volt a könyvtárban.

A racionális elrendezéssel az olvasóhelyek számát is sikerült 72-ről 94-re növelni, s az ablakmélyedések védett asztalait a tudományos kutatók számára fenntartani. A Könyvtár 1927. évi munkálatairól szóló jelentés már az első emelet világításának bevezetését is említi, így az Olvasóterem világítása is — ha még nem is tökéletesen, mert az asztalokra szerelt villanylámpákra csak majd húsz évvel később került sor — megoldódott. Ugyancsak ebben a jelentésben — a nyitvatartás problémája is felmerült. Régi vágy volt a könyvtár délutáni nyitvatartása, eddig azonban a megoldatlan világítás miatt szóba se kerülhetett. A korai zárásnak azonban nem csak a sötétség volt ez egyetlen oka: „... mihelyt megoldódik az inspekciós olvasótermi tisztviselő és altiszt kinevezésének eddig anyagi nehézség miatt el nem intézett kérdése”⁵ — írja a jelentés, akkor majd tovább tarthat nyitva a könyvtár. A nyitvatartás kérdése még évekig visszatérő téma a könyvtár és a minisztérium között. 1929-ben felmerült a vasárnapi nyitvatartás is — ez ellen viszont Hóman tiltakozott.⁶ Általában a múzeumi osztályok — biztonsági okokra való hivatkozással — minden erejükkel a könyvtár estig tartó szolgálata ellen voltak.

Visszatérve azonban a müncheni rendszer felszámolására, ezzel egyidejűleg a könyvtár célul tűzte ki teljes anyagának revízióját, átszámozását és katalogizálását. Ennek végrehajtása a kurrens feladatok mellett olyan óriási megterhelést jelentett a könyvtárnak, hogy nem lehet csodálkozni azon, hogy ezt a tervet csak részleteiben hajtotta végre. A revíziót már 1922-ben megkezdték, hiszen a jelentés szerint: „A folyó munka ellátása mellett megkezdte az intézet a régóta kívánatos revíziót, és az elmúlt nyáron a nyomtatványosztályban három tudományszak revízióját ejtette meg”⁷ Ekkor azonban még az átszámozás nem kezdődött. Később már az átszámozással egyidejűleg ejtették meg a megfelelő szak revízióját, de az eredetileg szintén tervbevett hiányok felmérése és azok pótlása ugyancsak elmaradt. Több mint húsz évvel később pótolta a könyvtár ezt a hatalmas munkát, (1952-től kezdve), s hiányzó állományát csaknem 100 000 kiadvány szerzeményezésével egészítette ki.

Az 1926-ban kezdett feldolgozási rendszer egészen 1936. március 15-ig (az adréna megindulásáig) tartott. A numerus kurrens bevezetése és a hozzá kapcsolódó katalogizálási módszer föltétlenül haladást jelentett a müncheni rendszerhez képest. Hátránya azonban ennek is volt: a könyveket sem a raktározásuk, sem a nyilvántartásuk téma, illetőleg tudományszakok szerint nem csoportosította. Főlegesen kitérni akár a tárgyiszó- akár a szakkatalógus jelentőségére, arra, hogy enélkül a kutató és a felvilágosító munka megbénul — hiszen ez nyilvánvaló. Igen sajnálatos volt hát, és a későbbi idők számára bizony nagy munkát jelentett ennek a tíz évnek visszamenőleges szakozása, sőt,! az adrémmázott címleírás már javában folyt, mikor végre a szakozásra és a szakkatalógus felállítására is sor kerülhetett. Ez a hiányosság azonban az elért szép eredményt nem csökkenthette, s az 1928. évről szóló jelentés⁸ végre kimondhatta, hogy az 1926-ban megkezdett átalakítási és átszervezési munkálatok befejeződtek, május első hetében (1928) megnyílt az új olvasóterem. Elkészült az új leltári napló folytatódik a raktári elhelyezés átcsoportosítása és az új beszámozás. A díszművek és editio princeps-ek felállítása még csak folyamatban volt, befejezésére csak a későbbi években került sor.

A reformok végrehajtására és a nagyon szűkre szabott dotáció kiegészítésére megpróbált a könyvtár a saját erejéből is valami lehetőséget teremteni, így fordult érdeklődése a duplumok, illetve azok értékesítése felé. Az ajándék és hagyatéki könyvtárak gazdag anyaga a jelentős forrásmunkákból, de egyébként ritka és becses művekből is sokszor több példányt biztosított a könyvtár számára. Ugyanakkor a piacra kerülő fontos és hiányzó hungaricumok vagy kéziratok megvásárlására pl. *Szendrey Júlia* hagyatéka) nem volt módja. Ezen a tarthatatlan állapoton szeretett volna segíteni a könyvtár, mikor 1924 októberében javaslatot tett az Országos Gyűjteményegyetem Tanácsának a duplumok aukció útján való értékesítésére. *Lukinich* Imre, a könyvtár igazgatója a beadványban komor színekkel festi le a könyvtár akkori állapotát:”

„Könyvtárunk súlyos anyagi helyzetét, úgy érzem, fölösleges több szóval a Tekintetes Tanács előtt feltárnom. Csupán röviden kívánok rámutatni a közismert tényekre: könyvtárunk nem pótolhatja régi hiányait. Több száz régi magyar nyomtatvány vár megrendelésre, s erre a pótlásra most kínálkozik alkalom, hogy megannyi értékes magánkönyvtár kerül eladásra nehéz gazdasági viszonyok miatt. Nem vásárolhatunk idegen műveket; még a legszükségesebb lexiconális munkákat sem. Nemhogy új külföldi folyóiratot nem vehetünk, de a meglévő folyóirataink elmaradt évfolyamainak, s a folytatásos művek elmaradt kötetének pótlásáról sem gondoskodhatunk.

A legfontosabb talán a megszállott országrészek nyomtatványainak beszerzése, amely munkákat jórészt anyagi eszközök hiánya miatt jóformán meg sem indulhatott. Mennyi elmaradott legfontosabb könyvtári hivatás, kulturális és történelmi szempontból is!

De az állam támogatása nem elég. A társadalom közömbös, vagy talán áldozatkészsége merült ki.

Azonban a társadalom érdeklődése is talán tápot nyerne, ha látná, hogy mi magunk is igyekszünk magunkon segíteni.

Nem engedhetem meg, hogy nagyszerű könyvtárunk teljes hanyatlása igazgatásom alatt következzen be. És pedig akkor, amikor kultúrintézeteinknek, de legelsősorban könyvtárunknak fejlődése mai helyzetünkben olyannyira minden előtt való, szinte nemzetmentő fontosságú.

Ezért kellett az utolsó eszközhöz fordulnom, ahhoz a gondolathoz, hogy a másod-, illetve többpéldányok nagyobbszámú értékesítésével segítsünk magunkon. Az önségítésnek ez a módja külföldi intézményeknél bevett megoldás. . .

Ezért javaslom a Tekintetes Tanácsnak az aukción való értékesítéshez és a Lantos céggel történt előzetes megállapodáshoz hozzájárulni méltóztassék.”⁹ (A Lantos cég ajánlata volt a legelőnyösebb.) A Tanács megadta az engedélyt.

A duplumok csere vagy eladás útján való értékesítése már az előző időben is megtörtént, de csak igen szórványosan. Lebonyolításuk meglehetősen nehézkes volt, miután bizottság döntött a kiválasztott művekről, minden esetben a Tanács hozzájárulását is meg kellett szerezni. Hóman Bálint az adminisztráció egyszerűsítésére javaslatot terjesztett be, melyben arra kért a Tanácstól engedélyt, hogy ezentúl a duplumok ne gyűjteményi tárgynak, hanem leltári tárgynak tekintessenek. Így — mint leltári tárgyakat a könyvtár igazgatója, a főigazgató ellenőrzésével, csere ügyletekre a szükségeshez képest felhasználhassa.¹⁰ A Tanács hozzájárult ehhez is, a duplumok értékesítését fontosnak és helyesnek vélték. A nagyobb arányú duplumcsere-akció azonban még később, *Fitz* József idejében (1934 után) bontakozott ki igazán, amikor az Adréma megvásárlásakor a gép vételárának hiányzó összegét is a duplumokból befolyt pénzből pótolták.

A húszas évek megvalósult és meg nem valósult szervezeti és adminisztratív reformok, javaslatok, munkálatai (Zenei gyűjtemény önálló osztállyá szervezése, bélyeggyűjtés, exlibris, arcképgyűjtemény, stb. . .) után néhány tétlenebbnek tűnő év következik. Elég ennek a korszaknak levéltári anyagát megtekinteni, szembe-

tűnő az „aktaszegénység”. A kultúrkormányzatban bekövetkezett változás, az előző évek nagy erőfeszítései, az országra nehezedő gazdasági válság következményei, mind éreztették hatásukat a könyvtár életében is. Híven tükrözte a könyvtár az ország gazdasági és politikai helyzetét, mint ahogy ez minden időben így volt.

1934-től ismét lüktetőbb élet indult meg a könyvtárban — újabb reformok és újabb szervezések időszaka következik. E későbbi reformokat azonban a húszas évek munkálatai készítették elő.

Jegyzetek

1. OL VKM (MNMT) (= Országos Levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa.) K 726. 1923/360.
2. OL VKM (MNMT) K 726. 1923/360.
3. Nyireő István kéziratban levő visszaemlékezései.
4. Nyireő István: *OMNM Országos Széchényi Könyvtárának átszervezési munkálatai.* = *Magy. Könyvszle.* U. F. 34. 1927. 234. 235. 1.
5. *Jelentések a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának 1927. évi állapotáról* = *Magy. Könyvszle.* 1928. U. F. 35. 94. 1.
6. OL VKM (MNMT) K 726. 1929/146. OL VKM (MNMT) K 726. 1929/337.
7. OL VKM (MNMT) K 726. 1923/398.
8. OL VKM (MNMT) K 726. 1929/531.
9. OL VKM (MNMT) K 726. 1924/593.
10. OL VKM (MNMT) K 726. 1930/63.

Die Reformbestrebungen der Nationalbibliothek Széchényi in den zwanziger Jahren

É. WITTEK

Die Jahre nach dem ersten Weltkrieg brachten für Wirtschaft und Bildungswesen eine schwere Krise. Die plötzliche Kürzung der staatlichen Zuwendungen stellte die grossen ungarischen Nationalsammlungen, so auch die Széchényi-Nationalbibliothek, vor schwere Probleme. Für die Bibliothek wurde die Raumfrage zum grössten Problem und ihre Lösung somit zur wichtigsten Aufgabe. Die Jahre 1926—1928 waren in der Geschichte der Bibliothek ein bedeutender Wendepunkt. In dieser Zeit wurde auf Vorschlag des ausserordentlich begabten Bibliothekars István Nyireő und später auch unter seiner Mitwirkung in der Bibliothek die Signierung der Bücher nach dem veralteten Münchner System durch die Numerus currens-Aufstellung im Magazin abgelöst. Eine neue Bibliotheksverwaltung wurde geschaffen, die Magazine und Lesesäle wurden umgebaut und neu organisiert und so gelang es, durch rationelle Ausnutzung der vorhandenen Nutzfläche und durch zweckmässige Unterbringung des Bestandes für eine Zeit das Raumproblem, wenn auch nicht zu lösen, so doch hinauszuschieben.

Die endgültige Lösung konnte nur ein neues Bibliotheksgebäude sein.

In dieser Zeit tauchte auch der Gedanke einer Dezentralisierung des Ungarischen Nationalmuseums nach Wissensgebieten auf, die Realisierung jedoch wurde erst Jahrzehnte später durchgeführt. — Damals bemühte man sich in verstärktem Masse für Erweiterung des eng berechneten finanziellen Fonds durch Verkauf der Dubletten. Zahlreiche, später auch realisierte, bzw. noch nicht realisierte Reformvorschläge wurden in dieser Zeit geboren, der grossen Initiative jedoch folgten tatenlose Jahre, bis Mitte der dreissiger Jahre eine neuer Reformzeitabschnitt anbrach.

Olvasóközönség és olvasószolgálat a Széchényi Könyvtárban

1920—1944

KOVÁCS ILONA

A könyvtár életének egészére rányomja bélyegét a két háború, mely nyitotta és zárta e periódus történetét. 1919 után a talpraállás gondja, majd a 30-as évek végén a nagy gazdasági válságok, s a háború előszele olyan nehéz helyzetbe sodorta az országot, mely jelentősen éreztetette hatását az olyan kulturális intézmény-nél is, mint a Széchényi Könyvtár.

A két és fél évtized során a könyvtár bénító anyagi gondokkal küzdve próbál feladatának eleget tenni. E nehézségek sem az állománygyarapítás, sem a belső könyvtári munka és a könyvtári funkciók gyakorlásához szükséges külső feltételek biztosítását nem tették lehetővé teljes mértékben.¹ Ezek a tényezők ugyanakkor jelentősen befolyásolták, és nemegyszer magyarázzák e korszak olvasóforgalmának alakulását. Ezért a következőkben, mielőtt rátérnénk a könyvtár olvasóinak és az olvasott könyvanyag összetételének elemzésére az olvasást jelentősen befolyásoló néhány ilyen tényező alakulására szeretnénk rávilágítani.

I.

AZ OLVASÁS TÁRGYI ÉS SZERVEZETI KERETEI AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN

a) *Az olvasószolgálat szervezeti alakulása*

Az olvasószolgálat a könyvtár életében csak fokozatosan kapott megfelelő hangsúlyt. A korszak elején a könyvtár *elsőrendű feladatának az anyag begyűjtését* (ami a háború utáni években valóban nagy erőfeszítést igényelt) *és feldolgozását tekintette*. Jelentősebb tájékoztató és bibliográfiai tevékenységre nem rendezkedett be. A funkciók ilyen jellegű leszűkítése természetesen kifejezésre jutott a könyvtári szervezet alakulásában is. Az olvasószolgálat ellátását a Nyomtatványtár (mely magában foglalta a gyarapítási és feldolgozó tevékenységet is), mint egyik feladatát biztosította. Az olvasószolgálat meglehetősen passzív felfogásából adódóan csupán az olvasótermi felügyelő és a kölesönzést lebonyolító tisztviselő személyéről gondoskodott.

Az olvasótermi felügyelet ellátásában az intézet dolgozói, meghatározott rendben, szinte valamennyien részt vettek a következőképpen: „Az olvasótermi szolgálatot felváltva végezték a könyvtár, kéziratár és zenei osztály VIII. fizetési osztályon alul levő tisztviselői. Minden tisztviselő körülbelül két és félhavonként egyszer, hétfőtől péntekig látta el ezt a munkakört, s ugyanakkor az illető tisztviselő zárta is a könyvtárat... Minden szombaton a hírlaptár ad olvasótermi ügyeletes tisztviselőt.”¹² Ennek a rendkívül fontos funkciónak az ellátása éppen a megfelelő szervezeti keretek híján

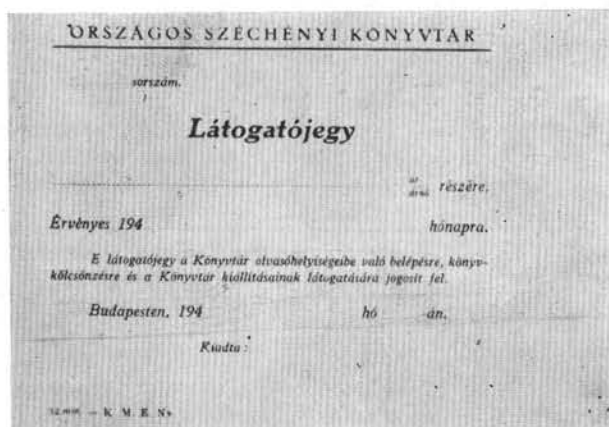
kissé gazdátlan terület maradt, s mind a vezetés, mind pedig a könyvtár dolgozói számára terhes feladatnak tűnt. Határozottan erre vallanak az 1926-os jelentés idevonatkozó mondatai: „Megoldásra váró probléma az olvasótermi szolgálat kérdése is, amely állandóan két tisztviselőt köt le, akik ennek következtében a szorosabb értelemben vett könyvtári munkában alig vesznek részt. Az olvasótermi szolgálat főleg a levéltár kiköltözése óta vált terhebbé, mert a levéltári osztály tisztviselői ezen szolgálatban nem vesznek részt, s ennek következtében teljesen a könyvtár többi tisztviselői karára esik a szolgálat teljesítése.”¹³

Természetesen az olvasóközönség számának növekedésével, s az egyre differenciáltabb igények jelentkezésével a 30-as években már szükségessé vált a tájékoztató munka különböző ágainak (fotokópia, bibliográfiai szolgálat) kiépítése, s az új feladatok ellátásának biztosítására a megfelelő szervezeti keretek kialakítása. Fitz József 1937-ben létrehozta az önálló Reference Osztályt, mely a háború kitöréséig 9–10 dolgozóval működött (4–5 könyvtáros és 5–6 altiszt, kiszolgáló, ruhatáros). Bár 1937-ben funkciójának első körvonalazása idején láthatóan elsősorban a könyvtárhasználat rendjének biztosítását és felügyeletét tűzték ki feladatául⁴, az 1941-es jelentés már azt bizonyítja, hogy az osztály munkája sokkal igényesebb, bővebb tájékoztató jellegű munkává fejlődött ki.⁵

Tehát láthatóan a háborút követő években a közönségszolgálatot mint mellékes feladatot kezelték. A harmincas évek közepétől a könyvtár vezetésében tért hódító modern szempontok az olvasószolgálat vonalán is jelentős eredményekhez vezettek. A feladatok felismerése nyomán megtörténtek az első lépések egy korszerű reference szolgálat szervezeti kereteinek kialakítására.

b) Olvasóterem

Már az I. világháborút követő évek, majd pedig az egész korszak állandó problémájaként jelentkezett a helyhiány. Ekkorra már szűknek bizonyultak az eddigi helyiségek, mind a raktárak, mind a munkahelyek számára. A könyvtár jelentéseiben állandó megoldatlan kérdésként szerepel a megfelelő olvasótermek és kutatószobák kialakítása is.⁶ Ez annál is jelentősebb kérdés volt, hiszen az olvasás

Az Országos Széchényi Könyvtár használatára jogosító látogatójegy

lehetőségének külső körülményei komolyan befolyásolták a könyvtár használatát s így az olvasóforgalmat.

A kérdés rendezésére részben 1927-ben a nagy költözködések idején került sor. Ez a költözködés elsősorban a körülményeken javított, s az olvasóteremben megnövelte az olvasóhelyek számát, de újabb olvasóteret nem tudott létrehozni.⁷

Sikerült viszont jobb elhelyezést biztosítani a katalógus számára és lehetővé vált az olvasótermi kézikönyvtár kibővítése és felfrissítése is. „Az új bútorzat beállítása lehetővé tette az eddigi kis kézikönyvtárnak körülbelül 30 000 kötetre való kiegészítését. Ez új kézikönyvtár felállítása úgy történt, hogy a gyakrabban használt művek a földszinten, a sorozatos művek, folyóiratok a galérián vannak elhelyezve. A kézikönyvtárról az olvasók által is hozzáférhető helyen, külön könnyen kezelhető, s áttekinthető katalógus áll a kutatóközönség rendelkezésére.”⁸

Természetesen ez az átszervezés még korántsem oldotta meg az olvasószolgálat valamennyi problémáját, mert a kutatóhelyeknek az olvasóteremben való elhelyezése, még ha fény, kényelem szempontjából jobb körülmények közé is juttatta a kutatókat, a nagyolvasóteremben nem tudta számukra a munka zavartalanságát biztosítani. Ezt néhány évvel később fel is vetik és az átszervezési munkák árnyoldalaként emlegetik.⁹ Mindenesetre ez az átalakítás egészében jelentősen hozzájárult a közönségszolgálat színvonalasabb ellátásához.

c) *A könyvtár nyitvatartásának rendje*

Az olvasóforgalom alakulását nem kis mértékben befolyásolta a könyvtár nyitvatartásának rendje. Ezen a téren a könyvtár nemcsak, hogy nem ért el újabb eredményeket, hanem a korábbi állapotokhoz képest visszalépett. 1927-ben ugyanis a nagy átalakítási munkák után a könyvtár délutáni nyitvatartása megszűnt. 1926-ig az olvasóterem du. 4-ig állt az olvasók rendelkezésére. 1927-től csupán $\frac{1}{2}$ 2-ig.¹⁰ Ennek legfőbb oka a könyvtár rendkívül rossz anyagi helyzete volt. „Könyvtárunk a legutóbbi időig 9 órától délután 4 óráig állott a közönség számára nyitva, azonban a fűtési, világítási és egyéb költségeket a könyvtár költségvetése nem bírván meg, a délutáni nyitásról az akkori vezetőségnek le kellett mondania” — magyarázza ezt a lépést az 1929-es jelentés.¹¹

Lukinich Imre 1927-ben még bízott benne, hogy ez csak átmeneti megoldás. Ő az elkövetkező években már a délutáni nyitvatartás visszaállításán túlmenően az esti olvasószolgálat megszervezését is biztosítottak láttá. Az 1927-es nagy átalakítási munkálatok valóban meg is teremtették ennek egyik legfőbb előfeltételét: a villanyvilágítás bevezetését.¹²

Az anyagi gondok mellett a nyitvatartás megnyújtásának még más akadálya is volt. Az esti nyitvatartástól a Múzeum gyűjteményeinek biztonságát féltette: „...A jelenlegi körülmények között a délutáni és esti nyitvatartást az Olvasóteremhez vezető hosszú útvonal, a sötét folyosón való elrejtőzés és a Magyar Történeti Múzeum aranykincseit veszélyeztető besurranások lehetősége akadályozza. A nyitvatartás esetén a nem érdekelt osztályoknak is fokozott őrszolgálatot kellene rendszeresíteniök, a könyvtárhoz nem tartozó helyiségeket világítaniök stb. a nyitvatartás tehát a veszélyeztetettség mellett jelentős költségtöbbletet is jelentene”.¹³

1935-ben a könyvtár vezetősége még egy jelentős erőfeszítést tett az utób-

bi probléma rendezésére. Egy külön lépcsőház építésével a Sándor utcai oldalon az olvasóterem külön bejáratának biztosítását tűzték ki célul.¹⁴ Lényegében azonban minden próbálkozás hiábavalónak bizonyult.

A háború kitörése után a helyzet csak rosszabbodott. A háború hatása az első években még kevésbé érződik, de 1943-tól egyre nagyobb gondot jelentett a könyvtár használatának biztosítása. Míg kezdetben csak a bevonult személyzet hiánya okozott problémát, később az események előrehaladtával az anyag megmentése kötötte le a munkaeőrök jelentős részét, ill. tett hozzáférhetetlenné bizonyos anyagrészeket. A jelentések szomorú összefoglalása erről így hangzott:

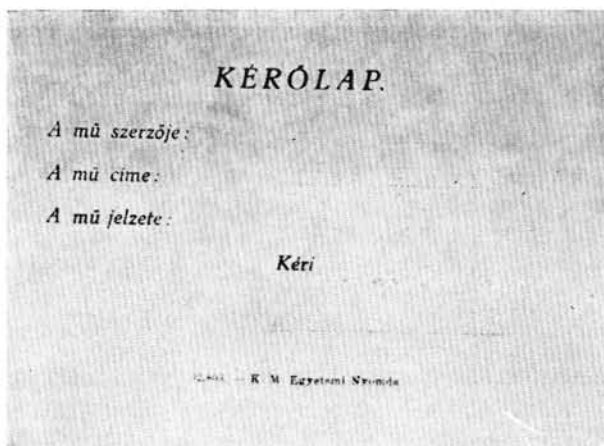
„Ebben az esztendőben gyakorolt a háború első ízben bénító hatást a könyvtár működésére. A légiveszély növekedése miatt az állomány legértékesebb 8143 kötetét kivontuk a forgalomból és 142 faburkolattal ellátott leforrasztott horganylemezládában biztonságba helyeztük. Ezzel a könyvtári kutatás fontos területeken megszűnt...” — majd így folytatja: „A közönség kiszolgálása hasonló nehézségekbe ütközött. 18 altisztünk közül 10 teljesített hónapokig tartó katonai szolgálatot. A nyitvatartás idejét korlátoznunk kellett, hogy a használatban felhalmozódott könyvanyagot a kevés megmaradt altiszt helyre rakhassa. Hétfőn az olvasóterem zárva maradt, a kölcsönző osztály pedig hétköznaponként csupán 10 és 1 óra között volt nyitva...”¹⁵

1944. március 19-ét követően a könyvtár a történelmi események kényszerítő hatására szinte minden más funkciót mellőzve csupán a könyvanyag biztonságba helyezése koncentráltá erejét. Így azután április elsejétől „...a könyvtár nyilvános olvasóterme sem volt már nyitvatartható, s az ott felszabaduló személyzet a mentési munkálatokhoz nyert beosztást”¹⁶

Tehát a könyvtár nyitvatartásának rendje rendkívül kedvezőtlenül befolyásolta az olvasóforgalom alakulását. A könyvtár vezetősége mindent megkísérelt a kedvezőtlen körülmény felszámolására, hiszen világosan látták, hogy a könyvtár valódi funkciójának gyakorlásában akadályozza a nyitvatartás megoldatlan kérdése. „Országos jellegű könyvtárunk emiatt a feladatát csak korlátozott mértékben teljesítheti” — foglalja össze ezt Fitz József.¹⁷

d) *A külső kölcsönzések lehetősége és szabályozása*

Mivel a helyben olvasás a jelzett körülmények között viszonylag rövid időhatárok közé szorult, a könyvtár olvasóforgalmában a gyűjtemény múzeális jellege ellenére a külső kölcsönzések, amit akkor kikölcsönzésnek neveztek, igen

Könyvek kölcsönzéséhez szükséges kérőlap

jelentős arányokat öltöttek. A Nyomatványtárból 1920 és 1944 között a következő kikölcsönzések történtek:

Év	Olvasó (ill. térítvény)	Kikölcsönzött kötet v. mű	Év	Olvasó (ill. térítvény)	Kikölcsönzött kötet v. mű
1920	2806 olvasó	3 837	1933	7380 térítvény	11 456
1921	4013 olvasó	6 074	1934	7176 olvasó	11 942
1922	4000 olvasó	6 137	1935	3034 olvasó	7 303
1923	4871 olvasó	7 399	1936	2430 olvasó	5 984
1924	6470 olvasó	9 096	1937	1695 olvasó	4 760
1925	4159 olvasó	6 410	1938	2178 olvasó	4 825
1926	5549 olvasó	9 339	1939	1634 olvasó	3 717
1927	3158 térítvény	4 877	1940	1721 olvasó	3 590
1928	3416 térítvény	5 194	1941	2583 olvasó	6 228
1929	5468 térítvény	8 917	1942	3146 olvasó	7 557
1930	6488 eset	9 555	1943	3496 olvasó	8 196
1931	7534 térítvény	11 188	1944	1590 olvasó	3 805 ¹⁸
1932	7732 térítvény	13 624			

Az adatok tanúsága szerint 1920-tól 1933-ig szinte állandóan növekedett a kikölcsönzött kötetek (művek) száma. 1926-ra már 2,5-szeresére, s 1933-ra pedig már 3,5-szeresére növekedett a forgalom. Ez az összforgalomnak kb. 15–20%-át tette ki.

Bár ez a tendencia örvendetes volt a könyvtár forgalma szempontjából, a könyvtár vezetését azonban joggal egyre nagyobb aggodalommal töltötte el a múzeális jellegű könyvanyag ilyen mérvű kikölcsönzése. Különösen, hogy az egyébként szintén rendkívül értékes könyvanyag mellett a kéziratár, s más fontos gyűjtemény részekből is jelentősmennyiségű anyag fordult meg házon kívül.

A könyvtár vezetősége különböző szigorító intézkedésekkel próbálta a kölcsönzéseket korlátozni. Ezzel magyarázható, hogy a Nyomatványtárból 1933-ban 11 456 kötetet kölcsönöztek ki az előző évi 13 624 kötethez képest. Az évi jelentés így ad számot erről: „Tehát az előző évi forgalommal szemben 352-vel kevesebb kölcsönző 2168 művel kevesebbet kölcsönzött ki. Amíg tehát az olvasótermi használat növekedett, addig a kölcsönzés mintegy egyhatodával csökkent. Ez utóbbi körülmény azzal magyarázható, hogy a kölcsönzéseket még jobban megszigorítottuk”.¹⁹ Mit jelentett ez a megszigorítás? Látogatási jegy kiváltását írták elő és kölcsönzési díjat vezettek be (kötetenként 20 fillért).²⁰

Nemcsak a könyvtár vezetősége, hanem a felettes hatóságok is gondot fordítottak a kérdés rendezésére. Az 1934. évi VIII. t. c. a „Magyar Nemzeti Múzeumról” hangsúlyozza a könyvtár múzeális jellegét, amely természetesen szükségessé tette a kölcsönzések korlátozását is.²¹

Mindezek az intézkedések úgy látszik nem hozták meg a várt eredményeket,

így a kölcsönzéssel kapcsolatos visszaélések arra készítették az intézet vezetőségét, hogy a következő évben szigorú felülvizsgálatot folytassanak e téren.²² A lebonyolított vizsgálatok során meglehetősen rossz tapasztalatokat szereztek a ki-kölcsönzött anyag sorsát illetően. Ennek következménye volt az a rendelkezés, mely 1936-ban véglegesen megszüntette az egyéni kölcsönzéseket.

„...F. év október havától kezdve a viszonyosság és a kölcsönös felelősség elve alapján csak intézeteknek a saját helyiségekben leendő használatra kölcsönzünk ki olyan műveket, melyeket a budapesti Egyetemi Könyvtár vagy a Fővárosi Nyilvános Könyvtár nem tudott rendelkezésükre bocsájtani. De folyóiratok, hírlapok, olvasótermi és segédkönyvtári kézikönyvek, valamint 1000 P. értéket meghaladó preciosák nem kölcsönözhetők ki. A kölcsönzés iránti kérelmeket általában az Országos Széchényi Könyvtár nemzeti és múzeális jellegének szemmel tartásával bíráljuk el. Magán személyek számára a kölcsönzés megszűnik.”²³

E rendkívül szigorú szabályozást a kölcsönzés során észlelt visszaélések, s a rendkívül értékes anyag biztonsága kívánta meg. Szükség volt erre a megszorításra, mert nemcsak hogy a kölcsönzéssel kapcsolatos szigorú előírások, de még a helyenként alkalmazott jogi eljárások sem vezettek komoly eredményre. A könyvtár akkori vezetője Fitz József így jellemezte a helyzetet:

„A kölcsönzésben megdöbbentő rossz tapasztalatokat szerezünk. Igyekeztünk a kölcsönzési morált szigorú intézkedésekkel helyreállítani. Olyanoknak, akik megsabott határidőre és reklamálásunk ellenére a kölcsön vett művet nem szolgáltatják vissza, megtagadtuk a további kölcsönadást és több esetben az 1929. XI. t. c. 46—50 szakaszai értelmében a késedelmezők ellen pert indítottunk. Sajnos a bíróságok egyetlen esetben sem hoztak marasztaló ítéletet, és szenvedett kárunkat annyira leértékelték, hogy a pereskedés illuzorikussá vált. 1813 kötetet évek során hasztalanul reklamáltunk, százával vannak kötetek, melyeket 10—20 évvel ezelőtt vittek el és nem adtak vissza. A kölcsönzők egy töredéke bevallja, hogy a kivett könyvet elvesztette, hajlandó is volna kárpótlást nyújtani, de gyakran olyan művekről (folyóiratok, sorozatok egyes kötetéről) van szó, melyek egykönnyen nem pótolhatók. A kölcsönzők nagyobb része azonban nem is válaszol a reklamációra.

A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa e tapasztalatok hatása alatt javaslatomra kimondta, hogy a könyvtár magánszemélyeknek egyáltalán nem kölcsönöz, intézeteknek pedig csak abban az esetben, ha szavatosságot vállalnak, hogy a kölcsönkért művet helyiségükből ki nem adják, és, hogy a kölcsönzési időt betartják... Könyvtárunkat — amint ezt az 1934. évi VIII. tc. indokolása is mondja — olyan nemzeti archívumkönyvtárrá óhajtjuk fejleszteni, mint aminő a tisztán praesenskönyvtár jellegű British Museum könyvtára.”²⁴

Természetesen ezek a rendelkezések oly mértékben korlátozták a kölcsönzéseket, hogy annak száma 1939-re már az 1920-as év forgalma alá süllyedt. Úgy látszik azonban még mindig sok probléma adódott. Ezért volt szükséges a 7832/1939 M. E. sz. rendelet kiadására²⁵, majd a kölcsönzési szabályzat kidolgozására.

Bár minden korábbi törekvés és a miniszterelnökségi leirat is a kölcsönzés teljes kizárását, a kötelepéldányok használatának legkomolyabb megszigorítását követeli, mégis a könyvtár vezetője szükségesnek látta a kölcsönzési szabályzat kidolgozását. A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsához intézett levelében ezt a következőképpen indokolja:

„Könyvtárunk eddig valamennyi használati szabályzata hangsúlyozta ugyan, hogy az Országos Széchényi Könyvtár elvben nem kölcsönző könyvtár, a kivételes kölcsönzésnek azonban mégis helyt adott. E kivételes kölcsönzés folyamán a könyvtárt tekintélyes veszteségek érték, aránylag tekintélyesebb veszteségek, mint a rendszeresen kölcsönző Egyetemi Könyvtárat és Székesfővárosi Könyvtárat. E két intézmény kölcsönzési ügymenetének tanulmányozása arról győzött meg, hogy veszteségeink oka éppen a kivételezés és ennek velejárójaként a szigorúbb és mindenkire egyformán kötelező kölcsönzési szabályok hiánya volt.

E megfontolás értelmében a most előterjesztett szabálytervezet alapfelfogása az, hogy ha a kölcsönzés elől nem zárkozhatunk el, a kikölcsönzött anyag nagyobb biztonsága érdekében a kivételezést meg kell szüntetni, viszont a kölcsönzést minden kölcsönzővel szemben alkalmazandó önműködő és kibúvókat nem engedő biztosítékokkal kell szabályozni.”²⁶

Az új kölcsönzési szabályzat 1940. február 1-től lépett életbe.²⁷ Az új előírások biztosították, hogy a könyvtár legértékesebb, pótolhatatlan állományrészei ne kerüljenek ki a könyvtár épületéből. A kölcsönzést elsősorban intézmények számára tette lehetővé, de korlátozott számban igazoltan tudományos kutatók és egyetemi hallgatók is kölcsönözhetek, mindkét esetben azonban pénzbiztosíték ellenében, és a szabályzatban rögzített szigorú előírásoknak megfelelően.

II

OLVASÓKÖZÖNSÉG, OLVASÓFORGALOM

Olvasóforgalmi vizsgálatok során legfőbb feladatunk feltárni: kik, milyen arányban és milyen céllal vették igénybe a könyvtár állományát. Tehát elemzésünkben a mennyiségi és tartalmi összetevőkre egyaránt tekintettel kell lennünk. Az Országos Széchényi Könyvtár két világháború közötti olvasóforgalmának rekonstruálása során megkíséreljük nyomon követni az olvasóforgalom számszerű alakulását, mind az olvasók, mind pedig a forgalmazott könyvanyag szempontjából. Továbbá szeretnénk feltárni az olvasók foglalkozás szerinti megoszlását, s a forgalmazott könyvanyag szak szerinti összetételét, ami leginkább jelzi az olvasói igények mibenlétét. Ennek kapcsán lehetőségünk nyílik arra, hogy megvizsgáljuk a Széchényi Könyvtár, mint nemzeti könyvtár milyen könyvtári funkciókat látott el és milyen szerepet töltött be a magyar kulturális életben a két világháború között.

Természetesen az ilyen fajta felmérést igen nagy mértékben megnehezíti, hogy az egész periódusra vonatkozó részletes statisztikai kimutatások, melyek a forgalom tartalmi vonatkozásaira is fényt derítenének, nem állnak rendelkezésünkre. A könyvtár jelentései csupán a könyvhasználat arányait tartották számon. Számszerű adataik azonban lehetőséget nyújtanak arra, hogy a könyvtár olvasóforgalmának és könyvforgalmának méreteiről képet alkossunk. Egy kivételes periódusban, 1926 és 1931 között elvégezték az olvasóterem forgalmának részletes elemzését is. Így ebből az időszakból pontos adatok állnak rendelkezésünkre mind az olvasók foglalkozás szerinti megoszlását, mind pedig a forgalmazott könyvanyag összetételét illetően. A tartalmi szempontok érvényesítését tették lehetővé továbbá a beiratkozási naplók, amelyekbe a beiratkozott olvasók foglalkozását is bejegyezték.

1. *A z o l v a s ó k ö z ö n s é g*

a) *A z o l v a s ó k s z á m s z e r ű v á l t o z á s a*

A könyvtár olvasóforgalmának mennyiségi alakulására támpontot nyújtanak a beiratkozások számának változásai. Tekintve azonban, hogy a Széchényi Könyvtárban a beiratkozás nyilvántartásának módszerei 1920 és 1944 között többször is

módosultak (1928, 1935) az egyes periódusok adatai abszolút értékben nem mérhetőek egymáshoz, csupán jelzik az egyes korszakok főbb tendenciáit. Ennek ellenére úgy gondoljuk, mégis hasznos és érdekes áttekinteni a vizsgált évek beiratkozásainak számszerű változásait.

A háború utáni két évtizedben ezek a következőképpen alakultak:

I.		II.		III.		IV.	
1920/21	2454	1926/27	977	1929	1244	1935	673
1921/22	2609	1928	906	1930	1049	1936	569
1922/23	3085			1931	1289	1937	477
1923/24	2199			1932	1117	1938	382
1924/25	1774			1933	1144	1939	390
1925/26	1249			1934	1094	1940	298
						1941	346
						1942	320
						1943	286 ²⁸

A számok abszolút értékét tekintve úgy tűnik, hogy a Széchényi Könyvtár olvasóforgalmában a két világháború között fokozatos és jelentős visszafejlődés következett be.

Vizsgáljuk meg, mennyiben magyarázható a beiratkozások számának ilyen mérvű csökkenése adminisztratív okokkal, tehát a nyilvántartások módszerének változásával, s mennyiben felel meg a valóságos helyzetnek.

Fenti összeállításunkból nyilvánvaló, hogy a beiratkozások tekintetében 1920 és 1944 között négy fő periódust különböztethetünk meg.

I. 1920—1925

III. 1929—1934

II. 1926—1928

IV. 1935—1943 (ill. 1944)

I. Az 1920 és 1925 közötti első időszakban éri el a könyvtár a beiratkozások területén a legmagasabb számot. Ez a kiugró eredmény részben általános társadalmi tünetekkel magyarázható. Az I. világháborút követően ugyanis feltűnően megnőtt az emberek kulturális érdeklődése, s ennek következtében az olvasás iránti igénye is.²⁹

Sokkal inkább érthetővé teszik azonban ezt a magas számot a belső könyvtári viszonyok. A két világháború közötti időszakban ugyanis ez a legkedvezőbb periódus mind a beiratkozások, mind a könyvtár használatát illetően (kikölcsönzések lehetősége, hosszú nyitvatartás).

II. Az 1926—28-as átmeneti időszak tulajdonképpen nem jellemző, csupán magyarázatra szorul. Ez a néhány év a nagy átalakítási munkálatok jegyében telt el s feltűnően alacsony forgalmát teljesen érthetővé teszi, hogy a költöződések

Hivatalos ítélvény az Orsz. Széchényi Könyvtárból kölcsönvett műről.
(A kölcsönvettől követelt ki)

A kölcsönvő intézet neve:	Vezetőjének aláírása:	Kiadás dátuma és helye:
A kölcsönvett mű szerzője:		A mű címe:

(A könyvkölcsönözést vezetőktől követelt ki)

A kölcsönzési helye:	A visszajuttatási ideje:	Darab száma:	Kötés:	Értéke:	Kiadás:
Meghosszabbítás:		A példány állapota:			
Reklamációk:	Megjegyzés:				
Postaköltségek:					
Kiadási díjak:					

a) - b)

A kölcsönvett mű

Szerzője:

Címe:

Jelzete:

Alulírott kötelezem magamat, hogy fenti művet az előírt határidőre visszajuttatom, tudomásul veszem, hogy a határidő elmulasztása esetén a reklamációs postaköltségeket és napenkénti és kötetenkénti 10-10 fillér késérlmi díjakat megfizetni, a kölcsönvett mű elvesztése vagy megrongálása esetén pedig a térítvényen megjelölt értéket megtéríteni tartozom. Kötelezem magamat továbbá, hogy a vezetésem alatt álló intézetből a kölcsönvett művet nem adom ki.

Kijelentem, hogy az 1929. XI. t.-c. 46. §. határozmányait tudomásul vettem.

P. H.

(az írást vezetőjének aláírása.)

ELISMERVÉNY

az egyetemi
úrnő
leckeönyvtéről, melyet kölcsönzési biztosíték fejében az Országos Széchényi Könyvtár Könyvkölcsönzési Szabályzata 7/b) pontja értelmében letétként átvettem.

A leckeönyvet csak a kölcsönvett mű (művek) és jelen Elismervény visszajuttatása után adjuk vissza a letéteményezőnek.

Budapest, 19 évi hó n.

az Országos Széchényi Könyvtár Könyvkölcsönzési Szabályzatának vezetője.

32.804. — N. 31. Egyszerűsített Nyomtatás

c)

Kivitelii engedély.

drb. _____

_____ jelzetű

könyvtári műre.

Dátumbélyegző.

a kölcsönző vezetője.

92.907. — K. M. E. Ny.

d)

Reklamálás.

Felkérem, hogy a _____

című művet, melynek határideje _____ év _____ hó _____ napján lejárt, szolgáltatssa vissza. A kölcsönző az általa aláírt térítvényen kötelezettséget vállalt, hogy a kölcsönvett művet a határidőre visszaszolgáltatja, ennek elmulasztása esetén a reklamálási póstköltségeket és a naponként és kötetenként 10–10 fillér késedelmi díjat megfizeti, a kölcsönvett mű elvesztése vagy megrongálása esetén pedig a térítvényen megjelölt értéket megtéríti.

Amennyiben a visszakért művet a határidő letelte után számított 24. napig a felmerült költségek és késedelmi díjak megfizetése mellett vissza nem szolgáltatja, szabályzatunk értelmében kötelezve vagyunk az 1929. évi XI. t.c. 46. §-a értelmében Ön ellen az előírt eljárást megindítani.

A késedelmező kölcsönző a Könyvtár használatából mindaddig ki van zárva, amíg vállalt kötelezettségének eleget nem tett.

Budapesten, 19 _____ hó _____ n.

igazgató

e)

A könyvtárból való kikölcsönzéshez szükséges nyomtatványok: a) és b) Intézmények számára történt kölcsönzéshez használt térítvény. c) Egyetemi hallgatók kölcsönzése esetén a letétbe helyezett leckekönyvről adott elismervény. d) A kikölcsönzött mű kivételéhez szükséges engedély e) Az időben vissza nem hozott könyvek reklamálásához szükséges nyomtatvány

miatt az olvasóterem rendkívül hosszú ideig zárva volt. 1927-ben mindössze január 3-tól május 6-ig állt az olvasók rendelkezésére, 1928-ban pedig csak április 16-án nyílt meg újra.³⁰

III. Számunkra sokkal többet mondanak az 1929—1934 közötti évek adatai. Láthatóan ismét fellendül a könyvtár forgalma, s bár a beiratkozások száma nem éri el az 1927 előtti évek átlagát, a 6 év során viszonylag kiegyenlített, változatlan arányokat mutat. Mégis mivel magyarázhatjuk a számbeli csökkenést?

A nyilvántartás változása (a beiratkozások 1929-től nem az oktatási évnek megfelelő „átmenő” évre, hanem naptári évre történtek) nem igen indokolja ezt. Jelentősen befolyásolhatta azonban a forgalmat a kikölcsonzések megszigorítása és a délutáni nyitvatartás megszűnése.

IV. 1935 fordulatot jelent az olvasószolgálat történetében: a kikölcsonzések szigorú felülvizsgálata, a beiratkozási díj bevezetése komoly szelekciót idézett elő az olvasók táborában, s bár az utolsó időszak számadatainak összevetését az előző évekével szinte lehetetlenné teszi, hogy 1935-től az éves beiratkozás helyett a havi beiratkozást vezették be, mégis a beiratkozások csökkenő tendenciáját világosan megállapíthatjuk.

Ezt a rendkívül nagymérvű csökkenést nagyrészt megmagyarázza a beiratkozási díj mellett a napi-jegyek rendszerének a bevezetése.³¹ 1935-től ugyanis a havi beiratkozás díja 1 P. volt, napi jegyeké viszont csak 10 fillér. Így a futó olvasók többsége természetesen csak napijegyet váltott, ezeket pedig nem vezették be a beiratkozási naplókba.³² A forgalom csökkenése tehát nem állt arányban a beiratkozások számának csökkenésével, hanem annál jóval kisebb méretű volt. 1941-ben például a bejegyzett beiratkozásokon kívül 17 101 db napijegyet adtak ki,³³ ami naponta kb. 55 látogatóval növelte a forgalmat. Feltételezésünket a nagy olvasóterem e korszakra eső olvasóforgalma is alátámasztja:

Helybenhasználat

Év	olvasó	Év	olvasó
1920	18 405	1933	20 673
1921	19 683	1934	31 002
1922	20 576	1935	22 136
1923	20 567	1936	20 359
1924	21 078	1937	17 200
1925	12 344	1938	16 738
1926	11 950	1939	17 081
1927	4 567	1940	14 744
1928	10 683 eset	1941	18 535
1929	17 131	1942	18 032
1930	14 258	1943	16 337
1931	18 629	1944	4 823 ³⁴
1932	21 293		

Az összeállításból kitűnik, hogy bár a beiratkozások száma meglehetősen ingadozik, az olvasóterem forgalma az 1927-es év kivételével nem követi azt. Tehát az olvasóterem forgalmát tekintve korántsem határolódik el oly világosan a fent jelzett négy periódus, mint a beiratkozások tekintetében.

A számok világosan megmutatják, hogy a könyvtár egy szilárd, a könyvtárat rendszeresen igénybe vevő olvasórétegre számíthatott. Az olvasóterem egyenletes forgalmát pedig csak kevéssé befolyásolták a napi futó beiratkozások, amelyek hol tükröződtek a beiratkozás nyilvántartásában, hol nem.

A beiratkozások számának ingadozása és az olvasóterem forgalmának viszonylagos stabilitása közötti ellentmondást magyarázza még az is, hogy a beiratkozások számát mindaddig, míg a kölcsönzést korlátozó intézkedések életbe nem léptek, azok is növelték, akik az olvasótermet egyébként csak ritkán, vagy egyáltalán nem használták. A harmincas évektől csökken ugyan a beiratkozások száma, de az olvasóterem forgalma szinte semmit nem változik, sőt emelkedik. A kölcsönzések szigorítása következtében ugyanis a beiratkozott olvasók közül sokan, akik korábban elsősorban kölcsönzők voltak, a helyben olvasás fokozottabb igénybevételére kényszerültek.

Így bár szám szerint kevesebben iratkoztak be, mint az előző periódusban, a beiratkozottak legnagyobb része a nagyolvasóterem forgalmát növelte. Feltehetően ezzel magyarázható a 30-as évek kimagasló forgalma.

1937-től azonban a nagyolvasóterem forgalmában is lassú hanyatlás figyelhető meg. Nyilvánvaló, hogy a fojtogató gazdasági nehézségekkel küzdő könyvtár sem állományában, sem szolgáltatásaiban nem tudott az igényeknek eleget tenni. 1939-től pedig, mint már korábban említettük, a háborús gondok, behívások megrikítják az olvasók sorait, s egyre nehezebbé teszik az olvasói igények kielégítését. Természetesen mindez a forgalom visszaesését eredményezi.

b) *Az olvasóközönség összetétele*

Ilyenfajta vizsgálatainknak, mint már fentebb említettük, két fő forrása van: a beiratkozási naplók (amelyek a név mellett a foglalkozást is megjelölték) és az olvasóterem forgalmának nyilvántartása az 1926 és 1931 közötti időszakban. E nyilvántartásokban feltüntetett foglalkozási kategóriák nem minden esetben felelnek meg mai társadalom- és történelem-szemléletünknek, mégis lehetőséget nyújtanak az olvasótábor összetételének áttekintésére.

A beiratkozási naplókban bejegyzett foglalkozások sokféleségéből a következő olvasói csoportokat tudtuk kialakítani: középiskolai tanuló; egyetemi és főiskolai hallgató; tanár; író; művész; ügyvéd-jogász; teológus; könyvtáros; levéltáros; bibliográfus; múzeológus; tisztviselő; orvos; műszaki és gazdasági szakember, nagypolgárság (gazdasági vezető réteg); iparos; fizikai dolgozó; politikus; katona; háztartásbeli; egyéb, (ide soroltuk a fent említett csoportokba be nem illeszthető foglalkozásokat és az olvashatatlan bejegyzéseket). Ezeknek a kategóriáknak kialakításánál arra törekedtünk, hogy alkalmasak legyenek az olvasói igények megítélésére.

E kategóriák megoszlásának áttekintését nem a teljes időszakra, hanem az egyes periódusokra jellemző kiragadott években (1920/21, 1925/26, 1926/27, 1928, 1929, 1930, 1935, 1938, 1940) végeztük el. Arányuk a jelzett években a mellékelt táblázat szerint alakult:

1920/21	597	1083	194	78	36	56	28	5	157	35	68	29	10	7	0	37	0	24
1925/26	206	556	119	55	17	17	20	11	113	27	37	28	5	5	2	15	7	9
1926/27	187	443	94	47	17	22	12	5	77	13	26	18	1	0	1	11	3	0
1928	23	430	105	69	20	21	16	4	98	26	27	24	4	4	2	10	9	9
1929	55	625	149	71	22	27	25	5	115	26	51	30	3	5	1	20	10	4
1930	71	510	146	53	16	17	22	2	93	18	34	19	9	0	1	15	0	13
1935	8	372	163	25	2	10	18	0	46	5	6	5	1	0	1	12	4	0
1938	4	174	27	22	11	13	18	3	49	16	2	7	0	0	0	20	6	10
1940	5	89	61	20	13	3	18	9	47	10	2	14	1	0	0	3	0	3

A táblázat számadataiból nyilvánvalóan kitűnik, hogy a könyvtár olvasóinak legnagyobb hányadát az egész periódus során a tanuló ifjúság tette. Középfiskolai tanulók és egyetemi hallgatók e 25 év folyamán az összes olvasóknak általában 50—60%-át adták:

1920/21-ben az összes olvasók	68,45%-a diák
1925/26-ban az összes olvasók	61,05%-a diák
1926/27-ben az összes olvasók	64,48%-a diák
1928 -ban az összes olvasók	50 %-a diák
1929 -ben az összes olvasók	53,05%-a diák
1930 -ban az összes olvasók	55,38%-a diák

1935 -ben beiratkozások	56,46%-a diák
1938 -ban beiratkozások	46,59%-a diák
1940 -ben beiratkozások	31,34%-a diák ³⁵

Feltűnő azonban, hogy míg a 20-as években a középfiskolai tanulók aránya rendkívül nagy: 1920/21-ben 24,32%, 1925/26-ban 16,5% — ez az arány a korszak végére szinte teljesen lecsökken. 1930-ban csak 6,76%, 1940-ben pedig már a beiratkozott olvasók között 1%-ban sem szerepel középfiskolai tanuló: 1940-ben a beiratkozások 0,16%-a esett középfiskolai tanulóra. A számadatok az intézetvezetés arra irányuló törekvését mutatják, hogy az állomány védelmében és a tudományos kutató munka zavartalanságának biztosítása érdekében elhárítsa azt az igen jelentős olvasóréteget, mely az igényeinek és szükségleteinek megfelelő irodalomhoz másutt is hozzájuthatott. Különösen feltűnő a tanulók arányának csökkenése 1935-től, amikor is a könyvtárhasználat megszigorítása és a látogatójegy bevezetése feltehetően más könyvtárakba terelte a tanuló ifjúságot.

Az egyetemi hallgatók esetében is a 30-as évektől látunk feltűnő számszerű csökkenést. Azonban részarányukat tekintve jelentőségük semmit sem csökken a vizsgált 25 év során. Végig az egyik legjelentősebb olvasói kategóriát alkotják:

1920/21-ben az összes beiratkozók	44,62%-a egyetemi hallgató
1925/26-ban az összes beiratkozók	44,53%-a egyetemi hallgató
1926/27-ben az összes beiratkozók	45,34%-a egyetemi hallgató
1928 -ban az összes beiratkozók	47,46%-a egyetemi hallgató
1929 -ben az összes beiratkozók	50,24%-a egyetemi hallgató
1930 -ban az összes beiratkozók	48,65%-a egyetemi hallgató

1935 -ben az összes beiratkozók	55,27%-a egyetemi hallgató
1938 -ban az összes beiratkozók	45,54%-a egyetemi hallgató
1940 -ben az összes beiratkozók	29,96%-a egyetemi hallgató

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha adatainkat összevetjük az olvasótermet látogatók foglalkozás szerinti megoszlásával:

1926-ban az olvasóterem használói közül 50,57%
 1927-ben az olvasóterem használói közül 16,84%
 1928-ban az olvasóterem használói közül 46,97%
 1929-ben az olvasóterem használói közül 54,76%
 1930-ban az olvasóterem használói közül 53,71%
 1931-ben az olvasóterem használói közül 46,60%
 volt egyetemi és főiskolai hallgató. (Vö. 1. táblázat.)

Az egyetemi és főiskolai hallgatók csoportjának további elemzése azonban a könyvtár anyaga iránt támasztott igény szempontjából további érdekes eredményeket hoz.

Sajnos a beiratkozási könyvek kategóriái nem következetesek, s nem elég logikusak, külön számontartják az egyes szakegyetemek és főiskolák hallgatóit, de emellett rendszeresen találkozunk csupán egyetemi és főiskolai hallgató megjelölést is. A mi szempontunkból nem a legszerencsésebb kategória továbbá a tanárjelölt megnevezés. Feltehetően ezek legnagyobb része végzős bölcsész hallgató, de nem tekinthetjük kizárólagos csoportnak. Ezért statisztikai összeállításunknál külön tartottuk.

Az egyetemi és főiskolai hallgatók szak szerinti differenciálódása a következőképpen alakult:

Év	Bölcsész hallg.	Orvostan-hallg.	Műgyet. hallg.	Közgazdasági egyet. hallg.	Joghallg.	Tanárjelölt	Egyet. hallg.	Főisk. hallg.
1920/21	281	241	180	88	136	33	40	84
1925/26	199	51	57	74	93	29	19	25
1926/27	188	61	27	33	75	25	4	30
1928	275	21	21	26	25	24	11	27
1929	429	32	26	24	51	29	11	23
1930	395	21	9	0	37	26	24	15
1935	310	4	0	7	24	15	8	4
1938	106	1	1	0	14	16	34	2
1940	62	1	0	0	4	9	13	2

Megállapíthatjuk, hogy a könyvtárat igénybe vevő egyetemi hallgatók jelentős hányada a bölcsészhallgatók közül került ki.

1920/21-ben a könyvtárba beiratkozott főiskolai hallgatók 25,94%-a
 1925/26-ban a könyvtárba beiratkozott főiskolai hallgatók 35,79%-a
 1926/27-ben a könyvtárba beiratkozott főiskolai hallgatók 42,43%-a
 1928 -ban a könyvtárba beiratkozott főiskolai hallgatók 63,95%-a
 1929 -ben a könyvtárba beiratkozott főiskolai hallgatók 68,64%-a
 1930 -ban a könyvtárba beiratkozott főiskolai hallgatók 78,23%-a
 1935 -ben a könyvtárba beiratkozott főiskolai hallgatók 76,61%-a
 1938 -ban a könyvtárba beiratkozott főiskolai hallgatók 60,90%-a
 1940 -ben a könyvtárba beiratkozott főiskolai hallgatók 69,66%-a³⁶

volt bölcsészhallgató. Az évek során tehát egyre nő a bölcsészhallgatók részaránya. Ez azt jelenti, hogy míg az egyéb egyetemek és főiskolák hallgatói fokozatosan igényeiknek megfelelő anyaghoz jutottak a megfelelő szakkönyvtárakban, a bölcsészhallgatók számára már akkor is a tanulmányaik folytatásához legalkalmasabb gyűjteménynek az OSZK bizonyult. Ez nem érdektelen, feltehetően ma is és a jövőben is kell számolni vele.

A műegyetemi és közgazdasági egyetemi hallgatók lemorzsolódását érthetővé teszik és magyarázzák a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának ugyanerre az időre eső forgalmi adatai:

1925-ben 15 686 kötet

1930-ban 21 252 kötet

1935-ben 27 658 kötet

1940-ben 79 380 kötet könyvet használtak az olvasóteremben³⁷

A tanuló ifjúság mellett a legjelentősebb olvasói réteget a *tanárok* csoportja alkotta. Arányuk éveken keresztül a 10% körül mozgott (pl. 1920/21-ben 7,9%, 1926/27-ben 9,6%, 1930-ban 14%).

Bár a könyvtár nyilvántartásai nem adnak lehetőséget arra, hogy megállapítsuk, hogy a tanárok hány százaléka működött természettudományos és hány százaléka humán területen, de az olvasóteremben használt könyvanyag szakszerinti megoszlása világosan azt bizonyítja, hogy elsősorban a humán területeken működő tanárok vették igénybe a könyvtár olvasótermét. (lásd 2. táblázat)

A két kiemelkedő csoport mellett feltűnő a *tisztviselők* nagy aránya. Ez a kategória összeállításunkban magába foglalja mind a magántisztviselőket, mind az állami apparátus alkalmazottait. Feltehetően kétféle igény vezette őket a könyvtár használatában. Egyrészt közülük sokan mint valamely szakterület specialistái végeztek kutatásokat a könyvtárban, másrészt mint a közigazgatás és állami apparátus tagjainak napi munkájukhoz lehetett szükségük a könyvtár anyagára.

Éveken keresztül jelentős számmal szerepel az *írók* csoportja az olvasói kategóriák között. A kor prominens íróit azonban nem találjuk meg közöttük, bár tudjuk, hogy többen állandó használói voltak a könyvtárnak.³⁸ Az ilyen kiemelkedő személyeket azonban minden formaságot elkerülve, tehát külön be-

iratkozás nélkül látták el a könyvtár tisztviselői.³⁹ A beiratkozott „írók” legnagyobb része újságíró, hírlapíró, szerkesztő volt.

1920/21-ben	78 író közül	58 hírlap, stb. író volt
1925/26-ban	55 író közül	44 hírlap, stb. író volt
1926/27-ben	47 író közül	35 hírlap, stb. író volt
1928	-ban	69 író közül 47 hírlap, stb. író volt
1929	-ben	71 író közül 51 hírlap, stb. író volt
1930	-ban	53 író közül 42 hírlap, stb. író volt

Az olvasók lényegesen kisebb, de az egész korszakon át kitartó csoportja a *művészek* köre. Megoszlik ez a színészek, zenészek, festők, szobrászok, iparművészek stb. között. E kategórián belül a legjelentősebb csoportot a zenészek tették. A művészek közé sorolt beiratkozott olvasóknak általában 30–40%-a volt zenész. Bizonyára a könyvtár értékes és jelentős zenei gyűjteménye vonzotta ide őket ilyen nagy arányban.

A könyvtár olvasótáborának derékhadához tartoznak érthetően a *jogászok* és *ügyvédek*, valamivel kisebb arányban, de éveken keresztül egyenletesen megtartva pozíciójukat a *teológusok*.

Különösen érdekes a *műszaki és gazdasági szakemberek* jelenléte a könyvtár olvasói között. Ez a csoport részben a műszaki és gazdasági pályán működő értelmiség, részben a magasabb képzettséggel nem rendelkező szakemberekből alakult összeállításunkban. Ha nem is túl nagy arányban, de a 30-as évekig rendszeresen szerepelnek a beiratkozott olvasók között.

	mérnök	vegyész	építész	közgazdász	mezőgazd. botanikus zoológus	geológus térképész	technikus rajzoló
1920/21	33	6	8	1	3	2	12
1923/26	19	1	4	1	4	1	7
1926/27	17	2	1	1	2	—	3
1928	15	2	3	—	—	—	2
1929	27	—	5	9	4	—	5
1930	14	3	6	7	3	—	1

Részarányuk a későbbiekben fokozatosan csökkent. Nyilvánvaló, hogy a megfelelő szakkönyvtárak (Műszaki Egyetem Könyvtára, Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet Könyvtára) jelentős fejlődése következtében a 20-as évek végétől kezdve speciális igényekkel a műszaki érdeklődésű olvasóréteg e speciális könyvtárakhoz fordul. Ez a változás a műszaki szakkönyvtárak forgalmának növekedésében is kifejezésre jut.⁴⁰

A műszaki és gazdasági szakemberek mellett meglepő még az *orvosok és egészségügyi dolgozók* viszonylag egyenletes száma. Ebbe a csoportba soroltuk az állat-

orvosokat és gyógyszerészeket, továbbá azt a néhány egészségügyi dolgozót (aszisztens, nővér), aki magasabb orvosi képzettséggel nem rendelkezett, de ezen a pályán működött. 1920 és 1930 között rendszeresen az összes olvasóknak 1,5—2,5%-át tették. Ez az arány a korszak végéig sem csökken, sőt inkább emelkedő tendenciát mutat. 1938-ban a beiratkozások 4,2%-a, 1940-ben pedig 3,3% esett orvosokra és egészségügyi dolgozókra.

A feldolgozott adatokból kitűnik még, hogy a könyvtár olvasói között, ha kis számmal is, de képviselve van a társadalom két ellentétes pólusa: a *nagypolgárság* s a *fizikai dolgozók*. A nagyburzsóázia, a gazdasági uralkodó réteg elég változatos összetételű: kereskedők, földbirtokosok, vállalkozók teszik. A fizikai dolgozó réteg igen elenyésző de felbukkanásuk váratlan és meglepő. Összeállításunkban számuk megoszlik a kisiparos (pl. kefekötő, lakatos) és a gyári munkás között (pl. esztergályos). Olvasmányaikról számot nem tudunk adni. Kis számuk mindenestre azt jelzi, hogy esetleges vagy alkalmi igényekről lehetett szó.

Az a néhány katona, politikus, könyvtáros, múzeológus vagy háztartásbeli, akiket még további csoportokba soroltunk, lényegében a könyvtár olvasóforgalmát csak kis mértékben befolyásolták, ezért velük külön nem foglalkozunk.

2. Az olvasott művek

a) Az állomány forgásának mennyiségi adatai

Az olvasott irodalom mennyisége és szakszerinti megoszlása fényt derít az olvasói igények arányaira és tartalmára, továbbá a könyvtárhasználat mértékére és jellegére. A Széchényi Könyvtár forgalmának számszerű vizsgálatánál egyrészt jellemezni tudjuk forgalmának belső arányait, másrészt felmérhetjük más könyvtárakhoz viszonyítva méreteit. Sajátos nemzeti könyvtári jellegéből és tudományos könyvtári adottságaiból következett, hogy a Széchényi Könyvtár állományának viszonylag kis százaléka fordult meg évente helybenolvasás és kikölesönzés formájában az olvasók kezén. A Széchényi Könyvtárban a forgalmazott könyvanyag az egész állománynak 9—10%-át tette.⁴¹

Az egy főre eső könyvforgalom adatai viszont megerősítenek abban a feltételezésünkben, hogy a könyvtár az egész periódusban egy egyenletes, azonos sőt növekvő intenzitású olvasóforgalmat bonyolított le.

Az egy főre eső kötetforgalom a kiemelt öt év alapján a következőképpen oszlott meg:

1920-ban	2,4 kötet
1925-ben	2,2 kötet
1930-ban	2,5 kötet
1935-ben	2,7 kötet
1940-ben	3,1 kötet
1943-ban	2,7 kötet (már háborús nehézségek)

Az Országos Széchényi Könyvtár ebben az időben az ország legjelentősebb gyűjteménye volt. Leginkább fölzárkózott mellé a budapesti Tudományegyetem Könyvtára a Fővárosi Könyvtár és az Akadémia Könyvtára.

1925-ben a Széchényi Könyvtár	állománya 796 564 kötet
a Tudományegyetem Könyvtárának	állománya 680 610 kötet
a Fővárosi Nyilvános Könyvtár	állománya 458 112 kötet
az Akadémia Könyvtárának	állománya 454 934 kötet volt

A nyomába jövő egyéb könyvtárak már csak 2—300 000 kötetel rendelkeztek.⁴²

Érdekes megvizsgálni, hogy jelentőségéhez viszonyítva a Széchényi Könyvtárnak milyen része volt a budapesti összolvásói igények kielégítésében. Néhány kiragadott év alapján a Széchényi Könyvtár olvasóforgalmának ezek az arányai a következőképpen alakultak:

Év	Összes budapesti olvasóforgalom	Széchényi Könyvtár		Összes budapesti kötetforgalom	Széchényi Könyvtár	
		olvasóforg.	%		kötetforgalma	%
1928	567 872	16 920	2,9	1 206 538	39 511	3,2
1930	646 369	25 073	3,8	1 520 838	63 716	4,1
1933	577 947	34 620	5,9	1 547 783	95 284	6,1
1935	614 507	28 718	4,6	1 589 933	78 832	4,9
1938	637 343	19 057	2,9	1 735 457	63 684	3,6
1940	618 501	16 465	2,6	1 798 832	51 434	2,8
1943	587 041	21 927	3,7	1 858 849	59 517	3,2

Tehát a Széchényi Könyvtár olvasóforgalma a legjelentősebb budapesti⁴³ nagykönyvtárak összolvásóforgalmának és kötetforgalmának 3—6%-t tette. Ha összevetjük a jellegében és méreteiben leginkább közelálló Egyetemi és Akadémiai Könyvtár és a más feladatokat ellátó Fővárosi Könyvtár azonos adataival, világosan kibontakoznak az egyes könyvtárak jellegéből és funkcióbeli különbségéből adódó eltérések, s érthetővé válnak a számbeli arányok. Az Egyetemi Könyvtár a fővárosi könyvtárak olvasóforgalmának kb. 10%-t (1928-ban 11%, 1935-ben 10,3%, 1940-ben 7,9%) a kötetforgalmának 6—9%-át (1928-ban 9,6%, 1935-ben 6,1%-t, 1940-ben 2,7%-t) bonyolította le. Az Akadémiai Könyvtár forgalma sokkal alacsonyabb. A könyvtár olvasó és kötetforgalma alig érte el a budapesti könyvtárak összolvásóforgalmának 1%-t. (Olvasóforgalom 1928-ban 1,1%, 1935-ben 0,9%, 1940-ben 0,7%. Kötetforgalom: 1928-ban 1,1%, 1935-ben 0,01%, 1940-ben 0,6%.)

Ugyanakkor a Fővárosi Könyvtár olvasóforgalma a budapesti könyvtárakénak 60—70%-át tette (1928-ban 74,7%, 1935-ben 64,4%, 1940-ben 72,3%), a kötetforgalma pedig elérte a fővárosi könyvtárak kötetforgalmának 70—90%-át (1928-ban 74,6%, 1935-ben 71,2%, 1940-ben 92,5%). Tehát bár abszolút számokban a Széchényi Könyvtár forgalma a budapesti könyvtárak forgalmának egészéhez képest alacsonynak tűnik, összehasonlítva más, hasonló nagyságrendű tudományos könyvtárakéval jelentősnek bizonyul.

b) *Az olvasott művek tartalmi jellemzői*

Az olvasóforgalom jellegének meghatározása szempontjából az egyik legjelentősebb kérdés: mit és milyen megosztásban olvastak a könyvtár látogatói.

A Széchényi Könyvtárban a forgalmazott irodalom tartalmi összetételének vizsgálatát sajnos, az egész korszakra vonatkozóan kellő forrás híján nem tudjuk elvégezni. Végrehajthatjuk azonban ezt a vizsgálatot 1926 és 1930 között, amely időszakban az olvasótermi forgalom nyilvántartása tekintettel volt erre a szempontokra is.⁴⁴ Így kimaradnak tehát elemzésünkől a kikölcsönzött művek, tekintve azonban, hogy a forgalom legnagyobb része a nagyolvasóteremben zajlott le, ezeket az adatokat jellemzőnek tekinthetjük a könyvtár kötetforgalmának egészére.

Az első két év, 1926—1927 nyilvántartása csupán három kategóriát különböztet meg: szépirodalom, tudományos irodalom, és hírlapanyag. Ez a fajta csoportosítás lehetőséget ad arra, hogy képet alkossunk a tudományos- és szépirodalom forgalmának arányairól. 1926 és 1927-ben ez a következőképpen alakult:

használt szépirod. (kötet)		használt tudomá- nyos irod. (kötet)		használt hírlapok (kötet)	
1926-ban	2 480 9,3%	18 248	68,7%	5 827	21,9%
1927-ben	1 353 10,2%	8 561	64,7%	3 301	24,9%

A fenti adatokból szintén kitűnik, amit már az olvasók elemzésénél is megállapíthattunk, hogy a könyvtár elsősorban és legnagyobb mértékben a tudományos kutatás céljait szolgálta. A szépirodalom az egész forgalomnak mindössze csupán kb. 10%-át tette. Valószínű, hogy a használt szépirodalmat is részben, mint a tudományos kutatás tárgyát (auktorokat) kölcsönözték ki. Feltehetően azonban nagyobb részt a diákok, főként az igen nagy számban beiratkozott bölcsészhallgatók vették igénybe tanulmányi céllal. Tehát a Széchényi Könyvtár a vizsgált periódusban alig, vagy egyáltalán nem látott el közművelődési funkciókat.

A következő évek (1928—1930) nyilvántartásának szakok szerinti beosztása viszont lehetővé teszi, hogy az ilyen nagy mértékben kikölcsönzött tudományos irodalomnak az egyes tudománysszakok közötti megoszlását tanulmányozzuk. Az olvasótermi statisztika az Egyetemes Tizedes Osztályozásnak megfelelően 0-tól 9-ig terjedő szakcsoportokba osztva tartja számon az olvasóterem forgalmát. A szokásos jelölésen kívül ez a nyilvántartás egy O₂ jelzésű csoportot is alkalmaz. Mivel jelmagyarázatot sem a 0-tól 9-ig terjedő 10 kategóriához sem a O₂ csoporthoz nem találtunk, Ferenczynével szemben,⁴⁵ aki ezt a kategóriát a könyvtártudományi szakirodalommal azonosította, úgy gondoljuk, hogy valószínűleg a O₂-vel jelzett csoport a nagyolvasóteremben használt hírlap és folyóirat állományt foglalta magába. Feltételezésünket egyrészt az előző periódus nyilvántartásának a módszerére alapozzuk. Itt ugyanis, mint már jeleztük, a könyvforgalom mellett külön számon tartották a hírlapforgalmat is. Másrészt e mellett szól az ide sorolt művek rendkívül nagy száma is.

Tehát az 1926 és 1930 között a nagyolvasóteremben kikölcsönzött könyvanyag szakok szerinti megoszlása százalékokban kifejezve a következőképpen alakult:

Szakok	1928 %	1929 %	1930 %
0	7,22	6,92	5,41
0 ₂	30,15	24,23	22,07
1	3,59	4,20	4,19
2	5,09	5,04	4,36
3	15,47	15,38	16,65
4	26,00	28,81	31,14
5	0,73	0,98	1,88
6	2,57	3,86	2,85
7	1,09	2,09	2,70
8	3,87	5,39	15,26
9	4,03	2,99	3,24

(vö. 2. táblázat)

A fenti összeállításból nyilvánvaló, hogy ha nem is minden ingadozás nélkül, a legnagyobb érdeklődésre a hírlapokat jelölő 0₂-es, a 3-as és a 4-es szakcsoport számíthatott.

A 0₂-es csoport kiemelkedő aránya teljesen érthető, hiszen a hírlapanyag mind az irodalomtörténészek, mind a történészek kutatásainak egyik legfontosabb segédeszköze. A forgalmazott hírlapanyag szakszerinti megoszlására nincsenek adataink. Feltehetően a könyvtár állományában meglevő magyar nyelvű természet tudományos anyagot is használták. Mivel azonban a beiratkozott olvasóknak csak kis százaléka működött ezen a pályán, valószínű hogy a hírlapok és folyóiratok elsősorban a filológiai kutatás eszközeként szolgáltak.

A nyelvtudományi irodalom (4-es szak) kimagasló forgalma: 25–30%, meglepő. Különösen akkor, ha összevetjük a 8-as és 9-es szak (3–7%) szerepével. A 4-es szak ilyen jelentős forgalmát magyarázza, hogy Magyarországon nem volt ebben az időben jelentős nyelvtudományi szakkönyvtár. A 8-as és 9-es szak arányait viszont érthetőbbé teszi, hogy a Széchényi Könyvtár gyűjteményéből az irodalomtörténészek és történészek feltehetően leginkább a hírlap és folyóiratanyagot vették igénybe.

A gyűjtemény jellegéből és a beiratkozott olvasók arányából teljesen természetesen következik a társadalomtudományi szakirodalom (3-as szak) kiugró forgalma. A beiratkozott olvasóknak az ügyvédek, jogászok és tisztviselők együttesen általában 8–10%-át tették. Ez a réteg bizonyára nemcsak tudományos kutatói munkájához vette igénybe a könyvtár állományát, hanem a könyvtár gyűjteménye az állami közigazgatásban is jelentős szerepet játszó jogászok és tisztviselők fontos bázisa volt. Az olvasótermi statisztika szerint igen intenzív, aktív csoportja volt ez a könyvtár használóinak. Mindenesetre az a tény, hogy 1926 és 1931 között az olvasóterem látogatóinak kb. 10%-át tették (vö. 1. táblázat), ugyanakkor a társadalomtudományi szak forgalma 15–23% között mozgott, jelzi, hogy az olvasók egyéb csoportja is jelentősen bekapcsolódott a 3-as szak használatába.

A 0-ás szak forgalma közel sem olyan kiugróan magas, mint az előbb említett-

*Országos Széchényi
Könyvtár*

OLVASÓJEL

E mű visszaszolgáltatásának határideje

Kivonat a könyvtár kölcsönzési
Szabályzatából.

11. §. A kölcsönvevő a térítvényen kötelezi magát, hogy a határidőt betartja, ennek elmulasztása esetén a reklamálási költségeket és a naponként és kötetenként 10 fillérben megállapított késedelmi díjat megfizeti, továbbá, hogy a kölcsönvett művet másnak kölcsön nem adja s végül, hogy a kölcsönvett mű elvesztése vagy megrongálása esetén a térítvényen megjelölt értéket megtéríti.

12. §. A határidő eltelte után következő hétköznapon a Könyvtár igazgatósága a vissza nem szolgáltatott művet ajánlottan feladott felszólítással visszakéri s a reklamálás szükség esetén 8 és 16 nap múlva megismétli. Amennyiben a harmadik reklamálásnak sincs eredménye, a határidő letelte után 24. napon a letétbe helyezett összeg a könyvtár tulajdonába megy át, megfelelő pénzbiztosíték híján pedig a késedelmező kölcsönző ellen eljárást kell indítani.

Az 1929. évi XI. t.-c. 46.
§-a így hangzik:

Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és egy hónapig terjedhető elzárással büntetendő, aki közgyűjteményben őrzött kéziratot, könyvet vagy más tárgyat eltulajdonítás szándéka nélkül, de a kikölcsönzés tekintetében meghatározott szabályok megszegésével elvisz vagy a szabályszerűen kikölcsönzött kéziratot, könyvet vagy más tárgyat a kikölcsönzésre megszabott határidő letelte után felhívás ellenére sem szolgáltatja vissza.

A kikölcsönzött művekbe helyezett olvasójel

teké, de aránya jelentős. Látszik, hogy az általános művek (bibliográfiák, segédkönyvek) a tudományos kutatás fontos eszközeként jelentős szerephez jutottak.

E kiemelkedő forgalmat elért szakok mellett több-kevesebb ingadozással általában 4—6%-ban, tehát közepes mértékben használták az 1-es, 2-es és a már említett 8-as és 9-es szakot.

A filozófiai irodalmat (1-es szak) bizonyára a legkülönbözőbb olvasói csoportok tagjai vették igénybe.

A vallási szakirodalmat (2-es szak) nyilván a teológusok használták elsősorban. Ez a csoport az egész két világháború közötti periódusban szinte változatlan arányban szerepel a beiratkozott olvasók között. 1920 és 1944 között általában 1—2%-ot tesz ki. A forgalmazott teológiai irodalom viszont sokkal nagyobb, 5—6% körül mozog. Tehát egy viszonylag szűk réteg elég komoly forgalmat bonyolított le ezen a szakterületen.

Már az olvasók összetételének vizsgálatakor megállapítottuk, hogy elég szépszámmal vették igénybe a könyvtár szolgáltatásait az orvosok és mérnökök. Valószínűleg az ő jelenlétük járult hozzá a 6-os szak, relatíve meglepően magas (2—3%) forgalmához.

Bár valójában nem sok olyan olvasója volt a könyvtárnak, akiket a művészek kategóriájába sorolhatunk, mégis ehhez mérten is feltűnő a 7-es szak igen kicsi forgalma, hiszen feltehetően ezt az anyagot nemcsak ők használták. Némi magyarázatot ad erre, az 1929-ben megalakult Zeneműtár. Valószínűleg a művészek legjelentősebb részét kitevő zenészek ennek anyagát használták, így az általuk használt irodalom nem tükröződik a nagyolvasóterem nyilvántartásában.

Szinte következetesen a legkisebb arányban az 5-ös szak, a természettudományos irodalom forgott közkézen. A forgalomnak, 1928-ban 0,73%-át, 1929-ben 0,98%-át, 1930-ban 2,62%-át tette. A részletes statisztikát nézve nyilvánvalóvá válik, hogy rendszeres közönsége ennek az irodalomnak a Széchényi Könyvtárban nem volt. Elszórva, hullámokban került forgalomba az anyag. Pl. 1928 májusában 12 kötetet, júniusban 2, júliusban 0, augusztusban 53, szeptemberben 1, októberben 64, novemberben 1, decemberben 42 kötetet használtak erről a szakterületről az olvasóteremben. Az 1929-es év adatai még szemléletesebben mutatják az esetenkénti érdeklődést. Januártól júniusig egyetlen könyvet sem vettek ki az olvasóteremben az 5-ös szakból, júliusban 297 kötetet, augusztusban 200, szeptemberben 10, októbertől decemberig ismét egyetlen kötetet sem. Nyilvánvaló tehát, hogy egy-egy kutató, vagy egy-egy csoport megjelenése a könyvtárban váratlanul idézte elő esetenként ezt a forgalmat és sokszor minden folytatás nélkül abba is maradt.

Sajnos arra nincsenek adataink, hogy figyelemmel kísérjük, az egyes olvasói kategóriák lemorzsolódását milyen arányban követte az egyes anyagrészek forgalmának változása. Mindenesetre az itt jelzett párhuzamosságok alapján feltehetően az orvosok, műszaki értelmiség és természettudományos kutatók, valamint a diákságból az ennek a szakterületnek megfelelő egyetemi hallgatók lemorzsolódása a korszak végére az 5-ös, 6-os szak forgalmának csökkenését idézte elő. Így a Széchényi Könyvtár egyre inkább a humán jellegű, társadalomtudományi kutatások bázisává vált.

* * *

A Széchenyi Könyvtár a két világháború közötti periódusban tehát rendkívül nehéz anyagi helyzetben igyekezett feladatának eleget tenni, és a lehetőségekhez képest a korszerű követelményekkel lépést tartani. A gazdasági válságok, majd a háború kitörése után azonban minden erőt a meglévő helyzet fenntartására kellett koncentrálni, továbblépésre már alig volt lehetőség. Így minden szempontból a korszakra a háború utáni regenerálódás, majd a stagnálás és végül a lassú visszafejlődés jellemző. Az olvasóforgalom tekintetében különösen érezhető volt ez a tendencia, világosan kitűnik ez ha összevetjük az első világháború előtti, és a második világháború utáni helyzettel.

Az olvasók száma

1875-ben	14 661
1900-ban	19 802
1910-ben	33 006
1920-ban	23 114
1930-ban	25 073
1940-ben	16 465
1950-ben	51 800
1960-ban	92 800 ⁴⁶

A könyvtár jellegét tekintve a korszak két fő vonása, hogy egyrészt fokozatosan határozott törekvést tapasztalhattunk nemzeti könyvtári feladatainak érvényesítésére. A gyűjtemény muzeális jellegének hangsúlyozása viszont a használat bizonyos korlátozását (külső kölcsönzés megszűnése, középiskolai tanulók elmaradása) hozta magával. Másrészt az általános gyűjtőkörü tudományos könyvtári jellege mellett, az olvasók összetétele és a forgalmazott könyvanyag bizonyossága szerint, társadalomtudományi szakkönyvtári funkciói egyre jobban kibontakoztak.

A korszak során a könyvtár jellegéből fakadóan a Széchenyi könyvtár legfontosabb funkciója a tudományos kutatómunka, elsősorban a humán jellegű kutatás támogatása volt. Emellett az egyetemi és főiskolai oktatás jelentős bázisává, s az állami közigazgatásban dolgozók fontos eszközévé is vált.

Jegyzetek

1. Vö. Ferenczyné Wendelin Lília: *Az Országos Széchenyi Könyvtár olvasószolgálatának története 1920–1944.* = *Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve.* 1965–1966. Bp. 1968. 275–281. l.
2. *Országos Széchenyi Könyvtár. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtári osztályainak állapotáról az 1931–1933. évben.* Írta Jakubovich Emil. = *Magy. Könyvszle.* 1931/1934. 101. l.
3. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának 1926. évi állapotáról.* Írta Lukinich Imre. = *Magy. Könyvszle.* 1927. 171. l.
4. *Jelentés az Országos Széchenyi Könyvtár állapotáról és működéséről az 1937. évben.* OSZK Irattár.
5. *Jelentés az Országos Széchenyi Könyvtár állapotáról és működéséről az 1941. évben.* Bp. 1942. Madách ny. 23. l.
6. Nyireő István: *Az Országos Széchenyi Könyvtár átszervezési munkálatai.* = *Magy. Könyvszle.* 1927. 232. l.
7. Nyireő István, i. h. 6. jegyz. 233. l.
8. *Jelentés az Országos Széchenyi Könyvtár 1927. évi működéséről.* Írta Lukinich Imre. = *Magy. Könyvszle.* 1928. 94. l.
9. *Országos Széchenyi Könyvtár. Jelentés . . .* ld. 2. jegyzet 108. l.
10. Goriupp Alisz közlése.

11. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1929. évi működéséről.* = *Magy. Könyvszle.* 1930. 321. l.
12. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1927. évi működéséről.* ld. 8. jegyzet 94. l.
13. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár működéséről 1934. július 1-től 1935. dec. 31-ig.* OSZK Irattár.
14. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár működéséről 1934 ...* ld. 13. jegyzet 3–4. l.
15. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár működéséről az 1943. évben* 1. l. OSZK Irattár.
16. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár működéséről az 1944. évben* 1. l. OSZK Irattár.
17. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár működéséről 1934 ...* ld. a 13. jegyzet. OSZK Irattár.
18. Vö. az Országos Széchényi Könyvtár évi jelentéseivel.
19. *Országos Széchényi Könyvtár. Jelentés ...* ld. a 2. jegyzet 113. l.
20. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1929. évi működéséről.* ld. a 11. jegyzet.
21. *1934. évi VIII. törvénycikk a Magyar Nemzeti Múzeumról.* = *Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiadványai* 1. Bp. 1937. 7–13. l.
22. A kölcsönzés szüneteltetéséről szóló hirdetmény. 1936. június 26. OSZK Irattár 260/1936.
23. Értesítés a kölcsönzés szüneteltetéséről júl., aug., szept. hónapokban és a kölcsönzés újabb szabályozása. 1936. július 7. OSZK Irattár 276/1936. és vö. Hirdetmény arról, hogy a kölcsönzés a könyvtárban magánszemélyek részére megszünt. OSZK Irattár 372/1936.
24. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1936. évi működéséről.* OSZK Irattár. 15. l.
25. Másolatát ld. OSZK Irattár 300/1939 és vö. Rendelkezések a könyvtárhoz beszolgáltatott nyomtatványok kikölcsönzéséről. OSZK Irattár. u. o.
26. OSZK Irattár 383/1939.
27. *Az Országos Széchényi Könyvtár kölcsönzési szabályzata.* Bp. 1940.
28. Az Országos Széchényi Könyvtár beiratkozási napló alapján.
29. V.ö. Babits Mihály: *Mireio.* [Ismeretetés] = *Nyugat* 1916. II. 718–722. l.
30. Az olvasóterem forgalmának statisztikája 1926–1944. OSZK Irattár.
31. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1929. évi működéséről.* ld. 11. jegyzet.
32. Goriúpp Alisz közlése.
33. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár állapotáról és működéséről az 1941. évben.* Bp. 1942. 23. l.
34. Vö. az évi jelentések adataival.
35. Annak ellenére, hogy az első három évben átmenő évre történt a beiratkozás, majd később naptári évre, az adatok összevethetők, mert azonos időtartamra, egy évre vonatkoznak. 1935-től csak arányokat jelentenek a számok, nem abszolút értékek.
36. Nem tekintjük visszaesésnek, hanem a nyilvántartás következetlensége itt erősebben érződik, mert a két utolsó évben váratlanul sok egyetemi hallgató és tanárjelölt megnevezéssel találkozunk a foglalkozási bejegyzések között.
37. Szabó András Endre: *Könyvtári adatok.* (1884–1962.) Bp. 1966. 105. l.
38. *Kosztolányi Dezsőnek felszólítás.* OSZK Irattár 49. és 50/1921; *Móricz Zsigmondnak felszólítás* OSZK Irattár 62. és 564/1921.
39. Goriúpp Alisz közlése.
40. Szabó András Endre *i. m.* ld. 37. jegyzet 104. 105. l.
41. Szabó András Endre *i. m.* ld. 37. jegyzet 97. l.
42. Szabó András Endre *i. m.* ld. 37. jegyzet 91. l.
43. Szabó András Endre *i. m.* ld. 37. jegyzet 96. és 98. l. — A legnagyobb budapesti tudományos jellegű könyvtárnak adatait összesíti, így számunkra összehasonlításul felhasználható. Az összesítés 1927-től indul. Ez az év a Széchényi Könyvtár forgalma szempontjából nem jellemző. Ezért összehasonlításunk kezdő évének 1928-t vesszük.
44. Az olvasóterem forgalmának statisztikája. ld. 30. jegyzet.
45. *Ferenczsné Wendelin* Lidia *i. m.* ld. 1. jegyzet.
46. Szabó András Endre *i. m.* ld. 37. jegyzet 43., 53. és 157. l.

A nagyolvasóterem látogatóinak foglalkozás szerinti megoszlása

1. táblázat

Év	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j
1926	1 103	548	153	203	743	62	508	5 166	1 728	1 045
1927	246	165	105	76	313	8	210	682	1 085	1 122
1928	1 266	708	136	342	682	105	568	4 188	193	728
1929	2 185	1 036	237	554	1 096	169	847	9 041	819	524
1930	2 563	1 040	288	309	1 168	147	1 001	9 654	1 454	327
1931	3 321	1 136	278	548	1 400	242	1 014	9 000	1 774	319
Össz.	10 684	4 636	1 193	2 032	5 404	2 313	4 748	37 731	7 023	4 065

- a tanár és lelkész,
 b ügyvéd, bíró és közigazgatási tisztviselő,
 c orvos,
 d mérnök és gazdasz,
 e író és művész,
 f katona,
 g magántisztviselő és iparos,
 h főiskolai hallgató,
 i középiskolai tanuló,
 j egyéb foglalkozású.

A nagyolvasóteremben használt könyvek tartalmi megoszlása

2. táblázat

Év	0	0 ₂	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1928	1 720	7 181	857	1 214	3 684	6 193	175	614	290	923	962
1929	3 575	12 524	2 171	2 600	7 938	14 865	507	2 001	1 081	2 783	1 542
1930	2 921	11 999	2 263	2 353	8 976	16 795	1 018	1 540	1 459	2 836	1 750

Reading public and readers' service in the National Széchényi Library in 1920—1944

I. KOVÁCS

In the period between the two World Wars the National Széchényi Library attempted to fulfill its duty amidst rather difficult financial conditions. The characteristic features of this period are the regeneration after the World War I, then the stagnation and the gradual regression.

In this period the number of readers greatly depended on certain external factors. An independent Reference Service was established, by reorganization of the reading room the space for readers increased, but because of heating and lighting difficulties the reading room could not be open for the public in the afternoons.

Although the National Széchényi Library had a collection of museum character, it lent, especially till 1935, a large quantity of material for external use. In the second half of the period the number of lendings was reduced.

The numerical change of the reading public was due mainly to the above mentioned reasons. The enrollment books evidence that most of the enrollments date back to the period between 1920—1926. Later on the number of the enrolling readers decreased. The probable explanation is that partly the lending service was restricted, partly reading facilities were provided in the upgrowing special libraries in the capital, thus the majority of the reading public fell away. (engineers, physicians, etc.)

The composition of the reading public was rather heterogeneous. Characteristic is, however, the proportion of the layers. The majority of the readers were students (50—60%) and within this layer the number of the art students was overwhelming.

A great number of teachers, clerks, lawyers and jurists also visited the library. The proportion of engineers, physicians, artists, theologians is smaller, yet they were also constant users of the bookstock. Besides readers from the middle class members of the upper bourgeoisies and manual workers are also to be found, if not in a great number.

The greatest demand appeared for literature (60—70%) belletristic works were not so very looked for (9—10%). From among the branches of learning, works of linguistics and social sciences were read most frequently (20—30%). Works of history, theory of literature, theology were also used but to a smaller extent. There was nearly no demand for works of the natural sciences (0,5—1%) but those of the applied sciences were comparatively often read. (2—3%).

In this period the general pattern of the library was partly one of steady if unspectacular progress in the direction of establishing the library's national character, partly, besides being a scientific library of general acquisitional line, its functions as a special library of social sciences more and more enfolded, as the composition of the reading public and the bookstock used evidence it.

The most important task of the library at that time was to promote research work, first of all in the field of humanities. It became reliable basis for the university and highschool education and an important resource for the clerks of public administration.

Az Országos Széchényi Könyvtár ún. világháborús- és proletárdiktatúra-gyűjteménye

FERENCZYNÉ WENDELIN LIDIA

Napjainkban már, ha az Országos Széchényi Könyvtár egységes egészet alkotó állományának történetét és rétegződését vizsgáljuk, jóformán csak a könyvtári irattár és a régi növendéknaplók lapjai között lehetünk rá két egykori különgyűjtemény nyomaira. Az idetartozó dokumentumok ma már az állomány egészébe beolvastva sorakoznak a raktári polcokon és csupán a bennük található bélyegzők és régi jelzetek őrzik hajdani hovatartozásuk emlékét. De e két gyűjtemény létrejötte, fejlődése és végül megszűnése a XX. századi könyvtári állománytörténetnek mégis érdekes, figyelemreméltó fejezetét jelenti.

A világháborús gyűjtemény megszervezésének gondolata szinte az I. világháború kitörésével egy időben vetődött fel. Már az 1914. évi munkáról szóló beszámoló jelentésben ezt olvashatjuk: „A könyvtár . . . a háború kitörése napjától kezdve célul tűzte ki e mozgalmas idők lehető teljes irodalmának, a háborúra vonatkozó hivatalos és magántermészetű hirdetemények és apróbb nyomtatványok mindenféle nemének lehetőleg teljes összegyűjtését, mert ezek megbecsülhetetlen forrásai lesznek a mostani nagy idők történetének.”¹ A célkitűzés tehát: a jövő történetírása számára összegyűjteni és megőrizni a háború politikai, diplomáciai és hadieseményeire, valamint a hátszországok életére vonatkozó dokumentumokat — megjelenési helyre és megjelenési formára való tekintet nélkül. A feladat túlnő a nemzeti könyvtár hagyományos gyűjtőköri megkötöttségein, nem szorítkozhat egyetlen ország irodalmi termésének feltárására és nem korlátozódhat kizárólag a szokásos könyvtári dokumentumok, elsősorban a könyvek állománybavételére. Mivel a háborús anyagot hungarica-jellegűvé az a tény tette, hogy Magyarország is részt vett a világháborúban — ennek gyűjtése a könyvtár eddigi gyűjtőkörének szinte korlátlan kiterjesztését jelentette.

A Széchényi Könyvtár az idő tájt nem állott egyedül ezzel a törekvésével: nyugati, elsősorban a német nyelvterület könyvtárainak példáját igyekezett követni. Tapasztalatgyűjtés céljából *Fejérpataky* László igazgató *Holub* József segédörrel, a kialakítandó új gyűjtemény gondozójával Ausztriában és Németországban tanulmányutat is tett², melynek során a bécsi udvari könyvtár, a müncheni, drezdai és berlini királyi, a boroszlói egyetemi és városi könyvtár, a lipcsei Deutsche Bücherei és a Museum für Buchgewerbe und Graphik háborús gyűjteményét keresték fel. Bár a Széchényi Könyvtár világháborús gyűjtése 1915-ben, a tanulmányutak idején, már csírájában létezett, a tapasztalatszerzés

egyik főcélja — egyebek között — a gyűjtőkori határok megállapítása volt. A felkeresett könyvtárak közül gyűjteményünk fentebb idézett célkitűzéséhez hasonló teljességre csak a müncheni és berlini királyi könyvtár, valamint a lipesei Deutsche Bücherei törekedett. Ezek közül a müncheni Königliche und Staatsbibliothek — mely szakbeosztásával a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának a XIX. században mintaképpül szolgált — a kötelespéldányok e célra történő felhasználásán kívül nagy összeget tudott fordítani a külföldi irodalom megvásárlására is. Hasonló volt a helyzet a berlini Königliche Bibliothek esetében is, amely a kedvező anyagi feltételek mellett a háborús gyűjtés kedvező személyzeti feltételeit is — húszt alkalmazottal! — meg tudta teremteni. A Deutsche Bücherei fenntartói, a német könyvkiadók igen lelkiismeretes küldeményei révén volt képes világháborús anyagának viszonylagos teljességét elérni, minimális vétel szükségességével, de még e feltételek mellett is a háborús napilapok gyűjtésétől eltekintett. Még inkább korlátozott volt e tekintetben a többi németországi és a bécsi udvari könyvtár gyűjtőköre — ezek a helyi vonatkozású anyag teljessége mellett megelégedtek a háborúval kapcsolatos nagyobb, összefoglaló külföldi művek válogatott beszerzésével.

Nyilvánvalóan kitűnik tehát, hogy a háborús gyűjtés szempontjai még Európa többi könyvtárában sem voltak tisztázottak. Viszont az idő sürgetett, a többnyire efemer jellegű nyomtatványok megszerzése csak megjelenésükkel egy időben volt lehetséges. Így állott elő az a helyzet, hogy e gyűjtési szempontok tisztázása, valamint az ehhez szükséges anyagi és személyzeti feltételek felmérése már csak a háború előrehaladtával egyre halmozódó dokumentumok birtokában, évek múltán kerülhetett napirendre. Ezért eredményezte az Országos Széchényi Könyvtár vezetőségének e *kezdetben* dicséretes szándéka azt a beláthatatlan mennyiségű pénzt és munkát igénylő gyűjteménytorzót, melynek javarésze a későbbi korszakok már csak, mint a Nemzeti Könyvtár törzsanyagába tolaikodott idegen testre tekintettek.

Már a háború kitörésének évében, de még fokozottabb mértékben 1915-ben egymás után jelentek meg a magyar napilapok hasábjain a tájékoztató jellegű közlemények a könyvtár új gyűjteményéről, kéréssel és felhívással fordulva egyben a lakossághoz, hogy a birtokában levő mindennemű háborús emlékekkel járuljon hozzá e gyűjtemény gazdagításához. A belföldi nyomtatványok megszerzéséhez ez a módszer célravezetőnek látszott, valóságos gyűjtési mozgalmat indított útjára, melyből a budapesti és vidéki iskolák tanulóifjúsága is kivette részét. Az eredményről az éves statisztikai kimutatások is tanúskodnak, melyek az 1914-től 1922-ig eltelt időszakban 40 977 könyvtári egység állománybavételénél jelölnek meg forrásként ajándékozó magánszemélyt vagy intézményt. Az ajándékozások tárgyai többnyire napilapok, hirdetések, úrlapok, élelmiszerjegyek, bélyegek, levelezőlapok voltak — könyvek csak igen ritkán —, de a gyűjtés szempontjából ezek a dokumentumok szinte még nagyobb jelentőséggel bírtak, mint a kereskedelemben is hozzáférhető könyvanyag. Feltételezhetjük természetesen, hogy az ajándékként nyilvántartott tételek jelentős része több példányban is beérkezett. Annál is valószínűbb ez, mert a magánszemélyekhez intézett felhívásokkal egy időben a könyvtár hivatalos szervekkel is kötött megállapodásokat. Így a belügyminiszter rendelete az ország összes hatóságait kötelezte hirdetményeik egy-egy példányának beszolgáltatására, továbbá a közös hadügyminisztérium szintén ígéretet tett rendeleteinek megküldésére. E hivatalos küldemények meny-

nyiségéről sajnos nem tudunk pontos képet alkotni, mert ezeket a könyvtár a háborús gyűjteménybe kerülő kötelesepéldányokkal együtt tartotta nyilván, de számuk mindenestre lényegesen alatta maradt a magánszemélyektől beérkező ajándékokénak.

E két beszerzési forrás azonban, úgy látszik, nem eredményezte együttesen sem a belföldi háborús dokumentumok gyűjteményének teljességét, kiegészítésére a beszolgáltatott kötelesepéldányokhoz kellett fordulni, melyek közül a háborús tárgyak leválasztás után nem a könyvtár törzsanyagába, hanem mindjárt a világháborús különgyűjteménybe kerültek.

A gyűjtemény belföldi anyaga tehát az ajándékokból, hivatalos beszolgáltatásokból és a kötelesepéldányokból különösebb anyagi befektetés és munkaerő-ráfordítás nélkül összegyűlt.

Nehezebb feladatot jelentett azonban a külföldi háborús irodalmának megszerzése. 1914-ben, a gyűjtemény felállításakor még a könyvtár a régi békeévek kielégítő dotációjával rendelkezett, ennek birtokában látott hozzá a külföldi beszerzés megszervezéséhez. A külföldön élő magyar megbizottakon keresztül sikerült megrendelnie nemcsak a Magyarországgal szövetséges viszonyban álló, de a semleges, sőt az ellenséges államok kiadványainak egy részét is. Így többek között *Eckhart* Ferenc, a bécsi állami levéltár magyar részről delegált megbizottja és *Träger* Ernő, a közös pénzügyminisztérium munkatársa Bécsben, *Leffler* Béla stockholmi egyetemi tanár Svédországban és Dániában, *Zoltai-Zehrer* József Rómában, *Pfeiffer* Miklós Svájcban, *Kresz* Géza hegedűművész, a bukaresti állami konzervatórium tanára Romániában gyűjtötték — utólagos elszámolásra — a háborús nyomtatványokat és intézték a periodikák előfizetését. Gyűjtésüket kiterjesztették más országoknak a saját tartózkodási helyükön beszerezhető kiadványaira is. A könyvtár munkatársai külföldi hivatalos vagy tanulmányútjaik során szintén gondot fordítottak a gyűjteményt kiegészítő dokumentumok felkutatására: *Fejérpataky* László és *Holub* József elsősorban Bécsben, *Bajza* József Zágrábban, *Varju* Elemér Belgrádban, *Schmidt* Tibolt Romániában, *Sikabonyi* Antal pedig Csehszlovákiában folytatott érdemi anyaggyűjtést. Ezek a személyes kapcsolatok, illetve utazások főként a külföldi kisnyomtatványok és periodikák begyűjtését tették lehetővé, a könyvek vásárlása többnyire közvetlenül a könyvkereskedőktől történt, túlnyomórészt a bécsi *Gilhofer* és *Ranschburg* cégtől, a lipcei *Karl W. Hiersemanntól* és a müncheni *J. Schweitzer* Sortimenttől.

A legjelentősebb szállító a genfi *Argus Suisse de la Presse* volt, mellyel a Széchényi Könyvtár elsősorban 1894-ben került kapcsolatba, amikor ez felajánlotta a *Kossuth* halálával foglalkozó külföldi sajtó figyelését. Ez adta az ötletet 20 évvel később a kapcsolat újrafelvételéhez, amely, mint a későbbiekben látni fogjuk, a könyvtár számára hosszú éveken keresztül egyre terheesebb adóságok forrását jelentette. Az *Argussal* kötött megállapodás három területre vonatkozott: 1. előfizetés a legjelentősebb külföldi napilapokra (*Le Temps*, *La Stampa*, *The Times*, *Daily Mail* stb.), 2. a Magyarországgal és általában a világháborúval foglalkozó cikkanyag újságkivágatainak megrendelése, 3. a háborús tárgyú külföldi könyvanyag vétele.

Az új gyűjtemény fejlesztése a háború első két évében még nem okozott különösebb anyagi problémát. Az idetartozó dokumentumok között még viszonylag kis számban szerepelnek könyvek, a háború történetének és eseményeinek könyvszerű formában való feldolgozására inkább csak a háború utolsó évében és főként

a békekötés utáni időszakban került sor. Eleinte az állományba vett anyag java-részt a kisnyomtatványok alkották, melyeknek beszerzését a rendelkezésre álló anyagi keret szinte minden nehézség nélkül biztosította. 1916 után azonban e keret megoszlási aránya a törzsgyűjtemények és a világháborús gyűjtemény között szükseszerűen az utóbbi javára tolódott el. A nem háborús tárgyú, kül-földi tudományos, standard művek, melyeknek beszerzésére a könyvtár 1914-ig igen nagy gondot fordított, anyagi fedezet hiányában háttérbe szorulnak, átadva helyüket a háborús anyag átláthatatlan tengerének. Ez a szerzeményezési politika egyre inkább kárát jelentette a Nemzeti Könyvtár tudományos színvonalának, a százéves, mindig korszerűsége törekvő állománygyarapítás 1915-től törést szenvedett egy, a teljességet soha elérni nem tudó, erőnket messze felülmúló gyűjtemény érdekében, melyet — mondhatni — a kor divatja hívott életre.

Világosan tükrözi a fentebb vázolt folyamatot az a táblázat, amely egyrészt a világháborús gyűjteménynek, másrészt a könyvtár valamennyi többi tárának gyarapítására fordított összeg megoszlását mutatja évenként, 1914-től 1922-ig³:

	Világháborús gyűjtemény			A könyvtár többi gyűjteménye		
	Korona	Német márka	Frank	Korona	Német márka	Frank
1914	977,49	212,65	—	40 395,51	3 376,10	165,35
1915	8 185,49	6 295,06	1 910,40	11 543,50	164,85	254,30
1916	7 948,30	8 951,18	3 010,50	9 982,45	862,10	36,—
1917	16 767,97	14 065,46	5 148,10	16 314,63	1 818,95	—
1918	3 814,72	6 356,92	8 802,35	23 400,34	1 548,50	—
1919	7 918,20	280,—	35,20	12 393,09	173,—	14,—
1920	602,50	—	—	32 113,21	85,40	—
1921	1 264,—	2 378,50	—	93 216,12	999,50	—
1922	266,—	—	—	276 392,21	2 254,—	—

Hasonló képet mutat, ha a vétel útján beszerzett tételek darabszámát vizsgáljuk a világháborús gyűjtemény és a többi tár (ideértve a Nyomtatványi Osztály, a Hírlaptár, a Kézirattár és a Levéltár) gyarapodásának tekintetében.

	Világháborús gyűjtemény	Többi tár
1914	6 174	6 572
1915	27 351	1 400
1916	19 584	2 016
1917	25 137	3 153
1918	12 656	2 547
1919	7 260	13 497
1920	1 490	14 308
1921	1 335	3 068
1922	1 166	1 334

Még ha tekintetbe vesszük is, hogy a háborús gyűjtemény feltűnően magas darabszámának javarészt a már említett kisnyomtatványok alkotják, (míg a Nyomtatványtár egyéb tárgyú kisnyomtatvány-állománya szinte kizárólag kötelespéldány útján szaporodott, tehát a vételi darabszámot nem emelte) — még akkor is megdöbbentő aránytalanságot tükröznek az adatok a háborús gyűjtemény javára!

Mind a beszerzett darabszám, mind a vételre fordított pénzösszeg 1917-ben éri el tetőpontját. 1918-ban már mindkét tekintetben visszaesés mutatkozik. Ennek okát a jelentések a háborús nyomtatványok számának csökkenésével magyarázzák. Ez azonban csak az egyik ok. De nem adnak magyarázatot arra vonatkozóan, hogy 1918-ban az előző évinek még így is a felét jelentő könyvtári egység vétele mellett az 1917. évi pénzösszegnek hozzávetőlegesen csak a negyedrészre került kifizetésre. Ugyanis 1917 végéig a könyvtár még képes volt, egyéb beszerzéseinek rovására a háborús anyaggyűjtés adósság nélküli finanszírozására. 1918-ban az egyre nehezedő pénzügyi helyzet és az egyéb anyag vételének aggasztó elmaradásai miatt a háborús megrendeléseknek már csak egy kis hányadát fizették ki azonnal, a többi, adósságként, a következő évekre tolódtott volna. 1919. január 1-én pedig, éppen amikor a háború befejeztével az elmúlt évek eseményeinek tudományos feldolgozása és publikálása megkezdődött, az Országos Széchényi Könyvtár valamennyi külföldi megrendelésének végleges lemondására kényszerült.⁴

Ezzel egy időben megindultak a tárgyalások az 1918. évi adósságok rendezése érdekében. Az ország háború utáni nehéz anyagi helyzete természetesen a kulturális intézmények, így a Magyar Nemzeti Múzeum dotációján is éreztette hatását, a könyvállomány gyarapításának céljaira 1919-ben rendelkezésre álló mintegy 20 000 korona (szemben pl. az 1914. évi kb. 41 000 koronával) még a legszükségesebb évi kiadások fedezetét sem biztosította. A tartozás pedig, csak a legnagyobb szállítónál, az *Argus*nál több mint 27 000 svájci frank (mintegy 1 000 000 korona) volt! Elkezdődött az éveken keresztül tartó levélváltás és tárgyalás a svájci konzulátuson keresztül⁵, valamint *Baranyai* Zoltán, a Népszövetség mellett működő magyar titkárság vezetőjének közvetítésével⁶ a késedelmi kamatokkal egyre növekvő tartozás törlesztése illetve csökkentése tárgyában. Ehhez némi segítséget nyújtottak a világháborús gyűjtemény magyar anyagának, valamint az 1919-ben létesített proletárdiktatúra-gyűjteménynek a duplumai, melyeket a könyvtár két-két példányban adóssága fejében az *Argus de la Presse* rendelkezésére bocsátott. Az első küldemény 1921 februárban került postára, 472,80 svájci frank értékben. Csepp a tengerben, ha a 27 000 frank tartozásra és az 1922-ben már egyre rohamosabban devalválódó koronaértékre gondolunk! Ez a kilátástalan helyzet készítette a könyvtár vezetőségét arra a lépésre, hogy 1922 márciusában a vallás és közoktatásügyi miniszterhez forduljon kérelmével: vállalja el a Minisztertanács a svájci adósság rendezését, melyhez a könyvtár csupán hadigyűjteménye duplumainak értékesítésével tud hozzájárulni.⁷ (A duplumok valutáért történő értékesítésére ugyancsak Baranyai Zoltán kapott megbízást⁸) Így sikerült a háború befejezése után öt esztendővel, 1923-ban végre lezárni a világháborús gyűjtés egyre nyomasztóbbá váló anyagi kihatásait.

A békekötés évében a világháborús gyűjtemény 133 519 könyvtári egységet számlált, ez a mennyiség 1922-ig — amíg az anyag különálló naplózása érvényben volt — 176 751-re növekedett.

A világháborús gyűjtemény gyarapodása a beszerzés módja szerint⁹:

	vétel	csere	ajándék	köteles példány	összesen
1914	6 174		835	1375	8 384
1915	27 351		5880	8376	41 607
1916	19 584		9202	7869	36 655
1917	25 137		7657	5683	38 477
1918	12 656		6790	3940	23 371
1919	7 260	27	2448	1843	11 578
1920	1 490	60	4917	4553	10 020
1921	1 335	647	1217	109	3 308
1922	1 166	1	2031	153	3 351

Mivel a növedéknapló a különböző dokumentumfajtákat — mint erre a későbbiekben még rátérünk — vegyesen tartotta nyilván, nem állapítható meg külön-külön a kisnyomtatványok, fényképek és hírlapok mennyisége. A könyvek száma majdnem elérte a 15 000-t, de egyrészüik már 1922 után, sőt némelyik a 30-as évek elején került állományba. Ugyanis a gyűjtemény fejlesztése — ha lényegesen korlátozottabb mértékben is — de 1918 után tovább folytatódott, ajándékok és hivatalos beszolgáltatások révén. Minthogy 1920-ban a Nemzeti Múzeum vezetősége által kiadott rendelkezés¹⁰ már írásban is rögzíti a kiadások minimumra szorító korlátozását, a vásárlás útján történő gyarapítás szinte lehetetlenné vált. Ezt tanúsítja az egyik magángyűjtőhöz intézett kérelem is, melyben a könyvtár, értesülve a tulajdonos elajándékozási szándékáról, bejelenti igényét arra való hivatkozással, hogy saját erejéből nincs lehetősége gyűjteményének további fejlesztésére.¹¹ Hasonló indokkal fordultak az eddignél fokozottabb mértékben a hivatalos hatóságokhoz, így többek között a Külügyminisztériumhoz, a Hadsegélyező Hivatalhoz stb. is.¹²

A gyűjtemény felállításakor kitűzött cél, miszerint „ebből a csoportból egy hatalmas könyvtár lesz, melynek anyaga évtizedeken keresztül folyamatosan bővülni fog,”¹³ — az 1920-as évek elején már egyre bizonytalanabbá vált. De mindenképpen elismerést érdemel a könyvtár igyekezete, mellyel még éveken keresztül, csekély erejéhez mérten, továbbra is lelkiismeretesen törekedett a már eddig oly tetemes pénzösszeget és nagy munkát felemésztő gyűjtemény viszonylagos teljességének biztosítására. Ereje azonban igen korlátozott volt, jobbára csak a nemzeti könyvtár állományába egyébként is bekerülő magyarországi dokumentumokra szorítkozhatott, a megindított külföldi sorozatok örök csonkaságra ítélve maradtak a polcokon. Még 1920-ban újabb elképzelés merült fel a „könyvtárban létrehozott könyvtár” létjogosultságának indoklására: a Magyar Külügyi Társaság átiratot intézett a Nemzeti Múzeumhoz és a külügyminiszterhez, hogy a világháborús gyűjtemény „szerveztessék tovább kortörténeti könyvtárrá”, mely a külpolitikai irodalom gyűjtőhelye lenne.¹⁴ Bár a tervet a könyvtár akkori vezetője, *Melich* János támogatta, megvalósítására nem került sor. 1922-ben már *Melich* a Nemzeti Múzeum főigazgatójához intézett jelentésében arról ad hírt,

hogy a párizsi Musée et Bibliothèque de la Guerre „a háború történetére vonatkozó kutatásoknak központja akar lenni”, ennek keretében foglalkozik az egész világ, köztük Magyarországi háborús nyomtatványainak gyűjtésével.¹⁵ A francia intézmény lehetőségeivel a magyar Nemzeti Könyvtár az adott korszakban nem kelhetett versenyre, világháborús gyűjteménye fokozatos elhalásra ítéltetett.

A könyvtár törzsanyagába beolvadni teljes egészében azonban napjainkig nem tudott. Létét különálló egységként kezdte, a lipcei Museum für Buchgewerbe und Graphik, valamint a Deutsche Bücherei példáját követve. E két nagyszabású gyűjteménytől eltekintve a többi nyugati könyvtár háborús anyagát az egyes táruk állományába szétosztva rendezte, így azok kezdettől fogva a törzsellomány szerves részét alkották. Az Országos Széchényi Könyvtár a háború nyomtatott emlékeinek gyűjtését kezdetben az akkor még szervezetenként a könyvtárhoz tartozó levéltárra bízta, majd az itt külön kezelt anyag további gondozására 1916-ban már önálló osztályt szerveztek. A munkát eleinte maga a könyvtár igazgatója, *Fejérváry* László, később *Holub* József, *Hoffmann* Mária, végül *Pánity* Vukoszáva végezte. Ez utóbbi állította össze a gyűjtemény alapján a világháborús irodalom első nyomtatásban megjelent magyar bibliográfiáját.¹⁶ Az új osztály 1916-tól 1920-ig létezett, akkor beolvadt a Nyomtatványtárba, megőrizve azonban anyagának különállását. Gyarapodását 1915-től külön növedéknapló regisztrálta, melybe megjelenési formára való tekintet nélkül, a beszerzés forrása szerint csoportos leltári számot kapva (de azon belül egyedileg felsorolva) kerültek nyilvántartásba az új szerzemények. Egyes években önálló naplót vezettek még emellett az idetartozó könyvekről külön is, de utalással ezek a teljes gyűjtemény naplójában szintén szerepeltek. Ugyancsak megkapták a világháborús leltári számukat a kötelempéldányok közül áttemelt dokumentumok is, tehát ezek valójában kétszer kerültek leltárba. Mint ebből láthatjuk, az állomány leltározásának elvei nem voltak egységesen kidolgozottak és következetesek, a szempontok az évek során többször változtak. A 30-as évek elején pedig már elhelyeztek itt olyan nyomtatványokat is, melyek leltárilag nem tartoztak a világháborús gyűjteménybe; vagyis ennek teljes állományát végül is semmiféle nyilvántartás híján nem tükrözte.

Hasonlóképpen nem tudunk pontos képet alkotni az anyag végleges elrendezéséről sem. A gyűjtés megkezdésekor, 1914-ben kialakított csoportosítási rendszert csak ideiglenesnek tekintették, minthogy a végleges elrendezés majd csak a háború befejezése után, a teljes anyag birtokában történhet meg. Nem áll rendelkezésünkre adat a végleges rendszer felépítésére vonatkozólag, de feltételezhetjük, hogy, ha egyáltalán jelentett is valami változtatást, az első csoportosításhoz hasonló elvekre épült. Ez az ideiglenes rendszer a teljes anyagot 4 főcsoportba és ezeken belül 28 kisebb egységbe osztotta:¹⁷

I. Hivatalos nyomtatványok:

1. Népeimhez, 2. a kormány manifesztuma, 3. mozgósítási hirdetmények, 4. segélyezési, összeírási nyomtatványok, úrlapok, 5. a hatóságok küldeményei megyék, városok szerint rendezve, 6. a székesfőváros háborús nyomtatványai, 7. Horvátország háborús nyomtatványai, 8. a bosnyák-hercegovinai országos kormány és Sarajevo községi hirdetményei stb., 9. a hadikölcsönre vonatkozó nyomtatványok, 10. a tábori posta úrlapjai és póstai hirdetmények, 11. veszteségjelentések.

II. *Nem hivatalos nyomtatványok:*

1. Ferenc Ferdinánd halálára vonatkozó nyomtatványok, 2. a harcban elesettek gyászjelentései, 3. téliruha-mozgalom, 4. Vöröskereszt, 5. jótékonycélú felhívások, gyűjtőívek, bélyegek stb., 6. műsorok, 7. háborús imák, imakönyvek, 8. térképek, 9. képek, 10. emléklapok, 11. tréfás nyomtatványok, 12. képes levelezőlapok, 13. harci dalok és versek, 14. hazai és külföldi lapok, folyóiratok egyes számai, 15. a przemysli Tábori Újság, 16. orosz emlékek, 17. vegyes aprónyomtatványok.

III. *Háborús irodalom (könyvek).*

IV. *Kézírtos anyag: a hadbavonultak naplói és levelei.*

A felosztás, így ideiglenes formájában is, képet ad a gyűjtött anyag sokrétűségéről, mely a megvalósítás jobb feltételei mellett valóban hű tükre lett volna a háborús évek történetének. De ezt a feladatát nem tudta betölteni. A gyűjtemény további sorsát vizsgálva, a könyveket, kisnyomtatványokat, hírlapokat és a kézíratos anyagot egymástól elválasztva ma már az illetékes táruk gondozásában találjuk. A könyvek egyrésze — elsősorban a magyarországi megjelenésűek és a külföldi hungaricumok — újabb, korszerű feldolgozás után a törzsállományba olvadtak. Csupán a kevésbé jelentős háborús művek maradtak meg a 20-as évek végén, utólag alkotott ún. „világháborús” jelzetükön, régi, kézírásos katalógusnyilvántartással, megőrizve egy nagyszabású, tudományos vállalkozás előre megfelelően át nem gondolt, lehetőségeiben fel nem mért munkálatainak emlékét.

*

A világháborús gyűjteménynél realisabb elképzelés hívta életre négy évvel később a Nemzeti Könyvtár másik egykori különgyűjteményét: az ún. „proletárdiktatúra-gyűjteményt”. Célja kezdetben a Tanácsköztársaság nyomtatványainak megőrzése lett volna, ez a gyűjtőkör a későbbiekben kibővült: visszatekintőleg a magyar munkásmozgalom történetére vonatkozó, 1919 előtti dokumentumokra és folytatólagosan: a Tanácsköztársaság bukása utáni időszak illegális sajtótermékeire, valamint a külföldi emigrációs irodalomra is. Mind az eredeti elképzelés, mind a későbbi gyűjtőkör bővítés összhangban állott azokkal a feladatokkal és lehetőségekkel, melyekre a Nemzeti Könyvtár, mint a magyar és magyar vonatkozású nyomdatermékek természetes gyűjtőhelye és egyben a magyar történetkutatás forrása, hivatott volt.

Még a Tanácsköztársaság fennállása idején, 1919. július 11-én merült fel első ízben a „proletárgyűjtemény” felállításának terve. E célra a könyvtár 20 000 korona évi rendkívüli átalány biztosítását kérte, hivatkozva részint a kötelezpéldány-beszolgáltatás hiányosságaira, részint arra, hogy a nyomdákban beérkező kötelezpéldány a törzsállomány szakcsoportjaiban nyer elhelyezést, az új gyűjtemény számára többpéldányok beszerzése válik szükségessé.¹⁸ Feltételezhetjük, hogy a póthittel a könyvtár világháborús beszerzéseinek külföldi tartozásait is részben fedezni remélte, mert önmagában a tanácsköztársasági kiadványok vásárlása nem indokolja e viszonylag nagy összeg külön igénylését (hiszen az előző, 1918. évi könyvbeszerezésre fordított rendes átalány egészében nem érte el a 30 000 koronát!). A kérés teljesítésére azonban nem került sor, annál is inkább, mert időközben a Forradalmi Kormányzótanács a proletárdiktatúra emlékeinek gyűjtésére önálló intézményt hozott létre: a Proletármúzeumot.

Nem feladatunk ehelyütt e múzeum történetének részletezése, röviden azonban mégis szólnunk kell róla, mivel a későbbiek során ismertetendő gyűjteményünk kialakításában fontos szerepet játszott.¹⁹

A Proletármúzeum — kezdetben Munkásmozgalmi Múzeum néven — létesítéséről a Forradalmi Kormányzótanács 1919. június 21-én kelt, 119. sz. rendelete intézkedett.²⁰ A terv már áprilisban napirendre került, amikor is megszervezésére háromtagú direktórium alakult: *Diner-Dénes* József, *Krejcsi* Dezső és *Révész* Mihály részvételével. A múzeum helyéül a Baross utcai Wenckheim-palotát (a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár későbbi otthonát) jelölték ki. Júniusban a létesítendő új múzeum már rendelkezhetett némi anyaggal is (állománya a nyomtatott emlékeken kívül jelvényekre, zászlókra, fényképekre stb. is kiterjedt), mert április 19-én a Közoktatásügyi Népbiztosság felhívással fordult a magán-személyekhez a birtokukban levő munkásmozgalmi emlékek bejelentésére, illetve átengedésére vonatkozólag.²¹ Május 13-án pedig a katonai parancsnokságok is utasítást kaptak hirdetményeik, rendeleteik két-két példányban történő beszolgáltatására.²²

Az így összegyűjtött anyag végleges rendezésére már nem kerülhetett sor, megakadályozta azt a Tanácsköztársaság leverése. A gyűjtési munkálatok azonban nem veszttek kárba, ezek szolgáltatták az alapot végül is a Széchényi Könyvtár proletárdiktatúra-gyűjteményének a kialakításához.

1919. augusztus 21-én *Révész* Mihály megbízásából a Proletármúzeum két tiszviselője, *Szentmiklóssy* Sándor és *Várad* András, írásbeli beadvánnyal fordult a Nemzeti Múzeum vezetőségéhez, melyben javasolták, hogy a Nemzeti Múzeum vegye át a proletárdiktatúra összegyűjtött emléanyagát és azt külön-gyűjteményként kezelje. Egyben ők ketten felajánlják további szolgálataikat az anyaggyűjtés és rendezés területén.²³ A könyvtár, felismerve az anyag jelentőségét saját állományának teljessé tétele szempontjából, azonnal megindította a lépéseket a szükséges felsőbb intézkedések megszerzésére, de a gyűjtemény teljességét és épségét már így sem sikerült biztosítani. A Wenckheim-palotába időközben költözött a Keresztény Nemzeti Párt, a helyiségek feltörve, a gyűjtemény szét-szóródva, őrizetlenül és ennek következtében csak töredékében találhatóan fogadta a könyvtár munkatársait. A hivatalos átvételre, melyen a Nemzeti Múzeum főigazgatója, *Fejérváry* László is részt vett, szeptember 29-én került sor, a rend-őrség jelenlétében. Október 2-től 4-ig zajlott le az átszállítás, munkálatairól jegyzőkönyv vétéstett fel a könyvtár részéről *Rédey* Tivadar segédőr, a Proletármúzeum részéről a már említett *Szentmiklóssy* Sándor aláírásával²⁴. De újabb hónapoknak kellett eltelniök, amíg a Múzeum két földszinti szobájában ömlesztve elhelyezett anyag szétválogatása megtörtént, melyből, az átvételi jegyzőkönyv értelmében, az Államrendőrség rezervált irattárából származó iratok a Főkapitányság tulajdo-nába kerültek vissza.²⁵

1920 áprilisában került hivatalosan a Széchényi Könyvtár növedéknaplójába a megmaradt gyűjtemény: 3670 db könyv mellett főként plakátok, fényképek, és géprásos előadások.²⁶ Eredeti hovatartozásukat semmiféle tulajdon- vagy leltár-bélyegző nem jelöli, valószínűleg a Proletármúzeum rövid fennállása alatt ilyen-nel nem rendelkezett. A könyvek legtöbbjéből 20—40 példányt tüntet fel a leltár, a fölőspéldányokat utóbb feltehetőleg részben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége kapta meg (erre utal később a Szellemi Termékek Tanácsa felszá-molásakor beérkezett proletárdiktatúrai nyomtatványok duplumainak hasonló

sorsa²⁷⁾ részben pedig a könyvtár maga használta fel külföldi értékesítés vagy csere céljaira.

De az ily módon megalapozott gyűjtemény kiegészítéséhez (ekkor még a továbbfejlesztés, gyűjtőkörbővítés terve nem merült fel) a hatóságok segítségére volt szükség. A fehér terror, felismerve a kommunista sajtótermékek terjesztésében számára rejlő veszélyt, első rendeleteinek egyikével intézkedett „A közrendet és közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek beszüntetéséről és megsemmisítéséről”.²⁸ Pár nappal később összeállították a megsemmisítésre ítélt kiadványok első jegyzékét. De mielőtt végleges elpusztításukra sor került volna, szeptember 27-én a Főkapitányság a Nemzeti Múzeum kérésére az alábbi köriratot tette közzé:

„Tekintettel arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Igazgatósága azt a részemről is indokoltan talált kérelmet terjesztette elő, hogy a kerületi kapitányságokon összegyűlt sajtótermékeket megsemmisítésük előtt kiküldöttei által megtekinthesse és a jövőendő törvényírása érdekében kiválogathassa, felhívom az összes hivatalokat, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum kiküldöttei részére a szóbanforgó sajtótermékek megtekintését s a megőrizni kívánt sajtótermékek kiválogatását tegyék lehetővé.”²⁹

A rendelkezés, úgy látszik, nem maradt hatástalan, még 1919 október—december folyamán több alkalommal lehetősége nyílt a könyvtár megbízottjának, hogy a kerületi rendőrkapitányságokon a lefoglalt nyomtatványok közül, elégetés előtt, csaknem 1500 darabot kiválogasson (többségükben két-két példányban.³⁰) Ezek főként a könyvkereskedésektől, a Vörös Újság kiadóhivatalából és a kerületi dohánytőzsdéktől elkobzott kiadványok voltak.

Különösen hiányos volt az állomány a Tanácsköztársaság vidéki megjelenésű nyomtatványainak tekintetében. Ennek pótlásához eredményesebbnek látszott a hivatalos szervek helyett a helyi könyvtárakhoz fordulni, nemegyes esetben duplumcsere formájában. Ilyen cserekapcsolat létesült — kifejezetten a 19-es kiadványok vonatkozásában — a hódmezővásárhelyi könyvtárral, a debreceni kollégiumi nagykönyvtárral (ez utóbbi, igaz, nem sok eredménnyel), valamint a szegedi Somogyi Könyvtárral, ahol *Móra Ferenc* foglalkozott a Tanácsköztársaság helyi nyomtatványainak gyűjtésével.

1921-től kezdve már egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a baloldali irodalom publikálása a Tanácsköztársaság leverésével nem ért véget. Az emigrációba kényszerült szerzők munkásságának központja Bécs, Párizs, Berlin, később Moszkva lett, majd a 20-as évek második felétől az ország határain belül is mind erőteljesebben bontakozik ki az illegális baloldali publicisztikai tevékenység. A hungaricumok teljességben való gyűjtésére hivatott Nemzeti Könyvtár nem zárkozhatott el e kiadványok megőrzése elől, annál is kevésbé, mivel ezeket a fokozatosan erősödő cenzúra és rendőri éberség megsemmisítésre ítélte. Így terjesztette ki végül gyűjtőkörét a tanácsköztársasági nyomtatványokon túlmenően az 1919 előtt és 1920 után megjelent magyar munkásmozgalmi nyomtatványokra is. De ennek a célkitűzésnek a megvalósítása nem csekély nehézségek elé állította a könyvtárat. Munkatársai az utókor iránt érzett felelősségtudatból vállalták ezt a maga idejében népszerűtlen és sok akadályba ütköző nemzeti könyvtári feladatot: az elpusztításra szánt, ellenségesnek ítélt irodalom felkutatását és megőrzését.

A beszerzések különböző forrásainak egész rendszerét kellett kiépíteni az illegális nyomdatermékek minél teljesebb anyaggyűjtésének biztosításához. A legeredményesebb útnak továbbra is a hivatalos szervekkel való kapcsolat fenntar-

tása mutatkozott. Ez kétféle forrásból is biztosította rendszeresen az anyaggyűjtést. Egyrészt a postai forgalomból kitiltott és emiatt lefoglalt sajtótermékeket (melyeknek jegyzékét 1919-től a Postai és Távirida Rendeleték Tára közölte) a megállapodás értelmében a Postavezérgazgatóság lezárt zsákokban juttatta el a könyvtárba. Másrészt a Belügyminisztérium és a rendőrkapitányságok a különféle perek és elfogatások során elkobzott „tiltott nyomtatványokból” egy-egy példányt szintén biztosítottak a Széchényi Könyvtár számára.³¹ Ugyanígy beszolgáltatta az Ügyészség a terjesztésre nem engedélyezett művek cenzori példányait is. Végül pedig a Honvédelmi Minisztériummal történt megállapodás jogot biztosított a Szovjetunióból hazatérő hadifoglyoktól elkobzott magyar nyelvű nyomtatványok megszerzésére.³²

E jól működőnek tűnő szervezet kialakítása azonban kezdetben sok levelezést, tárgyalást igényelt. Az Irattár aktái őrzik nyomát annak a számtalan feljegyzésnek és kérelemnek, melyet a könyvtár, a már idézett 100 334/fk. II. 919. sz. köriratra való hivatkozással a különböző hatóságokhoz intézett. Mert a hatóságok beszolgáltatásai, úgy látszik, nem történtek minden esetben — különösen eleinte — spontán, a könyvtár, maga is figyelemmel kísérve a politikai eseményeket, időről időre kénytelen volt reklamációval élni. Egy példa erre 1922. szeptember 25-én a főkapitányhelyetteshez címzett levél azzal a kéréssel, hogy „a legutóbbi napokban leleplezett bolsevista szervezkedéssel kapcsolatban lefoglalt agitációs nyomtatványok, különösen a *Kommün* és az *Ifjú Munkás* című lapok egy-egy példányát megszerezhetjük. . .”³³

A hivatalos úton történő gyarapodás mellett a belföldi vétel száma elenyésző volt. Az eladó személyét a rendelkezésünkre álló források (irattári anyag, növedéknapló) általában ritkán nevezik meg. A politikai okokból személyüket titokban tartó gyűjtőknek ezt a kívánságát a könyvtár is tiszteletben tartotta, jól tudván, hogy csak ezzel nyerhetők meg anyaguk felajánlására. A legnagyobb arányú vétel *Bánóczi* Dénes gyűjteménye volt. Bánóczi, könyvtárában elsősorban a bécsi, müncheni, berlini emigráns irodalom termékeit gyűjtötte egybe, könyveket, hírlapokat és kisnyomtatványokat egyaránt. A Széchényi Könyvtár proletárgyűjteményének növedéknaplójában 1925-ben szerepel elsőtízben névszerint 193 nyomtatvánnyal, de — mint a könyvek névbejegyzéséből kitűnik — öt rejti már az 1924 derekán az a „vételt meg nem nevezett személytől” forrással jelölt több, mint 400 tétel, melyet 296 045,70 korona értékben vásárolt meg a könyvtár.³⁴

A szórványos belföldi vételi ajánlatoknál rendszeresebb és nagyobb mennyiségű beszerzési lehetőséget jelentett az emigrációs irodalom külföldi vásárlása. Ennek legfőbb lebonyolítója a világháborús gyűjteménnyel kapcsolatban már említett *Eckhart* Ferenc volt, aki ekkor, mint külügyminiszteri osztálytanácsos működött Bécsben. 1920-tól kezdve nyert állandó felhatalmazást külföldi hungaricumok beszerzésére, valamint jegyzékben megjelölt folyóiratok előfizetésére.³⁵ És ez a kapcsolata a Széchényi Könyvtárral egészében 1929-ig fennállott.

A proletárgyűjtemény vételére fordított teljes összeget, sajnos, adatok hiányában nem tudjuk megállapítani, mivel a jelentések hol a világháborús anyag, hol a Nyomtatványtár kiadásaival összevontan közlik, a külön növedéknapló pedig nem minden esetben tüntet fel vételárat.

A beszerzési források között még meg kell említenünk az ajándékok útján történő gyarapodást is, amely mennyiségben a vétellel kb. egyenlő arányban állott. De az ajándékozó személyek nevét többnyire még az eladókénál is sűrűbb

homály fedi, általában „ismeretlen” megjelöléssel vagy mint a könyvtár egyik munkatársának „gyűjtése” kerülnek be a nyilvántartásba.

Érdeemes egy pillantást vetnünk a proletárdiktatúra-gyűjtemény összegyapodásának számadataira is. (A vétel, ajándék, és a hivatalos beszolgáltatás részadatait a leltár jelzéseinek hiánya miatt nem lehet külön-külön megállapítani.)

1920: 10 218	1928: 17
1921: 1 714	1929: 385
1922: 2 207	1930: 20
1923: 535	1931: 177
1924: 920	1932: 59
1925: 800	1933: 1423
1926: 67	1934: 1070
1927: 101	

A számok érdekesen tükrözik mind a baloldali könyvkiadás lehetőségeinek hullámzását, mind pedig, ezzel összefüggésben, az ellenforradalmi cenzúra erélyének és hatékonyságának változását. Az 1920-ban naplózott egységek a tulajdonképpeni alapgyűjteményt, a Tanácsköztársaság nyomtatványait jelentették. 1921–22-ben még ezeknek hatása érelődött meg a külföldi emigrációs irodalomban. 1923-tól az ellenforradalom konszolidálódásával párhuzamosan fokozatosan csökken az illegális kiadványok száma és terjesztésük lehetősége, hogy 1930 után, a világgazdasági válság és a munkásmozgalom erősödésének hatására ismét erőre kapjon. Ezt a fellendülést tükrözik az 1933–34-es év számadatai.³⁶

A gyűjtemény leltári nyilvántartására a már többször említett proletárdiktatúra-növedéknapló szolgált (melyből a fenti adatokat is merítettük). A napló első bejegyzésének dátuma: 1920 április 16, az utolsóé: 1934 október 5. A két időpont között 446 naplótétel alatt 19 713 könyvtári egység (könyv, fénykép, kézirat, aprónyomtatvány, periodika vegeesen) került állományba. Azonban itt is, akár csak a világháborús anyag esetében, a leltár nem tükrözi híven az állomány pontos képét. Mind a kötelezpéldányok, mind a vételből származó dokumentumok olykor kétszer is, az I. vagy II. növedéknaplóba és a proletárdiktatúra-anyag leltárába egyaránt bevezetésre kerültek. Ugyanakkor a proletárgyűjteménybe máshonnan átemelt egyes darabok annak leltári nyilvántartásában gyakran nem szerepelnek. A hatósági beszolgáltatásból származó anyagnak mind a 20–40 példányába leltári bélyegző és naplózám került, melyeket később — két megtartott példányon felül — „duplum venditum” pecséttel hatálytalanítottak, és e példányokat csere céljaira használták fel.

De még ilyen nehézkes, nem mindig következetes kezelés mellett is a gyűjtemény gondozása és fejlesztése komoly munkát igényelt. Létesítésekor állandóan 4–5 tisztviselőt foglalkoztatott,³⁷ sőt időnkint ideiglenes munkaerők alkalmazása is szükségessé vált. (Így pl. néhány hónapra a Proletármúzeummal kapcsolatban már említett Szentmiklóssy Sándor is részt vett a munkában.) Az elvégzendő munka két területet ölelt fel: 1. az anyag beszerzése és rendezése, 2. az olvasóforralommal kapcsolatos tennivalók.

1. Az elrendezés elsődleges szempontja a dokumentumok formai különválasztása volt. A könyvek ezen belül nagyságkategóriák szerint, majd betűrendben kerültek a polcra, követve még a Nyomtatványtárban érvényben levő ún. müncheni rendszert. Vagyis a proletárgyűjtemény anyaga a szakrendre épülő müncheni rendszer egyik újonnan létesített szakcsoportját alkotta. Ezt tükrözte

jelzetében is (Prol. A. + a felállítás kurrens számrendje), valamint a többivel teljesen azonos méretű és rendszerű katalógusában.

2. Az olvasóforgalom méreteiről számadat nem áll rendelkezésünkre. Valószínűleg csekély lehetett, mivel igazgatói engedélyhez volt kötve és az engedély is kizárólag az épületen belüli használatra korlátozódott.³⁸ A későbbiekben a gyűjteménynek nem valamennyi darabját kezelték már egységesen „remotaként”, a rendőrségi elkobzást a könyvtár nem tekintette egyértelműnek az olvasóforgalomból való kivonással.³⁹ Ugyanakkor pedig a proletárgyűjteményen kívül, a törzsállományban is helyeztek el „Zártanyag” jelzéssel ellátott munkásmozgalmi kiadványokat — tehát a proletárgyűjtemény nem volt azonos a zártanyag kategóriájával.

1945 után természetesen a gyűjtemény használatának mindennemű korlátozása megszűnt. Anyaga fokozatosan teljes egészében beolvadt a könyvtár törzsállományába. A kéziratok, kisnyomtatványok és periodikák külön-külön az illetékes táruk állományát gazdagították. Az idevonatkozó plakátok és röplapok⁴⁰ teljes bibliográfiája a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára nyomtatásban is megjelent. És ugyancsak az évforduló alkalmából került sor a könyvek régi, különálló szakcsoportjának a megszüntetésére, valamint a címléírások modern, korszerű elvekre épülő átdolgozására. Az 1959-es év folyamán e könyvgyűjtemény egyforma kötésben, külön katalógussal az olvasóterembe kiemelve állt a kutatás szolgálatában, majd utána a könyvraktárban nyert elhelyezést, a magyar történelem egyik igen fontos korszakának irodalmi termésével gazdagítva a Nemzeti Könyvtár állományát.

Jegyzetek

1. *Magy. Könyvszle.* 1915. 140—141. l.
2. *Fejérfataky L.: A háború irodalma a németországi könyvtárakban.* = *Magy. Könyvszle.* 1916. 1—18. l.
3. A pénzügyi adatok összeállításának alapjai a könyvtár éves jelentései voltak. Ld. *Magy. Könyvszle.* 1915—1923. Az 1922. év nem jelenti a háborús gyűjtemény céljaira fordított összeg végleges lezárását, de 1923 után már az éves jelentések nem szentelnek külön rovatot az idevonatkozó kiadásoknak. A táblázatban mellőztük a jelentéktelenebb összeget alkotó líra, svéd korona, lei stb. kifizetések feltüntetését.
4. OSZK Irattár. 1920. 143.
5. OSZK Irattár. 1919. 34., 73., 281., 306., 337., 375., 1920. 103., 143., 225., 629., 1921. 11., 120., 344., 682., 1922. 269.
6. OSZK Irattár. 1922. 30.
7. OSZK Irattár. 1922. 99.
8. OSZK Irattár. 1922. 426.
9. A kötelempéldányokat feltüntető rovat a hivatalos szervek beszolgáltatásait is magában foglalja. Az 1919—1922. évek számadatai tartalmazzák a későbbiekben a proletárdiktatúra-gyűjteménybe áthelyezett anyag egyrészét is.
10. OSZK Irattár. 1920. 210.
11. OSZK Irattár. 1922. 436.
12. OSZK Irattár. 1920. 481., 1922. 6.
13. *Magy. Könyvszle.* 1915. 142. l.
14. OSZK Irattár. 1920. 467.
15. OSZK Irattár. 1922. 65.
16. *A katonai és katonai ténykedéssel összefüggő irodalmi termékek jegyzéke.* = *Magy. Katonai Közlöny.* 1921. 1—3., 5—6. sz.
17. Ld. *Holub J.: Az Orsz. Széchenyi Könyvtár háborús gyűjteménye.* = *Magy. Könyvszle.* 1915. 99—101. l.
18. OSZK Irattár. 1919. 160.

19. A Proletármúzeumról bővebben ld. a korabeli híradásokban (*Hétfői Újság*. 1919. márc. 31., *Népszava*. 1919. máj. 29., máj. 31., jún. 14., *Corvina*. 1919. jún. 10.), valamint *Kőhalmi B.: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye*. Bp. 1959. 66–67. l.
20. Ld. *Tanácsköztársaság*. 1919. jún. 22. 73. sz.
21. *A Budapesti Munkás- és Katonatanács Közlönye*. 1919. ápr. 18. 15. sz., továbbá *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye*. 1919. 1. sz.
22. *Vörös Őrség*. 1919. jún. 8. 7. sz.
23. OSZK Irattár. 1919. 188.
24. OSZK Irattár. 1919. 233.
25. OSZK Irattár. 1920. 45.
26. Proletárdiktatúra Növedéknapló. 1920. 246. tétel.
27. OSZK Irattár. 1920. 201.
28. 4680/1919. M. E. rendelet. 1919. szept. 10. Ld. *Budapesti Közlöny*. 1919. szept. 20. és *Magyarországi Rendeletek Tára*. 53. évf. 1919. Bp. 1919. 702. l.
29. 100 334/fk. II. 919. sz. körirat. Ld. OSZK Irattár. 1922. 428.
30. OSZK Irattár. 1919. 247.
31. Ld. pl. OSZK Irattár. 1921. 418., Proletárdiktatúra Növedéknapló. 1924. 403. tétel.
32. OSZK Irattár. 1921. 179.
33. OSZK Irattár. 1922. 428. A kérés eredményeként az említett lapok 4–4 példányban kerültek be a Proletárdiktatúra Növedéknaplóba. (1922. 375. tétel)
34. Ld. Proletárdiktatúra Növedéknapló. 1924. 400. tétel és 1925. 409. tétel.
35. OSZK Irattár. 1920. 161., 223.
36. A proletárgyűjtemény tartalmi ismertetésére nem térünk ki, erről részleteiben ld. *Markovits Györgyi* tanulmányait: *A Nemzeti Könyvtár remotái nyomán...* = *Az OSZK Évkönyve*. 1959. Bp. 1961. 260–278. l., *Üldözött költészet*. = *Az OSZK Évkönyve*. 1960. Bp. 1962. 185–238. l., *Üldözött irodalom*. = *Az OSZK Évkönyve*. 1961–62. Bp. 1963. 326–363. l.
37. *Jelentés az OSZK 1920. évi munkájáról*. = *Magy. Könyvszle*. 1920–21. 141. l.
38. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913–1923. évi állapotáról és működéséről*. Bp. 1926. 44. l.
39. Ld. *Markovits Gy.* id. tanulmány. = *Az OSZK Évkönyve*. 1959. Bp. 1961. 273. l.
40. *A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban*. (Összeáll. Munkácsi Piroska.) Bp. 1959. 249 l., 37 t., *A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai*. (Összeáll. Tiszay Andor, Munkácsi Piroska, Remete László.) Bp. 1959. 299 l., 60 t. (Több más könyvtár anyaga mellett az OSZK teljes tanácsköztársasági röplapgyűjteményét is fel-dolgozza, a lelőhely feltüntetésével.)

Geschichtliches über die Sammlungen „Weltkrieg“ und „Diktatur des Proletariats“ in der Nationalbibliothek Széchényi

L. FERENCZY

Die Entstehung, Entwicklung und das spätere Schicksal von zwei ehemaligen, heute schon nicht mehr existierenden Sondersammlungen: der sog. Sammlung „Weltkrieg“ und der Sammlung „Diktatur des Proletariats“ sind ein interessantes Kapitel der Bestandsgeschichte der Széchényi Nationalbibliothek aus dem 20. Jahrhundert.

Mit dem Ausbruch des ersten Weltkrieges legte die Bibliothek die Grundlagen für die Weltkriegs-Sammlung, um für die künftige Geschichtsschreibung schriftliche Dokumente über die militärische und politische Geschichte des Krieges, sowie über das Leben im Hinterland zu sammeln. Diese Zielsetzung, die eine Ausweitung des traditionellen Sammelkreises der Nationalbibliothek bedeutete, hatte das Beispiel ausländischer, in erster Linie deutscher Bibliotheken vor Augen, berücksichtigte aber nicht deren im wesentlichen günstigere personelle und hauptsächlich materielle Voraussetzungen. Das Sammeln der in Ungarn erschei-

nenden Druckerzeugnisse wurde aufgrund von Aufrufen in den Tagesblättern, durch Schenkungen und durch Ablieferungen von seiten der Behörden garantiert. Aber die Beschaffung der unübersehbaren Menge der ausländischen Dokumente überstieg im Laufe der Jahre die finanziellen Mittel, die der Bibliothek zur Verfügung standen. Das bewies zuerst innerhalb der Bestandserweiterung eine Verschiebung der Proportionen zum Nachteil der ausländischen Standardwerke mit nicht militärischem Inhalt und brachte ein Absinken des wissenschaftlichen Niveaus der Nationalbibliothek mit sich. Später jedoch infolge des zahlenmässigen Anwachsens der Kriegsliteratur und der gleichzeitigen Abwertung der ungarischen Währung waren ausländische Bestellungen immer mehr eine Quelle wachsender Besorgnis. Die bedeutendste Verbindung kam mit dem Genfer *Argus Suisse de la Presse* zustande, das die wichtigsten ausländischen Tageszeitungen, Zeitungsausschnitte über auf Ungarn bezüglichen Artikelmaterial und ausländische militärische Bücher lieferte, in so grossen Mengen, dass die Széchényi Nationalbibliothek erst fünf Jahre nach Beendigung des Krieges durch eine besondere finanzielle Unterstützung der Regierung in der Lage war, ihre Schulden zu begleichen. Danach vom Jahre 1918 an war es natürlich nicht möglich, an eine weitere methodische Entwicklung der damals auf 133 519 Einheiten angewachsenen Sammlung zu denken. Die angefangenen Schriftenreihen und Zeitschriften blieben als ein ewiges Fragment im Bestand. Das in vier Hauptgruppen (1. amtliche Druckerzeugnisse 2. nichtamtliche Druckerzeugnisse 3. Bücher 4. Manuskripte) geordnete Material, das anfänglich innerhalb der Bibliothek fast eine selbständige Bibliothek bildete, wurde in den späteren Jahren nach formalen Gesichtspunkten getrennt und kam zur Aufbewahrung in die zuständigen Magazine, so fand dieses im Anfang von einer wissenschaftlichen Zielsetzung geleitete, aber in seinen Möglichkeiten und Bedingungen nicht durchdachte Bibliotheksunternehmen ein Ende.

Die zweite ehemalige Sondersammlung, die sog. Sammlung „Diktatur des Proletariats“ wurde schon von realeren Vorstellungen ins Leben gerufen. Ihre Aufgabe war zu Anfang die Bewahrung der Druckerzeugnisse der Ungarischen Räterepublik des Jahres 1919, dieser Sammelkreis wurde später teils auf Dokumente der Geschichte der ungarischen Arbeiterbewegung vor 1919, teils auf illegale Presseerzeugnisse aus der Zeit nach dem Sturz der Räterepublik, sowie auch auf ausländische Emigrantenliteratur erweitert. Die Grundlage für die Sammlung bildete das Material des Proletarischen Museums, das zur Zeit der Räterepublik gegründet worden war. Am 29. September 1919 kam es auf amtlichem Wege in den Besitz der Nationalbibliothek Széchényi. Aber zu ihrer Weiterentwicklung musste schon das ganze System der Beschaffungsquellen ausgebaut werden, da der weisse Terror die Beschlagnahme der kommunistischen und linksgerichteten Presseerzeugnisse, später sogar ihre Verbrennung anordnete. Als Ergebnis mehrmaliger Verhandlungen und Eingaben erlangte die Bibliothek das Recht, sowohl die vom Postverkehr ausgeschlossenen und deswegen vereinnahmten, wie auch die im Laufe verschiedener Prozesse beschlagnahmten Presseerzeugnisse, weiterhin die von der Staatsanwaltschaft zensierten und zur Verbreitung nicht zugelassenen Exemplare auszuwählen, und entsprechend ihrer Aufgabe als Nationalbibliothek für die Nachwelt aufzubewahren. Neben den inländischen Erwerbungsquellen gelang es durch im Ausland lebenden ungarischen Mittelsmännern, die bedeutende ausländische Emigrantenliteratur zu beschaffen. Der so zusammengetragene vollständige Bestand (Bücher, Fotografien, Manuskripte, Broschüren und Periodica) umfasste 19 713 Bucheinheiten. Seine Benutzung war bis zum Jahre 1945 an eine Genehmigung des Direktors gebunden. Später nach stufenweiser moderner Einarbeitung verschmolz die Sammlung mit dem Grundbestand der Bibliothek, die auf diese Weise die literarische Produktion eines bedeutenden Zeitabschnittes der ungarischen Geschichte bewahrt.

A tizedesrendszer bevezetése a Széchényi Könyvtárban

CSAPODI CSABA

Ma, amikor szinte az egész magyar könyvtári világban, a dokumentációban bibliográfiában a decimális szakrendszer használata az általános, amikor gyors egymásutánban jelennek meg a teljes magyar ETO-kiadás füzetei, s a magyar osztályozási szakemberek megbecsült tagjai a sorozatosan tartott nemzetközi konferenciáknak, amikor Magyarországot joggal lehet a „legdecimálóbbs ország” névvel illetni, nehéz elképzelni azokat a kezdetleges körülményeket, amelyek közt több, mint három évtizeddel ezelőtt, a Széchényi Könyvtár akkori főigazgatója elhatározta, hogy a vezetése alatt álló könyvtárban elindítja a decimális szakosztályt.

Valamilyen új szakrendszerre, szakkatalógus készítésére égetően szükség volt már akkor a Múzeumi Könyvtárban — akkor még általában ezen a néven volt ismeretes a Széchényi Könyvtár. Mielőtt a Könyvtár 1926-ban áttért a sima numerus kurrens szerinti raktározásra, a könyvek felállítása természetesen itt is szakok szerint történt. Ez a müncheni rendszernek magyar viszonyokra 1875-ben átdolgozott változata mindössze 12 főszakban összefoglalt 120 alszaktól állt, de ezen belül is a Könyvtár gyűjtőkörének megfelelően az anyag zöme a magyar átdolgozásként bele illesztett néhány „Hung.” szakba került: Hung. h. = magyar történelem, Hung. e. = magyar egyháztörténet, Hung. l. = magyar irodalomtörténet, Hung. j. = magyar jog, Hung. o. f. = magyar gyászbeszéd, P. O. Hung. = magyar szépirodalom, L. Hung. = magyar nyelvészet; minden további tagolás nélkül.¹ Szakkatalógus pedig nem volt más, mint az egyes szakok állományának repertórium.

Ezek a szakrepertóriumok valamennyire használhatók voltak addig, amíg az állomány kicsi volt. Mihelyt azonban a Könyvtár állománya a százazreket érte el, egy-egy ilyen szakrepertórium átnézése nagyon nehezzé, szinte lehetetlenné vált. Fokozta a repertóriumok áttekinthetetlenségét a Könyvtárnak az a rendszere, hogy az egyes szakokon belül nem a gyarapodás menetének megfelelően követték egymást a tételek, hanem a szerzők betűrendjében. Tehát a szakkatalógus használója még azt se tehette meg, hogy csak az újabb gyarapodás címeit nézi át, ha valamilyen kérdéshez anyagot keres, vagy pedig azt, hogy a megjelenés hozzávetőleges időpontja alapján keressen meg egy munkát, amelynek szerzőjét nem tudja. Minden egyes esetben az egész kötet teljes átnézésére volt szükség, még hozzá egy olyan köteté, amelyet a szerzői betűrendet követő agyonkomplikált jelzetek, az

utólag beírt címek tömege, beillesztett pótlapok szinte áttekinthetetlenül kusza címhalmazzá tettek.

De még ez az alig használható szakkatalógus is megszűnt akkor, amikor a Könyvtár áttért a numerus kurrens szerinti raktározásra, s ezzel megszűnt a szakrepertóriumok vezetése, hiszen azok tulajdonképpen raktári katalógusok voltak. A könyvek szakozása azért tovább folyt. A „nyomtatványtár”-nak az a tisztviselője, aki az új könyvek beszámozását végezte, tehát rájuk írta a soron következő numerus kurrenst, a régi szakrendszer alapján továbbra is megállapította, hogy a könyv tartalma melyik régi szaknak felel meg. Erre a célra részletes, de már akkorra tökéletesen elavult, sokszor meg is mosolygott írásos utasítás szolgált. A megállapított szak nevét beírták a könyvbe. A címfeltevő pedig, aki a címléírást továbbra is a régi típusú, nagy alakú, rovatolt katalóguscédulákra írta, egyúttal készített egy nemzetközi formátumú kartoncédulát is, amelyre a címfelvetelen és raktári jelzeten kívül ráírta a szakcsoport nevét is. Ezekből a cédulákból kellett volna föllállítani a szakrepertóriumok folytatásaként a numerus kurrens-gyapodás szakkatalógusát. Ez a katalógus azonban sohasem készült el, cédulaanyaga később a feldolgozás menetének 1936-ban történt modernizálásakor felállított szolgálati betűrendes katalógus alapja lett.

Nagykönyvtár, szakkatalógus nélkül. Ez volt a szomorú helyzet akkor, amikor *Fitz József* mint újonnan kinevezett főigazgató 1934-ben hozzáfogott a könyvtár üzemének modernizálásához. Részletes, önálló osztályozórendszer kidolgozásáról szó sem lehetett. Ehhez Magyarországon akkor még minden előfeltétel hiányzott, alig volt az osztályozás elméletében vagy gyakorlatában járatos szakember, az idő pedig sürgetett. De nem volt államilag irányított, központosított könyvtárügy sem. Az egyes könyvtáraknak maguknak kellett megoldaniuk a maguk feladatait. Természetes tehát, hogy *Fitz József* jó gyakorlati érzékkel a kész decimális rendszerhez fordult, ugyanúgy, mint másfél évtized múlva az egész magyar könyvtárügy. Csak a megoldás módjában volt különbség. *Fitz* előtt három lehetőség kínálkozott: az eredeti *Dewey*-rendszer, a brüsszeli-változat és a *Szabó Ervin*-féle átdolgozott decimális. *Szabó Ervin* sok tekintetben okosabb és jobb változatával már régóta sikeresen dolgozott a Fővárosi Könyvtár, megvoltak ehhez gyakorlott szakemberei, az olvasók előtt sem volt ismeretlen. A két másik típust ellenben Budapesten még alig ismerték² és nagyobb elterjedésükre sem lehetett számítani akkor, amikor Magyarországon országos könyvtárügy, központi szakmai felügyelet nem volt, tehát egységes szakrendszer alkalmazására se lehetett gondolni, még kevésbé nemzetközi együttműködésre. Nem sok érvet lehetett volna fölhozni tehát a TO, vagy az ETO alkalmazására — a decimális rendszernek sok ellenzője, még több nemismerője volt akkor könyvtárainkban —, annál súlyosabb érvek szóltak a *Szabó Ervin*-féle változat mellett akkor, amikor a Fővárosi Könyvtár közvetlen közelében levő nagy könyvtárról volt szó. Az olvasók számára nagyon zavaró lett volna, ha két, egymás tőszomszédságában levő könyvtár két hasonló, de mégsem azonos rendszerű szakkatalógust kínál nekik, amelyek közül mindkettő a decimális elven alapszik, de jelzeteik nagy területeken eltérnek egymástól.

Fitz József döntése tehát, amikor a Fővárosi Könyvtár decimális rendszerét választotta, az adott pillanatban a legszerencsésebbnek látszott. Akkor még senki sem sejthette, hogy másfél évtized múlva teljesen megváltozott körülmények közt nemcsak lehetővé, hanem szükségszerűvé válik az osztályozás országos egységesi-

tése, s így azt sem lehetett sejteni, milyen súlyos tehertételt, alig rendbehozható örökséget hagyott ezáltal a Könyvtár a második világháború előtti időből saját következő korszaka számára.

Hogyan történt a decimális szakozás elindítása a Könyvtárban? A nyomtatványtár vezetője, *Goriupp* Alisz, akinek a főigazgató mellett a legnagyobb érdemei voltak a Könyvtár egész üzemének, de főleg a földolgozómunkának akkori újjászervezésében³, egyrészt maga vállalkozott arra, hogy megtanulja a decimálást és részt vesz ennek a munkának a végzésében, másrészt osztályának két fiatal könyvtárosát, *Clouser* Mihályt⁴ és e sorok íróját vette maga mellé. Rendszeresen jártunk át a Fővárosi Könyvtárba, ahol az ottani két kitűnő decimális szakozó, *Németh* Endre és *Veredy* Gyula közül az utóbbi tanított minket.

Külön ki akarom itt emelni ennek a tanításnak két fontos alapelvét. Olyan alapelveket, amelyeknek érvényességét később is mindig igazolva láttuk. Az egyik az, hogy a szakozónak mindig a lényegyet kell minél tömörebben és világosabban megragadnia és kifejeznie jelzettel. Tehát jelzetek halmozása, túlzott alosztás-kombinációk gyártása helyett a könyvtári szakozónak csoportképzésre, katalógus-építésre gondolva kell dolgoznia. A másik alapelv pedig az volt, hogy mindig az egész decimális rendszer ismeretében, a rendszerbe való beleéléssel kell osztályozni. A tanulás folyamán tehát sohase használtunk tárgymutatót. Nem ötletszerűen megtalált jelzetek kiírása volt a cél, még kevésbé jelzetszámok betanulása, hanem a beszakozandó kérdés helyét a rendszer egészének, a rendszer sajátos fölépítésének szempontjából kellett keresni és megtalálni.

Mikor azután a rövid, néhány hetes tanítási idő véget ért, addigra elkészült a nyomtatványtár ügyrendje, megérkezett a katalóguscédulák sokszorosítására szolgáló adréma-gép. Az osztályozáshoz szükséges táblázatokat megkaptuk a Fővárosi Könyvtártól. 1936. január 1-től tehát megindult Magyarországon az első pontosan átgondolt „futószalagszerű” könyvtári feldolgozómunka, s vele együtt a kezdő szakozók birkózása az osztályozás gyakorlati problémáival. Veredy ebben a munkánkban még sokáig segített nekünk.

A „futószalag” napi teljesítménye 100 címfölvétel és természetesen ugyanennyi mű beszakozása volt. A szakozók feladata volt a címfelvételek revíziója is, abból az elgondolásból kiindulva, hogy a szakozónak kell ügyis a legalaposabban foglalkoznia az osztályozandó könyvvel, tehát a címfölvétel esetleges tartalmi hibáit ő veszi észre leginkább. A címfölvétel-revizióban arra is tekintettel kellett lenni, hogy ha betoldás vagy kihagyás miatt a címfelvétel sorainak hosszúsága megváltozott, az új sormetszeteket is be kellett jelölni, mert az adréma lemezprelőjének fűrésztó munkáját csak mechanikusan lehet megfelelő gyorsasággal végezni, tehát pontos betűszámra beállított címfölvétel-sorokat kell kapnia.

Jól bevált a nyomtatványtár ügyrendjének az az előírása is, hogy a szakcédulákat maguk a szakozók osztották be, ők építették és revideálták folyamatosan saját szakkatalógus-részüket, és ők adták a tájékoztatószolgálatot a szakkatalógusból, amely egyelőre elért munkahelyükön. A cédulabeosztás fegyelmező, egysegésítő, nevelő módon hatott vissza a szakozói munkára, amelyben a jelzetalkotás végső szentesítését akkor kapta meg, amikor a hasonló szakjelzetű cédulák címei azonos csoportban egymáshoz kerültek a katalógusban. Felvilágosítást pedig természetszerűen legjobban maga a szakozó tud adni a saját maga által szakozott és katalógusba rendezett anyagból.

Mai szemmel nézve elég sokrétű, súlyos feladatok hárultak így a szakozókra,

napi 5 órai munkaidejükben, de az is bizonyos, hogy a munkafolyamatok változtatása pihentető is, amennyiben más és más irányú szellemi igénybevételt jelent. A szisztematizáló képesség a tapasztalat szerint aránylag hamar kimerül. A lényeg igazi, gyors fölismerésének lehetősége a munkavégzés folyamán egyre csökken. Az igazán nehéz osztályozási feladatok elvégzése kétségtelenül az első órákban a legbiztosabb és leggyorsabb. A munkaidő többi részében elég más feladat elvégzésére kellett még sort keríteni. Persze az is bizonyos, hogy akkoriban a szakozásra kerülő anyagban igen nagy mennyiséget tettek ki a problémátlan feladatok: magyar nyelvű szépirodalom, tankönyvek stb. Másrészt pedig azt se kell elfelejteni, hogy a Fővárosi Könyvtár szakrendszere ekkor még sok tekintetben elnagyolt volt, nemigen lehetett nagyobb terjedelme, mint ma egy rövidített ETO-kiadásnak. Főleg egy ponton volt ez a rövidség túlzott, az orvostudományban. Igaz ugyan, hogy orvosi könyv kevés volt, a tömegesen érkező különnyomatok pedig, mint 16 lapnál kisebb terjedelmű aprónyomatványok, nem kerültek rendes könyvtári földolgozásra.

Goriupp Alisz sokrétű osztályvezetői elfoglaltsága mellett, nemcsak hogy maga írta rá a szakkatalóguscédulákra a szakjeleket és ugyanezeket összesítve a helyrajzi naplóba, hanem egy ideig még a szakozói munkában is részt vett. Később ettől az utóbbtól egy harmadik szakozó beállítása mentesítette.

1939 őszéig, amíg magam is a szakozók egyike voltam, a következő kollégák működtek itt ebben a munkakörben, hosszabb-rövidebb ideig: *Gáspár Margit* (később a Könyvtár szerzeményi osztályának vezetője), *Halász Gábor* (irodalomtörténész, esztéta, a második világháború áldozata), *Sárkány Oszkár* (irodalomtörténész, eltűnt a második világháborúban), *Clauser Mihály* és *Dezsényi Béla*.

A szakkatalógussal való munkát, a katalógusépitést mindig a szakozói munka egyik leglényegesebb feladatának láttuk, annyival inkább, mert akkoriban még a tizedes rendszer a könyvtárhasználók körében általában annyira idegen-szerű valami volt, hogy minden módon igyekeznünk kellett arra, hogy a katalógus valóban használható is legyen.⁵ A Fővárosi Könyvtárban még olyan szakkatalógust láttunk, amelynek a fiókjain csak decimális jeleket lehetett olvasni. Ez pedig a közönség számára meglehetősen elriasztó látvány. Mi a decimális jeleketek kívül tartalmat jelölő feliratokat is tettünk a fiókokra. Ma már ez egészen természetes követelménye a szakkatalógusoknak, de akkor újításszámba ment. Ugyanis újítás volt a katalógusok gondos belső szerelése: sűrűn elhelyezett, jeleket és feliratokat viselő osztólapok, az egyes osztályok és alosztályok felosztását föltüntető lapok, rokonterületek jelzeteire utaló lapok. Hogy jobban érthetővé tegyük a decimális rendszer alapelvét és megkönnyítsük a tizedes és nem tizedes számrendszerben való tájékozódást, a fiókokon a jeleketek első számjegyét vörös számjeggyel emeltük ki. Az első fiókban pedig fokozatosan építettük ki a tárgymutató cédulakatalógust (ezeken a lapokon is megfelelő utalásokkal a rokonterületekre) a közönség számára, mert ilyennel magunk se rendelkezünk. Külön meg kell itt említenem, hogy utóbb decimális rendszer egy lelkes és öntetlen hívének, *Rafanidesz Mihálynak* köszönte a Könyvtár, hogy megajándékozta egy saját készítésű, részletes, gépírással decimális tárgymutatóval. Hosszú évekig ez volt a Könyvtár egyetlen ilyen segédeszköze.

Volt még egy katalógusszerkesztési újítás, ami a magam ötlete volt, és magam kísérleteztem vele, ez pedig a szorosán vett számrend helyett a csoportképzés alapján való szakcédulabeosztás.⁶ Ez a kísérlet azonban még akkor annyira új-

szerűnek hatott, hogy még osztályvezetőmnek se mertem bevallani, csak közvetlen szakozókollégáim tudtak róla. Mikor azután röviddel a kísérletezés kezdete után más munkakörbe mentem át, az Országos Magyar Történeti Múzeumba, igyekeztem még a nyomait is eltüntetni ennek a kísérletnek, mert félbemaradt formában csak zavart keltett volna. Ezt a rendszert alkalmaztam azonban már az Akadémiai Könyvtár 1950-ben fölállított szakkatalógusában, s utóbb a Széchényi Könyvtár is erre tért át.

Szerény kezdetek voltak mindezek. Azóta a méretek és feladatok megszorozódtak. Azok közül pedig, akik akkor újtjára indítottuk a szakozói munkát a Széchényi Könyvtárban, ma már senki sem dolgozik ebben a munkakörben. Mégis, gondolom, mindnyájan — akik még megvagyunk — mindig jóleső érzéssel gondolunk vissza fiatal korunknak talán nem egészen eredménytelen könyvtárosi munkájára. És jóleső érzéssel gondolunk vissza arra az igazán baráti szellemű munkaegyüttesre, ahol Fitz József elgondolásai alapján, Goriupp Alisz vezetésével túlnyomó részben 25—30 év közti korú könyvtárosok végezték a munkát: a sorok összeállítását *Berlász Jenő*, *Varjas Béla*, *Waczulik Margit*, a katalógizálást *Varjas Béla*, *Honti János*⁷, *Pallós Kornél*, *Zolnai Klára*, a sorozatok munkálatait *Waldapfel Eszter*, *Szent-Iványi Béla*⁸, *Katona Lajos*⁹, *Katona Lajosné*, *Kornfeld Hanna*, a katalógusmunkát *Csapodiné Gárdonyi Klára*, *Eperjesi János*, az adréma-korrektúrát *Gronowski Iván*, *Györke József*. Majdnem mind fiatal bölcsészdoktorok, tudományos ambíciókkal és munkássággal, mégsem érezte egyikünk se másodrendűnek „a tudomány magasságából való száműzésnek” a sokszor mechanikus könyvtári munkát, hanem szívvel-lélekkel akartunk jó munkát végezni, és örömet is találtunk benne.

Jegyzetek

1. *Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve*. 1. köt. Bp. 1941. 391—415. l.
2. *Csapodi, Csaba: Die Anwendung der Dezimalklassifikation in Ungarn*. = *Biblos*. 1962. 84—86. l.
3. *Goriupp Alisz: A katalógusszorosítás problémái*. = *Magy. Könyvszle*. 1937. 204—206. l.
4. Ma Kanadában egyetemi tanár.
5. *Csapodi Csaba: A néma katalógus*. = *Magy. Könyvszle*. 1939. 278—280. l.
6. *Csapodi Csaba: Szorosan vett sorrend vagy csoportképzés legyen-e a szakkatalógusban?* = *Magy. Könyvszle*. 1960. 47—50. l.
7. Folklór-kutató, a 2. világháború áldozata.
8. A berlini Humboldt Egyetem professzora.
9. Professzor Taivanban.

Introduction du système de la classification décimale à la Bibliothèque Nationale Széchényi

CS. CSAPODI

En 1934, quand József Fitz, directeur général de la bibliothèque, entreprit de moderniser les travaux de la bibliothèque, il désigna comme l'une des tâches les plus importantes la création d'un catalogue systématique moderne. En effet, à la Bibliothèque Nationale Széchényi, depuis 1875, ce fut le système d'emmagasinage qui faisait fonction la classification des livres. Ils étaient rangés sur des rayons suivant la discipline qu'ils représentaient. Puisqu'il y en avait 120, et que chacune de ces disciplines avait son rayonnage à part, la cote d'un livre emmagasiné indiqua à la fois la place qu'il occupa dans le magasin et la discipline où il avait été classé. Cependant, l'accroissement des collections a rendu ce système de plus en plus insuffisant et insoutenable. Le registre d'entrée des livres établi selon les côtes topographiques ne suffit plus. Le temps était venu où la bibliothèque fut obligée de substituer à l'ancien système d'emmagasinage surpassé le nouveau système consistant à placer sur les rayons les livres par l'ordre d'entrée (de «numéris currens»). Depuis ce temps, aucun catalogue n'indiqua la discipline à laquelle appartenaient les nouvelles acquisitions. Le manque du catalogue-matières se fit sentir, et la tâche s'imposa de remédier aussi vite que possible aux maux causés par cette absence. Ce fut une tâche lourde. Établir un catalogue systématique tout neuf selon de nouveaux principes, cela aurait exigé trop de temps et trop d'énergie, — le Directeur général Fitz ne l'ignora pas. Aussi a-t-il résolu d'adopter le système de la classification décimale, plus précisément le système de la CDU modifié par Ervin Szabó à la Bibliothèque municipale de Budapest où, sous cette forme modifiée, il avait déjà été introduit. — Hélas, cette solution d'adopter au lieu de la Classification décimale universelle une modification forcée alla devenir la source de maintes difficultés, mais en 1934 personne s'avisait encore d'introduire un système de classification unifié sur un plan national, voire même de régler centralement les bibliothèques et leur travail.

La classification décimale a elle aussi son histoire à la Bibliothèque nationale Széchényi. Ce fut Gyula Veredy, spécialiste éminent de la classification et collaborateur de la Bibliothèque municipale de Budapest, qui se donna la peine de pour voir de renseignements rudimentaires trois personnes de la Bibliothèque Nationale Széchényi. Il mit également à leur disposition les tableaux de la classification. La bibliothèque en fit usage définitivement à partir du 1er janvier 1936, date qui marque le commencement de la classification décimale à la Bibliothèque nationale Széchényi. Par la suite, on a de plus en plus reconnu la nécessité de coordonner le travail de classification et l'établissement du catalogue systématique, ce dernier s'étant révélé l'une des tâches principales de la bibliothèque. Permettre au lecteur l'accès à ce catalogue et en faciliter l'usage, ce fut un but à atteindre et l'un des devoirs les plus urgents.

III
AZ OSZK MUNKÁIBÓL

A Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa tájékoztatásai a statisztika tükrében

BATÁRI GYULA — FALLENBÜCHL ZOLTÁN

A Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa (KFKK) az ország egész folyóiratállományának nyilvántartója, s mint ilyen fontos információs szerepet tölt be, tájékoztatásainak statisztikája pedig több szempontból is jelentős tanulsággal szolgálhat könyvtáraink és dokumentációs intézményeink munkatársai és irányítói részére.

Mielőtt azonban tulajdonképpeni tárgyunkra, e statisztika elemzésére rátérnénk, röviden ismertetjük a KFKK történetét, gyűjtőkörével kapcsolatos problémákat és tájékoztatásainak módját, hogy érthetőbbé váljanak a statisztikai adatok távolabbi összefüggései.

A Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusának története és szerkezete¹

A KFKK az 1950-es években alakult önálló csoporttá. A folyóiratok ugyan már az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ idejében (1923) is nyilvántartásba kerültek, de ekkor még a könyvekével azonos katalógusba osztották be nyilvántatólapjaikat. 1945 után a katalógus az Országos Könyvtári Központ kezelésébe ment át. Ennek az intézménynek a keretében vált önálló egységgé, elválasztva a könyvek központi katalógusától. 1952-ben az OKK felosztásával a katalógus az Országos Széchényi Könyvtár kötelékébe került. 1960-ban döntő fejlődés indult meg: az 1960. december 15-i 183/160 M. K. 24/MM számú miniszteri utasítás intézkedett a külföldi folyóiratok visszamenőleges bejelentési kötelezettségéről. Az 1960-as utasítás nyomán nagyobb apparátussal megindult a könyvtárak bejelentése. Mintegy 1500—2000 budapesti és kb. 1000 vidéki könyvtárból futottak be az állomány-nyilvántartási adatok, melyeket a KFKK (akkori nevén még Külföldi Folyóiratok Központi Címjegyzéke) egyeztetett és megkezdte a szerkesztést külső munkaerők bevonásával.

Miután 1961—1962 óta a könyvtárak egyrésze bejelentési kötelezettségét elhanyagolta, 1967 végén amikor az 1961 utáni anyag feldolgozása befejezést nyert, felszólította a könyvtárakat, hogy újabb gyarapodásukat és a változásokat jelentsek be.

A KFKK jelenlegi katalógushálózata négy egységből áll. Az 1960. évben beküldött visszamenőleges bejelentés latinbetűs anyaga. Ez a katalógus betűrendes,

az eredeti cédulák megtartásával: összekapcsolva és részben összesítő lappal ellátva kerültek a katalógusba. Az összesítőlapok az elkezdett szerkesztési munka eredményeként a folyóirat címén és megjelenési helyén kívül az egyes könyvtárakban fellelhető évfolyamok számát és évét összesítve tartalmazzák az esetleges hiánymegjelölésekkel és a birtokló könyvtárak kódjével. Vannak ezenkívül a katalógusba osztva ún. „családfa” lapok is, melyek az adott folyóirat címén és megjelenési helyén kívül annak kezdő évfolyamát és címváltozásait tüntetik fel, a címváltozás utal a folyóirat előzményeire és utódaira is: ezek a bibliográfiák alapján készültek. Ehhez a lelőhely-katalógushoz szorosan csatlakozik a *szláv nyelvű (cirillbetűs) periodikák katalógusa*, amely a jelenlegi átírási szabályoknak megfelelően szintén latinbetűs. Anyaga éppúgy előzetes bibliográfiai szerkesztési munkán esett át, mint az 1960-as latinbetűs katalógusé. A harmadik katalógus sokszorosított lapokon rávezetéssel készült nyilvántartás: az *1961 utáni bejelentéseket* folyóiratonként folyamatosan összesítve tartja nyilván. Ez a katalógus szintén betűrendes.

A lelőhelyek nyilvántartására szolgál a *kódkatalógus*. Ennek egyik része a lelőhely-könyvtárakat betűrendben, másik része pedig a kódbetűk és ezen belül kódszámok sorrendjében sorokoztatja fel.

A referensz-tájékoztatót szolgálják a könyvformában kiadott jegyzékek is, melyek 1962, 1964 és 1966 évben jelentek meg. A jegyzékek túlnyomórészt a Posta Központi Hírlapirodához (korábban Kultúra) beküldött megrendelő cédulák alapján készültek, továbbá hat budapesti nagy könyvtár (Orsz. Széchenyi Könyvtár, Akadémiai Könyvtár, Egyetemi Könyvtár, Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtára, Orsz. Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, Statisztikai Hivatal Könyvtára) nemzetközi csere révén megszerzett folyóiratainak címeit, illetve lelőhelyeit tartalmazza. (Az első kiadás 12 000, a második 15 000, a harmadik 16 000 folyóiratcímet foglal magában). A KFKK tervbe vette teljes címnyomójának kiadását is sokszorosított formában. A lelőhelyjegyzék az 1970. év végéig tartalmazná az ország teljes külföldi folyóiratanyagát; a szerkesztési munkák a tervek szerint az 1970. év végével indulnának meg.

Az 1900 előtti folyóiratállományban még körülbelül egyforma mennyiségben fordul elő a társadalomtudományi és a természet- illetve alkalmazott tudományi anyag. Az 1900 és 1945 közötti korszakot az elméleti és alkalmazott tudományok lassú előretörése jellemzi. De ez utóbbiak igazán nagyarányú gyarapodására csak az 1945 utáni években került sor. Ugyancsak ekkor válik uralkodóvá az egészen speciális, rész-szakterülettel foglalkozó folyóirattípus is. Természetesen arról nem lehet beszélni, hogy a társadalomtudományi folyóiratok abszolút számokban visszaestek volna, sőt mennyiségük állandóan emelkedett, csupán százalékarányuk csökkent lényegesen.

Nyelvi szempontból 1900-ig a német az uralkodó. Emellett előfordul nagyobb számú francia, angol és olasz anyag is. Egyéb nyelvek csak jelentéktelen százalékban szerepelnek. 1900-tól 1945-ig az angol nyelvű folyóiratok megrendeléseinek száma lassan emelkedett, de lényeges eltolódás nem jelentkezett továbbra sem az anyag nyelvi felépítésében. Az 1945 utáni folyóiratmegrendeléseket az angolnyelvű anyag ugrásszerű előretörése jellemzi. Másik jellegzetessége a korszaknak a szláv anyag, elsősorban az orosz nyelvű periodikák számának igen jelentős mértékű növekedése. Ezeknek a folyóiratoknak a többsége sok helyre jár. Természetesen ebben a korszakban abszolút számban jelentősen emelkedett minden fonto-

sabb nyelv folyóiratanyaga, így a francia, spanyol, román, svéd, holland, finn folyóiratbázis is.

Az ország folyóiratanyagának jellegéről két statisztikai táblázat nyújt megközelítő képet:

1963 végén a könyvtárak folyóiratállományában a bejelentett címek száma 38 000. Megoszlásuk egy akkori statisztika alapján:²

a) általános jellegű	9%
b) filozófia, társadalomtudomány, történelem, humán tudományok	26%
c) természettudományok, orvosi és műszaki tudományok	65%
	100%

Az 1966. évre megrendelt folyóiratoknál tett szűrőpróbavizsgálat eredménye:

ált művek, filozófia, vallás	5,5%	5,5%
társadalomtudomány	4,0%	18,5%
nyelvészet és irodalom	7,5%	
történelem és földrajz	7,0%	
elméleti természettudományok	43,0%	76,0%
alkalmazott tudományok	33,0%	
	100,0%	100,0%

A kurrens modern folyóiratok közt tehát a táblázatból láthatóan még nagyobb a természettudomány és a műszaki tudományok aránya, mint az országos felmérés régi állományt is tükröző anyagában.

Itt jegyezzük meg, hogy a KFKK-nak évente kb. 900—1000 könyvtár jelent (az egyetemi hálózati könyvtárakat külön-külön számítva). Az évi gyarapodás kb. 80 000 bejelentés. A KFKK állománya ez idő szerint kb. 40 000 folyóiratfajta (cím).

A nyelvi és szakmai szerkezet változása mellett igyekezett a katalógus szerkesztése műfajilag egységes elveket érvényesíteni. A *KFKK szempontjából* általában folyóiratnak (periodikának) tekintünk minden olyan nyomtatott vagy más módon sokszorosított kiadványokat, amelyek legalább évenként periodikusan ismétlődően azonos cím alatt jelennek meg.

Folyóiratnak tekinthetők még ezenkívül az egyértelműen folyóiratnak ismert kiadványokon kívül az alábbi típusok is:

1. Az állandó összefoglaló címmel és rész cím nélkül alsorozatokkal megjelenő periodikus kiadványok.
2. Az állandó összefoglaló címmel és kötetenként rész címmel megjelenő periodikus kiadványok.
3. Olyan statisztikák, tudományos kutatói beszámolójelentések, amelyek évente legalább egyszer megjelennek.

Általában az alábbi kategóriák bejelentésére nem tart igényt a KFKK:

1. Hírlapok (politikai napilapok).
2. Politikai hetilapok és sportlapok.
3. Szórakoztató jellegű képeslapok, divatlapok.

4. Élclapok és gyermeklapok.
5. Társasági, egyesületi, vállalati jelentések.
6. Naptárak, címtárak, zsebkönyvek.
7. Reklámok.

Természetesen a felsorolt kategóriák némelyikéből található elvétve cédulák, különösen a 1960 előtti katalógusban.

A tájékoztatás sem egységes szerkezetű. Általában a KFKK az alább felsorolt négy formában nyújt tájékoztatást a kutatóknak:

1. Személyes felkeresés.
2. Írásban kért felvilágosítás.
3. Telefonon adott felvilágosítás.

4. A Könyvtárközi Kölcsönzés részére adott tájékoztatás. Az alább közölt statisztika az első három felvilágosítási formát külön-külön nem mutatja ki. (Azonban a KK részére készült tájékoztatások külön is feldolgozásra kerültek.)

A felvilágosítást kérő a legtöbb esetben a lelıhelyet kívánja megtudni. Szakszerinti tájékoztatást csak ritka esetben kérnek. Gyakran előfordul azonban, hogy a kutatók bibliográfiai jellegű felvilágosítást igényelnek: pontos címhathatározása, közreadó, szerkesztőség címe stb. A KFKK munkatársai igen sokszor a rendelkezésre álló segédkönyveket, nemzetközi bibliográfiákat is felhasználják segédeszközüil a tájékoztatás céljaira. A statisztika pozitív vagy negatív voltát befolyásolja és gyakran nehézségeket okoz az a körülmény, hogy a kutató csak rövidített formában ismeri a kérdezett periodika címét, ezek többségének feloldására az orvosi terület kivételével³ a KFKK munkatársainak nem áll rendelkezésre megfelelő segédkönyv. Nehezíti még a KFKK munkatársainak munkáját a bibliográfiai hivatkozások pontatlan volta is.

A KFKK tájékoztatásai az utóbbi években így alakultak:

1961	8 999	1965	12 253
1962	12 993	1966	12 190
1963	9 181	1967	14 547
1964	14 021		

Az információk száma, mint az szembetűnő, az utóbbi hét év folyamán emelkedő tendenciát mutat. A jelek arra utalnak, hogy a tájékoztatások száma egyenes arányban fog emelkedni a periodikák iránt megnyilvánuló fokozott érdeklődéssel és a telex bevezetésével. Ma már sokat hangoztatott, köztudott tény az, hogy a tudományos kutatás szinte minden területen egyre fokozottabb mértékben a maga céljaira a periodikákat használja fel. Ezért a tájékoztatások elemzése a további tennivalók kijelöléséhez is igen fontos.

A KFKK elemző statisztikája reprezentatív mintavétel alapján 1968. január és március hónapban készült.

A KFKK munkatársai a korábbi egyszerű statisztikai összesítéseket, amelyek csak az információk számát, pozitív vagy negatív jellegét mutatták ki, kiterjesztették, és két hónapban (1968 január és március) figyelembe vették a keresett folyóiratok megjelenési évét, nyelvét és szakcsoportját, a pozitív vagy negatív tájékoztatások figyelemmel kísérése mellett. Mintegy 2563 információt dolgoztak fel. A vizsgálat magában foglalja az adott időszak összes tájékoztatásait, tehát a Könyvtárközi Kölcsönzés részére adott felvilágosításokat is. A korábbi időszakról 1967. november és december két fél hónapjáról készült hasonló kimutatás a KK-nak adott információkra vonatkozólag.

A KFKK 1968 január és március havi tájékoztatásai időrendi csoportok szerint

Időrendi csoport	Az időrendi csoport tájékoztatásai					
	pozitív		negatív		összesen abszolút számban	Az összes tájékoztatások %-ában
	abszolút számban	a csoport %-ában	abszolút számban	a csoport %-ában		
1800 előtti	+ 2	18 %	9	82 %	11	0,4%
1801–1900	+ 143	56 %	110	44 %	253	9,9%
1901–1944	+ 460	53 %	396	47 %	856	33,5%
1945 utáni	+ 907	62 %	536	38 %	1443	56,2%
Összesen, ill. átlag:	+ 1512	58,9%	1051	41,1%	2563	100,0%

A KFKK 1968 január és március havi tájékoztatásai nyelvi csoportok szerint

NYELV	A nyelvi csoport tájékoztatásai					
	pozitív:		negatív:		Összesen abszolút számban	Az összes tájékoztatások %-ában
	abszolút számban	a csoport %-ában	abszolút számban	a csoport %-ában		
Angol	+ 680	61 %	419	39 %	1099	42,9%
Német	+ 434	61 %	274	39 %	708	27,7%
Román	+ 165	53 %	144	47 %	309	12,0%
Szláv	+ 153	50,1%	152	49,9%	305	11,9%
Magyar	+ 13	68 %	6	32 %	19	0,7%
Egyéb	+ 67	54 %	56	46 %	123	4,8%
Összesen, ill. átlag:	+ 1512	58,9%	1051	41,1%	2563	100,0%

A KFKK 1968 január és március havi tájékoztatásai szakcsoportok szerint

szakcsoport	A szakcsoport tájékoztatásai					
	pozitív		negatív		Összesen abszolút számban	Az összes tájékoztatások %-ában
	abszolút számban	a csoport %-ában	abszolút számban	a csoport %-ában		
Általános művek, filozófia, vallás .	+ 23	58 %	16	42 %	39	1,5%
Társadalomtudományok	+ 71	46 %	81	54 %	152	6,0%
Nyelvtudomány ..	+ 20	58 %	14	42 %	34	1,3%
Természettudományok	+ 410	62 %	246	38 %	656	25,6%
Alkalmazott (technikai) tudományok	+ 497	62 %	300	38 %	797	31,1%
Orvostudomány	+ 266	63 %	155	37 %	421	16,5%
Mezőgazdaságtudomány	+ 42	40 %	61	60 %	103	4,1%
Művészet	+ 23	41 %	32	59 %	55	2,1%
Irodalom	+ 85	52 %	78	48 %	163	6,3%
Földrajztudomány	+ 14	50 %	14	50 %	28	1,8%
Történettudomány	+ 61	53 %	54	47 %	115	4,4%
Összesen, ill. átlag:	+ 1512	58,9%	105	41,1%	2563	100,0%

Megjegyzés:

Szakcsoporton belül a tájékoztatások számában jelentős különbségek tapasztalhatók az egyes hónapok között. Így az általános művek kategóriájában a januári alacsony abszolút szám (6, 0,5%) után márciusban több mint ötszörös

érdeklődés mutatkozott (33=2,5%), és négyszeresére lendült a társadalomtudomány arányszáma is (31=2,5%-ról 121=9,4%). Az alkalmazott tudományok (technika) abszolút számban és arányban is feltűnően konstans képet mutatnak (jan. 397=31,3%, márc. 400=31,2%), és eléggé egyenletes a történelem iránti érdeklődés is (jan. 53=4,2%. márc. 62=4,8%). Viszont figyelemre méltó, hogy az orvostudomány iránti érdeklődés nem mutat ennyire egyenletes képet (jan. 237=18,2%, márc. 184=14,3%) és az elméleti természettudományok viszonylag magas keresettsége (átlag 25,6%) sem állandó minden hónapban (jan. 368=28,3%, márc. 291=22,7%). Elég egyenletes viszont az irodalmi tájékoztatások száma (jan. 88=6,9%, márc. 75=5,8%).

Az igenlő válasz a szakcsoportokon belül csaknem mindig többséget képez, s különösen az orvostudományi folyóiratok esetében csaknem a 2/3-os pozitív arányt éri el (jan. 64%, márc. 63%), de 60% felett van a természettudomány csoportnál is (jan. 64%, márc. 61%).

Nyelvi csoportokon belül az angol részesedése mindig 40% felett van (jan. 40,6%, márc. 45,3%) és hasonlóan konstans a német nyelvű is (jan. 26,4%, márc. 29,3%). A román és a szláv csoportok ingadozása nagyobb: mindkettő januárban 13% felett volt, márciusban éppen csak 10% felett (román 10,5%, szláv 10,0%). A nyelvi csoportok azonban általában meglehetősen konstansak. A pozitív tájékoztatások aránya a két első csoportnál 60% vagy annál is több (angol jan. 65%, márc. 59% pozitív, német jan. 64%, márc. 59% pozitív).

Időrendi csoportok szerint is viszonylag stabil az érdeklődés: 0,5% körül az 1800 előtti anyagnál (jan. 0,3%, márc. 0,5%), 10% körül a XIX. századi anyagnál (10,0% jan, 9,7% március) nagyobb eltérés csak a XX. századi anyagnál van, ahol az 1944 előtti anyag esetében januárban 38%, márciusban kb. 30%, az 1945 utániaknál viszont januárban kb. 52%, márciusban már 60% volt az érdeklődés. A pozitív tájékoztatások aránya a legrégebbi anyagtól eltekintve mindig 50% felett van.

Meg kell azonban jegyezni: a tájékoztatás negatív eredményének nemcsak az lehet az oka, hogy valamely keresett folyóirat nincs meg az országban, hanem az is, hogy azt a birtokló könyvtár vagy egyáltalán nem, vagy hibásan (pl. alcímen) jelentette be, s az is, hogy a folyóiratnak csupán a keresett évfolyama nincsen meg, más évfolyamai megtalálhatók.

Tájékoztatások hatékonysága az egyes tárgyidőszakokban.

Az összes azonos kérésekből pozitív válasz:

1800-ig	18%
1801-től 1900-ig	56%
1901-től 1944-ig	53%
1945 után	62%

Érdemes felfigyelni arra a tényre, hogy az 1800 előtti folyóirat-információknak csupán 18%-a volt eredményes. Ez az anyag volt legjobban kitéve a háborús és egyéb cselekményeknek az elmúlt idők folyamán. Esetleges pótlások a gyakorlatban ma már csak mikrofilmen vagy reprint formájában képzelhetők el. Viszont arra külön rá kell mutatni, hogy az 1800 előtti tájékoztatások csupán 0,4%-ot képviselnek a tárgyidőszakban (összesen 11 tájékoztatás). A további három peri-

ódus pozitív válaszai már 50% felett vannak. Itt tanulságos összehasonlításokat tenni a Könyv KC kimutatásainak azonos periódusaival⁴, ahol a kimutatott pozitív válaszok a négy korszakban az 1900—1944 közötti periódus kivételével 50% alatt vannak. Természetesen arra kell rámutatni, hogy a folyóiratbázis szűkebb, mint a könyveké, tehát ezért valamivel könnyebb kielégíteni az igényeket, mint a könyveknél, és amellett a folyóirat nem csupán egy adott számot vagy kötetet képvisel, hanem hosszú éveken sőt évtizedeken keresztül létezhet. Sokszor a kutató nem egy körülírt szám és év után érdeklődik, hanem csupán általában az adott folyóirat után. Ez a körülmény is elősegíti a folyóirat- felvilágosítás általában magasabb hatékonyságát.

Aránylag jó szerzeményezési politikát jelez az a tény, hogy az 1945 utáni információknak mintegy 62%-a pozitív.

A keresett folyóiratok megjelenési év szerinti megoszlása:

1800 előtti	0,4%	} 43,8%
1801—1900	9,9%	
1901—1944	33,5%	
1945 utáni	56,2%	
Összesen	100,0%	

Először is arra kell felhívni a figyelmet, hogy az 1945 előtti információk száma közel 44%. Ez frappáns válasz arra az általában műszaki könyvtáros és dokumentációs körökben és kevésbé természettudományos szakterületen elterjedt és meg- rögződött véleményre, hogy általában a műszaki természettudományos folyóira- toknál csak az utolsó négy-öt év anyagának van jelentősége és értéke. Ebből következik az a körülmény, hogy nagy és kisebb műszaki könyvtárak egyaránt igyekeznek valamilyen formában „megszabadulni” régi anyaguktól (selejtezés, kiejárlás, átadás stb.). Itt rá kell mutatni arra, hogy a természettudományos, műszaki és orvostudományi információk az egésznek mintegy 72%-át teszik ki. Tehát, ha az 1945 előtti természettudományos, műszaki és orvosi folyóiratok jelentős részét selejtezik vagy kiejárlják, vagy más könyvtáraknak átadják, akkor ezt az anyagot a gyakorlatban kivonják a forgalomból, és kutató csak hosszú idő után, külföldről tud hozzájutni a kért folyóirathoz, de az is előfordul- hat, hogy beszerzésük teljesen lehetetlenné válik.

Az 1800 előtti tájékoztatások az egésznek csupán 0,4%-át alkotják. Lényege- sen jelentősebb az 1801—1900 közötti korszak információinak a részesedése: mintegy 9,8%. Ez, a lényegében 10% jól mutatja, hogy a XIX. század anyagát nem lehet egyetlen szakma szempontjából sem nagyvonalúan „holt anyagnak” nyilvánítani. Ha a magyar anyagot is nyilvántartaná a KFKK, akkor ez a száza- lékarány még magasabb lenne.

Azonban a régi anyag igazi jelentőségét az 1901—1944 közötti évkör 33,5%-os aránya mutatja ki a legjobban. Ez az abszolút számokban is igen nagy mennyiség (2 hónap alatt 856 információ) jelzi, hogy a könyvtárak kötelessége a régi anyag megőrzése, hozzáférhető formában. Egyetlen szakterületnek sincs joga régi folyó- iratanyagát teljesen elavulttá nyilvánítani. Természetesen igen sok területen nyi- tott kapukat döngöztünk, mert a gyűjtemények őrzőinek jelentős része lelkiismeret- esen vigyáz régi anyagára, ugyanis tudják, hogy tudománytörténeti szempont- ból nincs elavult folyóirat. A figyelmeztetés nem is ezeknek szól. A KFKK gyakor-

latában többször előfordult olyan eset, hogy információt kérő könyvtárak bizonyos folyóiratok lelőhelyéről érdeklődtek: ekkor derült ki, hogy a kért lap csak az ő állományukban található meg. Meglepődve vették tudomásul a választ. Ugyanis a kért folyóiratot ők már selejtezték, természetesen anélkül, hogy eleget tettek volna az ilyen esetben fennálló bejelentési kötelezettségeknek.

Az 1945 utáni tájékoztatások az egésznek $56,2\frac{0}{0}$ -át adják, ez a magas arány jelzi, hogy a kutatások több, mint felének a viszonylag friss anyag a bázisa.

A nyelv- illetve nyelvcsoporthoz fogalma alatt az adott nyelven kiadott folyóirat illetve folyóiratcikk tényleges nyelve értendő. Mivel ez nem mindig egyértelműen tisztázható, a kategorizálás alapjául a következők szolgáltak: a) a folyóirat címének nyelve, b) a folyóirat megjelenési helyének köznapi használatban beszélt nyelve, c) a keresett cikk címének nyelve (KK információ esetében) a fenti sorrendben. Nemzetközi folyóiratok esetében az „egyéb” kategóriába kellett sorolni minden olyan kiadványt, melyben legjobb ismeretünk szerint nem uralkodik egyik vagy másik nyelv, s amelynek kiadója több különböző nyelvű országban működött vagy működik egyidejűleg. Ennek megfelelően az egész keresett anyag hat nagy csoportba volt beosztható.

Az *angol*, mely Nagybritannia, az Ír Szabadállam, az Amerikai Egyesült Államok szinte teljes folyóiratállománya utáni tudakozódást tükrözi: ide tartoznak a brit dominiumok folyóiratai is, amennyiben angol nyelvűek. Az angol nyelv mellett — gyakorlati okokból — a többi germán nyelv (holland, flamand, dán, svéd, norvég) irodalma is ide került, kivéve a németet. Ezeknek a száma azonban elenyésző. A nem angol nyelvű germán folyóiratok közül a legnagyobb kereslet a svéd és holland iránt mutatkozott. Ezek nagyjából társadalomtudományi jellegűek voltak (néprajz, szociográfia), a műszaki tájékoztatásban a kisebb elterjedtségű nyelvek nemigen fordultak elő. Az angol nyelvű tájékoztatások aránya kb. 43%.

A *német* nyelv csoportjában a német nyelven íródott, bárhol megjelent periodikaanyag került összefoglalásra. Ezek többsége nyugat- és keletnémet, de jelentős kontingenst tett ki az osztrák és svájci folyóirat-irodalom is. A négy országot kivéve csak szórványosan akadt máshol megjelent német nyelvű folyóirat iránt érdeklődés, ezek majdnem mind helytörténeti vonatkozásúak (Franciaország—Elzász és Románia—Erdély esetében) egy alkalommal USA-ban megjelent német nyelvű szépirodalmi lapot is kerestek. A német nyelvű folyóiratokra vonatkozó tájékoztatás az összes információ 27,7%-át tette.

A *román* (latin) nyelvek csoportja a legkomplexebb. Zömében (kb., 2/3 részt) ez a francia nyelvterület folyóiratait foglalja magában, s itt az érdeklődés általában szakok szerint megegyezik az átlaggal. Az orvosi folyóiratok terén különösen intenzív az érdeklődés. Főleg franciaországi, kisebb részben belga és francia-svájci anyagot kerestek: néhány esetben (négy ízben) azonban francia—kanadai folyóirat iránt is mutatkozott érdeklődés: az utóbbi esetben földrajz és társadalomtudomány terén. Néhány francia nyelvű afrikai folyóiratot is kerestek (politika, szépirodalom). Az olasz anyag iránt lényegesen kisebb volt az érdeklődés, mint a francia iránt: de néhány, különösen régebbi — 1945 előtti — természettudományi és orvosi folyóirat ismételt volt a kutatás tárgya. Olasz anyagban a művészettörténeti kiadványok (18) a legkeresettebbek. Általában a román nyelvek terén a humán, a társadalomtudományok részesedése lényegesen nagyobb, mint az angol nyelv terén: a német középhelyet foglal el és körülbelül megfelel az átlagnak.

A spanyol és portugál nyelv részesedése még kisebb az olaszénál is: az érdeklődés itt részben spanyolországi — humán, de természettudományi is — részben latin-amerikai volt: az utóbbiból néhány brazil és argentin (orvosi és műszaki), valamint néhány kubai (társadalomtudományi) volt. Romániai természettudományos anyagot csak három esetben kerestek, főleg a bukaresti akadémia kiadványait. A román nyelvcsoporthoz tartozó folyóiratok iránt 12%-ban mutatkozott érdeklődés.

A szláv nyelvek csoportja is összetett. Nagyrészt orosz nyelvű folyóiratokat foglal magában. Az orosz folyóiratok valamivel több mint a felét teszik ki a szláv tájékoztatásnak, a másik fele cseh, lengyel és délszláv. A cseh és lengyel folyóiratok iránti érdeklődés különösen orvosi és műszaki téren jelentékeny. Azonban a szakok szerinti strukturális eltérés nem olyan erős, mint az orosz nyelvénél, ahol az érdeklődés főleg műszaki természetű. Kevésbé kerestek az orosz nyelvű orvosi folyóiratok, de a társadalomtudományok és az irodalomtudomány iránt is élénk érdeklődés mutatkozott. A szláv nyelvű folyóiratok iránti érdeklődés csaknem eléri a román nyelvekét (12%).

Az egyéb nyelvek csoportjában (arányuk csaknem 5%), a finn és a japán periodikák előtt a többséget a biztosan meg nem állapítható folyóiratok teszik ki. A finn folyóiratok esetében ténylegesen finn nyelvű anyagról van szó: ezt a periodikák tartalma (nyelvészet, néprajz) is valószínűsíti. A japán folyóiratoknál azonban — melyeknek fordítója is alig akad — szinte biztosra vehető, hogy tulajdonképpen az érdeklődés angol nyelvű cikkek iránt mutatkozik. Azonban a hivatkozás módja miatt (folyóiratcím, évfolyam, lapszám, néha a szerző neve) ezeket bizonyossággal nem lehetett az angol nyelvű irodalomhoz venni. Feltehető, hogy a japán irodalom keresettsége többnyire tulajdonképpen angol nyelvű cikkanyagot fed: ez esetben az angol nyelv százalékaránya 1—2%-kal, esetleg többel is megemelhető. Két esetben török, egy esetben baszk és albán, egy esetben urdu nyelvű folyóiratot is kerestek: ezeknél a cikk nyelve is megfelelő lehetett a folyóiratnak.

A magyar kategóriába kizárólag a mindenkori országhatáron kívül megjelent folyóiratok tartoznak: ezek legnagyobb része irodalmi tartalmú. Kivált Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában megjelent folyóiratokról volt szó, de akadt az 1780-as években Bécsben és az 1860-as években Prágában megjelent magyar nyelvű folyóirat is. Ezek az utóbbiak ritkábban előforduló esetek ugyan, de jól tükrözik a kutatás sokrétűségét. Nyugati országokban megjelenő magyar nyelvű folyóiratok iránt is nagy az érdeklődés: elsősorban irodalomtörténetesek és történetesek részéről mutatkozik ez. A magyar nyelvű folyóiratok iránti érdeklődés azonban az összes információk 1%-a alatt marad. Ennek magyarázata az, hogy ezen a területen a természettudományi—műszaki anyag teljesen hiányzik, másrészt a kutatók a magyar nyelvű külföldi anyagot főként hungarikagyűjtő könyvtárban, az OSZK-ban közvetlenül keresik, és így tudakozódásuk a KFKK-t elkerüli.

A nyelv szerinti tájékoztatások hatékonysága:

Az azonos kérésekből pozitív:

1. Magyar	68%
2. Angol	61%
3. Német	61%
4. Egyéb	54%
5. Román	53%
6. Szláv	50,1%

Az angol és német nyelvű tájékoztatások több, mint 60%-a volt eredményes, a román nyelvek esetében már kedvezőtlenebb az arány: 53%-kal éppen hogy a tájékoztatások többsége volt igenlő. Legalacsonyabb az arány a szláv nyelvcsoporthoz, hol 50%-ban, tehát feles arányban voltak pozitív és negatív tájékoztatások. Meg kell azonban jegyezni, hogy a negatív válaszok nagy százalékaránya nem onnan adódik, mintha a kurrens szláv folyóiratok szerkesztésében hiányos lenne, hanem onnan, hogy nagyon sokan keresnek az 1900-as, 1920-as, 1930-as évekből való, valamint a második világháborút közvetlenül megelőző időszakból való, vagy háború alatti orosz nyelvű műszaki és egyéb folyóiratokat. Ezeknek a válaszoknak legnagyobb része negatív lévén, ez rontja le a tájékoztatások százalékarányát.

A magyar tájékoztatások 68%-os pozitív aránya, noha önmagában a legnagyobb valamennyi kategória közül, arra mutat, hogy a külföldön megjelent vagy megjelent magyar folyóiratok esetében is sajnos elég gyakran (32%) kényszerül a KFKK negatív válaszadásra, noha ezen a téren a teljesség is joggal várható lenne.

A szakcsoporthoz alapul a Dewey-féle decimális szolgálat. A kategóriákat azonban bizonyos fokig össze kellett vonni, illetőleg meg kellett osztani az adatok bősége illetve ritkasága miatt, de azért is, mert egyes szakcsoporthozon belüli alcsoportok a vizsgálat lényeges elemét alkotják. Így összevonásra került az általános művek (0) filozófia, (1) vallás, (2) kategóriája: külön kellett viszont választani az alkalmazott tudományokon belül a technika (6), orvostudomány (61) és a mezőgazdaság (63) szakcsoporthozait, valamint a földrajzot (91) is el kellett választani a történelemtől (92).

	Folyóirat táj.	könyv táj. ⁵
0-2 (ált. művek, filozófia, vallás)	1,5%	} 24,1%
3 (társadalomtudományok)	6,0%	
4 (nyelvészet)	1,3%	5,5%
5 (elméleti természettudományok) ..	25,6%	15,1%
6 (műszaki tudományok)	31,1%	11,5%
61 (orvostudomány)	16,5%	5,7%
63 (mezőgazdaság)	4,1%	1,4%
7 (művészet)	2,1%	8,0%
8 (irodalom)	6,3%	12,0%
91 (földrajz)	1,1%	1,1%
92 (történelem)	4,4%	15,0%
Összesen a két mintahónapban		100,0%

A táblázat tanulmányozása után az első, ami feltűnik: a műszaki- és természettudományok információinak magas száma. Már Németh Mária utalt 1959-ben megjelent tanulmányában arra, hogy az érdeklődés legnagyobbbrészt természettudományi, műszaki és orvosi folyóiratokra irányult.⁶ Statisztika azonban ekkor még nem állott rendelkezésre. A műszaki tudományok 31,1%-kal vezetnek a szakcsoporthoz között. Második helyen a természettudományok állnak 25,6%-kal. A két csoport együtt az információknak több mint a felét szolgáltatja. Ha a Könyv KC hasonló kimutatásaival összehasonlítjuk a folyóirat-információk adatait, szembeötlő, hogy az utóbbinál a százalékarány többszöröse esik az említett két csoportra. Ez a jelenség elsősorban azzal magyarázható, hogy a természet-

és műszaki tudományok kutatásainál sokkal nagyobb mértékben használják fel a legújabb eredményeket közlétező folyóiratokat, mint a társadalmi tudományok esetében. Kísérletek és kutatások eredményei a folyóiratokban való publikálás után esetleg csak hosszú évek múlva jelennek meg könyvformában. Vagy esetleg az is előfordulhat, hogy az adott téma sohasem kerül közlésre. A humán tudományoknál a különnyomat révén a könyvek kategóriájába kerül olyan anyag is, ami tulajdonképpen folyóirat része.

A humán jellegű szakok együttesen is csupán a megvizsgált anyag 22,7%-át teszik. Itt az előbb említettek fordítottja érvényes. A humán tudományoknál az aktualitásnak kisebb a jelentősége, ezért fordulnak a kutatók inkább a könyvekhez. De az is feltételezhető, hogy általában e szakterületek kutatói jobban ismerik a folyóiratok lefolyóhelyeit és csak legszükségesebb esetben veszik igénybe a KFKK szolgáltatásait.

Viszonylag magas a részesedése az orvostudománynak a maga 16,5%-ával és a mezőgazdaságnak 4,1%-kal.

A beérkezett kérésekre adott eredményes válaszok aránya az egyes szakokban az összes azonos kérések százalékában:

0—2 (ált. művek, filozófia, vallás)	58%
3 (társadalomtudományok)	46%
4 (nyelvészet)	58%
5 (elméleti természettudományok)	62%
6 (műszaki tudományok)	62%
61 (orvostudomány)	63%
63 (mezőgazdaság)	40%
7 (művészet)	41%
8 (irodalom)	52%
91 (földrajz)	50%
92 (történelem)	53%

Leghatékonyabbnak mutatkoztak az információk a leggyakrabban keresett műszaki természettudományi és orvostudományi területen (62%, 62% és 63%). Ez azt is jelzi, hogy a szerzeményezés a három alapvető területen általában jónak minősíthető.

Lényegesen kedvezőtlenebb a helyzet a mezőgazdasági szakban, ahol a pozitív átlag csupán 40%, ami majdnem teljesen azonos a Könyv KC 1964. évi 41,8%-ával. Az alacsony százalékarány azt jelzi, hogy a mezőgazdasági területnek növelnie kellene folyóiratbázisát. Hasonlóan alacsony az eredményesség a művészetnél, ahol a pozitív válaszok átlaga 41%. Az irodalomtudományban 52% volt az eredményes információk aránya, ami szintén jónak minősíthető és ez azért is figyelemre méltó eredmény, mert a szélesebben értelmezett társadalomtudományokon belül ez a szak a legnagyobb: az összes kérések mintegy 6,3%-át képviseli. A szűkebb értelemben vett társadalomtudományi szakban a pozitív válaszok aránya csupán 46%, maga a szak az összes kérések 6%-át képviseli.

Összehasonlítás egy korábbi statisztikai felméréssel

A KFKK-ban 1961 és 1962 folyamán egyizben már történt hasonló felmérés. Tanulságos összehasonlítani a két statisztikai felmérés eredményét, noha ezek szempontjai nem voltak azonosak, miután az 1961/62. évi szakmai részletezés

lényegesen összevontabb, mint az 1968 folyamán készült. A döntő fontosságú szakcsoportok esetében azonban az összehasonlítás mégis hasznos tanulságok levonására nyújt lehetőséget, ezért az alábbiakban közöljük a két táblázatot.

	1961/1962	1968
Társadalomtudomány	10,27%	10,4%
Természettudomány	17,45%	25,6%
Műszaki tudományok	41,66%	31,1%
Orvostudomány	17,54%	16,5%
Mezőgazdaság	3,63%	4,1%
Egyéb	9,49%	12,3%
Összesen:	100,00%	100,0%

Figyelemre méltó, hogy lényeges eltérések csak a természettudomány és a műszaki tudomány arányaiban mutatkoznak: az előbbi gyarapodott, az utóbbi aránya csökkent. Ennek magyarázata kétségtelenül az elméleti természettudományok iránti érdeklődés növekedésében lehet fel: ez természetesen nem a gyakorlati, műszaki tudományok visszaesését jelenti, hanem a magasabb színvonalú elméleti kutatások iránti érdeklődés fellendülését; e kutatások eredményei áttételesen legtöbbször a műszaki—gazdasági életben is megmutatkoznak. A mezőgazdaság iránti érdeklődés növekedése, bár nem nagyarányú, mégsem tekinthető csekély jelentőségűnek, mivel kihatással van az ország gazdasági életének lényeges elemét tevő mezőgazdaság színvonalának emelkedésére. A társadalomtudomány iránti érdeklődés egy szinten mozgása arra mutat, hogy a kutatás ezen a területen nem fejlődött erősebben.

Összefoglalás

1. Az információk emelkedő száma rámutat a periodikák egyre fokozódó jelentőségére a tudományos kutatásban.

2. A tájékoztatások szak szerinti elemzése kimutatja, hogy az információk mintegy 70%-a közvetlenül támogatja a kísérleteket és kutatásokat és egyben a közvetlen termelő tevékenységet is. Ez 1967-ben kb. évi 10 200 ilyen információt jelentett. Tehát a KFKK közvetlen gazdasági célokat is szolgál s egyben alapvető fontosságú része az országos információrendszernek.⁷

3. Az évkörök szerinti elemzés nyomatékosan kimutatja a régi folyóiratok jelentőségét. Csak ezt a tényt figyelembe véve szabad tehát selejteznie a folyóiratanyagot bármely könyvtárnak; a meggondolatlan, csak helynyeresre irányuló selejtezés közvetlen kárt okozhat. Ez felveti egy olyan központi tárolókönyvtár létesítésének kérdését, ahol a könyvtárak — elsősorban a műszaki könyvtárak — elhelyezhetik ritkán keresett, vagy feleslegesnek, elavultnak vélt anyagukat.

4. A szerzeményezési politika néhány kisebb-nagyobb hiányosságára fény derül a statisztikai kimutatások elemzése kapcsán. A statisztikai vizsgálatok rámutatnak arra, hogy ott, ahol alacsony a pozitív felvilágosítások aránya, a szerzeményezési politika felülvizsgálatára lenne szükség.

5. A KFKK statisztikája kimutatta, hogy az angol nyelvű folyóiratok iránt nyilvánul meg a legnagyobb érdeklődés, de a német nyelvű irodalom iránt továbbra is megkülönböztetett figyelmet tanúsítanak a kutatók, és a szláv nyelvek, elsősorban az orosz nyelvű anyag is jelentős mértékben képviselteti magát a tájé-

koztatásban. A nyelvi elemzés tanulságait az idegennyelvi fordítók képzésében, az arányok megállapításánál figyelembe kellene venni.

6. Kiderült, hogy a szélesebb értelemben vett társadalmi tudományok területén a folyóirat-megrendelések szélesítésére volna szükség. Itt ismételtén rá kell mutatni arra, hogy noha a műszaki és a természettudományok iránt nyilvánul meg a legnagyobb érdeklődés, azért a társadalomtudományok viszonylag kisebb részesedése nem jelenti szükségképpen az érdeklődés kisebb mértékét, hanem ennek az is lehet az oka, hogy esetleg a humán tudományok kutatói jobban ismerik azokat a lelőhelyeket, ahová folyóiratigényeikkel fordulhatnak.

Jegyzetek

1. A KFKK történetére vonatkozó adokért *Gordon Miklósnének* mondunk köszönetet.
2. *Kőhalmi Béla: A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945–1965.* Bp. 1967. 55. l.
3. *World Medical Periodicals.* New York, 1957.
4. *Karácsonyi Rózsa: A könyvek központi katalógusának hatékonysága 1964-ben.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966.* Bp. 1967, 77–92; 80. l.)
5. *Karácsonyi, i. m.* 83. l.
6. *Sz Németh Mária: A központi folyóirat címjegyzék kérdései.* Bp. 1959. 36. l.
7. Ez megegyezik a külföldi szakirodalom véleményével, ld. pl. *Herman Liebaers* megállapításait a *Catalogue Collectif des Périodiques Étrangers* (Bruxelles, 1965) előszavában.

Die Information des Zentralkataloges für ausländische Zeitschriften im Spiegel der Statistik

GY. BATÁRI—Z. FALLENBÜCHL

Die Anfänge des Zentralkataloges für ausländische Zeitschriften gehen auf die Jahre um 1920 zurück, seit 1952 wird er federführend von der Széchényi-Nationalbibliothek bearbeitet und seit dem Jahre 1960, mit der Einführung der allgemeinen Meldepflicht der Bibliotheken, hat er eine enorme Entwicklung genommen. Von fast 3000 Bibliotheken aus Budapest und der Provinz gingen rückwirkend Bestandsmeldungen ein. Seitdem wurden von den fortlaufend geführten Zeitschriften drei Verzeichnisse herausgegeben. Für 1970 ist von der Arbeitsgruppe die Redaktion und spätere Ausgabe des vollständigen retrospektiven Titelmateriale in Form einer Standortbibliographie geplant. Der gegenwärtige Zettelbestand des Kataloges umfasst fast 40 000 Titel. Es muss hinzugefügt werden, dass die Titelmeldungen sich nur auf wissenschaftliche Zeitschriften beziehen; Zeitungen, politische Wochenzeitschriften, Sport- und Unterhaltungsblätter werden im Zentralkatalog für ausländische Zeitschriften nicht aufgenommen.

Die Arbeitsgruppe bietet den Forschern vier verschiedene Informationsmöglichkeiten. Persönlich, schriftlich, telefonisch und über den Bibliotheksfernleihdienst der Széchényi-Nationalbibliothek kann gleichermassen um Auskunft angefragt werden. In den letzten Jahren wies die Zahl der Anfragen eine steigende Tendenz auf. Im Jahre 1967 waren es annähernd 15 000 Anfragen.

Im Januar und März 1968 wurde die Informationsarbeit des Zentralkataloges für ausländische Zeitschriften anhand einiger repräsentativer Beispiele analysiert und gegliedert nach den entsprechenden sprachlichen, sachlichen und zeitlichen Gesichtspunkten statistisch ausgewertet, sowie eine Einschätzung der positiven und negativen Seiten der Informations-tätigkeit erarbeitet. Tabellen veranschaulichen die Gliederung der Informationsarbeit nach den oben genannten Gesichtspunkten. Aufgrund dessen können wir folgende Feststellungen treffen:

Anfragen nach dem ältesten, bis ungefähr zum Jahre 1800 zurückgehenden Material können von uns zu gut 50% positiv beantwortet werden. Das neueste Material wird im Verhältnis am häufigsten gefragt, 56,2% der Anfragen betreffen Zeitschriftentitel aus dem Zeitraum 1945 bis zur Gegenwart, aber auch älteres Zeitschriftenmaterial wird in grossem Masse verlangt, insgesamt 43,8% der gesamten Anfragen betreffen diesen Zeitraum.

Nach sprachlicher Gliederung ist folgendes festzustellen: 43% der gesamten Auskunftstätigkeit entfallen auf englischsprachige und ungefähr 28% auf deutschsprachige Zeitschriften. Romanische und slavischsprachige Zeitschriften machen gleichermassen fast 12% aus. Dagegen sind mehr als 60% der Antworten auf Nachfragen nach englischen und deutschen Zeitschriften positiv, während bei den romanischen Sprachen 53% und bei den slavischen Sprachen nur 50% der Anfragen positiv beantwortet werden konnten.

Die sachliche Gliederung wird nach der Dewey-Dezimalklassifikation vorgenommen. Unsere Untersuchung zeigte eine Dominanz der Naturwissenschaften und der angewandten Wissenschaften, die Humanwissenschaften dagegen werden verhältnismässig wenig gefragt, insgesamt waren es 22,7% des überprüften Materials. Am wirksamsten konnte die Auskunftstätigkeit auf dem Gebiet der am häufigsten gefragten Naturwissenschaften und angewandten Wissenschaften wirken, es waren über 60% des überprüften Materials.

Zusammenfassend ergibt sich aus der Untersuchung die Schlussfolgerung, dass die steigende Nachfrage nach den Zeitschriften mit der wissenschaftlichen Forschungstätigkeit und dem Aufschwung der Wissenschaftszweige, die im praktischen Leben Anwendung finden, verbunden ist und damit in Wechselwirkung steht. Fast 70% der Informationen dienen direkt der Produktionstätigkeit. Auf diese Weise ist der Zentralkatalog für ausländische Zeitschriften ein wichtiges Bindeglied im Informationssystem des Landes und übernimmt einen entscheidenden Anteil der Arbeit.

A feldolgozó munka időelemzése az OSZK könyvfeldolgozó osztályán

BERECZKY LÁSZLÓ – FARAGÓ LÁSZLÓNÉ

Bevezetés

A könyvtárak tevékenységi körébe tartozó normatívák közül a munkateljesítmény normáival sokan foglalkoztak, de viszonylag kevés hasznosítható eredménnyel zárultak a vizsgálatok. Ennek ellenére a kérdést mindig újra elő kell venni, mivel az egyes tanulmányok nem minden befolyásoló tényezőt vettek figyelembe, az alkalmazás a saját viszonyokra nehézkes, a munkát viszont jól megszervezni, jól tervezni normatívák nélkül nem lehet. Egy-egy újabb felméréstől nem új eredményeket lehet várni, csak a tények új értelmezését az adott hely és körülmények figyelembevételével.

Munkateljesítmény-normák alkalmazására a könyvtári feldolgozó munka különösen alkalmas, azonban a feldolgozó munka tartalma és eredményessége nemcsak könyvtáranként változik, hanem egy könyvtáron belül is évről évre módosulhat. Többek között ezért sem helyes a másutt nyert irányszámok mechanikus átvétele, sőt még az összehasonlítás is nagy körültekintést igényel. Az irányszámokban mutatkozó jelentős eltérések egyik alapvető okára elemzésünk-ből levont következtetéseinkben térünk majd vissza. Itt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy az egyes munkaműveletek (pl. címleírás, szakozás) részletező munkamozzanatokra bontásakor állapítható meg csak megközelítő pontossággal, hogy az azonos elnevezés mögött milyen tartalom van. Az ilyen módon elemeire bontott művelet mérése ad lehetőséget, hogy a hosszabb idő alatt mért és elemzett átlagteljesítmények alapján irányszámokat lehessen kialakítani.

A Széchenyi Könyvtárban nagy hagyományai vannak a munka normázásának. Tudomásunk szerint Magyarországon, könyvtári területen, legelőször a Széchenyi Könyvtárban és a Budapesti Egyetemi Könyvtárban alkalmaztak normatívákat. Az OSZK *Goriupp* Alisz által 1937-ben készített ügyrendje a címfelvétel napi teljesítményét 25 műben állapította meg. A Feldolgozó Osztályon azóta is megszakítás nélkül alkalmazzák a normákat. Egyéb területre is kiterjedő nagyobb vizsgálódásokra 1952-ben, illetve 1961-ben került sor. Normatívákra vonatkozó gyűjteménytervezetet az OSZK 1967-ben munkált ki.

A könyvfeldolgozó osztály katalogizáló (cíMLEÍró és szakozó) munkájának munka- és időelemzéséhez átnéztük a vonatkozó szakirodalmat. Célunk volt más elemzések eredményeinek megismerése, hogy saját felmérésünket némileg kontrollálni tudjuk és az alkalmas vizsgálati módszert megválaszthatassuk.

Mellékletben (1. sz.) néhány, külföldi felmérés nyomán kialakított, irányszámot ismertetünk az összehasonlítás minden igénye nélkül. Ismételt hangsúlyozni kívánjuk — különösen saját felmérésünk tapasztalatai alapján —, hogy milyen nehéz izolálni azokat a tényezőket, melyek a katalogizálás normáját befolyásolják. E tényezők magukba foglalják a különbségeket, amik az egyes könyvtárak jellegéből és nagyságából adódnak; de azonos típusú könyvtárak esetén is az egyes könyvtárak sajátos helyzetéből következő eltérések vannak, mint a katalógusok és a bibliográfiai segédeszközök elhelyezése, a katalogizálók munkakörülményei stb. Sok függ továbbá a teljesítmény értékelése során a katalogizáló személyi tulajdonságaitól: ügyessége, tapasztalatai, nyelvismeretének foka, pontossága, koncentrációkézsége, munkaerőkelese és munkatempója.

Az alkalmas módszer kiválasztása során megállapítottuk, hogy nincs olyan teljesen kész módszer, melyre azt lehetne mondani: itt van és használd. A gazdag irodalomból egyénileg és esetenként kell az alkalmas eljárást megtalálni és az adott körülményekhez alkalmazni.

A munkamérés csak egy módszer, természetesen nem helyettesítheti a jó munkaszervezetet, csak az ahhoz vezető eszköz, tehát nem növeli automatikusan a hatékonyságot, de lehetőséget nyújt a vezetőségnek, hogy a tények alapján tervezzen. Felmérésünk egyik tanulsága, ezt már előjáróban is kiemelhetjük, hogy nem a munka végzésére biztosított idő sok, vagy kevés, hanem a munkaszervezés olyan, hogy a szűken értelmezett, a szó szoros értelmében vett normázott munkára nem jut elég idő más feladatok végzése és egyéb okok (pl. a rossz munkakörülmények, az elhelyezés nehézségei) miatt, tehát a teljesítmények növelésének útját itt kell keresnünk.

A munkamérések lehetőséget nyújtanak arra, hogy a teljesítmény megítélését tárgyi alapokra helyezzük. Meg kell jegyeznünk, hogy az általában alkalmazott tapasztalati-statisztikai normák nem veszik — de nem is vehetik — figyelembe az esetleges belső tartalékokat és sokkal inkább az átlagos teljesítményeket, a szinte megkövült munkaszervezetet tükrözik, mint az éppen aktuálisat, változót, újat. Tehát meg kell teremteni a munka mennyisége és a dolgozók létszáma között az egyensúlyt, hogy a mért produktivitás és hatékonyság objektív alapokon nyugvó, elfogadható egyensúlyhelyzetet eredményezzen. A mérés eredménye nem teheti vitássá a naponta megkívánt teljesítményt, amit maguk a dolgozók is elismertek. Lehetőséget ad továbbá arra, hogy a könyvtárosokat távol tartsa az olyan munkáktól, amelyek nem tartoznak feladatkörükbe.

Az irodalom átnézése után került sorra az alkalmazott módszer kiválasztása, majd a jó munka- és időelemzés alapfeltétele: a jó előkészítés. Az előkészítést három fázisra oszthatjuk:

- a mérésre kijelölt terület intézményen belüli helye, funkciója, a feladatok világos körülhatárolása, munkafolyamatok meghatározása, ennek alapján műveletjegyzék összeállítása;

- a kiemelt munkafolyamatok, munkatevékenység részletes elemzése, *munkamozzanatokra* bontása;
- a mérésben résztvevő *munkatársak előkészítése*, érdekeltté tétele abban, hogy segítsék a mérést, az objektív eredmény elérését.

Mivel lehetőségeink és eszközeink erősen korlátozottak voltak, elemzésünk módszereként az időméréses munkanapfelvételt választottuk. Eredeti elképzelésünk szerint hosszabb időn át, több személy azonos mérését terveztük, mivel egy elemzés eredményét csak akkor lehet véglegesnek tekinteni, ha elég hosszú időn keresztül folyik és a hasonló körülmények mellett dolgozó teljesítményadataival össze lehet vetni az eredményt. E helyes célkitűzésünket némileg módosítanunk kellett, mivel a feldolgozásra kerülő művek száma a felmérés idején lényegesen csökkent, továbbá az osztályvezető, valamint helyettese hosszabb betegsége is gátolta a munka tervszerű végrehajtását.

Az osztály munkáját megvizsgálva, kiválasztottuk az elemzésre alkalmasnak látszó *munkafolyamatokat*: a kötelezpéldányok címleírását, az ún. egyéb (külföldi és korábbi magyar) anyag címleírását, mindkét fajta anyag szakozását és a szakozás revízióját. (A szakozás revíziójának eredményét tanulmányunkban nem ismertetjük, mivel csak egy revizor munkáját elemeztük, s így, összehasonlítási alap híján, keveset mondana.) Elemeztük továbbá a cédulairányítást is, de ennek lefolytatása nem bizonyult értékelésre alkalmasnak. A teljes feldolgozás menetéből a cédulasokszorosítás kérdését kihagytuk, mivel elemzésünk szempontjából közömbös volt az előállítás módja és a sokszorosítás külön vizsgálódás tárgyát képezte. Az elkészült cédulák felhasználása tekintetében, a katalógusszerkesztésre a munka más jellegénél fogva, más módszerű elemzésre fog sor kerülni az 1968. év folyamán.

A munkafolyamatokat részletező *munkamozzanatokra* bontottuk (ld. 2. sz. melléklet), mégpedig ún. *törzsmunkamozzanatokra*, melyeket a mi körülményeink folytán a munka szerves tartozékainak tekintettünk és szorosan együvé tartoznak, valamint *kiegészítő munkamozzanatokra*, melyek ugyancsak a munkafolyamatokhoz tartoznak, de megítélésünk szerint leválaszthatók, más és máshol is elvégezhetné azokat. A *munkakörön kívüli feladatok*, a személyi időráfordításra és a kiesett munkaidőre ugyancsak elkészítettük a részletezést.

Mivel minden szaktanulmány kiemeli, hogy a vizsgálódások csak akkor végezhetőek eredményesen, ha a dolgozók megnyerhetőek az együttműködésre, már a munka legelső fázisánál az érdekeltekkel ismertettük a felmérés célját, az objektív tervezési alap feltárásának szükségességét. *Bevontuk munkatársainkat* az egyes munkafolyamatok munkamozzanatokra bontásába, az egész tervezett elemzést több ízben megvitattuk. A felmérés lefolytatásához útmutatót adtunk és a felmérés egész során közvetlen kapcsolatot tartottunk, gyakran konzultáltunk dolgozóinkkal. Munkatársaink készséggel, nagy érdeklődéssel vállalták a feladat végrehajtását és az elemzés eredményes lefolytatásáért köszönettel tartozunk nekik, mert lelkiismeretes és a nehézségeket vállaló munkájuk nélkül az nem lett volna megvalósítható.*

Felmérésünk céljának tekintettük: hány könyvet dolgoz fel osztályunk jelen adott körülményeink között és munkaszervezetünkben — és mennyi idő alatt. A felmérés eredményeit futószalagunk legcélszerűbb megszervezésére akartuk

* Az elemzésben részt vevő munkatársaink: Címleírás: *Bacsoni Tamásné, Pusztai Jánosné, Zágonyi Ilona*; Szakozás: *Kiszely Olivér, Pap Zoltán, Pethes Iván*.

felhasználni, a munkamegosztás megjavítására, a munkamozzanatok helyes sorrendjének kialakítására. A vizsgálódás folyamán elemeztük az egyes munkamozzanatok és az egyéb munka viszonyát. Megnéztük lehetséges-e az irányszámok differenciálása a feldolgozásra kerülő anyag típusaiként, ebből összetett irányszám kialakítható-e, és amennyiben igen, ez hogyan viszonylik jelenlegi tapasztalati normánkhoz. Ennek érdekében, az összegezés során, rangsoroltuk az egyes munkamozzanatok munkaigényességét *-tól -ig* határok között, s az átlag meghatározásra törekedtünk. Ugyancsak rangsoroltuk az egy könyv feldolgozására fordított időt *-tól -ig* határok között. Meghatároztuk az átlagot. A kiemelkedően munkaigényes könyveket külön vizsgáltuk, azt, hogy milyen típusúak, vajon mi tette munkaigényessé azokat, végül a felderítés mely folyamata tartott legtovább.

Az előmunkálatok sorába számíthatjuk azt a kisebb felmérést is, mely általában a feldolgozásra kerülő anyag összetételét elemezte (F. L.: *Adatok a feldolgozó-munkánk elemzéséből.* = OSZK Híradó, 10, 1967. 1. 5—8. p.).

A felmérés lefolytatására minden dolgozó számára — aki részt vett a felmérésben — azonos jelentési formát dolgoztunk ki. Az elemzőlapokon rovat van a könyv raktári jelzetének beírására és az egyes munkamozzanatokra fordított idő bejelölésére. A munkamozzanatokat számmal jelöltük, ez a kódszám minden munkafolyamatnál más munkamozzanatot jelöl, más tartalma van. Ugyancsak az egységes elemzőlapot használtuk fel a munkakörön kívüli és személyi időráfordítások bejegyzésére (3. sz. melléklet.)

Sokan vitatják, hogy a mérések tervezésére, lefolytatására fordított idő, energia megtérül-e. Erre feleletet nem tudunk adni. A mérések valóban jelentős időráfordítást követeltek. A tervezés, az előkészítés és értékelés munkáját nem számítva, csak a dolgozóknak a mérés vezetésére fordított munkaideje a mért időszakban a teljes munkaidő 11%-át tette ki a címleíróknál. (Címleíró I.: 8%. Címleíró II.: 14%. Címleíró III. 13%.) és 9%-át a szakozóknál (Szakozó I.: 7%. Szakozó II.: 12%. Szakozó III.: 10%). A jövőben kialakítandó gyakorlatunk fog feleletet adni, hogy érdemes volt-e az elemzést lefolytatnunk. De ha a ráfordítás közvetlenül saját munkánknál nem is térül meg egészében, a vizsgálati módszertan közreadása — úgy véljük — hasznos. Hasznosnak ítéelhetjük elemzésünket abból a szempontból is, hogy a munkafolyamatok munkamozzanatokra bontása tudatosabbá tette az osztályunkon folyó munkát, jó alapot szolgál munkarendek kialakításához és megkönnyíti új munkatársak betanítását is.

Az elemzés menete:

- a) az elemzőlapon munkanemenként, munkamozzanatokra bontva minden egyes könyv feldolgozásának időigényét feltüntették munkatársaink;
- b) naponta két könyv feldolgozásáról naplóban pontos leírást adtak a munkafolyamatról, hogy az egyes adatokat milyen segédkönyvek, katalógus stb. segítségével állapították meg;
- c) vezették a munkakörön kívüli feladatokról és a személyi időszükségletről az elemző lapot;
- d) az elemző lapok havonta kerültek összesítésre, mégpedig három szempont szerint:
 - személyi összesítőlap, amelyen szerepel minden munkamozzanat és azok időtartama (személyi munka- és időfénykép);
 - a könyvek összesítő lapja, amelyen a könyvvel kapcsolatos valamennyi munkamozzanat és azok időigénye szerepel (a dokumentum feldolgozási fényképe);
 - az egyes munkamozzanatok összesítő lapja, amely ezek megoszlását, arányát mutatja.

Az elemzés összegezése

Az elemzés idején két címleíró három hónapon át, egy pedig egy hónapon át mérte a munkaidejének megoszlását. Sajnos, különböző okok miatt, egyetlen címleíró sem töltötte teljes munkaidejét rendszeres munkában. Ugyanez mondható el, egy dolgozó kivételével, a szakozókról is.

Ét többnyire töredék hónapban a címleírók összesen 1897 művet dolgoztak fel. (Címleíró I.: 662. Címleíró II.: 879. Címleíró III.: 356.) A szakozók teljesítménye a vizsgált időszakban 2116 szakozás volt. (Szakozó I.: 1106. Szakozó II.: 547. Szakozó III.: 463.)

Az alapmunka és a munkakörön kívüli feladatok aránya

A munkakörön kívüli feladatok a feldolgozók teljes munkaidejének meglepően nagy hányadát teszik ki. A címleírók idejük 28—54%-ában, a szakozók idejük 31—57%-ában nem katalogizáló, illetve szakozó munkát végeznek. Ezek a százalékok még akkor is túlságosan magasak, ha a hivatalosan engedélyezett ebéd-időt (a teljes munkaidő 6%-a) és az elemzés lefolytatására fordított időt (11, ill. 9%, részletezését ld. a bevezetésben) beszámítjuk. Különösen csökkenthetőnek tartjuk a 8—10 kódjel alatt szereplő „egyéb” esetleges elfoglaltságra fordított időmennyiséget. A szakirodalom alapján azonban nem látszik kívánatosnak a munkakörön kívüli egyéb munkák teljes felszámolása, mert bizonyos kikapcsolódás, változatosság inkább előnyös, a teljesítményre növelő hatással van, azonban ésszerű keretek közé kell szorítani, illetve az irányszámok megállapításánál és a tervezésnél erre is tekintettel kell lennünk.

A törzsmunkamozzanatok és a kiegészítő munkamozzanatok aránya

Az alapmunkára (címleírás, szakozás) fordított idő nagy részét a törzsmunkamozzanatok elvégzésére fordítják mind a címleírók, mind a szakozók. A címleírók az alapmunkára fordított idő 2—34%-ában végeznek kiegészítő munkamozzanatokat. Itt azonban fel kell figyelniünk a nagy szóródásra, annál is inkább, mivel mind a legalacsonyabb, mind a legmagasabb százalék ugyanannál a címleírónál fordul elő. Így nyilvánvaló, hogy a nagy százalékot az 5. kódjelű „egyéb” kiegészítő munkamozzanat, egy ad hoc munka idézte elő. Enélkül a 24%-os részesedés lenne a legnagyobb.

A szakozók esetében a szélső értékek jóval közelebb vannak egymáshoz: 6—20%, s a magas értéket itt is egyetlen munkamozzanat — az 5. kódjel alá sorolt táblázat-kiegészítés — időigénye eredményezi, enélkül átlagosan a 10% körül mozogna.

Az egyes törzsmunkamozzanatok időigénye

A táblázat azt mutatja, hogy az egyes munkaműveletek mozzanatokra bontása jól sikerült, hiszen a címleírás „egyéb” jelentésű 15. kódjele alatt csupán két ízben szerepel időjelölés (egyszer a törzsmunkamozzanatok összegének 2%-a, egyszer pedig 19%-a), a többi idő a kijelölt munkamozzanatok rovatában elhelyezhető volt. A szakozás törzsmunkamozzanatainak „egyéb” rovatát nem is kellett felhasználni.

A címleírásban a 2. és a 3. kódjelű munkamozzanat (behasonlítás a katalógusokban, a mű előzményeinek felderítése stb. a még hiányzó adatok megállapítása segédkönyvek alapján) és a 11. (a címleírás megszerkesztése) a legidőigényesebb feladatok, míg a szakozásban a 3. és a 6. rovat, a mű tárgyának meghatározása és a szakrendszerben való elhelyezése adja a munka zömét.

A katalógizálás, illetőleg az osztályozás kapcsolata a katalógusokkal tükröződik ebben mind a címleírásnál, mind a szakozásnál. A címleírás akkor helyes, ha a leírt művet egzakt helyére juttatja a betűrendes leíró katalógusban. A leíró katalógus funkciója és szerkezete nem teszi lehetővé, hogy a címleírás ne a pontos helyére indikálja a leírt művet. A szakkatalógusban csak a keret adott az osztályozásra kerülő mű elhelyezésére, különösen a csoportalkotás elvét érvényesítő katalógusszerkezet mellett. Végső soron mind a mű tárgyának megítélésében, mind a jelzetalkotásban nagyobb szerep jut a szubjektív megítélésnek, anélkül, hogy hibás szakozás jönne létre.

A címleírás munkaigényes pontjai külső körülmények, leginkább a kutatás függvénye, a szakozásban inkább a szakozó képességeinek, tudásának és gyakorlatának függvénye a ráfordítás.

Természetesen a címleírásban is jelentős szerepe van a szakismeretnek, tapasztalatnak, de a feldolgozás időtartamát mégis jobban befolyásolja a keresett adat fellelésére fordított idő, innen a nagyobb szóródás a minimális és maximális ráfordításban.

Érdekes megfigyelni, hogy míg a címleíróknak alig volt szükségük *szótárazásra* (4. kódjel), addig a szakozók átlagban a törzsmunkamozzanatokra fordított idő közel 10%-át fordították szótárban való keresésre. Ezt az eltérést a két munka eltérő jellege indokolja: a külső formai elemek leírása, melyhez néhány idegen nyelvű szó ismerete elegendő és a belső, tartalmi igényű feltárás.

A címleíróknál valamennyi (összesen 15) törzsmunkamozzanat elvégzésére időt szánt valamelyik címleíró, a szakozók a már eleve kevesebből (összesen 11) is csak 9-ben jelöltek eltöltött időt.

A címleírások időigénye

A címleírásban egy mű legrövidebb feldolgozási ideje 3 perc volt, a leghosszabb 243 perc. Ez utóbbi azonban egy analízálásra kerülő mű volt, s így nem lehet teljesen mérvadó. Az analízis nélküli könyveket figyelembe véve, a legtöbb ráfordított idő 117 perc volt.

A vizsgált időszakban a címleírók együttesen 185 címleírást külön naplóban vezettek, részletesen leírva a címleírásban jelentkező problémákat és azok megoldására tett intézkedéseket. A kiválasztás mechanikus volt, minden indított sorról 2 mű. A feldolgozás ideje 6 perctől 117 percig terjed. Számunkra a munkaigé-

nyes művek a tanulságosak, hogy ti. melyek azok a tényezők, amelyek az átlagon felüli feldolgozási időt igénylik. Összegezve a fenti címleírások jellegzetes vonásait, megállapíthatjuk, hogy különösen munkaigényesek a sorozatba tartozó, a gyűjteményes, többkötetes előzményekkel rendelkező művek. A különböző katalógusok átnézése mellett a helyrajzi napló útbaigazításaira, gyakran a raktárban az előzmények átnézésére és a már elkészült korábbi címleírások korrekciójára van szükség. Ez utóbbi esetben a cédulák kiemelése és átalakítása is a címleírót terheli. Az új magyar irodalomnál a névkiegészítések jelentenek hosszabb utánjárást, gyakran többszöri telefonálást.

A munka igényessége megkívánja a hiányzó adatok — más könyvtárakhoz viszonyítva — még fokozottabb kiegészítését. Névkiegészítésekért, évszámokért, eredeti megállapításokért leggyakrabban a nagykönyvtári katalógusokhoz (British Museum, Library of Congress, Bibliothèque Nationale) kell fordulni. Ezek közül csak az egyik van a címleírók segédkönyvtárában, a többi más helyütt, így igénybevételek — a kereséstől eltekintve is — időigényes.

A prominens szerzők, névvariánsok megállapítása a különböző kiegészítő nyilvántartások (utaló katalógus stb.) használatát teszik szükségessé, ami szintén további időt vesz igénybe.

Végül több ízben szerepel indoklásként, hogy a munkakörülmények nem zavartalanok: pl. egy címleírót egyetlen leírás alkalmával 5 ízben szakítottak félbe különböző megkeresésekkel.

A szakozás időigénye

A szakozásban szűkebbek az időhatárok — 5 perctől 74 percig terjedőek —, mint a címleírásban. Ennek egyik okát már korábban jeleztük, a mű pontos helyének meghatározása a szakkatalógusban, összehangolása az előzményekkel kevesebb problémát ad, mint a címleírások esetében. A másik, alapvetőbb ok, hogy a szakozás esetében általában nincsenek olyan nagy különbségek a „könnyű” és „nehéz” könyvek között. Jól mutatja ezt az a tény, hogy az egyetlen kirívóan magas 74 perces időigényen kívül a többi maximum 30 perc körüli, s van olyan szakozó, akinek osztályozó munkájában az egyik hónapban 9 perc volt a minimum. A kirívóan magas — 74 perces — időigényt az adta, hogy kumulálódtak a nehézségek: *nyelvi* (cseh), *tartalmi* (annak meghatározása, hogy a szerző mit ért „Dunamellék” alatt), és a *jelzetalkotási* (a „Dunamellék” a szerző által körülhatárolt fogalmának jelzete.) Attól függően, hogy a három fentebb jelzett nehézség közül melyikkel és milyen mértékben találja magát szemben a szakozó, illetve, hogy a problémák együttesen jelentkeznek-e, nő a szakozás munkaigénye.

A szakozók a címleírókhoz hasonlóan az elemzés ideje alatt együttesen 231 mű szakozását naplójukban részletesen írták ki. Az átlagon felüli munkaidő igénybevétele az alábbiakban találtuk:

- A kevésbé ismert nyelveknél a tárgy meghatározásához nem elég a szótár használata. A nyelvet ismerő kollégát kell megkeresni és segítségét kérni. A kolléga megtalálása ismételt kereséssel jár.
- A mű tárgyának meghatározásához, a szerző munkásságának megismeréséhez lexikonok, enciklopédiák, szak-lexikonok és szótárak használata szükséges. Ritkábban jelentkező, de munkaigényes a szerző nemzetiségének meghatározása (Cucelić, Kovacevic szerb vagy horvát-e).

- Jelzetalkotásban annak megállapítása a példatár alapján, hogy létezik-e az adott témára mai konvenció, ha nincs, akkor a konvenció kialakítása, megvitatása a revizzorral és a szakkatalógus illetékes szerkesztőjével.
- Előzmények megállapítása, ha kisebb mértékben is, mint a címleíróknál, de gyakran jelentkező feladat, párosulva az előzmény jelzetmódosításának nehézségeivel.

Az elemzés eredményeinek összevetése az OSZK vonatkozó normatervezetével

Mind a címleírás, mind a szakozás átlag idejében kifejezésre jut a köteles-példányok emeltebb irányszámának viszonylagos jogosultsága, bár a jelenlegi irányszám, a napi 30 mű feldolgozása mellett egy műre 16 perc jut, amely felmérésünk szerint a címleírásnál kevés (havi átlag 15.6—19.5 perc között változik), a szakozásnál elegendőnek mutatkozik (15,02—15,08 között). Az egyéb művek leírásához és szakozásához a megállapított irányszám, a napi 25 mű 19.2 percet jelent, ez kevésnek bizonyul, mert a címleírásnál 14.3—20.5 perc közti havi váltakozást mutattunk ki, a szakozásnál pedig 19.1—22.6 percet.

Tanulságok és következtetések

Az elemzés egyik legértékesebb eredménye az előkészítő munka során végrehajtott munkamozzanatokra bontás volt. Tisztázódott, hogy mit értünk az egyes munkafolyamatokon, egyértelművé vált a terminológia. A különböző normatívák csak így vehetők össze, mert, ha az egyik könyvtár a címleírás irányszámába beleérti, hogy 40 féle katalógus számára kell cédulát kijelölni a címleírónak, míg a másik nem terheli ezzel a címleírást, akkor világos a teljesítményben mutatkozó eltérés, még ha a minőségi követelmények azonosak is. Az elemzés lefolytatása után pontos képet nyertünk arról, hogy az egyes munkamozzanatok mennyire munkaigényesek és melyek azok, amelyeket a munkafolyamatból ki lehet emelni és célszerűbb másutt és mással végeztetni. Egzakt alapon kimutathatóvá és mérhetővé tette pl. a segédapparátus elhelyezéséből adódó teljesítménygátló tényezőket.

Ugyanakkor a vizsgálat igazolta, hogy önmagában nem állapítható meg egy adott irányszámról, hogy laza, vagy feszített teljesítményt takar. A katalogizálásban megkívánt igényesség foka, amit a segédapparátus igénybevétele mutat ki, a törzs- és kiegészítő munkamozzanatok aránya, valamint a kettő összegének viszonya a munkakörön kívüli egyéb munkákkal, a segédapparátus elhelyezése és a munkakörülmények együtt vizsgálva adják meg a lehetőséget a teljesítmény értékeléséhez, a szükséges intézkedések megtételéhez, hogy a teljesítmény növelhető legyen. Ez pedig a fentiek alapján elsősorban munkaszervezés kérdése.

Az elemzés alapján megállapíthatjuk, milyen munkamozzanatokat lehet más-hová telepíteni és ez hány százalékkal növelné a teljesítményt.

Differenciált, a feldolgozott művek típusa szerint kidolgozott összetett munkanormák megállapítására véleményünk szerint a jelen elemzés alapján nem lehetett módunk. Szorosabb összefüggést a típus és a feldolgozott könyvek időigénye között általánosságokon túlmenően nem tudtunk kimutatni, de erre a mérés időszaka alatt feldolgozott könyvek mennyisége és összetétele sem volt alkalmas. A kérdésre azonban érdemes lenne visszatérni, ha könyvtárunkban ismét nagyobb mennyiségű, főleg rekatalogizálandó mű kerülne feldolgozásra.

Az elemzés erősen munkaigényes volt mind az előkészítés, mind a lefolytatás, mind az összefoglaló értékelés szempontjából, de véleményünk szerint igen hasznos volt, eredményeit munkaszervezésünk során alkalmazni fogjuk.

Végül fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy elemzésünk ellenőrzése megoldatlan volt, mert hasonló körülmények és követelmények mellett más intézmény nem dolgozik, sőt még intézményünkön belül is a címleírók, illetve a szakozók teljesítménye is nehezen vethető össze egymás között, mivel az egyik kötelespéldányanyaggal dolgozik, a másik a külföldi, vagy régi magyar anyaggal. Az elemzés a teljesítmény és a minőség, a színvonal viszonyára nem szolgáltat adatot, de a Nemzeti Könyvtár katalógusai, illetve a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* számára készült katalogizálást elemeztük, így — véleményünk szerint — a legmagasabb és legigényesebb színvonalat adottnak kellett tekintenünk.

IRODALOM

- * Berezky László: *A tudományos és szakkönyvtárak normatívái*. Bp. 1968. KMK 129 p.
Caroll, Phil: *The need for work measures*. = *Spec. Libr.* 50. 1959. 8. 384—387. p.
Castagna, Edwin: *Nothing to loose, but our routines*. = *ALA B.* 53. 1959. March 197—200. p.
Csüry István: *A szocialista könyvtári üzem szervezete és működése*. Debrecen, 1954. 68—72. p.
Durzsa Sándor—Kenéz Ernő: *Állománygyarapítási, feldolgozási és bibliográfiai-tájékoztató munka néhány nagy szovjet könyvtárban*. = *Könyvt. Figyelő*, 13. 1967. 5. 290—297. p.
Dux, Werner—Ith, Gabriele: *Die Ermittlung erfahrungstatistischer Werte für den Arbeitsaufwand bei einzelnen Tätigkeiten in wissenschaftlichen Bibliotheken der DDR*. = *Zbl f. Biblw.* 78. 1964. 9. 528—539. p.
Faendrich, Henner: *Die Bedeutung der Zeitstudie für das Bibliothekswesen*. = *Z. f. Bibl.* 8. 1961 2. 126—143. p.
* Faragó Lászlóné: *A tudományos és szakkönyvtárak munkájának értékelése*. Bp. 1966, KMK 135. p.
Fasana, Paul—Fall, James E.: *Processing costs for science monographs in the Columbia University Libraries*. = *Libr. Res. Techn. Serv.* 11, 1967. 1. 97—114. p.
Friedmann, Joan: *Cataloging and classification in British university libraries ...* = *J. Doc.* 23. 1967. 3. 224—246. p.
Guide to Canadian University Standards: Report of the University Standards Committee of the Canadian Association of College and University Libraries 1961—1964, 1965.
Horváth Géza: *Új üzemszervezés a József Attila Megyei Könyvtárban*. = *Könyvt. Figyelő*, 13, 1967. 4. 212—240. p.
Küttel, Peter: *Zur Arbeitsorganisation in wissenschaftlichen Bibliotheken der CSSR*. = *Zbl. f. Biblw.* 77. 1963. 8. 357—363. p.
Kovalenok, L. V.—Szmironov, N.: *Opitnye normy vremeni dlja rabotnikov bibliotek*. = *Szocialiszticeszki Trud.* 1965. 4. 114—119. p.
Kozumplik, William A.: *Time and motion study of library operations*. = *Spec. Libr.* 58. 1967. 8. 585—588. p.
Logsdon, Richard H.: *Time and motion studies in libraries*. = *Libr. Trends* 2. 1954. 3. 401—409. p.
McRee, Elrod J.: *Staffing of technical processes*. = *Libr. J.* 91. 1966. 9. 2275—2277. p.
Mezei György: *Dán közművelődési könyvtárak munkájának racionalizálása*. = *Könyvt. Figyelő* 13. 1967. 4. 163—182. p.
Poage, Scott Tabor: *Work sampling in library administration*. = *Libr. Quart.* 30. 1960. 3. 213—218. p.
Rationalisering in danske folkebiblioteker. KØbenhavn, 1964. 310 p.
Szovjet közművelődési és kutatóintézeti könyvtárak munkanormái. = *Könyvt. Figyelő* 13. 1967. 4. 183—211. p.
Swank, R. C.: *Cataloging cost factors*. = *Libr. Quart.* 26. 1956. 303—317. p.

* Mindkét szakirodalmi szemle további bibliográfiai adatokat tartalmaz.

- Weed, K.: *A tool for management evaluation of library services* = *Spec. Libr.* 48. 1957. 8. 387–382. p.
- Wood, Patricia M.: *Getting organized: an approach to management in libraries.* = *Assist. Libr.* 59. 1966. 8. 154–162. p.
- Woodruff, Elaine: *Work measurement applied to libraries.* = *Spec. Libr.* 48. 1957. 4. 139–144. p.

1. sz. melléklet

Monográfiák katalogizálása és osztályozása

	Címleírás perc	Címleírás és osztályozás perc
Akadémiai Könyvtár, Leningrád	32–40	
Amerikai szakkönyvtári normák	11,0215	
Canadian University standards		60
Columbia University, Library		84
Denver University, Library		84
Indiai könyvtári munkanormák	4 perc, továbbá melléklaponként 1 perc és 4 perc gépelésre	
Szovjetunió Tudományos Akadémia intézeti könyv- tárainak normája	34' 42''	
Szaltükov Sesedrin Könyvtár, Leningrád	16–24	

2. sz. melléklet

A táblázat kódszámainak feloldása

C Í M L E Í R Á S

Törzsmunkamozzanatok

1. A könyv átvizsgálása, annak megállapítása, hogy a szükséges adatok közül mi hiányzik, illetve a könyvben található forrásokból mi állapítható meg, a dokumentum tipizálása stb.
2. Behasonlítás a katalógusban, a mű előzményeinek, egyéb összefüggéseinek felderítése, egyeztetés a rekonstrukcióval (szolgálati betűtendes katalógus részlegei, sorozati katalógus, prominens szerzők stb.).
3. A még hiányzó adatok megállapítása segédkönyvek alapján, a nagykönyvtárak nyomtatott katalógusaival egybevetés.
4. Nem ismert nyelvű művek leírásához szükséges szövegrészek megállapítása szótár vagy kolléga segítségével.
5. Raktári vagy hírlaptári anyag kikérése adatmegállapítás végett.
6. Hiányzó adatok megszerzése egyéb források alapján, pl.: telefon.
7. A Gyaráptási Osztály kívánságainak, javaslatainak elbírálása, ellenőrzése és döntés.
8. A címleírás rendszavának eldöntése, a címfej megszerkesztése.
9. A melléklapok rendszavának megállapítása.
10. Esetleges további rendszavak megadása megjegyzésben.
11. A címleírás megszerkesztése.
12. Keretmegjelölés.
13. Terjedelem és méret megállapítása (táblák, mellékletek, számozatlan lapok).
14. Kötelespéldányok leírásánál adaptálás.
15. Egyéb.

Kiegészítő munkamozzanatok

1. Szükséges utalók kéziratának elkészítése.
2. Figyelők a rekonstrukció részére.
3. A betűrendes katalógusok és segédkönyvtárak számára a szükséges katalóguslapok kijelölése, hungarika jelölés.
4. Behasonlítások során tapasztalt hibák kijavítására intézkedés.
5. Egyéb.

S Z A K O Z Á S

Törzsmunkamozzanatok

1. A címleírás átvizsgálása az előzmény, a felderített adatok és személyek, a műre vonatkozó kérdések szempontjából.
2. Ha a műnek előzménye van (előző kiadás, vagy előző kötetek), úgy már a megadott szákszám megállapítása (katalógusok, helyrajzi napló), ill. felülvizsgálása.
3. Ha a műnek nincs előzménye: a rendelkezésre álló adatok, ill. a tartalomjegyzék, tárgymutató (stb. alapján, ha ez kevésnek bizonyul, úgy) a szöveg tanulmányozása alapján a mű tárgyának megállapítása.
4. Nem ismert nyelvű mű osztályozásához szükséges adatok megállapítása szótár, vagy kolléga segítségével.
5. Ha a mű tárgya nem világos, vagy ismeretlen jelentésű stb., úgy segédkönyvek alapján, vagy kolléga segítségével a tárgy pontosabb meghatározása.
6. A szakrendszerben való elhelyezés.
7. A mű tárgyának szakkatalógusban való környezetének vagy beillesztésének vizsgálata, az előző osztályozási megoldások felderítése.
8. A szakjelzetek megszerkesztése.
9. A köteleispéldányoknál a szakjelzetek párhuzamos leírása, a betűrendes Cutter-szám helyességének ellenőrzése, a szak Cutter-jelzet megadása.
10. A szalagon futó javítások szakcéduláinak kiemelése a szakkatalógusból.
11. Egyéb.

Kiegészítő munkamozzanatok

1. A jelzetek alapján a szükséges beosztandó cédulák számának kijelölése.
2. Köteleispéldányoknál a varsói cédulák jelölése.
3. A felderítő munka során észlelt következtelen megoldások, hibák javításáról tájékoztatás a rekonstrukciós csoport részére.
4. Az osztályozási döntések megtárgyalása és nyilvántartása, a helyi szabályzat és példatár kiegészítése, köteleispéldányok szakozásánál az eltérő szakozási megoldások (MNB) nyilvántartása.
5. A szakjelzetek változásainak nyilvántartása, táblázatok kiegészítése.
6. Köteleispéldányok szakozásánál másodfokú bibliográfiák jelölése, a tételszám és a bibliográfia rendszerének feltüntetésével.
7. Egyéb.

Munkakörön kívüli feladatok és személyi munkaidő-ráfordítás

1. Szabadság
2. Betegség.
3. Ebédszünet, uzsonna.
4. Kávészás.
5. Értekezlet.
6. Személyi ügyek.
7. Az elemző lapok kitöltésére fordított idő.
- 8–10. Egyéb idő, magyarázó jegyzettel.

TÁBLÁZAT

Adatok a feldolgozás időigényéről (percben)

I mű

Szakozás		átlaga	Maximum	Minimum
I. Szakozó	1. hónap	15.08	31	6
	2. hónap	15.08	29	7
	3. hónap	15.02	32	6
II. Szakozó	1. hónap	19.9	37	6
	2. hónap	21.9	34	7
	3. hónap	20.9	36	9
III. Szakozó	1. hónap	19.1	38	5
	2. hónap	22.6	74	7
	3. hónap	19.9	39	7
I. Címleíró	1. hónap	20.5	122	4
	2. hónap	14.3	97	4
	3. hónap	16.1	169	5
II. Címleíró	1. hónap	15.6	64	5
	2. hónap	17.6	92	6
	3. hónap	16.3	163	4
III. Címleíró	1. hónap	19.5	243	3

TÁBLÁZAT

MUNKAMOZZANATOK ÖSSZESÍTŐ LAPJA

Címleírás	Törzsmunkamozzanatok															Össze- sen %-ban	Kieg. munkamozzanatok							Össze- sen %-ban	Együtt a munka- idő %-a	Munkakörön kívüli munka és személyi időráfordítás														A munka- idő %-a																						
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15		1	2	3	4	5	6	7			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		15	1	2	3	4	5	6	7														
I. 1. hónap	14	15	13	1	3	1	4	1	1	1	25	3	4			86	1	1	9	2		1																																	49							
2. hónap	21	11	7	3	1		3	2		3	27	3	8			91			9																																			53								
3. hónap	13	13	4		3	1	2	4		2	26	2	6			76		1	19	2	1		1																														54									
II. 1. hónap	13	4	5			7		11		1	32	2		4	19	98			2																																			32								
2. hónap	11	6	3	1		4		10		3	26	2				66	1	3	5		25																																30									
3. hónap	13	16	6			6		10		3	26	2	3			85		6			9																																33									
III. 1. hónap	16	17	2	1		3		11		2	38	2	1	2		95			5																																				28							
Szakozás																																																														
I. 1. hónap	7	11	26	0,5	1	24	2	7	10							88,5	7	0,5			4	11,5	44	27	9	3	8		14	2																								56								
2. hónap	6,5	6	30	1	1	30	1,5	7	7							89,5	6,5	1			3	10,5	43	36,5	11,5	2,5			12	3,5																									57							
3. hónap	6,5	4	30	3	1,5	26,5	2	7	9							90	6	1			3	10	47	16	14	3	1		14	4	5																								53							
II. 1. hónap	6	6	25	14	5	17	6	9		3						91	6				3	9	64		19	6	7	4	40	9																										4	36					
2. hónap	5	5	22	12	6	18	2	10		10						80	6				12	2	20	69		21	9	5	7	38	8	12																										31				
3. hónap	5	3	25	5	6	22	6	18								88	8				4	12	68		19	9	6		33	12	5	8																								8	32					
III. 1. hónap	6	9	29	11	9	11	1	9		2						87	5			5		3	13	58		13	8	14	28	29																										8	42					
2. hónap	5	3	46	3	9	19		8								93	6				1	7	61		4	11	4	17	24	10																							5	1					24	39		
3. hónap	10	3	48	4	6	17		6								94	5				1	6	57		11	10	9		24	13																										4					29	43

Time- and Workmeasurements in the Department of Cataloguing, National Széchenyi Library

L. BERECHKY—L. FARAGÓ

In the year of 1967 the time consuming work of cataloguing and classification was investigated by the authors on the field of the newly acquired works.

The *aim* of the analysis was to help the following procedures by breaking down the time and work consuming cataloguing operations to details of work:

- the most effective development of division of labour
- to establish the proper sequence of the work-elements
- the most favorable grouping of the auxiliary tools of the cataloguing
- the shaping of performance standards

Measurable work units have been identified and defined, such as: descriptive cataloguing and its revision, classification and its revision. The work units were broken down by us in detailed elements. The data sheets and the methods of the analysis were planned.

The *course* of the analysis:

On the analytical data sheets the cataloguers noted the time requirement of cataloguing a book by the defined elements of the working process. (Constant elements).

The course of work of the cataloguing of two books was daily minutely entered in a journal.

On a separate sheet of analysis were taken the time requirements of tasks outside the spheres (Variable elements).

The analytical sheets were monthly summarized in three aspects:

- the personal schedule with each detail of work and the time requirement (personal work- and time-chart);
- the book schedule with each detail of work and required time concerning the object (the document-processing graph).

Based upon these documents in a totalized table we could demonstrate the following:

The division of the required time of each cataloguer between the detailed elements of work in a certain process (descriptive cataloguing, classification.).

What kind of work elements are needed in quantity and quality to catalogue a book.

The relation between each of the elements of work in cataloguing.

Conclusions

The evaluation verified that it is impossible to prove about a performance standard whether it hides a loose or a stepped-up norm. The productivity depends on the actual working circumstances and demands. Only after breaking down a certain process in detailed elements becomes possible to establish the real contents of identically called, but totally different operations.

We ascertained which elements are the most timeconsuming and which could be taken out from the process of work to be performed elsewhere, and by else, more economically, and to what extent increases this intervention the productivity.

Different impending factors could be made evident and exactly measured.

The actual analytical work was insufficient for establishing the complex performance standards according to the different types of books. In general we were not able to find a relation between the types of books and the required time for the operation, but merely on account of the shortness of evaluation-time and the small quantity of observations. For our aims we ascertained the needed basic data.

A „Régi Magyarországi Nyomtatványok” című kiadvány szerkesztési problémái

B O R S A G E D E O N

Szabó Károly 1879-ben jelentette meg *Régi Magyar Könyvtár* (RMK) címmel az 1712 előtt részben vagy egészben magyar nyelven készült nyomtatványok bibliográfiáját. 1885-ben látott napvilágot e vállalkozásának második kötete, amely a hazai nem magyar nyelvű könyveket tartalmazta. 1890-ben bekövetkezett halála megakadályozta őt abban, hogy befejezze nagy munkájának harmadik részét, amely a hazai szerzőknek külföldön idegen nyelven megjelent műveit tartalmazta.

Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtára* felkeltette az abban feldolgozott kategóriájú kiadványok iránt az érdeklődést, és az elkövetkező évtizedekben száz meg száz műről jelent meg kiegészítő leírás. Ezek összefoglalására több kísérlet is történt, de csak Sztripszky Hiador *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez* c. kiadványa látott napvilágot 1912-ben Budapesten sokszorosított formában. (Újranyomtatva: Bp. 1967.)

A magyar tudományosság egyre inkább sürgette a pótlások összefoglalását, ill. egy új kiadás megjelentetését.¹ A munkálatok az anyaggyűjtéssel előbb spontán, majd a negyvenes évek végétől tervszerűen folytak az Országos Széchényi Könyvtárban. Ezzel párhuzamosan több terv is készült az új kiadvány szerkesztési szempontjairól, amelyek azonban végleges formában csak jóval később kristályosodtak ki. A munka a hatvanas évek elejétől a Magyar Tudományos Akadémia hathatós támogatásával önálló tervfeladattá vált a könyvtárban.²

Az már kezdettől fogva világos volt, hogy a régi magyar vonatkozású nyomtatványok közül csak a két első kategória (a magyar nyelvűek és a magyarországiak) feltárására lehet vállalkozni, amint ezt már Sztripszky is tette, mert a külföldön idegen nyelven megjelentek publikálása, részben a kategóriák bizonytalansága (pl. a hazai szerző fogalma), részben az anyag áttekinthetetlenül nagy volta miatt, valójában egyelőre még nem tervezhető.

Szabó Károly művéhez — mint minden értékes bibliográfiához — az idők folyamán egyre több kiegészítést és javítást publikáltak. Közgyűjteményeink kezelői és a nagyobb magánkönyvtárak tulajdonosai egymás után jelentették meg újabb és újabb adalékaikat. E több évtizedes, mondhatni spontán kiegészítés után a szervezett munka során az ötvenes években a hazai gyűjteményeket néztük át, majd később a külföldi, elsősorban a szomszéd országok könyvtárait.³ A kiegészítések, valamint az új tételek száma így az idők folyamán az RMK-hoz viszonyítva már 50—100 százalékot tett ki.⁴ Szabó Károlynak a maga idején korszerű feldolgo-

zása közel egy évszázad múltával szükségszerűen elavulttá vált. Ezért a pótlások megjelentetése helyett új, a modern igényeket kielégítő kiadás látszott szükségesnek.

Szabó Károly eredetileg csak a magyar nyelvű nyomtatványok feltárásával foglalkozott. E műve nem is viselte az „első kötet” megjelölést, amint a *Régi Magyar Könyvtár* címet is csak a magyar nyelvű kiadványok összefoglalásához szánta. Munkájának nagy sikere biztatta őt a további kategóriák feltárására. Megtartva a címet a hazai idegen nyelvű nyomtatványokról készített bibliográfiáját az RMK második köteteként jelentette meg. A két kötet két kategóriája tehát utólag, szinte véletlenül és nem előzetes elvi megfontolás alapján alakult ki. Nem is bizonyult szerencsésnek, hiszen a részben, vagy egészben magyar nyelven készült kiadványok túlnyomó többségét ugyancsak Magyarországon nyomtatták. Ez számos esetben bizonytalansághoz, ill. átfedéshez vezetett. Ezért az új kiadás munkálatai során valamennyi hazai nyomtatványt nyelvre való tekintet nélkül együtt kezeltük. A külföldön magyar nyelven megjelent művek elvileg külön kategóriát képeztek volna, azonban az ilyen munkák száma olyan kicsi, hogy belőlük önálló csoport a gyakorlatban nem látszott szükségesnek.

Szabó Károly területi megfogalmazásából indokoltnak tűnt Horvát- és Szlavonország kizárása. Így több általa feldolgozott nyomdahely (pl. Zeng, Zágráb, Varasd) a továbbiakban figyelmen kívül maradt. Az új kiadvány címe — a fentieknek megfelelően — a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy) lett.

A retrospektív nemzeti bibliográfiák anyagukat különféle beosztásban tárhatják fel. Ezt lehet kronologikusan, vagy a szerzők betűrendjébe osztva csoportosítani, de nem ritka, különösen a modern anyagnak szakcsoportok szerinti publikálása sem. Az RMK évről-ről rakva ismertette a régi nyomtatványokat, amihez a kötetek használói az évtizedek során hozzá is szoktak. Ez a beosztás a kutatóknak, akik egy-egy tudományág hazai történetével foglalkoznak, könnyű áttekintést nyújtott az egy időben vagy korban egymáshoz közel megjelent kiadványokról. Így nem ritkán érdekes összefüggések és hatások voltak felismerhetők. Az időrendi beosztás csak viszonylag kis mennyiségű tételek esetén nyújt megfelelő eligazítást. Sajnos a hazai nyomdászati máig fennmaradt termése a XV.—XVII. századból nem olyan gazdag, hogy ezen a rendszeren szükség lett volna változtatni. Az éven belüli besorolás, vagyis a város, majd a szerző betűrendje az RMK-nál ugyancsak bevált, így az RMNy ezt is megtartotta.

Ha a nyomdatérkép megjelenési évét nem lehetett biztosan megállapítani, akkor vagy „cr.” (circa) megjelölés került a legvalószínűbb év elé, vagy a megjelenés legkorábbi és legkésőbbi lehetséges éve szerepel. Ez utóbbi esetben a nyomtatványt a megadott időköz közepére soroltuk be. Így volt ugyanis elérhető, hogy elméletileg legkisebb legyen az eltérés a besorolás és a nyomtatás esetleg később megállapítható éve között.

A korszerűség, valamint a tudományágaknak az RMNy-nyel szemben támasztható reális igényeinek kielégítése érdekében a régi magyarországi nyomtatványok ismertetése Szabó Károly leírásától sok vonatkozásban eltér. Így ő a kiadványok címlapját teljes egészükben leírta, ami az RMK terjedelmének mintegy háromnegyed részét igénybe vette. A sokszor feleslegesen bőbeszédű címlapok szövegének megismétlése nem látszott elkerülhetetlenül szükségesnek. Ehelyett az RMNy-ben a modern könyvek címfelvételi szabályzatában alkalmazott elvek alapján készült a nyomtatványok címléírása, amely a legjellemzőbb adatokat

tartalmazza: a szerző neve; a cím; a fordító, közreműködő; a nyomtatás helye; a nyomtatás éve; a nyomdász vagy nyomda megnevezése; a terjedelem; a formátum. Tekintettel az ismertetésre kerülő nyomtatványok régiségére a fentiekhez néhány további kiegészítés járult. Így a terjedelem leírása az ívbeosztás képletét, az ún. kollációt is tartalmazza. A könyvdíszek (térkép, illusztráció, nyomdászjelvény, címer, záródísz, iniciálé stb.) és a hangjegyek is feltüntetést nyertek rövidítés formájában a címleírás után.

A címlap szövegének teljes leírása lényegében két funkciót töltött be az RMK-ban: egyrészt rögzítette a mű leglényegesebb adatait, másrészt korlátozott lehetőséget nyújtott az azonosításhoz egy példánnyal történő összevetés esetében. Az első feladatát a fentiekben ismertetett címleírás összehasonlíthatatlanul kisebb terjedelemben és sokkal pontosabban látja el. Az azonosításhoz viszont az RMNy-ben az összes ismert címlap, ill. ennek hiányában egy fennmaradt lap reprodukciója szolgál. A bibliográfiai leírás módját az évszázadok folyamán egyre finomították (sorvégződés jelölése, betűtípusok megkülönböztetése stb.), de ez ugyanakkor a sajtóhibák révén újabb hibaforrást is jelentett, nem beszélve a sok vesződségről, amelyet az ilyen részletező leírás mind a szerzőnek, mind a nyomdásznak okozott. Ennek ellenére a legigényesebb leírás sem tudja visszaadni a betűhűen és sor szerint szedett utánnyomat és az eredeti közötti különbséget. A bibliográfusok munkájukhoz az utóbbi évtizedek által létrehozott technikai eszközökből általában csak az írógépet, valamint az eredetiben hozzá nem férhető művek esetében a fényképezőgépet vették igénybe. A korszerű nyomdászat azonban a címlapok reprodukálására rendkívül széles skálájú lehetőséget nyújt, amelyek segítségével az azonosítás teljesen biztosan történhet.

Ezek a megfontolások vezettek oda, hogy az RMNy-kötet végén az ismertetett művek címlapjának reprodukciói külön táblákon kapjanak helyet. A költségek és a terjedelem ésszerű határok között tartása érdekében egy-egy kép mérete kb. $6\frac{1}{2} \times 4\frac{1}{2}$ cm. Ez lehetővé teszi laponként 9 reprodukció elhelyezését, amelyek a kicsinyítés ellenére teljesen biztos alapot nyújtanak a szabadszemmel történő azonosításhoz.

A szakirodalom a múltban számos olyan régi magyarországi nyomtatványról is hírt adott, amelyből ma egyetlen példány sem ismeretes. E híradásokat minden esetben a legnagyobb gondossággal kellett mérlegelni, hogy valóban létezett-e ilyen kiadvány, vagy sem. Ha a forrás részletes leírást adott egy ma ismeretlen műről, vagy a közlés olyan korabeli adaton alapult, amelynek szavahihetőségét nincs ok kétségbe vonni, úgy a régi nyomtatvány leírásakor ezekre támaszkodtunk. Azonban azokra a tételekre, amelyeknél az eredeti kiadványt nem láttuk, külön jel hívja fel a figyelmet. Azoknak a műveknek az adatait, amelyeknek megjelenése a szakirodalom alapján nem bizonyított ugyan, de több-kevesebb indoklással feltételezhető, tipográfiaiilag megkülönböztettük, és a feltételezés körülményére a szöveges részben külön utalás történt. Az RMNy első kötete az 1473–1600 korszakot öleli fel és 882 tételt tartalmaz. Ebből 690 nyomtatvány példány alapján került ismertetésre, 113 pedig csak a szakirodalom közlése nyomán, míg 79 tétel a „feltételezhető” kategóriába tartozik.

Az RMK, valamint az azóta eltelt évtizedek szakirodalma azonban számos olyan adatot is közölt, amelyről gondos vizsgálat után kiderült, hogy tévesek. Az ezek alapján feltételezett nyomtatvány legfontosabb ismertetőit az RMNy a hibás adatnak megfelelő helyen közli, és utal a kötetnek arra a részére, ahol

azután szöveges formában indoklás található a kizárás okáról. Az említett 882 tétel mellett, ill. pontosabban azok közé illesztve nem kevesebb mint 277 ilyen utalás található hibás adatokról. Ezek közül 199 ugyanannak a műnek más, valóban létezett kiadása, míg 78 téves adat — más kiadás hiányában — a valódi tételek után álló függelékben kapott önálló magyarázatot. A kizárás oka igen változatos: külföldi nyomtatvány, kéziratos mű, 1600 utáni nyomtatvány, kellő bizonyíték nélkül feltételezett kiadás, tévesen feltételezett kiadás, más mű része. Az elfogadott és kizárt tételek száma összesen 1159, ami Szabó Károly művéhez közel 90 százalékos kiegészítést jelent.

Az ismertetésre került 882 tétel felépítése egységes és a következő, a nyomdai kivitelben egymástól elváló pontokat tartalmazza:

1. sorszám — 2. címléírás — 3. bibliográfiai hivatkozás — 4. a tartalom meghatározása és részletezése — 5. variánsok — 6. szövegkiadások — 7. kutatási eredmények — 8. kapcsolódó tételek — 9. példánykimutatás.

Sorszámot kapott minden elfogadott tétel, szemben a kizártakkal. (Ez utóbbiak — amint erről az előbb szó volt — csak utaló formájában szerepelnek.) Az elfogadottakon belül a biztosan megjelentek címléírása tipográfiailag kiemelt szedést kapott, szemben a külön jellel ellátott, feltételezett kiadványokkal. Hogy mit tartalmaz a *címléírás*, arról a fentiekben már szó esett. Ehhez csak két kiegészítést látszik szükségesnek tenni. A cím, ha az rövid volt, teljes terjedelmében került közlésre. Azonban sok nyomtatvány — különösen a XVI. század végéről — igen hosszú, sőt nem egyszer kifejezetten bőbeszédű címet tartalmaz. Ezeknél a lényeg megtartása mellett a felesleges részeket kipontozással elhagytuk. A magyar irodalomtörténet hagyományainak és igényeinek megfelelően szerzőként szerepelnek a magyar nyelvre fordítók, mivel az eredeti művet — különösen a versek esetében — a fordítás során többnyire jelentősen átalakították. A prózai munkáknál e fordító-szerzők neve után a „[transl.]” megjelölés áll, hiszen azok kiemelése külön indoklást igényel. A bibliai könyvek és jogszabálygyűjtemények fordítói ezzel szemben nem szerepelnek szerzőként, mert az ilyen művek fordítása messzemenő szöveghűséget kíván.

A *bibliográfiai hivatkozás* a nyomtatvány legjobb és legfontosabb könyvészeti leírásait sorolja fel.

A *tartalom meghatározása és részletezése* előbb rövid, tömör tájékoztatást ad a nyomtatvány lényeges tartalmáról (pl. naptár, nyelvkönyv, bibliafordítás, vitairat), továbbá formájáról is, ha pl. verses, párbeszédés, kivonatos, idő- vagy betűrendes, valamint nyelvről is, ha az a címből egyértelműen nem állapítható meg. A vallásos jellegű művek felekezeti hovatartozását a mai fogalmak szerint neveztük meg.

Ezután felsorolja a járulékos részek cím és (ha ez emellett még szükséges) tartalom szerinti felsorolása, valamint a főrész beosztásának ismételése következik. A címléírás — akárcsak a címlap — általában és szükségszerűen csak a főműről ad tájékoztatást. Ezért e pontban a nyomtatványban található minden járulékos rész (előszó, ajánlás, üdvözlővers, mutató, függelék, errata stb.) kibontása is megtörtént, hogy ezzel az ismertetett régi nyomtatványról teljes és átfogó képet kapjon az RMNy használója.

A magyar nyelvű versek irodalomtörténetileg kiemelkedő jelentőségűek, ezért jellemző kezdőszavaikat (incipit) a tartalmi részletezésben minden esetben megadtuk.

A variánsok egy részét a szakirodalom már ismertette, nem kevés esetben azonban éppen az RMNy munkálatai során derült fény további eltérésekre. Olyan szedésrészleteket írtunk itt le, amelyek a változatok közötti eltérést világosan mutatják. A cél az volt, hogy az RMNy használója a régi nyomtatvány egy példányát e leírással összevetve egyértelműen megállapíthassa, hogy az melyik variánshoz tartozik.

Szövegkiadások. Azok a hasonmás- és szövegkiadások, valamint fordítások szerepelnek itt, amelyek a tárgyalt régi magyarországi nyomtatvány egészéről, vagy jelentékeny részéről 1800 után készültek tudományos vagy irodalmi tanulmányozás céljából.

A *kutatási eredmények* felsorolása általában a címleírás részleteinek sorrendjében halad. Elöl állnak tehát a szerzőt érintő problémák, azt követik a mű eredeti szövegére és tartalmára vonatkozó ismeretek, majd a nyomtatás adatait és körülményeit érintő megállapítások. Ugyanitt van helye a művet tárgyaló legfontosabb irodalom ismertetésének is. A nyomdára, a szerzőre és a több kiadású munkáknál a műre vonatkozó összefoglaló ismertetés az időrendben első, példányban is fennmaradt műnél, ill. kiadásnál található.

Az egyes pontok közül általában ez, a kutatási eredményeket ismertető pont a legterjedelmesebb. Különösen a legrégebb, ill. irodalmilag érdekesebb nyomtatványoknak roppant gazdag irodalma van. A törekvés az volt, hogy ezek közül — értékelő megjegyzések nélkül — a leglényegesebb megállapítások minél tömörebb formában kerüljenek közlésre a pontos irodalmi hivatkozások megadásával. Ellentétes vélemények esetében — ha csak a probléma eldönthetetlennek nem tűnt — az RMNy szerkesztői állást foglaltak, hogy melyik nézettel azonosítják magukat.

Könnyű belátni, hogy ez a rész volt az, amely az egész vállalkozásból a legmunkaigényesebbnek bizonyult. A szakirodalom alatt nem érthető valami jól körülhatárolható, zárt terület, hiszen sokszor rendkívül messzeágazó összfüggések mentén viszonylag távol eső kiadványok is értékes adalékokkal szolgálnak. Így roppant nehéz és fáradságos volt összeszedni a lényegesnek tűnő adatokat. Elméleti teljességre azonban természetesen — akárcsak más hasonló esetben — nem lehetett törekedni.

Kapcsolódó tételek. Sorszámmal történt utalás azokra a XVI. századi régi magyarországi nyomtatványokra, amelyek az ismertetett nyomtatványoknak más kiadása, bővítése vagy rövidítése, más kötete, magyarul írt mű más nyelvű kiadása, vitairatoknál az előzmény és a válasz, a sorozat tagja (pl. naptárak). Utalás történt azokra a kiadásokra is, amelyekben ugyan a tárgyalt mű nem teljes egészében, de jelentős része megtalálható. Az utalások időrendben az RMNy sorszámával történtek, amelyek mind itt, mind az egész kötetben kiemelt (félkövér) szedésben jól felismerhetők.

Példánykimutatás. A régi magyarországi nyomtatványok ritkasága indokoltta tette valamennyi példány számba vételét, ezért a példánykimutatás rovata teljes képet kívánt adni azokról, valamint teljességükről is. Mindössze a nem Magyarországon készült és csak részben magyar nyelvű nyomtatványok után egy-egy esetben álló „etc.” utal arra, hogy a kiadvány nem ritkaság és még más külföldi gyűjteményekben is megtalálható. A közel háromezer fellelhető példány mindegyikét egy kis kör jelöli, és a bennük levő szám azok teljességét mutatja: ① teljes példány — ② csonka, de legfeljebb 10 százalék hiányzik — ③ csonka, 10—50

százalék hiányzik — ④ töredék, 50 százaléknál több hiányzik. A csonka példányokat jelölő kör után csillag jelzi a meglevő címlevelet.

A cél az volt, hogy minél egyszerűbb jelölési móddal, minél többet lehessen a példányok állapotáról közölni. A körök száma mutatja, hogy hány példány ismeretes a nyomtatványból, így azoknak ritkasága rögtön szembeötlő. A körökben levő szám mintegy rangsorolja minőségüket: ① első osztályú — ② másodrendű stb. A teljesség szempontjából csakis az eredeti levelek számítanak, így a faksimile és kéziratos pótlások figyelmen kívül maradtak.

Az RMK-ban felsorolt valamennyi példány szerepel a kimutatásban. A más gyűjteménybe olvadt könyvtárak Szabó Károly által ismert példányainál csak a jelenlegi gyűjtőhely van megadva, mert a megszűnt gyűjtemények sorsáról a könyvtárak mutatója úgyis tájékoztat. Ha azonban egy példány időközben egyedileg került más gyűjteménybe, úgy zárójelben a Szabó Károly által megjelölt lelőhely is szerepel. Ha egy nyomtatvány Budapesten eredetiben nem található meg, vagy a budapesti példány hiányos, akkor a budapesti könyvtárak reprodukciós másolatait (film, fénykép, xerox-másolat stb.) is feltüntettük az eredeti lelőhely közlésével együtt.

Külön bekezdésben vannak felsorolva azok az irodalomban említett és egykor ismert példányok, amelyek ma már nem találhatóak, vagy amelyeket felkutatni nem sikerült, avagy nem lehetett megállapítani, hogy azonos-e valamelyik regisztrált példánnyal.

Ennek az igényes példánykimutatásnak elkészítéséhez kiterjedt előmunkálatokra volt szükség. Minden példányról nyilvántartólap készült, amely a következő adatokat tartalmazza: lelőhely; jelzet; a hiányzó, kéziratos, faksimile vagy csonka levelek felsorolása; a kötés kora és minősége; gyűjtőkötet esetén az abban levő többi művek; a korábbi tulajdonosokra, valamint a vételre vonatkozó megjegyzések; a példány irodalmi említése. Így az RMNy-szerkesztőségében sok olyan további részletadat található, amelyek a speciális érdeklődésű kutató számára hasznos segítséget jelenthetnek.

Az RMNy használatát az alábbi mutatók könnyítik meg.

1. *A XV—XVI. századi magyarországi nyomdák mutatója.* Ebben 31 helység neve szerepel mellettük az évszám, amikor ott nyomda működése ismert. A jobb áttekinthetőség kedvéért ehhez térkép-melléklet is készült.

2. *Nyomdahely és nyomdászok mutatója* a városok és nyomdászok nevét azok változataival együtt egyetlen betűrendben tartalmazza. A nyomdász neve mellett megtalálható, hogy mikor és hol dolgozott, míg a városnév alatt nyomdászként egy-egy év termésére utalnak a sorszámok. Így teljes áttekintés nyerhető a mai ismeretek alapján a hazai nyomdák 1601 előtti tevékenységéről.

3. *A személynevek mutatója* az 1601-ig szereplő valamennyi személy nevét tartalmazza. A nem történelmi személyek nevei (szépirodalmi művek szereplői, mitológiai alakok stb.) megkülönböztetést kaptak. A több mint kétezer név között számos híres személy is szerepel, akikről azonban nem egy esetben az RMNy-ben a hivatkozott helyen új, vagy alig ismert adat olvasható. Igen sok a kevésbé híres személy, és százszámra akadnak olyan nevek, amelyek emlékét talán éppen csak az ismertett régi magyarországi nyomtatvány őrizte meg.

A szerzők neve mellett műveik rövid címe is szerepel. Mivel még mind a nyomdász (2.), mind az incipit-mutatóban (6.) is szerepelnek nevek, ezekre — a

felesleges kettősség elkerülése végett — itt a személynevek mutatójában utalás található.

4. *Helynevek mutatója.* Az RMNy-ben előforduló helynevek azok összes változatával együtt utalnak a történelmi magyar névalakra. Ezeknél a sorszámok felsorolása után azoknak a személyeknek nevei is szerepelnek, akik a szöveges rész tanúsága szerint az említett helységekkel kapcsolatban álltak (ott születtek, onnan kelt az írásuk, ott jártak egyetemre stb.). Az ezekre a személyekre vonatkozó sorszámokat a személynevek mutatójában (3.) lehet megtalálni. A személyneveknek helynevek szerinti csoportosítása különösen a helytörténeti kutatások támogatását kívánja szolgálni.

A nyomdahelyeknél azok külön mutatójára (2.) történik utalás.

5. *A címek mutatója* tartalmazza az összes nyomtatvány címét tekintet nélkül arra, hogy azok szerzője ismert-e vagy sem. Sokszor a keresőnek ugyanis csak a cím jut eszébe, de az írójának neve nem; máskor egy régi nyomtatvány kézbe kerülő példánya nem árulja el a szerzőt és az évszámot. Ilyen és ehhez hasonló esetekben nyújt hasznos segítséget ez a mutató, amely különböző címmel megjelent azonos munkák esetében a fiktív címet is közli.

6. *Incipit-mutató.* A magyar nyelvű versek kiemelkedő irodalomtörténeti jelentőségéről a fentiekben már szó volt. Megtalálásukat nehezíti az a körülmény, hogy többségükben vaskos gyűjteményekben, szinte elrejtve jelentek meg. A kezdősorokról ezért — mai helyesírásra átírt formába egységesítve — külön mutató készült. Ez tartalmazza a szerző, ill. a fordító nevét a szerzés idejét, valamint a szövegkiadásokra, ill. a legfontosabb szakirodalomra vonatkozó utalást is.

7. *Tárgymutató.* A régi nyomtatványok feltárásánál szinte állandó, de többségében ki nem elégített igény a művek tartalma szerinti áttekintés. Ennek megvalósítása valóban meglehetősen problematikus és igényes feladat. Az RMNy esetében — a sok lehetőség közül — arra a megoldásra esett a választás, amely a nyomtatványokra utaló sorszámokat a művek tartalmát jellemző szavak köré csoportosítja. Ezek a szavak a kiadványok ismertetésénél szereplő tartalmi meghatározásra támaszkodnak. Miután a magyar nyelv egyrészt számos esetben ugyanarra a fogalomra több kifejezést is ismer, másrészt régebben sok külföldi eredetű, így az idegen nyelvű olvasó számára jobban felismerhető szavakat használt, ezekről a szakcsoportokat jelölő utaló található, hogy az eligazodás könnyebb legyen.

A törekvés az volt, hogy a fogalmak újabb és újabb felosztásokkal szűküljenek. Ehhez legalkalmasabb szempontul a leggyakrabban szereplő nyelvek (magyar, latin és egyéb), ill. a felekezeti megoszlás szolgált. A fogalmak szűkítését addig folytattuk, amíg 30—40 sorszámnál több nem szerepelt egy szakcsoportban (pl. theológia — hitvita — unitárius vitairat).

8. *Nyelvek mutatója* a tárgymutató (7.) bevonásával áttekintést nyújt azokról a nyelvekről, amelyeken az ismertett régi nyomtatványok részben vagy egészben készültek. Külön szerepelnek ugyancsak nyelvi csoportosításban a többnyelvű művek (pl. szótárak).

9. *Lelőhelyek mutatója.* A könyvtárak és más gyűjtemények a városok betűrendjében szerepelnek és mellettük azok a sorszámok állnak, amelyekből ott példány található. Így világos kép alkotható arról is, hogy melyik könyvtár mennyire gazdag régi magyarországi nyomtatványokban. Tájékoztató továbbá a RMK-

köteteiben és az azóta megjelent szakirodalomban szereplő, de ma már megszünt gyűjtemények sorsáról is.

10. *A fontosabb bibliográfiák konkordanciája.* Az elmúlt évtizedek szakirodalma sokszor csak sorszám szerint idézte a bibliográfiákban publikált nyomtatványokat. Így szükségesnek látszott az RMK, *Sztripszky* és *Dézsi* kiegészítései, ill. *Bianu—Hodosz*-féle régi román bibliográfia sorszámainak összevetni az RMNy-ével.

Az RMNy-kötet felépítése a következő. Elöl rövid történelmi bevezetés áll, amely áttekintést nyújt az RMK megjelenésétől az RMNy elkészültéig terjedő időszaknak a régi magyarországi nyomtatványok feltárására irányuló erőfeszítéseiről. Ezt a kötet használatához készült útmutató követi magyar, latin és angol nyelven. A RMNy törzsét az ismert és elfogadott 882 nyomtatvány leírása képezi, amelyhez függelékként (Appendix) a kizárt nyomtatványok ismertetése csatlakozik. A kötetet a címlapok reprodukcióit tartalmazó táblák után a fentiekben felsorolt, sokrétű és terjedelmes mutatók zárják.

Ezt a beosztást és a fent ismertetett feltárási módszereket kívánjuk megtartani a továbbiakban is. A XVII. század hozzávetőlegesen 5000 tételét három arányos részre osztva a következő kötetek — a könyvnyomtatás mennyiségi növekedésével fordított arányban — mind kisebb időszakot ölelnek majd fel: 1601—1650, 1651—1680, 1681—1700.

A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* c. kiadványsorozat a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia és az egyes tudományágak hazai történetének nyomtatott forrásanyagát ismertető mű szerepét egyaránt hivatott betölteni. Így várható felhasználása mind itthon, mind külföldön igen széles körűnek ígérkezik. Az első korszak (1473—1600) anyagát tartalmazó kötet összeállítói (*Borsa Gedeon*, *Herxay Ferenc*, *Holl Béla*, *Káfer István* és *Kelecsényi Ákos*) arra törekedtek, hogy a kiadvány a várható igényt minél teljesebben tudja kielégíteni. Ennek azonban az a kutatási terület nagysága és természete miatt határai voltak. Elég csak arra gondolni, hogy a kézirat lezárására és a hasábkorrektúra átnézése között eltelt mintegy másfél esztendő során három tételt törölni voltunk kénytelenek, mert azok utólag megállapíthatóan téves feltételezésen alapultak, ugyanakkor 16 új, korábban nem ismert nyomtatványt kellett felvenni, amelyekből ebben a viszonylag rövid időszakban példány, ill. új adat került elő.

Az RMNy munkálatai során igyekeztünk az 1601 előtt Magyarországon készült nyomtatványokra vonatkozó ismereteket összegezni és azokat saját kutatásainkkal továbbfejleszteni. Nem ritkán azonban a jelenleg rendelkezésre álló adatok nem bizonyultak elégségesnek egy-egy nyitva maradt kérdés megoldásához. Számos esetben pedig nem is látszott feladatunknak a munkánkhoz szorosan nem tartozó minden részlet tisztázása.

Remélhető és kívánatos, hogy — amint ez egy-egy új bibliográfia megjelenésekor történni szokott — az RMNy publikálása is további kiegészítéseket és igazításokat „provokáljon ki”, hiszen ezek mind a magyar tudományosság hasznára válnának. A tervek szerint az ilyen pótlásokat — az RMNy konstrukciójának megfelelő formában — a nagy múltú *Magyar Könyvszemle* (amelynek tipográfiája azonos az RMNy-nyel) folyamatosan publikálná a „Magyar Könyvesház” elnevezésű, ugyancsak komoly tradíciókkal rendelkező rovatában.

Jegyzetek

1. Vö. *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*. 1954, 353—378 l.
2. Vö. *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*. 1956, 193—194 l. — *Magy. Könyvszle*, 1960, 227 l.; 1961, 516—519 l.; 1964, 183 l. — *Irodört. Közl.* 1965, 277 l. — *Könyvtári Figyelő* 1965, 288—290 l.
3. Vö. *Magy. Könyvszle* 1963, 116—120, 344—347 l.; 1964, 156—166 l.; 1967, 280—282 l.
4. Vö. *Magy. Könyvszle*, 1966, 63—66 l.

*Problems encountered in the course of compilation
of „Old Hungarian Prints”*

G. BORSA

Almost hundred years have elapsed since Károly Szabó had published the bibliography of the works of Hungarian concern printed before 1712. Now, time has ripened for the re-elaboration of the first phase of the Hungarian national bibliography, on the basis of the latest results of researches and making use of modern technics. To accomplish this task, a working group has been formed in the National Széchényi Library; as a first step of its activity, the working group has given a review on each individual print, published during the period of 1473—1600 in Hungary, moreover, on those published abroad in Hungarian language, observing the chronological order. The article deals with the problems encountered in the course of this work and suggests solutions in principle and in practice.

Besides the indication of all the important and external peculiarities of the nearby 1000 publications, the results of the relevant literature have also been concisely treated. The comparatively simplified entries are effectively completed by the tables to be found at the end of the volume “Régi Magyarországi Nyomatványok” (Old Hungarian Prints) offering reduced reproductions — suitable for identification — of the title-pages of each work that has been left to us. The reviews treat also the smallest units of the prints, (the preface, dedication, introduction, greeting poems, etc.) describing all important data mentioned in them (names, dates, place-names, etc.) In addition, the aforesaid volume registers all the examples known today of the reviewed old Hungarian prints. Their being faultless or damaged is indicated quite simplified by a new typographic method.

The survey of the text-part, so very rich in data, and the orientation in the volume is facilitated by indexes of several layers, compiled according to printing houses, printers, surnames, place-names, titles, first lines of the Hungarian poems, subject of the works, language of the prints and libraries.

Hungarika térképek a bécsi közgyűjteményekben

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Évszázadokon keresztül Magyarország politikai, gazdasági és kulturális élete annak a birodalomnak a keretei közt zajlott le, melynek Bécs volt a székvárosa, s ahol a legfelsőbb fórumokat képező hivatalok is székeltek. Ez magyarázza, hogy a bécsi közgyűjtemények mért olyan hallatlanul gazdagok nemcsak irat- és könyvanyagban, de régi magyar vonatkozású térképekben is.

Jelen sorok írójának az 1966. év utolsó negyedében alkalmá volt a bécsi közgyűjtemények magyar vonatkozású térképanyagának tüzetes átvizsgálására.

Valamennyi bécsi térképtár közül terjedelemre legnagyobb és világviszonylatban is egyik legértékesebb gyűjtemény az *Österreichische Nationalbibliothek Kartensammlung*-ja. Ez a gyűjtemény igen régi, tulajdonképpen több különböző állagból tevődik össze. Legjelentősebb ezek közül az *Albertina*, a *Familienfideicommiss* és a *Stammsammlung* anyaga. Az utóbbi magába olvasztja a kisebb gyűjteményeket és egyes szerzeményeket, kötelespéldánnyal és vásárlással gyarapszik. A két előbbi nagy gyűjtemény anyaga olyan óriási és jellegük is olyan, hogy belátható időn belül egybeolvasztásra nem kerülhet sor.

Az *Albertina* anyaga különösen történetileg jelentős dokumentumokban gazdag. Technikai szempontból is figyelemre méltóak az *Albert* szász-tescheni herceg magyarországi helytartó magyaróvári és belyei uradalmainak részlet-térképei: ezek kivált vízrajzi és mezőgazdasági érdekűek. Térképtörténetileg igen jelentősek J. C. *Weiss* (1735) és *Valmagini* (1773) Erdély-térképei. Nagyon jelentős Magyarország és az ausztriai ház többi országainak térképe 1797-ből, az összes asztronómiailag-trigonometriailag addig meghatározott pontok jegyzékével. Még fontosabb *Mikovinyi* Sámuel, a XVIII. század egyik legkiválóbb magyar térképészének félbeszakadt magyar megyetérkép-sorozata: ez munkamódszerébe is bepillantást enged. A mai magyar kerttervezők valószínűleg jól tudják használni régi parkjaink rekonstrukciójánál Cseklész, Sassin és Eszterháza (ma Fertőd) XVIII. század végi parkjainak térképeit. A helytörténet számára igen érdekes Miskolc város 1854-ből való albumszerű szép kivitelű térképe négy lapnyi leírással. A magyar kartográfiatörténet számára jelentős *Plessing* felmérési igazgató *Mappa cartographica... Banatus Temesiensis* című 1773 táján készült igen részletes kivitelű térképe. A gyűjtemény bővelkedik a török elleni felszabadító háborúk hadtörténeti vázlataiban és helyszínrajzaiban is. Számos térkép található a gyűjteményben Pest környékéről is, kivált a város déli határáról: ez a terület

az 1770-es és 1780-as években, de később is, ismételten nagy hadgyakorlatok színhelye volt, mely alkalomból számos igen pontos topográfiai térkép készült róla: ezek mind gazdaságilag, mind településtörténetileg érdekesek.

A *Familienfideicommiss*, a volt uralkodóház magángyűjteménye állományában sok olyan szintén kéziratos térkép van, mely nemcsak tartalmánál, de szép kiállításánál fogva is jelentős, művészeti szempontból is becses. A történész számára sokat mondanak az olyan lapok, mint a *Hóra—Kloska*-féle parasztfelkelés eseményeit bemutató kéziratos térképlap, vagy a *Zrínyi* Miklós haditetteit térképileg először regisztráló *Glavach* István varasdi jezsuita által készített Horvátország-térkép, mely a szomszédos magyar területekre is kiterjeszkedik. Ez a XVIII. századi másolatban fennmaradt térkép alighanem az első az egykori Magyarországon készült történelmi, sőt tematikus térkép. Se szeri, se száma az 1788/90. évi török hadjárat fázisait bemutató hadtörténeti térképeknek. Nagyon jelentős *Saator* Dániel Béga-szabályozási térképe, mely zsiliprendszerének egész műszaki dokumentációját is tartalmazza. Nagyon értékes a rézmetszetben 1769-ben megjelent ún. *Lascy*-féle Magyarország-térkép óriási méretű kéziratos alap-térképe. Ugyancsak becses *Mikovinyi* Sámuel és társa, *Kovács* János részletes Magyarország-térképe, valamint a nagy térképész *Körmend* és *Nagykanizsa* környékét bemutató félkész vázlata. Kitűnő forrás a földrengéssújtotta Komárom 1763-ból való térképe és látképe, mely a károsodásokat igen szemléltetően tünteti fel, s ezért nemcsak a történész, de a geofizikus részéről is érdeklődésre tarthat számot. A három nagy fond közül vitán felül legértékesebb a *Familienfideicommiss* térképgyűjteménye. Katalógusának nehézkessége és a komplikált jelzetrendszer miatt nehezen kezelhető.

Míg az előbbi gyűjteményegységek főleg kéziratos térképekben nagyon gazdagok, s *Stammsammlung* anyagában a rézmetszetes és sokszorosított térképek dominálnak. Ezek átvizsgálása azzal a tanulsággal járt, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának, Magyarország legnagyobb és legteljesebb térképgyűjteményének még a rézmetszetes, kőmetszésű vagy nyomtatott, térképek terén is nagyok a hiányai. Nemcsak a Bécsben vagy másutt külföldön megjelent, magyar területeket ábrázoló térképekből hiányzik sok, de néha még a Pesten megjelent fontos lapok is hiányoznak, így pl. *Blaschnek* Sámuel 1838-as pesti árvíz-térképe, mely épületekig részletezve feltünteti a károsodás mértékét. A *Stammsammlung*ban is van sok kéziratos térkép, mint pl. *De la Croix Paitis* 1714. évi Szegedje, vagy a híres magyar vízépítő, *Kiss* József 1810-ből való oroszvári dunaszabályozási tervezete. A rézmetszetes Magyarország-térképek közül különösen érdekes *Lázár* diák térképének egy 1559. évi római utókiadása, mely variáns volta miatt is figyelemre méltó, valamint *Henricpetri* 1577-ből való Dunántúl-térképe.

Érdemleges térképanyag van még a Nationalbibliothek Kézirattárban is. Ezek közül különös említést érdemel a *Johann Christoph Müller* által készített a *Habsburg* és a török birodalmat elválasztó határ térképe, mely 42 lapon a karlócai békeszerződés által megállapított határvonal részletes topográfiáját mutatja be, igen szép, színes kiállításban. Nagyon jelentős az *Abriss der Vessung Groszwardein in Sybenbürgen* . . . 1660 körül készült látképszerű félfelülnézet Nagyvárad váráról, melyen a székesegyház előtt jól látható a Szent László lovasszobor, a középkori magyar képzőművészet egyik legjelentősebb, sajnos éppen ekkor elpusztult s csak leírásokból ismert alkotása. E rajznak így művészettörténeti jelentősége is van.

Érdekes és szép kiállítású Martin *Stier* császári hadmérnök, Magyarország egyik legjelentősebb XVII. századi kartografusának várlátkép és váralaprajz-albuma, mely topográfiai térképeket is foglal magában.

A Hofkammerarchiv térképanyaga jórészt az iratok közül kiemelt térképekből került ki, szakcsoportok szerint rendezett és beszámozott, gépirásos cédulakatalógusa van. A térképek igen nagy része, körülbelül a fele magyar vonatkozású. Ezek zöme a történelmi magyar államterületre vonatkozik. Kiviláglik belőlük, hogy az egykori Habsburg-impérium jövedelmeinek nagy része származott a magyarországi és erdélyi bányákból, s ezek kiaknázása hazánk függőségének következtében a központi udvari kamara, a Hofkammer jövedelmeit gyarapította, míg Magyarország maga szegény maradt. Kitűnik továbbá az is, hogy hazánknak Pozsonyban, az udvari kamara alá rendelt magyar kamara székhelyén kitűnő térképész- és térképmásoló gárdája működött, olyan térképészek is, kiknek nevét eddig a magyar térképirás története alig, vagy egyáltalán nem ismerte.

A Hofkammerarchiv áttekintő térképeinek csoportjában olyan neves, hazánkban működő külföldi mérnökök műveivel találkozunk, mint *Delius* Kristóféi, s olyan reprezentatív magyar térképészekéivel, mint Mikovinyi Sámuel. Sajnos, ez utóbbi műveinek egyrésze hiányzik, csak a katalógus szerint van meg.

A posta- és úttérképek közül különösen jeles *Raffelsperger* (*Rafhegyi*) Ferenc hazánkfiának 1822-ből való Magyarország postajárat térképe az úttávolságok feltüntetésével, továbbá Kiss József és Gábor nagyhírű kultúrmérnökeinknek Kulpa-csatorna tervezete 1795-ből, Mikovinyi Karkócz-i úttérképe 1737-ből, valamint *Gnamb* Antal kamarai mérnök Fiume és környékének úttervezete a XVIII. század végéről.

A harmincadállomások térképei sok becses adatot szolgáltatnak a kereskedelemügy története számára. Különösen jelentős a magyar—stájer határ harmincadhivatal-hálózatának térképe.

A víziutak térképei közül nem egy ma is figyelmet érdemel a vízgazdálkodás és vízszabályozás szempontjából. A Duna, Tisza, Körös és Maros folyók szépszámú térképpel vannak képviselve, mindazonáltal az anyag nagyrésze bánáti vonatkozású. Jelentősek a hazánkban működő híres belga vízimérnök, Maximilen *Fremant* Száva- és Kulpa-szabályozási tervei is, melyeket a magyar kamara megbízásából készített. Külön említést érdemelnek a szolnoki hídra vonatkozó 1730-ból és 1798-ból való tervek.

A mező- és erdőgazdaság szakemberei számára különösen érdekes lehet a budakeszi erdő és a pilisszántói határ 1777. évből való térképe. Mindkettő esztétikailag is igen szép kivitelű, a híres Kneidinger András kamarai mérnök munkája. A bácsi kamarai uradalom atlasza mind mezőgazdasági, mind történeti—statisztikai szempontból jelentős. Gazdaságtörténeti jelentősége van a katalogizálók által fel nem ismert és széttagolt, de egységes szempontok szerint készült térkép-sorozatnak, mely a magyar kamarai uradalmi birtokokat ábrázolja a XVIII. század végén.

Bányászattörténeti kutatóink szempontjából érdeklődésre tarthat számot az az 1764-ből való atlasz-kötet, mely a selmeci, körmöci és egyéb, körzetükbe tartozó bányauzemek és bányagépek tervrajzát illetve géprajzát tartalmazza.

A város- és községtérképek közül nagyon becses Buda és Szolnok 1742-ből való térképe, mindkettő Mikovinyi Sámuel műve. Ugyancsak említésre méltó Mikovinyi 1747. évi Almás és Szőny közötti mocsarak lecsapolására készített

tervezete. A 400 éves emlékünnepeit ültő Szigetvár helytörténete számára topográfiai érdekű lehetne a két, 1746-ból és 1750-ből való, birtokperrel kapcsolatban készült városrészlet térkép. Jelentős vízépítéstörténeti adatokat tartalmaz Makó város térképe.

A bányatérképek sorában egyik méltatlanul feledésbe ment, nagy munkásságú korai bányamérnökünknek, *Lipperth* Gábornak számos szép térképe található. Nem maradhat említés nélkül Mikovinyi Sámuel selmeci bányatérképe valamint két olyan, szerző megjelölése nélküli bányatérkép, mely csaknem teljes bizonyossággal az ő műve. Hiányzik a XVIII. század első felében élt egyik legjobb magyar bányaszakértőnek, *Ternyey* szepesi kamarai tanácsosnak szomolnoki rézbánya-térképe, melynek pedig nagy volna a jelentősége. Viszont megvannak az állományban *Herchenröther*, *Pelargus*, *Bukovay*, *Mikolássy* kiváló magyar bányatérképészek művei.

A külön csoportot alkotó sóbányatérképek sorában a legérdekesebb a vásárosnaményi sótelepet bemutató nyolc lapból álló térképmű. Egy a többi anyaghoz képest viszonylag kései, 1852-ből való térkép statisztikai szempontból érdekes, mert Magyarország, sőt az egész akkori osztrák császárság szabadságharc utáni sóellátásügyéről ad képet. Szerzője, a neves *Krieger* Sámuel, és topográfiai adatai miatt is érdekes az egykori mohácsi sótelep és hivatal térképe.

Bár nem térképanyag, de igen figyelemreméltó az építetervrajzok csoportja, mely művészettörténetileg is jelentős, a műemlékvédelem számára gyakorlatilag igen jól használható.

Összefoglalóan meg kell jegyeznünk, hogy a Hofkammerarchiv állományában messze a történelmi érdekű anyag dominál, jóval kevesebb a gazdasági szempontból érdekes, ami azzal függ össze, hogy a mai magyar területről kevés a község-térkép, ezek a legmagasabb gazdaságigazgatási hatóság levéltárába nem jutottak el, hanem nagyrészt alsóbb fórumok irattáraiban maradtak.

A Hofkammerarchiv térképgyűjteményén kívül, az iratok között igen sok térkép rejtőzik, amint ezt e sorok írója szűrőpróbák révén megállapította: ezeket a térképeket azonban csak a teljes iratanyag átvizsgálása során lehetne feltárni. Így az egyik iratesomóból a szűrőpróba során egy különösen érdekes *Lipperth*-féle térkép került elő. Az egész levéltár anyaga még hozhat meglepetéseket.

A kisebb gyűjtemények közül a *Haus- Hof- und Staatsarchiv* és a *Geologische Bundesanstalt* érdemel különösebb figyelmet. Ezek mindegyike térképészeti szempontból teljesen ismeretlen terület volt eddig, pedig mindegyikben található figyelemre méltó magyar vonatkozású térképanyag. Jelentős egy *Castello di Verdino* című, 1660 körüli, Nagyváradot ábrázoló kisméretű félfelülnézetes térkép, a „Statua del Re Matthias” nevű szobor (valójában az akkor elpusztult Szent László-szobor) rajzával. Még jelentősebb *Joannes Knapfmann* (Kaufmann?) 1602-ből való ugyancsak kéziratos térképe, mely a Csepel-sziget és Vác közötti Duna szakaszt ábrázolja, a levéltár állandó kiállításán tárlóban van elhelyezve. Ez a térkép teljesen hiteles látképet ad a török uralom alatti Budavárról, a várpalotáról, annak XVII. század eleji állapotáról; ezt a térképet nem lehet eléggé a műemlékvédelemmel, kivált a Vár műemlékeinek feltárásával foglalkozó kutatók figyelmébe ajánlani. Ilyen anyag még bőségesen lappanghat a *Haus- Hof- und Staatsarchiv* anyagában, mert ennek a levéltárnak anyagából a térképeket még sokkal kevésbé emelték ki és dolgozták fel, mint a Hofkammerarchivben. Szinte az egész levéltár anyagában lehetnek még hungarika térképek.

A Geologische Bundesanstalt térképtára is igen figyelemre méltó. A fenn-tartó szerv profiljának megfelelően nagyrészt praktikus tervezési feladatokat szolgál. Modern, gyakorlatilag használható anyag beszerzése és tárolása a célja, új magyar anyaga nem sok van: viszont régi, még a monarchiai időkből származó állománya szép és bőséges. A gyűjteménynek kéziratos, könyv alakú katalógusa van, mely igen szűkszavú, még azt sem tünteti fel: kéziratos vagy nyomtatott-e valamely dokumentum. Így csak az egész állomány átnézésével lehetett eredményt elérni. Pedig az anyag tartalmaz említésreméltó térképeket. Ilyen például a *Geognostische Skizze der Umgebung von Dorog, Handtken* Miksa színes oleátatérképe és *Kuncz: Karte über das geognostische Verhalten des Mátra Gebirges*, vagy F. A. *Legat* szép kiállítású selmeci bányatérképei a XVIII. század közepéről és *François Beudant: Carte geologique des bords du lac Balaton* című kéziratos földtani térképe 1818-ból. Településtörténetileg érdekes, a gyűjteménybe valószínűleg csak véletlenül került *Klausz Adolf* 1868-ban készült Sopron város belterületi térképe, mely 12, egyenként 38×36 cm nagyságú szelvényen házakig részletezve mutatja be a várost.

Jelentékeny a térképgyűjteménye a *Post- und Telegraphenmuseum*nak is. Ez posta- és távirdatörténeti dokumentumokat gyűjt, térképtára ebben a minőségben azonban igen jól rendezett és igen szép állománnyal ellátott. Az anyag terület szerint van csoportosítva; gépirásos, könyv alakú katalógusa van. Gyarapodása oly csekély, hogy alapszámban lezárt gyűjteménynek tekinthető. Anyagából számunkra két kéziratos XVIII. századból való Magyarország postaútvonalait bemutató térkép a legérdekesebb; az egyik a század közepéről való állapotot tükröz, a másik valamivel későbbi. Az előbbi topográfiájában és stílusában Mikovinyi-hatást mutat. Nemesak az utakat, de a postamérföld-távolságokat és a kocsiközlekedés napjait is mutatja, tehát már menetrendtérképnek tekinthető.

Nagyon becses hungarikák ebben a gyűjteményben *Raffelsperger (Rafhegyi)* Ferenc magyar származású Bécsben működött postatisztviselő térképei. 1826 és 1850 közti időből tíz térképe található itt, s ezeken szemmel láthatóan évről évre mérhetően tapasztalhatjuk, hogyan jutott el Raffelsperger a postai menetrendtérképektől a több nyelvű címmel ellátott, Londonban is megjelentetett kombinált néprajzi-, távíró- és vasúttérképekig, melyeken a közigazgatás adatai is megtalálhatók. Alighanem Raffelsperger saját példányai kerültek be a gyűjteménybe, melynek így magyar szempontból különös érdekessége és becsé van.

A *Kriegsarchiv Kartensammlungja* Ausztria egyik legnagyobb térképgyűjteménye. Állománya egészen 1918-ig a legszínvonalasabb európai térképművekkel egészült állandóan ki, azóta nagyjából lezártnak tekinthető. Állományának magyar vonatkozású részét *Eperjesy Kálmán: A bécsi hadülevéltár magyarvonatkozású térképeinek jegyzéke* c. munkájában (Szeged, 1929) már 38 évvel ezelőtt feltárta. A *Kriegsarchiv* anyagában különösen a településtörténet számára szinte nélkülözhetetlen 1:28 800 méretarányú I. és II. katonai felmérés magyar lapjai érdekesek számunkra, az előbbi az 1760—1790 közti, az utóbbi a XIX. század első felének Magyarországa topográfiai képét őrizte meg számunkra. Ezek a térképlapok fényképmásolatban a budapesti Hadtudományi Intézet Térképtárában megtalálhatók. A *Kriegsarchiv* térképgyűjteménye különösen hadtörténelmi vonatkozású térképekben igen gazdag, ezeknek nagy része kéziratos. De természetesen mindenféle, kivált topográfiai szempontból használható térképmű található az anyagban. Vízárajzi és vízgazdálkodási szempontból gyakorlatilag ma is használható az 1834-

ből való 63 lapos *Rauchmüller-féle Donauatlas*. Várostörténeti szempontból érdekes a „*Vierzig Zwey saubere Abrisse . . .*” című, *Montecuccoli* hagyatékában maradt végvár-atlasz 1664-ből. Nagyon érdekes dokumentum Mikovinyinak a Morvaország felé eső szorosokat ábrázoló térképe, melyeknek erősítési munkálatait 1740-ben ő vezette. Egyik legrepresentatívabb magyar vonatkozású térkép Cyriacus Blödtner hadmérnök 1716-ból való Magyarország-térképe, melynek Duna- és Tisza-vízrajza is különös figyelmet érdemel.

Kevés hungarika szempontból érdemleges térképet tartalmaz, de modern felszerelésével és korszerű katalógusaival rendkívül kellemes benyomást tesz a kutatóra a *Geographisches Institut der Universität Wien* térképtára. A gyűjtemény a múzeális szempontot teljesen alárendeli az oktatás céljainak. A régebbi — egyébként nem nagyon régi — anyag teljesen külön van választva a maitól. A régebbi anyag a XIX. század első felén időben nem terjed túl. Néhány olyan térképet mégis tartalmaz, melyek Magyarországon ritkák vagy nem találhatók meg, mint pl. *Fröhlich R. A. Neueste National und Sprachenkarte des Österreichischen Kaiserstaates* és *Berghaus Heinrich Ethnographische Karte vom Österreichischen Kaiserstaat*: mindkettő 1849-ből való, s szabadságharc külföldi térképes visszhangjának tekinthető. Kőmetszetes alaptérképen kézírásos adatokat tartalmaznak hazánk népességére vonatkozólag.

A bécsi egyetemen működik a *Geologisches Institut der Universität Wien* térképtára: kis gyűjtemény, magyar anyaga alig van.

Az *Österreichisches Statistisches Zentralamt* könyvtárának is van térképtára. Anyaga terület szerint rendezett, kézírásos könyv alakú katalógusa van. A gyűjteményben kevés a magyar vonatkozású térkép, ezek is nagyrészt a Központi Statisztikai Hivatal kiadványai a két világháború közti időből. Érdemes megjegyezni, hogy a XIX. századból több, mint tíz magyar egyházmegyei térkép található az állományban. Ezek azonban az Országos Széchényi Könyvtárnak is megvannak.

Az *Österreichisches Staatsarchiv — Verkehrsarchiv*nak, a közlekedéstörténeti levéltárnak külön térképtára nincsen, csak egyes térképei vannak.

A különben nagyon értékes könyvanyaggal rendelkező Wiener Stadtbibliothek-nak érdemleges magyar vonatkozású térképe nincs.

A *Technische Hochschule* könyvtárában a régibb térképanyagból egyedül *Wizer István* veszprémi egyházmegye-térképe van meg, az újabbkorú standardmunkákból *Vályi Dunavölgy* térképe.

A *Bibliothek des Technischen Museums für Industrie und Gewerbe* állományában egyetlen érdemleges régebbi hungarika térképet tudtak előmutatni s ez *Weiss István Átnézeti térképe a Tisza völgyének* című mű német nyelvű változata 1861-ből.

A *Lehr- und Arbeitssammlung des Späleologischen Institutes* valamint a *Fachbibliothek des Verbandes Österreichischer Höhlenforscher* térképgyűjteményei csak osztrák anyaggal rendelkeznek.

A *Technische Hochschule* keretében működő két intézet, a *Lehrkanzel für Technische Geologie* és az *Institut für Geodäsie* szintén rendelkezik kisebb térképgyűjteményekkel, de az előbbinek csak olyan magyar vonatkozású anyaga van, amely Budapesten is megtalálható, az utóbbi pedig csak olyan, nagyrészt újabb osztrák anyagot tartalmaz, melyet az oktatás segédletéül használ fel, s így e két gyűjteményben érdemleges magyar vonatkozású anyag nincsen.

Két gyűjtemény anyagában a hungarika térképek kutatása nem volt lebonyolítható: az *Österreichische Geographische Gesellschaft* könyvtára és térkép-gyűjteménye ládába csomagolva költöztetés állapotában volt, minthogy az intézmény új helyiségbe költözött. A *Niederösterreichische Landesbibliothek* térképtárának anyaga pedig csak most kerül rendezésre.

Természetesen a bécsi közgyűjteményeken kívül még szerte Ausztriában levő különböző (egyházi, magán, közületi stb.) gyűjteményekben sok hungarika térkép lappanghat. Így például e sorok írója a felsőausztriai *Stift Sankt Florian* könyvtárában az ottani atlaszgyűjteményben olyan *Allard*-féle XVII. és XVIII. század fordulójáról való rézmetszetes Magyarország-térképet talált, mely Magyarországon ez idő szerint nem is ismeretes.

Az osztrák térképtárakat általánosságban tekintve megállapítható, hogy az egész ausztriai könyvtár- és levéltárügyet jellemző súlyos kérdések, nevezetesen a személyzethiány problémája, még nyomasztóbban nehezednek rájuk, mint magukra a fenntartó intézményekre általában. Részben ezzel magyarázhatók a feldolgozás régiessége, a cédulakatalógusoknak a nemzetközi gyakorlattól eltérő volta, az anyag feltárása körül mutatkozó nehézségek. A feldolgozás módszere tekintetben Magyarország térképtárai, de kiváltképpen az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára nem maradnak el az osztrák térképgyűjteményekkel szemben, sőt bizonyos tekintetben meg is előzik azokat. Így például a nemzetközi egységes méretű katalóguscédulák használata, az adrémával sokszorosított cédulák és utalók nálunk általánosabban elterjedtebbek, mint náluk, ahol a nyomtatott rovatos, kissé elavultnak ható (bár kétségkívül több szöveget engedő) katalóguscédulák használata még általános, a kisebb gyűjteményekben pedig éppenséggel kézírásos vagy gépirásos könyvalakú katalógus szolgál a gyűjtemény használoinak segédletül. Az anyag megóvása, kasírozása, javítása érdekében is több történik Magyarországon, mint Ausztriában: igaz, az osztrák gyűjteményekben levő anyag állapota jobb, mint a magyar gyűjtemények térképállagáé.

Ami magyar szempontból leginkább figyelemreméltó, az, hogy, noha a hungarika térképek túlnyomórészt a három nagy térképgyűjteményben (*Österreichische Nationalbibliothek*, *Hofkammerarchiv*, *Kriegsarchiv*) található, a kisebb gyűjteményekben is akadnak magyar vonatkozású térképek, ha kis számban is. A *Nationalbibliothek*ban kb. 1400, a *Hofkammerarchiv*ban kb. 1900 hungarika térkép található: az utóbbi gyűjteménynek csaknem a fele magyar vonatkozású.

Ennek a térképállománynak nagy többsége kézíratos, unikális példányokból áll. Értékét tekintve benne a történeti jelentőségű anyag messze dominál a gazdasági hasznú felett, ez azonban nem von le becséből számunkra. A bécsi közgyűjtemények hungarika térképnyelve történetírásunk — kivált a művelődéstörténet és a műszaki tudománytörténet számára — igen hasznos forrásanyag, melyet kellően kiaknázni a jövő feladata lesz. Síkfilmen és mikrofilmen való megszerzésük és a hazai kutatás számára hozzáférhetővé tételük a magyar történettudomány számára nagy haszonnal és eredménnyel járhat.

Ungarn betreffende Kartenbestände in den Wiener Sammlungen

Z. FALLENBÜCHL

Der Verfasser dieses Artikels hatte im 4. Quartal des J. 1966 die Gelegenheit gehabt, auf Grund eines Auftrags vonseiten der Ungarischen Nationalbibliothek Széchenyi und des Institutes für Ausländische Kulturbeziehungen, die Kartensammlungen der österreichischen Hauptstadt, Wien, zwecks Registrierung der Ungarn betreffenden alten Kartenbestände durchforschen zu können. Er besuchte mehr als zehn Kartensammlungen: während seiner Arbeit fand er überall hilfsbereite, ja sogar sehr herzliche Aufnahme.

Das Ergebnis der Forschungsarbeit ist reichlich, besonders in den Sammlungen der Österreichischen Nationalbibliothek und des Österreichischen Staatsarchivs Finanz- und Hofkammerarchivs, jedoch konnten auch in den übrigen Sammlungen interessante Exemplare gefunden werden.

So z. B. sind in der Kartensammlung der ÖNB nicht nur wertvolle Manuskriptkarten, sondern auch seltene Kupferstich- und gedruckte Karten zu finden. Unter den Manuskriptkarten sind Kartenentwürfe von Sámuel *Mikovinyi* und János *Kovács*, die Entwürfe zu der sog. Lascy'schen Ungarnkarte und die zahlreichen Schlachtpläne der Türkenkriege von besonderer Bedeutung. Unter gestochenen Karten verdienen eine spätere Ausgabe der Lazaruskarte aus dem Jahre 1559, eine Transdanubienkarte aus dem Jahre 1577 und die Pester Überschwemmungskarte von Samuel Blaschnek aus dem Jahre 1838 besondere Erwähnung. Auch die Handschriftensammlung der ÖNB hat nicht wenige Ungarn betreffende Karten und Ansichten, um nur die grosse J. Chr. *Müller*'sche Grenzkarte aus dem Jahre 1699 und die Festungsansichten von Martin *Stire* (um 1660) zu erwähnen. Besonders wertvoll kann ein kleiner Abriss der Festung Grosswardein gelten, an dem das sehr berühmte, im Jahr 1660 durch die Türken vernichtete Reiterstandbild des Hl. *Ladislaus*, König von Ungarn, das bisher nur von Beschreibungen bekannt gewesen war, ziemlich genau abgebildet ist.

Auch die Kartensammlung des Finanz- und Hofkammerarchivs ist reich an Karten, die für die ungarische Geschichtsforschung und Kunstdenkmalspflege von Interesse sind. Erwähnung verdienen nicht nur die zahlreichen Karten von S. *Mikovinyi* und die Wasserbaukarte der Gebrüder József und Gábor *Kiss*, sondern auch die Bergbaukarten von Gábor *Lippert*, eines sehr begabten Bergbauingenieurs von Ungarn (1720er Jahre) und des Belgiers Maximilien *Fremaut*, der eine Zeitlang sich in Ungarn betätigte. Besonders interessant ist für die Geschichte der ungarischen Kartographie, dass aus vielen Karten dieser Sammlung die Betätigung einer bisher wenig bekannten Kartenzeichnergruppe bei der Pressburger Ungarischen Hofkammer in den 1760er und 1770er Jahren gut zu erfassen ist.

Im Haus- Hof- und Staatsarchiv befindet sich eine Karte aus dem Jahre 1602, die dadurch sehr interessant ist, dass sie den Zustand der von den Türken besetzten Festung Ofen am Anfang des XVII. Jahrhunderts authentisch darstellt.

Auch die Kartensammlungen der Geologischen Bundesanstalt, des Post- und Telegraphenmuseums sind reich an Ungarn betreffenden alten Kartenbeständen, ganz zu schweigen von der Sammlung des Kriegsarchivs, dessen Bestände aber seit mehr als drei Jahrzehnten durch die Betätigung von Kálmán *Eperjesy* und András *Borbély* in Ungarn schon bekannt geworden sind. Der Erwähnung wert sind auch die Sammlungen des Geographischen Institutes der Universität Wien und der Bibliothek des Statistischen Zentralamtes, die aber zumeist Karten aus neuerer Zeit besitzen.

Alle diese Bestände können sehr wichtig für die Forschungsarbeit der ungarischen Historiker, Geographen und Kartographen sein, weshalb ihre baldige Aufnahme auf Mikrofilm für Ungarn sehr wünschenswert wäre.

Für die wertvolle Hilfe der Forschungs- und Registrierungsarbeit muss hier besonders den Herrn Hofrat Dr. Rudolf *Kinauer*, Direktor der Kartensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek, Herrn Hofrat Univ. Prof. Dr. Hans Leo *Mikoletzky*, Leiter des Archivwesens in Österreich, Herrn Archivoberreferenten Erich Günter *Schmidt* (Finanz- und Hofkammerarchiv), weiter den Herrn Univ. Prof. Dr. Ernst *Bernleithner* und Landesobervermessungsrat Dr. Ing. Karl *Ulbrich*, die mit ihren Informationen die Arbeit des Verfassers erleichterten, Dank gegeben werden. Dank gebührt auch Herrn Oberstaatsbibliothekar Dr. Johannes *Nowack*, Leiter der Bibliothek des Statistischen Zentralamtes und Herrn P. *Haihl* (Post- und Telegraphenmuseum) für ihre, dieser Arbeit geleisteten Hilfe. Sie alle, wie auch noch viele weitere, deren Namen hier nicht zu erwähnen möglich ist, trugen viel zum Erfolg dieser Forschungs- und Registrierungsarbeit bei.

Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I-III. kötetéhez

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN LEVŐ, BIBLIOGRÁFIAILAG
MÉG LE NEM ÍRT RÉGI MAGYAR NYOMTATVÁNYOK

(Ötödik közlemény)

FAZAKAS JÓZSEF

83.

Kolozsvár [1634].

* KALENDARIVM. * | AZ CHRISTUS URUNK | Születése után * 1635. * |
Eszterödre. | * K. DAVID FROELIK * | által iratott. | [Fametszet: Kolozsvár cí-
mere fekete-piros nyomással] | * COLOSVARBAN, * | Nyomtatottat Abrugi
György által.

16°, A–E ív = [40?] lev.

A naptárat Abrugi György könyvnyomató ajánlja Szentpáli Jánosnak, Kolozs vár-
megye főispánjának. Az asztrológiai rész szerzői a részcímlap szerint „DAVID FRÓLIK és
LEMKI GERGELY”.

Csupán töredékeink vannak a nyomtatvány 26 leveléből, némelyik levél több, egymást
kiegészítő példányban is megvan. A töredékeket — egyéb érdekes töredékekkel együtt — Sán-
dor István néprajztudóstól vásároltuk 1967-ben (György Lajos-féle töredékek, vö. Magy.
Könyvszle 1964. 354. l.).

(Jelzete: RMK I. 646/a.)

A *-gal jelzett részek vörös nyomásúak.

84.

[Gyulafehérvár 1647 táján.]

[Az egész keresztyéni vallásnak rövid fundamentomi.]

8°.

Töredékünk csupán a függelékből tartalmaz négy levelet (1., 4., 5. és 8. sztl. lev.).
A függelék címe a következő:

SZENT IRÁSBELI ERŐS. | SEGEK ES BIZONSAGOK, | A' mellyek a' Pápi[át]átot,
Luther, Arminius és A- | rufnak követőit ez következő rövid Sum[mák-] | ban világosan
az hamis[ág]rol meg győzik.

Ennek a munkának első kiadása 1645-ben jelent meg Gyulafehérvárott (RMK I. 771.)
és szerzőjének Apafi Mihályt tartják. Apafi tizenharmadik életévét sem töltötte még be,
amikor e kiadvány megjelent, úgyhogy állítólagos szerzőségét téves értelmezésnek kell
tulajdonítanunk. Apafi a nyomtatványt édesanyjának, Apafi György özvegyének, Petki
Borbálának ajánlja és „Az egygyűgyü kegyes olvasónak” c. bevezetést is ő írja alá, sehol
sem mondja azonban, hogy ő a szerzője a kis munkának. Az ajánlás és az előszó szignálása
viszont arra mutat, hogy a kiadási költségeket minden bizonnyal az Apafi-család viselte és a
sajtó alá rendezésben, mint diák, saját maga is buzgólkodott.

A töredéket tüzetesen összevetettük az 1645. évi kiadással, amelyről mikrofilm van az
Országos Széchényi Könyvtárban (FM 2/091). Töredékünk betűtípusai és fejléce azonosak az
első kiadásban levőkkel, nyomtatványunk nagyon hasonló kiállítású tehát, de szedése mégis

lényegesen eltér attól. A sorok tagolása a függelék címében, a bibliai locusok rövidítése és egyes helyeken a betűk megválasztása sok különbözőséget mutat. Ezt a négy levelet a 92. tétel alatt leírt töredékekkel együtt találták egy kötéstáblában. Az említett leírásban közöltek alapján feltehető, hogy ez a kis töredék egy olyan kiadványból való, amely 1645 körül jelent meg. Mivel pedig ez 1645-nél csak későbbi lehet, megjelenésének valószínű idejét hozzávetőleg 1647 tájára tehetjük. Ebben az időben, amikor Geleji Katona István püspöksége alatt olyan erélyes intézkedések történtek Erdélyben a református egyház helyzetének megszilárdítása érdekében, nem csodálkozhatunk azon, hogy egy ilyen káté-szerű, hitvédelmi vitatkozásoknál felhasználható kiadványt megjelenése után egy-két év múlva ismét kinyomattak. Mivel csak a függelék néhány levelét ismerjük, nem tudhatjuk, hogy vajon ezt a kiadást is Apafi Mihály szignálta-e.

(Jelzete: RMK I. 790/a.)

85.

[Wien] [1705?].

[*Pinamonti, Giovanni Pietro?*]. Menyország Kúlcsa | avagy | SZIVBÉLI | IGAZ | TÖREDELMESSÉG. | *Mennél többször, s, aita-* | *tosban, annál hasznosban;* | De főképpen a szent Gyo- | nás előtt gyakorlando.

12°, a¹² = 12 sztl. lev.

A könyvtárunkban őrzött példány hozzá van kötve Giovanni Pietro Pinamonti „Igazán való bölcsesség” c. munkájához (Wien 1705.), amely Paolo Segneri nevén jelent meg, de valószínűleg Pinamonti műve (ld. Sommervogel, Carlos: Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Bibliographie. VI. köt. 765. és 763. hasáb, továbbá VII. köt. 1088. hasáb, 28. tétel). E kiadvány 89–110. lapján függelékként megtalálható a most leírt anonim-munka teljes szövege. Igen valószínű, hogy ez is Pinamonti alkotása. Ez a külön kiadás ugyanolyan betűkkel van nyomtatva, mint amaz, úgyhogy megállapíthatjuk, hogy ez is Bécsben, Johann Georg Schlegel nyomdájában jelent meg, mégpedig valószínűleg az „Igazán való bölcsesség” c. könyvecskével egy időtáiban.

(Letét a keszthelyi Helikon Könyvtár állományából. Jelzete: RMK I. 1700a, koll. 2. RMK I. 1700.)

86.

Kolozsvár [1711].

Uj és Ô | * KALENDARIOM * | CHRISTUS Urunk Izületése után | való | * 1712 | Biffextilis Elztendöre. * | Melly Magyar orfzagra, Erdélyre, és | egyéb Tartományokra-is alkalmaztatott | * NEUBART JÁNOS * | Astrologus által. | * KOLOSVÁRATT, * | Nyomtatta TELEGDÍ PAP SAMUEL.

16°, A⁸ – E⁸ = 40 sztl. lev.

A *-gal jelzett részek vörös nyomásúak.
(Jelzete: RMK I. 1785/a.)

87.

[Bártfa 1580.]

[*Epicidium in mortem Thomae Froelichii, pastoris et rectoris hospitalis Neosoliensis.*]

Ívterjedelmű, függőleges állású egyleveles nyomtatvány, keretszegéllyel díszített két-hasábos nyomással.

A gyászverseket tartalmazó három töredék alapján megállapítható, hogy az egyik töredékben aposztrófált Thomas nem más, mint Frölich Tamás, a besztercebányai aggmenház igazgatója és papja. A 29 sorra terjedő legnagyobb töredéken olvasható versrészletnek valószínűleg folytatását képezi a nyomtatvány bal alsó sarkából megmaradt második töredéken levő 5 sornyi és talán a harmadik töredék felső részén levő 11 sornyi versszöveg is, amely alatt ez áll: „M. Paulus Halvepappius scripsit.” Halvepappius Pál magister 1579-től a besztercebányai iskola igen kiváló igazgatója volt (ld. Rosenauer Károly: A besztercebányai á. h. ev. gymnasium története. Besztercebánya 1876. 34. l.) A másik fennmaradt vers szerzője „Georgius Rawas”. A harmadik versnek csak a címszövege van meg töredékünkön: „ALIVD”. Egyébként a második vers fölött is csak az „ALIVD” címet láthatjuk. Az első versből kiténik, hogy Frölich Wittenbergben tanult, ahol Melancthon hallgatta, majd Besztercebányára ment papnak. Utal továbbá a vers Frölich lelkészi pályájának különböző viszonyaira is, majd a befejező részből megtudjuk, hogy még nem volt ötven éves, amikor Besztercebányán meghalt. Minthogy Frölich halála idejét pontosan ismerjük (1580. május 4.), a versnek ez utóbbi megállapítása némi támpontot nyújt eddig ismeretlen születési évének meghatározásához. Ezek a verstöredékek egyébként is színesebbé teszik Frölich életrajzának egyébként már eddig is ismert adatait (vö. Ráth György: Két kassai plébános a XVI. században. Bp., 1895.).

A nyomda megállapítása céljából töredékeinket először a besztercebányai nyomda kiadványaival vetettük egybe. Ennek a nyomdának — amelynek Scholtz Kristóf volt a vezetője — mindössze két terméke ismeretes, amelyek 1578-ban láttak napvilágot (vö. Gulyás Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Bp., 1931. 195. l.). A betűtípusok összevetése negatív eredményt hozott, ami arra utal, hogy a nyomda valóban hamarosan megszűnt, mert ha tovább élt volna, akkor ez a nyomtatvány, amely a városka igen jelentős vezéralakjának a halálára írt emlékverseket tartalmazta, bizonyára ott, helyben készült volna. Nyomtatványunkat tehát, mivel Scholtz műhelye már nem működött, egy másik evangélikus központ nyomdájába, Gutgesell Dávid bártfai műhelyébe vitték ki-nyomtatás végett. Amint ugyanis megállapítottuk, a keretdíszítést képező kettéféle körzet az RMK II. 150. és 155. számú bártfai nyomtatványokban megtalálható díszítményekkel azonos, a szövegbetűket az RMK II. 143-ban és 171-ben levő típusokkal, a kiemelő nagybetűket pedig az RMK II. 143-ban levő verzálisokkal egyeztetettük.

(Jelzete: RMK II. 155/a.)

88.

Kolozsvár 1599.

Fischer, Simon. DIALECTICES | PRAECEPTA | BREVITER AC ME- | THODICE IN SCHOLA | Claudiopolitana studiofis pro- | popita, tribufq; libris di- | ftincta. | PER | SIMONEM FISCHERVM | COLBERGENSEM POME- | RANVM. | TYPIS CASPARIS HELTI. | Anno Domini 1599.

8°, [61///, kb. 72] lev.

Ez a kiadvány már szerepel ugyan Szabó Károly bibliográfiájában (RMK II. 294.), de csupán Kénosi Tózsér János 1754-ben készült leírása alapján, mert Szabó idejében már nem volt belőle ismert példány. Hét évvel a bibliográfia megjelenése után, 1892-ben Varju Elemér megtalálta a mű címlapját és néhány levelét egy könyvtáblában, egyéb töredékekkel együtt. Minthogy több levél élőcíme dialektikai munkára utalt, azt hitte Varjú, hogy a címlapon kívül még tíz szöveglevellet is megtalált Fischer könyvéből. Felfedezéséről ezért ilyen értelemben adott hírt a Magyar Könyvszemlében (1892—1893. évf., 230. l.). Amint a Varjú által készített kéziratot borítólapon olvasható, a töredékeket Szathmárnémeti Mihály „Dominica catechetica” c., Kolozsvárott, 1677-ben megjelent munkája egy példányának a kőestáblájából áztatták ki. Úgy látszik, a felfedező nem ért rá közelebbről foglalkozni a töredékekkel, hanem tüzetesebb vizsgálat nélkül átadta azokat a múzeumi könyvtárnak, ahol aztán az egész, egyszerre kiáztatott töredékesomó, amely több nyomtatványnak a leveleit tartalmazta, közös tékába került. Később, egy rendezés során ezeket a töredékeket különválasztották Fischer műve címlapjától, azzal a megokolással, hogy azok mind más munkákból valók. Így

20 levél — mint meghatározatlan anyag — töredékgyűjteményünkbe került. Varjú eme hagyatékának felülvizsgálatára az adott alkalmat, hogy Nánási Lovász István Szű titka c., Kolozsvárott, 1670-ben megjelent munkája egy, könyvtárunk számára újonnan megvásárolt példányának (RMK I. 1103/3.) kötetábláiban Fischer e művének 16 levelét találtam meg, illetve akkor még csak reméltem megtalálni. A kérdés tisztázása céljából előkerestem Varjú félretett töredékeit és azokat átvizsgálva megállapítottam, hogy két-két összeragadt, tehát összesen négy levél mégis Fischer művéből való. E töredékek három betűtípusa ugyanis megtalálható az összehasonlítás alapjául szolgáló címlevélen. Az általam most kiáztatott 16 levélnek a címlevéllel és a most azonosított négy Varjú-féle szöveglevéllel való tipológiai összevetése igazolta feltevésemet, úgyhogy most már 21 levélből áll unikumunk. Közbevetőleg megemlítjük, hogy Varjú töredékeinek hat további levele egy más dialektikai tankönyvből való. E hat levél tárgyi hasonlósága érthetővé teszi, hogy a megtaláló a négy valódi szöveglevéllel együtt a címlevélen kívül még tíz levelet vélt felfedezni Fischer munkájából. A többi töredék más tankönyvek részeit tartalmazza. A Fischer művéből fennmaradt levelek az A-tól H-ig terjedő ívekből valók, és a szövegeket tekintve most már megvan a címszövegen és Deidrich György kolozsvári lelkész epigrammáján kívül a szerző ajánlásából négy lap, magából a dialektikából 32 lap, továbbá a disputációk téziseiből az első felelőnek, Martinus Dipsensisnek a tételei és a második disputáció tételeinek a címe, amelyekből Matthias Dipsensisnek kellett vizsgáznia. Ez az említett cím a H₅ levél versójának az aljára van nyomtatva. Mivel az első disputáció tételei majdnem négy lapot foglalnak el, a többi öt disputáció — amennyi még Kénosi Tózsér szerint volt — feltehetőleg még 18—20 lapot, vagyis 9—10 levelet tölthetett ki. Így a kötet valószínűleg az I-íven fejeződött be, vagyis legfeljebb 72 levélre terjedhetett.

(Jelzete: RMK II. 294.)

89.

[Kassa] [1619].

[*Innocentius III., papa*]. [De contemptu mundi, sive de miseria conditionis humanae.]

8°, [14], 175, [1] 1.

A példány címlapja hiányzik. Az olvasóhoz intézett ajánlásban fintai Darholz Pál megemlíti, hogy a könyvre nincs ugyan rányomtatva a szerző neve „propter causas non contemnendas”, de megnyugtathatja az olvasót, hogy nagy teológus volt az illető („prioris [!] seculi magnus theologus”), akinek a műve egyik vallást sem sérti. Nyilvánvaló, hogy Darholz — aki evangélikus volt, mert előszavában az ágostai hitvalláshoz való hűségéről is megemlékezik — kora éles felekezeti ellentétei közepette nem tartotta célszerűnek ezt a munkát III. Ince pápa neve alatt kiadni. A XII. és XIII. század fordulóján élt szerző híres aszkétikus munkájának ez a kiadása valószínűleg annak az irénikus irányzatnak a terméke, amelyet ebben az időben Kassán David Pareus tanítványa, Alvinczi Péter képviselt. Az ajánlás kelte alapján („Datum in Bukocz, 6. Mar. 1619.”) a kötet megjelenési éve 1619-re tehető. Az ajánlás után Bocatius János latin nyelvű üdvözlőverse következik, amelyből kitűnik, hogy Darholz Pál az Abaúj-megyei Bukóc és Hilyó földesura volt. Bocatius költeményén kívül még négy latin üdvözlővers áll a kötet elején, amelyeknek szerzői a következők: „Cunradus Degenius olim Concionator in praes. Novigrad”, „Andreas Withenaverus Past. Eccl. Buccoviensium Hyloviensium[ue]”, „Thomas Deidricius Affr. Sax. Tran. S. S. Theologiae Stu.” és „Iacobus Neerer p. t. Ludimod. Bucco. Hyloviensium[ue]”.

A kötet betűtípusaiból és nyomdadszeiből megállapítható, hogy az a kassai nyomdában készült, amelynek a tulajdonosa ekkor Festus János volt. A szövegbetű és az ajánlás betűje azonos az RMK II. 379. számú, 1618-ban megjelent kassai kiadványban levő betűkkel. A 60. és a 136. lapon levő záródísz, az 1., 61. és 137. lapon levő fejléc, továbbá a (3)_b és az (5)_b lapokon levő sordíszek megvannak az RMK I. 480. számú, 1618-ban kiadott nyomtatványban. A kötet utolsó lapján levő magyar címer a lőcsei kalendáriumokból ismeretes. 1673-tól kezdve hosszú ideig minden évben ezt nyomtatták Lőcsén a naptárak címlapjára. Úgy látszik, valamiképpen a lőcsei nyomda tulajdonába került ez a kassai fametszet.

A kötet Gyöngyösön, az OSZK felügyelete alatt álló Bajza József könyvtár tulajdonában van. (Régi jelzete: III. e. 382.)

[Carmina lugubria in mortem Laurentii Türmeri, prorectoris gymnasii Novisoliensis. Ed. Joannes Pinnerius.] [Kolofon:] Leutfchoviae Ex Officina Typ[ogra]p[h]i-ca, Danielis Shultz B. 1620.

Függőleges állású egyleveles nyomtatvány. Példányunk négy töredéket tartalmaz, amelyekből arra következtethetünk, hogy a nyomtatvány hozzávetőleges nagysága kb. 50×29 cm lehetett. A kiadvány felső része, amelyen minden bizonnyal cím is állott, teljesen hiányzik. A római számokkal sorszámokkal ellátott kilenc lat n nyelvű vers közül kettő épen, más kettő majdnem teljesen, öt pedig hiányosan van meg töredékeinken. A versek két hasábján sorakoznak egymás alá, és a nyomtatvány három ismert oldalát díszítőelemekből összeállított keret szegélyezi.

A gyászolt személy Türmer Lőrinc, a besztercebányai gimnázium helyettes igazgatója, aki 1620. június 10-én, váratlan baleset következtében hunyt el. Az első vers fennmaradt néhány szavában már ott találjuk a célzást a végzetes puskagolyóra, amely Türmer halálát okozta. Ennek a versnek a szerzője valószínűleg Tartzianus Pál volt, aki ekkortájt volt a besztercebányai németek első papja. A vers aláírásából csak ennyi látszik töredékünkön: zianus in Ecclesia Novif. V. D. Minister. A második gyász költemény a nevezetes Bocatius Jánostól való, aki ebben az időben Bethlen Gábor kassai helytartója és udvari történetírója volt. A harmadik vers ismét említi a halálos ólomgolyót. Ennek írója Pinner János, a gimnázium igazgatója, aki egyébként kiadója is az egész gyásziratnak. A szomorú végű baleset leírását Plotschius Oszvald, városi aljegyző versében (IV.) olvashatjuk. Türmer kíváncsian szemlélte az ablakból a fejedelem, vagyis Bethlen Gábor bevonulását Besztercebánya városába, amikor egy puskagolyó eltalálta és halálát okozta. Az ötödik vers szerzőjének neve töredékünkről hiányzik, a hatodikat Püchler Gáspár tanár írta, a hetedik pedig egy sziléziai származású diáknak, Gregorius Solinusnak a munkája. A nyolcadik versből — amelyet a városi tanács sáfárja, az ugyancsak sziléziai származású Georgius Petraeus írt — megtudjuk, hogy Türmert Zsuzsánna nevű felesége és egy gyermeke gyászolták. A kilencedik versben egy „G. Pr. M.”-monogrammú egyén — talán újra Püchler Gáspár magister — így válaszol a „rosszindulatú Rágalom”-nak, amely szemére vetette Türmernek, hogy ha nem nézegetett volna ki az ablakon, nem halt volna meg: „hát neked megsúgta valaki, mely halállal és mikor fogsz meghalni?”

Ez az ismeretlen nyomtatványunk a 83. tétel alatt már említett György Lajos-féle töredékek közül való.

(A besztercebányai személyeket illetőleg vö. *Rosenauer* Károly: A besztercebányai á. h. ev. gymnasium története. Besztercebánya 1876. 46. és 47. l., továbbá *Zoványi* Jenő Cikkei a „Theologiai Lexikon” részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Bp., 1940. 471. l. — Bethlen Gábor besztercebányai bevonulásával kapcsolatban vö. *Ipolyi* Arnold: Besztercebánya városa műveltség-történeti vázlata. Századok 1874. 704. l., továbbá *Demkó* Kálmán: A magyar—cseh conföderatio és a besztercebányai országgyűlés 1620-ban. Századok 1886. 223. l.)

(Jelzete: RMK II. 404/a.)

91.
[Kolozsvár 1630.]

Galli, Martin. VOTVM | ILLVSTRISIMO ET CELSISSIMO DOMINO,
DOMINO | GEORGIO RAKOCZIO, | DEI GRATIA TRANSYLV[ANIAE]
PRINCIPI, PARTI]VM REGNI HVNGARIAE | DOMINO, & Siculorum Comiti
&c. Sole[nniter] 19 (?) Decem. Anno Chr[isti] CIO IO C X[XXX] Claufenbur- | gum
ingrefso, inaugurato & falutato, [Dnõ Dnõ Clementifs., Mufarumq] Mecoenati
liberalifs[.] [hum]illime | [... consecratum].

Függőleges állású egylapos nyomtatvány, amelynek tükörmérete kb. 37×26 cm, amiből következtetve a teljes papírnagyság kb. 43×32 cm lehetett. A cím szövege valószínűleg 7 sor terjedelmű volt, míg maga a verses üdvözlés, amely kétféle módon van nyomtatva, mindkét hasábjában 64—64 sort tesz ki. Végül az impresszum, illetve a szerző neve még egy sort elfoglal, s így az egész nyomtatvány kb. 72 sorra terjed. A hasábjak közt és körbiskörül nyomdai díszekből készült keretek szegélyezik a nyomtatványt, amely egy hosszabb versből és egy ehhez kapcsolódó, anagrammákat magyarázó, rövid, második versből áll. Az anagrammákat az új fejedelem nevéből készítette a szerző.

Töredékpéldányunk a 83. tétel alatt már említett György Lajos-féle kötet kötéstáblájából került napvilágra, mégpedig a kiadvány eredeti nyomdai kézirataival együtt, amely ugyancsak csaknán maradt reánk. A töredék valószínűleg selejtpéldány volt, mert a papiros mindkét oldalára ugyanaz a szöveg van nyomtatva, lehetett azonban próbanyomat is. A megtalált kézirat a szerző eredeti szövegét tartalmazza, utólagos javításokkal, illetve módosításokkal. Nyomtatványtöredékünk már a kéziratban látható javítások figyelembevételével készült nyomtatást tükröz. Az így szerencsésen megmaradt három töredékes szövegből nyomtatványunknak majdnem a teljes szövege megállapítható.

Az üdvözlőirat szerzőjének nevét a nyomtatvány végén olvashatjuk a következő alakban: [Ma]rtino Galli Zluticens Bohemo exule. Martin Galli neve nem ismeretlen a cseh irodalomtörténetben. 1593 körül született Zlutice községben, 1617-ben baccalaureusi, 1619-ben pedig magisteri fokozatot szerzett. Előbb Prágában, majd a híres huszita központban, Kutná Hora-ban volt iskolaigazgató, 1621-ben pedig valamilyen tisztviselői állást vállalt, amelyből azonban elbocsátották, mert felettsével ellentétbe került. Nyomtatásban két prágai egyetemi disputációjának a tézisei jelentek meg és ezeken kívül néhány üdvözlőírata. Életének 1621 utáni részéről semmit sem tudunk. (Ld. *Truhlár*, Antonín — *Hrdina*, Karel: *Rukovět humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. Enchiridion renatae poesis Latinae* . . . Vol. 2. Pokračovali Josef Hejnic a Jan Martinek. Praha 1966. 193. l.) Töredékünk alapján megállapíthatjuk, hogy Martin Galli minden bizonnyal még Bethlen Gábor idejében menekülhetett el Csehországból és élvezte a nagy fejedelem támogatását, hiszen I. Rákóczi György Kolozsvárra való bevonulásakor, az üdvözlőirat keletkezése idején már mint Erdélyben élő menekült fogadja az új fejedelmet és siet hódolni új ura előtt. Bethlent különösen nagy tisztelettel említi versében. Egy helyen kifejezetten kéri Rákóczi támogatását, talán

nemcsak sajátmaga, hanem többek számára is, mert a számkivettség nyomorúságára utalva többesszámban ír, ami költői többes is lehet, de valódi többesszámként is érthető. Ebben az esetben más csehországi menekült vagy menekültek is lehettek vele együtt Erdélyben, akik a fejedelem kezére számítottak. Az erre vonatkozó rész így hangzik:

Sis felix, nostrosque leves Pater alme labores,
 Quos avidae caedis, sceleris, furtique nefandi
 Moverunt subito nuper disturbia gentis.
 Leniter hos rursus Patria depelle tumultus;
 Quamque semel retulit vario discrimine Princeps
 Ille Pater Patriae Gabriel . . .

Tudjuk, hogy I. Rákóczi György idejében számos cseh és morva protestáns diák tanult erdélyi és partiumi iskolákban. A mi nyomtatványunk szerzője — ha hosszabb ideig maradt hazánkban — talán tanárként is működött valahol, esetleg Sárospatakon, ahova Rákóczi — Herepei János sejtése szerint — a cseh-morva ifjakat csoportosította. (Vö. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szerk. Keserű Bálint. 1. köt. Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. (Herepei János cikkei.) Bp. — Szeged 1965. 541. l.) Űdvözlőiratunk mindenestre figyelemreméltó adalék az erdélyi fejedelmek cseh-barát politikájának történetéhez.

Nyomtatványunk egyébként Kolozsvárt készült a Heltai-féle nyomdában, amint ezt az alábbi egyezések igazolják. A keretdísz elemei megvannak az 1622 őszén tartott besztercei országgyűlés törvénycikkeinek egykorú kiadásában (Sztripszky I. 101, az Orsz. Széchényi Könyvtár példányának jelzete RMK I. 525a). Ugyanitt megvannak egylevelesünk 1., 2. és 6. sorának betűi is (az utóbbi típus a szövegbetű). A szövegbetűt ld. még az RMK I. 423-ban is, a címlap hátlapján. A nyomtatvány A-iniciálóját az RMK I. 494-ben találtuk meg, a kiadvány elején, az ajánlás élén. A nyomtatvány utolsó sorának töredékünkön fennmaradt első három betűje (CLA) különben valószínűleg egy impresszumnak a maradványa, amely Claudiopoli (Kolozsvárott) szóval kezdődhetett. Galli versének nyomtatója Abrugi György lehetett, aki valószínűleg éppen ebben az évben, 1630-ban került a Heltai-nyomda élére (vö. Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon. 2. rész. Bp., 1961. 46. l.).

(Jelzete: RMK II. 467/c.)

92.

[Gyulafehérvár 1644 táján.]

*Donatus, Aelius. AELII | DONATI, | Viri Clarissimi, | DE OCTO PAR- |
 tibus Orationis Methodus, | Quaestiunculis puerilibus | undique collectis, il- |
 lultrata, | Per | LEONHARDUM CUL- | mannum Craishaymenlem. | Et nunc
 plurimis quaestionibus inter- | [sertis . . . aucta . . .] [A címlap alsó része hiányzik.]*

8°.

Ennek, az eddig ismeretlen kiadásnak az eredetére a töredék megtalálásának a körülményei vezettek rá. A töredék eddig egy borítékban volt, RMK-töredékgyűjteményünkben, több más töredékkel együtt. Amint a borítékon olvashatjuk, dr. Téglás Géza áztatta ki négy más, különböző mű lapjaival együtt egy „Dissertatio de Traduce MDCXLVIII. Wittenbergae” c. mű kötetátlájából, 1900-ban. Feljegyzése szerint valamennyi töredék Gyulafehérvárott jelent meg. Amint megállapítottuk, három töredék az RMK I. 740, 773, ill. 775. sz. régi magyar nyomtatványból való. Ezek körül kettő 1645-ben, egy pedig 1643-ban jelent meg, valóban Gyulafehérvárott. A negyedik töredék is gyulafehérvári nyomtatvány, de az szintén ismeretlen (ld. a 84. tételünket). A most leírt csonkaság betűtípusai is gyulafehérváriak. A keretdísz elemeit az RMK I. 772-ben, a címlapon levő 2. sor betűjét pedig a Sztripszky I. 176. alatt leírt műben találtuk meg (az OSZK-példány jelzete: RMK I. 752a). A 3. és 5. sor betűjét az RMK II. 682-ben, a 6—8., ill. 10. sorét ugyanott láthatjuk. A címlap hátán levő kurzívát ugyancsak az előbb említett nyomtatványban találtuk meg. A fent leírt csonka címlappal együtt megvan a hozzátartozó nyolcadik levél is, szintén csonkán. Ezenkívül van

UNIVERSIS ORBIS CHRISTIANI PRINCIPIBUS & REBUS PUBLICIS, Nec non alijs quibusvis cuiuscunque Conditionis, Gradus, Honoris, Dignitatis, Officij, ac præminentia STATIBUS & ORDINIBUS.

NOS FRANCISCUS DEI GRATIA, PRINCEPS RÁKÓCZY, DE FELSO VADASZ, COMES de Saáros, DUX Munkacsienfis & Makoviczenfis, DOMINUS Perpetuus de Saáros-Patak, Tokay, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Onod, &c. Ad perpetuam Rei Memoriam.

Recrudescunt diutina Inclytæ Gentis Hungaræ vulnera, totiesque curâ non vercante, faucibus Regni Libertatis lenita cicatrix, posteaquam tacite labantibus membris, ad extremè lethalem, sub fatali Domûs Austriacæ Dominio metuitur sinceræ partis serpere interitum, Ense rescindi postulat. Stupent multorum animi, iteratâ tumultuantis Regni novitate astoniti, Gentemq; hanc inconcussâ gloriâ, ac leni tranquillitate per tot sæcula florentem steterisse, jamque continuatâ temporum serie, luctuosâ vicissitudinum fatô involvi, dum Orbis miratur, plurimi perfidie in Regem, imatæque excitandorum motuum aviditatis, erroneâ opinione, rerum haud gnari insimulant. Date iusto dolori, ac querimonie veniam, laxatisque tantisper sinceri animi repagulis, quos vel præconceptra malè persuasæ mentis Opinio, vel erranis prævatarum simultatum ardor sentire iussit iniquis, dum Causam iuste exercitiationis notam facimus, æquos agite Iudices.

A

Præter-

még egy kétleveles töredék is, amely ugyancsak a Donatus-nyelvtan részét képezi, az ige-
ragozási részből. Nézetünk szerint ez is valószínűleg ugyanabból a Donatus-kiadásból való,
mint a címlapos töredék, bár ez nem bizonyos, mert ez apró betűkkel van nyomtatva, míg
az A₂ levél szövege nagyobb betűs. Ezt a kis antikva szövegbetűt egyébként az RMK II. 767-
ben levő típusal azonosítottuk. A szöveg különböző nagyságú betűkkel való szedését meg-
találjuk különben egy másik Donatus-kiadásban is, Brewer Sámuel 1678-ban, Lőcsén meg-
jelent kiadványában, ahol a deklinációkról szóló rész ugyanúgy nagyobb betűkkel van szedve,
mint a többi, hasonlóan töredékeinkhez.

A többi töredék nyomtatási éve alapján a mi töredékünket is ezekkel egykorúnak
tekinthetjük és így annak keletkezési idejét 1644 tájára tehetjük.

(Jelzete: RMK II. 643/a.)

93.

[Nagyszombat] [1704].

*Rákóczi Ferenc, II. UNIVERSIS ORBIS CHRI- | STIANI PRINCIPIBUS &
REBUSPUBLICIS, | Nec non alijs quibusvis cujuscunq̄ue Conditionis, Gra-
dus, Honoris, Dignitatis, Officij, ac praeeminentiae | STATIBUS & ORDINIBUS. |
N* OS FRANCISCUS | DEI GRATIA, PRIN- | CEPS RÁKÓCZY, DE FEL- |
Só VADÁSZ, COMES de Saáros, DUX | Munkácsiensis & Makoviczenfis, DOMI-
NUS Perpetuus | de Saáros-Patak, Tokay, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, |
Szerencs, Onod, &c. Ad perpetuam Rei Memoriam. | R** *Ecrudescunt divina
Inclytæ Gen- | tis Hungaræ vulnera...* [A nyomtatvány végén:] *DATUM
ex Castris in Dominio Nostro Mun- | kacsienfi positis. Die Septimâ Mensis Junij,
Anno | Domini Millefimo Septingente- | fimo tertio.**

2°, A² - C² = 6 sztl. lev.

A manifesztum betűtípusai, valamint nyomdászai (két záródísz és iniciálék) alapján
megállapítottuk, hogy az a nagyszombati egyetemi nyomdában készült (vö. RMK II. 1942.,
1971., 1976. és 2015.). Esze Tamás „A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában” c.
tanulmányában levéltári adatokkal kimutatta, hogy Nagyszombatban 1704. február 27-én
nyomtatták ki a manifesztumot (Könyv és könyvtár. Könyvtártudományi és bibliográfiai
tanulmányok és közlemények. II. Bp. 1961. 74. l.). Hubay Ilona egy másik kiadásról (RMK
II. 2198.) gondolta, hogy Nagyszombatban jelent meg (Magyar és magyar vonatkozású
röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. Bp., 1948. 1121. tétel,
227. l.). Arról azonban a nyomdászok (záródísz és iniciálék) és a betűtípusok alapján be-
bizonyítható, hogy a bártfai nyomda terméke (vö. RMK II. 2359., 2361., 2325., 2318., 2282.,
2321. és 2324.). Így az igazi nagyszombati kiadás az, amelyet most leírtunk.

* Két sor nagyságú díszes iniciále.

** Hat sor nagyságú díszes iniciále.
(Jelzete: RMK II. 2182/a.)

94.

[Nagyszombat] [1709 ?].

D*Emnach in der Römisch- Kayserlichen, auch | zu Hungarn und Böhaimb König-
lichen Majajtat Un- | sers Allergnädigsten Herrns absonderliche PROTECTI- |
ON und SALVAGUARDIA.

Egyleveles, egy oldalra nyomtatott oldalomlevél-úrlap, 17 sor nyomtatott szöveggel.
Tükörmérete 17,9 × 27,9 cm. Példányunk nagysága 30,5 × 38,5 cm.

Tintával kitöltött példányunkat Sickingen altábornagy adta ki Vác városa számára
“Gegenwertiges Städtl Vaczem samt denen getreuen Inwohnern, und all
andern appertinentien, ab und mitgenommen worden.“) Az okmány kelte: “Szecsen

Dennach in der Römisch-Kaiserlichen / auch
 zu Ungarn und Böhaim Königlich Majestät / Un-
 sers Allergnädigsten Herrns absonderliche PROTECTI-
 ON und SALVAQUARDIA.

*Esou ungarisch Oskel Valler, aus
 dem Gebrauche der Kaiser, sind als andere appointed, als in dem Gebrauche der Kaiser*

Als werden hiemit alle und jede / sowohl Allerhöchst-gedacht Ihrer Käyserl: und Königl: Majestät immediat-befestte / als
 auch Dereselben Allijete Hoch- und Nidere Kriegs-Officier, und ins gemein alle Soldaten / auch Kriegs-Lenthe zu Ross /
 und Fuß / Teutsch- und Ungarisch- Croatisch- und Käyserlicher Nation, was Würden / Stands / oder Werzens sie seynd / nicht
 weniger alle und jede Zufuhr-Einlogier- und Quartierungs-Commisariari / auch sonstigen männlichen jeder nach Stands-Gebühr
 ersucht / die meinem Commando Untergebene aber gemässen erinnert / auch ernstlich befehlt /

aus dem Gebrauche der Kaiser, sind als andere appointed, als in dem Gebrauche der Kaiser

nicht allein mit aller eigen-Einlogier-Einquartierung und anderen dannerhero rührenden Beschwerlichkeiten / Durchzügen / Nach-
 und still-Lagern / Geld-Pressuren / Abnehmung klein- oder grosses Viech / Ross / Wagen / Getreid / Wein / Bier / Victualien und
 anderen Kriegs-Exactionen / wie die Namen haben / oder unter was Pretext selbige gesucht werden mögen / sondersich aber mit
 Brandschatungen / Raub / und Plünderungen / oder auch Gewaltthätigkeiten / und straffwürdigen Insolentien gänzlich zu verschö-
 nen / weniger anderen dergleichen zu thun keines Weegs zu gestatten / sondern vsmehr in allen Vorfällen festiglich zu schüt-
 zen / zu manutreniren? und Hand zu haben. Hieran geschieht was recht ist / und ist man es umb einen jedwedern / Stands-
 Gebühr nach / zu erwiedern erbietig. Die Untergebene aber vollziehen hieran ihre Schuldigkeit / und diesen ernstlichen Befehl /
 werden sich auch von unangfleichender Leibs- und Lebens-Straff zu hüten wissen. Signacum, Wien 20. August 1712

*Was dem Kaiserlichen Majestät
 General-Commissariari
 des Reichs-Commissariari
 des Reichs-Commissariari
 des Reichs-Commissariari*

Handwritten signature and notes in cursive script, including a large black ink blot.

30 Octobris 709." Az oltalomlevél alján, bal oldalt, ugyancsak tintával beírva, a következő szöveg áll: "Der Röm[is]ch[.] Kayserl. May[est.] Cam[m]erer General Feldt Marchall-
Leuthnand, Oberster über ein Regiment zu Fuß, und der Zeitl. Gleichen der Donau
und denen Bergstätten bij an die Waag Commandierender General"

Jobb oldalt Sickingen címeres viaszpecsétjét és aláírását találjuk ("L. Br. Sickingen mp.).

Oltalomlevél-példányunk kibocsátója — amint a szakirodalomból pontosabban megállapítható — Johann Damian Philipp, Baron von Sickingen volt, aki 1708-ban lett altábornagy, és mint tábornagy halt meg 1730-ban. Egyébként kora egyik legkiválóbb császári tábornoka volt (ld. *Markó Árpád: A romhányi csata. Hadtörténelmi Közlemények. 1930. 30. l.*).

Az úrlap nyomtatási helyét a betűtípusok és a papíros vízjegye alapján határoztuk meg. Mind a négy fraktur-típust és mind a három antikvát használta és együttesen is alkalmazta a nagyszombati egyetemi nyomda (ld. RMK II. 2183., 2218., 2092.). A nagy D-inciále ugyanannak a sorozatnak a tagja, mint amelyből az RMK II. 2183 A_{1a} lapján található N-inciále való. Nyomtatványunk betűtípusai közül néhányat a korabeli bécsi nyomtatványokban is megtaláltunk, úgyhogy további bizonyítékra volt szükségünk. Ezért megvizsgáltuk az oltalomlevél vízjegyét. A nyomtatvány jobb oldali felének a közepén monogramszerűen egymás mellé helyezett Z és L betűket ábrázoló vízjegyet találtunk, amely nézetünk szerint znióváraljai papírra utal. A Turóc-megyei Znióváralján ebben az időben két papírmalom működött. *Bogdán István*, „A magyarországi papíripar története” (Bp. 1963.) c. művében említi, hogy a nála 2. számúnak jelzett malom bérlője 1709-ben Láng Zakariás papírkészítő mester volt, aki egyébként 1700-tól 1730-ig volt a malom alkalmazottja (225. lap). A ZL monogramban az ő nevének a kezdőbetűit véljük felismerni. A két malom különben 1656-tól 1709-ig a nagyszombati jezsuiták tulajdonában volt, ettől kezdve pedig az egyetemi nyomdáé lett. Tekintve, hogy mind a betűtípusok, mind a vízjegy Nagyszombatra utalnak, megállapíthatjuk, hogy nyomtatványunk a nagyszombati egyetemi nyomdában készült. A nyomtatás idejét illetőleg csak annyit mondhatunk, hogy az 1709. október 30. előtti időre teendő: talán ugyanabban az évben, de az is lehet, hogy valamivel korábban nyomtatták ki az úrlapot.

Példányunk Todoreszku Gyula hagyatékából származik és annak katalógusában meg is van említve (*Akantisz Viktor: Dr. Todoreszku Gyula és neje, Horváth Aranka Régi Magyar Könyvtára. Bp. 1922. 54. l.*).

* 4 sor magasságú inciále.
(Jelzete: RMK II. 2396/a.)

95.

[Nagyszombat] [1709 ?].

D* Ennach in Dero Röm. Kay. auch zu Hungarn und | Böhaimb Königlchen [!] May. unsers Allergnadigsten Herrn absonderliche PROTE- | CTION und SALVA-
QVARDIA [folytatólagosan tintával kitöltve:] „beede der Frauen Hattmanstorf-
rin aigens zurgehörige Dörfer Balazka u[n]d Dio [?]mit ihren Einwohnern u[n]d all
angehörigen mobil- u[n]d im[m]obilien Krafft dijes an- u[n]d aufgenohmben worden
seindt: [Az okmány kelte, ugyancsak tintával beírva:] „feldlaager ... Samosialu
den 10-n Octob[ris] 709.” [Az egyleveles nyomtatvány alján, bal oldalt, a követ-
kező, szintén kézírásos szöveg olvasható:] „R[öm]is[ch] K[ais]erl. May[est.] Cam-
[m]erer G[ene]ral Feldzeugnmaister Oberster üb[er] ein Reg[ime]nt zu Fuß u[n]d in
Ober Ungarn dieffteits der Theiß wie auch in S[ie]benbürg[en] Commandirend[er] Ge-
neral:” [jobb oldalt az aláírás:] „Georg Fridrich ... von Krichbaum.” [Középen cí-
meres ostyapecsét, a következő körirattal:] GEORG FRID. HERR V. KRICH-
BAVM FREYH. AVF KIRCHBERG.

Az egy oldalra nyomtatott oltalomlevél-úrlap 15 sor nyomtatott szöveget tartalmaz, tükörmérete 17,4 × 28,2 cm. Példányunk nagysága 31,5 × 39,8 cm.

Példányunk kiállítója, Georg Friedrich Freiherr von Kriechbaum 1708-tól kezdve volt

Sinnach in Dero Rom. Kay. auch zu Hungern und
Böhamb Kdn. sachen Kay. uners Allergnädigsten Herrn absonderliche PROTE-
CTION und SALVAQVARDIA

Es werden hiemit alle und jede/ Allerhöchst gebacht Ihrer Kayserlichen und Königl: Mores. bestellte Hoch und Niedere
Kriegs-Officier/ und insgemein alle Soldaten/ auch Kriegskenthe zu Fuß/ und Ross/ Teutsch/ Croatisch/ und Slavischer Na-
tion/ was Würden/ Stands/ oder Befens sie seynd/ mit/ weyter alle und jede Zufuhr/ Einlogier/ und Quartirung/ Kommis-
arien/ auch sonst mählich/ jeder nach Stands/ Gebühr/ ersucht/ die mir Untergebene aber gemessen eindeck/ auch ersilichen vefelcht/

Es werden hiemit alle und jede/ Allerhöchst gebacht Ihrer Kayserlichen und Königl: Mores. bestellte Hoch und Niedere
Kriegs-Officier/ und insgemein alle Soldaten/ auch Kriegskenthe zu Fuß/ und Ross/ Teutsch/ Croatisch/ und Slavischer Na-
tion/ was Würden/ Stands/ oder Befens sie seynd/ mit/ weyter alle und jede Zufuhr/ Einlogier/ und Quartirung/ Kommis-
arien/ auch sonst mählich/ jeder nach Stands/ Gebühr/ ersucht/ die mir Untergebene aber gemessen eindeck/ auch ersilichen vefelcht/

nicht allein mit aller Eigenthätiger/ Einlogier/ Einquartirung/ und anderen dabero rührenden Beschwerlichkeiten/ Durchgigen/
 Nacht/ und Still/ Lagern/ Geld/ *...* abrechnung klein/ oder grossen Viech/ Ross/ Wagen/ Getreid/ Wein/ Bier/ Viehweiz/
 und andern Kriegs- *...* wie die Rahmen haben/ oder *...* selbstige gesucht werden mögen/ sonderlich aber mit Brand/
 Schatzungen/ Brand/ und Vündnungen/ oder auch *...* und Straff/ mähigen *...* gänzlich/ *...* verschonen/ *...*
 niger andern dergleichen *...* jedes Weeg/ zu gehalten/ *...* in allen *...* festlich/ zu *...* zu *...*
 nieren/ und Hand zu haben. Hiemit geschicht/ was recht/ *...* und einen jedweder/ Stands/ Gebühr/ nach/ zu erwideren
 erbitig. Die Untergebene aber *...* ihren *...* ernst/ Beschich/ werden sich/ auch vor unansehen/
 der Leids/ und Lebens/ Straff/ zu hüten wissen.

Joseph I. Kaiser
Carl von Oesterreich
...
...
...

...
...
...

főparancsnok Erdélyben és a kiválóbb császári tábornokok közé tartozott (ld. C. v. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Wien 1856—1891. 13. Bd., 215. l.).

Amint a nyomtatvány fraktur-szövegtípusából megállapítható, az úrlap ugyanabból a nyomdából való, mint az előző tétel alatt leírt, hasonló szövegű, de eltérő nyomású oltalomlevél-úrlap, vagyis a nagyszombati egyetemi nyomdából. Az időpontot illetően itt is csak annyit tudunk mondani, hogy a nyomtatás 1709. október 10. előtt történt, lehet, hogy még ugyanabban az évben, de az is lehet, hogy valamivel korábban.

Példányunk Todoroszku Gyula hagyatékából származik és annak katalógusában meg is van említve (ld. i. m. 54. l.).

* 3 sor magasságú iniciále.
(Jelzete: RMK II. 2396/b.)

96.

Nagyszombat 1711.

Alvarez, Emmanuel. EMMANU- | ELIS | ALVARI, | E | SOCIETATE |
JESU, | INSTITUTIONUM | GRAMMATICARUM. | LIBER TERTIUS. | DE |
SYLLABARUM | Dimenfione, &c. | TIRNAVIAE, | *Typis Academicis, Anno*
MDC CXI.

8°, a⁸—F⁸ = 96 l.

Példányunk a₂ levele hiányzik, címlapja sérült.

(Jelzete: RMK II. 2419/a.)

97.

[Wien, 1698 előtt.]

EGO (Christianus Zier) COLLEGII | SOCIETATIS JESU SOPRONIENSIS,
NEC NON | CRUCIGERATUS SANCTI JOANNIS HIEROSOLYMITANI |
Hospitium Rector, univerſis ac ſingulis Dominis Triceſimatoribus, Teloniato-
ribus Pontium, ac Vectigalium quorumquē Exactoribus, Salutem, & ſervitorum
meorum | commendationem. |[S]* Iquidem Coloni & Incolae Poſſeſſionis (Kéreſtin
Nuncupata — — —) in Comitatu | Sopronienſi exiſtentes ... Sopronii, die (1)
Menſe (Januarij) Anno (1698) | [A levél bal oldali felhajtott sarkával fedett pecsét
nyomai.] [Jobboldalt, alul, tintával beírva:] (Idem qui ſupra) | (mppr.)

Vízszintes állású egyleveles nyomtatvány: 17 sor. Tükörmérete: 12,5 × 23 cm, példányunk nagysága: 19,9 × 30,1 cm.

A soproni jezsuita kollégium és a johannita uradalom rektorának vámmentességet igazoló úrlapja. A kollégium rektora ekkor a kereszties lovagrend régi kiváltságokkal felruházott birtokainak is gondviselője volt, tekintve, hogy a johannita beneficiumok ebben az időben a kollégium birtokában voltak. E javadalmakhoz tartozott a Sopron-megyei Keresztény nevű község is (ma Egyházasközség néven), amelynek egyik lakosa, „Bujtas [Bujtás] Miklós” számára a pátenst kiállították. A kibocsátó személy, Zier Keresztély, 1695-től 1698-ig volt a kollégium rektora.

Az úrlapot 1698 előtt nyomtatták. Tekintve, hogy betűtípusai a korabeli nagyszombati nyomtatványokéval nem egyeztek, eredetét Bécsben sejtettük, hiszen ebben az időben legközelebb ott volt nyomda és a soproni jezsuitáknak szoros kapcsolataik voltak a bécsi kollégiummal. A császárvárosban ekkortájt kilenc nyomda működött. A különböző betűtípusok és a díszek összevetése alapján megállapítottuk, hogy ez a nyomtatvány Leopold Voigt műhelyében készült. Az ötféle betűtípus megvan az RMK III. 3982. és 3092. számú nyomtatványokban, az S-iniciále az RMK III. 3092. 1. számozott lapján látható, úrlapunk két együtt használt virágdíszes körzetét pedig ugyancsak keverten megtaláltuk Voigt egyik

nyomtatványában (Podesta, J. B.: Epistola dedicatoria historico-politica ad ... regem Josephum primum ... Wien, 1692, az 1_{4a} lapon). Voigt egyébként — akinek a nyomdája a Predigerplatzon, a jezsuitaházban volt — magyar jezsuita szerzők (Nádasi, Hevenes) munkáinak a kiadására is nem egyszer vállalkozott. Érthető tehát, hogy a soproni rektor is hozzá fordult. Úrlapunkat vagy Zier, vagy valamelyik elődje készítette, feltehetőleg nem nagyon sokkal 1697 előtt, amely év a nyomtatás legkésőbbi lehetséges időpontja.

(A kollégium és a johannita uradalom történetéről ld. *Schwartz von Megyes*, Robert: Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in ... Sopron (Ödenburg). 1636—1773. Veszprém 1935. Keresztény községnek a johannita-uradalomhoz való tartozásáról ld. a 29—30. lapon, Zier rektorról a 105. lapon és a soproni jezsuitáknak a bécsi kollégiumhoz való viszonyáról főleg a 19. lapon levő megállapításokat.)

* Négy sor magasságú díszes iniciále.
A példányunkba tintával beírt szövegrészeket kerek zárójelben közöltük.
(Jelzete: RMK III. 4228/a.)

98.

Amsterdam 1710.

Zékány János. CARMEN PANEGYRICUM | AUGUSTISSIMI POTEN-
TISSIMI AC | INVICTISSIMI MAGNAE RUSSIAE | IMPERATORIS. |
PETRI ALEXIEVICS. I. | Sub auspiciis | *Illustrissimi ac Excellentissimi Domini* |
ANDREAE ARTEMONOVICS | de MATFEOV. | Ducatus Jaroslaviensis Gubernatoris, nec non Ejuftdem | altè dictae | IMPERATORIAE MAJESTATIS | apud |
CELSOS ac PRAEPOTESTES ORDINES | Foederati Belgii | Plenipotentiarii
Legati editum | *Amftelodami Anno 1710 menfe die.*

4°, 4 sztl. lev.

A címlevél hátlapján a szerző ajánlása áll a címben megnevezett követhoz, latin nyelvű distichonokban. A szerző nevét a vers alatt „Joannes Zekan” alakban találjuk. Zékány János Nagy Péter cár bizalmas embere volt, aki a bécsi jezsuiták ajánlására került a cár szolgálatába, mint kiváló tehetségű és tudományos képzettségű magyar ifjú. Egy ideig az uralkodó közeli rokonának a gyermekeit tanította* a s ezekkel beutazta Európát. Talán éppen ennek az utazásnak a során jutott el Amsterdamba is, ahol ezt az üdvözlőversét kiadta. A cár később unokájának, a trónörökösnek a nevelését bízta reá, aki aztán II. Péter néven lépett a trónra (vö. Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. 14. köt. Bp., 1914. 1767. has.).

A nyomtatvány a címszöveg szerint Amsterdamban, 1710-ben jelent meg. Nézetünk szerint igen valószínű, hogy nemcsak a kiadás, hanem a nyomtatás helye is Amsterdam volt.

(Jelzete: RMK III. 4713/a.)

Nachträge zu den Bänden I-III der „Régi Magyar Könyvtár“ (Alte Ungarische Bibliothek) von Károly Szabó

Bibliographisch bisher unbeschriebene alte ungarische Drucke
in der Nationalbibliothek-Széchenyi

(5. Folge)

J. FAZAKAS

Die im Jahrbuch von 1959 begonnenen und seitdem laufend erschienenen Nachträge setzen wir mit der Beschreibung von 16 alten lateinisch-, deutsch- und ungarischsprachigen Drucken fort. Unter den älteren befinden sich zwei Einblattdrucke mit lateinischen Trauergedichten, die kleinere Beiträge zur Geschichte der Stadt Besztercebánya für die Jahre 1580 und 1620 liefern, zum letzteren Jahr Angaben über den Einzug des siebenbürgischen Fürsten Gábor Bethlen in die Stadt (Nr. 87. und 90.). Ein anderer Einblattdruck, in dem der tschechische, nach Siebenbürgen geflüchtete Professor Martin Galli mit einem lateinischsprachigen Gedicht den Fürsten György Rákóczi I. anlässlich seines Einzuges in Klausenburg im Jahre 1630 begrüsst, bringt zu den tschechisch-ungarischen Beziehungen bisher unbekannt Beiträge über den ansonsten in der tschechischen Literaturgeschichte gut bekannten Galli. (Nr. 91.) Ein ebenfalls lateinischsprachiges Zertifikat über Zollfreiheit aus dem ausgehenden 17. Jahrhundert gibt einen Einblick in die wirtschaftlichen Verhältnisse der Stadt Sopron und ihrer Umgebung. (Nr. 97.) Aus der Zeit des zu Beginn des 18. Jahrhunderts geführten Rákóczi-Freiheitskampfes stammen zwei deutschsprachige Schutzbriefe, von kaiserlichen Feldherren für Ungarn erlassen. (Nr. 94. und 95.) Unter den jetzt vorgestellten Druckwerken finden wir auch die Nagyszombater Ausgabe des Rákóczi-Manifestes mit dem bekannten Anfang: „Recrudescent . . .“. (Nr. 93.) Zu beachten ist weiterhin das lateinischsprachige Preisgedicht von János Zékány an den Zaren Peter den Grossen, das im Jahre 1710 in Amsterdam erschienen ist. (Nr. 98.) Der Ungar Zékány war als Erzieher und als Beamter von hohem Rang am Hofe Peters des Grossen und später wurde er auch Erzieher des Zaren Peter II., eines schon früh verstorbenen Enkels Peters des Grossen.

Újabban beszerzett ritka magyarországi és magyar vonatkozású periodikák az Országos Széchényi Könyvtárban (1966-1967)

HERENDINÉ LAKATOS ÉVA

Az Országos Széchényi Könyvtár mint hungarika szakkönyvtár, periodikumok vonatkozásában is a lehető legteljesebb. E teljesség-igényből adódó követelmény hiányaink nyilvántartása és pótlása, az állomány lehetőség szerinti kiegészítése, vétel, ajándék, csere, esetleg reprodukció útján. Mindez a könyvtáros számára napi munkáját jelenti, melyhez a katalógusokon kívül jól szerkesztett, igényes sajtó-bibliográfiák egész sora áll rendelkezésre. A gyarapítási munka örömet és igazolását jelenti, ha egy-egy vételi ajánlat nyomán az állomány ismét teljesebb lesz. Olykor előfordul az is, hogy a könyvtáros hozzájut olyan periodika-anyaghoz, amelyet sem katalógusban, sem sajtóbibliográfiákban nem talál, amelyet egyetlen segéd-könyv sem regisztrált. Ezek azok az alkalmak, amikor joggal érzi a „felfedezés” izgalmát és örömet, amelyet a hétköznapiok hosszas rutinmunkájával megszolgált

Az alábbiakban bemutatjuk az utóbbi két évben a Hírlaptár állományába került érdekesebb periodikákat. A közölt címek eddig ismeretlenek. Vagy teljességgel, vagy relatíve. Tehát a megfelelő időszak sajtóbibliográfiája vagy egyáltalán nem tud róluk, vagy csupán utalás formájában említi, autopsziás leírás nélkül. A lapokból gyakran csak egy-egy szám került elő, ez azonban nemcsak a lap létéről, tudósít bennünket, hanem a legtöbb esetben egy-egy kiemelkedő történelmi eseményt is illusztrál. Változatos terjedelmű, tartalmú és irányzatú lapok az alább közöltek. Legnagyobb részük jelentős történelmi eseményekhez, az 1918–19-i forradalmakhoz és a Felszabaduláshoz kapcsolódik.

Magyar Fogoly Színpad

Pjescsanka,

1915. dec. 18—1917. [ápr. 5.]

I. évf. 1. sz.—[III. évf. 11. sz.]

Megj. havonta kétszer, 1916. jan. 23.: rendszertelenül.

Szerk. *Zsolt*, 1917. febr. 25.: *Keresztes* István.

Kiadó: *Simon* Sándor, 1916. dec. 24.: *Czbur* Zoltán, 1917. ápr. 5.: *Geschwindt* Rezső.

Ny. [kézzel írva, litografálva]: Magyar Fogoly Színpad nyomdája.

8 r.

Mellékletei: magyar—német—örmény nyelvű műsorokkal, a színpad helyiségének alaprajzával. A pjescsankai tábor hadifoglyai adták ki, célja: hogy „bajtársainkat legalább percekre kiragadjuk a rab-ság jelket bénító hangulatából . . . hogy ezzel az otthon hangulatát is közelebb hozzuk . . .”

Soproni Munkástanács

Sopron város és vármegye szocialista pártjának hivatalos lapja.
Sopron,
1919. ápr. 1.
I. évf. 1. sz.
Megj. naponta.
Fel. szerk. kiadó, nyomda nincs feltüntetve.
2 r.

Első oldalán beköszöntő: „Új címmel és új szellemmel indult el lapunk a mai napon. A magyar proletáriátus nagyszerű győzelme egyik napról a másikra az egész világ gondolkozását megváltoztatta [...] Az eltemetett kapitalista társadalmi renddel együtt eltemetjük annak egyik szöszölőjét a »Soproni Naplót« is, [...] az eltemetett burzsoá lap helyett is új szellemű bátor forradalmi lapot jelentünk be olvasóinknak”. A Munkásmozgalmi Intézet bibliográfiája csak az 1919. 7. számot (ápr. 7.) ismerteti.

Krónika

Szépirodalmi, művészeti és kritikai folyóirat.
Pécs,
1920. okt. 1.—[1921. jún. 1—15.]

KRÓNIKA

**SZÉPIRODALMI-MŰVÉSZETI ÉS
KRITIKAI FOLYÓIRAT SZERKESZTI
KONDOR (BEGÓ) SZILVÓ**

I. évf. 1. szám.

DR. SZÉCHENYI KÁHYI LÁR
Helyi irattartó
26. 75

TARTALOM

Beköszöntő:	Michalango Colonnáhos (szonetek)
Új barátságok: Kondor L. verse.	Művészeti kultúra: Molnár Ferenc.
A háromszoros intés: Schnitzler Arthur novellája.	A zenei nevelésről írta: Ember D.
Az édeshegyi jaja: Csuka Z. verse.	A vidéki színházak jövője.
Brüderi levelek, írta: Wajdits Béla.	Csuka Kollós: Verseik (kritika).

Szerkesztőség és kiadóhivatal Pécs, Apáczai-utca 8. szám. II. em.
Pécs, 1920. október 1.

I. évf. 1. sz.—[2. évf. 11/12. sz.]
Fel. szerk. *Kondor László*.
Segédszerk. *Csuka Zoltán*.
Kiadó: „Kronika” irod. váll. Pécs.
8 r.

A folyóiratban rendszeresen publikáltak *Raith Tivadar*, *Bresztovszky Ede*, *Kodolányi János*, *Csuka Zoltán*. A kiadó, *Kondor László* 1968 júniusában így nyilatkozott hozzánk intézett levelében az általa szerkesztett egykori folyóirat történetéről: „Rövid életének kettős magyarázatát tudom adni. Elsőnek azt, hogy a lap nem rendelkezett sem elegendő anyagi erővel, sem a forradalom és ellenforradalom ellentmondásai között egyértelmű állásfoglalásra képes olvasóközönséggel. Az az alig háromnegyed esztendő, amely alatt a *Kronika* tengődött, a legteljesebb politikai bizonytalanság jegyében telt el, mert csaknem a legutolsó pillanatig kérdéses volt, hogy a szerb megszállás alatt álló város kommunista vezetői megtarthatják-e pozíciójukat, akár a Baranyai Köztársaság égíse alatt, akár úgy, hogy a nagyhatalmak a várost végképp a szerbeknek ítélik, vagy pedig — ami végül is bekövetkezett — átadják Horthyék «felszabadító» csapatainak. Minthogy pedig a lap szerkesztői és munkatársai többségükben politikai emigránsok voltak, érthető, hogy nem várták meg a beözönlő fehérek «honfoglalásának» számukra végzetessé válható következményeit, hanem anélkül, hogy ezt olvasóiknak bejelentették volna, elhagyták a várost, ami egyet jelentett azzal, hogy megszüntették a lap megjelenését.

A kötelességteljes beszolgáltatása nyilván azért maradt el, mert az anyaországtól átmenetileg elzárt városi illetékes hatóságainak és a lapot előállító nyomdának nem állt módjában az érvényben levő, de gyakorlatilag keresztülvihetetlen rendelkezés betartása. Jómagam is hosszú évekig külföldön éltem, és hazatértem után már csak egyetlen bekötött példány emlékeztetett arra, hogy valamikor a *Kronika* szerkesztője voltam”.

Kelet Népe

Publicisztikai szám.
Budapest,
1941. júl. VII. évf. 12. szám. [egyetlen szám.]
Főszerkesztő: *Móricz Zsigmond*.
4 r.

Stencillel sokszorosított, barna borítólapos negyedrét alakú füzet, „Kelet Népe. 1941. I.” felirattal. Összehasonlítva a nyomdai úton megjelent számokkal, tartalmazza a Kelet Népe 1941. júl. 12. szám, és júl. 15. 13. számában megjelent egyes cikkeket, tanulmányokat. Mi lehetett a feladata, célja a „Kelet Népe” szerkesztőségében a publicisztikai számnak? Kik kapták? milyen céllal? egyelőre kiderítetlen kérdés.

Közölt anyagunk alábbi darabjai az Európát feldúló fasizmussal szembeszegülő ellenállási mozgalmak szülöttei. Kettő közülük a franciaországi ellenállási mozgalom soraiban küzdő Magyar Kommunista Csoport („Riadó”), illetve a Petőfi Alakulat lapja („Petőfi”) . A harmadik a hazai Felszabadítási Bizottság kiadványa („Eb Ura Fakó”). Ezek a lapok a Hírlaptár állományában egyetlen példányban sem voltak fellelhetők. *Markovits Györgyi*, szerezte meg őket és irányított rájuk a gyelmet.

Riadó

A franciaországi Magyar Kommunista Csoport közlönye.
Paris,
1944. jún.—júl. é. n. 1—2. sz.
Megj. havonként.
Kiadó: A Franciaországi Magyar Kommunista Csoport.
Soksz.
8 r.

Petőfi

Section Hongroise.
[alcíme]: Kaszárnya híradó.
Paris, 1944. okt.: Coulommiers.
1944. szept.—nov.
I. évf. 1—3. sz.
Megj. havonként.
Szerk. [*Palotás Imre*.]

Kiadó: Petőfi Sectio.
Soksz.
8 r.

Eb Ura Fakó!

Felzabadtási Bizottság.
[Budapest],
3. sz. [nov.]
Kiadó: Felzabadtási Bizottság.
Soksz.
8 r.

Légi Híradó

Terjesztik a szövetséges repülőket.
[1944.] 4. sz. [júl. eleje], 16. sz. [szept. közepe].

A szövetségesek légitevékenységének fokozódását jelzi a Légi Híradó birtokunkba került két száma. Mindegyik olyan, mint egy készülő gyászjelentés fogalmazványa. A 4. szám a Minszk felé nyomuló négy orosz hadseregről és Cherbourg elestéről számol be, majd közli az Európa-szerte erősödő ellenállási mozgalom híreit. A 16. szám hírei: a Vörös Hadsereg Erdélyben; amerikai páncélosok harcolnak a Siegfried vonalban; a pengő elértéktelenedése az infláció rémét idézi fel; a „tigris” és „párduc” után a németek a „királytigris” nevű páncélossal sem érnek el sikereket a Vörös Hadsereg ellen. A lap legfontosabb mondani-
valója: felszólítja a magyarságot, hogy kövesse a román és bolgár példát, s forduljon „a nemzet sírásói” ellen...

Függetlenség. Légi kiadás.

„Repülőgépen küldjük a megszállt területi testvéreinknek”.
Megj. hely?
1944. dec. 3. sz.
Fel. szerk. *Kolozsváry-Borcsa Mihály*
Kiadó: *Báthory-Hüttner János.*
8 r.

A szövetséges repülőket terjesztette Légi Híradók mellé kívánczik kontrasztként a légi kiadású nyilas „Függetlenség” száma. „Vándorlók között” c. vezércikkében azt mondja: „az önáltatás nemzete voltunk” — és határozottan kijelenti, hogy „az önáltatás az oka annak, hogy most nincs hazánk.” A lap bámulatraméító tanúságot tesz arról, hogy az önáltatást és a politikai irrealitást mennyire végsőkig lehet ápolni.

Budai Hírek

A felzabadtított budai terület Rendőrségének és Előljáróságának hivatalos hírei.
[Buda],
1945. jan. 18. III. kiadás [egyetlen szám.]
4 r.

Írógépen írt, stencillel sokszorosított „lap”. Hírei: „Telkeken, utcákon fekvő állati hullák és hullarészek 24 órán belüli elásása — elhagyott hivatalokból elvitt írógépek beszojgáltatása — ablaküvegező iparosok gittanyaggal jelentkeznek — díszes orosz katonai temetés a Pasaréti téren” — a felzabadtított Buda első lélegzetvételt örökölte meg.

Szabad Szó

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front monori járási lapja.
Monor,
1945. jan. 28. [egyetlen szám.]
I. évf. 4. sz.
Fel. szerk. *Grósz Dezső.*
Kiadó: *Oroszi Károly.*
Ny. Popper.
2 r.

A felszabadult Monor híreiből: *Gyöngyösi János, Vörös János és Balogh István* Moszkvában aláírták a fegyverszüneti egyezményt — A demokratikus pártok megalakították a Budapesti Nemzeti Bizottságot és a meginduló szakszervezeti élet hírei között egy felhívás: Az alakuló szakszervezeti könyvtár számára *Marx—Engels és Lenin* kötetek felajánlását kérik.

Film, Színház, Irodalom

Munkatársainak riportfüzete.
Budapest,
1945. márc. 1. [egyetlen szám.]
[Fel. szerk.]: *Deák Zoltán*.
Kiadó—
Ny. Légrády Testvérek RT.
4 r.

A felszabadulás előtti számoktól eltérően, nincs fényképes borítólapja. Első oldalán *Deák Zoltán*tól „Köszöntünk, Olvasó!” címmel érthetően patetikusan bevezető sorok: „Reszkető kézzel fogom meg újra a tollat: újra írok, újra írhatok, újra élek...”

Magyar Értesítő

A salzburgi Magyar Bizottság hivatalos közlönye.
Salzburg,
1945. jún. 23.
I. évf. 2. sz. [egyetlen szám.]
Szerk. *Nyáry József*.
Kiadó: Salzburgi Magyar Bizottság.
Ny. soksz.
4 r.

A hatoldalas sokszorosított lapocska jellemző képet ad a butító propaganda hatására idegenbe menekült és teljes bizonytalanságban egyik napról a másikra élő magyarságról. Honvágy, kijárási tilalom és tifusz elleni védőoltás, felhívás a felelőtlenül fecsegő rémhírterjesztés ellen éppúgy megtalálható benne, mint az elveszett családtagok utáni kutatás és a minimális kalóriaszükséglet igényének, vagy az amerikai megszálló hatóságok jóindulatának és nemeslelkű liberalizmusának emlegetése. De egy szó sincs az ott-honi, a magyarországi helyzetről...

Magyarországon megjelent idegen nyelvű periodikák

Beszéréseinknek ezt a csoportját nemzetiségi nyelveken (szerb- és szlovák) megjelent lapok alkotják. Igény és tematika szempontjából nagy változatosság jellemzi őket. Van közöttük kifejezetten politikai jellegű, van közgazdasági célkitűzést valló és szórakoztató-ismeretterjesztő igényeket kielégítő lap. Mindannyiát jellemzi azonban az az igény, hogy a saját nemzetiségéhez tartozókat öntudatra ébressze, felkeltse bennük az összetartozás érzését és munkálja jövőbeli felszabadulásukat. Többségük csupán egy-két számot ért meg, de így is jelzi a nemzeti-ségeknél a múlt század végén egyre fokozódó öntudatát és önállósulási törekvéseit.

Tatran

Poučno-zábavný-obrázkový casopis. [Ismeretterjesztő-szórakoztató képes folyóirat.]
Pešťbudin.
1878. máj. 1.
Čís. 1. roč. 1.
Fel. szerk. *M. Bulgarsky*.
Kiadó: *N. P. Fadljevič*.
Ny. *A Rudnansky*.
2 r.

A lap beköszöntőjéből — „... Hogy milyen nagy szükség van — mind nagyobb számban — ezekben a nehéz időkben szlovák folyóiratokra azt jól tudja minden szlovák hazafi. Ezért Tatran-unkat nemcsak támogatni fogja, hanem igyekezni fog e folyóiratot mind nagyobb számban terjeszteni a közép- és alsó néprétegek között...” A vállalkozás — eddigi tudomásunk szerint — az 1. számnál nem jutott tovább.

Zástava Ludu

Lacny casopis pre slovensky lud. [Olcso folyoirat a szlovak nép számára.]
 Budapest,
 1881. ápr. 10—máj. [18.]
 I. évf. 1—3. sz.
 Megj. havonta kétszer.
 Fel. szerk. és kiadó: *Krátky János.*
 Ny. Hornánského, Viktora, 1881. máj. 18.: Neuvald, Eliása.
 2 r.

„Az olvasóhoz” című beköszöntő elmondja, hogy a folyóirat célkitűzését már címe is elárulja. A lap a szlovák nép érzéseit és gondolatait fejezi ki. Barátja, tanácsadója és képviselője annak a népnak, mely milliószámra lakik a hazában, de még nem tudta kiharcolni azt a társadalmi megbecsülést, amely megilletné. A nemzetiesség közti megértést és a keresztény szeretetet hirdeti. Egyetlen út van, mely Magyarországot boldogulósághoz vezet: mindenkinek egyforma jogok, egyforma kötelességek. A lap első oldalán Mocsáry Lajos képe a második oldalán pedig egy róla szóló cikk.

Svetlo

Časopis pre politiku, spoločenský život a blahobyť ludu. [Politikai, társadalmi és népjóléti folyóirat.]
 Pestiújság,

1887. máj. 1.—szept. 1.
I. évf. 1—5. sz.
Fel. szerk. Vojtech Jenik.
Kiadó: Sám. *Stefanovič*.
Ny. nincs feltüntetve.
2 r.

A lap első évfolyamának első számában közreadott vezércikk címe a következő: *A szlovákok választón.* Az újonnan indított lap azért kapta a Világosság elnevezést, mert egyrészt könyörtelenül feltárja az eddigi szlovák nyelvű hírlapírás fogyatékosait, másrészt feladata, hogy megvilágítsa azt az utat, amelyen a jövőben haladnia kell. Bírálja a *Národnie Noviny*, *Hlásnik*, *Slovenské Noviny*, *Svet és Vlast* című újságokat. Hangsúlyozza, hogy az állandó jajveszékelés és panaszkodás hiábavaló. „Semmi más nem lehet tenni, csak elviselni az igazságtalanságokat, amelyek egyszer megszűnnek. A szlovákok a nagy szláv család tagjaként dicső jövőnek néznek elébe. Már közeledik a feltámadás, a felszabadulás napja. Oroszország tudja, hogy mi a feladata és készen áll a felszabadításra. [...] A szlovákok válaszüton állnak és dönteniök kell hogy az oroszokat, vagy a magyarokat kövessék-e, esetleg saját fejükkal kezdenek gondolkodni, saját lábukra állnak és a szabadsághoz való jogot saját erejükkel harcolják ki.”

Serpski Lojd

List za trgovinu i trgovinske odnosaje. Izlazi u Pesti svaki dan osim ponedeonika.
[A kereskedelmet és a kereskedelmi kapcsolatokat ápoló lap.]
Pest,
1872. júl. 13.
L. évf. 1. sz.
Megj. naponta.
Fel. szerk. és kiadó: Cedomil P. *Marinovic*.
Ny. Minerva.
2 r.

Előre címmel az I. évf. 1. számának beköszöntő vezércikkében kimondja, hogy a lapot nem vezérlik pártérdekek. Jelszava a munka, ezt a szót tűzi zászlajára. Mindenkit testvérének tekint, aki osztja azt a hitet és meggyőződést, hogy minden nép és minden társadalom szakadatlan, közös munkával szabadulhat csak a ránehezülő elnyomás alól. Célja az ország gazdasági életének elősegítése, csak kereskedelmi érdekek és szempontokat tart szemelőtt.

Topola

Srpski politički list. [Szerb politikai lap]
Budimpešta,
1902. febr. 8—márc. 7.
I. évf. 1—2. sz.
Megj. havonta.
Fel. szerk. és kiadó: Ranko *Milic*.
Ny. nincs feltüntetve.
2 r.

Vezércikkében programot ad: „... ebben a szóban (Topola) nemcsak a dicső múlt tükröződik, hanem a nemzeti jövő programja is. Topola — (fészek, csíra), amelyből kifejlődött a szerb szabadság”. Magasztalja *Kara Györgyét*, mint a szerb nép legnagyobb fiát, aki hatalmas csapást mért a török ellen-ségre. A lap mint az 1. és 2. szám negyedik oldalán felhívást intéz az olvasóhoz, amelyben kifejti, hogy a *Topola* további megjelenése a közönségtől függ, amely bizonyára felismeri a lap értékét és jelentőségét azokban a nehéz napokban, amelyeket a szerb elem él át. Amennyiben kellő visszhangra talál a nagyközönségnél, hetente kétszer fog megjelenni. Megjegyzi, hogy csak a titkos alapokból támogatott lapok díjmentesek, de minthogy a *Topola* független lap, nem kíván és nem is tud támogatásból élni. A lapot csak előfizetők kaphatják.

Amerikában megjelent magyar nyelvű lapok

Periodikáinknak ezt a csoportját az Egyesült Államokban megjelent magyar nyelvű sajtótermékek alkotják. Ezek a lapok inkább lapindítási kísérletek. Célkitűzésük a kivándorolt és megtelepedett magyarság olvasásra szoktatása, (a kivándorlók főként mezőgazdasági és ipari munkások, kulturális szempontból a kevésbé-olvasó típus), az otthoni események iránti érdeklődés kielégítése és a közösségtudat ápolása az idegen és különös világban.

A lapok legtöbbje néhány számot ért meg csupán, érdektelenség, anyagi eszközök hiánya miatt megszünt, vagy szerkesztője új, esetleg vonzóbb és hangzatosabb címmel újra megindította.

Clevelandi Magyar Rekorder

Cleveland Hungarian Recorder.
 Cleveland (Ohio).
 1897. márc. 24—1897. máj. 19.
 2. évf. 12. sz.—20. sz.
 Megj. hetenkint.
 Szerk. és kiadó: *Roth H. Ignác*.
 Ny. nincs feltüntetve.
 4 r.

A 18. számban a *Heti posta* címszó alatt *Fejérfutaki Nándor* [!] igazgató-őr levelének közlése, melyben felkéri *Roth H. Ignác* urat, hogy „sziveskedjék lapjának eddigi és ezentűli megjelenendő számait nyomtatott címszalaggal beküldeni a Nemzeti Múzeumba, hogy könyvtárunk az összes magyarság szellemi termékeit ennyivel is teljesebben őrizhesse az utókor számára...”

Hunnia

Az amerikai magyarok érdekét szolgáló politikai, társadalmi és közgazdasági újság.

New York, Cleveland,
 Pittsburg,
 1911. júl. 28—1911.
 nov. 18.

I. évf. 1—19. sz.
 Megj. hetenkint kétszer, szept. 2.: hetenként.

Fel. szerk. *Sussman S. Vilmos*.

Kiadó: „Hunnia”
 Publishing Company.
 Ny. nincs feltüntetve.
 2 r.

Haladás

(Progress.) Gazdasági
 Közöny. — Agricultural
 Gazette. 1912.
 febr.: Képes magyar
 gazdasági közöny. Il-
 lustrated Hungarian
 Rural Gazette.

New York,
 1912. jan.—febr.
 I. évf. 1—2. sz.
 Megj. havonta.
 Szerk. és kiadó: *Molnár Gáspár*.
 Ny. nincs feltüntetve.
 4 r.

VOL. I NEW YORK, 1912 FEBRUAR No. 2

HALADÁS
 (PROGRESS)
 KÉPES MAGYAR GAZDASÁGI KÖZLÖNY. ILLUSTRATED HUNGARIAN RURAL GAZETTE

Megjelenik havonta egyszer. Szerkesztő: **MOLNÁR GÁSPÁR**. Published the 1st of every month.

A NEW YORKI MAGYAR KÖRHÁZ ESMÉJE

... Az új New Yorkban megjelent gazdasági közöny...
 ... A múlt szeptember...
 ... A felhívás...
 ... Január 28-án...
 ... A közhírtetés...

... A közhírtetés...
 ... A közhírtetés...
 ... A közhírtetés...

Haladás
 Molnár Gáspár

Beköszöntő helyett *Hogyan települünk le Amerikában?* nagybetűs címmel toboroz olvasókat. A cikk bőségesen ad gyakorlati tanácsokat az érvényesüléshez és a honvágy leküzdéséhez . . .

A Hét

The Week. Politikai, üzleti és társadalmi hetiszemle.
New York,
1915. nov. 25—dec. 26.
I. évf. 1—4. sz.
Megj. hetenkint.
Szerk. *Garvay Andor*.
Kiadó: *Voyda Dezső*.
4 r.

„A cél, amiért kiállunk, hogy áthidaljuk azt az űrt, ami az amerikai magyar emigránst, az amerikai érvényesüléstől elválasztja . . .” jelenti ki a lap szerkesztője.

Köztársaság. Republic.

Politikai és társadalmi hetilap. American weekly in magyar language.
New York,
1921. jan. 6—jan. 13.
I. évf. 1—2. sz.
Megj. hetenkint.
Szerk. és kiadó: *Hattala, S.*
Ny. nincs feltüntetve.
2 r.

A lap jelszava: „Lincoln és Kossuth szellemében” . . . de hasábjairól inkább a tőzsde, a jelzalog, a pénzszerzés fortélyait sajtáthatja el az ezekben járatlan bevándorló.

Kis Magyarország

Little Hungary.
Himlerville.
1923. jan. 15—nov. 1.
I. évf. 1—20. sz.
Megj. havonként kétszer.
Szerk. *Kolos Leo* és *Orosz John*.
Kiadó: *Kolos Leo*.
Ny. nincs feltüntetve.
4 r.

„A magyar bányászok akaratából messze Kentuckyban egy kis magyar város épül” — írja *Kolos Leo*, majd így folytatja „a magyar bányászok összetartását és az összetartásban rejlő erejét mutatja, hogy lassan-lassan elérte a fejlődésnek azt a fokát, hogy már saját helyi érdekei is vannak, amelyeknek hangot kell adni . . .”

A fentebb tárgyalt és leírt periodikák jelentősége részben eddig ismeretlen voltukban rejlik. Másrészt — bár nem jelentenek a szó köznapi értelmében szenzációt — a maguk szerény módján mégis adalékok sajtótörténeti szempontból. Új színekkel gazdagítják és nyomatékozzák azt a képet, amelyet népünk történetéről (emigráció — nemzetiségi kérdés — tanácsköztársaság) művelődéstörténeti és politikai viszonyairól ad a periodikum-formában rendelkezésünkre álló dokumentumok együttese.

Périodiques hongrois et relatifs à la Hongrie dans l'acquisition récente de la Bibliothèque Nationale Széchényi

E. H. LAKATOS

L'article traite les acquisitions des trois dernières années. Les titres publiés représentent des périodiques jusqu'à présent plus ou moins inconnus.

La matière du premier groupe se rapporte aux événements de la première guerre mondiale et à ceux des révolutions. La matière du deuxième groupe s'occupe des mouvements de résistance de la période de la deuxième guerre mondiale, en outre elle contient deux exemplaires de journal jetés par avion. Le troisième groupe s'occupe de la libération de la Hongrie et contient les journaux parus pendant la période initiale suivant la libération de notre patrie. Le quatrième groupe contient les périodiques en langues étrangères (des journaux en langue serbe et slovaque) parues en Hongrie. Le cinquième groupe contient les journaux en langue hongroise parus aux États Unis ou plutôt les essais plus ou moins réussis de fondation de journaux.

A magyar nemzeti hangfelvételi gyűjtemény ügye

KECSKEMÉTI ISTVÁN

Magyarországon már régóta van múzeuma a gondolkodás írásos, képzőművészeti és különféle tárgyi dokumentumainak, de máig sincs olyan egységes nemzeti gyűjteményünk, amely művelődéstörténetünk *hangzó* emlékeit vállalkozott volna a teljesség igényével feltárni, összegyűjteni, őrizni és nyilvántartani. Alapjában ez a négyrétű feladat vár a mielőbb létrehozandó nemzeti hangfelvételi gyűjteményünkre.

Mi indokolja a gyűjtemény létrehozását és mi ennek sürgősségét?

Idestova egy évszázada, hogy *Edison* a hangrögzítés és hangreprodukálás első célravezető eszközét, a fonográfot feltalálta. Azóta nagy mennyiségű hangdokumentum készült, különféle hanghordozókra és különböző tartalommal. A kultúra több ezer éves történetéből a legutóbbi évszázad nyújtott először lehetőséget arra, hogy a világ hangzó jelenségei rendeltetésszerű alakjukban, elsődleges kifejezésformájukban konzerválódhassanak. Csak a múlt század vége óta kezdték rendszeresen megörökíteni a paraszt-énekes ajkán felhangzó népdalt, továbbá a művészi zene termékeit, valamint a kiejtett szót, az elszavalt verset, az eljátszott drámát, s csak a legutóbbi évtizedekben a szívdobogások, az állathangok és a mesterségesen keltett hangok különféle változatait.

Ez a sokféle technikával készült és sokféle tartalmú hangdokumentum ma még szétszóródva, különböző magán- és közgyűjteményekben található, ill. kereshető. S ez még a jobbik eset. Számítani kell ui. arra, hogy a hangfelvétel kezdetei óta elkészült hangdokumentumok jelentékeny része elkallódott, használhatatlanná lett, vagy, ha még használhatóan állna is rendelkezésre: gazdátlanul, elhagyatottan, de legalábbis gondozatlanul és rendszerezetlenül hever ismert vagy ismeretlen helyen. Így pedig épp az a vívmány semmisül meg, amit a hangrögzítés találmánya és e felfedezés egyre tökéletesebb megvalósulása jelentett: mindama történeti kutatásnak lehetősége, ami csakis a konzervált hangdokumentumok időrendben elhelyezett, folyamatos sorának tanulmányozása alapján nyílna meg. Az előadóművészet történetének nem következtetések, hanem a korabeli hangzó források alapján nyugvó feltárása és feldolgozása, az előadói ízlés változásának nyomkövetése csak egy minél teljesebb „hangmúzeum” megfelelő állományrészeinek ismeretében számíthat a kívánatos eredményre. És minthogy a hangfelvételek a művelődéstörténet legsérülékenyebb, legromlandóbb dokumentumai közé tartoznak, ennek tudatában vétkes könnyelműségnek tűnik tovább halo-

gatni az egész ország jelentékeny hangdokumentumait egybegyűjtő nemzeti hangfelvételi gyűjtemény létrehozását.

Nemzeti fonotéka már több külföldi országban működik, hol önálló intézményként (Párizs, Bécs), hol pedig a nemzeti könyvtár keretében (ilyen a berlini Deutsche Staatsbibliothek és a müncheni Bayerische Staatsbibliothek zeneműtára). Nálunk is a nemzeti könyvtár — az Országos Széchényi Könyvtár — Zeneműtára ad otthont — az 1950-es évek közepe óta — a magyarországi hangleztermés archív-példányainak. A nemzeti hangfelvételi gyűjtemények azonban, mindenütt a világon, annyira fiatal intézmények, hogy egy valamennyi funkciójával kiépült, teljes állományú nemzeti fonotékaról ma még aligha lehet beszélni. Annál inkább helyénvaló a magyar nemzeti fonotéka tervezését és megvalósítását napirenden tartani.

Hogy a fonotékák telepítésének melyik változata hódít majd tért nagyobb mértékben, ez a jövő kérdése. Elvi és gyakorlati szempontból egyaránt rokon-szenvesebbnek tűnik a nemzeti fonotékának a nemzeti könyvtáron belül való elhelyezése. A nemzeti művelődéstörténet kézírásos és nyomtatott dokumentumait ma már szervesen egészíti ki ugyanezeknek hangzó interpretációja vagy interpretáció-sorozata, különösen a zeneművészet és az irodalom terén. A hangfelvételeknek a könyvtáron belül való elhelyezése esetén a kutató egyidejűleg tanulmányozhatja az eredeti kéziratot és annak nyomtatott kiadásait a hangzó variánsokkal és így komplex módon követheti az előadói praxis simultán és szukcesszív alakulását. Az önálló szervezeti nemzeti fonotékák esetében az összehasonlító kutatás ilyen önként kínálkozó kényelmére számítani kevésbé lehet.

A nemzeti könyvtáron belül kiépített korszerű fonotéka azonban megköveteli a zeneműtáraktól független, önálló szervezetet. Ez nemcsak azért elengedhetetlen követelmény, mert a hangfelvételnek a többi könyvtári dokumentumtól való alkati különbözősége teljesen eltérő technikai kezelést és adminisztrációt kíván, hanem azért is, mert ésszerűtlen és alig indokolható a nem-zenei tartalmú felvételeknek a zeneművek tárában való raktározása és használatása. Ellene szól az együtt-tartásnak az is, hogy olyan könyvtárak, amelyek magukévá tették a dokumentumfajtként differenciálódó különgyűjtemények elvét (mint a mi nemzeti könyvtárunk is), nem törhetik meg ezt az elvet éppen a legkirívóbb dokumentumféleségnek, a hangfelvételnek gyűjteményi elhelyezése során. A kétféle igényt — a hasonló tartalmú kézíratos, nyomtatott és hangzó dokumentumok párhuzamos használhatóságát, valamint a hangdokumentumok archiválásának és referencszolgáltatásának különleges követelményeit — bizonyára akkor lehet egyszerre kielégíteni, ha az országos hangfelvételi gyűjteményt a nemzeti könyvtár önálló osztályaként szervezik meg.

Mielőtt részletesebben szólnánk kiépítendő nemzeti hangfelvételi gyűjteményünk feladatairól, röviden összefoglaljuk a jelenlegi állapotot.

A Magyarországon lévő hangfelvételeket köz- és magángyűjtemények őrzik. A magángyűjteményeknek főként a régi és ritka hanglemezek lelőhelyeiként lehet különleges jelentőségük. A közgyűjteményeket elsősorban rendeltetésük különbözteti egymástól. Eszerint vannak nyilvános használatra rendelt gyűjtemények (könyvtári hanglemez-tárak) és meghatározott célok érdekében létesített gyűjtemények. Utóbbiak közül a legjelentékenyebbek a tudományos jellegűek (a Néprajzi Múzeum fonográf-hengerei, a Magyar Tudományos Akadémia Népzene-kutató Csoportjának hengerre, huzalra és szalagra rögzített népzenei felvételei, a Színház-

történeti Múzeum hangzó dráma-részlet- és versgyűjteménye, nyelvtudományi, orvostudományi intézmények hangfelvételi szakgyűjteményei), *pedagógiai* jellegűek (a Zeneművészeti Főiskola és egyéb oktatási intézmények hangfelvételi gyűjteményei) és *szórakoztató-népművelő* jellegűek (közülük a legfontosabb a Magyar Rádió hangfelvételi tára; ez egyben az ország legnagyobb hangfelvételi gyűjteménye). Valamennyi felsorolt közgyűjtemény-típus közül csak a tudományos jellegűekben elsődleges az archiváló szempont, e gyűjteményekhez értve természetesen a nemzeti könyvtár hangfelvételi gyűjteményét is.

A mi feladatunk valamennyi gyűjteményt az archivárius szemével vizsgálni. Az ilyen vizsgálat pedig ma nyugtalanító eredményre vezet. Bár a közgyűjtemények nagy része (főként a tudományos jellegűek és a Magyar Rádió) régebben vagy újabban tudatára ébredt konzervátori felelősségének, magát a teljes értékű konzerválást valamely egységes rendelkezés még nem tette általános érvénnyel hatékonyvá, lehetővé és kötelezővé. Ezért panaszolható a különféle hangfelvételi gyűjteményekben a raktározás káros, ki nem elégítő volta (az ömlesztett állapotban való tárolástól a vetemedő polcú hanglemez-szekrényekig), az elavult alapfelvételek modern hangmásolásának elmaradása vagy veszélyesen lassú ütemű előrehaladása, az elhagyott vagy elhanyagolt hangfelvételek gondozásba-vételének mellőzése, és így tovább.

A súlyosnak tekinthető helyzet orvoslására a mielőbb megszervezendő és valamennyi funkcióját ellátó országos hangfelvételi gyűjtemény (nemzeti fonotéka) lenne alkalmas és hivatott. Fő feladata — ahogyan bevezetésül már említettük — a magyar művelődéstörténet hangzó emlékeinek a teljesség igényével történő feltárása, összegyűjtése, megfelelő állapotú konzerválása, raktározása, nyilvántar tása és használatuknak az archiválás érdekeit nem sértő lehetővé tétele.

E fonotéka gyűjtőkörét — a nemzeti könyvtáréhoz hasonlóan — csak egyetlen szempont korlátozná: csak meghatározandó kivételes esetekben kerülhetne állományába nem-hungarika dokumentum. Ez azonban egyben azt is jelenti: törekednie kell arra, hogy a hungarika-felvételeket a maguk teljességében begyűjtse (mégis, egyes variánsoknak, mutációknak, technikailag kevésbé használható felvételeknek műfaj-kategóriáinként meghatározandó kiszűrésével). A gyűjtés kiterjedne az elérhető legkorábbi hangfelvételektől a legújabbakig és körébe vonná a felvételek valamennyi tartalmi és formai kategóriáit. Az előbbieken a népzenei, műzenei („komoly” és „könnyű” zenei), népköltési (próza, vers), drámai, műköltészeti, vegyes (zene és beszéd), tudományos (nyelv-, orvostudományi, műszaki stb.) és különféle egyéb célú (oktató, közlekedésrendészeti, stb.) tartalmú hangdokumentumokat, a hanghordozókat tekintve pedig a fonográf-hengert és hanglemezt éppúgy, mint a hanghuzalt és a hangosfilmet. Csupán megjegyezzük, hogy hangfelvételek esetében természetesen nincsen jelentősége a hanghordozó minden áron eredetiben való megszerzésének: a korrekcióval készült hangmásolatok gyakran jobbak, élvezhetőbbek, mint az eredetiek. Ilyen módon a nemzeti fonotéka állományba veheti a kívánt hangdokumentumot anélkül, hogy eredeti példányáról tulajdonosának le kellene mondania.

A kialakítandó fonotéka-intézmény legsürgősebb feladata a kataszter-készítés: az ország területén fellelhető hangfelvételeknek és tulajdonosaiknak felkutatása és jegyzékbe foglalása. Ez az alapja annak, hogy a kallódó, a pusztulás szélén álló hangdokumentumokat az utolsó előtti vagy utolsó percben még meg lehessen

menteni a jelen és a jövő számára. És ez a kataszter-készítés az alapja a lehetőleg teljes állományú nemzeti fonotéka megteremtésének.

A második, az előbbihez szorosan kapcsolódó feladat a kataszterbe vett hangdokumentumoknak — közöttük elsősorban a régi és ritka hangfelvételeknek — eredetiben vagy másolatban való megszerzése, állományba-iktatása.

A nemzeti fonotéka, mint felügyeleti szerv, ellenőrzési jogot gyakorolna az ország valamennyi, hangfelvételeket őrző köz- és magángyűjteménye fölött, azok tulajdonjogának teljes épségben-tartásával. Ez az ellenőrzési jog lehetőséget biztosítana a gyűjtemények állományának folyamatos vizsgálatára és olyan intézkedések előírására, amelyek elejét veszik a hangdokumentumok állapota további romlásának, addig is, míg a veszélyeztetett hangdokumentum, ill. annak másolata a nemzeti fonotéka állományába kerül.

Az országos hangfelvételi gyűjtemény középponti jelentőségű apparátusa az elektroakusztikai berendezés, hiszen ez hivatott a fonotéka gyarapítási, konzerválási és reference-funkcióinak elősegítésére. Segítségével történik a különféle fordulatszámú, ill. sebességű, monaurális és sztereofonikus hangdokumentumok (lemezek, szalagok stb.) átmásolása és a hallgató számára való közvetítése. — A hangdokumentumok megfelelő konzerválását hivatott elősegíteni a klíma-berendezés, amely a szükséges hőmérsékletet és páratartalmat biztosítja a raktárban.

A nemzeti fonotéka egyéb funkciói — az előszerzeményezés, a gyarapítás, a feldolgozás, a nyilvántartás és az általános tájékoztatás — alapján véve meg-egyeznek a hasonló nemzeti könyvtári munkafolyamatokkal. Az eltérések közül itt csak a következőket említjük.

Előszerzeményezési munkájában a hangfelvételi gyűjtemény a hagyományos módokon (prospektusok, gyári és kereskedelmi katalógusok, szakfolyóiratok stb. figyelésén) kívül figyelemmel kísérné a nemzeti hangfelvételi kataszter adatait s a külső intézmények (pl. a Magyar Rádió) ún. selejtezési listáit, bejelentéseit. A lehetőségekhez képest folyamatosan figyelné — rádióújságok alapján — a bel- és külföldi rádióműsorokat, hogy mód nyíljk előreláthatólag egyébként megszerezhetetlen, jelentékeny hungarika-produkcióknak a rádióból történő átvételére és archiválására.

A gyarapítás munkája is eltérne némileg a hagyományos könyvtári dokumentumokétól. A szokásos műveleteken (egyedi naplózás, jelzetelés) kívül az állománybavétellel egyidejűleg kerülne sor a hangfelvételeknek törzslappal való el-látására. A törzslap tartalmazná a hangfelvétel jelzetét, az állománybavétel nap-ját, később a lejátszások dátumait és a lejátszó munkatárs aláírását; lemezek, hengerek esetében a szalagra, ill. lakklemezre történő átjátszás dátumait, továbbá a hangátvevő szalag jelzetét. Itt kell megjegyezni, hogy célszerű lenne minden hanglemezt az első használatbavételkor a hangfelvételi gyűjtemény használati te-kercsére átjátszani. Tilalom fűződne a hangszalagra átjátszott lemez közvetlen használatba vételéhez; helyette már csak a használati tekercs igénybevétele lenne engedélyezett.

A felvázolt néhány részfeladatból is kitűnik, hogy egy ilyen komplex igényű, rendkívül kényes dokumentumokkal sáfárkodó országos intézménynek — mely-nek a nemzeti könyvtáron belüli önálló munkaszervezeti szükségességét ezekután talán nem kell részletesen indokolni — raktározó, dokumentációs, gyarapító, fel-dolgozó, tájékoztató, auditív-szolgálati, konzerváló és karbantartó munkatársakra van szüksége. Ehelyütt nem a létszám, hanem a munkakörönkénti kvalifikációk

felemlítését tartjuk szükségesnek. Célszerű lenne általában (a raktárosok kivételével) a középfokú zenei — legalább egy munkatársra nézve pedig a magyar irodalom alapos ismeretét megkövetelő irodalomtörténeti — képzést, ezen felül pedig megfelelő könyvtárosi ismereteket előírni. Az auditív szolgálat munkatársaitól zenei és bizonyos mértékű technikai ismereteket egyaránt megkívánnánk. A követelmény hasonló lenne ahhoz, amit a Magyar Rádió gyakorlott „zenei rendező”-jétől megkívánnak (partitúraolvasás, magnetofon és keverőasztal kezelése). A konzerváló munkatársaknál hasonló a követelmény, azzal a különbséggel, hogy a zenei ismeretekből alacsonyabb, a technikaiakból magasabb fokot íránk elő. A karbantartók távközlési műszaki képzéssel, ill. gyakorlattal rendelkező műszerészek. Az országos hangfelvételi gyűjtemény irányítását (ideértve az említett országos koordinációs munkálatokét is) zenetudományi vagy zeneszerzői oklevéllel, ill. ezekkel egyenértékű képzéssel és kellő könyvtárosi ismeretekkel rendelkező szakvezető látná el.

Minden részletnél fontosabb azonban az egésznek — annak a közérdekű intézménynek sürgős kialakítása, amely lehetővé tenné nemzeti kultúránk hangdokumentumainak teljes feltárását és művelődéstörténetünk immár szerves részeként való tartós megőrzését.

Plan der ungarischen Nationalphonotheke

I. KECSKEMÉTI

Die Erschließung, Einsammlung, Aufbewahrung und bibliothekarische Bearbeitung der tönenden Denkmäler der ungarischen Kulturgeschichte sollte zu den dringendsten Aufgaben des Kulturwesens in Ungarn zählen. Um diese Aufgaben erfüllen zu können, wäre je eher eine Nationalphonotheke zu errichten. Die Dringlichkeit ist durch die Gefahr des allmählichen Zugrundegehens der in verschiedenen öffentlichen und Privatsammlungen liegenden Tondokumente begründet. Der Hauptzweck eines solchen „Tonmuseums“ ist offensichtlich die Ermöglichung der jeweiligen Untersuchung von Tondokumenten der Vergangenheit und der Gegenwart, um die Änderungen der Aufführungspraxis und der Ausdrucksarten beobachten und vergleichen zu können.

Die Nationalphonotheke sollte dem Inhalt und der Form nach alle Tondokumentenarten in sich vereinen, die mit der Kultur des Landes irgendetwas zu tun haben. Auf dieser Weise gehören Aufnahmen von Volks- und Kunstmusik ebenso in die Bestände dieser Sammlung, wie die Volksdichtung und die Belletristik, oder die der wissenschaftlichen und pädagogischen Literatur. Den Tonträgern nach ist die Phonotheke u. a. Sammelort von Phonographzylindern, Schallplatten, Tonbändern, Schalldrähten und Tonkopien von Tonfilmen.

Als Archiv von Tondokumenten von ungarischen Belangen gilt gegenwärtig die Musikabteilung der Ungarischen Nationalbibliothek „Széchényi“. Diese Tondokumentensammlung könnte als Ausgangspunkt zu einer Nationalphonotheke dienen. Es scheint als die günstigste Lösung, die Nationalphonotheke als eine selbständige Abteilung in der Nationalbibliothek sesshaft zu machen. So erschließt sich leicht die Möglichkeit, die verschiedenen Erscheinungsformen (handschriftliche, gedruckte und tönende Varianten) desselben Werkes parallel studieren zu können.

Die konkreten Aufgaben kann man kurz im folgenden bestimmen: 1) Landeskatasteraufnahme über die im Privat- und Gemeinbesitz erreichbaren frühen und wichtigen Tonaufnahmen; 2) Erwerb dieser Tonaufnahmen, um diese selbst in Stand zu nehmen oder eine anwendbare Kopie davon für die Phonotheke herzustellen; 3) Optimale Lagerung und Konservierung

der Tondokumente; 4) Erwerbs-, Bearbeitungs-, Katalogisierungs- und allgemeine Referenz-tätigkeiten, wie in den entsprechenden konservativen Abteilungen der Nationalbibliothek; 4a) Spezialfunktionen bezüglich der Erwerbung: Berücksichtigung der Landeskatasterda-ten (s. o.) und der Ausmusterungslisten äußerer Institutionen (z. B. jener des Rundfunks), stetige Beachtung der in- und ausländischen Rundfunkprogramme, um „Hungarica“-Produk-tionen übernehmen und archivieren zu können; 4b) Spezialfunktionen bezüglich des Referenz-dienstes: Abhörer- und Kopierdienst mit den nötigen Beschränkungen; 5) Konsevierungs- und Reparaturfunktionen.

Der Artikel befaßt sich zuletzt mit der Personalgliederung und Qualifikationsbedingun-gen der geplanten Nationalphonotheke.

A Könyvek Központi Katalógusa cédulaállományának és a jelentő könyvtárak körének alakulása

S Z A B A D N É S Z E G Ó J U D I T

Az Országos Széchényi Könyvtár keretében működő Könyvek Központi Katalógusának (korábban Központi Címjegyzék) állománya mintegy négy és fél évtized alatt gyűlt egybe. A kezdetben csak 20 közkönyvtár anyagát felölelő katalógus fokozatosan, az ország jelentősebb könyvtárainak, ill. intézményeinek könyvállományát nyilvántartó katalógussá vált. Növekedésének üteme a felszabadulás utáni időszakban gyorsult fel jelentősen, és stabilizálódott viszonylag magas évi gyarapodási szinten.

A katalógus nagyarányú növekedése elengedhetetlenné tette az 1920-as években kidolgozott alapelvek felülvizsgálatát, mind a gyűjtőköri, mind pedig a szerkesztési szabályok vonatkozásában. Ennek nyomán indult meg 1959/1960-ban a katalógus 1945 utáni cédulaanyagának egységes betűrendbe olvasztása, amely jelenleg befejezéshez közeledik.

A korszerű katalógus kialakításával egyidejűleg indokolt annak módszeres vizsgálata, milyen fejlődést mutat a jelentő könyvtárak körének alakulása, és milyen problémák várnak még e vonatkozásban megoldásra.

A felszabadulás után, a jelentő könyvtárak számának bővítését célzó intézkedések eredményeseknek bizonyultak. A szóba jövő könyvtárak nagy része ezek nyomán kötelezés nélkül is vállalta, hogy rendszeresen megküldi bejelentéseit a Könyvek Központi Katalógusa részére. A jelentéseket küldő könyvtárak körébe azonban korántsem tartozik még az ország valamennyi jelentős tudományos és szakkönyvtára. Emellett fel kell figyelni arra is, milyen ingadozások mutatkoznak mind a jelentő könyvtárak számának alakulása, mind a bejelentések rendszeresége tekintetében. Mindez arra ösztönöz, hogy a katalógus állománynövekedésének mutatószámai mögött meghúzódó pozitív és negatív összetevőket vizsgálat alá vegyük, a fejlődés tendenciáinak jobb megismerése és a levonható tanulságok érdekében. Ehhez kíván hozzájárulni alábbi elemzésünk, amely az előzményekkel foglalkozó rövid visszatekintés után, az utolsó hat esztendő vonatkozó tényanyagát vizsgálja.

*

A Központi Címjegyzék (utóbb Könyvek Központi Katalógusa), melynek szervezését 1924-ben kezdték meg — mint ismeretes — Európa egyik legrégebbi alapítású központi katalógusa.¹ Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Köz-

pont keretében szervezték meg, miután Magyarország 1923-ban csatlakozott a brüsszeli nemzetközi kiadványcserét létesítő egyezményhez.² A létrehozott Központi Címjegyzéknek elsősorban a nemzetközi csereanyag nyilvántartásának és elosztásának funkcióját kellett betöltenie. Ily módon „azok a szempontok, melyek a központi katalógus kiépítésénél nálunk irányadók voltak, eltérők azoktól . . . amelyek a hasonló külföldi intézményeknél érvényesültek.”³

Az alapító rendelet értelmében a Központi Címjegyzéknek, az ún. Országos Magyar Gyűjteményegyetem tíz intézményének, a négy tudományegyetemnek, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának és a Műegyetem könyvtárának 1920 utáni könyv- és folyóiratbeszerzéseit kellett nyilvántartania. A Fővárosi Könyvtár, a Debreceni Ref. Kollégiumi Nagykönyvtára, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, és a budapesti orvoskari könyvtár önkéntes csatlakozása révén, 1928-ra kialakult a jelentő könyvtáraknak az a köre, amelynek állománygyarapodására építette, de egyben korlátozta is nyilvántartását 1944-ig a Központi Címjegyzék.⁴

Mintegy két évtizedes működése alatt, a Központi Címjegyzék betűrendezett cédulaállománya 536 500 db-ra növekedett.⁵ A könyvtáraktól beérkező címleírásokat központi feldolgozás alapján egységesítették egy 1924-ben kialakított és 1928-ban közreadott címleírási szabályzat alapján.⁶ Az eredeti elképzelés az volt, hogy a központilag feldolgozott címanyagot folyamatosan, nyomtatott formában publikálják.⁷ Az 1926—1927-ben megjelentetett „a magyar közkönyvtárak gyarapodásának központi címjegyzéke”, a beérkezett címanyagot csak nagy késéssel adta közre, ennek is szerepe volt abban, hogy a vállalkozás oly rövid életűnek bizonyult.⁸

A Központi Címjegyzék 1944 végéig egybegyűlt cédulaállományát a Könyvek Központi Katalógusa ma is külön sorozatként őrzi. Noha ez a katalógus még magában foglalja a könyvek mellett a folyóiratok bejelentett címanyagát is, a felszabadulás után bekövetkezett ugrásszerű növekedés folytán a gépis alig egyötödét teszi a Könyvek Központi Katalógusa jelenlegi állományának.⁹

A Központi Címjegyzék működése 1944 után öt évig szünetelt,¹⁰ s csak 1949-ben kezdte meg újjászervezését az Országos Könyvtári Központ.¹¹ Már 1950-ben a felszabadulás előtti 20 jelentő könyvtár helyett, 86 könyvtár bejelentéseinek gyűjtését irányozták elő.¹² E célkitűzés gyakorlati megvalósítása azonban csak részleges sikerrel járt, a rendelkezésre álló adatok szerint 1952-ben 75 könyvtár jelentett a Központi Címjegyzéknek.¹³

A negyvenes évek hiányzó anyagának pótlása, a bejelentő könyvtárak körének nagyarányú kiszélesítése a Központi Címjegyzék fejlődésében komoly zökkenőkkel járó átszervezések közepette ment végbe.

1952. augusztus 1-én került át a Könyvek Központi Katalógusa (KKK)¹⁴ az Országos Széchényi Könyvtár keretébe, ahol jelentős részben a rendelkezésre álló munkaerő korlátozottsága miatt csak az ötvenes—hatvanas évek fordulóján értek meg az újjászervezés feltételei.¹⁵

Az ötvenes évek végén a jelentőként nyilvántartott könyvtárak száma 89-re emelkedett, ami mindössze hárommal múlta felül az 1950-ben kialakítani kívánt keretet. Gyakorlatilag pedig ezek közül 27, azaz a tíz évvel korábban számba vett jelentő könyvtárak közel egyharmada lemorzsolódott.¹⁶

Az 1959-ben végzett elemző vizsgálat nyomán készült jelentés felhívta a figyelmet arra, milyen hiányosságok mutatkoztak a bejelentések terén, s javasolta

egyfelől a bejelentések rendeleti úton történő szabályozását, másfelől a nem jelentő intézmények új beszerzésű könyvanyagának központi feldolgozását.¹⁷ E javaslat alátámasztására szolgáltak a KKK hatékonyságát illetően végzett elemző vizsgálatok, melyeknek adataiból kitűnt, hogy az 1959-ben Magyarországra érkeztetett devizaigényes külföldi könyvállománynak csak mintegy 40–50%-a szerepelt a KKK nyilvántartásában.¹⁸

A jelentő könyvtárak körének kiszélesítése, s a nem jelentő intézmények devizaigényes könyvbeszerzésének központi feldolgozása, a Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzékének megjelentetésével egyidejűleg, 1961 folyamán indult meg. A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályának felhívása nyomán¹⁹ 1962-re a jelentő könyvtárak száma 196-ra emelkedett.²⁰

A jelzett nehézségek ellenére 1949 után fokozatosan mégis kibontakozott a KKK cédulaállományának nagyarányú növekedése.

Érdeemes egybevetni a KKK fejlődésének két főkorszakát, az állomány növekedési ütemének összehasonlítása céljából:²¹

<i>Bejelentési időszak</i>	<i>A cédulák száma</i>	<i>A céduláknak az összállományhoz viszonyított aránya</i>
1924—1944	536 500 db	20,5%
1949—1967	2 076 500 db	79,5%

Az állomány megnégyszereződésének ténye annál inkább figyelemre méltó hiszen a KKK 1945 utáni állománya már nem tartalmaz folyóirat-címanyagot, és nem gyűjti az 1952 után Magyarországon megjelent kiadványokat.²² Ez a mennyiségi növekedés a cédulaállomány minőségi változásával is együttjárt. A nagyarányú cédulagyarapodás folytán megszűnt a címleírások egységesítése, így a KKK 1949 óta a beérkező címleírásokat használja fel. Ez a gyakorlat kétségtelenül bizonyos mértékű minőségi visszaesést eredményez, de ugyanakkor döntő jelentőségű eredménynek kell tekinteniünk, hogy ellentétben az 1945 előtti helyzettel — amikor a jelentő könyvtárak túlnyomóan a humán gyűjtőkörhöz tartoztak — immár tudományos, kulturális és gazdasági életünk szinte minden jelentős területének könyvállományára vonatkozóan felvilágosítást tud adni a KKK.

A jelentő könyvtárak körének, valamint a cédulaállománynak nagyarányú növekedése azonban nem fedheti el a jelentkező problémákat. A KKK utolsó hatéves fejlődési szakaszának pontos adatokra építő elemzése úgy véljük, lehetővé teszi feltárásukat.

*

Az 1962—1967 között a KKK-ba érkező cédulák évi mennyiségéről pontos adatok állnak rendelkezésünkre. Leszámítva az 1952 után Magyarországon kiadott művek címanyagát, amelyet a KKK 1963 óta nem gyűjt és állományából visszamenőleg is kiiktatott, a beérkező cédulák mennyiségének évi átlaga a fent jelzett utolsó hat év adatai szerint 199 632 db.²³

A feldolgozó munka során, ennek a cédulamennyiségnek jelentékeny része kiesik. Már az első munkafázis, az ún. kijelölés során, a beküldött melléklapok közül, a KKK szerkesztési szabályzata értelmében selejtezésre kerül a beérkezett meny-

nyiség 20%-a, noha nem minden könyvtár küld a fõlapokhoz tartozó melléklapokat, ill. utalókat. A megmaradt mennyiség 35%-a pedig az azonos mûre vonatkozó bejelentések egybeesése folytán, a feldolgozó munka további fázisai során, az új bejelentésû lelõhely nyilvántartásba vétele után esik ki. A fennmaradó mennyiséget 3,18%-kal növeli a kiesõ cédulákból a hiányok pótlására felhasznált melléklapok és utalók száma.²⁴

A fentiek értelmében a KKK évi tényleges cédulagyarápodása a következõképpen alakult:

Beérkezett átlag évi	199 632 db
A kijelölés során, ennek 20%-a esett ki	- 39 926 db
maradt:	159 706 db
Az egybeesések folytán, ennek 35%-a esett ki	- 55 895 db
maradt:	103 811 db
A hiányzó melléklapok és utalók pótlására felhasznált cédulák száma	+ 3 300 db
A tényleges évi cédulagyarápodás összesen:	107 111 db

Összefoglalóan:

A beérkezett mennyiség 46,35%-a, azaz 92 521 db esett ki, a beérkezett mennyiség 53,65%-a, azaz 107 111 db a KKK tényleges évi cédulagyarápodása.²⁵

A KKK állományának fentiekben jelzett növekedése, a nyilvántartott mûvek gyarápodásának magas évi átlaga és az ötvenes években még hat sorozatra oszló 1945 után bejelentett cédulaanyag összeosztásának elõrehaladása, jó alapot biztosít a katalógus alábbiakban részletezett szolgáltatási funkcióinak ellátására.

A KKK a beérkező jelentésekből évente átlagosan 82 810 címleírást juttatott a Külföldi Könyvek Országos Gyarápodási Jegyzéke szerkesztõségéhez, amely túlnyomórészt erre építi a magyar könyvtárak külföldi könyvbekerzéseirõl havonként kiadásra kerülõ tájékoztatóit.²⁶

A KKK munkatársai a kutatók számára közvetlenül, ill. a könyvtárközi kölcsönzés révén eljuttatott kérésekre évi átlagban összesen 10 388 információt adtak.

Érdemes visszatekinteni arra a szinte egyenesvonalú fejlõdésre, amely alig másfél évtized alatt ennek az átlagszínvonalnak a kialakulásához vezetett.²⁷

A KKK közvetlen információs tevékenységének adatai

év	tájékoztatások száma:
1952	1 656 db
1953	hiányzó adat
1954	2 120 db
1955	3 342 db
1956	4 031 db
1957	4 438 db
1958	6 629 db
1959	7 094 db
1960	7 408 db
1961	8 538 db
1962	9 294 db
1963	10 209 db
1964	9 614 db
1965	10 667 db
1966	10 495 db
1967	10 956 db

Ehhez járul annak, az utolsó hat év átlagában mintegy évi 220 kutatónak az eligazítása, akik a katalógust személyesen használták.²⁸

A KKK állománynövekedését és funkcionálását jellemző fenti mutatószámok indokoltan tekinthetők pozitívaknak. Helytelen lenne azonban, ha az alapvetően pozitív fejlődés keretei között jelentkező másirányú tendenciákra nem figyelnének fel.

Az átlagosnak tekintett 199 632 db. évi bejelentés a számítás alapjául vett hat esztendő bejelentési adatai közül számszerűen az első két évre és az utolsó évre vonatkozó adatokat haladja meg, amint az az alábbi részletezésből kitűnik:

A KKK-nak beküldött cédulák mennyisége 1962–1967 között

év	beérkező cédulák száma ²⁹
1962-ben	183 551 db
1963-ban	191 751 db
1964-ben	206 138 db
1965-ben	215 286 db
1966-ban	225 698 db
1967-ben	175 369 db

A számsorra tekintve úgy tűnik, mintha az 1962-től 1966-ig terjedő egyenesvonalú fejlődés ekkor tört volna meg hirtelen, és következett volna be viszonylag nagyarányú visszaesés. (A számsor alakulását minden bizonnyal nagymértékben befolyásolta az a körülmény, hogy a hatvanas évek derekán számos könyvtár rekatalogizálta állománya egy részét, ami az átlagszint fölé emelte bejelentéseinek számát. Példaként csak a Budapesti Műszaki Egyetem által bejelentett 21 000-es állományú különgyűjtemény rekatalogizálására utalunk, ami egymagában közel 10%-kal emelte meg az 1966. évi bejelentések számát.)

Ha azonban a jelentő könyvtárak számának, a jelentések rendszerességének alakulását vizsgáljuk, nyomban kitűnik, hogy a beérkező cédulák számának 1966-ig tartó emelkedése mögött, ellentétes tendenciák már korábban is meghúzódtak.

*A jelentő könyvtárak száma a vizsgált időszakban:*³⁰

	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Budapest:	118	119	118	109	103	106
Vidék:	78	84	74	68	58	64
Összesen:	196	203	192	177	161	170

Összeállításunk világossá teszi, hogy a beérkező cédulák számának alakulása koránt sincs egyenes arányban a jelentő könyvtárak számának alakulásával. Amíg a bejelentett cédulák száma 1962-től 1966-ig egyenesvonalúan növekedett, és az 1966-ban elért csúcsponthoz mérten csak 1967-ben esett vissza, addig a jelentő könyvtárak száma csupán 1963-ig növekedett, attól kezdve 1966-ig fokozatosan csökkent, és az éppen 1966-ban elért mélypontról 1967-ben kezdett némi növekedést mutatni.

A jelentő könyvtárak számának alakulását az alábbiak figyelembevételével értékelhetjük. A KKK működésének első két évtizedéhez mérten a fejlődés óriási, hiszen a jelentő könyvtárak átlagos száma a hatvanas évekre nyolc-kilencszeresére

emelkedett. Nem mondhatjuk rossznak a magyarországi átlagszint alakulását, a hatvanas évek első feléből származó külföldi adatokkal egybevetve sem. A hatvanas évek első felében a Library of Congress keretében működő központi katalógusnak közvetlenül alig több mint 300 könyvtár jelentett az USA és Kanada területéről. A nyomtatásban megjelenő központi katalógus azonban 735 USA-beli és 94 kanadai könyvtár anyagát dolgozza fel. A lelőhelyek több mint felének anyagához tehát nem közvetlen bejelentés útján jut a National Union Catalog.³¹ A Szovjetunió központi katalógusának, amely a Lenin Könyvtár keretében működik, az adott időszakban 426 könyvtár jelentett közvetlenül.³² A franciaországi központi katalógus a hatvanas évek első felében 315 könyvtártól kapott bejelentéseket.³³ A svájci központi katalógus pedig 1964-es adat szerint 267 jelentő könyvtárat tartott nyilván.³⁴

A jelentő könyvtárak számát, a hazai tudományos és szakkönyvtárak együttes számához viszonyítva, a helyzetet mégsem tarthatjuk kielégítőnek. Alábbi táblázatunk az 1965-ben a Művelődésügyi Minisztérium által nyilvántartott tudományos és szakkönyvtárak adatait veti egybe a KKK-nak 1965-ben jelentő könyvtárak adataival, a könyvtárak jellege szerinti csoportosításban:

A KKK-nak jelentő könyvtárak száma, a nyilvántartott tudományos és szakkönyvtárak számához viszonyítva 1965-ben³⁵

A könyvtárak jellege	A nyilvántartott könyvtárak száma összesen	A KKK-nak jelentő könyvtárak száma	A KKK-nak jelentő könyvtárak, a nyilvántartott könyvtárak számához viszonyítva
Nemzeti könyvtár*	1	1	100 %
Általános gyűjtőkörű, országos jellegű könyvtár	5	5	100 %
Országos jellegű tudományos szakkönyvtár	10	9	90 %
Felsőoktatási intézmények központi könyvtára**	53	17	32,1%
Országos jellegű intézmény könyvtára	26	21	80,8%
Kutató és tervező intézeti könyvtár	134	43	32%
Vállalati, üzemi, ill. egyéb intézmény könyvtára	762	81	10,6%
Összesen:	991	177	17,9%

* Az Országos Széchényi Könyvtár 3 műemlék könyvtárát külön nem számítva.

** Tekintettel arra, hogy a felsőoktatási intézmények egy része nem kü löntiel jelentéseiben a tanszéki, intézeti, ill. klinikai könyvtárak anyagát, így az egységes eljárás érdekében ez utóbbiakat (számuk 630) nem szerepeltetjük.

A tudományos és szakkönyvtárak alig több mint egyhatoda jelentett tehát a KKK-nak a vonatkozó évben. Az összkép pozitívuma, hogy az „országos jellegű”-ként nyilvántartott tudományos és szakkönyvtárak túlnyomó része jelentett, ugyanakkor nem tekinthetjük kielégítőnek, hogy a felsőoktatási intézmények (elsősorban a főiskolák), valamint a kutató és tervező intézetek könyvtárainak csupán egyharmada. Indokolt lenne kedvezőbb arány kialakítása a vállalatok, üzemek és egyéb intézmények csoportjainál is.

Érdemes figyelemmel kísérni a jelentési alkalmak számának alakulását is. A jelentési alkalmak száma — a jelentések rendszerességének legfőbb mutatója — a vizsgált években a következőképpen alakult:

A jelentő könyvtárak száma (I) és a jelentési alkalmak össz-száma (II) a vizsgált időszakban

év	1962		1963		1964		1965		1966		1967	
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.
Budapest	118	650	119	644	118	537	109	536	103	515	106	471
Vidék	78	260	84	336	74	228	68	227	58	196	64	159
Összesen	196	910	203	980	192	765	177	763	161	711	170	630

A jelentési alkalmak számszerű adatai (II.) azt jelzik, hogy a jelentő könyvtárak számának (I.) kedvezőtlen alakulásánál is nagyobb mértékben csökkent a jelentési alkalmak száma, azaz ritkultak a bejelentések, ami a mennyiségi vonatkozásokhoz egy kedvezőtlen minőségi tényezőt is társít, azt ti., hogy a KKK funkciójának ellátása szempontjából oly fontos kurrencia feltételei is romlanak. Ennek a fontos mozzanatnak az elemzése érdekében részletes vizsgálatokat végeztünk. Túloldali táblázatos összeállításunk a rendszeresen, ill. rendszertelenül jelentő könyvtárak számszerű arányát mutatja be.

Táblázatunk tanúsítja, hogy a jelentő könyvtárak a rendszeresség tekintetében meglehetősen ingadozást mutattak az elmúlt hat év során.

A bejelentések gyakoriságát időperiódus szerinti csoportosításban hat éves átlagban, de az előbbi táblázathoz mérten differenciáltabban vizsgálva, az alábbi eredményekhez jutottunk:

A jelentő könyvtárak száma a jelentések időperiódus szerinti csoportosításában az 1962—1967-es években

Jelentési periódus	Budapesti könyvtár	Vidéki könyvtár	Könyvtárak összesen
1— 5 hetenként	10	—	10
6— 10 hetenként	28	12	40
11— 20 hetenként	34	22	56
21— 52 hetenként	40	29	69
53—104 hetenként	28	25	53
105—312 hetenként	49	47	96

A rendszeresen* ill. rendszertelenül** jelentő könyvtárak számszerű aránya

Év	Budapesti könyvtárak			Vidéki könyvtárak			Jelentő könyvtárak összesen		
	Rendszeresen jelent	Rendszertelenül jelent	Összesen	Rendszeresen jelent	Rendszertelenül jelent	Összesen	Rendszeresen jelent	Rendszertelenül jelent	Összesen
1962	70	48	118	39	39	78	109	87	196
1963	66	53	119	48	36	84	114	89	203
1964	60	58	118	41	33	74	101	91	192
1965	74	35	109	36	32	68	110	67	177
1966	62	41	103	35	23	58	97	64	161
1967	59	47	106	23	41	64	82	88	170

* Rendszeresen, azaz évente legalább háromszor jelent.

** Rendszertelenül, azaz évente háromnál kevesebbszer jelent

A Művelődésügyi Minisztérium 1961. máj. 19-i körlevelében³⁶ kívánatosnak mondotta, hogy a könyvtárak „... a gyarapodási jegyzékek kurrenciája s a tájékoztatás sürgőssége miatt ne havonta, hanem hetente (esetleg kéthetente) tegyék meg bejelentéseiket a központi katalógusnak.” Amint táblázatos összeállításunk mutatja, mindössze tíz könyvtár érte el a havi legalább egyszeri bejelentési átlagot. (Közülik öt könyvtár tesz eleget a miniszteri körlevélben jelzett hetenkénti jelentés kívánalmának.) Ugyanakkor táblázatunk 53 olyan könyvtárat jelez, amely évente egyszer, ill. egy évnél ritkábban, és 96-ot, amely legfeljebb kétévencént egyszer, ill. annál is ritkábban, esetleg a vizsgált hat esztendő alatt mindössze egyszer jelentett.

Külön figyelmet érdemel az a körülmény, hogy mind a jelentő könyvtárak lemorzsolódását, mind a jelentések ritkulását vizsgálva kitűnik: a kapcsolat a vidéki jelentő könyvtárakkal kedvezőtlenebbül alakul, mint a budapestiekkel.

Ha számításba vesszük, hogy néhány esetben könyvtárak megszűnése, ill. egybeolvadása következett be, az összkép akkor is állásfoglalásra készlet, és új intézkedéseket sürget.

A KKK arra irányuló törekvése, hogy a jelentések rendszerességét biztosítsa, csak részleges sikerrel járt. A felkért könyvtárak egy része ui. a felhívásnak csak időszakosan tett eleget, sőt nem egy, a szűkreszabott személyi keretre, illetve szakképzett munkaerő hiányára hivatkozva egyenesen elhárította azt.

A KKK időről időre jelzi a külföldi könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke szerkesztőségének, melyek a jelentéssel elmaradó könyvtárak, hogy így legalább az általuk beszerzett devizás könyvanyag központi feldolgozását az Állami Könyvterjesztő Vállalatnál (ÁKV) biztosítani lehessen.³⁷ Ez bizonyos mértékig lehetővé teszi a hiányok pótlását, de korántsem teljesen. Egyfelől nincs mód az egyéb úton vásárolt, ill. ajándékként, vagy csere révén beszerzett, továbbá a re-katalogizált könyvek címanyagának megszerzésére, másfelől éppen a rendszertelenül jelentő könyvtárak lemorzsolódása esetén, tetemes kiesésre kerülhet sor, hiszen — mire a KKK megállapítja a jelentés elmaradását —, az illető könyvtárnak már esetleg egy egész évi devizás könyvanyaga is átfuthatott az ÁKV-én, a visszamenőleges feldolgozás minden lehetősége nélkül.

A KKK alapvető funkciójának ellátása, a fentiekben jelzett mértékben emelkedő információs igény kellő szintű kielégítése — nem kevés tekintettel az országos információs rendszer kiépülése kapcsán előreláthatólag még fokozódó követelményekre — a jelentkező problémák sürgős megoldásának napirendre tűzését kívánja.

A megoldást olyan miniszteri rendelet kibocsátásában látjuk, amely a folyóirat bejelentési kötelezettséghez hasonlóan, intézkedne a könyvbejelentés tekintetében is. A rendeleti szabályozás akkor lenne reális, ha a bejelentésre kötelezett könyvtárak körét azokra a tudományos és szakkönyvtárakra korlátozná, amelyeknek feltételei lehetővé teszik a beszerzett könyvanyag szakszerű feldolgozását és tartós könyvtári megőrzését.

Tekintettel arra, hogy a szóbanforgó intézmények egy része feltehetően örömmel mentesítené magát a bejelentési kötelezettség alól, a bejelentésre kötelezendő könyvtárak körének megállapítása módszeres előkészítést és intézményes szabályozást kíván. Ilyen szabályozás révén remélhető, hogy stabilizálódik a jelentő könyvtárak köre, csökken az átfutási idő, és a növekvő állományú KKK mind hatékonyabban tud eleget tenni tájékoztató funkciójának.

1. Az európai központi katalógusok megszervezésének időpontja — nem számítva sem a berlini „Gesamtkatalog”-ot, mely megszűnt, sem a Frankfurt am Mainban levő „Sammelkatalog”-ot, mely nem folytatódott — az alábbiak szerint alakult: holland (Hága) 1921; svájci (Bern) 1927; angol (London) 1931; spanyol (Madrid) 1942. A második világháború után, gyors fejlődés következett be, 1947–1956 között 20 új központi katalógust hoztak létre, 1961-re pedig 18 európai országban már összesen 89 központi katalógus működött. Ld. *Brummel, Leendert: Union Catalogues: problems of international cooperation. = National Libraries: Their problems and prospects.* ... Paris, 1960. 83–88. l. *Brummel, Leendert — Egger, Eugen: Guide des catalogues collectifs et du pret international.* ... La Haye, 1961. 18–54. l. *Reichmann, Felix: The Catalog in European Libraries. = Library Catalogs Changing Dimensions.* ... Chicago — London, (1964). 49–53. l.
2. *Pasteiner Iván: Jelentés az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ I. (1923.) évi működéséről. = Magy. Könyvszle. 31. köt. 1924. 123. l. Ua. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. = A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk. Magyary Zoltán. Bp. 1927. 345. l. Vö. Sz. Németh Mária: A központi Katalógus jelenlegi feladatai külföldön és Magyarországon. Sz. 1961. 81–82. l.*
3. *Pasteiner Iván: Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. Im. 347. l.*
4. Itt jegyezzük meg, hogy a Gyűjteményegyetem keretébe tizenegy könyvtár tartozott, de közülük a „Vallás és közoktatásügyi minisztérium országos tanügyi és pedagógiai könyvtára” nem szerepelt a jelentő könyvtárak sorában. *Pasteiner Iván: Jelentés... im. 123, 129. l. Ua. Előszó. = A magyar közkönyvtárak gyarapodásának központi címjegyzéke. Kiadja az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. 1. évf. 1926. Bp. (1928). III–V. l. Ua.: Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. Im. 348–349. l. Hóman Bálint — Szekfű Gyula: Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. = A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk. Magyary Zoltán. Bp. 1927. 340–341. l.*
5. A jelenleg is külön katalógusként kezelt, 1924–1944 között bejelentett művek lezárt sorozatának mennyiségi adatait az 1963-as felmérés alapján közöljük.
6. *A Központi Címjegyzék katalogizálási szabályai. Bp. 1928. 46. l. (OKBK. C. sorozat. 1. sz.)*
7. *Pasteiner Iván: Előszó. Im. III–V. l. Ua.: Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. Im. 348. l.*
8. *A magyar könyvtárak gyarapodásának központi címjegyzéke. Kiadja az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. 1. évf. 1926 — 2. évf. 1927. Bp. 1928–1930. 3570, 1490. l. Vö. Sz. Németh Mária im. 83. l. Haraszthy Gyula: Az országos gyarapodási jegyzékek külföldön és Magyarországon. = Az OSZK Évkönyve 1961–1962. Bp. 1963. 144–145. l.*
9. A felszabadulás után, a folyóiratokra vonatkozó bejelentésekről már külön nyilvántartást vezettek, melyet első ízben 1950-ben adtak közre nyomtatásban. L. *Külföldi Folyóiratok Központi Címjegyzéke. 1945–1948. Bp. 1950. 128. l.*
10. *Sz. Németh Mária im. 84–85. l. Kőhalmi Béla: A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban. 1945–1965. Bp. 1967. 52. l.*
11. A Központi Címjegyzék újjászervezése az Országos Könyvtári Központ (OKK) nyilvántartási osztályának keretében történt. *Vö. Zalai Zoltán: Az OKK és a magyar könyvtárügy fejlődése. Bp. 1951. 2, 7–8. l.*
12. Ld. *A Központi Címjegyzék katalogizálási szabályai. Bp. 1950. 31–32. l.*
13. Ld. *Balla Miklósné 1953. jan. 5-i jelentését. (Gépirat a Könyvek Központi Katalógusa iratanyagában.)*
14. Noha ez az elnevezés csak 1959-ben váltotta fel az addig használatos Központi Címjegyzék megnevezést, az egységesség kedvéért az 1952 utáni egész periódus vonatkozásában ezt a nevet használjuk.
15. *Vö. Balla Miklósné 1955. aug. 25-i előterjesztésével. (Gépirat a Könyvek Központi Katalógusa iratanyagában.) V. Waldapfel Eszter: Az Országos Széchényi Könyvtár a felszabadulás óta. = Az OSZK Évkönyve. 1957. Bp. 1958. 18, 26, 27. l. Az Országos Széchényi Könyvtár 1958. évi beszámolója. = Az OSZK Évkönyve 1958. Bp. 1959. 39–40. l. Az Országos Széchényi Könyvtár 1959. évi beszámolója. = Az OSZK Évkönyve 1959. Bp. 1961. 48. l.*
16. *Sz. Németh Mária im 87. l.*
17. *Sz. Németh Mária: A központi katalógusok problémái az Országos Széchényi Könyvtárban. [Bp. 1959]. 1–4. l. (Az OSZK Kollégiuma számára készült összeállítás).*

18. Sz. Németh Mária: *A központi katalógusok helyzete és problémái Magyarországon*. Bp. 1960. 14. l. Haraszthy Gyula: *A devizaingyenes külföldi könyvbeszerzés elemzésének néhány tanulsága*. *Magy. Könyvszle.* 77. évf. 1961. 1. sz. 91–99. l.
19. Ld. a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályának 78090/1961. sz. sokszorosított körlevelét.
20. Itt jegyezzük meg, hogy a jelentő könyvtárak számának megállapításakor — itt és a továbbiak során is — az egyetemi könyvtári hálózatokat egységként szerepeltettük, azaz nem vesszük külön számba a tanszéki, intézeti, klinikai könyvtárakat.
21. Adataink az 1968. jan 1-i állapotnak felelnek meg.
22. Az 1952 után Magyarországon megjelent kiadványok céduláinak kiiktatása, valamint az azonos művek egybeeső céduláinak kiesése az összeosztás kapcsán, magyarázza, hogy az összalomány számszerűen csak kevéssel több az 1960-as adatok alapján, a vonatkozó irodalomban feltüntetettéknél. Vö., Sz. Németh Mária: *A központi katalógus jelenlegi feladatai ... im.* 93. l. Kőhalmi Béla *im.* 55. l.
23. Ez a mennyiség közvetlenül nem vethető össze az 1962 előtti időszak rendelkezésre álló adataival, tekintettel arra, hogy azokban az 1952 utáni Magyarországon kiadott művekre vonatkozó cédulamennyiség is benne foglaltatott még.
24. A hiányzó melléklapok és utalók pótlásának ez a módja a szükséges mennyiségnek számításaink szerint csak 34%-át fedezi. A melléklapok és utalók pótlandó további mennyisége új cédulák készítését igényelné. Ez a mennyiség mintegy évi 6900 cédulát jelent.
25. A cédulagyapodás fentiekben jelzett évi átlaga természetesen nem azonos a KKK által nyilvántartott művek számának évi gyapodási átlagával. Az évi 107 111 db cédulából a művek gyapodását jelző főlapok száma 87 306 db, azaz a tényleges cédulagyapodás 81,51%-a, míg 16,25% a melléklapokra, 2,24% pedig az utalókra esik. Adataink a vizsgált hat év kurrens anyagára épülnek.
26. Vö. Haraszthy Gyula: *Az országos gyapodási jegyzékek ... im.* 138, 143. l.
27. Összeállításunk alapjául az Országos Széchényi Könyvtár sokszorosítva kiadott vonatkozó évi jelentéseinek, ill. évi beszámolóinak adatai szolgáltak. A hiányzó adatokat a KKK iratanyagában fellelhető munkabeszámolóik gépelt jelentéseiből pótoltuk.
28. Az 1967 során végzett elemzés adatai alapján a KKK a pozitív válaszoknak mintegy 6%-át a kérések bibliográfiai hiányosságai folytán, csak melléklap alapján tudta megadni. A tájékoztatások téma, nyelv, kiadási év szerinti elemzésének részleteire ld. *Karácsonyi Rózsa: A Könyvek Központi Katalógusának hatékonysága 1964-ben.* = *Az OSZK Évkönyve. 1965–1966.* Bp. 1967. 77–92. l.
29. A beérkező cédulák száma az 1952 után Magyarországon kiadott művek nélkül értendő. Ugyanakkor a mintegy 650 intézmény devizás könyvbeszerzéseiről központi feldolgozás útján készített kb. 6000 címléírást magában foglalja.
30. A jelentések elmaradása számításaink szerint évi átlagban csak az esetek 2%-ában esett egybe az illető könyvtár megszűnésével, ill. átszervezésével. Számsoraink ennek tekintetbevételével értékelendők.
31. *The National Union Catalog. ... 1958–1962.* Vol. 1. Compil.: Washington, Library of Congress. Ann Arbor, Mich. 1963. passim. Vö. Mangla, Pramod B.: *The National Union Catalogue of the United States.* = *Indian Librarian.* 17. vol. 1963. 4. no. 215, 217. l. *Annual Report of the Librarian of Congress for the Fiscal Year ending June 30, 1965.* Washington, 1966. 38. l.
32. *Voszkreszenszkaja, N. Sz.: Szvodnűj katalog inostrannoj literaturü bibliotek SZSZSZR.* = *Szovetszkaja Bibliogr.* 73. god. 1962. 3. no. 74–[80]. l.
33. *Semonsous, GINETTE: Le Catalogue collectif des ouvrages étrangers. 1952–1962.* = *B. Bibl. de France.* 8. année 1963. 2. no. 79. l.
34. *Verzeichnis der dem Schweizerischen Gesamtkatalog angeschlossenen Bibliotheken. ...* Bern, 1964. Schweizerische Landesbibliothek. 3–11. l.
35. Vö. *Statistikai tájékoztató 1965. Népművelés. Tudományos és szakkönyvtárak.* [Kiad. a] Művelődésügyi Minisztérium Tervfőosztály Statisztikai Osztálya. [Bp. 1966]. [Soksz.] IV–5. l. *Kovács Máté: A magyar könyvtárak országos rendszere.* = *Könyvtári Minerva.* (Szerk. Faragó Lászlóné). 1. köt. Bp. 1965. Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtártudományi és Módszertani Központ. XVI. l. Kőhalmi Béla *im.* 229. l.
36. Ld. a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályának 78090/1961. sz. sokszorosított körlevelét.
37. Vö. Haraszthy Gyula: *Az országos gyapodási jegyzékek ... i. m.* 143, 148. l.

Übersicht über den Zettelbestand und die Zahl der meldenden Bibliotheken des Zentralkataloges für Monographien

J. SZABAD

In den ersten zwei Jahrzehnten seines Bestehens registrierte der von der Széchényi-Nationalbibliothek geführte Zentralkatalog für Monographien, der im Jahre 1924 als einer der ersten in Europa begründet wurde, die Titelmeldungen aus 20 allgemeinen Bibliotheken. Der Zettelbestand des Kataloges wuchs bis zum Jahre 1944 auf 536 500 an. Von 1944 bis 1949 ruhte die Bearbeitung des Zentralkataloges. Als Ergebnis seiner Neuorganisation erhöhte sich die Zahl der meldenden Bibliotheken um 1960 fast um das neunfache und der Zettelbestand wuchs nahezu um das fünffache auf 2 613 000 Stück an. Die Zahl der jährlichen Meldungen liegt annähernd bei 200 Tausend, davon gehen jedoch im Laufe der Bearbeitung durch Zusammenfassung und Aussortierung tatsächlich jährlich nur 53,65%, d. h. ungefähr 107 Tausend Zettel in den Bestand des Zentralkataloges für Monographien ein. Aufgrund des ständig anwachsenden Materials gab der Zentralkatalog für Monographien in den letzten sechs Jahren jährlich durchschnittlich 10 388 direkte Informationen und 82 810 Titelaufnahmen konnten der Redaktion des Zentralen Erwerbungskataloges für ausländische Monographien (*Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke*) zugeleitet werden.

Die Studie weist gleichzeitig daraufhin, dass im Gegensatz zu dem positiven Gesamtbild auch nicht zu unterschätzende Probleme auftauchen. Im Jahre 1965 beteiligten sich nur 17,9% der registrierten ungarischen wissenschaftlichen und Fachbibliotheken an den Titelmeldungen für den Zentralkatalog-Monographien, und obwohl die überwiegende Mehrheit der wichtigsten Bibliotheken Titelmeldungen gab, ist das Verhältnis besonders im Hinblick auf die Bibliotheken der Hochschulen und Forschungsinstitute nicht zufriedenstellend. Daneben zeigt sich auch bei den meldenden Bibliotheken eine gewisse Labilität, vor allem in der Kontinuität der Meldungen. Die als Mindestmass einmal im Monat geforderte Titelmeldung erfüllen nur insgesamt zehn der beteiligten Bibliotheken. Aus der Studie ergibt sich, besonders in Hinsicht auf die Gewährleistung der grundlegenden Informationsfunktion und die Sicherung der erforderlichen Kontinuität des Zentralkataloges für Monographien, die Notwendigkeit, eine Verordnung zur Regelung dieser Frage zu erarbeiten und es wäre real, den Kreis der zur Titelmeldung verpflichteten Bibliotheken auf die wissenschaftlichen und Fachbibliotheken zu beschränken, die die Möglichkeit haben, ihre neuerworbenen Buchbestände fachgemäss einzuarbeiten und bibliothekarisch zu verwalten.

IV

KÖNYVTÖRTÉNETI
ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

Adalékok egy korvinának tartott kódex hitelességének kérdéséhez

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Hevesy, a XX. század első évtizedeinek külföldön is széles körben ismert korvina-kutatója, Mátyás király könyvtáráról szóló nagy művében 156 kódexet ír le, mint hiteles korvinát. Ezek között a 47. számú egy olasz nyelvű, *Petrarca Trionfi* c. művét tartalmazó kézirat.¹ A leírás szerint a mű címlapján a *Medici*-család címere s mellette kétoldalt M A betűk láthatók. Ezen az alapon Hevesy a kéziratot azok közé sorolja, amelyeket — mint ismeretes — Mátyás rendelt meg, de amelyek a király váratlanul bekövetkezett halála miatt a *Medici*-család birtokába kerültek. Hevesy hivatkozik Bernard *Quaritch* londoni cég nyomtatásában megjelent árverési katalógusára², amelyből ő ezeket az adatokat merítette.

Ez a *Quaritch*-féle katalógus nem közölt reprodukciót a kódex címlapjáról, s az M A betűket *Maestro Attavante*nek magyarázta.³ Hevesy leírásában az M A betűk úgy szerepelnek, mintha azok a címer mellett kétoldalt lennének, holott a valóságban a címlap bal oldalán lent egymás mellett vannak. Ez a körülmény azért lényeges, mivel azt bizonyítja, hogy Hevesy pusztán a *Quaritch*-féle katalógus szövege alapján következtetett, a kéziratot azonban eredetiben nem látta. A Mátyás-féle kódexekben valóban gyakran fordulnak elő az M A betűk kétoldalt a címer mellett. Egyetlen esetben, a New Yorkba került *Didymus*-kódexnél szerepelnek két ízben is egymás mellett: a címlapon baloldalt a Mátyás királyt ábrázoló, jobb oldalt a *Beatrixot* ábrázoló miniatúra fölött. A kérdéses *Petrarca-kódex*-ben azonban nincs Mátyás- vagy *Beatrix*-portré és a két betű nincs kiemelt helyen.

Alig, hogy Hevesy említett munkája megjelent, a *Quaritch*-cég újabb katalógust adott ki⁴, amelyben már Hevesyre hivatkozva hiteles korvinaként bocsátotta áruba a kódexet, 1500 fontért, de egyúttal megtartotta *Attavante* nevét. Nem vették észre, hogy így az M A monogrammal egyszerre kettőt bizonyítottak: egyrészt azt, hogy a kódex korvina, másrészt, hogy *Attavante* festette. Ez a katalógus már reprodukciót is közölt a kézirat címlapjáról. Úgy látszik, a későbbi korvina-kutatók figyelmét elkerülte ez a reprodukció, mert egyáltalában nem foglalkoztak ezzel a *Petrarca*-kézirattal. Igaz, hogy hollétéről nem lehetett semmit tudni, még később sem, mert amikor 1962-ben, korvina kutatásaink során felvilágosítást kértünk a *Quaritch*-cégtől, hogy annak idején ki vette meg a kódexet, illetve, hogy ki annak jelenlegi tulajdonosa, érdeklődésünk nem járt eredménnyel.

1964-ben került árverésre Londonban a *Sotheby*-cégnél a *Cyprianus-kódex*,

amely hiteles korvina, s amelyet az Országos Széchényi Könyvtár vásárolt meg. Talán ennek a vételnek elég széles körű visszhangja terelte a *Petrarca-kódex* tulajdonosának figyelmét arra, hogy a birtokában lévő s általa hiteles korvinának vélt kódexet Magyarországon próbálja meg értékesíteni, illetve elcserélni, megfelelő angol vonatkozású kéziratért.

Miután a hazai illetékes szervek tudomást szereztek Mr. Philip *Robinson* — a kézirat tulajdonosa — említett szándékáról, meghívták őt — természetesen a kézirattal együtt — hazánkba. Ez annyiban szerencsés ötlet volt, amennyiben nálunk így mindazok, akik a kérdés szakértői, eredetiben láthatták a kéziratot.

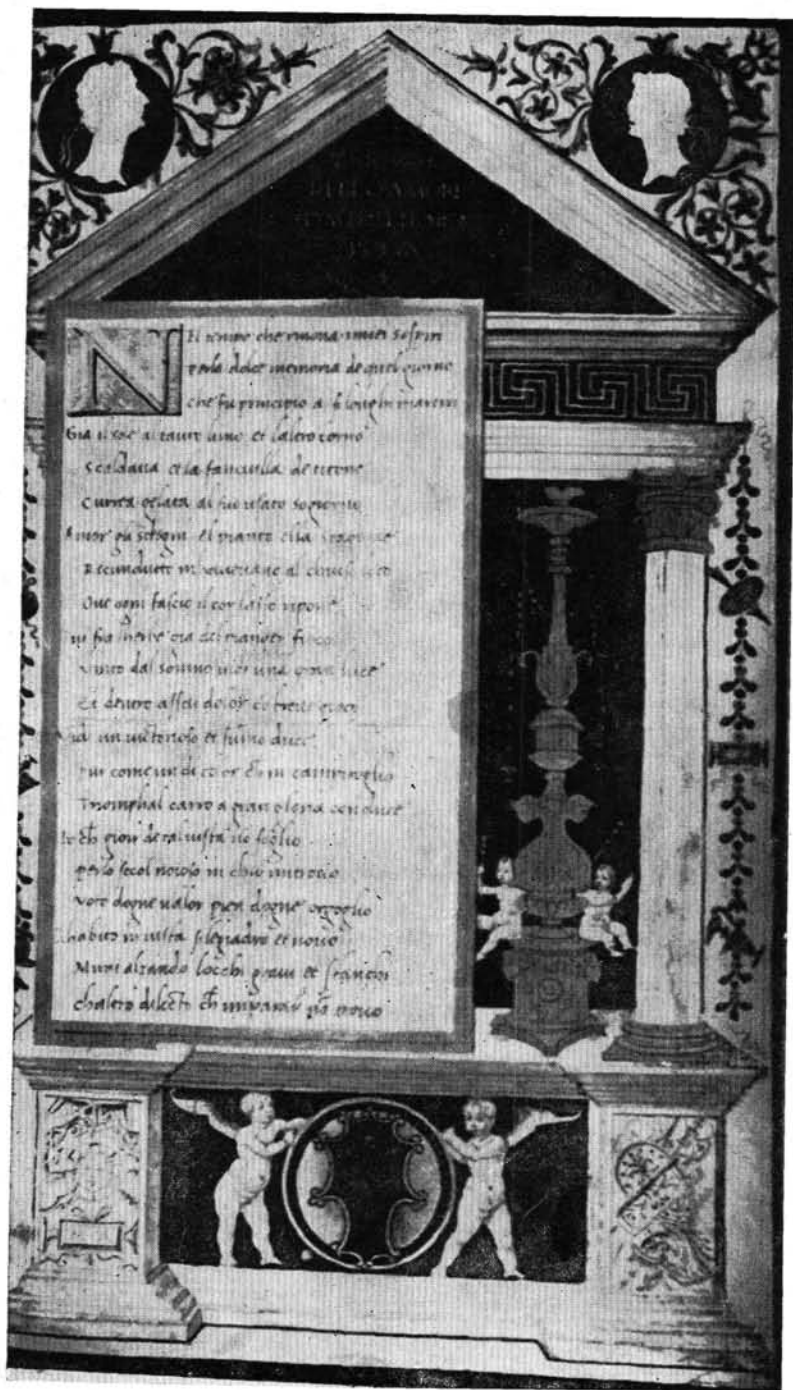
Mr. Robinson nagy érdeklődéssel várt látogatása egy hétig tartott, azonban a tervezett kéziratcsere végül is nem jött létre. Könyvtárunk irattára az egész ügygel kapcsolatban viszont terjedelmes aktacsomót őriz, amely hazai és külföldi szakértők véleményét, Mr. Robinsonnal való levélváltásainkat tartalmazza. Mivel elképzelhető, hogy évek vagy évtizedek múlva valahol ismét felbukkan a *Petrarca-kódex*, mint feltételezett, vagy mint hiteles korvina, nem látszik szükségtelennek egyszer összefoglalni mindazt, ami a kézirattal kapcsolatban az aktákban és az aktákon túlmenően ebben az ügyben felmerült. A legfőbb kérdés: hogy egyáltalában volt-e valami köze a kéziratnak a budai könyvtárhoz, látszólag nyitott kérdés maradt. Végleges eldöntése csupán egyetlen úton történhet: a kódex festékes alapanyagának szakszerű vegyi vizsgálata és a lapoknak megfelelő eszközzel történő átvilágítása útján.

Mindez talán Budapesten, a kézirat ittlétekor, elvégezhető lett volna, sőt részben meg is történt. Két különböző eszközzel: ultraibolya és infravörös lámpával világítottuk át — a tulajdonos engedélyével — a kézirat lapjait. A vegyi vizsgálatra részben idő hiányában nem került sor, de azért sem, mivel úgy gondoltuk, hogy a tulajdonos érzékenységet túlságosan sértette volna. Későbbi levelezésünk során felvetettük Mr. Robinson előtt azt a lehetőséget, hogy ő maga végeztesse el a szükséges vizsgálatokat a British Museumban, ahol ehhez minden lehetőség adva van, nincs azonban tudomásunk arról, hogy ez megtörtént volna.

Ami magát a Petrarca-kéziratot illeti, annak miniatúrái első látásra is élénken megcáfolják, hogy Attavante kezétől származnának. Ezt már előzetesen — Mr. Robinson látogatása előtt — a Quaritch-féle katalógus reprodukciójáról meghozott fényképmásolatról is látni lehetett. Az eredeti kéziratban ezen túlmenően volt valami meglepő, különös vonás, amit eleinte nem tudtunk megmagyarázni. Szokatlan volt már a formája is (250 × 140 mm), de elképzelhető volt, hogy könyvkötő vágta körül (újabbkori piros bőrkötésben és tokban volt). Szokatlanok voltak a miniatúradísz egyes elemei: a dór oszlopon nyugvó, architrávján szabálytalan maeanderszalaggal díszített, háromszögletű timpanon. Ezekkel az elemekkel ilyen összeállításban a XV. századi olasz miniatúrában a magam részéről nem találkoztam. Szokatlan volt a díszítmény színeinek élénk tónusa is (sajnos, színes felvétel nem készült a kézirat díszített lapjairól). De túl a szubjektív „stíluskritika” sokszor nagyon veszélyes útvesztőin, kezdettől fogva komoly érvek merültek fel amellett, hogy a kódex Mátyás koránál későbbi kell hogy legyen.

Balogh Jolán szakvéleménye szerint a kézirat nem készülhetett 1490 előtt: a klasszicizáló, oszlopos architektúra, a maeanderszalaggal díszített architráv, valamint a császárérmék stílusa sokkal inkább az 1500–1510 közötti időre vall, így a kézirat nem lehet korvina.⁵

Csapodi Csaba a kódex hiteles korvina-volta ellen legerősebb érvként azt hozta.

fel, hogy a Mátyás számára 1485—1490-ben készült kódexek a legdíszesebbek és különösen díszesen állították ki általában azokat a kéziratokat, amelyek Petrarca *Trionfiját* tartalmazták. Ez a kódex viszont nagyon egyszerű díszítésű.⁶

Berkovits Ilona — aki a szakvéleményében felhozott érveket és analógiákat egy később megírandó tudományos cikke számára tartotta fenn — megállapítja, hogy a kézirat díszítése nem firenzei jellegű, hanem délolasz, nápolyi vagy római iskolából került ki.⁷ Magam is hasonló eredményre jutottam.⁸

A kézirat vizsgálata közben — sajnos már a rendelkezésre álló idő legvégén — érdekes és meglepő adat birtokába jutottunk. Amikor a kézirat lapjait az Országos Levéltár ultraibolya-készülékével átvilágítottuk, a címer alatt átfestés nyomait keresve, ezt ugyan nem találtuk, helyette azonban a címlap bal oldalának közepén átlátszó, vízjegyszerű, verzális betűk tűntek fel. Ezeket első — és sajnos egyetlen alkalommal való — látásra elolvasni nem lehetett, mivel a betűk negatív képe látszott. Ezután sor került még infravörös átvilágításra is, ez azonban nem hozott döntő eredményt, mivel az említett betűket egyáltalában nem mutatta ki.

A fölmerült kételyek és problémák további vizsgálódást tettek volna szükségessé, Mr. Robinsonnak azonban vissza kellett térnie Londonba, és természetesen magával vitte a kéziratot is. Ezután széleskörű kutatást indítottunk, főleg abban a tekintetben, hogy milyen eredetűek lehettek a Petrarca-kézirat címlapján az ultraibolya sugár alatt látható betűk. A levélben megkérdezett intézményeknek (*Forschungstelle Papiergeschichte*, Mainz és *Deutsches Papiermuseum*, Grein-Leipzig) nehéz volt az eredeti ismerete nélkül, pusztán fénykép alapján véleményt adniuk, de mindkét helyről óvatosságot tanácsoltak. A *Deutsches Papiermuseum* válasza azonban leírásunk alapján felvetett egy olyan megoldást, amely már bennünk is felmerült, hogy ti. a kézirat alapanyaga nem pergamen, hanem a pergamenhez megtévesztésig hasonló anyag, ún. velinpapír. A velinpapír vízjegyei szoktak ugyanis olyan jellegű verzális betűkből állni, amelyeneket a kézirat átvilágításakor láttunk.⁸ Ilyen papír Angliában 1757-től kezdve, Olaszországban 1796-tól kezdve fordul elő. Gyártottak ugyan már a XVI. században is műpergament, illetve a pergamenhez igen hasonló anyagot, de vízjegyes műpergament tudomásunk szerint csak a XVIII. század folyamán készült.

Közben levélben más neves szakértőket is megkérdeztünk a kéziratot illető egyes kérdésekben, és érdekes, ha a problémákat egyértelműen meg nem is oldó válaszokat kaptunk.

Elisabeth *Pellegrin*, a párizsi *Institut de Recherche et d'Histoire des Textes* latin szekciójának vezetője válaszában azt írta, hogy az M A betűk legvalószínűbben a díszítmények készítője nevének kezdőbetűi.¹⁰ Ez elvben egybevág *Balogh* Jolán már említett szakvéleményével.

Mlle *Brayer*, az előbb említett párizsi intézmény helyettes igazgatója azt közölte, hogy olyan nevű műgyűjtőt vagy gyűjteményt, mint amilyen a kézirat előzéklapján szerepel (De La Roche-Lacarelle), ez idő szerint nem ismernek.¹¹

Irma *Merolle-Tondi*, a firenzei *Biblioteca Medicea-Laurenziana* igazgatója, válaszában azt írja, hogy nem hiszi, miszerint a kérdéses Petrarca-kézirat Mátyás számára készült volna, hanem hogy kifejezetten a Medici-család valamelyik tagja számára készült.¹² Itt említjük meg, hogy a magunk részéről is azon a véleményen vagyunk, hogy a kézirat — minthogy benne átfestetlenül a Medici-címer van — e család valamelyik tagja számára készülhetett. A monogramot vagy a tulajdonos, vagy a készítő kezdőbetűinek tartjuk.

Nem szólunk még a kézirat írástípusáról, amely legvalószínűbben XVI. századi kurzív írásnak látszik. Ha ezt a körülményt figyelmen kívül lehetne hagyni, akkor határozottan állítanánk, hogy a kérdéses kézirat XVIII. századi bibliofil készítmény. Ebben az esetben a díszítmények motívumait és színeit, nápolyi—római jellegét — beleértve a címlapon kívül a még egyszerűbben díszített négy lapot is — a klasszicizmus korával lehetne összefüggésbe hozni, amelynek nem egy motívuma a XVIII. században nagyobb ütemben meginduló itáliai ásatások (Pompei, Herculaneum, Ostia antica) során feltárt épületekből és falfestményekből merített elemekre vezethető vissza.¹³

Végezetül visszatérve kiindulópontunkhoz, nem lehet döntően nyilatkozni a kézirat keletkezési idejéről, egy azonban bizonyos: csakis később készülhetett, semmint hogy a budai Corvina-könyvtárral bármiféle összefüggésbe lehetne hozni.

Jegyzetek

1. Hevesy, A. de: *La bibliothèque du roi Matthias Corvin*. Paris 1923. 67. l.
2. *A catalogue of rare and valuable books*. N° 371. London, 1922.
3. Az M A betűk magyarázatánál mutatkozó bizonytalanság szempontjából jellemző, hogy B. Quaritch egy korábbi munkájában (*Paleography. Notes upon the history of writing*. London 1894. 81. p.) Marcus Aureliusnak vagy Marcus Antoniusnak fogta fel a betűket és a fölöttük látható képre vonatkoztatta őket. (Megjegyzem, hogy Quaritch-nak ezt a munkáját csupán Weinberger hivatkozásából ismerem: *Beiträge* II. 77. p. *Sitzungsberichte der Kais. Akad. der. Wiss. in Wien, Philos.-Hist. Kl.* Bd. 161. 4.)
4. *Catalogue of illuminated manuscripts*. London, 1931. 119. sz.
5. OSZK Irattár 2345/1966. sz.
6. OSZK Irattár 2197. és 2376/1966. sz.
7. OSZK Irattár 3/1967. sz.
8. OSZK Irattár 2248/1966. sz.
9. OSZK Irattár 71/1967, valamint vö. Weiss, Th. K.: *Handbuch der Wasserzeichenkunde*. Leipzig, 1962. 63—65., és 133. l.
10. OSZK Irattár 372/1967. sz.
11. OSZK Irattár 87/1967. sz.
12. OSZK Irattár 989/1967. sz.
13. A köv. művekben találtunk analógiákat a kódex egyes motívumaihoz: Borda M.: *La pittura Romana*. Milano 1958; Lübke-Pernice: *Die Kunst der Römer*. Wien, 1958.

À propos d'un manuscrit supposé corvinien

K. CSAPODI—GÁRDONYI

André Hevesy, dans son ouvrage '«La bibliothèque du roi Mathias Corvin»' (Paris, 1923. 67 p.), prend pour corvinien authentique et décrit comme tel un manuscrit contenant les *Triomfi de Pétrarque*. Jusqu'à ces derniers temps, nous ignorions le lieu où se trouvait ce manuscrit, de même que la personne qui le posséda. Enfin, en 1966, le détenteur du codex, désireux de l'échanger contre un autre manuscrit de valeur égale mais ayant de l'intérêt par rapport à l'Angleterre, donna signe de vie. Invité à Budapest, il présenta le manuscrit aux spécialistes hongrois qui avaient ainsi la chance de voir en original le manuscrit en question.

Les avis des spécialistes, conjointement avec les résultats des analyses, nous permettent de conclure — sans pouvoir établir définitivement la date de la naissance du manuscrit — qu'il ne peut avoir été exécuté qu'à une période postérieure à l'existence de la bibliothèque du roi Mathias et qu'aucune relation n'est à supposer entre ce codex et la biblio-

thèque Corvinienne de Buda. — Selon toute vraisemblance, Hevesy n'a jamais vu le manuscrit même, il s'en rapporta au catalogue de l'an 1922 du Libraire *Quaritch*. Ajoutons encore la présence dans le manuscrit des armoiries des Médicis, ainsi que des initiales MA qui se placent du côté gauche des armoiries et non des deux côtés extrême l'une en face de l'autre. Il n'y a pas lieu de supposer que ces initiales auraient indiqué le nom de Mathias, mais plutôt qu'elles étaient des éléments complémentaires du décor ou les initiales du possesseur original du manuscrit. D'ailleurs, l'hypothèse d'Hevesy est réfutée par les ornements mêmes, leurs motifs dénonçant plutôt le style néapolitain-romain qu'une origine de Florence.

La transillumination du manuscrit avec des rayons ultra-violet et infra-rouge nous a permis d'observer au milieu de la frontispice l'image transparente négative de majuscules. Ce fait nous pousse à supposer que le manuscrit n'est point en parchemin mais en papier vélin — dont on avait commencé la fabrication, à notre connaissance, au XVIIIe siècle. L'écriture avec des lettres du type italique renvoie par contre au XVIe siècle, — c'est pourquoi la datation du manuscrit ne peut encore être définitivement établie. Le seul moyen qui nous aiderait à voir la question élucidée consisterait à soumettre le codex à une analyse chimique pour établir ainsi le corps simple et la substance colorante. En même temps, il faudrait procéder à une transillumination efficace des pages. — Toutefois, il est hors de doute que le manuscrit contenant les *Trionfi* de Pétrarque n'a vu le jour qu'à un moment où la bibliothèque du roi Mathias n'existait plus à Buda et qu'il n'y a pas lieu de chercher une relation quelconque entre ce manuscrit et cette bibliothèque.

A pozsonyi héber nyomda

DÁN RÓBERT

A *Bibliographia Hungariae Hebraica*¹ munkálataival kapcsolatban Scheiber Sándor volt szíves felhívni a figyelmemet néhány, az Országos Rabbiképző Intézet dokumentációjában található nyomdatörténeti adatra. Ezek nyomán az Országos Levéltárból előkerültek az első dokumentumok egy tervezett XVIII. századi pozsonyi héber nyomda ügyére. Az iratok — kérvény és válaszok — 1784—85-ben íródtak és így nem csak a pozsonyi, de a magyarországi héber-zsidó nyomdászatra vonatkozóan is a legkorábbi okleveles emlékek.²

Magyarországon a XVI. század közepéig vezethető vissza a héberbetűs nyomtatás. Az első héber könyv azonban csak 1699-ben Misztótfalusi kolozsvári nyomdájában látott napvilágot. Ezt követően több mint száz év telt el, míg 1814-ben a budai Egyetemi Nyomda megnyitotta az első, kizárólag héber könyvek nyomtatására létrehozott műhelyt Magyarországon.³ Pozsonyban csak 1832—33-ban indult folyamatosan működő héber nyomda. A város nyomdáiból kikerült hebraicákat J. Kohn és N. Ben-Menachem regisztrálta. Együttesen 343 tételt ismernek az 1832—33 — 1929—30 közötti évközből.⁴ A hazai nagykönyvtárak állományából további 70 bibliográfiai egység egészíti ki ezt az anyagot. Az újabb okleveles források és az említett könyvanyag nyomán országos és nemzetközi összefüggéseiben bontakozik ki Pozsony héber nyomdászatának története.⁵

A XVIII. század végére a héber könyvnyomtatás Európa-szerte gazdasági alapokra épült fel. A korábban olykor ráfizetéses manufaktúrák, melyeket vallási célok tartottak életben, átadták helyüket a jelentős haszonra dolgozó modernizált üzemeknek. Ausztria—Magyarországon II. József koráig a közjogi állapotok miatt héber-zsidó műhelyek nem alakultak. A meglévő nagy könyvnyomtató cégek viszont felfigyeltek a zsidó polgári réteg viszonylag magas könyvigényére. A budai Egyetemi Nyomda héber részlegének alapítása is végeredményben — sok más kisebb-nagyobb tényező mellett — a Trattner és Schmied nyomdák vetületében jelentkező versengés eredménye volt.

A héber könyvpiac szempontjából Pozsony különösen fontos szerepet játszott. A városban a XVIII. század végén kb. 200 zsidó család élt, piacait pedig sűrűn látogatták úgy a külföldi mint a környező falvak zsidó kereskedői.⁶ A pozsonyi tanház már a század 60-as éveitől híres volt, és II. József uralkodása alatt a kereskedelmi élet fellendülésével párhuzamosan fejlődött. A zsidó polgárok maguk is aktív vallási életet éltek, és fiaikat — azok későbbi foglalkozására való tekintet

nélkül — egy-két évre a tanházba küldték, ahol jeles mesterek keze alatt szerezték meg vallásos műveltségüket.⁷ Mindez természetesen nagy héber könyvigénnnyel járt. Megalapozott volt tehát Salamon *Israel* és Aron *Kalman* pozsonyi zsidók terve, amely egyrészt nyomdaalapításra, másrészt adókedvezményes héber könyvimportra irányult. 1784. július 16-án kelt kérvényükben, a király megnyilatkozásaira való hivatkozással, a hazai gazdaság előnyére alapozott vállalkozást körvonalaznak:⁸

„Hochlöblicher Königliche Statthalterey Rath!

Unterzeichnete, nachdem Seine Allerhöchsten Maiestaet allergnädigst zu verordnen und öffentlich bekannt zu machen geruhet, das auch von Seiten der Kays. Königl. Staaten befindlichen Judenschaft eine eigene Buchdruckerey, womit das für Jüdische Bücher bisher in auswärtige Länder gezogene Geld hier Landes erhalten werden möge, aufgerichtet werden dürfe; haben sich entschlossen eine allgemeine jüd. Buchdruckerey auf ihre Unkosten zu errichten und bitten dahero Ein Hochlöbl. Königl. Statthalterey Rath geruhe zu Folge, vorermeldeter Allerhöchsten Resolution, die jüdische Buchdruckerey-Freiheit hier unterzeichneten gnädigst zu verleichen und zur dieszfälligen Allerhöchsten auf nachfolgende hier allerunterthänigst erbetenen Druckfreyheits. Umständen, allergnädigst zu erfolgenden Bestättigung Hoch Deroselben gütigste Vorstellung hochgeneigtest angedeihen zu laszen. 1. Nachdem die Errichtung einer neuen und besonders jüdischen Buchdruckerey eine grosze Summa Geldes erfordert und solche hier Landes kaum bestehen, und seinen glücklichen Fortgang haben mag; wird gebethen, womit solche Freyheit für unterzeichnete durch ein Privilegium auf eine hinlängliche Zeit privative ertheilet werden möchte; 2. Wilen zur Einrichtung und Aufnahme einer solchen Buchdruckerey viele Jahre erforderlich sind, dieselbe auch Gefahr eines hinlänglichen Verschleizes verknüpft ist, in den ersten Jahren mehr Schaden als Nutzen bringet; wird gebethet dieselbe mit einer Portions-Freiheit von ohnegefahr 10 Jahren begnadiget werde. 3. möchte erlaubsszyn die Buchdruckerey entweder hier in Preszburg oder einer andern Stadt dieses Königreichs nach Befinden der Instanten und nach Masze der Umstände errichten und übrigens an andern Orten, den etwa erforderlichen Bücher Absatz machen zu dürfen. 4. Nachdem mit Errichtung der Buchdruckerey nicht alle erforderliche Bücher Sorten gedruckt werden können; möchte durch etliche Jahre erlaubsszyn, jedes Jahr 30 bis 40 Centner mangelnde und erforderliche Bücher, gegen Erlegung der gewöhnlichen Mauth und Dreyszigst-Gebühr heier einführen zu dürfen. 5. Vomit die Absicht und Erhaltung der zuerst viele Unkosten verursachenden neuen Buchdruckerey errichtet werden möge; wird gebethen, womit die durch andere vielleicht und das auswärtigen Provinzen zu befürchtende Einführ fremden jüdischer Bücher verbotthen; dahingegen weil in Böhmen, Mähren un Pohlen etwa bereits gedruckte Bücher, nur zum offenbahnen Schaden nachgedrückt werden könnten, der Tausch und Gegentausch vorrätiger und nöthiger Bücher, in den Kais. Königl. Erblanden erlaubt seyn, und bestättiget werden möchte.

Wogegen unterzeichnete sich verbinden, alle zur Buchdruckerey und Schriftgieszerey erforderliche Materialien und Requisiten in den Kays. Königl. Erblanden zu nehmen und die Bücher Producten in möglichen Preysz zu geben. Preszburg, den 16. Julii 1784. Salamon Israel und Kallmon Aaron, Schutzjuden allhier.

A beadványt július 27-én továbbította a Helytartótanács, jóváhagyó megjegyzéssel.⁹ De az uralkodó elé csak 1785. június 13-án került. Egy július 14-én kelt kiegészítő leiratból¹⁰ tudjuk, hogy a kérvényezők megkapták a nyomdaalapítási engedélyt. De ugyanez az irat a kért könyvimport monopólium kérdésében elutasító volt:

Joseph der 2-te etc. Hochwürdigster! Dem Presburger Juden Salamon Israel und Kollman Aaron wollen uber zu Herstellung einer hebräischen Buchdruckerey ein Privilegium Privatum für die Hungar. Provinzen auf 25t. Jahre unter den von Euch mittels Eueren Berichts von 13. Juny 1. No. 15 460. eingerathenem Vorsichten gnädigst ertheilen jedoch hat sich dieses Privilegium nicht dahin zu erstrecken, das nicht auch die in den übrigen Erblanden gedruckten Hebräischen Bücher gegen Entrichtung derjenigen Mauth nach Hungarn gebracht werden dürfen, so dermal zwischen diesen Ländern bestehet, oder in Hinkunft bestehen wird,

wo hingegen aber auch die in Hungarn gedruckten jüdischer Bücher bei der Einfuhr in die übrigen Erblanden, so wie alle übrige Hungarische Waaren zu behandeln seye werden. Ihr habt daher die Bittverber zur Erhebung vorberührten Privilegii hieher zu verweisen, und wird Euch der von dem Presburger Comitai in Sachen erstattete Bericht hiemit wieder zurückgesendet, Wien den 14. July 785. Joseph m. p. Karl Gr. v. Palfy m. p. Jos. Jablonczy m. p.”

A nyomdaalapítási engedély tehát megvolt, de a kérvényezők sem ekkor, sem később nem éltek jogaikkal. A belső okok között fontos szerepet kell tulajdonítani a kérvény 4. illetve 5. pontjának, amely mellékesen bár, de mégis határozottan külkereskedelmi terveket fed. Erre utal a közölt kiegészítő leirat is, amely minden bizonnyal a nyomdával esetleg kapcsolatba hozható külkereskedelmi jellegű visszaéléseket kívánja megakadályozni. A kérvényezőket tehát a vállalkozás kisebb befektetést és nagyobb hasznot hajtó részétől eltiltották. A külső okok között — bár az uralkodó a verseny híve volt — fontosnak látszik, hogy egyes nagy nyomdák vetélytársat szimatoltak. A héber típusokkal rendelkező műhelyek közül Trattnerék ekkor még nem gondoltak a héber könyvben rejlő lehetőségekre. A bécsi Schmied viszont már készült a zsidó hagyományos irodalom egyik alapkódexének, a Misnának teljes és kommentárokkal kísért kiadására, amely 1793-ban jelent meg.¹¹ Pozsonyban a helyi viszonyok között Anton *Patzko*, aki *Trattner*éknál szerezte be betűüzükségletét,¹² érdeklődni kezdett a héber kiadványok bérmunkái iránt. 1789-ben és 1790-ben két kis héber—német nyomtatványval jelentkezik.¹³ Egy héber típusa volt „Garamond-Hebräisch”, ahogy azt az 1777-ben megjelent betűmintakönyvében jelzi.¹⁴ Időközben a héber típusok magában Pozsonyban is beszerezhetőek lettek. A *Zocher* betűöntő, aki Altdorfból hozta magával matricáit, az 1795-ben megjelent mintakönyvében „Cicero” és „Garamond” héber típusokat hirdet.¹⁵ A budai Egyetemi Nyomda pedig ebben az évben vásárolta meg a bécsi *Novakovits*-cég keleti és cirill nyomtatásra vonatkozó privilégiumát és eszközeit, 45 000 forintért. Ebben a privilégiumban mint mellékes tétel szerepelt a héber tankönyvek nyomásának kérdése.¹⁶ Amikor 1807—1814 között N. *Rosenthal* a *Trattner*-céggel közösen — éppen *Schmied* visszaszorítása érdekében — engedélyt kért egy pesti héber nyomda felállítására, a Kancellária a *Novakovits*-féle szabadalomra való hivatkozással utalta a dolgot az Egyetemi Nyomdához. Az így létrejött hármasszövetség, majd 1820 után *Trattner* kiválásával az Egyetemi Nyomda mint hivatalos fórum és a tevékeny *Rosenthal* lehetlenné tették *Schmied* magyarországi terjeszkedését.¹⁷ De nem sokáig. 1832-ben *Schmied* megszerezte az illetékesek hozzájárulását és megvásárolta a pozsonyi *Schniskes*-cég műhelyét, ahol még ebben az évben Bécsből hozott héber típusaival megkezdte a héber könyvek nyomtatását.¹⁸ Az Egyetemi Nyomda nem törődött a pozsonyi vetélytárssal, *Rosenthal* pedig beteg volt, így ellenakcióra nem került sor. A *Schmied*-műhely 1833-ban, *Rosenthal* halálának évében, jelentkezett első héber kiadványával. Ez a mindig biztos sikerű *Haggada* volt. A következő években, néhány kisebb jelentőségű könyvecske kinyomtatása után, *Schmied* megkezdte Rabbí *Álfászi Talmud*-kompendiumának és kommentárjainak gyűjteményes kiadását. A terjedelmes munka 1836—1840 között több változatban, kötetenként újrafogalmazott címlappal¹⁹ látott napvilágot. Bizonyítva a *Schmied*-cég határozott kiadói programját, melynek célja a közép-európai héber könyvkiadás monopoliumának megszerzése volt. Erre mutat, hogy az 1830—1833-ban Bécsben kiadott *Talmud* után, az irodalmi összefüggéseket követve, Pozsonyban R. *Álfászi* művével hívta fel a figyelmet műhelyére. Ezzel párhuzamosan 1838-ban külön

propaganda füzetkében²⁰ jelzi a Schmied-cég, hogy szándékában áll a jeruzsálemi *Talmud* és apparátusának kiadása. Ez a terv azonban nem valósult meg.²¹ Ebben talán része volt a budai Egyetemi Nyomdának, ahol 1840 körül felújították a betű-állományt és 1842-re új beszerzésekkel egészítették ki a héber betűválasztékot is.²² A régi vetélytárs új jelentkezése a pozsonyi héber nyomda aktivitását is magával hozta. 1840—1849 között évenként átlagban 8—10 kiadvány jelent meg, többnyire eredeti alkotások.

J. Kohn úgy tudja, hogy a pozsonyi héber nyomda 1849—50-ben H. Sieber tulajdonába ment át.²³ Kétségtelen, hogy az említett évtől Schmied neve csak utalásban fordul elő a kiadványok impresszumában, de ezzel majdnem egy időben I. Knöpflmacher tűnik fel a pozsonyi könyvekben, H. Sieber pedig csak 1859-től²⁴. Knöpflmacher az 1830—33-ban kiadott bécsi *Talmud* korrektoraként debütált Schmied műhelyében,²⁵ majd később mint irodalmi tanácsadó és lektor működött. Az *Avodat Jisrael* c. imakönyv előszavában²⁶ megemlíti, hogy 25 év fáradságos munkája elismeréseként Schmied reá hagyta örökségül műhelyét. Nagyon valószínű, hogy ez az örökség csak a pozsonyi héber nyomda volt. Erre mutat, hogy Knöpflmacher mint önálló kiadó nem kezdett nagyobb vállalkozásba. Megelégedett imakönyvek, és a vallási élet mindennapjaihoz tartozó más kiadványokkal. Lehet, hogy már 1850-től ő vezette a pozsonyi műhelyt, mert ettől az évtől jelenik meg a könyvek impresszumában a következő kitétel: „Druck der vormals Schmiedschen Buchdruckerei”.²⁷ És csak 1854—55-től — Schmied halálának éve — nyomtatta ki nevét mint tulajdonos kiadóét. 1857-ben Knöpflmacher könyvkereskedést nyitott Bécsben, ahol a pozsonyi héber nyomda termékeit árulta. Könyvein kevés kivételtől eltekintve Bécs szerepel a kiadás helyeként, talán ezért kerültek el ezek a kiadványok a pozsonyi héber nyomda bibliográfusainak figyelmét.

Knöpflmachertól a műhely H. Sieber kezébe ment át, aki 1859-ben mint bér munkát vállaló nyomdász jelentkezik. Impresszumaiban még ő is hivatkozik a közismert és jól bevezetett Schmied névre, természetesen üzleti megfontolásból. A gazdasági érdekek egyébként is áthatották a nyomda egész tevékenységét. Úgy H. Sieber — mint 1863-tól utódjai — kapcsolatokat kerestek és találtak a nagy kiadó cégekkel. A bécsi—pesti J. *Schlesinger* náluk nyomtatja igénytelen jiddis romantikus regényeit.²⁸ Ezek a kisformátumú 16—32 lapos ún. Rasi-típussal nyomott könyvecskék a korra jellemző stílusban írt csodálatos történeteket tartalmaztak. A pesti Isak *Nathan* naptárakat nyomtatott Pozsonyban,²⁹ az M. E. Löwy-cég imakönyvekre adott megrendelést,³⁰ és érdekes módon a munkáltatók között megtaláljuk Knöpflmachert is.³¹ A H. Sieber majd örökösei neve alatt működő nyomda 1873-ig tevékenykedett.

Időközben 1869-ben új héber műhely jelentkezik a városban. A rövid életű F. R. *Maher* nyomda, úgy látszik, a klasszikus irodalom támogatását tűzte ki célul.³² Néhány könyv kinyomtatása után e műhely eltűnik szemünk elől. Minden bizonnyal beolvadt a H. Sieber örökösei által kezdeményezett és létrehozott Pressburger Gesellschaft Druckerei nevű vállalkozásba, amely 1873-ban alakult. Az új cég a népfüzetkék hasznából tartotta fenn magát. Néhány évvel később Franz és Stephan *Nirschy* megszerezte a részvények többségét és szerződött az M. E. Löwy kiadóval. Egy sikeres évtized után a Stempel et Comp. tulajdonába³³ ment át az első pozsonyi héber műhely. A fentiek következtében a XIX. század végére a klasszikus, illetve a hagyományos héber irodalom otthontalanná vált

Pozsonyban. E hiányosság kiküszöbölésére alakult 1875-ben a Löwy—Alkalay-cég, amely az e területen tevékenykedő szerzők műveit gondozta.³⁴ Az új nyomda az erkölcsi sikerek mellett jelentős anyagi hasznot is hozott. 1877—1914 között több mint száz könyv hagyta el a sajtóját, és a kortárs rabbinikus irodalomnak egyik hazai központjává vált.

N. Ben—Menachem, aki J. Kohn bibliográfiáját kiegészítette, néha olyan művet is említ, melynek impresszumában a pozsonyi héber nyomdászat újabb adatai rejlenek. Felsorolásából kitűnik, hogy 1903-ban már működött a Z. *Lichtenfeld*-féle nyomda, és 1904-ből egy kiadványt ismertet J. Nasch műhelyéből. Ez utóbbiról semmi további értesülésünk nincs, de a Z. Lichtenfeld nyomda kiadványai jól ismertek 1919 utánról. J. Kohn is említi A. *Bick* kis műhelyét, ahol a tulajdonos saját, majd később mások írásait adta ki 1890-től. Újabb adat szerint 1897-ben még működött.³⁵

A fentiekben ismertetett pozsonyi héber nyomdák kiadványainak bibliográfiájához S. *Bettelheim* 1933-ban gépirásos segédfüzetet szerkesztett.³⁶ Ennek feldolgozása, valamint a *Kirjath Sepher*ben megjelent könyvjegyzékek kiegészítése a bevezetőben említett *Bibliographia Hungariae Hebraica*ban fog helyet kapni.

Jegyzetek

1. *Scheiber* Sándor: *Tudományos tervek és könyvek*. Bp. 1947. 3. *Dán* Róbert: *A magyarországi hebraica bibliográfiái.* = OSZK *Évkönyv* 1963. 365—369.
2. Orsz. Levélt. Htt. Dep. Jud. 1784. 18 kf. 56—57., és uo. 1785. 14 kf.
3. *Dán* R.: *The earliest printing of Hebrew text books in Buda.* *Magy. Könyvszle.* 1968. 35—41.
4. *Kohn*, J.: *Hebrew Printing in Hungary: Pressburg.* = *Kirjath Sepher.* vol. XXXI. 1956. 233—251. Kiegészítette N. *Ben-Menachem*, uo. vol. XXXIII. 1958. 529—531. *Ism. Magy. Könyvszle.* 1962. 120—122.
5. *J. Kohn* a nyomdák felsorolására szorítkozik. Lásd még *Jüdisches Familienblatt.* vol. VIII. 1933. 38—39, 62, 81.
6. *Grünwald*, J. J.: *Korot ir Pressburg.* M. Sziget, 1911. és *Die Juden und die Judengemeinde Bratislava.* Hrsg. H. Gold. Brünn, 1932. vonatkozó cikkeit.
7. *Bettelheim*, S.: *Geschichte der Pressburger Jeschiba.* uo. 61—70.
8. Az okmányokat *Házi* Jenő olvasatában közöljük.
9. Orsz. Levélt. Htt. Dep. Jud. 1784. 18 kf. no. 16883.
10. Uo. 1785. 14 kf. no. 1924.
11. *Wolf*, G.: *Zur Geschichte der jüdischen Buchdruckereien in Österreich.* = *Hebr. Bibl.* vol. VIII. 1865. 55—60.
12. *Szentkuthy* Pál: *A régi hazai nyomdák mintakönyvei.* Bp., 1940. 77—78. A bécsi Trattner-cég betűmintakönyvében 8 héber típus szerepel már 1760-ban. *Specimen characterum graecorum et hebraicorum.* Wien, 1760.
13. *Feyerliche Darstellung der Pressburger Judengemeinde.* Pressburg 1789.; *Gebeth und Andachten.* Pressburg, 1790. Lásd *Judaica.* vol. II. 1935. no. 7—8. 28.
14. *Specimen characterum seu typorum Latinorum, quibus typographia F. A. Patzko typographi Posoniensis, ornata est.* Posonii, 1777.
15. *Specimen characterum latinorum, graecorum et hebraicorum.* Posonii, 1795.
16. *Iványi* B.—*Gárdonyi* A.: *A királyi Magyar Egyetemi Nyomda története.* Bp. 1927. 112.
17. *Dán* R. *i. m.*
18. *Della Torre*, L.: *Biographie des Anton Edlen von Schmied.* Wien, 1855. = *Bikkurim.* vol. II. 1865. 34. *J. Kohn i. m.* 234. 1831-ből közöl egy állítólagos hebraicát, azzal a megjegyzéssel, hogy bár más bibliográfiai források pozsonyi nyomtatványként közlik, valószínűleg másutt nyomták. Az OSZK-ban levő példány tanúsága szerint a *Torat ha-emuna* c. könyvet Pozsonyban nyomták, de nem hebraica. Csak az említett két címszó héber, maga a mű németnyelvű.
19. A címlapvariánsok közül kettő az Orsz. Rabbiképző Int. hazai unikuma. Más változat a British Museumban l. *Zedner*, J.: *Catalogue.* London, 1963. 367.

20. Friedberg, Ch. B.: *Bet Eked Sepharim*. vol. 3. Tel Aviv, 1954. 734. no. 690.
21. Rabínowitz, R.: *Maamar al hadpaszat ha-Talmud*. Jerusalem, 1952. 208.
22. A bővítés igen nagy méretű volt. Az 1824-ben kiadott betűmintakönyv 28 héber típusával szemben 1842-re 44 típusa volt a nyomdának. *Betűalakmutatónyomtatvány a Magy. Kir. Egyetemi Könyvnyomtató Intézet betű- és címképöntőjéből*. Buda, 1842. 168–186.
23. Kohn, J.: *i. m.* 233.
24. Knöpfmacher: *Asiris Israel* (!). Wien, 1855., *Gebete der Israeliten*, Wien, 1857. stb.; *Sieber: Szeder Zemiroth...* Pressburg, 1859–60. stb.
25. Rabínowitz, R. *i. m.* 133.
26. Wien, 1855; harmadik kiadás uo. 1858. Ez utóbbit láttam.
27. Weil, J.; *Ohel Jicchak*. Pressburg, 1850.
28. Tudomásunk szerint az első regény 1860-ban jelent meg: *Zweie schöne Geschichten*. Druck von H. Sieber's Buchdruckerei in Pressburg.
29. *Taschen-Kalender für Israeliten 1865–1866*. Pest, Druck von Sieber's Erben in Pressburg.
30. *Israel könyörgései*. Pest, 1866. Sieber örökösei nyomdájából. Pozsony, 1865.
31. *Cédá la-derech*. Druck von Sieber's Erben. Pressburg, 1865.
32. Tauber, A.: *Jad Aharon*. Pressburg, 1869.
33. Az első Stampel-féle nyomtatvány: *Gebete der Israeliten*. Pressburg, 1888. I. m. Jegyzéke Stampfel Károly kiadványainak. Pozsony, 1904.
34. *Adolf Alkalay et Sohn*. Judaica. vol. III. 1936. no. 15–16, 36–37. Itt nyomtatták az első héber nyelvű hetilapot Magyarországon. Katzburg, N.: *Hebrew periodicals in Hungary*. = *Areset*. I. Jerusalem, 1958. 279–281.
35. Az említett tételeket lásd. N. Ben-Menachem *i. m.*
36. Bettelheim, S.: *Pressburger Drucke. Hebr. et. Judaica*. I. Pressburg, 1933. 6 l. Könyv címek évről-évre.

The Hebrew Printing House in Pozsony

R. DÁN

In the chronological order of foundation, Pozsony (Bratislava) was the second town in Hungary to have given site to a continuously working Hebrew Printing House. It was in 1814 in Buda that the University Press had published Hebrew books and from 1833 on Pozsony also joined in the Hebrew book publication. Charters discovered but recently attest that Israel Salamon and Kálmán Aron availing themselves of the possibilities granted by Joseph II. had applied for and were granted the permission to establish a Hebrew printing workshop in 1784. In spite of this fact no Hebrew printing house had been founded either in the year of the permission, 1785, or in the following period. There are two reasons for the failure: partly the applicants themselves had not been sure of the success of their undertaking, partly A. Schmied in Vienna, and the smaller workshops in Pozsony considered them competitors. Since A. Schmied had proved to be the weaker part in the competition with the University Press in Buda, in 1833, a few decades later, in Pozsony he set again to conquer the market of Hungary. According to the information of certain bibliographies, the Schmied-workshop changed owner in 1849–1850, after a great many success it became the property of Mr. Sieber. The results of the latest researches prove, however, that this event happened only in 1859. In the interval I. Knöpfmacher, direct successor of A. Schmied, had led the printing house. I. Knöpfmacher was not a person with requirements of high niveau, he published prayer books and other books of no importance. The successors of A. Schmied referred even in 1863 to the once famous Schmied workshop and relying on its good reputation entered into commercial relations with great publishing houses. The smaller works of J. Schlesinger, M. E. Löwy had been printed in this workshop. Sieber's successors had founded the Pressburger Gesellschaft Druckerei, later the Nirschy Brothers were the shareholders of the Printing

House. The Löwy-Alkalay Co, centre of the contemporary Hebrew literature in Hungary, founded in 1875, set the aim of patronizing the classic Hebrew literature.

In the years of the turn of the century several smaller workshops produced already Hebrew prints in Pozsony.

In 1933 S. Bettelheim compiled a type-written manual to the bibliography of the publications of the Pozsony Hebrew Printing Houses. In the columns of the periodical Kirjath Sepher J. Kohn and N. Ben-Menachem attempted to collect the whole material. With the inclusion of this material and of the Hebraica material to be found in libraries of Hungary, the Hebraica of Pozsony will be comprised in the Bibliographia Hungariae Hebraica in preparation.

Egy perzsa evangéliumfordítás az OSZK Kézirattárában

MARÓTHNÉ JEREMIÁS ÉVA

Az OSZK Kézirattárában található keleti (arab, perzsa, török) kéziratok első tudományos vizsgálatát *Goldziher* Ignác végezte el a múlt század végén, *Fraknoi* Vilmosnak, a könyvtár anyagának tudományos feldolgozását szorgalmazó igazgatása alatt.¹ A Magyar *Könyvszemlé*ben megjelent rövid ismertetésben a XXIX. számmal jelzett, a *Jankovich* gyűjteményből származó perzsa evangéliumfordításról (Quart. pers. 4) csupán néhány soros megállapítás olvasható, mely szerint a kézirat „... korát biztosan meg nem határozhatjuk. Sem az írás jelleme, sem a szöveg nem nyújt eziránt tájékoztatást.” Bár ez a megállapítás egy kiváló sémi filológustól származik, mégis érdemes a kéziratot közelebbről szemügyre venni.

A 162 × 135 mm méretű, vízjel nélküli keleti papirosra írt kézirat eléggé rongált állapotban kerülhetett az utolsó tulajdonos birtokába. Mindenesetre a XIX. sz.-ban újrakötötték (félbőr kötés) és elől 9, hátul pedig 17 előzéklappal látták el. Az újrakötéskor a könyvtestet erősen körülvágták, aminek a marginális glosszák egy-egy betűje áldozatul esett. Az utolsó előzéklap verzóján találjuk a XIX. sz.-ból származó latin címet. Alatta és még a kézirat több lapján *Jankovich* Miklós tulajdonbélyegzője látható. Mai lelőhelyéről a Nemzeti Múzeum régi bélyegzője (Ex Museo Hungarico) tanúskodik. Az evangéliumok szövege 223 folióra terjed, az elejéről *Máté* 1,1–21 versek, a végéről pedig *János* 21,15–25 versek hiányzanak. A leveleket nyomtatott foliószámokkal látták el, azonban a 23–24., 36–37. és 200–201. foliók között egy-egy levél számozatlanul maradt. Az írástükört (142 × 80 mm) tollal húzott vékony aranykeret fogja körül. A kereten belül minden oldalon 11 sor kapott helyet. A fejezetek elé rubrummal írt rövid tartalmi összefoglalókat külön is bekeretezte a scriptor, ezzel egyvonalban a fejezetek számát a külső margón is jelezte. Piros tintával jelölte még az írástükör felett az evangélista nevét és a fejezetek számát, valamint a szövegen belül a *Jézus* (a *Messias*) nevet. A szöveg olvashatóságát az utolsó és az első lapokon található vízfolt és szennyeződések nem befolyásolták. Az utolsó levél sérült sarkát, feltehetőleg az újrakötéskor, az előzéklappal megegyező papírral kiegészítették.

A gondos, szép írás feltehetően perzsa iskolában tanult kalligráfus munkája. Az írástükör külső szélén két kéztől, kb. a XVIII. sz. második feléből származó glosszákat találhatunk. Az első glosszátor egy-egy perzsa szó mellé annak latinbetűs átírását, olasz, görög vagy török fordítását (sokszor mindhárom nyelven egymás mellett) adja. A másik glosszátor a perzsa szó latinbetűs átírását leg-

többször olasz fordítással egészíti ki, néhány helyen az első bejegyző glosszáit javítja.

Mivel a kézirat csonka, a keleti kéziratoknak az utolsó oldalán általában található bejegyzés a keletkezés helyéről, idejéről és szerzőjéről ill. másolójáról nem áll rendelkezésünkre. Megtalálható azonban ennek a kéziratnak egy 1694-ben készült mása a British Museum keleti kézíratainak gyűjteményében.² Az angliai kéziratot leíró katalógus említi, hogy Bécsben is található egy hasonló fordítás,³ melyet — annak előszava szerint — egy francia misszionárius készített XIV. Lajos (helyesen XIII. Lajos) számára 1616-ban, Georgiából visszatérvén. Ez arra enged következtetni, hogy egy 1616-ban vagy előtte készült fordításnak a XVII. század második felében, legkésőbb a XVIII. század elején készült, részben módosított másolata van kezünkben.

Felmerül ezután a kérdés, kik, milyen célból, kiknek a számára fordították le a Bibliát perzsa nyelvre a XVII. században.

A bibliafordítások szempontjából a perzsi kereszténység történetében a szafavida dinasztia hatalomra jutása (1502) jelent határvonalat. Bár már az első évszázadokban, majd a Szászánidák uralkodása alatt (226—651) nagyobb számban is eljutottak Perzsiába szír misszionáriusok és alakultak keresztény közösségek,⁴ ezek azonban mindvégig Antiokheia, Edessa, majd Seleukeia-Ktésiphon protektorátusa alá tartoztak, így feltehetően maguk is az egyik legkorábbi bibliafordítást használták, a szír nyelvű *Pesittát*. Hogy már ekkor, a Szászánidák alatt megvolt az igény népnyelvi fordításra, mutatja például egy, a turáni szövegekből előkerült pahlavi zsoltártöredék.⁵ Az arab hódítástól (VII. század) a mongol betörésig (XII. század) terjedő korszak, bár a mohamedán kalifák kezdetben nem üldözték, sőt befogadták udvarukba a görög műveltségű szír keresztényeket, természetlen volt a bibliafordítások szempontjából. A mongol hódítás kora, melynek kezdete egybeesett az utolsó kereszteshadjáratok idejével, új korszakot jelentett a perzsi kereszténység életében. Míg az eddig terjedő korszakban „belső” erőkkal, elsősorban a szír nyelvet ismerő keresztény misszionáriusokkal oldották meg a bibliafordítást, a XIII. század után Nyugatról (Rómából) jövő, nem perzsa anyanyelvű katolikus misszionáriusok folytatták a feladatot. A XIII. század dominikánus és ferences szerzetesei⁶ az első hírnökei voltak a keleti ortodox egyháztól ebben az időben már teljesen elszakadt római katolikus egyháznak. Bár ezek a missziós utak még csak elszigetelt próbálkozások maradtak, mivel a mongol hódítók, elsősorban *Timur* (1336—1405) kegyetlenül üldözték a keresztényeket, mégis nagy jelentőségük volt, mert felkeltették Európa figyelmét és érdeklődését a keleti országok, keleti keresztények iránt.

A Timuridák bukása után az új uralkodóház, a szafavida dinasztia (1502—1722) élete szinte kezdettől fogva összefonódott az ebben az időben hatalmas csúcsán álló oszmán birodalom elleni harccal. Ez a harc pedig ekkor Európa számára sem volt közömbös. A török hódítás nemcsak az egyes országok állami létét fenyegette, de a levantei és ennek kisugárzási körébe tartozó távolkeleti kereskedelmi útvonalakat is veszélyeztette.

Az Európára és Perzsiára egyaránt veszélyt jelentő török elleni közös harc gondolata már a XVI. század elején felmerült,⁷ de csak I. *Abbasz* (1587—1626), a Szafavidák legkiemelkedőbb, erős központi hatalmat teremtő uralkodója realizálta. Nemcsak a belső rendet szilárdította meg, de uralkodása alatt kiépültek és megerősödtek kapcsolatai az európai országokkal is. A kapcsolatok erősödését

főként két tényező határozta meg: egyrészt az egyre jobban szükségessé váló katonai összefogás a török ellen, másrészt a kereskedelmi utak biztosítása Európa ill. India felé. A közös összefogást az európai uralkodók nevében VIII. Kelemen pápa vetette fel 1592-ben I. Abbászhoz írt levelében: „Quantum nobis iniuriam, quantum Arabis, Graecis, Germanis, Pannonibus cladis intulit? ... Putavimus igitur in communi causa esse etiam consilia communicanda atque opes conferendas ad illam pestem opprimendam.”⁸ A sah válaszul követet küldött 1595-ben Rómába és diplomáciai követeket, szerzeteseket kért a pápától, megígérve, hogy országában lehetővé teszi a kereszténység szabad hirdetését. A pápa a mezitlábás karmelita rend itáliai kongregációjára bízta a perzsiai missziót. 1604-ben indult el az első három karmelita szerzetes és 1607 őszén érkeztek meg Iszfahánba, az akkori fővárosba.⁹ Őket hamarosan más szerzetesrendekhez tartozó misszionáriusok is követték, mind más-más ország képviselőiben, így Portugáliából augusztinusok, Franciaországból kapucinusok, majd nem sokkal később német jezsuiták is.

A szerzetesek hittérítő munkájukat kezdetben a mohamedán lakosság, az itt nagy számban élő különböző keresztény szekták (nesztorianusok, jakobiták, mandeusok) és a keleti egyházhoz tartozó keresztények (örmények, grúzok) között folytathatták. Tényleges eredményeket azonban csak az utóbbi kettőnél érhettek el. A muzulmán lakosság között missziós munkájukat lehetetlenné tették kezdetben a nyelvi nehézségek, később pedig az aposztata mohamedánok kegyetlen megbüntetése. Nehezítette helyzetüket még az is, hogy I. Abbász kezdeti toleráns politikáját később, a török felett aratott győzelmei után, amikor európai szövetségeseire már nem volt rászorulva (egyébként sem látta sok hasznát a szövetségnek), a misszionáriusokkal kevésbé volt elnéző.

Már az első Perzsiába küldött szerzetesek Rómába írt levelei rámutatnak a keleti missziók egyik legfontosabb problémájára, a nyelvi érintkezés kérdésére. Eredményes munkájuk feltétele volt, hogy a klasszikus hagyományokon nyugvó irodalmi nyelv, az udvar nyelve mellett megtanulják és használják az ebben az időben ettől nagymértékben eltérő népnyelvet, a „bazárok” nyelvét. Ezért szorgalmazták, hogy állítsanak fel Rómában egy szemináriumot a keleti misszióba készülő szerzetesek számára.¹⁰ A tanítandó tárgyak közé elsősorban keleti nyelvek (arab, perzsa, török, örmény) tartoztak. Hogy a római szemináriumot ellássák megfelelő könyvekkel (szótárakkal, nyelvtanokkal, fordításokkal) és saját szükségleteiket is kielégítsék, már az 1600-as évek elején megszületnek az első fordítások, elsősorban biblia- és koránfordítások, apologetikai művek¹¹.

Az ebből a századból származó részben kéziratos, részben nyomtatásban megjelent terjedelmes anyag igen jelentős az újperzsa nyelvtörténet és lexikográfia szempontjából. A könnyebb kezelhetőség kedvéért ugyanis sokszor átírták a perzsa szavakat vagy szövegeket a latin abc betűivel is, mely az arab betűs perzsa írással ellentétben jelölte a perzsa nyelv egyes instabil magánhangzóit, így ezek a szövegek segítséget nyújtanak a klasszikus perzsa nyelv (X. századtól) és a ma Teheránban beszélt nyelv között végbement folyamat rekonstrukciójához (klassz. ä > mod. a; klassz. ĩ > mod. e; klassz. ũ > mod. o). Az anyag lexikális jelentőségét az adja, hogy a korabeli népnyelv szókincsét tartalmazza, bár perzsa nyelvterületen már aránylag korán, a XI. századtól kezdve készültek farhangok, de ezek többnyire irodalmi szövegek nehezebb vagy archaikus szavait magyarázták. Már T. Hydénak a *Historia religionis veterum Persarum* c. 1700-ban megjelent munkája (a londoni polyglott bibliával¹² összefüggésben) felveti azt a gondolatot, hogy a far-

hangok szóanyagát ki kell egészíteni: „... lexica Persica quae in Persia et Turcia extant, facta fuerint ante 200 annos, eaque pro eorum poetis explicandis, ideo pro moderniore lingua quae in Persia hodie usurpatur consulendum esset comparando ab urbe Ispahan in Perside modernum aliquod lexicon seu vocabularium pro recentioribus vocabulis quae plurima sunt, eaque in dictis lexicis non extantia, ut nuperis annis in colloquio cum Ispahanensibus Pers-Armenis comperi.”¹³

Ez a fent említett két tényező, a népnyelvi szöveg és a latinbetűs glosszák teszik ezt a kéziratot is értékesé, mivel a perzsa bibliafordítások történetét nézve korai és ezért értékes szöveget tartalmaz. A szöveg értékét elsősorban az adja, hogy a korában (és ma is) használt arabizmusokkal telezsúfolt irodalmi nyelv helyett egyszerű, könnyen érthető, gördülékeny stílusban íródott. Például már a klasszikus irodalmi nyelvben is igen elterjedt (kivéve egyes purista írókat) összetett igék (legtöbbször arab participium + segédige) helyett egyszerű verbum finitumot használ a fordító, vagy összetett ige esetén is arab participium helyett perzsát.

Ezt illusztrálja az alábbi összevetés is, ahol a kéziratunkból vett példák mellett (A) egy eszázadi, az angol Bible Society által kiadott modern bibliafordítás megfelelő szövege áll (B). Az idézett szöveg *Máté* 3, 1–3 versek.¹⁴

(A)

dar ān rūzgār āmad Yuhannā
muʿammadid āwāz mīdād dar bi-
yābān-i yahūdā wa mīguft
tauba kunīd ki malakūt-i ās-
mān nazdīk āmada ast īnast
ānki gufta šuda ast dar Išʿā
paigambar ānki guft āwāz-i
bāng kunanda-yi dar biyābān
sāxta kunīd rāh-i xudāwandrā
wa āsān kunīd hanjār-i ūrā.

(B)

dar ān ayyām Yahyā taʿamīd
dihanda dar biyābān-i yahūdiyya
zāhir šud wa mauʿīza karda mī-
guft tauba kunīd zīrā malakūt-
i āsmān nazdīk ast zīrā hamīn
ast ānki Išʿā nabī az ū xabar
dāda mīguyad šadā-yi nidā ku-
nanda dar biyābān ki rāh-i xu-
dāwandrā muhayyā sāzīd wa turuq
rāst namāyīd.

A különbségre nézve v. ö.:

1. rūzgār ayyām
2. āmad zāhir šud
3. āwāz mīdād mauʿīza karda
4. paigambar nabī
5. āwāz šadā
6. bāng kunanda nidā kunanda
7. sāxta kunīd muhayyā sāzīd
8. hanjār turuq

A két szövegből kiemelt azonos részek egymás mellé állítva jól példázzák a fentieket. Az (A) példák perzsa főnevei mellett a modern fordítás arab szót használ (1, 4, 5, 8), egyszerű verbum finitum helyett arab participiummal képzett összetett igét (2). A 3, 6, 7. példánál kéziratunk is összetett igét használ, de azoknak első tagja is perzsa szó (āwāz, bāng, sāxta), szemben a másik fordítás arab participiumaival (mauʿīza, nidā, muhayyā).

A lexikális eltéréseken kívül a mondatok szerkesztésében is megfigyelhetünk különbségeket, pl. (A) *āwāz mīdād ... wa mīguft*; (B) *mau'īza karda mīguft*, melyek szintén arra mutatnak, hogy egyszerűbb, világosabb az (A) szöveg.

A kézirat külső és belső lapszélein található nagyszámú (200-on felüli) glossza teszi másodszer is értékesé az a kéziratot. Ezek a glosszák több célt szolgálhattak. A legtöbb esetben a glossza első tagja a perzsa betűs szó transzkripciója. Transzkripcióról és nem translitterációról van szó, mégpedig olasz anyanyelvű vagy olasz iskolázottságú ember munkájáról. Világosan mutatja ezt egyes mássalhangzók átírása. A *dzs*, *k*, *g* betűket a glosszátor palatális magánhangzók előtt és szó végén minden esetben *ḡ* (*kenkāḡ* = *kankāḡ*), *k* (*chunuk* = *xunuk*) és *gk* (*gkendḡine* = *gan·īna*) betűkkel adja vissza, veláris magánhangzó előtt azonban mindig *gi* (*hangiar* = *hanjār*), *ki* (*kiušīš* = *kūšīš*) és *ki* (*g* = *kiungiusk* = *gunjīšk*) betűcsoporttal, az olasz kiejtésnek megfelelően. Érdekes azonban, hogy más mássalhangzókat az átíró, feltehetően anyanyelvének hatására, palatalizálva ill. keményítve ír át, pl. az *l*-et mindig *li*-vel veláris magánhangzó előtt, pl. *lial* (= *lāl*), *meliach* (= *malax*) stb., a perzsa szóban előforduló *g*-t pedig *gk* betűcsoporttal. Ez arra enged következtetni, hogy a glosszátor anyanyelvében fontos szerepe volt a palatalizáltságnak, ezért tartja fontosnak annak a jelölését. Ez pedig a szláv nyelvek felé mutat. Megerősíti ezt három, ebben a kéziratban szokatlan cirill betűs átírás is (pp. 9v, 34v, 81). A mássalhangzók átírásáról érdemes még megemlíteni, hogy a történetileg különböző, de a mai nyelvben egy fonémának számító *g* és *q* a glosszákban *g* ill. *gh* betűvel és *k* ill. *c* betűvel van átírva, ez pedig arra enged következtetni, hogy az ejtésben is megvolt ez a különbség, tehát a mai beszélt nyelvnél archaikusabb állapotot mutat.

A magánhangzók átírásából is erre a megállapításra juthatunk. A már említett instabil magánhangzók a mai nyelvben is igen nagy változatosságot mutatnak,¹⁵ így kéziratunk esetében is a glosszák átírásában fellelhető „szabálytalanságokra” legtöbb esetben a fonetikai környezet ad magyarázatot (természetesen számolni kell hibás írással is). A legtöbb problémát a modern *a* < klassz. *ā* és a mod. *e* < klassz. *ē* átírása jelenti. Az [a] fonémát a glosszátor *a/e* betűvel írja át, gyakrabban az utóbbival. Az *e* betűvel való átírást legtöbbször megmagyarázza a fonetikai környezet, pl. ha a következő szótag *e/i*-t tartalmaz: *teschir* (= *tesxīr*), ha palatalizáltak minősülő mássalhangzó előtt áll: *pelias* (= *palas*), vagy egytagú szavakban: *merz* (= *marz*). Hasonlóan a mai *a* helyén *u* áll (*nuverdid* = *nawardid*) a szomszédos *w* hatására. A mai *e* átírásánál még a legtöbb esetben a klasszikus kiejtésnek megfelelő *i* betűt találjuk a glosszákban, pl. *abisten* (= *ābistan*); ritkábban előfordul *e* is pl. *lefafe* (= *lifāfa*), néhány esetben egy szóban mindkét átírás is, pl. *behist* (= *bihišt*).

A mai *o* < klassz. *ō* átírásánál kivétel nélkül a klasszikus ejtésnek megfelelő *u* betűt találjuk, mely így egyaránt szolgál a mai *u* < klassz. *ū* és a mai *o* < klassz. *ō* jelölésére.

A magánhangzók átírásából következtetve a glosszátor korabeli kiejtés a klasszikus és a mai kiejtés között ingadozott, de még inkább a klasszikus kiejtés felé hajlott.

A glosszák átírásából nemcsak a korabeli nyelvallapotra, hanem az olvasóglosszáló személyére is vonhatunk le óvatos következtetéseket. Mivel az átírásokból több, a mai beszélt nyelvben is megtalálható hangváltozásra következtethetünk, feltételezhető, hogy szerzőjük is perzsa nyelvterületen szerzett tapasztalatai alap-

ján készítette. Tekintve, hogy a perzsa nyelv használata ebben az időben igen elterjedt volt Indiától a török birodalomig mint a diplomácia és az irodalom nyelve, személyét, nemzetiségét csak találgatni tudjuk, de ebben segít a többi, másnyelvű glossza is. A legtöbb esetben a latin betűs transzkripció után a szó olasz megfelelője áll, ez pedig arra mutat, hogy szerzőjük olasz iskolázottságú ember volt, esetleg olasz szótárt használhatott, miként már az átírás is erre utalt. A Perzsiában megforduló misszionáriusok közül pedig a legtöbb olasz karmelita volt. Mivel a glosszák között sok olyan van, melyek egészen mindennapi szavakat magyaráznak, pl. *digher* (= *digar* „másik”), lehet, hogy kéziratunk „iskolapéldány” volt, melyből a nyelvet tanulták. Hogy a „tanuló” művelt, iskolázott ember lehetett, mutatja számos görög nyelvű glossza, főként nehezebb, idegen eredetű szavaknál pl. *peseh* (= *pašša*), *zenzala*, „szunyog”, de találhatunk néhány török fordítást is, pl. *edim* (= *adim*), *sahtian*, *pele di capra* „szattyán”. A török, görög glosszák a perzsa nyelvterület nyugati felére teszik a keletkezés ill. a kézirat használatának a helyét. A három cirill betűs átírás (és a mássalhangzók átírásának egész rendszere) pedig azt mutatja, hogy az evangélium olvasója és a glosszátor szláv nyelvismerettel is rendelkezett. Így a Balkánnak olyan vidékéről származó személyre gondolhatunk, aki még törökül is tanulhatott, de már olasz iskolába is járhatott.

A kézirat további sorsát is legfeljebb csak találgathatjuk. Bár a keleti kéziratok nagy része a Török hódoltság korában került Magyarországra, majd különböző gyűjtőktől (*Jankovich*, *Horvát* István) a Széchényi Könyvtárba, elég nehéz feltételezni, hogy a mohamedán törökök (perzsák pedig nem voltak a sok-nemzetiségű török hadseregben) Bibliát olvastak volna. Annál több hasonló jellegű kézirat került azonban Bécsbe, ahonnan már könnyűszerrel juthatott Magyarországra.

Jegyzetek

1. *Goldziher* Ignác: *A Magyar Nemzeti Múzeumi Könyvtár keleti kézíratai*. = *Magy. Könyvszle.* 1880. 102–125., 222–243. l.
2. *Rieu*, Ch. F.: *Catalogue of the Persian MSS in the British Museum*. London 1879. Add. 19, 431. A katalógusban közölt részlet (*Maté* 3, 1–3.) és az OSZK kézirat megfelelő részlete pontosan egyezik.
3. A bécsi kéziratot *Hammer* (*Mines de l'Orient*, VI, pp. 280–282.) és *Flügel* (*Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*. Wien 1867. p. 11.) katalógusa említi, de csak az utóbbi leírása volt elérhető. Eszerint: „Die Übersetzung folgt unstreitig einer französischen.“
4. Ezek az V. századtól az önálló nesztóriánus egyházat alkották.
5. *Andreas*, F. C.: *Bruchstücke einer Pehlevi-Übersetzung der Psalmen. Aus dem Nachlass herausgegeben von K. Barr.* = *Sitz. Ber. Preuss. Akad.* 1933. 91–154. l.
6. *Gabriel*, A.: *Die Erforschung Persiens*. Wien 1952. 39. l.
7. Az OSZK antiquái között is (Ant. 3055) található egy levél, melyet I. *Iszmail* (1502–1524) küldött II. *Lajosnak*: „Sophi regis Persarum epistolae ad Carolum imperatorem et Ludovicum regem Hungariae, quibus perpetuum foedus pollicetur.” Vö. *Göllner*, C.: *Turcica*. Bucuresti – Berlin 1961, § 197; *Apponyi* I. 176.
8. *A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal mission of the XVIIth and XVIIIth centuries*. Londra 1939. vol. II. 1273. l.
9. Ebben az időben, pontosabban 1602-ben indult el a kolozsvári *Zalánkeményi Kakas* István egy küldöttség élén Perzsiába, hogy megbízója, II. *Rudolf* és I. *Abbász* perzsa sah között a kapcsolatot megteremtse. Bár ő nem jutott el a perzsa fővárosba, mert útközben megbetegedett és meghalt, a vele együtt utazó *Tectander György* *Iter Persicum* címmel megírta az utazás történetét. Az útleírás még szerzőjének életében számos kiadást megért, és korának egyik legkedveltebb olvasmánya volt. (RMK III. 1079.)
10. V. *Pál* pápa 1607-ben motu proprioval a Congregatio à S. Paulo-ra bízta a keleti misszióba

- készülő szerzetesek képzését. Ezt 1661-ben áthelyezték a S. Pancratiusról elnevezett konventbe. A szeminárium 1798-ig állt fenn.
11. Rossi, E.: *Elenco dei manoscritti della biblioteca vaticana: Studi e testi* 174. Citta del Vaticano 1953. Vat. Pers. 2, 4, 6, 15, 51, 52 etc.
 12. Ed. B. Walton. London 1654—1657.
 13. Lagarde, P.: *Persische Studien*. Göttingen 1884. 14, 46. 1.
 14. A perzsa szöveg latinbetűs átírásában megkülönböztetjük a klasszikus és a mai kiejtés szerinti átírást. Az itt közölt részletben a klasszikus kiejtésnek megfelelően történt az átírás.
 15. Lazard, G.: *Grammaire du persan contemporain*. Paris 1957. p. 13. „Les échanges entre a e o tres fréquents, non seulement dans la langue familiere, mais aussi dans la prononciation littéraire ordinaire.”

On a Persian Gospel-Translation in the Manuscript Department of the Széchényi Library

E. M. JEREMIÁS

Among the oriental (Arabic, Persian, Turkish) manuscripts in the National Széchényi Library there is a Persian Gospel-translation (Quart. pers. 4) from the inheritance of Miklós Jankovich.

The text of the MS can be dated to the very beginning of the XVIIth century on the basis of evidences provided by the same MS preserved in the British Museum and it was copied presumably in the second part of the XVIIth century at the latest.

In the history of Persian Bible-translations the Safawidas' accession to the throne makes a new period. Until this time the translations were made mostly by Syriac monks, but after the XVIth century by European missionaries. From this point of view the reign of I. Abbas (1587—1626) was the most productive. He was on good terms with the European sovereigns and the Roman pope aiming to realize a joint fight against the Turkish empire. To realize this coalition he allowed the catholic missionaries to go into his country.

The linguistic and literary activity of the missionaries makes a significant contribution to the research of the Persian language. On the one hand it affords an insight into the everyday language of the local population in the XVIIth century, on the other hand conclusions can be drawn from the transcription of the Persian text to the pronunciation of that time.

These reasons make the MS instructive. Its text comparing with the text of the English Bible Society is very simple, for the most part without Arabic words and phrases. The MS has more than 200 glosses made by two different hands in the XVIIIth century. The glosses consist of the transcription of the Persian word in Latin letters and in Italian, Greek or sometimes Turkish translation. The transcription of the consonants shows that the glossator was a native of Italy or at least of Italian education. Some circumstances seem to prove that the glossator could have been influenced by a Slavic language, too (e. g. [l] is always rendered by *l'* and there are three transcriptions in Cyrillic letters). The vowels of the Persian words are transcribed generally according to the classical pronunciation. From the so called instabil vowels [a] has a wide range of allophons. In most of the cases it is rendered by *a, e, i* according to the phonetic environment.

The MS represents a valuable and interesting stage in the history of the Persian Gospel-translation.

Grillparzer Magyarországon

Születésének 175. évfordulójára

KOZOCSA SÁNDOR

Az osztrák irodalom klasszikusának értékelése irodalmunkban nem volt mindig egységes. Különböző korokban és egyes nemzedékeknél különböző módon nyilatkozott meg szellemi életünk Grillparzer-szemlélete. Ezt a negatívnak is nevezhető állásfoglalást főleg az idézte elő, hogy az írónak hazánkkal kapcsolatos némely nyilatkozatát félreértették vagy tudatosan félremagyarázták, sőt elferdítették. Hosszú időbe telt, amíg ez a hazug zománc lepattozott róla, és a magyar műélvező közönség elé az író a maga valóságában került.

Addig is, amíg végigkísérjük a grillparzeri mű és egyéniség hatásának magyarországi útját, vessünk egy pillantást az alkotó művészi küldetésére: drámáinak ma is legelőbb problémája a szerelem és annak sajátos felfogása. A szerelemnek belső vívódásait, a kirobbanó indulat és a fékező értelem tusáját, a női szivekbe vetítette. Asszony-ábrázolásai azonban mégsem hasonlíthatók Euripidész, Shakespeare vagy Racine asszonyaihoz. Grillparzer női odaadók, ösztöneikben túláradók (gondoljunk csak a német romantika hősnőire!), válságuk is tipikusan asszonyi válság, sorsuk az, hogy mindig eltikkadnak és elhervadnak a szenvedély perzselésétől. *Sappho*, *Hero*, *Medea*, minden nőiségük mellett a szerelemnek „újszerű” férfi-problematikáját élik át, tökéletes lélektani hűségük ellenére a nagy magányos költőre, magára alkotójukra hasonlítanak. Szerelmük, ahogy azt Halász Gábor finoman megfigyelte, „a tiszta fej megzavarodása”, s ellenállásuk sem annyira lányos rémület, mint férfias kapaszkodás a fegyelembe: „Ich kann nicht im Trüben ahnen und zagen, — Klar muss es sein um Medeen, klar!”

Grillparzer drámái magyar színpadokon, főleg a Nemzeti Színház deszkáin diadalmasan vonultak be a halhatatlanokat megillető piederstálra. Színművei többféle fordításban hódítottak hazánkban, s csodálatos fantázia szülte alakjait a magyar színjátszás legnagyobbjai öltötték magukra és vitték diadalra. Elsőnek a *Sappho* került a magyar közönség elé, 1819-ben Székesfehérváron, sokkal előbb, mint Németországban. A darabnak ezzel az első, még kezdetleges fordításával adódott lehetőség a nagy magyar tragikának, Kántornénak (1791—1854) egy fényes szerep megteremtésére, melyet később *Jászai Mari* csiszolt még kristályosabbá. Ki sejtette, hogy a pesti *Sappho*-előadás a magyar színészet hírét világgá viszi egy derék német utazó, August *Ellrich* jóvoltából, aki ittjártakor elragadtatva gyönyörködött Kántorné játékában. Viszont *Ináncsi Pap* Gáboré (†1791) az érdem, hogy elsőnek kísérte meg Grillparzert, és még hozzá mindjárt a *Sapphót* for-

dítani. A kiváló osztrák író ebben az időben aratta Bécsben első diadalát az *Ahn-frau*val a Theater an der Wien-ben, *Sapphó*ját később már a Burgtheater művészei játszották. Sikerének híre hamarabb eljutott Magyarországra, mintsem gondolni lehetne, hiszen Bécsben 1818-ban mutatták be s a következő év végén már a székesfehérvári színtársulat tűzte műsorára, sőt a következő évben már nyomtatásban is megjelent. Nagy irodalmi tett volt ez abban a korban, amikor még mindig *Kotzebue* színpadjaink csillaga. Igazat adunk *Bayer* Józsefnek, a magyar színészet története kiváló monográfiusának, hogy *Sappho* „megjelenése a székesfehérvári színpadon üdítő áradatként hatott”. Kántorné a *Sapphó*t az ismeretlen pesti joghallgató fordításában teljes sikerre vitte: páratlan művészetében Budán még 1833-ban is gyönyörködtek. E korai *Sappho*-fordítás, majd ennek első székesfehérvári előadása, Kántorné hiteles szerep-ábrázolása, színészet-történetünknek a múlt század első negyedében egyik legnagyobb cselekedete volt, ezért írhatta a kongeniális kortárs, *Déryné*, hogy Kántorné *Sapphó*jában „az elementumok erejét bírta kifejezni”.

Néhány évvel *Sappho* első előadása után, 1824-ben Grillparzer első nagy sikerének, az *Ahnfraunak* fordítására került sor, mely *Az Őss-anya* címmel Pesten *Trattner* János Tamás „költéséivel” jelent meg. Grillparzer sorstragédiáját *Petrichevich Horváth* Dániel (†1842), császári és királyi főstrázsamester ültette át magyar nyelvre. Ezt a primitív munkát 1822 óta az erdélyi, illetve a kolozsvári színészek már játszották. (Egyébként *Petrichevich Horváth Körnerből* készített *Zrinyi*-fordításával nyitották meg 1821-ben Erdély főurai a kolozsvári új színházat.) A következő évben a színlap az *Őss-anyát* mint „egy nagy remek új szomorújátékot” hirdette. Az előadás sikerét bizonyítja az is, hogy többször került színre. A fordításnak, bármennyire gyarló volt, mégiscsak van érdeme: meglátta a grillparzeri romantika üdeségét, felfigyelt az „igazi” mű ifjú tüzére, és megkapó elevenségére. A Horváth-féle fordítással egyidőben készülhetett *Vass* István átültetése, ennek azonban még a kézírata sem maradt fenn, noha 1836-ban Budán az ő fordításában adták elő akkori legnagyobb aktorjaink: *Megyeri* Károly, id. *Lendvay* Mártonné és *Fáncsy* Lajos. Nem tartom lehetetlennek, hogy a sorstragédia közel egyidőben levő fordítása úgy készülhetett, hogy a *Petrichevich*-féle a magyarországi, a *Vass*-féle az erdélyi színtársulatok számára legyen kéznél.

Magyarországon is járt Grillparzer, 1843 augusztusában álmainak földjére, Görögországba utazásban került hazánkba, ahová már rossz hangulatban érkezett, mert eredetileg spanyol tájakon át szeretett volna menni, de a karlista puccs miatt erről a tervéről a történelem lemondatta. Alig hogy Pozsonyba kerül, gyomrát rontja az „erős magyar bor”, ami hangulatát még nyomottabbá teszi, habár élvezettel sétál a pozsonyi ligetben. Néhány nappal később Pest-Budán tartózkodik: „éjjel, midőn a folyó két partján feltűnő lámpasorokat” szemléli, úgy látja, hogy „használt e kép egy kissé a nápolyi öbölhöz”. A magyar színházban megtekint egy előadást, melyet „rossznak nevezni alávaló hízélgés” lenne. Valami *Eder* kisasszony énekelte *Rozinát*, és csakis nála lehet „jelzőül a »rossz«-at középfok nélkül használni”. Egy angol útítársa elragadtatva mutatta neki a készülő Lánchidat, mire Grillparzer megjegyezte, hogy ehhez nem ért. 1851-ben Szliácson kúrálja megromgált gyomrát, amiről epigrammában is megemlékezett.

1852-ben a vasmegegyi Tarcsafürdön, 1853-ban (és utoljára Magyarországon) ismét Szliácson keres gyógyulást.

A húszas évek irodalmi lendülete után a grillparzeri mű újabb térhódítása a

század ötvenes éveiben észlelhető: 1854. szeptember 4-én a nemzet első színháza bemutatta *Hero és Leander* címmel *A szerelem és a tenger hulláma*it Komlóssy Ida (1825—1893) színművésznő prózában készített fordításában, a művésznő jutalomjátékaként. Szerepfelfogása teljesen hibás volt, mert *Herót*, a természetes és őszinte szerelem szimbólumát érzélgős pátoossal, mintegy kenetteljes szertartással játszotta. 1856-ban ugyancsak a Nemzeti Színházban gyönyörködhetett a pesti nézőközönség *Ristori Adelaide* (1822—1906) olasz művésznő „leírhatatlan lelkesedéssel” fogadott vendéjátékában.

A Nemzeti Színház Könyvtárában 1878-ban új *Sappho*-fordítás jelent meg *Garay* Alajos (1818—1886) katolikus lelkész — a jeles költő, *Garay* János testvéröccse — tolmácsolásában. A következő évben jött a *Budapesti Szemlében* *Heinrich* Gusztáv (1845—1922) kitűnő tanulmánya, a *Bánk bán a német költészetben*; ebben nagy tudományos erudícióval tárgyalta Grillparzer magyar tárgyú drámáját, az *Ein treuer Diener seines Herrn*-t (1828); a XIII. században élő Bánk bán uralkodójával történt összeütközését feldolgozó tragédia a magyarságából teljesen kivetkőzött nagyúr egyéni sérelmét feláldozza a személyfeletti célnak, a királyi tekintély megóvásának. *Heinrich* szerint, ha összevetjük Grillparzer drámáját a legkiválóbb magyar tragédiával, a shakespeare-i ihletésű *Bánk bán*-nal (*Katona* József műve 1821-ben jelent meg végleges formájában), úgy érezzük, hogy a magyar író műve a sikerültebb alkotás.

A nyolcvanas évek a magyarországi Grillparzer-kultusz történetének kiugrasztó évtizede, olyan, amilyenre többé már nem lesz példa. Egyik klasszikus veretű elbeszélése, *Der arme Spielmann*, *Heckenast* Gusztáv kiadásában 1847-ben Pesten, az *Iris* c. zsebkönyvben jelent meg, jól sikerült fordítását 1880-ban *Márkus* Miklós (1849—1882) készítette, s az *A szegény muzsik*us címmel az *Aigner* Lajos által szerkesztett *Magyar Könyvesház* sorozatban látott napvilágot. Ugyancsak a nyolcvanas években a *Hasznos Mulattató* adja *A halász* c. versecskéjét *Bogdánffy* Lajos fordításában. Az évtized közepén a fürgetollú *Latkóczy* Mihály (1857—1906) *Grillparzer Ferenc nyilatkozatai Magyarországról és Grillparzer naplójából* címmel több folytatásos cikkét közli a *Haza és Külföld* folyóirat.

Ez az évtized hozta *Ambrus* Zoltán precíz fordításában a legnagyobb diadalt: *Jászai* Mari *Medea*-alakítását a Nemzeti színpadán 1887. november 4-én. A *Fővárosi Lapok* több számon keresztül hatalmas cikkekben számolt be a rendkívüli művészi eseményről: találó megfigyelése volt, hogy „*Jázon* éppúgy típusa az önzésnek, mint *Othello* a féltékenységnek. S ha ez az inkarnált egoizmus nem viszi őt annyira, mint *III. Richardot*, kinek ez uralkodó szenvedélyévé vált, melyet a vérnek egész özöne sem volt képes elfojtani, de azért *Jázon* mégis cserbenhagyja nejét, hogy magát biztos menhelyre hozza... egyébként az egész tragédián egy eszme fonódik át, amely többé-kevésbé Grillparzer többi darabjainak is alapeszméjét képezi, s ez az, hogy csak a szív csendes nyugalma és a lélek békéje adhatják meg az embernek földi boldogságát”. A lap másnapi száma szerint *Ambrus* Zoltán igen jól tette, hogy *Medeát* lefordította *Jászai* Mari számára, „aki nagy ambícióval fogott a szerephez, mellyel klasszikus repertoire-ját gazdagította”.

A következő évben könyvben is kiadták *Medeát* *Gyulai* Pál méltán népszerű sorozatában, az *Olcsó Könyvtárban*, de nem *Ambrus* Zoltán fordításában, hanem *Hegedűs* István (1848—1925) kissé tanárosan színtelen átültetésében.

1887-ben fordította le *A tenger és szerelem hulláma*it *Ivánfi* Jenő (1863—

1922), a Kolozsvári Színház művésze; ebből közölt szemelvényeket a *Fővárosi Lapok* és az *Erdélyi Híradó*. Még ugyanebben az évben a *Békés* c. hírlap hozta Bleyer Izidor fordításában az *Örök éj* vallásos tartalmú, valamint 1888-ban a *Székesfehérvár és Vidéke Fidelis* álnevű (Feleki Sándor, 1865—1940) fordítója *A csók* c. kevésbé vallásos Grillparzer-verset.

Az 1889-es év irodalomtörténeti eseménye volt a *Fővárosi Lapok*ban megjelent és a Grillparzer-szobor leleplezésének napjára készült tanulmány, *Abai Lajos* (1851—1919) tollából: „sokkal inkább a jozefinizmus hagyományaiban gyökerezett, semhogy szíve fölmelegedhetett volna a magyar nép és a dualisztikus eszme iránt, de elfordult a német birodalom beolvasztó tendenciájától is”. Egyénisége bármennyire szelíd volt, mégis hatalmas impulzióktól forrongott: ennek példájára említi, hogy amikor első drámájának terve fölmerengett benne, „abnormális állapotba” került. Éjszaka ébrenlét és álom úgy összefolytak nála, mint a lázban: „reggel egy közeli súlyos betegség érzésével ébredtem fel” — idézi magát Grillparzert — s másnap hajnali 5-től délután 5-ig kezéből nem tette le a tollat és csak este tudott valamit enni.

A kilenvenes évek is keverték új színeket a hazai Grillparzer-portréhoz. Bayer József az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1890-es évfolyamában „Grillparzer drámáinak első magyar fordításai”-ról emlékezett meg. Ivánfi Jenő 1892-ben újra átdolgozta *A tenger és szerelem hullámainak* régebben készített fordítását, amely ezzel az átjavított szöveggel még az év első napjaiban került a Nemzeti Színház deszkáin bemutatásra. A fordító egyébként a *Fővárosi Lapok*ban jellemző nyilatkozatot tett közzé ezzel kapcsolatban, és érdekesen fejtegette annak okát, hogy miért fordította Grillparzernek éppen ezt a drámáját: „szindarabok fordításának van egy különleges oka is, amikor színész fordít, azért, hogy jó szerephez jusson. Én — megvallom — ezért fordítok. S van ebben a munkában valami különös gyönyörűsége a színész-fordítónak. A szerep kétszeres megalkotójának gyönyörűsége. Mert nemcsak annak az örömét érzi, hogy lelkén átmelegszik hőseinek lelke, hogy gondolatában látja kiélesedni, felépülni hőse alakját, hanem azokban a pillanatokban, amikor összeolvad vele, a szavakat is mintegy ő adja ajkaira, s így kétszeresen azonosul vele . . .” Ivánfi — már a budapesti Nemzeti Színház tagja — *Leander* szerepét játszotta, partnere, *Hero*, *Fáy Szeréna* volt.

Néhány évvel később *A tenger és szerelem hullámai*, majd két év múlva a *Sappho* harmadik ismert fordítása jelent meg, mindkettő Ivánfi Jenő tollából az *Olcso Könyvtár* sorozatban, és ugyancsak az ő fordításának címszerepében aratta a nemzet színpadán 1893. november 24-én Jászai Mari a *Sapphóban* a *Medea* sikerét megközelítő diadalait.

A *Pesti Napló*ban *Robin* álnévvel a költő *Ábrányi* Emil (1851—1920) számolt be a nem mindennapi színházi élményről: Grillparzer *Sapphójában* „a görög költőnő feltámadt ugyanazzal a fennséggel, mely ódáin előmlik, ugyanazzal a szenvedéllyel, ahogy ódáiból soha ki nem hamvadó tűzként ma is előtör . . .” Valóban Sappho „megbocsát mindenkinek, kiengesztelődik önmagával és minden földi salakot levet önmagáról. Büszkén, emelt homlokkal megy a halhatatlanságba. A halálos ugrás csak egy magasabb világba való átlépés?” Jászai Marinak — fejtegeti tovább — „Sappho szerepe visszaadta önuralmát és művészi mérsékletét”, amit egyébként egy másik kritikus, a *Fővárosi Lapok* recenziója is kiemelt: „Sappho-ja odasorakozik a nagy alakok, *Antigone*, *Phaedra*, *Medea* mellé. Elejétől végig mély tanulmány, nagy művészi hitelesség és nemes

mérséklet jellemezték alakítását. Egyenként kellene elemezni minden jelenetét, ha hűen akarnánk ítéletünket megokolni . . .”

Végül 1898-ban a *Fővárosi Színházak Műsorában* megjelent Ambrus Zoltán *Medea*-fordítása.

Az új század hajnalán, 1900-ban *Hamvas József Egyetemes irodalomtörténeté-*ben arányaihoz mértén méltó helyet szentelt Grillparzer munkásságának, amikor rávilágított arra, hogy „a romantikától veszi indítékait, de kidolgozásában a klaszszikus költők méltó utóda. A szenvedélynek, különösen a szerelminek rajzában gazdag költői lelket, finom megfigyelő tehetséget árult el”. 1907-ben a Franklin Társulatnál került kiadásra az *Olcsó Könyvtár* sorozatban Grillparzer másik klasszikus jelentőségű elbeszélése, *A szentdomiri kolostor*; fordítója: Győry Károly. Még ebben az évben írta meg a budapesti egyetem német irodalmi professzora, a már említett Heinrich Gusztáv, az általa szerkesztett *Egyetemes irodalomtörténet*-ben a német irodalom fejlődését. Heinrich Gusztáv, aki a német irodalomtörténet első magyar nyelvű monografusa volt, rendkívüli jelentőséget tulajdonít Grillparzer működésének, amikor kijelenti: ő a „század legnagyobb drámaírója”. Jó szemmel látja meg a grillparzeri mű és élet negatív nagy ihletőjét: a magányt, amikor kijelenti, hogy hivataloskodása közben tapasztalt mellőzése, költői műveinek lenézése, a cenzúra korlátoltságából származó kellemetlenségei, a reakció szellemellenes garázdálkodása korán zárkózottá és elkeseredetté tették, úgy, hogy hamar visszavonult a közelettől, elveszítette kapcsolatát a való élettel, és végül már csak íróasztalfiókjának dolgozott, de mindezek ellenére „műveiben egészséges realizmus uralkodik, mellyel Shakespeare társává lesz . . . Goethe és Schiller óta nincs a német nyelvű irodalomnak költője, aki Grillparzernél nagyobb lett volna”.

1910-ben *Deseő Irén* *Az élet álom* címmel egész könyvet szentelt Grillparzernek és egyik legköltőibb színjátékának, a calderoni ihletésű *Das Traum — ein Lebennek*.

1912-ben a *Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről* c., *Gragger* Róbert szerkesztette gyűjteményben mely egyuttal *Heinrich* Gusztáv emlékkönyve volt. Két tanulmány is foglalkozott Grillparzerrel. *Galamb Sándor* *Grillparzer és Magyarország* címmel foglalta össze azokat a tudnivalókat, melyeket a hazai germanisztika a századfordulógig produkált. Alapos és szép dolgozatában részletesen feltárta Grillparzer magyarországi kapcsolatait. A másik tanulmányt *Richard M Meyer* berlini egyetemi tanán írta, címe *Grillparzer über Lenau*.

1917-ben a Nemzeti Színház bemutatta a *Das goldene Vlies*-trilógiának második darabját, az *Argonautákat*: ennek érthető módon (a vesztett első világháború vége felé) megközelítően sem volt olyan sikere, mint a trilógia első tételének, a *Medeának*. Az előadás hű krónikása, *Krúdy Gyula* (1878—1933) a következőkben számolt be a *Magyarország* hírlap hasábjain a színházi estről: Grillparzer „csaknem az angol udvari költők aureolájában élt, a jószívű bécsi nép szeretetében, amely szeretet csaknem olyan lankadatlan, mint a házaspári állapot . . . *Medea* hangját és manierjét utánozták gyanútlan férjeikkel szemben, Pesten Jászai Marit imítták a házi perpatvaroknál, míg a szerelmi órán Márkus Emilia volt a példa . . .”

Az első világháború után *Benedek Marcell* írta meg első ízben a „Modern világirodalom” történetét; ebben eléggé kételkedő módon mond ítéletet a nagy osztrák író munkásságáról: „egy nagyramenendő fiatal drámaíró első műve, die

Ahnfrau, sorstragédia: és erősebb lehetőséget sejtet, mint amekkorának Franz Grillparzert többi, igen hatásos és igen jól fésült, spanyol és görög klasszikus hatásra valló darabjai alapján látja a mai közönség”. Néhány évvel később Juhász Andor már az egész *Világirodalom élettörténete* összefoglalására vállalkozott; ebben a grillparzeri eszmét távirati stílusban igyekezett megfogni: a német végzetdrámával kapcsolatban megjegyzi, hogy „a főtémák ugyanazok, mint Franciaországban, csak német alaptónussal, a Burggraves német lovagvilága, csak elidealizálva (Kleist), Spanyolország tüze, csak eltestetlenítve (Die Jüdin von Toledo), az erotikától megfosztott, földöntúlvá kopasztott szerelem (Des Meeres und der Liebe Wellen) a hűség (az ember testétől elválasztott, eszmévé disztillált Bánk bán, ugyancsak Grillparzer Ein treuer Diener seines Herren-jében.)”

1931-ben jelent meg *Szemző Piroska Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812—1878)*” c. gondos előmunkálat alapján készített disszertációja a *Német Philológiai Dolgozatok* sorozatának 46. füzeteként. Ebből értesülünk Grillparzernak magyar szerkesztőkkel és kiadóval folytatott — inkább negatívnak tekinthető — kapcsolatáról. Az író négy művének megjelenéséről szerezhetünk így tudomást: „Büntetés nélkül hozta egy pesti német szépirodalmi folyóirat, a *Pannonia* Grillparzer költeményét, *Die Ruinen des Campo Vaccino in Rom* melyet az osztrák cenzúra az Aglaja nevű bécsi zsebkönyvből eltávolított... A költemény finom elégikus hangulatokból fakadt Grillparzernak egy olaszországi útja alkalmával. Ihletője az elmúlás gondolata, mely erőteljes hangon jut kifejezésre... Grillparzernak még egy költeményével találkozunk a Pannoniában: *Berthas Lied in der Nacht*. Csupa zene ez a kis költemény, melyet szinte ritmusa predesztinál altatódallá. Ez is utánnomás”. Mindkét verset a költő engedélye nélkül közölte a folyóirat szerkesztője, a kalandor hírbn álló gr. *Festetics* Károly Albert. Ezért sem lehetett elég bizalma Grillparzernak az új folyóirathoz. Egyébként *Die Ruinen* c. versének a *Pannonia* 1820-as második évfolyamában való közlése magára vonta a könyvvizsgálók figyelmét, mert az *Aglaja* példányait elkobozták. Később, „amiért Festetics hiába küzdött, Mailáth [János]nak sikerült Grillparzert az Irisnek megnyernie”. Először 1840-ben közöl a *Weh' dem, der lügt* c. vígjátékból egy hatásos monológot. Azonban nem ez tette Grillparzert az *Iris* olvasói számára felejthetlenné, hanem a *Der arme Spielmann* c. novellája, mely 1847-ben jelent meg az almanach új folyamában. Egyébként Hieronymus Lorm osztrák író egyik levelében céloz arra, hogy miként kerülhetett az *Iris*be Grillparzer klasszikus elbeszélése: „Damals hatte man in Ungarn, bei aller Pflege der eigenen Nationalität doch noch das Gefühl der hohen Wichtigkeit der deutschen Literatur für die Unterstützung des nationalen Zweckes. Bedeutende Deutsch-österreichische Schriftsteller, ich nenne nur Betty Paoli und Adalbert Stifter hatten an Gustáv Heckenast ihren ausschlieslichen Verleger. Auch das Taschenbuch «Iris» zog unter seiner intelligenten Redaktion die vornehmsten deutschen Literaturkräfte an sich, so dass es damals mit der Geltendmachung deutschen Geistes in Pest besser beschaffen war, als in Wien.” Így lett Grillparzer — Adalbert Stifter mellett — az *Iris* legjelentékenyebb munkatársa. Az almanach kiadója, a kiváló *Heckenast* Gusztáv „szerette volna Grillparzer összes műveit értékes kiadványainak sorába felvenni, ... amikből három fajta kiadást tervezett”, az író „azonban, aki akkor meglehetősen visszavonultan élt, s a kiadók minden hasonló kísérlete elől elzárkózott”, hamarosan meghalt és műveinek szerzői jogutóda a

kiadási jogot — talán érthetően — nem a pesti Heckenastnak, hanem a világhírű stuttgarti *Cotta*-cégnek adta el.

A harmincas évek vége ismét értékes Grillparzer-adalékokat hozott: 1937-ben *Kőhalmi Béla* 170 író és tudós közreműködésével összeállította *Az új Könyvek Könyvét*; az anket szereplői közül *Turóczi-Trostler József* (1888—1962) nyilatkozott Grillparzer-olvasmányi élményeiről: „első határozott, konkrét találkozásom a magasabbrendű irodalommal harmadikos gimnazista-koromban esik. Magyar—német környezetben éltem, német iskolába jártam. Egy felnőtt ismerősöm kölcsön adta Grillparzer összes műveit. Nem törődtem nyelvi akadállyal, értelmi gátlásokkal, készületlenül, de a minden iránt érdeklődő jótanuló konok lelkiismeretességével siettem végigolvasni őket. Az eredmény lesújtó volt. Első kísérletem, hogy betörjek egy zárt, ismeretlen világba, csődöt mondtam.”

Még ugyanabban az évben jelent meg magyar nyelven Friedrich *Schreyvogel* kitérő Grillparzer-regénye, az első Nyugat-nemzedék jeles kritikusanak, *Schöpflein Aladárnak* (1872—1950) sikerült fordítása a Franklin Társulat *Külföldi Regényírók* sorozatában. A megérdemelt siker sem maradt el, amit a könyv több kiadása bizonyít, valamint az is, hogy a szakirodalmi és hírlapi kritika egyaránt a mű jelentőségét megillető tisztelettel és elismeréssel fogadta.

1938-ban megjelent *Európai irodalomtörténetének* második kötetében *Babits Mihály* (1883—1941) feljegyzi, hogy Grillparzer *Sapphója* „elragadta Byront. »Nagy és antik!« — írta naplójában. — »Grillparzer szörnyű név, de meg kell tanulni!« A Sappho azonban nem antik; antik színe csak líra”, egyébként „mindenben a saját költészetének logikáját követte”.

1941-ben jelent meg a *Nyugatban* Halász Gábor (1901—1945) *A végzet költője. Grillparzer születésének százötvenedik évfordulójára* készített tanulmánya szerint „arra jó a szerelem, hogy lelepleződjünk, és a gyónás vad kényszerében kitergessük megszépítő hazugságainkat, melyek végül mégis csak magatartást adtak, hogy mind a testet, odadobjuk látványosságnak legbensőbb titkainkat is? A jázoni szegény a megoldás az eszeveszetségben, amely két embert összesodor, és Medea vijjogása: ‚Trage! . . . Dulde! . . . Büsse!’ a végső szó, amely a férfi felé hangzik? Mennyi csalódásnak kellett a költő lelkét marnia, hogy ez a tömény-keserőség kiválasztódjék, szenvedélynek, életnek, boldogságnak süket tagadása, hogy a végzet legyen mindennapos hálótársa!”

Halász Gábor emlékezésével egy esztendőben adta ki a Révai Kiadó *Szerb Antal* (1901—1945) *Világirodalomtörténetét*, melyben az ihletett író művészi beleérzésével rajzolta meg az osztrák drámaíró hiteles portréját: „Raimund külvárosi színpadokon aratta sikereit, a Burgtheater Grillparzert játszotta, Ausztria nemzeti költőjét. Grillparzer rendkívül összetett, minden benyomás iránt fogékony, sokszínű lélek.” Jó megfigyelése az is, hogy „valami régibb is él benne, mint a klasszicizmus és a romantika: a Habsburg-földön soha ki nem haló barokk hagyomány”, ezért „mozog olyan otthonosan a spanyol barokk-dráma trocheusaiban, mint nálunk Vörösmarty, a Csongor és Tünde költője”. Ilyen a *König Ottokars Glück und Ende*, a „nagy” látványos nemzeti színjáték, mint amilyeneket a jezsuita atyák adtak elő annak idején növendékeikkel: „a szerény és illedelmes Habsburgi Rudolf győzedelmeskedik a nagyzó cseh Ottokáron”, de Bánk bán drámája is „groteszk túlzással fejezi ki a barokk engedelmisség szellemét”, mert „ez a metter-nichi Bánk bán lojálisan zsebvágja mind a megalázást, amely éri (pedig súlyosabbak, mint Katona Bánk bánjának sérelmei), nem tör fel a düh paroxysmusá-

ban, nem öli meg a királynét, a királyné egy vaktában elhajított kés aldozata lesz, mialatt Bánk bán önfeláldozóan megmenti a királyi családot a felkelők hatalmától. A két dráma közt vont párhuzamból ki lehet elemezni miért volt szükségkép tragikus Magyarország és Ausztria házassága”. Szerb Antalnak még két igen szellemes megfigyelése van a grillparzeri művel és élettel kapcsolatban: az egyikben Halász Gábornak „a kivételes ember alászállásával” kapcsolatos megjegyzését viszi tovább, amikor a *Jüdin von Toledot* elemezve felveti, hogy „látszólag csak király és kegyencnő régi története, de Grillparzer királya, a többi hasonló helyzetben lévő színpadi királlyal ellentétben, nem alacsony származása dacára szereti a lányt, hanem azért, mert alacsony származású. Míg körülötte minden csak gépies, konvencionális életet élt, »ez a lány volt az igazság«, az élet maga, az élet fölöslege. A magasság a mélység után vágyódik, a mélység felé, amely vesztét jelenti; ez az alászállás, a vágy lefelé, a dekadens, nemesen fáradt Grillparzer alapvető élménye lehetett”. Nem kevésbé szellemes, bár nem ennyire helytálló az a megállapítása sem, hogy Grillparzert „Isten azért küldte, hogy szózatával megintse a fáraót, de ő osztrák volt és inkább a fáraó udvari tanácsosa lett”.

Németh Lászlót többször foglalkoztatta Grillparzer alakja és írásművészete. Az 1940/41-es színházi évad bemutatóiról szólva több Grillparzer-darabban kapcsolatban nyilvánította véleményét *A nézőtérrel* c. színházi esték hangulatáról beszámoló gyűjteményében. (*Kisebbségben*. III. 1942.) Első ízben a *Két merészség egy héten* címmel a Nemzetiben bemutatott grillparzeri *Bánk bán*ról és a Madách Színházban előadott Pirandello-darabról, a *IV. Henrik*ről emlékezett meg: „Grillparzer Bánk bán-ját igazságtalanság lenne a Katonáéval egybevetni. Grillparzer görög drámáiban, a Sappho-ban, Hero és Leander-ben volt igazán nagy (Goethénél és Schillernél is érzékibben görög), történelmi darabjai már gyengébbek, a Bánk bán pedig őt magát is kielégületlenül hagyta”; és van még egy figyelemre méltó megállapítása: „A két darab sorsa körülbelül úgy viszonylik egymáshoz, mint hőseik jelleme”. Még ugyanabban az évadban, „Grillparzer évé”-ben (születésének 150. fordulóján) az Új Magyar Színház a *Medeát* újította fel, amiről Németh László szintén beszámolt olvasóinak: „az évfordulók és kultúrakerék szeszélyéből ezen a héten színházaink műsorán egymás mellé került a németység legnagyobbjai közül Schiller és Grillparzer, azok, akik a drámát kapták sorsul”. Utóbbit „Mozart és Haydn szívós leszármazottjá”-nak könyveli el, aki „késő aggkoráig védi . . . II. József izlésebb és kozmopolitább Ausztriáját”. A *Schillerrel* való összehasonlítás eredménye: Grillparzer „a dolgok tiszta, már-már zenélő érzékiségét védi, ahogy az egy állandó kontúrú világban, ahol élet és társadalom megnyugszik rendjében, a lét egyszerű természetéből árad. Ha eszményit, nem eszményekkel és ideákkal, hanem zenével, s a múlandóban az állandó halk aláhúzásával”. A *Grillparzer év* c. írása kettős: az „Ausztria költője”, valamint a *Grillparzer és a magyarok* c. részekből áll. Ezekben is jó megfigyelések: „a németségnek sok nagy költője van, olyan azonban, akiben az osztrák törzs különléte eszmei világosságot ért el, ő egymaga . . . Az osztrák költő: Franz Grillparzer”. Igen találó meglátása: „a tizenkilencedik századi Habsburgok tehetetlenségének a jele, hogy amikor a házuk küszöbén támad egy nagy költő, aki uralmukat költészetével igazolja és újra aranyozza, ők nemhogy felismernék a szövetségest, de beléfojtják a szót. Grillparzernek, mint pénzügyi tisztviselőnek — noha ekkor már vitathatatlanul első költője Ausztriának — minden mellőzést és bosszantást el kellett viselnie, amivel bürokrata főnökök éreztethetik egy költővel, hogy az valaki”. Igen finoman fűzi hozzá

Németh László a maga magyar reflexióit: „mi épp Grillparzer jóakarátát és igazát hangsúlyozzuk, hogy annál feltűnőbb legyen: milyen kevéssé tudhat bennünket, keletieket, egy Lajtán-túli ember, mégha Grillparzer is, megérteni. Gyanította-e ő, hogy ideát s az ő életében legalább három-négy vele egyenrangú költő élt, akiknek »eredetisége« nem is annyira az őök latinjából, mint abból a keleti humanitásból ered, amelyben a mérték valóban az ember”.

A Medea-előadásról a *Magyar Csillagban* beszámolt annak idején *Schöpflin* Aladár, a folyóirat színházi rovatának vezetője is. Megállapítása szerint: „Medea tragédiája az idegen sorsa idegenek között . . . Egyedül áll az ellenséges világgal szemben, bűnnel terhelt, a bűn — az Grillparzer gondolata — csak új, nagyobb bűnököt szül, amelyek feltornyosulnak és maguk alá temetik a bűnöst . . . A Medea nem sors-tragédia, aminek első pillanatra látszik. Ami benne történik, az nem az eleve elrendelt végzetből következik, hanem a jellemei következménye . . . A görög tragédiára csak a mítoszból került szörnyű események emlékeztetnek. A cselekvény szorosra van fűzve, kérelhetetlen logikával, a jelenetek, a helyzetek úgy folynak egymásból, kényszerűen, mint a szillogizmus tagjai, s ami történik az elkerülhetetlen. — Máskép is kell Medeát játszani a színpadon, mint a görög tragédiák hőseit . . . Medea színes, sokrétű jelenség, a skálája nagyon széles, érzelmi élete tele van árnyalatokkal. Peéry Piri (Medea alakítója) is teljesen modern színészi jelenség, nem az egyszerű, nagy vonalak művésze, hanem a részletezésé, a nyugtalan vonalvezetésé. Van néhány nagyon jó jelenete”.

1947-ben az *Officina* kiadásában, *Cs. Szabó* László szerkesztésében megjelenő *Márvány és babér* c. versek Itáliáról szóló antológia közölte Grillparzer *Gaeta és Capua között* c. versét *Kálnoky* László művészi tolmácsolásában.

Szabó Lőrinc *Örök barátaink* c. műfordítás-gyűjteményének 1948-ban kiadott második részében közölte Grillparzer miniatűr-remekének, *Egy bágyadt légyhez (An eine matte Herbstfliege)* intézett verse művészi lendületű fordítását. Az 1956-ban megjelent *Világirodalmi Antológia* IV. kötete egy-egy szemelvényt közölt *A tenger és a szerelem hullámaiból*, valamint a *Habsburgi Rudolf*ból; a pedagógiai rendeltetésű gyűjtemény értékelése szerint Grillparzer „a bécsi udvari színház költője . . . felismeri az abszolutista rendszer túlhaladott, reakciós voltát, de szembe fordul minden forradalmi törekvéssel, mert attól fél, hogy az a nemzetiségi kérdés éles felvetéséhez, a Habsburg-birodalom felbomlásához vezetne . . . Mérsekelt reformokkal akarja elejét venni a forradalomnak. Ezt a világnézeti állásfoglalást vetíti bele a görög ókorból és az osztrák történelemből merített drámáiba, melyeknek formáját a klasszikus és romantikus művészi elvek mesteri összeforrasztása határozza meg”.

Legújabbán *Mádl* Antal foglalkozott Grillparzer *Lenau* kapcsolatával az 1964-ben megjelent *Lenau Jahrbuchban*,

A magyarság minden korszakban élénken reagált a grillparzeri etika és esztétika mondanivalóira, amit mi sem bizonyít hatásosabban, mint az, hogy műveinek nagy része megjelent magyar nyelven, drámáit — mondani lehet — majdnem egy évszázadon át óriási sikerrel mutatták be a hazai színpadokon a legnagyobb magyar művészek tolmácsolásában, és legkiválóbb esztétáink értékelésének kíséretében.

Grillparzer in Ungarn

S. KOZOCSA

In der Bewertung eines Klassikers der österreichischen Literatur war sich unsere Literatur nicht immer einig. Die Grillparzer-Auffassung unseres geistigen Lebens war in den verschiedenen Zeiten bei den einzelnen Generationen sehr unterschiedlich. Diese, auch negativ anzusehende Stellungnahme resultierte hauptsächlich daraus, dass manche Aussage des Schriftstellers in Verbindung mit seiner Heimat missverstanden oder bewusst falsch ausgelegt wurde. Es vergingen viele Jahre, bis dieser falsche Eindruck von ihm abfiel und der Schriftsteller in seiner wirklichen Persönlichkeit vor die kunstinteressierte Öffentlichkeit treten konnte. Diesen ausserordentlich interessanten Weg möchten wir beschreiben, denn er bietet viele aussagekräftige Momente, die unsere Literatur nur von wenigen ausländischen Schriftstellern in ihrer Laufbahn aufzeigen kann. Mit dem Dramenwerk Grillparzers begann nicht nur in der Geschichte der österreichischen Literatur, sondern in ganz Europa ein neuer Zeitabschnitt des poetischen Stils, die wirklichen Werte darin sind zukunftsweisend, damit war Grillparzer seiner Zeit voraus: er verfügte über wunderbares Einfühlungsvermögen in die seelischen Nuancen und rätselhaften inneren Probleme des Menschen. Nicht nur mit seinen Motiven und Tatsachenaufnahmen, sondern mit seinem gesamten Weltbild war er in den Traditionen des österreichischen Barocks, des Wiener feenhaften Spiels und der bürgerlichen Musik verwurzelt. Mit seiner Menschenbeschreibung, mit seiner fast pathologisch anmutenden Darstellung der Liebe, mit seiner auf Freud zurückgehenden Beschreibung des Instinktlebens und mit seiner Leidenschaft für die Psychoanalyse wurde er weitgehend zum Wegbereiter der Richtung des „heutigen“ modernen Dramas und kann als würdiger Vorgänger von Ibsen, Strindberg und Hauptmann angesehen werden. Die Ungarn reagierten zu jeder Zeit lebhaft auf die ethischen und ästhetischen Aussagen Grillparzers, was am wirksamsten damit bewiesen werden kann, dass ein grosser Teil seiner Werke in ungarischer Sprache erschien und seine Dramen fast ein halbes Jahrhundert hindurch mit grossem Erfolg auf den ungarischen Bühnen von den grössten ungarischen Künstlern gespielt und von unseren ausgezeichnetsten Kritikern beurteilt wurden.

A szép levél

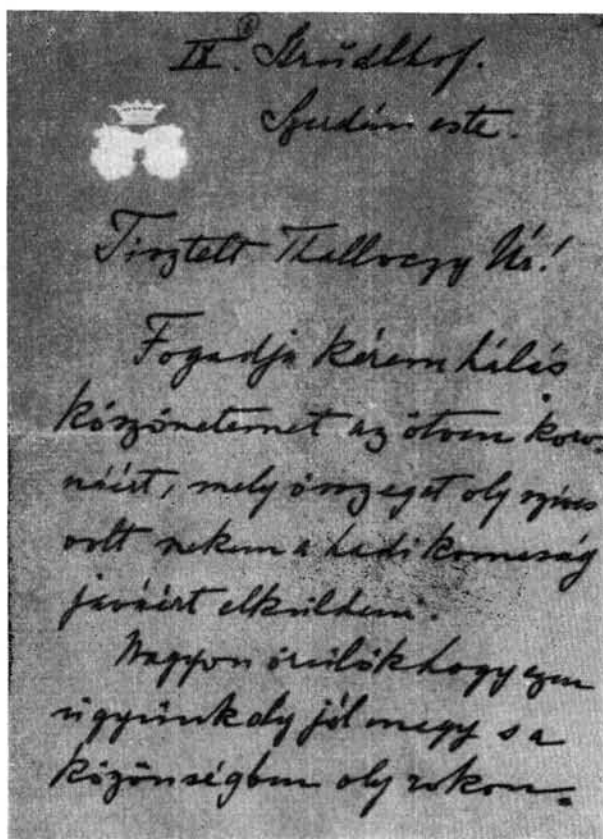
VIZKELETY ANDRÁS

Egy 1966-ban kiadott könyvtártudományi tanulmánykötetben érdekes munka jelent meg irodalmi- és tudós-levelek elemzéséről.¹ A cikk szerzője, Otto Wenig kizárólag tartalmi szempontból vizsgálta a kiválasztott leveleket, és minden egyes darab esetében a következő kérdésekre keresett választ: Ki a levél írója? Ki a címzett? Milyen külső és belső körülmények között készült a levél? Van-e a levélnek valami jellemző mondanivalója az íróról, a címzettől és a korról? A levelek interpretációja során kiderült, hogy bár az egyes darabok „tartalmi” értéke különböző, mégis mindegyiknek van mondanivalója annak a számára, aki következetesen és megfelelő mértékű elmélyültséggel foglalkozik vele.

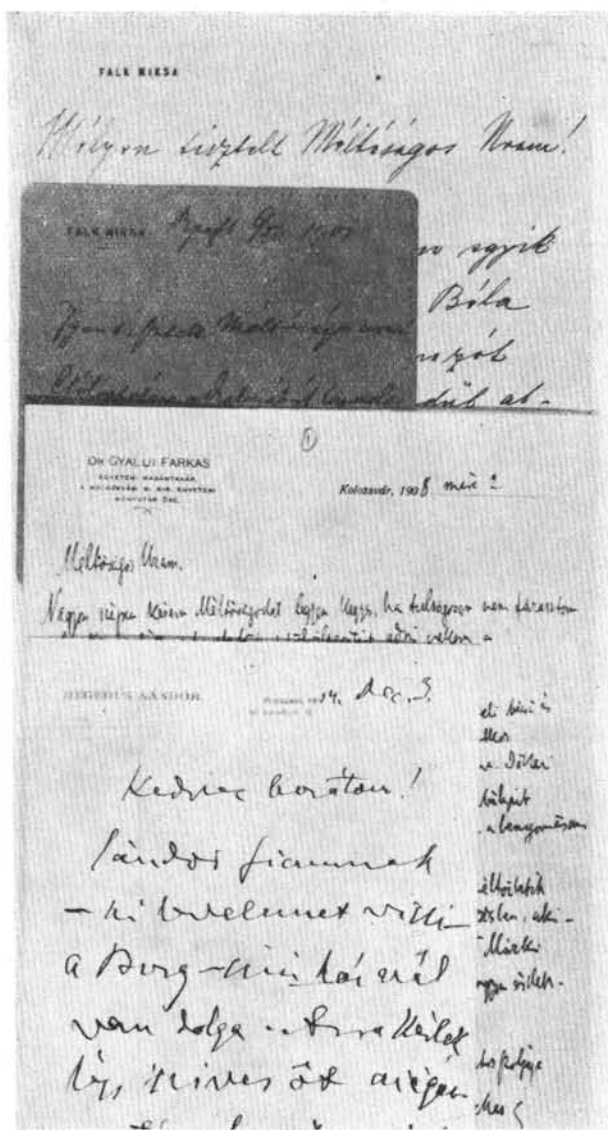
Minden levélnek vannak azonban formai, esztétikai komponensei is, amelyek sok esetben rész-válaszokat, kiegészítő szempontokat nyújthatnak a levelek tartalmát és írójuk személyiségét illetően. A „szép levélnek” önálló, sajátos bibliofil értéke is lehet.² A levél esztétikájával kapcsolatos előmunkálatok eddig alig folytak, csak vele érintkező kutatási területeken találunk rá néhány szórványos utalást. A dolgozat elsődleges célja figyelemfelkeltés és az ezen a területen felmerülő szempontok összeállítása a lehetőségekhez mért bő szemléltető anyag kíséretében.

Szükséges volt, illetve célszerűnek látszott, a megvizsgált levél-anyagnak többféle szempontból való korlátozása. A levelek mind az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonát képezik, és általában a XIX. század közepétől a XX. század elejéig, többségükben a századforduló körül íródtak. Összefügg ez részben a századforduló személyiség-kultuszával, amelynek sokféle művészi tükröződése ismeretes és ami a leveleknek az egyéniséghez illő alakításához a megfelelő kultúrtörténeti milieut adta, részben pedig a kor fejlett nagyüzemi papíriparával és a grafika ipari módszereivel. Itt szeretném még megemlíteni, hogy ezeknek a lehetőségeknek a felhasználását természetesen a levélíró anyagi, szociális és műveltségi viszonyai is korlátozták. Szerepet játszottak benne még a papírgyártás és a papírkereskedelem üzleti érdekei is, amennyiben minél nagyobb kínálatot igyekeztek teremteni a levélpapírok terén. A XX. század elejétől fogva azután egyre nagyobb szerepet nyert a magánlevelezésben is az írógéppel írott levél, amely a levelet, legalább is külső alakját tekintve, objektívebbé, személytelenebbé tette. A levelek célját, jellegét tekintve is alkalmaztam megszorítást, kirekesztettem az üzleti, reklám- és alkalmi jellegű darabokat: cégek, szállodák leveleit, karácsonyi, újévi stb. kártyákat.

Az eddigi Magyarországon megjelent gyűjteményes levélkiadványok³ csak szórványos diplomatikai jellegű megjegyzéseket tartalmaznak a levelek alakjára és a pecsétekre vonatkozólag. A levelezéssel foglalkozó elméleti irodalom sem tér ki esztétikai kérdésekre. A középkori formuláriumok csak tartalmi, mégpedig — céljuknak megfelelően — hivatalos jellegű tartalmi vonatkozásokkal foglalkoznak, a mintaleveleken kívül általános utasításokat csak elvétve adnak. A formuláriumok késői utódai, a levelezőkönyvek már a mintaszövegeken kívül közölnek a levélírással kapcsolatos elméleti tudnivalókat is, a magyar levelezőkönyvek közül legrészletesebben az 1816-ban kiadott gyűjtemény: „A’ Papirosnak, mellyre a’ levelet írni akarom, tisztának, és ha nagy rendűhez írok, jó félének, ’s szépen körülmetszetnek kell lenni, ha fél árkust veszek tsak, nem kell a’ levelet hosszszában, hanem a’ mint nevezik in quarto írnom, hogyha pedig hosszszában akarok írni, egész árkust kell elővennem, különben azt teszi hogy sajnálom tőle az üresen menő fél-árkust. Nagy tekintetű Uraságoknak coperta boritékban kell írni, esmérőseimhez, atyámfiához barátimhoz coperta nélkül is írhatok. A’ copertának pedig mindig vastagabb papirosból kell lenni . . . A’ szép kezekhez küldötteket inkábbára

1. kép

2. kép

kék papirosba borítják, mely a levél hollandia papirosához igen illik. — A' mester-séges öszve hajtások gyermekekhez illenek, és gyakran olvashatatlanná teszik az írást; sőt az is megesik, hogy a' felbontás alatt eltépdik a' levél. — Abban is sokan hibítanak, hogy úgy hajtják bé a' levelet, hogy azt a' petsétnek feltörése nélkül is el lehessen olvasni.⁷⁴ Ezután hosszabb passzus foglalkozik a pecsétviaszok színével és a pecsételés módjával. Hasonló jellegű utasításokon túlmenőleg a ké-

Koronahy
Jippich Elek

1908. X. 25.

SZINYI BÜLLA

Für, 1891. Dec. 25.

Ujlelkész Úrnak!

Egyedületes küldött összehitelemet
Ujlelkész úrnak a fentebb
ajánlom. Az a véleményem, hogy az
ar. újságírók, melyeket a
Magyar Társulatban persze
lehet olvasni, nagyon keveset
származnak a költészetből, és a fő-
súlyosabb alakra, melyek
elek a magyar költészetnél még
csak ismeretlenül találhatók az
újságírók körében.

Nagyon keveset Ujlelkész úrnak
lehet a fentebb hitelemet

Tisztelettel.

Koronahy
Jippich Elek
1908.

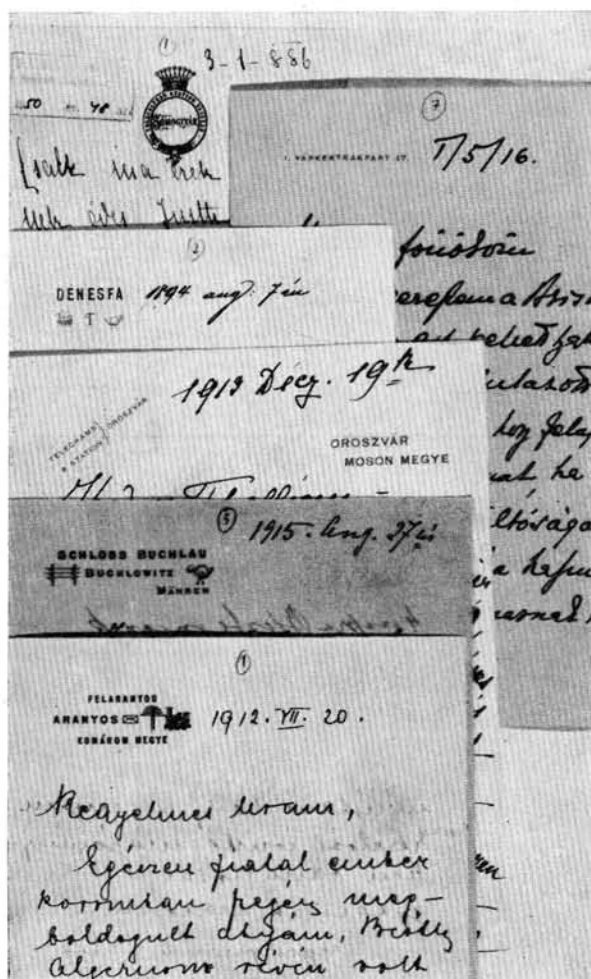
3. kép

sőbbi levelezőkönyvek sem terjednek. A modern levelezési ismeretekkel foglalkozó kézikönyvek természetesen csak az üzleti, hivatalos levelek bizonyos formai követelményeit rögzítik.⁵ Egyes részletkérdésekre még különböző szaktudományokban találunk szórványos utalást.

1. A levél esztétikai hatását befolyásolja már a papír megválasztása is, amint erre már a fent idézett levelezőkönyv is felhívta a figyelmet. Szerepet játszhat itt a papír anyaga, felülete, színe, alakja (nagysága) és a papír előállításakor alkalmazott egyéb díszítőelem (bordázat, vízjel). A különböző papírfajták regisztrálása, vizsgálata, alkalmazási lehetőségük kiderítése a papírkutatás feladata.⁶

A megvizsgált levélpapírok között gyakori a vásznazott és a bordázott papír.

A bordázatot gyakran kiemeli a színezés, amit esetenként keskeny keretdísz is hangsúlyoz. Az itt alkalmazott színek összeválogatásával is lehet harmonikus, esztétikai hatást elérni. *Jankó Ilona Thallóczy Lajoshoz írt levelének* (1915, jún. 11, jelzet: Fond XI/483)⁷ krémsárga bordázott papíráj ízlésesen keretezi a keskeny aranyfekete vonal. A mélyfekete tinta használata még kedvezőbbé teszi a benyomást. Hasonló, de kevésbé egybehangolt megoldással többször találkozunk. Más-kor kizárólag a színhatás érvényesül: pl. világoskék levélpapír, keskeny mélykék kerettel (*Jánosi Béla Thallóczy Lajoshoz*, 1915, okt. 15, Fond XI/489). A papír, a papírt díszítő címer és a felhasznált tinta tudatos összeválogatására enged következtetni *Abaffy Kovács Irma levele Thallóczyhoz* (1913, jan. 30. Fond XI/2): a halványlila papíron az erőteljes duktusú sötétlila tintás írás és a felső sarokban

4. kép

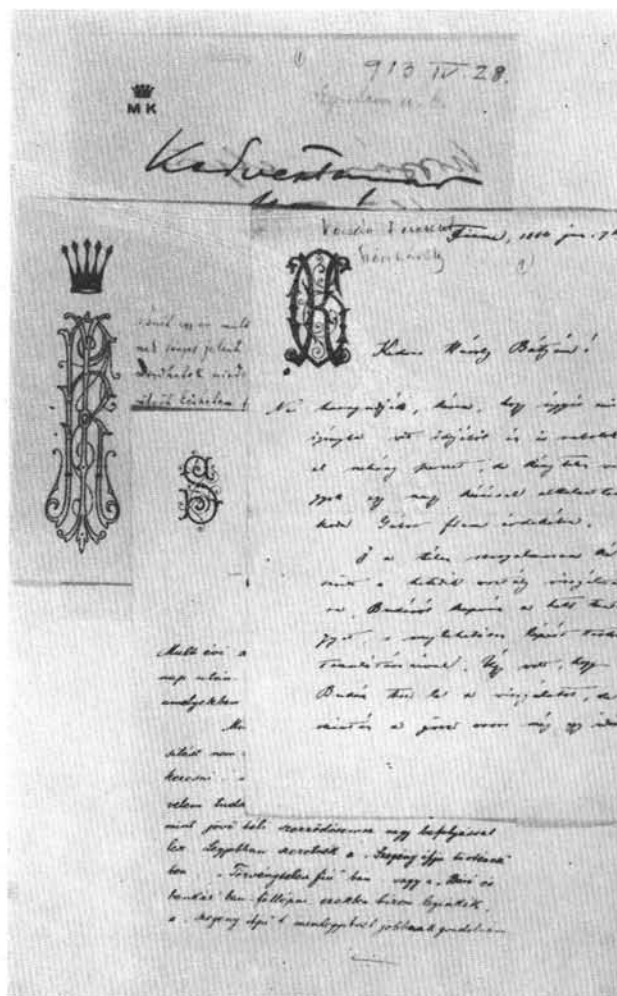

5. kép

a dombornyomású középlila finomművű címer komoly esztétikai igényre vall. Ugyanígy, de különböző kék színeket összeválogatva írt *Algya* Sándor Thallóczyhoz (Fond XI/35). *Berchtold* Lipótné szürke levélpapírjából hófehéren emelkedik ki a domborított kettős címer. A fekete tinta is hangsúlyozza a fehér-szürke-fekete színhatást (Fond XI/95, vö. I. kép.)

A vízjelkutatás tudvalevően elsősorban a papírmalmok meghatározásához kíván segítséget nyújtani. Minden bizonnyal már kezdetben is, a fejlettebb technika által nyújtott lehetőségek óta azonban egyre fokozottabban a vízjel esztétikai igényeket is ki akart elégíteni, (szépen kirajzolt virág- és állat-motívumok, vagy geometrikus kompozíciók).

2. A tinta színét, az íráskor duktusát megemlítve már tulajdonképpen áttérünk a grafológia területére, amelyet itt csak röviden szeretnénk érinteni. A grafológiának jellemvizsgálati szempontból való jogosultságát mint más vizsgálati módszerek kiegészítőjét a mai lélektan már nem vonja kétségbe, legyen a Klages-féle „egzakt”-módszerű, vagy a Pulver-féle szimbolista íráselemzésről szó. Esztétikai értéke elsősorban annak a módnak van, ahogyan a levélíró a papír adta kereteken belül közölnivalóját (az írást) elrendezi: a margónak, a sortávolságnak, a bekezdéseknek. Természetesen a szűkebb értelemben vett grafológiai jegyeknek (duktus, azaz girlandos, árkados vagy „fonalas” írás; dőlésszög, tollnyomás, az alsó és felső betűszáraknak egymáshoz való viszonya, az ékezetek elhelyezése) valamint az egész írás formánívójának is van esztétikai hatása.

6. kép

Elle finit!

Ne l'attendez pas, je ne suis en France
 que de passage, et je ne puis vous
 dire si je serai de retour avant
 l'été. Je suis en ce moment à
 Paris, et j'attends que le
 moment soit venu de partir
 pour l'Angleterre.

Adieu, je vous embrasse
 de tout coeur.

Charles Fourier

Paris le 15 Mars 1844

Charles Fourier

Paris le 15 Mars 1844

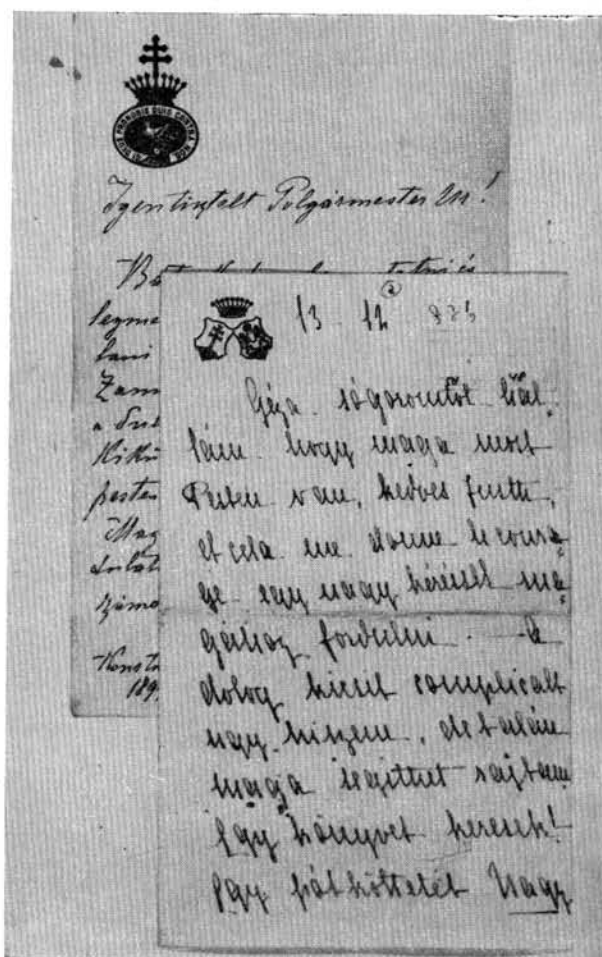
Elle finit!

Ne l'attendez pas, je ne suis en France
 que de passage, et je ne puis vous
 dire si je serai de retour avant
 l'été. Je suis en ce moment à
 Paris, et j'attends que le
 moment soit venu de partir
 pour l'Angleterre.

Adieu, je vous embrasse
 de tout coeur.

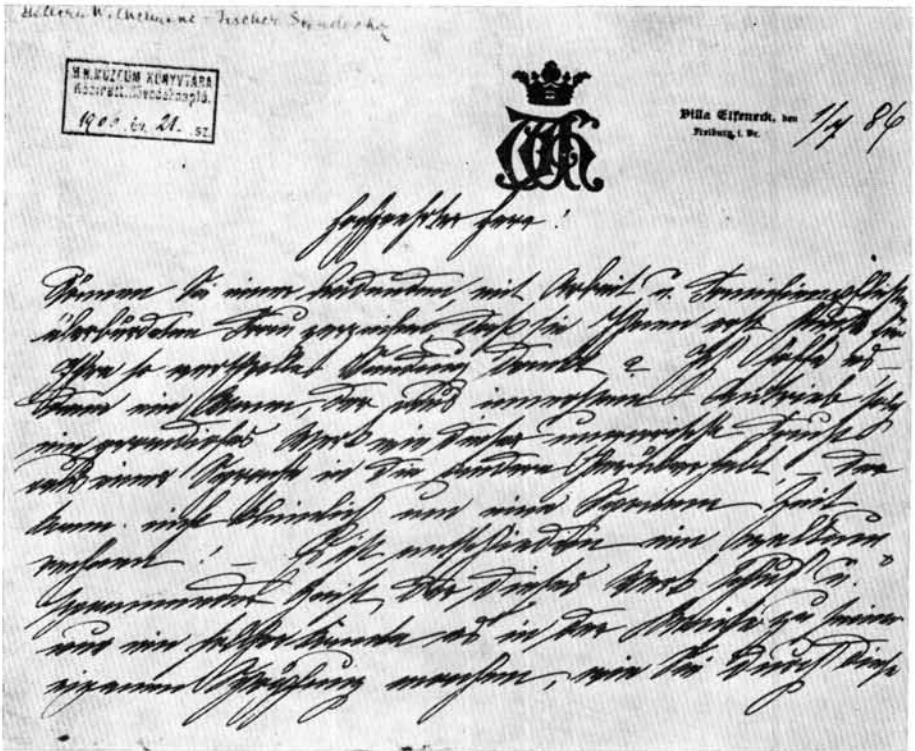
Charles Fourier

Paris le 15 Mars 1844

9. kép

3. A névjegyhez hasonlóan eredetileg kizárólag gyakorlati célt szolgált a levélfejre nyomtatott név, gyakran csak egyedül, gyakran névjegyszerűen a címmel együtt. Itt a betűtípus megválasztása vagy az esetleges színes nyomás szól a szépérzékhez (2. kép). Előfordulhat a név körül kis keretdísznek, vagy a név elején díszesebb iniciáléknak különböző grafikai technikák segítségével való alkalmazása (3. kép). Ennek másik fajtája, amikor csak a cím került a levélpapír felső jobb vagy bal oldalára, esetleg helyet hagyva a dátumnak is (4. kép). A szépérzéknek már több teret engedett, ha az egyszerű címen kívül a címet kiegészítő adatokat (utolsó posta, vasútállomás, távirda, távbeszélő) is jelezték a levélpapíron vagy írásban, többnyire azonban a megfelelő fogalmakat szimbolizáló kis ábrákkal vagy más díszítéssel (4. kép). A papír alapszíne és a nyomtatott szöveghez, ill. kisgrafikákhoz használt színek itt is további lehetőségekre nyújtottak alkalmat.

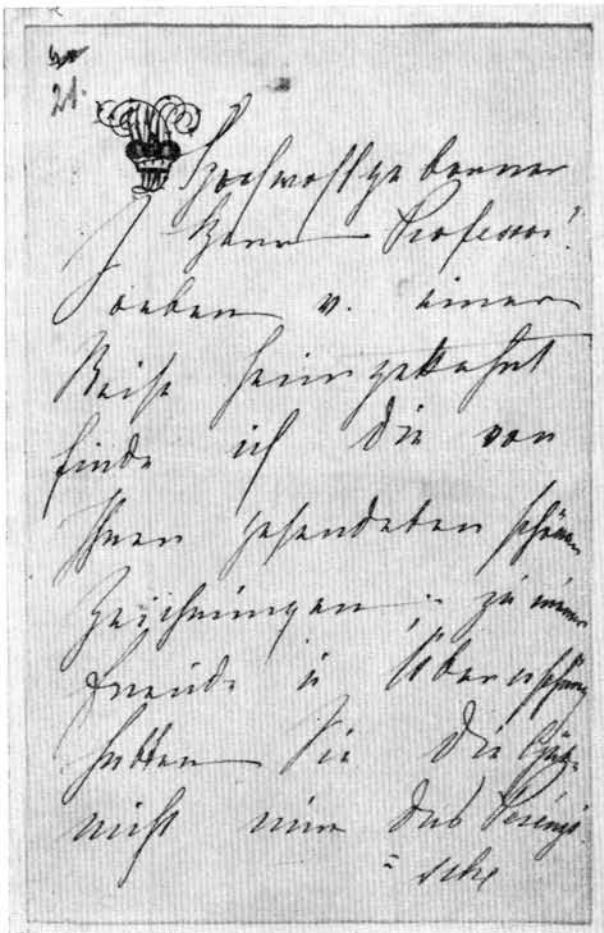

10. kép

4. A név kezdőbetűinek (monogramoknak) az egyéni ízléshez szabott megoldása rajz vagy kézimunka (hímzés) formájában mindenki előtt ismeretes. Természetesen ez a levélpapíron is sokrétű alkalmazást nyert, ugyanaz a személy gyakran többféle monogramos levélpapírt is használt, leggyakrabban a szeccszíós agyonstilizált formák. Gyakori a monogram fölött a nemesi korona, néha a család vagy a személy jelmondata is. Találunk természetesen egészen egyszerű kivitelezésű monogramokat is, valamennyi közül kiemelkedik *Jászkai Mari* egyik levélpapírjának erőteljes J betűje. A technikákat tekintve találunk többféle megoldást: fekete vagy színes grafikát, színtelen vagy színezett dombornyomást és metszetet (5., 6. kép). A levél többféle esztétikai összetevőjének többé-kevésbé tudatos összehangolását a monogrammal kapcsolatban is felfedezhetjük. Így pl. azonnal feltűnő a hasonlóság *Prielle Cornélia* monogramja és aláírása között (levél *Feleki Miklósnéhoz*, 1873, júl. 1. vö. 7. kép).

5. A családi származás, a tradícióisztelet, a nemesi rang hangsúlyozására szolgáltak elsősorban a címeres levélpapírok. Volt, hogy csak a korona került a papír felső sarkába, vagy a címer valamelyik jellegzetes alkotóeleme, többnyire a címerállat. Ezen a területen is előfordult a színtelen dombornyomás, a finomrajzú metszet a körvonalak színezésével vagy domborításával, vagy az erősen domborított sötét színű (a fekete vagy bordó pecsétviaszt utánzó) címer. Ugyan-

annak a címernek gyakran többféle variánsa is szerepelt: József főherceg pl. 11 féle, színösszeállításukban és némileg alakjukban is különböző címeres levélpapírt használt. Férjes asszonyok saját és férjük címerét együtt nyomatták a papírra, máskor a címet a család jelmondata övezte (8., 9. kép). Itt is találunk példát a különböző formai elemek összhangjára. *Hillern* Wilhelmine *Fischer* Sándorhoz írt levelének (1886, júl. 1) archaizáló jellegét a merített, vágatlan szélű papiros, a régies stílusú metszett korona, monogram és az írás archaikus duktusa, valamint a szövegben használt fordulatok is hangsúlyozzák (10. kép). *Windischgrätz*—*Dessewffy* Valéria koronás-monogramos levélpapírja és kézírásának képe alapján is joggal feltételezhetjük, hogy levélpapírját maga tervezte, vagy a tervezésbe legalábbis beleszólt (1883, nov. 25. ismeretlen professzorhoz, melyben neki küldött rajzokat köszön meg! Vö. 11. kép). — A címer nem mindig a

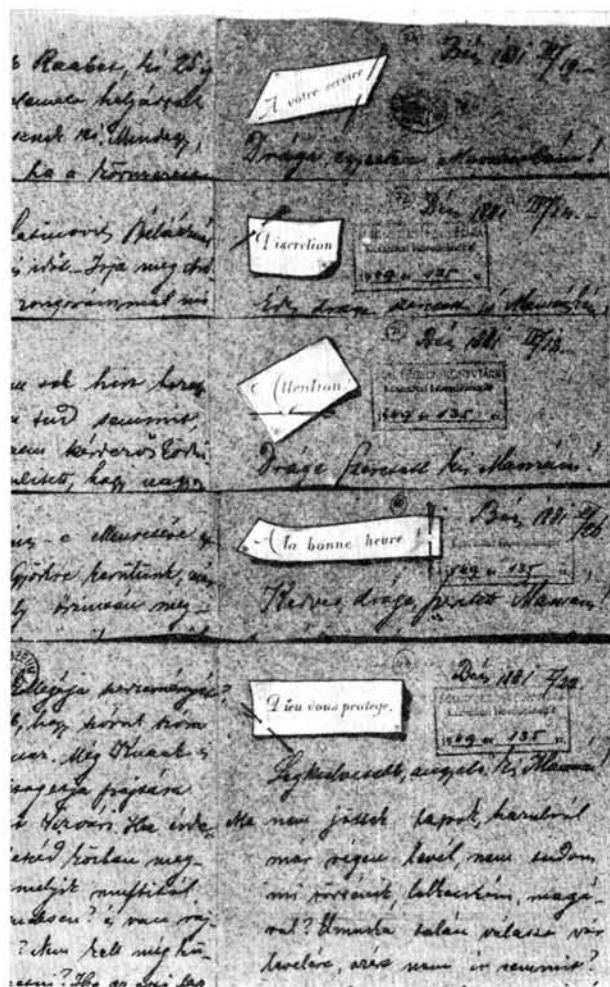

11. kép

hagyományos családi címer. Találunk címerszerűen komponált másféle kisgrafikai alkotást is levélpapíron (vö. 9. kép).

Jelmondatnak vagy idézetnek tréfás vagy komoly szándékkal való alkalmazása a levélpapíron amúgy is szokásos volt (Jászai Mari példátlanul gazdag levélpapír-kollekciójában is akad ilyen), ami bizonynal hozzájárulhat a levélíró — esetleg pillanatnyi hangulatának megítéléséhez (9. kép). Szerdahelyi Antóniának Prielle Cornéliához írt leveleiben ugyanabból a típusból 11 féle felirattal ellátott levélpapírt találtam, amelyekből néhányat a 12. kép mutat be.

6. Ezekkel a sokszor tréfás, csipkelődő feliratokkal átjutottunk a merőben kedveskedést, figyelmességet szolgáló kisgrafikai motívumnak a levélpapíron való alkalmazási területére. Ilyenek elsősorban az állat- és virágábrázolások.

12. kép

13. kép

A virágoknak az így történő szimbolikus átnyújtása a címzettnek kézenfekvő: van közöttük egyedülálló virágfej, vágott és cserepes virág egyaránt; sok közöttük a giccs (13. kép). Itt is külön kell megemlékeznünk Jászai Mari leveleiről, aki a tulipánt különösen szerethette. Egyik papírján a hivatását szimbolizáló lanttal együtt is előfordul (14. kép). Az állatok között leggyakoribbak a madarak, hiszen a levelet vivő madár az európai népköltészet egyik legrégebb közös motívuma. De találunk a levélfejeken nyulat, cicát, mackót, kutyát, vadlibát sőt tücsköt is (15. kép). Ezek a képek kivétel nélkül színesek és általában domborítottak.

7. Az előző csoporttal rokonok az árnyképek és kis életképek. Itt azonban a figyelmességen és a játékoságon kívül a képeknek időnként a levél tartalmához kapcsolódó hangulati értéke is van. Ugyancsak Jászai Mari levelei között találunk egész sor kedves árnyképpel díszített papírt (16. kép). Művészeti szempontból legjelentősebb ebben a műfajban Karageorgevitch hercegnő *Justh* Zsigmondhoz írt levelén található *Nicolas de Launay*-nek, a francia grafika egyik legkiválóbb

XVIII. sz.-i képviselőjének egy kis rokokó képe, 1770-ből datálva (17. kép). Kivételes helyet foglal még el *Kamerer* Ernő történész és műtörténész két nagyon ízléses kártyája (16. kép). A karikatúra körébe tartozik a „Borsszemjankó” egyik kedvelt figurájának, a „Lajdinand Stibli”-nek egy levélpapíron való ábrázolása. Többször találkozunk kártyafigurákkal is, ahol a „dámának” és a „bubnak” ugyancsak megvolt a maga szimbólikus értéke. A történész *Szádeczky* Lajos levélpapírajai fiktív korvin-kódexek címlapjait utánozzák.

8. Elvértve politikai állásfoglalást is tükröznek a levélpapíron alkalmazott díszítések, bár itt nehéz eldönteni, hogy egyes esetekben nem valamely ilyen irányú egyesület hivatalos vagy félhivatalos levélpapírjáról van-e szó. Ilyen pl.

14. kép

15. kép

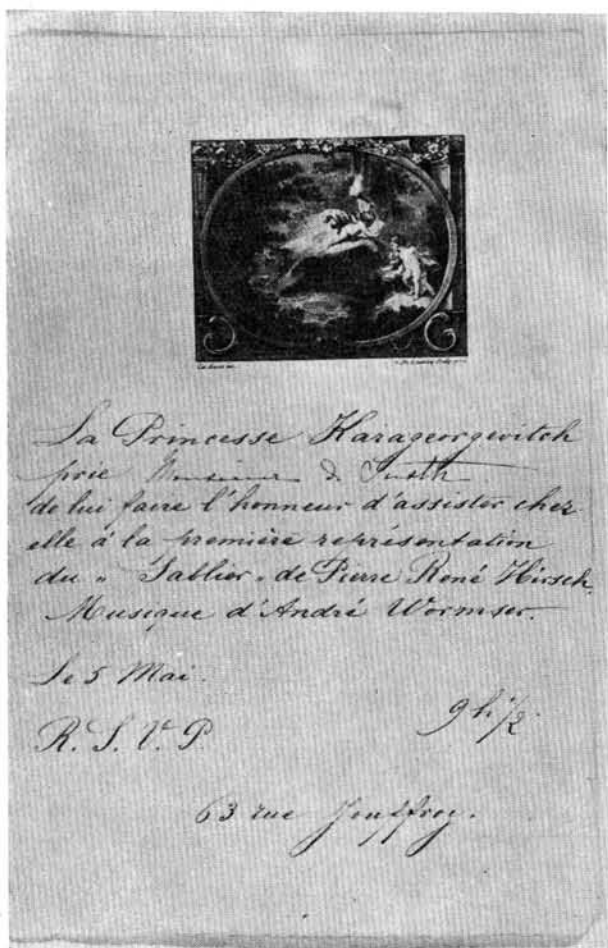
József főherceg egyik levelén a trianoni béke ellen tüntető embléma, vagy Erdély és Magyarország kettős címere, amely Kriza János és Lázár Kálmán egyik levelét díszíti, akik 1848-ban Egressy Gábort ebben a levélben szólították fel az unió megünneplésére.

9. A levélpapír díszítésének egyik legigényesebb módját képviselték a papíron alkalmazott városképek és tájképek. Készülhettek ezek a legkülönbözőbb technikával: van közöttük fénykép, fényképről készült nyomat, rézmetszet, litográfia, sokszorosított tusrajz, sőt eredeti vízfestmény is. Céljuk, kiindulási pontjuk

rokon a levelezőlapokéval, de általában nagyobb művészi igénnyel készültek, az író vagy a címzett szépérzékét nagyobb választék nyújtásával igyekeztek kielégíteni. Szerepet játszott itt a hely bemutatása, reklámozása is, de ezt a szándékot, ha csak nem szálloda vagy üdülő reklámjáról van szó, mégsem szabad túlságosan hangsúlyoznunk, hiszen egy műalkotásról készült reprodukció — bármilyen jól

16. kép

17. kép

sikerült is — feltámasztja a szemlélőben az igényt az eredeti megtekintésére anélkül, hogy ebben üzleti érdek közrejátszana. Ezeknek a képeknek egy része csak egy-egy motívumot ragad ki a tájból vagy a városból (18., 19. kép): egy tátralomnici havas tájrészletet, a pesti Petőfi-szobrot, egy pomázi nyaralót, a pannonhalmi apátság épületét, egy alocsuti park- és kastélyrészletet. Ezek csak egy-egy hangulatos szemelvényt akarnak nyújtani a vidékről, a városról. Ezt a szándékot néha megfelelő szöveg is hangsúlyozza, mint pl. egy grazi városrészlet köré írt „Gruss aus Graz” felirat.

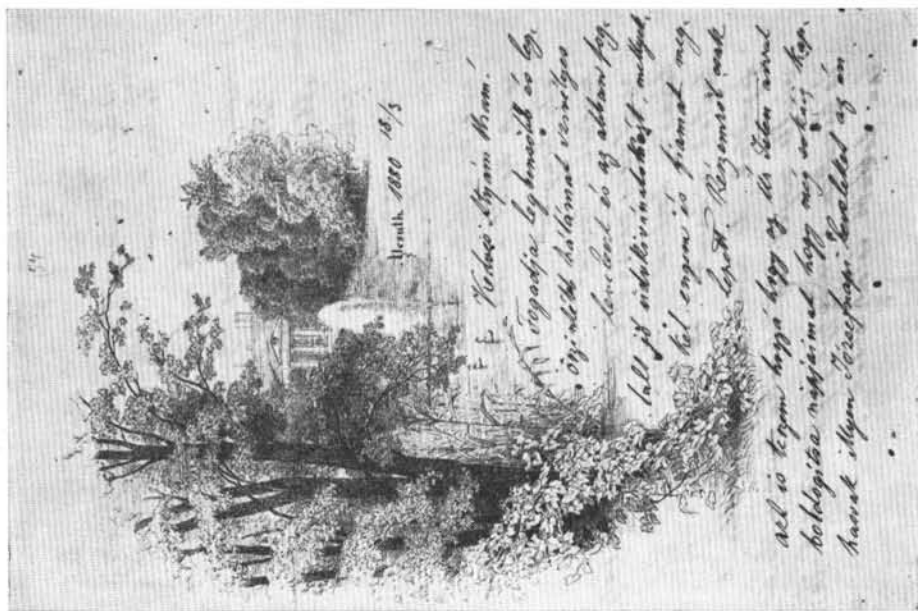
Az átnézett levelek között az egykorú Magyarország városairól és tájairól olyan képeket is találtunk, amelyek más forrásból eddig nem ismertek. Ilyen pl. egy Zágráb látképét ábrázoló finom litográfia, amely *Danckert-Schwarze* lipcei műhelyében készült (20. kép). A levelet *Reményi Károly*, a balkáni államok jó

ismerője és szakírója küldte 1894-ben Nagy Ivánnak, mégpedig Balassagyarmatról, a zágrábi tájképhez azonban egy utóiratban többek között a következő megjegyzést fűzte: „E levél homlokzatának magyarázatául szolgáljon, hogy midőn a 60-as évek elején Edével Zágrábban jártam, s onnan a Pesti Napló, a Hölgyfutár s a jó Szinyey tudná tán megmondani, hogy melyik más lapba még tudósításokat küldtem, — érdekesnek tartám ily levélpapírost használni. Kislányaim túrkálván régi irataim között napfényre hozták e maradék blankettát is.”

Az összegyűjtött anyag legkiemelkedőbb darabját Szüry Dénes, a neves műgyűjtő 1889. aug. 17-én Szász Károlyhoz írt levele képviseli, melynek felzetén a szépe ségi szavnikai várkastályt láthatjuk. A kitűnő litográfián L. J. szignót

18. kép

Memphis, 1880 18/5

F. F. Forbes, My dear Thom!
 My regards to your mother as they
 are all the best of health & hope
 I am glad to hear of your
 health & hope to see you soon
 I am glad to hear of your
 health & hope to see you soon
 I am glad to hear of your
 health & hope to see you soon

19. kép

ZABEREB, AUCKLAND.

Ke. 1880 18/5

My dear Thom!
 I am glad to hear of your
 health & hope to see you soon
 I am glad to hear of your
 health & hope to see you soon
 I am glad to hear of your
 health & hope to see you soon

20. kép

találunk 1880. aug. 10-i dátummal (21. kép). Lehet, hogy maga Szüry rendelte meg ezt az ugyancsak ismeretlen képet. A nyomat G. *Reiffenstein* bécsi műintézetében készült. — A nagyváradai székesegyház és az előtte lévő teret bemutató litográfiát sem találtuk meg más forrásból. A litográfia a bécsi Angerer-Göschl betűjelét viseli (22. kép). *Hunfalvynak* Ludwig *Rohbock* által illusztrált *Magyar*

21. kép

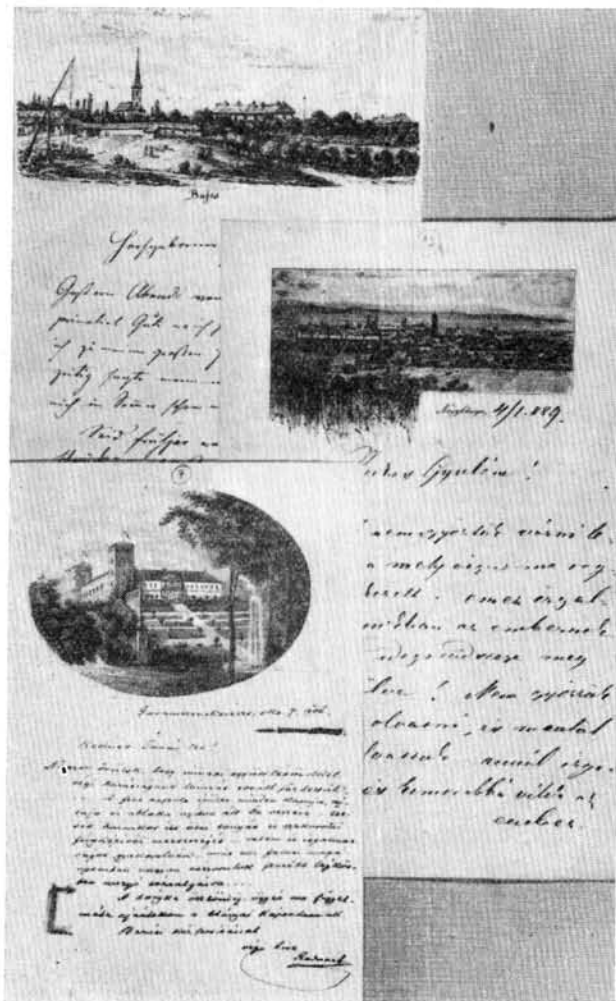
22. kép

ország és Erdély eredeti képekben c. kiadványa (I–II. köt. Darmstadt 1856–1864) hasonlóan, de más nézetből ábrázolja ugyanezt a teret és templomot. A levelet Radnai Farkas Fraknoi Vilmoshoz írta abból az időből (1887, febr. 1.), amikor Radnai a nagyváradai püspöki hivatalban fontos tisztségeket viselt. Költeményei és műfordításai bizonyítják, hogy volt művészi érzéke, így nem kizárt, hogy a művészi igényű levélpapír megrendelésében is volt szerepe. Még szorosabban kapcsolódik a levélíró egyéniségéhez és érdeklődési köréhez a *Kelecsényi József* levelét díszítő nyitrai litográfia (21. kép), amelyről a Nemzeti Múzeum városképgyűjteménye ugyancsak nem tud. Kelecsényi a Nyitra melletti Családon teljesen visszavonultan élt, történeti és régészeti kutatásokat folytatott, kiadta a *Nyitra és környéke képes Albuma* c. munkát (Nyitra 1854), mégpedig éppen a levél keltezésének évében. A könyvhöz nem tudtam hozzájutni, így esetleg a metszet is a kiadvány számára készült. A kép különösen megnyerhette Kelecsényi tetszését, így levélpapírajaira is rányomatta.

Nem ismeretes még más forrásból a Nagybánya látképét és a garamszentkereszti kastélyt ábrázoló fekete, ill. színes nyomat, valamint egy Bajcsot be-

mutató tusrajz, ill. az erről készült nyomtatott kép (23. tábla). Nagyon valószínű viszont, hogy Platz Bonifác (1890) és a zirci apátság több tagjának levélpapírjára került nyomatnak Gross és Massmann 1852-ben készült színes litográfiája szolgált mintául.

Természetesen bő anyag áll még rendelkezésünkre az Osztrák Magyar Monarchia Magyarországon kívüli tájairól is. Bemutatunk egy rendkívül finom acélmetszetet Gmundenről és egyet Marienbadról (ez utóbbi színezett, a papíron *Kubinyi Ágoston* írt egy verset *Bulyovszky Lillához*), valamint egy Innsbruckban nyomott litográfiát a kufsteini várról (24., 25. kép). Ez utóbbi levelet *Kreith József* írta 1851-ben fogsága idején. Kreith, bár Sáros megyében katolikus pap

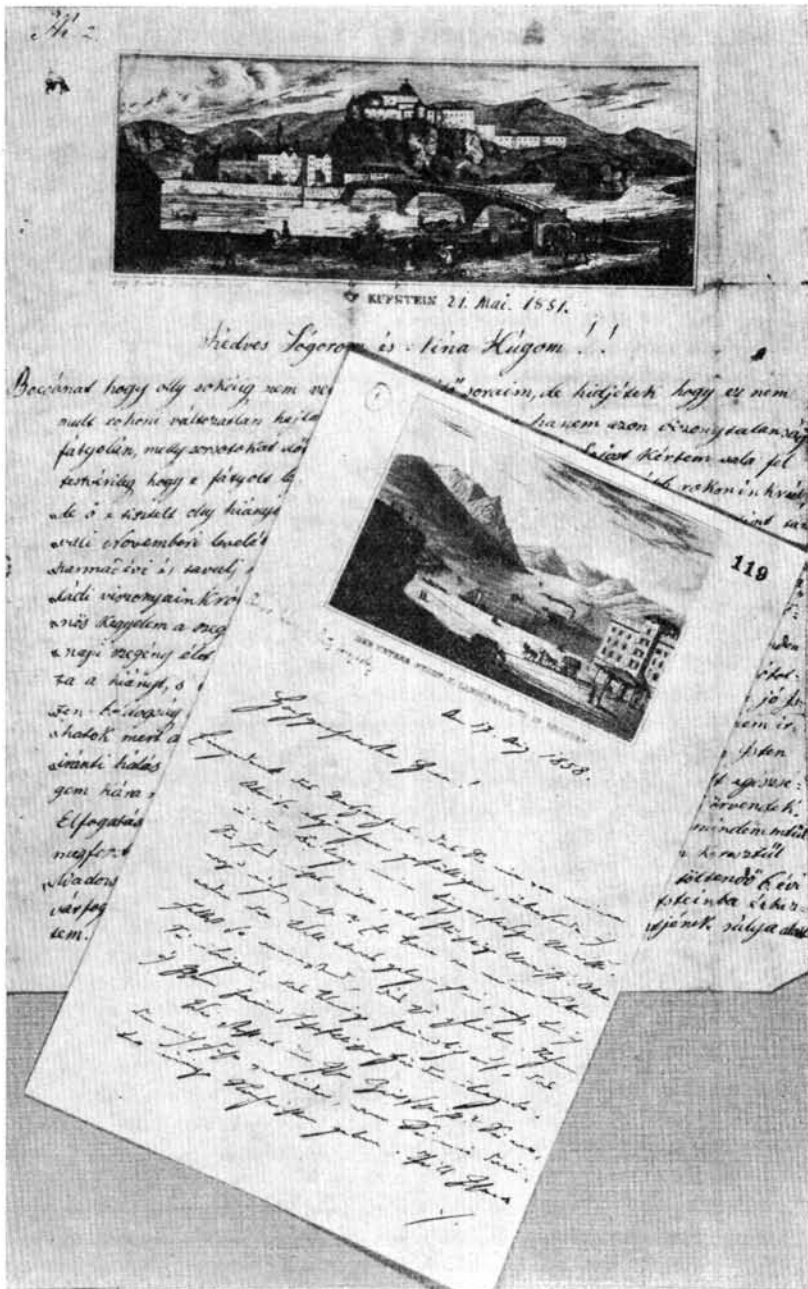
23. kép

24. kép

volt, beállt a forradalmi honvédseregbe és századosi rangot ért el. Kufsteinben több évi várfogságot töltött.

Vannak levélpapírok, amelyek távoli, sőt exotikus tájakat mutatnak be több-kevesebb műízléssel készült litográfiák, vagy rézkarcok formájában. Talán a legszebb ezek közül Henry John Terry angol művésznek az ausztráliai Newcastle-ábrázoló litográfiája (1853), amely Kempf Józsefnek Lónyai Menyhérthez írt levelét díszíti 1867-ből, amikor a Kempf házaspár Ausztráliában járt (26. kép). Van még képes levelünk a Tbiliszi közelében lévő Elbrusz hegységről (*Szádeczky*

25. kép

26. kép

Lajos ismeretlenhez, 1895, jún. 8.) és egy másik Bombayról, amely ugyan egy szálloda levélpapírja, így csak kuriózumként említjük meg ezen a helyen.

E fejtegetések végére érve szeretném újból hangsúlyozni, hogy céлом nem a felvázolt témakör kimerítő tárgyalása volt. Fel szerettem volna hívni a figyelmet, hogy a levélnek formai-esztétikai hatása is van, és elemezni kívántam ennek összetevőit, a levél műfaja által kínált lehetőségeket. Be akartam még mutatni, hogy egy-egy esetben a levél írójának egyénisége, a levél tartalma és ezek között a formai jegyek között összefüggések fedezhetők fel, melyek jelentékenyek és tanulságosak is lehetnek. Ráműtattam még az alkalmazott kisgrafika eddig nagyon kevésbé figyelembe vett területére, amely a magyar város- és tájábrázolásokhoz ismeretlen ikonográfiai adalékokkal is szolgálhat.

Jegyzetek

1. Wenig, Otto: *Autographeninterpretation.—Wege zur Buchwissenschaft.* Bonn 1966. 150—173. l.
2. A *Zeitschrift für Bücherfreunde Neue Folge* 6. és 9. évfolyama (173. és 108. l.) tartalmaz erre vonatkozó utalásokat.
3. *Négyszáz magyar levél a XVI. századból.* 1504—1560. Közli Szalay Ágoston. Pest 1861. (Magyar Leveles Tár 1); *Magyar hölgyek levelei,* 1515—1709. Közli Deák Farkas. Budapest 1879. (Magyar Leveles Tár 2).

4. Legújabb megbóvított és megjavított magyar és német levelező könyv, vagy részszereint regulákból, részszereint példákból álló oktatás... Pest 1816. 4—5. l.
5. *Horváth Jenő: Bevezetés a levelezési ismeretekbe.* 2. kiad. Budapest 1962. 8—9. l.
6. A papírfajtákról és azoknak főleg a grafikában való alkalmazásáról *Freund Jenő: Papiros a grafikában.* Budapest 1927 (Grafikai Művészetek Könyvtára VI) nyújt jó tájékoztatást és közöl egy-egy mellékletet az egyes papírfajtákból.
7. Ha a példának felhozott levelek mellett más jelzet nem szerepel, lelőhely az OSZK Levelestára.

Der schöne Brief

A. VIZKELETY

Die Studie fasst als Experiment alle formalen Komponenten zusammen, die die ästhetische Wirkung des „schönen Briefes“ bestimmen. Mit diesen formalen Merkmalen, sowie mit dem Inhalt des Briefes und der Individualität des Briefschreibers können oftmals Zusammenhänge, die für die Beurteilung des Briefes bedeutend und aufschlussreich sind, aufgedeckt werden. Den Gegenstand der Untersuchung bildeten zum grossen Teil Privatbriefe aus der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts. Diese zeitliche Einteilung ist kulturgeschichtlich mit dem Persönlichkeitskult der Epoche und wirtschaftsgeschichtlich mit der industriellen Entwicklung der Grossbetriebe der Papierindustrie und den graphischen Herstellungsmethoden dieser Zeit in Verbindung zu sehen.

Die Studie befasst sich mit folgenden Themen:

1. Material des Briefpapiers — Oberfläche, Farbe, Form, eventuell auch Umrandung, Musterung. In der harmonischen Auswahl der Farbe von Papier und Tinte ist häufig auch ein mehr oder weniger ästhetisches Bestreben zu sehen.
2. Für die schöne Form des Briefes sind auch graphologische Merkmale entscheidend: Rand, Zeilenabstand, Einteilung der Absätze usw. Ebenfalls sind die verschiedenen Schmuckelemente im Briefkopf zu beachten.
3. Visitenkartenmässig angeordnete Namen und Adressen, kleine symbolische Bilder für geographische Angaben.
4. Besonders viele Stilvariationen, sowie graphische und technische Lösungen bietet das Monogramm. Ausschlaggebend ist hier weitestgehend der individuelle Geschmack.
5. Die Darstellung des Wappens (mit oder ohne Motto) dient der Bezeichnung des Adelsranges und bringt die Ehrfurcht vor der Überlieferung zum Ausdruck, jedoch finden wir auch andere kleine, wappenartige, graphische Darstellungen. Die Aufschriften sind weise, scherzhafte oder schelmische Sprüche, die oft als selbständiges Motiv stehen.
6. Die Freundlichkeit und Aufmerksamkeit des Briefschreibers zeigt sich in erster Linie in Blumen- und Tiermotiven;
7. Schatten- oder kleinere Genrebildern.
8. Mitunter spiegelt der Briefschmuck auch eine politische Stellungnahme wider.
9. Unter den auf dem Briefpapier verwandten Landschafts- oder Städtebildern finden wir die anspruchsvollsten kleingraphischen Werke, die nicht selten auch unbekannte ikonographische Beiträge zu ungarischen Städten sind. Wir finden unter ihnen auch die Werke berühmter Kupferstecher und die Ausgaben bekannter Vervielfältigungswerkstätten. — Die aufgezählten Themen werden durch zahlreiche Abbildungen erläutert.

Egy társulati könyvtár sorsa a XX. század elején

BATÁRI GYULA

Egy társulati könyvtár anyagának tartalmát és jellegét általában az alapítói részéről kitűzött célok szabják meg. A *Társadalomtudományi Társaság* itt tárgyalt könyvtárát azonban nem csupán a meghatározott célkitűzések befolyásolták, hanem az a körülmény is, hogy alapját egy hagyaték vetette meg, sőt később is több hagyaték gyarapította a gyűjteményt, így kezelőinek szerzeményezése csak kisebb mértékben alakíthatta anyagát. Mivel az első és egyben legjelentősebb hagyatkozó gyűjteménye elsősorban jogi jellegű volt, ez a tény szinte eleve meghatározta a könyvtár alapvető összetételét. Noha a társaság tagjainak jelentős része jogot végzett, érdeklődésük mégis kiterjedt volt, jól tükröződik ez a tény folyóiratukban, a *Huszdik Században* közzétett számos tárgykört felölelő tanulmányaikból.

Arra is rá kell mutatni, hogy noha a könyvtár társulati jellegű volt, adatok tanúsítják: a könyveket, folyóiratokat, hírlapokat nemcsak a tagok vehették igénybe — amit egyébként könyvtári szabályzatukban is lefektettek — amennyiben bárki igénybe vehette helyben a könyvtár szolgáltatásait.

A Társadalomtudományi Társaságot 1901-ben alapították, nem sokkal a *Huszdik Század* megindulása után, a folyóirat 1919-ig, egészen megszűnéséig, tagilletményként járt minden tagnak. Maga a Társaság a századelő haladó, főleg budapesti értelmiségét tömörítette. A Társadalomtudományi Társaság *Andrássy Gyula* és csoportja kiválása után még tovább radikalizálódott.

A Társaság könyvtárának alapját első elnökének, *Pulszky Ágost*nak hagyatéka, könyveinek jogi és társadalomtudományi része, mintegy 1500 kötet teremtette meg. A könyvtár alapításról a Társaság 1901 december 16-i ülésén döntöttek.¹ Elhatározták, hogy magát a gyűjteményt is Pulszky Ágostról nevezik el. A könyvanyag eleinte a *Kereskedelmi és Iparkamara* Szemere utcai helyiségeiben nyert elhelyezést, *Szabó Ervin*nek a Kamara akkori könyvtárosának a kezelésében. Később a Társaság választmánya azt is elhatározta, hogy a jobb használhatóság kedvéért a könyvtár anyagáról nyomtatott katalógust kell összeállítani.² A katalógus 1903-ban készült el. Ennek kiemelkedő érdekessége, hogy *Szabó Ervin* szerkesztette és rövid bevezetőt is írt hozzá.³ Erről az összeállításáról maga *Szabó Ervin* is megemlékezik önéletrajzában, amelyet a Székesfőváros által meghirdetett könyvtárosi állást megpályázó folyamodványához mellékelte.⁴

A Társadalomtudományi Társaság igyekezett továbbfejleszteni a hagyatéki

könyvtárat, és évi költségvetésében meglehetősen jelentős összeget biztosított könyvvásárlásra és a könyvtár fenntartására. Például, 1904-ben mintegy 500 koronát könyvvételre és 50 koronát a „szolgáknak” juttatott, feltehetően a Kamara altisztjeinek, akik a könyvek körüli egyszerűbb teendőket végezték.⁵

A választmány 1904-ben fogadta el a könyvtár szabályzatát. Ennek közlése már csak azért sem lehet érdektelen, mivel valószínűleg Szabó Ervin írta, ugyanis a könyvtárat még ekkor is ő kezelte.⁶

„A Társadalomtudományi Társaság Pulszky Ágost könyvtárának szabályzata:

1. A Társadalomtudományi Társaság könyvtára nyilvános könyvtár, azonban elsősorban tagjainak áll rendelkezésükre.

2. A könyvtárt a választmány által választott könyvtáros vezeti. Ezen minőségben teendő: a) könyvbeszerzés, b) a könyvtár kezelése.

3. A könyvtáros mellett a választmány kebléből választott háromtagú könyvtári bizottság működik, amely negyedévenként ülést tart. Ez üléseken a könyvtáros jelentést tesz.

a) a megelőző évnegyedi gyarapodásról,

b) a vételekre és egyéb szükségletekre fordított összegekről,

c) a felmerült óhajokról és kívánalmakról, különösen nagyobb beszerzésekre vonatkozólag.

4. A könyvtárt annak helyiségeiben bárki, kikölcsönzés útján azonban csak a Társaság tagjai használhatják, akik a lakásra, illetve vidékre küldés esetleges költségeit maguk viselik.

5. A kikölcsönzés rendes határideje 30 nap. Ha a kikölcsönzött könyvet közben más tag kívánta az a 30 nap elteltével okvetlen beszolgáltatandó. 30 napon túl a könyv más tag kívánatára bármikor bekövetelhető.

6. Ismételt reklamáció esetén a reklamációk költségét a mulasztást elkövető tag megteríteni tartozik.

7. Ha ismételt reklamáció sem vezet eredményre, három hó elteltével az illető még egy utolsó felhívást kap, s ha ennek egy hét leforgása alatt nem tesz eleget a kikölcsönzött mű a mulasztást elkövetett tag költségén újból beszerezetik.”

A szabályzatban említett, a könyvtár mellett működő első bizottság tagjai: *Jászi Oszkár*, *Petrovics Elek* és *Wildner Ödön* voltak.

1907-ben került sor arra, hogy a Társaság a Károly körút 14. második emeletén bérelt helyiségeket és itt a könyvtár is alkalmas elhelyezésre talált: kényelmes olvasóterem állt a tagok és a külső érdeklődők rendelkezésére. Közben a Társaság kebelén belül alakult egy társadalomtudományi olvasókör,⁷ amelynek tagjai is rendszeresen látogatták az olvasótermet és igénybe vették a könyvtár egyéb szolgáltatásait. Rajtuk kívül a *Galilei-kör* tagjai szintén látogatták az olvasótermet, a könyvtár jelentős hírlap- és folyóiratállományát, valamint könyveit tanulmányozták,⁸ ugyanis a Galilei-kör részére a Társadalomtudományi Társaság átengedte helyiségeit gyűlések megrendezésére⁹. A Társaság által szervezett *Társadalomtudományok Szabadiskolája* éveken át esti tanfolyamokat rendezett, amelyeket munkások is látogattak. Nyilvánvaló, hogy közülök sokan olvasói lettek a könyvtárnak. Így, ha közvetve is, de a munkásosztály művelődését szolgálhatta a szóban forgó gyűjtemény. Időközben ismét több hagyaték gyarapította az állományt, ezek közül különösen kiemelkedik *Harkányi* Endre történelmi és szociológiai művekben gazdag gyűjteménye. Ez olyan jelentős volt, hogy ezután a könyvtár elnevezése *Harkányi* és *Pulszky* könyvtár lett.¹⁰

1910-ben választottak új könyvtárost *Dienes* Valéria személyében. Később

a Társadalomtudományi Társaság a könyvtárral együtt egy még megfelelőbb helyiségbe: az Anker-köz 2. II. emelet 3. számba költözött és ott is maradt egészen a Társaság feloszlataáig. Az évek folyamán a könyvtár fejlesztésére szánt összeg is növekedett, pl. 1913-ban 1000 korona volt már az előirányzat.

A Társadalomtudományi Társaság rendszeresen foglalkozott közgyűlésein a könyvtár problémáival. 1913-ban dr. *Hebelt* Károly azt a figyelemre méltó indítványt terjesztette elő, hogy szervezzenek egy társadalomtudományi vándorkönyvtárat a vidéki érdeklődők számára. A közgyűlés az indítványt pártolólág terjesztette a választmány elé. Sajnos, megvalósításáról nincs adat. 1913-ban választották meg *Kóhalmi* Bélát helyettes könyvtárossá és *Szabó* Ervint ismételtén a Társaság alelnökévé.¹¹ Az 1914-ben meginduló háborús évek után még kevesebb adat maradt fenn a könyvtár működéséről. Nyilván a könyvtár igénybevétele is csökkent, mivel a társulati tagok jelentős része bevonult katonai szolgálatra. Viszont a Galilei-kör tagjai közül továbbra is sokan jártak az Anker-közi olvasóterembe. 1915-ben oly módon gyarapodott a könyvtár állománya, hogy a Társaság egyik buzgó tagja, dr. *Herzog* Ede a harctéren kapott sebesülése következtében meghalt, hátrahagyott végrendeletében társadalomtudományi művekben gazdag könyvtárát a Társadalomtudományi Társaság könyvtárára testálta.¹²

A könyvtár további működéséről nincs feljegyzett adat, feltételezhető, hogy 1919 márciusáig vagy esetleg az év közepéig működött. A Tanácsköztársaság bukása után a Társadalomtudományi Társaság és a Galilei-kör megszűnt tevékenykedni, bár tényleges feloszlataásukra csak később került sor. Az Anker-közi helyiséget és a könyvtár szekrényeit lepecsételték, majd a *Menekült Munkások Központi Nyilvántartósága* elnevezésű szerv foglalta el az olvasótermet és a többi szobákat.

Ezután kezdődött el a Társadalomtudományi Társaság gyűjteményének utóélete, amely kapcsolódik az Országos Széchényi Könyvtár történetéhez is. Ugyanis már 1920-ban az OSZK egyik tisztviselője, feltehetően *Sulica* Szilárd, levelet intézett a Társadalomtudományi Társaság helyiségeit elfoglaló szervnek: a Menekült Munkások Központi Nyilvántartóságának az anyag megszerzése tárgyában, a levél tévesen a könyvtárat a Galilei-kör könyvtárának nevezi. Nyilván azért, mert a Galilei-kör használta a Társulat helyiségeit és a tízes évek végén már a Galilei-kör volt a közismertebb. A levélben figyelemre méltó utalások vannak arra, hogy az OSZK különböző szabadkőműves páholyok könyvállományához is hozzájutott.¹³

„Méltóságos Uram!

A napokban valamelyik lapban oly tartalmú hír jelent meg a Galilei kör könyvtáráról, hogy az gondozatlan, rossz állapotban van, közelebbi érdeklődésünk eredményeképpen azonban megtudtuk, hogy ezen hír teljesen alaptalan, miután a nevezett könyvtár lepecsételve és gondosan őrizve várja sorsának bekövetkezését, hogy vagy a M. N. Múzeum vagy a pozsonyi egyetem gondozása alá kerüljön.

Tekintve, hogy a feloszlátott Symbolikus Nagypáholy valamint a Galilei és Hajnal szabadkőműves páholyok könyvanyaga a belügyminiszter úr intézkedése folytán már a M. N. Múzeumban talált ideiglenes elhelyezést. Azon kéréssel van szerencsém Méltóságodhoz fordulni, hogy méltóztassék ezen sorok átadójának szíves felvilágosítást adni arról, hogy a Galilei kör könyvtárának további sorsa és a M. N. Múzeumba való esetleges elhelyezése milyen tényezőktől és körülményektől függ?

Előre is megköszönve Méltóságod szíves felvilágosításait fogadja stb.
Bpest, 1920. dec. 9-én”.

Az OSZK megkeresésére a címzett azt válaszolta, hogy hivatalos intézkedés esetén nem gördítenek akadályt a könyvtár elszállítása elé.¹⁴ Ezt követően a Társadalomtudományi Társaság könyvtárának ügye a polgármesteri hivatalhoz került. Az alpolgármester a miniszterelnöknek írt ebben az ügyben. Nem látszik érdektelennak az irat teljes szövegének ismertetése.¹⁵

„Szigorúan bizalmas
Igen sürgős

Min. e. úrnak

Bp., 1921. június hó 9-én

Az Anker-köz 2. II. emelet 3. szám alatti volt „Társadalomtudományi Társaság” helyiségeiben eddig a Nagyméltóságod által ismert rendeltetéssel bíró „Menekült Munkások Központi Nyilvántartósága” elnevezés alatt működő szervnél megőrzés alatt állott a „Társadalomtudományi Társaság” (volt Galilei kör) könyvtára. Minthogy a megőrzés továbbra nem eszközölhető és a helyiség magánlakásnak lett kiutalva, felkérem Nagyméltóságodat, hogy a szekrényes könyvtár, egy keretben levő portrait, 3 nagy szekrény és székek elszállítása és biztos elhelyezésére kérve (pl. a m. nemz. múz.-ba való beszállításra, mely élénken érdeklődik a könyvtár felől) a szükséges intézkedéseket sürgősen megtenni méltóztasson.

Egyidejűleg van szerencsém közölni, hogy a megőrzésre nézve folyó hó 20-ig módonban áll gondoskodni.

Siménfalvy”

Az iratból kitűnik, hogy a Társadalomtudományi Társaság feloszlatása nem történt meg, de ténylegesen ekkor már nem működött. A polgármesteri hivatal az OSZK-val lépett kapcsolatba, az anyag átvétele tárgyában felkérték az igazgatóságot a gyűjtemény azonnali elszállítására és letévtételére. Ezután az alpolgármester közvetlenül átiratban kérte fel az OSZK igazgatóságát a Társadalomtudományi Társaság könyvtárának átvételére, valamint ideiglenes megőrzésére. Engedélyezték a könyvanyag használatát, de a végleges birtokba vételt a belügyminiszter intézkedésétől tették függővé. Az OSZK akkori vezetősége egyik tisztviselőjét bízta meg a könyvek átvételével, aki azonban vezetőivel egyetértésben a helyszíni szemle után nem volt hajlandó azokat átvenni lezárt ládákbá csomagolva, lajstrom nélkül.¹⁶ Ezután azt a javaslatot tették, hogy inkább a Fővárosi Könyvtárnak adják át az egészet, majd ezután hosszas huza-vona indult meg a könyvtár átvétele körül.

Végül is csak 1923-ban született meg a belügyminiszteri döntés, amely a Társadalomtudományi Társaságot ténylegesen feloszlatta. Ekkor úgy határozott az OSZK igazgatója, hogy átveszi a gyűjteményt és annak tartozékait.¹⁷ Az OSZK egyben magára vállalta a Társadalomtudományi Társaságot terhelő „igen csekély tartozások kiegyenlítését.”¹⁸

Egy, az átadást igazoló ellennyugta felsorolja a könyvtári berendezés leltári darabjai:¹⁹

„Ellennyugta

Öt (:5) drb üveges könyvszekrény 2 részű (alsó és felső részű)
Egy (:1:) drb 2 ajtós üveges könyvszekrény
Egy (:1:) drb 3 ajtós üveges könyvszekrény
Egy (:1:) drb üveges könyvszekrény alsó része
melyeket a 2276/1923 – VIII. számú m. kir. belügyminiszteri leirat és a 37.495/1923 – XI. számú tanácsi határozat értelmében a Magyar Nemzeti Múzeumnak átadtam.
Budapest, 1923. június hó 11-én
a főváros gazdasági hivatala

gazdasági felügyelő”

A berendezések leírása alapján könnyen rekonstruálhatjuk a Társadalomtudományi Társaság könyvtára egykori berendezését.

Közvetlenül a Társadalomtudományi Társaság könyvtárának az átvétele után 1923 júniusában bevezették az OSZK II. számú Növedék Naplójába a könyveket. A Növedék Naplóba 2703 könyv- és folyóirat-kötet került nyilvántartásba. Bizonyosnak látszik, hogy a könyvtár megszűnésekor jóval több kötettel rendelkezett: Valószínűleg a könyvek egyrésze a négyéves hanyóadás alatt elkallódott. Az is lehetséges, hogy a politikailag veszélyesnek nyilvánított műveket kiemelték a gyűjteményből, sok kötet lehetett éppen akkor kölesön a tagoknál is.

Ha már most magát a könyvtár anyagát vizsgáljuk meg az 1903-ban készített katalógus valamint a Növedék Napló 1923-as adatai alapján, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a válogatott könyvanyag lényegileg jól reprezentálta a korszak legjelentősebb külföldi és hazai társadalomtudományi műveit, noha nem szabad figyelmen kívül hagyni: a jogi vonatkozású anyag a többi szakhoz viszonyítva kissé túl volt méretezve. A könyvtár állományát betűrendes formában magába foglaló katalógus tükrözi gyűjtőjének elsősorban jogi érdeklődését, de képviselve voltak a gyűjteményben jelentős történelmi, filozófiai, gazdasági és szociológiai művek is. Meglepő, hogy mind a katalógusban, mind a Növedék Naplóban nem található meg *Marx*nak egyetlen műve sem, jóllehet a Társaság tagjai folyóiratukban, a *Huszadik Században* és egyéb fórumokon is sokat foglalkoztak a marxizmussal és a munkásmozgalommal. Csupán a Növedék Naplóban található *Engels* egyik munkája a *Die Lage der arbeitenden Klasse*. Feltehető, hogy a Társaság tagjai főleg másodlagos revizionista művekből és folyóiratokból merítették ismereteiket a marxizmus klasszikusairól, hiszen a könyvtárban elsősorban *Bernstein*, *Kautsky*, *Dühring*, *Jaurès*, *Lasalle* és *Plehanov* művei voltak találhatóak. De utópista szocialisták alkotásai is előfordultak, például *Proudhon* művei. Természetesen amint már említettük az is feltételezhető, hogy amikor a Növedék Naplóba kellett volna bevezetniök Marx és Engels műveit, idegen szervek kiselejtezték. Viszont figyelemre méltó körülmény, hogy ugyanott megtalálhatók *Liebknecht*, *Bebel* és *Feuerbach* művei.

Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a könyvtár anyagának több mint kétharmada idegen nyelvű, főleg német, angol, francia és olasz művekből állt, de előfordul néhány latin munka is.

Több utalás van arra, hogy számos külföldi folyóirat és hírlap rendszeresen beérkezett a Társaság olvasótermébe. A jelek szerint ezek egy részét fogyó eszköznek tekintették. Különösen vonatkozik ez a hírlapokra. A Növedék Naplóba azonban sok folyóiratot is felvettek, például előfordul a címek között a *Sociale Praxis*, *Kommunale Praxis*, *Die Umschau*, *Socialismus*, *Die Zukunft*, *Mercure de France*, *The Fortnightly Review*, *Der Socialistische Student*.

A Társadalomtudományi Társaság könyvtára katalógusának, valamint a Növedék Napló adatainak az OSZK betűrendes katalógusával való egybevetése alapján az derült ki, hogy a könyvek valójában nem kerültek feldolgozásra. Tehát a gyűjtemény sorsa ma ismeretlen. A jövő kutatásainak kell majd kiderítenie: hol lappanghatnak vajon a könyvek.

Jegyzetek

1. *Huszdik Század* (= *H. Sz.*). 1902. 2. sz. 163. l.
2. *H. Sz.* 1902. 7. sz. 75. l.
3. *A Társadalomtudományi Társaság Pulszky Ágost könyvtárának betűrendes katalógusa.* Bp., 1903.
4. *Curriculum vitae.* = Szabó Ervin: *Könyvtártudományi cikkei és tanulmányai.* Bp., 1959. 34–35. l.
5. *H. Sz.* 1904. 7. sz. 78. l.
6. *H. Sz.* 1904. 1. sz. 79–80. l.
7. *H. Sz.* 1904. 3. sz. 240–243. l.
8. Tömöry Márta: *Új vízeken járok. (A Galilei kör története.)* Bp., 1960. 45. l.
9. Rubin László: *A Galilei kör története.* = *Századunk.* 1928. 3. sz. 466. l.
10. *H. Sz.* 1910. 7. sz. 71–77. l.
11. *H. Sz.* 1913. 7–8. sz. 165–172. l.
12. *H. Sz.* 1916. 2. sz. 167. l.
13. OSZK Irattár 632/1920.
14. OSZK Irattár 632/1920.
15. OL. Miniszter Elnökség Levéltára XXXV/4305.
16. OSZK Irattár 477/1921.
17. OSZK Irattár 401/1923.
18. OSZK Irattár 401/1923.
19. OSZK Irattár 401/1923.

Das Schicksal einer Vereinsbibliothek in Budapest am Beginn des 20. Jahrhunderts

GY. BATÁRI

Die Grundlage für die Bibliothek der Sozialwissenschaftlichen Gesellschaft bildete der Nachlass ihres ersten Präsidenten Ágost Pulszky, seine rechtswissenschaftlichen und gesellschaftswissenschaftlichen Bücher. Die Sammlung selbst behielt auch den Namen Ágost Pulszky's. Der gedruckte Katalog der Bibliothek und vermutlich auch die Bibliotheksvorschriften wurden von Ervin Szabó, dem ersten Verwalter der Bibliothek, ausgearbeitet. Daraus ist zu entnehmen, dass ein jeder Leser der Bibliothek sein konnte. Die von der Gesellschaft organisierte Sozialwissenschaftliche Volkshochschule veranstaltete jahrelang Abendlehre. Hieran nahmen auch Arbeiter teil, und offensichtlich wurden auch viele von ihnen Leser der Bibliothek, die so, wenn auch mittelbar, der Bildung der Arbeiter dienen konnte. Auch die Mitglieder des Galilei-Kreises, die die Räumlichkeiten der Gesellschaft benutzten, besuchten regelmässig den Lesesaal der Bibliothek. Unter den Mitgliedern des ersten Komitees, das mit der Leitung der Bucherwerbung beauftragt war, finden wir den Namen Oszkár Jász's.

Auch später erweiterte die Bibliothek ihren Bestand durch Übernahme von Nachlässen, u. a. durch die bedeutende Sammlung Endre Harkányi's, die reich an geschichtlichen und sozialwissenschaftlichen Werken war.

Im Jahre 1910 kam die Gesellschaft zusammen mit der Bibliothek in neue Räumlichkeiten (Ankerköz 2, II. Etage, Nr 3) und dort blieb sie auch bis zu ihrer Auflösung. In den Kriegsjahren, beginnend 1914, sank auch die Benutzungszahl der Bibliothek; sie bestand etwa bis zum März 1919, eventuell auch bis Mitte des Jahres. Nach dem Sturz der Räterepublik stellte die Sozialwissenschaftliche Gesellschaft ihre Tätigkeit ein. Die Räume der Ankerzeile und die Schränke der Bibliothek wurden versiegelt, später belegte die „Zentrale Registrierstelle für geflüchtete Arbeiter“ den Lesesaal und auch die übrigen Räume.

Nach langem hin und her erhielt im Jahre 1923 die Széchényi Nationalbibliothek das Material der Bibliothek der Sozialwissenschaftlichen Gesellschaft. 2703 Bücher und Zeit-

schriftenbände der Gesellschaft wurden in der Akzessionsliste Nr 2 der Széchényi Nationalbibliothek inventarisiert.

Ein bedeutender Teil des Bibliotheksbestandes enthielt rechtswissenschaftliche Literatur, aber auch geschichtliche, philosophische, wirtschaftswissenschaftliche und sozialwissenschaftliche Werke waren in der Sammlung in grosser Zahl vorhanden. Mehr als zwei Drittel des Bestandes waren fremdsprachige Bücher, hauptsächlich deutsche, englische, französische und italienische Werke. Bei einem Vergleich des Bibliothekskataloges der Sozialwissenschaftlichen Gesellschaft und den Angaben der Akzessionsliste der Széchényi Nationalbibliothek stellte sich heraus, dass die Bücher in Wirklichkeit nicht bearbeitet worden sind. Das Schicksal der Sammlung ist noch heute unbekannt.

Szovjet-Oroszországban megjelent magyar nyelvű könyvek, röpiratok 1917—1921

(Bibliográfiai jegyzetekkel)

TERBE LAJOS

A Szovjet-Oroszországban 1917—1921. években megjelent magyar nyelvű kiadványok érdekesek számunkra, mert ezek voltak a Magyar Tanácsköztársaság kiadványainak legközvetlenebb előzményei, illetve kiegészítői és folytatásai. Összesen 96 kiadványt regisztrálunk. Nem nagy szám ez, de történelmi jelentősége miatt ezt a keveset — mint külföldi forradalmi hungarica anyagot — különös gondossággal kell számba vennünk. Nemzeti bibliográfiánk legelhanyagoltabb részéről van itt szó.

Jelen munkában az 1—4 oldalas röplapok nem szerepelnek; ezeket külön bibliográfiában fogjuk számba venni. Az ugyanezen évkörbe tartozó szovjet-oroszországi magyar periodikák bibliográfiáját évkönyvünk 1958, 1959 és 1963—1964. évi kötetében adtuk közre.

A nyomtatványok, illetve az ezekről készült mikrofilmek magyarországi lelőhelyeit, mint korábbi dolgozatainkban, most is feltüntetjük.

A szerzőnevek betűrendjében összeállított bibliográfiánk a leírt művek leg többjénél a címadatok után feltünteti, hogy melyik szovjet-oroszországi magyar lap mely száma írt róla először. Ez némi tájékoztatást ad a megjelenés időpontjára nézve. A lapokban talált adatoknak különös fontosságuk van oly művek esetében, amelyek nincsenek meg egyik könyvtárunkban sem. Számba vettük az egyes szovjetoroszországi magyar kiadványok magyarországi és külföldi (ausztriai, németországi, olaszországi, romániai) kiadásait és idegen nyelvű fordításait is. Bolgár, cseh, eszperanto, finn, horvát, német, olasz, orosz, román, szlovák nyelvű fordításokról van tudomásunk. Az egyes művek második oroszországi magyar kiadását külön kiadványként vettük számba. Gyűjtőmunkánk több új címadattal gyarapította *Marx*, *Lenin*, *Kun Béla*, *Szamuely Tibor* és más történelmi személyiségek műveinek könyvészetét.

1. *Bogdanov [Alekszandr Alekszandrovics]*

Politikai gazdaságtan. Ford. Pogonyi Antal. Ekaterinburg 1921, OKP Magyar Agitációs Osztályainak Központi Irodája, Tip Granit. 139 l. — 22 cm. (Kommunista könyvtár.). *PK* A nyomdai jelzet feltünteti, hogy 1000 példányban nyomták V. hóban. A moszkvai Vörös Újság 1921. okt. 8-i száma 4. lapján olvasható *Utolsó kiadványunk* c. cikk szerint Ezt a „tankönyv”-et, mely július elején jelent meg, oly időpontban, mikor a volt magyar hadifoglyok zöme már elhagyta Oroszországot, „külföldön levő magya rajkú elvtársainkhoz juttatja el” a Központi Iroda.

2. [Buharin, Nikolaj Ivanovics] Bucharin, Nikoláj

Az átmeneti korszak [a proletárdiktatúra] gazdálkodása. 1. r. Az átmeneti folyamat általános elmélete. Ford. Rudnyánszky Endre. Moszkva 1921, OKP Magyar Agitációs Oszt. Közp. Irodája. 134 l. — Ára 50 rubel. (Kommunista könyvtár.) OSZK PK
A művet a moszkvai Vörös Újság 1921. febr. 26-i száma 4. lapján levő hirdetés az „1921. folyamán megjelent” könyvek közt sorolja fel. A szemináriumszerűen „együttesen olvasandó” művek közt említi ezt a könyvet a lap 1920. okt. 17-i számának 3. lapján olvasható jelentés.

3. [Buharin, Nikolaj Ivanovics] Bucharin, Nikoláj

A cárizmus bukásától a burzsoázia bukásáig. Ford. Rudnyánszky Endre. Moszkva 1921, OKP
Magy. Agit. Oszt. Közp. Irodája. 102 l. — 23 cm. (Kommunista könyvtár.) OSZK PK
A moszkvai Vörös Újság 1921. máj. 21-i száma 4. lapján levő könyvhirdetés szerint „új fordításban” jelent meg a mű. Eszerint a mű korábbi fordításáról is tudtak.

4. [Buharin, Nikolaj Ivanovics] Bucharin, N.

A kommunisták (bolsevikiek) programja. Moszkva 1918, OKP Magyar Csoportja. Ára 50 kopek. (Kommunista könyvtár 5.)
A moszkvai kiadású könyvet, amely sehol sincs meg Magyarországon, csak a moszkvai Szociális Forradalom 1918. szept. 18-i száma 4. lapján megjelent hirdetésből és újabb kiadásából ismerjük. A hirdetés szerint a könyv „szeptember elsején jelent meg” a „Szerző előszavával”. Buharin ezt az előszót „a magyar kiadáshoz” írta. Keltezés: „Moszkva, 1918. augusztus 9.” A művet Rudnyánszky Endre fordította.
A mű újabb kiadásainak adatai: „2. (magyarországi) kiadás”: Bp. 1918, KMP. 106 l. — 19 cm. (Kommunista könyvtár) OSZK OK PK FK — „3. (magyarországi) kiadás”: Bp. 1919, KMP. 93 l. — 21 cm. (Kommunista könyvtár) PK OK Címváltozattal: *Bolsevikiek programja.* (Bp. 1919).
Bécsi kiadása: Wien 1921, Druck Elbemühl. 79 l., 1 t. — 23 cm. OSZK

5. [Buharin, Nikolaj Ivanovics] Bucharin, N.

Az orosz proletárdiktatúra és a világorradalom. Ford. Gábor Mózes. Moszkva 1920, OKP Magyar Csoportja. 21 l. — 19 cm. (Forradalmi írások.) OSZK
A könyv megjelenését regisztrálja a moszkvai Vörös Újság 1920. aug. 8-i száma (4. l.).

6. [Buharin, Nikolaj Ivanovics] Bucharin, Nikoláj

Osztályharc és forradalom Oroszországban. Ford. Szamuely Tibor. Moszkva 1918, OK/b/P Magyar Csoportja. 40 l. — cm. (Kommunista könyvtár 2.) PK FK
A moszkvai Szociális Forradalom 1918. szept. 18. sz. 4. l. könyvhirdetésében előfordul „2. (magyarországi) kiadás”-ának adatai: Bp. 1919, KMP. 61 l. 21 cm. (Kommunista könyvtár.) OSZK OK FK PK.

7. [Buharin, Nikolaj Ivanovics] Bucharin—Preobrázsenszkij, I. (A.)

A kommunizmus ábécéje. A kommunista program népszerű magyarázata. Moszkva 1920, (OKP Központi Magyar Irodája). 300 l. Ára 50 rubel. (Kommunista könyvtár.)
A műnek egy példánya sincs Magyarországon. A moszkvai Vörös Újság 1920. máj. 9-i számában már regisztrálja. 1921. máj. 21-i száma 4. lapján a könyvhirdetések között pedig a következőket írja róla: „az első idegen nyelvű kiadás ... az 1920. márciusi moszkvai magyar kiadás volt... Az első kiadás 1500 példánya már hónapokkal ezelőtt elfogyott...”. A könyvet a KJ a *Kommunista Könyvtár* sorozat tagjai között veszi számba. (9. sz.)
u. a. 2. kiadás 1921
Bécsi kiadása: Ua. Wien 1922, Arbeiter-Buchhandlung. 95 l. (A társszerző neve itt így szerepel: Preobrazszenszky, E.) FK

A műből — amint ez a moszkvai Vörös Újság 1921. máj. 21-i száma 4. lapján olvasható hirdetésből kitévőnk — Moszkvában 1921-ben jelent meg egy „2000 példányos” 2. kiadás: „változatlan utánnomása az elsőnek.” Ha a kiadás valóban változatlan utánnomás, akkor szintén 300 l. terjedelmű és így nem azonosítható a mű következőkben leírt kiadásai egyikével sem.

8. [*Buharin, Nikolaj Ivanovics*] *Bucharin, Nikoláj—Preobrazsenszkij, I. (A.)*

A kommunizmus ábécéje. Ford. Rudnyánszky Endre. Moszkva—Petrográd 1920, Tip. Kommuniszticeszkogo Internacionala. IV, 239 l.

9. [*Buharin, Nikolaj Ivanovics*] *Bucharin—Preobrazsenszkij, I. (A.)*

A kommunizmus ábécéje. Az OK(b)P programjának népszerű magyarázata. Ford. Rudnyánszky Endre. 2. oroszorsz. kiad. Jekaterinburg 1921, OKP Magyar Agit. Oszt. Közp. Irodája. 330 l. 22 cm. (Kommunista könyvtár). PK

10. [*Buharin*] *Bucharin, Nikolaj [Ivanovics]—Rudnyánszky Endre*

Hol az igazi igazság? Moszkva 1920, OKP Magyar Csoportja. 13 l. 19 cm. (Forradalmi Írások.) PF (L — 0381)

A moszkvai Vörös Újság 1920. ápr. 8-i száma 4. lapján olvasható jelentésben és az egyes kiadványok végén levő kiadványjegyzékekben tévesen „Hol az igazi szabadság?” cím szerepel. A műben az imperialista diktatúra és a kommunizmus vagy egymással szembeállítva. Szépirodalmi jellegű, népszerűsítő stílusban egyszerű emberek számára készült propagandairat. Rudnyánszky Endre átdolgozta és magyar viszonyokra alkalmazta az orosz szerző művét. Keret: beszélgetés Munkás Miskával.

11. [*Buharin, Nikolaj Ivanovics*] *Bucharin—Preobrazsenszkij (I. A.)*

Kivonatok a Kommunizmus ábécéjéből. Ekaterinburg 1920.

Erről a nyomtatványról csak abból a jelentésből van tudomásunk, amelyet a moszkvai Vörös Újság 1920. aug. 8-i számának 4. lapján találtunk.

12. *Az [első] I. Internacionálétól a III. Internacionáléig. (Röpirat.)*

Perm 1919, vagy 1920, Kiad. a permi pártszervezet.

A moszkvai Vörös Újság 1920. márc. 28. sz. 2. l. tudósít megjelenéséről.

13. *Felhívás a világ proletáriátusához. (Röpirat.)*

Perm 1919, vagy 1920. Kiad. a permi pártszervezet.

A moszkvai Vörös Újság 1920. márc. 28. sz. 2. l. tudósít bennünket megjelenéséről.

14. *Internacionálé.*

[Röpirat.] Petrográd 1921. Kiad. a petrográdi osztály (pártszervezet).

A moszkvai Vörös Újság 1921. márc. 19-i száma 4. lapján olvasható jelentés szerint „az utóbbi évnegyedben” jelent meg 600 példányban. A jelentést a Pártélet rovatában „a petrográdi osztály” teszi.

15. *Kamenev [Lev Boriszovics]—[Zinovjev, Grigorij] Zinovjev*

Lenin. (Ford. Rudnyánszky Endre.) Moszkva 1920, OKP Magyar Csoportja. 16 l. (Forradalmi írások.) PK

Megjelenéséről tudósít a moszkvai Vörös Újság 1920. máj. 30-i sz. 4. l. és a szept. 5-i sz.

16. *A kapitalista világ és a Kommunista Internacionálé.*

A Kommunista Internacionále 2. világtkongresszusának kiáltványa. (Ford. Rudnyánszky Endre.) Moszkva 1920, OKP Magyar Osztályai Közp. Irodája. 44 l. 19 cm. (Kommunista könyvtár.) *OSZK PK FK*

A moszkvai *Vörös Újság* 1920. nov. 14-i sz. 4. l. az „Új kommunista könyvek” közt sorolja fel. A könyv végén kiadványjegyzék: Az OKP Magyar Csoportjának kiadványai 1918 óta. A Kommunista Könyvtár 18, a Forradalmi Írások 33 számát (és 10 röplap címét) foglalja magában sorszámokkal ellátva, megjelenési sorrendben.

17. *Kiáltvány Magyarország dolgozó népéhez.*

Kiadja a kommunisták magyarországi szövetsége. Moszkva 1918, OKP Magyar Csoportja. 8 l. Ára 15 kopek. (Forradalmi írások.) *MM*

Lásd: Szociális Forradalom. 1918. nov. 20. 4. l. (Hirdetésben: „most jelent meg”), 1919 febr. 19. 4. l. (cikkekben: „megszerezhetők még”). Ugyanitt olvasható a címlírásban feltüntetett szellemi kiadó neve, amely — éppúgy, mint a cím — arról tanúskodik, hogy a kiadványt Magyarországon való terjesztésre szánták. — Hasonló című, de nem azonos szövegű soksz. röpirat (1919) is: *LT* (6534 a—b fénykép).

18. *Kik a kommunisták?*

[Röpirat.] Perm, 1919, vagy 1920. Kiadó: a permi pártszervezet.

A moszkvai *Vörös Újság* 1920. márc. 28-i száma 2. lapján olvasható Szirmai pártkiküldött beszámolója, amelyben megemlíti, hogy ezt a röpiratot kiadták. — Ugyanily című 8 lapos mű (kérdések — feleletek) kézírata. (Oroszból ford. Babos Béla, Tomszk, 1920 jún.): *LT* (6530/a—i fénykép).

19. *A Kommunista Internacionálé [1. kongresszus] kiáltványa az egész világ proletáriátusához!*

Moszkva 1919, OKP Magyar Csoportja. 11 l. 22 cm. (Kommunista könyvtár.) *PK PA* (F 966/17/231)

A kommunista magyar csoport moszkvai működéséről szóló jelentésben szó esik róla (*Vörös Újság*. Moszkva. 1920. ápr. 8. sz. 4. l.). A műnek van egy hasonló terjedelmű budapesti elődje: A Kommunista Internacionale kiáltványa a világ proletárjaihoz. Ford. Bodó Pál. Bp. 1919, Közokt. Népbiztosság. 12 l. 24 cm. *OSZK FK*

20. *A Kommunista Internacionálé vezéralvei és szervezeti szabályzata.*

(A KI II. kongresszusán 1920. júl. 17. — a[u]g. 7. között hozott határozatok.) (Ford. Rudnyánszky Endre — Gábor Mózes.) Moszkva 1920, OKP Magyar Agit. Oszt. Lözp. Irodája, II-ja Tipografija Kommuniszticeszkogo Internacionala, Petrograd. 77 l. — 22 cm. (Kommunista könyvtár.) *OSZK PK FK*

A kiadó neve orosz nyelven is fel van tüntetve a címlapon: Izdanie C. B. Vengerszkij Szekciji Roszsz. Komm. Partii (bolsevikov). Az *OSZK* példányra fel van jegyezve a korábbi tulajdonos neve: „A Munkás szerkesztősége Pécs”. A kiadványt említi: moszkvai *Vörös Újság* 1920. nov. 14. sz. 4. l. és nov. 21. sz. a Pártélet rovatban.

20/a. *Kommunista Internacionálé II. világtkongresszusának kiáltványa.*

(Moszkva 1920.) (Kommunista könyvtár.)

A moszkvai *Vörös Újság* 1920. nov. 21. sz. Pártélet rovatában említve avval a megjegyzéssel, hogy a Kiáltványt Trotszkij írta s a kongresszus egyhangúlag elfogadta. Előbbi (20. sz.) kiadvánnyal nem azonos, hiszen ezt a lap ugyanezen számának Pártélet rovata külön említi.

21. *A kommunisták programja. (Röpirat.) (Moszkva 1920)*

Említik az OKP magyar csoportja moszkvai működéséről szóló jelentésben: moszkvai *Vörös Újság*. 1920. ápr. 8. sz. 4. l.

22. Kritzmann L.

A népgazdaság szervezete Tanácsoroszországban. (Ford. Rudnyánszky Endre.) Moszkva 1921, OKP Magyar Agit. Oszt. Közp. Irodája. 55 l. 19 cm.

(Forradalmi írások.) *PK*

A kiadványt, mint újdonságot hirdeti: moszkvai Vörös Újság. 1921. máj. 21. sz. 4. l. Ez a kiadvány az alábbi mű kivonata: Larin, (Jurij)—Kritzmann, L.: Wirtschaftsleben und wirtschaftlicher Aufbau in Sowjet-Russland, 1917—1920. Hamburg 1921. (Bibl. d. Kommunistischen Internationale 16.) 198 l. *PK FK*. A hirdetés szerint a magyar kiadvány csak az 1920 nyarán fennálló viszonyokat ismerteti.

23. Kun Béla

Ézsau lencséje. Moszkva 1920, Oroszországi Kommunista Párt Magyar Csoportja. 8 l. (Forradalmi írások.) *PF* (0381)

A röpirat első kiadása Romániában jelent meg 1919-ben. Ennek címadatai: Bujdosó Benedek: Ézsau lencséje. Lugos 1919, Uránia könyvkiadó. 7 l. 23 cm. (Kommunista könyvtár 1. sz. Új sorozat.) *PK* A moszkvai kiadás, amely Kun Béla neve alatt jelent meg, tanúsítja, hogy a lugosi kiadás címlapján a Bujdosó Benedek név Kun Béla álneve. — Ez a mű satirikus éllel írt helyzetjelentés a M. Szociáldemokrata Párt árulásáról és a magyar munkásság helyzetéről a fehér terror idején. Az író által szerepeltetett áruló szociáldemokrata munkás, Vasas János már eljutott odáig, hogy ismét forradalmat kíván.

24. Kun Béla

Forradalomról forradalomra. (A kommunisták feladatai Magyarországon.) Moszkva 1920, Oroszországi Kommunista Párt Magyar Csoportja. Magyar Agitációs Osztályok Központi Irodája. 46 l. — 23,5 cm. Ára 20 rubel. (Kommunista könyvtár.) *PF* (0537) Az utószó szerint 1919. „nov. 7-én fejeződött be ez az írás” (42. l.). Az utószó végén olvasható dátum: 1920. január 20. Megjelenéséről hírt ad a moszkvai Vörös Újság 1920. aug. 8-i száma (4. l.).

Egyidejűleg, vagy talán még előbb megjelent Bécsben is magyarul és németül, álneven. E kiadások címadatai: Kolozsváry Balázs: Forradalomról forradalomra. (A kommunisták feladatai Magyarországon.) Wien 1920, Kommunista Németausztriai Pártja. 46 l. 22 cm. *OSZK PK FK* — Kolozsváry Blasius: Von Revolution zu Revolution. Wien 1920, Genossenschafts-Verlag der „Neuen Erde”. 55 p. *PK FK* Olasz nyelvű kiadása: Kun Béla: Di rivoluzione in rivoluzione. Milano 1920, Societa Ed. Avanti! *OSZK*

25. Kun Béla

Ki fizet a háborúért? Moszkva 1918, OK(b)P Magyar Csoportja. 8 l. — 25 cm. (Forradalmi írások 4.) *PK FK*

Mint frissen megjelent kiadványt hirdeti a Szociális Forradalom 1918. szept. 18-i száma 4. l.).

1919-ben, ugyancsak 8 lapon, megjelent Budapesten is összesen 4 kiadásban. A magyarországi kiadások címadatai: Kun Béla: Ki fizet a háborúért? Bp. 1919, Kommunista Magyarországi Pártja. 8 l. 23 cm. (Kommunista könyvtár.) Ugyanezen címadatokkal 2 egymástól eltérő szedésű és nyomású kiadás. Kiadássorszám egyikén sincs feltüntetve, így nem lehet tudni, melyik jelent meg előbb. *PK EK FK OK*. Ugyanezen címadatokkal jelent meg a „3. (magyarországi kiadás” *OK* és a „4. (magyarországi kiadás” *PK OK FK* Lengyel József szerint a moszkvai kiadásról legelőször egy faksimile-kiadást nyomtattak itthon. (Lengyel József: Visegrádi ueca. Moszkva 1932. 76. l.)

26. Kun Béla

Ki fizet a háborúért? 2. kiadás. Moszkva 1918, OK(b)P Magyar Csoportja. 8 l. *PK PA* (F 966/17/231)

Mint frissen megjelent művet hirdeti a Szociális Forradalom 1918. okt. 12-i száma (4. l.).

27. Kun Béla

Kié a föld? Moszkva 1918, OK(b)P Magyar Csoportja. 8 l. 8 r. Ára: 15 kopek. (Forradalmi írások 1.) *MM*

A Szociális Forradalom 1918. szept. 18-i száma a 4. lapon mint frissen megjelent művet hirdeti. Ugyanitt egy cikkben már bejelentik a 2. kiadás közeli megjelenését.

28. Kun Béla

Kié a föld? 2. kiad. Moszkva 1918, OK(b)P Magyar Csoportja. 8 l. (Forradalmi írások 1.) *PK*

Hirdetve: Szociális Forradalom 1918. okt. 12. sz. 4. l. — A lap 1919. jan. 15-i számának 4. lapján megjelent cikkecske már bejelenti a „harmadik, magyarországi kiadás” megjelenését azzal a megjegyzéssel, hogy „az első két kiadás Moszkvában jelent meg”. E kiadás címadatai: Kié a föld? 3. magyarországi kiad. (Szerző neve nélkül.) Bp. 1918. Kommunista Magyarországi Csoportja. 8 l. 21 cm. (Kommunista Könyvtár.) *PK*

Következő kiadása: 4. (magyarországi) kiadás. Bp. 1919, Kommunisták Magyarországi Pártja. 8 l. 18 cm. (Kommunista könyvtár.) *OSZK PK EK FK OK* kiadás végén is olvasható a keltezés: „Moszkva, 1918 május”. A füzetke megjelent Budapesten bolgár fordításban is: Kun Béla: Cs'ja zemlja? Perv. Julij Csehij. Bp. 1919, ny. n. 7 l. 20 cm. (Büblioteka kommunisztüceszkaja.) *OSZK* (fotokópia) *EK*. Kiadták más városban is: Kun Béla: Kié a föld? Debrecen 1919, Munkások, Katonák és Szegény Földművesek Tanácsa. 8 l. 8° (Debreceni munkás könyvtár 3.) Debreceni Ref. Kollégium Nagykönyvtára.

29. Kun Béla

Kié a föld? Taskent 1919. Kiadja az OKP magyar csoportja. 10 l. Tip. Turk. Avt. Reszp. Szov. Fed. *PA F966/17/231*

30. Kun Béla

A magyarországi munkásság a fehér terror alatt. Moszkva 1920, OKP Magyar Csoportja. 19 l. 19 cm. (Forradalmi írások.) *PK*

A röpirat szerepel a moszkvai Vörös Újság 1920. aug. 8-i és szept. 5-i számában (4. oldalon). Kun Bélának ez az írása eredetileg a moszkvai Vörös Újság 1920. jan. 5-i és 12-i számában jelent meg.

A füzetkét olasz nyelvre is lefordították. A milánói kiadás címadatai: Kun Béla: La classe operaia ungherese sotto il terrore bianco. Milano 1920, Soc. Ed. Avanti. 20 p. (Documenti della Rivoluzione 20.) *PK*

31. [Kun Béla]

Megszólal az akasztófaerdő. (Képes röpirat.) Moszkva 1918, OK(b)P Magyar Csoportja. 8 l. (Forradalmi írások 7.) *KJ*

A röpirat a Szociális Forradalom híradása szerint Oroszországban egyidejűleg „megjelent német, román, cseh, horvát nyelven is”. (1918. szept. 18-i sz. 4. l. hirdetés). A lap 1919. febr. 19. sz. 4. lapján található cikk regisztrálja, hogy a röpirat még kapható.

32. Kun Béla

Mi a tanácsköztársaság? Moszkva 1918, OK(b)P Magyar Csoportja. 8 l. Ára: 15 kopek. (Forradalmi írások 6.) *PK*

Eredetileg tervezett címe: Mi az a tanácsköztársaság? Ír róla a Szociális Forradalom 1918. szept. 18. sz. 4. l. (cikk), szept. 21. sz. 4. l. (hirdetés, mely szerint „e héten jelenik meg”). A szept. 28-i szám a 4. lapon már mint megjelent kiadványt hirdeti. A moszkvai Szociális Forradalom 1919. jan. 15-i számának 4. lapján már híradás jelenik meg arról, hogy a füzetke megjelent „második, magyarországi kiadásban”. A magyarországi kiadások címadatai: Kun Béla: Mi a tanácsköztársaság? 2. magyarországi kiad. Bp. 1918, Kommunisták Magyarországi Pártja. 8 l. 21 cm. *OSZK* (Kisnyomtatványtár). — [Kun

Béla]: Mi a tanácsköztársaság? 2. (magyarországi) kiad. Bp. 1919. Kommunista Magyarországi Pártja. 8 l. 23 cm. (Kommunista könyvtár.) (Szerzőnév nélkül!) OK — [Kun Béla]: Mi a tanácsköztársaság? [Bp. 1919], Közokt. Népbizt. 15 l. PK — [Béla]: Mi a tanácsköztársaság? 4. (magyarországi) kiad. Bp. 1919. Kommunista Magyarországi Pártja. 8 l. 23 cm. (Kommunista könyvtár.) OK FK

33. *Ua. 2. kiadás. Omszk 1920. Kiadja az O.K(b)P. omszki magyar csoportja*

8 l. (Forradalmi írások). PA F 966(17)231

34. *Kun Béla*

Mit akarnak a kommunisták? Moszkva 1918, OK(b)P Magyar Csoportja. 22 l. — 24 (Kommunista könyvtár 1.) PK OK MM PA (F966/17)231

A kiadványt a Szociális Forradalom 1918. szept. 18. sz. 4. lapon található könyvhird már felsorolja. Az ápr. 27-i számban olvasható „Kommunista könyvtár” c. cikk szövege pedig „a közeli napokban kerül ki a sajtó alól.”

Tábori Kornél „Hogyan készült a magyar proletár forradalom?” c. cikke szerint, az a Pesti Napló 1919. ápr. 5-i számában jelent meg, „ezt a lázító füzetet” Lenin már iratban olvasta (bizonyára az egyidejűleg készült német fordításban). A cikkíró megjegyzi, hogy evvel kezdődött „Kunak az orosz bolsevik vezérrel való barátsága”. „A szíri kritikájú Lenin meglepő elismeréssel beszélt Kun iratairól”. A cikkíró adatait Szam Tibortól kapta Faragó Dezső szerint. Visszaemlékezései a Párttörténeti Intézet Archívumában: H—f—1.

Az egyidejű moszkvai német nyelvű kiadás adatai: Kun Béla: Was wollen die Kommunisten? Moskau 1918, Verl. d. deutschen Gruppe d. russ. Komm. Partei. 25 p. (Kommunistische Broschüre 9.) PK Egyéb fordításai feltehetően a bővített 2. kiadás alapján születtek, ezeket ott (a következő tételben) soroljuk fel.

35. *Kun Béla*

Mit akarnak a kommunisták? 2. bőv. kiad. Moszkva 1918, OK(b)P Magyar Csoportja (Kommunista könyvtár 1.) Az Országgyűlési Könyvtár által kiadott magyar tanácsköztársasági kiadvány bibliográfia regisztrálja az első kommunista kiadványok között Magyarországi kiadásai: Kun Béla: Mit akarnak a kommunisták? 2. (magyarországi) kiad. Bp. 1919, KMP. 22 l. (Kommunista könyvtár.) — Ua. 3. (magyarországi) kiad. 1919, KMP. 32 l. 21 cm. (Kommunista könyvtár.) OSZK PK OK FK — Ua. 4. (magyarországi) kiad. Bp. 1919, Magyarországi Szocialista Párt. 32 l. 21 cm. (Kommunista könyvtár.) OSZK PK FK OK

A 3. (magyarországi) kiadás is keltezéssel zárul: „Moszkva, 1918. május. Kun Béla (32. l.). Az előszóban Kun Béla megjegyzi, hogy „nincs ok változtatni az eredeti kiadás (4. l.). A szerző az előszóban megemlíti még, hogy „Az internacionalista vörös katonák — magyarokat és németeket — ez a kis füzet világosította föl elsősorban a kommunista mozgalomról” (4. l.). Az első német fordítás az 1. kiadás alapján készült, ezért ez az adatait az előző tétel kapcsán ismertettük.

A kiadvány a következő évben Péterváron már finn nyelven is megjelent:

Kun Béla: Mitä kommunistit tahtovat? Pietari 1919, Suomalaisen Kommunisen Puolueen Keskuskomitea. 27 p. (Suomalaisten Kommunisten Sarjajulkaisu 42.)

Kun Béla fentebb már idézett előszava szerint „Ez a kis röpirat magyar és német nyelven több kiadásban szolgálta a nemzetközi proletárforradalom ügyét. Először Oroszországban, majd Németország több városában jelent meg a Spartacusok különböző portyjainak kiadásában, azután Ausztriában, végül most Magyarországon” (3. l.) A németországi kiadások közül csak egyet ismerünk: Kun Béla: Was wollen die Kommunisten? Hamburg, (1919). Carl Hoym Nachf. Louis Cahnbley. 29 l. PK OSZK.

Megjelent szlovák és eszperantó nyelven is: Kun Béla: Ĉo cheŭ komunisti? Bp. 1919, „Červené Novině”. 53 p. 14 cm. (Kommunistická knihovná.) OSZK EK FK — Kun Béla: Kion volas la komunistoj? Lau la 3. (hungara) eldono. Bp. 1919, Popolkomissariato. 31 p. 22 cm. OSZK PK FK

36. *Lenin (Vladimír Il'ics)*

Állam és forradalom. (Ford. Rudnyánszky Endre.) Jekaterinburg 1920, OKP Magyar Agit. Oszt. Közp. Irodája. 110 l. 22 cm. (Kommunista könyvtár) *PK*

A címlap előtt Lenin arcképe. A nyomdai jelzet szerint 1920 dec. havában nyomták 2000 példányban. A moszkvai Vörös Újság 1920. okt. 17-i száma 3. lapján az együttesen olvasandó könyvek közt felsorolva. A Szociális Forradalom 1918. szept 18-i száma 4. lapján egy cikkben kiadói terveket ismertetnek. E tervek szerint Kommunista könyvtár címmel új sorozatot indítanak és ezen 2. sorozat 2. számaként megjelentetik Moszkvában Lenin „Az állam és a forradalom” c. művét. Ez a terv azonban, úgy látszik, 1920 előtt nem valósult meg Moszkvában, de Budapesten már 1919-ben megjelent Lenintől az „Állam és forradalom”. A műből egy példány a gyermek József Attila tulajdonába került. „József Attila költészetének érzelmi alapozása — pontosan úgy mint Rimbaud-é — a forradalomban történt. . . Valaki a kisfiúnak ajándékozta Lenin könyvét, Az állam és forradalom. Nemcsak a kötethez maradt hű egész életében, de a témához is.” (David Szamoljov, a Moszkvában 1962 végén megjelent József Attila kötet előszavában. Vö. Kortárs. 1962. dec. 1847. 1.)

A moszkvai Vörös Újság 1921. jan. 9-i száma 4. lapján hirdeti „az orosz eredeti II. bővített kiadásából” készült fordítást, amely a hirdetésszöveg szerint „Most jelent meg! 1920. évi utolsó kiadványunk!” A szovjet-oroszországi kiadvány budapesti előzménye: Lenin N.: Állam és forradalom. Ford. Rudas László. Bp. 1919, KMP. 111 l. 23 cm. (Kommunista könyvtár.) *OSZK OK PK* A mű Budapesten 1919-ben még 2 kiadásban jelent meg. Lenin művének magyar fordítását 1943-ban Moszkvában ismét kiadták: Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, 96 l. 22 cm. *OSZK*

37. *Lenin [Vladimír Il'ics]*

Gazdálkodás és politika a proletárdiktatúra idején. (Ford. Rudnyánszky Endre.) Moszkva 1920, OKP Magyar Csoportja. 15 l. 19 cm. (Forradalmi írások.) *OSZK PF* (0480)

Lásd: moszkvai Vörös Újság 1920. máj. 30. sz. 4. l. és szept. 5.

38. *Lenin [Vladimír Il'ics]*

A harc útja. I. Levél a taktikáról. II. Beszéd a tanácsok harmadik kongresszusán. Ford. Rudnyánszky Endre. Moszkva 1918. OK(b)P Magyar Csoportja. [Bev.] (Kun Béla). IV. 28 l. 25 cm. (Kommunista könyvtár 3.) *PK* (film) *FK*

Szociális Forradalom 1918. szept. 18. sz. 4. l. hirdetés szerint „A szerző életrajzával” jelent meg. Már a lap ápr. 27-i száma szól róla, itt a 4. lapon levő közleményben még „Harc az imperializmus ellen” címmel említik (megjelenése előtt).

A fordítást kiadták Németországban is. Címadatok: Ua. Leipzig 1918, Magyar Kommunisták kiad. IV, 28 l. 27 cm. (Kommunista könyvtár 3.) *PK OK PF* (0451)

Szociális Forradalom 1919. jan. 15. sz. 4. lapon olvasható közlemény szerint „Második, magyarországi kiadásban jelent meg Lenin: A harc útja is”. Ennek adatai: Lenin: A harc útja. I. Levél a taktikáról. 2. Beszéd a tanácsok 3. kongresszusán. Ford. Rudnyánszky Endre. [Bev.] (Kun Béla). 2. (magyarországi) kiad. [Bp. 1918], KMP. IV, 23 l. 24 cm. (Kommunista könyvtár.) *OSZK OK EK* A következő magyarországi kiadás kiadás-sorszám jelzés nélkül jelent meg: Lenin: A harc útja. I. Levél a taktikáról. 2. Beszéd a szovjetek 3. kongresszusán. Bev. Kun Béla. Bp. 1919. Magyarországi Szocialista Párt. 45 l. 22 cm. (Kommunista könyvtár.) *OSZK FK* Szegedi Egy. Kvtár. *OK* — A mű első magyarországi megjelenéséről hírt ad a budapesti Vörös Újság 1918. dec. 21-i száma.

39. *Lenin [Vladimír Il'ics]*

Imperializmus. Moszkva? 1920?

A moszkvai Vörös Újságban nem hirdetik, de a lap 1920. okt. 17-i sz. 3. lapján megjelent közlemény említi az együttesen olvasandó művek sorában.

40. *Lenin [Vladimír Il'ics]*

A kommunisták és a vagyonos parasztság. — elvtárs jelentése az OK(b)P 8-ik kongresszusán (1919. márc. 18—23.) Ford. Pelek Sándor. Novonikolajevszk 1920, OKP Magyar Agit. és Prop. -oszt. Tip. Centro-szojuz. 23 l. 21 cm. *OSZK PF*

41. *Lenin [Vladimir Il'ics]*

Megtartják-e a bolsevikiek az államhatalmat? Ford., bev. és jegyzetekkel ellátta Rudnyánszky Endre. Moszkva 1921. OKP Magyar Agit. Oszt. Közp. Irodája. 47 l. (Kommunista könyvtár) PK

Vörös Újság. Moszkva. 1921. máj. 21. sz. 4. l. hirdetés felsorolja azon művek között, melyek „1921 év április–május folyamán megjelentek”.

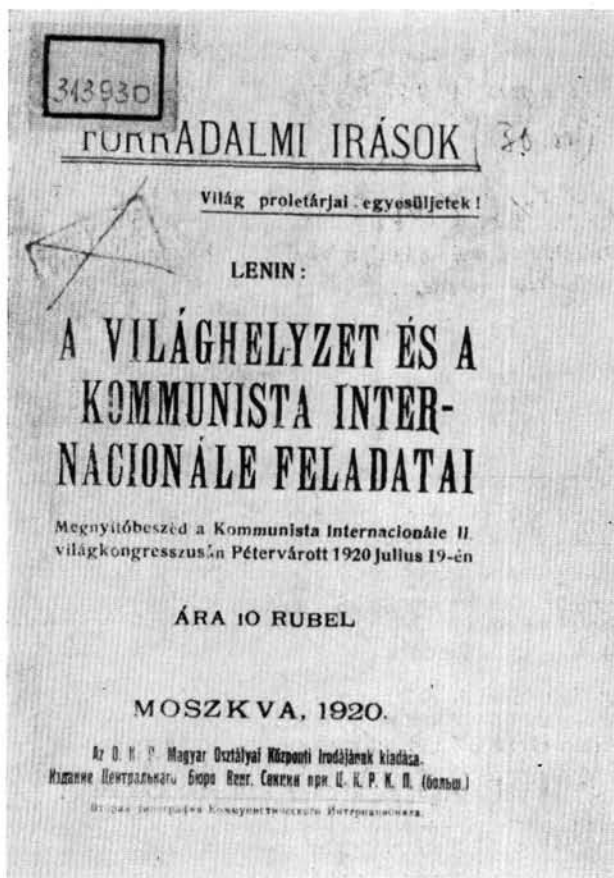
41a. *Lenin [Vladimir Il'ics]*

A nagy példaadás. Taskent 1920. Kiadja a Turkesztáni Állami Kiadóhivatal. A Turkesztáni Kommunista Párt Magyar Agit. és Prop. Oszt. Közp. Irodája. 31 l. PA F 966 (17) 231. A moszkvai Vörös Újság 1920. dec. 12-i száma 4. lapján a Pártélet rovatban közölt beszámoló szerint már „nyomásra adatott”. Itt még „A nagy kezdet” címen szerepel. Lenin Művei 29. kötetében „A nagy kezdeményezés” címen jelent meg (Bp. 1953, Szikra, 415–443. l.). A magyar kiadvány hivatkozik az eredetire (Velikoe nacsalo), amely a Pravda 1920. máj. 17-i és jún. 8-i számában jelent meg.

42. *Lenin [Vladimir Il'ics]*

A világhelyzet és a Kommunista Internacionále feladatai. Megnyitóbeszéd a Kommunista

Internacionále 2. világg-kongresszusán Pétervárott 1920. júl. 19-én. (Ford. Rudnyánszky Endre.) Moszkva 1920, OKP Magyar Oszt. Közp. Irodája. 29 l. 18 cm. Vtoraja tipografija Kommuniszticeszkogo Internacionála. (Forradalmi írások.) OSZK PK
Említve: Vörös Újság. Moszkva. 1920. szept. 26. 4. l. Új kommunista könyvek e. közleményben.

43. *Liebknecht [Wilhelm] Vilmos*

Pókok és legyek. Ford. Nánássy György. [Bev.] (Kun Béla.) Moszkva 1918. OK(b)P Magyar Csoportja. 8 l. 27 cm. (Forradalmi írások 3.) OSZK
Hirdeti: Szociális Forradalom 1918. szept. 18. 4. l.

A Kun Béla által írt előszó szerint „Ez a kis füzet a Pókok és legyek millió és millió számra került a forradalom első lépései után az orosz hadsereg soraiba. A kis írás megtette kö-

telességét. Az elnyomó fegyvert fölszabadító fegyverré változtatta át a munkások és parasztkatonák kezében." (4. l.) Az előszó végén keltezés áll: „Moszkva 1918 május hó”. Ezt a lázító példabeszédet több oroszországi magyar lap is közreadta. Legkorábbi megjelenés: Liebknecht Vilmos: Legyek és pókok. Fordította oroszról: L(igeti) K(ároly). Forradalom. Omszk. 5–6. sz. 1918. márc. 10-i és 17-i számban.

44. *Liebknecht [Wilhelm]*

A pókok és legyek. Ekaterinburg 1920.

A kiadvány megjelenéséről beszámol a moszkvai Vörös Újság 1920. aug. 8-i száma: Kivonat a Központi Büro július havi jelentéséből.

45. *Lunacsarszki[j] A[натоліj Vaszilevics]*

Marx Károly. (Ford. Raab Nándor.) Moszkva 1920. OKP Magyar Csoportja. 13 l. 18 cm. (Forradalmi írások.) OSZK PK PA (F 966/17/231)

Az OSZK-példány címlapján bélyegző: „Hungarian Socialist Information Bureau Stockholm”.

A röpirat megjelenését regisztrálja a moszkvai Vörös Újság 1920. máj. 30. sz. 4. l.

46. *Márkus Pál*

Fehér terror Magyarországon. Moszkva 1920, OKP Magyar Csoportja. 15 l. (Forradalmi írások.) PF (Film 0294 és 0537)

A röpirat megjelenését regisztrálja a moszkvai Vörös Újság 1920. ápr. 8-i sz. 4. lapján közreadott jelentés.

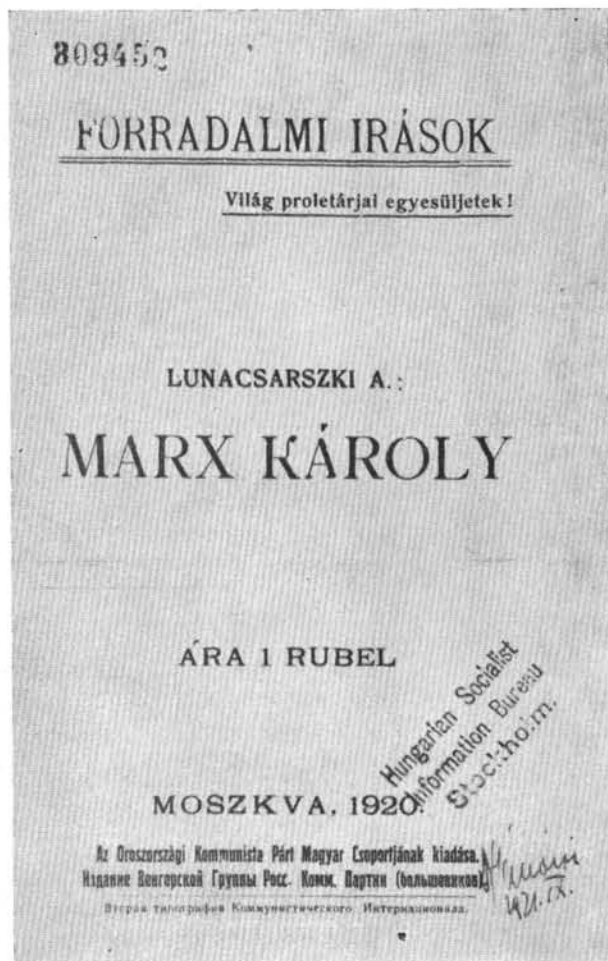
47. *Márkus Pál*

Szent István koronája. Novonikolajevszk 1920, OKP Magyar Agit. és Prop. Oszt. 15 l. (Forradalmi írások.) PF (0537)

Berkovics elvtárs beszámolója szerint a füzet címe: Szent István országa. Lásd: Vörös Újság. Omszk. 1921. febr. 1. sz. 2. l.

48. *Marx [Karl] Károly*

Bérmunka és tőke. Ford. Kávics. Taskent 1920, Turkesztáni Komm. (bols.) párt Magyar Agit. Prop. Oszt. Közp. Irod. 24 l. A moszkvai Vörös Új-

ság 1920. dec. 12. sz. 4. lapján olvasható beszámoló (Pártélet rovat) szerint „ezer példányban” jelent meg a Turkerir (Turkesztáni Területi Iroda) kiadásában. Práger Miklós: Marx és Engels műveinek magyar bibliográfiája. Bp. 1953. 15. lapon levő jegyzet szerint ennek a kiadványnak „egy példánya az Országos Széchényi Könyvtárban található”. A kiadvány azonban ma már nem szerepel az OSZK katalógusában. Nem tudni, hova lett a korábban meglevő példány. Marx e művét (Lohnarbeit und Kapital) előzőleg már többen is lefordították magyar nyelvre: Weltner Jakab ford. Bp. 1898, 1906, 1918, 1919. OSZK Basky Lajos ford. New York (1918). OSZK

49. *Marx, Karl*

Polgárháború Franciaországban. [Moszkva 1920].

A moszkvai Vörös Újság 1920. okt. 17-i sz. 3. lapján az együttesen olvasandó művek között felsorolva. Lehet az is, hogy a korábbi magyarországi kiadás kivitt példányaikat olvasták együtt. A mű oroszországi megjelenésére más adatunk nincs.

50. *Marx [Karl] Károly—Engels [Friedrich] Frigyes*

Kommunista kiáltvány. [Das Manifest der Kommunistischen Partei.] Ford. Kun Béla. Moszkva 1918, OK(b)P Magyar Csoportja. V, 22 l. 26 cm. (Kommunista könyvtár 4.) PK

Megjelenéséről hírt ad a Szociális Forradalom 1918. szept. 18. sz. 4. l. könyvhirdetés rovata. A lap 1918. szept. 21-i sz. 4. lapján olvasható cikk szerint ez a mű „a proletáriátus küzdelmének evangéliuma”, amelynek megismertetése az agitátor tanfolyamfőcélja. A Kommunista Kiáltványt Oroszországban magyarul legelőször Ligeti Károly adta közre az általa szerkesztett Forradalom c. omszki lap hasábjain 1918 tavaszán folytatásokban. Ennek a legkorábbi fordításnak címadatai: A kommunista kiáltvány. Marx és Engels-től. Megjelent 1848. januárjában. (Fordította oroszról Ligeti.) Forradalom. Omszk. 1918. márc. 24—máj. 26. A Kiáltványt, ugyancsak folytatásokban, közreadta a taskenti Világszabadság is. Ford. Lorand. A befejező rész a 10. számban 1918. dec. 25-én jelent meg.

51. *Ua. [Ford. Kun Béla.]*

[Moszkva 1919?], Külf. Munkások és Földművesek Komm. Szerv. Orsz. Biz. Tip. N. 2. Sipkinszkaja 28. 31 l. 19 cm. OSZK

Hibásan összefűzött példányunk van. Ezt tévesen mondja 16 laposnak Práger Miklós: Marx és Engels műveinek magyar bibliográfiája. Bp. 1953. 15—16. l.

52. *Ua. (Ford. Kun Béla. 2. oroszországi kiadás.)*

Moszkva 1920. 53 l. 16 r. Ára 5 rubel.

(Kommunista könyvtár.) PK PA (F 966/17/231)

Megjelenéséről hírt ad a moszkvai Vörös Újság 1920. aug 8. sz. 4. l.

53. *Ua. [Ford. ?]*

[Omszk 1920?, omszki magyar pártszervezet.]

A moszkvai Vörös Újság 1920. márc. 28-i száma a 3. lapon közli az omszki kiküldöttnek, Helmeeci elvtársnak a moszkvai értekezleten előadott beszámolóját, melyben azt is közölte, hogy „Megjelent Omszkban magyarul a Kommunista Kiáltvány fordítása”. Lehet, hogy az omszki Forradalom című lapban 1918 tavaszán folytatásokban megjelent Ligeti Károly-féle fordítást adták közre önálló füzet alakjában.

A Szovetszkaja Szibir 1920. márc. 14-i száma szerint a Kommunista Kiáltványnak ez az omszki magyar kiadása 6000 példányban jelent meg. (Lásd I. V. Matvejev cikkét: Századok, 1959. 353. l.)

54. *Miljutin, P. V.*

Szocializmus és mezőgazdaság. Ford. Rudnyánszky Endre. Ekaterinburg 1920, OKP Magyar Agit. Oszt. Közp. Irodája. 69 l. — 22,5 cm. (Kommunista könyvtár) FK PK
Megjelenéséről hírt ad a moszkvai Vörös Újság 1921. febr. 26-i sz. 4. lapján megjelent könyvhirdetés.

55. *Mit mond a 3. Internationale a magyarországi proletárforradalomról?*

(Zinovjev G[rigorij] és Radek K[arl] cikkei. A Kommunista Internacionálé Nyugateurópai Titkárságának felhívása. Kun Béla bevezetésével és utóhangjával [24—48. l.]). Moszkva 1920, OKP Magyar Agit. Oszt. Közp. Irodája. II-ja Tip. Kommuniszticeszközo Internacionala, Petrograd. 48 l. 24 cm. Ára 10 rubel.

(Kommunista könyvtár.) OSZK PK FK

Az Utóhang végén, a 48. lapon keltezés: „Wien—Steinhof—Internierungsort, 1920. május 23. Kun Béla”. A mű megjelenéséről tudósít a moszkvai Vörös Újság 1920. szept. 5-i sz. 4. l. A kiadványra hivatkozik és a Kun Béla által írt Utóhangból egy részletet közöl „Néhány megjegyzés jóhiszeműek számára” címen az omszki Vörös Újság. 1920. aug. 29. 1—2. l. A mű Bécsben is megjelent. Címadatok: Ua. Wien 1920, Kommunisták Németausztriai Pártja. 48 l. 23 cm. OSZK

56. *1. Munkánk Oroszországban. 2. Feladataink a magyarországi forradalomban.*

Omszk 1920. Kiadja az OKP Magyar Agit. Osztályának Szibériai Területi Irodája. 26 l. PF (L-298)

57. *Nemzeti kérdés és kommunizmus. Az Internacionálé.*

„A kommunizmus Ábécéje” alapján. Jekaterinburg 1920, OKP Magyar Agit. és Prop. Oszt. 20 l. PK

58. *A nemzetközi helyzet és a szövetségesek politikája.*

Elfogadtatott a moszkvai III-ik Internacionale által. Taskent 1919, Turkesztáni Központi Sajtóiroda Magyar Osztálya. 14 l. PF (L — 0294)

59. *Az Orosz Szociál[isztikus] Föderatív Tanácsköztársaság alkotmánya [alapvető törvénye].*

Elfogadta az 1918-iki Összorosz Tanácsülés. Jekaterinburg 1920. június, OKP Magyar Agit. és Prop. Oszt. 23 l. 17 cm. OSZK

60. *Az Oroszországi Kommunista (bolszevik) Párt programja.*

(Elfogadta a 8-ik Pártkongresszus 1919. márc. 18—23.) Moszkva 1919, OK(b)P Magyar Csoportja. 22 l. 27 cm. (Kommunista könyvtár 6.) PF OK
Megjelent magyaror-

szági kiadásban is. Ennek címadatai: Ua. Bp. 1919, Magyarországi Szocialista Párt, Vörös Újság ny. 30 l. 21 cm. (Kommunista könyvtár.) OSZK OK EK — Ua. (H. ny. n.) 24 l. 21,5 cm. F
A moszkvai kiadás adatai mellett MM-ben tévesen szerepel az 1918 megjelenési évszám.

61. *Az Oroszországi Kommunista (bols.) Párt programja és szervezeti szabályzata.*

(Elfogadta a 8. Pártkongresszus 1919. márc. 18–23.). Moszkva 1920, OKP Magyar Osztályai Központi Irodája, Tip. III. Komm. Internacionala. 32 l. 25 cm. Ára 20 rubel. OSZK FK PA (F 966/17/231)
Megjelenéséről tudósít a moszkvai Vörös Újság 1921. febr. 26. sz. 4. l. könyvhirdetés.

62. *Az O[roszországi] K[ommunista] P[árt] Magyar Agitációs Osztályainak 2. oroszországi értekezlete 1920. szept. 26–29. Moszkvában.*

Moszkva 1920, OKP Magyar Agit. Oszt. Közp. Irodája. 96 l. PF (0293 és 0339)
2. oroszországi értekezlete 1920. szept. 26–29. Moszkvában. Moszkva 1920, OKP Magyar Agit. Oszt. Közp. Irodája. 96 l. PF (0293 és 0339)
A moszkvai Vörös Újság 1920. dec. 19-i sz. 4. l. könyvhirdetése szerint a kiadvány tartalmazza az értekezlet teljes jegyzőkönyvét és határozatait. A hirdetés megjegyzi még, hogy a művet „csak pártszervezetek számára küldhetjük meg.”

63. *Az Oroszországi Kommunista Párt programja. „A kommunizmus Ábécéje” alapján. Jekaterinburg 1920. június, OKP Korm. Bizottság Magyar Agitációs és Propaganda Osztálya. Izdanie: Ural'szkogo Oblasztnogo Izdatel'stva. 27 l. 21 cm. OSZK*

A füzetet hazainduló volt hadifoglyok részére adták ki. A kiadvány végén felhívást olvasunk: „Tanuld meg ezeket a pontokat, hogy otthon, a fehér Magyarországon tudjad, mit követelj elnyomóidtól.”

64. *Az Oroszországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya. Bev. Rudnyánszky Endre. Moszkva 1920, OKP Magyar Csoportja. 23 l. (Kommunista könyvtár.) Ára 2 rubel.*

Megjelenéséről hírt ad, közölve, hogy a kiadványt csak „pártszervezetek részére” hozzák forgalomba, a moszkvai Vörös Újság 1920. jún. 20-i sz. 4. l. A taskenti Világszabadságban már korábban közreadták „Az Orosz Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya” c. folytatásokban megjelenő közleményt (1919 közepén).

65. *Az Oroszországi Tanácsköztársaság alkotmánya. Bev. Rudnyánszky Endre. [Moszkva 1920.] OKP Magyar Csoportja. Ára 2 rubel. (Kommunista könyvtár.)*

Mint frissen megjelent kiadványt regisztrálja a moszkvai Vörös Újság 1920. szept. 5-i száma. Nem azonos az előző hasonló című művel, (64) mely — ugyancsak Rudnyánszky Endre bevezetésével — 2 hónappal előbb, júniusban jelent meg. A két kiadványt megkülönbözteti egymástól a „Kommunista könyvtár” füzetait számba vevő kiadványjegyzék KJ, az elsőt 11., a másodikat 15. szám alatt veszi fel.

66. *Pan[n]ekoe, Antal [Antoine]*

A zsákmány felosztása. Ford. Nánássy György. Moszkva 1918, OK(b)P Magyar Csoportja. 8 l. 8 r. (Forradalmi írárok II. sor. 1.) PA (F 966/17/231)
A Szociális Forradalom 1918. nov. 20-i száma 4. lapján megjelent hirdetés szerint a kiadvány „ezen a héten” jelenik meg, mint „a Forradalmi írárok második sorozatának első füzete”.
A következő évben megjelent magyarországi kiadásban is. Ennek címadatai: Ua. Ford.

Nánássy György. 2. (magyarországi) kiad. Bp. 1919, Kommunisták Magyarországi Pártja. 14 l. 21 cm. (Kommunista könyvtár.) *OSZK OK FK*
A szerző Tömegselekvés, Kié a föld?, Félelem a falutól című cikkeit közli a budapesti Vörös Újság (1918. dec. 11—dec. 18. — 2—4. sz.).

67. Pogány József

„Üsd a zsidót?” Moszkva 1920, OKP Magyar Osztályai Központi Irodája. 28 l. (Forradalmi írások.) *PF* (0381)

A füzet végén keltezés: „Charkov, 1920. okt. 26.” A moszkvai Vörös Újság 1920. dec. 19-i sz. 4. lapján hirdeti, mint frissen megjelent művet: „Az antiszemitizmus kérdésével foglalkozik népszerű és alapos formában.” A szerző a bevezető részben elmondja, hogy művét azok fölvilágosítására írta, akik „összekapcsolják a forradalom és a zsidó fogalmát”. A röpirat később megjelent Bécsben is. Ennek a kiadásnak címadatai: Ua. Wien 1922, Arbeiter-Buchhandlung Verl. 27 l. 19 cm. *OSZK*

67/a. A proletáriátus pártjának feladatai a magyarországi forradalomban. (Tézi- sek).

Omszk 1920, Kiadja az oroszországi Kommunista Párt magyar csoportjának omszki szervezete 8 l, PA F 966/17/231

68. Raab Nándor

Világinség. Moszkva 1920, OKP Magyar. Csoportja. 15 l. cm. (Forradalmi írások.) *PK PF* (0296 és 0381)

Megjelenéséről tudósít a moszkvai Vörös Újság 1920. ápr. 8-i sz. 4. lapján olvasható jelentés.

69. Rudnyánszky Endre

Árulók tanácsai és munkástanácsok. Moszkva 1918, OK(b)P Magyar. Csoportja. 8 l. (Forradalmi írások.) *KJ*

Megjelenéséről tudósít a Szociális Forradalom 1918. dec. 11-i száma 4. lapján olvasható hirdetés. A szerző hivatásos újságíró volt. 1911-ben az Aradi Közlönyt szerkesztette.

70. Rudnyánszky Endre

Képeskönyv Horthyországról. (Hat eredeti tollrajzzal a fehér terrorról.) Moszkva 1920, OKP Magyar. Csoportja. 15 l. 19 cm. Ára 5 rubel.

(Forradalmi írások.) *OSZK* (Kisnyomtatványtár) *PK PF* (0295) *FK*. A nyomdai jelzés szerint 1920. júl. 30-án nyomták. Megjelenéséről először a moszkvai Vörös Újság 1920. szept. 5-i száma ad hírt.

71. Rudnyánszky Endre

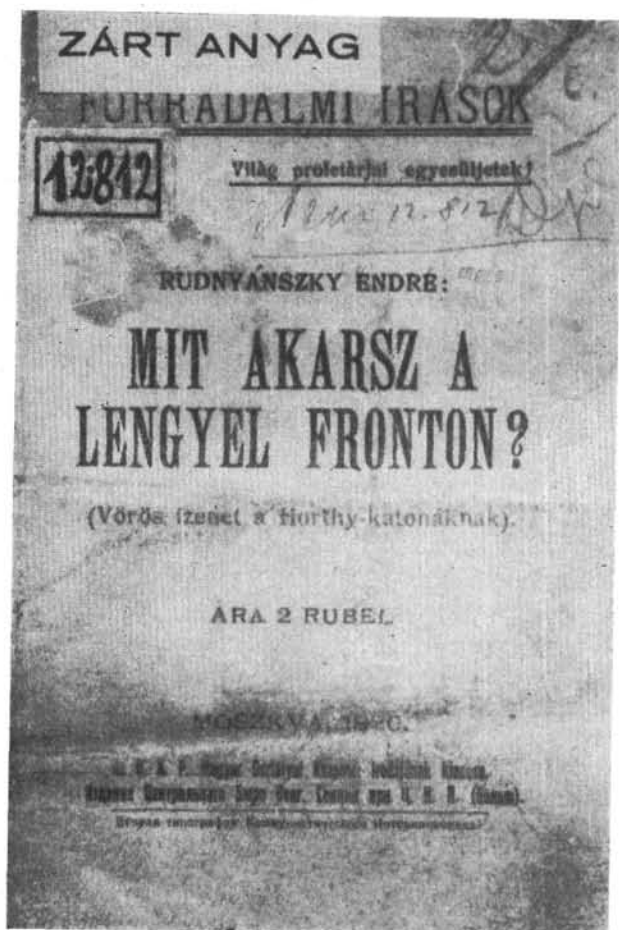
A mi pártunk. Moszkva 1920, OKP Magyar. Agit. Oszt. Közp. Irodája. 32 l. 22 cm. (Kommunista könyvtár.) *PK FK*

A moszkvai Vörös Újság 1920. dec. 19-i sz. 4. lapján olvasható hirdetés szerint: „A bolsevik párt népszerűen rövidre fogottan megírt története.” Ugyane lap 1920. dec. 31-i számában Pogány József is megemlékezik a kiadványról „A mi pártunk” c. cikke jegyzetében. Újabb kiadása: Ua. [Berlin] 1921, Vörös Újság. 39 l. 18 cm. (Bolsevik röpiratok 2.) *PK*

72. Rudnyánszky Endre

Mit akarsz a lengyel fronton? (Vörös izenet a Horthy-katonáknak.) Moszkva 1920, OKP Magyar. Osztályai Közp. Irodája. 12 l. 19 cm. Ára 2 rubel.

(Forradalmi írások.) *OSZK PF*

kiadói terv szerint ily címmel eredetileg Kun Béla szándékozott röpiratot írni a „Forradalmi írások” sorozatba.

73/a. *Ua. 2. bővített kiadás.*

Moszkva 1919, OK(b)P Magyar Csoportja. (Forradalmi írások.)
KJ a *Forradalmi írások* c. sorozat tagjai sorában, a megjelenés sorrendje szerint, 13. sorszámmal veszi fel az 1. kiadást, és 17. sorszámmal a 2. kiadást.

74. *Rudnyánszky Endre*

Számuegy Tibor. Moszkva 1920, OKP Magyar Csoportja. 11 l. 19 cm. Ára 2 rubel. (Forradalmi írások.) *PK*

A végén keltezés: „Moszkva, 1920. júl. 31.” A moszkvai Vörös Újság 1920. aug. 8-i száma szerint (4. l.) „most jelent meg”. A lap szept. 5-i számában így jellemzik a kiadványt: „A tragikus véget ért magyar forradalmi vezér halálának első évfordulójára írt megemlékezés.”

Keltezés a művön:
 „Moszkva, 1920. szept. 8.” A moszkvai Vörös Újság 1920. nov. 14. sz. 4. l. ad hírt először megjelenéséről. A nov. 21-i szám 4. lapján a Pártélet rovatban olvasható ismertetés szerint ez az „agitációs röpirat” „még a lengyel béke létrejötte előtt a párok szolgálataiban álló Horthy-katonák felvilágosítására készült.”

73. *Rudnyánszky Endre*

Politikai pártok Magyarországon. Moszkva 1919, OK(b)P Magyar Csoportja. 8 l. (Forradalmi írások.) *PF* (0537)

A Szociális Forradalom 1919. febr. 19-i száma 4. lapján olvasható cikk szerint ez a füzet „a legközelebbi napokban jelenik meg”. Mint megjelent művet föl említi a kommunista magyar csoport moszkvai működéséről a moszkvai Vörös Újságban (1920. ápr. 8. sz. 4. l.) közölt jelentés. A Szociális Forradalom 1918. szept. 18-i száma 4. lapján közzétett

75. *Rudnyánszky Endre*

Tanácsmagyarország gazdasági helyzete. Kíev 1919, Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportja. 10 l. (Forradalmi írárok I. l.) *PF* (0381)

76. *Ua. 2. bőv. kiad.*

Moszkva 1919, OK(b)P Magyar Csoportja. (Forradalmi írárok.) Említi a moszkvai Vörös Újság 1920. ápr. 8-i számában a 4. lapon közzétett jelentés a kommunista magyar csoport működéséről.

77. *Rudnyánszky Endre*

Vörös Magyarország. Moszkva 1920, OKP Magyar Csoportja. 16 l. (Forradalmi írárok.) *PF* Említi a moszkvai Vörös Újság 1920. ápr. 8-i száma 4. lapján közreadott jelentés. Németországi kiadása: *Ua. Berlin 1920, Németorsz. Kommunista Párt Magyar Csoportja. 16 l. 18 cm. (Kommunista kiskönyvtár 2.) OSZK PK. A kiadvány berlini megjelenéséről hírt ad a moszkvai Vörös Újság 1921. jan. 9-i száma 4. lapján olvasható közlemény.*

78. *Szamuely Tibor*

Mi történt Magyarországon? Moszkva 1918, OK(b)P Magyar Csoportja. 8 l. 8 r. (Forradalmi írárok.) *MM KJ*
Megjelenéséről hírt ad a Szociális Forradalom 1918. dec. 11-i száma 4. lapján található könyvhirdetés.

79. *Ua. 2. kiad.*

Moszkva 1919, OK(b)P Magyar Csoportja. 8 l.
(Forradalmi írárok.) *KJ*

A Szociális Forradalom 1919. febr. 19-i szám 4. lapján levő cikkben: „A legközelebbi napokban jelenik meg második kiadásban Szamuely Tibor népszerű röpirata: *Mi történt Magyarországon? Ára 15 kopek.*”

80. *Szamuely Tibor*

Miért hullt le a cári korona? Moszkva 1918, OK(b)P Magyar Csoportja. 8 l. 8 r. (Forradalmi írárok 5.) *PA* (F966/17/231)
Megjelenéséről tudósít a Szociális Forradalom 1918. szept. 18-i száma 4. lapján olvasható hirdetés.

81. *Szamuely Tibor*

Milyen mély a papok zsebe? Moszkva 1918, OK(b)P Magyar Csoportja. 8 l. 8 r. (Forradalmi írárok 2.) *PK*
Hirdetve a Szociális Forradalom 1918. szept. 18-i szám 4. lapján. Újra közölve: A vallás titkai. Bp. 1960. 236–244. l.

82. *Szántó Béla*

Osztályharcok és proletárdiktatúra Magyarországon. [Klassenkämpfe und Diktatur des Proletariats in Ungarn.] [Ford. Rudnyánszky Endre.] [Bev. Radek Károly.] Moszkva 1920, Kommunista Internacionálé — OK(b)P Magyar Csoportja, II-ja Tipografija Kommuniszticeszkogo Internacionala, Petrograd. 95 l. 22 cm. Ára 25 rubel. (Kommunista könyvtár.) *PK FK*

Megjelenéséről tudósít a moszkvai Vörös Újság 1920. jún. 20-i szám 4. l. és szept. 5-i szám. A szerző az előszóiban, melynek kelte: Berlin, 1919. augusztus végén, a következőket írja: „Miután Berlint sürgősen el kell hagynom, a röpirat kiadását berlini barátaimra kell bíznom.” A szerző előszavához írt jegyzetben a következőket olvassuk: „Szántó Béla elvtársunk könyvét orosz földön élő magyar elvtársaink számára a német kiadásból visszafordítottuk magyar nyelvre, miután magyar példány a röpiratnak nem jutott el hozzánk. A fordítást Rudnyánszky Endre elvtárs végezte.” A Magyar Tanácsköztársaság

és az egész magyar munkásmozgalom történetének ezen alapvető forrásműve tehát nyilvánvalóan előbb jelent meg németül, mint magyarul. 1920-ban négy városban is megjelent német nyelven: Berlinben, Bécsben, Hamburgban és Pétervárott. E kiadások címadatai: Szántó Béla: *Klassenkämpfe und Diktatur des Proletariats in Ungarn*. Petrograd 1920, Kommunistische Internationale. 82 l. 23 cm. *OSZK Ua*. Mit einem Vorwort von Karl Radek. Wien 1920, Neue Erde. 99 l. 23 cm. *PK FK*

A berlini kiadás nincs Budapestben, de a berlini kiadásra utal a moszkvai magyar kiadás is, amely közreadja a Karl Radek által írt előszót is, ily címmel: „A magyar forradalom tanulságai. (Előszó a berlini kiadáshoz).” (III–VII l.) A végén keltezés: „Berlin, 1920. január 12. Radek Károly”.

E művet a moszkvai Vörös Újság 1920. ápr. 8-i és aug. 8-i száma (4. lap) pontatlanul „Osztályharc és forradalom története Magyarországon” címen említi.

83. [Trockij] Trotzki L[ev Davidovics Bronstejn]

Terrorizmus és kommunizmus. Anti-Kautsky. Ford. Raab Nándor. Peterburg 1921, OKP Magyar. Agit. Oszt. X, 157 l. (Kommunista könyvtár.)

Küszöbönálló megjelenéséről tudósít a moszkvai Vörös Újság 1921. május 21-i száma 4. lapján olvasható hirdetés: „legközelebb – június elején – jelenik meg”. Kiadták Bécsben is: Ua. Wien 1921, Arbeiter-Buchhandlung. 141 l. 22 cm. *OSZK*

84. Varga Jenő

A földkérdés a magyar proletárforradalomban. Ekaterinburg 1920, OKP Magyar. Agit. Oszt. Közp. Irodája. 15 l. 22 cm. (Forradalmi íráások.) *FK PA* (F 966/17/231)

Megjelenéséről hírt ad a moszkvai Vörös Újság 1920. dec. 19. 4. l. hird. A nyomdai jelzet szerint 1920. októberében nyomták 10 000 példányban a Tip. Granit nyomdában. A Kiadó neve oroszul: Goszudarsztvennoe Izdatel'sztvo. Ural'szkoe Oblasztnoe Otdelenie.

85. Varga Jenő

A földkérdés a magyar proletárforradalomban. Peterburg 1921, OKP Magyar. Agit. Oszt. Közp. Irodája. 15 l. (Forradalmi íráások.)

Németországi kiadása: Berlin 1921, Németország. Egyes. Kommunista Párt Magyar. Csoportja. 24 l. 19 cm. (Kommunista kiskönyvtár 6.) *OSZK PK*

Megjelent német nyelven is: Varga, Eugen: *Die Agrarfrage der Ungarischen Räterepublik*. Reichenberg é. n. [1921], Verl. d. Volksbuchh. Runge. 18 l. *PF*

86. Varga Jenő

Koldusvilág. Moszkva 1920, OKP Magyar. Oszt. Közp. Irodája. 16 l. 19 cm. (Forradalmi íráások.) *OSZK PK*

A mű végén keltezés: Moszkva, 1920. okt. 24. Varga Jenő. A moszkvai Vörös Újság 1920. dec. 19-i száma 4. lapján helyet foglaló hirdetésszöveg szerint „Miért nehéz ma az élet? Erre a kérdésre ad feleletet a füzet”. Nem csupán Oroszország gazdasági helyzetéről, hanem az egész Európában kialakult helyzetről van itt szó.

87. Varga Jenő

A Magyar Tanácsköztársaság gazdasági szervezete. Moszkva 1920, OKP Magyar. Oszt. Közp. Irodája. 31 l. 18 cm. Ára 10 rubel.

(Forradalmi íráások.) *OSZK PK*

A mű végére keltezést írt a szerző: „Moszkva, 1920. szept. 2.” Megjelenéséről hírt ad az „Új kommunista könyvek” c. közlemény (Vörös Újság. Moszkva. 1920. szept. 26. 4. l.). Ugyanez a lap 1920. nov. 21-i száma Pártélet rovatában azt írják, hogy ez az egy íves füzet a szerző korábban német nyelven megjelent munkájának magyar nyelvű összefoglalása. Az a német nyelvű előzmény, amelyről itt szó van: Varga [Jenő] Eugen: *Die Wirtschafts-politischen Probleme der proletarischen Diktatur*. Wien 1920, Neue Erde. 138 l. 23 cm. *OSZK PK* Ez utóbbi műben a Vorwort keltezése: „Karlstein, den 10. Jänner 1920.” E műnek egy fejezetét magyar fordításban közli az omszki Vörös Újság (1920. aug. 29. 2. l. és szept. 12. 2–3. l.) „A proletárállam földpolitikája” címen. A terjedelmesebb munka moszkvai magyar összefoglalása megjelent később Berlinben is. Címadatok:

Varga Jenő: A magyar tanácsköztársaság gazdasági szervezete. Berlin 1921, Németorsz. Komm. Párt Magyar. Csoportja. 31 l. 18 cm. (Kommunista kiskönyvtár 3.) *OSZK PK* Lefordították ezt német nyelvre is: Varga [Jenő] Eugen: Die Wirtschaftsorganisation der ungarischen Räterepublik. Reichenberg é. n. [1920 után] 19 l. 23 cm. *OSZK PF*

88. Varga J[enő]

A proletárdiktatúra gazdasági tanulságai. Moszkva 1920, OKP Magyar. Csoportja. A moszkvai Vörös Újság 1920. okt. 17-ig száma 3. lapján az együttesen olvasandó művek között felsorolva. Előzménye: Internacionale. Bécs. 1920. febr. 1—2. sz. (E. Schuster).

89. Varga Jenő

A proletárdiktatúra népgazdasági problémái. I. A proletárállam földpolitikája. Omszk 1920. OKP magyar agit.- és prop. Szibterir kiadása. 16 l. (Forradalmi írások) *PF* (0537)

90. [Zinovev] Zinovjev G[rigorij Evszeevics]

A Kommunista Párt szerepe a proletárforradalomban. (Beszéd és zárószó a Kommunista Internacionálé II. világkongresszusán.) (Ford. Raab Nándor.) Moszkva 1920. OKP Magyar Oszt. Közp. Irodája. 36 l. 18 cm. Ára 5 rubel. (Kommunista könyvtár.) *PK FK*
A moszkvai Vörös Újság 1920. nov. 14-i száma a 4. lapon hírt ad megjelenéséről, de tévesen úgy tünteti fel, mintha a „Forradalmi írások” sorozat tagjaként jelent volna meg. A nov 21-i szám (4. l. Pártélet rovat) szerint a „Kommunista könyvtár” sorozatban jelent meg. (Az OKP Magyar Csoportjának kiadványjegyzéke szerint is.)

91. [Zinovev] Zinovjev, G[rigorij Evszeevics]

Az orosz forradalom és a nemzetközi proletáriátus. (Ford. Rudnyánszky Endre.) Moszkva 1920, OKP Magyar. Csoportja. 19 l. 19 cm.

(Forradalmi írások.) *OSZK*

Megjelenéséről hírt ad a moszkvai Vörös Újság 1920. máj. 30-i szám 4. l. Ezt a magyar fordítást kiadták Németországban is: Sinovjev G.: Az orosz forradalom és a nemzetközi proletáriátus. (Ford. Rudnyánszky Endre.) Berlin 1920, Németorsz. Komm. Párt Magyar. Csoportja. 20 l. 18 cm. (Komm. Kiskönyvtár 1.) *OSZK PK*

92. [Zinovev, Grigorij Evszeevics] Zinovjev

Pártonkívüli, vagy kommunista. Novonikolajevszk 1920, OKP Magyar Agitációs és Propaganda Osztálya (novonikolajevszki szervgócpon). Berkovics elvtárs beszámolójában esik szó a kiadványról (Vörös Újság. Omszk. 1921. febr. 1-i szám 2. l.).

Rövidítések jegyzéke

<i>EK</i>	Egyetemi Könyvtár, Budapest
<i>FK</i>	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
<i>HI</i>	Hadtörténelmi Intézet
<i>HM</i>	Hadtörténelmi Múzeum
<i>KJ</i>	Mint megjelent mű, fel van véve „Az Oroszországi Kommunista Párt Magyar Csoportjának kiadványai 1918 óta” című kiadványjegyzékébe; legteljesebb szövege az általunk 16. szám alatt felvett kiadvány végén: A kapitalista világ és a Kommunista Internacionálé. Moszkva 1920.
<i>KMP</i>	Kommunisták Magyarországi Pártja
<i>LT</i>	Legújabbkori Történelmi Múzeum (Új neve: Munkásmozgalmi Múzeum.)
<i>MM</i>	Fel van véve az 1917. nov. 7. — 1919. márc. 21. közt megjelent „Kommunista kiadványok bibliográfiájába: A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai V. köt. Bp. 1956. 705. lapon.
<i>MSZP</i>	Magyarországi Szocialista Párt
<i>OK</i>	Országgyűlési Könyvtár
<i>OKP</i>	Oroszországi Kommunista Párt
<i>PK(b)P</i>	Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt
<i>OSZK</i>	Országos Széchenyi Könyvtár

PA Párttörténeti Intézet Archívuma
PF Párttörténeti Intézet könyvtárának filmtára
Ua. Ugyanezen szerző ugyanily című műve (Itt csak az előző tételben leírt kiadásától eltérő adatokat tüntetjük fel.)

Библиография книг и брошюр, вышедших в Советской России на венгерском языке 1917-1921 гг

Л. ТЕРБЕ

Автор сообщает о 96 изданиях, вышедших в Советской России на венгерском языке за 1917—1921 гг., дополняя указанные данные аннотациями и указанием местонахождения приведенных публикаций. Описанные книги и брошюры служили делу политического просвещения и возникли в гущу событий Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны. Всего они вышли в приблизительно полмиллиона экземпляров, все таки в настоящее время едва ли найдутся сохранившиеся экземпляры, поскольку они испортились вследствие читаемости. Значительная часть этих публикаций была уничтожена контрреволюционерами, или же — во время временной победы контрреволюции — самими читателями, боящимися преследований.

Революционные издания опубликовались не только в Москве и Ленинграде, а во всех тех больших городах России, где в большом числе находились венгерские военнопленные, так в Екатеринбурге, Иркутске, Новониколаевске, Омске, Ташкенте, и т. д. Автор учитывает все публикации, изданные на венгерском языке и в Москве, но из тех, вышедших в провинции только те, которые в оригинале или в форме микрофильма дошли до Венгрии.

В 1917—1921 гг. в российском интернационалистическом коммунистическом движении венгерские военнопленные, также из-за их количественного преобладания, играли руководящую роль. Это отразилось и в том, что произведения венгерских военнопленных были печатаны в Москве и на языках военнопленных другой национальности. Картичная брошюра Бельи Кун *Megszólal az akasztófaerdő*» (Заговаривает лес виселиц) одновременно вышла на немецком, румынском, чешском и хорватском языках. Другая его брошюра, «*Mit akarnak a kommunisták?*» (Что желают коммунисты?) была издана в 1918 году в Москве на венгерском и немецком языках, а в следующем году она опубликовалась также в Петербурге, на финском языке.

Венгерские коммунистические издания, опубликованные в России, дошли до Венгрии уже в 1918 году, посредством военнопленных, вернувшихся на родину. Значительная часть публикаций была переиздана в конце 1918 г. и в 1919 году в Будапеште и в других городах Венгрии. Некоторые из них вышли в Венгрии в немецком, румынском, словацком переводах, а также в переводе на эсперанто.

Венгерская революционная книгоиздательская деятельность, развертывающаяся за 1917—1921 гг. в городах России играла значительную роль в том, что десяти-тысячи военнопленных вступили в красную армию и в бой за победу революции. С этим они во многом способствовали созданию венгерским пролетариатом Венгерской Республики Советов 1919 года, и после 1945 года — венгерского социалистического государства.

Часть описанных книг вышла в нескольких экземплярах в самой России, но издавались на венгерском языке также в Австрии и Германии. Некоторые публикации Бельи Кун и других венгерских авторов были изданы на немецком языке в 1919 году в Вене, Берлине и других городах Германии, а также на итальянском языке в Милане.

Среди венгерских агитационных публикаций, вышедших в России обнаруживаются выдающиеся сочинения Маркса, Ленина, Бельи Кун, Тибора Самуэли и Енё Варга.

Настоящая статья является продолжением библиографий, составленных раньше автором и опубликованных в Ежегодниках Государственной библиотеки им. Сечени за 1958, 1959 и 1963—1964 гг. регистрирующих газеты, вышедшие в Советской России за 1917—1921 гг. на венгерском языке.

Furcsa kaptár

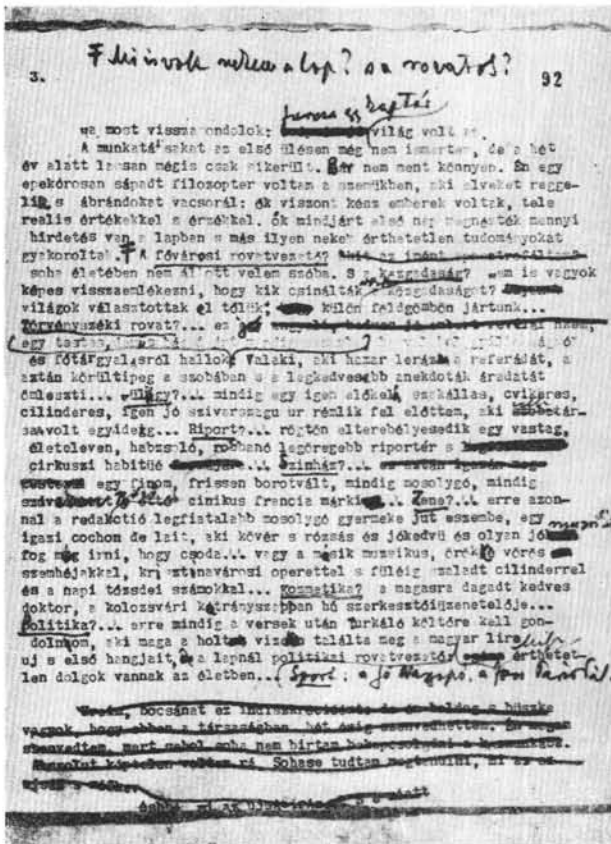
(Móricz Zsigmond emlékezése Az Újságnál eltöltött éveire és Elek Artúrra)

PAPP IVÁNNÉ

A *Nyugat* kezdeteire emlékezve azt mondja *Móricz*: „Különös együttes volt . . . jó garázs volt az a régi *Nyugat*. Csak jó kocsikat vettek fel s azok futhattak, amerre akartak. Finom repülőter: a gépek felszállva arra mehettek, amerre akartak, ki nyugatra, ki keletre.”¹

Az *Újságnál* eltöltött éveire emlékezve pedig így ír: „Furcsa egy kaptár volt az.” Furcsa volt bizony, a puritán s félszeg vidéki fiatalembernek az a zsidó, mozgalmas világ — de keserves, soha el nem felejthetően megalázó élet volt ez neki. Ma már ismerjük azt a kézírásos füzetét², mely megmutatja: nemcsak a szemé, biztosan rajzoló keze is készen állt már 1905-ben is, mikor ezt a kaptárvilágot először megírja. A görcsösen kínlódó fiatal írójelölt minden sikertelensége csak látszat: megvan már benne, az íróban, minden későbbi kvalitása, „néz, rögzít, ítél.”³ S mintahogy később egy magát elemző levelében is pontosan rátapint művészetének egyik titokzatos erejére: „valóban, én azt hiszem, nincs is egyéb, mint a legelső meglátás.”⁴

Ismeretes hát, milyen lélekkel élte le azt a keserves hét esztendőt, mely *Kozma* Andor támogatásával kezdődött 1902-ben s tartott 1909-ig, mikor a *Hét krajcár* sikerére felmondólevelét *Móricz* megírta. Ez az „élhetetlen, . . . senkivel nem mulató, senkivel nem barátkozó fiatal tag . . . legfeljebb mindenbe behallgat, de bele nem szólna semmibe, semmiért. Aki felől mindenki biztonságban érzi magát: előtte beszélhetünk! S aki hazamegy, leül az íróasztalához és szétszedi az egész lapot, a szerkezetét, céljait, szolgálata módját. Szételemzi a lap primadonnáit, a stílusukon át belenéz a veséjükbe és ítél felettük.”⁵ Nem tudhatjuk, gimnazista öccsével, Miklóssal — kit néha bevont munkájába, ha sok megválaszolendő levél gyűlt össze — beszélt-e valaha is fiatal újságírókora sok sikertelenségéről. Hiszen ő, Zsigmond, volt az egész család bizodalma, fizetésével és írói reményeivel, elismert elsőszülöttje a *Móricz*-családnak. *Móricz* Miklós idős korában mégis megérzi, milyen keserves esztendők lehettek ezek; az elemzéseket tartalmazó füzet bemutatása alkalmából így sóhajt fel: „Milyen árva lehetett ott!” Vagy talán beszélt is később *Móricz* Zsigmond minderről az öccsének, már a sikeres író megbocsátó mosolyával, megbocsátó mosollyal saját sikertelenségei s még inkább sürgő-forgó, őt semmibe vevő környezete irányában. Az bizonyos, hogy bátyjának más ilyen jellegű írását *Móricz* Miklós nem ismerte, csak az 1905-ös füzetet. Nyugodtan írhatta le: „ilyen természetű írása nincs több s ezt a fiókjában hagyta.”⁶

Hasonlóan fiókjában maradt volna egy másik, érettebb, s hasonlóan mind ez ideig nem ismert írás, visszatekintés *Az Újságnál* eltöltött évekre. A fiatal Móríc első kritikusa, hosszú éveken át hűséges barátja, *Elek Artúr* őrizte meg ezt a kéziratot. 1926. február 26-ra, az ötvenéves Elek Artúr ünneplésére készültek e sorok, közös ifjúságukra emlékezve. Köszöntőnek furcsa, emlékező írásnak páratlan, derűs hangjával és eleven fájdalommal, a régi barát iránti igaz szeretetével. Elek Artúr írói életének dokumentumai közt helyezte el Móríc írását. Hagyatékával — melyet öngyilkossága előtt gondosan, tárgy szerint rendezett — került be, jóval később, többszörös áttételek után az Országos Széchényi Könyvtár

Kézirattárába.⁷ Móríc írása saját maga készítette, sietős gépirat, az emlékezés hevében egybeírt össze nem tartozó szavakkal, bőséges autográf ceruzajavítással. Amit — felolvasás során — ki akart emelni, piros jellel is ellátta. Aláírás nincs, utóbb Elek Artúr jegyezte rá Móríc Zsigmond nevét, s az írás időpontját is utólag rekonstruálta, születésének évéhez hozzáadva ötvenet.

Szép írás, szándékoltan keretezve Atlantis névvel; Atlantis a szerkesztőség elsüllyedt világa s Atlantis a mindig múlttá váló élet, minden percünk, mert „elfeled az ember mindent, de szívdobbanások visszahozzák a jó perceket.” E jó perceket a tenger keserűségben akkor, kezdőkorában is, később is gyakran, a köszöntő írás idejében is az értő barátoknak köszönhette az író.

Szavai nyomán látjuk az első szerkesztéségi ülést, melyre — kése — megérkezett, látjuk a szerkesztőség neves, névtelen s meg nem nevezett tagjait, érzékeljük e kaptár atmoszféráját. De legfőképpen érezzük a fiatal Móríc árvaságát e nyüzsgésben, keserves érzéseit, melyekkel végigszenvedte, mint húsz év múlva is mondja, e hét esztendő. Nem lehet véletlen, hogy eleven fájdalom érzetetésére *Vajda* János szavait, képét használja: csak az emlékezet tündértávan villan fel Atlantis hatyúú képe. Hiteles a — mutatis mutandis — idézet, mert hiteles az ér-

zés: a művész fájdalma nem kisebb a szerelmes fájdalmánál. Eltűnt ez az Atlantis „hangyanyüzsgésével, előlegeivel, reménytelen tárcaközlési reményeivel” — s mert a fájdalom oly mérhetetlen volt, végtelen az öröm is, hogy véglegesen elmúlt ez az idő. Az írásból csak úgy árad az őszinte megkönnyebbülés, több évtizeddel a sikertelenség megalázó évei után. Örül, hogy eltűnt ez a világ „egy pillanat alatt” „úgy, ahogy volt”, idegenszerű fényével, „pálmaival és palotáival”, sok buktatójával, „zordon szirtjeivel”, „egy pillanat alatt eltűnt a tenger fenekén”, ismétli. „Eltűnt 17 évvel ezelőtt — nem győzi elégszer leírni — abban a pillanatban, ahogy felmondó levelemet megírtam Gajári Ödönhöz.” Ezt a levelet, 1909-ből, sajnos, nem ismerjük. Az időpontot viszont ismerjük: „ma Gajárinak írt ajánlott levélben fölmondottam azonnalra” — írja Elek Artúrhoz 1909. szept. 21-én.⁸ Ez a levél tette szabaddá az addig helyét nem lelő ifjú Móricz Zsigmondot. A hét hosszú év szorongásai még sokáig éltek az íróban, félelem az elkéséstől, valami kellemetlen következményekkel járó feledékenységtől még esztendőik múltán is kínozza — rosszat álmodva *Az Újság* szerkesztőségi ügyeiről riad fel még később is. A másik íráshoz hasonlóan máig rejtek-életét élő köszöntő hűségesen adja a szenvedések s szorongások, majd a megkönnyebbülés hullámozó érzésviharait.

Az 1905-ből való füzetben eleméz, ízekre szed, analizál mindent az ifjú Móricz: *Az Újság* szerkesztőségének egész munkájától az egyes újságírók emberi s mesterségbeli tulajdonságaiig.

Most, évtizedekkel később, negyvenhét éves fővel — de ahogy ő érzi, — „most, az emberi kor alkonyán”, összegez sok eleven részletből egy nagy mozaikot. Arra törekszik, hogy a baráti ünneplő társaságnak (de főképp magamagának) „az egész képet szintetikusán felépítse.” E kép az egyes tagokat illetően sem külső, sem belső ábrázolás tekintetében nem lehet mindig hízelgő, hiszen hiteles. Hogy élet vegye a kemény rajznak, a szerkesztőség tagjainak bemutatása után azt mondja Móricz: „én boldog és büszke vagyok, hogy ebben a társaságban hét évig szenvedhettem. Én magam szenvedtem, mert sehol soha nem bírtam bekapcsolódni a közmunkába. Abszolút képtelen voltam rá. Sohasem tudtam megtanulni, mi az újság, s még kevésbé, mi az újságírás.”

Ezt így végül nem találja elég pontosnak, árnyalatokban finomítja, hol tompítja, hol még élesebbé teszi szavait:

„... én nagyon örülök, hogy ez urak közt hét évet átszenvedhettem. Sajnos, szenvedtem, ezt nem tagadhatom, de tisztán csak én voltam az oka, mert még olyan antitalentum nem került redakcióba, mint én. S emiatt bizony egy kicsit nagyon is mint kívülálló szerepeltem végig.”

Hogy mennyire fájhatott az ötvenedik évéhez közeledő Móricznak ez az emlék, a javítgatás módján s gondján itt is, de más helyeken is lemérhetjük. Egyik mondatát: „Ha most visszagondolok, szép és jó világ volt az” — sokallja, átjavítja: „... furcsa egy kaptár világ volt az.”

Az eddigiekben is gúnyolta saját éhetetlenségét, tréfálkozni látszik: „addig örült könyvtárember voltam”, „... ilyen kvalitásokkal éltem hét évig egy társadalom kebelében”. Egy szava mégis elárulja, talán nem az volt, aminek környezete látta: „én egy epekörosan sápadt filozopter voltam a szemükben.” Megjegyzi az egyik, névvel nem jelölt vezető újságíróról szólva: „soha életében nem állott velem szóba.”

Saját egykori magának a szerkesztőségi társak szemében tükröző képét remek érzékkel adva, a „lelki nyomor és kétségbeesés” soká fájt érzékeltetése, ez mind-

mind arra jó, hogy a környezetből — mely művelt a maga módján, de más és nem feltétlenül jóindulatú — kiemelkedjek egy kivételes újságíró egyéniség alakja s emberi magatartása. „Nem is bírtam volna ki, ha még valaki nem lett volna . . .” Itt következik Elek Artúr szép és gazdagon árnyalt jellemzése, éppoly igaz emberismeretre, mint biztos ábrázolásra valló remek portréja.

Irodalomtörténeti és morális tisztánlátással vált át az addigi baráti emlékezés komolyabb hangba — s itt jelölte meg Móricz piros ceruzával a maga részére a kéziratot: „ha Elek Artúr . . . évtizedeken át névtelen sorokban öntötte-árasztotta szét a lelkében felgyűlt kincseket: annak bizonyára megvan az istenrendelte oka. De azzal nem lett kisebb az ő becse . . . áldott minden gyertyaszál, mely önmagát émesztve ad világosságot az éjszakában a vergődő lelkeknek.”

Végül ez a szép emlékezés és köszöntés mégsem hangzott el. A vacsora másnapján írja: „. . . az este megvolt az Elek vacsora; képzelje, nem olvastam fel. Ah, nem arra való vagyok én.”⁹

Talán Elek Artúr ismert szerénysége találta túlzóknak Móricz róla írt sorait, — talán Móricz maga érezte még mindig indiszkréciónak, hogy meglátta s megfigyelte ő, a sikertelen kezdő, benfentes társait? Nem tudjuk. De hála Elek Artúr-nak, ki sok tudománya mellett „embereket megbecsülni . . . igazán tökéletesen tudott”, megbecsülte Móricz Zsigmond írását s megőrizte számunkra is.

Megőrizte Móricz fájdalmas esztendeinek hiteles emlékét, amiről leányának később így vall: „Ha visszagondolok arra az időre, mikor abban a korban voltam, amiben te most vagy, az én életem rendkívül szomorú volt. A szomorúság legnagyobb oka nem a szegénység volt, bár igen sokat kínlódtam . . . Írtam, írtam, de egyik írásom rosszabb volt a másiknál.”¹⁰ De ezen túl a móriczi műalkotás jellemzőjét is példázza, ahogy ugyanebben a levélben olvashatjuk: „igen későn volt, 28 éves korom után, mikor rájöttem, hogy *voltaképpen csak azt lehet leírni, ami fáj*. Ami megsebzí az embert s ami bosszú.”

Atlantis

Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim!
Kedves Barátaim!

szíves engedelmükkel Atlantisról szeretnék mesélni, az elsüllyedt városról, mely úgy, ahogy volt, egy pillanat alatt eltűnt a tenger fenekén. Eltűnt pálmaival és palotáival és zordon szirtjeivel. Eltűnt hangyanyüzgésével, előlegeivel, reménytelen tárcaközlési reményeivel; eltűnt 17 évvel ezelőtt, abban a pillanatban, ahogy felmondó leveletem megírtam Gajári Ödönhöz . . . A tiszteletpéldányt beszüntették, s azóta csak az emlékezet tündértávan villan fel Atlantis hatványú képe.

De most, az emberi kor alkonyán, engedtessek meg, hogy még egyszer az egész képet szintétikusan felépítsem, hogy annál tisztábban emlékezzek valakire, aki akkor s azóta és ma mindenkinél kedvesebb baráti szív számomra . . .

Nem múlt el nyomtalanul bennem az a hét év, amit Atlantis szigetén töltöttem. Fialat asszonyokkal szokott megtörténni, hogy álmukban az iskolával vergődnek s a félelmes tanárnővel: „nem készültem, Karola néni kérem, mert a kisbabámat kellett megszoptatni” . . . Így riadok én fel számtalanszor, hogy: „hopp, már megint elkéstem a szerkesztőségből” . . . vagy: „Jézusom, a színházi jegyet még mindig nem küldtem be . . .” (Tudniillik az a kis könyvecske, minden újságíróénak ez a boldog emléke, a színházi szabadjegy sokszor a zsemben maradt; egyszer el is utaztam vele s csak egy hét múlva hoztam haza. Hűj, Toma Szilárd, szegény, mit csinált . . . nagyon zúgott . . .)

Ilyen kvalitásokkal éltem hét évig egy társadalom kebelében.

Már a legelső alkalommal, az alakuló gyűlésre elkésve érkeztem az Olimpusra. Már le is

tárgyalták a lap beosztásának háromnegyedrészt, az én rovatomat, a Tudomány-Irodalom című népszerű rovatot is, — mikor a lóspornál késve beléptem. Igen nagy problémáról volt éppen szó, ma is emlékszem: „adjon-e lóverseny tippet a lap vagy ne?” Mindenki hozzá- szólt . . . Ott ült az asztalfőn Gajári Ödön, egy vastag szivar csonkjával: szép, ragyogó fekete szemei voltak, ökölnyi nagy szemek s valami állandó derű az arcán, holott mindig oly komo- lyan nézett, mintha párbaajra akarná kihívni az embereket. Mellette ült Mikszáth; kissé bizony elhívza s nagyon rekedten s legyintett: „már akármit csináltok, csak egy lap volt, az Orszá- gos Hírlap, olyan se nem vót, se nem lesz többet Magyarországon”. Ott volt kedvencem, Kozma Andor, hetykén, pedrett bajszsal, mint egy huszáróbestér, szinte látszott a vállán a mente, mikor felcsattant a hangja: „erkölcstelenség tippet adni, rontani a nemzetet!” Ott ült szemben vele Herceg (!) Ferenc, ferdén felemelt állal, mereven, előkelően, igen magas gallérral, minden mozdulatára külön vigyázva s végtelenül nem látva a jelenlevőket. Ott volt Kóbor Tamás, friss, barna szemekkel, kicsit túlzott cinizmussal: abban az időben ő volt a legnagyobb magyar író nekem, minden írását elolvastam, s nagyon hatott rám. Ott volt Kenedy Géza, tükörsima ragyogó koponyával, ép olyan volt, mint az írásai és ott volt egy aktív tüzértiszt megjelenésű fiatalos ember, a szerkesztő, Dr. Ágai Béla, élesen és fanyarul, energikusan és ráreccsent valakire: „Na! ez a maga reszortja! szóljon hozzá maga is, Páris!”

Egy kis szőkebajszú, gallérbahúzott nyakú, túlelegáns fiatal ember a cvikkerjéhez nyúlt, felemelte mind a két kezét s azt mondta: — Tippet? . . . lehet adni és lehet nem adni.

Nagyon mély benyomást tett rám ez az első szerkesztőségi gyűlés. Olyan volt, amilyent csak vártam. Ez a lap akkor a legjobb és legszebb kezdés volt e téren. Részben elaggott, rész- ben eldurvult s nivóban süllyedő lapok közt egy friss, energikus, liberális, világos, modern tipográfiájú s hangú újságot akartak indítani az urak s én mikor az első Százkoronást másnap mint fizetést felvettem, úgy tekintettem azt, mint egy nagy jövő belépőjegyét. (Mikor a kis- lányaimnak erről beszéltem tegnap, a kisebbik azt mondta: „Miért nem őrizted meg apukám, ezt a jegyet?”)

Hát bizony nem őriztem meg. Akkor Száz korona, az olyan összeg volt . . . milyen is . . . hogy arra meg lehetett házasodni . . .

Ha most visszagondolok: furcsa egy kaptár világ volt az.

A munkatársakat az első ülésen még nem ismertem, de a hét év alatt lassan mégis csak sikerült. Bár nem ment könnyen. Én egy epekorosan sápadt filozopter voltam a szemükben, aki elveket reggeliz s ábrándokat vacsorál, ők viszont kész emberek voltak, tele reális érté- kekkel s érzékekkel. Ők mindjárt első nap megnézték, mennyi hirdetés van a lapban, s más ilyen nekem érthetetlen tudományokat gyakoroltak. Mi is volt nekem a lap? s a rovatok? a fővárosi rovatvezető? Soha életében nem állott velem szóba. S a közgazdaság? Nem is va- gyok képes visszaemlékezni, hogy kik csinálták akkor a közgazdaságot? olyan világok válasz- zottak el tőlük; külön földgömbön jártunk . . . Törvénytörési rovat? . . . ez jó, ha valahol gyilkosságról és főtárgyalásról hallok egy testes, derűs bácsi jut mindig eszembe: valaki, aki hamar lerázza a referátát, aztán körültrepeget a szobában s a legkedvesebb anekdoták áradatát ömlesztzi . . . Külügy? . . . mindig egy igen előkelő, szakállas, cvikkeres cilinderes, igen jó szivarszagú úr rémlik fel előttem, aki cellatársam volt egyideig . . . Riport? . . . rögtön el- terebélyesedik egy vastag, életeleven, habzsoló, robbanó legöregebb riporter s cirkuszi ha- bitúé . . . Színház? . . . egy finom, frissen borotvált, mindig mosolygó, mindig szíveken győző cinikus francia márkí . . . Zene? . . . erre azonnal a redakció legfiatalabb, mosolygó gyermeke jut eszembe, egy igazi cochon de lait, aki kövér s rózsás és jókedvű és olyan jó muzsikát fog még írni, hogy csoda . . . vagy a másik muzsikos, örökké vörös szemhéjakkal, krisztinavárosi operettel s füléig szaladt cilinderrel és a napi tőzsdei számokkal . . . Kozmetika? a magasra dagadt kedves doktor, a kolozsvári kátrányszappan hú szerkesztőiüzenetelője . . . Politika? . . . erre mindig a versek után turkáló költőre kell gondolnom, aki maga a holt vizeken találta meg a magyar líra új s első hangjait, de a lapnál politikai rovatvezető. Sport: a jó Nagyapó, a fess Páris Pál. Milyen érthetetlen dolgok vannak az életben . . .!

(Uraim, bocsánat ez indiszkréción: de én boldog s büszke vagyok, hogy ebben a társa- ságban hét évig szenvedhettem. Én magam szenvedtem, mert sehol soha nem bírtam bekap- csolódni a közmunkába. Abszolút képtelen voltam rá. Sohase tudtam megtanulni, mi az az újság s mégkevésbé, mi az újságírás . . . S e miatt) [Törölve.]

Uraim, bocsánat ez indiszkrét tárgyalásért, semmi sértő szándék nincs benne, mert én nagyon örülök, hogy ez urak közt hét évet átszenvedhettem. Sajnos: szenvedtem, ezt nem tagadhatom, de tisztán csak én voltam az oka, mert még olyan antitalentum nem került redactióba, mint én. S e miatt bizony egy kicsit nagyon is, mint kívülálló ember szerepeltem végig. Egyetlen egyszer volt egy kis sikerem: leégett a turini levéltár s erről csináltam egy

interjú; a szerkesztő úr rögtön második díjjal tüntetett ki buzdításul, de sajnos, vége volt a karrieremnek . . . Soha többé nem égett le másik levéltár a kedvemért.

De viszont reám, az íróra kimondhatatlan haszonnal járt e redakciónak levegője. Addig örült könyvtárember voltam, aki világot nem akart az étellel találokzni: itt mégis kénytelen voltam sok éven keresztül jelen lenni egy fórumon, ahova percről percre befolytak az események legfrissebb hírei. A könyvember magas, filozófiai, sőt az életszempontokon felül lebegő szempontból néz mindent: az újságíró benne van az események forgatagában, anélkül, hogy ez őt érintené. Mintha búvárharangban volna a népgyűlésen, ahol minden szenvedély forr, ő objectív és tiszta fejű marad. Nincs nevetségesebb, mint egy éljenző vagy abcugoló újságíró. A tömegpsychozis, amely mindenkit elragad, reá nem hat, sőt fokozottabb önuralomra inti: az újságíró a tükör, melyben meglátszik az élet csöndje és vihara, de ő csak tükör marad . . .

S itt emellett kitűnő újságírók voltak, az egy nagyon jó gárda volt, köztük finom filozófusok, akik ötödik evangéliumot írtak, kiváló költők, akik új hangokat hoztak, remek elbeszélők, akik bírták a magyar irodalom legmagasabb szintjét, eszes politikusok és nagyszerű stiliszták, akik vulpesi szimattal mindig poent lóttak . . .

Jaj, de annál messzebb voltak tőlem: azt a lelki nyomort és kétségbeesést, amelyben vergődtem! Nem is bírtam volna ki, ha még valaki nem lett volna, aki mindjárt a legelső napokban halk mosollyal és bölcse csendességgel reám figyelt, mellém biccent, reám nézett és azóta húsz éven át egyenlő meleg és áldozatos kitartással itt is van, velem úgy, mint oly sok mással, akiben jóságot és baráti érzésre vágyó gyöngéséget érzett.

Hányan vagyunk úgy, akiknek szerencséje volt a közelébe kerülni, hogy egy emberséges pillanat örömeért kinyitjuk a szívünket felé . . .

Szóval a lapnak egy munkatársáról van szó, egy magas, kétfelé lobbanó hajú s minden okos és jó dolog felé lobbanó lelkű emberről. Ez a munkatárs a legnagyobb regiszterrel bírt számomra: mert ő egyrészt értette a lapcsinálás számomra elérhetetlen mesteriségét, de másrészt oly kincsekkel bírt, amelyek nekem szintén elérhetetlen ábrándul hatottak. Tudott nyelveket, egy sereget, s nemcsak tudott — mert mit ér, ha valaki négy-öt nyelven mond egy-ügyiséget s olvas cselédregényt, — ő mindazon nyelveken böles volt. Ismerte az illető nyelv irodalmát s áttekintése volt az egész középeurópai irodalom fejlődéséről s csúcspontjairól s jelen törekvéseiről . . . Mennyit tanultam tőle s oly rengetegen, akik valaha vele voltak . . . Utazott: de nem az osteriákon és vasúti menetrendek keresztül vezetett el útjaira: nem arról beszélt, hogy „Bolognában nagyszerűen ettem egy kis zugban”, hanem egy műtörténész biztos, szakavatott, szerény s egyszerű tudásával kinyitotta Európa múzeumait s műkincseit . . . Aki sokat tud, az érzi, még mennyit tudhatna! S ez a munkatárs azt mímelte polihistor tudományával, hogy semmit se tud.

Pedig valamit aztán igazán tökéletesen tudott: embereket megbecsülni. Emberi érték előtt meghódolni, azt elismerni és segítségére lenni. Humanista volt a szó mindenműlegszőbb értelmében szerint. Nem tudom, a humanista tudományok tették-e oly őszinte *Homo*-vá, vagy mert ez volt: azért volt képes megérteni az emberi lélek mindennemű tiszta művészi megnyilatkozását. Itt volt a közvetlen közelemben egy nemes emberi lélek, amelynek minden ereje a szép felé volt fordítva. *A szép a jó*, ez a nagyszerű görög eredetű jelige lehetett beírva ítéletének alaptörvényeként. Mert íme, még a fals és ferde lelkeknel is tökéletes expiálást nyert minden, ami szépséget revelt . . .

(Úgy gondolom, ha joga van akárkinek, hogy vallomást tegyen valakiről, akiben úgy látja, egyetlen emberi érték túlnő a normális lehetőségeken: a művészi vagy írói vagy bármely produktív erő magasan felibe nőtt a tömegnek: akkor szabadnak kell lenni, arról is vallomást tenni, ha láttatik általunk egy ember, aki lelkének harmóniájában s szívének intenzív odaadásában tud segítségül jönni béna és tudásra váró lelkek serege felé. És én hitet teszek, hogy itt van egy szerény és jó ember, aki életének erőt névtelen) [Törölve.]

Úgy gondolom, ha joga van akárkinek, hogy vallomást tegyen valakiről, akiben úgy látja, valami emberi érték felibe nőtt az átlagnak: akkor szabadnak kell lenni arról is vallomást tenni, ha láttatik egy Ember, aki lelkének harmóniájában s szívének intenzív jóságában emberek seregének tud segítségére lenni. Mert ha Elek Artúr feláldozta nevét s egyetlen pompázatos *Alarcosmenet* után évtizedeken át névtelen sorokban öntötte, árasztotta szét a lelkében felgyűlt kincseket: annak bizonyára meg van az istenrendelte oka. De azzal nem lett kisebb az ő becsé. Mert ha a Fárosz áldott, aki a zajló tengeren mutatja az utat a vergődő hajósoknak: áldott minden gyertyaszál, mely önmagát emészte át világosságot az éjszakában a vergődő lelkeknek.

Barátaim, Hölgyeim s Uraim, azzal kezdtem, hogy Atlantisról fogok emlékezni, az el-

süllyedt szigetről: íme minden percünk Atlantissá válik, hátunk mögött zúgnak, úznak bennünket a múlt kergető hullámai. Csak az Emlékezet bűvára hozza vissza a lefenelelt perceket . . . Mindent elborít a tenger, csak a Gondolat, az Érzés és a Cselekedet monumentumai állanak ki még egy ideig. Elfeled az ember mindent, de a szívdobbanások visszahozzák a jó perceket.

És én emlékszem mindenre, amiért hálás lehetek.

Kedves Artúr, ma ötven éves vagy: félszázadéves. De ha rád nézek, csodálkozom, hogy ugyanolyannak látlak, mint most 22 éve. Mert akkor sem láttalak fiatalabbnak félszázadnál s ma sem látlak öregebbnek 28 évesnél . . . Nem kívánok neked még egy félszázadot, csak azt kívánom, amit minden embertársamnak: mindenki addig éljen, míg meg tudja őrizni teljes épségben a kincset, melyet lelkében hord: elméjét, kedélyét s jóságát.

De addig éltesen is isten.

(Lent ceruzával, Elek Artúr írásával:)

Móricz Zsigmond

1876

50

1926

Jegyzetek

1. *Móricz Zsigmond* — *Fenyő Miksához*. = *Kelet Népe*. 1941. okt. 15. Ld. *F. Csanak Dóra: Móricz Zsigmond levelei*. Bp. 1963. II. 433. l.
2. *Móricz Miklós: Móricz Zsigmond az újságírásról, újságírókról*. = *Irod. tört. Közl.* 1955. 366—375. l.
3. *Németh László: Kiadatlan tanulmányok*. Bp. 1968. I. k. 723. l.
4. *Móricz Zsigmond* — *Magoss Olgához*. Bp. 1936. okt. 8. *F. Csanak Dóra i. m.* II. k. 221. l.
5. *Móricz Miklós*, i. h. 367. l.
6. Uo. 368. l.
7. OSZK Kézirattár *Fol. Hung.* 2994. 90—94. f.
8. *F. Csanak Dóra: i. m.* I. k. 97. l.
9. *Móricz Zsigmond* — *Magoss Olgához*. Bp. 1926. febr. 27. (A levél utóirata febr. 28-ról.) *F. Csanak Dóra i. m.* I. k. 238. l.
10. *Móricz Zsigmond* — *Móricz Virághoz*. [1930.] *F. Csanak Dóra i. m.* II. k. 5—6. l.

La ruche étrange (Des mémoires de Zsigmond Móricz)

M. PAPP

C'est de la lègue littéraire, soigneusement rangée et conservée d'Arthur Elek que les collections de manuscrits de la Bibliothèque Nationale Széchényi avaient pu s'enrichir d'une pièce précieuse, l'autographe du grand romancier Zsigmond Móricz, conçu pour être prononcé comme allocution solennelle à la fête du 50e anniversaire (1926) de l'auteur Elek. Cependant, au banquet, le discours n'a pas été prononcé. Nous en ignorons la cause.

Ces lignes jusqu'ici inconnues et inédites de Zsigmond Móricz avaient été conçues dans le but d'interpréter les sentiments chaleureux de l'auteur à son ancien ami fidèle mais, en invoquant les jours de la jeunesse commune, elles présentent aussi des reminiscences — des mémoires sans pareil — aux années passées ensemble (1902—1909) à la rédaction du journal *Az Ujság*. De cette période de la vie de Móricz, nous ne possédions jusqu'ici qu'un petit cahier simple écrit à la main et daté de 1905 et nous dévoilant les peines que le jeune journaliste débutant avait dû subir dans cette „ruche étrange” qu'était le bureau de la rédaction. Le récit que nous avons sous les yeux, présente par contre le talent du génie, à l'âge mûr, les sept ans passés dans la rédaction entre mille inconvénients avec le coeur lourd. — Le titre *Atlantis* n'est pas dû au hasard, il reflète heureusement sous ce nom symbolique les reminiscences de l'auteur aux ans submergés dans le flot du temps où sont aussi disparues les lumières étranges de cette jeunesse douloureuse, les difficultés impossible à surmonter, et la sensation humiliante de l'insuccès.

Les reminiscences de Móricz sont suivies dans le manuscrit du portrait d'Arthur Elek, tracé avec des couleurs vives et nuancées, dont le texte intégral est publié dans l'article.

Munkáselőadások a Nemzeti Színházban

NÉMETH ANTAL

Nem véletlen és nem költői túlzás, hogy *Vörösmarty* a Nemzeti Színház megnyitására írott dramatizált prólógusában, az *Árpád ébredésében* egy napszámos alakját is szerepelteti, annak az egyszerű munkásembernek, *Thuróczy* Pálnak állítván ezzel „aere perennius” emléket, aki két hétig feleségestől ingyen hordta a téglát az építkezéshez. Ez a nagy erejű jelképes cselekedet mintegy a rendi társadalom osztályhatárait félretoló, igazi „nemzeti” színházzá avatta ezt a kultúrintézményünket már akkor, amikor még a Pesti Magyar Színház nevet viselte.

Igazán nem a magyar munkásságon múltott, hogy a társadalmunkban betöltött mindenkori szerepe arányában sem részesedett mindig azokban az irodalmi és művészi kultúrjavakban, amelyeknek a Nemzeti Színház forrása volt. Mert valljuk be, hogy az alapításban döntő szerepet játszó kis- és középnemesség szerepének csökkenése csak felnövekvő polgárságunknak biztosított egyre növekvő térhódítást a nézőtér soraiban. A nálunk elkésve fejlődő kapitalizmus következtében késve kibontakozó „negyedik rend” kulturális igényeivel keveset gondoltak. Századunk elején a *Thália* számol először céltudatosan a munkásosztállyal, azonban mélyebb kapcsolat nem alakulhatott ki, elsősorban a hatóságok gyanakvó „ébersége” miatt. Annál különösebb a tény, hogy miután a Thália egyik alapítója és legagilisabb vezetője, *Hevesi Sándor* 1922-ben a Nemzeti Színház igazgatója lesz, ezt a hatalmi pozíciót nem használja fel a „közönségszervezés”-ben ilyesféle próbálkozásra. Az ő színházvezetői működésének évtizede alatt egyetlen munkáselőadással sem találkozunk a Nemzeti Színház repertoárján. Pedig az évről évre megújuló nem jelentéktelen deficitnek némi csökkentése címén beilleszthetők lettek volna úgynevezett „akciós”-előadások, mint amelyeneket a polgári *Pesti Hírlap* színházi rovatvezetője, *Ráskai* Ferenc rendezett lapja olvasóközönségének kedvezményes jegyekkel történő ellátására és amilyen „akciós” előadásokkal kezdődött később a *Népszava* kezdeményezésére a munkáselőadások sora 1935-ben.

Voinovich Géza kormánybiztosi működésének második évében ugyanúgy jelentkezett az évről évre megismétlődő deficit, mint korábban. A Nemzeti Színház évi mérlege az állami szubvención felül

1930—31-ben	368 964,42 pengő
1931—32-ben	269 901,— pengő
1932—33-ban [Márkus László alatt]	236 055,45 pengő
1933—34-ben [Voinovich első évében]	141 166,80 pengő

deficittel zárult. A színház anyagi megmentésére alakult „Szabad Színházpártolók” és a „Nemzeti Színház Barátai”-nak szervezete a részükre rendezett 30 előadással hiába növelte látszat szerint fillérekkel a bevételi rovatot, a színház költségvetésének rossz konstrukciója miatt a színészi túlfellépti-díjak, a napi-költségrovat felfalták a bevételeket. De minthogy a bevételi elmaradás kisebb bűn volt a színház pénzügyeit ellenőrző szervek szemében, mint a költségvetési rovatban előirányzott kiadások összehatárainak indokolatlan túllépése, a színház kapva kapott a *Népszava* ajánlatán, hogy — fix összegért — előadásoként egyezer pengőért átveszi a Nemzeti egy-egy előadását a munkásság részére vasárnap délelőtt rendezendő matiné jellegével. Akkor, amikor előfordult 1933—34-ben, hogy pl. a *Magyar Elektra* egy előadásának átlaga 201,54 pengő volt és a 47 műsordarabból mindössze 14-nek az átlagbevétele haladta meg az ezer pengőt, noha az átlagbevétel valamivel 1400,— pengő alatt volt előirányozva, Voinovichék nem szalaszthatták el ezt a biztos 1000—1000 pengőt.

A Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak akkor volt egy úgynevezett „Kulturpropaganda osztálya”, amely a *Népszava* könyvkereskedésben (VII. Erzsébet körút 35. szám alatt) működött. Ennek az osztálynak *Haáz Kálmán* volt az igazgatója. Ő kötötte Voinovich Gézával az első megállapodást, amely az 1934—35. évad második felében a következő öt előadást eredményezte:

1935. I. 20. *A velencei kalmár*
 II. 10. *Bánk bán*
 II. 24. *Kísértetek*
 III. 17. *Tartuffe*
 V. 5. *Fenn az ertyő, nincsen kas.*

Ezek „rendkívüli délelőtti előadások” címen voltak nyilvántartva.

A február 10-i előadást magam is megnéztem, mert még nem láttam az 1934. június 11-én bemutatott új rendezést, amelyben új *Bánk*, új *Ottó* és új *Biberach* lépett fel és készülő könyvemben (*Bánk bán száz éve a színpadon*, Bp. 1935.) írni akartam mind a szereposztásról, mind pedig az előadásról. Ekkori benyomásomat rögzítik akkor papírra vetett soraim:

„És fel kell jegyeznünk, hogy 1935 február 10-én délelőtt, amikor először került munkásközönség elé *Katona* drámája, *Tiborc* (*Bartos Gyula*) alig tudta végigmondani panaszát a pillanatonként felzúgó tüntetés-szerű tapsok miatt. Egy-egy mondatára másodpercekig tombolt a taps és hogy mennyire világnézeti indítéka volt ennek a sikernek, mutatja az, hogy *Biberachot* (*Uray Tivadar*) is megtapsolták, amikor azt mondotta: „Úgy! Őlni tudtok jó urak: bezzeg ha életet tudnátok adni, akkor érdemlenétek meg az uralkodást.” A III. és IV. felvonás közét áttapsolta a munkásmatiné közönsége. (I. m, 215. l.)

Ugyanannak az esztendőnek őszén már engem keresett meg *Haáz Kálmán* igazgató; megismertette velem a röviddel azelőtt kialakult gyakorlatot és a korábbi alapon megkötöttük a megállapodást, amely 2112/1935. saját szám alatt nyert iktatást.

A munkásság nagy érdeklődéssel fordult a megújult Nemzeti Színház előadásai felé és a szociáldemokraták akciójának sikerén felbuzdulva a Keresztényszocialista Egyesületek Országos Szövetsége is hasonló munkásmatiné rendezését kérte, úgy, hogy végül is megkétszereződött a Nemzeti rendkívüli vasárnap délelőtti előadásainak száma.

Munkás-előadások az 1935—1936. évadban

1. <i>Madách: Az ember tragédiája</i> (Szd. 2+Ksz. 1)	1935. XI. 10., 17., 24.	3
2. <i>Molière: A fősvény</i> (Szd+Ksz)	XII. 8. 1936. I. 5.	2
3. <i>Babay József: Napraforgó</i> (Ksz)	1936. I. 19.	1
4. <i>Shakespeare: Hamlet</i> (Szd)	II. 9.	1
5. <i>Herczeg: Bizánc</i> (Ksz)	II. 23.	1
6. <i>Katona: Bánk bán</i> (Szd+Ksz)	III. 22., 29.	2
7. <i>Shakespeare: Machbeth</i> (Szd)	IV. 5.	1
8. <i>Jókai: Az aranyember</i> (Ksz)	IV. 26.	1
8 mű	összesen	12
		előadásban

A Szociáldemokrata Párt Kultúrbizottságával a következő évre kötött megállapodás eredeti példánya s az aláírva visszaküldött irathoz csatolt kísérőlevél fennmaradt. Ebből az 1825/1936. saját szám alatt iktatott kettős iratból megtudjuk, hogy a színház öt darabot ajánlott fel munkásmatinén való előadásra. Ezek a művek a következők voltak:

1. <i>Molière:</i>	<i>Tudós nők</i>
2. <i>Jókai:</i>	<i>Az aranyember</i>
3. <i>Szántó:</i>	<i>Sátoros király</i>
4. <i>Andai:</i>	<i>Harangvirág</i>
5. <i>Máriáss:</i>	<i>Fény a faluban</i>

Haáz Kálmán *Jókai Aranyemberét* vagy *Molière Tudós nőkjét* kérte, a színház Molière-vígjáték mellett döntött, mert ez a produkció műszakilag könnyebben volt a repertoárba beilleszthető vasárnap délelőtti munkáselőadásként.

Végül az 1936—37. évadban az alábbi módon alakult a Nemzeti Színház rendkívüli vasárnapi munkásmatinéinak sora:

1. <i>Máriáss: Fény a faluban</i> (Ksz)	1936. X. 11.	1
2. <i>Molière: A tudós nők</i> (Szd)	1936. X. 25.	1
3. <i>Szigligeti: Liliomfi</i> (Szd+Ksz)	1936. XI. 15.	1
	1937. I. 24.	1
4. <i>Herczeg: Ocskay brigádéros</i> (Szd+Ksz)	1936. XII. 6.	1
	1937. I. 3.	1
5. <i>Zilahy: Zenebohócok</i> (Szd)	1937. II. 14.	1
6. <i>Kállay: A roninok kincse</i> (Ksz)	1937. III. 21.	1
7. <i>Jókai: Az aranyember</i> (Szd)	1937. IV. 4.	1
8. <i>Locher: Szülők lázadása</i> (Ksz)	1937. IV. 25.	1
9. <i>Beaumarchais: A sevillai borbély</i> (Szd+Ksz)	1937. V. 2., 16.	2
9 mű	összesen	12
		előadásban

Bár színházvezetésem első két szezonjában egy-egy előadás átlagbevétele 1416,32 pengőre emelkedett és a Nemzeti Színháznak egy előadás átlag 1400,— pengőbe került, a következő — 1937—1938-as — évadra is változatlan feltételek mellett kapta a munkásság a vasárnap délelőtti rendkívüli előadásokat. Egyidejűleg azonban más nehézségek jelentkeztek, amelyek később egyre szaporodtak, úgyhogy két évvel utóbb — 1939 őszén — miniszteri rendelet alapján teljesen új alapokra kellett fektetnünk a munkáselőadások szervezését.

A 30-as évek második felében megindult a versengés a munkásság megnyeréséért. A kormányzat ki akarta fogni a szelet a szociális mozgalmak vitorlájából, egyszerre rálicitált a szociáldemokraták kezdeményezésére és a keresztényszocialisták folytatódó akciójára. A *Munka és Öröm* címen létrejött nemzetközi szabadidőmozgalmi világszervezetnek megalakult a magyar frakciója, amelyben a kultuszminisztériumot egy Dr. Szabó István nevű min. osztálytanácsos képviselte. A legnagyobb súllyal az Ideiglenes Magyar Szabadidőmozgalmi Nemzeti Bizottság akarta szaporíttatni és intézményesíteni a bevált munkáselőadásokat.

Alkalmoszerűen egy-egy gyár vagy vállalat is megkereste a Nemzeti Színházat és egészen vagy részben megvásárolt egy színházi előadást, a jegyeket aztán még nagyobb kedvezményrel, esetleg — jutalomképpen — ingyen a dolgozók között szétosztotta. (Mint pl. a budapesti Gamma Gyár tette, amire alább majd hivatkozás is történik.) Régi tetszhalott szervezet támadt fel, a „Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség”, hogy egyszerre felfedezvén a Nemzeti Színház nagy vonzóerejét, kedvezményes jegyek szétosztásával fokozza saját népszerűségét a tagság körében. A Szociáldemokrata Párt Kultúrpropaganda jegypénztára is lazított jegyjuttatási eljárásán és nemcsak párttagoknak, hanem utcáról besétáló színházjegyvásárlóknak is kedvezményes jegyet adott el ellenőrzés nélkül; ez kérdéssé tette a munkáselőadások eredeti célját és megkárosította a színház teljeseszerű forgalmát, amely állandóan növekedő tendenciát mutatott. Mindezek a jelenségek radikális rendezést követeltek. Íme néhány dokumentum az említett problémákkal összefüggésben:

1938 február 15-én érkezett a Nemzeti Színházhoz a „Munka és Öröm” szabadidőmozgalmi világszervezet hivatalos levélpapírján ez a levél:

Igen tisztelt Igazgatóság!

Mint a fenti világszervezet magyar kormány megbízottja és annak végrehajtó tanácsában Hóman Öccellentársának is egyúttal állandó képviselője, van szerencsém az igen t. Igazgatósággal tisztelettel közölni, hogy az ideiglenes magyar szabadidőmozgalmi nemzeti bizottság f. évi január hó 31-én tartott ülésében a fővárosi napi sajtó közleményei alapján tett bejelentéséből örömmel értesült a Budapesti Gamma Gyár, illetve jóléti alapjának szabadidőmozgalmi akciójáról, amellyel az említett gyár alkalmazottainak munka utáni olvasó szórakoztatását az igen t. Igazgatóság vezetése alatt álló Színház, egyik előadása összes jegyeinek megvételével lehetővé tette.

A bejelentéssel kapcsolatban hosszabb vita indult meg arról, hogy miképpen lehetne, akár az állami, akár a magánszínházakban ezeknek a külföldön is jól bevált színházi bérleteknek rendszerét a gyáripari, illetve vállalati élet keretei között szélesebb alapokra fektetni. A megindult eszmecsere során Novágh Gyula, a budapesti Iskolánkívüli Népművelési Bizottság ügyvezető igazgatója azt a bejelentést tette, hogy a budapesti népművelési bizottság is kért ilyen külön előadásbérleteket a fővárosi üzemek munkásai és alkalmazottai részére a t. Igazgatóságtól, de a t. Igazgatóság eziránt elterjesztett kérését egy ízben sem teljesítette. Megjegyeztem továbbá Novágh, hogy tudomása szerint a szociáldemokrata szakszervezetek részére 10 ilyen előadást engedélyezett a t. Igazgatóság, éppen ezért méltányosnak látszik, hogy a székesfővárosi üzemek munkásai részére is engedélyeztessenek ily külön bérleti előadások.

Minthogy az Ideiglenes Magyar Szabadidőmozgalmi Nemzeti Bizottság nagy súlyt fektet arra, hogy az említett színházbérleti akció a gyáripari és vállalati élet keretei között rendszeres intézménnyé váljék — az említett bizottság megbízásából és nevében, van szerencsém a t. Igazgatóságot tisztelettel arra kérni, hogy mind: az általában érintett külön munkásjóléti színházbérleti-akciók lehetőségeiről, mind: a külön is említés tárgyává tett fővárosi üzemi munkáselőadások kérelmei tekinte-

tében elfoglalt nagybecsű álláspontjáról, a legközelebbi bizottsági ülés résztvevőinek megfelelő tájékoztatása végett, engem lehetőleg mielőbb értesíteni méltóztassék.

Fogadja az igen tisztelt Igazgatóság őszinte tiszteletem nyilvánítását, mellyel vagyok

az Ideiglenes Magyar Szabadidőmozgalmi Nemzeti Bizottsága nevében is:

Szabó István s. k.

miniszteri osztálytanácsos

Én 497/938 saját szám alatt négyoldalas levélben minden pontra megadtam a felvilágosítást:

Igen tisztelt Tanácsos Úr!

Folyó hó 12-én kelt sorait, amelyben értesíteni méltóztatik bennünket arról, hogy a Gamma Gyár előadásával kapcsolatban a „Munka és Öröm” nemzetközi bizottsága akciónkat örömmel vette tudomásul és a Gamma Gyár előadását, mint egy szabadidőmozgalmi keretén belül, a színházi szórakoztatást akkor kezdte a Nemzeti Színház művelni, amikor a Nemzeti Színház igazgatását szerencsém volt átvenni.

Nb. levele többi részében felvetett gondollal kapcsolatban mindenképpen engedje meg Tanácsos Úr, hogy leszögezzük azt a tényt, miszerint a dolgozók szabadidőmozgalmi keretén belül, a színházi szórakoztatást akkor kezdte a Nemzeti Színház művelni, amikor a Nemzeti Színház igazgatását szerencsém volt átvenni. Azokat a sporadikus akciós előadásokat, amelyeket elődeim néna-néha adtak, én rendszeresítettem úgy a munkás, mint az ifjúság felé.

A továbbiakban pontos kimutatást adtam, hogy 1935 óta mely darabokat játszotta a Nemzeti Színház a vasárnapi munkásmatinék során, hány ifjúsági előadást tartottunk és milyen egyéb akciós előadásaink voltak szellemi dolgozók részére, majd így folytattam:

Ezeket az adatokat nem azért említem, hogy magamnak érdemül rójjam fel, de a tények leszögezése és tisztázása szempontjából én ezt a rögzítést különösen szükségesnek tartom akkor, amikor a nehéz munkával és szervező erővel kitaposott utat a kezdeményezés nehéz lépései után — különösen a munkások felé — más másképpen szeretné megszervezni.

Amennyiben felsőbb hatóságom is célszerűnek tartja, hogy azokat a kapcsolatokat, amelyeket önmagunk erejével építettünk ki a munkásság és a tisztviselő-társadalom felé, felváltassanak egy központilag irányított szervezet készülő kapcsolataival, úgy természetesen alkalmazkodni fogok felsőbbfokú utasításaihoz. Meg vagyok győződve arról, hogy egy ilyen központosított szórakoztatás — kellő megszervezéssel — az eredményeket fokozni és tökéletesíteni fogja. Nem tudom pártolni azonban azt a gondolatot, hogy központosítás nélkül egyes üzemeknél a két már meglévő csoporton kívül, más is próbálkozzék előadások szervezésével még az idei évadban, amikor úgy a Keresztényszocialista párttal, mint a Szociáldemokrata párttal, olyan megállapodást kötöttem, hogy rajtuk és a Köztisztviselőkön kívül más akciós előadásokat nem fogok rendezni.

Eleve felhívom Osztálytanácsos Úr szíves figyelmét arra is, hogy az ilyen előadássorozatokat mindig kellő mérséklettel kell irányítani. Egy-két sikerült sorozat a szervezőkben rögtön a sorozatok kiterjesztésének, szaporításának gondolatát veti fel. Ilyenkor szeretnék azt minél szélesebb mederben kiterjeszteni és nem gondolnak arra, milyen kárt jelenthet egy ilyen megfontolás és megfontolás nélküli, akár vasárnap délelőtt, akár hétköznap délutáni túlhalmozott számú akciós előadássorozat magára az intézményre, ez esetben a Nemzeti Színházra, szorosabban a színház rendes esti előadásaira.

Ne feledkezzünk meg arról, hogy az *akciós előadásoknak* csak akkor van értelmük és hasznuk, ha azok *közönségnevelő* tendenciával bírnak. Ha nemcsak önmagukért szerveződnék de ha azokon a délelőtti előadásokon a közönség a színházkultúrát megízelve a színházat máskor is látogatni óhajtja majd és így ezek az előadások közönséget nevelnek tulajdonképpen a színház esti és más rendes előadásainak.

Az „Egészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség” elnöke, *Lukács György* „váloságos és belső titkos tanácsos”, nyugalmazott kultuszminiszter is elérkezettnek látta az időt, hogy a munkáosztály kultúrszínvonalát emelje a Nemzeti Színház számlájának terhére. Íme a jellemző kordokumentum teljes terjedelmében:

N. Sz. 1660/1938. sajtó sz. alatt iktatva.

Igen tisztelt Igazgató Úr!

Szövetségünk, amely 1924-ben, gróf Apponyi Albert elnökletével alakult, a munkások életnívójának emelését tűzte ki feladatul.

Szövetségünk a munkások szabadidejének célszerű felhasználása céljából igen szép és nagyszerű akciókat szervezett. Munkáskirándulásokat rendezünk, ahol a testi felfrissülés mellett megfelelő lelki tüdítőt is kaptak a munkások. Munkáshangversenyeket tartunk, előadásokat hirdetünk. Szövetségünk ezt a kultúrtevékenységet a jövőben fokozni óhajtja. Erre a célra a legmegfelelőbbnek gondoljuk, ha Szövetségünk tagvállalatai munkásainak, akiknek szellemi színvonalát eddigi tevékenységünk folyamán alkalmunk volt jól megismerni, a téli hónapokban havonta egyszer alkalmat nyújtanának, hogy vasárnap délelőttöként színelőadást megtekinthessenek. Fenti ügyben egyidejűleg kérvényt intéztünk a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz. A kérdést úgy véljük megoldhatónak, ha Szövetségünk a munkásoknak 30 filléres átlag-áron juttathatná a jegyeket.

Tisztelettel kérjük Igazgató Urat, méltóztassék a Nemzeti Színházban tartandó munkáselőadásokat ilyen módon lehetővé tenni és kérésünket ebben az értelemben felkarolni. Mindannyiunk hazafias érdeke, hogy a magyar nemzet széles néprétegének alkalmat adjunk, hogy kultúrszínvonalát emelje.
Budapest, 1938. szeptember hó 25.

Szántó Menyhért s. k.
ív. igazgató

Kiváló tisztelettel:
Lukács György s. k.
elnök

Az ál-jótékonykodásnak erre a perfid provokálására én személyesen nem is válaszoltam, hanem titkárom aláírásával küldtettem választ előbb október 4-én, majd újabb — módosított értelmű — megkeresésükre november 2-án.

Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség
tekint Elnökségének

Budapest

Hivatkozással múlt hó 28-án 4016/1938/GA. szám alatt ide érkezett nb. soraikra, bár teljesen átérzem a t. Elnökség munkásságának és akcióinak értékes célzatát, megbízásból őszinte sajnálattal közlöm, hogy a Nemzeti Színház egy teljes „házat” a jelzett 30 filléres átlag-ár mellett semmiképpen sem tud rendelkezésre bocsátani már csak azért sem, mert csupán a villanyfogyasztás költsége egy előadásnak több, mint az ilyen alapon eladott ház teljes bevétele. A Nemzeti Színház időnként kultúrpropaganda (népművelési) előadások céljára előzetes megállapodás alapján elad egy-egy teljes házat, azonban 1700 pengős önköltségi ár mellett. Ha az Önök által felajánlott összeg és az általunk megjelölt 1700 P közötti differenciát akár a Kultuszminisztérium, vagy akár más közület hajlandó a Színháznak megtéríteni, úgy készséggel állhatunk rendelkezésükre.

A rend kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a Nemzeti Színház bérleti rendszere olyan arányú, hogy egy teljes házat semmiképpen sem tudunk nb. rendelkezésükre bocsátani, annak azonban nem lenne akadály, hogy bizományi árusítást eszközölhessenek, amely azt jelentené, hogy előre megállapítandó előadásokra esetenként 50 vagy 100 darab jegy állna rendelkezésre. Az ide vonatkozó ár-tabellát csatolom.

Teljes tisztelettel
dr. Liszt Nándor s. k.
titkár

Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség tekintetes Elnökséghez

Hivatkozással október 26-án ide érkezett nb. soraira megbízásból tisztelettel közlöm, hogy vasárnap délelőtti munkáselőadásokat a jelzett formában csak abban az esetben tudja megvalósítani, ha a t. Elnökség garanciát vállal és bizonyítani tudja, hogy a színházba bejövő közönség valóban személy szerint a munkásosztályhoz tartozik és nincs módja egyénenként az esti előadások látogatására.

Amennyiben a t. Elnökség igényt tartana vasárnap délelőtti munkáselőadásokra, úgy egy teljes házat 1000 P, azaz Egyezer pengőért tudnánk rendelkezésre bocsájtani. Az Urak által eredetileg felajánlott a 30 filléres átlagár semmiféle tárgyalási alapot nem képezhet, mert még az 1000 pengős teljes ház megváltási ár is igen gyakran ráfizetést jelent a színház számára.

Szíves válaszuk elvártában, maradtam

teljes tisztelettel
dr. Liszt Nándor s. k.
titkár

A Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség azonban nemcsak engem bombázott leveleivel, a kultuszminisztériumhoz is fordult, ahonnan VKM 14.915/1938. III. alatt leküldték a kérvényt „tárgyalás és jelentéstétel végett”. Én a miniszteri leiratra 1938. október 24-én a következő megjegyzést írtam: „A Szövetség kérelme abszurd, mert annyit jelent, hogy cca 360—380 pengőért kér egy vasárnap délelőtti előadást, amikor az 1000 pengős munkáselőadásokra is ráfizetünk néha. — Egyszer már felvilágosítottuk Lukács Györgyét. — Mit okvetetlenkednek! N. A.” A leiratra válaszul felküldtem *Teleki Pál* kultuszminiszternek a Szövetséghez intézett — előbb idézett — október 4-i és november 2-i levél másolatát, amely egyúttal jelentéstételként is szolgált. Erre végre elhallgattak.

Minden okom meg volt rá, hogy gyanakvással fogadjam a munkások szellemi színvonalának emelése érdekében gombamódra elszaporodó obskurus szervezetek olcsó jegyakióit, amikor — mint említettem — tudomásunkra jutott, hogy a Kultúrpropaganda jegypénztár sem ellenőrizte: kihez is jut a munkásoknak szánt kedvezményes jegy? Ellenőriztettem a hírt és meggyőződtem: igaz. Erre bevétettem a Szociáldemokrata Párttal kötött megállapodásunkba egy klauzulát, amelyet Haáz Kálmán először így fogalmazott meg: „A jegyek eladásánál mindent el fogunk követni, hogy az igen tisztelt Igazgató Úr azon kívánságát teljesítsük, hogy ezekből a kedvezményes jegyekből lehetőleg csak pártunkhoz, lapunkhoz, illetőleg a munkáskörökhöz tartozó egyéneknek juthassanak”. Mire én ezt a megjegyzést írtam az elfogadólevél szélére: „nem »lehetőleg«, hanem kizárólag!”

A zökkenők ellenére a munkáselőadásoknak a jelzett két párt között megosztott rendszeres vasárnap délelőtti formája még két szezonon keresztül funkcionált. Kimutatás a jelzett évadokról:

Munkáseelőadások
az 1937—1938. évadban:

1. <i>A proletárok</i>	1937. X. 10.	1
2. <i>Bizánc</i>	XI. 7.	1
3. <i>Jézusfaragó ember</i>	XI. 28.	1
4. <i>A bor</i>	XII. 19., 1938. II. 13.	2
5. <i>Szentivánéji álom</i>	1938. I. 16.	1
6. <i>Ellák</i>	I. 30.	1
7. <i>Csalódások</i>	II. 20.	1
8. <i>Süt a nap</i>	III. 20., 27.	2
9. <i>Rang és mód</i>	IV. 10.	1
9 mű	összesen	11

előadásban

Munkáseelőadások
az 1938—1939. évadban:

1. <i>A csikós</i>	1938. X. 9.	1
2. <i>Sárga csikó</i>	X. 16.	1
3. <i>A dolovai nábob leánya</i>	XI. 13.	1
4. <i>Éljen az egyenlőség</i>	XI. 20.	1
5. <i>Madarak</i>	XII. 11.	1
6. <i>Két cárnő</i>	1939. I. 15., II. 19.	2
7. <i>Ahogy tetszik</i>	I. 22.	1
8. <i>Gyurkovics leányok</i>	I. 29.	1
9. <i>Zenélő óra</i>	II. 12., V. 21.	2
10. <i>A mizantróp + Pórujárt negédesek</i>	II. 19.	1
11. <i>Farkaskaland</i>	II. 26.	1
12. <i>Via mala</i>	III. 5.	1
13. <i>István király</i>	III. 12.	1
14. <i>Süt a nap</i>	III. 26.	1
15. <i>Ludas Matyi</i>	IV. 16.	1
15 mű	összesen	17

előadásban

A *Zenélő óra* színrekerült 1939. V. 7-én rendkívüli délelőtti előadásban.

A Nemzeti Színházzal szemben támasztott igények annyira megnöttek, hogy azokat még áldozatok árán sem lehetett teljesíteni. Üzemek, állam által támogatott szervezetek (Nemzeti Munkaközpont stb.) ostromolták kedvezményes előadásokért, tömeges jegyekért a színházat, sőt a kultuszminisztériumot is. Ekkor történt, hogy a minisztérium a fővárosi Népművelési Bizottságot bízta meg 1939 nyarán a munkáseelőadások szervezésével, amelynek vezetője, *Novágh Gyula* népművelési igazgató kiváló szervezőképességgel és a szervezésben évtizedes rutinnal rendelkezett. Így a Nemzeti nem öt-tíz különböző igénylővel állt szemben, hanem egyetlen szervezési szakemberrel, aki mindenféle szempontból előbb koordinálta a felmerült igényeket és az adott lehetőségeket. Az év tavaszán — 1939 március utolsó napjaiban — elhunyt Haáz Kálmán, a *Népszava* kiadóhivatali igazgatója és amikor az új igazgató, *Linhardt Antal* folytatni kívánta a korábban megvalósított és akkor még bevált gyakorlatot a munkáseelőadások rendezésében, már hivatkozunk kellett a VKM 18 494/1939.-III. sz. rendeletére, amely úgy

határozott, hogy a munkáselőadások szervezése és rendezése egyedül és kizárólag a Budapest Székesfőváros Népművelési Bizottságának hatáskörébe tartozik.

N. Sz. 79/1940. sajtát iktatószám alatt fennmaradt egy összefoglaló feljegyzés a Nemzeti Színházban rendezett munkáselőadások ekkori helyzetéről; ez pontos képet ad az összetett probléma átmeneti állapotáról.

A Nemzeti Színház évről évre 10 vasárnap délelőtt a műsoron levő darabokból előadásokat rendezett és rendez a munkásság számára. A 10 előadásból 5 a szociáldemokrata szakszervezet tagjainak, 5 pedig a keresztényszocialista munkásoknak jutott.

Ezek az előadások tekintettel a Nemzeti Színház évi, nagy munkateljesítményére és a színészek túlfoglalkoztatott voltára, komoly megterhelést jelentettek, hiszen gyakran előfordult, hogy egy-egy művész vasárnaponként kétszer, sőt háromszor is szerepelt, délelőtt, délután és este. Nemcsak a művészeknek, de a műszaki személyzetnek is elvette ez pihenő déletöltőjét, noha a hét végén tartott premierek, a szombat délután tartott sajtó ifjúsági előadásaink annyira kifárasztották őket, hogy mindenképpen megérdemelték volna pár nyugodt órát.

A színháznak egy-egy vasárnap délelőtti munkáselőadás átlag, önköltségi áron 1000 pengőjébe került. (Az önköltségi ár alatt: világítás, fűtés, nézőtéri személyzet, öltöztetők, fodrász, műszaki személyzet, túlfellepti díjak stb. értendők). A Nemzeti Színház nemcsak, hogy nem kerestett ezeken az előadásokon, de gyakran rá is fizetett. Vállalta ezt abban a hiszemben, hogy ezt az áldozatot a munkástársadalomért és annak szellemi színvonalának emeléséért hozza.

Ezek a munkáselőadások azonban 1935 óta *Németh* Antal dr. igazgató által eszközölt ellenőrzések szerint nem töltötték be hiánytalanul eredeti hivatásukat. A szakszervezetek nemcsak szegény sorsú, igazolt munkásoknak juttatnak jegyeket, amelyek szinte féltárért voltak kaphatók, hanem például a *Népszava* irodájában történt próbák igazolása szerint bárki bemehetett az utcáról és szakszervezeti igazolvány bemutatása nélkül jegyhez juthatott. Ily módon a munkáselőadások bizonyos mértékig kétségtelenül fizető publikumot vontak el a Nemzeti Színház esti előadásaitól az olcsóbb helyárak révén.

A második ok, amiért a régi helyzet tarthatatlanná vált az volt, hogy különféle munkásszervezkedések alakultak (Nemzeti Munkaközpont, stb.), amelyek szintén újabb és újabb vasárnap délelőtti előadásokat kértek, sőt követeltek a Nemzeti Színháztól. A vasárnap délelőtti munkáselőadások szaporítása a színház jelenlegi munkarendje mellett nemcsak antiszociális lett volna, de egyenesen megoldhatatlan probléma.

Ekkor merült fel *Hóman* Bálint agyában az a gondolat, hogy a munkásság kulturális ellátását kiveszi a politikai pártok kezéből és a Népművelési Bizottságra bizza. Az állami színházak igazgatói örömmel üdvözölték ezt a gondolatot, mert így egyetlen felelős és a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, valamint a Budapest székesfőváros felügyelete alatt működő hivatalos szervvel álltak immár szemben és nem két-három, esetleg több politikai szervezettel kellett kitérgyalniuk a munkáselőadások anyagi és művészi kérdéseit, hanem egy arra hivatott és az ilyenféle kérdések —, szervezkedések ügyében teljesen járatos szakemberrel.

1939 év őszén a Vallás és Közoktatásügyi Miniszter idevonatkozó rendelkezése alapján a régi 10 nemzeti színházi munkáselőadás megszervezésével Novágh Gyula népművelési igazgató bízott meg, akivel a továbbiakban az együttműködés a legközelebb mederben folyik. A Nemzeti Színház és a Népművelési Bizottság között kötött megállapodást a Vallás és Közoktatásügyi Miniszter 19.700/1939. III. számú rendeletével hagyta jóvá...

Arra a kérdésre, hogy a Nemzeti Színház tudná-e szaporítani a munkáselőadások számát, minden a helyzettel tárgyilagosan ismerős szakember csak tagadó választ adhat. A Nemzeti Színház játékideje alatt összesen 40 vasárnap fölött rendelkezik. Ebből 16 vasárnapot megelőző szombaton sajtó ifjúsági előadás van a Nemzeti Színháznak. 13 vasárnap délelőttöt már lefoglalnak a munkáselőadások és évente legalább 6—7 színművészeti akadémiai vizsgálóelőadás részére kell rendelkezésre bocsátani a Nemzeti Színház igazgatóságának a színpadot, technikai berendezését és műszaki személyzetét. Nyilvánvaló tehát, hogy mindössze 4 olyan vasárnap délelőtt van, amikor szombat déltől vasárnap éjfélig nem öt, hanem mindössze négy előadást tart a színház.

Figyelembe véve még azt, hogy a 40 vasárnap közül, 20 vasárnapot megelőző szombaton premier van a Nemzeti Színházban, ami nagyszabású színesi és műszaki előkészületeket igényel, nyilvánvaló, hogy úgy a színpad, mint a művészszerkesztés a maximális módon igénybe van véve...

Mielőtt rátérnénk annak a tervnek az ismertetésére, amelyre e feljegyzés végén utalás történt, még közlöm ennek az átmeneti esztendőnek a statisztikáját, amelyet tartalmilag és formailag a korábbi mintára, de már a Népművelési Bizottság szervezésében rendezett a Nemzeti Színház.

Munkáselőadások az 1939—1940. évadban

1. Énekes madár	1939.	X. 22.	1
2. Donna Diana		XI. 26.	1
3. Süt a nap		XII. 3., 10.	2
4. A Noszty-fiú esete Tóth Marival	1940.	I. 14., II. 11., III. 3.	3
5. Andromache + Pereskedők		I. 28.	1
6. Hamlet		II. 25.	1
7. Első diadal		III. 17., IV. 7.	2
8. A velencei kalmár		III. 31.	1
9. Új haza		IV. 21.	1
10. Sok hűhó semmiért		V. 5.	1
10 mű		összesen	14 előadásban

Közben érlelődött a terv: a növekvő érdeklődést a Nemzeti Színház belső fejlesztésére használni fel, hogy teljesíteni tudja a munkáselőadások kiszélesített tervét. Neves vezető színészekkel gazdagon rendelkezett a színház, de az új erők fejlesztésére a kis létszámú színészgárdával dolgozó Kamaraszínház egyáltalában nem, a Népszínház épületében pedig csak ritkán nyílt lehetőség. Új színházépület kellett, ahol a vezető szerepekben a jeles protagonisták mellett kipróbálásra váró fiatalabb erők is szóhoz juthatnak kisebb kockázat mellett, mint az anyaépületben. Ötéves belső színházfejlesztési tervet dolgoztam ki, amely évi ötvenre emelt munkáselőadás szerény bevételéből 10 új tag szerződtetését, illetve bevált segédszínészeknek e státusból epizódszínészi státusba való áthelyezését, jelesebb epizódszínészeknek rendes tagként való szerződtetését tette lehetővé.

A fővárosnak már régóta állandó problémát okozott a tulajdonában levő Városi Színház (mai Erkel Színház) megfelelő hasznosítása, mert a döcögő magánvállalkozások alig fedezték fenntartásának költségeit. Tekintettel a nézőtér nagy befogadóképességére — 2206 ülőhellyel rendelkezett akkor a Városi Színház —, itt végre lehetőség nyílt volna valóban filléres alapon színházi előadásokat rendezni a munkásság részére. Megállapodtam tehát Novágh Gyula igazgatóval, hogy amennyiben megkapja „művelődési ház” céljaira a Városit, a Nemzeti munkáselőadásait oda telepítjük át és az Operaház is ugyanitt rendez majd népszerű operákból előadássorozatot a dolgozók számára. A Népművelési Bizottság megpályázta az épület bérletét és a főváros kulturális osztálya felismervén a terv jelentőségét és a „házi kezelés” hasznosságát, „Magyar Művelődés Háza” néven a Népművelési Bizottság kezelésébe kiadta a Városi Színházat.

Munkáselőadásaink áthelyezése a Városi Színház színpadára a túlterhelt népszínházi épületből a darabok kiválasztásának csupán annyi megszorítását jelentette, hogy nem minden Nemzeti Színház-i produkciót tudtunk előadni a Magyar Művelődés Házában, melynek színpada szcenikai szempontból jelentékenyen korlátozottabb volt a Nemzeti színpadánál. Amelyik előadásnál a gyors színváltást pl. forgószínpad használata segítségével, vagy vetített díszletekkel, vagy e két lehetőség kombinációjával oldottam meg, az a Városiban nem volt bemutat-

ható. Egyébként a Népművelési Bizottság az igényléseknek megfelelően jelölte ki a műsorra kerülő darabokat és ezek azután ugyancsak az egyes csoportok bejelentési igényének megfelelő előadási számban kerültek színre. A gyárak, vállalatok és intézmények jegyintézői főpróbáinkon megnézték a Nemzeti minden produkcióját, hogy akcióik során személyes élményeik alapján adhassanak az érdeklődőknek megfelelő felvilágosítást.

Évi 50 többlet-előadás vállalása gondos előkészítést igényelt. 1940. május 16-án letisztázást nyert a pontosan kidolgozott költségvetés*, amelyet másnap magánlevélben küldtem el Novágh Gyulának, a Népművelési Bizottság igazgatójának:

Csatoltan átnyújtom szigorúan bizalmasan, saját használatra a Nemzeti Színháznak a Városi Színházban rendezendő 50 munkáselőadására vonatkozó költségvetési tervezetünket. Amennyiben az ötéves szerződés megköthető, úgy az 1969 pengős előadásonkénti átlag-költség ellenére a kinevelendő színészek felhasználhatósága kedvéért és a nemes cél érdekében az önköltségi áron valamivel alul vállalni tudom az előadásokat. Természetesen év közben sem az előadások számát csökkenteni, sem pedig a szerződött színészeket elbocsátani nem tudom. A színészek szintén csak többéves szerződés esetében köthetők ilyen alacsony gage mellett.

Abban a pillanatban, amikor Budapest Székesfőváros részéről az ötéves terv elfogadására nézve konkrét javaslat merül fel, kérem szíves értesítéseted.

Tíz nappal később már elkészült a szerződés első tervezete, amely öt évre évadonként 50 színházi előadásra szolt a Városi Színház épületében, amelyet hamarosan át is kereszteltek a már mondott Magyar Művelődés Háza névre. A Népművelési Bizottság előadásonként 1650,— pengő önköltségi árat fizet a Nemzeti Színháznak, amelynek évi summáját, a 82 500,— pengőt Budapest Székesfőváros biztosítja. Novágh Gyula 1940 augusztus 23-án 2058/1940. saját szám alatt küldte át a megállapodásra vonatkozó polgármesteri átirat két példányát, amit azonnal továbbítottam a kultuszminiszterhez. Ezen az alapon azután a Nemzeti Színház munkáselőadásai igazgatásom utolsó négy esztendejében a következőképpen alakultak:

Az 1940—41. évadban a Magyar Művelődés Házában volt:

	44 esti előadás,
	2 délutáni előadás,
	10 délelőtti előadás
összesen	<hr/> 56 előadás.

Ezek közül 50 alkalommal a Népművelési Bizottság által rendezett előadások során, 6 alkalommal pedig rendkívüli előadások során vendégszerepelt a Nemzeti Színház.

A többségében munkások — de mindig kifizetésű dolgozók — részére tartott 56 előadás alkalmával összesen 16 mű került színre. Ezek — az elért előadásszámok sorrendjében — a következők voltak:

* Mind a költségvetés, mind pedig e dolgozat közléseit alátámasztó valamennyi dokumentáció az OSZK Színház történeti Tárának birtokában van.

1. Jókai Mór: <i>A földönjáró csillagok</i>	1
2. Katona József: <i>Bánk bán</i>	1
3. Csepreghy Ferenc: <i>Sárgageszék</i>	1
4. Kovách Aladár: <i>Téli zsoltár</i>	1
5. Zilahy Lajos: <i>Süt a nap</i>	1
6. Teleki László: <i>Kegyenc</i>	1
7. Mikszáth-Harsányi: <i>A Noszty fiú esete Tóth Marival</i>	1
8. Shakespeare: <i>A velencei kalmár</i>	2
9. Szabados Árpád: <i>A fülemüle</i>	2
10. Herczeg Ferenc: <i>Ocskay brigadéros</i>	5
11. Tamási Áron: <i>Vitéz lélek</i>	6
12. Rákosi Viktor: <i>Elnémult harangok</i>	6
13. Gyallay Domokos: <i>Külön nóta</i>	7
14. Asztalos M.—Liszt N.: <i>Vidám szüret</i>	7
15. Rostand, E.: <i>Cyrano de Bergerac</i>	7
16. Madách Imre: <i>Az ember tragédiája</i>	7

16 mű

összesen 56
előadás

Az 1941—42. évadban a Nemzeti Színház összesen 52 előadást tartott a Magyar Művelődés Házában, mégpedig:

40 rendes esti előadást,
1 rendkívüli esti előadást,
1 rendkívüli du. előadást,
10 délelőtti előadást.

A színre került darabok és az elért előadásszámok:

1. Marjay Ödön: <i>A győri kaland</i>	1
2. Csiky Gergely: <i>Mukányi</i>	2
3. Illés Endre: <i>Törtetők</i>	2
4. Ibsen Henrik: <i>Nóra</i>	2
5. Harsányi Zsolt: <i>A bolond Ásvayné</i>	4
6. Járvilucma: <i>Északiak</i>	4
7. Katona József: <i>Bánk bán</i>	7
8. Csepreghy Ferenc: <i>A piros bugyelláros</i>	7
9. Móricz Zsigmond: <i>Nem élhetek muzsikaszó nélkül</i>	7
10. Rostand Edmond: <i>A sasfiók</i>	7
11. Vörösmarty Mihály: <i>Csongor és Tünde</i>	8

11 mű

összesen 52
előadásban

Az 1942—43. évadban a Nemzeti Színház a Magyar Művelődés Házában a Népművelési Bizottság szervezésében összesen 48 előadást tartott, melyből

33 rendes esti,
2 rendkívüli délutáni,
12 rendes délelőtti és
1 rendkívüli délelőtti előadás volt.

A Nemzeti Színháznak ezek a Népművelési Bizottság által szervezett előadásai bérletek szempontjából a következőképpen oszlottak meg:

1. 10 előadás szerda esténként, 10 különböző darabból,
2. 30 előadás kedd, szerda, csütörtök, péntek, szombat esténként, mely alkalommal ún. sorozatos előadásban került 6 darab színre,
3. 10 előadás vasárnap délelőttönként, 10 különböző darabból.

Ez az 52 előadás a Magyar Művelődés Házában nemcsak a népművelési tagok színházigényének kielégítésére szolgált, hanem pl. a szerda esti 6 előadást vegyes intézmények kapták: Népszálló, Tüdőbeteg-gondozó, Köztisztasági Hivatal csatornatisztító osztálya stb., a csütörtök esti 6 előadást a Fővárosi Üzemek munkásai, a péntek estieket az iparostanoncok, a szombat estieket a Nemzeti Munkaközpont, a vasárnap délelőttieket vegyesen a magánüzemek, a népművelés és a munkásság részére rendezte a Népművelési Bizottság.

Összesen 11 mű szerepelt a műsoron 52 előadásban.

Ez a 48 — nagyrésztben munkás — előadás bérletek szempontjából a következőképpen oszlott meg:

1. 10 előadás kedd esténként 10 különböző darabból,
 2. 24 előadás szerda, csütörtök, péntek, szombat esténként, mely alkalommal ún. sorozatos előadásban került színre 6 mű,
 3. 12 előadás vasárnap délelőttönként 10 különböző darabból,
 4. 1 rendkívüli munkáselőadás április 4-én,
 5. 1 rendkívüli délutáni előadás a Nemzeti Gyermekház alkalmából, május 11-én.
- A műsoron összesen 12 mű szerepelt a 48 előadásban

A színre került darabok és az elért előadásszámok:

1. Zilahy Lajos: <i>Süt a nap</i>	1
2. Kisfaludy Sándor: <i>A Dárday ház</i>	7
3. Kállay Miklós: <i>A roninok kincse</i>	2
4. Lavendan—Ságody: <i>Felső</i>	2
5. Katona József: <i>Bánk bán</i>	3
6. Mikszáth—Harsányi: <i>A vén gazember</i>	2
7. Zilahy Lajos: <i>Szépnyám</i>	7
8. Madách Imre: <i>Az ember tragédiája</i>	4
9. Tamási Áron: <i>Csalóka szívárvány</i>	6
10. Géraudoux: <i>Sellő</i>	6
11. Szigeti József: <i>A vén bakancsos és fia, a huszár</i>	6
12. Márai Sándor: <i>A kassai polgárok</i>	7

12 mű

összesen 48
előadásban

A Nemzeti Színház az 1943—44. évadban a Népművelési Bizottság szervezésében összesen 47 előadást tartott, amelyből

34 rendes esti előadás
13 rendes délelőtti előadás volt.

Ezek az előadások bérletek szempontjából a következőképpen oszlottak meg:

- 8 előadás kedd esténként „A” jelzéssel,
 - 8 előadás szerda esténként „B” jelzéssel,
 - 6—6 előadás csütörtök esténként „C”, pénteken „D” és szombat esténként „E” jelzéssel,
 - 8 előadás vasárnap délelőttönként „F” jelzéssel,
 - 5 rendkívüli bérleti előadás, egyes testületek részére.
- A műsoron e 47 előadásban összesen 14 mű szerepelt.

A színre került darabok és az elért előadás-számok:

1. <i>Herczeg—Márcz—Zilahy: Négy egyfelvonásos</i>	1
2. <i>Zilahy Lajos: Süt a nap</i>	1
3. <i>Katona József: Bánk bán</i>	2
4. <i>Dumas: A kaméliás hölgy</i>	3
5. <i>Tirso da Molina: A zöldnadrágos lovag</i>	4
6. <i>Herczeg Ferenc: Bizánc</i>	6
7. <i>Schiller: Stuart Mária</i>	6
8. <i>Posszonyi László: Szilágyi Irma</i>	6
9. <i>Herczeg Ferenc: Déryné ifjasszony</i>	6
10. <i>Molière: Tartuffe</i>	6
11. <i>Szigligeti Ede: Lilicmfí</i>	6

összesen 47
előadás

Ugyanebben az évadban a Nemzeti Színház a Népművelési Bizottság által a Magyar Művelődés Házban a munkásság részére rendezett előadásokon kívül a Népszínház épületében még 9 rendkívüli délelőtti munkáselőadást tartott a következő 7 műből:

1. <i>Schiller: Stuart Mária</i>	1943. X. 31.	1
2. <i>Molter Károly: Örökmozgó</i>	1943. XII. 5.	1
3. <i>Tirso da Molina: A zöldnadrágos lovag</i>	1944. I. 2.	1
4. <i>Herczeg Ferenc: Déryné ifjasszony</i>	1944. I. 16.	1
5. <i>Dumas: A kaméliás hölgy</i>	1944. II. 6., III. 5., III. 19. ...	3
6. <i>Bibó Lajos: Napfoltok</i>	1944. II. 20.	1
7. <i>Sarment, Jean: A 106. születésnap</i>	1944. III. 12.	1

7 mű

összesen 9
előadásban

Igazgatásom utolsó négy esztendeje alatt tehát összesen 203 munkáselőadást tartott a Nemzeti Színház a Magyar Művelődés Házában és 9 munkásmatinét a Népszínház épületében. Tekintettel arra, hogy a Népművelési Bizottság minden alkalommal teljesen megtöltötte a Városi Színház 2206 férőhelyes nézőterét, ez 447 818 nézőt jelentett. Hozzászámítva az 1943—44. évadban külön többletként az anyaszínházban tartott 9 előadás nézőit, összesen 462 374 nézője volt a megvalósított reform óta a Nemzeti Színház munkáselőadásainak.

Ha meggondoljuk, hogy 1935-ben az első öt munkás-matinét összesen 6980 néző nézhette végig, az utolsó évek nézőátlagáa évadonként pedig 50 111 volt, tehát a színház után érdeklődőknek ez a teljesen új rétege a kilenc szezon folyamán több mint meghétszereződött, felmérhetjük mind a Nemzeti Színháznak e szempontból az évtized folyamán végzett munkáját, mind pedig e munka eredményét.

A Nemzeti Színház megmentett iratainak ez az egyetlen kiragadott komplexusa bizonyára nem érdektelen kortörténeti adalék a magyar színészet szociológiájának megíratlan történetéhez.

Arbeitervorstellungen im Budapester National-Theater

A. NÉMETH

Bei der Gründung des National-Theaters spielte der kleine und mittlere Adel die entscheidende Rolle und aus diesen Schichten kam auch der überwiegende Teil des Publikums ins neue Theater. Mit dem Eindringen des Bürgertums in die Reihen des Publikums sank die Zahl der Adligen, für die Befriedigung der kulturellen Bedürfnisse der Arbeiterschaft jedoch brachte es keine Veränderung. Das erste Beispiel zur Organisation von Theatervorstellungen für die Arbeiterschaft gab anfang dieses Jahrhunderts die Thalia-Gesellschaft. Eine Fortsetzung dieser Initiative gab es nicht. Im National-Theater fand im Februar 1935 auf Anregung der Zeitung *Népszava* zum ersten Mal in organisierter Form eine sogenannte Aktions-Vorstellung für die Arbeiter mit dem Theaterstück *Bánk bán* statt und es wurde ein riesiger Erfolg.

Das Interesse begann sich sowohl von seiten der Parteien, wie auch von seiten der verschiedenen Vereine, Fabriken und Betriebe zu steigern. Als erste Form dieser Aktions-Vorstellungen wurde ein Teil der Karten oder die Gesamtzahl der Karten für eine bestimmte Vorstellung vom Theater gekauft und im Mitgliederkreis zu günstigen Preisen oder auch umsonst verteilt. Das Theater jedoch musste darauf achten, dass die Regiekosten dieser Vorstellungen ohne Defizit gedeckt wurden und dass diese Aktion nicht den Abendvorstellungen das Publikum entzog.

Vom Jahre 1935 an organisierte das National-Theater in einem eigenen Gebäude und im eigenen Wirkungskreis Arbeitervorstellungen, jährlich 12–17. Im Jahre 1939 jedoch übergab es die Organisation der Arbeitervorstellungen aufgrund der wachsenden Ansprüche der Hauptstädtischen Kommission für Bildungswesen. Von da an spielte das National-Theater jährlich 50 Vorstellungen mit Anrechtskarten und billigen Preisen im heutigen Erkel-Theater. Infolge der guten Organisation gab es keine finanziellen Verluste und auch vom künstlerischen Standpunkt aus betrachtet war das Unternehmen sehr nützlich, denn es gab den jungen Schauspielern Gelegenheit, ihr Talent zu beweisen.

Hier einige Beispiele für die Volkstümlichkeit und für den Erfolg der Arbeitervorstellungen im National-Theater: In der Spielzeit 1935/36 gab es 5 Matinéen mit 6980 Zuschauern. In der Spielzeit 1943/44 liefen 47 Vorstellungen vor 50 111 Zuschauern.

A magyar emigráció irodalmi munkássága a két világháború között

MARKOVITS GYÖRGYI

„... veszedelmes csak az igazság . . . Csak az igazság okoz felmérhetetlen dühöt mindazokban, akiknek érdekeit sérti. Az igazság pedig mindaddig érdekeket sért, amíg a társadalmi jobblét igazságtalanságon alapszik,” — írta 1941-es „Könyvnapki könyvvetés” című cikkében Nagy Lajos.

A Tanácsköztársaság leverése után emigrációba kényszerült baloldali magyar értelmiségiek hivatása, programja az igazság hirdetése volt, azé az igazságé, melyet akkor, az ellenforradalmi Magyarországon, kimondani, leírni nem volt szabad.

Több mint két évtizeden át cikkekben és önálló kiadványokban, prózában és versben, rölapokon és plakátokon — az írás és a művészet eszközeivel egyaránt hirdették a magyar írók és művészek az otthon elhallgattatott igazságot, s több mint két évtizeden át éber figyelemmel kísérte tevékenységüket a hivatalos Magyarország. Bizalmas akták a kitiltott külföldi lapokról, a postai szállításból kizárt sajtótermékek jegyzékei, körrendeletek, lefoglalási, megfigyelési iratok százaikat őrzik a különböző hazai archívumok. Érdekes például a „Jegyzőkönyv az Előre című lap kézbesítés előtti lefoglalásáról”,¹ a Belügyminisztérium átírtára a Külügyminisztériumnak özvegy Bolla Istvánné somlószi lakos megfigyelése tárgyában, kinek címére egy detroiti lakos az *Új Előre* és a *Munkás* című lapokat küldi. Az ügy lezárásaként Veszprém megye alispánja jelenti, „özvegy Bolla Istvánné megbízhatóságára nézve a nyomozást lefolytatta. Illetőnek nincs tudomása arról, hogy az amerikai *Új Előre* c. lap milyen irányzatú, s így ő azt mint vallásos lapot olvasgatta.” Természetes azonban, hogy a tilalom nem mindenkire vonatkozott. Az 1939-ben megszervezett Külföldi Sajtótermékeket Ellenőrző Hivatal iratai² elárulják, hogy az „Exter”-jogosultak számára cenzurázás nélkül továbbították a sajtót, a *Futura*, a *Nemzeti Bank*, *Nemzeti Casino*, néhány lapszerkesztőség, s néhány magánszemély, mint például gróf *Khuen-Héderváry*, herceg *Eszterházy Pál*, *Kánya Kálmán*, *Buday-Goldberger* Leó felsőházi tag, gróf *Batthyányi Zsigmond* felsőházi tag „Exter”-jelzéssel kapták a külföldi lapokat.

Az emigráns sajtó minden elővigyázat ellenére bejutott az országba. Pedig gróf *Bethlen* István idejekorán, 1921-ben „Nemzetvédelem és államépítés” címen elhangzott nemzetgyűlési beszédében felhívta a figyelmet rá. „... százával és ezrével érkeznek naponként posta útján a kommunizmust dicsőítő és eljövételében bizakodó nyomtatványok . . .” Mégis, egy évtizeddel később, 1929-ben még min-

dig panaszkodni kénytelen Miskolczy Ágost koronaügyész „*Tűz a föld alatt*” című cikkében.³ „Kiderült, hogy a lefolyt tíz év alatt magyar nyelven egész könyvtárra menő könyveket, folyóiratokat, füzeteket és röpiratokat adtak ki külföldön s ezeket ezerszámra csempézik be . . . eddigi törvényes intézkedéseink nem voltak alkalmasak arra, hogy a bolsevista propagandát zárószilippel megállítsák mindenütt a határokon, sőt arra sem, hogy a propaganda megizmósodását és terjedését megakadályozzák . . .”

Pedig nagy gonddal adminisztrálták a kitiltott sajtót, mint az fentiekből is kiténik és amit alátámaszt egy olvashatatlan aláírással ellátott, címzett nélküli bizalmas, félhivatalos levél is 1933-ból: „Kedves Pistám! Tegnap a beszélgetésünk után jutott eszembe, hogy ma már a kitiltott sajtótermékek nyilvántartását cartoték lapon kezeljük hála Issekutz ő méltóságának. Ide jön be úgy a kitiltott termék, mind pedig a postai szállítás megvonása. Az anyagot a Rádió, a főkapitányi parancs, a csendőrségi körözvény Bűnügyi körözések lapja és konkrét megkeresések adják. Tehát elég sok van. Küldök egy-egy feles példányt a cartoték kezelésére kiadott rendeletből és néhány kartotékot . . . Szívből ölel igaz barátod.⁴

Még nem történt meg az emigrációs sajtó és könyvészet teljes felmérése, bár több értékes részlettanulmány jelent meg egy-egy területről. Alapos és széles körű kutatómunkára van szükség ahhoz, hogy pontosabban megállapítsuk, hány periodikát, könyvet, kisnyomtatványt írtak és terjesztettek a különböző országokba emigrált magyarok.

E cikk keretében aligha vállalkozhatnánk fenti feladatra, melynek elvégzését számtalan tényező nehezíti. Elsősorban a cenzúra okozta „fehér foltok”, melyek gyakorlatilag lehetetlenné teszik a teljességre törekvő felmérést és összegezést. Különösen vonatkozik ez a tárgyalt korszak első, a Tanácsköztársaság leverését követő éveire, s méginkább a második világháború, a totális cenzúra idejére, amikor a kötelespéldány-szolgáltatásnak sem tehettek eleget a baloldali kiadók, hát még a külföldről bejövő anyag tekintetében mennyi óvatosságra volt szükség. S ekkor — szemben az előző évekkel, amikor a kitiltott kiadványok eldobzott példányait a különböző hivatalos szervek vagy magánszemélyek még eljuttatták a nemzeti könyvtárba a tudomány és az utókor számára — nem csak a szellemi körforgásból vonta ki a cenzúra a műveket, hanem azokat a háború vége felé fizikailag is megsemmisítette.

Nehezíti a felmérést — különösen a könyvek tekintetében — a korabeli könyvtári dokumentáció nem megfelelő színvonala is. Ellenben rendelkezésünkre áll egy negatív irányú dokumentáció: a korszak cenzúrája. Így válik hasznos forrássá a *Posta- és Távirtda Rendeletek Tára*, a *Bűnügyi Körözések Lapja*, a *Belügyi Közlöny*, a *Csendőrségi Nyomozókulcs* és az Országos Széchényi Könyvtár régi növedéknaplói, a hírlaptári „Remota” Napló.

Talán nem szükséges részletesen kitérni arra, hogy a tárgyalt korszakban hány magyar élt külföldön, — maga ez a kérdés hosszabb tanulmányt venne igénybe. Nagy Iván „*Öt világrész magyarsága*” című 1935-ös a *Magyar Szemle Társaság* égisze alatt kiadott könyvében megállapítja, hogy „az egész világon élő magyarság száma több mint 12 millió lélek”, s országonként részletezi az ott élő magyarok számát. Adatai nyilván vitathatók, hiszen például a franciaországi magyarok számát mintegy negyvenezerre becsüli, ezzel szemben több forrás szerint az a hetvenezret is elérte. További adatai a következők: Ausztriában 35 ezer magyar,

Németországban 8500, Olaszországban 5000, Angliában 2000, az Egyesült Államokban 600 000.

Általános vizsgálódásunkat először vázlatos statisztikai jellegű felméréssel kezdjük. A statisztikában túlnyomórészt a magyar nyelvű periodikák és a magyar szerzők tollából származó, ugyancsak magyar nyelvű önálló kiadványok szerepelnek. Nem vettük be a fordításokat (külföldi szerző műve emigráns magyar író fordításában; magyar szerző műve idegen nyelven)⁴ továbbá a kisnyomtatványokat, mert ezek kevés kivételtől eltekintve, nem állnak rendelkezésünkre, s nem vettünk be gépiratos, kéziratos anyagot.

Aránylag könnyűnek látszik az emigráns *periodika* anyag statisztikai felmérése, ugyanis rendelkezésünkre áll az Országos Széchényi Könyvtár Hírlap-Remota naplója, melybe 1929-től 1944-ig vezették be a zárt anyagként nyilvántartott periodikákat. Ebben a naplóban 462 címet találunk, közülük 180 magyar, a többi idegen nyelvű. Ez azonban nem jelenti, hogy ennyi lenne tárgyalt korszakunkban az emigráns magyar lapok száma, a címek ugyanis többször ismétlődnek, egyazon lap egy-egy számát illetve más és más évfolyamait különböző forrásokból, különböző időszakokban kapta megőrzésre a nemzeti könyvtár, továbbá belföldi lapok is akadnak közöttük, másrészt pedig nem minden emigráns lap került be a könyvtárba. A rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján majdnem kétszáz, az *emigrációban megjelent magyar nyelvű baloldali periodikát ismerünk*. Ezek megoszlása a következő (de ez a felmérés nem tekinthető lezártnak):

Anglia	3
Ausztria	40
Belgium	1
Dél-Amerika	6
Egyesült Államok	30
Franciaország	50
Irán	1
Kanada	3
Mexikó	1
Németország	4
Spanyolország	3
Svájc	2
Szovjetunió	40

184

Mint már említés történt róla, jóval nehezebb, bonyolultabb probléma bármiféle statisztika-összeállítás az emigráns könyvkiadásról. Mindenesetre megállapítható, hogy jelentős könyvkiadói vállalkozások voltak Bécsben, különösen az első időszakban, továbbá elsősorban a Szovjetunióban a harmincas évektől kezdve egészen a háború befejezéséig. Szinte kizárólag az inkriminált, kitiltott és elkobzott, főként kommunista magyar szerzők munkáit vehettük csak egy hozzávetőleges statisztika alapjául, mely szerint mintegy 500, az *emigrációban megjelent antifasiszta, marxista eszmeiségű szépirodalmi illetve politikai jellegű magyar nyelvű önálló kiadványról tudunk*. Ezek súlypontja is — hasonlóan a lapokéhoz — a Szovjetunió és Ausztria, ahol a két világháború között körülbelül 150 illetve 200 magyar könyv látott napvilágot, továbbá jelentős Franciaország és az Egyesült Államok kb. 40–40 magyar kiadványával, valamint Németország mintegy 20 magyar könyvvel. Angliában 10 magyar nyelvű könyv megjelenéséről találhatók

adatok. A valóság valószínűleg jelentős mértékben meghaladja ezeket az eddig megtalált adatokat.

E cikk keretében nem térünk ki a szomszédos országok magyarlakta területein működő könyvkiadók és szerkesztőségek kiadványaira, csak abban az esetben, ha emigráns írókról van szó. Jobban megvilágítja ezt egy konkrét példa: *Kahána* Mózes első emigrációs éveit Bécsben töltötte, majd Romániában dolgozott illegálisan, végül, a börtönből való szökése után a Szovjetunióba költözött hosszú évekre.

A proletárdiktatúra leverése után a magyar forradalmárok, írók, művészek nagy része *Ausztria*ba menekült a fehérterror elől. *Renner* kancellár Ausztriája és Bécs megértéssel fogadta be a menekülteket, bár ez a befogadás sem volt problémamentes a kommunisták számára. Az emigráns magyarok szinte az első percben munkához láttak. Munkájuk hatékonyságát mi sem jellemzi jobban, mint az az egyetlen, sokat mondó adat, melyet *Kóhalmi* Béla rögzít *A Bécsi Magyar Kiadó könyvei* című munkájának előszavában: 1921-ig már két magyar napilap, három hetilap, egy havi folyóirat jelent meg és három magyar könyvkiadó működött.

Ezek a számok a következő években jelentősen emelkedtek. Az öt legnagyobb bécsi magyar könyvkiadó: *Bécsi Magyar Kiadó*, *Pegazus*, *Bán Verlag*, *MA Verlag* és az *AMA Verlag* kitűnő könyvekkel szolgálták a magyar kultúra és a haladás ügyét, de mellettük az osztrák kiadók, a *Libell Verlag*, a *Hellas*, az *Ipag Verlag*, és különösen *Julius Fischer* kiadója a klasszikus és kortárs világirodalmi alkotásokon kívül szép számban jelentették meg a magyar irodalom reprezentáns képviselőinek műveit.

A Bécsben magyar nyelven publikált *könyvek* száma majdnem eléri a *két-százat*. Ezek közül néhány jelentős alkotást említünk: 1921-ben jelent meg *Vértes* Marcel *Rajzok a magyar pokolból* című műve, mely néhány hónap alatt bejárta a világot s ébresztgette a lelkiismeretet a magyarországi terror elleni tiltakozásra; hasonlóképpen *Bíró* Mihály *Horthy* című rajzos albuma, melynek képei minden elhangzott vagy leírt szónál sokszorososan kifejezőbben leplezték le a fehérterrort. Ugyancsak e korai években jelentek meg *Gábor* Andor új hangot jelentő, élesen ironikus, erőteljes prózai és verses munkái; *Kassák* Lajos immár klasszikussá vált kötetei, a *Máglyák énekelnek*, a *Világanyám*, vagy a lenini vonal követését sürgető prózai műve, az *Alláspont*, *Julius Fischer* kiadásában, melynek hosszú pere volt Magyarországon az író hazatérése után; *Déry* Tibor több, a magyar irodalomban új utat törő műve, mint például a *Ló, búza, ember*. Ezeket a kiemelkedő, főként szépirodalmi alkotásokat egyre-másra követték a bécsi kiadóknál megjelent fehérterror-leplező publicisztikai jellegű munkák, mint *Kóhalmi* Béla *Hajmáki-r*, *Hajnal* Jenő *Hamburgerné*, *Böloni* Györgyné európai hírűvé vált *Szenvedések könyve* című műve. A marxista irodalom egyik kiemelkedő, ma is figyelmet érdemlő darabja, *Szabó* Ervin *Társadalmi és pártharcok az 1848–1849-es forradalomban* című tanulmánya ugyancsak Bécsben jelent meg. 1921-ben. Itt jelentek meg más, rangos emigráns írók, *Balázs* Béla, *Barta* Lajos, *Barta* Sándor, *Lesznai* Anna, *Pogány* József művei is.

A magyar emigrációs könyvkiadás nagyszerű fegyvertényének számítanak a húszas évek Bécsében kibocsátott *könyvsorozatok* is. Gondoljunk csak a *Gömöri* Jenő Tamás alapította *Új Modern Könyvtárnak* az igazi irodalom terjesztésében betöltött hézagpótló szerepére, például *Szép* Ernő, *Hatvany* Lajos és mások műveinek publikálásában. Meg kell említeni a *Barna* *könyvek*, a *Regényfüzér*, vala-

mint a *Falanx* sorozatot, a *Munka és Tudás könyvtára* és az *Európa Ismeretterjesztő könyvtár* magas színvonalú, új műveltséget adó füzeteit.

A könyvkiadás mellett jelentős lapkiadási vállalkozások születtek Bécsben. A magyar emigránsok mintegy *negyven* periodikát adtak ki itt, ezek közül négy napilap jelent meg kisebb-nagyobb megszakításokkal. Első helyen említendő a *Bécsi Magyar Újság*, a legnagyobb olvasóközönséggel rendelkező lap, melynek jelentős szerepe volt a magyarországi ellenforradalmi rendszer igaz képének bemutatásában. A többi három napilap: a *Madzsar* József szerkesztette *Politikai Híradó*, a *Jövő Garami* Ernő szerkesztésében, és *Halmi* József *Az Élet* című lapja. A napilapokon kívül *tizenöt* magyar nyelvű *hetilap* élt a bécsi emigrációban; *kéthetes* periodicitású lap *kettő*; *havonként* megjelenő szintén *kettő*, továbbá *tizenhét*, szabálytalan időközökben megjelenő időszakos kiadvány.

Ennél is változatosabb képet mutat a periodikumok szak szerinti megoszlása. Az adott időszakban *huszonhat* politikai lap tájékoztatta olvasóit a világban zajló eseményekről. Ezek közül a megítélésünk szerint jelentősebbek: *Bécsi Magyar Újság*, *Internacionálé*, *Proletár*, *Rote Fahne*, *Új Világ*, *Vörös Újság* és különösen az *Új Március*. A számarányban előkelő helyet foglaltak el az *irodalmi* lapok, mint például *A Harc* című „szocialista revü”, melynek munkatársi gárdájában megtaláljuk *Gábor Andort* és *Illés Bélát*; a *Kaczer* Illés közreműködésével szerkesztett *Vasárnap*, *Kassák* lapja, a *MA*, melynek a magyar irodalom történetében elfoglalt kiemelkedő szerepe ma már közismert, az *Akasztott Ember*, a *Komját* Aladár által szerkesztett *Egység*, vagy a *Tűz*, melyet az irodalomtörténet az egész magyar emigráció egyik legmagasabb színvonalú irodalmi lapjaként könyvel el.

A *negyven* bécsi periodika közül az Országos Széchényi Könyvtár Remota naplójában *harminc* címet regisztráltak annak idején, ez a szám azóta hárommal bővült, így megállapítható, hogy állományunk erősen hiányos, nem csak a címet illetően, hanem a meglévőknél belül az évfolyamok sokszor csak igen hiányosan lelhetők fel, azok is eléggé rongált állapotban.

A bécsi emigráció hírlap- és könyvanyaga érdekes módon került az állományba: *Bánóczy* Dénes szociáldemokrata ügyvéd gyűjtötte össze Bécsben és adta át megőrzésre annak idején a magyar nemzeti könyvtárnak illetve akkor Nemzeti Múzeumnak: a magyar hatóságok ennek ellenében engedélyezték hazatérését az emigrációból. Ez vonatkozik az anyag túlnyomó részére, különösen a sajtóra, de a könyvtár „Proletár”-naplójában a beérkező könyveknél feljegyzett adatok között több ízben találkozunk szintén *Bánóczy* névvel. Néhány példa: *Bálint* Imre: *Alfa*. Wien, Julius Fischer 1924; *Benjamin* Ferenc: *A föld*. Wien 1924; *Gáspár* Endre: *Kassák Lajos*. Wien 1924, Julius Fischer. A *Proletár* napló különben is telistele van a bécsi emigráció anyagával, az ajándékozókön túl a belügyminisztérium, rendőrség és más szervek eljuttatták a tiltott sajtótermékeket a Nemzeti könyvtárba, volt olyan könyv illetve brosúra, melynek címe újból és újból ismétlődik, és amelyből nemcsak néhány, hanem 10–20 példány is bekerült gyűjteményünkbe. Ezek további sorsa nem ismeretes, jó ha egy példány megtalálható belőlük raktárainkban. Több olyan is van azonban, amely elveszett és csak jóval a felszabadulás után sikerült beszerezni. Ilyen például *Kassák Álláspont* című munkája, melyet 1962-ben szereztünk be könyvtárközi kölcsönzés útján Bécsből és ma már fotomásolatban őrizzük. De van olyan bécsi kiadvány is, amit egyáltalán nem tudott eddig beszerezni a nemzeti könyvtár: *Bíró* Mihály *Horthyja*. Ebből a Párt-

történeti Intézetnek sincs eredeti példánya, csak egy jóval későbbi, 1946-os kiadású Buenos Airesből származó darab.

A húszas évek másik jelentős emigrációs központja *Berlin*. A magyar írók és politikusok Bécs mellett és után itt találták meg a tevékenységükhöz leginkább szükséges feltételeket. A húszas évek Németországában, különösen a század második évtizedének vége felé jelentősen megerősödött a szociáldemokrata és a kommunista párt.

A hitleri hatalomátvételig mintegy *húsz*, magyar szerző tollából származó *önálló kiadványt* regisztrálhatunk. Ezen kívül számtalan fordítás, és külföldi szerzők magyar nyelvre adaptált alkotásai láttak napvilágot. Elsőként, mivel legkorábban, 1921-ben jelent meg Berlinben, említjük az 1919-es proletárdiktatúrában komoly szerepet vállalt fiatal kommunista költő, *Hernádi György* verseskötetét, melyet a *Fiatalok könyvei* sorozat első darabjaként a baloldali művek kiadásában vezető szerepet játszó Malik Verlag adott ki. Egyik kiemelkedő németországi magyar kiadvány, *Károlyi Mihály Egy egész világ ellen* című munkája 1923-ban Münchenben, a Verlag für Kulturpolitik kiadásában jelent meg, s amikor 1923 végén néhány példánya eljutott Budapestre, téglavörös fedőlappal ellátva s abból a magyar sajtó néhány részletet publikált, a kormányt rémület szállta meg. *Szakács Andor* a nemzetgyűlés 1923. december 19-i ülésén interpellált ez ügyben, az országos főkapitány 1924. január 7-i körlevelében közölte a könyv betiltását és felhívta a hatóságokat, hogy „e sajtótermék bárhol található példányai elkobzandók és terjesztői ellen eljárás indítandó.”⁵

A németországi magyar könyvkiadás sajtósági jellemzője a Horthy-rendszert leleplező írások német nyelvű fordításainak kibocsátása. Bécs után Berlin is, a német nyelv sajtósági, Kelet- és Közép-Európában betöltött funkciója segítségével olyan vádoló kiadványok publikálására ad lehetőséget, mint *Hatvany Lajos Das verwundete Land* című műve, melynek perében nem kisebb író, mint *Thomas Mann* állt ki a szerző mellett; *Jászi Oszkár Magyariens Schuld*, *Ungarns Sühne*, vagy *Bölöni Györgyné* már említett *Die Kerker von Budapest* című munkája. Az európai közvélemény a közvetítő német nyelven keresztül ismerhette meg a fehérterror minden borzalmát, az ellenforradalmi Magyarország igazi arculatát.

A *Vereinigung Internationaler Verlagsanstalten* égisze alatt jelentek meg és jutottak el a magyar olvasókhoz a *Munka és Tudás könyvtára* füzetei. Ennek a sorozatnak a keretében főként a marxizmus klasszikusainak népszerűsítésére vállalkoztak.

A könyvkiadáshoz viszonyítva kisebb volumenű a németországi magyar emigrációs sajtó. Tárgyalt korszakunkban 3–4 magyar nyelvű periodikumról tudunk. Ezek közül jelentős volt a *Vörös Újság*, mely 1922. augusztus 19-én indult Berlinben, kéthetenként jelent meg és a Kommunisták Magyarországi Pártja külföldi lapjaként vonult be az emigráció sajtótörténetébe.

*

A különböző emigrációs központok kialakulását, létét és működését nem lehet mechanikusan elképzelni. Nem felel meg a valóságnak az az elgondolás, hogy az egyik centrum megszűnésével egyidejűleg alakul ki a következő. Az emigrációs súlypontok többször párhuzamosan léteztek. Az viszont vitathatatlan, hogy

bizonyos történelmi események vízválasztóként jelentkeznek a külföldre szakadt írók és művészek további tevékenységében. Érzékletesen támasztja ezt alá a Szovjetunió-beli magyar emigráció. A magyar emigránsok úgynevezett első hulláma az októberi forradalom idején illetve az első világháború befejezésekor tetőzik. Mint ismeretes, a magyar hadifoglyok szép számmal ismerkedtek meg annak idején a szocializmus eszméivel és sokan közülük nem is tértek vissza Magyarországra, hanem a Szovjetunióban telepedtek le. Ez ad magyarázatot arra is, hogy a két világháború közötti időszakban a Szovjetunióbeli emigrációban megjelent magyar *periodika* termés nagyobbik része erre a korai időszakra esik. Összesen mintegy negyven magyar nyelvű lapról van tudomásunk, ezekből tizenöt a húszas évek elején jelent meg s mindegyikük politikai jellegű volt, a történelem követelményeinek megfelelően. Néhány cím közülük: *Vörös Újság, Világforradalom, Forradalom, A magyar kommunisták lapja, Roham, III. Internationale.*

A második nagy emigrációs hullám a harmincas évek elejétől viszi más országok emigráns íróival együtt a magyarokat is a Szovjetunióba. Ez azzal motiválható, hogy a baloldali írók eleve a szocializmus országába kíváncsoztak, példaképnek tekintették, komoly érzelmi szálak fűzték hozzá. Ezt a motívumot kiegészítette az a tény, hogy a harmincas évektől kezdve tömegesen menekülésre kényszerültek hazájukból vagy a befogadó országokból. Ebben a korszakban két irodalmi-politikai lap kerül kiadásra a Szovjetunióban, előbb a *Sarló és Kalapács*, majd a sokkal jelentősebb *Új Hang*, mely 1938 januárjától 1941 júniusáig jelent meg Moszkvában s ma már az 1919 utáni magyar kommunista emigráció legkiemelkedőbb irodalmi lapjaként tartják számon. Amellett, hogy a lap munkatársi gárdájának magva az ottani emigrációból került ki, az *Új Hang*, széles látókörénél fogva a háború éveiben összefogta szinte az egész európai magyar kommunista szellemiséget. Első szerkesztője *Barta Sándor* volt, majd *Gábor* Andor került a szerkesztőbizottság élére. A lap főmunkatársai között olyan neveket találunk, mint *Balázs Béla, Bölöni György, Fábry Zoltán, Forbáth Imre, Lukács György, Madzsar József, Révai József.* „A folyóirat teljes anyagát — különösen annak történeti tanulmányait — figyelembe véve megállapítható, hogy az *Új Hang* nyilvános színhelye volt ama antifasiszta, népi demokratikus politikai irányvonallal kialakulásának, amely előkészítette hazánk felszabadulás utáni fejlődése problémáinak elvi megoldását.” — írja *Illés László.*⁶

Közvetlenül a háború befejezése előtti időszakban, 1944 szeptemberében indult a *Magyar Újság*, melyet a hadrakelt Vörös hadsereg politikai osztálya adott ki. Főszerkesztője *Illés Béla* volt, a szerkesztési munkát *Kassai Géza* látta el.

Ami a Szovjetunióbeli magyar emigráció *könyvkiadási* tevékenységét illeti, az mind számban, mind színvonalban kiemelkedő jelentőségű. A két világháború közötti korszakban mintegy *százötven* magyar nyelvű könyv megjelenéséről vannak adataink, ezeknek körülbelül egyharmad része jelent meg a korai években, 1920 táján. Az ekkor kiadásra került magyar könyvek egytől-egyig politikai jellegűek — szépirodalmi nem találtunk közöttük. Ezt a kor követelményei magyarázzák. *Kun Béla, Varga Jenő* nevével találkozunk az ebből az időből származó brosúrákon, továbbá a kevéssé ismert, *Rudnyánszky* Endre egy-egy gyűjtőszellemű, eredeti stílusú, erőteljes könyvével, mint például a *Mit akarsz a lengyel fronton?*, vagy pedig a *Képeskönyv Horthyországról.* Ugyancsak jelentős volt az e korbéli *Forradalmi írásk* sorozat, melynek csak néhány darabja található meg az Országos Széchényi Könyvtárban.

A második emigrációs hullám idején hirtelen felszökken a Szovjetunióban megjelent magyar könyvek száma és a sok figyelemre méltó politikai és szépirodalmi kiadványon túl néhány teljesen újat nyújtó, kiemelkedő alkotás születik. Ide soroljuk *Lengyel József Visegrádi ucca*, *Kiss Lajos Vörös város* és *Illés Béla Ég a Tisza* című regényeit, melyek témája közös: az 1919-es magyar proletárdiktatúra. Ezekben az években jelentek meg a Szovjetunióban *Kahána Mózes*, *Karikás Frigyes*, *Madarász Emil*, és *Zalka Máté* írásai is.

A második világháború kitörésével a Szovjetunióban élő magyar emigráció irodalmi tevékenységének areulata átalakul. Míg a korábbi évek irodalmi termésének tematikája főként az 1919-es Tanácsköztársaság, s ezen kívül az

új szovjet államban folyó óriási mértékű építőmunka alkotta — a negyvenes években előtérbe lépnek a honvédő háború eseményei, a nácik által megtámadott ország problémái, a szabadságért, függetlenségért, a békés építőmunkáért folytatott harc. Az írók tollukat e harc szolgálatába állítják. Egymás után látnak napvilágot a verskötetek, antológiák, mint *Gábor Andor Összegyűjtött versei*, *Balázs Béla* több munkája, köztük például a *Tábortűz* vagy a *Repülj szavam!*, *Fái István Hátrországi karcolatok*. Két alapvető elméleti munka megjelenéséről is számot adhatunk 1944-ből. Ekkor jelent meg *Révai József Kossuth Lajos*, valamint *Lukács György Irástudók felelőssége* című tanulmánya.

Jelentős könyvkiadói vállalkozások illetve sorozatok éltek a Szovjetunióban: az *Idegennyelvű Irodalmi Kiadó*, a *Szovjetunióban Élő Külföldi Munkások Kiadó-vállalata*, illetve a *Sarló és Kalapács könyvtára*, valamint a *Sarló és Kalapács kis-könyvtára*, mely külön szépirodalmi és külön politikai sorozatokat bocsátott ki.

*

12889

LENGYEL JÓZSEF

Visegrádi ucca

„SARLÓ ÉS KALAPÁCS” KÖNYVTÁRA 7. SZÁM

A franciaországi magyar emigráció sajtó- és irodalmi tevékenysége rendkívül gazdag és értékes mind politikai, mind pedig publicisztikai- és irodalmi szempontból. Jelentőségét még inkább fokozza az a körülmény, hogy a Franciaországban letelepedett magyar írástudók tevékenysége megszakítás nélkül, majdnem két évtizeden át élt és hatott.

A párizsi emigráns sajtóban, irodalomban, kulturális mozgalomban a magyar baloldali írástudók, politikusok és művészek legjobbjainak nevét megtaláljuk. Csak néhányat említünk közülük: Bölcni György és felesége, (Kémeri Sándor néven), Aranyossi Pál és felesége, Bajomi Lázár Endre, Gereblyés László, Forgács Antal, Gara László, Karikás Frigyes, Murányi-Kovács Endre, Pa-

lotás Imre, Tamás Aladár; az íróasszonyok: Komját Irén, Ligeti Vilma; a művészek közül Pór Bertalan, Vértes Marcel, Váli Zoltán és Beöthy István.

1923 — ekkor jelent meg a háború utáni első magyar lap, a *Párizsi Újság* — és 1944 között a franciaországi emigráció mintegy ötven periódikát hozott létre, szüntelen harcban a francia rendőrséggel és az ellenforradalmi Magyarország hivatalos külképviseleti szerveivel. A francia kommunista párttal szorosan együttműködő magyar pártlap első száma 1924 nyarán jelent meg *Párizsi Munkás* címmel, az utolsó 1939 augusztusában, *Szabad Szó*ként. A két dátum között eltelt tizenöt év során a lapnak több ízben meg kellett változtatnia címét, összesen tizennégy címváltozata ismeretes. A lap harcolt a forradalmi szellem ébrentartásáért, törekedett az egészséges népfrontszellem megteremtésére, mozgósított a faszizmus elleni nemzetközi összefogás megvalósítására. Szépirodalmi anyaga is értékes: külföldön élő és hazai szerzőktől — *Illyés, Radnóti, Móricz, Komját* Aladár — valamint neves külföldi íróktól, a világirodalom, és a szovjetirodalom legnevesebb képviselőitől közölt írásokat.

A párt sajtója mellett már 1923-tól kezdve létrejöttek más említésre méltó, antifasiszta, a korabeli Magyarország elmaradott társadalmi-politikai rendszerét, fertőzött ideológiáját, antihumanista szellemét elítélő lapok. Ezek, bár többségük rövid életű volt, értékes kordokumentumok, mert összességükben teljesebbé, szívesebbé teszik a franciaországi sajtóról alkotott képet. Néhány érdekesebbet említünk: *Károlyi Mihály* nevével jelent meg 1925-től a *Köztársaság*; 1932-ben néhány héten át *Böloni György* szerkesztette a *Párisi Hírlap*-ot, mely 1932-ben indult és 1940 táján szűnt meg; 1930 és 1934 között jelent meg *Löffler A. Pál* „kultúrsemléje”, a *Horizont*, mely elsőként közölte magyar nyelven *Lenin Munkásosztály és irodalom* című tanulmányát és *Gorkij* két írását, s munkatársi gárdájában *Johannes Becher*, *Jean Richard Bloch*, *Ernst Glaeser* szerepelnek többek között a magyar szerzők mellett; *Károlyi Mihályné* és *Böloni Györgyné* indították 1937-ben *A háború ellen küzdő, békét akaró magyar Nőkönk* *Nők a Jövőért* című illusztrált lapját.

1939 tavaszán született meg a franciaországi magyar emigráció legjelentősebb irodalmi lapja, az egész emigrációs magyar sajtó egyik kiemelkedő orgánuma, az *Üzenet*. A folyóiratot a *Párisi Magyar Írók Köre* adta ki, *Tamás Aladár* szerkesztette, s 1939 augusztusáig összesen hat száma jelent meg. Magyarországra 100–120 példány érkezett minden számából, de olvasták az Egyesült Államokban, Kanadában, Dél-amerikában is.

1939 szeptemberében a francia párt illegálitásban kényszerült — s 1940 júliusában a francia párttal való meg egyezés alapján megkezdődött a földalatti magyar mozgalom, majd az ellenállási magyar sajtó szervezése. Már ez év vége felé adtak ki periodikákat, 1943 telén pedig létrejött az értelmiségi csoport *Gereblyés László*, *Dobossy László* és *Marsovszky Miklós* részvételével, mely szín-

EGYSÉGESEN A HÁBORÚ ELLEN GYERMEKEINKÉRT, A JÖVŐÉRT

A világ háború, mint minden emberi pusztító erő, győztes és vesztes, ezért a háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

Nem várhatjuk meg a háború végét, a háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell. A háborúval szemben mindenki és mindenütt állni kell.

tén értékes kiadványokkal szolgálta az ellenállás ügyét. A földalatti magyar sajtó szervezője Papp Lajos volt, aki Bölöni Györggyel és Károlyi Mihállyal kapcsolatba lépve építette ki folyamatosan új lapok létrehozását, sokszorosítását és terjesztését. Ilyenek voltak a *Magyar Függetlenségi Mozgalom* „Magyar Szemle” című lapja, továbbá a „Harcos nő”, a „Riadó”, a „Petőfi” többek között. E lapoknak nem kis szerepük volt abban, hogy a párizsi barikádokon háromezer magyar csatlakozott a francia ellenállók harcához.

A franciaországi magyar emigráció könyvkiadása — bár volumene nem éri el a bécsit vagy a moszkvait — színvonalát tekintve szintén rendkívül jelentős. Az 1919-et követő első évekből egyetlen ilyen kiadványról van tudomásunk, *Tarcali Róbert Quand Horthy est roi* című könyvéről, melynek mondanivalóját meg plasztikusabbá teszi *Vértés Marcel* kitűnő illusztrációi. Néhány évi szünet után, 1927-ben, két értékes francia nyelvű hungarika-antológia látott napvilágot Párizsban — ezeket nem tiltották ki az országból —, a *Gara László*, a maquis későbbi harcosa, által szerkesztett elbeszéléskötet, és a *Pogány Béla* összeállította versgyűjtemény. Mindkettő célja: a francia olvasó számára ízelítőt nyújtani a korabeli magyar irodalomból. *Bölöni György* tollából — a lapokban megjelent írásain kívül — két kitűnő irodalomtörténeti mű látott napvilágot a számúzetésben, *Az igazi Ady* 1934-ben, majd a háború idején intő szóként a *Hallja kend, Táncsics!*

Kiemelkedő könyvkiadói vállalkozás volt a magyar nyelvű *Monde* sorozat, *Károlyi Mihály*, *Bölöni György* és *Aranyossi Pál* közös ügye, melynek négy darabja került kiadásra: *Hasek Svejk*-je, *Tarasov-Rodionov Csokoládé* című regénye, *Ernst Glaeser A 902-esek* című világhírű háborús műve, végül a fiatal erdélyi kommunista író, *Szilágyi András Új pásztor-a. Gaál Gábor* a *Monde* sorozatról írván a „*Korunk*” 1930. 7—8. számában így értékeli azt: „... olyan magyar könyvkiadót vezet be a magyar könyv történetében, mely egy évtized mulasztását teszi jóvá.”

Értékesek voltak a *Párisi Munkás* és a *Szikra* naptárai is, és pedig nem csak a politikai irodalmat illetően — *Lukács György*, *Landler Jenő*, *Hidrossik János* cikkei —, hanem a bennük közölt szépirodalom tekintetében is. Az 1926. évi *Párisi Munkás* naptárában jelent meg egy számunkra eddig ismeretlen *Illyés* verse, a *Minket már semmi meg nem állít* című, *Kaposi Bálint* álneven, továbbá *Gábor Andor*, *Mácza János*, *Komját Aladár*, *Barta Sándor*, *Téritő Pál*, — igazi nevén *Kahána Mózes* — versei. Figyelemre méltó továbbá az *Arma Pál* nevével jegyzett *Hat proletár tömegdal*, vagy a *Barbusse*-előszóval ellátott *Proletár Daloskönyv*. A francia, angol és más külföldi kiadók figyelmét is felkeltette, a magyar és német kiadásokból már ismert *Szenvedések könyve* — *Bölöni Györgyné* tollából — melyet francia nyelven *Flammarion* adott ki 1929-ben *Sur les chemins des douleurs* címmel. 1937 az általunk ismert utolsó dátum a franciaországi kiadású kitiltott könyvekről: *Gergely Sándor Vitézek és hősök* című, a *Szabad Szó* égisze alatt megjelent munkája, melyről bőséges hazai peranyag áll rendelkezésre, végül pedig *Komját Aladár Megindul a föld című* posztumusz verskötete. E könyvet itthon gyorsított bíróság ítéli el megsemmisítésre.

Az említett kiadványoknak csak kis része került be az országba és a nemzeti könyvtárba, a már jól ismert okok következtében. Ami a periodikákat illeti, a második világháború előtt megjelentek nagyobbik része megvan gyűjteményünkben, de ez korántsem jelent teljes gyűjteményt, hanem azt, hogy egy-egy évfolyam, vagy néhány szárványszám van meg a kérdéses címből. Ezeket szintén

a hivatalos szervek — Posta Vezérigazgatóság, belügyminisztérium, főkapitányság, ügyészség — küldték be a könyvtárnak. A háború idején kiadott periodikákból mind a legutóbbi időkig egyetlen darab sem volt meg hírlaptárunkban, hiszen ezek illegális lapok voltak, a Bibliothèque Nationale sem őriz belőlük példányt. A párizsi Centre de la Documentation Internationale Contemporaine is csak utólag tudott beszerezni néhányat gyűjteménye számára. Az Országos Széchényi Könyvtár történetének feldolgozására indított akció során azonban már sikerült, főként másolatban (foto, xerox, és csak néhány eredeti) megszerezni a franciaországi ellenállási lapokat hírlaptárunk számára, ha nem is teljes

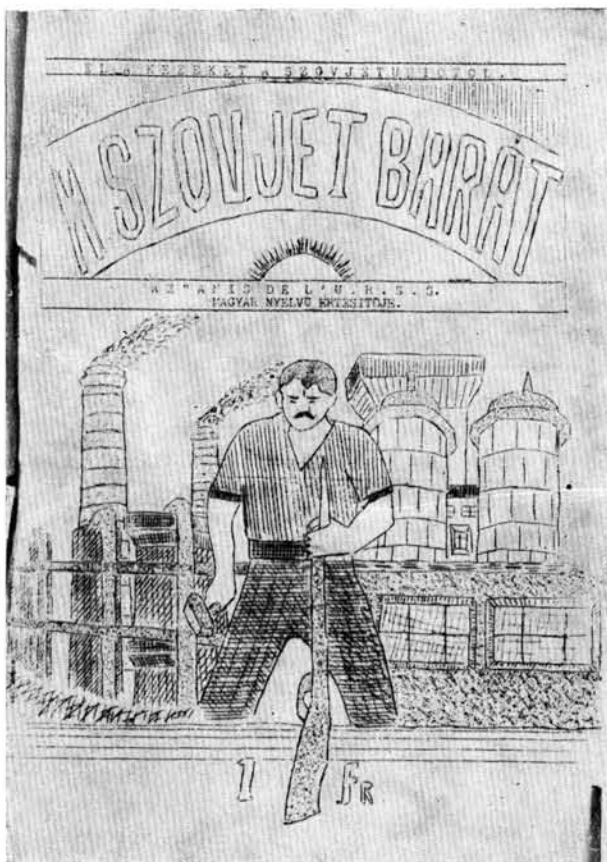
egészükben, de legalább egy-egy számot mindegyikből. Az anyag nagy részét a Párttörténeti Intézet könyvtára bocsátotta rendelkezésünkre, kisebb részét pedig magángyűjtők illetve a lapok szerkesztői, mint például Löffler A. Pál az általa szerkesztett *Horizont* két számát, Gereblyés László a *Phoenix*-et, a *Feuilles de la Résurrection Hongroise*-t.

Ami a könyveket illeti, szintén csak kis részük került be a nemzeti könyvtárba a megjelenés idején és bár az elmúlt esztendőben sikerült néhány hiányt pótolni — a *Szakra* zsebnaptára, a *Párisi Munkás* naptára, *Arma Pál: Hat proletár tömegdal*, *Két akasztófa* (Sallai—Füst) — még mindig vannak hiányaink.

Az ellenállási mozgalom által kiadott kisnyomtatványokból annak idején egyetlen darab nem jutott el a nemzeti könyvtárba. Az 1967-es év folyamán másolatban ezekből is sikerült mintegy tíz kiadványt megszerezniünk.

*

Az előbbieknél is jóval kevesebbet tudunk ma még az *angliai* magyar emigráció sajtó- és könyvészeti tevékenységéről. Eddigi adataink szerint — a valóság ezt nyilvánvalóan jóval meghaladja — tíz önálló kiadványt ismerünk az emigrán-

1506

A HADIANYAG-
GYÁROS
IMÁDSÁGA:

„Ó ADJ NEKÜNK EGY KIS
HÁBORUT, DE MÉG MA-

KIK AKARJÁK A HÁBORUT?

sok tollából, ezek nagyobbik része is a háború kitörése után, a negyvenes évek elején került ki a nyomdából. Ez a néhány könyv, tartalmát tekintve, nagyon érdekes képet nyújt az angliai magyar nyelvű antifasiszta könyvkiadásról. A sajtóságos körülményekből adódik, hogy ezeket a műveket a Nagybritanniában működő legális magyar szervezetek adták ki. Egyetlen, a korábbi évekből származó, Londonban megjelent magyar könyvet őriz könyvtárunk: *Kik akarják a háborút?* A hadfelszerelési vállalatok titkos nemzetközi együttműködése. Összeállította és 1932. évben *The Secret International of Armament Firms at Work* címmel kiadta az Union of Democratic Control. Fordította *Piros Aurél*. Budapesten,

a fordító adta ki a kis könyvet 1933-ban és a könyvtárban „remota”-ként őrizték, rajta a „zárt anyag” feliratot viselő cédulával.

Londonban, 1943-ban jelent meg *Bíró Bálint* négy eredeti fametszetével *A menekülés könyve*.

Ugyancsak említésre méltó két másik anonym kiadvány, melyek címe is érthetően utal a tartalomra. Az egyik *A háború kezdetének belső története*. Egyedül jogosított magyar kiadás. London 1940, Lincoln-Prager, a másik: „... *hogy mi ne legyünk német gyarmat*”, a Londoni Magyar Klub kis könyvei sorozatban. A kiadvány összeállítói nem véletlenül választották címnek és belső mottónak *József Attila* „Hazám” című versének befejező sorait. Tartalma „A magyar hadifoglyok üzenete” 1942-ből, s utal a szovjetországi magyarok ugyancsak 1942-es évi felhívására, melyet a kinn élő magyar írók, tudósok és munkásmozgalmi vezetők írtak alá. Értékes történelmi dokumentum *Az Angliai Magyar Tanács programja*, melyet a tanács 1944 március 28-án Londonban tartott ülésén fogadták el. A mindössze négy oldalas kiadványt a tanács nevében *Károlyi Mihály* írta alá. Kilenc pontban foglalják össze a majdani demokratikus Magyarország megteremtése

érdekében végrehajtandó intézkedéseket, „amelyek biztosítják Magyarország szabadságát, függetlenségét, békéjét és felvirágzását.” 1943-ban került kiadásra *Révai András Olaszország fegyverletétele és a magyarországi helyzet* című tanulmánya a Nagybritanniai Szabad Magyarok Egyesülete és a Londoni Magyar Klub kiadásában. Néhány szépirodalmi jellegű angliai magyar kiadványról is tudunk: *Mikes György, Tábori Pál* könyveiről, és a háború kitörése után Londonban elsőként magyar nyelvű szépirodalmi munkáról, *Körmendi Ferenc Júniusi hétköznap* című regényéről.

A londoni magyar könyvkiadásról szólva meg kell említeni a *Prager Verlagot*. Práger Jenő a Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg katonája volt, a bukás után Bécsbe emigrált, ahol az egyik könyvkiadó vállalatnál dolgozott. Később ő maga alapított kiadót s könyvei rövid idő alatt híressé váltak Bécs, Berlin, Párizs, London baloldali köreibben. 1934-ben Pozsonyban folytatta a szocialista művek magyar nyelvű kiadását, megindította *Az Új Európa Könyvesháza* sorozatot. Ő adta ki többek között *Révész Béla S lehullunk az őszi avaron* című művét is, melynek érdekessége, hogy az Ady-dokumentumokat külön tokban mellékelte a könyvhöz.⁷ A Csehszlovákiában is hatalomra került fasizmus elől Londonba menekült, ott folytatta a haladószellemű könyvek kiadását. Az említett „... hogy mi ne legyünk német gyarmat” kiadása is az ő nevéhez fűződik.

Az angliai emigráció sajtótevékenységéről egyelőre kevés dokumentumot tudunk produkálni. Eddigi adataink tanúsága szerint csak a háborús években jelentek meg Londonban magyar nyelvű, illetve magyar vonatkozású periodikumok, a *Londoni Magyar Klub Értesítője*, a *Szabad Magyar Szemle* az 1942–1943-as években, valamint a *Károlyi Mihály* szerkesztésében közreadott *Hungarian Bulletin*.

E kevés angliai magyar vonatkozású kiadvány — könyv és periodika — mintegy ötven százalékos arányban található meg az Országos Széchényi Könyvtár állományában. 1967-ben, xerox-másolatban került be gyűjteményünkbe közülük két önálló kiadvány.

*

A *belgiumi* magyar emigráció tevékenységéről még az előzőknél is kevesebb dokumentum áll pillanatnyilag rendelkezésünkre. Tudomásunk szerint *Basch Anna Mária* — ma a Partizánszövetség tagja — részt vett az illegális sajtómunkában. Egy önálló kiadványról tehető említés, *Szántó Antal Magyar könyve* 1934-ben jelent meg Brüsszelben; és egyetlen periodikus kiadványról, az 1941-ben indult *Szabadság* című illegális lapról, mely a franciaországi és belgiumi magyarok lapjaként jelent meg sokszorosított formában, éles antifasiszta profillal. Fő célkitűzése az ellenállási mozgalomhoz való csatlakozásra, a fasiszta megszállók elleni küzdelemre való lelkesítés volt. Hírlaptárunk két fotokópiát őriz ebből a ma már unikumnak számító lapból; *A Belgiumi illegális sajtó Leltára* egyetlen számot tüntet fel belőle.

A *svájci* magyar emigrációval kapcsolatban még ennél is kevesebb a nemzeti könyvtárban őrzött anyag. Egyetlen periodikát említhetünk, a *Magyar Nemzet Függetlenségi Frontjának Közleményeit*, mely Balabán Péter szerkesztésében jelent meg a háborús évek második felében, 1943–1944-ben. A lap munkájában — amint erre *Balabán Péter* majd negyedszázad után visszaemlékszik — főként

fiatal értelmiségiek vettek részt: a mozgalom feje *Szónyi Tibor* volt, s aktívan dolgoztak többek között *Dobó János*, *Kálmán Endre*, *Nagy Péter* és *Tarr László* — aki 1942-ben a Magyar Távirati Iroda munkatársaként, hivatalosan került ki Svájcba, de — mint elmondja — 1944. március 19. meggyőzte arról, hogy egy napig sem állhat tovább a hazaáruló rezsim alkalmazásában. Erről az elhatározásáról írásban küldött értesítést Magyarországra, s még fokozottabban kapcsolódott bele a mozgalomba. A lap első formája: sokszorosított illegális kiadvány, később nyomtatott, füzet formájú legális lap, majd a felszabadulás után *Egység* címen élt tovább. A mozgalom két idegen nyelvű lapot is kiadott — *Nachrichten aus Ungarn* és *Informations Hongroises* — ugyancsak *Balabán Péter* szerkesztésében.

Spanyolországi magyar kiadványok a történelmi eseményekből kifolyólag csak a spanyol polgárháborúval kapcsolatban születtek. Madridban, 1937-ben jelent meg *Cseresnyés Sándor Földért és szabadságért* című könyve, s ugyanebben az évben került kiadásra a *Szabad Szó* spanyol albuma, mely többek között

Komját Aladár verseit Arma Pál zenéjével és *Erenburgnak* a Nemzetközi Brigádról írt addig kiadatlan riportját tartalmazza. Két spanyolországi magyar periodikáról vannak adataink. Az egyik az *Előre* című, Barcelonában kiadott lap, a másik ugyanebből az évből származik, a *Nemzetközi Brigád Értesítője*, melynek szórványszámai megtalálhatók Hírlaptárunkban.

A tengerentúli emigráció központja az *Egyesült Államok* területén jött létre. Az amerikai magyar kolónia összetételére vonatkozóan megállapítható, hogy nagyszámú magyar csoportok két hullámban érkeztek az „új világ” földjére. Az első ilyen csoport a század elején kivándoroltak népes táboraiból alakult. A tízes—húszas években emigrált, illetve kivándorolt magyarok az új

életformába történő beilleszkedésük után kialakították önálló kulturális központjaikat. Iskolákat építettek, lapkiadási vállalkozásokba fogtak, és megszervezték az amerikai magyar könyvkiadást. A bennünket érdeklő periódusban mintegy harminc periodika és negyven önálló kiadvány jelent meg az Egyesült Államok területén magyar nyelven. Több, akkor született napilap ma is megjelenik, ilyen például az *Amerikai Magyar Szó* című kommunista lap, vagy a *Nők Világa*, az 1934-ben indult és ma is élő marxista eszmeiségű havonként megjelenő New York-i folyóirat a *National Committee of the Women's Federation* kiadványa. Egyetlen példánya jutott be a nemzeti könyvtárba

mindmáig, az 1936 szeptemberi szám, melyből megtudjuk, hogy a lap 1934 szeptemberében indult, nyolc oldalas, 500 példányos, írógépen készült kiadványként. A következő számból már 800, a harmadikból ezer példány készült, de ez már nyomdában. A *Két esztendő* című rövid vezető cikk így ír: „... Nagy út áll még előttünk. Az Amerikában élő magyarok ezrei várnak ránk. Kultúrára, magyar kultúrára éhesek és mi hivatva vagyunk rá, hogy a magyar kultúra amerikai terjesztésében világító fáklyaként szerepeljünk... A háború, a fasiszmus sötét fellegeit látjuk. A munkásosztálynak ezzel a két szörnyeteggel való óriási harcában nekünk is részt kell venni. Minden erőnkkel harcolni kell a háború ellen, mely legkedvesebbjeink, fiaink és férjeink életére tör...” A lapban több, a spanyol polgárháborúra vonatkozó írást találunk, továbbá *Szenes Piroska* egy elbeszélését és *Darvas József Fekete kenyér* című regényének részletét.

Ugyancsak az Egyesült államokban jelentek meg még többek között a *Harc*, *Előre*, *Új Előre*, *A Munkás*, *Proletár* című lapok. Jelentős irodalmi-művészeti, marxista eszmeiségű folyóirat volt az 1931-ben indult, évente tízszer megjelenő New York-i *Kultúrharc*.

Az Amerikában megjelent magyar nyelvű emigrációs könyvkiadás még

elégé feltáratlan terület, bár az utóbbi években jelentős előrehaladás történt e kérdésben.⁸ Jelenlegi könyvtári adataink alapján mintegy negyven magyar munkáról tudunk. Egyes, a húszas években Amerikában megjelent magyar nyelvű könyvek leleplezési tendenciájukkal hasonló hivatást töltöttek be, mint a bécsi emigráció kiadványai. Ilyen volt például *Magyar Lajos Márianosztra* című 1922-ben New Yorkban kiadott riportsorozata a fehérterror megtorló intézkedéseiről, vagy *Bálint Imre Fasizmus* című munkája. Számon tartandók az *Új Előre* négy írójának — William Weinberg, Bálint Imre, Varga József és Egri Lajos kiadványai, akiknek figyelemreméltó szerepük volt az amerikai szocialista szellemű irodalom fellendítésében, továbbá *Rudnyánszky Gyula* kötetei, *Lékai János* irodalmi működése. Az *Új Előre* fő érdeme a kommunista emigráció irodalmi műveinek közvetítése volt, mind magában a lapban, mind a naptárakban s a kiadói szervező tevékenységben. Kapcsolatban állt más országok — elsősorban a Szovjetunió — emigráns csoportjaival és kiadóival. Közülte többek között *Kiss Lajos*, *Zalka Máté*, *Gyetvai János*, *Illés Béla*, *Hidas Antal*, *Karikás Frigyes*, *Komját Aladár* és mások írásait. Egy jellemző példát említünk csak, a lap 1926. január 31-i számában jelent meg az akkor huszonnégy éves *Illyés Gyula* *Értünk elhulló proletár halottak*. A forradalmak munkásáldozatainak emlékére írott verse, mely Magyarországon mind ez ideig nem látott napvilágot, egyetlen kötetében sem szerepel. Tehát nem csak a világ különböző tájain szétszóródott magyar baloldali írástudók kaptak helyet a lapban, hanem a hazai irodalom legjobbjai — *József Attila*, *Illyés*, *Móricz Zsigmond* — is, a későbbi években. Néhány nevet említünk az *Új Előre Naptára* egyik, általunk legkorábbinak ismert darabjából, az 1923-asból: *Petőfi* és *Ady* versek, *Várnai Zseni*, *Lékai János*, *Szucsich Mária*, a külföldiek közül pedig: *Gorkij*, *Zola*, *Hermynia zur Mühlen*. Az 1929-es Naptár a következőktől hoz írásokat: *Bebrits Lajos*, *Gergely Sándor*, *Gyetvai János*, *Hidas Antal*, *Karikás Frigyes*, *Rácz Béla*, *Somogyi Pál*, továbbá: *Henri Barbusse*, *Anatole France*, *Upton Sinclair*, *Nyeverov*. Még néhány kinti kiadású magyar könyvet említünk: 1936-ban jelent meg a „Kultúrkönyvtár” sorozatban *Hollós József Két világháború között* című gyűjteménye, 1926 és 1936 között elhangzott beszédeiből, melyekhez az előszót *Böloni György* írta. *Kahána Mózes Őszi hadgyakorlat* című regénye, a *Somogyi Pál* előszavával kibocsátott *Proletárírások, munkás-levelek, versek*, valamint az *Amerikai magyar munkásköltők antológiája* 1935-ből.

Utoljára hagyjuk a délamerikai kontinens országait, valamint Kanadát. A délamerikai emigráció élete főként a háború éveire korlátozódik, így a publikált anyag mennyisége is jóval kevesebb, mint más országokban. Mintegy tíz időszak kiadványról tudunk ezekből az évekből. Argentínában, Buenos Airesben 1941-ben indult az *Új Világ* című hetilap, „a délamerikai szabad magyar mozgalmak hivatalos központi lapja *Kollár Béla*, majd *Szász Béla Sándor* szerkesztésében. A lapot az éles antifasiszta profil jellemzi, széles látókör, nívós politikai cikkek és hasonlóan magas színvonalú szépirodalmi anyag. Itt jelent meg többek között a minden számban szereplő *Vér Andor* ragyogó satírája *A bűnös halhatatlanok* címmel a Horthy-korszak, ostoba, minden igazi értéket eltiporni próbáló cenzúrájáról — először a *8 órai Újság* közölte itthon —, továbbá a *Szeptember végén* ritmusára és hangulati elemeire (természetesen ellentétes előjellel) épített („Még nyílnak a náci remények, a balgák . . .”) satirikus verse. A lap hozta ugyancsak *Vér Andor* fordításában *Bertold Brecht* „*És mit kapott a katona felesége*” című versét. A szerzői névsor kitűnő gárdát mutat, széles népfront-jellegre és magas

igényre utal. Csak néhány nevet említünk: *Illyés Gyula*, *Zsolt Béla*, *Gelléri Andor Endre*, *Gereblyés László*, *József Attila* (sok verse és *Öngyilkosság* című prózai írása), *Nagy Lajos*, *Gábor Andor*, *Komját Aladár*, *Forbáth Imre* — a korabeli szocialista irodalom szinte minden hazai és emigrált reprezentánsát megtaláljuk a lap hasábjain, melynek programját megvilágítja az I. évfolyam 1. számának *Történelmi idők* című vezércikke, mely szerint szerint Délamerikában kétszáz ezer magyar él, s „lényegében elősegítheti a nácizmus bukását s ezzel Magyarország felszabadítását . . . A szabad magyarok harcoss törekvését a Londonban most megalakult központi függetlenségi szervezet irányítja, melyet gróf Károlyi Mihály vezet . . .” Hasonlóan jelentős magyar orgánium volt Délamerikában az ugyancsak Buenos Airesben 1943. december 1-vel indult *Magyar Lapok Ehrenfeld Béla* szerkesztésében.

Éles politikai profilját jól jellemzi Károlyi „A nép nem küld sürgönyöket” című cikke, vagy az 1944. március 25-i szám *Választani kell, hogy a szabadság harcossai, vagy Hitler és a labancok cinkeossai legyünk-e* című cikk.

Mexikóban is éltek magyar emigránsok a háború éveiben. 1942 júniusában egy rendkívül jelentős sajtóorgániumot, a *Szabad Magyarság* című havonként megjelenő folyóiratot hozták létre. Szerkesztője *Tamás Aladár* volt, a korábbiakban már ismertetett másik magas színvonalú folyóirat a Párizsi *Üzenet* volt szerkesztője. A *Szabad Magyarság* az *Üzenet* nyomdokain jár, bár régi munkatársi gárdája már bizonyos fokig leszűkül, de ugyanakkor kibővül több haladószellemű, antifasiszta polgári emigránssal. A programot az első szám *Ady*-verse, a *Véres panorámák tavaszán* illetve a szerkesztő *Szabad Magyarországért* című beköszöntője szabja meg: „. . . Az esettségnek e rettentő idejében Károlyi Mihály felhívására Torontótól Buenos Airesig egy emberként állt talpra a kontinens igaz magyarsága . . . Különböző okok miatt, de egy értelemmel vagyunk itt valamennyien, amerikai kontinensen élő magyarok . . . Nekünk, hazánktól távol élő, szabadságot akaró magyaroknak nem lehet más feladatunk, mint minden erőnkkel részt venni ebben a harcban. S ha van köztünk véleményeltérés, különbözőség a felfogásban, jussunk megegyezésre egymás között, épp e harcnak érdekében.” A lap több írást közöl a szerkesztő tollából, többek között a *Francia internálótábor* című riportregényt folytatásokban, továbbá *Révai József Károlyi Mihály*, *Kepes Imre*, *Király Endre*, *Tábori Pál*, *Mikes György*, *Hollós József*, *Balázs Béla*, *Vámbery Ruzstem*, *Havas Endre* írásait. Közli *József Attila* több versét és sok érdekes, főként mozgalmi, háborús témákkal foglalkozó szépirodalmi-publicisztikai jellegű írást külföldi szerzőktől, mint *Anna Seghers*, *Egon Ervin Kisch*, *Chaplin* (az orosz csatamezőkön dől el, hogy a demokrácia továbbra is fennmarad, avagy megsemmisül . . .), *Alekszej Tolsztoj*, *Irwin Shaw*, *Pedro Garfias*, *Erenburg*, *Tarlé*, *John Reed*, *Paul Eluard*. Az 1944-es évfolyamban már a politikai irodalom kerül túlsúlyra, s a januári szám vezércikke így ír: „Azzal a reménységgel nézünk a jövőbe, hogy ez az esztendő a fasizmus — és vele együtt a félféudális magyar kormányzat — utolsó éve lesz . . .”

Csak az érdekesség kedvéért említjük, hogy a két világháború közötti korszakban még *Kubában* is volt magyar nyelvű lap, a *Kubai Magyar Újság*, melynek mottója „elvünk: jó munkáért jó munkabér”, 1927 októberében indult, szürke, tájékoztató jellegű kiadvány volt, a baloldali emigrációhoz fűződő legcsekélyebb kapcsolat nélkül. Ugyancsak *Kubában* jelent meg 1942-től a *Szabad Magyar Szemle* *Tamás Ferenc* szerkesztésében.

Chilében is jelent meg magyar nyelvű lap a háború éveiben, az *Üzenet* című 1941 és 1942 között.

A latinamerikai kontinens baloldali könyvkiadásáról szintén kevés adat áll egyelőre rendelkezésünkre. Csúpan egynéhány könyv megjelenéséről tudunk, így például *Cherne Gyula A hontalan* című verseskötete, melyről a *Literatúra* 1928-ban ismertetést közölt. Buenos Aires—Montevideo impresszummal látott napvilágot *Karikás Frigyes—Madarász Emil—Stone Martin Válogatott elbeszélések* című kötete. Buenos Airesben nyomtatták *Miklós Elemér—Vér Andor Magyarok Délamerikában* című kötetét, melynek címlapját *Dán Rudolf* rajzolta. Érdekes kiadvány a háború éveiből *Az Uruguayi Szabad Magyarok Évkönyve*, mely Monte-

videóban jelent meg magyar és spanyol nyelven *Frischmann Lajos* szerkesztésében. A bevezető cikket *Ádám György* írta *A délamerikai szabad magyar mozgalom* címmel, *Gábor Andor Szomorú újév-nap Magyarországra számára* címmel küldött távirati üzenetet, a szerkesztő Magyarország helyzetét elemzi *Hazaárulók* című írásában. Az évkönyv közli *Károlyi Mihály Tiétek a föld* című röpiratának szép bevezetőjét. Utoljára egy jelentős, *Kanadában* megjelent magyar lapról kell megemlékeznünk, a *Kanadai Magyar Munkás*-ról, mely több városban, nagy példányszámban került terjesztésre, Montreal, Hamilton, Toronto, Ontarióban. A lap következetes marxista szellemben íródott, több magyar kommunista írásait közölte, így például *Palotás Imre* nevét gyakran megtaláljuk, vagy *Lengyel József*-ét, akinek *A tizenhatodik* című regénye folytatásokban jelent meg a lapban. *Szőke István* veterán kommunista, ki 35 évig élt Kanadában s nemrég tért vissza Magyarországra (nemrégiben halt meg), negyedszázadon át volt a *Kanadai Magyar Munkás* szerkesztője s szerkesztői munkájának utolsó éveiben a Kanadai Kommunista Párt Központi Bizottságának a tagja. Hogy a horthysta apparátus is

tisztában volt e távoli magyar lap célkitűzéseivel és szellemével, erről számtalan kitiltási és elkobzási dokumentum tanúskodik.

Jegyzetek

A cikkben szereplő statisztikai adatokat Silfen János gyűjtötte össze.

1. OL BM 1931. res. 3. tét. 4884 a. 73 f.
2. OL KSH I. cs.
3. *Miskolczy Ágost: Szemben a forradalom arcvonalával.* (Cikkek) Budapest 1932.
4. OL BM 1933. VII. res. 3. tét. 5610 sz.
5. PI Arch. Vas vm. alispáni iratok. 1924—765.
6. *Illés László: Az Új Hang kritikai munkássága. = Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből.* Szerk. Szabolcsi Miklós és Illés László. Budapest 1962. Akadémiai Kiadó.
7. *Bihari Mihály: „Frager Verlag”.* = *Magyar Nemzet* 1967. június 21. (Nekrolog)
8. *Kovács József: A társadalmi és nemzeti haladás gondolata az amerikai magyar irodalomban,* című kandidátusi értekezése 1967-ben került megvédésre. Adatai azonban nem állnak rendelkezésünkre, mivel a szerző egy éves tanulmányútját tölti az Egyesült Államokban.

Activité littéraire de l'émigration hongroise entre les deux guerres mondiales

GY. MARKOVICS

Ce fut tout au long d'un quart de siècle que les hommes de lettre et les artistes hongrois propageaient au delà de la frontière, en prose et en vers, dans des livres et des articles de périodiques, sur des affiches, placards ou feuilles volantes, la vérité qu'ils avaient dû passer sous silence dans la patrie. Leur activité fut suivie par la Hongrie officielle contre-révolutionnaire d'un extrême vigilance et d'un effort redoublé des moyens de la puissance. Nombre de documents témoignent aujourd'hui de la crainte du gouvernement hongrois contemporain de la force et de l'influence de la plume. Dans nos archives, nous retrouvons à nos jours les diverses preuves de cette frayeur. Ce sont les actes confidentiels contenant des informations sur les publications étrangères interdites, les listes d'ouvrages retirés des envois postaux, les documents frappés de saisie, les papiers d'enquête etc., autant de témoins dévoilant les mesures prises par le gouvernement.

Malgré toutes ces précautions, les productions de la presse de l'émigration pénétrèrent dans le pays, si bien que notre bibliothèque nationale, la Bibliothèque Nationale Széchényi — où ces documents furent alors traités en enfer — en pouvait conserver une partie.

L'article essaye de mesurer l'étendue de la presse de l'émigration, mais le compte rendu ne peut être complet à cause de la largeur du thème et des difficultés qu'il a fallu surmonter pour réaliser l'enquête. Néanmoins, l'auteur a réussi à recenser environ 170 périodiques de l'émigration de gauche, qui peuvent être considérés comme hungarica. La plupart de ces périodiques paraissaient aux centres d'émigration, en Autriche, à l'Union Soviétique et en France, mais il en a paru plusieurs, aux années précoces, en Allemagne, ainsi qu'aux États Unis d'Amérique, au Canada et même — bien que sporadiquement — en Mexique, en Belgique, en Suisse et en Espagne.

Établir le nombre approximatif des publications monographiques, de livres publiés par l'émigration, ce fut une tâche plus difficile encore. Ce qui est certain, c'est qu'il s'agit ici d'une entreprise bien considérable. Le centre de l'édition des livres de l'émigration fut d'abord Vienne, puis, après les années trente jusqu'à la fin de la guerre, l'Union Soviétique. L'article prend pour base les ouvrages prohibés, confisqués, parus en langue hongroise et écrits par des auteurs hongrois. Il aurait en effet été impossible d'étendre l'enquête aux publications périodiques en langue étrangère rédigées par des personnes hongroises ou de préciser la quanti-

té des ouvrages que les auteurs hongrois firent paraître en diverses langues étrangères. (Mentionnons en tant qu'exemple que László Frank fut le rédacteur d'un journal allemand en Chine et que le dr. József Székely publia des articles antifascistes sous le pseudonyme S. E. Kelly dans la presse espagnole de Buenos Aires.) Il fallait donc limiter la catégorie des publications hungarica, ce qui a permis à l'auteur de rendre compte d'environ 300 livres hongrois antifascistes, littéraires et politiques, parus à l'émigration et colportant les idées marxistes. Cent d'entre eux ont vu le jour dans l'Union Soviétique, tout autant en Autriche, 40—40 en France et aux États Unis d'Amérique, tandis qu'en Allemagne il n'en fut publié que vingt à l'en croire aux documents peu nombreux dont pouvait disposer l'auteur. Il n'est que trop probable que ce nombre fut en réalité beaucoup plus élevé.

Quels étaient les ouvrages les plus importants ? L'article donne à cette question une réponse qui examine le problème par pays. En Autriche, ce furent les livres de Bécsi Magyar Kiadó (Éditions Hongroises de Vienne), l'œuvre de Marcel Vértes contenant ses dessins sur « l'enfer hongrois » comme il est indiqué dans le titre : *Rajzok a magyar pokolból*, l'ouvrage de Mihály Bíró : *Horthy*, ainsi que les livres condamnés à être confisqués d'auteurs éminents comme : Andor Gábor, Lajos Kassák, Tibor Déry, Mme György Bölöni, Anna Lesznai et József Pogány. En ce qui concerne la presse, à côté des journaux politiques importants — comme *Proletár*, *Bécsi Magyar Ujság*, *Uj Március* — les revues littéraires de Vienne trouvent également place dans l'article.

Les ouvrages nés dans l'émigration d'Allemagne ne sont pas moins considérables. Mihály Károlyi fit paraître en 1923, à Munich, un livre qui avait pour titre *Egy egész világ ellen* (Contre un monde entier) et qui devint l'objet d'une interpellation dans le Parlement. La session du Parlement close, l'ouvrage fut immédiatement confisqué et les propagateurs du livre furent mis en arrestation.

L'activité des hommes de lettre émigrés à l'Union Soviétique est particulièrement soulignée, et pour la période de la première guerre mondiale, et pour celle des années trente depuis jusqu'à la fin de la deuxième guerre mondiale. La première période donna naissance à une vingtaine de journaux révolutionnaires hongrois et à plusieurs brochures consacrées aux idées du mouvement. La série *Forradalmi Írások* (Actes révolutionnaires) reflète les problèmes les plus ardents de l'époque. C'est à la seconde période que nous sommes redevables pour deux organes importants : *Sarló és Kalapács* (La faucille et le marteau) et *Uj Hang* (Nouvelle voix) particulièrement précieux. C'est dans ce dernier que gagna corps la politique antifasciste, démocratique-populaire du parti, qui aidera plus tard, après la libération, à résoudre les problèmes du développement de la Hongrie renouvelée.

Dans l'histoire de la littérature hongroise socialiste, le camps des hommes de lettre émigrés dans l'Union Soviétique occupe une place centrale. Plusieurs de leurs ouvrages ouvrirent dans le domaine de la littérature révolutionnaire une voie nouvelle. Tels p. e. les romans *Visegrádi ucca* de József Lengyel, *Vörös város* de Lajos Kiss et *Ég a Tisza* de Béla Illés. Et c'est ici que continuèrent leur travaux commencés à Vienne de Andor Gábor, Mózes Káhána, etc. Les livres et d'autres écrits de Frigyes Karikás, Emil Madarász, Máté Zalka, l'étude de György Lukács sur la responsabilité des écrivains (*Írástudók felelőssége*) sont autant de valeurs littéraires et politiques hongroises de l'époque qui furent publiées dans l'Union Soviétique, pour la plupart dans la série *Sarló és kalapács könyvtára* (Bibliothèque de la faucille et du marteau).

Les intellectuels hongrois qui s'étaient réfugiés en France déployaient une activité efficace pendant une vingtaine d'années. L'organe du parti communiste hongrois de Paris paraissait depuis 1924 jusqu'à 1939, date du déclenchement de la guerre. Ce journal donna l'impulsion à l'émigration hongroise à participer dans la résistance du peuple français mobilisé déjà. Dans le développement de l'esprit révolutionnaire parmi les ouvriers hongrois, dans l'éveil de la solidarité et de l'idée d'internationalisme prolétarien, l'organe du parti joua un rôle primordial. Nous y retrouvons les lignes de Mihály Károlyi, de György Bölöni, d'Antal Forgács, de László Gereblyés, de László Gara, d'Aladár Tamás, d'Irén Komját, aussi bien que les œuvres des artistes Bertalan Pór ou Marcel Vértes. L'organe du parti menacé de persécution, devait changer son titre quatorze fois, mais il persévéra dans la lutte et le travail. Parmi les revues littéraires, la plus importante fut l'*Üzenet* (Annonce) rédigée par Aladár Tamás et éditée par le Cercle des écrivains hongrois de Paris. Le dernier numéro de cette revue parut au mois d'août 1939. Pendant l'occupation le parti communiste français entré dans l'illégalité, les communistes hongrois commencèrent, eux aussi, à travailler dans l'illégalité. Une dizaine de journaux lancés clandestinement pour encourager au combat font preuve de leur participation dans la Résistance. C'est grâce à cette activité de la presse clandestine

que le combat des maquisards français fut soutenu aussi par environ trois milles partisans hongrois.

Plusieurs ouvrages hongrois de valeur ont vu le jour à Paris. Tels p. e. deux livres de György Bölöni, l'ouvrage *Uj pásztor* d'András Szilágyi, la nouvelle *Vitézek és hősök (Preux et héros)* de Sándor Gergely et quatre volumes de la série éminente *Monde*, — autant d'écrits précieux tombant sous le coup de la prohibition en Hongrie.

Pour ce qui est de la littérature de l'émigration d'Angleterre, l'auteur n'est hélas en possession que de très peu de documents. Quelques livres, deux périodiques en langue hongroise et un en anglais, — c'est tout.

Les publications hungarica parus dans les autres pays sont brièvement mentionnées dans l'article. Tels en Suisse: *Magyar Nemzet Függetlenségi Frontjának Közleményei (Informations du Front d'Indépendance de la nation hongroise)* redigés par Péter Balabán, en Espagne: *Nemzetközi Brigád Értesítője (Bulletin d'information de l'équipe internationale)*; en Mexique: *Szabad Magyarság* revue d'une haute tenue rédigée par Aladár Tamás.

Les travaux accomplis par les émigrés hongrois aux États Unis d'Amérique sont également indiqués dans l'article. Ce sont les journaux *Uj Előre*, *Kanadai Magyar Munkás*, *Magyar Jövő* parus pendant la deuxième guerre mondiale et plusieurs autres périodiques qui portaient les idées du marxisme et du socialisme. Parmi les livres parus en Amérique, les ouvrages de János Lékaï (Lassen), les écrits de József Hollós, János Gyetvai et Mózes Káhána sont mentionnés.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: Jóboru Magda
Készült 800 példányban, 43,50 (A/5) ív terjedelemben
69.2441 Egyetemi Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

